

ANADOLU'DA ON BİN YIL

Türk Dili'nin Beş Bin Yılı

SELAHİ DİKER

Eski Kayıp Dillerin Çözümü

Etrüskçe, İskitçe, Frigce, Likya dili,
Etice, Hurrice, Urartuca, Sumerce,
Akamen Elamcası ve Aramcası, Partça, vb.

İZMİR

Copyright 2000

Yayın Hakları
SELAHİ DİKER

*Bu kitap, müsaade alınmadıkça tamamen, kısmen
veya değiştirilerek iktibas edilemez*

Ön Kapak: İki pars gösteren bir Etrüsk mezar resmi; M.Ö. 6. yüzyıl
(Massimo Pallottino, *La Peinture Etrusque*,
Editions d'art Albert Skira, Genevre, 1952)

Arka Kapak: Bir Orta Anadolu mezarından çıkarılan boyalı iki pars rölyefi; M.Ö. 6000
(Foto: Mrs. Mellaart, Kitap: James Mellaart, *Earliest Civilizations of the Near East*,
Thames & Hudson, London, 1965)

İlk Baskı, Mart, 2000

ISBN 975-96037-2-1

İSTEME ADRESİ

52-72 Sokak, No. 37/6, Güzelyalı, İzmir 35350
Tel/Fax: (90) 0.232.2859758; Tel: 0.232.2246956; Tel: 0.532.3828695

Baskı: Oral Matbaası, İzmir

İÇİNDEKİLER

RESİM LİSTESİ	vii
KISALTMALAR	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1
1 TÜRKÇENİN ESASLARI	7
2 GÖKTÜRK YAZITLARININ YENİDEN TEFSİRİ	10
İPEK YOLU ÜZERİNDE YENİ BİR	
BUDDİST-TÜRK DEVLETİNİN DOĞUŞU	10
TUN-HUANG YAZITLARI	19
3 ÇUVAŞ DİLİ	25
4 MACAR VE FİN DİLLERİ	30
5 XIII. YÜZYIL MOĞOL DİLİ	35
MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ	38
MARCO POLONUN TARTAR'LARI	46
6 HORASANLILAR VE TÜRKLER	64
ÇİÇEK AŞISININ İCADI	91
7 İSKİTLER VE DİLLERİ	102
8 GÜNEY KARADENİZ HALKLARI	115
9 ETRÜSK DİLİNİN ÇÖZÜMÜ	124
ETRÜSK SAYILARI	128
PERUGIA CIPPUS YAZITI	135
10 TRUVALILAR, GİRİTLİLER, VE KARYALILAR	151
İLİRYALILAR	161
11 FRİGYA VE LYDİA DİLLERİNİN ÇÖZÜMÜ	167
TARKONDEMOS MÜHÜRÜ	168
LİDYA YAZITI	174
LEMNOS YAZITI	175
12 LİKYA DİLİNİN ÇÖZÜMÜ	182
13 PELASGLAR - OGUR TÜRKLERİ	187
14 ETİ (HİTİT-HATTİ) DİLİ	195
15 HURRİLER VE DİLLERİ	211
16 URARTU DİLİNİN ÇÖZÜMÜ	218
17 SUMER DİLİNİN ÇÖZÜMÜ	224
18 SUMER-BABİL DİLLERİ	270
19 ARAMİLER VE DİLLERİ	287
20 AKAMEN (AKAMANIŞ) ARAMCASININ ÇÖZÜMÜ	303
21 AKAMEN (AKAMANIŞ) ELÂMCASININ ÇÖZÜMÜ	333

VI	TÜRK DİLİNİN BEŞ BİN YILI	
22	PERSLER VE MEDLER	371
23	PONTUS, KAPADOKYA, VE KOMMAGENE KRALLIKLARI	403
24	PART DİLİNİN ÇÖZÜMÜ	413
25	ISIK YAZITININ ÇÖZÜMÜ	429
26	ÇİNLİ SEYYAHLAR VE SEMAVÎ TÜRKLER	434
27	SAKALAR, YÜEÇİLER, VE EFTALİTLER	441
28	SOĞDLAR	449
29	ESKİ MİSİR	452
30	HİNT-AVRUPA DİLLERİ	458
	SANSKRİT DİLİNDE TÜRKÇE	459
	ESKİ YUNAN DİLİNDE TÜRKÇE	465
	LATİN DİLİNDE TÜRKÇE	474
	ANGLO-CERMEN DİLLERİNDE TÜRKÇE	476
	ERMENİ DİLİNDE TÜRKÇE	478
31	SÂMİ DİLLERİ	486
	ARAP DİLİNDE TÜRKÇE	486
	İBRANİ DİLİNDE TÜRKÇE	486
32	KÜRT DİLİ	490
33	COĞRAFİ İSİMLERİN ÇÖZÜMÜ	499
	SONUÇ	515
	APENDİKS: ESKİ ALFABELER	527
	ESKİ ALFABELER TABLOSU	530-531
	REFERANSLAR	533

RESİM LİSTESİ

(Resimler kitabın sonunda toplanmıştır)

('ROK' işaretli resimler 'renkli orijinallerinden kopyalanmış' siyah-beyaz resimleri gösterir)

- 1 a Bilge Kağan Yazıtı - Doğu Yüzü (M. Ergin, ErOA 179)
- b Tun-huang [' Ong Tutuk'] Yazıtı (TarÖTT 79, Stein'dan)
- c Tun-huang [' Altı Yarık Tigin'] Yazıtı (TarÖTT 81, Stein'dan)
- 2 a Amazonlara ait lahit (ROK, Editions d'art Albert Skira)
- b Ay şeklinde kalkanlı İskit savaşçıları - Hermitaj Müzesi (PhiRH)
- 3 Dişi Aslanlar [Parslar] Mezarı (Editions d'art Albert Skira)
- 4 a Ana Tanrıça ve aslanları, Çatalhöyük (ROK, Mrs. Mellaart)
- b Boyalı iki pars rölyefi, Çatalhöyük (ROK, Mrs. Mellaart)
- 5 Etrüsk Aynası - Gregoriano Müzesi (AyET)
- 6 Etrüsk Aynası - Metropolitan Müzesi (EncyAm)
- 7 Grekler'le Amazonlar arasında savaş (Editions d'art Albert Skira)
- 8 Prens Velcha'nın Sofrası (ROK, Editions d'art Albert Skira)
- 9 Larth Velcha'nın Sofrası (ROK, Editions d'art Albert Skira)
- 10 Larth Velcha'nın Sofrası (Foto.: André Held, Stenico, StREP)
- 11 a Etrüsk Perugia Cippus Yazıtı (CleLL, D. Diringer'den)
- b Etrüsk Perugia Cippus Yazıtı, Tam (46 Sıra) Metin (TarÖTT 238)
- c Etrüsk 'Haranguer' Yazıtı; Floransa Arkeo. Müz. (Bonfante'den)
- 12 a Tarkondemos mühürü (Ceram, CeTV 128)
- b (Frig) Midas [Atys] Anıtı (Akurgal, AkACT)
- 13 a Kybele'nin kayaya-oyulmuş tahtı (Akurgal, AkACT)
- b Arezastis anıtı (ROK, Akurgal, AkACT)
- 14 a Bir Lydia yazıtı (Dr. Rafet Dinç, Atlas Dergisi)
- b Lemnos - Kaminia Yazıtı (Atina Milli Müzesi).
- c Merchi yazıtı - Nereid Anıtı (Akurgal, AkACT)
- 15 Hitit hiyeroglif hece işaretleri (Gelb'den)
- 16 a Hattusili mühürü (Gurney, GurHIT: Şek. 16/6)
- b Muvatalli mühürü (Gurney, GurHIT: Şek. 16/1)
- c Malatya - Dua Manzarası (Akurgal, AkACT, Şek. 123)
- d Karkamış - Hiyeroglif Yazıtı (Ceram, CeTV 120)
- 17 Kral Barrekub Yazıtı (Pritchard, PritANE)
- 18 a Ahiram yazıtının bir parçası (Cleator, CleLL, R. Dussaud'dan)
- b İbranice ostraka - Samaria (Albright, AlAP: Şek. 40)
- 19 a Akamen Aramcası Dinî Metin.No. 4 (R. A. Bowman)
- b Aramca Dinî Metin No. 5 (R. A. Bowman)
- 20 a Aramca Dinî Metin No. 15 (R. A. Bowman)
- b Aramca Dinî Metin No. 67 (R. A. Bowman)
- 21 a Aramca Dinî Metin No. 78 (R. A. Bowman)
- b Aramca Dinî Metin No. 118 (R. A. Bowman)

- 22 a Aramca Dinî Metin No. 129 (R. A. Bowman)
 b Aramca Dinî Metin No. 134 (R. A. Bowman)
 23 a Vologeses I'e ait Partça Yazıt (GhirIR 257, Şek. 78)
 b Kral Vonones? II'ye ait Partça Yazıt (NewTest, s. 133)
 24 Isık Yazıtı (ÖzTAK I, 33, Olcay Süleymanof'dan).

KISALTMALAR

a.e. aynı eser	hük. hükümdarlığı
akuz. akuzatif	İng. İngilizce
Ar. Arapça	Kaz. Kazan Türkçesi
A. Türkçe Ana Türkçe	Lat. Latince
Aram. Aramca	Mac. Macarca
Bab. Babil dilinde	Mod. Modern
Bulg. Bulgarca	Mon. Mongolca, Moğolca (13. yüzyıl)
Cer. Cermen dilinde, Almanca	O. Türkçe Orta Türkçe [DLT; Uygur (UYG); Kumanca; Ortaçağ Anadolu dili]
Çuv. Çuvaşça	Osm. Osmanlı Türkçesi
E. Eski	RAE (Kralî) Akamen Elamcası
EF Eski Farsça	Rus. Rusça
E-O Türkçe Eski ve Orta Türkçe (ErOA, DLT, vb.)	Skt. Sanskritçe
Erm. Ermenice	Sum. Sumerce
E. Türkçe Eski Türkçe (Kök-Türk; ErOA)	Şek. Şekil
Fars. Farsça	Türk. Türkçe
Fin. Fince	Uyg. Eski Uygurca
Fr. Fransızca	y. yaklaşık
Gk. Grekçe, eski Yunan dilinde	

ÖNSÖZ

Eski ve kayıp dillere ait yazıtları inceleyen eserlerin büyük bir kısmı Batı araştırmacıları tarafından yazılmıştı ve çoğunun da İngilizceleri mevcuttu. Genellikle bu İngilizce eserlerden yararlandığım için kitabımı da İngilizce olarak bir an önce yayınlamak zorunda kalmış ve Mart, 1996 tarihinde *And The Whole Earth Was Of One Language*¹ (Ve Bütün Dünyanın Dili Birdi) adıyla, ve *Ten Thousand Years Of The Turks* (Türklerin On Bin Yılı) ikinci adıyla yayınlamıştım.² İngilizce kitabımın ana başlığından, birçok kişi tarafından yanlış olarak "bütün dillerin Türkçe'den çıktığı" gibi bir anlam çıkarıldığı için bu Türkçe baskısında yeni bir başlık kullandım. Aynı zamanda, ana içeriğini koruyarak, bilhassa eski tarihle ilgili ansiklopedik bilgileri mümkün olduğu kadar kısaltarak, ve birçok bölümlerde verilen lügatçelerde tekrarlamalardan kaçınarak bu kitabın İngilizce baskısından daha az hacimli olmasını sağladım. Ayrıca, yeni olarak bu kitabın 2. Bölümü'nde iki Turfan (Tun-huang) Yazıtı'nın tercümesini, 9. Bölümü'nde Etrüsk sayılarının yeni bir analizini, Perugia Cippus Yazıtı'nın tam metninin daha doğru olarak çözümünü, yeni bir Hatip (Haranguer) yazıtının tercümesini, ve genelde Etrüskçenin çok daha ileri bir analizini, 11. Bölümü'nde bir Lydia yazıtının ve meşhur Lemnos-Kaminia Yazıtı'nın çözümünü, ve 16. Bölümü'nde de ek olarak Melikishvili'den alınan 119 Urartuca kelimenin³ etimolojisini yaptım. Bütün yazıtları, Batı standart ve disiplinini uygulayarak, ait oldukları devirlerin alfabeleri ve onların gerektirdiği fonemleri kullanarak çözdüm. Bu arada birçok isim ve kelimeleri Türkçeleştirirken tabiatıyla bazı zorlamalar yaptım ki bunlar da kitabın geniş perspektifi içinde mütalâa edilmelidir. Esasen, şimdiye kadar bilinmeyen ve sınıflandırılmayan bu diller devamlı araştırılmaya muhtaçtırlar, ve yaptığımız analizlerin de yeni gözlemler ve arkeolojik bulgular muvacesinde değişime uğramaları tabiidir.

Kitapta, kayıp dillerin çözümü dışında, ilk altı bölümde, Türk dili, tarihi ve destanları hakkında birçok incelemeler ve buluşlar yer almaktadır. 6. Bölüm'de, Horasanlıların ve Selçukluların başlattıkları Türk Rönesansı hakkında, ve yine Osmanlılarda inhitat döneminde bile, tıp alanındaki ilk

¹ Tevrat, Tekvin 11.1-2; 11.6 (*The Holy Scriptures*, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1963): "Ve bütün dünyanın lisani ve dili birdi. Ve zaman geldi ki, onlar [Hazreti Nuh ve oğulları] doğuya doğru gittiler ve Sumer'de bir ova gördüler; ve orada yerleştiler... Ve Tanrı buyurdu: 'İşte bakın!, onlar tek bir halk, ve tek bir dilleri var.'"

² Bkz: Diker, Selahi, *And the Whole Earth Was of One Language*, İzmir, 1996; 2nd revised print November, 1999 (DiWEWOL).

³ Melikishvili, G. A., *Die Urartäische Sprache*. A. Kammenhuber, M. Salvini. Studia Pohl 7. Rome: Biblical Institute Press, 1971 (MelUS).

büyük aşama olan çiçek aşısının bulunuşu ve tatbiki hakkında yeni ve ben-
ce tatmin edici yorumlar yapılmıştır. Sadece bunlar, yabancı ve yabancılardan
ilham alan bazı yerli yazarların 1400 yıllık bilinen tarihimizi bir göçebe
uygarlığı veya daha doğrusu uygarsızlığı şeklinde göstermelerinin bir
antitezi'dirler.

Eserimiz, bütün Türk tarihi ile birlikte antik ve klasik çağların uygarlık
tarihini tamamen değiştirmekte, şimdiye kadar kaybolmuş, ölü sayılan
Sumerce, Elâmca, Etrüskçe, İskitçe, Aramca, ve Frig, Lydia, Urartu, Hurri
dahil birçok Anadolu dillerinin birer Türk diyalektleri olduğunu ispat ede-
rek Türklerin kökenlerini ortaya çıkarmaktadır. Bu ışık altında mevcut bin-
lerce yazıtın tekrar tercüme edilmesi, bu vesile ile bilhassa Türkiye'de bü-
tün bu dillere ait araştırma enstitülerinin kurulması gerekmektedir. Bizimki
sadece bir başlangıçtır.

Bu kitabın ana mevzuu olan kayıp dillerin çözümü için kullandığım
gerekli orijinal yazıtlar dışında, bu dilleri konuşmuş olan milletlerin kısa
tarihlerini de okuyucuya sunmak üzere referanslarda belirtilen pek çok ki-
taptan yararlanmış olduğumdan, bu eserleri yazan ve neşredenlere, bilhassa,
çivi veya Aramî-Fenike veya diğer eski yazı ve alfabelerin çözümleri üze-
rinde araştırma ve keşifler yapmış olan arkeolog ve filologlara minnettarım.
Onların sayesinde ki bu eserimiz hayat bulmuştur. Ayrıca, Editions d'art
Albert Skira (*La Peinture Etrusque*, Massimo Pallottino, 1952) müessesesi-
ne, ve Prof. James Mellaart ve Mrs. Mellaart'a, ön ve arka kapağımızı süs-
leyen resimler için verdikleri müsaadeden dolayı müteşekkirim.

Selahi Diker
İzmir, 14 Şubat 2000

Türk Dili'nin Beş Bin Yılı

GİRİŞ

Kâtip Çelebi'ye göre, "Tarih, ilimlerin zirvelerinde en yüksek bir tepeye benzer."¹ Fakat, hakikî araştırmacı tarihçilerin dışında, tarihi bir kütüphane araştırması olarak görenler onu gayri-ilmî sayabilirler ve diğer aynı tip tarihçilerin yaptığı gibi derlemeler yaparak kitaplarını yazarlar. Eserlerine tamamen hayalî bazı yorumlarla ve ön yargılarla başlayan bu derlemeciler için tarih, kendi şahsî veya millî egolarını tatmin etmek için kullanılan bir vasıta ve de bir propaganda malzemesidir.

Antik Türk tarihi ile ilgili çalışmalar, yakın zamanlarda dünya Türko-loglarının sayısındaki bariz enflasyona rağmen, hemen hemen mutlak bir hareketsizliğe gömülmüştür. Ben bu uyuyan devî harekete geçirmeye karar verdiğimde, mantık ve ispat unsurlarının geçerli olduğu müspet ilimlerdeki eğitimime güveniyordum. Diğer bir avantajım da, Allaha şükür, profesyonel bir tarihçi olmamamdı. Böylece de tarih mevzuunda meslektaşlarımla profesyonel alanlarına tecavüz etmekte herhangi bir korku veya çekingenlik duymadım. Türkçe-konuşan milletler veya halklarla ilgili tarihî eserler az, çok sathî ve bariz şekilde münazaalı, bilim ve mantık süzgeçlerinden geçmemiş, ve de ekseriya tamamıyla tarafgirdir. Meselâ, Milâttan birkaç yüzyıl sonra, genellikle Türkçe-konuşan halkların, Hun kralı Attila'nın idaresinde aniden büyük bir politik güç ve faaliyetle ortaya çıkıp Avrupa'ya hâkim olması ve zamanın en büyük gücü olan Roma'ya meydan okumasının, tarihin normal akışına ve devamlılık ilkesine tamamen aykırı bir manzara arz etmekte olduğu gözden kaçmıştır. Bu olay gerekli tarihî destek ve hazırlıktan tamamen yoksundu. Mantığım, Hunların ta Moğolistan'dan çıkıp, birçok dağ silsilelerini ve büyük ırmakları aşmış, bu arada Orta Asya'nın İndo-İranî hatta Hint-Avrupalı kabul edilen bir sürü yabancı kavimlerini bertaraf ederek üç bin yıllık bir yolu katedip geldikleri ve yendikleri bu Saka ve İskit kavimlerini ikame ettiklerine dair ortaya atılan tezi kabul edemiyordu. Yine mantık şunu emrediyordu ki bütün bu Hun olayının, bizzat yerinde, Rus bozkırlarının kendi içinde, ve bu bozkırların kendi yerli halkları tarafından yaratılmış olması gerekiyordu. Yani, Hunlar İskitlerin yerine geçmediler; onların kendileri bizzat İskitler'di.

¹ Orhan Şaik Gökyay, et al, *Kâtip Çelebi, Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu (TTK), Ankara, 1985 (KATÇEL), s. 20.

Keza, son 1600 yıl içinde diğer Türk devletlerinin Avrasya'da, Orta Asya'da, Hindistan'da, İran'da ve Anadolu'da büyük güçler halinde, önceden hazırlıksız olarak ortaya çıkışlarında da tarihî bir anormallik göze çarpar. Tarihçilerin 'göçebe' (nomad) teorisine göre bütün Türk devletleri ve imparatorlukları daima 'geçici' kuruluşlardı. Türkler memleketlerinde daima 'yabancı' idiler. Orta Asya'ya ancak 8. yüzyıldan sonra, Anadolu'ya da 900 yıl önce, 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra gelmişlerdir. Diğer bütün milletler antik çağlardan beri bugünkü coğrafyalarında yaşamışlardır. Bilinen tarihî çağlarda, Avrupa'da Almanlar, Anglo-saksonlar, Vikingler, Galyalılar, Latinler, İspanyollar, Slavlar, Yunanlılar; Asya'da Hintliler ve Çinliler; Orta Doğu'da Farslar, Gürcüler, Araplar, İbraniler, Mısırlılar hep kendi coğrafyaları içinde veya yakınında yaşamışlardır. Sadece Türkler bu kuralın dışında kalmışlar, yalnız onlar bu hususta bir 'anomali' göstermişlerdir.

Birinciye bağlı zannettiğim ikinci bir tarihî 'anomali' de 'kayıp diller' olgusudur ki bu 'tarihte devamlılık' açısından kabul edilemez. Sanskritçe, Grekçe, Latince, Anglo-Cermen dilleri, Farsça, Arapça, İbranice, Türkçe gibi büyük diller, ve hatta, Arnavutça, Gürcüce ve Ermenice gibi küçük diller, makul bir devamlılık gösterirler. Hepsi eski dil karakterlerini ve ana yapılarını korumuşlar, ancak kelime hazineleri değişikliğe uğramış, dost veya düşman birçok milletlerden aldıkları kelimelerle dillerinde bazı değişiklikler olmuştur. Eski çağın kayıp dillerinin sahiplerinden olan Sumerliler, Elâmlılar, Medler, İskitler, Hititler (Hattiler), Frigler, Lydialılar, Truvalılar, Etrüskler, Partlar, ve Aramîler dünya uygarlığının keşfi ve yaradılışında rol oynamışlar, sanat ve kültürde yaptıkları atılımlarla eski Yunan rönesansının temellerini atmışlar ve dolayısıyla da bugünkü modern uygarlığımızın oluşumunu sağlamışlardır. Bu eski milletlerin dilleri coğrafyacı Strabon zamanında hâlâ yaşıyorlardı. Öyleyse niçin bu büyük milletlerin dilleri kayboluyor da bugün yaşayan küçük milletlerin bile dilleri kaybolmuyor, ki bu küçük milletler daima o eski büyük milletlerin idareleri altında yaşamışlar, her türlü esarete ve imhaya maruz kalmışlardır. Öte yandan, meselâ koca bir Sumer devleti ve milleti ve dili yok oluyordu ki bu dil, İbranî Tevrat yazarının ifadesi ile 'bütün dünyanın konuştuğu dil idi'² Böylece, mantık yine gösteriyor ki, eğer normal tarihî gelişme ve devamlılık korunacaksa³ bu eski ve antik dillerin asla kaybolmamaları gerekiyordu.

Eğer bizzat tarihin kendisini düzeltmek istiyorsak, yukarıda birbirine

² Tevrat, Tekvin 11.1-2.

³ Burada, Prof. W. F. Albright'ın bir ifadesini hatırlamak faydalı olacaktır: "İşte burada arkeoloji yine eski felsefi bir söz olan 'natura non facit saltum' 'tarihteki bütün zahiri devamsızlık içinde (bile) bir devamlılık mevcuttur' vecizesinin doğruluğunu ispat etmektedir" (*The Archaeology of Palestine*, Penguin Books, Baltimore, Maryland, 1963 (AIAP), VII, s. 176).

bağlı olduğunu söylediğimiz iki anomali'nin yok edilmesi, tarih kitaplarından silinmesi gerekiyordu. Burada çalışma alanımız olan 'kayıp diller' genellikle Sâmî veya Hint-Avrupa dilleri dışında kalan aglutinatif (bitişgen) bir dil grubunu oluşturuyorlardı. Bu şartlara uyan birçok kayıp diller arasında olan ve muhtelif yazarlarca—sanki Asya kıtasında tek bir dil grubu varmış gibi—'Asyanik' tâbiriyle anılan, Sumerce, Elâmca, Etrüskçe, Urartuca ve Hurrice gibi dillerin Ural-Altay dilleri grubuna bağlanması gerekmektedir, ki bu grubun Avrasya'daki büyük yegâne temsilcisi Türkçe'dir. Böylece, iki anomalinin tarih kitaplarından çıkarılması için, bu kayıp dillerin herhangi bir şekilde veya diyalekte Türkçe ile akrabalıklarının ispatı gerekmektedir.

Benim bu husustaki ciddi teşebbüsüm ilk önce bir 'hobi' olarak Amerika'da üniversite yıllarında kütüphane araştırmaları biçiminde başladı, ve Amerika'da 3 yıl, Arabistan'da, Basra Körfezi'nde 7 yıl, ve Türkiye'de 25 yılı aşkın petrol aramaları ile ilgili çalışmalarım müddetince de devam etti. Meslekî çalışmalarım icabı, dil ve tarih üzerinde yaptığım çalışmalar tabiatıyla yavaş ilerliyordu. İlk çalışmalarım daha ziyade son 1400 yıla ait Türkçe ile ilgili temel bilgiler, muhtelif Türk diyalektleri, ve mevcut bilinen Türkçe yazıtların incelenmesi üzerinde yoğunlaşıyordu. Bu 'hobi' böylece hemen hemen 40 yıl devam etti. Ne zaman ki bazı buluşlarım sonucu bu çalışmaların ancak sistematik bir araştırma içinde devam etmesi gerektiği ortaya çıkınca kendimi emekliye sevk ederek, kayıp dillere ait elime geçen bazı yazıtların incelenmesi ve çözümünü üzerinde full-time çalışmaya başladım. Bir bilgisayar ve yazıcı ile de bu çalışmalarımı hızlandırdım, ve birkaç yıl içinde bu çalışmalar kalın bir kitabı dolduracak seviyeye geldi.

Daha önce belirttiğimiz gibi, 'Kayıp diller'in, üç büyük dil grubundan biri olan Turan yani Türkçe grubu ile ilgili olması gerekiyordu. Biz bu yoldan hareket ederek kayıp dillerin sırrını çözmeyi başarmış; insanlık tarihinin son 5000 yılı boyunca Türk dilinin global yayılışı ve gelişimini tesbit etmiş, ve Türk tarihini oluşturan, ve bugün bazılarınca Hunlar'dan Türkiye Cumhuriyeti devletine kadar 16 halkasının bilindiği, uzun zincirin kayıp halkalarını ortaya çıkarmış bulunuyoruz.

'Kayıp' dillerin çözümü ile Türkçe-konuşan eski halkların tarihini ortaya döken ilerideki bölümler gösterecektir ki, hiç değilse kayıtlı 5000 yıllık tarih dönemi başlangıcında, Proto-Türkler'in ana vatan'ı Anadolu-Transkafkasya-Mezopotamya üçgeni içinde kalan bölgeydi. Kültürel ipuçları ise bu ana vatanın M.Ö. 7000 yılında bizzat Anadolu olduğunu göstermektedir. Bu deliller, tabiidir ki, aynı zamanlarda Avrupa ve Asya'nın diğer bölgelerinde de Türkçe-konuşan halkların bulunmadığını göstermez. Fakat, şunu da biliyoruz ki, eski uygarlık batıdan doğuya doğru hareket etmiş, ve meselâ Sumer uygarlığının emareleri Çin'e (Şang uygarlığı) bin küsur yıl

sonra ulaşmıştır.⁴

Kayıp dillerin çözümüne beni iten diğer bir unsur da, Türk dünyasında aranan bir 'kimlik' yokluğu idi. Şuna inanıyordum ki, biz Türklerin Rönesans ruhunu yakalayamayışımızda, 18. ve 19. yüzyıl Avrupa'sının keşiflerini takip edemeyişimizde, bu son yüzyılda da, bilhassa Atatürk'ten sonra, Avrupa'yı yakalamak için gereken endüstriyel devrimleri yapamayışımızda en büyük ve önemli unsur, bu 'kimlik' ve 'kök' yokluğu olmuştur.

Düşünürlerimizin çoğu, Anadolu'nun üstünde Selçuklulardan çok önce kurulmuş uygarlıkların bizden başkaları tarafından kuruldukları inancından doğan aşağılık duygusu altında ezilmekten kurtulamamışlardır. Bence, işte bu eziklik, önce de belirttiğim gibi Türk insanının son yüzyıllarda "muasır medeniyet seviyesine" ulaşmasında en büyük engeli oluşturmuştur.

Bugün Türkiye'de iki türlü düşünen aydın kitlesi mevcuttur: Biri, kökeninin Asya'dan geldiğini düşünenler, ki dünün bilimsel tarih anlayışı içinde haklı görünüyorlar; diğeri ise, bin yıllık süregelen yerleşim sonucu Anadolu'ya has kültürel ve irkî özelliklerimiz sebebiyle ve biraz da Batı'nın ırkıma malettiği Asya Mongoloid tipinden kendini arındırma hevesiyle kökenini Akdeniz uygarlığı içinde arayanlar.

Hakikat nedir? sorusuna, eserimizde incelediğimiz Türk dilinin tarihî akışını iyi izleyenler cevap verebilirler. Biz, diğerleri arasında Etrüsklerin ve Friglerin dillerinin Türkçe olduğunu çözmekle şunu gösterdik ki, Çatalhöyük'te James Mellaart tarafından keşfedilen M.Ö. 6300 yılına ait Anadolu kültürü bir Türk kültürüdür. Zira, Mellaart'ın bulduğu iki pars röliyesi (Resim: 4-a, 4-b) ile temsil edilen Ana Tanrıça kültü, binlerce yıl sonra Tanrıça Kybele ile Friglerde ve yine bu topraklarda yaşamış bir halk olan Etrüsklerde devam etmiştir (Resim 3). Böylece, Türk kültür tarihini on bin yıl öncesine götürebiliriz. Yazılı Türk tarihi ise, çağımızdan 5000 yıl öncesine, yazının Sumerliler tarafından icadına kadar uzanmaktadır.

Türkler bundan 8300 yıl öncesinde Anadolu'da yaşadığına göre ve de o çağda Orta Asya'nın durumunu bilmediğimize göre, bilimsel olarak bütün Türklerin Orta Anadolu kökenli olduklarını söyleyebiliriz. Akdeniz kültürünü de sadece Greklerin, Romalıların değil, geniş çapta bu eski Anadolu Türklerinin yarattığını düşünürsek, artık ırkçılık ve aşağılık komplekslerine takılmadan kendimizi saf ve yerli Anadolulu sayabiliriz. Diğer tarafta, Balkanlar'da, Kafkaslar'da, Rusya'da, Asya'da, Moğolistan'da ne zaman yerleştikleri bilinmeyen sayısız soydaş milletler, Becenler,⁵ Gagağuzlar, Azeriler, Kırımlılar, Türkmenler, Uygurlar, Kırgızlar, Özbekler, Kazaklar,

⁴ Ernst Diez, *The Ancient Worlds of Asia*, Putnam's, New York, 1961 (DiAWOA), 193.

⁵ Prof. Togan, (Şemseddin Dimaşkî'den alarak) gösteriyor ki Becne [Becen] kelimesi, Kıpçak kavimlerinden birinin ismi olarak Orta Çağ'da mevcut olmuştur: Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Cilt I, 2. basım, İstanbul, 1970 (ToUTTİG), s. 163.

Yakutlar da kendi coğrafyaları içinde kökleşmişlerdir. Doğu'ya doğru gidildiği oranda da, Asya'nın en kalabalık milleti olan ve uzun zamanlar Türk hakimiyeti altında yaşamış olan Çin ırkının tesiriyle hafif Mongoloid tiplerin Türk ırkına karışmasını, yani Tatarlaşmamızı, doğal karşılamak gerekir. Yoksa, bazı tarihçilerin Kırgızlar için, "*Siz Kırgızlar eskiden Avrupalı (yani, beyaz, Kafkas tipi) bir ırktınız, Doğu'da Türklerle karışarak Asyalı (Mongoloid) bir ırk oldunuz*"⁶ kabilinden söylediği yalanlar bilimsellik sayılamaz. Gerçek şu ki, Türkler, Avrasya coğrafyasında yerleşmiş olmakla ve de biraz Tatarlaşma bahasına, bizzat Avrupalıların Tatarlaşmasını önlemişlerdir. Ona rağmen, bugün, Kuzey Slavlar'da, Ruslar ve Polonyalılar arasında rastlanan Mongoloid simalar Anadolu Türk halkında olanlardan daha fazladır. Ne yazık ki Batılılar uzun zamandır Türklere bu Mongoloid damgasını vurmakta birbirleriyle yarışmışlardır.

Burada, Anadolu Türklerinin dışında kalan Türklere yanlış olarak verilen 'Türki' tâbiri üzerinde durmak gerekir. 11. yüzyıl büyük dil bilgini Mahmut Kaşgarî bizzat kendi Orta Asya dilini ve milletini 'Türkçe' ve 'Türk' adıyla belirtmiş, bizimkini ise 'Oğuz' ve 'Oğuzca' olarak tasvir etmiştir.⁷ Fakat, Kaşgarî bütün Türk ulusları söz konusu olduğu zaman genel anlamda 'Türk' tâbirini kullanmıştır. Ben de tarihî çerçevede içinde Türkçe-konuşan milletler için geniş anlamda bu 'Türk' veya 'Türkçe' terimini kullandım. Tarihçiler, aglutinatif dilleri konuşan ve nispeten ortak bir gramere sahip olan diller için 'Ural-Altai' tâbirini kullanagelmışlerdir. Halbuki, araştırmalarımız gösteriyor ki, binlerce yıllık tarih süreci içinde, Türk dillerinin ana strüktürlerinde pek büyük bir değişiklik olmamıştır. Hatta Macarca ve Fince gibi aşırı uç-diller bile, komşu dillerden büyük miktarlarda kelime ödünç alarak lügatlerini şişirmelerine rağmen, esasta şüphesiz Türkçe olan ana karakterlerini, strüktürlerini, gramerlerini muhafaza etmişlerdir. Ben bu dilleri, tarihî anlamda Türk dilleri arasında tasnif ediyorum, zira, bu dilleri konuşan halklar konuşurken bizim gibi 'Türkçe' düşünmektedirler.

Yine göreceğiz ki, 13. yüzyıl 'Moğol' dili ve bugünkü 'Çuvaş' dili, müstakil Ural-Altay dilleri olarak değil, karakterleri, strüktürleri ve kelime hazineleri bakımından bizzat Türkçe olarak tasnif edilmişlerdir. Bunları yaparken de Marco Polo'nun gezdiği ve gördüğü büyük Türk dünyasını ve onun kullandığı bazı Türkçe kelime ve tâbirleri ilk defa keşfedeceğiz.

Eski Türk dilleri üzerinde yaptığımız bu çalışmalar, uzun zamandır

⁶ Rasonyi de şöyle diyor: "Bazı bilginlere göre (Kırgızlar) aslında, kumral, beyaz tenli başka bir ırktan bir kavim iken, VII. yüzyıldan önce Türkleşmişlerdir" (Rasonyi, L., *Tarihte Türklük*, TKAE, Ankara, 1971 (RasTT), s. 270). Çin ve İslâm kaynakları da Kırgızların sarı saçlı, mavi gözlü ve uzun boylu olduğunu söylerler (Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, TKAE, Ankara, 1965 (TurST), s. 352).

⁷ Kaşgarî, Mahmut, *Divanü Lügat-it Türk*, 4 Cilt, Besim Atalay tercümesi, TDK Yayınları 521, Ankara, 1986 (DLT).

Türkler için kabul gören 'göçebe' nazariyesini kökünden silip çürütmektedir. Çalışmalarımız dışında bile, bu nazariye esasta zaten çürüktü. Meselâ, göçebeliliğin en çok görüldüğü Oğuz Türkleri ile ilgili olarak, Kaşgarî Maverâünnehir'de kurulu beş Oğuz şehirden söz eder. Diğer Türk gruplarına ait te Orta Asya'da 45 şehir sayar. Bunlara, Selçuklulara ait Horasan ve İran'daki şehirler dahil değildir. Tabiidir ki, 'şehirli' Türk cemaatleri ile yan yana 'göçebe' Türk grupları her zaman mevcut olmuştur. Bu göçebe gruplar, tarih boyunca yerleşik Türk uygarlıkları için birer zafiyet unsuru değil bilâkis birer kuvvet ve destek unsuru olmuşlar, iki grup aralarında tabii bir bağ oluşturmuşlardır. Gerek dilleri, gerekse insanlık vasıflarıyla saf olan göçebe gruplar, bazen kanlı mücadelelerle de olsa, zaman zaman yorğun ve gerilemiş yerleşik Türk devletlerine saldırarak onlara yeni kan, yeni potansiyeller kazandırmış, yeni hanedanlar vermişlerdir. Bu suretledir ki Gazneli İmparatorluğuna Selçuklular ('*Kınık*' Oğuz boyu), ve Selçuklu İmparatorluğu yerine de Osmanlılar ('*Kayığ*' Oğuz boyu) kaim olmuşlardır.

Bu kitabı okuyan Anadolu insanı, bilgelerinin belki 500 yıldır aradığı hakikî Türk kimliğini bulacak, ve bugün yaşadığı topraklar üzerinde yeşermiş olan ve daha evvelce gıpta ile ve bazen de kıskançlık ve utanç ile baktığı, dünyadaki ilk büyük kültürlerin ve uygarlıkların hakikî vârisinin kendisi olduğunu öğrenecektir.

Bu eserin ilk altı bölümü, son 1400 yılın Türk dillerini ve uygarlıklarını incelemek ve bir yerde yeniden keşfetmek, ve hem de okuyucuyu kitabın asıl mevzuuna hazırlamak amacıyla yazılmıştır. Daha sonraki 23 bölüm 'Kayıp dillerin çözümü' ile ilgilidir. Ayrıca, eski Türk diyalektlerinin Hint-Avrupa ve Sâmi dilleri dahil diğer bazı dillere tesirleri üç bölümde incelenmiştir. Son 33. Bölüm, eski ve yeni birçok coğrafi isimlerin deşifre ve tercümesine hasredilmiştir. Eser bir sonuç yazısı ile tamamlanmaktadır.

Kitabın sonuna ilâve edilen bir apendiks, eski alfabelerin daha doğru anlaşılmasında yaptığımız bazı katkıları özetlemekte, yeni bir alfabe tablosunu ihtiva etmekte, ve alfabelerle ve Türk diyalektleri ile ilgili kritik harflerin fonetik değerlerini vermektedir.

*Göğün kutup yıldızı üzerinde
döndüğü gibi
Türk dilleri de bu kurallar
üzerinde döner*

Kaşgarlı Mahmut
(1074)

BÖLÜM 1

TÜRKÇENİN ESASLARI

İlerdeki bölümlerde, mevzuların içeriği icabı, Türk dilinin grameri ve kelime hazinesi ile ilgili birçok incelemelerde bulunacağız. Bu yüzden, bu bölümde okuyucuya, zaten yapılaş itibarıyla belirli, kesin, hemen hemen matematiksel kurallara sahip olan Türkçe'nin genel struktürünü ve diyalekt farklılıklarını öne çıkaran kısa bir incelemesini vereceğiz.

Türkçe, dünyanın üç büyük dil grubundan biri olarak kabul edilen ve Ural-Altay adı ile sınıflandırılan gruba dahil edilmiştir. Diğer büyük iki dil grubu ise Hint-Avrupa ve Sâmi dilleridir. Ural dilleri Macarca, Fince ve daha birkaç dil ile; Altay dilleri ise Türkçe, Çuvaşça, Moğolca, ve Mançu-Tunguz dilleri ile temsil edilmektedir. Hepsisi de aglutinatif (bitişgen) dil olarak sınıflandırılırlar. Ural-Altay dillerinin ortak vasıfları arasında şunlar gösterilebilir: ses uyumu, gramerlerinde cinsiyetin ve harfi tariflerin bulunmayışı, Hint-Avrupa dillerindeki pre-pozisyon yerine post-pozisyon kullanılması, sıfatların isimlerden önce gelmesi, sayı sıfatlarından sonra gelen isimlerde çokluk ekinin kullanılmayışı.

Rasonyi, Türk dillerinin tarihteki gelişme devirlerini şu şekilde sıralıyor:

1- Ana Türkçe çağı: İsa'nın doğumuna yakın yıllarda bu dil kullanılmakta idi. Özellikleri: uzun seslilerde ve kelime önünde "h" sesi bulunuyordu (RasTT 19).¹

2- Eski Türkçe çağı: Milâttan sonra altıncı yüzyıldan dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar sürer. Bu bölüme *Göktürk* ve *Erken Uyğur* oyma yazılı

¹ Biz bunu Orta Türkçede, Hotan ve Kençekliler'de görüyoruz. Kaşgarî'ye göre bu milletler "kelimenin önünde bulunan elifi h ya çevirirler. Türk dilinde bulunmayan bir harfi kattıkları için biz onları Türk saymıyoruz. Türkler 'baba' ya 'ata', Hotanlılarla Kençekliler 'hata', Türkler 'ana', onlar 'hana' derler" (DLT I, 32).

dil metinleri girer.

3- Orta Türkçe (O. Türkçe) çağı: IX-XV'inci yüzyılları ihtiva eder. Bu bölüme Uygur edebiyatı altın çağı'nın eserleri, Mahmut Kaşgarî'nin ansiklopedisi, Nevâyî (Çağatayca) v.b. ile 'Codex Cumanicus' girer.

4- Yeni Türkçe çağı: XVI'ncı yüzyıldan zamanımıza kadar (RasTT 19).

T. Tekin, bilhassa Ramstedt ve onun talebesi N. Poppe'den naklen, Altay grubunun en büyük temsilcisi olan Türkçe'nin genelde şu devirlerden geçtiğini belirtmektedir:

Ana Altay > Ön Türkçe > Ana Türkçe > Eski Türkçe > Orta Türkçe

Ön Türkçe, devrinin ilk yarısında bir *r* ve *l* dili idi. İkinci yarısında, Türk dili iki diyalekte ayrıldı, *r/l* diyalekti, *z/ş* diyalekti. Tuna ve Volga Bulgarcası, bugünkü Çuvaşça, bu eski *r/l* diyalektinden, diğer bütün Türk dilleri de *z/ş* diyalektinden gelişmişlerdir. Ana Türkçe, bir *z/ş* diyalekti idi.²

Ortak Altay ve Ana Altay dili, bilhassa Türkçe *y-* ve Moğolca *d*-diyalektleri bakımından Türk ve Moğol dillerinin çıkış noktaları sayılırlar. İki diyalekt te bir Ana-Altay *d-* veya *d'*-diyalektinden doğmuştur. Meselâ, Türkçe *yagı* "düşman" ve Mon. *däyin*³ "düşman" < Ana Altay *dağı.

Hakikatte, burada bir Ana-Altay diyalektini aramak zorunluluğu olmayabilir. Zira, Sumer dilinde *taga*/[*ḫaga*] "düşman"⁴ kelimesi mevcuttur ki Prof. Tuna bunun Türkçe *yagı* "düşman" olduğunu göstermiştir. Tuna, Landsberger'den esinlenerek bu ve bunun gibi birçok Türkçe kelimelerin Sumerce'ye giren yabancı alıntı kelimeler olduğunu kabullenmiştir.⁵

Böylece, Ural-Altay Dil Grubu yerine bir Türk Dil Grubu'ndan söz edebiliriz; ve bu dilin gelişmesindeki şu bağlantıyı gösterebiliriz:

Ana Türkçe (*d*-diyalekti) > Muhtelif *d/ş* ve *z/ş* ve *r/l* Türk diyalektleri >
Eski Türkçe (Göktürkçe) > Orta Türkçe (Kaşgarî Türkçesi)

Diğer Türklerin *d-* ve *r-* diyalektlerine karşın Oğuz Türkleri *z/y* diyalektini kullanmışlardır. Mahmut Kaşgarî, Oğuz Türkçesi için, "Dillerin en

² Talat Tekin: *Türk Dünyası El Kitabı*, TKAE, Ankara, 1976 (TDEK), s. 119-130.

³ *däyin* kelimesi klasik Moğolca *cuyin* "düşman" [< Türkçe *yagı-n(i)* (akuz.)] anlamındadır. Bu *cuyin* kelimesi literatürde yanlış tercüme edilerek bir halkın adı olarak gösterilmiştir (Dr. A. Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, TTK, Ankara, 1948 (MGT), Parağ. 53, 247, 248, 266). Burada kök kelime *cuyi/cagı* (< Türkçe *yagı* "düşman") olup Türk diyalektlerinde görülen normal *c < y* transformasyonu kuralına uyar.

⁴ P. Anton Deimel, *Sumerisches Lexikon*, Roma, 1928 (DeiSL).

⁵ Osman Nedim Tuna, *Sumer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dilinin Yaşı Me-selesi*, TDK Yayını, 561, Ankara, 1990 (Tuna), s. 49.

yeğnisi" demektir (DLT I, 30).

Orta Oğuz Türkçesindeki çok ilginç bir kelime *aba* (< Türkçe *ana*) kelimesidir ki bu da Karluk Türkçesinde *apa*, Çuvaş Türkçesinde *ama* olarak belirir:

Türkçe *ana* > Oğuz/Kıpçak *aba/apa* > Çuv. *ama*

Mahmut Kaşgarî'nin bahsettiği Argu Türkleri Ana Türkçe'deki *d* ile birlikte bir de *n* diyalekti ile konuşuyorlardı; normal Türkçedeki 'y' yerine 'n' sesini kullanıyorlardı: Türkçe *koy* > Arguca *kon* "koyun," *çığay* > Arguca *çıgan* "fakir" ve *kayu* > Arguca *kamu* "hangi" (DLT I, 31) gibi.

ünsüzleri sağlayan modifikasyonları ve ilâveleri içeren en mükemmel bir alfabledir.

BÖLÜM 2

GÖKTÜRK YAZITLARININ YENİDEN TEFSİRİ

İPEK YOLU ÜZERİNDE YENİ BİR BUDİST-TÜRK DEVLETİNİN DOĞUŞU

Sekizinci yüzyıl başına ait Orhun âbideleri ve Kül Tigin [doğrusu: *Köl Tigin* "Büyük Prens; göl gibi (büyük) prens"], Bilge Kağan (Resim 1-a) ve Bilge Tonyukuk [*Ton-ok-ok* veya *Toy-ok-ok*] kitâbeleri, bugünkü Moğolistan'da, Orhun ırmağının kaynaklarında bulunmaktadır. Bu yazıtların alfabe- si ilk defa Danimarkalı bilgin Wilhelm Thomsen tarafından deşifre edilmiştir. Bu çalışmamızda, Prof. Muharrem Ergin tarafından hazırlanmış ve basılmış şeklini esas kabul ettik.¹

Bu tercümede, *Tabgaç*, *Tatabı* ve *tat* gibi kelime ve deyimlerde bariz uyumsuzluklar saptadık. *Tabgaç* kelimesi, 'Çin, Çinli' olarak; *tat* kelimesi, sadece 'yabancı' diye tercüme edilmiş; *Tatabı* budun Moğolistan'ın doğusunda bir millet olarak gösterilmiştir. Ayrıca, tarih kitaplarında, Göktürk başkumandanı ve müşâviri Tonyukuk daima Çin asıllı olarak tanıtılmıştır. Bu bölümdeki incelemelerimizle bu yanlışlıkları düzeltmek amacındayız.

Aşağıdaki müşahedelerimiz gösterecektir ki, sözü edilen kelimelerin asıl anlamları metinlerde yazılabilenlerden tamamıyla farklıdır; ve kelimelerin hakikî ve doğru anlamları, Orta ve Doğu Asya Türklerinin ve Çin'in tarihleri bakımından yepyeni bir yorum ortaya çıkarmaktadır. İlgi odağımız olan *Tabgaç*, *Tatabı*, *tat*, ve Göktürk veziri ve başkumandanının adı *Tonyukuk* kelimelerinden başka, Göktürk *ny* [n/y] harfini, ayrıca *çik-* (içirmek) fiili ve *Yaşıl Ögüz* gibi bazı ilginç kelimeleri, ve ayrıca Göktürk alfabesine çok benzer bir alfabeyle yazılmış ve Tun-huang'da bulunmuş olan iki yazıtı da inceleyeceğiz. Bu yazıtlardan birinde (5. Hal) bulunan komutan adları, *Tabgaç* denen devletin hüviyetini açıklamamızda yardımcı olmaktadır. Diğerinde (6. Hal) müşahede ettiğimiz bir ifade meşhur Ötüken adının anlamına açıklık getirmekte, bir başka kelime de Tun-huang şehrinin Türkçe adını vermektedir.

Eski alfabelerle karşılaştırılırsa görülecektir ki Göktürk alfabesi, doğrudan doğruya Aramî alfabesinin Akamen, Isık ve Part alfabeleri yoluyla bir gelişmesi olup, Türk dillerine has kalın ve ince ünlüleri ve onlarla ilgili

1. HAL - [TABGAÇ "(Türk) Budist (Devleti veya Milleti)"]

Tonyukuk yazıtının ilk cümlelerinde şu ifadeler yer alıyor:

Bilge Ton(y)okok ben özüm Tabgaç ilinge kışıldım. Türk budun Tabgaçka körür idi. Türk budun kanın bulmayın Tabgaçda adrıldı kanlandı. Kanın kodup Tabgaçka yana içikdi. Tengri ança timiş erinç: Kan birtim, kanıngın kodup içikding.

İçikdük için Tengri ölütmüş erinç. Türk budun ölti, alkındı, yok boldu. Türk Sir budun yirinte bod kalmadı.

İda taşda kalmışi kubranıp yiti yüz boldı. İki ülügi atlıg erti, bir ülügi yadag erti. Yiti yüz kişig uduzugma ulugı şad erti. yaggil tidi. Yagmışi ben ertim. Bilge Ton(y)ukuk (Ty I:B1-5).

Bu ifadenin tercümesinde biz, halis Türkçe olan ve yanlış olarak 'Çin, Çinli' diye tercüme edilen *Tabgaç*² kelimesini yine aynen muhafaza ettik:

"Bilge Ton(y)okok ben kendim Tabgaç [Budist Türk] ilinde kıldım [yaratıldım]. (Kök) Türk milleti Tabgaç'a tâbi [bakar] idi. (Kök) Türk milleti hanını bulmayıp Tabgaç'tan ayrıldı, hanlandı. Hanını bırakıp tekrar Tabgaç'a katıldı. Tanrı şöyle demiştir: Han verdim, hanını bırakıp (Tabgaç'a) katıldın.

(Onların) içine girdiğin için (onlara katıldığın için) Tanrı (seni) öldürmüş olmalı. (Kök) Türk milleti öldü, tükendi, yok oldu. Türk Sir milletinin yerinde boy kalmadı.

Ormanda, dışarıda kalmış olanı toplanıp yedi yüz oldu. İki kısmı atlı idi, bir kısmı yaya idi. Yedi yüz kişiyi sevk eden bü-yüklüğü şad (Kutlug Şad, sonraki İltirış Kağan) idi. Katıl dedi. Katılanı ben idim. Bilge Ton(y)ukuk."

Yukarıdaki ifadelerin bir Çinli tarafından söylenemeyeceği aşikârdır. Tonyukuk kendisinin kalben bir Göktürk olduğunu, Tabgaç Türklerinin Buda'sına değil, Türk tanrısı *Tengri*'ye inandığını açıkça ihsas etmektedir. Diğer taraftan, Tabgaç ülkesine giren ve onlara katılan Göktürkler bunu isteyerek yaptılar. İfadede kullanılan *çik-* fiilinin, "(kendi isteğiyle) içeri

² Kuzey Çin'de kurulan Tabgaç devleti, ve Çin tarihine ait geniş bilgi için, bkz: Diker, S., *And The Whole Earth Was Of One Language*, İzmir, 1996; revised 1999 (DiWEWOL).

¹ Ergin, Muharrem, (*Göktürk*) *Orhun Âbideleri*, İstanbul, 1978 (ErOA).

girmek, katılmak, dahil olmak,³ "kendi dileğiyle karşı tarafa teslim olmak ve onların safında savaşmak" (DLT I, 192), anlamını dikkatlice incelersek yukarıda Tonyukuk yazıtında geçen, Göktürklerin diğer bir Türkçe-konuşan millete (sadece başka bir dinden olan Tabgaç krallığına) 'katılmaları' olayında bir anormallik görmek mümkün değildir. Bilge Kağan'ın kitâbesinden alınan aşağıdaki ifade, her ne kadar Tabgaç kelimesiyle doğrudan doğruya ilgili olmasa da, *içik-* fiilinin anlamını daha da güzel açıklar ki burada, 'katılan' (*içik-ig-me* "katılmış olan," yani, Uygurlar) ve onların katıldığı Göktürkler her ikisi de Türkçe-konuşan insanlardır:

'...Süsin sançdım. İçikigme içikdi, budun boldu. Ölügügme öldi... Uygur ilteber yüzçe erin ilgerü tezıp bardı' (BK:D37).

"...Ordusunu mızrakladım, yendim. Katılanı katıldı, millet oldu (bizden oldu); ölen öldü.... Uygur İlteber (vali, reis) yüz kadar askerle doğuya kaçıp gitti."

Yine Tonyukuk'un beyanına dönersek, burada herhangi bir ölüm ve katliamdan söz edilmiyor. 'Tabgaçlar öldürdü' şeklinde bir ifade mevcut olmayıp, 'öldürmek' fiili yazıtta sadece "Tanrı (seni) öldürmüş olmalı. (Gök) Türk milleti öldü, tükendi, yok oldu" şeklinde geçiyor. Burada, Göktürklerin fizikî bir ölümden ziyade, Tabgaçlar'ın dinine girmeleri, yani kâfir olmaları, ve/veya yeni ülkeye (Tabgaç ülkesine) tamamen bağlanmaları ile hasıl olan kültürel ve moral bir ölüme, bir yok-oluş'a maruz kaldıkları kastedilmektedir. Yazıtlardan çıkarılan diğer önemli bir husus da, Tabgaç ülkesinin dine karşı oldukça toleranslı bir politika gütmeleridir. Zira, bu ülkede, Budist olmayan, içlerinde bizzat Tonyukuk'un ta bulunduğu, Türkçe-konuşan diğer birçok kavim de normal ve rahat bir hayat sürebiliyordu. Hatta o kadar ki, Tonyukuk, "*ben özüm Tabgaç ilinge kışıldım*" ("ben kendim Tabgaç ilinde kıldım [yaratıldım]") diyebiliyordu. Tengri'ye tapan Karluk ve Basmlı Türkleri daha önceden bu Tabgaç ülkesinde, Turfan havzasının kuzey ve batı bölgelerinde Tabgaçlarla barış içinde yaşamaktaydılar:

"On sekiz yaşımda (701).... Tabgaç **Ong Tutuk** ve beş tümen ordu geldi. **Iduk Baş'ta** savaştım..." (BK:D25).

"Yirmi yaşımda, Basmlı Iduk Kut soyumdan olan kavim idi, kervan göndermiyor diye ordu sevk ettim..." (BK:D25).

³ A. Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, TDK Yayınları 260, İstanbul, 1968 (UYG); ve, Çağatay, S. Ş., *Türk Lehçeleri Örnekleri*, TTK, Ankara, 1963 (ÇaTL), s. 60.

"Otuz yaşımda (713) **Beş Balık'a**⁴ doğru ordu sevk ettim. Altı defa savaştım..."

Otuz bir yaşımda Karluk milleti sıkıntısız, hür ve serbest iken, düşman oldu. **Tamağ Iduk Baş'ta**⁵ savaştım. Karluk milletini öldürdüm.... Basmlı kara... Karluk milleti toplanıp geldi....m öldürdüm" (BK:D28-29).

Buradaki Türkçe şehir adları da Tabgaç ülkesinde Türkçe konuşulduğunu ayrıca göstermektedir.

Aynı şekilde Oğuz Türklerinin de Göktürk ülkesinden kaçarak Tabgaç ülkesine göç etmeleri buradaki toleransın varlığının diğer bir ispatı sayılır. Hiç değilse, Tabgaç Türklerinin diğer dinlere karşı Göktürklerden daha hoşgörülü oldukları görülüyor.

Güneyin câzibesine kapılıp göçeden Türk boyları, bu hareketleriyle devleti zayıflatmış, ikinci hakanlık bu yüzden yine Uygurlarca sona erdirmiştir:

"Otuz üç yaşımda (716)... Üstte Tanrı, mukaddes yer su, amcam kağanın (Kapgan, hük. 691-716) devleti (kut'u) kabul etmedi olacak, Dokuz Oğuz kavmi yerini, suyunu terk edip Tabgaç'a doğru gitti. Tabgaç.... bu yere geldi... (Oğuz) güneyde Tabgaç'da adı sanı yok oldu" (BK:D35-36).

ve

"Otuz dört yaşımda (717) Oğuz kaçıp Tabgaç'a girdi" (BK:D38).

Tabgaç kelimesi, 8. yüzyıl Uygur yazıtlarında, Turfan havzasında Uygur Kağanı Böğü Han (hük. 759-780) ile Maniheizt rahipler arasındaki Türkçe-Uygurca konuşma metninde de aynı anlamda geçer.⁶ Böğü Han'dan 60 yıl sonra Batı Türkistan'da kurulacak olan ve Uygurlarla aynı sülâleden gelen Türk Karahanlı devletinin hükümdarlarından bazıları da (840'dan sonra) *Tabgaç* (*tafgaç*, *tawgaç*, *tamgaç*) ('ulu, saygıdeğer') ünvanı ile anılmışlardır.

⁴ Türkçe *Beş-balık* "beş-şehir" (Herhalde Turfan havzasının payitahtı).

⁵ Belli ki Tabgaç ülkesinde Turfan havzasında bulunan, *Iduk Baş* ve *Tamağ Iduk Baş* aynı yer olmalıdır.

⁶ ÇaTL 13-17: Türkische Turfan Texte II.

⁷ Karahanlılar, daha Müslüman olmadıkları zamanda, 'kâfir Türkler' olarak daha yeni Müslüman olmuş Samanilerle muharebelerde bulundular. Bunlar arasında Tafaç (Tabgaç) Kağan yahut diğer ismi ile Oğulçak Kadir Han (893) vardı. Bu hakanlar, herhalde kısmen Maniheizt veya Budist idiler. Göktürklerin bir devamı olan Uygur step imparatorluğu 840 yılında ortadan kaldırılınca, Uygurlar güneye, Turfan, Tarım ve Kansu havzalarına çekildiler ve oradaki eski medeniyeti devam ettirdiler. Karahanlılar da aynı zamanda Batı Türkistan'da

Aynı *Tabgaç* kelimesi, 11. yüzyılda yaşayan Mahmut Kaşgarî için de hâlâ "doğulu bir Türk" anlamını taşıyordu. *'Kıtay'* (Çin) ve *'Tawgaç'* (Maçin), Kaşgarî tarafından Avrasya'nın öz Türkçe konuşan 20 topluluğu arasında sırasıyla 19. ve 20. millet olarak gösteriliyordu. Keza, aşağıdaki ifadesinden anlaşılacağı üzere, Çin için *Tat* "yabancı" kelimesini de kullanmıştır:

"Tawgaç, Türklerden bir bölüktür... 'Tat Tawgaç' denir, "[Yabancı, Çinli] ve Uygur" demektir; 'Tat'tır, "Çinli"dir. Bu (Uygur) 'Tawgaç'tır. (İslâm ülkelerinde) 'Tat Tawgaç' sözünde, 'Tat' kelimesinden "Farslılar," 'Tawgaç' kelimesinden de "Türkler" murad edilir" (DLT I, 453-454).

"'Tat Tawgaç' derler ki 'Çinli ve Uygur' demektir" (DLT II, 280).

Kaşgarî'den iki asır sonra, Cengiz (Çingiz) Han zamanında bile *Tabgaç* (Tamghach) ifadesi, Müslüman-Türk tarihçi Minhac Sirac tarafından *Tabaqat-i Nasirî* adlı eserinde, bir Türk Devleti olan İkinci Kıtay (Kin) Krallığı için kullanılıyordu:

"Onun (Çingiz Han'ın) babası, Tatar Temuçin, diğer adıyla Tuğrul, ... Moğol kavimlerinin reisi idi. O ve diğer bir Türk büyüğü, *Tabgaç* (Tamghach) kralı Altan Han (Altın Kral)'a tâbi idiler."⁸

Tabgaçlar'da Türkçe ve Yabancı İsimler

Yazıtlarda geçen *Tabgaç* adları arasında Çinlilerle olan uzun temasları sonucu alınmış olan bazı şahıs isimleri arasında bilhassa Sengün (Tsiangkün "general") kelimesi mevcuttur: *Çaça Sengün* (Kt:E32), *Çang Sengün* (Kt:N13), ve *Lisün Tay Sengün* (BK:S11) gibi. Son isimde geçen *Tay* ("yavru at") saf Türkçe bir kelime olabilir. Hatta *Sengün* kelimesinin de, daha önceden Hunlardan veya *Tabgaç* Türklerinden alınmış, Türkçe bir kelime olması mümkündür: *Sengün* veya *Sen-kün* > 'sen-kün < Türkçe *isen-kün* veya *esen-kün* "esen güneş" veya "sâlim ve kusursuz güneş." Aynı kelime Kubilay Han'ın bir bey'inin adında da geçer: *Litan Sangon* (POLO-La:5), diğer adıyla *Lucansor* (POLO-Ma II.52), ki bunların Türkçe izahları

zuhur ettiler. Bu sülâlenin hükümdarları arasında, Samanî devletini 993'de ortadan kaldıran Harun Bugra (payitahtı Balasagun), oğlu Yusuf Kadir Han (payitahtı Kaşgar ve Hoten), sonra Muhammet Buğra Han (payitahtı Talas), daha sonra İbrahim Tamgaç (Tabgaç) Han (payitahtı Semerkand) marufturlar (ToUTT 59, 431; AlpUT: Alptekin, Erkin, *Uygur Türkleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 26).

⁸ Muhammed Aziz Ahmad, *Early Turkish Empire of Delhi*, Neşreden: Muhammad Ashraf, Lahor, Pakistan, 1949 (AhmTED), s. 85.

Bölüm 5'te yapılmıştır.

Diğer bir *Tabgaç* adı veya ünvanı olan **Tutuk** kelimesi ise Türkçe gramer sentaksını da içeren Türkçe bir kelimedir. Ebülğazi'nin *Oğuzname*'sinde, *Tutuk*, *Yafes*'in oğlu 'Türk'ün dört oğlundan birinin adıdır (diğerleri, *Hakal* (Çigil?), *Barsacar* ve *Amlak*). Türk ölürken yerine *Tutuk*'un geçmesini vasiyet etmişti (ÖgTM 377). Mahmut Kaşgarî *Tutuk* kelimesini Türkçe bir şahıs adı olarak verir (DLT IV, 855). Altaylar bölgesinde, Yenisey yazıtlarında da *Külüg Tutuk*, *Künç Tutuk*, *Çekül Tutuk* gibi adlara rastlanır (OrkETY III). *Tutuk* kelimesi Türkçede bir kaç anlama gelir: *tutug/tutuk* "rehin, tutulan kimse" (DLT), ki *tut-* "tutmak" fiilinden, Türkçe sıfat/isim yapan *-uk* eki ile türetilmiştir. Keza, *tutuk* "enenmiş, iğdiş edilmiş" anlamına da gelir (DLT I, 280); ve *tutug* "efsun, büyü tutması" (DLT I, 373), "sihir, büyü" (REDH; KT).

Tutuk adını içeren *Tabgaç* adları Türkçedir: **Bukag Tutuk** veya **Bukıg Tutuk**, ki yazıtlarda *Bukg Tutk* (BK:S10) olarak yazılmıştır. Kelime, Türkçe *bukag(u)* "kelepçe, köstek, pıranga, zincir" (DLT; REDH) veya *bukıg/bukuk?* "bükük" veya *bukuk* "çiçek tomurcuğu" (DLT; UYG) anlamlarına gelebilir. **Koşu Tutuk** (Kt:N1), ki Türkçe *koşu* veya *koşa* "çift, çifte, herhangi bir şeyin çifti, eşi, yedeği" (DLT); **Ong Tutuk** (BK:E25, Kt:E31) ki Türkçe *ong* "iyi, bol, bereketli" (ÜDKT 61), "sâlim" (ÇaTL 113/4); "selâmet" (ÇaTL 119/43); "kolay" (DLT) anlamlarını taşır. **Ong** kelimesi daha detaylı olarak Bölüm 5'te (7. Hal) incelenmiştir. Aşağıda 5. Hal'de tercümesini yaptığımız Tun-huang'da bulunmuş ve muhakkak ki bir *Tabgaç* Türk'ü tarafından kaleme alınmış yazıt'ta bu *Tabgaç* adlarından birçoğunu bulmaktayız.

2. HAL - [TATABI < Türkçe *Tat-Ab-ı* "Çin zehiri; Çin, Çinli, vb."] [TAT "Çinli"]

Kitâbelerde *Tatabı budun* (Tatabı milleti) diye geçen bu isim, Göktürk imparatorluğunun doğusunda bulunan Kitanlar'a komşu, meçhul bir millet olarak tanıtılmıştır. Bizce bu kelime Türkçedir ve *tat-ab-ı* şeklinde yazılabilir, ki bu sofistike, biraz da şairane bir ifade olup kelime anlamı itibariyle "düşman şarabı; düşman suyu, düşman yağmuru; düşman hançeri; düşmanın bir aynası; kâfirin ta kendisi" veya "düşman sularının milleti; Çin Denizi'nin milleti," şekillerinde tercüme edilebilir ki burada hep Çin, Çinli veya Çinliler kastedilmektedir. *Tat* kelimesi Türkçedir ve geniş manada "yabancı, düşman; Farslı (Batı Türklerince), Çinli (Doğu Türklerince), Budist veya Maniheizt Uygur (Müslüman Türklerce)" anlamlarına gelir.

Bilge Kağan (hük. 716-734), Kıtay'da isyan hareketleri olmuş olacak ki, 721 kışında Kıtay'a ve onu takip eden 722 yılının baharında Çin'e doğru bir

sefer yapıyor. Bu seferini belirten yazıtta bu *Tatabı* ifadesi geçer:

"Otuz sekiz yaşında (721) kışın Kıtay'a doğru ordu sevk ettim... Otuz dokuz yaşında ilk baharda *Tatabı*'ya [Çin'e, Çin Denizi'ne] doğru ordu sevk ettim" (BK:G2).

Ve, Çinliler on bir yıl sonra Kıtay'a isyan edince, tekrar ordu sevk ediyor:

"Elli yaşında (733) *Tatabı* budun [Çin] Kıtay'dan ayrıldı [yani, Kıtaylara tâbi olan (güneylerindeki) Çin devleti, Kıtay'dan ayrıldı (istiklâlini ilân etti)]... İker dağına..... Ku Sengün kumandasında kırk bin asker geldi. Töngkes dağında... vurdum... Ku Sengün'ü balbal olarak dikiverdim" (BK:G7-9).

Ne tuhaftır ki Göktürklerden yedi yüzyıl önce, Part kralı I. Vologeses'e (hük. M.S. 51-80) ait bir yazıtta da aynı *Tatabı* (*ttbı*) kelimesini, hem de aynı dört harfli (*ttbı*) yazılış şekli ile buluyoruz (bi.z: Bölüm 24).

Tat "Çinli"

Tat kelimesini aşağıdaki yazıtta görüyoruz:

'*Taş tokıtdım. köngülteki sabımın urturtum..... On Ok oğlinga tat-ınga tegi bum körü biling'* (BK:K15).

"*Taş yonturdum. Gönüldeki sözümü vurdurdum..... (batıda) On Ok oğluna (doğuda) Tat'ına [Çinli yabancı'na] kadar bunu görüp bilin!.*"

Bu ifadede kağan, Hazar denizinden Pasifik Okyanusu'na kadar uzanan büyük imparatorluğun her tarafına haber salmakta, ülkesinin en uç bölgesinde yaşayan iki halka, en batıdaki *On Ok* kavmi ile en doğudaki *Tat* (Çinli, yabancı) kavmine işaret ederek ülkesinin hudutlarını çizmektedir.

3. HAL - TONYUKUK ismi

[T-O-N/Y-K-K < Türkçe *ton* (*toy*) *ok ok* "Onun özü (*toy*'u/ton'u), bir ok"]

Üç Göktürk hakama başkumandanlık ve vezirlik yapmış ve Göktürk idealerine hizmette bulunmuş olan Tonyukuk'un, Tabgaç adının yanlış tefsir edilerek "Çin" veya "Çinli" olarak tercümesi neticesinde literatürde

maalesef Çinli bir kökene sahip olduğu belirtilmiştir. Burada onun adını analiz ederek, bu adın, ekseriya tek başına birçok anlamlar taşıyan tarihî Türk adlarında gizli geleneksel kurallar içinde teşekkül etmiş harikulade bir Türk ismi olduğunu ispat edeceğiz. Daha önceden de gösterdiğimiz gibi onun asıl anavatanı olan Tabgaç ili Buda dinine bağlı bir Türk krallığı idi.

Tonyukuk, kendi yazıtında adını 12 defa *t-o-ny-k-k* şeklinde 5 harfli bir kelime olarak yazmıştır. Şimdiye kadar bütün araştırmacılarca, Göktürk *-ny* (*-yn*) harfinin tek bir sesi temsil ettiği, bu sesin daha sonraki Uygur yazıtlarında bariz *n* ve *y* diyalektlerini oluşturduğu kabul edilmiştir (Ş. Tekin, TDEK 146). Halbuki biz şuna eminiz ki bu iki diyalekt Göktürk devrinde de mevcuttu ve *n/y* (*y/n*) harfi hakikatte çift-sesli bir harf idi. Diğer bir ifade ile, bu harf aynı anda iki sesi temsil ediyordu ve ses seçimi onu okuyan ve *y-* veya *n-*diyalektine bağlı olan kişinin tercihine kalıyordu. Böylece, bu ismi hem *t-o-n-k-k* hem de *t-o-y-k-k* olarak okuyacağız, ki burada *ton* ve *toy* aynı anlamı taşımaktadır, aynen *k-o-n/y* veya *k-o-y/n* kelimesinde olduğu gibi, ki kelime Türkçe *y-*diyalekti'nde *koy* "koyun" ve *n-*diyalekti'nde *kon* "koyun" olarak okunur (DLT). Aynı durum üç Orhun anıtında *n/y* harfi ile yazılan bütün kelimeler için de geçerlidir: *K-t-t-n/y* (*Kıtan/Kıtay*); *ç-t-g-n/y* (*çırgan/çıgay*) "fakir"; *y(a)-n/y* (*yay-/yan-*) "yaymak, döndürmek, dağıtmak, bozmak" (Kt:D23; BK:D19, 33; Ty I:G9); *(a)n/y-g*, *(a)n/y-t-g* (*anıg/ayıg*) "kötü, fena"; *(a)z-k-n/y-a* (*azkinalazkıya*) "azıcık, biraz, pek az," ki *-kinal-kıya* veya *-kinel-kiye* bilinen küçültme sıygalarıdır (DLT IV, 324; DLT III, 359 ve Not: [*]). *Azkına* için ayrıca bkz: ÇATL (KP VII), s. 35. Göktürkçede bulunmayan ve *kö-n/y-* (*kön-/köy-* ("yanmak, yakmak")) fiilinden türemiş bir sıfat olan *k-ö-n/y-i-g* (*könig/köyik*) kelimesi de bunlara eklenebilir. Minusinsk müzesinde bulunan bir yazıtın 4. tarafında yazılmış olan metin içindeki bu kelime (OrkETY III, 98) H. N. Orkun tarafından *eköyig* olarak (a.e. 97) okunmuştur. Kelime sıfat ve fiil olarak lügatlerde mevcuttur: *köy-* "yanmak, yakmak" (DLT), "hafif yanmak, kavrulmak" (ÜİDKT); *köyük* "yanmış, yanık" (DLT), "yanmış, kavrulmuş" (ÜİDKT); *kön-* (Arguca) "yanmak" (DLT II, 30. ki burada Kaşgarî şöyle der: "*Bu Argucadır. Onlar y harfini n'ye çevirirler*"); *könür-/köyür-* "dağlamak, yakmak, kızartmak" (UYG). Diğer bir kelime de *k-a-ny-u*(da) veya *k-a-ny*(da) [*kanda/kayda* "nerede" (DLT I, 418-419) kelimesidir. Göktürk yazıtlarının yazıldığı çağa yakın ve hatta daha önce yazılmış olması çok mümkün olan Turfan yazıtlarında bu *n/y* fonetiği hem tek sesle ve hem de ayrı ayrı *n* ve *y* diyalektleri ile yazılmıştır. Meselâ, aynı metinde hem *koy*n hem de, *anılyig* kelimesinin sadece *y-*şivesindeki *ayag* (*ayig* "kötü") kelimesi bulunur (ÇATL s. 21: TT IV, Sıra 54, 55). Diğer bir metinde, *çıgay*, *ayig*, *kayu* ile birlikte *kanlyu* (*kanyu* "herhangi") kelimesi (ÇATL s. 25-27: TT VI, Sıra 13, 20, 79, 112, 119, 122); bir diğerinde de *koy* ("koyun"), *ayig*, *çıgay*, *kiye* (*-cık/-cık*) kelimeleri yanında (*az*)*gına* "(azı)cık" kelimesi (ÇATL s.

34-35: KP III, V, VII, X) bulunur. Bir de *sanly* (*san/say* "sayı?; şöret?; *san-/say-* "saymak" (DLT; UYG) kelimesinde (OrkETY III, 80: Kemçik, Çirgak yazıtı, VIII. satır) *n/y* harfine rastlıyoruz. Böylece görüyoruz ki bu harf sadece iki şiveli kelimelerde kullanılmıştır.

Tonyukuk'un Tabgaç (Türk) Şivesi

Tonyukuk'un lisanında bâriz farklar müşahede edilir: (1) O, istisnasız, *kıl-* "yapmak, etmek, olmak"; "[yaratmak]" fiili yerine *kış-* şeklini kullanır.⁹ (2) (Kök) Türkçe *men*¹⁰ yerine daima Oğuzca *ben*¹¹ kelimesini kullanır. (3) Yukarıda da belirttiğimiz gibi o, ismini *t-o-ny-k-k* şeklinde ve çift sesli *n/y* (*y/n*) harfi ile yazmıştır. Diğer yazıtlarda bu şekil yerine sadece tek bir yerde ve değişik anlamlı altı harfli *t-o-n-y-k-k* (BK:G14) kelimesi mevcuttur. (4) Tonyukuk'un kullandığı alfabede, *g(a)/ğ(a)*, *m*, *z* ve bazı harflerde farklılıklar göze çarpar, ve "s" ve "ş" fonemleri için kare şeklinde yeni bir harf, ve de "baş" anlamına gelen bitişik üçgen şeklinde bir harf kullanır. Şüphesiz, Türk diyalektindeki ve kullandığı alfabedeki bu farklılıklar onun başka bir muhitte yetişmesinden kaynaklanmaktadır. Binaenaleyh, Tonyukuk'un öğünerek kullandığı, 'Tabgaç ilinge kışıldım' "Tabgaç ilinde yaratıldım" ifadesindeki Tabgaç ili'nin, ona Türk şivesindeki bu tipik ve farklı özellikleri kazandıran ülkenin, bir Çin ülkesi olması tabiidir ki düşünülemez. Bu ülkenin ancak ve ancak, Tonyukuk'un kullandığı dil farklılıklarına sahip Türkçe-konuşan bir ülke olması gerekiyordu.

4. HAL - [Yaşıl Ögüz "yeşil deniz; yeşil ırmak; Çin Denizi"]

Bilge Kağan, kitâbesinde hakikî Çin'e yapılan doğu seferini (696-697 civarında) şöyle anlatıyor :

'*Eçim* (Kapgan) *kağan birle ilgerü Yaşıl Ögüz, Şantung yazıka tegi süledimiz'*(Kt:D17; BK:D15).

"Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehire? (Sarı Nehir?) [Yeşil deniz "Çin denizi, okyanus"], Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik."

Kağan'ın bu sözlerinde, yanlış olarak, "Sarı Irmak" diye tercüme edilen,

⁹ ErOA: Ty I:B1, 5, 6; Ty I:G4; Ty I:D4. Diğer kitâbelerde sadece bir yerde ş-diyalekti kullanılmıştır: o da 'yok kıştımız' ("yok kıldık; yok ettik") cümlesidir (Kt:D31, 34).

¹⁰ Kt:G11; Kt:D27; BK:D22.

¹¹ Ty I:B1; Ty I:K8; Ty II:B2; Ty II:D8.

'yaşıl ögüz' tâbirinin "yeşil deniz, Çin denizi, okyanus (*taluy ögüz*)" anlamına geldiğini Tonyukuk'un aynı hadiseyi anlatan yazıtından anlıyoruz:

'*Türk budun k[ıl?ingal]ı Türk kağan olurgalı Şantung balikka taluy ögüzke tegmiş yok ermiş. Kağanıma ötünüp sü iltidim. Şantung balikka taluy ögüzke tegürtüm'* (Ty I:D1-2).

"Türk milleti kılınalı, Türk kağanı oturalı Şantung şehrine, okyanus denizi'ne (Çin Denizi'ne) ulaşmış olan yok imiş. Kağanıma arz edip ordu gönderdim. Şantung şehrine, okyanus'a [**okyanus ırmağı**'na] ulaştırdım."

Bu iki ifade yine gösteriyor ki, Çinliler güneyde değil, doğuda idiler.

Aşağıda, Macar Türkoloğu Aurel Stein tarafından 1907 yılında Turfan havzasının doğu ucunda, Tun-huang'da bulunan yaprak kâğıt üzerine yazılmış iki yazıtı¹² inceleyeceğiz. Çözüm için aşağıda detayları ile verilen Göktürk-Yenisey alfabesini (ErOA; Larousse) kullanacağız

𐰀	𐰁	𐰂	𐰃	𐰄	𐰅	𐰆	𐰇	𐰈	𐰉	𐰊	𐰋	𐰌	𐰍	𐰎	𐰏	𐰐	𐰑	𐰒	𐰓	𐰔		
ae	é	b	b	iç	ç	d	d	g	g	i	k	k	l	l	m	n	n	ou	öü	p	r	r
𐰕	𐰖	𐰗	𐰘	𐰙	𐰚	𐰛	𐰜	𐰝	𐰞	𐰟	𐰠	𐰡	𐰢	𐰣	𐰤	𐰥	𐰦	𐰧	𐰨	𐰩	𐰪	𐰫
şş	şş	şş		t	t	yy	z	ük	nğ	l/l'd	nç	nd/nt	n/y									

5. HAL - Tun-huang ['Ong Tutuk'] Yazıtı

Bu yazıt (Resim 1-b), bizce, içerdiği Ong Tutuk gibi Tabgaç adları ile bir Türk Tabgaç yazıtıdır, ve yukarıda 1. Hal'de ileri sürdüğümüz Tabgaç Türk Krallığı'nın mevcudiyetini destekler.

Sağdan okunan yazının, soldan sağa transkripsiyonunu şöyle yapıyoruz:

(1-2) iYeMiNG BiŞiNÇ aY SeKİZ YiGiRMiGiNG BiLiGüÇi ÖNGÜ iL- (3-4) -DiNG ON BaŞLaNGıP Keltİ: YaBuNGŞu TUTUK, BOZ aNGÇi TUTUK, ÖT- (5-6) -üNG BÖRT TUTUK, oNG aLTUN, TaYıŞMaN, YaRıTMaLiK eRÜR, oNGTI (7-8) ÖZiNG oP, oNG TUTUK, OL oNGTI KaNGıMiG, oNG aTLiG, YÜZLÜG OTUZ eR (9-10) KeLTiMiZ. BİR KÖN, BiŞ KOY/N (KOY/KON), İKi KÜP. BeGNİ,

¹² Tarcan, Halük, *Ön-Türk Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998 (TarÖTT 79-81).

BİTİGÜNGÇİ (11-12) İSİZ YaBİZ KUL BİTİDİM, ITİM. BoĞaNG TOR İÇİGÜSİ.

Türkçesi:

"Efendimin (Hükümdarımızın) beşinci ay, onsekizinci gününde, bilge (biligüçi, bilgüçi) Öngü İlding ("yalnız başına saldırdın"), on komutan ile (başlangıp "başı çekerek") geldi: Yabungşu ("içine? kapanan") Tutuk, Boz Angçı ("avcı") Tutuk, Ötüng Bört ("dile! ve dokun!") Tutuk, Ong Altun, Tayışman, Yarutmalık Erür, Ongtı Özing Op, Ong Tutuk, Ol Ongtı ("o onardı, iyileştirdi") Babamı, Ong Atlıg ("iyi adlı, şöhretli"); asil (yüzlüg) otuz yiğit geldik. Bir gön, beş koyun, iki küp (erzak ile). (Hükümdarımın) bey'i (ben) kâtip, kaba, yavuz kulunuz (bu mektubu) yazdım (bitidim), gönderdim (itım). (Ben) Boğan Tor, (Hükümdarımın) tâbisi (içigüsi)."

Bu yazıtın ilk cümlesini şöyle de tercüme etmek mümkündür: "Efendimin beşinci ay, onsekizinci gününde, (sen) Bilge (biligüçi, bilgüçi) yalnız başına (öngü) (düşmana) saldırdın (ilding). On (komutan) başı çekerek (başlangıp) geldi:"

Yazıtta bahsedilen on komutanın adlarının dördünde Tutuk ismi geçer. Bunlardan Ong Tutuk, Bilge Kağan'ın 18 yaşında iken savaştığı Tabgaç Ong Tutuk olmalıdır.

6. HAL - Altı Yarık Tigin (Tun-huang) Yazıtı

Tun-huang'da (Suğçu Balık'da) bulunan ve Altı Yarık Tigin adını içeren bu ikinci yazıtı (Resim 1-c), Göktürklerin kutsal saydıkları yer olan Ötüken tâbirine açıklık getirdiğini düşündüğümüz için bu bölüme ekledik. Yazıtın transkripsiyonunu ve tercümesini şöyle yapıyoruz:

(1-2) ÖTÜK YIR ÉRİNÇ EY. TOKUZ OTUZ KA ONGUŃ ÇİN ER ANÇA URİKİ URUNGUTİ ODUŃ (3-4) İÇİGÜSİKE YA RLİG BOLTİ; aLNI İÇİREKİ YARIKİ ÇİK BİL- (5-6) -GE İÇİGÜSİKE YA RLİG BOLTİ; OTKA ÖKÜN MİŞ KİLİÇ ÖZİKE (7-8) YA RLİG BOLTİ; KÜLÜG URUNGU KA BİR YA RLİG BOLTİ; KÖPİ (9-10) YARIK ÜÇÜN BİR YARIK YA RLİG BOLTİ; aLNI İÇREKİ SÜ- DE KeLÜR- (11-12) -MİŞ İÇ YAKİK DuŞ YeKEKE BİR YA RLİG BOLTİ; (13-14) ÖKDİM URUNGU KA, ÜZDİ aLTİ eRİG ON TİREKE, (15-16) SUGÇU BaLİK DA KİRMİŞ YARIK SaNÇA BaYIRKULaR KA, aLTİ YaR- (17-18) -İK TİGİN KE?, eŞ YaRUK Nüş-ONGUNKA, KUTUÇ URUNGU KA, İS KÖL İÇİGÜSİ (19-20) İNİSİNGİ eŞ SoRuGÇİ URİKA, ÉL KİŞİGKE, TİNLİG

B?aL K?AŞ OTRUGKA, (21-23) eŞ SÜ Ç?U ERKE, eŞ URUNGUKUNGUN KA, eŞ BİÇENGE İÇREKİKE, BİR YaRIK aY OSUKİ BİRLE...

Türkçesi:

"Ötük yir [kutsal yer, Ötüken] nimet ve bolluk içinde (érinç) [veya: tâlihsizlik içinde (irinç)], hey!. Yirmi dokuzunda, **Ongun-Çın-Er** ve onca evlâdı ve savaşçısı, günahlı tâbisine (içigüsi'ne) akîde (yarlıg) oldu; alını içerisindeki zırhı, Çik bilge tâbisine akîde oldu; ateşten pişman olan kılıç özüne akîde oldu, ünlü savaşçıya bir akîde oldu; bütün zırhlar için (tek) bir zırh akîde oldu; alını içerisindeki (şehit) askerlerin doğurduğu iç yakı, kötü ruhlu şeytana (duş yekl/Yeke'ye) bir akîde oldu; övdüğüm savaşçıya, altı eri yok eden (üzdi) on direğe, zırhları delip geçerek (sança) **Sugçu Balık** şehrine giren Bayıku'lara, **Altı Yarık Tigin'e**, Eş Yaruk Nüş Ongun'a, savaşçı **Kutuç'a**, İs(ik?)-Göl tâbisi, küçük kardeşini (ve) dostunu (eş) arayan (sorugçı) delikanlıya (urı-ka), yabancıya (él kişi'ye), ruhlu (tinlig) Balkaş? adasına (otrug'ka), dost asker Çu? yiğit'e (erke), dost savaşçına, dost köylüye (biçen'e) ve saraylıya (içreki'ye), bir parlak ay(ın) değişmesi ile .... [bir akîde oldu]."

Bu yazıt, herhalde Göktürkler'in kutsal yeri olan Ötüken (Ötük-yir) için verilen bir savaşta şehit olan savaşçı yiğitler'e bir ağıt olarak yazılmış olmalıdır.

Genelde metinde açıklanmayan Göktürkçe kelimeler, ve 5. ve 6. Hal'de geçen kelimelerle bazı alıntı kelimeler aşağıda Ek Lügatçe'de incelenmiştir:

EK LÜGATÇE

ab (Farsça'dan alıntı; Tat-ab-ı kelimesinde bulunuyor) su, içki, şarap; kaynak; yağmur, ayna; kama, kılıç.
alın alın. Bkz: 6. Hal.
altı altı. Bkz: 6. Hal.
Altı Yarık Tigin şahıs adı: "Altı-ışık Prens; Altı-nurlu Prens" veya "Altı-zırh(lı) prens." Bkz: 6. Hal.
altun altın. Bkz: 5. Hal.
anča "çok, o kadar, o kadar çok, öylesine, [onca]" (ErOA; KLS). Bkz: 6. Hal.
ang bir kuş adı; yaban hayvanı; av (DLT).

Bkz: 5. Hal.
angçı "avcı" (UYG). Bkz: 5. Hal.
?a-n/y- "korkmak?" (Ty II:G1). Transkripsiyonda böyle bir kelime mevcut değildir.
a-n/y-t- "korkutmak?": Yazıtta, it- ("itmek, kaçurmak") fiilinden yapılmış olan (Resim 1-a, 41. sıra) [anı itıyım "onu itayım, çıkarayım"] ifadesinin yanlış olarak (anı an/yıtayın) okunması ile hiç yoktan yaratılan bir kelime (BK:D41). A-sıl kelime, i/i harfinin (3. harf) çengeli eksiktir. Bu harfin n/y olamayacağı, harfin

gayet iyi olarak okunduğu 5. (Kıtan/y), 11. (koy/n), ve 23. (Kıtan/y, çigan/y) sıralarda görülmüştür. Bkz: 3. Hal.

atlıg "adlı, sanlı, şöretli." Bkz: 5. Hal.

ay "ay (30 gün)." Bkz: 5. Hal.

ay gökteki ay. Bkz: 6. Hal.

Balkaş? Orta Asya'daki Balkaş gölü?. Bkz: 6. Hal.

başla- "başı çekmek; komutanlık etmek, yol göstermek" (KLS; UYG). Bkz: 5. Hal.

Bayırku Türk kavmi (ErOA). Bkz: 6. Hal.

beg bey, hükümdar. Bkz: 5. Hal.

biç-/biç- "biçmek" (UYG). Bkz: 6. Hal.

biçen çiftçi, köylü. Bkz: 6. Hal.

bilge bilge, âlim. Bkz: 6. Hal.

bilgüci "bilgin, üstad" (UYG). Bkz: 5. Hal.

billig "bilgi" (UYG). Bkz: 5. Hal.

bir bir. Bkz: 5. Hal; 6. Hal.

birle "ile, beraber" (DLT). Bkz: 6. Hal.

biş beş. Bkz: 5. Hal.

biti- "yazmak" (ErOA). Bkz: 5. Hal.

bitigüngçi bitigüci/bitikçi "yazıcı, kâtip" (UYG; ÇaTL 159/3). Bkz: 5. Hal.

Boğang-tor şahıs adı [Boğa-ong-tor ("boğa, güzel yavru") da okunabilir]. Bkz: 5. Hal.

bol- "olmak." Bkz: 6. Hal.

boz "boz renkli." Bkz: 5. Hal.

bört-/bürt- "dokunmak, temas etmek, hissetmek" (UYG). Bkz: 5. Hal.

Çik bir kavim adı (BK:D26). Bkz: 6. Hal.

duş? (Sanskritçe) "kötü" (PerASP). Bkz: 6. Hal.

dušta (Sanskritçe) "kötü ruh" (UYG). Bkz: 6. Hal.

él/el "kötü, değersiz" (DLT I, 49/7); "yabancı" (REDH). Bkz: 6. Hal.

er er, yiğit; asker. Bkz: 5. Hal; 6. Hal.

érinç "nimet ve bolluk içinde bulunma, nimet, bolluk" (DLT). Bkz: 6. Hal.

erür "-dir/-dir." Bkz: 5. Hal.

eş eş, dost. Bkz: 6. Hal.

it- "göndermek" [itım "gönderdim" (BK:D40; Ty I:K9); itı "gönderdi" (Kt:G12); itımız "gönderdik" (Kt:D40)]. Bkz: 5. Hal.

iç iç. Bkz: 6. Hal.

içigü [içigü/içik-gü "tâbi, katılan kişi;

yakın kişi," < içik-, "(kendi isteğiyle) içeri girmek, katılmak, dahil olmak" (UYG; ÇaTL); "kendi dileğiyle karşı tarafa teslim olmak ve onların safında savaşmak" (DLT I, 192), fiilinden, sıfat veya isim yapan -gul-gü eki (DLT I, 13) ile oluşmuştur]. Bkz: 5. Hal; 6. Hal.

içre "içinde, içde, içerisinde" (UYG). Bkz: 6. Hal.

içreki "içindeki." Bkz: 6. Hal.

içreki "saray mensupları" (UYG). Bkz: 6. Hal.

iki iki. Bkz: 5. Hal.

il- "saldırmak, basmak, üzerine atılmak" (UYG). Bkz: 5. Hal.

ini "küçük kardeş" (ErOA). Bkz: 6. Hal.

irinç "sefil, zavallı" (ÇaTL), "bahtsızlık, felâket, sefillik" (UYG). Bkz: 6. Hal.

İs? Köl İsik? Göl olabilir (6. Hal).

isiz "yüzsüz, kötü" (DLT). Bkz: 5. Hal.

ie "efendi, sahip" (UYG). Bkz: 5. Hal.

kang "baba" (ErOA). Bkz: 5. Hal.

kel- gelmek. Bkz: 5. Hal.

kelür- "getirmek, dünyaya getirmek, doğurmak" (UYG). Bkz: 6. Hal.

kılıç kılıç. Bkz: 6. Hal.

kuşıl- "kılınmak, yaratılmak, meydana gelmek" (ErOA, Ty I:B1).

kir- "girmek" (DLT). Bkz: 6. Hal.

kişi kişi. Bkz: 6. Hal.

koy/n koy, koyın "koyun" (ErOA); koy "koyun" (DLT); kon (Arguca) "koyun" (DLT). Bkz: 5. Hal.

Kök-Türk Göktürkler'in adı [Kök-Türk "Semavi Türk," ki Türkçe kökl/gök "sema, gök, tanrı" anlamları taşır].

köl göl. Bkz: 6. Hal.

kön "gön, at derisi, ham deri" (DLT). Bkz: 5. Hal.

köp "çok, bütün, hep" (DLT). Bkz: 6. Hal.

kul kul. Bkz: 5. Hal.

Kutuç bir şahıs adı?. Bkz: 6. Hal.

külüg "ünlü" (UYG). Bkz: 6. Hal.

küp küp. Bkz: 5. Hal.

nüş (Eş Yaruk Nuş-Ongun' isminde) Farsça nüş "hayat"; Uygurca noş (< Peh. anoş) "ebedi, ölümsüz" (UYG). Bkz: 6. Hal.

odun "günahlı, suçlu" (UYG). Bkz: 6. Hal.

oglit oğlanlar, oğullar, çocuklar (çoğul eki

-t, tekil halindeki -n yerine geçer).
ol o. Bkz: 5. Hal.

Ol Ongı Kangımığ komutan adı; anlamı: "o (bebek) babamı onardı" (5. Hal).

on on. Bkz: 5. Hal; 6. Hal.

ong-/on- "onarmak, şifa bulmak; selâmete ermek, mutlu sona erişmek; başarıya ermek" (UYG; ÜIDKT 46, 75, 76; TayKT 181, 350; PaçSS 25). Bkz: 5. Hal.

ong "iyi, bol, bereketli" (ÜIDKT 61); "sâlim" (ÇaTL 113/4); "selâmet" (ÇaTL 119/43); "kolay; sağ (solun karşıtı)" (DLT). Bilhassa Tabgaç şahıs adlarında bulunur: *Ong Tutuk* gibi. Bkz: BK:D25, Kt:D31; ve I. Hal; 5. Hal; 6. Hal.

Ongun-Çın-Er şahıs adı: "sâlim gerçek er; selâmete ermiş (*on-gun*) gerçek (*çın*) er" (6. Hal).

Ongtı Özing Op bir komutan adı, kelime anlamıyla, "onardı kendisini (o) çeken boğa" (5. Hal). Bkz: *ong-, op*.

op "harman doğmek için koşulan öküzlere ortasında bulunan öküz [yöneten, çeken boğa]" (DLT I, 34). Bkz: 5. Hal.

osuk "bir nesnenin bir nesneye değişmesi" (DLT). Bkz: 6. Hal.

ot ateş (UYG). Bkz: 6. Hal.

otrug "ada" (UYG). Bkz: 6. Hal.

otuz otuz. Bkz: 5. Hal; 6. Hal.

oz- geçmek, kazanmak; kurtulmak, selâmete ermek (BK:D28; DLT; ÇaTL 120; UYG) [oz-, ve on-/ong- ("selâmete ermek, mutlu sona erişmek; başarıya ermek; onarmak, şifa bulmak") kelimeleri, z : n fonetik değişimle, muhtemelen aynı kelimenin iki diyalekti olarak ortaya çıkıyorlar. Bu *ong* kelimesi isim ve sıfat olarak da bulunur (bkz: Bölüm 5)].

ök-/ög- "övmek, sena etmek" (UYG). Bkz: 6. Hal.

ökün- "pişman olmak" (UYG). Bkz: 6. Hal.

öngü "yalın, yalnız, biricik" (KLS). Bkz: 5. Hal.

öt- geçmek, delip geçmek; zail olmak, geçici olmak, fani olmak (DLT; UYG.); aşmak, şafak sökmek (ErDK).

öt- aşmak, şafak sökmek (ErDK).

ötüg/ötük "dilek, dua" (UYG); "rica, sorgu" (ÇaTL); *ötük* "hakana sunulan di-

lek" (DLT); *öt-* "rica etmek, dilemek" (UYG). Bkz: 6. Hal.

Ötüken/Ötügen (Mongolca *Etiügen, İtügen*) Göktürk hakanlarının mukaddes yeri (ErOA; UYG): "(mukaddes) Ötüken (ötkn) ormanı" (Kt:D23); *Ötüken* (Ötükn) *yeri*" (Ty I:G10) şeklinde geçer. Mahmut Kaşgari'ye göre: "Tataristan çöllerinde Uygur iline yakın bir yerin adı" (DLT I, 138). Yine Kaşgari'ye göre, *ken* "şehir, kale; [memleket, yer]"; "doğu ülkelerinde her şehre verilen bir ad olup *kendl/ken*, ('şehir, kale') kelimesinin kısaltılmışıdır" (DLT I, 339) [Altı Yarık Tigin yazıtında geçen Ötük yer [(ö)(ü)k y(e)r] (6. Hal) ifadesinden hareketle, **Ötüken** < *Ötüken/Ötüken-kent* "dua-kenti, dua yeri, mukaddes yer." Göktürkler de zaten buraya 'mukaddes Ötüken ormanı' diyorlar. Daha önce 1996'da yaptığımız, ve daha zayıf fakat aynı anlama gelen bir yorum da şudur: **Ötüken**, *Etiügen, İtügen* < *iti-ken/idi-kent* "tanrının şehri; tanrının yeri, mukaddes toprak," ki burada *itilidi* "tanrı," ve *ken* "şehir, kale; [memleket, yer]"].

Ötükyir "dilek ve dua yeri" [kutsal yer: Ötüken]. Bkz: 6. Hal.

ötün- "dilemek, rica etmek" (ErOA); "büyüklerden bir dilek istemek" (DLT); "ricada bulunmak, dilemek" (UYG). Bkz: 5. Hal.

öz öz, kendi, kendisi. Bkz: 5. Hal; 6. Hal.

sañç- "delmek, delip geçmek; dürtmek, sokmak, yenmek" (DLT; UYG; KLS). Bkz: 6. Hal.

sekiz sekiz. Bkz: 5. Hal.

sorugçı "sorucu, kaybolan şeyi arayan" (DLT). Bkz: 6. Hal.

Suğcu Balık [Marco Polo'nun bahsettiği, Tangut (Kansu) eyaletindeki Sa-chau, yani Altı Yarık Tigin yazıtının bulunduğu **Tunhuang** şehri. Bkz: 6. Hal.

sü "ordu, asker" (DLT).

Tabgaç (diğer) Türkler tarafından, Kuzey Çin'den Orta Asya'nın Turfan havzasına kadar uzanan Türk *T'o-pa* krallığına (Çince Wei sülâlesi) verilen ad (RasIT 75). Orhun kitâbelerinden öğrendiğimize göre, Kuzey Çin'deki *T'o-pa* krallığı yerine bu defa Kitay devleti kaim olmuştur. Daha

sonra da, diğer Türk Kıtay devletleri, Liao (t907-1125) ve Kin (1115-1234) sülâleleri ile Kuzey Çin'de devam ettiler.

Tabgaç Orhun vadisinin güneyine düşen ve tercümelelerde yanlışlıkla "Çin, Çinli" (ÇaTL 70; ErOA 129) olarak tanıtılmış olan ülke veya millet [< Türkçe **tap-gaç** "tapan [puta tapan, putperest]," ki Türkçe **tap-** ("tapmak") fiilinden **-gaç** eki ile türetilmiştir]. Bkz: 1. Hal.

taluy ögüz okyanus denizi (Bkz: 4. Hal).

tarhat/tarkat (tarkan'ın çoğulu) vezirler, beyler (Kt:G1).

tat düşman [Çinli]. Bkz: 1. ve 2. Hal.

Tatabı bkz: 2. Hal.

tayış- "kaymakta yarış etmek" (DLT). Bkz: 5. Hal.

Tayışman *Tayışma* "bir şahıs adı" (UYG). Bkz: 5. Hal.

tinlig/tinlig "canlı, ruhlı; insan, yaratık" (UYG). Bkz: 6. Hal.

tirek "direk, kavak" (DLT). Bkz: 6. Hal.

tokuz dokuz. Bkz: 6. Hal.

ton (1) giyecek, elbise, kıyafet, kürk palto, [mecazi anlamı: öz, hamur, maya, kalıp].

ton (2) (muhtemelen Argu Türkçesi bir kelime, Çuvaşça **tom/ton**) çamur, balçık (PaÇŞS 170) [< Türkçe **toy** "çanak yapılan çamur" (DLT)].

tor/tur "yavru; toy (genç kimse yahut hayvan), yetişmemiş, yabani" (KT; LevAŞN II, 243). Bkz: 5. Hal.

toy (1) ordu kurağı, karargâh (DLT); ziyafet, düğün (SÜLLÇTO).

toy (2) çanak yapılan çamur (DLT), [toprak, kil, hamur].

toy (3) ilaç yapılan bir ot (DLT).

toy (4) (Lat. *Otis tarda*) Çiğil Türkçesi (Ana Türkçe) *toğ* olan bir kuş adı (DLT).

Eskiden kral sofralarını süsleyen, en büyük av kuşlarından biri olan bu kuşun eti çok lezzetlidir (ArBAB 317).

toy (5) [öz, hamur, maya, toprak (bu derin anlam **toy** kelimesinin dört manasında da

saklı görünüyor)].

Ton(y)kk (1) Göktürk başkumandanı ve veziri: yazılışı *t-o-my-k-k* [*t-o-n-k-k* > **ton(ı)-ok-ok** "özü [hamuru] bizzat (bir) ok," ki burada E-O Türkçe *ok/ök* kuvvetlendirme edatı olup "bizzat, kendi, kendisi; hep, tam, hem; şimdi, az önce" anlamlarına gelir (ErOA; DLT)]. Bkz: 3. Hal.

Toy(n)kk (2) [*t-o-y-k-k* > **toy(ı)-ok-ok** "(onun) özü [hamuru] bizzat (bir) ok," ki yine burada *toy* "çanak yapılan çamur (DLT); [öz, hamur, maya]" anlamını taşır]. **urı** "oğul, genç, delikanlı; erkek evlat" (UYG; DLT). Bkz: 6. Hal.

urungu/urungut "savaşçı" (UYG). Bkz: 6. Hal.

üçün için. Bkz: 6. Hal.

üz- "yok etmek, kırmak, parçalamak, kesmek, koparmak" (UYG). Bkz: 6. Hal.

yabız yabız/yavuz "fena, kötü; yaman, müthiş; kara (yağız)" (ErDK; TiYED), "kötü, fena; perişan" (ErOA). Bkz: 5. Hal.

Yabungşu *Yabunsu* "bir şahıs adı" (UYG), muhtemelen, "(içine) kapanık kişi," < *yabın-/yapın-* "örtünmek, kapanmak" (UYG) fiilinden. Bkz: 5. Hal.

yakık/yakık "yakı, (yara) yakısı" (DLT). Bkz: 6. Hal.

yarık "zırlı" (UYG; DLT). Bkz: 6. Hal.

yarık/yaruk "ışık, aydınlık; parlak, ışıklı, nurlu" (KLS; DLT). Bkz: 6. Hal.

yarlıg "akide, emir, karar, buyruk" (ÇaTL; UYG). Bkz: 6. Hal.

yarut-/yarıt- "aydınlatmak, nurlandırmak" (DLT; KLS). Bkz: 5. Hal.

Yarutmalık-erür bir komutan adı, kelime anlamıyla, "(bu yiğit) nurlandırma-dır, nurlandıran kişi." Bkz: 5. Hal.

yek "şeytan", **Yeke** "bir isim" (UYG). Bkz: 6. Hal.

yigirmi yirmi. Bkz: 5. Hal.

yir "yer, toprak" (ErOA). Bkz: 6. Hal.

yüzlüg "muhterem, aziz, adlı, sanlı, ekâbir" (UYG; ÇaTL). Bkz: 5. Hal.

BÖLÜM 3

ÇUVAŞ DİLİ

Bugün r(l) diyalektini içeren Çuvaş dilinin atası olan eski Bulgar Türkçesini Kaşgarî çok güzel ve bilinçli bir şekilde tarif eder: "*Suvar, Bulgar dilleri - bir düziye kelimelerin sonu kesili kısaltılmış - bir Türkçedir.*"

Bunun bir örneğini Çuv. *ine* kelimesinde buluruz ki Türkçe'de *inek*'tir. Bu dillerin kökü olan arkaik dili, dil bilginleri 'Ogur Türkçesi' veya 'Ogur dili' olarak tarif ve tasnif etmektedirler. Macarca, Fince, Mongolca'nın, ve hatta Kore dilinin bu eski dilden türedikleri düşünülmektedir.

Rasonyi der ki, "Türklüğe mensup *Ogur* zümresinin dili, birçok gelişmeye rağmen, tek bir kavmin (Çuvaş kavminin) dudağında hâlâ yaşamaktadır... Kovalevskiy'e göre, Suvar Türkleri 10. yy.da diğer Etil Bulgarları aksine Müslüman olmamışlar, putperest kalarak istiklâl gayreti göstermişlerdir... Bugünkü (Hiristiyan) Çuvaşlar onların ahfadıdır" (RasTT 94, 95).

Her ne kadar Çuvaşça, Yakut Türkçesi ile birlikte diğer Türk şivelerinden farklı¹ müstakil bir 'diyalekt' olarak kabul ediliyorsa da, bu dili Türk diyalektlerinden biri gibi incelemeye tâbi tuttuk. Zira, daha yakından incelendiğinde bu farklılıkların öyle görüldüğü kadar kötü olmadığı anlaşılır.

Çuvaş Sözlüğü'nün yazarı olan Prof. H. Paasonen'in giriş kısmında bizzat kendisi, kısa bir zamanda hazırladığı sözlüğüne 'tamamlanmış' olarak bakmanın kabul edilemeyeceğini itiraf ediyor.² Bunun neticesi olsa gerek, yazarın Türk dillerine yaptığı büyük katkıya rağmen, sözlükte geçen kelimelerin fonolojisinde oldukça ciddi uyumsuzluklar göze çarpar. Aşağıdaki incelememizde bu gibi uyumsuzlukları, mümkün olduğu nispette, Çuvaşça kelimelerin tahmin ettiğimiz doğru telâffuzlarını köşeli parantez içinde göstermek suretiyle düzeltmeye çalıştık.

Çuvaş dili, eski Ana Türkçe'nin³ birçok özelliklerini koruması suretiyle Türk dilinin geçmişteki durumu bakımından araştırmacıya önemli ipuçları verir. Dilin bir Ogur dili olması sebebiyle temel kuralı normal Türkçe'deki ünsüz z yerine r, ve ş yerine de l gelmesidir. Birinci halde, ünsüz r genellikle Ana Türkçe'deki *d/d'*'nin de yerini, bazen de l ve n'nin yerini alır.

Çuvaş dilinde kelimelerin başındaki y'nin yerine geçen bir s' ünsüzü

¹ R. R. Arat, TDEK:137.

² Paasonen, H., *Çuvaş Sözlüğü*, TDK, İstanbul, 1950 (PaÇŞS).

³ Ana Türkçe ifadesi ile burada, en az M.Ö. 3000 yılına uzanan arkaik Türkçe'yi kastediyoruz.

mevcuttur. Sözlükte geçen bu *s'* harfi *c* ve *ç* seslerine çok yakındır. Mama-fih onu *ç* ve *c* harflerinden ayırmak için biz *ts* işaretini kullandık.

Bizce, kelime başındaki *s'*[*ts*] < *y* kuralı, dolaylı bir ilişki olup hakikatte *y* harfinden ilk önce Kıpçak ve Kırım⁴ diyalektindeki *c* (*c* < *y*) harfine buradan da Çuvaşça *ts* (*s'*) fonemine geçilmektedir. Çuv. *s'ilen* < Kıpçakça *cılan* < normal Türkçe *yılan* ilişkisinde olduğu gibi. Bu *s'* < *c* < *y* kuralı, *s'ırma* (< *cırmak* < *yırmak/ırmak*) "ırmak, nehir"; *tsam* (< *can* < *yan*) "yan, kenar" (PaÇSS 146); *çire/cire* (< *yüre(k)*) "yürek, kalp" (PaÇSS 18); ve *çımır/çımır* (< *yumru, yumru(k)*) (PaÇSS 15) kelimelerinde açıkça görülür.

Paasonen bazen *s'* yerine *z* harfini, *c* ve *ç* sesleri için kullanmıştır: *vi-ze/vis's'i* (*viçi*) (PaÇSS 203) < Türkçe *üç*, *annezi* (PaÇSS 5) < Türkçe *anneci(k)*, *timirzi* (PaÇSS 178) < Türkçe *demirci* kelimelerinde olduğu gibi.

Genel bir çerçeve içinde ele alırsak, *s'* harfinin, *s*, *ç*, *c*, *t* seslerinin hepsini içerdiğini düşünebiliriz. Bu sesi Grekçedeki *θ*, Arapça "Se", veya daha yakın olarak İbranice Tsade harfinin *ts* sesi ile mukayese edebiliriz.

Aşağıda, Çuvaş dilinin bazı temel özelliklerini, misalleriyle birlikte vermeyi faydalı buluyoruz:

r < *z* : *kır* < *kız*; *pir* < *bez*; *pır* < [pur] < *buz*; *var* [ur, ür, ör] (< *urı* "dere") < *öz* "iki dağ arasındaki dere" (DLT); *vıgır/ugur/ökür* < *öküz*.

r < *d/d* : *ora/ara*[*ara(k)*] < *adık* "ayak"; *irik/yirik* < *ıdık/ıduk* "serbest, mukaddes, takdis edilmiş"; *yar-yır* < *ıd-* "serbest bırakmak."

Keza, birkaç kelimedede aşağıdaki çok özel münasebetleri buluruz:

r < *n* : *s'ür/tsür* < Ana Türkçe *tün* "gece." Burada *ts/ç=t* kuralı da işler.

r < *l* : *pirde* < *balta*.

r < *ç/c* : *küren-* < *küçen-* "güçenmek; kızmak"; *şırահ* < *sıcak*.

-k/-g/-ğ = *φ* (ekseriya sessiz⁵) : *ine* < *ine(k)*; *ara* < *adık* "ayak."

ş < *s* : *şarlık* < *sazlık* "bataklık"; *şıv* < *sub/su*.

Birkaç örnekte de, aynı kelime çeşitli diyalektlerde mevcuttur:

s'om/tsam < *yan* "yan, taraf" ve *yen/yan* < *yan* "yan, taraf"; *sola* < *talak* "dalak" ve *talak* < *talak* "dalak"; *çal/çol* < *taş*, ve *daş* < *taş*; *pol* < *baş*, *mal* (Kaz. *meñ*) < *baş* "baş, ön taraf" ve *pus'* < *baş* "baş, başlangıç."

Aşağıdaki Lügatçe'nin, Çuvaşça'nın anlaşılmasında ve diğer Türk diyalektlerine olan yakınlığının görülmesinde faydalı olacağı kanaatindeyim. Burada, kelimededen önce gelen * işareti ihya edilmiş Ana Türkçe kelimeyi gösterir.

⁴ Ülküsal, Müstecip, *Dobrucadaki Kırım Türklerinde Atasözleri ve Deyimler*, TDK, Ankara, 1970 (ÜIDKT).

⁵ Bu ek, *aksah* (aksak), *arılı* (ayrık/adruk), *pıjık* (bedük) gibi bazı kelimelerde sessiz değildir.

⁶ Taymas, Abdullah Battal, *Kazan Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler*, TDK, Ankara, 1968 (TayKT):276.

ÇUVAŞÇA LÜGATÇE

-ci/-zi küçültme sıygası, < Türkçe *-cik*: *annezi* (PaÇSS 5) (< Türkçe *annecik*) gibi.

-ci/-zi "genellikle bir şeyle istigal eden" anlamına gelir: *timirzi* (PaÇSS 178) (< Türkçe *temirci* "demirci") gibi.

-da mekân içinde yer bildiren ek (PaÇSS 182:7-8) (< Türkçe *-da*).

-dan başlangıç, vb. bildirir, ablatif, *-den* hali. Çuvaşça *tıl-dan* < Türkçe *dış-dan*, *dışar-dan* gibi (PaÇSS 182:8).

-el/-a (< Türkçe *-el/-ye*, *-gel/-ke*) datif eki: *kus'ne* (< Türkçe *közü-n-e*) "gözüne" (PaÇSS 179:15) ve *tıl-a* (< Türkçe *tış-aldış-a*) "dışarıya" (182:8). Keza bkz: *-ra*.

-mil/-mil *-miş/-miş*. Çuvaşça *atmil* < Türkçe *atmış/almış* "atmış sayısı" (PaÇSS 193), ve *s'itmil* < Türkçe *yetmiş* "yetmiş sayısı" (PaÇSS 145).

-ra (< Türkçe *-al/-ya*, *-gal/-ka*) bazen datif sıygasıdır: *şiv s'ırma-ra hatşınçı* (PaÇSS 45:19) < Türkçe *'suv ırmak-a katşındı* "su ırmağa karıştı."

adı kaynata (PaÇSS 1) [< Ana Türkçe *adık* (DLT) > Kıpçak (*z-*) Türkçesi *azık*].

al-/el- çsmek (PaÇSS 3), < Türkçe *eş-*.

ama anne, dişi (PaÇSS 3, 148, 204) [< Oğuzca *aba*, Türkçe *ana*].

an akıl, hafıza (PaÇSS 25) [Sum. *An* "Tanrı"; Türk. *an* "beyin, zekâ, dimağ, anlayış, hafıza"; [gök, Tanrı] (KT, REDH). 'Akıl'ın 'bir, vâhit' olduğu (Togan, Zeki Velidi, *Tarihte Usul*, İstanbul, 1969 (ToTU), s. 648) düşünülürse, kelimenin 'Tanrı' ile münasebeti çıkarılabilir].

an (olumsuz emir kipi) Türkçe *-ma/-me*: Çuv. *an inan!* "inanma!" (PaÇSS 4; 28:18). Bu 'an' eki Çuvaşça'da sadece emir kipinde görülüyor. Muhtemelen Hint-Avrupa *an-* (Gk. *an-*) ön-ekinden alınmıştır. Diğer hallerde *-me*, *-ma* eki ile normal Türk grameri işlemektedir. Meselâ, PaÇSS 101:5 de: *şıraram, tapmaram* = *sordum (aradım), bulamadım*.

anne ana, anne (PaÇSS 5; 9/31).

ara/ora ayak (PaÇSS 191) (< *arak*

(Türk. *ayak*) < Ana Türk. *adık* (DLT)).

ayır-/uyır- ayırmak (PaÇSS 194), < Ana Türkçe *adır-* (ErOA; DLT).

çal/çol taş (PaÇSS 22) (< Türkçe *taş*).

çim nefes, hayat (PaÇSS 17) (< O. Türkçe *tin/tün*).

s'avra daire, yuvarlak (PaÇSS 136) (< *çevre* < E-O Türkçe *tegre* "çevre, daire, etraf" (ErOA; DLT; LevAŞN II, 243)).

s'em Çuvaş çoğul eki [< Ar. *cem* "toplama, yığma"].

s'il/s'ol yaş (PaÇSS 146) (*cıl/cal* < Ana Türkçe *yaş* "ömürün süresi, çağ"; keza, < (Ogur) Türkçe *yıl* "yıl, sene").

s'ır- yazmak, resim yapmak (PaÇSS 142) (< *çır-/çar-* < Türkçe *çır-/yaz-*).

s'ırma/tırma ırmak (PaÇSS 142) [< *cırma(k)* < Ana Türkçe (ve Sumerce) **dır-*]

[*dırmak* "yarmak, ayırmak, yok etmek": Prof. Tuna Sumerce *dirig* "yarmak, yok etmek" (DeiSL) kelimesinin Türkçe *yırık/yirik* "az yarık" karşılığı olduğunu göstermiştir (Tuna), ki bu *yır-* fiilinden gelir] > *yırmak* > Oğuzca *ırmak*. Gerek

*yırmak ve gerekse ırmak kelimeleri Divanü Lügat-it Türk'de ve Uygur Sözlüğünde mevcut değildir. Fakat, *yır-* "kolayca yarmak" (DLT III, 58); "yarmak, ortadan ayırmak, parçalamak" (REDH) anlamındadır; ve *yırmak* kelimesi de "yarmaya yarayan şey" anlamına gelir ki bu da

akarak kendine yol açan bir ırmağın mükemmel bir tarifinden başka birşey değildir, ve de *yırmak* kelimesi, *yır-* fiilinden *-mak* mastar eki ile oluşmuş bir isimdir].

s'il/yel rüzgâr (PaÇSS 143; 207) (< *cil/yel* < Türkçe *yél/yel*).

s'ür/tsür yüz sayısı (PaÇSS 140) [< *cür* < *yür* < Türk. *yüz* (fonetik kurallar: kelimenin başında, *c/ç/ts* < *y*, ve *r* < *z* < *d/d*)].

s'ür/tsür gece (PaÇSS 140:24) [< Ana Türkçe *tün* "gece" (*r* < *n*)].

daş/taş (açıldıaş [açı-li? *daş* "acılı taş"] "şap" kelimesinde) taş (PaÇSS 1).

ebi/abe (baştaki *e-* sevgi ve yakınlığı gösteren çağrı (vokatif) hali) ben (PaÇSS

23) (< Türkçe *be(n)*). Bkz: *man, mana*.
ebir (*e-* vokatif hali, ve *r < z*) biz (PaÇSS 23) (< Türkçe *biz*).
idit tek, tek sayı (PaÇSS 52) [< Türkçe *iti/idi* "tanrı; bir, vahit"].
ine inek (PaÇSS 28) (< Türkçe *inek*).
irik serbest irade, hüriyet: '*irige toğm'* "hüriyete kavuştu (doğdu)" (PaÇSS 55) [< E-O Türk. *iduk* "mukaddes, kutlu ve mübarek olan, serbest bırakılmış" (DLT; ErOA; UYG), veya *ıtık*, veya *ıtık* "eski Türklerde Tanrıya veya 'İyi Ruhlar'a verilen adak," ki serbest bırakılan bu aygır, boğa ve koç gibi hayvanlar hiç bir surette yenemez veya alınıp satılmazdı (İnTBS)]. *Iduk* kelimesi, *id-* (> Çuvaşça *yır-ır-*) "göndermek, yollamak; takdis edip serbest bırakmak" fiilinden *-ik/-ik/-ük/-ük* ekiyle yapılmış bir isim/sıfat'tır].
itle- kulak vermek, işitmek (PaÇSS 56) [Türkçe *işit-* > Oğur Türkçesi *ilit-/ilt-* > Çuv. *itl(e)*-. Burada bir metatez olayı vardır ve *ilt-* (*ilt-ilit-*) kelimesi *itle-* olmuştur. Türkçede *kibrıt* > *kirbit* olduğu gibi].
iyye kötü bir ruh (PaÇSS 27) (< Türkçe *iye* < Ana Türkçe *idi* "tanrı." Hıristiyan Çuvaşların komşuları diğer Türklerden aldıkları bu kelimenin anlamını zamanla kaybettiği görülmüyor).
harın kayın, kayın ağacı (PaÇSS 49) (< Ana Türkçe *kadın* > Türkçe *kayın*).
hırı/hiri/kırı kenar, kıyı (PaÇSS 39) [< Ana Türkçe *kıdığ* > Türkçe *kıyığ/kıyı*].
kıl kış (PaÇSS 38) (< Türkçe *kış*).
kır kız, bākire (PaÇSS 39) [< *kız* < Ana Türkçe *kıd. Başkurt *kız* kelimesi herhalde böyle bir Ana Türkçe'den gelmiştir].
ki(l)n gelin (PaÇSS 74) (< Türkçe *kelin/gelin*).
kirli gerekli, lāzım (PaÇSS 74) [< Türkçe *kereklīg/gereklī*].
köski/közki ayna (PaÇSS 71) [< Türkçe *közü* "ayna" ("Kıssa-i Yusuf, ÇaTL 107/80; ÜDKT 240); *közüngü* "ayna" (DLT)].
kümü gütmüş (PaÇSS 69) (< Türkçe *kümü*).
küvel güneş (PaÇSS 41) (< O. Türkçe *küyeş* (ÇaTL 64) > Mod. Türkçe *küneş/güneş*).

mal ön; başlangıç (PaÇSS 86). *mal* kelimesi herhalde Kazan Türkçesine *mel* şeklinde geçmiştir (TayKT:276), ki "zaman, mevsim" anlamında *Mel-siz çeçek yarılmas'* "Mevsimsiz, zamansız çiçek açılmaz" cümlesinde geçer. Biz bu cümleyi "daha doğru olarak "Bir başlangıç olmadan çiçek açmaz" şeklinde tercüme edebiliriz [< Türkçe *baş/maş* "baş, başlangıç; âmir, lider"].
on- muvaffakiyetle sona ermek, iyi (mutlu) sona varmak (PaÇSS 25) [Türkçe *on-/ong-* "iyi (mutlu) sona varmak, selâmete kavuşmak; onarmak, şifa bulmak" (UYG; ÜDKT 46, 75, 76; TayKT:181, 350). Kelime, Oghuz Bayat boyundan Dede Korkut'un şu sözünde de geçer: '*Allah Allah dimeyince işler ong-maz'* (ErDK 1)].
pal/pol 'âmir' (PaÇSS 2:8) [< *bal* < Ana Türkçe *baş* "âmir, lider"].
pişik/pızuk/pıtuk (*-k* sessiz değil) büyük (PaÇSS 19, 106), < Ana Türkçe *bedük*.
pır/pur buz (PaÇSS 100) (< Türkçe *buz*).
pil/bel beş [< Türkçe *biş/beş*].
pillik beşlik (PaÇSS 108) [< Türkçe *beşlik*].
pir bir (PaÇSS 104) (< Türkçe *bir*).
pir bez (PaÇSS 108) [*per* < Türkçe *bez* < Ana Türkçe **bed/bed* "bez." Bu *bed kelimesini, Türkçeden bir alıntı olması icap eden İbranice *habad* (< *ha-bed*) "kumaş" kelimesinde görüyoruz, ki burada *ha* İbranî harfi tarifidir].
pulan geyik, bulan (PaÇSS 99) [< bulan, Kıpçak illerindeki büyük bir yaban hayvanı (DLT). Bu adı haiz bir de Hakan hakanı Bulan Hakan vardır (RasTT 115)].
pülih/pölüg bölük (PaÇSS 115) (< Türkçe *bölük/bölüg* "bölüm, hisse; kötü bir ruh").
pūs/paj/paş baş, başlangıç (PaÇSS 114, 114:12) (< Türkçe *baş*).
sı/siv sağ, sağlam (PaÇSS 126-127) (< Türkçe *sağ* "hayatta; sağ, iyi" (DLT)).
sokkur kör (PaÇSS 129) (Kırım Türkçesi *sokur* (ÜDKT), Kaz. *sukur* (TayKT), Mon. *sohor* "kör, [tek-gözlü]" (MGT:3)) [< *so-kör* < '*sı-kör*: (1) < Türkçe *ısı-kör* "bir-kör, tek-gözlü (tam kör değil)"; veya, (2) < Oğur Türkçesi *ısı-*kör* > Türkçe *ısı*

köz "bir-göz," ki burada Türkçe *ısı/isi* (< *idili/idi*) "bir, vahit, Tanrı," Çuvaşça *ıdı/ıtı* "tek, tek sayı" (PaÇSS 52); Türkçe *kör* "kör gözlü," ve Oğur Türkçesinde *kör (< Ana Türkçe *köd > Türkçe *köz*) "göz"; (3) < Türkçe *sa(ğ)-kör(mez)* "iyi-görmez," ki burada *-mez* kaybolmuştur, ve *sağ/sağ* (Çuv. *sı/siv*) "iyi, sağlam" anlamındadır, veya (4) < Türkçe *sık-kör* "az-kör," ki burada Oğuzca *sık* "az" demektir (DLT)].
sola dalak (PaÇSS 130), ki bu kelimeyi Mahmut Kaşgarî Kıpçak dilinde *sulak* olarak vermiştir (DLT I, 411) [< *s'ula* < *tsalak/çalak* < O. Türkçe *talak*].
şarlık bataklık [sazlık] (PaÇSS 161) (< Oğuzca *sazlık*).
şıla *pir* seyrek dokunmuş bez (PaÇSS 155) [*şile* ber < Türkçe *şile bez(i)*. Çuvaş halkı arasında yaklaşık yüzyıl önce bu tabirin kullanılmış olması çok önemlidir].
şırâh sıcak (PaÇSS 157) (< Türkçe *sıcak*).
tarı tanrı (PaÇSS 184) (< Türkçe *ta(n)rı*).
tavra/tegre çevre (PaÇSS 166) [< *çevre* < E-O Türkçe *tegre* "çevre, daire, etraf"].
tek ancak, ta ki (PaÇSS 168) (< Türkçe *tek* "ancak, yalnız, ta ki").
tıl/tol dış (PaÇSS 182) (< Türkçe *taş, dış* (ErOA; DLT; REDH)).
tıvat/tıvattı dört (PaÇSS 172) (< Türkçe *tört/dört*).
tinis/tiniz deniz (PaÇSS 179). Çuvaşça'da bu z-diyalekti'nin muhafazası ilginçtir. Kelime, Macarca'da r-diyalekti ile *tenger* (< Türkçe *tengiz/deniz*) şeklindedir.
tohur/tuhur dokuz (< Türkçe *tokuz*).
tom/tım (< ton) çamur, balçık (PaÇSS 170) [< Oğur Türkçesi *ton < E-O Türkçe *toy* "çanak yapılan çamur" (DLT)].
tu-/tuñ- çıkmak, doğmak (PaÇSS 180-181) (< Türkçe *toğ-/doğ-*).
tur/tvar tuz (PaÇSS 172) (< Türkçe *tuz*).

urı- uyumak [viran-/uran- "uyanmak" fiilinden (PaÇSS 199): *vırı-lurı-* < Ana Türk. *udı-* "uyumak" > Türk. *uyı-/uyu-*].
var/[ur, ür, ör] dere, çukur (PaÇSS 197) [< O. Türkçe *urı* "dere" < *öz* "dere, iki dağ arasındaki dere" (DLT)].
var/ör/ür öz, kendi, karın (PaÇSS 197) [< Ana Türkçe *öd* (DLT I, 243) > *öz* "öz, kendi, nefis; can, ruh, gönül" (DLT)].
vıgır/ugur/ökür öktüz (PaÇSS 198) [< Sum. *gud/gud/ogud* (O. Türkçe *ud/ud*) "öktüz"].
viçi/vis'si/viççi üç (PaÇSS 203) (< Türkçe *üç*).
vis' uç, son (PaÇSS 201) (< Türkçe *uç*).
vit- geçmek, nüfuz etmek (PaÇSS 203:8) (< Türkçe *öt-* "geçmek, delip geçmek; geçici olmak, fâni olmak" (DLT; UYG)).
yar-yır- (ır-) göndermek, salıvermek (PaÇSS 206) (< E-O Türkçe *yıd-ıd-* "göndermek, yollamak; takdis edip serbest bırakmak, salmak" (ErOA; DLT)).
yejil yeşil (PaÇSS 207) (< Türkçe *yeşil/yaşıl*).
yıdı/yıd köpek (PaÇSS 209) [< Ana Türkçe *hid (> Oğur Türkçesi ve Sum. *ur*) > E-O Türkçe *ıd/ıt/it* "köpek"].
yır- sessizce ağlamak, [şarkı söylemek] (PaÇSS 213:26) [Her ne kadar bu kelime DLT ve UYG'da bulunmuyorsa da, *yıragu* ("şarkıcı; şarkı söylemeye yarayan kimse" (DLT III, 36)) kelimesinin mevcudiyeti bu *yır-* "şarkı söylemek" fiilinin de mevcudiyetini gösterir].
yıvis'/yivıts ağaç/ağaç (PaÇSS 211) (*yıvıts* > *yığıts* < O. Türkçe *yığaç* (DLT) > Mod. Türkçe *ağaç*).
yir/ir iz, kenar (PaÇSS 213) (< Türkçe *iz*).
yirik kötü bir ruh (PaÇSS 214) (< E-O Türkçe *iduk* "kutlu, kutsal, mübarek").

MACARCA VE FİNCE LÜGATÇE

BÖLÜM 4

MACAR VE FİN DİLLERİ

Bu dil gurubu, normal Türkçe *z(d)/ş* diyalekti yerine genelde *r/l* diyaletki kullanan eski Ogur-Türk dilinin, Ogurca'nın, bakiyesidir. Fakat içinde, Cermen, Slav, ve diğer dillerden bol miktarda 'alıntı' kelimeler vardır. Macarlar için kullanılan ve Lat. Hungarus (Gk. *Ungros*, Almanca *Ungar*) olan diğer adı, Türkçe *On-Ogur* sözünden gelmektedir (RasTT 119). Zümre genellikle Ural-Altay dilleri içinde Ural dili sınıfına dahil edilir.

Aşağıdaki Lügatçe'de, A. H. Whitney'den alınan muayyen miktarda Macarca¹ ve Fince² kelimeleri ve bazı gramer kurallarını inceleyerek bu dillerin Türkçe ile ilişkisini göstermeğe çalıştık. Birkaç kelime de Rasonyi'den aldık. Bazı kelimeler, Macar ve Fin dillerine kısmen 5. yüzyıldan itibaren Rus bozkırlarında yaşayan Türkçe-konuşan zümrelerden, ve kısmen de, bilhassa Macarlara, Osmanlı Türkleri'nden geçmiş olabilir. Mamafih, bizim köşeli parantez, [...], içinde gösterdiğimiz oldukça orijinal incelemelerimiz, bu dillerin Türkçe ile olan ilişkilerinin çok daha eskilere gittiğini göstermektedir. Macarca *ökör*, *bör*, *sár/şar* gibi *r*-diyalektine giren kelimeler çok muhtemelen eski orijinal Ogur Türkçesine ait olup Macarca'da, ve hem de aynen *vıgırlogur*, *pir*, *şar* şeklinde Çuvaşça'da muhafaza edilmiş kelimelerdir. Özellikle, aşağıda gösterdiğimiz gibi, eğer Macarca *bör* ("deri") Türkçe *böz/bez* ("bez, kumaş") karşılığı ise, bu şu demektir ki kelime, insanların sadece hayvan derilerini elbise olarak kullandıkları kadim zamanlarda mevcut çok eski bir kelimedir. Macarların 'kumaş' karşılığı kullandıkları *szövet* kelimesinin kökü olan *szöv* ("dokumak, örmek") fiili ise İngilizce *sew* ("dikmek"), Eski Almanca *siuwen*, Lat. *suere* kelimelerinden gelmiş olabilir. Strüktür yapısı ve grameri itibarıyla Macarca ve Fince her ikisi de, cümle teşkili, aglutinasyon, genelde ünlü seslerde uyum (harmoni), cinsiyetin, ve harfi tariflerin bulunmayışı, ve yine genelde prepozisyon yerine postpozisyon eklerinin kullanılması gibi Türkçe kuralları muhafaza etmişlerdir.

Aşağıdaki Lügatçe,³ Macar ve Fin dillerinin Türkçe özelliklerini göstermek bakımından bir başlangıç olarak kabul edilmelidir.

(Kelimededen önce gelen * işareti ana dile ait 'ihya edilmiş' bir kelimeyi gösterir)

- a/-e/-je(-ye)/-ja(-ya) Macarca iyelik eki, "onun." Meselâ: *ház-a* "(onun) ev-i" (Fin. *-nsa/-nsà* "onun"; Türkçe *-ı/-i, -si/-sı*).
- m/-am/-em Macarca ek, "benim" (Türkçe *-m/-ım/-im*, vb.).
- ma/-mà (Fince) fiillere eklenen isim ve sıfat yapma eki (Mac. *-ás/-és*); bir fiilin neticesini gösterir (WhFINN 154): Meselâ, *ole-ma* (Türkçe *ol-ma*) "olmak, mevcut olmak"; *elà-mà* (Türkçe *yaşa-ma*) "yaşamak; hayat" [Türkçe *-me/-ma*].
- n/-an/-en, vb. Macarca genitif eki (Fince *-n/-in*, vb.) [Türkçe *-ın/-in/-nın/-nin*, vb.].
- nte (Fince) sıra veya derece gösteren (ordinal) ek [Mac. *-edik*; E. Türkçe *-nti* (sadece iki sayısı için: *iki-nti* "ikinci"); E-O Türkçe *-nç/-inç*; Mod. Türkçe *-nçi, -inçi*].
- ra/-re Macarca ek, "-e, -ye, -e doğru, -e kadar" [Çuvaşça *-ra/-re*].
- tem/-tam Macarca I. şahıs geçmiş zaman kipi [Türkçe *-tim/-tım/-tüm/-tum*]; *i-ttam* "iç-tim"; *kap-tam* "kap-tım" gibi.
- va/-ve Macarca rabit sıygası (gerundif eki); fiillere eklenir: *ír-va* "yaz-a, yazarak, yaz-ıp" (WhHung 48) [Türkçe gerundif *-a/-e, -ya/-ye* (keza *-ıp/-ip, -erek/-arak*)].

- alá (Macarca) (yukarı ve) aşağı; aşağı, alt [Fin. *ala*-"aşağı, daha aşağı"; Türkçe *alt*, *altın*, ki hepsi, < Ogurca **ala(k)* < Ana Türkçe *aşak* "aşağı, alt" (DLT). Keza, E-O Türkçe ve muhtemelen Ogur Türkçesi *altın* "aşağı, alt" < Ana Türkçe *aştınlastın* "aşağı." Kaşgari'ye göre, *aştın*, altın kelimesinin 'fasih olmayan' bir şeklidir; aslı *altın*'dir (DLT I, 108-109)].
- alatt (Macarca) altta [Fin. *alla*; Türkçe *altta*].
- alku (Fince) ilk, ilki [Türkçe *ilk*; *ilki*].
- alta (Fince) altında(n) [Türkçe *altta(n)*].
- anya (Macarca) anne [Fin. *äiti*; Türkçe *ana* "anne"].
- asu- (Fince) yaşamak, ikamet etmek [asu-

- < (y)asu- < Ana Türkçe *yaşa-* "yaşamak"]. Bkz: Mac. *él-*.
- atya (Macarca) baba (WhHung 8) [Fin. *isä*; Türkçe *ata*; Çuv. *atte*].
- ács/aaç (Macarca) marangoz [?] (WhHung 6). Macarca'da bulunan *fa* ("ağaç, kereste") kelimesinin (Fin. *puu*) İngilizce *wood* (Eski İngilizce *witu*, E. Almanca *witu*, E. İrlanda dilinde *fid* "ağaç," Sanskrit *vana* "odun") kelimesinden sondaki 'd'nin sıfırlanması ile türemiş olması mümkündür [< Türkçe *ağaç*, Kırım-Dobruca Türkçesi *agaş*; E. Türkçe *ıgaç*, O. Türkçe *yıgaç*].
- ás/áš (Macarca) kazmak [Türkçe *eş-* "eşmek"].
- bácsi/báçi (Macarca) yaşlı ağabey, yaşlı beyefendi [Türkçe *bahşı/bağşı* (doğrusu, *bağı-cı*, Kaz. *bağuçı*) "büyücü, efsuncu"; "hoca, tabip (şamanı) Türkler ve Budist Uygur ve Tabgaç Türklerince)" (UYG; ArBAB; GibBBA; POLO-Ma), ki burada, *bağ/bağı* (arakaik) "büyü, efsun" (REDH; KT), *ba-* "bağlamak" (DLT), *bağ-*, *bağla-* "büyü ve sihir yapmak" (REDH), ve *-çil/-çil-cil/-ci* eki, sonuna geldiği isim ile 'iştiğal eden kims'e anlamını doğurur].
- bátor (Fince) cesur, kahraman [Batur, Uygurca şahıs adı (UYG 36), Kırım ve Kazan Türkçesi *batır* "cesur, kahraman," Çuv. *pattr* "güçlü" (PaÇSS 97), < Türkçe-Farsça *bahadır* "kahraman, yiğit" (< Türkçe *boka-dur*, ki, kelimesi kelimesine, "o bir boğadır" demektir)].
- bika (Macarca) boğa (RasTT*121) (Türkçe *boka/boğa*).
- bor (Macarca) şarap (RasTT 121) (O. Türkçe *bor*).
- bör (Macarca) deri [çok muhtemelen, < Türkçe *bez/béz/böz* "bez, kumaş" (DLT; UYG; REDH); Gk. *biss.os* (LiScGEL 136); Çuv. *pir* (PaÇSS 108) < Ana Türkçe *bed > İbranice (ha)*bad/bed*].
- buzá (Macarca) buğday (RasTT 121) (O. Türkçe *buğday*; Kaz. *buday*).
- csap/çap- (Macarca) hızla çarpmak [O.

¹ Arthur H. Whitney, *Colloquial Hungarian*, London, 1944 (WhHUNG).

² Arthur H. Whitney, *Teach Yourself Finnish*, London, 1963 (WhFINN).

³ Daha geniş lügatçe için, bkz: DiWEWOL.

Türkçe **çap** "çarpmak" (DLT).
egy (Macarca) (1) bir, bir sayısı (Fin. **yksi/üksü**) [yaklaşık **edji/eci** şeklinde okunabilir ki bu, çok kuvvetli bir ihtimalle kelimenin köktünün Ana Türkçe ***idi** "tanrı, [bir, vahit]" olduğunu gösterir. Ayrıca, Çuv. **idu/it** "tek, tek sayı" (PaÇSS 52) kelimesinin de aynı kaynaktan geldiğinde şüphe yoktur].
egy (Macarca) (2) kutsal, mübarek (RasTT 33) [**< Ana Türkçe idi "tanrı," veya idu(k) "kutsal" ki sondaki k Macarca'da sessizdir.**]
elér- (Macarca) vasil olmak [Türkçe iler-"belirmek, görünmek" (DLT)].
elo (Fince) hububat, mısır [Ogurca ***al** **< Türkçe aş** "gıda, yemek"].
enyém (Macarca) benim [Fin. **minun** **< O. Türkçe menin** "benim"].
esz- (Macarca) yemek [Fin. **syö-/süö-**; E-O Türkçe **aşa-** "yemek yemek," **aş** "yemek." Mamafih, Almanca **essen/lezzan** "yemek" fiili de kaynak olmuş olabilir].
ég (Macarca) gök [ég **< (g)ég** **< Türkçe gök**].
ég- (Macarca) yanmak [ég **< (y)ég** **< Türkçe yak-** "yakmak"].
él- (Macarca) yaşamak [Fin. **elä-** **< Ogurca *(y)ala-** **< Ana Türkçe yaşa-**]. Keza bkz: Fin. **asu-**.
ér- (Macarca) vasil olmak [Türkçe **er-/ir-** "vasil olmak, erişmek"].
érdem (Macarca) liyakat, fazilet, hüner [Türkçe **erdem** "fazilet" (DLT; REDH)].
és/éş (Macarca) 've' [Türkçe **eş** "eş, çiftten biri; eşiti; dengi"].
ész (Macarca) akıl, us [Türkçe **us** "akıl"].
fehér (Macarca) beyaz [**< vavar** **< Sum. (ve Ogurca) babbar** "beyaz" (ErBMHDF 70), **< Türkçe (z-diyalekti) beyaz** (Arapça?), ki hepsinin Ana Türkçe ***bayad** kelimesinden çıkmış olması mümkündür].
hajó (Macarca, okunuşu: hayo) gemi [Türkçe **kayı(k)/kaygık**, kelime anlamı itibarıyla, "kayan şey"].
hal- (Macarca) ölmek [Fin. **kuole-**; Türkçe **öl-**].
hal (Macarca) balık (Fin. **kala**) [fonetiği bakımından aşağıdaki kelimelere benzer: Sumerce **ha**, Türkçe **balık**, Çuv. **pali**,

Kürtçe **masi** (Farsça **mahi**) **< başı** **< Ana Türkçe *başı(k)** (**> Ogurca bal(k)**)].
hanyag/hanag (Macarca) ihmalkâr, dik-katsiz [(h)anag **< E-O Türkçe (n-diyalekti) anıg**, (y-diyalekti, ayug) "fena, kötü" (Ş. Teğin, TDEK 146; ErOA; DLT; UYG)].
har(om) (Macarca) üç sayısı [Ogurca (r-diyalekti) ***hür**; **< Sum. (z-diyalekti) es/ez** (üz) **< Ana Türkçe *hüd** **> Etrüskçe huth** (hüt), Türkçe **üç**].
hat (Macarca) altı [Türkçe **altı**]. Bkz: Fin. **kuusi**.
hânen (Fince) onun [Türkçe **anın/onun**].
hét (Macarca) yedi [hét **< Ana Türkçe *hyeti** **> Türkçe yeti/yedi**].
hosszu (Macarca) uzun [Türkçe **uzun**].
idö (Macarca) zaman; hava [Ana Türkçe **öd/öd** "zaman; mevsim, hava" (ErOA; DLT)]. Keza bkz: **kor**, **óra**.
ige (Macarca) sihir (Mon. **üge** "sihir" (RasTT 33)) [Türkçe **ige/ieye** "sahip, efendi; tanrı" (REDH; LevAŞN II, 237-238; ÖgTM 350); Çuv. **iyel/yye** "kötü bir ruh" (PaÇSS 27, 56) **< Ana Türkçe idi** "tanrı, efendi"].
igen (Macarca) evet [Türkçe **evet/yemet** **< Ana Türkçe *eved/*egen**, ki burada her iki **n** ve **d** Ana Türkçe diyalektleri söz konusudur].
İsten (Macarca) tanrı [(1) Türkçe **İsi-den** "Tanrı-dan"; veya (2) Türkçe **İsi-tan** "şafak tanrısı"].
isz- (Macarca) içmek [Türkçe **iç-**].
ír- (Macarca) yazmak [**< Ogurca *(y)ar-** **< Türkçe yaz-**].
jalan/yalan (Fince) ayakta [Mac. **gyalog/yalag** "yaya"; Türkçe **yalm**].
kap- (Macarca) almak, temin etmek (Fin. **kaappaa/käpä-** (RasTT 11); Türkçe **kap-** "kapatmak; zorla almak").
kapu (Macarca) kapı (Türkçe **kapı/kapu**).
katso- (Fince) görmek [katso- **< köts-** **< Argu Türkçesi köz-** (Normal Türkçe **kör-, gör-**) "görmek." Bu **köz-** fiili, Kaşgarî tarafından **köz-ün-** (normal Türkçe **kör-ün-, kör-ül-**) şeklinde belirtilmiştir (DLT)].
kell (Macarca) gerek, gerekli [Çuv. **ki(r)li** **< Türkçe kerekli** "gerekli, lâzım"].
kely (Fince) gelin (RasTT 12) (Çuv. **keli**, Türkçe **kelin**).

kettö/két (Macarca) iki (Fin. **kaksi**) [kettö **< ki-iti** **< Türkçe iki-iti** (iki **idi**) "iki-tanrı; iki vahit, iki tek"]. Keza bkz; **egy** (1).
kék (Macarca) mavi [Türkçe **kök/gök** "gök; mavi"].
kés-/kés- (Macarca) geç kalmak (WhHung 222) [Türkçe **keç/geç**].
kés (Macarca) bıçak (Türkçe **kes-** "kesmek").
kiçzi (Macarca) küçük [Kaz. **kiçi** (PaÇSS 72:31) **< Türkçe küçük/kiçig/küçük** (ErOA; DLT; REDH)].
koiraa (Fince) köpek [koiraa **< koir(a)** **< koir** **< Sum. (ve Ogurca) ur** "köpek." Kelimenin eski Ogurca şekli ***hır** olabilir. Böylece, ***hır** **< Ana Türkçe *hıd** **> E-O Türkçe id/it** olur ki baştaki **h** ünsüzü düşmüştür. Rasonyi'ye göre, Ana Türkçe'nin oluştuğuna inandığı, İsa'nın doğumuna yakın yıllarda kelime önünde **"h"** sesi bulunuyordu (RasTT 19).
kor (Macarca) zaman, saat [Fr. **heure**, Lat. **hor.a**, Gk. **hōra** **< Ogurca gur/ogur** **> Mac. ór(a)/our(a)** "saat, vakit" Fin. **vuoro** "zaman, zaman dilimi," O. Türkçe **ogur** "zaman, vakit" (DLT), **< Ana Türkçe *ogud** **> E-O Türkçe öd/öd** (Mac. **idö**) "zaman; mevsim, hava" (ErOA; DLT)]. Keza bkz: **idö**, **óra**.
kovin (Fince) çok, köp [E-O Türkçe **kopun/köpün** "hepsi, bütün" (ErOA: Ty I:G9)].
köz (Macarca) arasında [Fin. **keski** "orta," **kesken** "arasında"; Türkçe **keski/kesgü** "kesecek şey: bir bıçak" (kes- fiilinden)].
kulta (Fince) altın [Türkçe **altın/altan** (Çuv. **iltin**) **< Ana Türkçe *(h)altın:** **altın**, anlamı muhtemelen "kızıl ruh," ve **altan** "kızıl-şafak; altın renkli şafak." Kelimenin orijininin Almanca **gold/golden** olması mümkündür de, **gold** kelimesinin genellikle Eski İngilizce **geolu** "sarı" kelimesinden çıktığına inanılmaktadır (Webs). Asıl **altın** kelimesine tekabül eden kelimenin ise, güney Hint-Avrupa gurubu tarafından kullanıldığı görülür: Sanskritçe **suvarna**, Lat. **aur(um)**, Fr. **or**, Farsça **zer**, ve Gk. **hrees(os)**, ki hepsi fonetik bakımdan uyum içindedirler].
kuusi (Fince) altı [kuusi **< huusi** **< haşsi** **<**

Sum. **ašša** (Tuna, FALKSUM'dan) "altı," ki bu **ašša** veya **aştı** "altı; (beş'i) aştı" şeklinde okunabilir. Burada, sayıyı icat eden adamın, bir elindeki parmakları sayıp ta bitirince normal olarak **aştı!** (beş'i aştı!) kelimesini kullanması beklenir ki böylece tekrar başladığı parmağa **aştı** adını vermiş oluyor. Kelime Ana Türkçe'de ***haştı** olarak yazılabilir. Böylece, ***haştı** **> Ogur Türkçesi *haltı** **> Mac. hat**; Türkçe **altı**].
mi (Macarca) biz [Türkçe **miz/biz**].
néni (Macarca) yaşlı hanım, nine [Türkçe **nine/nene** "büyük anne" (REDH)].
nuole- (Fince) yalamak [Ana Türkçe ***nala-/*dala-** **> Türkçe yala-**].
nyír- (Macarca) kesmek [Türkçe **yır-** "kolayca yarmak" (DLT III, 58); "yarmak, ortadan ayırmak, parçalamak" (REDH)].
ole- (Fince) olmak (Mac. **vol-/val-**; Türkçe **ol-/bol-**).
orvos/orvos (Macarca) hekim (RasTT 33) (O. Türkçe **arwaş** "büyük, efsun"; **arwaşçı** "sihirbaz, büyücü").
óra (Macarca) saat (Fin. **vuoro**) [keza, Mac. **kor** "zaman" (Fr. **heure** **< Lat. hor.a** **< Gk. hōra**) **< Ogurca (ve O. Türkçe diyalektlerinde) ogur** "vakit, zaman" **< Ana Türkçe *ogud** **> E-O Türkçe öd/öd** "zaman, mevsim, hava"]. Keza bkz: **kor** ve **idö**, **vuoro**.
ö (Macarca) o (Türkçe **o**, teklik 3. şahıs).
ökör (Macarca ve Ogurca) öküz (RasTT 121), **< Türkçe öküz**.
sano- (Fince) söylemek [Türkçe söz "kelime" **< Ana Türkçe *söd/*sön** **> Fin. sana** "kelime"; Fin. **sano-** "söylemek"; Türkçe **san-** "saymak"]. Keza bkz: **szöl/szav**.
sár/şár (Macarca ve Ogurca) çamur (WhHung 8) [Çuv. **şar** "bataklık [saz, sazlık]" (PaÇSS 161) **< Oguzca saz** "saz, bitki, sazlık" (REDH; KT; ErDK 203)].
sárga (Macarca) sarı [Türkçe **sarıg/sarı**].
sinun (Fince) senin [Türkçe **senin**].
sok (Macarca) çok [Türkçe **çok**].
sula- (Fince) erimek, eritmek [Türkçe **sula-/suwla-** "sulamak, sulandırmak"].
szám sayı (O. Türkçe **san**).
száz (Macarca) yüz sayısı [száz (saaz) **< tsaz** **< caz/cuz/cüz** **< Türkçe yüz**; Çuv. **s'ir/ts'ir** **< cür** **< yür** **< Türkçe yüz** **< Ana**

Türkçe *yüç; (fonetik kurallar: kelime başında *ç/çts < y, r < z < d*). Macarcanın Ogurca bir dil oluşu nedeniyle, kelimenin -r ünsüzü ile son bulması gerekirdi. Binaenaleyh kelime Türkçe z-diyalektinden bir alıntı olabilir.

szegény/segén (Macarca) yoksul [E-O Türkçe *çıgan/çıgay* "fakir, yoksul" (ErOA; DLT)].

szél (Macarca) rüzgâr [Çuv. *s'il/tsil < Türkçe yél* "yel, rüzgâr"].

szolga (Macarca) hizmetçi [Oğuzca *yalgu* "almak adam, akılsız" (DLT), Mon. *calagu* "uşak" (TDEK 923), Türkçe *yalagu* "yalayan kimse, okşayan kimse": *yala-* "yalamak; okşamak," ve *-gu*, isim yapan ek].

szolgál- (Macarca) hizmet etmek [O. Türkçe *yalga-/yala-* "yalamak; okşamak"].

szô/szav (Macarca) kelime [Fin. *sana*; Türkçe *sav* veya *sab* "kelime; söz, haber" (ErOA; DLT; KT); Türkçe *san* "sayı," *san-* "saymak" (DLT; UYG; REDH)].

tako- (Fince) tokumak, tokmakla vurmak [E-O Türkçe *tokı-/toku-* "(insan) dövmek" (Oğuzca); "demir dövmek; vurmak; dokumak" (DLT); "dövmek; taş yontmak" (ErOA)].

tanít- (Macarca) öğretmek [Türkçe *tanıt-* "tanıtmak"].

tanu (Macarca) şahit, tanık (RasTT 121) (Türkçe *tanık*).

tanul- (Macarca) öğrenmek [Türkçe *tanıl-* "tanılmak, tanınmak" (DLT; REDH)].

tapaa- (Fince) tapmak (Mac. *tap-*, Türkçe *tap-*).

tart- (Macarca) tutmak; mütalâa etmek, düşünmek [Türkçe *tart-* "tartmak"].

tasa (Fince) düz [Türkçe *tüz/düz*].

tele (Macarca) dolu [O. Türkçe *tolu*]. Bkz: *tölt*.

tenger (Macarca ve Ogurca) deniz [O. Türkçe *tengiz*. Bu kelimenin Çuvaşça'da z-diyalekti ile bulunuşu ilginçtir].

tesz- (Macarca) yapmak, koymak [Türkçe *tüz-/düz-* "uygun hale getirmek, doğru yola koymak, düzeltmek, düzenlemek" (DLT; REDH)].

tölt- (Macarca) doldurmak [O. Türkçe *tol-tur-* "doldurmak"].

tumma (Fince) karanlık; koyu renk [Türkçe *tuman/duman* "duman, sis" (DLT)].

uni (Fince) uyku, rüya [O. Türkçe *ud/udu* "uyku," *ud-* "uyumak," < Ana Türkçe **un/*udi* "uyku"].

unohta- (Fince) unutmak (Türkçe *unut-*).

uppota- (Fince) batmak [Türkçe *bat-*].

ura (Fince) rota, yol [O. Türkçe *urı* "dere, yol" (DLT III, 370)].

usz- (Macarca) yüzmek [Fin. *ui-*; Türkçe *yüz-* "yüzmek"].

úr (Macarca) efendi, koca; bey [Türkçe *er* "erkek; yiğit; koca"].

ünö (Macarca) inek (NemAH 264) > Çuv. *ine* (PaÇŞS 28) < Türkçe *inek*.

van (Macarca) -dir, var [Fin. *on* "var, mevcut"; Türkçe *var*].

varhain (Fince) erken [Türkçe *erken*].

varr- (Macarca) dikiş dikmek [Türkçe *ör-* "örmek, yün örmek"].

vesi (Fince) su [Mac. *viz*, Türkçe *suv/su*; Mon. *usu*].

viisi (Fince) beş [viisi < vis < bis < Türkçe *biş/beş*. Bu *beş* kelimesi, Ana Türkçe *baş (beşinci parmak olan *baş*-parmak'taki baş) kelimesinden gelmiş olabilir].

vuoro (Fince) zaman, zaman dilimi; devir, nöbet. Bkz: *óra*.

BÖLÜM 5

XIII. YÜZYIL MOĞOL DİLİ

Marco Polo, Tatar, Moğol veya Türk olsun, doğudaki Müslüman olmayan ve Türkçe-konuşan halklar için Tartar tâbirini kullanmıştır. Çingiz Han'ın 1202 yılında Tatarları mağlup etmesinden sonra söylediği şu sözler onun kendisini Tatar olarak görmediğini gösterir:

"Tatarlar eskidenberi dedelerimizi ve babalarımızı öldürmüşlerdir" (MGT:154).

Şimdi, Mongol (Moğol) kelimesinin bilinmediği, Çingiz Han'dan 150 yıl kadar öncesine gidelim ve Keykâvus (1019-1082?) adlı Farsça-yazan Horasanlı bir beyin, zamanındaki Tatar ve Türkler hakkındaki ilk ağızdan verdiği bilgilere bir göz atalım:

"Ve eğer savaşa yarar kul almak istesen nişanları budur: Gerektir ki saçı iri ola ve boyu kısa olmaya, tamam ola... Ve burnu yuğun ola... Ve gök gözlü ola ve kara gözlü olmaya..."

"Ve bu cümlesinden yürekli Türklerdir [genelde Oğuz Türkleri]..."

"Filcümle Tatar'ın çün nazar edesin başı mank ve yüzü yassı ve gözleri küçücük ve burnu etli ve dudak ve dişleri çirkin olur. Vaktâki her endamına alâ hide bir nazar edesin, gökçek görünmez. Ve lâkin heyet-i mecmuasına ve bir kez tenine nazar edersin, Türkmen (Oğuz Türkü) suretinde gözükür. Amma Tatar'da bir suret ve bir safa vardır kim kalanında o yoktur. Ve naziklikte ve zarafette Tatar'dan yeğrek (daha iyisi) yoktur."¹

Horasanlı tarihçi Reşideddin, bağıra bağıra Çingiz Moğollarının Türk olduğunu söylemektedir:

"Sultan Gazan Han bir ferman çıkartarak... Raşit'in, Moğollar ve onlara benzeyen diğer Türkler'in orijini hakkındaki bütün kayıt ve tarihleri toplamasını emretti..."

¹ Keykâvus, *Kâbusname* (Mercimek Ahmed'in 15. yüzyıl tercümesinden), Orhan Şaik Gökay, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1966 (KAVUS), 23. Bap.

"Destan'a göre, bundan 2000 yıl önce, Moğollar ve diğer Türk kavimleri muharebeler yaptılar...."²

Devletşah Semerkandî de (1431-1495?), Timur ve Çingiz Han'ı Türk addediyor:

"Türklerin nesepleri hakkında incelemeler yapan âlimler Emir Timur Gürgân'ın ve Cengiz Han'ın nesebini Alanhuva Hatun'a ulaştırırlar."³

Devletşah'ın çağdaşı ve Çağatayca ve de Farsça yazar Timur devrinin şair ve bilgini Ali Şir Nevai (1441-1501), Moğolları 'Türk,' fakat Farsça kullanan Selçuklu ve Atabek sultanlarını 'Sartlar' diye tarif etmiştir:

'Bu münasebet bile Sart selâtinidin hem Sultan Tuğrul⁴ dik ve Şah Şuca⁵ dik âli-kadr padişahlar ve refi mertebe encüm sipahlar, rengin ebyat ve şirin gazeliyyat ayttılar ve zamanlarında meşhur boldu ve ruzgârları evrakıda mastur. Ta mülk Arap ve Sart selâtinidin Türk hanlarga intikal taptı; Hülâgû⁶ zamanıdır Sultan-ı sahib-kıran Timur Güregen zamanıdır ferzend ü halefi Şahruh Sultanıng zamanıdır ahırığaça Türk tili bile şuara peyda boldular' (LeVAŞN I:193).⁷

Böylece Nevai, İran ve Irak ülkelerine hâkim olan Türk padişahlarını Sart, ancak Moğol (İlhan) ve Timurid hanlarını 'Türk' sayıyor. Yani, Sart tâbirini 'İranlı' veya 'Tacik' anlamında değil, 'Farsça-yazan' (Türk padişahları) anlamında kullanıyor.

Fakat, Nevai'den iki yüzyıl önce yazılan, Mevlâna'nın Moğollarla ilgili bir hikâyesinde hem Konya'nın idarecilerine (Selçuklu 'Sart'lara) hem de Moğol'a Türk denmektedir. Selçuklu komutanı Ferîdûn bin Ahmed-i Sipehsâlâr,⁸ İran'ın Moğol Hükümdarı Hulâgû'nun oğlu Keygatu kumandasında bir ordunun Anadolu'ya gelmesi ile ilgili şu hikâyeyi anlatıyor:

"Emir Muhammed Sekûrcî nakletti: Şehzade Keygatu, Mevlâna'nın

² Marek, J. ve Knizkova, H. (trans. by Ö. Kuthanova), *The Jenghiz Khan Miniatures from the Court of Akbar the Great*, London, 1963 (MaJHM), Resim 6.

³ Necati Lugal, *Tezkire-i Devletşah veya Tazkirat al-Şu'arâ*, Cilt I, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1963 (LugTD), V.16: s. 491.

⁴ Sultan Tuğrul II (hük. 1176-1194): Irak'ta hüküm süren Selçuklu Sülâlesi'nden.

⁵ Şah Şuja (öl. 1382): Irak ve Fars'da hüküm süren Muzafferî Sülâlesi'nden.

⁶ Hulâgû (1256-1265): İran'daki İlhanlı Sülâlesi sultanı.

⁷ Ağâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevai*, Cilt I-III, TDK Yayınları, Ankara, 1965-1967 (LeVAŞN), I, 193.

⁸ Bu komutan 1218?-1312? tarihleri arasında yaşamış görünüyor.

ölümünden sonra, Aksaray'a gelince, Konya'nın emîrleri ve Türklerine elçi gönderdi. Hadlerini bilmeyen bir topluluk, o elçiyi öldürdü. Keygatu çok kızdı ve ordunun Konya üzerine yürümesini ve halkının öldürülmesini emretti... Keygatu o havaliye geldiği vakit Hüdavendigâr'ı rüyada gördü: Hüdavendigâr kendi kubbesinden büyük bir heybetle dışarı çıktı. Şehrin kenarına gelip sarığını açtı ve şehrin etrafına doladı. Sonra iki adım atıp Keygatu'nun yanına geldi ve parmağını onun boğazına koyup: 'Ey Türk! bu düşünceni terk et; yoksa canını sağ kurtarmazsın' dedi. Keygatu bu rüya üzerine uyanır uyanmaz emîrlere ve yakınlarını çağırdı. Ben (Sekûrcî) huzuruna gidince Keygatu'yu çok titrer ve korkar bir halde buldum... Gündüz olunca, bizzat temiz Türbe'yi ziyaret etti... ve hesapsız adaklar verdi."⁹

Nihayet burada, Tibet tarihini yazan H. E. Richardson' un aşağıdaki görüşlerini belirtmekte fayda var:

"Etnologlar, Tibet halkını incelerken, yorumlarında farklar göstermekle beraber, iki ırk müşahede etmişlerdir: biri, uzun boylu, uzun kollu ve bacaklı, kartal gagası burunlu, uzun kafalı; diğeri, daha kısa boylu, çıkık çene kemikli, yassı burunlu, yuvarlak kafalı. Birinci unsur daha ziyade aristokrat aileler arasında ve kuzey ve doğu kısımlarda bulunmuştur ki bu tipin, Buxton'ın tarif ettiği, "Sarı İnsan" tipinden tamamen ayrı, uzun boylu ve dolikosefalik antik bir ırk ile akraba olabilecekleri düşünülebilir. Eski Türk ırkı ve hakikî Moğollar [Çingiz Moğolları] da bu antik ırka bağlanabilirler. İkinci unsura daha ziyade Tibet'in orta ve batı kısımlarında rastlanır... Muhtemelen, yuvarlak kafalı tipler yerli halkın temelini oluşturmuş, daha sonra bölge uzun kafalılar tarafından istilaya uğramıştır... Şu açıkça görülmektedir ki Tibet halkı ilmî olarak 'Çinli' diye tarif edilemez."¹⁰

Şunu açıkça belirtmek isteriz ki biz, Moğol (Mongol) kelimesi ile Çingiz Han'a (1155-1227) bağlı 13. yüzyıl Moğollarını, ve Moğolca kelimesi ile de Marco Polo'nun ve diğer seyyahların bahsettikleri 'Tartar' dilini, ve bir dereceye kadar 'Moğolların Gizli Tarihi' adlı eserdeki dili kastediyoruz.

Şimdi, Moğollar ve dilleri hakkında elimizde bulunan iki önemli kaynağı inceleyeceğiz: *Moğolların Gizli Tarihi* ve *Marco Polo'nun Seyahatnamesi*.

⁹ Ferîdûn bin Ahmed-i Sipehsâlâr, *Risâle, Mevlâna ve Etrafındakiler*, Tercüme: Tahsin Yazıcı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977 (FerRME), s. 103-4.

¹⁰ H. E. Richardson, *A Short History of Tibet* (RicSHT), s. 5.

MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ

'*Moğolların Gizli Tarihi*' (MGT) adlı eser, Dr. A. Temir tarafından, Prof. E. Haenisch'in Almanca (1935-37), ve S. Kozin'in Rusça (1941) tercümelerinden faydalanılarak yazılmıştır. Eser hakikaten çok muğlaktır. Kitap genelde, Çin alfabesi ile yazılmış orijinalinin hakikî bir tercümesinden ziyade yorumları içermektedir. Üç bilgin de tercümelerinde önemli farklılıklar gösterirler. Kitaptaki kelimelerin fonetiklerinde görülen yanlışların sebebi herhalde, eserin Moğolca orijinalinin bir Çinli'ye veya Çinceyi bilen bir Uygur'a okunması ve onun da işittiğini Çin alfabesi ile yazmasından ileri gelmektedir. Bu, Çin fonetiğinin çok daha değişik olduğu bir zamanda, 800 yıl önce, vuku bulmuştur. Dr. Temir bu hususu Giriş kısmında çok iyi vurgulamakta, Haenisch'in ilk tercümesinden bahsederken şunları söylemektedir: "E. Haenisch orta zaman Çin lehçeleri üzerindeki araştırmaları kâfi bulmadığından, Moğolca metni Çin yazısından Latin yazısına çevirirken bugünkü kuzey Çin telâffuzunu esas olarak almıştır... Moğolca sözlerin tercümesinde (İnt.) de satır arası Çince tercümeyle esas olarak almış, Moğolca sözün İnt. de tercümesi yoksa bunun manasını (eserin) sonundaki Çince hülâsa tercümesinden araştırıp çıkarmıştır" (MGT XXVI). İkinci önemli mütercim olan S. Kozin de, kendi itirafı ile, eserin filolojik bakımdan ziyade edebî cihetten işlenmesine kıymet vermiştir (MGT XXVIII-XXIX). Netice olarak Dr. Temir'in eser hakkında iddia ettiği "Henüz çözülmemiş birçok problemlerle dolu olan bu kitap" (MGT XXXI) sözlerini kabul etmek zorundayız. Benim tercümelerden veya daha doğrusu yorumlardan edindiğim kendi müşahedelerime göre, mütercimler, Çin alfabesini çözerken Türkçe bir diyalekt olan eski klasik Moğol dilini değil bugünkü Moğolistan dilini esas almış olabilirler.

Biz, bu bölüm için ayırabileceğimiz mahdut zaman içinde, eserde bazı çok ilginç kelime ve tâbirler bulduk. Bunların hemen aşağıda incelenmesi ile, eserin Moğol fonetiğindeki bazı problemlerin üstesinden nasıl gelineceği, ve okunan Moğolca kelimelerin ne kadar daha önceki Eski Türkçe'ye (Göktürkçe) ve Orta Türkçe'ye yakın olduğu görülecektir. Bu analizlerde ilk satır veya ilk kısım, eserdeki orijinal Moğolca transkripsiyon ve tercümesini, köşeli parantez içindeki ikinci satır veya kısım ise bizim kendi transkripsiyonumuzu ve tercümemizi göstermektedir.

1. HAL - Monghol-un niuçā tobça-an 'Moğolların Gizli Tarihi [?]'

Moğolca tâbir *Monghol-un niuçā tobça-an* (MGT xvi) eserde 'Moğolların Gizli Tarihi' diye tercüme edilmiştir. Hakikatte, bizim transkripsiyonumuza göre ifade Türkçe olup ç-diyalekti ile yazılmıştır: *Moğol-un neçe*

debçe(r)-an < Türkçe (t-diyalekti) *Moğol-un neçe debte(r)-an* "Moğolun nice defterleri" ki burada *neçe* < Türkçe *nice*, ve *debçe(r)* < edebî Türkçe *debter/defter* "defter; defterler; sicil; kayıt; kitap" (REDH¹¹), ve *-an* Farsça çoğul ekidir. Görüleceği üzere, ifadede 'gizli' diye bir kelime yoktur. *tobça(r)/debçe(r)* kelimesinde "r" harfinin eksikliği Çince metinler için normaldir; aynen Çince *Tu-kiu* kelimesinde olduğu gibi: *Tu-kiu* "Türk" (< *Tu(r)-kiu* < *Türk*). Bu bölümün sonundaki Lügatçe'de verdiğimiz Moğolca *tobçi* kelimesi de buradaki *tobça* kelimesinin bir sinonimidir.

2. HAL - uku'esu ino ukusugay, a'asu ino asuḡay 'ölürse ben de ölürüm, yaşarsa ben de yaşarım'
[ağuş(a) ben? ağış-gay, yaşa ben? yaşu-gay "O (yaralı atı) ağışa ben de ağışayım, o yaşaya ben de yaşayım," yahut, kelimelerin asıl anlamıyla, "O göğe (Tanrıya) yükselmekte yarış içinde olursa ben de Tanrıya kavuşurum, o yaşarsa ben de yaşarım"].

Bu sözler, Çingiz Han'ın atası Alan-hoa Hatun'un (MGT:24) mucizevi olarak doğan oğlu Bodonçar'ın hikâyesi ile ilgilidir. O, anasından normal doğan dört kardeşinin zoruyla mirastan mahrum edilince, yaralı atına binecek yuvadan uzaklaşırken yukarıdaki sözleri mırıldanıyordu.

Bu cümledeki Türkçe fiiller ve gramer unsurları şunlardır:

ağış- "yükselmekte yarış etmek" (DLT) [ağış- "göğe (Tanrıya) yükselmekte yarış etmek"] ki bu fiil de yine Türkçe olan *ag-lağ-* ("ağmak, çıkmak, yükselmek; aşmak; göğe yükselmek") fiilinden doğmuştur. Mamafih, kelimenin çok daha ulvî bir anlamı, bazı (Orta Türkçe) Kuman ilâhilerinde görülür. Meselâ, '(*Tengri*) *Mesih-i... mengi tavga ag-ındırdı*' "(Tanrı) *Mesih-i ebedî dağ-a yükseltti*"¹²; '*Kökge ag-ıngan Yesus...*' "Göğe yükselen İsa" (ÇaTL 124/6) gibi cümleler ki bunlarda *ag-m-dır-* ("yükseltmek") ve *ag-m-* ("yükselmek") fiilleri, **ag-** ("ağmak, semada yükselmek") kök fiilinden oluşmuşlardır. Eski Türkler öbür dünyadaki hayatın sürdüğüne inandıklarından, ekseriya *öl-* ("ölmek") ve *öl-tür-* ("öldürmek") fiillerini kullanmayıp, yukarıdaki güzel cümlelerde kullanılan daha yumuşak ve uygun olan *ag-lağ-* fiilini tercih etmişlerdir. Türkçe fiil eki olan *-ış-* kök fiile müşterek bir hareketlilik getirir.¹³

yaşa- "yaşamak."

ino ("ben"), doğru okunmuşsa, Türkçe *ben/men* şekline uymamaktadır. Kelime, Çuvaşça *ebilabe* (ben") kelimesine benzemektedir.

¹¹ *Redhouse Sözlüğü*, İstanbul, 1969 (REDH).

¹² ÇaTL 115/14 (Codex Cumanicus).

¹³ Lügatçedeki dere abun akusu ve dere abun akuye ifadelerinde de *ağış-* ve *ag-* fiilleri mevcuttur.

-gay/-gey, Orta Türkçe'deki gelecek zaman sıygası olup, Türkçe -yim, -ayım, -yayım eklerine tekabül eder (DLT II, 66; LevAŞN II, 237).

3. HAL - ca'un 'yüz' [cun/cün < Ana Türkçe *yün/*yüd > Türkçe yüz]

Moğolca ca'un ("yüz") kelimesi (MGT:191, Not: 1), yüz kelimesine tekabül eden çok inandırıcı bir Ana Türkçe kelimeye bizi götürdüğü için özel bir incelemeyi hak etmektedir. Daha önce, r-diyalektinde (Ogur Türkçesi) Çuvaşça s'ir/tsür (cür) ve Mac. száz (saaz) kelimelerinin Türkçe yüz ("yüz sayısı") kelimesinden türediğini göstermiştik. Burada Mon. ca'un veya bizce doğrusu cun/cün olan n-diyalektinde bir kelime ile karşı karşıyayız, ki bu kelime zorunlu olarak bizi Ana Türkçe *yün kelimesine götürmektedir. Yine, r ve z diyalektleri Ana Türkçe'de d yahut d diyalektinin varlığına işaret ettiğinden, ortaya, diğerlerini oluşturan, iki Ana Türkçe kelime çıkıyor: *yüd/*yün "yüz." Kısaca özetlersek, Mon. ca'un (< cun/cün) < Ana Türkçe *yün/*yüd; ve *yüd > Çuv. s'ir (cür < yür), ve Türkçe yüz > (> cüz > tsuz) > Mac. száz (saaz), ki burada hep c/ç/ts < y; Ana diyalekt d = n; ve r < z < d gibi Türkçe fonetik kuralları hâkimdir. Bu ca'un kelimesini 8. Hal'de de inceleyeceğiz ki burada kelime Marco Polo tarafından daha doğru olarak çin/çün ("yüz") olarak yazılmıştır.

4. HAL - MOĞOL HANEDAN ADLARI

Çingiz Han: Çingiz < Türkçe Tengiz "Deniz; Okyanus": Cengiz Han'ın isminin Çingiz okunması gerekir ki Türkçe ç-diyalektinde bir kelime olup, Moğolca ç < Türkçe t kuralıyla, Türkçe tingiz/tengiz "deniz" kelimesinden başka bir şey değildir. Bu hakikat, daha önce de Ögel, ve Painter tarafından vurgulanmıştır. XIV. yüzyıl seyyahı İbni Battuta, Çingiz Han'ın adını Tinkiz Han olarak yazmaktadır.

Yesugay (Ba'atur) [Türkçe Yaşuk-Ay "parlak ay; ışıldayan ay"]: Çingiz Han'ın babasının ilk adı olan Yesugay/Yesukay Orta Türkçe'de Yaşuk-Ay ("parlak ay") yazılabilir ki yaşuk "ışık; parlak; parlak" (UYG; DLT) kelimesi yasu-yaşu- ("parlamak, ışımak") fiilinden türemiştir. Ba'atur kelimesi de şüphesiz Türkçe-Farsça bahadur [< Türkçe boka-dur "(o bir) boğadır"] kelimesidir ki genelde "yiğit, kahraman" anlamına gelir.

Tarihçi Minhac Sirac, *Tabaqat-i Nasiri* adlı eserinde şunları yazıyor:

"Çingiz Han'ın babası, Tuğrul nam'ı ile bilinen Tatar Temuçin Moğol kavimlerinin reisi idi. O ve bir diğer Türk, Tamgaç (Tabgaç) hükümdarı Altan Han'a tâbi idiler."¹⁴

Yukarıdaki ifade onun bir Türk olduğunu da açıkça belirtmektedir. İlk adı olan Temuçin, *temür-çi* "demirci" kelimesinin bozulmuş bir şekli olmalıdır. İsim, Türkçe-Farsça *temür-çin* "demir toplayan, demir muhafaza eden" kelimesinden de gelmiş olabilir (Lügatçe'deki -çin kelimesine bakınız). Bazılarına göre Temuçin ismi Çingiz Han'a da verilmiştir.

Çingiz Han'ın atalarının adları aşağıda incelenmiştir:

Bortecino 'boz-kurt' [**Burıçigin** "burı-tekin; kurt-prens"]: Çingiz Han'ın ilk atasının ismi Haenisch tarafından Boz-kurt diye tercüme edilmiş, Kozin ise aynen Bortç-Çino olarak şahıs ismi şeklinde yazmıştır (MGT:1). Haenisch tercümesinde, Mon. (r-diyalekti) *bor* (< Türkçe *boz*) "boz rengi," ve Mon. *çinol/hine*¹⁵ "kurt" münasebetlerini kullanmıştır. Fakat, benzer bir isim, **Borcigin**, Çingiz Han'ın soy ismi olarak da geçer (MGT:42; ve s. 269). Bu iki kelimenin aynı olduğunu kabul edersek *teçin* kelimesinin *çigin* olarak okunması icap etmektedir ki bu Normal Türkçe *tigin* "prens" kelimesinden başka bir şey değildir. İsmi başındaki *Bor* kelimesinin de Türkçe *burı/böri* ("kurt") (LevAŞN II; DLT) olarak okunması gerekir.¹⁶ Mon. *çigin* kelimesi, *Ot-çigin* isminde de görülür ki bu ünvan Çingiz Han'ın en küçük kardeşi *Temuge*'ye (MGT:242), ve Çingiz Han'ın babası *Yesugay*'ın en küçük kardeşi olan *Daritay* (Otçigin)'e verilmiştir (MGT:54). Böylece, Mon. *Otçigin* < E-O Türkçe *Ot-tigin* "ocağın prensi," ki burada Türkçe *ot* "ateş, ocak, yuva," ve *tigin* "prens; han oğullarına verilen ünvan" anlamlarına gelir. Böylece, Burı-Tigin, Çingiz Han'ın 22. atasının adı idi ki bu şahsın 6. veya 7. yüzyılda, yani Göktürk Hânedanı'nın zamanında yaşamış olması gerekiyor.¹⁷

Bataçihan (Buri-tigin ve **Ho'ai-maral** [muhtemelen, < Türkçe *Kuğu-ay maral* "Kuğu-ay, dişi-geyik"] Hatun'un oğlu). Bataçihan adı da Türkçe-Farsça [**Batu(r)-cihan** "dünya kahramanı"], veya Türkçe [?Biti(k)çi Han "bitikçi han, âlim han"] bir isim olabilir.

Tamaça, Çingiz'in 20. atası: [< Türkçe *Temürçi*? "demirci"].

Horiçar-mergan (19.) [< Türkçe *Karıçur-mergen* "ihtiyar prens-yaycı," ki burada *karı* "yaşlı; muhterem" (ErOA; DLT; UYG), Türkçe bir ünvan olan *çurl/çor* "prens, baş; hükümdar"¹⁸ (UYG; ÇATL 60), ve *mergen*

hüküm süren II. Kıtay (Kin) hânedanının hükümdarlarına verilen ünvanıdır.

¹⁵ *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1969 (EVLÇEL), III, s. 287.

¹⁶ Prof. Togan da Bortecin kelimesini Böri-tegin olarak okur (ToUTT 68, 433).

¹⁷ Prof. Togan'ın Çin kaynaklarından çıkardığı sonuca göre Çingiz Han'ın ataları, Göktürklerin batı kollarından biri olan ve Orta Asya'nın Barköl mevkiinde yaşayan Şato Türkleri stülâlesine dayanıyordu (ToUTT 57, 433-435) ki bu da bizim tezimizi doğrulamaktadır.

¹⁸ Kelime bir çok eski Türk isimlerinde bulunur: İsen-çur, İnançu Çor, Kül Çor (ErOA; UYG), Tekin Çur, Humar Çur, Menke Çur (ToUTT 176), Bayan Çur (RasTT 106), Alp-İl-Çur (NemAH 314).

¹⁴ AhmTED 85. Buradaki *Altan Han* (Altın Han) 1115-1234 yıllarında Kuzey Çin'de

"yaycı, usta, nişancı" (RasTT 79, 83; MGT:2, Not: 7)].

Agucan-borogul (18.) [**< Türkçe Awcı?-boz-ogul "avcı-boz-öğul"**].

Semsoçi (15.) [**< Türkçe Sem?-suçi "Sem?-sucu?"**].

Harçu (14.) [**< Mon. Horçi (MGT:260), < O. Türkçe Kur-çi/Kurug-çi "yaycı"**].

Borcigidai-mergan (13.) [**Burıçığı(n)dai-mergen < Burıtigin-mergen, ki yaklaşık "kurt prens-yaycı" anlamına gelir**].

ToroHolcin-baiyan (12.) [**< Türkçe Togrılçin-bayan < Tuğrulçin-bayan "beyaz" şahin tutucusu, zengin (adam)" ki burada bayan "zengin, refah sahibi" anlamında tarihî bir kelime olup eski Avar (RasTT 79-80), Onogur (a.e. 90, 91), ve Uygurlarda (a.e. 106) şahsî isim ve ünvan olarak kullanılmıştır. Diğer Türkçe kelime, togrıl/tuğrul "beyaz şahin," ve sonuna gelen -çin eki ise Farsça bir alıntı kelime olup "toplayan, devşiren, biraraya getiren"¹⁹ anlamlarını taşır**].

Dobun-mergan (11.), *Alan-ho'a* Hatun'un eşi [**< Türkçe Toyun? mergen "prens-yaycı"; veya Tapan-Mergen "tapan yaycı"**].

Bodonçar-munghah (10.) [**< Türkçe Budun-çur mengü "milletin ebedî prensi," ki burada budun "millet, kavim," çur/çor "prens," ve mengü/bengü "ebedî" anlamlarına gelir**].

Menen-tudun (8.) [**< E-O Türkçe Menin-tudun "benim prensim," ki burada Ana Türkçe tudun "Göktürklerde ve Avarlarda bir ünvan (RasTT 61, 102) olarak kullanılmış olup, O. Türkçe'de toyın "Budist Türklerce dinî reis; bey, prens" anlamına gelir"²⁰**].

Haçi-külug (7.) [**< Türkçe Haçi?-külüg "meşhur Haçi?"**].

Haidu (6.) [**< O. Türkçe Kaydu, kelime anlamıyla, "kaydı, kayan adam," veya "korudu, (halkını) koruyan adam" anlamında kay-/kaymak (DLT) fiilinden türemiştir**].

Baişinghor-dohşin (5.) [**O. Türkçe Bay-sungur dogsın? "prens şahin doğsun?," ki burada bay "zengin; prens, reis" (DLT; REDH), songkur/sungur "şahin," ve doğ-/tog- "doğmak" kelimeleri mevcuttur**].

Tumbinai-seçen (4.) [**< Türkçe Tüm?-bin-ay, seçen, ki burada seçen bir ünvan olup seç- "seçmek" fiilinden türemiştir**].

Bartan-Ba'atur (2. ata) [**< E-O Türkçe Bartın-bahadur, kelimesi kelimesine, "(sen) vardın (ey) kahraman," anlamına gelip, bar-/var- "varmak, erişmek" (ErOA; DLT; REDH) fiilinden türemiştir**].

Yukarıdaki analizler gösteriyor ki, Çingiz Han'ın atalarının isimleri, daha önce yaşayan Göktürk ve Uygur hükümdar adları kadar Türkçedir, Çingiz ailesi ve Moğollar, tarihçilerin iddia ettiği gibi öyle bir veya iki nesil

içinde Türkleşmiş olamazlar. Onlar tarih sahnesine çıktıklarında zaten Türk idiler. Çingiz'den sonra gelen hükümdarlar, oğulları Coçi, Çagatay, Ögedey ve Toluy ve onların oğulları da hep Türkçe isimler taşıdılar:

Coçi < Türkçe *Toşi*²¹ [**< tuğçi/tuğcı "bayraktar"**].

Ögedey veya **Ögetay** (MaJHM), Çingiz Han'dan sonra gelen 2. kağan [**< Öge-tay "akıllı-tay"**].

Çagatay [**< Türkçe Çaga-tay "bebek-tay," ki burada çagal/çağa "yeni doğmuş; körpe, çocuk" (REDH; LevAŞN II)**].

Toluy, Tuli (MaJHM) [**< Türkçe Tolu "dolu," veya Tuğ-lı "bayraklı"**].

Batu (Coçi'nin oğlu) [**< Türkçe Batu/Batur "kahraman, cesur; muharip." Osmanlı hânedanını kuran Osman bey'in kardeşi Saru-Batu²² (Savcı Bey) da bu ismi taşımaktadır. Batur şekli O. Türkçe'de şahıs ismi olarak kullanılmıştır (UYG 36). Kırım ve Kazan Türkçesinde batur "cesur, kahraman," Çuvaş Türkçesinde. pattır "kuvvetli, güçlü" (PaÇSS 97) şeklinde geçer. Kelime, Türkçe-Farsça bahadur "kahraman, cesur" (< Türkçe bokadur, kelime anlamıyla, "o bir boğadır") kelimesinin sinonimidir**].

Kuyuk/Guyuk (MaJHM), Ögetay'ın oğlu ve 3. kağan [(1) < O. Türkçe köyük (Kaz. küyük) "yanık, [ateşli]," ki köy-/küy- "yanmak, yakmak" (DLT), "hafif yanmak, kavrulmak" (ÜDKT) fiilinden türemiştir; veya (2) < O. Türkçe Kuyuk "ürkek," (kuy- "ürkmek" fiilinden); veya (3) < Küyük "sabırlı (adam)" (küy- "beklemek, sabırla beklemek" (REDH) fiilinden)].

Buri (Çagatay'ın oğlu), < E-O Türkçe **Buri/Böri** "kurt."

Mengü/Mangu (MaJHM) Toluy'un oğlu ve 4. kağan (< O. Türkçe Mengü, E. Türkçe Bengü "ebedî").

Kubilay, Toluy'un oğlu, Mengü'nün kardeşi, 5. Kağan (bkz: Lügatçe).

Hulâgû (MaJHM), Toluy'un oğlu [**< Ulagu "bağlayan"**].

Arık Buka (MaJHM), Toluy'un oğlu, < O. Türkçe **Arık boka** "saf boğa."

5. HAL - **Kol-Barhucin** 'Baykal gölünün orta ve kuzeybatı kıyısı'
[**Bargu-sın** "erişilecek türbe; ölünecek yer"]
[**köl Bargu-sın** "Baykal gölü"]

Kol-barhucin-togum ('Kol-barhucin ovası') adı ile bilinen yer Barhudai Mergan (MGT:8) adındaki bir Moğol asilzâdesine aitti. Onun kızı Barhucin-ho'a, Çingiz Han'ın 11. atası Alan-ho'a hatun'un annesi idi. Prof. Temir kelimenin ilk kısmını, İndeks'in Yer Adları kısmında (MGT) doğru olarak *Kök* diye okumuşsa da, 'Barhucin' ifadesi Haensch tarafından

²¹ R. A. Skelton, T. E. Marston, G. D. Painter, *The Vinland Map and the Tartar Relation*, Yale University Press, 1965 (VMTAR), s. 62/11, Not: 2.

²² Y. Yücel ve A. Sevim, *Türkiye Tarihi II*, TTK., Ankara, 1991 (YüSeTH), s. 3.

¹⁹ Bkz: *Kâmûs-i Türkî*, Tercüman/Yapı-Kredi Bankası, İstanbul, 1985 (KT); ve REDH.

²⁰ Keza bkz: Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, No. 1, TTKB, Ankara, 1971 (ÖgTM), s. 430, 431.

'Baykal gölünün orta ve kuzeybatı kıyısı' olarak tarif edilmiştir. Bu yer Moğolların yaşadıkları bölgenin çok uzağında kalmakta, Selenga deltasından 240 km ve gölün en güney kıyısından 400 km uzaktadır.

Yazının bir bölümünde, Temuçin (Çingiz Han) ve müttelikleri Tuğrul Han ve Camuka, Temuçin'in karısı Borte-Ucin'i onu kaçıran Merkitlerden kurtarmak için Kilho (Khilok) suyunu aşarak sabahın erken saatlerinde Bu'ura Ke'er mevkiinde (Selenga deltasının 130 km güneydoğusunda, Kilho suyu kavsi içinde) Merkit hükümdarı Tohto'a'nın kampına hücum ederler. Tohto'a ise düşmanın yaklaştığını haber alır:

"Tohto'a, Selenga nehri boyunca akıntı istikametinde ancak pek az kimse ile Barhucun mevkiine kaçabildi" (MGT 109).

Açıkça anlaşılıyor ki, burada 'Barhucun mevki' Baykal gölünün kendisidir. Tohto'a Selenge deltasına ve ötesine kaçarak gölün doğu kıyısında göle paralel uzanan dağların eteklerindeki ormanlarla kaplı vâdilerde kendine saklanacak yer bulmak istemiş olmalıydı. Yukarıda iddia edildiği gibi Barhucun mevki gölün batı karşısında olsaydı, Tohto'a ırmak boyunca katettiği 160 km'ye ilâveten, 30 km genişliğindeki gölü bir kayıkla geçecek ve daha sonra da gölün kuzeybatı kıyısı boyunca 240 km daha giderek oraya varacaktı. Herhalde kitabın yazarları bu anormal durumu anlamış olacaklar ki hatalarını düzelterek kitabın sonundaki hartada Barhucun mevkiini Selenga deltasının hemen yanında göstermişlerdir.

Marco Polo "Kuzey Denizi" (Baykal) güneyinde bulunan ovanın adını **Bargu** kelimesi ile ifade etmiştir.²³ Buna dayanarak, Barhucun kelimesini Bargucun veya daha doğru olarak **Barguzin** şeklinde yazabiliriz, ki bu Barkuzin ismi bugünkü haritalarda Baykal'ın doğu kıyısındaki bir kasabanın ve aynı zamanda bir ırmağın adı olarak görünmektedir.

Barkuzin kelimesi bir çok anlamlara gelebilir: (1) < Türkçe *Bargu-sın* "gidilecek mezar," ki *bargu* "gidilecek (yer); erişilecek (yer)" (DLT I, 33) (*bar-* "gitmek, varmak" fiilinden ve sıfat ve isim yapan *-gu* ekinden), ve *sın* "mezar"; veya (2) < Türkçe *Bargu-çın* "erişilecek ruhî gerçek," ki burada *çın* "gerçek" anlamındadır (UYG; DLT); veya daha az bir ihtimalle, *bargu* kelimesini nazarı-itibara almazsak: (3) < E. Türkçe *Bark-uzın* "Usta'nın âbidesi; Tanrı'nın âbidesi" (E. Türkçe *bark* "âbide, türbe, mezar; ev,"²⁴ *uz* "usta," ve *uz-ın* "usta'nın"); (4) < *Bark-uzun* "uzun âbide; ebedî âbide";

²³ Marsden, William, *The Travels of Marco Polo*, Dell Publishing Co., New York, 1961 (POLO-Ma), I, 44, 51).

²⁴ ErOA; DLT; UYG; REDH: *Bark* kelimesi, Göktürkçe'de yalnız olarak ta kullanıldığı halde sonradan Orta ve Modern Türkçe'de sadece *ev-bark* "ev ve mülk" şeklinde kullanılmıştır.

veya, (5) < Türkçe *Berk-uzun*, "muhkem (ve) uzun (ve ebedî)," veya *Berk-uzun* "muhkem (ve Tanrı tarafından) maharetle yapılmış," ki burada *berk* "muhkem" anlamındadır. Bütün bu şâirane tasvirler, dünyanın bu en büyük ve en derin, uzunluğu 640 km, genişliği ortalama 50 km olan ve dünyanın tatlı su kaynaklarının %20'sini içinde tutan, her iki sahili boyunca yeşil ormanlarla kaplı yüksek dağ silsileleri ile çevrili bu büyük göle çok güzel uymaktadır.²⁵ Barguzin ırmağında başka, göle kuzeyde Yukarı Angara ırmağı ve güneyde Selenga karışır. Gölün yükselen suları güneybatıda Angara ırmağı vasıtasıyla taşınarak Yenisey nehrine kadar ulaşır. Irmağa sonradan verilen Baykal adı da Türkçedir: *Bay-kal!* "zengin kal!" *Moğolların Gizli Tarihi*'nde Baykal gölüne *Tenggis/Tengiz* "Deniz"²⁶ denmiştir. Diğer bir çok Türk diyalektlerinde de büyük göller ve hatta nehirler ekseriya *tengiz* diye adlandırılmışlardır.

6. HAL - Urung-geçi "Urgenç" [E-O Türkçe Ürüng keçig "beyaz-geçit"]

Horezm'in meşhur şehri Urgenç, *Moğolların Gizli Tarihi*'nde *Urung-geçi* olarak yazılmıştır (MGT:258), ki *geçi* kelimesi E-O Türkçe'de *keçig* "geçit," ve E-O Türkçe *ürüng* "beyaz" anlamındadır. Böylece, *Ürüng geçi* "beyaz geçit" anlamına gelir. İbni Battuta Horezm veya Urgenç'den bahsederken şunları söyler: "Şehrin dışından, cennetin dört ırmağında biri olan Ceyhun (Oxus) nehri geçer. Bu ırmak kış aylarında 5 ay müddetle donar..."²⁷ Böylece, şehre niye yukarıdaki adın verildiği anlaşılabilir.

7. HAL - Çince? wang "kral?" [Türkçe ong "iyi, sâlim; selâmet"]

Haenisch ve Rasonyi dahil diğer yabancı ve Türk tarihçileri, bu *Wang*²⁸ (MGT:134, 202; RasTT 177) ve bunun gibi bazı Türkçe ve Moğolca kelimeleri Çin'ce menşeli gösterme çabasında olmuşlardır. *Ong* kelimesi, Türkçede isim olarak, "selâmet, [(ilâhî) huzur; Taht, Tanrı, Gök]" (ÇaTL

²⁵ Rus yazarı Valentin Rasputin'in göl hakkındaki gözlemleri de bu yöndedir: "Hâlâ karşında Baykal'ı görüyör fakat kendimi onu tariften âciz hissediyorum. Bir insanın bu hârikayı anlatmaya hisleri yetmiyor" (National Geographic, June 1992). Şunu da ilâve edeyim ki göle ilk ismini veren geçmiş zamanın o yaşlı adamı, *Barguçın* veya *Barkuzın* kelimesi ile gölü en güzel şekilde tarif etmiştir: "erişilecek (en) ruhsal gerçek" ve/veya "Tanrı'nın âbidesi."

²⁶ MGT:1, ki burada bölüm şu iki cümle ile başlıyor: "Çingiz Kağan'ın ceddî..., bir bozkurt idi. Eşi beyaz bir dişi geyik idi. Onlar denizi (Baykal gölü) geçerek geldiler." [Burada, bozkurt-borte çino aslında bizce Türkçe *Buri-Çigin* veya *Buri Tigin* "kurt prens"; ve beyaz dişi geyik-*Ko'ai Maral* ise Türkçe *Kuğu Ay Meral* "Kuğu-ay geyik" olarak düşünülmelidir].

²⁷ H. A. R. Gibb, *Ibn Battuta, Travels in Asia and Africa*, Routledge and Kegan Paul Ltd., London, 1963 (GibBBA), s. 168.

²⁸ Bkz: Ögel, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Ankara, 1981 (ÖgHİ), 71.

119/43); sıfat olarak, "iyi, bol, bereketli" (ÜDKT 61); "sâlim" (ÇaTL 113/4); "kolay" (DLT); ve fiil olarak, *on-long-* "selâmete ermek, mutlu sona erişmek; başarıya ermek; onarmak, şifa bulmak" (UYG; ÜDKT 46, 75, 76; TayKT 181, 350; PaÇSS 25); ve yine *ong-* fiilinin edilgeni (pasif) olan *ong-ul-* "iyi olmak, iyileşmek; [mutlu sona erişilmek]" (DLT I, 217; UYG; KılıCI 38, 75), ve ettirgen hali *ong-alt-* "düzeltmek; [iyileştirmek, selâmete eriştirmek]" (UYG) şekilleri ile, çeşitli anlamlarda eskidenberi Sumerliler? (muhtemelen *An* "Tanrı" tâbirinde), Göktürkler, Uygurlar, Kumanlar, Çuvaş Türkleri, Dobruca Kırım Türkleri vb. gibi topluluklarca kullanılagelmiştir. Çince *wang'* kelimesi müstakil bir kelime de olabilir; fakat, gerçekten Türkçe *'ong'* kelimesinin karşılığı ise, Türkçeden alındığını kabul etmek daha mantıklı olur. Bu *ong* kelimesi, M.Ö. 481 yılı sonrasında, Kuzey Çin'de yaşayan ve *Ta-li ve İ-ch'ü (İçü)* diye adlandırılan Türk-Hun kavimlerinde bir ünvan olarak kullanılmıştır (ÖGHİ 71). Kelime Çince'den alınmış olsaydı, meselâ *Ong Han* ifadesi "kral kral" gibi pek uygun olmayan bir anlama gelecekti].

MARCO POLO'NUN TARTAR'LARI (MOĞOLLARI)

Marco Polo Moğol (Tartar) ırkı hakkında pek çok bilgiler vermiştir. İşte, Çingiz Han'ın torunu olan Kubilay Kağan hakkındaki tasvirleri:

"Kubilay Han, orta boylu, kolları bacakları düzgün, çok mütenasip bir vücuda sahiptir. Açık fakat bazen yanakları gül rengini andıran şekilde kızaran bir teni vardır... Gözleri siyah ve güzel görünüşlü, burnu muntazam ve göze çarpıcı büyüklüktedir" (POLO-Ma II.4).

Tartar ırkı hakkında şunları yazar:

"Karauna'lar... gidebildikleri her yeri soyup soğana çevirirler... Çingiz Han'ın oğlu Çagatay'ın yeğeni olan ve sarayda yaşayan Nugodar..., Çagatay Han (öl. 1242) daha hayattayken hanlık sevdasına düşerek..., bin kadar adamını topladı... ve Balaşan (Badakşan) üzerinden yürüyerek Kesmur (Keşmir) krallığını işgal etti..., nihayet Malabar (Lahor?) eyaletine girdi. Asidin²⁹ Sultan üzerine ansızın yürüyerek Dely (Delhi) ve yakınındaki diğer şehirleri işgal etti, buralarda saltanat sürmeğe başladı.

²⁹ Muhtemelen Melik İzzeddin (Kabir Han-ı Ayaz), ki bu şahıs 1240 yılında Delhi Türk İmparatorluğu'na bağlı Lahor vâlisi idi (AlmTED 202); veya İhtiyareddin (Karakas) ki bu da, 1241 yılında yapılan ve Payitaht Delhi şehrinin talan edilip "ahalisinin büyük bir kısmının esir edildiği" bir Moğol akınında aynı şehrin vâlisi idi (a.e. 207-208). Mamafih, bir yıl sonra payitaht yine Hindistan'daki Türklerin eline geçer (a.e. 209-210).

Yanındaki adamları yani Tartarlar (Moğollar) açık tenli³⁰ oldukları için, esmer Hintli kadınlarla karışarak yeni bir ırk meydana getirdiler ki bunlara, memleketin dilinde 'melez' anlamına gelen Karauna'lar adı verilmiştir..." (POLO-Ma I.15) [Türkçe *Kara-ana* "anneleri kara"].

"Bu memlekette (Kubilay Han'ın yazlık payitahtı olan ve Han-balık'ın kuzeyinde 10 günlük mesafede bulunan Şandu civarında) büyük Budist manastırları bulunur... Bunların bazıları, başları ve sakalları tamamen tıraşlı, 2000 kadar rahip (baksi/bahşı) barındırırlar (POLO-Ma I.57).

Marco Polo Tartarlar ile Çinliler arasındaki farkı açık şekilde gösterir:

"(Hitay eyaletinin payitahtı) Kanbalu (Han-balık) şehrinin adı 'hükümdarın şehri' anlamına gelir. Han, müneccimlerinin bu şehirdeki halkın gelecekte isyan çıkaracakları hakkındaki yorumlarından hareket ederek, nehrin karşı yakasında yeni bir payitaht kurdu... Yeni şehre Taydu adını verdiler, ve bütün Hitaylılar,³¹ yani Hitay eyaletinin yerli halkı, eski şehri terk etmeye ve yeni şehirde oturmaya zorlandılar. Mamafih, sadakatlerinden şüphe edilmeyen bazıları ise eski şehirde kaldılar...

"Moğol sarayındaki kraliyet konseyinin 12 üyesinden biri Ahmet (Ahmet) adında bir Müslüman idi, ... Onun Kağan üzerindeki nüfuzu diğerlerinininkinden çok fazla idi... Bu nüfuzu kullanarak yirmi-iki yıl (eski şehirdeki sarayında oturarak) halk üzerinde müstebit bir idarenin oluşmasına sebep oldu. Nihayet yerli Hitaylılar, gittikçe artan haksızlıklara ve ailelerine yöneltilen çok çirkin kötülöklere tahammül edemeyerek, onu öldürmek ve hükümete karşı isyan çıkarmak için planlar yapmak üzere aralarında toplandılar... [İsyanın Çinli liderleri olan] Vanku ve Chenku... şehirdeki bazı önde gelen Hitaylılara ve onların vasıtasıyla diğer şehirlerdeki arkadaşlarına planlarını ulaştırdılar. Aralarında anlaş-tıkları üzere, kararlaştırdıkları belli bir günde verilen bir ateş sinyali ile

³⁰ 15. yüzyılda Çin'deki Portekizlilerin haberleri de bunu destekler. Bu haberlerde Tartarlar ve Moğollar'ın ırkı kat'i surette Çinlilerden ve Hindulardan farklı gösterilmiştir: "Biz (Portekizliler), bu şehirde (Fuquien) kadın ve erkek bir çok Tartar, Moğol, Brahman ve Laoyne'ler [Lao-dzi/Lao-dan? (Taocu'lar?)] gördük. Tartarlar çok açık tenli olup yaylarını ve atlarını çok iyi kullanan süvarilerdir ki bunlar Çin'in Peking (Han-balık) tarafında yaşarlar... Geçmişte, Tartarlar daima Çinlilerle savaşmışlar, fakat şu son 80 yıldır barış hüküm sürmüştü, ancak Çin'deki mahpus hayatımızın ikinci yılında tekrar savaş olmuştur. Moğollar, aynı şekilde açık tenli (beyaz insanlar) olup kâfirdirler. Bize söylediğine göre, bunların memleketlerinin hudutları bir tarafta bu Tartarlara, diğer tarafta da (batıda) İran Tartarlarına [Türkmenler] uzanır" (Hakluyt, Richard, *Voyages*, Vols I-IV, Everyman's Library, London, 1962 (HakVOY)).

³¹ Marco Polo bu ifade ile, Kuzey Çin'de uzun zaman hüküm süren hakiki Kitanları değil, Çinlileri kastetmektedir. Mamafih, Moğolca-konuşan Kitanların bazıları da, Kitanların hoşgörülü idareleri altında yaşayan ve çoğalan yerli Çinlilerle karışmış olmalıdırlar.

hem payitahtta hem de memleketin diğer bütün şehirlerinde isyan başlatacaklar ve sakallı gördükleri herkesi öldüreceklerdi. Sakallara ilişkin bu ayrıcalığın anlamı şu idi: Hitaylılar (Çinliler) kendileri bizzat doğuştan sakalsızdırlar; **Tartarlar**, Müslümanlar ve Hıristiyanlar ise sakallıdır³² ... (Ahmet'in öldürülmesi, ve isyanın Tartar komutanı Kogatay [Kocatay] tarafından keşfedilmesi üzerine) Hitaylılar, liderleri öldürülünce, evlerine kapanmak mecburiyetinde kaldılar ve diğer şehirlere sinyal veremediler. Ertesi gün Kocatay, herkesi sorguya çekerek isyanın liderlerini öldürttü. Aynı şeyi isyana iştirak eden bütün şehirlerde de uyguladı... Bu olayların vuku bulduğu zamanda Marco Polo orada idi" (POLO-Ma II.7, 8).

Marco Polo'ya göre, Müslüman ve Hıristiyan halkın ekserisi, Müslüman ve Nesturî Türkler veya Türkmenler idi. Nesturîler hakkında şunları yazar:

"Müslümanlardan başka, (Kaşgar şehrinde) birçok Nesturî Hıristiyanlar yaşarlar. Bunlar kendi töreleri içinde yaşamakta ve kiliselerini kurmakta tamamen serbest bırakılmışlardır" (POLO-Ma I.30).

"Yarkand (Yarkent) şehrinin (POLO-Ma I.32'de Karkan) halkı Müslümandır, fakat şehirde biraz da Nesturî Hıristiyan yaşar."³³

"Uyguristan'ın baş şehri Kara Koça'da halk kâfirdir, fakat aralarında Nesturî Hıristiyan³⁴ ve Müslüman bulunur... Uygurlara göre, onların ilk kralı insandan doğmamış, bir ağacın dalından çıkan ufak ura benzer bir şeyden neşet etmiştir.³⁵ Buradaki Hıristiyanlar ekseriya kâfirlerle evlenirler. Kâfirler bütün ilimlerle meşgul olurlar" (POLO-La:2).

"Tangut eyaletindeki Sa-chau (Sachion, Kansu'daki eski Tun-huang) şehrinin halkı kâfirdir. Aralarında, Nesturî Hıristiyan olan Türk (Türkmen), ve Müslümanlar da bulunur (POLO-La:2).

"Çinçitalas eyaleti [herhalde Tun-huang ve Su-chau arasında ve biraz güneyde Ç'i-lien (Tengri) dağının içlerinde bulunur; muhtemelen, < Türkçe *İnci Talas*] halkı üç kısma ayrılır, kâfirler, Müslümanlar, ve 'Türk olan' Nesturî Hıristiyanlar. Bu eyaletin kuzey hududuna yakın

³² Marco Polo'yu dikkatlice okuyanlar, bu Müslüman ve Hıristiyan halkın çoğunluğunun Türk veya Türkmen olduklarını anlayacaklardır.

³³ Latham, R. E., *The Travels of Marco Polo*, Penguin Books, London, 1958 (POLO-La):2.

³⁴ Daha önceki seyyahlar (Türkçe konuşan) Uygurları (genelde) "Nesturî Hıristiyan" olarak tarif etmişlerdir (VMTAR 58).

³⁵ Marco Polo Uygurların mitolojilerinden haberdardır. Bu mevzu Prof. Ögel tarafından etraflıca incelenmiştir. Ögel'e göre, gökten inen kutsal bir ışık yardımı ile iki kutsal ağaçtan beş kardeş doğuyor. Bunların en küçüğü olan *Bögu* Uygurların Han'ı seçiyor (ÖgTM 74-75).

dağlarda asbest madeni damarları bulunur" (POLO-La:2, s. 58 ve Not: 3).

Marco Polo Anadolu Türkmenleri hakkında iltifatkâr ifadeler kullanmaz. Öyle görünüyor ki o, Türkmenler hakkındaki bilgileri Türkmenlerin güneyinde bulunan Küçük Ermenistan Ermenilerinden almıştır. Zira, o, babası ve amcası ile olan seyahatini henüz 17 yaşında iken ve daha Türkçe bilmezken yapmış ve Anadolu'yu sadece doğu tarafından geçmiştir. O, daha ziyade göçebe Türkmenlerden bahseder. Fakat, şehirlerde de Türkmenlerin yaşadığını yazar: "Muhammet'e tapan ve onun kitabına uyan Türkmenler ilkel insanlardır, ve barbarca bir dil kullanırlar. Diğer ırklar, Ermeniler ve Rumlar Türkmenlerle karışık bir halde köylerde ve şehirlerde beraberce yaşarlar. Bunlar dünyanın en seçkin ve en güzel halılarını dokurlar" (POLO-La:1).

Tartarlar'ın Dili

Marco Polo, Kağan'ın sarayında kısa zamanda dört dilde yazmayı ve okumayı öğrendiğini yazar (POLO-Ma I.1). Bunlar acaba hangi dillerdi?

Moğol dilini Türkçeden ayrı düşünen uzmanların genel kanısı Marco Polo'nun Moğolca, Türkçe, Farsça, bir ihtimalle Çince bildiği yönündedir. Fakat biz, bu bölümdeki özel başlıklar altında ve de Lügatçe'de Tartar dilinin bir Türk diyalekti olduğunu gösterdiğimiz göre, Marco Polo'nun öğrendiği dört dil hakkında iki tahmin yürüteceğiz. Moğol kağanlarının Papa'ya yazdıkları resmî mektupların Uygur-Türkçe alfabesi ile Türkçe yazılmış olduğunu, ve Çingiz soyundan gelen hükümdarların idaresi altında Rusya'da, doğu Anadolu'da, İran'da, ve Orta Asya'da yaşayan halkın çoğunluğunun Müslüman Türk ve Türkmen olduğunu düşünürsek, ve de genelde bütün Türk-Moğol saraylarında bulunan âlim ve kâtiplerin Arapça ve Farsça eğitimden geçtiklerini kabul edersek, en kuvvetli tahminimizce Marco Polo şu dilleri biliyordu: 1. Doğu Türkçesi/Moğolca (Uygur alfabesi ile); 2. Batı Türkçesi (Müslüman Türklerin Arapça alfabesi ile); 3. Farsça; 4. Arapça.

Eğer Marco Polo'nun kendi ifadesi ile asıl (Güney) Çin'de vâli olarak hizmet ettiğini³⁶ ve böylece Çince'yi öğrendiğini düşünürsek, ve Moğolların işgal ettikleri Müslüman Türk imparatorluklarından kalan miras içinde binlerce kitabın ilim dili sayılan Arapça ile yazıldıklarını nazariitbaraya alırsak, ve de Farsça'nın zaten Batı Türkçesi içinde bol miktarda bulunduğunu bilecek, şu ikinci tahmini yapabiliriz: 1. Doğu Türkçesi/Moğolca (Uygur alfabesi ile); 2. Batı Türkçesi (Arap alfabesi ile); 3. Çince (Çin alfabesi ile); 4. Arapça.

³⁶ Marco Polo Yangchow şehrinde üç yıl vâlilik yapmıştı.

Moğolca ve Türkçe arasındaki çok yakın ilişkiyi biraz daha iyi anlamak amacıyla, Marco Polo'nun kullandığı ilginç bir ifadeyi aşağıda inceleyeceğiz.

8. HAL - Bayan Chincsan "Bayan 'yüz-gözlü, yüz tane gözü olan"
[Bayan Çün-k(ö)s-an "Bayan 'yüz-göz'ün, yüz-gözlü' Bayan"]

Marco Polo'ya göre, *Bayan Çinksan*, Kubilay Han'ın 1268 yılında Manzi'yi³⁷ (Çin'i) işgal için gönderdiği generalinin adı idi:

"Kubilay Han, adı Bayan Çinksan olan bir beyini gönderdi, ki adın anlamı 'Bayan Yüz-gözlü' idi... Çin kralı daha önce müneccimleri vasıtasıyla, krallığının ancak yüz tane gözü olan bir adamın eliyle yok edileceğini öğrenmişti... General (Bayan) birbiri ardına 12 şehir işgal ettikten sonra... kral ve kraliçenin ikamet ettiği payitaht şehri Kinsay üzerine yürüdü... Kral yanına aldığı adamları ile şehri terk etti... Kraliçe ise güçlü bir ordu ile geride kalarak şehri savunmayı üstlendi. Kraliçe düşman komutanının ismini sorup ta Bayan Yüz-gözlü olduğunu öğrenince müneccimlerin kehanetini hatırladı, ve Bayan'a teslim oldu..." (POLO-La:5).

Marco Polo'nun tercümesini yapan Latham ise notunda hatalı olarak şöyle diyor: "(Bu ifadede) Çince resmî bir ünvan olan 'Ching-siang' değil, 'Bayan' adının 'Yüz-gözlü' olarak yorumlanması gerekir" (a.e., s. 173, Not: 2). Tabii ki bu doğru olamaz, zira, *Bayan* kelimesi Türkçede ve Moğolcada "zengin" anlamına gelir (MGT:3, Not: 2). Bu eski kelime Moğollardan çok önce, Türkçe-konuşan Avarlar'ın (RasTT 80) ve On-Ogurlar'ın krallarına (a.e. 90, 91) verilmiş bir isimdir. Ayrıca, meselâ bir Uygur hükümdarının ismi olan *Bayan-Çur* adında da bulunur (a.e. 106).

Moğolların ortaya çıkmasından önce, yine 'Çingsang' adlı, Kuzey Çin'deki Hitay Krallığı'nın baş veziri olan bir şahıs kayıtlarda geçer (MaJHM, Resim 10, 22). Bu şahıs aynı zamanda Hitay (Kin) kralı Altan Han'ın başkomutanı idi. Prof. Haenisch de *Ch'eng-siang* kelimesinin 'Baş-Vekil' anlamında Çince bir ünvan olduğunu yazar ve komutanın tam ismini *Ongging-Çingsiang* olarak verir (MGT:132, 133). Bizce, *Çingsang* ünvanı bir Türk-Moğol milleti olan Kitanlar tarafından Moğolca *Yeke Noyan* ("büyük bey") karşılığı olarak kullanılmış olabilir. Mamafih, kelime başlangıçtan beri bir Kitan (Moğol) ünvanı olarak 'başvekil' için kullanılmış olabilir, ki bu yüksek makam hakikaten 'yüz gözlü' olmayı gerektirir. Kelimenin

³⁷ Rugoff'a göre Manzi (Man-tse) "barbarlar" anlamını taşır: Rugoff, Milton, Editor, *The Travels of Marco Polo*, American Library, New York, 1961 (POLO-Ru), s. 198n.

kökü ne olursa olsun, önemli olan nokta Marco Polo'nun ve muhtemelen ona eğitim ve düşüncelerinde tesir etmiş olan Moğol ulemâsının bu *Çinksan* veya *Çingsang* ifadesinde 'Yüz-gözlü' anlamını bulmuş olmalarıdır. Zaten, Kubilay Han'ın ülkesinde 17 yıl yaşamış olan Marco Polo'nun ne söylediğini çok iyi bilmesi gerekir. Hakikaten, ifadenin şu analizi kelimenin Türkçe olduğunu gösterir: *çinksan* < *çin-ks-an* < *çün-ks-an* < Türkçe-Moğolca *cün-köz-in* "yüz-göz-ün" (Keza bkz: 3. Hal). Böylece, *Bayan Cün-köz-in* ifadesi de "Yüz-gözlü Bayan" anlamına gelir ki burada Mon. *ca'un/cün* "yüz, yüz adedi," Türkçe *köz* "göz," ve *-an/-in/-ing/-ung* veya *-nün/-nin*, Türkçe genitif eki olup Moğolca *-o* (sondaki *n* sessiz) eki ile uyumludur. Bu *-o* eki Moğolca *caun-o noyan* veya *cün-o noyan* (Türkçe *yüz'ün noyanı*, *yüz'ün beyi*) ifadesinde, ve yine Moğolca bir genitif olan *-un* eki de Mon. *tumed-un noyat* (O. Türkçe *tümenler-in(g) noyanlar-ı* "tümenlerin komutanları") ifadesinde bulunur (MGT:8, Not: 2).

Moğol Diyalekti

Moğollar bazı kelimelerde, normal Türkçe *ş/z*, *d*, *d* veya *ŞİZ* diyalekti yerine *l/r* veya *LİR* diyalektini kullanmışlardır. Bazen de normal Türkçe *y* [ve *z/d/d*] diyalekti yerine *n*-diyalekti hâkim olur. Bu yönden Moğolca eski Ogur ve Argu Türkçesine benzemektedir. Moğolca aynı zamanda, normal Türkçe *y*, *t* diyalektleri yerine, *c*, *ç* diyalektlerine sahiptir. Meselâ, *cuyı* < *yagı/yagı* "düşman," ve *Çingiz* < *tingiz* "deniz."

Yukarıdaki örneklerden ve daha aşağıda Moğolca Lügatçe'de verilen diğer bir çok kelime ve ifadelerin analizlerinden görüyoruz ki Moğolca bir Türk diyalektinden başka bir şey değildir. Hakikatte dikkatli biri Marco Polo'nun şu aşağıdaki ifadesinden aynı sonucu çıkarabilir:

"Söylentiye göre burası (Demir-kapı), Büyük İskender'in Tartarlar'ı iki dağ arasında sıkıştırdığı yerdir. Fakat bu halka Tartarlar demek doğru değildir, zira o zaman bunlar Tartar değil Kumanî (Kumanlar) denen ve başka milletlerle karışık olan bir ırktı" (POLO-Ma I.5).

Biliyoruz ki Kumanlar Türkçe-konuşan bir halktı, ve Orta Çağlar'da 'Kumanca' ifadesi tam anlamıyla 'Türkçe' kelimesiyle eşdeğerti. Marco Polo'nun ifadesinden anlaşılıyor ki o, Yunan klasiklerinde geçen İskit ve kutsal kitaplarda bahsedilen *Gog Magog* (Yecüc Mecüc) halklarının Türkçe konuştuklarını düşünüyordu veya biliyordu.

MOĞOLCA EK LÜGATÇE

- a/-ı/-o/-ın/-un Moğolca genitif eki (< Türkçe -un/-ın, -ing/-ming).
- çil/-çü Moğolca ek (< Türkçe -çi/-çı, -ci/-cü "genellikle bir şeyle iştiğal eden" anlamına gelir), *Horçi* ("yaycı") kelimesinde olduğu gibi.
- çin [Farsça bir alıntı ek] toplayan, devşiren, bir araya getiren (KT; REDH). Bkz: *horçin*; *Toroholcin-Baiyan* (4. Hal).
- gayl/-gey [O. Türkçe gelecek zaman kipi -gayl/-gey (DLT II, 66; LevAŞN II:237), Türkçe -yım/-ayım/-yayım]. Bkz: 2. Hal.
- i akuzatif eki, 'ahaban temücin-i ire (ile)!' "ağabey-in Temücin-i gönder!" (MGT:79) ifadesinde olduğu gibi [< Türkçe akuzatif eki -i, -u/-ü, E-O Türkçe -ni/-ni].
- mel [-mıl] *kongşilemel* ifadesinde olduğu gibi (MGT:19) [muhtemelen, Ogurca ve Çuvaşça -mıl/-mil < Türkçe -miş/-miş, ki fiillerle 3. şahıs tekil geçmiş zaman partisipini oluşturur]. Bkz: *kongşilemel honin*.
- un (1) *dere abun akusu, dere abun akuye* ifadelerinde *ab-un* kelimesinde [< O. Türkçe -ın/-in/-un/-ün/-n "ile" (DLT II, 91, ki burada ek yanlış olarak -likin, -lün diye verilmiştir). Doğru olan (Türkçe *bi-le/birle* "ile" kelimesiyle eşdeğer olan) -ın/-in eki şu ifadelerde geçer: *bilig-in uluglukka tegdim* (bilig-birle uluglukka tegdim) "bilgi ile ululuğa eriştim"; *edgülik-ün kel* "iyilik ile gel"; *yıvga suvın suvilma!* "az su ile yıkama!" (DLT III, 80)].
- un (2) [genitif eki, < Türkçe -un/-ın: şu ifadeye geçer: *Bartan Ba'aturun ko'un* "Bartan Bahadır'un oğulları?"].
- a'asu/asu 'yaşamak'. Bkz: 2. Hal.
- adarhan '(yılan) ısırması' (MGT:164) [< ırdırgan < Türkçe ısır-gan "dâima ısırın": -gan/-gen, fiilden isim/sıfat yapan ve fiile mübalağa ve devamlılık katan bir ektir (TDEK 282; DLT II, 256, 319)].
- a'uru' 'ülke' (MGT:198) [< Türkçe uruğ "tohum, evin; nesil, soy" (DLT)].
- ağa-ban 'ağabeyin' (MGT:79) [< Türkçe

- ağa-bi-n "senin ağabeyin": ağa "ağa, ağabey" (UYG), *bi* "bey, efendi," ve -ın/-in, 2. şahıs tekil iyelik eki, "senin"].
- Ah-baluh 'Ak-şehir,' Manzi (Çin, Güney Çin)'de bir şehir (POLO-Ma II.29) [< Ak-balık < Oğuzca (Göktürkçe, Mod. Türkçe) *ak* "beyaz," ve O. Türkçe *balık* "şehir"].
- Al-altun Çingiz Han'ın kızı (MGT:238) [< Türkçe Al-altın "al-renkli altın"].
- Altai/Altay "Moğol hanlarının gömüldüğü dağ" (POLO-Ma I.46) [muhtemelen, < Türkçe *Al-tay* "al-renkli tay (dağı)"].
- Altan Depter "Altın Kitap," ki Raşidettin (d. 1247, Hemedan) tarafından bahis mevzuu edilen Moğol tarihini anlatan kitaptr: < Türkçe *Altun Defter*, *p* < *f* ilişkisi ile oluşmuş bir kelimedir.
- Altan Han (Ahtutay, MGT:250; Ay-tsung, Çince Ningkiasu, MGT, s. 241) Hitay (Kin Sülâlesi) hükümdarı Altın Han: *altan* < Türkçe *altun*.
- and bkz: *anda ke'eldugu*.
- anda ke'eldugu '(yeminli) dostluk kurmuş' (MGT:96) [< Türkçe *and* kıldugu (Mod. Türkçe *ant kıldığı*) "yemin ettiği." ki burada *kıl*- "yapmak, eylemek, olmak" (DLT; ErOA; REDH), *kıldı* "etti," ve *kıldugulkıldı-ğı* "ettiği" anlamlarıdır].
- Angul/Ajul? bir Moğol büyüğü (POLO-Ma II.52; POLO-La:5) [Angul < Türkçe Ong-kul "iyi kul, iyi (sağlam) adam"].
- aral/arıl (MGT?) arabanın ahşap direği [r/l < z/ş kuralına göre: Ogurca arıl < Kıırım Türkçesi arış (ÜDKT)].
- avigi Marco Polo'ya göre, Kafkas bölgesinde bulunan bir atmaca türü (POLO-Ma I.5) [avigi/avici < Türkçe avcı].
- Ay-yaruk 'Parlak-ay,' Moğol hanı Kaydu'nun kızı (POLO-La:9), ki bu ad POLO-Ma III.49'da Aigiarm 'parlak ay' (?) olarak geçer [< Türkçe ay-yaruk "parlak ay"; ve Aigiarm < Türkçe Ay-çiger-im. E-O Türkçe *yaruk* "ışık, aydınlık; parlak" anlamına gelir: *yarı*- "parlamak, ışıldamak" (DLT), ve -k, fiilden isim/sıfat yapan ek].
- bai/bay [< Türkçe bay "zengin, zengin

- adam; prens, reis" (DLT; REDH)].
- baksi/bahşı (Moğolca) büyücü, veya dinî bir tarikat (POLO-La:2; POLO-Ma I.57, II.7) [O. Türkçe *bahşı* "büyücü, efsuncu"; hoca, tabib (şamanî Türkler ve Budist Uygur ve Tabgaç Türklerince) (UYG; ArBAB; GibBBA; POLO-Ma); Kazan Türkçesi *baguçı* "üfürükçü" (TayKT)].
- balah 'şehir' [çoğul şekli *balahat* "şehirler" (MGT:151) kelimesinde bulunup, E-O Türkçe *balık* ("şehir") kelimesinin aynıdır].
- balah(at) şehir(ler) (MGT, bölüm 151, Not: 1): [< *balık-ıt* "şehir-ler," ki Türkçe *balık* ("şehir") ve E-O Türkçe -ıt ("-ler, -lar") çoğul ekinden oluşur].
- baragun (*Ba-ra-gun*) Mon. "sağ, sağ yan" < Eski Türkçe *bırı* (*bi-ri*) "sağ yan" (ÖgTM 288), Göktürkçe *biri* "beri, güney," Türkçe *berül/berül* "beri, tarafına" (DLT) [bara-gun < Türkçe *berigün/kiin* "güney güneşi, güneş tarafı"].
- bayan bkz: 4. Hal; 8. Hal.
- Bayan Chincsan/Çinksan 'Bayan yüz gözlü,' Kubilay Han'ın komutanı olup 1268'de Manzi'nin (Çin'in) işgalini başarmıştır (POLO-La:5). Anlamı için, bkz: 8. Hal.
- beki 'şaman, falcı,' "noyan olan bir kimse *beki* olmak hakkını haizdir" ifadesinde geçer (MGT:216) [< Türkçe *bek/beg* "bey"].
- Berka/Barka Batı Moğollarının hanı (POLO-Ma I.1), Çingiz'in torunu, Batu'nun kardeşi [O. Türkçe *Berke* "kamçı" (DLT)].
- bitü/ulcu 'sıra ile': (MGT:19) cümlesinde bulunur [muhtemelen, < O. Türkçe *büte-kelgüci* "kısır zaman(da) gelici, kısır zamanda gelerek," ki burada *büte* "kısır zaman; çok" (DLT), ve *kelgüci* "gelici," ve *kel-/gel*- "gelmek"].
- bohtahlacu 'gugu şapkası giymek' (MGT:74, 254) [muhtemelen, < Türkçe *bohçala-du* "bohçaladı," ki kelime, *bohçal/bohça* "bohça"; *bog/boğ* "bohça, eşya konan heybe" (DLT); *bog-lboğ* "boğmak, bağlayarak sıkılmak" (DLT); *boğla-* "bir demet halinde bağlamak, bohçalamak" (DLT) gibi kelimelerle ilişiktir].
- boko (bökö, büke) 'pehlivan': Buri-boko "kurt pehlivan" (MGT:50, 140) isminde geçer [< Türkçe *boka* "boğa" (DLT)].
- bokor 'böğür' (MGT:96); < Türkçe *böğür* "yan" (DLT I, 1).
- bol 'ol!' (MGT:186) (< E-O Türkçe *bol*- "olmak").
- boleğ 'bölük, kısım' (MGT:5) [< Türkçe *bölük* "bölük; parça, kısım; bölünmüş" (*böl*- "bölmek" fiilinden)].
- Bolgara Batı Moğollarının bir payitahtı (POLO-Ma I.1) [O. Türkçe *Bulgar*, Volga kenarında Bulgar Türklerinin eski bir şehri; İdil boyunda eski bir şehir (DLT)].
- Borcigin bkz: 4. Hal.
- Boriat Çingiz Han tarafından ayrıcalık tanınmış bir aile (POLO-Ma I.57) olup, *Moğolların Gizli Tarih*'nde *Buriyat* olarak geçer (MGT:239). Kelime, POLO-La ve POLO-Ru'da yanlış olarak *Horiat* diye yazılmıştır. Buryatlar bugün Baykal Gölü civarında yaşamaktadırlar [Mon. *buri*, O. Türkçe *Böri* "kurt," ve -at/-t çoğul eki].
- Borte-çino bkz: 4. Hal.
- bökse 'karın' (MGT:96): < O. Türkçe *büksik* "karın" (UYG), Çagatay, Kazak-Kırgız Türkçesi *bükse/böksö* "vücudun belden aşağı kısmı" (DLT IV, 124).
- buga'u/bukağu 'bukağu' (MGT:81): Türkçe *bukağu* "kelepçe, köstek, pıranga, zincir" (DLT; UYG; REDH).
- Bu'ura-ke'er 'Erkek deve bozkır!' (MGT:105) [< Türkçe *Bogra-kır*: *bogra* "erkek deve," ve *kır* "kır" (DLT)].
- buh- bkz: *buhu-cu*.
- buhucu '(tulularını) örterek' (MGT:90) [buhu-cu < buh-cu < Türkçe boğ-du "(torbalarını, tulularını) bağladı," ki burada *bog-/boğ*- "boğmak, el veya ip ile sıkılmak, bağlamak" anlamındadır (DLT)].
- Bulagan Moğol kraliçesi, İran hükümdarı Argun'un karısı (POLO-La, Giriş) [muhtemelen, < O. Türkçe *bula-gan* "daima pişiren, yemek yapan": *bula*- "pişirmek" (DLT), ve -gan, isim/sıfat yapmağa yarayan, ve fiilde devamlılık ifade eden ek (TDEK 282; DLT II, 256, 319)].
- bulangazi '... sahipsiz eşyaların bekçisi' (POLO-Ma II.16); POLO-La ve POLO-Ru'da *bularguchi* şeklinde [muhtemelen,

bulunguchi < O. Türkçe **bulungu-çi** "bulunan şeylerle uğraşan kimse": *bulungu* "bulunacak şey" (*bulun-* "bulunmak" fiilinden ve isim yapan *-gu* ekinden oluşur) ve *-çi* eki de "bir şeyle iştiğal eden" anlamına gelir].

Burhan Haldun Orhun vâdisindeki Kentei dağı (MGT:1, 3, 5) [*<* O. Türkçe **Burhan Kaldun** "Burhan (Buda) olarak kaldın," ki burada *Burxan/Burhan* "Buda" (Turfan Text IV.47, Çal; DLT), *kal-* "kalmak," ve *-dun/-dn*, 2. şahıs tekil geçmiş zaman muzâri kipi]. Keza bkz: *Sogoman Barkan*.

ca'un yüz, yüz sayısı. Bkz: 3. Hal.

ca'uthuri Ongging-Çingsiang tarafından Çingiz Han'a verilen bir ünvan (MGT:134), ki bu kelime Prof. Togan tarafından **cavgut kur-u** (yabgu-t kur-u) "yabguların mayası" olarak yazılıp tercüme edilmiştir (ToUTTg 435) (< Türkçe *cavgulyabgu* "prens," *kur* "meretebe, aşama, şecere" (DLT; UYG); *korlkur* "maya, yoğurt mayası" (DLT).

Caqut Moğolların Hitay (Çin. Kin) ülkesine verdikleri isim (MGT:281; AhmTED 68) [Türkçe *c < y* ses kuralına göre: **Caqut** < *Yakut*, ki Yakutlar kuzeydoğu Asya'da bir ulus olarak yaşamaktadırlar].

calagu uşak (TDEK 923) [Oğuzca **yalgu** "ahmak adam" (DLT), < Türkçe **yalagu** "okşamaya, yalamaya yardım eden kişi," *yala-lyalga-* "yalamak," *-gu*, isim yapan ek].

Cao-gon 'Chao memuru' (MGT:251 ve MGT, s. 233). Prof. E. Haenisch şöyle diyor: "Cao-gon, Çince Chao-kuan, yani 'Chao memuru' demektir. Chao soyadını taşıyan güney Sung devletinin hükümdarını (Ning-tsung, 1195-1225) Moğollar böyle tesmiye ederlerdi" [cao-gon > **cavu/cagu-gan** < Türkçe *yavulyağı Han* "yabançı Han, (güneyde Nanking'de oturan) Çin kralı"].

carlih 'emir, fermand' (MGT:199; 244) < Türkçe **yarlık** 'emir, fermand' (DLT).

casah (Türkçe *yasak*) kanun, nizam (MGT:199).

casahlacu 'mahkum etti' (MGT:) [*<* Türkçe **yasakla-dı** "yasakladı, menetti"].

Keza bkz: *casahtan*.

casahtan 'kanunlu, disiplinli' (MGT:75) [*<* Türkçe **yasak-tan** "kanundan, kanun ile" Türkçe *yasalyasak* "yasa" (UYG)].

Cathay bkz: *Hıtay, Kitay, Caqut*.

Cen-Temur/Essen-Temur 'Kubilay Han'ın oğlu' (POLO-Ma II.39); Kogaçin'in (Hukaji/Hukaci) oğlu (POLO-La:4) [*<* Türkçe **Esen Temür** "(firtına gibi) esen Temür (Demir)," veya "kusursuz Temür"].

Chagan-nor Tendük eyaletinin doğusunda? bir şehir olup Marco Polo tarafından "beyaz göl" diye tercüme edilmiştir (POLO-La:2; POLO-Ma I.56) [Arapça alıntı *nur* "ışık; şeref, şan"; Doğu Türkçesinde *nor* "göl"].

Ch'eng-siang Baş vezir?, Moğol ünvanı *Yeke Noyan* kelimesinin Çince? karşılığı (MGT:133). Bkz: *Bayan Chincsan, Yeke Noyan, Ongging-Çingsiang*.

chivichi 'bekçi veya av köpeklerine bakan avcı-başı' (POLO-Ma II.15), ki POLO-La ve POLO-Ru'da *kuyukchi* olarak yazılmıştır [Türkçe **çivici** "çivileyen," olup *çivi* ve *-cil/-çil/-çi* ekinden oluşur. Diğer, *kuyuk-chilkuyuk-çi* kelimesindeki *kuyuk* veya *küyük*, Kuyuk Han'ın isminde geçer ki yukarıda 4. Hal'de incelenmişti. Anlamı ise burada uygun düşmemektedir].

co'ebori/coğebori 'çakal' (MGT:78), ki Dr. Temir bunun 'küçük kurt' anlamına gelebileceğini söyler [*<* O. Türkçe **çağaböri** "yavru kurt," *çağalçağa* "yeni doğmuş; körpe, çocuk" (REDH; LevAŞN II)].

coli'a/colığa 'fideye' < *colig* (MGT:272) < Türkçe **yolug** "fideye, vergi" (DLT; UYG).

cuyı/cuğı [*cağı* < Türkçe *yığı* "düşman"].

cuyin [akuz. *cuyi-n(i)* < *cağı-n(i)* < Türkçe *yığı-nı* "düşman-ı" (MGT:53, 247, 248, 266)]. Bkz: *dayin*.

çağa Çagatay isminde [*<* Türkçe **çağa** "körpe, çocuk" (REDH; LevAŞN II)].

çaogen şıra 'parlak sarı, sarışın' (MGT:21) [çaogen şıra < O. Türkçe **çokgan sarı(g)** (bir adam) "inen, konan sarışın (bir adam)," *çok-* "inmek, konmak," *-gan/-gen*, isim/sıfat yapan ve fiilde devamlılık ifade eden ek, ve *sarı(g)* "sarı, sarışın" (DLT; REDH)].

çar Çingiz'in 10. ve 19. atası olan

Bodonçar-munghah ve Horiçar-mergan (4. Hal) adlarında bulunur [muhtemelen, < Türkçe **çur** "prens, bey, baş"].

çerik 'askerler' (MGT:100) (O. Türkçe **çerik/çerig** "asker, asker safı, ordu" (UYG; DLT); Osm. *çeri*).

çigin bkz: 4. Hal.

Çin ifade Kaşgarî tarafından şu anlamlarda kullanılmıştır: (1) Xıtay/Hıtay "Kitay," ki bu memleket, yirmi Türk boyundan biri olarak *Uygur* ve *Tangut*'tan sonra sıralanmıştır; (2) 'Aşağı Çin,' Kaşgar dahil doğusundaki bütün saha; 'Yukarı Çin' ki doğudadır, buna *Tawgaç (Ma-Çin)* derler. Yine 'Orta Çin' ki burası *Xıtai/Hıtay* adını alır (DLT I, 28, 343, 453). Keza bkz: *fakfur*.

Çingiz/Cengiz Moğol ismi ve Çingiz Han'ın ünvanı [*<* Türkçe *Tingiz/Tengiz* "deniz," ki burada Mon. *ç* < Türkçe *t* kuralı geçerlidir. İbni Battuta şöyle der: "*Çin hükümdarı bir Tatar (Tartar) olup, Tinkiz Han'ın neslindedir*" (GibBBA 283, 299). Zamanımızda, Ögel (ÖgTM 287), Painter (VMTAR 62, Not: 7) ve diğer Pelliott, Ramstedt gibi eski araştırmacılar *Tengiz* kelimesinin Çingiz veya Cengiz ifadelerinin kökü olduğunu beyan etmişlerdir. Lâkin, Haenisch ve Kozin kelimenin kökünün Çince veya Tibetçe olduğuna işaret etmişlerdir (MGT, s. 215-216). Şüpheli olmakla beraber, eğer Çingiz, *Tengiz* kelimesinden başka bir ifadeden geliyorsa, en uygun seçeneğimiz Türkçe-Moğolca **cün-köz** (*Chincs*) "yüz-göz" kelimesidir ki bu *Bayan Chincsan* ("yüz-gözlü Prens") isminde keşfettiğimiz bir ifadedir].

çur bkz: *çar, Lucanos*.

dalay deniz, umman, okyanus (MGT:245) < Türkçe **talay/taluy** "deniz, okyanus" (UYG; ErOA).

darhan (tarhan) 'müstakil, imtiyazlı, hür (kişi)' (MGT:51, 187, 219) [*<* Türkçe **tarhan/tarhan** "bir ünvan; vezir, bey" (Kt:K12; BK:G14; UYG; ResIT 62); Argu Türkçesi *tarhan/tarhan* "bey" (DLT); "imtiyazlı bey veya tüccar" (ArBAB); Farsça *dihqan* "köyün reisi" (FryHP 258, 263-265). Kelimenin etimolojisine bakılırsa eski zamanlarda bu ünvanın büyük çiftlik, arazi sahiplerine

verilmiş olması muhtemeldir: *tarlitarig* "ekin; ziraat; çiftlik," ve *hanhan* "bey, reis," ki böylece, *tarhan* < *tar-han* "çiftlik beyi; ekinlerin başı" anlamına gelir].

dayin (MGT:127?) [muhtemelen, *cuyin* < **cayin** < Türkçe akuzatif *yığı-n/yığı-nı*, "*düşman-ı*" (MGT:53, 247, 248, 266)].

Bizce, *cuyı, cou, cav* ifadeleri (< Türkçe *yığı*, ki burada Mon. *c* = Türkçe *y*) Moğolcada ve diğer doğu Türk diyalektlerinde idyomatik olarak da "Çince veya Çinli" anlamında kullanılmıştır. MGT:53'teki '*Tatarlardan Cuyin halkı Ambakay Kağanı esir alıp Kitanların (reisi) Altan (Altın) Kağana götürdüler*' ifadesinin aslında '*Tatar düşmanlyığı-nı (cuyin) Ambakay Kağanı esir alıp ...*' şeklinde tercüme edilmesi gerekir. Aynı sayfanın biraz altında, esir alınan kağanın oğullarından birine gönderdiği mesajda '*Tatar halkı tarafından esir edildim*' deniyor, "*Cuyin halkı*" tâbiri ise kullanılmıyor. Sayfa 169'da (Böl. 247): "*Çingiz Han Kitanlara saldırdı ve Kara-Kitanlardan (Kara-Kitat), Curçet'lerden, Cuyin'lerden (?) müteşekkil en seçkin düşman kitalarını yok etti*" deniliyor. Burada ve kitabın diğer ilgili bölümlerinde geçen, çoğul şekli ile *cuyin'ler* tâbiri, çok ilginçtir. Eğer *Cuyin* kelimesi kitapta yorumlandığı gibi bir halka veya bir ordu gurubuna verilen bir isim olsaydı Moğolca çoğul şeklinin, *Kara-Kitat, Curçet* şekillerinde olduğu gibi, *cuyit* (*n* yerine *t*) şeklinde olması gerekirdi. Bu çoğul şeklinin kitapta bulunmayışı, *Cuyin* kelimesindeki *n* (< *ni*) hecesinin sadece bir akuzatif eki ve kök kelimenin *cuyi* olduğu hakkındaki tezimizi destekler. Çingiz Han Tangutları fethettiğinde, yakın arkadaşları olan Bo'orçu ile Muhal'ye, "*Kitanlardan olan Cuyin'leri* (akuzatif: *Cuyi-n*) *aramızda paylaşın*" der. Kaşgarî kitabında *yığı* kelimesini bol bol kullanır, meselâ: *er yagını bulnadi* "adam düşmanı tutsak etti" (DLT III, 301/14). Buradaki *ni* akuzatif ekinin sonundaki birçok Türk diyalektlerinde ekseriya düşer].

dere abun akusu 'yastık arak öleyim' (MGT:149). Prof. Temir, bu tercümeden sonra ifadenin ne anlama geldiğini de izah

eder: "Bununla her askerin ölümünden önce hiç olmazsa bir düşman erini öldürmesi kastedilmektedir" [< Türkçe **deri ab-ın** **aguş-u** veya **deri av-ın** **aguş-u** 'deri avlayıp ağış-ayım' "bir düşman avlayıp ta ölmek yarışına gireyim," (tam tercümesiyle, "deri avı ile ölmek yarışına gireyim") ki burada *derilteri* "deri," *ablav* "av," (UYG; DLT), *av-lav-* "avlamak" (DLT), Orta Türkçe *-in* "ile." Böylece, *abın* < *av-ın* "av ile, avlayarak," ve *ağış-* "ağışmak, yükselmekte yarış etmek; yukarı çıkmakta yarış etmek; [ölüme gitmekte (tanrıya kavuşmakta) yarış etmek]" (DLT), ve kök fiil *ag-lağ-* "ağmak, çıkmak, yükselmek; aşmak; göğe (tanrıya) yükselmek; [ölmek]" (ErOA, BK:D37; ÇaTL; REDH; KT; DLT)]. Keza bkz: *-un* (1), ve 2. Hal.

dere abun akuye 'yastık aralık ölelim' (MGT:154) [< Türkçe **deri ab-ın** **ag-ayu** veya **deri av-ın** **ag-ayu** 'deri avlayıp ağ-alım' "düşman avlayıp ta ölelim" (tam tercümesiyle, "deri avı ile ölelim"): *ag-lağ-* "göğe yükselmek; ölmek"].

ebuge/ebugen/ebugan 'ced, ihtiyar, büyük baba' (MGT:44); keza şahıs ismi *Ebugen* (MGT:68, 72) [ebü-gen < Türkçe **övuğen/övgen** "daima öven" veya daha doğru muhtemel şekliyle, **övü(1)gen** "daima övülen": Türkçe *öv-* (O. Türkçe *ög-*) "övmek, sena etmek" ve *övil-* "övlmek," ve *-gen/-gan*, isim/sıfat yapan ek].

Eçi-sım bkz: *Etzina*.

Egrigaia (Ning-hsia, Ning-hia) Tangut memleketinde bir bölgenin ve şehrin adı (POLO-Ma I.53, POLO-Ru, POLO-La); MGT:265'te *Erihaya* [< Türkçe **Eğri-Kaya**].

eke (Moğolca) 'ana, anne,' Nomolun-eke ve Alan-eke (Alan-ho'a) (MGT:46, 76), Çingiz Han'ın karısı Börte'nin annesi Çotan-eke (MGT 94) isimlerinde olduğu gibi (< O. Türkçe **eke** "büyük kız kardeş" (DLT)).

Eke Etügen 'Anamız Etügen; anaımız yer' (MGT:113) [< E-O Türkçe **Eke-Ötüken** "Ana Ötüken; Ana-kutsal yer, Anavatan"].

elçi 'elçi' (MGT:245) < **elçi/ilçi** "elçi" (UYG) [< O. Türkçe **elçil/el-çi** "barışla

ıştgal eden kimse," böylece, "elçi, barışçı, barış yapan adam," ki burada Türkçe **el** "barış, iki bey arasında barışıklık" (DLT I, 49, 200), ve Türkçe **-çi** eki "genellikle bir şeyle ıştırgal eden" anlamındadır].

eruge 'ger-un eruge' ("çadırın üstündeki açıklık") (MGT:21) ifadesinde [< O. Türkçe **irük-i**, ki burada **irük** "açıklık, gedik; duvar ve benzeri şeylerdeki gedik" (DLT), ve **-i**, iyelik eki]. Bkz: *ger-un eruge*.

esen 'sağ' (MGT:105) < Türkçe **esen** "sağ, salim" (DLT), "sıcak; kusursuz; emin."

esgel 'esgel *halı'un* ("sarı renkli, kara yeleli ve kara kuyruklu 'birkaç yıldan beri doğurmamış kısırak") ifadesinde geçer (MGT:117) [çok muhtemelen, < Türkçe **eçel** (< Oğuzca **erçel**) "şom (at)" (KA-VUS:25). Burada Keykâvus bu kelimeyi şöyle tarif ediyor: "Ve erçel at oldur ki iki kış ayakları tâ sinirine değin duynakları bile ak ola gayet şomdur. Ol sebepten Türk [Sirderya kuzeyindeki Türk] birbirine *erçel* deyu söylerler... Amma Türk *erçel* diyemez, *eçel* der." Aynı kelime, Oğuz-Türk destanı olan *Dede Korkut Kitabı*'nda *erçel* ve anlamı da "yaramaz, aksi, huysuz, uğursuz (at)" olarak verilmiştir (ErDK)].

Essen-Temur bkz: *Cem-Temur*.

etügen/itügen 'yer, arz' (MGT:113, 190, 201, 245, 255) < Göktürkçe **Ötüken** (Kt:D23; Ty I:G10). Bkz: Bölüm 2'de: *Ötüken/Ötügen*. Keza bkz: *eke*, *Eke Etügen*.

Etzina/Ezina Tangut (Kansu) memleketinde bir şehir (POLO-Ma I.42; POLO-La:2) [Etzina > Et-sım < Türkçe **Eçi-sım** "yaşlı nine'nin mezarı," ki burada O. Türkçe *eçe* "büyük kız kardeş" (DLT); *eçilaçı* "hanım nine, yaşlı kadın" (DLT). Şehrin daha sonraki, *Katun sım* "Hatun'ın mezarı" adında, *eçi* kelimesi yerine *hatun/katun* gelmiş olup her ikisi de aynı anlamı taşır. Mahmut Kaşgarî bu son şekli verir: *Katun sım* "Çin ve Tengüt (Tangut) arasında bir şehir" (DLT III, 138), *Katun* "kadın, hatun; Afrasyab (Tonga Alp Er) kızlarından olanların adı" (DLT I, 410), ve *sım/sin* "mezar" (DLT; TİYED, 111.107.3;

REDH)].
fakfur (Türkçe-Farsça bir kelime, fağfur < Farsça *bağ-pur* "gök'ün oğlu") Marco Polo'nun Manji ("Çin") hükümdarı için kullandığı ifade (POLO-Ma II.55). Kelime Müslüman yazarlarca da aynı anlamda kullanılmıştır. Böylece, Doğu Asya ve Çin kıtasının tarihi ile, Türk ve Çin halklarını ilgilendiren tarihî olayların doğru olarak yazılmasında, 'Çin Kağanı' veya Hanı' ile 'Çin Fakfur' arasındaki farkın tarihçi tarafından çok iyi anlaşılması gerekir. Birinci ifade ile, Çin'deki bir Türk devletinin Türk hükümdarı kastedilmektedir ki burada Çin kelimesi Kıtay (bugünkü Kuzey Çin) veya Mahmut Kaşgarî'ye göre, Kaşgar'dan Çin denizine kadar olan saha (DLT I, 453) anlamına gelir. İkincisi ile, yani 'Çin Fakfur' ifadesi ile, genelde *Hwang-Ho* ("Sarı İrmak"), Türkçe-Moğolca *Kara-muran* "kara ırmak") nehrinin güneyinde kalan bölge ile sınırlı bir Çin devletinin Çinli hükümdarı kastedilmektedir.

Geluchalat Marco Polo'nun Saint Lunardo (Leonard) manastırı civarında tarif ettiği bir göl (POLO-Ma I.5). Gölün ismi Latham tercümesinde verilmemiş olup burada Hazer denizi ile karıştırılmıştır (POLO-La:1) [< Türkçe *Göl-Açlat* veya **Göl-Ahlat**, şimdiki "Van Gölü." Marco Polo Doğu (Tartar) Türkçesindeki *köl* yerine Anadolu Türkmen (Oğuz) diyalekti olan *göl* şeklini kullanmıştır].

ger 'çadır, ev' (MGT:115). Bkz: *ger-un eruge*.

ger-un 'ger-un eruge' ("çadırın üstündeki açıklık") ifadesinde geçen kelime (MGT:21) [ker-un < ker'un/kerğün < O. Türkçe *keregü-n/kerğü-n* "çadır-ın," ki burada *ker(e)gü* "çadır," veya kelime anlamıyla, "kapamaya yarayan şey." Fiilin kökü *ker-*, *ger-* "germek; üzerine sermek; kapamak" (DLT), ve *-gü*, fiilin sonuna gelecek isim yapan ektir]. Bkz: *ger-un eruge*.

ger-un eruge 'çadırın üstündeki açıklık' (MGT:21) [ker-un erug-e < **ker'u-n** **irüg-i** < Türkçe *keregü-n* **irük-i** veya **ker(g)ü-n** **irük-i** "çadır'ın deliği," *keregü/kerğü* "çadır," *irük* "açıklık, delik" (DLT), *-n/-ning*,

genitif eki, ve *-i*, iyelik eki]. Bkz: *eruge*, *ger-un*.

görümlü bkz: *gurumele*.

guo-ong (MGT:202) [< O. Türkçe **kuw-ong** "devlet emniyeti" veya daha şahsî bir ifade ile "Haşmetmeap'ın (Çingiz Han'ın) emniyeti, barışı," ki burada Türkçe *kuw/kiw* "devlet, kut; baht" (DLT I, 301) ve Türkçe **ong** "emniyet, sulh." Bu ünvan Çingiz Han tarafından, 'dört kahraman'dan biri olan Mukali'ye verilmişti. Reşideddin, ünvan'ın tam ismini *Mukoli Kuyang* olarak vermiştir (MaJHM, Resim 20), ki burada *kuy-ang* ile *guo-ong* aynı şeydir. Reşideddin'in Arapça kitabının birçok defa kopya edilmesinden sonra Arapça sesli harflerde bulunan bazı nokta veya işaretlerin kaybolması ihtimali düşünüldürse, asıl *kuwong* veya *kutong* kelimesinin *kuyang* şekline dönmüş olması tabiidir].

gurelgu Temuçin'in (Çingiz) kardeşi Coçi Kasar için kullanılan 'gurelgu yılanı gibi' ifadesinde geçer (MGT:195) [< Türkçe **gerilgü**, kelime anlamıyla, "(yılan gibi) gerilen şey," Türkçe *geril-*, *keril-* "gerilmek," ve *-gul/-gü* ise isim yapan ektir (DLT III, 211)].

gurumele 'yakışıklı, güzel (bir delikanlı)' (MGT:90) [< Türkçe **körümlü/görümlü**, kelime anlamıyla, "iyi görüntülü," Türkçe *körüm/görüm* "görüntü; rüya" (UYG; REDH), ve *-lül/-lüg* ise isimden sıfat yapan ek olup ismin bildirdiği şeye sahip olduğunu gösterir (P. K. Timurtaş, TDEK 207)].

Han-balık bkz: *Kanbalu*.

haran 'adamlar' (MGT:219) [< Türkçe **eren** "yiğit(ler), er(ler), erenler, velilik derecesine ulaşanlar" (DLT; ErOA; REDH)].

Hori Çingiz Han'ın 19. atası olan Horiçar-mergan (4. Hal) adının bir parçası [muhtemelen, < Türkçe **karı** "yaşlı; muhterem"].

Hukaci Kogaçin veya Kogatin isminin (POLO-La:4) bozulmuş bir şekli. Bkz: *Kogatin*, *Kogaçin*.

idi efendi, sahip [< E-O Türkçe **idi** "efendi, sahip; tanrı"]. Bkz: *Ulus İdi*.

ile- (*ile-gu* ifadesinde) 'göndermek'

(MGT:245) [ile- < Türkçe *ile-/ele-/elge-* "elemek, yarış dışı bırakmak" (DLT; REDH; KT); ve *ilet-* "iletmek, göndermek" (DLT; REDH)].

ergen 'halk, kabile' (MGT:5) [Türkçe *ergen/erkin/ergen* "ergen (insan), bekâr" (DLT)].

(ha)car usun 'yer ve su(lar)' (MGT:272) [car usun > cer usu(n) < Türkçe *yer su*].

hatun 'kadın' (MGT:64) < O. Türkçe *katun* (Mod. Türkçe *kadın*) "hatun, hanım" (DLT; REDH).

Hıtay Hıtay adı ile Arap seyyahı İbni Battuta, Sarı ırmağın kuzeyindeki asıl Kıtay memleketini içine alan ve batıda Tanım Havzası'na kadar uzanan sahayı tarif eder. Bkz: *Kıtay/Hıta*.

ho'a "güzel" (MGT:3).

hor 'okluk' (Haenisch), 'yay' (Kozin) (MGT:105) [< *kur/kurug* "yay (ve ok)" < O. Türkçe *kur-luk/kurug-luk* "sadak, ok kılıfı," (DLT), O. Türkçe *kur-* "kurmak; (yay) çekmek" (DLT; UYG), ve *kur-ug*, kelime anlamıyla, "kurulmuş (şey)," veya "bir yay"].

Horçı Moğolca isim (MGT:260) [< O. Türkçe *Kur-çı, Kurug-çı* "yaycı"]. Bkz: *horçin*.

horçin okluk taşıyanlar? (MGT:192) < *hor* "okluk" (Haenisch), "yay" (Kozin) (MGT:105) [aslında *horçin* < *kur-çin* veya *kurug-çin* "yay (ve ok) bekçisi, gardiyanı (toplayıcısı)," ki burada *-çin* eki Farsça olup "toplayan, muhafaza eden" anlamını taşır (REDH)]. Bkz: *hor, -çin*.

Hu'urçin Curkin kavminden bir hatun'un ismi (MGT:132) [< O. Türkçe *Kögürçün* (Mod. Türkçe *Güvercin*) (UYG; REDH)].

hurdun hubi 'açık kestane renginde süratlı bir at' (MGT:90) [muhtemelen, (1) < Türkçe *kır-dan kobı* (at), kelime anlamıyla, "kırdan (gelme) hür (bir at)": *kır* "kır, basık dağ, açık yer," ve *kobi* "boş, salıverilmiş, hür" (UYG), ki bu kelimenin *kop-* ("kopmak; zuhur etmek, birdenbire çıkmak; koşmak; yerinden kalkmak") fiilinden gelmesi muhtemeldir, veya (2) < Türkçe *kır-dan kuba*, kelime anlamıyla, "kırdan (gelme) sarı-kumral (at)": *kuba* "sarı, açık kumral (at)" (DLT)]. Keza bkz:

şira ke'er.

Kalachan/Kalaçan Tangut memleketinde Egrigaia [*Eğri-Kaya*] eyaletinin baş şehri, ki "burada üç Nesturî Hıristiyan kilisesi vardır" (POLO-La:2) [< Türkçe *Kale-çan* "Çan(lı) Kale"].

Kanbalu/Han-balık Kubilay Han'ın baş şehri (Peking) (POLO-Ma II.1, 6) [< Türkçe *Han-balık* "Han-şehri"; *balık* "şehir, kent"].

kara "kara, siyah" anlamına gelen Moğolca bir kelime (VMSTAR 58-60) [< Türkçe *kara* "siyah; esmer; gamlı; yerli (halk)"]. Keza bkz: *Karawna, Kara-moran*.

Kara-moran (POLO-Ma II.32; POLO-La:4, ki burada tercüman bu kelimenin *Hoang-ho* ("Sarı ırmak") nehrinin Türkçe adı olduğunu ve "kara ırmak" anlamını taşıdığını yazıyor) [O. Türkçe *Karamüren* "kara ırmak"]. Bkz: *muram/müren*.

Karauna(s) "açık tenli olan Tartarlar (Moğollar)... esmer (kara) renkli Hintli kadınlarla karışınca ortaya çıkan ırkın adı, ki o memleketin dilinde 'melez' anlamına gelir..." (POLO-Ma I.15) [< Türkçe *Karaana* "anneleri kara"].

kasitan/keşikten Kubilay Han'ın on-iki bin süvarilik muhafız alayı: anlamı, 'efendilerine sadık erler' (POLO-Ma II.9); 'efendilerine bağlı şövalyeler' (POLO-La:3) [muhtemelen, < Türkçe *kaşıktan* "kaşıktan (yemek yiyen)," ki hükümdara yakınlığı ifade etmektedir].

kemurs (POLO-La'da *koumiss*) kısırak sütünden yapılmış olup, 'niteliği ve tadı itibarıyla beyaz şaraba benzer' (POLO-Ma I.47) [< Türkçe *Kımız* (DLT)].

keşikten bkz: kasitan

kıl- bkz: *anda ke'eldugu*.

Kıtay/Hıta Türkçe-konuşan Kıtaların ülkesi, ki merkezi bugünkü Kuzey Çin olup, Mahmut Kaşgarî tarafından da bazen Çin adı ile anılmıştır. Moğollar 13. yüzyılda bu memlekete *Cakut/Caqut* [Yakut] adını vermişler, Maveratın-neh'r'in ve diğer İslâm ülkelerinin yazarları da Hıta veya Hıtay (AhmTED 68) ifadesini kullanmışlardır. Göktürkler de 7. ve 8. yüzyılda, daha önce Türk Topo devletinin (y. 384-584) kurulmuş olduğu bu memleketi yine

Kıtay/Kıtay adıyla tanıyorlardı.

Koca/Koza (POLO-La: Giriş; POLO-Ma I.1) [Türkçe *kocalkoça* "büyük; meşhur; yaşlı" (REDH; KT; ErDK); Türkçe şahıs ismi *Koça* (UYG)].

Kogatay Kubilay Han'ın komutanlarından biri (POLO-Ma II.8) [(1) < Türkçe *Kocatay* "ulu tay"; veya (2) *Kog-a-tay* < Türkçe *Kök-e-tay* "Göğün tayı"; veya (3) *Koko-tay* < Türkçe *Kök-tay* "mavi tay"]. Bkz: *koca*.

Kogatal bir Moğol (Tartar) subayı (POLO-Ma I.1) [(1) < Türkçe *Kocatal* "koca dal," *koca/koça* "büyük, ulu," ve *tal/dal* "ağacın verdiği ilk büyük sürgün; dal" (KT; DLT); veya (2) *kog-a-tal* < Türkçe *kök-e-tal*, kelime anlamıyla, "göge (yük-selen) dal"; veya (3) *koko-tal* "mavi dal," Mon. *kog/kok* < Türkçe *kök* "gök; mavi"].

Kogatın/Kogaçin (veya Hukaji) Moğol prensi, Kubilay Han'ın bir oğlu (POLO-Ma II.40; POLO-La:4) [(1) *Kog-a-tın*, kelime anlamıyla, "göğün ruhu" veya "göğün nefesi," Mon. *kog/kok* < Türkçe *kök* "gök; mavi," -a, genitif eki (< Türkçe *-m/-ün*), ve O. Türkçe *tın* "ruh; nefes"; veya (2) *Koko-tın* < Türkçe *Kök-tın* "semavi ruh"; veya (3) < Türkçe *Kök-şin, Gök-şin* "gök-renkli" (DLT)].

Kogaçin Gazan Han ile evlenen bir Moğol prensesi (POLO-La, Giriş; POLO-Ma I.1) [< Türkçe *Kök-şin, Gök-şin* "gök-renkli" (DLT)].

Kol-Barhucin bkz: 5. Hal.

kongşilemel honin 'kıştan kalmış bir koyun' (MGT:19) [muhtemelen, < kongşile-mel honin < kışla-mıl konin < Oğurca *kışla-mıl konin* < Türkçe *kışlamış koyun* "kıştan kalan koyun (eti)" *kışla-/kışlan-* "kışlamak; kışı (bir yerde) geçirmek," Oğurca ve Çuv. *-mıl*, Türkçe *-miş*, ki bu 3. şahıs geçmiş zaman partisiplerini oluşturan bir ektir].

Kubilay Doğu Moğolları'nın hükümdarı [Kubilay < Oğurca *kümlül-ay* < Türkçe *kümlül-ay* "gümüş-ay" (ses kuralları: *b = m* ve *l < ş*). Çuv. *kimil, kümlül* "gümüş" (PaÇSS 69)].

Kulbarı Kereyit Türkleri'nin hükümdarı Ong Han'ın kardeşi ve ordu komutanı

(MGT:152) [< Türkçe *Kul-bar-ı*, kelime anlamıyla, "kulların ulusu," veya "ulu kişi," Türkçe *kul* "kul, hizmet eri," *bar* "ulu, büyük" (DLT), ve -ı, 3. şahıs iyelik eki].

külük Çingiz Han'ın 7. atası olan Haçikülük isminin bir parçası (4. Hal) [< E-O Türkçe *külüg* "meşhur"].

Litan Sangon Kubilay Han'ın bir komutanı (POLO-La:5). Bkz: *Lucansor* below.

Lucansor Kubilay Han'ın bir komutanı (POLO-Ma II.52) [POLO-La:5'de *Lucansor* yerine *Litan Sengün* adı verilmiştir. Bu da gösterir ki *sor* ile *sengün* aynı anlamda kullanılmıştır. Hakikaten, Türkçe-Çince? *sengün* ("general, komutan"), ve E-O Türkçe *sor/çor/çur* ("prens, bey, baş") aynı anlamı taşırlar. İsmi ilk kısmı şöyle analiz edilebilir: *lucan* < *litan/lutan* (Türkçe ses kurallı *ç/ç < t*) < *ulu-cın, ulu-tın* "ulu-ruh." Bütün ismin anlamı da böylece "ulu-ruh (ve) prens" olur. Diğer taraftan, eğer isimdeki *Lucan* kelimesini *Lukan* şeklinde okursak, o halde isim *Lukan-çor* olur: (1) **Ulug-kan-çur** "ulu-kan (ve) prens"; (2) *'lukan-çor* < **Ulug-un-çur** "uluların prensi, ulu prens"; veya **Ulug-ong-çur** "büyük iyi prens"].

Mangalu/Mangalay Kubilay Han'ın oğlu ve Manzi'deki (Çin) Ken-zan-fu eyaletinin hükümdarı (POLO-Ma II.34; POLO-Ru II.41) [(1) < O. Türkçe **Manggal-lu** "meşhur, şöret-li," *manggal* "şöhret" (UYG); (2) < Türkçe *Mengü-ulu* "ebedi (ve) ulu"; (3) < O. Türkçe *Mengülü(k)* "ebedi"; (4) < Uygurca **Manggal-ay** "şöhret (ve) ay (gibi)"].

Manzi/Manji Marco Polo'nun asıl Çin için kullandığı isim. Rubruck 'Manse' terimini kullanır (Painter, VMSTAR 152, Not: 36). Rugoff'a göre (POLO-Ru s. 198n), anlamı "barbarlar" olan **Man-tse** kelimesi Güney Çin'e verilen bir ad olup Sung Sülâlesi'nin mülküdür, ki bu anlayış, Doğu Türklerinin Çinliler için kullandığı *tat* ("yabancı") ve *coulcav* (< *yagı* "düşman") ifadelerine aynen uymaktadır.

mengül/bengü Türkçe bir kelime olup "ebedi" anlamındadır, ve *Bodonçar-mung-hah* (4. Hal), *Mangalu, Mongatay, Mongu-temur* gibi Moğol isimlerinde geçer.

mergan Çingiz Han'ın 19. atası olan Horıçar-mergan (4. Hal), ve diğer isimlerde geçen bir kelime; < Türkçe **mergen** "yaycı, usta, nişancı" (RasTT 79, 83; MGT:2, Not: 7).

min Moğolca genitif şekliyle *min-o* "men'in, benim" (MGT:55, 112) [< E-O Türkçe *min/men*, Oğuzca *ben* (UYG; DLT; ErOA)].

Mongatay/Mongotay Moğol komutanı (POLO-Ma II.52; POLO-La:5) [< Türkçe **Mengü-tay** "ebedi-tay"].

Mongu-Temur Batu Han'ın torunu (POLO-Ma III.64; POLO-La:9) [Türkçe **Mengü-Temür** "ebedi-demir"].

mungke ebedi, 'mengü' (MGT:244) < Türkçe *mengül/bengü* "ebedi."

Munglik şahıs ismi, Çaraha Ebugen'in oğlu (MGT:68) [< Türk. **Mengülük** "ebedi"]. Keza bkz: *ebugelebugen*.

muran/muren Türkçe-Moğolca bir kelime (Uygurca *müren*) 'ırmak' (MGT:106; UYG) [(1) *mur-an* < *bur-an* < Ana Türkçe *buç-an* > *buy-an* "donan şey (buz gibi soğuk)," O. Türkçe *buç-* "donmak" ve *-an*, şimdiki zaman partisipi; veya (2) < *mur-an* < *bur-an* "buran şey, kıvrıran şey," Türkçe *bur-* "kıvrırmak, döndürüp bükme," veya *bür-* "bükme, büzme"]. Bkz: *Karamoran*.

Münge 4. kağan, Toluy'un oğlu (< O. Türkçe **Mengü**, E. Türkçe *Bengü* "ebedi").

Nankias Resüdeddin'e göre 'çinli' (MaJHM, Resim 20).

Natigay/Naatigay Moğolların yeryüzündeki isteklerini idare eden bir ilâh; yer tanrısı' (POLO-Ma I.48; III.44) [muhtemelen, 'na-atig-ay: (1) < Türkçe **Ana-ıduğ-ay** "Ana, Mukaddes Ay"; veya (2) 'n-atig-ay: < Türkçe *On(g)-ıduğ-ay* "Tanrı (Tanrıça), Mukaddes Ay," veya "iyi, mukaddes ay," *ıduğ* "kutlu, mukaddes"]. Bkz: *ong* (1) ve *ong* (2).

niuça (MGT xvi ve 4. Hal) [< O. Türkçe **neçe**, E. Türkçe *nençe* "ne kadar, nice, kaç" (DLT; ErOA; UYG; REDH; KT; TiYED)].

nona Wakhan adındaki memleketin hükümdarı (POLO-La:2) [muhtemelen Mon. *Noyan* ("prens, bey") kelimesinin bozul-

muş bir şekli].

noyan bir Moğol ünvanı: "prens, komutan, bey" (MGT:8, Not: 2) [noyan < noyon, muhtemelen O. Türkçe **toyın** kelimesinden türemiş olabilir: O. Türkçe *toyın* "Buda dinindeki Türklerde din ulusu, rahip; efendi, prens" (DLT; ÖgTM 430, 431), < E-O Türkçe **tuğun** "Göktürklerde ve Avarlarda aristokratik ünvan" (RasTT 61, 102), < Ana Türkçe *myın, *duyın, *duğın. Ogurca (r-diyalekti) *turun* "Volga Bulgarlarında aristokratik ünvan" (RasTT 61): < E-O Türkçe *tuğun/tuğun*].

oga/öge Çingiz Han'dan sonra ikinci kağan olan Ogoday (Ögedey) veya Ogatay isminin bir parçası (MaJHM) [< O. Türkçe **öge/öke** "çok akıllı, yaşlı kimse; ulusun büyüğü" (DLT); "şöhret; vekil, doktor" (UYG)].

oju- "öpmek" > E. Türkçe *oyna-* "oynamak" (T. Tekin, TDEK 129) [Keza, Çuv. *Viyıloyu(n)* "oyun" (PaÇŞS 200) < Türkçe *oyun*; *oyna-* "oynamak." Keza, bu *oju-*, *oyu*, *oyun* kelimeleri, Türk. *üdi* "aşk coşkusu, sevgi" ve *üdülen-* "ateşlenmek, erkek arzu etmek" (DLT) gibi kelimelerle ilgili olup, bir Ana Türkçe *üç-üdi-* ("sevmek") fiilinden türemiş olabilirler. Böylece: *üdi-* > *üyi-* > *uyı-* > *oyu-loy-n-a-* > *oju-*].

on-/ong- selâmete ermek, mutlu sona erişmek; başarıya ermek; onarmak, şifa bulmak (UYG; ÜIDKT 46, 75, 76; TayKT 181, 350; PaÇŞS 25). Kelime, Oğuz Bayat boyundan Dede Korkut'un şu sözünde de geçer: *Allah Allah dimeyince işler ong-maz'* (ErDK 1). Bkz: *ong*.

ong (1) sağ, solun karşıtı (DLT; REDH).

ong (2) selâmet; [(ilâhî) huzur, Taht, Tanrı] (ÇaTL 119/43, 44).

ong (3) iyi, bol, bereketli (ÜIDKT 61); sâlim (ÇaTL 113/4); kolay (DLT).

ong (4) kral? < Çince *wang* (MGT:134, 202; ÖgHI 71) [Haenisch, Rasonyi dahil (RasTT 177) diğerleri ve Türk tarihçileri, bu ve bunun gibi bazı Türk-Moğol kelimelerini Çin'ce menşeli gösterme çabasında olmuşlardır. Aslında Türkçe *ong* kelimesinden gelmiştir]. Bkz: 7. Hal].

Ongging Kıtay (Kin) hükümdarı Altan Han'ın baş veziri ve başkomutanı

Ongging-Çingsiang, diğer ismiyle komutan (*Emir*) *Gu-gin*'in (MaJHM, Resim 10, 13, 22) ünvanı veya ilk adı (MGT:132, 133) [< Türkçe **Ong-ing** "gök'ün, sema'nın," ve *Gu-gin* < Türkçe *Gögün*, *Kök-ün*. Böylece her ki adın da aynı anlam geldiği görülmür]. Bkz: *ong*, *Ongging-Çingsiang*.

Ongging Çingsiang Kıtay hükümdarı Altan (Altun) Han'ın baş veziri ve büyük komutanı (*Yeke Noyan*) (MGT:132, 133, 248) [Ong-ging Çin-gs-iang < Türkçe-Moğolca **Ong-ing cün-köz-ing**, kelime anlamıyla, "gök'ün (ve) yüz göz'ün"]. Marco Polo'da bu Çingsang ünvanı, Kubilay Han'ın Moğol komutanı Bayan Çıngsan adında geçer ki bu komutanın, hayli yaşlı olmasına rağmen yukarıdaki ile aynı şahıs olması, ve Kıtaylar'ın Moğollara yenilmelerinden sonra Kubilay Han'a bağlanmış olması da muhtemeldir. Bkz: *Ongging*, *Bayan Chincsan*, ve *ca'un*.

Ong-Han Türkçe bir ünvan [**Ong Han** "iyi hükümdar, mutlu hükümdar"]. Bu ünvan, Kereyit Türklerinin Nesturi kralları ve bilhassa, Doğu'nun Prester John'u olarak tanınan Tuğrul Han'a verilmişti. Aynı ünvan, Tuğrul'dan yüzyıl önce de doğuda Kıtay ve Hoten'de yaşayan kâfir Karakitay Türklerinin hükümdarı için kullanılmıştır. Prof. Togan, Selçuklu tarihçilerinden naklederek şunları yazıyor: "*Sultan Sencer'in Maveraünnehr'e girmesine kızan Karahanlılar doğuya doğru göç ettiler. Karluklar Ong Han'a gittiler ki bu Ong Han Hita, Hoten ve Yağmaların sahibidir. Hıtay küffar memleketinde, bu Ong Han'dan daha büyük ve düzgün askeri çok bir devlet yoktur... Ong Han Hita, Hoten ve Yağma sahibi idi; Kâfir Türklerin en büyük padişahı idi*" (ToOD 98). Keza bkz: *Ung-Han/Un-Han*, *ong*, *go-ong*, *ongging*.

ot ateş, ocak. Bkz: *ot-çigin*.

ot-çigin bkz: 4. Hal.

quicicari Kubilay Han'ın en yakın asilzadelerinin giydikleri süslü elbiseler (POLO-Ma II.11) [muhtemelen, Türkçe **kiyak-e(n)tari**, kelime anlamıyla, "kaymak (gibi) elbise," O. Türkçe *kıyak* "kaymak" (DLT), ve Ar. *entari* "elbise; entari"]].

sa'ari 'sırt' (MGT:) < Türkçe *sagır/sağrı* "atın kış kısmı, kalçası; deri, her şeyin derisi" (DLT; ErDK; REDH).

Saray Batı Moğollar'ının baş şehri (POLO-La, Giriş), **Assara** (POLO-Ma I.1). İbni Battuta şöyle yazar: "Saray en güzel şehirlerden biridir, ... on üç büyük camii ve diğer birçok camileri mevcuttur. Muhelif milletlere mensup sâkinleri arasında, memleketin idarecileri olan ve kısmen Müslüman olan Moğollar, Müslüman olan As'lar (Osset'ler ?), ve Hıristiyan olan Kıpçaklar, Çerkezler, Ruslar, Yunanlılar olup, her grup ayrı semtlerde yaşarlar" (GibIBBA 165-166) [Türkçe-Farsça **Saray** "büyük konak; hükümdar ve etrafındakiler" (KT)].

sengün anlamı "ordu generali" olan bu kelime muhtemelen Çin kökenli (tsiang-kün) olup, Göktürkler, Uygurlar ve Tabgaç Türkleri, ve daha sonra da Moğollar tarafından kullanılmıştır [Adın Türkçe etimolojisi de mümkündür: *Sengün* veya *Sen-kün* > 'sen-kün < Türkçe **isen-kün** veya **esen-kün** "esen güneş" veya "sâlim güneş," ki burada *esen* (1) "sağ, sâlim; selâmet; sıcak; kusursuz; emin; zeki, akıllı" (DLT; KT; REDH), veya *esen* (2) "(fırtına gibi) esen (adam), (rüzgâr gibi) esen (adam)" anlamlarını taşır. O halde, bu Çince kabul edilen ünvanın Hun veya Tabgaç Türklerinden alınmış olması çok mümkündür]. Keza bkz: *çur*, *Litan Sangon*, *Lucansor*.

Sogoman Barkan (Sakyamuni Burhan) Sakyamuni Buda (POLO-Ma II.2; POLO-La:3).

sohor 'kör' (MGT:3, 152) < Çuv. *sokkur* (PaÇŞS 129), Kırım Türkçesi *sokur* (ÜIDKT), Kaz. *sukur* (TayKT) [< so-kör < 'sı-kör: (1) < Türk. *ısı-kör* "bir-kör, tek-gözlü (tam kör değil)", veya (2) < Ogurca *ısı-*kör* > Türk. *ısı-köz* "bir-göz, tek-göz," ki burada Türk. *ıslısı* (< *idilidi*) "bir, vâhit, Tanrı," Çuv. *ıdılit* "tek, tek sayı" (PaÇŞS 52); Türk. *kör* "kör gözlü, âmâ," ve Ogurca *kör (< Ana Türk. *köd) > Türk. *köz* "göz"; (3) < Türk. *sa(g)-kör(mez)* "iyi-görmez," ki burada *-mez* eki kaybolmuştur, ve *sag/sağ* (Çuv. *sı/sıv*) "iyi,

- sağlam" anlamındadır; veya (4) < Türk. *sık-kör* "az-kör": Oğuzca *sık* "az" (DLT)].
- sün** 'süt' (*sün tusuru'et* ifadesinde) (MGT:85) [< Ana Türkçe *süd (= *sün*) > Türkçe *süt*]. Bkz: *tusuru'et*.
- şıra ke'er** 'sarı bozkır' (MGT:67) [< Türkçe *sarı kıır*].
- takuin** Marco Polo'ya göre, 'astrologların kehanetlerinin yazılı olduğu kitapçık' (POLO-Ma II.25; POLO-Ru II.33) (Mod. Türkçe (Arapça alıntı kelime) *takvim*).
- Tamen** Çinlilerin kendilerini kullandıkları *Tamen* 'Çin,' ve *Tamegine* 'Çinli,' ki bu terimler Çin'de 16. yüzyılda yaşamış olan Portekizlilerce rapor edilmiş ve İngiliz Richard Willes tarafından 1580 yılında kaydedilmiştir. Burada ayrıca şöyle deniyor: 'Bu memlekette (Çin'de) bizzat Çin ve Çinli (Chinean) tâbirleri asla işitilmemiştir' (HakVOY IV, 181).
- tel** 'iki dişi koyun tarafından emzirilmiş olan kuzu; iki yaşındaki kuzu' (MGT:87) [< Türkçe *töl/döl* "döl, yavru" (DLT III, 133)].
- Tendük** Tankut'un kuzeydoğusunda Tuğrul Han'a (Prester John) ait memlekette bir eyalet (POLO-Ma I.54) [(1) < Türkçe *Tan-ıduk* "kutsal şafak; kutsal doğu"; veya (2) < Türkçe *Tangsuk* "hârîka (memleket)," *tangltan* "şafak, sabah" (ErOA; DLT; REDH), ve *tangsuktansık* "şaşılacak, acayıp, nâdir şey; nefis, hârîka" (DLT; UYG; TayKT:190)]. Marco Polo şöyle diyor: "Bu memleketin insanları, anlattığımız diğer bütün memleketlerin insanlarından daha açık tenli ve daha gızel ve yakışıklıdır." "
- tenggeri/tengri** tenggeri kelimesi A. Temir tarafından doğru olarak 'tanrı' (Türk. *tengri*); fakat Haensch ve Kozin tarafından 'sema; gök' diye tercüme edilmiştir (MGT:1, 244).
- Tengiz/Tinkiz* bkz: *Çingiz*.
- thai'tay** 'yüksek mahkeme' (POLO-Ma II.19) [Moğolca *Tay* kelimesinin Türkçe karşılığı bulunmamıştır].
- Themur/Temur** Kubilay Han'ın bir torunu (POLO-Ma II.5) [O. Türkçe *Temür* "demir"].
- Timocain** (POLO-La:1'de Tun ve Kain)

kuzeydoğu İran'da bir eyalet ve krallık (POLO-Ma I.12), ki bu memlekette "güneşin ağacı adı verilen bir ağaç türü yetişir" (POLO-Ma I.21). Marco Polo şunu da ilâve eder: "Buranın halkı Müslüman'dır. Genellikle çok güzel bir ırk olup, bilhassa kadınları bence dünyanın en güzel kadınlarıdır" [Türkçe *Tün-Kün* "gece (ve) gündüz" veya "karanlık ve güneş," *tün* "gece" ve *kün* "gün; gündüz; güneş"].

tobça-an bkz: 4. Hal.

tobçi hikâye, mecmua (MGT XVI) [< tabçi(r) < tabçır < *tebçer* < *debter* (ç < t ses kuralı ile), < Türkçe (Arapça alıntı) *depler/defter* "defter; defterler; sicil; kayıt; kitap" (REDH). Bu *tobçi* kelimesi Altan Tobçi adlı anonim eserin adında geçer (MGT XII), ki bu eserin isminin, Camiü't-tevarih'in yazarı Raşid-ed-Din'in faydalandığı söylediği Moğolca yazılmış Altan Debder kitabının adı ile aynı olduğunda bizce şüphe yoktur. Böylece, *tobçi* = *debter*]. Keza bkz: *tobça-an*.

torluh 'zayıf bünyeli' (Haensch), 'koruyucu ruh' (Kozin) (MGT:189) [(1) < Türkçe *torlak/turlak* "genç, acemi; alışmamış; zayıf" (DLT; KT); veya (2) < Türkçe *torluk* "yabanilik" (REDH), "toyluk, acemilik" (KT), *tor/tur* "bebek, yavru, hayvan yavrusu; yabani (at); ağ, balık ağı (LevAŞN II:243; REDH; KT); veya (3) < Türkçe *turalıg* "hareketli, canlı" (UYG)].

toskaol 'bekçi' (POLO-Ma II.16), POLO-La ve POLO-Ru'da *toscaor*.

toyılan 'ziyafet çekmek' (MGT:117) < Türkçe *toy-ılan* "toylanmak, ziyafet ile donatılmak, ziyafet çekilmek," *toy* "ziyafet, düğün" (TayKT; Buhârî, SULLÇTO).

töl bkz: *tel*.

tudun Çingiz Han'ın 8. atası Menentudun isminde geçer (4. Hal) [< E-O Türkçe *tudun* "prens, bey," < Ana Türkçe *tuğun* "Göktürkler ve Avarlarda bir ünvan" (RasTT 61, 102), "köyün büyüğü; su beyi" (DLT); O. Türkçe *toyın* "Budist dinindeki Türkler'in dinî reisi; bey, prens" (DLT; ÖgTM 430, 431)].

Tuğrul/togrul (1) Bu öz Türkçe kelime, Çingiz Han'ın babasının diğer bir adı (AhmTED 85) olup, keza, Çingiz'in atası

Toroğolcin-baiyan isminde geçer (4. Hal) [Tuğrul "akdoğan" (DLT; KT)].

Tuğrul (2) 1203 yılında Çingiz Han tarafından mağlup edilen Ong Han'ın asıl ismi (Painter, VMTAR 23). Marco Polo'ca Prester John adı ile de bilinen Ong Han, Nesturî Hıristiyan Kereyit Türklerinin memleketi olan Tendük hükümdarı idi.

tumed/[tümet] "Tümenler" [Türkçe-Moğolca *tümen* "on bin," kelimesinin çoğulu, ki burada -t, E. Türkçe çoğul ekidir (tekil -n'ye karşılık)]. Kelime, *tumed-un noyat* ("tümenler-in noyanlar-ı" "onbinlerin komutanları") ifadesinde geçer (MGT:8, Not: 2).

tumen/toman 'on bin' (POLO-Ma III.68) [< E-O. Türkçe *tümen* "on bin" (ErOA, BK:G1; UYG)].

tusuru'et sün tusuru'et ('sütü (kaba) dökmek') ifadesinde geçer (MGT:85) [tusur- < Türkçe *taşır*- "(sütü) taşırılmak"].

uçumah 'bir çeşit ok' (MGT:174, 208) [< *uçmak*, kelime anlamıyla, "uçan şey, ok". Türkçe *uç-* "uçmak" fiilinin köküne -mak mastarını ekleyerek oluşan bir isim].

ukor öküç (Painter, VMTAR 74) [Ogurca *ukur* < *okur* < Mac. *ökör*, Çuv. *vıgır/ögür* < Türkçe *öküz* < Ana Türkçe *ogud* > Sümerce *gud*].

uku'esu/ukusu bkz: 2. Hal.

Ulan Batur Moğolistan'ın payitahtı: *batır* kelimesi (< *bahadır*) "kahraman" veya *batır* (< *batır* "sakla!; öldür!, yok et!"; ve *ulan* (< *oğlan*) "çocuk, çocuklar; oğul; prens, erkek" anlamlarını taşır. Böylece, birleşik *Ulan Batur* kelimesi "prens-kahraman (şehri)" anlamıyla yorumlanabilir.

ulus ulus, devlet, halk (MGT:53, Not: 2) [< E. Türkçe *ulus/ulus* "ülke, memleket, il, şehir, halk" (ErOA, Kt.K12). O. Türkçe'de, Çigilce ve Arguca *ulus* "köy; şehir" anlamına gelir (DLT)]. Bkz: *Ulus İdi*.

Ulus İdi 'mülkün sahibi, Çingiz Han'ın büyük oğlu Coçi'ye ölümünden sonra ba-

bası daha hayatta iken verilen ünvan (VMTAR 76, Not: 4) [< E. Türkçe *Ulus İdi* "mülkün sahibi," *idi* "efendi, sahip, tanrı," ve *ulus/ulus* "memleket; ulus." Öldükten sonra Coçi'nin tanrılaştırılmış olduğu gözüktüyor]. Bkz: *ulus*.

Ung-Han/Un-Han 'Ulu Han,' keza Prester John lâkabıyla anılmaktadır (POLO-La:2; POLO-Ma I.44). Bkz: *Ong Han*.

urung Moğolca *Urung-geçi* ifadesinin bir parçası [< E-O Türkçe *ürüng* "beyaz"].

Urung-geçi Aral Gölü'nün batı kıyısında bulunan Urgenç (Horezm) şehrinin Moğolca ismi [E-O Türkçe *Ürüng keçiğ* "beyaz geçit"]. Bkz: 6. Hal.

usun 'su(lar)'; *hacar usun* ifadesinde geçer (MGT:272), < Türkçe *su*.

uzzu su, < Türkçe *su* (Painter, VMTAR 74). Bkz: *usun*.

yake kuruk "büyük yer, yüce yer," *Bulkan Kaldun* [< *Burhan Kaldun*] dağına verilen isim (Reşideddin, MaJHM, Resim 21) [*yake* kelimesinin *yek* < *iyuk* < E-O Türkçe *ıduk* "mukaddes"; veya Türkçe *yüce* olarak okunması mümkündür].

yamb 'posta evi' (POLO-Ma II.20) [muhtemelen, < O. Türkçe *yém/yim* "yem, yemek, hayvan yemi" (DLT; UYG; REDH), veya *yin* "in, hayvan ini" (DLT)].

yaşa- bkz: *a'asu*.

Yeke Noyan kelime anlamıyla, ulu prens, komutan; başkomutan (MGT:133, 194, 248), yanlış olarak isminin Çince olduğu farzedilen *Ongging-Çingsiang*'a verilen ünvan [Yeke, Uygur Türklerinde şahıs ismi (UYG), muhtemelen, < Türkçe *yüce* veya < Farsça *yeke* "bir, tek" (REDH)]. Bkz: *Ongging*, *Ongging-Çingsiang*, *Ch'eng-siang*, *yake kuruk*.

yesug/yesuk bkz: 4. Hal.

yesun dokuz (MGT 230) [*yesun* < *dozun* < *doyun* < Ana Moğolca *doğun = Ana Türkçe *doğud > Türkçe *doğuz/dokuz* "dokuz, dokuz sayısı"].

BÖLÜM 6

HORASANLILAR VE TÜRKLER

Horasan'ın tarihi henüz yazılmadı. Mevzu modern tarihçilerce ihmal edilmiş ve bu memleket ve halkı yanlış tanımlanmıştır. Orta Asya'nın bir parçası olan, ve onu Maverâünnehir'den ayıran Ceyhun (Amu-Derya) ırmağının güneyinden İndus nehrine kadar uzanan Horasan toprakları tarihî anlamda genellikle İran'ın bir doğu eyaleti şeklinde tasvir edilir. Aksine, Horasan geniş anlamda İran'ın doğu kısımlarını, ve kuzeybatıda Harzem'i ve bazen de Maverâünnehir'in güney bölgesini de içine almıştır.

Horasanlılar büyük bir uygarlık yaratmışlar ve bu yönde Maverâünnehir, İran, Irak ve Anadolu'daki uygarlıklara kaynak olmuşlardır. Bu yolda onlar 'alıcı' olmaktan ziyade 'verici' bir rol oynamışlardır. Horasan'dan çıkan büyük sülâleler, Samanî, Gaznevî, Selçuklu ve hatta Osmanlı imparatorluklarını kurmuşlardır. Horasan, Orta Çağlar'ın hemen bütün büyük bilginlerinin, şairlerinin, tasavvuf ehillerinin vatanı, ve sanat ve ilmin beşiği olmuştur. Bu bölümde biz sadece bir başlangıç mahiyetinde bazı tarihî ve mitolojik bilgileri kaynaklardan ortaya çıkaracağız. İlerdeki bölümlerde, tarihin daha eski ve derin geçmişine indikçe Horasan'ın hakikî önemi de daha iyi anlaşılacaktır.

Horasanlılar, Arapça ve Farsçadan geniş bir şekilde faydalanarak, 'sofistike Türkçe' diyebileceğimiz bir diyalekt ile konuşuyorlardı. Bu bakımdan Horasan dili, sonradan Selçuklu ve Osmanlı saraylarında¹ konuşulan dilin, ve Timur devrinin Çağatay Türkçesinin atası sayılabilir. Horasanlıların dili, bir Sümer-Babil geleneğinin ürünü olan ve doğuda Farsçayı, batıda ise Arapçayı daha bol içeren Aramî dilinin az çok bir devamı da sayılabilir.

Horasanlılar hakkında ilk önemli kaynak sayılan El-Cahiz'e göre (770?-869), Horasanlılar kendilerini genelde 'Türk' saymıyorlardı:

"Eğer Yecüc ve Mecüc bizden Maverâünnehir'de olanlarla [Türklerle] çokluk yarışına girişseler bizimkiler sayıca onlara üstün gelirler."²

¹ Lady Mary Wortley Montagu, bu hususu 1717 yılında Türkiye'de (Edirne'de) iken açıkça müşahede etmiştir: "Sokak Türkçesi (halkın dili), Saray'da veya şahsiyet sahibi kişiler arasında konuşulan Türkçeden çok farklıdır. Saraydakiler, konuşmalarına o kadar çok Farsça ve Arapça karıştırırlar ki kolayca bunu başka bir dil olarak adlandırabilirsiniz" (*Letters*, 1906 (Montagu), s. 119).

² El-Cahiz, *Hilâfet Ordusunun Menkabeleri ve Türkler'in Faziletleri* (Manâkib Cund el-

Cahiz, 9. yüzyılda, Horasanlılar ile Maverâünnehir'de³ ve daha kuzeyde yaşayan Türkler arasındaki ilişkiyi ve farklılığı çok iyi bilmektedir:

"Horasanlılar ile Türkler kardeşirler... Aralarındaki ırk bağları aynı değilse de müşabihtir. Türkler'le Horasanlılar bazı bakımlardan birbirlerinden farklı iseler de esas itibarıyla hepsi de Horasanlıdır... Türkler'le Horasanlılar arasındaki fark, ... Araplar'la Acemler, Rumlar'la İslavlar, Zenciler'le Habeşî'ler arasındaki fark gibi de değildir. Aksine, bu iki sınıf arasındaki fark Mekke ile Medine, bedevî ile şehirli, dağlı ile ovalı, dağlarda oturan Tayy kabilesi mensupları ile ovalarda oturan Tayy kabilesi mensupları arasındaki fark gibidir... Horasanlılar ile Türkler, benzerlik, ahlâk ve dil yakınlığı bakımından Kahtâniler'le Adnâniler arasındaki yakınlıktan daha sıkı yakınlığa sahiptirler" (CahMCFE 42).

Burada bilhassa Farsça ve/veya Arapça yazan Müslüman bilim ve sanat adamlarını kolayca Arap veya Fars sayan İranist'lerce dikkat edilmesi gereken nokta şudur ki, bu şahıslar çoğunlukla geçmişteki Müslüman Türk devletlerinin birer vatandaşı olmuşlardır, ve genellikle de Horasanlıdır. El-Cahiz, Horasanlıları kati surette Taciklerden yahut Farslardan (Acemlerden) ve de Araplardan ayrı bir millet telâkki etmekte, onları Türklerle özdeşleştirmektedir. Böylece, dikkatli bir gözlemci şunu kabul etmek mecburiyetinde kalacaktır ki, El-Harezmî, Fârâbî, Birunî, Gazzalî, Farideddin Attar, Celâleddin Rumî, ve onlar gibi daha yüzlerce Müslüman yazarın büyük bir çoğunluğu Horasan'dan çıkmıştır ve Horasanlı'dırlar.

Yine Cahiz'e göre, Horasanlılar Hazreti İbrahim'in üçüncü karısı olan Türk hakanının kızı Kantura'dan⁴ doğan dört oğlundan⁵ türemişlerdir:

"İbrahim'in (üçüncü karısı Kantura'dan olan) altı oğlundan dördü Horasan'da yerleşip 'Horasan Türkleri'ni meydana getirdiler."⁶

Hilâfa ve Fazâ'il el- Etrâk), Tercüme: Ramazan Şeşen, TKAE Yayınları 33, Ankara, 1967 (CahMCFE), 48.

³ Mamafih, Maverâünnehir'in bir kısmı bazen Horasan'a dahil edilmiştir. Meselâ, Taberî Büyük İskender hakkında bilgi verirken Horasan şehirleri olan Herat ve Merv yanında Semerkant'ı da bir Horasan şehri sayar (Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, Tercüme: Kadiri Ugan ve Ahmet Temir, Millî Eğitim Bakanlığı, MEB Basımevi, İstanbul, 1965-66 (Taberî), s. 841).

⁴ Tevrat-Tekvin 25.1, 2, 6'de Ketura: "Ve İbrahim başka bir kadın aldı, ve onun adı Ketura idi. Ve ona Zimran'ı, ve Yokşan'ı, ve Medan'ı, ve Midyan'ı, ve Yişbak'ı, ve Şuah'ı doğurdu... İbrahim hediyeler verdi; onları oğlu İshak'ın yanından şarka doğru, şark diyarına gönderdi."

⁵ Diğer kaynaklarda üç oğuldan bahsedilir.

⁶ CahMCFE 83. Burada, Not: 214'de şu tafsilat var: "İbrahim bunlardan Madûn, Aşbûk,

Cahiz ve İbn Habib, Kantura bin Maftun'u hakikî Araplardan sayar; ki burada 'Araplar' ifadesinden 'göçer kavimler' yani kuzeydeki İskitler veya Türkler kastedilmektedir. Bunu Cahiz'in Türkler hakkındaki aşağıdaki notundan çok iyi anlayabiliyoruz:

"Banu (Hatun) Kantura Seddi (Yecüc Mecüc Seddi, Büyük İskender'in yapıtı, Demir-Kapı) ve onların süvarilerinin Irak hurmalıklarını ne yapacakları hakkında bize gelen haberleri duymuşsunuzdur. Bu hadisler, bütün insanları onlardan (Türklerden) korkutmak ve ürkütmek için söylenmiştir. Şimdi ise onlar, İslâm'ın yardımcıları, kalabalık ordusu, halifelerin hâimleri ... olmuşlardır" (CahMCFE 85).

Halife Mansur'un Türk komutanı Mübârek el-Türkî şunu ilâve ediyor:

"Biz ancak İbrahim Halil Allah ile halifeyi tanırız, onlardanız" (a.e. 84).

Cahiz, (mağrur) Horasanlılar'a ait menkıbeleri şöyle aksettirir:

"Biz necipleriz (seçilmişler) ve neciplerin çocuklarıyız... Dâiler (İslâm misyonerleri) bizden çıkmıştır... Abbâsî dâvasını ilk kabul edenler, ..., Azadmardıyya (Eski İran asilzâdeleri) bizdendir... Son zamanlarda Peygamber'in vârislerine yardım eden Horasan halkıdır... Biz, siyah bayrakların, sağlam rivâyetlerin, Peygamberden rivâyet edilen hadislerin sahipleriyiz... (Bizim) hakkımızda 'saçları kadın saçı,⁷ elbiseleri rahip elbisesi gibi' denmiştir ki doğrudur.

"Hendek muharebesi yapanlar bizlerdik. (Emevî kumandanlarını) ve Mervân II'yi (son Emevî halifesi) bizler öldürdük.

"Biz cüsseli, uzun ve gür saçlı, büyük kafalı, geniş omuzlu, geniş alınlı, uzun kollu kimseleriz. Biz... en az ikiz çocuk dünyaya getiren, nesli en temiz, âsâbı en kuvvetli, kemikleri en mükemmel kimseleriz. Biz, bedenleri silâh taşımaya en mütehammil olan, zırhları en çok gözü doluran kimseleriz. En fazla maddesi, sayısı, hazırlığı olan biziz.

"Kuvvet ve kudrete gelince Âd, Samud, Amâlike⁸ ve Kenâni'lerden

başka bizim gibi kuvvetli ve kudretli bir kavim dünyaya gelmemiştir... Ne zaman bizim alaylarımızı, süvâriyerimizi, başkalarının taşıyamadığı bayraklarımızı görürsen bizim hususî olarak devletin çekirdeği, halifelere itâat, sultanları desteklemek için yaratıldığımızı anlarsın... Biz sakal, akıl, anlayış, izân, yüksek görüş, vekar sahibi kimseleriz. Biz, Şam (Emevî) ordusu, başkalarının nâmusuna tecavüz edenler... gibi değiliz.

"Bizim dehşetli davullarımız, büyük bayraklarımız vardır. Bizim zırhlarımız, çanlarımız, uzun keçe (külâhlarımız?), ucu kıvrık kınlarımız, burma bıyıklarımız, (Horasan'ın) şahriyya cinsi atlarımız vardır. Ellerimizde topuz (?) ve teberler, belimizde hançerler bulunur. Biz kılıç kuşanır, atlar üzerinde güzel dururuz. Bizim hâmile kadınların çocuklarını düşürtecek derecede kuvvetli seslerimiz vardır.

"Horasanlılar'ın meşgul oldukları edebiyata, ilme, hesaba, hendese, musikiye, kimyaya, fıkıha, hadis ve ahbâra dair ne kadar ince sanat varsa onlar bu sahalarda otoritelere ve âlimlere üstün gelmişlerdir. Biz keçe zırh, üzengi, zırh gibi silahlar yaparız. Bizim küçük iken çevgân topu oynamak, atlar üzerine sıçrayarak binmek, büyük iken top oyunu ve çevgân oynamak, yere çömeltilmiş hedeflere, havadaki hedeflere, avının üzerine pike yapan kuşlara ok atmak gibi harp için alıştırmaya, temrin, hazırlık, manevra yapmak, düşmana hücum etmek ve geri çekildikten sonra tekrar saldırmak için alıştırmaya ve hazırlıklarımız vardır" (a.e. 45-49).

Horasanlılardan sonra, (kuzeydeki) Türkler'i büyük devlet hizmetlerinde kullanan ilk Abbâsî halifesi Mansur'dur (754-775). Harun el-Râşid devrinde ise halifenin muhafız taburunun bir kısmı Türklerdendi... Bundan sonra, Ma'mun ve Mu'tasim devirlerinde ise Türkler hilâfet ordusunun en mühim kısmını teşkil etmişlerdir (a.e. 29). Nizâmülmülk'e göre "Abbâsî halifeleri arasında al-Mu'tasim (833-842) kadar hâkimiyet, itibar ve servet sahibi, ve onun kadar çok Türk köleye sahip biri çıkmamıştır. Denir ki onun 70,000 Türk asker ve hizmetkârı vardı; ve bunların birçoğunu da vâililiklere kadar yükseltmiştir. O daima, hizmette Türkler gibisi bulunmaz derdi."⁹

Cahiz, Abbâsî ordusunun beş kısma ayrıldığını, bunların "Horasanlılar, Türkler, Mevâlî, Araplar, Ebnâ" olduğunu yazar (CahMCFE 41). Genelde azatlı Türklerden oluşan¹⁰ Mevâlî (Mevlâlar) hakkında şunları nakleder:

"Bizim, Araplarca benimsenen nesebimiz, başkalarının öğündükleri

Şuhh'u diğerlerini de ilâve ederek doğuya gönderdi. Bu üçü Horasan'a yerleştiler... Horasan Türkleri bunlardandır" (İbn Habib, el-Mukabbar 394); ve, "İbrahim, Türk hükümdarının kızı Kantura ile evlendi" (İbn el-İbrî, el-Muhtasar, Beirut, 1890).

Yine, Taberî ve İbn al-Fâkih'den: "Zamiran (Zimran, Türkçe *Sabir-an* "Sabirler"), Yasubak (Türkçe *Sü-beg*, *Uz beg* yahut *Öz-beg*) ve Sukh (Türkçe *Sulşu* "Saka") babaları tarafından şarka gönderilecekleri zaman... nihayet Horasan'a geldiler... ve (babalarının onlara öğrettiği bir) tılsım sayesinde komşu kavimler üzerinde hâkim oldular" (ToUTT 20-21).

⁷ Uzun saç geleneği eski Part ve Pers asilzâdelerinde mevcuttu.

⁸ Amalek b. Elifaz b. Esav (Tekvin 36.12).

⁹ Nizâmülmülk, *Nizâm al-Mulk, The Book of Government or Rules for Kings (Siyâsat-nâma)*, Tercüme: Hubert Darke, Routledge & Kegan, London, 1960 (NizBG), 7.9.

¹⁰ "Türkler Horasanlı ve halifelerin pek yakın akrabaları olan mevlâlardır. Bunun neticesi Türk, bunların (ordu gruplarının) hepsinin sahip olduğu üstünlüklere sahip, onların hepsinden daha şereflidir" (CahMCFE 59).

ırkımız vardır... Devletin kurucusu Ebu Muslim (Abdurrahman bin Muslim el-Horasanî) bizdendir. O, İmam Muhammet b. 'Ali'nin azadlısıdır... (On iki) nakîblerin (bazıları) bizdendir... Biz, bu Abbâsî hareketinde Horasanlılar'ın ve Araplar'ın menâkibine sahibiz. Biz her iki gruptanız ve onlara mensubuz. Biz, onları (halifeleri) küçük iken sırtımızda taşıdık. Ayrıca onlar üzerinde dayılık, mekteplerde beraber yetişme... hakkına sahibiz" (a.e. 51-53).

Ve Ebnâ hakkında:

"Ebnâ'dan olan Horasanlıdır. Zira çocukların soyu babalarının soyunun aynıdır (a.e. 43)... Benim aslım Horasan'dandır. Horasan ise Abbâsî devletinin çıkış yeri, Abbâsî hareketinin doğuş noktasıdır." (a.e. 53).

Bütün bunlar, Horasanlıların ve Türklerin Abbâsî devletinin hakikî sahipleri olduğunu göstermektedir.

Halbuki, Prof. Togan ve diğer birçok Türk ve yabancı yazarlar Horasanlılar hakkında hatalı görüşler öne sürmüşlerdir. Togan şöyle yazıyor:

"İlhanlı devleti hizmetine intisap eden ve önceki devirlerde ancak Farsça yazmağa alışmış olan İranlı memurlarla münşiler, Uygurca öğrenmek mecburiyetinde kaldılar."

Sonra da bu münşilerden Horasanlı Cuveynîler ailesinden Hulâgû'nun veziri (Cihanküşa Tarihi sahibi) Ata Melik Cuveynî'den şunu naklediyor:

'Dünyayı tahrip eden bu inkılâpların neticesinde medreseler harap oldu, âlimler öldürüldü. Bilhassa, ulemanın toplanma yeri ve münevverliğin ocağı olan Horasan'da böyle oldu. Selâmette kalanlar için ise Uygur dil ve yazısını öğrenmekten başka çâre kalmadı' (ToUTTg 272a).

Horasanlıların, Türk sultanlarının ve bilginlerinin Farsça konuştuklarına dair Prof. Togan tarafından öne sürülen tezin¹¹ doğru olmadığını biz daha önce gösterdik. Evet onların, şiirlerinde Farsça (ve Arapça), ilmî eserlerinde Arapça (ve Farsça) kullandıklarını çok iyi biliyoruz. Fakat aralarındaki hasbîhallerde, çarşılarda ve yatak odalarında Türkçe veya Horasan Türkçesiyle konuştuklarında şüphe yoktur. Farsça şiirlerin çoğunun Türk yazarlarca kaleme alındığı A. Hart Edwards'ın şu müşahedelerinden de anlaşılabilir:

¹¹ Togan, Melikşah'ın müşavirlerinin ve baş veziri Nizâmülmülk'ün Tacik (İranlı) olduğunu, ve ordusunun Horasanlı Taciklerden, ve Gürcü ve Ermenilerden teşkil edildiğini yazar (ToUTTg 193-194).

"Hiçbir dilde Farsçada olduğu kadar şiirde serbestiyet görülmemiştir. Cümlelerin kuruluşunda kural yoktur; her şâir kelimelerin dizilişini kendine göre serbestçe seçer."¹² Aynı mevzuda Prof. Aydın Sayılı şu açıklamayı yapar: "İlginç bir olay olarak kaydedilmeye değer ki, modern Fars dili ve özellikle şiiri İran'ın kendisinde değil, en güçlü zamanlarında bile kendisine sağlamca bağlamayı başaramadığı Horasan ve Maverâünnehir bölgesinde İslâmî devre başlarında doğup gelişmiştir."¹³ Tabii ki, Cahiz'den de öğrendiğimize göre, Horasan dili ile Türk dili arasında bir fark vardı. İşte Ata Melik Cuveynî de yukarıda buna bilhassa işaret etmektedir: o, sofistike bir Horasan dili ve bütün İslâm dünyasında kullanılan Arapça alfabe yerine şimdi saf doğu Türkçesini ve Türk (Uygur) alfabesini öğrenmek mecburiyetinde kalmıştı. Babası da esasen Türk Sultanı Muhammet Harzemşah'ın çok yakın bir adamı idi.¹⁴ Yine, biraz aşağıda *Sart* (İranlı) kelimesini inceleyerek öğreneceğiz ki, Horasanlılar İranlı-Acem olamazlardı, zira Nevaî'nin ifadesi ile "Sartlar'dan hiçbiri Türkçe konuşmaz, konuşulanları da anlayamaz."

Cuveynî ismi Siistan'daki Hamun gölünün kuzeyindeki Cuveyn kasabasından gelir. Mümbit bir araziye sahip olan Siistan'ın eskidenberi bir Türk memleketi olduğu görülür. Yedinci asır Müslüman Arap istilâsında burada bir Türk prensi hüküm sürüyordu. Bu Siistan Türkleri Emevî ordularına mukavemet ederek onları sulha zorlamışlardı.¹⁵ Çok daha önce de buraya Sakalar (*Su/Sü/Sai*) gelmişler ve isimlerini bu memlekete vermişlerdir.

Horasanlıların ve Harzemlilerin diline dönersek, onların Moğol istilâsı sıralarında konuştukları dil hakkında 1245-47 yıllarında Orta Asya'ya yapılan bir Misyon'nun başı Rahip Carpini'nin müşahedeleri çok önemlidir:

"(Coçi Han'ın oğlu) Batu, 1236-42 savaşları sırasında *Alti*-sultan'ın (Harzem sultanı Harzemşah *Alaeddin* Mohammet b. Tekiş) Biserm'in (Müslüman veya Müslüman Harzemliler) memleketini istilâ etti, ki bunlar Müslüman'dırlar ve Kuman dilini konuşurlar."¹⁶

¹² Edwards, A. Hart, *The Bustan of Sadi*, Lahore, Pakistan 1961? (EdwBS), s. 12.

¹³ *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, TTK Yayınları, TTKB, Ankara 1978 (BKÖDİ), s. 520.

¹⁴ "Hacı Alâüddin Ata Melik Cuveynî ve kardeşi Hacı Şemsettin Muhammet Cuveynî (öl. 683/1284)... her ikisi de zamanın fâzılları ve cihanın büyük kimseleri cümlesindedir... Abaka Han zamanında Hacı Alâüddin Bağdat'ın mühim işlerini üzerine almıştı... Hacı Şemseddin Muhammet ve Hacı Alâüddin, babalarından ve büyük babalarından itibaren irsen Horasan'ın ileri gelen şahsiyetlerinden idiler" (LugTD II.12). Cuveyn, Siistan'da Hamun gölünün hemen kuzeyindedir. Yukarıda bahsi geçen büyük baba, Gazzalî'nin hocası olan Ebülmeali Abdülmelik ibni İmam Muhammet Cuveynî olmalıdır (LugTD II.9). Hoca Şemseddin de vezir idi. Oğlu Bahaeddin Muhammet de divan sahibi idi. Babasının vezirliği zamanında İsfahan hakimi idi. Çok şiddet ve cesaret sahibi idi (LugTD IV.7).

¹⁵ Carl Brockelmann, *History of the Islamic Peoples*, New York, 1960 (BrHIP), 88-89.

¹⁶ VMTAR 78. Painter burada, Not: 24/5'te şu açıklamayı da yapıyor: "Bu demektir ki

Bu çağlarda, Müslüman olmayan Moğollar Harzem halkı için 'Sarta'ul' (Sartlar) ifadesini kullanıyorlardı (MGT 152, Not: 2). G. D. Painter de şu açıklamayı yapıyor: "Sarti [Sartlar] Türkistan ve Maverâünnehir'in yerleşik ticaretle uğraşan Müslüman halkına verilen ad idi. Sarti ismi muhtemelen Sir-derya nehrinin klasik adı olan İaxartes kelimesinden türemiştir."¹⁷ Bu tezin doğru olmadığını yine Jaxartes (İaxartes) veya Oxartes¹⁸ kelimesinin aslında Türkçe *Oguz/Oğuz-ardı* ("İrmak-ardı; Irmağın ötesi") ifadesinin bozulmuş bir şekilden başka bir şey olmadığını göstermekle ispat edebiliriz, ki bu tâbir de Mahmut Kaşgarî'nin *Çayardı* ("Çay'ın ötesi; Maverâünnehir") kelimesinin eşdeğeridir (DLT): Türkçe *Çay* "İrmak (Ceyhun/Oxus)." Sart kelimesini ilk kullananlardan biri olan Mahmut Kaşgarî, kelimenin anlamını "tüccar" olarak verir (DLT I, 342), ve Farslar'ı "Tecik" veya "Tacik" ifadesiyle tanımlar. Böylece, Kaşgarî'den yaklaşık yüz yıl sonra, Müslüman olmayan doğu Türkleri Müslüman halkları ve bilhassa Harzem Türklerini Sart kelimesiyle tanımlıyorlardı. 13. yüzyılın sonlarına doğru, bu 'kâfir Türkler' (Tartarlar/Moğollar) işgal ettikleri İskitya'da, Maverâünnehir'de, Horasan'da ve İran'da kendi arzularıyla Müslüman oldular ve daha önce Sart diye adlandırdıkları topluluklarla kaynaştılar. Daha sonra, Farsça ve Çağatayca yazan Timur devrinin şâir ve bilgini Ali Şir Nevaî (1441-1501), Maverâünnehir ve Horasan'ın Farsça-konuşan azınlıklarını Sart diye tanımlar. O, Irak ve Batı İran'da daha önce hüküm sürmüş Türk sultanlarını, meselâ Irak ve Madain'deki Selçuklu sülâlesinden Sultan Tuğrul II'yi (hük. 1176-1194) ve Irak ve Fars'taki Muzafferî sülâlesinden Şah Şuca'yı (öl. 1384) *Sart selâtin* "Sart sultanları" adıyla anar; ve ancak sadece Moğol ve Timur sülâlesi hükümdarlarını 'Türk' olarak gösterir (LevAŞN I, 193). O burada, *Sart* veya *Sarti* ifadesini 'Fars' veya 'Tacik' anlamında değil de bilhassa Farsça-yazan hükümdar ve şâirler için kullanmıştır. Nevaî, *Muhakeme'tül Lügateyn* adlı eserinde her iki halkı ve Türk ve Sart dillerini mukayese ederken şunları yazar:

onlar Türkçe-konuşan Müslümanlardı." Keza, yine işaret etmeliyiz ki, genelde Harzemliler ve Horasanlılar dillerinde olduğu kadar kültürleri ve uygarlıkları bakımından da birbirlerine çok yakındılar.

¹⁷ VMTAR 105-6. Bizce, *Sart* kelimesi Herodot'ta geçen Sagarti halkının (Herod VII.85) isminden gelmiş olmalıdır, ki bu kelime Türkçe izah edilebilir: sagarti < Türkçe *sogur-dı* "edindi, elde etti: edinen adam, tüccar," *sogur-* "elde etmek, edinmek" (DLT), ve *-dı*, 3. şahıs geçmiş zaman kipi ki aynı zamanda müzari (imperfect) kipi olarak fiillerden isim ve sıfat yapmak için kullanılır.

¹⁸ Plutarkhos (Plutarch, *Lives of the Noble Greeks*, Edited by Edmund Fuller, Dell Publishing Company, New York, 1959 (FulPlut), s. 318) Sir-derya için ırmak kelimesini de içine alan tam terimi, Orexartes'i kullanır: Or-exarte(s) yahut Or-ekz-arte < Türkçe *Ur-Okuz/ögüz ardı* "Ox(us) ötesindeki ırmak," ki burada *urı* ve *ögüz* kelimeleri her ikisi de Türkçe olup "ırmak, nehir" anlamındadır.

"Türk'lün büyüğünden küçüğüne, işçisinden beyine hepsi Sartça'yı bilir, bu dille konuşur.¹⁹ İçlerinde çok iyi konuşanlar da az değildir. Türk şâirleri arasında Farsça şiir söyleyenleri de vardır. Fakat **Sartlar'dan hiç-biri Türkçe konuşmaz, konuşulanları anlayamaz**" (LevAŞN I, 191).

Koyu harflerle yazılan cümle açıkça gösteriyor ki, Maverâünnehir ve Harzem'de yaşayan Türklerle akraba olan Horasanlılar Tacik veya Sart olarak tanımlanamazlar. Eğer Nevaî, biraz aşağıda temas edeceğimiz Nizâmül-mülk'lün Siyasetnâme'sini dikkatlice okumuş olsaydı şüphesiz ki Selçuklu sultanları için Sart ifadesini kullanmazdı. Nevaî'nin Farsça ve Türkçe yazan şâirler hakkında yazdığı aşağıdaki cümleler de çok ilginçtir:

"Türkün beceriksiz ve değersiz gençleri, kolaydır diyerek, Farsça şiir söylemeye özeniyorlar... Türk dilinin genişliği bu kadar tanıklarla anlaşıldıktan sonra, yetenekli Türk gençlerinin kendi dilleri dururken başka dille eserlerini yazmamaları gerekirdi... Türk dili kelime bakımından zengin, deyiş bakımından engindir; ancak bunu güzelce tertiplemek güçtür. Acemi şâirler bu güçlükten yılarak kolay yana kaçıyorlar (yani, Farsça yazıyorlar)" (LevAŞN I, 192).

Diğer büyük bir yazar, bu defa imparatorluk kuran bir hükümdar, Timur sülâlesinden Babur (1483-1530), *Baburnâme* adlı meşhur eserinde, Kâbil şehrindeki halklardan ve dillerinden bahsederken, Sartlar'ı Tacikler'den ayırır, ve Sart dilini saf bir dilden ziyade bir diyalekt olarak görür:

"Kâbil vilâyetinde, dere ve ovalarda Türk aymak (göçebeler) ve Araplar, şehrinde ve bazı köylerinde **Sartlar**; bazı köylerinde ve vilâyetinde Peşâi, Peracî, **Tacik**, Berekî ve Afganlar... otururlar" (ArBAB 142).

Yine, Sart dilinden hiç bahsetmeden devam eder:

"Kâbil vilâyetinde... Arapça, Farsça, Türkçe, Moğolca, Hindçe, Afganca, Peşaiçe, Peracîçe, Geberîçe, Berekîçe ve Lemganca (dilleri konuşulur). Hiçbir vilâyette bu kadar muhtelif kavim bulunduğu ve bu kadar çeşit dil konuşulduğu mâlum değildir" (a.e. 142).

Babur, Fergana'nın bir şehri olan Andican halkını 'Türk' olarak tanımlar:

¹⁹ Mamafih bu demek değildir ki bütün halk Farsça konuşmayı ve yazmayı biliyordu. Nevaî de bunu, *Peygamber'in Kurk Hadisi* adlı eserini Farsçadan Türkçeye çevirirken tercüme-yi Farsça bilmeyen Türkler için yaptığını söyleyerek göstermiştir (LevAŞN I, 73).

"Endican... Fergana vilâyetinin payitahtıdır... Maverâünehir'de Semerkand ve Keş kurganlarından sonra bundan daha büyük kurgan yoktur... Ahalisi Türktür. Şehir ve pazarda Türkçeyi bilmeyen kimse yoktur. Halkın konuşma dili yazı diline uygundur. Nitekim Mîr Ali Şîr Nevaî'nin eserleri, Herat'ta neşv-ü nema bulunduğu halde bu dil ile yazılmıştır" (LevAŞN I, 2).

Bu açık delillere rağmen, Harold Lamb, diğer birçok yazar gibi, 'göçebe Türk' saplantısı içinde, bu Andican halkını Tacik olarak gösterir:

"Buranın halkı Taciklerdir. Eskidenberi yerleşik yaşayan bu halk, geçmiş asırlarda dağlardan inen harpçi Moğollar, Tartarlar ve Türkler'den oluşan efendilerinin arasındaki kavgalardan genellikle uzak kalmışlardır.²⁰

Babur'un müşahedeleri, El-Cahiz'in altı yüzyıl önce yansıttığı Horasanlı geleneğine uyar. Cahiz Fergana'yı Horasan'ın bir parçası olarak tanımlar:

"Horasan'a yerleşen şehirli ve bedevî Arapların çocuklarını yerlilerle aynı şekilde görürsün. Babası Fergana'ya dışarıdan gelip yerleşen kimse ile Fergana'nın yerli ahâlisi arasını ayırt edemezsin. Kınalı bıyıklı, kırmızı derili (al yanaklı), büyük kafalı olmaları, Fergana elbisesi giymeleri itibarıyla aralarında fark göremezsin" (CahMCFE 78).

"Onların (Türklerin) kınalı bıyıklı, ellerinde büyük sopalar taşıyan kimseler olduklarını görünce devemi sularından çevirdim" (a.e. 86).

Fergana kelimesi de Türkçe bir etimolojiye sahiptir. Prof. Frye'a göre (Herzfeld'den naklen), Fergana ismi Parikani²¹ kelimesinden türemiştir. Aslında kelime Parikan-ia olmalıdır, zira Herodot Parikani denen bir halktan söz eder.²² Bizce, *Parikan* ifadesi Kaşgarî'de geçen *Furkan* (Burhan) "Buda; put"²³ kelimesinden başka bir şey değildir.

Buda anlamına gelen Burhan kelimesi, Reşideddin tarihinde *Bulkan*

şeklinde geçer.²⁴ *Moğolların Gizli Tarihi*'nde ise *Burhan* şeklinde yazılmıştır, ki burada Çingiz Han, Burhan Haldun adındaki dağa dua eder:

Burhan tepesine çıktım. / Burhan-Haldun yardımıyla
Hayatım kurtuldu / Burhan-Haldun için
Her sabah tapınmalıyım!²⁵

Furkan kelimesinin Fergana ile ilişkisini gösterebiliriz: klasik Parikan-ia > *Furkan-ia* (Burhan-ia) > *Fergan-a* "Burhan (Buda) memleketi."

Aşağıda, Keykâvus'un (1019-1082+) *Kâbusnâme*'sinden çıkardığımız şiir, El-Cahiz'in bu bölümün başlangıcında belirttiği Horasanlı dili ile Türk dili arasındaki ilişkiyi destekler mâhiyettedir. Keykâvus, Horasan'ın kuzeybatısında bulunan Cürcan'ın vâlisi olup Selçuklu sultanına tâbi idi.²⁶ Bu beyitler, El-Cahiz'den bir asır kadar sonra, Samaniler devrinde yaşamış olan ve Ebu Şukur lâkabıyla anılan Belh'li bilgin ve şâir Selman b. Sait'e aittir:

Men ki ibn-i Said-i Selman-em/ Mahzen-i daniş-i Horasanem
Tâ bedancâ resid daniş-i men/ Ki bidanisteam hemi ki
*nâdânem*²⁷

"Ben ki Sait oğlu Selman'ım / Horasan'ın ilim ambarıyım
Sonunda ilmim şuna erdi / Ki gördüm özüm şöyle câhil"

Bu şiirde zamir *men/ben* ve *-em/-im/-yim* eki Türkçedir; *ibn-i, Said, mahzen, Selman* kelimeleri Arapça, ve *tâ, ki, daniş, bedancâ, resid, bidaniste* ve *hem* kelimeleri Farsçadır. Buna Türk. *-em (-im/-yem/-yim)* ekine bir örnek olarak aşağıdaki Yunus Emre'den bir mısra verebiliriz:

*Sen sultansın ben kul-am sen gülsin ben bülbül-em*²⁸

ki burada *kul, gül, bülbül* kelimeleri Farsça, *sultan* ise Arapçadır. Daha

²⁴ MaJHM, Resim 21, ki burada şöyle yazar: "(Çingiz Han'ın oğlu) Mangu Han'ı, Çingiz Han ve Tuli Han'ın yanına, Bulkan Kaldun [Türkçe *Burhan Kaldun* "(Tanrı) Buda (olarak) kaldın (Ebedî oldun); Ebedî Buda"] denen yerde (dağda) gömdüler."

²⁵ MGT:103. Burada, dağın adı olan Burhan-Haldun ["Ebedî Buda"] ifadesi aynı zamanda Buda'nın ebediliğine işaret etmektedir. Burhan-Haldun (Kentei) dağından gelen sular, Onon, Keltren, ve Tula ırmaklarının kaynağını teşkil ederler. Tula, Baykal gölüne dökülen Orhun nehrinin bir koludur.

²⁶ Nizâmülmülk'e göre Keykâvus'un babası ve dedesi Kâbus ve Veşmgir de Samaniler devrinde aynı bölgede vâli idiler (NizBG 45.22, 30).

²⁷ KAVUS:6.

²⁸ TİYED 141.

²⁰ Harold Lamb, *Babur the Tiger*, Robert Hale Limited, London, 1962 (LaBAB), I.

²¹ Richard N. Frye, *The Heritage of Persia*, Mentor Book, The New American Library, New York, 1966 (FryHP), 68, 72.

²² Herodotus, *The Persian Wars*, Tercüme: George Rawlinson, The Modern Library, New York, 1942 (Herod), III.92; VII.68, 86.

²³ 'Furkan' (DLT I, 343); 'Sogomon-Barkan' "Sakyamuni-Buda" (POLO-Ma III.23; POLO-La:3, 7; POLO-Ru II.6, IV.15). Her ne kadar *burhan* kelimesinin Arapça *burhan* ("delil, ispat" (REDH; KT), "Peygamberlik delili olan mucizevi güç" (BaGAZCK 42, Not: 2)) kelimesinden gelmiş olması ihtimali varsa da, buradaki *Furkan* şekli Türkçedir.

sonra yaşayan Osmanlı şâiri Bakî'den de bir beyit verelim:

*Nola dehr içre nişanım yoğise ankâ-yım
Ne aceb seyl gibi çağlamasam derya-yım*²⁹

ki burada *dehr* ("dünya"), *nişan*, *anka*, *aceb* ("hayret"), *seyl* ("büyük sel") kelimeleri Arapça, ve *derya* Farsçadır.

Farsça (-Arapça) şiir geleneği Osmanlı şâirleri arasında bütün şiddetiyle devam etmiştir. İşte yine Bakî'den (1526-1600) bir beyit:

*Üftâdeler şikeste vü mecrûh ü pâyimâl
Hübân semendi nâza binüp terk ü tâzda*³⁰

ki burada sadece altı çizilmiş kısımlar Türkçedir.

Diğer bir Osmanlı şâiri olan Nailî'nin (1602-1666) aşağıdaki terki-î bendinin başlangıcı olan beyitte sadece *ey* kelimesi Türkçe olup, *padişeh*, *kalemrev*, *naz*, *nişan*, *kûçe*, *raz* kelimeleri Farsça, ve ile *fitne* Arapçadır:

*Ey padişeh-i kalemrev-i naz / Vey fitne nişan-ı kûçe-i raz*³¹

"*Ey naz mülkünün /Ve ey gizli âlemin fitne nişanının padişahi*"

Nefî'nin (1572?-1635) Türkçe! divanından³² alınan ve IV. Murat Han'ı öven şu beyit ilginçtir:

*İslâm faruk-ı Arab ikbal Perviz-i Acem
Sultan Murâd-ı kâmurân efsürde vü kişver sitân*

"O, Arabın Halifesi Ömer; ikbali ise İranlı Perviz³³
Mutlu, eğilmez Sultan Murat, ülkeler fâtihi"

²⁹ Tahir Alangu, *100 Ünlü Türk Eseri*, Cilt 1, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974 (A1100TE), 308.

³⁰ A1100TE 301.

³¹ Vasfi Mahir Kocatürk, *Namık Kemal'in Şiirleri*, Ankara, 1957 (KoNKŞ), 20.

³² Nefî bir de Farsça divan yazmıştır (A1100ÜTE 331).

³³ Bkz: F. R. C. Bagley, *Ghazali's Book of Counsel for Kings (Nasihat al-Mulûk)*, Oxford University Press, London, 1964 (BaGAZCK), s. 53. XII. yüzyıl Türk-İslâm bilgini Gazzalî, İran'daki Selçuklu hükümdarı Mehmet Tapar'a ithaf ettiği bu eserinde, eski İran hükümdarı Hüzmüt'ün oğlu ve meşhur Nuşirevan'ın torunu Perviz için şunları söyler: "Husrev Perviz, hükümü altındaki topraklar, sahip olduğu para kaynakları ve silah bakımından dünyanın gelmiş geçmiş en büyük hükümdarıdır."

ki burada, Türkçe divanından alınmasına rağmen hemen bütün beyit Arapça ve Farsçadır. Bütünü ele alırsa divanın kelime ve ekler bakımından Türkçe kısmı yüzde 35'ten azdır.

Namık Kemal'de de (1840-1888) aynı geleneği görürüz

*Mader-le peder ol-up bahane
Sevk-et-ti kaza ben-i cihan-e*³⁴

*Baba ile anne olup bir yalan özur
Gönderdi Tanrı (emri) beni dünyaya'*

ki burada da sadece altı çizili olan üç kelime ve beş ek Türkçe olup, üç kelime Farsça ve üç kelime de Arapçadır.

Önceki bölümlerde öğrendik ki, 'Türk' kelimesi, Horasanlı kelimesi gibi, yanlış yorumlara yatkın olup zaman ve mekâna bağlı olarak anlamı değişen bir terimdir. Nevaî'nin çağdaşı olan Horasanlı devlet adamı ve vaknüvis Devletşah Semerkandî (1431-1495?) 'Türk' kelimesini, genelde Ceyhun (Amu-derya) nehrinin kuzeyindeki memleketlerde doğanlar için kullanmıştır. Mamafih, Horasan, İran, Irak, Hindistan, vb. gibi memleketlerde kurulmuş devletler ve orada yaşayan halkın Türklüğü hakkında ipuçları da verir. Meselâ, Alaeddin Muhammet (Kalci) (1296-1316) ve diğer Delhi Türk sultanları zamanında yaşamış sarayın büyük şâiri ve bilgini Emîr Husrev Dihlevî (1253-1325) hakkında bilgi verirken şunu yazar:

"Emîr Husrevî'nin aslı Türk'tür... kabilesi, Cengiz badirelerinde Maverâünnehir'den Hind'e gelmişler ve Dehli'de yerleşmişlerdir."³⁵

Devletşah'ın aşağıdaki sözlerinden, Çingiz Han'ın meşhur Sultan Celâleddin ile aralarında geçen konuşmalarını, müşterek dilleri olan Türkçe ile yaptıklarını anlayabiliriz:

"Celâleddin'in (Moğollara karşı) mukavemet kuvveti yoktu. Onun için askeri perişan oldu. Cengiz Han suyun kenarına geldi. Celâleddin de atını Sind nehrine sürdü ve sür'atle öteki tarafa geçti... Celâleddin öteki tarafa geçince atından indi. Mızrağını yere dikip orada oturdu, silâhlarını mızrağının üzerine asarak kuruttu. Suyun kenarında bulunan ve onun bu

³⁴ KoNKŞ 20.

³⁵ LugTD IV.17. Devletşah, Harzemşah Alaeddin Muhammet'in oğlu Sultan Celâleddin'in Çingiz Han ile yaptığı savaştan sonra Sind ırmağının ötesinde yalnız kaldığından bahsederken yine şâirden söz eder: "... O anda Moğol ordusundan kaçan, Emîr Husrev Dihlevî'nin bulunduğu bin kişilik Laçin (Türk) kabilesi taburu ve bundan başka 800 kişi sultanın etrafına toplandılar" (LugTD III.4).

halini gören Cengiz Han onun bu mertliğine aferin dedi ve ona bağırarak: "Ey padişah oğlu senin boylu boslu bir adam olduğunu işittim, kalk da şu boyununu bosunu seyredelim..." (LugTD III.4).

Okuyucuya, Türk-İslâm devletleri çağının, bu arada hemen bütün asillerinin ve ordu teşkilâtının Türklerden oluştuğu Samanî devletinin³⁶ genel havasını ve hissiyatını daha iyi verebilmek için o devrin şairlerinden bazı örnekler seçiyoruz:

"Üstad Rûdegî Samanîler zamanında, Emîr Nasr b. Ahmed'in nedimi [*nedîm-i hâs*] idi. Musiki ilminde de büyük mahareti vardı... Şiir fenninin üstadlarındandır" (LugTD I.1).

Her ne kadar, Samanîler tarih kitaplarında Fars olarak gösterilseler de, bu devletin esasta bir Horasanlı devleti olduğundan şüphe edilemez. Eğer, Samanî hükümdarlarının etrafındaki asilzâdeleri, komutanları Türk veya Horasanlı idiyse bu hükümdarlar ve bunların yakınları ve de bilhassa en yakınları olan *nedîm-i hâs*'ları tabiatıyla Türkçe veya Horasanlı diliyle aralarında konuşacaklardı. Keykâvus *nedîm-i hâs* hakkında şunları söyler:

"Amma yeğreği budur ki padişaha nedim olan kişi beş havâssini (duyularını) dahî padişahın emrinde tutmak gerek, ... ve dili anın zikrine ve kulağı anın sözü istimama (dinlemesine, kulak vermesine) meşgul etmek gerek... Ve Parsi ve Arabi çok şiir ezberinde ola..." (KAVUS:38).

Keykâvus kitabını Selçuklu (Oğuz) Türkleri zamanında, 1082 tarihinde yazdığına göre, padişaha nedim olan bir kişinin mükemmel Türkçe konuşması, saraydaki her kişi gibi de çok iyi bir Arapça ve Farsça eğitimden geçmesi gerekiyordu. Keykâvus'un kendisi, bir Türk hükümdarı olan Gazneli Sultan Mahmut'un oğlu Sultan Mesud'un (hük. 1030-1040) hizmetinde bulunmuştu (KAVUS:42). Yedi yıl da Mahmut'un torunu Mevdud

³⁶ Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*'sinde Samanî hükümdarı Nasr II (hük. 913-942) hakkında bilgi verirken "*ordunun Türkleri ve subayları*" ifadesini kullanır (NizBG 46.10), ve Samanîler'in hizmetinde bulunmuş kimselerin Türkçe olan isimlerini verir: başkumandan ve Horasan vâlisi *Alptigin* (954-961) [*Alp-tekîn* "Yiğit-prens"] (NizBG 27.3); hükümdarın nedîm-i hâs'ı *Ay-taş* (NizBG 46.8); bir ordu komutanı olan *Talan Auka* [*Tolun Öke* "Dolun-Ay gibi şöret"] (NizBG 46.11); beylerden ve komutanlardan *Baktuzun* [*Bek-Tüzün* "Yumuşak huylu Bey"], *Bakinak* [*Bek-İnak* "sığınak (güven, ümit) olan Bey"], *Humartigin* [*Humaru-Tigin* "Miras (hatıra) olan Bey"]; saray divanının yüksek bir memuru olan *Atiq* [*Atik*] (NizBG 46:22), komutan veya subay *Bik Arslan* [*Bek Arslan* "Arslan Bey"] (NizBG 46.23), ve bir tabur komutanı olan *Bigish* [*Bekiş*] (NizBG 46.19). Verilen diğer birçok İslâmî isimler milliyet belirtmezler, fakat bunların çoğunun Horasanlı olması gerekir.

(hük. 1040-1049) zamanında nedîm-i hâs idi (LugTD I.17). Zevcesi (oğlu Giylanşah'ın annesi) Sultan Mahmut'un kızıydı. Zaten Keykâvus da eserinde kendisinin Türkçe bildiğini gösterir. Meselâ, atların çeşitlerinden bahsederken şunu der: "Ve erçel at oldur ki iki kış ayakları tâ sinirine değin duynakları bile ak ola gayet şomdur. Ol sebepten Türk³⁷ birbirine erçel deyu sögerler... Amma Türk erçel diyemez, eçel derler" (KAVUS:25). Aslında *erçel* Oğuzca bir kelime olup "yaramaz, aksi, huysuz, uğursuz, şom" anlamındadır,³⁸ ve de bu kelime DLT ve UYG lügatlerinde yoktur. Bu da Keykâvus'un muhtemelen bir Oğuz Türk'ü olabileceğini gösteriyor.

Selçuklu Nizâmülmülk'e göre,³⁹ Gazneli Mahmut ve daha sonraki Gazneli ve Selçuklu padişahları sekreterleri seçerken çok titiz davranırlardı:

"Mahmut, Mes'ud, Tuğrul ve Alp Arslan zamanında hiçbir Yahudi, Zerdüşfî, veya rafizî, büyük bir şahsiyetin huzuruna çıkmaya cüret ve cesaret edemezdi. Türklerin hizmetinde olan bütün profesyonel sivil hizmetkârlar, memurlar ve sekreterler, Hanefî veya Şafîî mezhebinden olan Horasanlılardan seçilirdi" (NizBG 41.2).

Keykâvus'un çağdaşı Nizâmülmülk de has-nedimliğinin önemini vurgular:

"Padişah, vezirinin veya diğer asillerinin kulaklarına hoş gelmeyecek saçma veya ciddî binlerce çeşitli sözleri nedimine rahatça söyleyebilir... Nedim-i hâs temiz bir mezhepten [Hanefî veya Şafîî] olmalıdır... Daima iyi bir konuşmacı, ve iyi bir arkadaş olmalıdır" (NizBG 17.2, 3).

"Hükümdar ancak nedimlerinin yanında kendi ruh âlemini serbestçe açığa vurur, içini döker; ve eğer doluca yaşamak isteyip te kendini spor oyunları ile rahatlatmak, şakalaşmak, hikâye, mizah ve acayip masallar söylemek istiyorsa bu gibi şeyleri şahsına ve devletine hâlel getirmeksizin nedimleriyle paylaşarak zevklerini tatmin edebilir. Zaten, sırf bu maksatlarla onları yanında tutar." (NizBG 29.2).

Samanîlerim atası, Saman Hudat adlı bir asil olup Ümeyya halifesi Hişam'ın (724-743) hükümdarlığı zamanında Müslümanlığı kabul etmişti.

³⁷ Keykâvus burada 'Türk' kelimesini "Göçebe Türk" veya "Amu-derya kuzeyindeki Türk" anlamında kullanmış olmalıdır.

³⁸ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, TKAE, Ankara, 1964 (ErDK), s. 182.

³⁹ Asıl adı İbn Ali İbn İshak olan Nizâmülmülk (1018-1092) Horasan'ın Tuz şehrinde doğmuştur. Dandanakan muharebesinden (432/1040) sonra Gaznelilerin hizmetine girmiş, daha sonra da Selçuklu hükümdarı Çağrı Bey'e (öl. 1060) ilk önce Belh'de ve sonra da Merv'de hizmet etmiştir. Daha sonra, Çağrı Bey'in oğlu Horasan vâlisi Alp Arslan onu hizmetine almış ve tahta geçince de baş vezir yapmıştır. Alp Arslan'ın oğlu Melikşah zamanında da aynı hizmeti devam ettirmiştir (BaGAZCK 191).

Halife Ma'mun 819 yılında onun dört torununu Semerkant, Fergana, Şaş, ve Herat vâlisi yapmıştır. Torunlardan Fergana vâlisi olan Ahmet'in oğlu Nasr 875 yılında bütün Maverâünnehir'i hükmü altına aldı; kardeşi İsmail'i de Buhara hükümdarı yaptı. İsmail (hük. 892-907) Horasan'ı da alarak ilk Horasan emîri oldu (Brockelmann, BrHIP 165-166).

Reşideddin'e göre,⁴⁰ Saman-Hudat'ın asıl adı Saman Yavquy [Yabgu] idi. Oğuz hükümdarlarının tarihi ile ilgili bölümünde şunları yazar:

"Tukak ölünce Tokuz Yavquy'u padişahlığa getirdiler... O, on iki yıl padişahlık etti. Ondan sonra Saman Yavquy'u, yâni asilzâde'yi Maverâünnehir'de padişahlığa oturtular. Samanîler tarihinde ona Saman Huda derler ki bütün Samanîler'in atasıdır."⁴¹

Daha sonra yaşayan, tarihçi Ebûlgazi, Oğuz Türklerinin hanı olarak Tukak yerine Arslan'ı kor, Saman Huda adını yazmayıp sadece 'Asilzâde' ifadesini kullanır.⁴² Tukak'ı ise tarih kitaplarında Selçuk'un babası olarak tanıyoruz. Büyük Selçuklu hânedanına ismini vermiş olan Selçuk (b. Tukak b. Toksurmuş) yaklaşık 909 yılında doğmuştur. Böylece görüyoruz ki, en geç 8. yüzyıl ortalarında yaşamış olan Saman Huda, hükümdarlar listesinde birkaç nesil sonra, kendi torunlarının Maverâünnehir ve Horasan'da hüküm sürdüğü bir devirde yaşamış gösteriliyor. Mamafih, Samanîlerin, Oğuz hanları sülâlesi içerisine sokulması onların Fars olmadıklarına dair ek bir delil teşkil eder.

Türkleri, Horasanlıları ve Tacikleri daha iyi anlayabilmek için Nizâmülmülk'ün *Siyâset-nâme*'sini biraz daha incelememiz gerekir:

Fars Irak'ında yaşayan Müslümanlar tarafından, memleketi, etrafa fesat, zulüm ve küfür yayan Deylemliler'den temizlesin diye çağrılan Sultan Mahmut, ne yaptığını kendisinin bir mektubunda şöyle yazar:

"Irak'taki olayları duyunca..., Hanefî mezhepli Türk kuvvetlerini, Deylemlilere, Batinîlere... karşı harekete geçirdim. Hepsini yok edildiler. Irak'taki memurları azlederek yerlerine Hanefî ve Şafîî mezhepli Horasanlı idarecileri tayin ettim. Bu her iki mezhep te Türklerinki gibi temiz mezheplerdir... O memlekette, hiçbir Irakî [Tacik/Fars] sekreterin tek bir

kâğıda bile kalem çalmasına müsaade etmedim, zira, Irak kâtiplerinin çoğunun kötü mezheplere bağlı olduklarını ve bu yüzden de Türklerin menfaatlerini korumayacaklarını biliyordum" (NizBG 10.4).

Nizâmülmük devam ediyor:

"Devlet... ilâhî bir felâkete sürüklenbilir... Böyle kötü günlerde asil doğumlu insanlar ezilirler, kötüler idareyi ellerine alırlar... En küçük bir adam emîr olur, en âdi kişi vâli olabilir... Türkler [ordu mensupları⁴³] ve Tacikler (Farslar⁴⁴) kendilerini bilginlere ait ünvanlarla süsleyeceklerdir... Bir Türk'ün [vâli veya komutanın] idareci olarak on adet Tacik kullanması normal karşılanacak, bir Tacik'in on Türk'ün idarecisi olmasına müsaade edilecektir. Memleketin [Selçuklu Devleti'nin] işleri, bütün teşkilâtı ve esas nizamı ile altüst olacaktır" (NizBG 40.1).

"Emîrlere ve Türklerle⁴⁵ daima Hüsamü'd-Devle "Devletin (keskin) kılıcı," Saifü'd-Devle "Devletin kılıcı," vb. gibi ünvanlar verilir; sivil asiller, vâliler ve idareciler ise 'Amidü'l-Mülk "Mülkün başı," Nizâmü'l-Mülk "Mülke düzen veren," vb. gibi ünvanlar alırlardı. Bugünlerde, akıl ortadan kalkmış, ve Türkler kendilerine sivil memurların ünvanlarını vermekte, ve Tacikler de Türklerle ait olanları almaktadırlar (NizBG 40.19). Eskiden Türk emîrlerin sivil memurlara ait ünvanları almaları veya bunun aksinin yapılması kural dışı sayılırdı (NizBG 40.32).

"Mahmut, Mes'ud, Tuğrul ve Alp Arslan zamanında... Türklerin hizmetinde olan sivil hizmetkârlar ve sekreterler, Hanefî veya Şafîî mezhebenden olan Horasanlılardan seçilirdi. Iraklılar [Tacikler] kâtip ve vergi memurluklarına kabul edilmezlerdi... Bu adamlar, Deylemlilerin ve onların yandaşlarının dinlerindedir; güç ve kuvvet elde ederlerse Türklerin menfaatlerini incitecekler ve Müslümanlara zarar vereceklerdir. İyisi düşmanların aramıza sokulmamasıdır. Böylece onlar (Türkler) tehlikeden uzak yaşadılar. Şimdi durum öyle bir hale geldi ki saray ve divan onlarla dolu; her Türkün emrinde bunlardan on yahut yirmi tanesi bulunmaktadır... Bir gün gelecek divanda Horasanlı kâtip ve memur kalmayacak, ve o zaman Türkler [Selçuklular] bu insanların kötülüğünü anlayacaklar ve benim sözlerimi hatırlayacaklar" (NizBG 41.2).

Nizâmülmülk kitabında Selçuklu padişahı Alp Arslan'ın (hük. 1063-

⁴⁰ 'Hemedan'lı doktor' Reşideddin Fazlullah 1247'de doğmuştur. Daha sonra veziri olduğu Gazan Han'ın (1295-1304) emriyle meşhur *Cami-üt-tevarih* adlı eseri yazmıştır. Kitabı yazarken emrinde bulunan Uygur, Kıpçak bilginleri ile diğer yine Türk ülkeleri olan Hitay ve (Kuzey) Hindistan'dan gelmiş bilginler ona yardımcı olmuşlardır.

⁴¹ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı* (Reşideddin'in *Cami-üt-Tevârih*'inden), İstanbul, 1972 (ToOD), 75:938-941.

⁴² Ebûlgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime, Türklerin Soy Kütüğü*, Editör: Muharrem Ergin, Tercüman 1001 Temel Eser (33), İstanbul, 1973 (EbülTSK), s. 80.

⁴³ Köşeli parantez içindeki ifadeler bize aittir.

⁴⁴ Nizâmülmülk'ün *Siyasetnâme*'sini İngilizceye çeviren Hubert Darke'in kendi notu.

⁴⁵ Nizâmülmülk burada 'Türkler' ifadesi ile ordu mensuplarını kastetmektedir. 'Emîrler' (komutanlar) ordu aristokrasisini teşkil ediyorlar ve genelde Selçuklu Oğuz Türklerinden oluşuyorlardı.

1072) Ardām [Erdem] adlı bir kumandanının aykırı mezhepten olan birini kâtip olarak tayin etmesi üzerine ona şöyle bir ikazda bulunduğunu yazıyor:

"Birçok defa bu memlekette yabancı olduğumuzu söylemişimdir. Bu memleketi harbederek kazandık. Biz hepimiz Sünnî Müslümanlarız. Bu Iraklılar ise aykırı bir dine mensupturlar... Onların birer birer Türklerin arasına sızmalarına ve işlerini idare etmelerine müsaade edilirse, ... bütün bu halk... Türkleri yok etmeğe çalışacaklardır. Sen Horasan ordusunun subayı olan bir Türksün; idarecilerini, kâtiplerini ve memurlarını hep Horasanlılardan seçmelisin, ve eğer menfaatlerinin zarar görmesini istemiyorlarsa bütün Türkler de aynı şeyi yapmalıydılar. Düşmanınla ittifak etmek, kendine ve padişahına karşı bir ihanettir" (NizBG 41.3, 4).

'Tatar' yahut 'Tartar' ifadesi de geçmişte ve günümüzde yanlış anlamalarda kullanılmıştır. Bu ad, Carpini ve Marco Polo tarafından Moğollar için kullanılmıştır. Müslüman Türkler bu isimle Moğolları ve diğer Müslüman olmayan 'kâfir' Türkleri kastetmişlerse de Osmanlı yazarları Müslüman Timurular'dan da 'Tatar' diye söz ederler. Türk halkı arasındaki konuşma dilinde kullanılagelen Tatar sözcüğü ile, bu gün bile, Kafkas tipi Türk simasına karşı Türkçe-konuşan ve fakat az da olsa Mongoloid bir tipe sahip olan bir kişi kastedilmektedir. Bin yıl önce yaşayan Keykâvus ta bunu destekler. O'nun Tatarlar, Türkler ve diğer milletlerin özellikleri hakkında verdiği târifler çok ilginç olup çoğu bu gün için de geçerlidir:

"Ve eğer savaşa yarar kul almak istersen nişanları budur: Gerektir ki saçı iri ola ve boyu kısa olmaya, tamam ola... Ve burnu yuğun ola... Ve gök gözlü ola ve kara gözlü olmaya...

"Her tayifenin aybın ve hünerin bilmek gerek... Ve cemîinden hoş huylu ve işret-dost ve kulluğun gözleyici ve söz tutucu *Harlıhî* (Karluk Türkü) ve *Hutenî* (Hoten Türkü) ve *Berberî*'lerdir. Ve bu cümlesinden yürekli *Türk*'lerdir [genelde Oğuz Türkleri]. Ve cümle cinslerden belâya katlanıcı ve dertli efendisinin her haline muvafıkrak *Sıhtaklı*'dır, yani *Gürcü*'dir. Ve bu cümlesinden süst-endam ve kâhilrek *Çiğil*⁴⁶ cinsidir.

⁴⁶ Nizâmülmülk Maveratünehir'den ve Semerkant Hanı'ndan bahsederken oraların [Türk] halkına Çiğil (Cikili) adını verir (NizBG 21:5; 35:2). Çiğiller Orta Asya'nın çok eski bir topluluğudur. Mahmut Kaşgari'ye göre, onlar Büyük İskender'in Orta Asya seferinde de orada yaşıyorlardı (DLT I, 393). Mitolojik gelenekte de bu kavmin eskiliği vurgulanmaktadır. Meselâ, 17. asır yazar ve hükümdarı Ebûlgazi Bahadır Han, Nuh Peygamber'in üç oğlundan biri olan *Yâfes*'in oğlu *Türk*'ün dört oğlu arasında *Çiğil*'i de gösteriyor (EbûlTSK:11). Diğer ve daha ilginç olanı ise onun kardeşi *Amlak*'dır ki bu da Hazreti *İbrahim* oğlu *İshak* oğullarından *Ays*'in (Esav) torunu *Amâlik* (Amalek) olmalıdır. Evliya Çelebi de, *Ays* hakkında, "*İshak* oğlu *Ays*'dan Türkçe dili yayılmıştır" der (EVLÇEL III, 101).

Filcümle *Tatar*'ın çün nazar edesin başı mank ve yüzü yassı ve gözleri küçücük ve burnu etli ve dudak ve dişleri çirkin olur. Vaktâki her endamına alâ hîde bir nazar edesin, gökçek görünmez. Ve lâkin heyet-i mecmuasına ve bir kez tenine nazar edersin, Türkmen (Oğuz Türkü) suretinde gözükür. Amma *Tatar*'da bir suret ve bir safâ vardır kim kalanında o yoktur. Ve naziklikte ve zarafette *Tatar*'dan yeğrek (daha iyisi) yoktur. Lâcerem ol kim Türk'te yeğ ola, begayet hub olur ve ol kim zîşt ola, begayet zîşt olur (Şüphesiz Türk'te güzel olan gayet güzel; çirkin olan da gayet çirkin olur).

"*Hindu*'lar cümle çirkin olur ki hiç güzeli olmaz. Ve Türk'e göre *Hindü*'ların başı büyük olur ve yüzü yassı ve gözü yufka olur, yani kapaklı değildir. Ve burnu yassıdır ve dişi dudağı yaramazdır. Gerekse ayrı ayrı nazar et her âzasına, gerekse cümle endamına bir dem bak ki zîşt (çirkin) görünür, Türk sureti gibi görünmez.⁴⁷ Zira Türk'ün zatında sureti ve sıfatı ve taraveti ve hübluğu (güzelliği) ile cümle cinslerden eli üstündür.⁴⁸

"*Geldik Saklap*⁴⁹ ve *Rus* ve *Alan* cinsi dahı Türk tabiatına yakındır. Ve hem Türk gibi bunlar dahı temiz taife olurlar... Ve bunlar dahı Türk gibi muhteşem olurlar...

"İmdi geldik karalar cinsine: *Hindü*'lar ki Âdem Peygamber zamanından tâ bu zamana değin hiçbir sanat ehlinin ikisi bir yerde oturmamıştır... Amma *Hindü*'ların dükelinden yeğ ve şefkatli ve onat ve bahadır ve ağır başlı Behremen cinsidir, ya Ravut cinsidir veya Keşran cinsidir. Amma Behremen âkıldır ve Ravut bahadırdır ve Keşran ağır başlıdır. Ve ayruk hüner bulmadım *Hindü*'larda... Evet karalar cinsinden ayıpsız bir Nûbi'dir ve Habeşî'dir" (KAVUS:23).

Bütün bunların, Türkler, Horasanlılar, ve Tacikler arasındaki farkları göstermeğe yeterli olduğu kanaatindeyiz. Taciklerin Selçuklu imparatorluğu içindeki Fars tebaası olduğunu da Nizâmülmülk işaret etmiştir. Mamafih *Tacik* (Tezik) ifadesi, Oğuz Türklerinin ilk zamanlarında Horasan'a girdiklerinde kendileri tarafından bizzat Horasanlılar için kullanılmıştır. Bunun sebebi Horasanlıların Türkçelerine çok miktarda Farsça ve Arapça kelimeler karıştırmaları idi.⁵⁰ Aynı ifade, daha sonraki Selçuklu ve Osmanlı yazarları

⁴⁷ Burada Hindulardan çok Çinlileri târif etmektedir.

⁴⁸ Bizzat kendi ifadesine göre, Keykâvus'un karısı bir Türk olup Gazneli Mahmut'un kızıdır.

⁴⁹ *Saklab*, en eskiden Avarlar ve daha sonra Bulgar Türkleri için kullanılan bir tâbirdir (ÖgTM 183, Not: 19).

⁵⁰ Prof. Osman Turan şöyle yazıyor: "Tuğrul Bey Nişapur'a girince şehrin ileri gelenleri ve âlimlerini saygı ile kabul etti. Divan-i mezâlimde oturup halkın şikâyetlerini dinledi. Şehrin kadısı Sa'îd ile görüşerek: "Biz yabancılarız; Taciklerin usullerini bilmeyiz. Bu

tarafından, bilhassa Moğolların istilâlarından sonra, genellikle Anadolu'nun Müslüman halkı için de kullanıldı. Bunun sebebi biraz da Anadolu halkını, Moğollardan ayırmak içindi, zira, Anadolu ve İran Türkleri Moğollardan ekseriya 'Türkler' diye söz ediyorlardı. Meselâ, Selçuklu yazar ve aynı zamanda Moğollara hizmet etmiş olan Aksaraylı Kerimeddin Mahmut 1323 yılında, İran ve Anadolu'daki Moğol devrinin tarihini anlatan eserinde onlar için "hunhâr Türkler, köpek ve kurt gibidirler" nevinden ağır sözler kullanmıştır.⁵¹ Mahmut Kaşgarî'den de öğreniyoruz ki Tacik kelimesi 11. yüzyılda ve belki de daha önce Farmlar için kullanılmıştır. Anlamı "yabancı, düşman" olan Türkçe *tat* kelimesi de Farmlar ve Çinliler için olduğu kadar Müslüman olmayan Uygur Türkleri için de kullanılmıştır. Göçebe Kırım Türkleri de şehirde yaşayan Türkleri *tat* diye adlandırmışlardır (ÜDKT 248). Böylece görülüyor ki, tarihçi, yer ve mekâna ve eski yazarların kendi konumlarına göre değişik anlam ve kavramlar ifade eden bu terimlere dayanarak ırk teorilerine girişmeden önce çok dikkatli davranmalıdır.

Anadolu'daki Türkleri Rumî diye adlandıran Mevlâna Celâleddin Rumî, Türk'ü de en iyi târif eden birisi olduğunu aşağıdaki yazılarıyla gösterir:

"Peygamber 'Ben Tanrı eliyle cilâlanmış bir aynayım. Türk, Hintli nasılsalar, bende o sureti görürler' dedi.

"Bir gün her zümrenin önünde, saman çöpümüsün, dağ mı; Hindü musun, Türk mü? meydana çıkar.

"Hindü ile Türk, ana karnında belli olmaz. Fakat doğunca zayıf mı kuvvetli mi.. herkes görür anlar..."⁵²

"Yabancı bellemeyin, ben de bu ildenim. Düşman gibi görünüyorsam da düşman değilim. Hindü [yani Farsî] söylüyorsa da, gerçekte aslım Türktür benim..."⁵³

"Erkek, erkeklik çağına girdi, kendini bildi mi, çocukluk ölü gider; Rum diyarına mensup olur (beyaz ve Türk olur), Zencilik (karalık) kalmaz.

"Şimdi zencilik zamanı, Rum diyarına mensup olanlar, beyaz güzeller gizli. Şimdi gece, güneş gizli."⁵⁴

"Çinliler 'Biz daha mahir ressamız' dediler. Rum halkı da

dedi ki: 'Bizim maharetimiz daha üstündür.

"Oğul, Rum ressamı sofilerdir. onların, ezberlenecek dersleri, kitapları yoktur.

"Ama gönüllerini adamakıllı cilâlamışlar, istekten, hırstan, hasislikten ve kinlerden arınmışlardır.

"Gönüllerini cilâlamış olanlar, renkten, kokudan kurtulmuşlardır."⁵⁵

Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled de benzer yazılar yazmıştır:

"Kalp altın halis altından ayrıldı. Beyaz yüzlü [halis altın] Rum'lar [Rumiler] ve siyah yüzlü [kalp altın] Habeşler...

"Kalp para hakikî paraya benzer. Siyah bir Hintli ile beyaz bir Türk'ün aslı aynıdır; fakat ondan (kalp paradan) siyah bir Hintli, bundan beyaz bir Türk meydana gelir."⁵⁶

Tarihçi Şerefeddin (1465), Rumî ifadesi ile Türkleri ve Türk dilini kast ederek mevzuu açıklığa kavuşturur:

"Kavm-i Rum (Anadolu) Türkî dilin söylerler"⁵⁷

Horasanlıları ve Türkleri, ve onların kendi devletleri içinde kurdukları düzenin özünü ve kültürünü iyi anlamak için tekrar Devletşah'a dönmekte yarar görüyoruz. *Tazkirat al-Şu'arâ* adlı eserinde genellikle Farsça-yazan şâirlerden verdiği aşağıdaki örnekler bu yönden açıklayıcı olacaktır:

"(Farsça-yazan şâir) Esedî Tusî, Gazneli Mahmut zamanında Horasan şâirlerinin üstadı idi. Firdevsî onun şakirdidir... Kendisine defalarca Şahnâme nazmetmesi için tekliflerde bulundularsa da ihtiyarlığını ve

⁵⁵ Mesnevi I:3467, 3483-84, 3492.

⁵⁶ Sultan Veled, *Maârif*, Tercüme: Meliha Ambarcıoğlu, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1966 (Veled), 246, 350.

⁵⁷ Kılıcıoğlu, Vecihe, *Cerrahiye-i İlhaniye*, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, TTKB, Ankara, 1956 (Kılıcı), s. 44. Eserini Fatih Sultan Mehmet için hazırlamış olan Şerefeddin, daha sonra da Yunanca'dan tercüme ettiği kitabı *Mücerreb-name*'de şöyle der: "ben bu nusha-i kitabı Yunan' dan istihâç itdim" (Kılıcı 16). Böylece, Amasyalı olan bu Türk tabibi açıkça gösteriyor ki, 15. yüzyılın ortalarında, şehir ve kasabalarda oldukça kalabalık bir şekilde yerleşik yaşayan Rum (Yunanlı) ve Ermeni halkının varlığına rağmen, 'Rum' veya 'Rumî' ifadesi Türk ve Türkçe ile ilişkilidir, ve 'Yunan' kelimesi de Grek (Rum) anlamına gelir. Birçok Türk ve yabancı yazarlar Rum yahut Rumî tâbirleri ile ekseriya Yunanlı veya Yunanca-konuşan halkı kastetmekle büyük hatalar yapmışlar ve yapmaktadırlar. Tabii ki özel hallerde Rum kelimesi bazen Yunanca-konuşan halk ve bazen de Romalılar için kullanılmıştır.

sebepten bizden nasihatlerinizi esirgemeyiniz' ifadesini kullanmıştır" (TurST 56).

⁵¹ Aksarayî *Müsamerat-ül-Ahyar* ("Hayırlıların Gece Sohbeti") adlı Farsça eserini 1323 yıllarında yazmış ve Anadolu vâlisi Timurtaş'a takdim etmiştir (Meydan Larousse, Yayınlayanlar: S. Kılıçoğlu, N. Araz, H. Devrim, Sabah Gazetesi, 1992-1993) (Larousse).

⁵² Mevlâna Celâleddin Rumî, *Mesnevi*, 6 cilt, Tercüme: Veled İzbudak, Millî Eğitim Bakanlığı, MEB Basımevi, İstanbul, 1946 (Mesnevi), I:2370, 3524-25.

⁵³ M. Önder, *Mevlâna, Hayatı ve Eserleri*, Tercüman Y., İstanbul, 1990 (ÖndMEV), 215.

⁵⁴ Mesnevi VI:740, 1870.

zayıflığını bahane ederek bu işten affedilmesini istedi... Şahnâme vezninde yazılmış Gerşasbnâme eserlerinin meşhurlarındandır... (Firdevsî'nin ricasıyla, çok yaşlı olmasına rağmen) Bir gece ve gündüz tâ ikinci namazına kadar Şahnâmenin geri kalan 4000 beytini nazma çekti. Firdevsî ölmeden beyitlerinin müsveddesini görmeye muvaffak oldu ve üstadın şâirlik kudretini takdir etti" (LugTD I.3).

"Sultan Mahmut'un daima maiyyetinde muayyen 400 şâir bulunurdu. Bunların en ileri geleni ve başı Üstad Unsurî idi... Sultan Mahmut'un meclisinde şâirliğe ilâveten nedimlik vazifesi de vardı. Daima Sultan Mahmut'un menkıbe ve savaşlarını nazmen yazardı. Sultan Mahmut ona, hükmü altında bulunan bütün memleketlerin Melikü's-suaralığı fermanını vermiştir... Belh vilâyetinde doğmuş, Gazne'de yaşamış, 431 (1039) yılı içinde vefat etmiştir. (Mahmut'un oğlu) Sultan Mesûd devrini de idrak etmiştir... Sultan Mahmut, hayatında Horasan, Irak, Cürcan ve mülhakatının Sultan Mes'ud'a, Gazne, Kâbil ve Hindistan'ın da (küçük oğlu) Sultan Muhammet'e verilmesini vasiyet etmişti... (İki kardeşin mücadelelerinden doğan) karışıklıklar sırasında Selçuklular meydana atıldılar ve Horasan ile Irak'ı ele geçirdiler" (LugTD I.7).

"Firdevsî'nin (Horasan'ın) Tûs mülhakatından Rezân köyünden olduğunu söylerler... Tûs vâlisini şikâyet etmek maksadıyla Gazne'ye giderek bir müddet Sultan Mahmut'un sarayına gidip geldi, fakat işi olmadı... Nihayet bir gün hiyle ile Unsurî'nin meclisine girebildi... Unsurî, onu şiirlerden ve müşkül beyitlerden imtihan etti. Firdevsî'yi şâirlik şivesine hâkim buldu... ve onu kendisine arkadaş yaptı... Üstad Unsurî (Firdevsî'nin Şehnâmeyi nazmedebileceğini söylemesi üzerine) Sultan Mahmut'a: '*Çok güzel ve inci gibi parlak sözler söylemeye muktedir Horasanlı bir genç gelmiş; öyle zannediyorum ki bu genç Acem tarihini nazma çekebilecektir*' dedi" (LugTD I.10).

Devletşah devam ediyor:

"Enverî'nin şâirlik vasıfları herkes tarafından bilinir... Tûs'un Mansuriyye medresesinde ilim tahsiliyle meşgul oldu... (Selçuklu) Sultan (Sancar) ona maaş bağladı ve lûtf-u ihsanlarda bulundu... Astronomide devrin ileri gelen bir şahsı." (LugTD II.5).

"Tirmizî Sultan Sancar'ın devleti zamanında Tirmiz'den (payitaht) Merv'e geldi. Aslen Buhara'lıdır. Fakat Horasan'da yetişmiştir... Sultan Sancar, Seyyid'e 'kardeşim' diye hitab ederdi" (LugTD II.7).

"Senâî (d. 1180) eşrafdan ve din büyüklerindedir. Her lisanla [muhakkak ki Türkçe ile de] şiir söylemiştir... Mevlâna Celâlüddin Rumî, bu kadar fazilet ve olgunluğuyla beraber kendisini Şeyh Senâî'nin tâbilerinden sayıyor ve şöyle diyor: '*Biz Senâî ve Attar'ın izinden yürüdüük.*'

"Senâî, ömrünün sonlarına doğru riyazetle meşgul oldu. Dünya ve onun içindekilerinden yüz çevirdi. Hattâ o derece ki (Selçuklulara tâbi) Sultan Behram Şah Gaznevî, kendi kız kardeşini ona nikâhlamak istiyordu. Ondand bile vazgeçti..." (LugTD II.9).

Şâir Nizâmî Gencevî'den:

"(Şeyh Nizâmî Gencevî) zaman zaman Atabek'i (Kızıl Arslan) görmeye gelir ve onunla sohbet ederdi... Husrev ve Şirin kıssasını Kızıl Arslan'ın arzusu üzere nazma çekmiştir. Şeyhin vefatı Sultan Tuğrul (II) ibni Arslan zamanında 576/1180 senesinde vaki olmuştur." (LugTD III.1).

Sadi Selçuklu devrinin diğer büyük bir şâiri idi. Muslihaddin Sadi (y. 1190-1292) Fars bölgesinden Şiraz'da doğmuştur. Bu bölgede, (Oğuz) Türk Salguri sülâlesi Atabekleri, 1147 yılından Moğol hükümdarı Abaka Han (hük. 1265-1282) zamanına kadar hüküm sürmüşlerdir. Sadi'nin babası Abdullah da bu sülâlenin hizmetinde bulunmuştu. Sadi Bağdat'ta Nizâmiye medresesinde tahsil görmüş, 1220 yılında 30 yaşında iken Bağdat'ı terkederek 30 yılını seyahat ve serüvenle geçirmiştir. Suriye'de Haçlılara karşı savaşmış, Hindistan muharebelerine iştirak etmiş, ve 'Gazi' ünvanını almıştır. Şiraz'a döndükten sonra 1257'de *Bostan* ve bir yıl sonra da *Gülistan* adlı eserlerini kaleme almıştır. Ölümünde 102 yaşında idi.⁵⁸ Bir yazısında Hulâgû Han'ı övmüş; Abaka Han ile sohbetinde bulunmuştur (ToUTT 225-226). Bu ve Suriye'de Türk orduları ile Haçlılar'a karşı savaşlarda bulunması onun Türkçe bildiğine diğer bir delildir.

Sadi, kendisi gibi doğru mezhepten (Hanefî veya Şafî) olan Türk Atabey'i Ebu-Bekir için şunu yazmıştır:

"Allahım, halkı gölgesi altında rahat yaşatan Sultanı koru..."

"Ey Sultan! ibâdet'e padişah giysileriyle gelme. Dua ve niyazlarımı bir derviş gibi yap, ve Allah'a şöyle yalvar: '*Ey Allahım! Sen güçlü ve kuvvetlisin. Ben Sultan değil Senin sarayında bir fakîrim.*'" (EdwBS 27).

Sonuçta şunu söyleyebiliriz ki, tarihin büyük ihmaline uğramış olan ve yanlış olarak İran'ın bir parçası gibi gösterilen Horasan ve Horasanlılar Orta Çağlar'da emsalsiz bir uygarlık yaratmışlardır. Samanî, Gaznevî devletlerinde, ve Horasan'da ve İran'da kurulan Selçuklu imparatorluğunda yetişmiş Müslüman bilginlerin hemen hepsi aslında Horasanlı idiler. Birunî (973-

⁵⁸ Bkz: İlaGÜL (Hikmet İlaydı, *Gülistan*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1963); ve LugTD III.3; EdwBS 13; TDEK 842.

1052), Fârâbî (870-950), Gazzâlî (1058-1111), İbni Sina (d. Buhara, 980; öl. Hemedan, 1037), Nizâmülmülk (1018-1092) ve arkadaşı Ömer Hayyam ve diğer yüzlercesi, bu Türk imparatorluklarının birer vatandaşı olmakla birlikte kendilerini Horasanlı sayıyorlardı. Bu bilgiler, dinî eserlerini Kuran'ın dili olan Arapça yazmışlar, bilhassa şiirsel eserlerini Farsça kaleme almışlardır.

Binaenaleyh, burada biz üç dilli bir Müslüman Horasan uygarlığından söz edebiliriz.⁵⁹ Biri, hasbîhallerde, pazarda ve yatakta konuşulan Horasan Türkçesi; diğerleri ise, okullarda öğrenilen ve bilhassa bilginlerce kullanılan Arapça ve Farsça.⁶⁰ Bu hususta Birunî (973-1048) şöyle yazıyor:

"Ben gerek Arapçayı gerek Farsçayı ana dilimden sonra öğrendim. Bunların ikisi de benim ana dilim değildir."⁶¹

Birunî'nin ana dilinin Farsça olduğu ileri sürüldü. Buna karşılık, Prof. Togan bu meseleyi inceleyerek Birunî'nin Türkçe ve büyük bir ihtimalle Horezm'in Peçenek şivesiyle konuştuğu sonucuna varmıştır. Togan, Birunî'nin Fars doğumlu olduğunu iddia eden E. Sachau'a karşı Birunî'nin *el-Asaru'l-Bakiye*'sinde kendi ifadesiyle "Horezmlilerin Farsi ağacının bir dalı" olduğundan bahsetmesini delil göstererek ana dilinin Horezmce (Farsça) olamayacağını, dilinin Peçenek diyalektinden olabileceğini söyler (ToUTT 92, 93, 438). Diğer taraftan, Prof. Tümer'e göre,⁶² annelerinin Türk olduklarına inanan Harzemlilerin Türklere benzerliklerinin kendilerine zarar vermesinden, yani istilacı Araplarca esir edilip satılmaktan korkarak beşikteki çocuklarının kafalarını her iki taraftan baskı altına alarak genişletip çirkin hale getirmeleri⁶³ keyfiyeti'ni Birunî'nin "Allah'ın yaratığını

⁵⁹ Modern tarihçi Prof. Osman Turan da bu fikirdedir: "Selçuklular..., Arapçayı ilim ve din, Farsçayı da edebiyat ve devlet [resmî yazışma] dili olarak kabul ediyorlardı. Bu durumda Türkçe saray ve ordu'da konuşma dili olarak kalıyor. Melikşah Farsça şiir yazarken dostlarına da Türkçe mektup yazıyor idi" (TurST VIII.2, Sadreddin el-Hüseynî'den: *Ahbâr ud-devle is-Saljuqiyye*, Lahore, 1933). Yine devam ediyor: "Bayhakî Gazne saray dilinin Türkçe olduğunu kaydettikten sonra Karahanlılardan gelen mektupların Türkçe olduğunu söyler, ki bunların Uygurca yazıldığı aşikârdır" (TurST VIII.2, Bayhakî'den).

⁶⁰ Dikkatlice tetkik edilirse, bu bilgilerin eserleri hiçbir zaman saf Farsça veya saf Arapça ile yazılmamıştır. Bu eserlerde bol miktarda bulunan Arapça ve Farsça kelimeler daha sonraki Osmanlı lügatlerinde de bulunuyordu.

⁶¹ A. Süheyl Ünver [*Beyrunî'ye Armağan*, TTK Yayınları, Ankara, 1974 (Biruni)], s. 52-53], Beyrunî'nin *Kitabü's-Saydala* Mukaddemesi'nden (Eczacılık Kitabı), Tercüme: Ş. Yalıtıkaya, İstanbul 1937.

⁶² Günay Tümer, *Birunî'ye Göre Dinler ve İslâm Dini*, Ankara, 1986 (TümBİRÜ), s. 36-7, ve Notlar: 37, 38.

⁶³ Yine Tümer gösteriyor ki, Arap seyyahı İbni Fadlan da yerli Horezm halkının çok çirkin olduğunu söyleyerek bu hususu doğrulamaktadır: *İbn Fadlan Seyahatnâmesi*, Tercüme: Lütfü Doğan, İlahiyat Fak. Dergisi, Ankara, 1954 (Fadlan), s. 61.

değiştiriyorlar" diye tenkit etmesi de onun asıl (yerli?) Harzemlilerden olmadığına delildir. Bütün iddia ve görüşleri inceledikten sonra biz şu kanaate varmış bulunuyoruz ki, Birunî'nin bahsettiği bu sözde 'yerli Horezmliler' hakikatte Horezm Türkleriyle birlikte yaşayan Tacikler yani Farslar'dır. Diğer taraftan, Horezm ve Sogd dilinin ve edebiyatının (Arapların yok ettiği Muğlar'ın kitaplarının⁶⁴) bir Hint-Avrupa dili olduğuna dair iddialara karşı biz bu dillerin ve yazıların eski Uyğur alfabesi kullanan, Horasan diline benzer sofistike bir Türkçe olduğunu iddia ediyoruz.

Nihayet burada bahsi geçen İslâm uygarlığının aslında ne olduğu sorusuna cevap aramamız gerekiyor: Bu Türk mü idi?, Fars mı?, yoksa Arap mı idi? Niçin bir İbni Sina bu her üç milletçe kendinden sayılıyordu?

Batılı tarihçiler, Araplar veya başka Müslümanlarca vücuda getirilen her başarı veya eseri genellikle "Arap" uygarlığı içinde tasnif etmişler; ve Türk-Müslüman Gazneli, Selçuklu, İlhanlı, Timur-Gürkanlı, ve hatta Osmanlı edebiyat eserlerine, eğer yazarın milliyeti belli değilse "*Arap*", yahut eğer yazar Türk ise "*Müslüman*" damgasını vurmuşlardır; böylece uygarlık kelimesini Türk veya Türkçe'den uzak tutmaya çalışmışlardır. Osmanlı devletinin inhitatı devrinde, bilhassa Rus yazarların liderliğinde⁶⁵ politize edilmiş Batılı yazarlarca Osmanlı imparatorluğu içindeki ekalliyetlerin millî hislerini ateşlemek için kaleme alınmış tarih kitaplarını bir dereceye kadar mazur gösterebiliriz. Fakat onların torunlarının arasında da aynı geleneği sürdürenleri, bu tür kötü imajın kitaplarda hâlâ yansıtıldığını görüyoruz.

Horasan, Müslümanlığı kucaklamadan önceki çağlarda, geniş dinî tecrübeler geçirmiştir. İlk çağlardaki tabiat unsurlarını ve Ana-Tanrıça'yı içeren kültürlerden sonra Buda, Zerdüş dinleri ve Nesturî Hıristiyanlık burada büyük kabul görmüştür, ki bu tecrübeler Horasanlılara bir 'hoşgörülülük' (tolerans) vasfı vermiştir ki bu da onlardan Selçuklu ve Osmanlı Türklerine geçmiştir. Bunu Kienitz şöyle ifade eder:

⁶⁴ Birunî, Harezm ve Soğdluların kitaplarını yakıp yok eden Arap kumandanı ve Horasan vâlisi Muslim bin Kuteybe (670-715) için sert bir dil kullanır (TümBİRÜ 131, el-Âsârü'l-Bakiye 48). Araplar'ın Horasan vâlisi olan Abd Allah ibn al- Tâhir de 828 yılında yine aynı şeyi yapmıştır: "Onun emriyle, kendi idaresi altında bulunan memleketlerde Acedlerin ve Muğların vücuda getirdikleri kitaplardan ne buldularsa yokettiler" (LugTD 57).

⁶⁵ Bu "*çirkin Türk*" imajını en iyi, Rus asıllı bir Amerikan tarihçisi olan Z. A. Ragozin vermiş, *Story of Chaldea* (1886) adlı eserinde (RagCHAL), yeni keşfedilen Sumerlileri [ki o zaman Sumerliler'in daha yüksek bir Sâmi uygarlığı altında yaşayan Turanî dille konuşan bir halk olduğu düşünülüyordu] Türklere akraba barbar bir "*sarı ırk*" olarak târif ediyordu. Daha sonra kutsal kitaplarda adı geçen payitahtları Ur şehrinde yapılan büyük arkeolojik keşiflerden sonra, aslında Alp ırkı tipinden olan aynı Sumerliler, "*bizim uygarlığımızın yaratıcıları*" olmuşlar, ve zamanımızın en büyük Sumeroloğu olan Samuel Noah Kramer tarafından "*Tarih Sumer'de başlar*," "*uygarlık tarihinde 'ilkler'*," ve "*mirasımız Sumer'e dayanır*" gibi sözlerle öğülmüşlerdir. Fakat bu defa 'Türk' olarak değil de bilinmeyen, yokolmuş, "kayıp" bir halk olarak.

"Hıristiyan azınlıklar Selçuklu Devleti içinde Müslümanlarla her ne kadar aynı haklara sahip olmamışlarsa da, hiçbir zaman Bizans'ta olduğu gibi dinsiz avına tâbi tutulmamışlardır. İdareleri altındaki Rum ve Ermenilerin dinî inanışlarına karışmayan Türkler büyük bir tolerans göstermişler, hatta saraya giren birçok yabancı asıllı (Rum ve Gürcü) sultan karlılarının eski dinlerini muhafaza etmelerine izin vermişlerdir."⁶⁶

Horasan ve uygarlığının tarihi muhakkak yazılacaktır. Biz burada böyle emsalsiz bir uygarlığın mevcut olduğunu göstermek için sadece bir başlangıç yapmış bulunuyoruz. Hatta daha da ileri giderek, Horasanlıların, klasik Yunan devrinden sonraki ilk Rönesans'ı yarattıklarını iddia edebiliriz. Bu Rönesans, 11. yüzyılda Horasan'da Gazneliler ve bilhassa Selçuklular devrinde, Avrupa'daki İtalyan Rönesansı'ndan üç asırdan fazla bir süre önce çiçek açmıştır. Orta Çağlar'ın bu üç-dilli (Türkçe, Arapça, ve Farsça) Türk-İslâm uygarlığı, daha önceki Müslüman-Arap uygarlığının gelişmiş bir devamı olarak, Aristo'yu tefsir eden büyük bilgin Fârâbî ile Eski Yunan düşünce ve felsefesini yeniden yorumlayıp tekrar yaşama sokarak yeni bir aydınlanma çağını yaratmış, Gazzalî ile İslâmî akîdelerdeki münazaaları sona erdirmiş, Birunî ve İbni Sina ile bağınazlıktan arınmış bilimsel düşüncenin doruğuna ulaşmış, Mahmut Kaşgarî ile en büyük dil ansiklopedisini vücuda getirmiş, Yusuf Has Hacib ve Nizâmülmülk ile sosyal, kültürel mevzularda ve kamu ve devlet idaresi alanında yazılan en iyi eserleri yaratmış, ve Celâleddin Rumî ve Yunus Emre ile de tasavvuf ve insan sevgisi mevzularında doruğa çıkmıştır. Bu Rönesans, Selçuklularca 13. asır sonlarına doğru hemen hemen tamamlanmak üzere iken batıdan Haçlılar'ın ve doğudan Moğol Türklerinin hücumları sonucunda sönmeye itilmiştir.

Bu Türk devrinde bilim, daha önceki Yunan ve Arap başarılarını hazmettikten sonra, kuvvetli bir araştırma ve tecrübe'ye dayanan bilimsel olgunluğa erişmiştir. Birunî, devrinin bilinen coğrafyasını izah etmek için bir yarım küre kullanıyor (Aydın Sayılı, Biruni 16'da), gravite (çekim) kanununu da biliyordu (Muhammed Tanci, Biruni 241'de). Böylece Mevlâna, Birunî'den iki yüz yıl sonra şöyle diyebiliyordu:

"Tabiata inananlar; gök bir yumurtadır, yer de onun sarısı diye itikad etmişlerdir. / Birisi, 'Bu yeryüzü, yeri kaplayan göğün ortasında nasıl duruyor?' dedi. / O hâkim, 'Altı cihetten de göğün çekmesi yüzünden

⁶⁶Friedrich-Karl Kienitz, *Büyük Sancağın Gölgesinde*, Tercüme: S. H. Kakinç, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1973 (KieBSG), s. 129. Kienitz'in bahsettiği bu azınlık unsurlarından ziyade, Doğu Anadolu halkı olan Şii veya Alevî Türkmenler, bilhassa Yavuz Sultan Selim (hük. 1512-1520) devrinde Halifelik'in Osmanlı padişahlarına geçmesinden sonra Sünnî otoritelere büyük baskılara ve zâlimliğe maruz kalmışlardır.

hava ortasında kalır./ Mıknatıstan bir yuvarlak olsa ortasına konan demir, ortada kalır' diye cevap verdi" (Mesnevi I:2482-86).

Burada şu sualleri sorabiliriz: 15. yüzyılda İtalya'da Avrupa Rönesansını yaratan unsur veya unsurlar ne idi? Niçin bu Rönesans meselâ Fransa'da, veya Orta Çağ'ın büyük İslâm (Arap) düşünürlerinin tercümelerine İtalya'daki kadar sahip olan İspanya'da değil de İtalya'da doğmuştu? Buna cevap olarak en büyük sebebin, İtalyan papazlarının veya tüccarlarının doğuya ilk seyahat etmiş olmalarında ve böylece doğudaki Türk dünyasındaki bu aydınlanma'yı yakından görmelerinde ve hissetmelerinde yattığını söyleyebiliriz. Bu ilişkiler Anadolu'da Osmanlı devrinde de bilhassa İstanbul'da yaşayan Lâtinlerce de devam etmiştir.

Uzun tarihleri boyunca kurulan Türk imparatorlukları tabiatıyla diğer birçok milletten insanları içine çekmiştir. Böylece, bu gibi uygarlıklarda tek bir ırktan söz etmek mümkün değildir. Çok çarpıcı bir örnek olarak Amerika Birleşik Devletleri'ni gösterebiliriz ki orada sadece bir kaç asrın sonunda karışan halktan tek bir Amerikan ırkı olarak bahsetmek mümkün değildir. Ve de eğer insanların milyonlarca yıl önce yaşadığını düşünürsek, çağlar boyunca ırkların ne derece karıştıklarını tahayyül bile edemeyiz, ve her ırk, beyaz, sarı veya kara olsun, o kadar çok değişmelere maruz kalmışlardır ki bugünkü görünüşlerini geçmişleriyle bağdaştırmak mümkün olamaz. Hepsinin de, bundan beş bin, veya on bin, yüz bin veya bir milyon yıl önce başka ırklardan olabileceklerini düşünmek yanlış olmaz. Akıl sahibi aydın bir kimsenin, insanın ırkı, kafatasının şekli veya ölçüsü, ve derisinin rengi hakkında fazla hassasiyet göstermesi beklenemez. Mamafih, bu bölümde genellikle Türkler'in ırkı hakkında konuştuğumuza göre ve de geçmişte ne kadar çarpıtıldığını düşünerek, münakaşayı sona erdirmek amacıyla kendimi mevzuu biraz daha deşmek mecburiyetinde hissediyorum.

Osmanlı tarihçileri ilk Osmanlı padişahlarının fizik yapıları hakkında bilgiler vermişlerdir. Sülâlenin ilki olan "Osman Gazi, orta boylu, kara yağız, çatık kaşlı ve yuvarlak yüzlü bir kimseydi" (MünecOT I, 69). Onun oğlu Orhan Gazi'nin "Yüzü çok güzeldi. Rengi beyaza ve kırmızıya çalardı. Çatık kaşlı, uzun boylu, sakalı ne çok uzun ne de çok kısaydı. Göğsü ve omuzları arası geniş, mehib ve vakurdu" (MünecOT I, 85). Üçüncü padişah "Murad Han orta boyluydu. Sakalı ne uzun ne kısaydı. Değirmi yüzlü, büyük burunlu, uzun boyunluydu."⁶⁷ Dördüncüsü, "Bayezid Han kırmızı ve sarıya çalan beyaz değirmi yüzlü idi. Burnu büyüktü" (MünecOT I, 133).

Bugünkü Anadolu Türkleri üzerinde yapılan oldukça kapsamlı bir araştırma aşağıdaki özellikleri ortaya çıkarmıştır:

⁶⁷MünecOT I, 101. Annesi, Yar Hisar Tekfurunun kızı Nilüfer Hatun'dur.

Boy: Bölgesel farklılık yok. Erkek ortalaması 1.74-1.77 m. Kadınlarda 1.60-1.68 m.

Deri: Beyaz renk yüzde 39, buğday yüzde 37, esmer yüzde 22.

Göz: Ege, Marmara ve Akdeniz bölgelerinde yüzde 58 mavi, yeşil, elâ; İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Karadeniz bölgelerinde yüzde 63 oranında siyah, kahverengi ve elâ tonları.

Burun: Ege ve Marmara'nın doğusu ve Akdeniz bölgesinde kemersiz, düz. Karadeniz bölgesi kemerli; diğer bölgelerde karışık bir yapıda.

Tarihî Türk mezarlarından çıkan iskeletler üzerinde yapılan incelemelerin de genelde aynı sonucu verdiği kaydediliyor.⁶⁸

Asrımızda, Türkler'in ırkı hakkında Batılılar'ın yaptıkları propagandalar o noktaya ulaşmıştı ki, gerek Anadolu'da gerekse Orta Asya'da yaşayan bir çok Türk de buna inandı. Anadoludakiler, kendilerinin Orta Asya'dan İran'a ve Anadolu'ya geldiklerinde orada Hint-Aryanlar'la karıştıktan sonra ancak beyaz ırka dönüştüklerini düşünmeğe başladılar. Orta Asya Türklerinden birçoğu da, Rusların beyin yıkaması sonucu, bambaşka bir fikre takıldılar, ve kendilerinin Doğu Avrupa'dan Orta Asya'ya göçmeden önce beyaz, sarışın bir ırktan olduklarına, Orta Asya'da, yeni vatanlarında ise Türklerle (!) karıştıktan sonra Mongoloid ırkın bazı özelliklerini aldıklarına inandılar. Rus eğitim sistemi altında, yetmiş yıllık çarpıtılmış bir tarih eğitimi boyunca bilhassa Kırgız Türkleri üzerinde yapılan propagandalar tabiatıyla Türkçe-konuşan halkların tarihî kimliklerini unutturmak amacıyla yapılmıştı. Şimdi Rusların ne kadar başarıya ulaştıklarını bugünkü hür Özbek Cumhuriyeti'nin bazı vatandaşlarının hareket tarzlarından anlıyoruz: meselâ, o zaman Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olan Süleyman Demirel'in Taşkent'i ziyaretinde onu, pankartlarında yazılı şu beyitle karşıladılar:

*Çekik gözlü gittiniz! / Çakır gözlü geldiniz!*⁶⁹

Yani, "Siz Anadolu Türkleri Anadolu'ya göç etmeden önce Orta Asya'da iken kara gözlü ve Mongoloid idiniz, fakat Anadolu'da Hint-Avrupalılar'la karıştıktan sonra beyaz insanlar oldunuz." Bu yazının içindeki gizli anlam, her iki milletin de bazı aydınlarının kafasındaki trajik bir karışıklığı veya bozukluğu açıkça göstermesi bakımından oldukça ilginçtir.

Göstermeğe çalıştığım hakikat ise çok basittir: Türkçe-konuşan eski milletler, hiç olmazsa son birkaç bin yıllık bir zaman süreci içinde, mavi gözlü, sarışın tiplerle karışık, genelde esmer tenli beyaz bir ırka mensuptular. Doğuda Çinliler'e ve diğer Sarı Irk'a mensup Asyalılar'a yakın yaşayan

⁶⁸ Hürriyet Gazetesi, 4 Mayıs 1992: Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Morfoloji Anabilim Dalı'ndan, Prof. Dr. Erdoğan Cireli tarafından yürütülen altı yıllık bir araştırmanın sonucu.

⁶⁹ Meriç Köyatası, Televizyon haber yorumcusu, Star-1, 27 Nisan, 1992.

Türkler şüphesiz ki bir karışma sonucu bazı Mongoloid özellikler taşırlar. Bu 'Tatarlaşma', arkeolojik keşiflerden ve Hipokrates'in yazılarından anlaşılacağı üzere uzun bir zaman devam etmiş olmalıdır.

Brockelmann bu mevzuu aşağıdaki yazısıyla özetler:

"Kuzey gurupları arasında Mongoloid tesirler görülürse de, Turanlılar'ın güney bölümleri, uzun yüz, güçlü düz bir burun, yüksek ve dik bir alın gibi özellikleri içeren, ve oldukça tüylü (kıllı) ve mâkul büyüklükte zarif bir vücut formunu muhafaza etmişlerdir" (BrHIP II.3).

Daha önce öğrendiğimiz gibi, Cahiz devrinde Horasanlıların ve Türklerin mitolojik inançları kendilerinin Hazreti İbrahim'in soyundan geldikleri yönünde idi. Çeşitli mitolojik kaynaklar ve destanlar genellikle kuzeyli Türklerin, eski İskitlerin (Aşkenaz) ve Kimmerlerin (Gomer), ve Hazarların Hazreti Nuh'un küçük oğlu Yafes'ten, Horasan ve İran Türklerinin ise Nuh'un büyük oğlu Sam'dan veya onun nesli Hazreti İbrahim'in dört oğlundan türediğini belirtirler.

Osmanlı tarihçileri her iki soy kütüğünü de kullanırlar. Ruhî, Hazreti Yakub'un nasıl kardeşi Esav'ı (Esau) aldatıp onun doğumdaki hakkını elinden aldığı yazarak, Osman Gazi'nin babası Ertuğrul'un Sam'dan gelen soy kütüğünü verir: Ertuğrul.... bin Gök Alp b. Oğuz b. Kara Han b. Koy Han, ki bunun Kopt dilinde Esav'a tekabül ettiğini söyler. Esav da Hazreti İshak'ın oğludur.⁷⁰ İlginçtir ki, Tevratta Esav'ın Hurri karısından doğma bir oğlunun adı da *Korah* (Kara?) şeklinde geçer (Tevrat/Tekvin 36.5).

Tarihçi Neşri Osmanlı kütüğünü Yafes'e bağlar: ... b. Diptacoi b. Bulcas b. İaphet b. Noa (MenNHO 32, Not: 3), yani ... b. Dib Yakuy⁷¹ (Dip Yabgu) b. Bulcas b. Yafes b. Nuh.

TÜRK UYGARLIĞININ İNHİTATI VE ÇİÇEK AŞISININ İCADI

Horasan uygarlığının devamı olarak, İran'da ve Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı, ve yine Horasan'da ve sonra Hindistan'da Timur-Gürkanlı uygarlıkları oluşmuştur. Bu Türk dünyası, sanat ve edebiyatta, bilhassa şiirde ve

⁷⁰ V. L. Menage, *Neshri's History of the Ottomans* (Cihan-numa), *The Sources and Development of the Text*, Oxford University Press, 1964 (MenNHO), s. 12.

⁷¹ Reşideddin'e göre, "bütün Türk göçebe kavimleri köklerinin Dip Yakuy'un dört oğlunun soyundan geldiğine inanırlar. Bu dört oğuldan en büyüğü de Kara Han idi" (MaJHM, Resim 4).

mimarlıkta dünyanın en büyük eserlerini üretmiştir. Burada, bu Türk uygarlığının yarattığı sadece birkaç önemli eserden örnekler vereceğiz.

Büyük bir mimarî eser örneği Edirne'deki Selimiye camiidir ki Lady Montagu 1717 yılında onu "gördüğüm en asil bir yapı" diye târif etmiştir (Montagu 138). Diğer bir eser İstanbul'un Sultan Ahmet Camii (Mavi Cami) olup Fransız Claude Farrère onu şöyle över:

"Dev mabed insanın ruhuna hitap ediyor gibiydi. Bu Müslüman katedrali... Allah'a doğru kollarımı açmış dev bir dua gibiydi.

"Bu harika onyedinci asrın başlarında yapıldı. O zamanın Türkleri, bizim Orta Çağımızın adamlarından çok Phidias'ın çağının adamlarına yakışırdı. Saf güzelliği keşfetmişlerdi."⁷²

Diğer bir şaheser de Hindistan'da Moğollar'a (Gürkanlılar) ait, bütün dünyanın en asil ve en güzel mimarî yapıtı olarak bilinen Tac Mahal'dir. 5. Türk-Moğol imparatoru Şah Cihan tarafından ölen eşi Mümtaz Mahal adına Agra'da yaptırılmıştır. Anıtı Mimar Sinan'ın öğrencilerinden İstanbullu Mehmet İsa Efendi yapmıştır. Yapı 22 yıl sürmüş, 1658'de bitmiştir. Kubbesi yine İstanbullu Mimar İsmail Efendi'nin eseridir. Mermer duvarlarında yüzbinlerce akik, sedef, firuze işlenmiş, bunların arasında 42 zümrüt, 142 yakut, 625 pırlanta, 51 tane de çok büyük inci vardır. Anıt için 47 milyon altın lira (yaklaşık 5 milyar dolar) harcanmıştır. Süleymaniye camii için 19 milyon altın harcandığına göre miktarın büyüklüğü anlaşılır.

Avrupa Rönesans'ından sonra, Fatih Sultan Mehmet'ten Kanunî Sultan Süleyman devrine kadar uzanan muhteşem Osmanlı uygarlığı, daha sonra sanatta ve ilimde bir gevşeme içine girmiş, Osmanlılar Avrupa'da bu alanlarda oluşan yeni kuvvetlere ilgisiz kalmış, yeni ufuklara uyum sağlamak ihtiyacını ve gerekliliğini görememişlerdir.

Bu gerilemeye rağmen, Osmanlı uygarlığı, 18. asrın başlangıcında (yaklaşık 1714 veya daha önce), tıp tarihinin en büyük icadı olan çiçek aşısını dünyaya verecek kadar dinamik enerjiye sahipti. Bu icat sayesinde ki İngiltere'de Edward Jenner (1798'de) ve Fransa'da Pasteur (1884'de) aynı prensipleri uygulayarak tıp âlemine kendi buluşlarını hediye etmişlerdir. Binaenaleyh, bu bölümün kısıtlı sayfaları içinde, çiçek aşısı mevzuunu biraz daha deşmek ve açıklık kazandırmak ihtiyacını hissediyorum.

Çiçek aşısı, İngiliz sefirinin karısı olarak 1717 yılında İstanbul'da bulunmuş olan Lady Mary Wortley Montagu (1689-1762) tarafından 1718 yılında İngiltere'de tanıtılmıştır. O, 1 Nisan 1717 tarihli, İngiltere'de Miss Sarah Chiswell'e Türkiye'den gönderdiği tarihî mektupta şunları yazar:

⁷² Claude Farrère, *Türklerin Manevi Gücü*, (1937), Tercüme: Orhan Bahaeddin, Tercüman Yayınları, 1001 Temel Eser, İstanbul, 1972 (FarTMG).

"Aramızda çok yaygın ve öldürücü olan çiçek hastalığı burada, aşı dedikleri bir usulle tamamen zararsız hale getirilmiştir. Her sonbaharda, Eylül ayında aşı operasyonu bazı yaşlı kadınlarca yapılır. Halk arasında hastalığı yeni başlamış kimseler araştırılır... Yaşlı kadın en iyi çiçek cerahatı ile dolu bir fındık kabuğunu hazırlar... Aşı yapılmasını istediğiniz yeri büyük bir iğne ile acı vermeden çizer, ve iğnesinin alabileceği miktarda zehiri bulduğu damarın içine kor ve içi boş bir kabuğu yaranın üstüne kapatarak bağlar; ve bu şekilde dört beş damarı açarak aynı operasyonu yapar... Günün geri kalan zamanında aşılanan çocuklar ve gençler beraberce oynarlar; ve 8. güne kadar sağlıkları mükemmeldir. Ondan sonra ateş başlar, ve iki günü, nadiren üç günü yatakta geçirirler. Yüzlerinde nadiren 20 veya 30 adeti geçen sivilce ve kabarcıklar hasıl olur, fakat bunlar iz bırakmazlar. Sekiz gün sonra (16. gün) aşidan önceki gibi sıhhatli hallerine kavuşurlar. Her yıl binlerce kişi bu operasyonu geçirir; ve Fransız elçisi, lâtife kabilinden, diğer memleketlerde ırmak sularının yolunu değiştirmek gibi burada da çiçek hastalığını, bir yoldan çevirme hareketi (diversion) ile aldıklarını söylüyor. Herhangi bir kimsenin bundan öldüğüne dair bir örnek yoktur. Operasyonun selâmetinden o kadar eminim ki küçük oğlumu da aşılatmak niyetindeyim.

"Bu faydalı icadı İngiltere'de yaymak için büyük gayret sarfedecek kadar vatanseverim..." (Montagu 124).

İngiltere'de ise hem doktorlar hem de kilise adamları, ona, yabancı bir icadı memlekete sokan büyücü kadın damgasını vurdular:

"Lady Mary yalnız doktorlardan değil bütün muhafazakâr kesimden gelen acı bir muhalefete maruz kaldı. Mrs. Hardcastle şöyle yazıyor: 'Yemin ederim ki, aşının yayılmasından sonra güzel olmayan bir kadına rastlanamaz oldu...' Tabii ki muhalefet vardı. Lady Louisa Stewart diyor ki, 'Muhelif kesim, başarısızlık ve en kötü sonuçlar doğrultusunda kehanette bulunarak her ferdi ile ayağa kalktı; kilise adamları oturdukları yerden lâflar ederek Tanrıya saygısızlıktan, dine karşı gelmekten dem vuruyorlardı; halka, kendi çocuklarının hayatını bile tehlikeye atan bir anormal anneymiş gibi onun aleyhinde haykırımları öğretiliyordu.'

"Türkiye'de oğlunu aşılatmıştı. Bebek çağında olan kızını da İngiltere'de aşılatmış, bu olay bir denemeye tâbi tutulmuştu. Lady Stewart, hükümetçe dört doktorun gözlemci olarak tayin edildiğini söylüyor ve şunları ilâve ediyor: 'Doktorlar operasyonun başarısı hakkında o kadar şüpheli davrandılar ve başarısına karşı öyle bir isteksizlik gösterdiler ki, o (Montagu) çocuğunu bir saniye bile yalnız bırakmadı.'⁷³

⁷³ Lewis Gibbs, *The Admirable Lady Mary*, William Morrow & Co., New York, 1949

Lady Mary'nin hâtırası, sonunda ebedileştirildi, ve Lichfield Katedrali'nde 'Koruyucusunun külleri önünde ağlayan Güzellik sembolü bir kadın heykelini temsil eden' bir anıtta şu kitâbe yazıldı':

RIGHT HONOURABLE
LADY MARY WORTLEY MONTAGU
HATIRASI'na Hürmeten:
O, Çiçek Aşısı Gibi
Hayırlı Bir Şeyi
Türkiye'den Bu Memlekete Getirdi.⁷⁴

Lady Montagu'nün târif ettiği çiçek aşısı sadece onun bu operasyonu öğrendiği yer olan İstanbul veya Edirne'ye has bir olay olmayıp bütün Osmanlı imparatorluğu içinde yayılmış sosyal bir tatbikat halini almıştı. Bunu şundan öğreniyoruz ki (muhakkak ki Osmanlı idaresinde olan) Kuzey Afrika'dan Amerika'ya getirilen köleler aşığı biliyorlardı. Buna ve aşığı ilişkin diğer bazı tarihî bilgileri aşağıdaki yazıdan öğreniyoruz:

"Cotton Mather (1662-1728) çiçek aşısını Afrika'dan getirilen kölelerden öğrenmişti. Diğer taraftan, İngiltere'deki Philosophical Transactions yayınlarında Türkiye'deki tatbikatı anlatan Dr. Timoni ve Dr. Giacoino Pylarini'nin yazılarını da okumuştur. İstanbul'da bulunan Dr. Emanuel Timoni aynı zamanda Royal Society'nin de bir üyesi idi, ve çiçek aşısını târif eden yazısı 1714 yılında yayınlanmıştı. Kendisi 1718 yılında da İstanbul'da olup aynı zamanda Lady Mary'nin aile doktoru idi."⁷⁵

"Dr. Giacoino Pylarini (1658-1718) ise Venedikli bir doktor olup daha önce İstanbul'da bulunduğu sırada aşığı öğrenmiş, ve bu tatbikatı 1715 yılında Venedik'te yayınlamıştı. Aynı yazı 1716 yılında Philosophical Transactions'da da yayınlandı. Yine İstanbul'da bir müddet kalan ve daha sonra Londra'da göz mütehassısı olan İskoçyalı Dr. Peter Kennedy'nin 'hâricî tedavîler' üzerinde 1715 yılında yayınladığı bir eser 'Çiçek Hastalığı, Aşılama Usulü, Ve Tedavisi' adlı bir bölümü de içeriyordu. Amerika'da, Cotton Mather Eylül 1721 yılına kadar hiç biri ölümle neticelenmeyen otuz beş kişiyi aşılammıştı... 1743 yılında, Güney Carolina eyaletinin Charleston şehrinden Londra'ya gelen Dr. James Kilpatrick, kendi şehrinde 1738 yılında çok şiddetli bir çiçek salgını hakkında bir yazı yayınladı. Ona göre, bu ölüm saçan salgın ancak aşı

(GibALM), s. 129-131.

⁷⁴ GibALM 132.

⁷⁵ Robert Halsband, *The Life of Lady Mary Wortley Montagu*, Oxford University Press, London, 1956 (ikinci basım, 1957) (HalLMWM), s. 80-81.

sayesinde durdurulabilmişti... Aşı, İsveç ve Danimarka'ya 1754-56 yıllarında girmişti... Hanover'e ise İngiltere'den girmiş, fakat ancak asrın sonlarına doğru diğer Alman devletlerine yayılabilmişti. Prusya Kralı Frederick II 1775 yılında, İngiliz doktoru William Baylies'in, yerli on dört eyalet doktoruna aşığı öğretmesini sağladı. Tabii ki muhalefet vardı. Meselâ, 1797 yılında filozof İmmanuel Kant, bir insanın aşığı izin vermesi ile kendisini hayatî bir tehlikeye attığını ileri sürüyordu. Amerikan ihtilâlinde (1775-1783) aşılama yaygın şekilde tatbik edilmiş, General George Washington bütün ordunun aşılınması için emir vermişti."⁷⁶

Dr. Edward Jenner İngiltere'de 1798 yılında çiçek hastalığına karşı 'vaccination' aşısını⁷⁷ bulduğu zaman o, değişken bir metot, ve bizzat kendi iddiâsına göre, Türk aşısından daha emniyetli bir koruma usulü bulunduğunu biliyordu. Daha sonra Jenner 'cowpox vaccination' metodu ile çiçek hastalığının tedavisinin mucidi olarak ilân edildi, ve bunun yüzünden de İngilizler onun heykelini diktiler. Aslında iki metot arasındaki fark, zayıflatılmış (attenuated) çiçek zehrinin hangi bünyeden alınmış olmasında idi. Türk metodunda zehir bizzat insandan, Jenner metodunda ise inekten geliyordu. Her ikisinde de, zehrin alındığı bünye hastalığı hafif geçirmekteydi. Buna rağmen maalesef Türkiye'de çiçek aşısının mucidinin hiç olmazsa bir 'meçhul' âbidesi bile dikilmemiştir. Böyle büyük bir tatbikatın Türkiye'de uygulanması için muhakkak ki Osmanlı sarayındaki başhekimin onayı, Şeyhülislâmın fetvası ve sonra da Padişahın bir fermanı gerekiyordu. Tarih bize 17. yüzyılda İstanbul'da büyük bir çiçek salgınının olduğunu gösteriyor, ki bu felâket neticesi duyulan ihtiyaca cevap olarak çiçek aşısı bulunmuş olması da çok muhtemeldir.

Zamanımızın modern bir hekimi Avustralyalı Dr. Burnet çiçek hakkında şu bilimsel yorumu yapmaktadır:

"Çocukları çiçek hastalığına karşı korumak için kullanılan ilk metot, (çiçeği hafif geçiren) diğer bir çocuğun üzerindeki yaradan alınan zayıf zehrin aşılınması (inoculation) yolu idi... Elde edilen iyi sonuçlar, metot'un 50 yıl kullanılmasını sağladı... Bu, 'variolation' denen metot zamanla Jenner'in 'cowpox vaccination' denen aşısına yerini bıraktı. Aşının tarihçesi bir çok karşıt fikirler ve anlaşmazlıklarla doludur;

⁷⁶ Dr. George Rosen: *The History and Conquest of Common Diseases*, Walter R. Bett, Editor, Univ. of Oklahoma Press, 1954 (BetHCCD), s. 51-54. George Washington'un kendisi 1751 yılında 19 yaşında iken Batı Hint adalarındaki Barbados adasına yapılan bir seyahatte çiçek hastalığına yakalanmış, bu da yüzünde ömür boyu kalacak bir iz bırakmıştı (EncyAm).

⁷⁷ Bütün literatürde 'inoculation' terimi ile Türkiye'deki aşı metodu, 'vaccination' tâbiri ile de Jenner'in bulunduğu cowpox aşısı kastedilmektedir.

Jenner ve destekleyicileri, 'vaccination' metodunun çiçek hastalığına karşı ne kesin bir koruma ve ne de zararlı ve tehlikeli olup olmadığı yolunda fazla bilimsel bir yaklaşım gösteremediler... İnsandan alınan virüs (smallpox/çiçek) ile inekten alınan virüs (cowpox) arasında yakın zamanlarda yapılan karşılaştırmalı bir araştırma gösteriyor ki bugün kullanılan standart aşı virüsü 'cowpox' dan ziyade 'çiçek' virüsüne [Türk usulünde kullanılan virüse] benzemektedir. Kabul etmeliyiz ki, bugünkü virüsün atası doğrudan doğruya gerçek çiçek (smallpox) virüsüdür.⁷⁸

Meşhur Amerikalı Dr. Benjamin Waterhouse, 1880 yılında benzer gözlemlerde bulunmuştu. Jenner'in usulünde kullanılan cowpox virüsü üzerinde yaptığı tecrübelerin sonuçlarını şöyle ifade etmiştir:

"Ailemin gençlerini (cowpox ile) aşıladım. Altıncı güne kadar zahiri bir işaret yoktu, o gün bir kırmızılık belirdi. Hasta 8. gün aşılandığı kolunun altında ağrıdan yakındı. 9. günde aşılana yer aşikâr bir iltihaplanma gösterdi. 10. günde, aşı (Türk metodu) üzerinde tecrübesi olan herhangi bir kimse kolda mikrobun tamamen yerleştiğini söyleyebilirdi. 11. günde ateş belirtileri bariz şekilde ortada idi... Aşılana yerin etrafı kızarmış, bu kızarma omuzdan dirseğe bütün deriyi kaplamıştı. Virüs, gerçek derinin bir parçasını sanki koldan koparmış, aşılana yer bir asitle yenmiş gibi idi ki bu hal, smallpox (Türk metodu) aşısının da vazgeçilmez bir göstergesinden başka birsey değildi" (RapGAIM 172-3).

Daha sonra Boston yakınındaki Smallpox Hastanesi'nin hekimi Dr. Aspinwall'a şu mektubu yazdı:

"İngiltere'de cowpox adı ile bilinen yeni hastalığı duymuşsunuzdur. Bu hastalık çiçeğe o kadar benzemektedir ki yeni hastalığın eskisinin aynı olduğu düşüncesi bugün İngiltere'de kabul edilmiştir" (RapGAIM 174).

Jenner de aynı fikirde olduğunu, 1800 yılında hazırladığı bir raporuna, South Gloucester Regiment of Militia'nın yardımcı operatörü Dr. M. J. Tierney'in kendisine yazdığı şu mektubu eklemekle göstermektedir:

"Cowpox virüsünün çiçek hastalığını önlemedeki yararlılığına, ve cowpox'un çiçeğin (smallpox'un) yerini alan hayırlı bir metot olduğuna şimdi tamamen inanıyorum..."⁷⁹

⁷⁸ F. M. Burnet, (O.M., M.D., F.R.S.), *Natural History of Infectious Disease*, Cambridge University Press, Bentley House, London, 1962 (BurNHID).

⁷⁹ C. W. Eliot, LLD (Ed.), *Scientific Papers*, Harvard Classics, Vol. 38, P. F. Collier &

Türk metodunun tehlikeli olduğu yolundaki iddiaların Lady Montagu tarafından çürütüldüğünü, Mr. R. Halsband'ın şu yazısından da anlıyoruz:

"Muhalefet hem kiliseden hem de tıp adamlarından geldi. Temmuz 1722 yılında, Edmund Massey adında bir rahip aleyhte vaaz vererek aşının Tanı'nın iradesine karşı gelme olduğunu beyan etti. Lady Mary kalem eline alarak halk önünde aşığı savunmak üzere 'Bir Türkiye Seyyahı Tarafından Çiçek Aşısının Açık Bir Târifi'⁸⁰ başlıklı bir yazı yayınladı. Burada şöyle diyordu: 'Doktorların hilekârlıkları ve cahillikleri ile zarar verdikleri ve aldattıkları halk kitlesine olan şefkatimden dolayı, İstanbul'da tatbik edilen, hiçbir kötü etkisi görülmeyen ve daima başarıyla sonuçlanan çiçek aşısının en doğru bir şekilde târifini vermeğe karar verdim...' Ondan sonra da doğru aşı metodunu târif ederek bunu İngiliz doktorlarının tatbik ettikleri delice ve tehlike dolu usulleri ile mukayese ediyor, ve alaycı bir şekilde şunu ilâve ediyordu: 'Böyle birkaç kurbandan sonra ümit edilir ki Bilim aleyhine yapılan bu dehşet verici teşebbüsler tamamen yenilgiye uğratılabilir...' (HalLMWM 109, 111).

Lady Montagu'ye bu kampanyasında arka çıkan Sir Richard Steele onu *Plain Dealer* (3 Temmuz, 1724) gazetesindeki bir yazısında 'her yıl binlerce İngiliz'in hayatını kurtardığı' için tebrik ederek şunları ilâve ediyordu:

"Bazı tarihçilerin müşahedelerine göre, İngiltere en büyük nimetlerini kadınlarına borçludur... Bu icadı getirdiği için Lady'nin akliselimine ve cesaretine minnettarız. Gelişme o kadar kuvvetlenmiştir ki, onun (aşının) 'Şanlı Tanıtıcısı ve Kurucusu'nun hatırası bu sayede gelecek kuşaklara kutsal bir armağan olarak kalacaktır.'⁸¹

Edward Jenner, (Türk) aşısının icadından yaklaşık seksen yıl sonra, her iki metodun da bazı tehlikeler doğurduğunu kuvvetli bir dille ifade etmiştir:

"Tartışma kabilinde farzedelim ki yüz kişide biri cowpox ile aşılandıktan sonra çiçek hastalığına yakalanmış olsun. Bu aşının kullanılmasının iptal ettirilmesini mi gerektirir. Bütün düşünceleri bir tarafa bırakırsak, kim inkâr edebilir ki, soyut olarak zararsız sayılabilen (Türk usulü) çiçek aşısı birçok hallerde insana zarar verecek bazı unsurları içermesin.

Sons, New York (EliSP), s. 222-3.

⁸⁰ İngilizcesi 'A Plain Account of the Inoculating of the Small Pox by a Turkey Merchant' olan bu yazının tamamı *Journal of the History of Medicine*, III (401-2)'de neşredilmiştir.

⁸¹ Melville, Lewis, *Lady Mary Wortley Montagu, Her Life & Letters*, Houghton Mifflin Co., Boston and New York (MelLMWM), s. 137.

Şu hatırlanmalıdır ki, aşılana vücuda çiçek hastalığına karşı tam bir bağıklık kazandırılmaz" (Edward Jenner, 1798, EliSP 160, 202-3).

Amerika'da 1810 yılında, Jenner'in keşfinden on iki yıl sonra, cowpox aşısında bazı başarısızlıklara rastlandı. Dr. Benjamin Waterhouse tarafından programlanan geniş bir aşılama sonrası, "saf olmayan aşı maddesi kullanılması ve aşının ekseriya doktor olmayan kişilerce yapılması sonucunda ciddi bir çiçek salgını başgösterdi. Waterhouse halkın kızgın protestolarına maruz kaldı; fakat Boston Sağlık Meclisi'nin bir soruşturması aşının kullanımında tamamen doğru hareket edildiğini ortaya koydu" (EncyAm).

Fransız düşünürü Voltaire de aşının icadı hakkında yorumlarını yazmaktan geri kalmamıştır. Voltaire 1727 yılında Lady Montagu ile tanışmış ve herhalde onun çiçek hastalığı ile ilgili tecrübelerini o zaman öğrenmişti. Fransa'ya dönünce yaptığı bazı olumlu çalışmalara rağmen çiçek aşısının genel tatbikatı ancak 1750 yıllarında başladı. Buna rağmen Voltaire, 1734 yılında yayınlanan *Felsefi Yazılar* adlı eserinde Türk icadına karşı biraz kıskançlık göstermiş, tarihi bazı hayali süslerle bezeyerek tahrif etmiştir:

"Bütün diğer Avrupalılar, yani Hıristiyan kısmı, İngilizlerin kendi çocuklarına, muhtemel bir çiçek hastalığına karşı korumak için bizzat çiçek zehirini aşılama yoluyla yüzünden onların kaçı ve zirdeli olduklarını iddia ederler... İngiltere dışında çok korkunç bir şekilde yorumlanan bu meşhur tatbikatın şimdi tarihini size anlatacağım.

"Yabancı ticarete birinci sırayı alan kız çocuklarını doğuran Çerkezistan kadınları, çok eski zamanlardan beri çocuklarına çiçeği aşılamayı âdet edinmişlerdir... Bu maksatla kolda bir kesik-yarma açarlar ve diğer bir çocuktan dikkatlice alınan bir püstülü bu yarığın içine yerleştirirler... Böylece çok hafif bir çiçeğe yakalanmış olan altı aylık veya bir yaşındaki bir çocuk hem yaşamaya devam edebilecek hem de vücudunda hiçbir işaret kalmadan iyileşebilecekti...

"Böylece çocuklarının hayatını ve güzelliklerini korumak için yegâne yol onlara çiçek zehirini erkenden vermektir... Çok mantıklı bir halk olan Türkler bu tatbikatı benimsediler; ve bugün İstanbul'da çocuklarını daha memede iken aşılama bir paşaya rastlayamazsınız.

"Çerkezlerin aşısı daha önce Araplardan öğrendiğini söyleyen insanlar da mevcuttur. Zannediyorum ki bu noktanın açıklanmasını bir Benediktin papazına bırakmak daha doğru olur ki o, mevzu üzerinde ispatlarla dolu birkaç ciltlik eser yazmaktan geri kalmayacaktır. Mesele hakkında şunu biliyorum ki I. George'un hükümdarlığı başlangıcında İngiltere'nin en saygın kadınlarından olan Lady Mary Wortley Montagu, İstanbul'da sefir bulunan kocası ile birlikte iken o çok kuvvetli akliseli-mini kullanarak Türkiye'de doğan çocuğuna çiçek aşısı yaptırmaya karar

verdi. Yanındaki rahibinin bu tatbikatın Hıristiyanlığa aykırı olduğunu, bunun ancak dinsizler için geçerli olabileceğini ihtar etmesine rağmen Lady'nin oğlu aşından rahatsızlık çekmeden iyileşti... Lady Montagu Londra'ya dönünce geçirdiği tecrübeyi şimdi İngiltere kraliçesi olan Wales prensesine anlattı... Prenses Caroline bunu işitince aşının, cina-yetten dolayı ölüme mahkûm edilmiş dört kişi üzerinde tecrübe edilmesine karar verdi... böylece onların hayatlarını kurtarmış oldu...⁸²

"Prenses... kendi çocuklarına da aşı yaptırdı. Bütün İngiltere onu takip etti. O zamandan beri en az on bin çocuk hayatta olmalarını, ve bütün kızlar da güzelliklerini Lady Mary Montagu'ye borçludurlar.

"İngiltere'de ve Türkiye'de, sıhhatleri esasen çok bozuk olup ta zaten ölecek olanların dışında, aşılama büyük kitle içinde hiçbir ölüm vakası olmadı; hiç bir yara izi de görülmedi... Paris'te 1723 yılında ölen yirmi bin insan şimdi hayatta olabiliyordu... Eğer doktorlarımız ve papazlarımız müsaade ederlerse belki on yıl sonra bu aşığı uygulayabiliriz; yahut farzımız İngilizler bir kararsızlık sonucu bu tatbikattan vazgeçerlerse sırf onlara inat Fransızlar çocuklarını aşılayacaklardır.

"Çinliler deriyi çizmek yerine bizim enfîye çekmemiz gibi onlar da çiçek tozunu burundan alırlar..."⁸³

Voltaire'in fikirlerini tartışmadan önce Dr. George Rosen'in çiçek hastalığının tarihine ilişkin sözlerini dinleyelim:

"Çiçek hastalığı, ilk defa Râzî tarafından meşhur eserinde tanımlanmıştır.⁸⁴ O ve sonra İbni Sina ve diğer 10. ve 11. yüzyıl Müslüman yazarlar, hastalığın Doğu'da çok yaygın olduğunu bildirmişlerdir. Şurası

⁸² Hakikatte altı kişi olduğunu şu kayıttan anlıyoruz: "1721 yılının yazında aşı için Newgate'teki mahkûmlardan altı kişi kurtuldukları takdirde idamdan af edilecekleri vaadiyle gönüllü olarak seçildi. Lady Montagu'nün İstanbul'da da doktoru olan Maitland operasyonu yapmak için ikna edildi. Prens ve Prenses'in, Royal Society'nin de üyesi olan doktorları operasyon esnasında şahit olarak bulunuyorlardı... Mahkûmlardan beşi aşığı küçük bir nöbetle atlatıldı, bir tanesi ise daha önce çiçek hastalığı geçirdiği için hiçbir değişiklik göstermedi. Altı mahkûm da bu suretle hürriyetlerine kavuştular" (HallMWM 109).

⁸³ Voltaire, *Candid and Other Writings*, edited by Maskell M. Block, Random House, Inc., The Modern Library, New York, 1956 (Voltaire), s. 332-35.

⁸⁴ Ebubekir Muhammet İbni Zekeriyâ al-Râzî (841-926?), Rey şehrinde doğmuş, Bağdat'ta tahsil etmiş, her iki şehirde de baş-hekimlik yapmıştır. Mansur bin İshak'ın hükümdarlığı zamanında Samanî sarayında kabul görmüştür. Yalnız tabib değil aynı zamanda büyük bir bilgin idi. Şu sözleri önemlidir: "Gerçek olan madde âlemdir. Ruh ile Tanrı evrenin dışındadır. Varlık bütününde beş sonsuz (ezeli) ilke vardır: Tanrı; boşluk (mutlak mekân); süre (mutlak zaman); ruh (ışık, aydınlık); ve madde (karanlık)... İnsan aklı iyi ile kötüyü, tanrı ile ilgili nitelikleri bilir... Bütün yaratıkların başlangıcı salt ışıktır (nur)" (Larousse). Râzî'nin eserlerinin çoğu zamanımızda kayıptır. Beyrunî'nin harcadığı emekler sayesinde, Râzî hakkında bazı bilgilere sahip bulunuyoruz (Biruni 75'te Aydın Sayılı).

aşikâr ki çiçek Yakın Doğu'da 7. yüzyıldan önce biliniyordu. Daha eski zamanlarda ise hastalığın mevcudiyeti müphemdir... Eski Yunan ve Roma devri yazarları arasında çiçek hastalığı diye tanımlanabilecek bir kayıta rastlanmaz.⁸⁵ Üçüncü ve altıncı yüzyıl Çin ve Hint tıp kaynaklarında hastalığı ima eden bazı yazılar mevcuttur" (BetHCCD 47).

Böylece, Voltaire'in Çerkezlerle ve Çinlilerle ilgili çiçek hastalığına dair verdiği tarih bilgisi şayiadan ileri gitmez. Maalesef aynı şayialar hâlâ günümüzün ansiklopedilerinin sayfalarını süslemekte, hiçbir delil gösterilmeden eski zamanlarda Çin'de çiçek aşısının tatbik edildiği yazılmaktadır. Halbuki, Amerikalı Dr. D. J. Davis, 18. yüzyılda Asya'da (ve Avrupa'da) çiçek salgınlarının çok yaygın olduğunu yazarak şunu ilâve ediyor: "Çiçek hastalığının muhakkak gelip büyük bir ihtimalle ölümle sonuçlanacağını bilen Çinli anneler, çiçek geçirmemiş çocuklarını saymazlar onları yok farzederlerdi" (EncyAm). Yukarıda Dr. Rosen tarafından bahsedilen Müslüman yazarlarda da Çinliler arasında aşının tatbik edildiğine dair bir kayıt yoktur. Çerkezler arasında aşının daha önceden tatbik edilmesi diye bir şey olsaydı Lady Montagu bundan bahsedirdi. Voltaire ise, *Essay On Epic poetry* adlı eserinde tarafgirlik ve kıskançlık üzerindeki hakikî his ve görüşlerini bildirmekle bu hususta ne kadar tezada düştüğünü gösterir:

"İngiltere'deki gözlemlerimi anlatmağa karar verdim ama Sorbière'i taklit etmeye hiç niyetim yok. Zira o, İngiltere'de üç ay kalıp, âdetlerini ve dillerini hiç bilmeden bu memleket hakkında kesin ve aşağılayıcı hiciv mahiyetinde bir yazı yazmıştı.

"Avrupalı seyyahların çoğu kendi komşuları hakkında kötü şeyler yazarken, (daha uzaktaki) İranlılar ve Çinliler hakkında bol bol övgüler yağdırırlar. Bunun sebebi, kendimizle kolayca mukayese edebileceğimiz komşularımızı doğal olarak aşağılamak, ve aramıza kıskançlığımızı ortadan kaldıran uzak mesafenin girdiği kimselerin kıymetini yükseltmek arzusudur" (Voltaire 205).

Jenner'den hemen hemen yüz yıl, ve Montagu'den yüz elli yıl kadar sonra, Pasteur 1884 yılında kuduz aşısını buldu. Takip ettiği yol çiçek aşısındaki aynı idi: 'zayıflatılmış bir virüsün şahsın o hastalığa yakalanmasını önlemek amacıyla vücuda aşılanması.' René Vallery-Radot, Pasteur'ün tecrübelerini anlatırken şu sözlerle bunu açıkça gösteriyor:

⁸⁵ Mamafih bizce, Tucydides tarafından bildirilen, Peloponez Savaşı'nın (M.Ö. 430) ikinci yılında Atina'yı kasıp kavuran ve hastalığın 7. veya 9. günlerinde ölüme götüren (EncyAm) âfetin veba değil bir çiçek salgını olması çok muhtemeldir. Zira asıl vebada ölümün genelde ilk gün ve en fazla üç gün içinde geldiği bilinmektedir.

"O (Pasteur) şimdi zehrin şiddetini azaltmak istiyor; virüs zayıflatılabilirse aşılanan köpeklerin de kuduza karşı bağışıklık sağlayabileceklerini ümit ediyordu..." (RapGAIM 265-6).

Diğer bir çok hastalıklara karşı bulunan aşılarla da aynı prensipler takip edilmiştir. Böylece, 18. yüzyıl başlangıcında Türkiye'de çiçek aşısının icadı başlıbaşına tıp ve bilim tarihinin en büyük aşaması, en büyük olgusudur. Jenner'in inekten alarak yaptığı cowpox aşısı Türk icadının bir tekrarı, en iyimser bir görüşle de ilk aşının ileri bir gelişimidir. Şimdi hatırlayamadığım bir kaynakta gördüğüm verilere göre dünya nüfusu eski çağlardan 17. yüzyıl başlangıcına kadar oldukça sabit bir nüfusa sahipti; fakat, aşının icadı ve tatbiki sonucunda dünya nüfusu büyük bir ivme kazanmıştır.

Aşının icadından yarım asır sonra, 1757 yılında, Osmanlılarda önemli bir olgu daha yaşanmaktaydı. Erzurumlu İbrahim Hakkı (1757) *Marifetnâme* adlı eserinde, Prof. Bozkurt Güvenç'in ifadesiyle, "Darwin'den yaklaşık yüz yıl önce, çağdaş 'Evrin Kuramı' nın bazı ilkelerini" şöyle dile getiriyordu:

"Maddelerin uyuşup birleşmesinden madenler (mineraller, cansızlar), onlardan sırayla bitkiler, ve hayvanlar (canlılar) çıkmıştır ortaya. Ve amma, hayvanla insan arasındaki bağlantının en belirginini maymundur. Kıl ve kuyruğundan başka dışı ve içi insana benzer" (GüvTK 201).

Kahire'deki ilk baskısında yer alan aşağıdaki ifadeler daha da ilginçtir ki sonradan evrimle ilgili bu bölümler metinden çıkarılmıştır:

"Bu tür bilgileri çürütmeyi din'in gereği sanan kimseler, din'e (inanca) karşı cinayet işlemiş sayılır. Çünkü bilgin, akıl yoluyla çıkan doğru'dan değil de, belki dinden kuşkuya düşer. 'Akla aykırı din nasıl olur?' sorusunu sormaya başlar" (GüvTK 201, *Marifetnâme* 45'den).

Bu ifadeler Erzurumlu Osmanlı bilgininin, kendisinden çok önce gelen Birunî ve İbni Sina gibi hür ve akılcı düşünce sahiplerinin bir takipçisi olduğunu göstermektedir.

BÖLÜM 7

İSKİTLER VE DİLLERİ

Tarihçi Michael Grant İskitler hakkında şunları yazıyor:

"M.Ö 7. yy. ortasında, Asurî imparatorluğunun batı bölümü yarı barbar, Hint-Avrupa dili konuşan bir İskit oklu süvari orduları tarafından işgal edildi. Bunlar daha önce Güney Rusya steplerini almışlardı."¹

Birkaç şahıs ismine dayanarak İskitler, İranî bir dille konuşan Hint-Avrupa'lı bir ırk sayılmışlardır. Kendi dilinin kolayca arkaik bir Türk dili olduğu görülen Macar bilgini Peter Vaczy de böyle düşünmektedir:

"Hunların (Hiung-nu) siyasî kudretleri ve daha sonra göçleri başlamadan önce, bütün Garp stepinde İranî göçebeler hâkim bulunuyorlardı... İskitler (ve Sarmatlar) aslında bütün Türkistan'ı ve hattâ bütün Sibirya bozkırlarını istilâsı altında bulunduran büyük Saka kavimler ailesinden çıkmıştır... Soğd'ların dili de bir Saka dili idi.

"Tarım Havzasının şimalindeki kenar şehirlerin sakinleri, 9. asrın ortasından itibaren büyük küteller halindeki Uygur fatihlerinin yerleşmeleri neticesinde Türkleşmişlerdir... Harabeleri arasındaki duvarlarda bulunan tasvirlerinde, Avrupaî çehreler müşahede ediyoruz. Sarışın veya kırmızıya çalan saçlar, gözlerin mavi ve yeşile kaçan renkleri, münakaşasız tarzda, yalnız dilleri ile değil, fakat ırkî teşekkülleri bakımından da Indo-Avrupaî camiasına mensup olduklarını göstermektedir."²

Birçok Türk tarihçisi de bugün bu fikirleri benimserler.³ Mamafih, Zeki Velidi Togan gibi bazı tarihçilerimiz, bilhassa kültürleri yönünden onları Türk saymaktadırlar. Daha evvelce de, Avrupa ve Asya'da İskit sanatına⁴

¹ Grant, Michael, *Ancient History*, Harper & Row, New York, 1965 (GraAH), s. 74-75.

² Gyula Nemeth, *Attila ve Hunları*, Tercüme: Ş. Baştaç, Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, No. 106, Anıl Matbaası, İstanbul, 1962 (NemAH), s. 57-59.

³ Meselâ, Dr. Turgut Akpınar şöyle diyor: "Bugünün bilim dünyasında, bazılarınca hâlâ Türk sayılan İskitler, Türk olarak kabul edilmezler" (Tarih ve Toplum Dergisi, Aralık 1984).

⁴ Bkz: E. D. Phillips, *The Royal Hordes*, Thames And Hudson, London, 1965 (PhiRH), s. 55-56. Burada yazar bu sanat hakkında şunları söylüyor: "İskitlerin çok özel, kuvvetli sanat stilleri, bilhassa hayvanlarla ilgili natüralistik motifleri yaratmaları bizi hâlâ hayrette

ait muhteşem arkeolojik keşiflerden önce, tarihçiler İskitleri Türkçe-konuşan göçebe barbarlar sınıfına sokmak temayülünde idiler.

Tabiidir ki kültür başlıbaşına yeterli değildir; ve biz son hükmün bilimsel kanıtlarla, yani dil ile verilebileceği düşüncesindeyiz. İskitler hakkında en iyi deliller, "Tarihin Babası" sayılan Herodot tarafından verilmiştir.

İSKİTLERİN ATALARI VE KAVİMLERİ

Herodot İskitlerin kökenleri hakkında şu bilgileri verir:

"İskitlere göre, ülkelerinde yaşayan ilk adam Targitaus adlı biri idi. Babası Zeüs ve anası Borysthenes (Dnieper)'in bir kızı idi. Targitaus'un üç oğlu oldu: Leipoxais, Arpoxais, ve Kolaxais" (Herod IV.5).

"Leipoxais'dan Auchat(ae) İskitleri; Arpoxais'dan Katiar ve Trasp'lar; en genç olan Kolaxais'dan da Kralî İskitler yahut Paralat'lar ortaya çıktı. Hepsine, bir krallarının adına izafeten Skoloti adı verilmiştir" (IV.6).

"... ve Farslar bütün İskitlere 'Sakalar' derler" (VII.64).

Şuna eminiz ki bu isimlerin çoğu etimolojik olarak Türkçe izah edilebilir. Eski Yunanlı yazarlar, Türkçedeki *ş*, *c* ve *ç* seslerine tekabül eden harflere sahip olmadıkları için *ş* yerine *s*; *c* yerine *d*; *ç* yerine *θ* (*th*), *s*, veya *t* harflerini kullanmışlardır. Aeol, İyon, Dor ve Attik (son klasik Yunanca) gibi, eskiden yeniye doğru gelen Yunan diyalektlerinde, Türkçede olduğu gibi bazı fonem ayrılıkları mevcuttur. Bunlardan önemli olanları şunlardır:

b < p⁵; g = Dor. d (LiScGEL 137); d = Aeol. l (403); z = Aeol. d (297); z < İyon. d (297); H = sesli bir nefes (sessiz harf) M.Ö. 403 (300); H (Eta, uzun i) İyon. = Dor. a (1); θ = kh/h veya h (sesli bir nefes) (310); θ = Dor. x (h) (774); θ = Dor. s (310); i (İyon.) = Dor. a; k = g, x (h) (337, 774); l = Att. r (403); l = Dor. n (403); m = Dor. n (421); m = Aeol. p (421); n = m, dudaksız (b, p, phi, m, psi) sessizlerinden önce (457); s = Aeol. & Dor. t (628); s = Aeol. & Dor. d (628), böylece: t < d.

biraktırmaktadır."

Keza bkz: A. L. Mongait, *Archaeology in the USSR*, translated by M. W. Thompson, Penguin Books, Baltimore, Maryland, 1961 (MonAU), s. 158, 162-163, ki burada Mongait, bilhassa Kurumdaki eski İskit şehir ve kalelerini tarif etmekte; İskit metal işleyicilerinden, demircilerinden ve inşaatçılarından ve İskit mezarlarındaki resimlerden, sarı, siyah ve kırmızı renklerle süslenmiş kareli desenli bir halıdan; bir Yunan çenk çalgısı çalan uzun külahlı ve yumuşak çizmeli sakallı bir İskitten; yine, ava çıkan atlı bir İskitten söz etmektedir.

⁵ Liddell and Scott, *Greek-English Lexicon*, abridged edition, Oxford University Press, Great Britain, 1989 (LiScGEL) s. 510.

Zamir, çoğul eki ve diğer Yunan eklerini parantez içinde gösterip sadece kelime köklerini kullanarak, İskit ataları sayılan bu isimleri inceleyebiliriz:

Targit(aus): Turgut veya Türküt⁶ "Türkler"; veya **türküt** "güçlüler."

Leipoxa(is) veya Lei-poksa < Türkçe **Ulu-bahşı** "ulu hoca."

Arpoxa(is) veya Ar-poksa < Türkçe **Er-bahşı** "er-hoca."

Kolax(ais), muhtemelen > **Kolah** (Kafkas bölgesindeki eski bir millet ki bunlar için 7. yy. Bizans tarihçisi Theophilaktos Grekçe *Xolx* (okunuşu *Kholh*) adını kullanmıştır (ToOD 90). Hatta epik Yunan şiirlerinde iki *l* ile *kollah* şeklinde yazılmış olabilir. Böylece: *l = r* kuralına (LiScGEL 403) göre, *Kollah* < *Korlah* < Türkçe **Karluk**. Aynı kelime, muhtemel bir *l = n* ve *m = n* (Dor.) fonetik değişimi ile (LiScGEL 403, 421), *Kollah* < *Kolnah* < *Kolmah* < Türkçe **Kalmak** veya **Kalmuk** adını ortaya çıkarır. Her iki isim de tarihte ve destanlarda geçen meşhur Türk kavimlerine aittir.⁷

Auchat(ae): (1) < Türkçe **Ok at** "ok gibi at"; veya (2) < Türkçe **Ak at**.

Katlar: < **Kaç-ar**⁸ veya (A)**Kaç-ır/Ağaç-ır** "Ağaçeri." Bu isim Herodot'ta geçen **Agathyrus** isminin aynıdır. Aralarındaki fark, Herodot'un bu isimleri farklı kaynaklardan almış olmasından doğmuş olabilir.

Paralat: < bur-ul-at veya Oğurca **Pur-oğul-it** (E-O Türkçe *Buz-oğul-it*) "buz oğulları," ki burada *pur* > Çuv. *pırlpur* (PaÇŞS 100) < Türkçe *buz*; veya, daha az bir ihtimalle, < Barul-at < Oğurca **Bor-oğul-it**⁹ (< E-O Türkçe *Boz-oğul-it*) "Boz oğulları." *Paralat* ile onların atası sayılan *Kolax* (Karluk) isimlerinde aynı anlamların yattığı görülür.

Skolot(i) < **Skil-it** > O. Türkçe **Çikil-it** "Çigil'ler," ki bunlar Kaşgarî'nin Orta Asya'da belirttiği bir Türk kavmidir.

Herodot "Pontus'ta oturan Yunanlılar'dan" işittiklerine dayanarak İskitlerin¹⁰ kökenlerine ait ikinci bilgiyi tarihle karışık mitolojik bir hikâyeye ile verir: İskitya'ya gelen Herakles uykuya dalar, uyandıktan sonra cenk arabasının kısıraklarının kaybolduğunu görür. Onları ararken, bir mağaranın içinde aşağısı yılan yukarısı kadın bir yaratığa rastlar. Kadın ona atların kendinde olduğunu, kendisi ile sevişirse onları vereceğini söyler. Herakles kabul eder. Sonunda, yılan kuyruklu kadın Herakles'den, **Agathyrus**,

⁶ Prof. Togan, *Targitae* > *Türküt* "Türkler," *Skolot* "Çigil'ler" ve *Paralat* "Barul'lar" ilişkilerini daha önce göstermiştir (ToUTT 35).

⁷ Literatürde geçen *Khallukh* (*Karluk*) kelimesi (ToUTT 436) Yunanca *Xolx*'a çok benzer. Theophilaktos, bunların Eftalitlerin beş boyundan biri olduğunu yazıyor (ToOD 90). Hem Karluklar ve hem de Kalmuklar'ın Kafkas bölgesi ile geleneksel bağları mevcuttur.

⁸ Türk Kaçar sülâlesi (1794-1925), Muhammed Şah Pehlevî'den önce İran'da hüküm sürdü. Son hükümdarı Ahmet Şah Kaçar (1909-1925) idi. Kaçar ile Ağaçeri muhtemel ilişkisi daha önce Prof. A. Zeki Velidî Togan tarafından belirtilmiştir (ToUTT 170-171).

⁹ Bu ismin bir benzerini, *Moğolların Gizli Tarihi*'nde Çingiz Han'ın "dört yiğitinden biri" olan Noyan (prens) *Boroğul* adında görüyoruz.

¹⁰ Çoğu araştırmacılar yanlış olarak İskit tâbiriyle Karadeniz sahasında yaşayan Got veya Yunanlı halkı da kastetmek isterler.

Gelonus, ve en genci olan **Scythes** adında üç oğul doğurur (IV.9-10).

Bu isimler de Türkçe olarak şöyle izah edilebilir:

Agathyrus(us) kelimesi bizce, bin yıl kadar sonra yaşayan 5. yy. Bizans tarihçisi Priscus'un, Hunlar'ın müttefiki olarak bahsettiği **Akatzir** milletinden başkası değildir. Got Tarihçisi Jordanes (550) onlardan 'gens Akatzirorum fortissima' "kuvvetli Akatzir milleti" diye söz eder (NemAH 181). Zamanımızda, Arthur Koestler, Akatzirleri Ak-Hazarlar ile birleştirir.¹¹ Sadece Macar âlimi Gyula Németh, Akatzir'lerin Avrupa'nın doğusunda, Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan ve bugünkü Türkçe şekli *Ağaç-eri* veya *Ağaç-iri* olan bir millet olduğunu söyler.¹² Böylece:

Agathyrus > **Ağaçyri**¹³ < Türkçe **Ağaçeri** veya **Ağaçeri**, ki burada *ağaç* Modern Türkçede *ağaç*, Kırım Türkçesinde *agaş*, Göktürkçe *ıgaç*, O. Türkçe *yıgaç*, ve Türkçe *ir/er* "erkek, adam," ve *-i* de 3. şahıs iyelik ekidir.

Gelon(us) ismine gelince, Herodot, Budin adlı İskit kavminden bahsederken Ağaçeri'nin kardeşi **Gelonus** hakkında da bilgi verir:

"Tanais (Don) ırmağını aşınca..., Sauromata(e)'lar ülkesine girilir... Onların kuzeyinde **Budin**'ler otururlar" (Herod IV.21).

"**Budin**'ler kuvvetli ve güçlü bir millettir: hepsi koyu mavi gözlü ve parlak kızıl saçlıdırlar... **Gelon**'lar eskiden Yunanlı idiler; fakat, sahildeki ticaret limanlarından sürüldükten sonra **Budin**'lere sığındılar. Dilleri yarı Yunanca yarı İskitçedir"¹⁴... **Gelon**'lar fizik ve ten rengi bakımından **Budin**'lerden oldukça farklıdırlar [yani, esmerdirler]. Bunu bilmeyen Yunanlılar, **Geloni** deyince **Budin**'leri anlarlar" (IV.108-109).

Gelonus kelimesinin kökü olan **Gelon**, dinî Latin aksanında *Cilan* şeklinde okunabilir. Yine, Eski Yunan diyalektlerindeki *g = Dor. d* ilişkisine

¹¹ Arthur Koestler, *Onüçüncü Kavim* "The Thirteenth Tribe," 1976, Tercüme: Belkıs Çorakçı, Ada Yayınları, İstanbul, 1977 (KoesTT) s. 22.

¹² NemAH 222-223. Ağaçeri'ler 465 yılında Kafkasları aşarak Medya'yı işgal ettiler. Sasanî yazıtlarında isimleri geçer. Oğuz Han destanında, Beş-Uygur veya Beş-Oğur topluluğu içinde onlardan başka, Karluk, Kanglı, Kalaç ve Kıpçak kavimleri bulunur (ToUTT 149, 171).

¹³ Bizce burada Herodot, *Agathyrus* kelimesindeki son harfinde, aslında "i" harfi kullanması gerekirken "s" harfini kullanmıştır. Herodot muhtemelen sondaki, Aramî-Fenike alfabesinde *zayn* (*z*) ve Yunan alfabesinde *lota* (*i*) harflerine tekabül eden ve yaklaşık "I" şeklinde yazılan harfi, kelimenin yabancı olduğunu düşünüp Fenike alfabesine göre okumayı tercih ederek *Agathyrz* > *Agathyrus* şeklinde okumuş olmalıdır. Keza, Yunancada Türkçe *ç* harfi ve fonemi olmadığı için *ç* yerine *θ* (*th*) veya, *Katiari* kelimesinde olduğu gibi, *t* harfini kullanmıştır. Böylece, *s* harfi yerine *i* ve *th* yerine *ç* harfini koyarsak: *Agathyrus* > *Ağaçyri* doğru şekli ortaya çıkar.

¹⁴ Mamafih, yukarıdaki hikâyede **Gelon**'un İskit (*Scyth*) ve Ağaçeri ile kardeş olması, geleneksel olarak **Gelon**'ların da bir İskit kavmi olduğunu gösterir.

göre, *Gelon* > *Delon* olur ki bu fonemler, Bulgar Türkçesinde *dilom* "yılan" (RasTT 34) ve Kıpçak Türkçesinde *cilan* (Türkçe *yılan* veya *ilan*) şeklinde muhafaza edilmiştir. Aynı bölgede yaşayan Kumanlarda (Codex Cumanicus, ÇaTL 116.21), ve bugün Anadolu'da bazı yerlerde *ilan* şekliyle geçer. Gazzalî, eserinin Bodleian Arapça nüshasında görüldüğü gibi, *al-Lân* (Lân) kelimesini Alan (Alan milleti) için kullanmıştır.¹⁵ Binaenaleyh, Herodot'un bahsettiği, atası yılan kuyruklu bir kadın olan *Gelon* (Cilan/Yılan) kavmi ile tarihî *Alan* [*Ilan*] kavmini birleştirmek mümkündür. Alanların, daha sonra, M.S. 1. yüzyılda kralları *Külüg* (Türkçe "meşhur") emrinde Part ülkesine hücum ettiklerini Kral I. Vologeses'in deşifre ettiğimiz bir yazıtından¹⁶ anlıyoruz.

Budin kelimesi de Türkçe bir etimolojiye sahiptir. Yunan diyalektlerinden *z* > *d* ilişkisi vardır (LiScGEL 147, 297), ve *z*, *d* ve *s* (*ds*) fonemlerinden oluşur ve keza doğrudan doğruya sadece *s* fonemine geçer (LiScGEL 297). Böylece: (1) Budin < Buzin < Budsın/Busin < Türkçe **Beçen** "Peçenek."¹⁷ Veya doğrudan doğruya, (2) Budin < Türkçe **Becen**. Aslında, *Beçen-ek* kelimesi *Beçen* veya *Becen*¹⁸ kelimesinin çoğuludur. Rasyonu *Budin* kelimesinde Türkçe *budun* kelimesini aramıştır (RasTT 119).

Bir İskit kavmi de *Neuri* olup, Herodot bunların Hypanis (Bug) ırmağının yukarı mecralarında oturduklarını yazar (IV.17, 100), ve ilâve eder:

"Büyük Dara'nın seferinden bir nesil önce, Neur'lar kuzeyden gelen bir yılan sürüsünün hücumu ile memleketlerini terkettiler, Budin'lere sığındılar... Her bir Neur yılda birkaç gün kurt haline dönüşür" (IV.105).

¹⁵ BaGAZCK 49, Not: 1.

¹⁶ Bkz: R. Ghirshman, *Iran*, Penguin Books, Baltimore, Maryland, English version, translated from the French version (1951), first published in 1954 (GhirIR), s. 257, Şek. 78. Bu yazıt Bölüm 24'te tarafımızdan deşifre edilmiştir.

¹⁷ Çok ilginçtir ki, göçebe *Beçenler* 16. yüzyılda hâlâ aynı bölgede yaşadıklarını bu bölgeyi gezen İngiliz seyyahı Anthony Jenkinson'ın 1558 yılındaki şu yazısından öğreniyoruz: "Dokuz yıl önce, Rus imparatoru Kazan'ı fethetti ve kralını esir aldı... Bu Kazan ile Kama (Volga'nın bir kolu) ırmağı arasındaki memlekete Vachen (*Vaçen*) [*Beçen/Becen* "Peçenek"] adı verilmiştir, ve halkı Hristiyan (veya Yahudi) olmayıp evsiz barksız steplerde yaşarlar" (HakVOY I, 440).

¹⁸ Burada, Bulgaristan'dan hicret etmiş bir inşaat ustası ile yıllar önce yaptığım çok ilginç bir konuşmamı nakletmek isterim: Ona "Bulgaristan'da *Becen* adlı bir halk var mı?" diye sorduğumda hayretle "evet var" demişti. Herodot'u hatırlayarak ona, "peki bunlar sarışın, mavi gözlü mü?" diye sorduğumda daha da çok hayretle "ekseriyetle evet" diyerek, onların Hristiyan olmalarına ve de Bulgarca konuşmalarına rağmen Bulgarlardan uzak durarak Müslüman Türklerle yakın ilişkiler içinde olduğunu söylemişti. Şu günlerde tanıştığım ve tarih ve dil bilgisi oldukça ileri diğer bir göçmen ise Bulgaristan'da Bejantsi (Bejanlar "kaçaklar") adı verilen bir grup bulunduğunu, bunların daha önce Türkiye'de yaşayan Bulgarlar olduğunu ve 1. Dünya savaşından sonra Bulgaristan'a gönderildiğini bana söyledi. Bu da araştırılmaya değer bir konu.

Bizce, Herodot'un *Neur*'ları ile onlardan bir kaç yüzyıl önce Asur kaynaklarının bahsettiği ve Urartular'ın büyük bir bölümünü oluşturan *Nair*'ler aynı millettir. Yine bu milletin Tevrat'ta, Hz. İbrahim'in kardeşi ve Uz'un babası olan Nahor¹⁹ adına tekabül ettiğini zannediyoruz. Hikâyedeki yılanların da *Gelon*'lar (> Türkçe *yılan/ılan*) yani Alanlar olduğu şüphesizdir. Alanların Urartu'daki *Nair*'lerle ilişkisini, bugün Doğu Anadolu'da, Derim'de yaşayan Alan adlı bir Kürt aşiretinin mevcudiyetinden anlıyoruz. Alanların bir kaç kere Anadolu'ya indikleri tarihte yazılıdır. M.Ö. 65 yılında Romalı Pompei Doğu Anadolu'da onlarla çarpışmıştır. İlk yüzyılın ikinci yarısında yaşayan İbranî tarihçi Josephus, 'Don ırmağı ve Azak denizi kenarında oturan bir İskit kavmi' diye adlandırdığı Alanlar'ın Demir-Kapı'yı aşarak Medya'ya girdiğini ve her ikisi de Part kralı I. Vologeses'ün kardeşleri olan Medya kralı Pacorus ile Ermenistan kralı Tridates'i yendiklerini yazar.²⁰ Bu Alan işgali olayını, daha yukarıda bahsettiğimiz ve Bölüm 24'te deşifre ettiğimiz I. Vologeses'e ait bir yazıttan da öğreniyoruz.

Böylece: *Neur* (Nair, Nahor) > 'n-eur ('n-air, 'n-ahor) > Türkçe **On-Ogur**, ki bu isim sonradan Macarlara verilmiştir.

Herodot'un diğer bir İskit kavmi de **Sauromata**'lardır. Onlar hakkında şunları anlatır: Thermodon savaşından sonra Yunanlılar Amazonları esir edip gemilerle Karadeniz'e açıldılar. Fakat Amazonlar isyan edip onları öldürdüler, ve gemilerle Azak denizinin kıyısında, Hür (Krali) İskitlere²¹ ait Kremni veya Dik-Kayalar adı verilen yere ulaştılar. Sonunda rastladıkları İskitlerle yaptıkları savaştan sonra Amazonlar topyekûn onlarla evlendiler. Hepsi birden Don ırmağını aşarak doğuya ve kuzeye yaptıkları altı günlük bir seyahatten sonra bir yere yerleştiler. İşte bunlardan Sauromata milleti doğmuştur... Sauromata kadınları hâlâ eski geleneklerini korumuşlardır... Bütün Sauromata'lar, Amazonlar başlangıçta dili iyi öğrenemediklerinden ötürü, biraz yanlış da olsa, İskit dilini konuşurlar" (Herod IV.110-117).

Herodot Amazonların bir İskit milleti olmadığını söylüyorsa da, hikâyesi, Karadeniz'in karşı kıyılarında yaşayan bu iki millet arasındaki irki ve kültürel bağların mevcudiyetini aksettirmesi bakımından önemlidir.

Tarihçiler Sarmatların İskitlerin yerine kaim oldukları tezini savunurken, Herodot, şüphesiz ki Sarmatlardan başkası olmayan Sauromata'ların İskitlerle aynı zaman ve de aynı coğrafyada yaşadıklarını ve aynı dili konuştuklarını söylemektedir. Strabon da, "Homeros Mys'leri (Misyalılar),

¹⁹ Tevrat-Tekvin 22.21. Bir de İbrahim'in büyük babası Nahor vardır. Nahor [On-Ogur] ve oğlu Uz (Guz/Oğuz) isimlerinde, *r* (LİR) ve *z* (ŞİZ) Türk diyalektlerini temsil eden Ogur ve Oguz kelimelerinin yatmakta olduğu da söylenebilir.

²⁰ Josephus, *The Jewish Wars*, translated by G. A. Williamson, Penguin Books, Baltimore, Maryland, 1960 (JoJW), Bl. 23.

²¹ Bunlar, Borysthene (Dnieper)'in bir kolu olan Gerrh(us) ile Tanais (Don) ırmakları arasında yaşarlar (Herod IV.20).

Hippemolg'lar, ve Galaktofag'lar ve Abiler'e bağlar, ki onlar hakikaten vagonlarda yaşayan İskitler ve Sarmatlardır"²² sözleriyle Herodot'u doğrular.

Sar-mata veya **Saur-mata** kelimesi "Baş-Mada" anlamına gelir, ki burada Türkçe-Farsça *ser/sar* "baş; kral" demektir. **Sauro-Mata** > Türkçe **Sarı-Mete** ("Sarışın Mete" veya "Altın-Mete") şeklinde de yazılabilir.

Tevrat'ta, Mada(i), Yafes'in oğlu ve Aşkenaz'ın (Aşkuz²³ "İskit") amcası, aynı zamanda Meşek (Muşki) ve Gomer (Kimmer)'in kardeşidir.

Dil yönünden ve tarihî vesikalardan, Sarmatlar ile Gelon'lar ve Alanlar'ın kardeş milletler oldukları anlaşılır. Eski Roma hartalarında²⁴ Alani ve Geloni isimlerinin birbirlerini ikame ettiklerini, ve Ptolemy'den alınan hartalarda da bunların yerini Sarmat isminin aldığını görüyoruz.²⁵ Bu hartalarda coğrafi bölge aynıdır: Don ve Volga'nın birbirine en yakın olduğu saha.

Herodot, Budin'lerin kuzeyinde ve doğusunda yaşayan kavimlerden de bahseder (IV.22-26). Bunlar aşağıda Türkçe olarak izah edilmişlerdir:

Thyssaget(ae) < Thys-Saga-it < Türkçe **Tış-Saka-it** "Dış-Sakalar."

İyrc(ae) < Türkçe **Yürük/Yörük**.

Argippa(e) < Türkçe **Arık-bay** "temiz/saf (zengin) adam."²⁶

İssedon < Türkçe **İssi-don** "efendisi don (buz)," veya **İsi(g)-don** "sıcak elbiseli." Herodot'a göre kadınları eşit otoriteye sahiptir.

İSKİT KRALLARI VE ASİLLERİ

Herodot'un verdiği (IV.76-78, 120) bazı isimler aşağıda incelenmiştir:

İdanthyr(sus) (İskit kralı) > İsenthy **İsen-çur**²⁷ "esen prens; fırtına gibi prens"; veya **İsen-çeri** "fırtına gibi asker."

²² Strabo's *Geography*, Loeb Edition, 1925-1926 (Strabo), III, 179. Homeros'un ifadesi şöyledir: "Mağrur Hippemolg'lar (kısırak sağanlar), Galaktophag'lar (peynir yiyenler veya "süt-sevenler," zira, Gk. galakto- "süt, sütlü" ve phagos "obur"), ve en adaletli insanlar olan Abi'ler."

²³ Bkz: G. S. Goodspeed, *A History of the Babylonians and Assyrians*, New York, 1902 (GooBA), s. 240; ve FryHP 65, 95.

²⁴ Thomas Hodgkin, *The Dynasty of Theodosius*, Oxford at the Clarendon House, 1889 (HodgDT), s. 241, 243.

²⁵ Brown, Lloyd A., *The Story of Maps*, Bonanza Books, New York, 1949 (BroSM), 54-55.

²⁶ Prof. Togan kelimeyi *Argın-Bay* diye okumuştur (ToUTTg 29). Herodot bunları, "doğuştan saçsızdırlar, burunları yassı, çeneleri uzundur" diye tarif eder. Bu da tarih boyunca Türkçe-konuşan milletlerin Doğu Asya'daki Çinlilerle veya diğer sarı ırktan milletlerle çok eskidenberi karıştığını gösterir.

²⁷ Burada, *s* = Aeol. & Dor. *d* (LiScGEL 628) fonetik ilişkisi çok barizdir. İsen/Esen ve Çur/Çor kelimelerini içeren tarihî Türk isimleri çoktur: İsen Kutlug, İsen Temür (ToUTTg), Esen Buga, Inal Çur (UYG), Kül Çor (ErOA), Tekin Çur, Humar Çur, Menke Çur (ToUTTg 176), Bayan Çur (RasIT 106), Alp-il-Çur (NemAH 314), Budun-Çur (Çingiz Han'ın bir atası).

Gnur(us) (kral) < Türkçe **Ok-nur** "ok (ve) şeref; ok ve ışık."

Lyk(us) (kral) < Türkçe **Ulug** "ulu"; veya < **İlig** "hükümdar."

Oktamasadas (kral) < Türkçe **Okta-mış-adaş** "Ok atmış adaş."

Opo(ea) (İskit kraliçesi), < Karluk Türkçesi **Apa** "ana."

Tymn (bir asil) < Türkçe **Tuman** "duman, sis."

Skopasi (kumandan) < Türkçe **Saka-baş-ı** "sâki-başı."

Taxac veya **Taksak** (kumandan) < Türkçe **Tokuz-ok** "dokuz-ok."

Tomyr(is) (Mazaget kraliçesi) < Türkçe **Temir** "demir."

TANRILAR VE TANRIÇALAR

Herodot'un aşağıda verdiği adlar (IV.58) Türkçe etimolojiye sahiptirler:

"Onlar (İskitler) sadece şu tanrılara taparlar: Hepsinden çok hürmet gösterdikleri Hestia, sonra Zeüs ve onun karısı olarak tanıdıkları Arz (Earth), Apollo, İlâhi Afrodit, Herakles, ve Ares... Kralî İskitler ayrıca Poseidon'a kurban keserler. İskit dilinde Hestia'ya **Tabiti**, Zeüs'e **Papa(eus)**, Arz'a **Api(a)** (Api), Apollo'ya **Oetosyrus** (Goetosyrus), Afrodit'e **Artimpasa** (Argimpasa), ve Poseidon'a **Thamimasadas** (Thagimasadas) denir. İskitler, Ares hariç, hiçbiri için put, kurban taşı (altar), veya mâbet kullanmazlar."

Tabiti (Gk. Hestia, ocak tanrıçası): (1) < Türkçe **Tab-iti** "tapı-tanrıçası, tapılacak tanrıça": *tab(i)/tap(i)* "tapma," ve *iti* (< *idi*) "tanrı(ça)"; veya (2) < **Taboti** > Türkçe **Tab(i)-ot-ı** "tapı ocağı": Türkçe *ot* "ateş, ocak."

Papa(eus) = Zeüs, tanrıların babası: **Papa** < Türkçe **Baba**.

Api(a) (Ana-Tanrıça): < Karluk Türkçesi **Apa** "ana." Arkeolojik çalışmalardan, kelimenin İskitya'da da tapıldığı bilinen Anadolu Tanrıçası Kibele'nin İskitçe karşılığı olduğu anlaşılır. Kafkasya'nın kuzeyindeki Kuban havzasında, Kelernes'de bir mezardan çıkarılan gümüş bir aynanın arka yüzünde görülen Ana Tanrıça, kendi mukaddes hayvanları olan iki pars (leopard) ile birlikte görülür (PhiRH IX, Resim 57).

Oetosyr(us) (Gk. Apollo, tıp, deva tanrısı; tabiblerin koruyucusu, ki bunu İskitçe adında açıkça görüyoruz: Oetosy-yr < Türkçe **Otaçı-er** "tabiber": *otaçı* "tabib, ilaç yapan"; *ota-* "iyileştirmek; ilaç yapmak."

Artimpasa veya **Argimpasa** (Gk. İlâhi Afrodit): (1) Artimpasa < Ardimpasa < Türkçe **Erdem-bacı** "fazilet-hanım"; ve (2) Argimpasa²⁸: > Arg(i)-basa < Türkçe **Arığ-bacı** "kutsal kadın; saf-bâkire bacı," veya Türkçe **İrik-bacı** "mukaddes bacı" (Ogurca *ırık* < Ana Türkçe *ıduk*).

²⁸ *m* = *p*, *p* = *b* (LiScGEL 421, 510) fonetik ilişkileri ile: Argimpasa < Argippasa < Argibbasa < Argibasa. Argimpasa şeklini E. D. Phillips verir (PhiRH 64).

İSKİT IRMAKLARI

Herodot, batıdan doğuya doğru, Karadeniz'e dökülen bütün ırmakları sayar. Bunlar, Türkçe etimolojileri ile birlikte aşağıda sıralanmıştır:

İster (Strabon'da *İstr.os* "Tuna"): < **İsi-tır** veya **İsi-tur** "tanrı-tuz": Türkçe *isi* "tanrı," ve Oğurca *tur* > Çuv. *tur/tvar* (PaÇŞS 172) < Türkçe *tuz*.

Porata (Pрут, Gk. Pyretus) < Oğurca **Pur-ata** (< Türkçe *Buz-ata*).

Tyras (Dniester) < Oğurca **Tur-eş** (Türkçe *Tuz-eş*) "tuz'un eşi."²⁹

Hypan(is) (modern Bug) < Türkçe **Kupan/Kopan** "(hızlı) akan".

Borysthen(es) < Oğurca **Bur-isi-ton** "buz-tanrı-don," veya **Bur-eş-ton** (Türkçe *Buz-eş-ton*) "buz-eş-don". Yeni adı Dnieper/Danaber de (NemAH 134) Türkçedir: < Oğurca *Don-e-pur*, *Don-e-bur* < Türkçe *don-ve-buz*.

Tanais (modern Don) < Türkçe **Ton** "don, buz."

Lyk(us) (modern Ural) < Türkçe **Ulug** "ulu."

Hyrg(is) (modern Volga?) < Oğurca **Irıg/Irik** "mukaddes."

Oar(us)³⁰ < Oğurca **Ogur/Ögür** < Türkçe *Ögüz* "Irmak."

EU.XEN(OS)/A.XEN(OS)/ACHER.ON "KARADENİZ"

Tehlikelerle dolu bir deniz olan Karadeniz,³¹ hakikî bir İskit denizi idi. Ona verilen bu eski Yunanca isimlerin kökleri de Türkçe izah edilebilir:

(Pontus) **Axenos** ("konuk-sevmez" deniz") adında, Gk. *a-* "aleyhte, karşı" ve Gk. *xenos* "yabancı" anlamı taşır. Bu ad, bölgeye eski Yunanlıların yerleşmelerinden önce verilmiş olmalıdır. Böylece, **xen(os)** (*ksen* veya *kzen*), < Türkçe **küsen**, veya < Türkçe *kızan* (*küs-* ve *kız-* fiillerinden). Yani, Karadeniz'in eski adı Küsen veya Kızan olarak ortaya çıkıyor. *A-xenos* ifadesi de aslında "Küsen'e (Karadeniz'e) yabancı olan" anlamına geliyor.

(Pontus) **Euxenos** ("konuksever deniz") adında ise, Gk. *eu-* "lehinde," ve yine *xenos* "yabancı" demektir. Aynı şekilde, **xen(os)** < Türkçe **küsen**, veya **kızan** olur, ki bu defa, *Euxenos* ifadesinin asıl anlamı Küsen'e (Karadeniz'e) dost olan" anlamına geliyor. Zira, artık Yunanlılar bu bölgede yerleşmişler ve de İskit veya Kimmerler tarafından sevmeye başlanmışlardır.

²⁹ Herod IV.51. Irmağın şimdiki ismi olan Dniester veya Dnestr de Türkçe bir etimolojiye sahiptir. Dnestr < dn-es-tr < Oğurca *don-eş-tur* (< Türkçe *don-eş-tuz*) "don ile tuz arkadaş." Asıl Türkçe ismi olan Turla (EVLÇEL VII, 299) adı da Oğurca olup *Tur-lı* < Türkçe *tuz-lı* veya *tuzla* anlamına gelir.

³⁰ (Herod IV.123). Ural kenarında bulunan Orenburg ve Orsk şehirleri bu eski ismin birer hatırası olabilirler. Tercümemiz doğruysa, Oğur (Irmak) adı Herodot'un zamanında Ural ırmağı için kullanılmış olabilir. Bu halde Ulug suyu onun yukarı bir kolu olarak düşünülebilir.

³¹ Yazar bir Trabzonlu olarak Karadeniz dalgalarının, gemileri iki istikametten vurarak bir girdap tesiri yaratan tehlikelerini yaşamıştır.

Acheron adına gelince, Homeros'un, "Pyriphlegethon Acheron'a akar"³² ve "Gemi Dünya'nın sonuna, 'derinden akan Okeanus'a geldi. Orada Kimmerlerin memleketi [Kırım] ve şehri duruyor" (Odysseia XI) ifadeleri, Ksenophon'un Karadeniz'in batı sahilinde Heraclea (Ereğli) yakınındaki **Acherus** Yarımadası'ndan bahsetmesi (Ksenophon VI.2), ve Acheron veya Acherus'un Hades'te (ölüler diyarında) bulunan bir "felâket ırmağı" olarak tarif edilmesi,³³ ve de Pyriphlegethon [Borysthenes (modern Dnieper)] kelimesinin aşağıdaki Ek Lügatçe'deki analizi, Acheron adının Karadeniz'e Homeros çağı öncesi verilen bir isim olduğunu gösterir. Bu isim de Türkçe bir etimolojiye sahiptir: Kök kelime **Acher** veya **Aker** < Oğur Türkçesi **Ökür/Ögür** < Türkçe **Ögüz** "Deniz; Irmak; Karadeniz."

İKİ DİLLİ (BİLİNGUE) KELİMELER

Herodot bazı İskitçe kelimelerin Yunanca anlamlarını da verir:

1. **Oior-pata** 'erkek-öldüren': Bu kelimeyi Herodot şu cümlede kullanır: "İskitler, Amazonlara **Oiorpata** veya 'erkek-öldürenler' derler, ki İskitçe **oior** 'erkek,' ve **pata** 'öldürmek' anlamını taşır" (IV.110). Binaenaleyh, **oior** (okunuşu: i-ır) < Türkçe **ir** "erkek," ve **pata** < Türkçe **pat-a** veya **bata** "öle, yok-ola": *bat-* "batmak," ve *-a*, 3. şahıs istek kipi (optatif) (hayrol-a, kolay gel-e gibi). Böylece, **Oior-pata** < Türkçe **Er-bata** "erkek yok ola!" anlamına gelir. Mamafih, kelimenin aslı **Oior-paturan** (< Türkçe *Er-baturan* "erkek yok eden, erkek öldüren") şeklinde olmuş olabilir.

2. **Kremni** 'Dik-kayalar': Yukarıda da belirttiğimiz gibi Herodot kelimeyi şu cümlede kullanmıştır:

"Sonunda Amazonlar Azak denizinin kıyılarına ulaştılar ve **Kremn'ler** veya Dik-Kaya'lar denen bir yere geldiler (IV.110).

Homeros, Odysseia (XI) destanında isim vermeden aynı yeri işaret eder:

"Gemi dünyanın sonuna, akan derin Okyanus'a erişti. İşte orada Kimmerlerin memleketi [Kırım] ve şehirleri [Kremni] duruyor."

Kremn, Herodot'un verdiği 'dik-kaya' anlamıyla, açık şekilde Türkçe

³² Odysseia X: Homeros, *The Iliad and The Odyssey*, The Iliad translated by Andrew Lang, Walter Leaf and Ernest Myers, and The Odyssey by S. H. Butcher and Andrew Lang, The Modern Library, Random House, Inc., New York, 1950.

³³ Bkz: John C. Traupman, *The New Collegiate Latin & English Dictionary*, Bantam Books, New York, 1966 (TraLAT); and H. S. Robinson, and K. Wilson, *Myths and Legends of All Nations*, Bantam Reference Library (original publisher: Doubleday & Company, 1950), New York, 1961 (RoWiML), s. 101.

bir kelimedir: < Mod. Türkçe **Kırım** "kırık; kırma; kırma hareketi," ki muhtemelen Oğurca *kır-* ("kırmak, önünü kesmek") < Ana Türkçe *kıd-* ("kenar dikmek, kıyılmak; müdafaa etmek, korumak") fiillerinden, ve sonuna geldiği fiilin hareketini gösteren *-im* ekinden oluşur.

İbni Battuta da 1333 yılında, Herodot'tan bin yıl kadar sonra, Kırım şehrini **Qıram** diye yazmıştır (GİBİBBÂ 141).

Kırım (Kremn) kelimesinin İskitçede de açık bir anlamı bulunması, Kimmerler'in yani Kırımî'lerin isimlerini bu bölge veya şehirden almış olduklarını gösterir. *Kır-* (< Ana Türkçe *kıd-*) fiilinin ve de çoğu İskit ırnak isimlerinin Oğurca olması Kimmerler'in *r*-diyalekti ile konuşan Oğur Türkleri olduğunun bir işareti olabilir.

3. Arimaspi 'tek-gözlü':

Herodot, İskitya'nın en kuzeyindeki bu kavim için şöyle der: "Bu tek-gözlü ırka İskitler **Arimaspi** adını verirler. İskitçe **arima** 'bir,' ve **spu** 'göz' demektir" (IV.27). Bu tâbir bizce yarı Türkçe yarı Farsçadır: (1) **Arim-a-spi** < Türkçe-Farsça **Yarım-ı-şeb(e)** "yarısı karanlık (insan)"; yarı karanlık (insan)," veya, *-a* ekini ihmal edersek, (2) **Arim-spi** < **Yarım-şebe** "yarım kara boncuk göz (lü adam)" veya gizli anlamda "yarı (kapalı) kara göz (lü adam)." Burada tek gözlü insanlardan ziyade Eskimolar kastedilmiş olabilir. İfadede, Türkçe iyelik eki *-i*, Türkçe *yarım*, ve Fars. *şebe* ("gece, karanlık; kara boncuk (göz)") ve *şeb* ("gece, karanlık") kelimeleri mevcuttur.

4. enaree 'iktidarsız erkek':

Herodot İskitlerin güney seferlerinde Askalan'daki Afrodit mâbedini talan ettikleri için, Tanrıça'nın onları cezalandırdığını, erkekliklerini kaybettirdiğini yazar ve bunlara **enaree**'ler dendiğini söyler (I.105): **enaree** < *ene(-i)ree* < Türkçe **ene-ir-i** "ene-eri, enenmiş erkek": Türkçe *ene-* "hadım etmek, iğdiş etmek" (DLT), *ir/ler* "erkek," ve *-i*, 3. şahıs iyelik eki.

Metinde geçen kelimelere ek olarak bazı İskit, Saka ve Sarmatlarla ilgili kelimeler ile birkaç Eski Yunanca kelime aşağıdaki lügatçede incelenmiştir:

ISKİT (SAKA) EK LÜGATÇESİ

Anachar(sis) bir İskit filozofu (Herod IV.76-78) [< Türkçe *Ana-kar(i)* "(onun) anası-yaşlı?"].

Araxe(s) (*Gk.?*): modern Aras ırmağı, ki Kura (Kyrus) ırmağı ile birleştikten sonra Hazer denizine akar [Araxe(s) > Arakse > Türkçe **Arık-su** "saf su": *ark* "saf"].

Ari *Gk.*: Ares, şiirlerde ARHS, Lat. Mars, Zetüs (Jüpiter)'in ve Hera (Juno)'nun oğlu

(LiScGEL 101), keza, muhtemelen İskit savaş-tanrısının adı [< E-O Türkçe *Ur* "erkek evlat, oğul; (Tanrı)'nın oğlu"].

aschy Argippae kavminde, Ponticum ağacının tohumundan yapılmış bir içki (Herod IV.23) [< aşkı < Türkçe **ekşi** "ekşi, acı"].

Aşkuz/İşguz *Asurca*: İskit (FryHP 65, 95; GooBA 240), Teverat'ta Aşkenaz [< **İç-Guz**

"İç Oğuz, İç-Oğuz'lar," yani Kafkasların güneyinde yaşayan Oğuzlar. Kafkasların dışındaki Oğuzlara da Taş (*taş, dış*) Oğuzlar deniliyordu (*Dede Korkut Kitabı*, ErDK)].

Carcinit(is) Kırım'da bir şehir (Herod IV.99) [Karkinit(is): (1) < Türkçe **Kırk-in-it** "kırk inler (şehri)"; veya (2) < Türkçe *Kırk-ini-t* "kırk kardeşler (şehri)": Türkçe *in* "in; mağara; yarıtlı hayvan yuvası," *ini* "küçük kardeş," ve *-it/-it*, E-O Türkçe çoğul eki].

Exampae(us) (bilingue bir kelime) Hypanis (Bug) ırmağının bir kolu olup suları acı olan bir dere, ki Herodot'a göre adının anlamı: 'kutsal yollar (güzergâhlar)' (IV.52) [Exampae veya Eks-bae < Türkçe **Ögüz-bağ** "büyü (efsun) ırmağı," ki bu anlam, Bug ırmağının kendi anlamıyla bağdaşır: Bug < Türkçe **Bağ** "büyü, efsun": E-O Türkçe **ögüz** "ırmak; deniz" (ErOA; UYG; DLT), Türkçe **bağ/bağ, ba-ğ** "bağ; büyü, efsun" (REDH; KT), ve **ba-** "bağlamak" (DLT), **bağ-** "büyü ve sihir yapmak" (REDH; KT)].

Gerrh(us)/**Gerrh**(i) Borysthenes ırmağının (Dnieper) yukarı kollarından birinin, ve aynı zamanda yakınında yaşayan bir halkın adı, ki burası İskit kral mezarlarının bulunduğu yerdir (Herod IV.56, 71) [(1) < Oğurca **Gur(i)**, **Ogur(i)** "Ogur(lar)"; veya (2) < Oğurca **ögür** (< Türkçe **ögüz**) "ırmak"].

İspaka Asurluların yaklaşık M.Ö. 673 yılında savaştıkları bir Aşkuza (Teverat'ta Aşkenaz) kralı (GooBA.240) [(1) < **Eş-boga**, **Eş-böke** "boğaya eş"; veya (2) < **Öz-bek(i)** "öz-bey": Türkçe **eş** "eş, arkadaş; bir çiftten biri; eşiti" (DLT; REDH); **böke**, **boga**, **boğa** "boğa; kuvvetli," **öz** "öz, kendi; saf," ve **bek** "bey, kral, hükümdar"]. Bkz: Aşkuz.

İspakai İspaka kelimesinin diğer bir okunuşu (FryHP 96) [(1) < Türkçe **Öz-bek-ay** "öz-bey ve ay," veya (2) < **Öz-bakuy** < E-O Türkçe **Öz-yabgu** "öz-prens": *yabgu* "prens," eski bir Türk ünvanı; Göktürk imparatorluğunun doğu kısmının hükümdarı (ErOA), ki kelime bizce *yap-* "yapmak" fiilinden *-gu* isim

yapma eki ile oluşmuştur. Böylece, *yap-gu* veya *yab-gu* "yapan kişi; yapıcı kişi; yaratıcı kişi" anlamına gelir. Bu kelimenin *cavü*, *yavü*, *yafgu*, ve hatta *bakuy* şekillerine de rastlanır].

Jazyge bir Sarmat kavmi (PhiRH 98), ki bunlar sonradan Macaristan'da yerleştiler (Takitus) [< Türkçe **Yazuk** "boşanmış, bağından çözülmüş; şaşkın" (DLT): *yaz-* "yanılmak; (bağından) çözmek" (DLT)].

Karthasis Curtius Rufus'a göre İskender çağında yaşayan İskit kralının kardeşi. Rasyoniy, Nöldeke'nin Karthasis sözünü Türkçe kardaş ile birleştirdiğini, Németh'in buna itiraz ederek, kardaşın en eski şeklinin *karındaş* olduğunu belirttiğini söyler (RaSTT 13). Bu *karın-daş*, daha önceki *ka-daş* kelimesinden gelişmiş olabilir, ki Türkçe *ka* ve *karın* eş anlamlı kelimelerdir [Karthas: (1) < O. Türkçe **kardaş** "kardeş" (TiYED 96, 106; ErDK D124:12, D150:2); (2) < Türkçe **kadaş** "kardeş, akraba" (DLT), "aynı rahimi paylaşan, aynı karından": *ka* "karın zarfı, rahim" (DLT I, 407), ve *-daş*, iştirak, yakınlık gösteren ek (DLT I, 407; veya (3) < Türkçe **kangdaş** "babaları bir" (DLT): *kang* "baba" (ErOA; DLT)].

marah! marah! Takitus'a göre Sarmatlar "Marah! Marah!" deyip, düşmana saldırmışlar (ÖgHİ 190) [< O. Türkçe **bara!** **bara!** veya **vara!** **vara!** "gidelim! gidelim!" anlamında bir söz: O. Türkçe *bar-lvar-* "varmak, gitmek"].

Olbio-poli Kırım'da bir şehir (Herod IV.18; MonAU 180-184) [< Türkçe **Alp-ıya balı(k)** "alpler-şehri." Sadece *Olbia* (< *Alp-ıya*) "alpler (yigitler) memleketi" anlamına gelir. Poli, Türkçe **balı(k)** "şehir; kale" kelimesinden, "k" sessiz olarak eski Yunan diline geçmiştir].

Ox.us *Gk.*: Ares'daki Ceyhun veya Amu-Derya ırmağının adı [Ox.us > Oks.us > Ogz(us) > Ogz > E-O Türkçe **Ögüz** "ırmak"].

Partatua M.Ö. 673 yılında İspakai'nın yerine geçen İskit kralı (FryHP 96) [Parta-tua < **Parta Tuğ-ı** "Partların bayrağı": Türkçe *tuğ* "bayrak, sancak" (DLT)].

Pyriphlegethon Borysthenes (modern

Dnieper) ırmağının eski bir adı (Odyssea X) [Pyri-phlege-thon ile Bor-ys-then adları arasındaki fark sadece ortadaki 'phlege' ve 'ys' kelimeleridir. Bizce phleg(e) Türkçedir. < *pölüg, bölük* (Çuv. *pühli* "bölünen şey, kısım; kötü bir ruh"). Böylece, Pyr(i)-phleg(e)-thon < Ogurca **Pur-pölüg(i)-ton** (< Türkçe *buz-bölük(i)-don*) "buz-parçası-don"; veya, Çuvaşça bir anlamı ile, "buz-ruh(u)-don" veya "buz ruhlarının don'u." Bu son anlam *Bor-ys-then* ırmağının ilk yorumuna (*Bur-isi-ton*) uyar, ki orada *ys* (< Türkçe *is/isi*) "tanrı, sahip" anlamındadır].

Roxolan(i) bir Alan kavmi. Prof. Frye bu adı "parlayan Alanlar" diye yorumlar (FryHP 189) [Roxolan veya Roks-alan(i) < Ogurca **İrık-su-Alan(i)** "kutsal ırmağın Alanları," ki bu ırmağın Herodot'un Hyrgis veya Volga ırmağı olmalıdır. Burada, Ogurca *ırlırik* (< E-O Türkçe *ıdıklıduk*) "kutsal, mübarek"]. Volga'nın Türkçe adı *İdil/İtil* kelimesi de aynı anlamdadır: *İtil* < *İti-il* "Tanrı ili (ırmağı)." Alanlar (Geloni) bu ırmağın civarında yaşadılar.

Sa(d)dagari bir Sarmat kavmi (NemAH 224), ki burada Vasmer ifadeyi, memleketlerinin adı *Sadagaria* olan "yüz dağ sâkinleri" diye tercüme ediyor. Nemeth, Bizans tarihçilerine dayanarak bunların Hunlardan bir bölük olduğunu söylüyor (NemAH 132, 137), ki Hunları da Bizans yazarları İskitlerden sayarlar (NemAH 125, 292). Bu memleketin adı, Susa'da bulunan Dara yazıtlarında da Sattagydia olarak geçer (GhirIR 153; FryHP 69, 71, 293), ki bu kelime aslında Sattagyria okunmalıdır, zira Pers çivi yazılarında ve de Aramî alfabesinde *r* ve *d* işaretleri hemen ay-

nıdır [Sadagari (Sattaguri) < *c*-diyalekti ile *Cad-dag-eri* veya *Cud-dag-eri* < Ana Türkçe *Yüd-dağ-eri* > Türkçe *Yüz-dağ-eri*].

Saka(e) Perslerin İskitlere verdiği ad [< Ar. *sakka*, Türkçe-Farsça *saka* "su taşıyan," ve *sâki* "kadeh sunan kişi"].

Sakarauk-ai M.Ö. 2. yüzyılda Baktriya'yı fetheden Sakalar (FryHP 66) [(1) < Türkçe *Saka-Arık* "saf (temiz) Saka"; veya (2) < Ogurca **Saka-İrık** (Ana Türkçe *Saka iduk*) "kutsal Saka" veya "semavi Saka," ki bu ifade, sonraki *Göktürk* ("semavi Türk") adı ile eş anlamlıdır].

Sakayit bir Moğol kavmi (MGT:122) [< Türkçe-Moğolca *saka-it* "Sakalar, İskitler": *-it-etl-it*, E-O Türkçe çoğul eki].

Sanesan M.S. 336 yılında Sakalarla birlikte Ermenistan'a akın yapan Mazaget kralı (ToUTT 168) [< San-esan < Türkçe **Sen-esen** "sen!, fırtına gibi esen (adam)"].

Sirac(i)/Sirak(i) M.Ö. 300 sıralarında Kafkasların Kuban bölgesini işgal eden bir Sarmat kavmi (PhiRH 98) [< Türkçe **Sarıg** "sarı, sarışın"].

Su/Sü/Sai Çinlilerin Sakalara verdiği ad [< Türkçe **Sü** "asker, ordu" (DLT; KT)].

Tugdammı Frigya'yı fethedip Lydia kralı Gyges'in yerine Ardys'i tahta geçiren Kimmer kralı. Daha sonra Kral Ardys'in ricasıyla gelen Asurlular, M.Ö. 645 yıllarında Kimmerleri yenerek Tugdammı'yi öldürmüşlerdir (GooBA.257) [Tugdammı < Türkçe **Tog-dım-mi** "doğdum mu?": *toğ-* "doğmak"].

Urg(i) bir Sarmat kavmi (PhiRH 98) [< Ogurca **Urık/Urıg** "vuran (kişi)": E-O Türkçe *ur-* "vurmak, vurmak ve öldürmek"].

BÖLÜM 8

GÜNEY KARADENİZ HALKLARI

Güney Karadeniz bölgesi doğuda Kafkaslardan batıda Trakya'ya kadar uzanır. Bu bölgede yaşamış olan eski topluluklara ait en iyi kaynaklar Herodot, Ksenophon ve Strabon'dur. Bu mevzuda bilhassa Ksenophon, M.Ö. 4. yüzyılda, İran kralı Artakserkses II'nin (hük. 404-359) kardeşi Genç Keyhüsrev (Kyrus) tarafından İran tahtını ele geçirmek amacıyla hazırlanan ve ücretli Yunan ve yerli askerlerden oluşan bir ordunun Sardis'ten İran'a yürüyüşünü ve dönüşünü anlatan eserinde bize bazı bilgiler verir.¹ Kuzey Mezopotamya'da, Kunaxa muharebesinde Genç Keyhüsrev'in ölmesi üzerine, Yunanlılardan oluşan ordu Ksenophon'un liderliğinde Doğu Anadolu dağlarını aşarak Trabzon'a ve sonra da sahili takiben Giresun (Cerasus), Ordu (Cotyora), Sinop üzerinden Trakya'ya ulaştılar.

Ksenophon'a göre, Karadeniz sahilinde yaşayan kavimler, Kholh'lar, Mossynoik'ler, mitolojik Amazonlar, Khalyb'ler yahut Halizon'lar, ve Trakyalı adı ile andığı diğer bazı milletlerdir. Bunların adlarını, bazı şahıs isimleri ile birlikte kısmen burada kısmen de Ek Lügatçe'de inceleyeceğiz.

KHOLH'LAR

Bunlardan, önceki bölümde İskitlerin atalarından biri olan **Colax(ais)** (Kholh) adını incelerken bahsetmiştik. Kholh'ları (Karluk'ları) Kafkasların güneyinde ve güneybatısında Eski Yunanlılarca Kolkhis adı verilen memlekette yaşayan bir millet olarak tanıyoruz. Ksenophon'a göre, Kholh'lar Trabzon'dan Giresun'a kadar olan sahildeki Yunan şehir-sitelerine yakın ova ve dağlardaki küçük kasaba ve köylerde yaşıyorlardı (IV.8; V.3).

TRAKYALILAR

Herodot, Trakyalıların bir İskit kavmi olan Agathrys'lere [Ağaçeri'ler] benzediğini yazar (IV.104). Mamafih, Trakyalıların hepsi tek bir millet değil çeşitli kavimlerden oluşuyordu. Bunlar arasında Cermen boylarının da bulunduğunu Herodot'un verdiği şu tarihî bilgilerden anlıyoruz:

¹ *Xenophon, The Persian Expedition* (Anabasis), translated by Rex Warner, Penguin Books, Baltimore, Maryland, 1965 (Ksenophon).

"Get'ler (Getae), Traus'lar, ve (Thessalya'daki) Kreston halkının kuze-yindekiler hariç, muhtelif isimler taşıyan Trakyalılar her hususta aynı örf ve âdetlere sahiptirler" (Herod V.3).

"Önce Strymon'lular adı ile Strymon'da² oturan Trakyalılar, Asya'ya geçince Bithyn'ler adını aldılar. Onların ifadelerine göre oradan Mys'ler ve Teukr'lar (Teukri [Truvalılar]) tarafından çıkarılmışlardı" (VII.75).

Strabon da bazı ek bilgiler verir:

"Yunanlılar, Get'lerin [Got'lar] Trakyalı olduklarını zannederlerdi. Bunlar İster (Tuna) ırmağının her iki tarafında da yaşadılar. Aynı bölgede Trakyalı Mys'ler (Mysoi) de yaşadılar, ki bunlara şimdi (Trakyalı) Moes'ler (Moesi) deniliyor. Bu Mys'lerden, şimdi Lydialılar, Frigyalılar ve Truvalılar arasında yaşayan Misyalılar türemiştir" (Strabo III).

Homeros, Truva savaşlarında 'Trakyalılar'ın Truvalılar tarafında çarpıştıklarını söyler (İlyada II).

Ksenophon, Boğaziçi'nin her iki tarafında uzanan, Asya Trakyası ile Avrupa Trakyası'ndan söz eder. Asya Trakyası hakkında şunları yazar:

"Asya Trakyası, Byzantium'dan Ereğli'ye (Heraclea) kadar uzanır... Bu iki şehir arasında Yunanlı veya onlara dost bir şehir yoktur. Burada sadece Trakyalılar ve Bithyn'ler (Bithynia'lular) yaşarlar" (VI.4).

Thyn [< Türkçe Hun]:

Herodot, Kral Krezüs'ün idaresinde bulunan milletler arasında 'Trakyalı Thyn'leri (Thyni) ve Bithyn'leri' gösterir (I.28). Ksenophon ise Thyn'lerin Avrupa Trakyası yerlileri olduğunu ve onların bütün kavimler içinde, bilhassa gece savaşlarında, en tehlikeli bir düşman olduğunu yazar (VII.2). Strabon³ Thyn'lerin Anadolu Trakyası'nda da yaşadıklarını söyler:

"Çoğu yazarlar vaktiyle Bithyn'leri Mys'ler olarak adlandırdıkları halde bu yeni ismi ülkeye yerleşmiş olan Trakyalılardan aldıklarını - Trakyalı Bithyn'ler ve Thyn'ler - kabul ederler, ve delil olarak, bugün bile Trakya'da belirli insanların Bithyn'ler olarak çağrıldıklarını, ve Thyn'ler için de, Apollonia ile Salmydessos (Boğaziçi ile Sakarya deltası arasındaki şehirler) yakınındaki kıyının Thynia olarak adlandırıldığını ileri sürerler

² Modern Struma (Struma-Karasu) ırmağı, ki Thasos adasının batısındaki Strimon körfezinde Ege denizine dökülür.

³ Strabon, *Coğrafya, Anadolu*, Kitap XII, XIII, XIV, Tercüme: Prof. A. Pekman, İstanbul, 1987 (Strabon).

(XII.3.3)... Kıyının ötesinde Thynia adası (Kefken) bulunur" (XII.3.7).

Birçok yazarlar Thyn(i) kelimesi ile Hunları eşleştirmişlerdir. Prof. Nemeth'e göre, Plinius (M.Ö. 23-M.S. 79) tarafından (Tochari kelimesi ile birlikte) kullanılan Phuni kelimesi birçok kitaplarda Thyni, Phurri, Thuri, Thuni, Chuni (Khuni) ve Thunni olarak yazılmıştır (NemAH 19). Prof. Togan da Thun ve/veya Phun ile 'Hun' ismini birleştirmiştir (ToUTT 39). Fakat her iki tarihçi de Phun (ve Tochar) adlarını Asya Hunları için kullanmışlardır, ve daha önce Avrupa'da yaşayan Thyni [Hunlar] ve Teucri [Tochar'lar] kavimlerinden habersiz görünmektedirler.

Aslında Eski Yunancada *th* veya *θ*, 'sesli bir nefes' fonemini oluşturuyordu (LiScGEL 310). Bu *h* veya *h̄* sesi idi. Hakikaten, Dor diyalektinde *X* (*h̄*), *θ* karşılığı idi (a.e. 774). Thyn kelimesindeki *y*, *Y/u* (Upsilon) harfine tekabül eder. Böylece, Thyn > Xun/Khun > Türkçe Hun.

Teucr [Tochar]:

Bölüm 10 da ayrıntılı incelenen Teucri veya Teukr'lar ifadesiyle klasik yazarlar Truvalı'ları kastetmişlerdir.

Bithyn [< Türkçe Beçen "Peçenek"]:

Bithyn kelimesi fonetik bakımdan, bir Türk kavmi olan *Beçen/Becen* (Peçenek) adıyla çok yakın bir uyum gösterir. Bu Becen'leri biz önceki bölümde Herodot'un Budin'lerine bağlamıştık. Gk. *θ* (*th*) bazen *s* sesine tekabül ettiğinden (LiScGEL 310), ve *ç* sesi de *th* veya *s* ile temsil edildiğine göre, **Bithyn** veya **Bisin** > Türkçe **Beçen** "Peçenek" olur.

AMAZONLAR

Klasik yazarlar, Amazonların Thermodon (Terme) ırmağı üzerinde bulunan Themiskyra (Çarşamba) bölgesinde yaşadıklarını yazarlar. Strabon, Herodot'un bahsettiği, Kızılırmak'ın doğusunda yaşayan (Beyaz) Syrialılar veya Kappadokyalılar (Herod I.6) hakkında aşağıdaki bilgileri verir:

"Torosların öbür tarafındakilere 'Syrialılar' dendiği halde, bugün dahi bunlara Leuko-Syrialılar, yani 'Beyaz Syrialılar' denmektedir... Pindaros (M.Ö. ?518-?438) Amazonların 'mızrakları ile uzak hedefleri vuran bir Syrialı (Beyaz Syrialı) ordusunu sevkettiğini' söyler ve bu suretle yaşadıkları yerin Themiskyra'da olduğuna açıkça işaret eder. Themiskyra, Amisenê⁴ topraklarındadır ve bu topraklar Kızılırmak nehrinden sonra gelen ülkede yaşayan Leuko-Syrialılara aittir" (Strabon XII.3.9)...

⁴ Amisos'a (modern Samsun) bağlı topraklar.

"Thermodon ve İris ırmakları, Amazonların yurdu olan Themiskyra ovasını sularlar" (XII.3.14-15).

Önceki bölümde Amazonların İskitlerle olan akrabalığını incelemiştik. Bu yakın bağ kullandıkları silahlarda da kendini gösterir. Eski Tarquinia şehrinde bulunan Amazonlarla ilgili Etrüsk resimlerinden birinde, bir Yunanlıya hücum eden bir Amazonun sol elinde yarım ay şeklinde bir kalkan görüyoruz (Resim 2-a). Bu resmin yapıldığından üç asır sonra, Romalı epik yazarı Virgil aynı şeyi şiirinde doğruluyor:

Aeneas, (Amazon kraliçesi) Penthesilea'yı gördü, o ki hilâl şeklindeki kalkanları bulunan Amazonları idare ediyor, ve savaştan kalabalık arasında bir ateş fırtınası gibi ilerliyordu.⁵

İskitlerin de hilâl veya dolun-ay şeklinde bir kalkanları vardı (Resim 2-b). Diğer bir müşterek kültürel bağ da, kendilerine ait bronz eserlerinde görülen, ve at üstünde geriye ok atışı diye tarif edilen 'Part atışı' geleneğinin hem İskitlerde (PhiRH 81) ve hem de Amazonlarda⁶ mevcudiyeti idi. Bu benzerliklerle birlikte, Herodot'un Amazonlarla İskitlerin toptan evlilikleri hikâyesi, Karadeniz'in her iki tarafında yaşamış olan bu iki topluluk arasındaki geleneksel kültürel ve irkî bağları açıkça göstermektedir.

Amazonlar Batı Anadolu'da Ephesus, Smyrna, Kymê ve Myrina gibi birçok meşhur şehirlerin adlarını kendileri koymuşlardır (Strabon XII.3.21; XIII.3.5). Bunlar arasında Smyrna ve Myrina isimleri çok ilginçtir:

Smyrna, İzmir'in eski adı olup, Strabon'a göre bu isim ona şehri kuran Amazon kraliçesi tarafından verilmişti. Aynı zamanda onun fethettiği Ephesus şehrinin de eski adı Smyrna idi (Strabon XIV.1.4). Uzmanlara göre şehrin asıl adı Homeros'un İlyada'sında belirtilen Myrina'dır:

"(Troia) şehrinin önünde ovada tek başına yükselen bir tepelik vardır... Buna insanlar (ölümlüler) 'Batieia' fakat ölümsüzler (tanrılar) 'kivrak (çevik) Myrina'nın mezarı' derler. Truvalılar ve müttefikleri orada kuvvetlerini nizama soktular" (İlyada II).

Bürchner, Myrina adının kökünün Artemis *Scampering*, *Samonia*,

Samarnos, ve *Samarna* gibi isimlerde saklı olduğunu iddia ederek (Larousse) Homeros'a arka çıkar. Her halde bu Amazon kraliçesi Truva harplerinde hayatını kaybetmişti.

Myrina adı Türkçe izah edilebilir: < *İmir-ana* "şafak-ana": Oğuzca *imir* (Uyg. *ingir*) "alaca karanlık, tan, şafak" (DLT; UYG). Smyrna isminde ise başa S- harfi ilâve edilmiştir: **Smyrna** < S-Myrina < Türkçe **İsi Myrina** "Tanrı(ça) Myrina"; veya **İsi Myrina** < *İsi-myrr-ina* < Türkçe **İsi-imir-ana** "Tanrıça, şafak anası," ki burada *isi* (< Ana Türkçe *idi*) "tanrı, tanrıça" anlamındadır. Bu transliterasyon, ismin *Artemis* ile olan ilişkisine de uygundur. Zira, bilindiği gibi *Artemis* 'av ve iffet tanrıçası' olduğu kadar aynı zamanda 'ay tanrıçası' dır ki bu vasıf *Myrina*'nın isminde de mevcuttur. Herhalde, *Myrina* öldükten sonra tanrılaştırılmış ve isminin başına S-(*İsi*) getirilerek **İsi Myrina** "Tanrıça imir ana" yani "Tanrıça, şafak-ana" diye anılmıştır. Yine bilindiği gibi, *Artemis*, kardeşi 'güneş tanrısı' *Apollon* ile Truva harbinde, aynen Amazonlar gibi, Truvalıların yanında savaşmıştır.

Amazon adı da Türkçe izah edilebilir. Bazılarına göre, Amazon kelimesi Gk. *a-mazos* "(bir) memersiz" anlamına gelir (RoWiML 134), ki biz bu yorumu iştirak etmiyoruz. Amazon kelimesindeki z harfi kolayca d-fonemi ile gösterilebilir. *Zeüs* kelimesinin Aeol Yunancasında *Deus* (LiScGEL 147, 297) oluşu gibi. Böylece muhtemelen, Amazon veya Amadon < Türkçe *Ama-don* veya *Ama-ton* "ana-kıyafetli, giyimli" veya "ana-özlü, özü-ana, özü dişi" olur ki burada Ogurca (Çuvaşça) *ama* "ana: dişi," ve Oğuzca *don* (Türkçe *ton*) "elbise; [mecazî anlamda: öz, maya]" (Bkz: Bölüm 2).

Amazonların kadın olmaları meselesi de tartışılabilir. Eski Yunanlıların geçmişteki hikâyelerde kaydedilmiş uzun-saçlı düşmanlara izafeten onları kadın olarak destanlarında aksettirmiş olmaları mümkündür. Türkçe-konuşan topluluklarda uzun saçlı erkek tiplerinden çok bahsedilmiştir. Arap tarihçisi Al-Cahiz, Horasanlıların geleneklerini aksettiren şunları söyler:

"Hadiste, Ammuriyya (Amorium)'yı fethedenlerin, muhariplerini fethedenlerin, çocuklarını (ve kadınlarını) esir edenlerin vasıflarından bahsedilir. (Bizim) hakkımızda 'saçları kadın saçı, elbiseleri rahip elbisesi gibi' denmiştir ki doğrudur" (JahMJFE 46).⁷

KHALYBES (HALIZONLAR), KHALDA(İ),
VE MOSYN(İ), MOSYNOEK(İ)

Strabon, Alazon, Halizon, ve Amazon kelimelerinin kullanılışındaki

⁷ Bu uzun saç geleneği eski Part ve Pers asillerinde de mevcuttu.

⁵ Virgil, *Aeneid*, translated by C. Day Lewis, Doubleday & Company, Inc., New York, 1952 (Aeneid), I, Sıra: 490-491.

⁶ Elif Tül Tulunay, *Etrüsk Sanatı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992 (TulES), s. 115, Resim 84c.

kargaşadan bahseder (XII.3.20-22). Herodot, Borysthenes (Dnieper) ırmağının yakınında yaşayan Alazon İskitlerinden söz eder (IV.17). Homeros'ta, kelime Alizon (İlyada II) ve Halizon (a.e. V) şekillerinde geçer:

Ve Alizon'lar, Odios ve Epistrophos'un kumandasındaydılar;
onlar, gümüş'ün çıktığı, uzak Alybe'den gelmişlerdi.

Strabon Alybe denen yerin, Kızılırmağın doğusunda olduğunu söyleyerek Halizon'ları, Küçük Asya'da yaşayan ve Yunanlı olmayan en önemli kavimlerden saydığı Khalyb'lerle birleştirir (XII.3.20; XIV.5.23), ve eski Khalyb'lerin kendi zamanında Amisos (Samsun) ile Trabzon arasında yaşayan Khaldai kavmi olduğunu iddia eder (XII.3.19, 28). Ksenophon zamanında, kavimlerin en savaşçı olanı diye tarif ettiği Khalyb'ler yine aynı bölgede yaşıyorlardı (IV.6, 7; V.5). Herodot, Khalyb'lerin Lydia kralı Kroesus idaresindeki milletlerden biri olduğunu yazar (I.28).

Halizon, Khalyb ve Khald(ai) kavimlerinin adları, aşağıda görüleceği gibi, birbirlerine ve aynı zamanda Amazon adına çok benzemektedirler:

Halizon [(1) < Türkçe **Kal-ı(g)-don** "ebedî kıyafet; ebedî öz"];
Halizon [(2) < Türkçe **Kalı-(g)-don** "çevik öz"]:

Halizon(es) kelimesinde, Amazon adındaki *ama* "ana" yerine *kalı* "ebedî" kelimesi kaim olmuştur. Böylece, (1) *Hali-zon* > *Hali-zon* < Türkçe *Kalı-don* "ebedî öz": *kal-ı/kal-ik* "gök, yukarı kat, sema; kalmış, kalan (ebedî)," ki *kal-* "kalmak" fiili ve *-ik/-ig* ekinden oluşmuştur. Kelimenin bir diğer etimolojisi de yapılabilir: (2) *Hali-zon* < Türkçe *Kalı(g)-don* "çevik öz," kelime anlamıyla, "sıçrayan (kişi)" (O. Türkçe *kal-* "sıçramak"), ki bu anlam Homeros'un Amazon kraliçesi için kullandığı 'çevik *Myrina*' tâbirinin belki de kaynağını teşkil eder.

Khalyb [< Kerkük ve Azeri Türkçesi **Kal-ıp** "kalmış; ebedî"]:

Khalyb kelimesinin bu yorumunda, normal Türkçede 3. şahıs geçmiş zaman partisipini oluşturan *-miş* ekine tekabül eden Kerkük ve Azerbaycan Türkçesindeki *-ip* eki ile *kal-* fiilinden bir isim-sıfat oluşturulmuştur.

Khald(ai) [< Türkçe **Kal-dı** "kalan; ebedî"]:

Khaldai kelimesi de Türkçedir: Khald(ai) < Khaldı < Türkçe *Kal-dı*, kelime anlamıyla, "kalmış olan, kalan; ebedî," ki burada *kal-* fiilinden 3. şahıs tekil geçmiş zaman sıygası *-dı* ile bir sıfat-isim hali oluşmuştur.

Muhtemelen Kerkük ve Azeri Türkçesini içeren Khalyb adı, ve aynı halk olan Khald'ların da Babil'de yaşamış Khaldı'lar veya Kalde'lilerle ilişkili olması gerektiği düşünülürse, bu halkları bugünün Kerkük ve Azerbaycan Türklerinin de ataları sayabiliriz.

Karadeniz sahilinde yaşayan diğer önemli bir kavim de **Mosynoek**'lerdir. Herodot, Dara'nın Pers imparatorluğu içinde yaşayan milletler arasında *Mosynoeki* kavmini de sayar (III.94). Ksenophon, onları Sinop ile Giresun arasındaki sahil şeridinde gösterir (V.4). Strabon, *Mosynoek* ve *Mosyn* kelimelerinde Yunanca anlamlar arar.⁸ Bizce her iki tâbir de Türkçe etimolojiye sahiptir.

Mosyn(i) [< Türkçe **Beçen** "Peçenek"]:

Yunancadaki *m = p* (LiScGEL 421) ve *b = p* (LiScGEL 510) fonetik değişimleri göz önünde tutulursa, *m < p < b* ilişkisi ile: *Mosyn* < *Posyn* < *Bosin* < Türkçe *Beçen* "Peçenek" sonucuna ulaşırız. Haçlı seferleri çağında Trakya'da bir şehir adı olarak bilinen *Mosynopolis*⁹ kelimesi "Mosyn'ler [Beçenler] şehri" diye de tercüme edilebilir, zira bu çağlarda Beçenlerin (Peçeneklerin) Balkanlarda aktif olduğunu biliyoruz (Bkz: RasTT 131-133; ve Ek Lügatçe'de *Çorlu* ve *Mosynopolis* kelimeleri).

Mosynoek(i) [< Mosynek < Türkçe **Peçenek**]:

Bizce *Mosynoeki* adı, *Mosyn(i)* kelimesinin başka bir şeklidir, ve de *Beçen* kelimesinin diğer şekli olan *Peçenek* adının tam karşılığıdır: *Mosynoek(i)* > *Mosynek* > *Pesynek* < Türkçe *Peçenek*, ki bu kelime esasında, önceki bölümde de işaret ettiğimiz gibi *Beçen* kelimesinin bir çoğuludur. Burada *-k/-ik* Ogurca (Macarca) ve Yafes dillerinde mevcut olan bir çoğul ekidir (ToUTT 37, 418). Latince Peçenekler için kullanılan *Bissen(us)* tâbiri de Gk. *Mosyn* ve *Bithyn* (> *Bisin*) kelimelerine çok yakındır; ve sonraki Yunanlılar onlar için *Patzinak* adını kullanmışlardır (RasTT 130), ki bu da fonetik bakımdan *Mosynek(i)* kelimesinin hemen hemen aynısıdır. Dağlarda kasabalar ve köyler içinde yaşayan bu *Mosynek*'ler, öldürdükleri düşmanlarının kafalarını keserek teşhir etmeleri (Ksenophon V.4) gibi örf ve adetleri bakımından İskitlere benzerler.

Yukarıda incelenen kelimeler dışında kalan, Karadeniz'in sahil bölgeleri ile ilgili bazı eski kavim ve şahıs adları ve coğrafi isimler aşağıdaki lügatçede ayrıca analiz edilmiştir. Bu kısa çalışma, bu uzun sahil şeridinde yaşayan eski toplulukların çoğunun Türkçe-konuşan halklar olduğunu göstermektedir.

⁸ "Bu kulelere *mosyn* dendiğinden, antik devirde bu insanlar *Mosynek*'ler olarak adlandırılmışlardır" (Strabon XII.3.18). Lügatte de, Gk. *mosyn* "tahta bir ev veya kule," ve *oikew/oikea* "yaşamak" kelimelerinden oluşan Gk. *Mosyn-oik* "kulede yaşayan" ifadesi geçer (LiScGEL 452, 477). Mamafih, Strabon hartasında (Strabon, arka sayfa) görülen *Mosyni* (*Mosynler*) kelimesi ifadenin bir halkı kastettiğini gösterir.

⁹ Joinville ve Villehardouin, *Chronicles of the Crusades*, translated by Margaret R. B. Shaw, Penguin Books, Baltimore, Maryland, 1963 (JoViCRU), s. 98, ve sonundaki harta.

EK LÜGATÇE

(Homeros, Herodot, Ksenophon, ve Strabon'dan)

Akamas Truvalıların saflarında çarpışan Trakyalı bir lider (İlyada II) [(1) Akamas < Türkçe **Agamış** "ağa imiş": Türkçe *aga* "ağabey; ağa, reis" (UYG; REDH); veya (2) Akam(as) < Türkçe **Agam** "ağam, efendim"; veya (3) Akamas > Akabas < Türkçe **Aga-baş** "ağa-reis"].

Amestris (Amastris) Karadeniz sahilinde şehir (Amasra) (Strabon XII.3.10); aynı zamanda şehri kuran ve ona ismini veren, Dara III'ün kardeşi Oxyathros'un kızı ve Heraclea tyrantı Dionysios'un karısı [Amastri(s): muhtemelen, Ama-s-tri < Türkçe **Ama-isi-tarı** "ana-sahibe-tarı": *ama* (< *abalapalana*) "ana," *isi* "efendi, sahibe; tarı," *tarı* "tanrı, tarıçça"].

Amisos (modern Samsun) [Amisos veya Am-isso(s) < Türkçe **Ama-issi** "Ana (Tanrıça) sahibi (şehir)": Türkçe *issi/ıssı* (< *isi-si, ısı-sı*) "sahibi; koruyucusu." Bu *issi* veya *ıssı* kelimesi Türkçe eserlerde bol miktarda kullanılmıştır (Bkz: TİYED 82; GÖLMEV 83; ERGŞAH 211; A1100TE 124)]. Theopompos'tan kaynaklanan Strabon ve Plinius'a göre, Samsun (Sinop ile birlikte) ilk önce Miletos halkı tarafından kuruldu; sonra M.Ö. 5. yüzyılda Kappadokyalıların eline geçti. Atinalılar burayı işgal edince adını Peiraia olarak değiştirdiler. Büyük İskender'in işgalinden sonra M.Ö. 3. yüzyılda Pontus krallığına dahil edildi (Larousse)].

Çorlu (Gk. *Tzurullon*) Avrupa Trakya-sında bir Bizans şehri. 1204 yılında Dördüncü Haçlı seferine iştirak eden ve tarihçesini yazan Fransız asilzadesi Geoffroy de Villehardouin tarafından Tchorlu olarak yazılmıştır. O zaman şehir, Fransızlar ile Venediklilerin dışında Kuman Türkleri, Ulahlar ve Bulgarlar arasında bir savaş merkezi idi (JoVICRU I.14-18) [Çorlu < Türkçe **Çor-lu** "prenslı (şehir)," veya "sarmaşıklı (şehir)": Türkçe *çor/çur* "prens, hükümdar," Oğuzca *çor* "sarmaşık otu, sarmaşıklı (ot)" (DLT III, 122). Böy-

lece öz Türkçe olan ve bugün de aynı adı taşıyan bu Çorlu şehri herhalde Balkanlar-da Selçukluların gelişinden önce faaliyette bulunan Peçenekler veya Kumanlar tarafından kurulmuş olmalıdır].

Harpasus (modern *Karasu?*, Fırat nehri-nin en yukarı kolu) (Ksenophon IV.7) [(1) Harpasu(s) > Arpa-su < Türkçe **Arpasu** "Arpa Suyu"; veya (2) Harpasu(s) > Khar-pasu < Türkçe **Kar-baş**].

İri.s (modern Yeşil-İrmak) Amazonların memleketinde Karadeniz'e dökülen bir ır-mak (Strabon XII.3.14-15) [Ogurca **İri** (< Ana Türkçe **idi**) "tanrı(ça) (ırmağı)"].

Lykus iki ırmak adı, biri batıya akıp İris ile birleşen bugünkü Kelkit ırmağı (Strabon XII.3.15); diğeri, Heraclea (E-reğli) yakınından geçen bugünkü Gültünç ırmağı (Ksenophon VI.2) [Lyk(os): (1) < Türkçe **Ulug/Ulu** "ulu, büyük"; veya (2) < Türkçe **İlik** "ılık, az sıcak"].

Maesades Trakyalı Odryssae kavminin kralı, ve Melandit'lerin, Thyn'lerin ve Tranips'lerin hükümdarı Seuthes'in babası (Ksenophon VII.2) [Maesad(es) > Mas-ad > Bas-ad < Türkçe **Baş-at**].

Medocus Trakya'da Odryssae kavminin kralı (Ksenophon VII.2) [eski Yunanca-daki *m = p* (LiScGEL 421) ve *b = p* fonetik değişimler (LiScGEL 510) göz önüne alınırsa: Medoc(us) < Pedoc veya Pedok < Bedok < E-O Türkçe **Bedük** "büyük"].

Miltochuthes Genç Keyhüsrev'in or-dusunda iken sonradan Kral Artakserkses tarafına geçen Trakyalı subay (Ksenophon II.2) [Yunancada *m < b* fonetik değişimi ile: Miltochuthes < Bil-tochuthe < Ogurca **Bil-tokuçi** (< Türkçe **Biş-tokıçi**) "beş vu-rucu; beş savaşçı": Ogurca *bil* < Türkçe *biş* "beş," Türkçe *tokı-* "(insan) dövmek, vurmak." Benzer bir diğer kelime de *Tokış* "savaş" (DLT II, 83) olup aynı zamanda Türkçe bir şahıs adıdır (DLT I, 368)].

Mosynopolis Trakya'da Dördüncü Haçlı seferinde bahsi geçen bir şehir (JoVICRU,

introd. 8, 98) [*Mosyno-poli(s)* < *Mosyn-poli* < **Becen-balı(k)** "Beçen (Peçenek) şehri": Türkçe *balı/balık* "şehir"].

Odios Truvalıların saflarında savaşan Alizon'ların kumandanı (İlyada II, V) [Od(ios): (1) < Türkçe **Öd** "dağ," yahut **Öz** "saf; öz, ruh" (DLT; ErÖA); veya (2) < Türkçe **Ot** "ateş; ocak" (DLT)].

Odryses Trakyalı kral, Teres'in babası (Ksenophon VII.5) [Odryses(es) < Türkçe-Ar. **İdris** (Âdem oğlu Şit'in oğlu Enoş)].

Peiroos Truvalıların saflarında çarpışan Trakyalı bir kumandan (İlyada II) [(1) Peiroos < Türkçe-Farsça **Firuz** "muzaffer" (REDH); veya (2) Peiroos > Beerus < Türkçe **Bir-uz** "bir mahir (kişi); bir iyi kişi": *uz* "iyi, usta, mahir" (DLT; UYG)].

Seuthes Trakyalı Kral Maesades'in oğlu (Ksenophon VII.2, 5) [Seuthe(s): < Türkçe **Su-çi** "suçu, sâki"].

Sinope (modern Sinop) Etiler zamanında Sinuwa adlı bir liman. Bir Frig şehri olarak ta bilinir. Strabon'a göre kent Miletoslular tarafından kurulmuştur. M.Ö. 183 yılında Pontus kralı Pharnakes I (hük. 184-170) şehri zaptetti. Büyük Mithridates (Eupator) (hük. M.Ö. 120-63) burada doğ-du ve sonradan burayı payitahtı yaptı (MullH, Apendiks 1, ve Strabon XII.3.11) [Sinope < Sin-ope < Türkçe **Sin-ebi** "me-zar-evi." Şehrin Etice ismi Anadolu Türkçesine daha uygundur. Sinuwa < Sin-uwa < Türkçe **Sin-evi** "mezar-evi": *sin/sın* "mezar," *eb/ev* "ev." Burada bahsedilen 'mezar', belki şehrin kurucusuna ait bir ata mezarı olsa gerek].

Taochi/Taoki Aras nehrinin yukarı kolu olan ve Ksenophon'un Phasis adını ver-diği ırmağın kuzeyindeki dağlarda yaşayan bir halk. Ksenophon'a göre Taochi "mu-hkem kaleler içinde yaşarlardı... Çok cesur bir halktı... Yunanlılarla savaşırken onlara atukları taşlar tükenince, ... Çok müthiş bir manzaraya şahit olduk. İlk önce bütün ka-

dınları çocuklarını kayalardan aşağı fırlat-tılar ve arkalarından da kendileri ölüme at-ladılar, ve erkekleri de aynı şeyi yaptılar" (Ksenophon IV.7) [Taoki < Türkçe **Tağ-i** "dağ insanları." Taoki halkının, klasik kay-naklardaki Dahae veya Strabon'un Daas ve Herodot'un bir 'Pers' kavmi olarak verdiği Daan'lar veya Dahoi (I.125) olması gere-kir. Dahae, Part krallarının neşet ettiği Parni veya Aparni kavmini de içine alan bir topluluğu temsil ediyordu (ToUTTg 47). Prof. Togan onları bir Türkmen boyu olan Teke'lerle birleştirmek ister (ToUTTg 426). Strabon, onların örf ve âdetlerinin İskitlerle aynı olduklarını söy-ler (XI.11.2). Bugün Transkafkasya'da bulunan Dağıstan onların ismini taşır, ve Dağıstanlılar Türkçe konuşurlar.

Teres Trakyalı Kral Odryses'in oğlu (Ksenophon VII.2, 5) [Tere(s) < Türkçe **Tiri(g)** "diri, canlı"].

Theke(s) Ksenophon ve adamlarının, Taochi'lerin ülkesine geldiklerinde dur-dukları tepeden Karadeniz'i gördükleri da-ğın adı (Ksenophon IV.7) [< Türkçe **Teke** "erkek keçi." Bu noktadan batıya doğru, Ordu'nun yaklaşık 90 km. güneyinde aynı dağ silsilesi üzerinde bugün *Tekeli* dağı mevcuttur. Teke aynı zamanda bir Türk-men boyunun adıdır (ToUTTg 426)].

Themiskyra Thermodon üzerinde bir ova, Amazonların yurdu [< *Themis-kır-ı* "(Tan-rıça) Themis kızı," veya, Themiskyra(a) < Türkçe **temiz-kır** "temiz ova": *Themis*, Uranus ve Gaea'nın kızlarıdır].

Thermodon (Terme) Amazonlar'ın ülke-sinde bir ırmak (Ksenophon VI.2) [Thermo-don < **Thermo-ton** "sıcak buz, sıcak don": Gk. *thermo* "sıcak," ve Türkçe **ton/don** "don, buz"].

Tibareni Ordu şehrinin civarındaki böl-gede yaşayan bir halk (Ksenophon V.5) [Tiberan < Türkçe **Temir-an** "demirler": *-an*, Farsça çoğul eki].

BÖLÜM 9

ETRÜSK DİLİNİN ÇÖZÜMÜ

Herodot, Etrüsklerin Batı Anadolu'dan geldiğini açıkça belirtmektedir. Ona göre, Lydia'da başgösteren ve bir gününü yemek yiyerek, bir gününü de yemek yemeden oyunlarla¹ geçirdikleri on sekiz yıl devam eden kıtlık sonucu Kral Atys milletin yarısının oğlu Tyrrhen idaresinde başka bir yere göç etmelerine karar verir. Smyrna'da inşa ettikleri gemilerle denize açılan grup sonunda İtalya'nın Umbria bölgesine ulaşırlar, ve orada şehirler kurarak kendilerini Tyrrhenler diye adlandırır (Herod I.94).

Romalı Virgil(ius) de, Truvalı prens Aeneas'ın destanı olan Aeneid adlı epik eserinde Etrüsklerden Lydialılar diye söz eder (Aeneid IX, Sıra 10-11), Tiber nehrini Lydialı Tiber diye adlandırır (Aeneid II, Sıra 778-781).

Truvalı Aeneas İtalya'ya göç ettiği zaman Etrüskler oradaydılar. Akurgal'a göre Truva'nın yakılmasının M.Ö. 1240 yıllarına rastladığı² düşünülürse, Etrüsklerin en az M.Ö. 14. yüzyıl ortalarında İtalya'ya gelmiş olmaları gerekir. Bunu Aenead destanında, Virgil'in, İtalya'daki Arkadia kolonisi kralı Evander'e, Aeneas'a hitaben söylediği şu sözlerden de anlıyoruz:

Şu yakında görünen kalabalık [Etrüsk] Caere şehri,
Lydia'dan gelen, savaşçı bir kavim tarafından eski bir kaya üzerinde kuruldu,
Uzun zaman önce onlar Etruria'nın [Etrüsk Ülkesi'nin] o tepesine yerleştiler (Aeneid VIII, Sıra 477-79).

Bitaraf tarihçiler Romalıların, sanatı, resmi ve tiyatroyu Etrüsklerden, Yunanlıların da Friglerden ve Lydialılardan öğrendiklerini kabul ederler. Herbert J. Muller, "Yunanlılar, flüt'ü Friglerden, alfabeyi Fenikelilerden, parayı Lydialılardan, ve bilimi Babillilerden [Sumerlilerden] aldılar" der.³

Etrüsk mezarlarının keşfi, bu milletin büyük medeniyetini ortaya çıkarmıştır. Sanıldığı gibi Etrüsk sanatkarları Yunanlıları taklit etmediler, onlar

¹ Herodot, Yunanlılarla müştereken bildikleri bütün oyunların, dama oyunu hariç, Lydialılar tarafından icat edildiğini de ilâve eder (Herod I.94).

² Ekrem Akurgal, *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*, İstanbul, 1970 (8. Basım, 1993) (AkACT), s. 12.

³ Muller, Herbert J., *The Loom of History*, a Mentor Book (İlk Yayıncısı: Harper & Brothers, 1958), New York, 1961 (MulLH), I.3.

bu mezarlarda ortaya çıkarılan duvar resimlerinde kendilerinin ve Anadolu'daki akrabaları Truvalılar, Amazonlar gibi halkların tarih ve mitolojilerini canlandırdılar. Ne yazık ki kaderleri onları Latinleşmeğe mahkûm etti, ve fethedilen Lâtinler bu suretle fâthilerini, yani Etrüskleri ve Aeneas'ın Truvalılarını fethetmiş oldular. Etrüsk asıllı olduğu sanılan Virgil bunu, destanda, Tanrıça Juno'nun Jüpiter'e hitabı ile çok güzel anlatıyor:

Sakın Latinlerin eski isimlerini değiştirme!
Truvalı yapma onları, adları Teukri olmasın!⁴

Ve, Jupiter (Jove) eşi-kardeşi Juno'ya cevap verir:

İtalyanlar kendi dillerini ve eski geleneklerini koruyacaklar;
Adları değişmeyecek. Truvalılar yokolacaklar, ve onlar içinde Eriyecekler. Truvalıların ayinlerini onlarınkine ekleyeceğim,
Ve de tapma âdetlerini. Hepsi birden Latin olacaklar, tek dilli.
Bu karışımdan..... doğacak halk bütün insanları
Geçecek, heyhat, tanrısallıkta Tanrıları bile.⁵

Etrüsk resimleri, keşfedilmeyi bekleyen bir mitoloji ormanını andırıyor. Meselâ, Tarquinia'da keşfedilen M.Ö. 5. yy'a ait, bir ağaç gövdesi veya mukaddes bir kazanın iki tarafında resmedilmiş parslar⁶ (Resim 3) sadece hayvan sanatı örnekleri olarak gösterilmektedir. Aslında, iki pars Ana Tanrıça'yı temsil etmektedir. Anadolu'nun Ana Tanrıçası'nı temsil eden, M.Ö. 6000 yılına ait aynı iki pars röliyefi, Prof. Mellaart tarafından Çatalhöyük'te bulundu⁷ (Resimler: 4-a, 4-b). Anadolu'da keşfedilen ve daha sonra Friglerde Kybele ile devam eden bu Ana Tanrıça kültü, 6000 yıl sonra, yine bu topraklarda yaşamış bir halk olan Etrüsklerde devam etmiş oluyor. Yani, Çatalhöyük'lüler ve Etrüskler, uzun bir zincirin iki halkasını oluşturuyorlar.

ETRÜSK DİLİNİN ÇÖZÜMÜ

İlk araştırmacılar, Etrüskçenin Hint-Avrupa ve Sâmî dilleri dışında bir dil olduğunu kabul ettiler. Klâsik destanları da göz önüne alırsak, Etrüskler, Lydialılar, Truvalılar, Frigler, Mysler, ve Likyalılar hep akrabadırlar.

Etrüskçe'deki bazı harfler için, 1996 İngilizce kitabımızda belirttiğimiz

⁴ Aeneid XII, Sıra 823-824.

⁵ Aeneid XII, Sıra 833-838.

⁶ Pallottino, Massimo, *La Peinture Etrusque*, from series: 'Les Grands Siecles de la Peinture', by Editions d'art Albert Skira, Switzerland, 1952 (PalPETR), 43.

⁷ James Mellaart, *Earliest Civilizations of the Near East*, Thames and Hudson, 1965.

gibi (DiWEWOL, Bölüm 9), 8 rakamına benzeyen harf için *b* (bkz: Apendiks, Eski Alfabeler tablosu, #2); M-tsade (#18) harfi için *ç/c/ts, ş?*; z'ye (#21) benzeyen harf için *s, z?, ş?* fonemlerini kullandık. Bilhassa, Türk diyalektlerinde mevcut olan *k, g, kh* ve hatta *h* fonemlerinin birbirlerinin yerlerini alabilmeleri çözümlerde de uygulanmıştır. Etrüskçe'nin titreşimli ünsüzlerden yoksun olduğu, *b, g* ve *d* harflerinin kullanılmadığı iddia edilmiştir. Halbuki Etrüskler, Yunan, Latin, ve Fenikelilerin soyundan gelen Kartacalılar ile aynı coğrafyayı paylaşıyorlardı. Binaenaleyh, alfabeleri de esas itibariyle komşularıninkine, o zamanların Batı Yunan, Latin, Arami/Fenike alfabelerine benzemesi gerekirdi. Bütün bu (ve diğer) alfabelerde *b* (beth/beta), *g* (gamma) ve *d* harfleri mevcuttu. Oscar Ogg (EncyAm, I/438b), Marsiliana fildişi levhasında (Tulunay, TULES 16) görülen M.Ö. 8. yy. sonlarına ait olan alfabenin Etrüsk harflerini şekil ve sırasına göre gösterdiğini ifade eder. Ve *b, g* ve *d* (ters *D*) harfleri bu alfabede mevcuttur. Yine bazı araştırmacılar Etrüskçe'de *o* foneminin olmadığını iddia ederek *O* harfini bazen *r*, bazen *d*, bazen de *θ* (*th*) fonemi için kullanmaktadırlar, ve yukarıda bahsettiğimiz 8 harfini *f* foneminin karşılığı olarak göstermektedirler. 8 harfi aslında *B* (beta) harfinin yuvarlanmış halinden başka bir şey değildir. Etrüsk dilinde *b* foneminin mevcudiyeti, Harvard Üniversitesi eski profesörlerinden Joshua Whatmough'un şu ifadesinde itiraf edilmiştir: "Fenikelilerden alınan Yunan *B*'si, Etrüsklerin *bi ba bu be* gibi hecelemeleri aracılığıyla, Latinceye geçmiştir" (EncyAm, 3/1). Esasen bazı Etrüskçe yazıtlarda 8 harfi *p* fonemi ile denkleştir. Meselâ: KİTLU8 TURU8 ("gidilib? durub?") : KİTLUP TURUP⁸ ("gidilip? durup?"); 8ULUMCHVA⁹ : PULUMCHVA¹⁰ gibi. Yani bizim tezimizle *b* (8) : *p* (1) fonemlerinin denkliği bariz şekilde ortaya çıkar ki bu sonraki Türk diyalektlerinde de çok normaldir. Prof. Larissa Bonfante'nin 8 = *f* ilişkisi ile verdiği diğer bazı kelimelerde de (BonfETR) 8 harfinin *b* foneminin karşılığı olduğu görülür: Gk. *bronte?* : Etr. *8rontac*; Lat. *Populonia* : Etr. *pupluna/8u8luna*; Lat. *nepos* : Etr. *Ne8i8/nebi8* "torun"; Etr. *thapna* "vazo" : Etr. *Tha8nal8habna* "kap"; Lat. Tiberius : Etr. *The8ari/Thebari*. Bu son ismin tamamı *Thebarie Veliiunas* olup Pyrgi Altın Levhası kısa yazıtında adı geçen Kaere (*Kisria*) şehrinin Etrüsk kralıdır (BonfETR 12-13). Pyrgi uzun yazıtında isim *The8arie Velianas* şeklinde yazılmıştır. Ebatları aynı olan iki Etrüskçe levha ile birlikte bulunan eni daha küçük olan ve bizce daha sonra yazılmış olan Kartaca-Fenike yazıtında Etrüsk kralının adı *TeBaRIA VeLiNuS* olarak *b* (beth) harfi ile yazılmıştır. Etrüsk ülkesinde bir Kartacalı veya Fenike dilini bilen bir Etrüsk kâtibinin ilk adı "b" harfi

ile yazması Etrüskçe 8 harfinin "f" değil "b" fonemine tekabül ettiğini gösteren diğer bir delildir. Yoksa kâtibin "f" fonemini hiç olmazsa Fenike alfabesindeki 1 (*p*) harfi ile yazması gerekirdi, ki bu harf Fenike alfabesinde, İbranice'de olduğu gibi "f" fonemine de tekabül etmiş olabilir.

İtalya'nın güneyinde konuşulan ve bir Hint-Avrupa dili olan ve Almanca'ya benzetilen Oskan dilinde yazılmış bir bronz levhanın iki tarafının transkripsiyonunda da Prof. Larissa Bonfante 8 harfi için *f* fonemini kullanmıştır, ve yazıtlarda tek bir *B* (beta) harfi yoktur (BonfETR 55, Şek, 43). Yazıtlar Latince tercümelemlerle kıyaslanınca aşağıda verdiğimiz denkliklerde 8 harfine *b* foneminin verilmesinin daha mantıklı olacağı anlaşılır: Lat. *imbribus* : Osk. *ana8riis/anabriis*; Lat. *florae* (çiçek tanrıçası) : Osk. *8luusai/bluusai* : Almanca *blüte/blüme* : İng. *blossom*, Orta İng. *blosme* (çiçek). Bir de Oskanca *te8uuruum* kelimesi mevcuttur ki bunun karşılığı "ateşte yakılan kurban" anlamına gelen Lat. *holocaustum* kelimesidir, ve yine Almanca ile ilgili görünmektedir: (te)buuruum : Almanca *verbrennen*, Eski Almanca *brinnan* "yanmak," *verbrennung* "yanma," İng. *burn* "yanık, yanmak." Oskanca kelimenin başındaki *te-* kelimesi, İng. *eat*, Almanca *essen/lezzan*, Gk. *edo*, Skt. *ad* ("yemek") kelimeleri ile eşleştirilebilir. Zira, ateşte yakılan (kutsal) kurban tanrıya bir "yemek" olarak sunulurdu.

Etrüsklerce 1 veya) şeklinde yazılan *g* harfi eserlerde *k* foneminin karşılığı olarak belirlenmiştir. Halbuki bunu kabullenen biri olan Prof. Joshua Whatmough Latinlerin ilk zamanlarda) (*ke*) harfini *g* fonemi için kullandıklarını (*Gaius* isminde olduğu gibi) ve sonradan *k* ile *g* arasında bocaladıklarını söylerken buna Latinlere alfabe veren "Etrüsklerin *k* : *g* arasındaki farkı umursamayışlarının" rol oynadığını yazmaktan da geri kalmamaktadır (EncyAm, 12/213). Yani ona göre Etrüskler) harfini hem *k* hem de *g* sesi için kullanıyorlardı. Biz bu defa genellikle kelime başlarında bu harfe *k*, kelime içinde *g* fonemini verdik. *D* (ters *D*) harfi, birçok Etrüskolog tarafından *r* (ters *P*) harfi ile birlikte *r* sesi için kullanılmaktadır. Halbuki Etrüskler birçok yazıtlarında *d* ve *r* harflerini, bazen aynı satır içinde, birlikte kullanmışlar, aradaki farkı çok iyi belirtmişlerdir. Prof. Whatmough bu *d* harfi için de "her ne kadar Etrüskçede *d*-sesi yoksa da ilk Etrüsk alfabelerinde bu harf mevcuttu" demektedir (EncyAm, 8/385).

Biz *i* sesini veren *I* (Yod) harfine bazen, İbranî alfabesinde olduğu gibi, *y* fonemini de verdik. Sonuçta aşağıdaki Etrüsk alfabesini kullandık:

A	88	∟17	Q	8	7	VY	II±	H	8X↓	⊙⊙	I
a	b	k/g	d	e	v	u/v	z/s	h	h	th	i/y
8↓	∟	∟∟	∟∟	∟	∟17	M	∞	∞∞	∞	∞M	∟∟
k	l	m	n	o/th	p	ç/ts	q	r	s/z	ş	t

⁸ Copland, Mel, *Catalog of Etruscan Words*, 1981 (CopCEW).

⁹ Bkz: 7. Hal, Perugia Cippus yazıtı: 29.

¹⁰ Bonfante, L., *Etruscan*, Uni. of Cal. Press/British Museum, 1990 (BonfETR), s. 58-62.

D, E, F, L, ve k/K harfleri, Etrüsk alfabesinde tersine yazıldığından, aşağıdaki bazı yazıtlarda kolaylık olsun diye normal şekilde yazdık.

1. HAL - BİR ZAR ÜZERİNDEKİ ETRÜSK SAYILARI

İngilizce kitabımda, Etrüsklere ait bir zar üzerinde yazılmış bir'den altı'ya kadar sayıları gösteren altı kelimeyi deşifre etmişim. Sayılar, Latin harfleri ile yazılmış şekilleri ile şöyle sıralanmışlardı: **mach, zal, thu, huth, ci, ve sa**. Bunları **maç/maş, zal, thu, huth, ki, ve sa** olarak yazmış, ve çok bariz olarak Türkçe *ki > iki, huth > üç* ilişkisini ortaya çıkarmış, *mach* kelimesinin de, bir Fransız akademisyenin okuması olarak düşünerek, *maç/maş* şeklinde yorumlayarak *beş* sayısına tekabül ettiğini, *thu* sayısının *thu(rt)* yani *tört/dört* kelimesinin, ve *zal* sayısının da *altı* veya *zaltı* kelimesinin kısaltılmış şekli olduğunu belirtmişim. Geriye kalan ve "bir" sayısına tekabül etmesi gereken *sa* (< 'sı) kelimesinin Türkçe "Tanrı; Vahit"¹¹ anlamına gelen *Isi/Isi* kelimesinin bir şekli olduğunu düşünmüştüm. *İSİ* kelimesini, Tanrı (veya Tanrıça) anlamında, PERUGIA CIPPUS yazıtında (*İ*)Zİ şeklinde saptamışım. Tanrı anlamını taşıyan Ana Türkçe *idi* kelimesi 7. yy. Göktürk yazıtlarında *id* (okunuşu *idi*), Kaşgarî tarafından da *idi* şeklinde yazılmıştır. Türk diyalektlerinde bu kelime *iti, iye, ige, içi* (Yakutça), *izi, ve işi* şeklindedir. Son iki şekle daha ziyade Anadolu ve civarında rastlanır, ki Anadolu esasen Etrüsklerin de ana vatanı idi. Bu *isi/izi* kelimesi Tevrat'ta, Tekvin'in ilk cümlesinin Aramice'sinde *eth* [is/isi] şeklinde, Prof. Pfeiffer'e göre,¹² muhtemelen "gök" anlamında mevcuttu: "Başlangıçta Allah göğü (*eth*) ve yeri yarattı." Yine Tevrat'ta, Tesniye (10/20)'de *eth* kelimesi "Tanrı; Rab" anlamında geçer: "Allah'ın (Yehova) olan Rab (Eth)'den korkacaksınız." Kelime, Tevrat'ta Tanrı Baal ve Yahweh (Yehova) yanısıra sözde pagan tanrıları olarak geçen Aramice *Tobeth, Topeth, Bosheth* gibi birleşik isimlerde de geçmektedir (PfeifOT 87), ki bunları açıkça Türkçe olarak *Tapeth* [*Tapı-idi* "Tapılan tanrı"], *Baş-eth* [*Baş-idi* "Baş-tanrı"] şeklinde izah edebiliriz. Bu *Topeth* kelimesi, Herodot'un bahsettiği, İskitlerin en fazla hürmet ettikleri tanrıçanın ismi olan *Tabiti* (Gk. Hestia) kelimesinin aynıdır. Sumerlilerin çoban tanrısının adı olan *Dumuzi* [*Dumuzi* < *Tamı-izi* < Türkçe *Tabı-idi* "tapı-tanrısı, tapılacak tanrı"] de aynı etimolojiye sahiptir, ki burada İskitçedeki *b/t* veya *b/d* diyalekti Sumercede *m/z* şeklindedir.

Böylece, Etrüskçe sayıları sırasına göre, (i)sa veya (i)si; **ci** (ki/iki); **huth** (hüth/üç); **thu**(ert)/tört; **mach** (mash/baş/beş); (z)al(tı)/altı olarak saptamış,

¹¹Ar. *Vahid*, İbranice *a-had* kelimelerinin de Türkçe *idi* "Tanrı" kelimesinden türemiş olmaları muhtemeldir. *Wa-hid* < a-(h)id < o-id(i) < Türkçe *O-idi* "O, Tanrı."

¹²Pfeiffer, Robert H., *Introduction to the Old Testament*, Harpers & Brothers, New York, 1948 (PfeifOT), s. 76-77.

bu şekliyle sayıların zarda dizilişinin de karşılıklı yüzler sıra takip ederek, 1 ve 2, 3 ve 4, 5 ve 6 şeklinde yazılmış olduğunu belirtmiştik.

Bu defa, Polat Kaya'dan naklen¹³ bu "Tuskanya" zarındaki sayıların, Batılı araştırmacılar tarafından Etrüsk alfabesi ile yazılmış şekillerini (Çizim 1) gördükten sonra, yeni bir sonuç ortaya çıkarmak imkânı doğdu. Araştırmacılar sayıları, *thu* (1), *zal* (2), *ki* (3), *ša/şa* (4), *max/mach* (5), *hu* (6) şeklinde yorumlamışlardır. Biz, eski yorumumuzda sadece bir ile dört'ün yerini değiştirerek Çizim 2'de gösterilen çözümü getiriyoruz:

		AM		
		ša		
		4		
IAI	OVƏ	↓AM	VÖ	
zal	huth	max	thu	
2	6	5	1	
		I>		
		ki		
		3		

Çizim 1: (Bonfante, G., L.)

		AM		
		ça		
		4		
IAI	OVƏ	↓AM	VÖ	
zal	huth	mal	thu	
6	3	5	1	
		I>		
		ki		
		2		

Çizim 2: Selahi Diker (1.4.1999)

thu ("bir") sayısı, 19, yani *thun-em-zathrum* (20 eksi 1) sayısında **thun** olarak geçer (BonfETR 22), ki bizce Fenikelilerden alıntı bir kelimedir. Böylece, *thun* < Ar. *dûn* "altta, altta olan; aşağı," yani, en düşük sayı "bir" sonucu ortaya çıkar. Yani zardaki yazı *Thun* kelimesinin kısaltılmışıdır.

ci/ki ("iki") sayısı, Pyrgi Altın Levhaları'nda geçer. Etrüskologlar, bunların tam bir tercümesi olmayan Fenike yazıtında (BonfETR 13, Şek. 5) Etrüsk kralının (*mlk/melik*) 3. yılında yazının yazılması söz konusu olduğundan, gördükleri *üç* (Ar. *s/s/selâs*) sayısını Etrüsklerin *ci/ki* sayısının karşılığı olarak almışlardır. Halbuki, ebatları aynı olan iki Etrüskçe levhaların yanında bulunan Fenike levhasının eni daha küçüktür, ve bizce daha sonra yazılmıştır. Yazılar da aynı kaleminden çıkmamışlardır. Yani Etrüsk levhaları Kral'ın 2. yılında, Fenike levhası da 3. yılında yazılmıştır.

huth sayısı, bizce açık olarak Türkçe *üç*'tür. Daha önceki bölümlerde de, bilhassa Rasonyi'den naklen belirttiğimiz gibi, bazı Türkçe diyalektlerde kelime önünde bir "h" sesi bulunuyordu.

ša/ça ("dört") sayısındaki M harfi, Etrüsk alfabemizde görüleceği üzere *ts/ç/c*, bazen *ş* fonemini verir. Böylece harfi *ça* diye okumak gerekir ki bu da Farsça *çahr/cahr* ("dört") kelimesinin kısaltılmış bir şekli olabilir.

mach/mah/mak ("beş") sayısındaki *l* işaretini *l* şeklinde yani L harfi

¹³Bkz: İnternet, www.turan.org/11etrusk.htm

olarak okumak mümkündür. Böylece sayı *mal* olur ki bu Ogurca *mall/mel* (Çuvaşça *pill/bil*) kelimesinin kökü olan Ana Türkçe *beş* kelimesinden, veya elin *baş parmağı*'ndan yani *baş* kelimesinden türetilmiş olabilir. Eğer kelime hakikaten **maḥ** ise, bunun Arapça **hamse** ("beş") kelimesinin ilk hecesinin tersi olan **mah** ifadesinden alınmış olması da mümkündür. Bu *maḥ* ifadesi, *muv-alch* (50) sayısında *muv* şeklindedir (BonfETR 22), ki bu *muv* veya *mav* kelimesi de yine *beş/baş* kelimesinin bozulmuş bir şekli olabilir.

zal ("altı") sayısını İngilizce kitabımızda muhtemelen *zaltı* kelimesinin kısaltılmışı olarak izah etmiştik. Burada *altı* < Sumerce (ve Ana Türkçe) *ašša* "altı" (Tuna, FalkSUM'dan), ki *ašša* kelimesi *ašta* veya *ašti* ("aştı, geçti") şeklinde okunabilir (š > t ilişkisi için, bkz: Bölüm 21). Böylece, Etrüskçe (ve Ogurca) *z-al(ti)* > (*izi*)-*al(ti)* < Ana Türkçe ve Sum. (*idi*)-*ašti* "biri aştı," yani, birden beşe kadar saydıktan sonra tekrar 1 sayısına gelindiği mecazi olarak ifade ediliyor. Tabii, bu halde *sa* (< *isi* "tanrı; vahit") sayısını "bir" kabul etmiştik. Bu defa, Etrüskçe *zal* sayısının *esal* olarak ta okunduğunu görerek (BonfETR 22), şu yorumu da yapmak mümkündür: *zal*/(e)*sal* < Ogurca *sel* < Farsça *şeş* "altı."

Böylece, Çizim 2'de açıklanan yeni çözümümüzü şöyle özetleyebiliriz:

∇ O	.....	thu [thun/dün (alttaki, bir)].....	1
I >	.....	ki (iki)	2
○∇∅	.....	huth (uç/üç)	3
AM	.....	ça(hr) (cahr)	4
↓ AM	.....	mal (Ogurca, < maş > meş/beş).....	5
↓ AI	.....	zal (z-altı); veya, sal < Ogur. sel < Fars. şeş	6

Bu çözümde, zarın karşılıklı yüzlerini, 1-3, 2-4, 5-6 sayıları işgal etmektedir. Bizce bu Etrüsk sayılarını yazan kişi Yunan asıllı olmalıydı. Bir Etrüsklü normal olarak "nokta" işaretleri ile zarlari hazırlardı. Ancak bir yabancı sayıları yazı ile yazarak Etrüskçe bilgisini göstermek isteyebilirdi. Yazıda Grekçe *θ* (*th*) harfi vardı. Böylece Yunanlı, bir taraftan 4 sayısını gösteren MA (ça) sayısında Etrüskçe *ç* fonemini bildiğini gösterirken, bir yandan da *huθ/huth* (üç) kelimesinde bilgiçlik taslayarak *ç* fonemini Grekçedeki *th* (*θ*) harfi ile yazıyordu. Bu *th* : *ç* denklemini Bölüm 7'de Herodot'un *Agathyrs* (< Türkçe *Agaçiri*) kelimesinde görmüştük.

Etrüskler *θ/O* işaretine "d" fonemine yakın bir ses de vermiş olabilirler. Bunu *thun* > *dün* denkleminde, ve aşağıda 9. Hal'de incelediğimiz Etrüskçe *hanthin* "önde" > Türkçe (*h*)*öñdin* "önde, önden" ilişkisinde görüyoruz.

Diğer Etrüsk sayıları hakkında aşağıdaki yorumları yapabiliriz:

- 07 **semph?** (BonfETR 22) [< Ar. *seb* "yedi"]
 08 **cezp?** (a.e.) [kezp < kiz(p) < (se)kiz(p) < Türkçe *sekiz*]

- 09 **nurph?** (a.e.) [> Fr. *neuf/nöf* "dokuz"]
 10 **şar/zar** (a.e.) [şar/şar < Ar. (*a*)*şar(a)* "on"]
 10 **[alch/alk]**: yirmi'den sonraki sayılarda (*muv/mach-alch* "50") görülen bu ifadenin (a.e.) öz Etrüskçe olması muhtemeldir: *alk* < Türkçe *alku* "hepsi, bütün, [iki elin parmaklarının hepsi], on": Türkçe *alk-* "bitmek, bitirmek" (ErOA; UYG; ÇaTL; DLT) ve *alku* "hepsi, bütün" (UYG; ÇaTL).
 19 **thun-em-zathrum**: 20 eksi 1: *-em* "eksi" anlamındadır (BonfETR).
 20 **zathrum** (a.e.) [< Ar. *işrun* "yirmi"].
 20 **[ki-alch** < *iki-alku*, *iki-on*].
 22 **[ki-kialch** < 2 (ve) 20].
 30 **[huth-alk** < *üç-alku*, *üç-on*].
 40 **şa-alch** (a.e.) [ça(hr)-*alku* < *dört-alku*, *dört-on*].
 50 **muv-alch** (*mach-alch*) (a.e.) [< *meş/beş/baş-alku* < *beş-on*].
 60 **[zal/sal-alch** < *şeş-alku*, *altı-on*].

2. HAL - ETRÜSK AYNASI-1

Adile Ayda'nın kitabında¹⁴ resmini gördüğümüz, Vatikan'ın Gregoriano Müzesi'nde bulunan, bir Etrüsk aynasının arka yüzünde saçları mükemmel bir biçimde yapılmış bir kadın başının her iki yanında yazılar okunabilmektedir (Resim 5). Bu yazıt, Etrüsk alfabesiyle sağdan sola şu şekilde yazılmıştır:

İZHVQJM : IMV : MZ

Harflerin karşılığı olan fonemleri yerlerine kor ve l = i/y veya z ilişkilerini göz önüne alır ve metni ters çevirirsek aşağıdaki transkripsiyon oluşur:

s-ç : u-ç-i : ç-l-o-u-n-s-z

Harfler arasında sessiz geçilen ünlüleri koyarsak cümle ortaya çıkar:

saç : uçi : açılı unsız

veya:

saç : uçı : açıla ansız

veya:

Saç : ucu : açıla onsuz

ki bu da katıksız bir Türkçe cümledir. Diğer bir ifade ile:

¹⁴ Adile Ayda, *Etrüskler Türk mü idi?*, TKAE, Ankara, 1974 (AyET), 110.

"Onsuz (aynasız) saç uçları açılacak ve dağılacaktır"

veya:

"Onsuz (aynasız) saçlar dağınık kalır"

anlamı ortaya çıkmaktadır.

Bu cümlede, isim olarak Türkçe *saç*, *uç*; *aç-*, *açıl-* fiilleri; *o(n)-sız* kelimesinde *o/an* zamiri; *-sız*, ve *-a* (3. şahıs istek kipi) gibi ekler mevcuttur.

3. HAL - ETRÜSK AYNASI-2

M.Ö. 3. veya 4. yüzyıla ait, Metropolitan Museum'da bulunan diğer bir bronz aynanın, güzel kadınlarla çevrili uzun külahlı bir adam resmini içeren arka kısmının yukarı kenarında şu Etrüsk yazıtı bulunmaktadır (Resim 6):

..ND : : 112QV : ... N123 : ... : 211111

Harflere fonetik değerlerini verirsek yazıt, soldan sağa şu şekli alır:

.N-E-N-L-E : ... : E-L-İ-N... : V?-K-S-G-E : . : D?-E-..

ki, bu ifade Türkçe okunabilir:

'nınla : ... : elin ... : v(e) kösge : ? : de?(ol?)

veya

onunla : ... : elin ... : v(e) kösge : ? : de?(ol?)

Burada, Türkçe (*o*)-*mun-la*; *el-in* "senin elin," *v(e)*, *kösgü* (Çuv. *köski*) "ayna" ve *deol?* (değil) kelimeleri mevcuttur. Bu suretle yazıtın tercümesi:

"Onunla : ? : senin elin : ve ayna : ? : değil?"

ki şöyle bir anlam verilmek istenmiş olabilir:

"Ayna ile, senin elin ve ayna, aynı şey değil"

yani:

"Ayna olmadan ellerin pek işe yaramaz"

k(ö)s-ge, "göz'e" anlamına da geldiğinden yazıt şöyle de okunabilir:

NUNLA : ... : ELİN(GE?) .. : V(E) KÖSGE : [iş?] : DE?..

ki tercümesi:

"Onunla : tek? : eline : ve göz'e : (iş?) : ??"

veya,

"Onunla, tek? eline ve gözüne iş düşüyor(?)"

4. HAL - AMAZONLARA AİT BİR YAZIT

Etrüsklerin Tarquinia şehrindeki bir mezarda bulunan, M.Ö. 4. veya 5. yüzyıla ait, Amazonlarla Yunanlıların bir savaş sahnesini canlandıran çok güzel bir resimde şu yazıt görülmüyor (Resim 7, ve TarÖTT 258).

JAIODAJ : ANDAM : IFA : V2V) : IVO : IAN)FVBAOMAO

Yazıtı, tersine çevirip harflerin fonemlerini yerleştirirsek şöyle okuruz:

RAŞTHAHUZ KNAİ : THUI : KUSU : ATİ : NAKN-A? : LARTHİAL..

veya:

RAŞİTA HUZ KÜN-AY THUI KÜSÜ? ATİ NA KÜNA? LARTHİ-AL...

"Raşide? kız (*hız*) Kün-Ay, burada? (*thui*) küsgün? [yatıyor]; ba-ba[sı] (*ati*) Ne-Kün-e?, Larthi'nin (*Larthe-al*) [kızı]."

5. HAL - VELTHUR VELCHA YAZITI

Tarquinia şehrinde bulunan, M.Ö. 3. yüzyıla ait bir mezar resminde, yine Velcha ailesinden Prens Velcha ve karısı bir ziyafette görülmektedirler (Resim 8). Adları başlarının sol taraflarında yazılmıştır:

VOI:E?AD RYTHLEF
IANODGA AKLEF

veya ters okursak:

DAE?:IOV FELTHYR
AGDONAI FELKA

Harflerin fonetik değerlerini yerleştirirsek:

Dae?:zou? Velthur
Agdonay Velka

veya:

Dağ? sen? Veli-Çur
Ağdın-Ay Veli-Aka

ve tercümesi:

"yok? sen?" "Koruyucu Prens"
"Yükseldin Ay" "Koruyucu Ağa"

sadece *i/y* fonemi için kullandık. Ayrıca, Diringer'de 15. sırada sağdan 2. harfe *p* fonemini vermek zorunda kaldığımız için **1** harfi için Moorhouse'a (MoorTA) ve Fenike alfabesine dayanarak *g* fonemini kullanmıştık. Bu defa, Perugia Stell'ini İnternet'teki resminden büyüteçle inceleyerek bu harfin **A** olduğu ortaya çıkınca **1** harfine *p* fonemini vermek suretiyle bu meşhur Etrüsk yazıtının yeni bir çözümünü ortaya koyduk. İki sıra halinde görüntülediğimiz aşağıdaki çözümlerde 1. sıra Etrüskçe metnin soldan sağa fonetik karşılıklarını, 2. sıra ise gizli fonemler ilâvesi ile metnin anlaşılır transkripsiyonunu gösterir.

- 1 E UL : AT : T ANNA : LAR EZUL
 1 ÖgÜLE : AT(i) : iTi ANA : (o)LAR EZÜL-
 2 AME VAK DLA UT N VELTHİNA ÇE-
 2 EMİ VAKıTLA ETİN VELİTHİNA AÇ E-
 3 Ş T LA ABUNA Ç S LELE OGARU
 3 Ş ToLA ABUNA Çöz eLELE; OGURU
 4 TEV AN BU ŞLERİ TES N Ç TEY Ç
 4 TEV ANa BU İŞLERİ TİZ NEÇE öTEYe AÇ
 4 TEV AN BU ŞLERİ TES N Ç TEY Ç
 4 TEV ANa BU İŞLERİ TÜZeNÇi öTEYe AÇ
 5 RAÇNE Çİ PAAMAH ENNA PER-
 5 ETRÜSK eÇİ PAMUK ANA PER-
 6 H İY VELTHİNA O UR AÇ AR AÇ PE-
 6 İG İYe VELİTHİNA OgUR AÇ ARA AÇ PE-
 7 R AÇKE MUL : MLES KUL ZUG YEN
 7 R ASKA? MUL : İMLEŞ. KUL? aZUG YEN
 8 ES Kİ EPL TUL-ARU .....
 8 ES İKİ "-ye" TAŞ IARI .....
 9 AUL EŞİ : VELTHİNA ŞAR Z N AL KL
 9 AVL EŞİ : VELİTHİNA ŞAR SeN AL oGL-
 10 EN-Sİ : OYİ : OYL : Ç KUNA : KENU : E-
 10 UN-A OYI OYuLa. aÇ KÜNE KANU Ö-
 11 PLG : BELİK LARTH-AL AÇ ABU : NEÇ..
 11 PeLiG : BELİK LARTH-ın. AÇ hABU : NEÇe..
 11 PLG : BELİK LARTH-AL AÇ ABU : NEÇ..
 11 PeLiG : BİLİG LARTH-ın. AÇ hABU : NEÇe..
 12 ... CLEN THUN HUL-THE
 12 ... oGLAN BİR KUL-DA.
 12 ... CLEN THUN HUL-THE
 12 ... oGLAN BİR KOL-DA.
 13 BALA AÇ : H YEM BUÇLE VELTHİNA
 13 BALA AÇ KoYIM BİÇİLE! VELİTHİNA

- 14 HİNTHA SAPEM UNİ KL ETMASU-
 14 ÖNDE, SAPİM Ana-Tanrıça, KÖL ETMESU(N).
 15 N. APER AÇDAN KZ LTHİ Y BAY : Ç TY : V-
 15 N. ÖBÜR AÇDİN İKİZ İL DE İYe-BAY, AÇ TOY V-
 16 ELTHİNA : HUT-NA PER : PEN-E Z Ç-
 16 ELİTHİNA KUT-uNA BER BANA SAÇ-
 17 MASU AGN YNA : KL EL : ABUNA VEL-
 17 MASA. AGİN, İYeNE KeL EL, ABUNA VELİ-
 18 THİNA MLERZİN YA : YN TEM AME-
 18 THİNA İMLERSİN YA. OYNA? TUM, AMI-
 19 R KNL : VELTHİNA : Zİ AÇA TENE
 19 R KöNüL. VELİTHİNA İZİ AÇA, TÜNE
 20 TESNE EKA VELTHİNA OUR AÇO
 20 öTESİNE AHA? VELİTHİNA UğUR AÇA
 21 AURAH ELU TESNE RAÇ NE KEY
 21 ARIK ELİ[N] öTESİNE. ETRÜSK KEY
 22 TESNÇ TEY Ç RAÇNE Ç K YMOŞ P-
 22 TÜZeNÇi öTEYe aÇ ETRÜSK. ÇoK uYMUŞ P-
 23 (P)EL THU TAŞ KUNA ABUNA MENA
 23 (B)ÖL bir TAŞ KÜNE. ABUNA! MENE
 24 HEN : NA PER : Kİ KNL HADE UT UÇE
 24 ÖN, aNA PER; İKİ KöNüL HAYDİ OT UÇA!
 25-26 VELTHİNA Ç AT EN AZUG
 25-26 VELİTHİNA AÇ ATa. EN AZUG
 27-28 YEN ES Kİ : İPA: Ç PEL ANE-
 27-28 YEN ES; İKİ İPA AÇ BÖL AN-
 29-30 THİ : BULUMHVA Ç PEL OY :
 29-30 DA : GÖKLER.. AÇ, BÖL, OY.
 31-32 RENE OYEŞ T AG VELTHİNA
 31-32 ERENE OYEŞ İT. AG VELİTHİNA
 33-35 AĞİLUNE:TUDUN/TURUN EŞ KUN EZE AZUG
 33-35 AĞ İLİNE!. TUDUN EŞİKÜNİ EZE. AZUG
 36-37 YEN ES Kİ : THAUM İKŞ : ABU
 36-37 YEN ES; İKİ : TAM İKİZ. ABU-
 38-40 NA Ş PENTHNA AMA VELTHİNA : ABUNA
 38-40 NA eŞ dikili-taş, AMA VELİTHİNA, ABUNA
 41-43 THUR UNİ EİN ZER YUNAGKA THİL THUN H-
 41-43 TUR; UNİ EğİN SER YUNAGKA. TİL? BİR K-
 44-46 UL OL YK G : AGEK AZ YK UK E
 44-46 UL OL İYuK, öG. AĞİK AZ İYuK, UK!. E

Bu çözümde, metin Türkçe ifade ile şöyle yazılabilir:

(1-2) Övüle (öğüle) adı (atı)!. Tanrıça (itilidi) Ana, (on)lar (halk?) ezilmesin (ezilemi). Zamanla, hazırlan (étin) Velithina, aç, (3-4) eş (yürü), dola ("sar, çevir"), (ve sen) Abuna çöz! el ele; talih'i/zaman'ı (ogur'u) göster (tev?) ona (ve) bu (kutsal) işleri sıraya koy nice (tiz neçe) [veya: işleri (sen) koruyucu/düzenci (tesnç/tüzenci)] Ahret'e (öteye) aç. (5-6) Etrüsk (Raçne) Hanım Nine (Eçi) Pamuk? (yumuşak, ak) Ana, Firig (Perig?) Tanrıçası (Sahibesini) (iye) Velithina, uğur aç, ara aç, ver (per/ber) (7-8), (Tanrıya) vazo? (açkelaska) sun (mul), haberleş (imleş). (Sen) şaşkın (azug/lazuk) kul?, yen, es (uzat) iki-ye (ki epl) taşları (tul-aru "hudut taşları") ..... (9-12) Halkın dostu (avil eşi) Velithina, on (adet) sen al oğluna; (onun?) çukuru (oy'ı) kazılsın. Aç Kün'e (Güneş'e) herhangi (kanu) parlak (öpelig) bir armağan (belék) [veya: parlak (öpelig) bir bilgi (belig/bilig)] (ki o) Larth'ın (dır). Aç habu nice ..... oğlan bir (thun/dün) kolda [kulda (hul-thi)] (13-14) Delikanlı! aç, koyun'um (koy'um/kurban'ım) kesilsin! (biçile), Velithina önde (hintha), sapım/ilişkim (sapem/sapım) Ana Tanrıça (Uni/Juno), göl? etmesin (kurban, yeri köl gibi kana bulamasın). (15-16) Öbürünü? (aper/öbür) açtın ikiz ilde İye-Bay, toy hazırla (aç) Velithina'nın kul'u için, (toy'u) ver (per/ber), (o kut) bana saçılmasın. (17-18) Semalara yükselin (ağın) Tanrı(ça)'na gelin, yaklaşın (el), Abuna (ve) Velithina, işaret edersiniz (imlersin) ya (Tanrıça'ya)!. Oynayın? tüm rahat, sevgili? (amır) (19-20) gönüller. Velithina, (bırak) Tanrıça (izi) açsın (yolunu) Gece'ye (Tün'e), Ahret'e (ötesine). İşte (ekalaha) Velithina, (bize) uğur açasın (21-22) artık eli(nle) Ahret için. Etrüsk (ülkesinin) iyi (key) koruyucusu/düzenci (tesnç/tüzenci) Ahret'e [(ö)tey(e)] aç Etrüsk (ilini?). Çok uyumş (uyumlu) şekilde (23-24) böl? (pellböl) bir (thu) taş Güneş'e (güneş tarafına). Abuna! [İşte buna] bana [veya: Mén'e] (mene) yönel (hen-lön-), (o)na (Güneş'e?) ver (per); iki gönül, haydi (kutsal) ateş (ot/od) uçsun (yükselsin)! (25-29) Velithina, aç, seslen (ata)!. (Sen) en şaşkın (yolunu şaşırmuş) kişi (azug/lazuk), yen, es!; (siz) iki(niz) her kim (hep beraber) (ipa) aç böl; orada? (anethilanda) gökler/yıldızlar (bulumkva, bulum-hava?).. (30-33) aç, böl (taksim et), yerleştir (oy). Erlere (erene) oy (oyulmuş?, çukuru olan?) eş gönder (ır)!. Aş/çık (ag) Velithina, çık (ag) (kendi) iline!. (34-41) Tudun/turun (toyun, rahip) eşğini eze (kazısın)!. (Ey) şaşkın kişi! (azug), yen, es!; iki dam (thaum/tam) ikiz. Abuna! dikili taş (pentna) (-in yerini?) eş; ama Velithina (ve) Abuna, durunuz [veya: veriniz] (thur/tur?); Ana-Tanrıça (Uni) bez örtü (eğin) (42-46) ser(sin?) yunag'a (tapınakta yıkanılan yere). Tıl? bir kul hür ve kutsaldır (ol iyuk), öv (ög) (onları)!. Göğe yükselen (cennete? giden) (agık) azdır (ve de) kutsaldır (iyuk), anla (uk)!. E .....

Yazıt, bir dinî merasimi içermektedir. On bir defa geçen Velithina kelimesi, bir Etrüsk kraliçesinin adı olabilir. Perugia Steli onun ölümünden sonra yazılmış olmalıdır. Velithina'nın Güneş Tanrısı dahil Tanrılara ve

Ana-Tanrıça'ya yaklaşmasından, onun Öbür Dünya'ya gidişinden, diğer taraftan Göklere yükselişinden söz ediliyor. Bu arada yazıt'ta çeşitli dualar ve kurban dahil birçok dinî âyin ve kehanetle ilgili teferruat yer alıyor. Velithina ile birlikte, Anadolu'nun ve Etrüsklerin en büyük ilâhı sayılan Ana-Tanrıça da baş rolü oynamaktadır. Metinde geçen, önemli kelimeler bilhassa incelemeğe değer:

Raçna/Raçne/Raşne (Etrüsk, Etruria): Literatürde geçen Rasna kelimesinin Perugia Steli'ndeki doğru okunuşu. Zira, M (Tsade) harfi ç veya bazen ş fonemini verir. Kelime şu anlamlara gelebilir: (1) Raçne < Türkçe Ara-Çin'i "Ara Gerçek'i," veya, (2) Ara Şın'ı "Orta Taht'ı; Orta Krallık."

auleşi/avul-eşi "halkın dostu" (Sıra 9): [muhtelif Türk diyalektlerinde, avullawullavıl "köy, memleket; çadır" anlamına gelir (bkz: Lügatçe). Burada mecazi olarak "ülke, halk" anlamında kullanılmıştır. Aynı kelimeyi Hatip (Haranguer) yazıtında da (8. Hal) görüyoruz. İki örnekte de ifade, şahıs ismi önünde bir sıfat teşkil etmektedir.]

our/oğur (Sıra 6, 20): [< Türkçe uğur/ogur "uğur, devlet; tâlih, takdir"]. Bu Türkçe uğur/ogur kelimesinin, tabiatıyla, kehanet (augury) ilmi ve tatbikatında eski dünyanın en önde gelen bir milleti olan Etrüsklerde çok büyük önemi vardı. Aslında onlar bu kelimeyi Latinlere augur "kâhin," auguri/augury "kehanet, kehanet ayını" şekillerinde verdiler.¹⁷

ogur/ogur (Sıra 3): [< Türkçe ogur "zaman" (ErOA; DLT)]. Esasında, Ana Türkçe öd (> öüd > oud > our > ogur) kelimesinden türemiş olan bu muhtemel Ogurca kelime, E-O Türkçe'de muhafaza edilmiştir.

amır könl (Sıra 18-19): ["rahat (sevgili?) gönül." Kaşgari'nin amrak könl "sıcak yürek" ifadesine yakındır. Bu amır/amer sıfatına uyan kelimeler Türkçede mevcuttur: Çuv. amer/amır "rahat" (PaÇSS 25); amır-"sakin olmak," amra- "sevmek" (UYG); amrak "sevgili" (UYG; KLS)].

(i)zi (Sıra 19): Bu kelime, Türkçe z-diyalektinde izi (< Ana Türkçe idi "tanrı(ça); sahip") kelimesinden başka bir şey değildir.

(i)y(u)k/iyuk (Sıra 44, 45): < Ana Türkçe iduk "hür, mukaddes, kutlu, mübarek; takdis edilip serbest bırakılmış (hayvan)" (ErOA; DLT; UYG).

agek/agık/ağık (Sıra 44-45): "(göğe) yükselmiş," < ag-lağ- "çıkmaq, yükselmek, göğe (Tanrıya) yükselmek."

8. HAL - HATİP (Haranguer) YAZITI

M.Ö. 2. yy. sonuna ait, bir Romalı? Etrüsk asilinin heykelindeki şal'ın üzerinde bulunan bu yazıt'ın (Resim 11-c) tercümelere, G. ve L. Bonfante¹⁸

¹⁷ Adile Ayda, Latince'de bulunan bu kelimelere daha önce işaret etmiştir (AyET 77).

¹⁸ Bonfante, G. and L., *The Etruscan Language, An Introduction*, 1983 (BonfTEL).

ve P. Kaya¹⁹ tarafından farklı olarak yapılmıştır. Kelimeler, parantez içindekiler Kaya'ya ait olmak üzere, ve *sh* = *ş*, ve *c* = *k* koyarak, şöyle okunmuştur: auleşi, meteliş, vel (gel), vesial (gesial), klenşi ken (klenşiken), flereş, teke, sanşl, tenine, tuthineş, hisvlikş (49 sglikş). Kaya'nın tercümesi: "Mete'nin oğlu, Kelenşiken (kelençüken/konuşkan) Gel Gesi'nin heykeli, tenine teke san-şalı tutundu 49 sağlıklı (yaşında)." Bonfante'lerinki: "Bu anıt, Vel ve Vesi'nin (Vesi-al) oğulları Aulus Metellius anısına, bir oy çağrısı olarak, toplumca kasten (?) tenine (?) yapılmıştır" (aslında *Aulus* adı Etrüskçede *Avle* (AFLE) olarak yazılır). Biz ise, kelimeleri aşağıdaki şekilde okuyoruz: Aul-eşi (AVLEŞİ), mete-li-ç, ve(li), vesi-al, klen çiken, ble-reş/bler-eş, teg-e, san-çl, tenine, tuthin-eş, ky-svli-kç. Burada, vesi-al kelimesindeki aidiyet eki sanılan *-al* ekini aşağıda 10. Hal'de inceleyeceğiz. Fonetik değerlere sadık kalarak, aşağıda üç sıra halinde verdiğimiz çözümlerde, 1. sıra Etrüskçe metnin sağdan sola okunuşunun (harflerin şekillerini değiştirmeden) soldan sağa yazılışını, 2. sıra fonetik karşılıkları, 3. sıra ise gizli ünlülerin ilâvesi ile metnin anlaşılır transkripsiyonunu gösterir:

- (1) A V L E Ş İ . M E T E L İ Ç . V E . V E S İ A L . K L E N Ç İ
 (1) A UL EŞİ . METE Lİ Ç . VE . VESİ AL . KLEN Çİ
 (1) AVUL EŞİ METE Lİ aÇ VE VESİ AL oGLAN Çİ-
 (2) A V L E Ş İ . M E T E L İ Ç . V E . V E S İ A L . K L E N Ç İ
 (2) KEN . BLE REŞ . TEGE . SAN Ç L . TENINE
 (2) KEN BiLE eR EŞ'e TEGE SAN ÇaL TENINE
 (3) A V L E Ş İ . M E T E L İ Ç . V E . V E S İ A L . K L E N Ç İ
 (3) TUTHIN EŞ K Y S V L İ K Ç
 (3) TUTHIN EŞ KaY SeVüLİ KöÇ

Etrüskçe metin:

(1) *Avul eşi Mete, il'i aç!*; *Ve(li), Vesi'al oğlan Çiken*, (2) *bile-er-eş'e* (bler-eş/heykel'e) *teg-e, san çal tenine!*; (3) *tuthin eşi, kay, sevüli, köç!*

Türkçesi:

(1) Memleket dostu (*eşi*) Mete, il'i aç (fethet!), Veli (ve) Vesi'nin oğlu Tigin/Tiken, (2) (sen) heykele (*bile-er-eş'e*) dokun-arak (*teg-e*), ün vur (*san çal*) tenine; (3) devletin dostu!, kayır (bizi) (*kay*), sevgili (Mete), göç!

Daha açık Türkçe anlamı ile:

¹⁹Kaya, Polat, *Etrüsk - Türk Bağlantısı*, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı 145, Ocak, 1999 (KayaETB).

(1) Halkın dostu (sen) Mete, ülkeyi aç (fethet)!, Veli (ve) Vesi'nin oğlu Tigin, (2) (sen) Mete'nin bu heykeline dokunarak ün damgala onun tenine!. (3) Devletin dostu! kayır (bizi) sevgili (Mete)!, (ve ancak ondan sonra) göç (bu dünyadan)!

Yazıttaki Aul-eşi ifadesini biz *avul-eşi* ("memleket dostu") olarak gösterdik, ki mecazi anlamda "halkın, milletin dostu" demektir. Aynı kelimeyi Perugia Cippus'ta da görmüştük (7. Hal: 9). "Ve" kelimesi Bonfante tarafından Vel adının kısa şekli olarak verilmiştir (BonfETR 58). Batılı kaynaklarca "heykel, anıt" anlamı verilen *flereş* kelimesini biz *blereş* okuyor ve Türkçe *bile-er-eş* "(onun) ile er eş; onunla insan aynı; heykel" şeklinde bir yorum getiriyoruz. Kelimenin diğer birkaç yorumu, ve metinde geçen kelimeler Lügatçe'de açıklanmıştır.

9. HAL - Etrüskçe *hanthin* "önde" [> Türkçe (h)öñdin "önde, önden"]

Etrüskçe *hanthin* "önde" ve *hinthin* "aşağı, aşağıda" kelimelerinin (BonfETR) aynı olması mümkündür. Son kelimenin diğer şekilleri *hinthalhinthu* "aşağı, aşağıda" olarak verilmiştir. Bu kelimeler bariz şekilde Türkçe *öñde* "önde" ve *öñdin* "önden" kelimelerinin başta "h" ile yazılmış şekilleridir. Hatta bu kelimeler, Türkçe *antınlandın* "ondan" veya *antalanda* "orada" şekilleri ile de eşleştirilebilirler. Daha önceki bölümlerde de, bilhassa Rasonyi'den naklen, bazı Türkçe diyalektlerde kelime önünde bir "h" sesinin bulunduğunu belirtmiştik. Baştaki *h/h* harfi sabit kaldığı takdirde de kelimelerin Türkçe izahı mümkündür: Etrüskçe *hanthin* > Türkçe *kandın* "nereden"; ve Etrüskçe *hinthalhinthu* > Türkçe *kanta/xanda* "nerede."

10. HAL - Etrüskçe Son-Ekler, -al, -ar, -thi, -thin, -k, -n, -na, -th, -z(i)

-al : Türkçe genitif "-ing/-ning" eki yerinde kullanılmıştır [< Fenike-Sâmi dilindeki *ol-*. Bu Sâmi ön-eki'ni, Pyrgi Altın Levhaları arasında bulunan ve tam bir tercüme olmayan Fenike yazıtında (BonfETR 13, Şek. 5), *Mlk ol Kisria* veya *Mlk l Kisria* ("Kisria'nın Meliki") tabirinde görüyoruz. Kisria Etrüsklerin *Caere* şehridir. Etrüskçe Altın levhada ise, *Zilak-al seleitala* ("Sele-i-taala'nın kralı, veya daha doğrusu Kral'ın Sele-i-taala(sı)") ifadesi yazılıdır (bkz: Lügatçe). Sâmi *o*, 'aiyn harfi, İbranice'de olduğu gibi genizden gelen kesme bir *a*-sesi ile telaffuz edilir. Etrüskler bu Sâmi *l/ol* ön-eki'ni kendi cümle yapıları içinde bir *-al* son-ekine çevirmişlerdir].

-h/-ch : -den/-dan hali (BonfETR) olarak verilmişse de bu öz Etrüskçe ek, Türkçe genitif **-ing/-ning** son-ekinin kısaltılmış bir şeklidir (Lügatçe'de

Rumah kelimesine bakınız). Etrüskler'in Anadolu'daki kardeşleri Lydialılar'ın da dillerinde bu genitif eki **-ak** şeklinde mevcuttur (EDSEL).

-ar : çoğul eki (BonfETR) [*-ar* (l sessiz) < Türkçe *-lar*; Kazan ve Nogay Türkçesinde *-nar/-ner* (m, n, ñ ile biten kelimelerde); Kırgız, Kazak ve Altay dillerinde *-dar/-der*, *-tar/-ter* ve *-tor/-tör*, *-dor/-dör* (o, ö, u, ü içeren heceli kelimelerde); Karaçay Türkçesinde *-lal/-le* (r sessiz); Başkurt Türkçesi *-dar* (*-dzar*), *-der* (*-dzer*) (A. Temir, TDEK 298-300)].

-thi : lokatif son-ek olan *-thi* ("-de, içinde") Türkçedeki gibi kelimenin sonuna gelir (BonfETR 19). Meselâ, *clen-thi* < *klan-thi* < Türkçe *oglan-da* "oğlanda, oğulda"; *tarchnalthi* "Tarquinia'da" [*tarchnal-thi* > *tarchan el-de* > *tarhan il-de* "Tarhan-il-de"]. Bazen *-tha* şeklinde *hintha* "aşağıda" tâbirinde bulunur (BonfETR), ki bu kelime "ön-de" şeklinde okunmalıdır.

-thin : son-ek olarak belirtilmemişse de 9. Hafde incelediğimiz anlamı bilinen *hanthin* ("önde") kelimesinden anlaşılacağı üzere Türkçe *-denl/-dan* son-eki'nin karşılığı olmalıdır.

-c/-k : "ve" anlamı verilen son-ek [< Türk. ek "eklenen şey; ve." *a-aklek* "ve" kelimesini Akamen Elâmca'sında da görüyoruz (Bölüm 21)]. Örnek: *Velk* < *Veli-k* < *Veli-ek* "Veli ve." Bu ek Türkçede *-kı* şeklinde, hisimlik bildiren isimlerin sonuna gelerek sevmeyi anlatan bir isim yapan ek te olabilir: *ana-kı* "anneciğim," *ataki* "babacığım," gibi (DLT). Şu, "baba ve anne . . . burada yatıyor" diye tercüme edilen Etrüskçe cümlede *-k* bu anlamda kullanılmış olmalıdır: *apa-k ati-k . . . thui kesu*.²⁰ İlk iki kelimedede *-k* eki mevcuttur. Binaenaleyh, transkripsiyonu bizce: *apa-kı ati-kı . . . thui kesu* "anaki (anacığı), babaki (babacığı) . . . burada yatıyor" olmalıdır.

-n : akuzatif ek: < Türkçe *-ni/-nu*. Meselâ, *kaleka* "bu," *kan* "bunu" (BonfETR) [*kan* > Türkçe *ka?-n(u)* "bu?-nu"].

-na : aidiyet eki. Meselâ, *ais-naleis-na* "tanrıya ait, tanrının" (BonfETR), < Türkçe *isi-ne* "tanrı-na."

-th : Muhtemelen Türkçe *-çi/-cı* son-eki olup "genellikle bir şeyle iştiğal eden" anlamına gelir. Meselâ, *tesin-th* "bekçi" (BonfETR) [*tesin-çi* "tüzenci?"; Etr. *tes-/tesam-* "bakmak, vazife edinmek"]; *tevarath* "gözetici, hakem" [*tevara-th* > *tevara-çı* "gösterici, bakıcı": Etr. *tev-* "göstermek, görmek"]; *zilah* "baş idareci; kral?" [*zila-th* < *izi-el?-çi* "tanrı elçisi?"].

-z(i) : "defa, kere" anlamında sayılar sonuna gelir. Meselâ, *thunz* "bir defa, bir kere" (BonfETR). Biz bunun Arapça *zi-* ("-li/-lı") ön-ekinden geldiğini düşünüyoruz. Meselâ, *zi-kıymet* "kıymet-li." *Kiz* [ikiz "iki defa"] kelimesi için Lügatçe'ye bakınız.

Alıntı Kelimeler

Perugia yazıtında, *vakd* "vakit" (Sıra 1, 2), *amalamma* "ama, ancak, lâkin" (Sıra 39), Velthur [Veli-Çur] adında *veli* "koruyucu; âmir" kelimeleri mevcuttur. Veli adı bilhassa Etrüskçe *Veliunus* [Veli-Yunus?] adında daha açık olarak yazılmıştır. Kadın isimleri arasında Velia [Veliya] adının bulunması (BonfETR 58) Veli erkek adını destekler. Sayılardan *thun* "bir" [< Ar. *dûn*], *semph?*²¹ "yedi" [< Ar. *seb'* "yedi"], 10 (*şar/şar*) [< Ar. (a)şar(a) "on"], ve 20 (*zathrum*) [< Ar. *işrun* "yirmi"] sayılarının da Sâmi komşularından (Kartacalılardan), biraz değiştirerek aldıklarını zannediyoruz. Arapça *ol-* ve *z(i)-* ön-eklerinin de Etrüskçeye *-al* ve *-z(i)* son-ekleri olarak geçtiğine inanıyoruz (10. Hal). Böylece, *thunz* "bir defa" ve *thuni* "önce" kelimeleri de Sâmi alıntı kelimelerdir (bkz: Lügatçe). Bir de Etrüskçe Pyrgi altın levhalarında görülen Arapça olduğunu sandığımız *seleitata* [ihtişam sepeti] kelimesi mevcuttur (bkz: Lügatçe). Etrüskçe 9 sayısına tekabül eden *nurph?* Fransızca *neuf/nöf* (dokuz) kelimesinin kökü olmalıdır. Diğer bir muhtemel kelime olan ve bizce 4 sayısına tekabül eden Etrüskçe *şalça* kelimesi de Farsça *ça(hr)/cahr* (dört) kelimesinin kısaltılmış şekli olabilir. Ayrıca, Etrüsklerin Latinlerden çok miktarda kelime aldıkları bellidir. Bazı araştırmacılar da, Etrüsklerin çok miktarda Latince kelimelerden, tersine çevirerek veya kısaltarak Etrüskçe kelimeler ürettiklerini ileri sürmüşlerdir.²² Latince alıntılardan bazılarını (*ais/eis*, *am*, *apa*, *ati*, *kar/ker*, *makna*, *kapel/kapi/kupe*, *kelal/cela*, *lauchum*, *lucair*, *man/mani*, *pulumchva*, *vinim*) aşağıdaki Lügatçe'de göstermiş bulunuyoruz.

Batılı Etrüskologlarca üretilen Etrüskçe lügatçelerde görülen kelimelerin (BonfETR 59) çoğu Romalıların yükselmesinden sonraki tarihlere aittir.²³ Nitekim, Etrüskçe diye nitelenen birçok mezar yazıtlarında yabancı şahıs isimleri ve yabancı kelimeler görülmektedir. Bu yazılar Etruria'da yaşayan azınlıklara ait olabilir. Veya, Etrüsklerin yakın komşuları olan Grek, Latin, Oskan, Umbriler'den ve hatta Fenikeli Kartacalılar'dan aldıkları bol miktarda kelimelerle dillerini sun'i bir dile çevirdikleri sonucu ortaya çıkar ki bu, son yıllarında Etrüsklerin niçin dillerini kaybettiklerinin bir izahı olabilir. Şunu da eklemek gerekir ki kısmen açığa çıkarılan bu yapay (sun'i) Etrüsk diline karşı öz Etrüskçe, daha çok M.Ö. 6. yy.dan önceye ait yazıtların incelenmesi ile ortaya çıkarılabilir.

²¹ Sual işaretleri L. Bonfante'nin (BonfETR).

²² Bkz: Bryer, H. T., *Etruscans*, 1996 (BryETR), Internet: www.Geocities.com/Athens/Thebes/4247/index.html.

²³ Romanın yükselişi M.Ö. 5. yy.da başlar. M.Ö. 3. yy.ın ilk yarısında ise Romalılar bütün Etruria'yı fethetmişlerdi (Larousse).

²⁰ Cerveteri'de bulunan Claudii Mezarı'nın sütununda bulunan yazıtın bir kısmı (M.Ö. 4. yy). Bkz: Internet: www.Geocities.com/Athens/Olympus/4423/cpigraph.html.

Şimdiye kadar kazılarla ortaya çıkarılan binlerce Etrüsk yazıtı arasında çözmeğe çalıştığımız bu birkaç yazıtın çoğu, dinsel mahiyetleri itibariyle esasen zor metinlerdir. Bu yüzden şüphesiz ki daha çok yazıtların çözümlenmesi ve karşılıklı mukayeseleri ile daima modifikasyona tâbi olacaklardır. Etrüskoloji devam edegelen bir bilimdir. Yeni donelerin ışığında bu incelemeleri genişlettikçe, şu anda yaptığımız gibi eski tercümelemleri ve yorumları değiştirmek daha doğrularını bulmak gerekecektir. Ancak Türkçe'de bulunan, Etrüskçe **ki** (iki) ve **huth** (üç) sayıları, ve bilhassa **bil(i)g** "bilgi," **klan/glan/oglan** "oğlan, oğul," **an** "o," **mini** "beni," 10. Hal'de incelediğimiz çoğul eki **-ar** ("-lar"), lokatif ek **-thi** ("-de, içinde") ve diğer son ekler, ve 7. Hal sonunda incelediğimiz **amır könl** "rahat (sevgili?) gönül" (Sıra 18-19), ve **hanthin** (öndin "önden"), **Munthuch** "Munçuk; boncuk," **nene** "nine" gibi kelimeler Etrüskçe'nin ancak Türkçe bir dil olmasını gerektiriyor. Muhakkak ki ilerde değiştirmek zorunda kalacağımız bugünkü çözümlerimizden çıkan mantıklı ifadeler bu tezimizi desteklemektedir.

Yukarıda metinlerde geçen kelimelerle birlikte diğer bazı bilinen Etrüskçe kelimeler aşağıdaki Lügatçe'de detaylı olarak incelenmiştir. Etrüskçe girişler **kalın**, Türkçe girişler *italik*, yabancı kelimeler normal harflerle gösterilmiştir:

ETRÜSKÇE LÜGATÇE

abu/habu işte bu (7. Hal: 11).
abuna/Abuna habunu, habuna "işte bunu, işte buna." Bonfante kelimeyi bir şahıs adı olarak alır (BonfETR) ki mümkündür. Bkz: 7. Hal: 3, 17, 23, 37-38, 40.
aç-(a)ç- "açmak, açıklamak; fethetmek" (DLT). Bkz: 2. Hal: 7. Hal: 8. Hal.
aç(ı)l-/açıl- "açılmak; dağılmak" (2. Hal).
ag-lag-lağ- "ağmak, çıkmak, yükselmek; aşmak; göğe (Tanrıya) yükselmek." Bkz: 5. Hal: 7. Hal: 32, 33.
aga? ağa? Bkz: *ava*.
agdon/agdın "yükseldin; öldün" (5. Hal).
agel/agık "yükselen" (7. Hal: 44-45).
(a)g(ı)n-lagin- "ağınmak, yükseğe çıkmak" (ÇaTL 124.6). Bkz: 7. Hal: 17.
a(ğ)aç/Ağaç Ana Ağaç. Bkz: 6. Hal.
ai/ay ay (4. Hal; 5. Hal; 6. Hal). Bkz: *k(ü)naılKün-ay*.
ais/eis tanrı. Latince (*d)eus* kelimesinden

alındığı öne sürülmüştür (BryETR) [**<** Türkçe *isi/idi* "tanrı"]. Bkz: *asie, isi, izi*.
-al Türkçe **-ing/-ning** [**<** Arapça ön-ek **ol-**]. Bkz: 4. Hal; 7. Hal: 11; 8. Hal; 10. Hal.
al- "almak" (7. Hal: 9; 8. Hal).
Albula İtalya'daki Tiber nehrinin eski adı (Aeneid VIII, Sıra 332) [Al-bula: (1) **<** Türkçe **Al-bula** **<** *al-bul(g)ak*) "al-çamurlu (ırmak)"].
al(ı)s-/alış- alışmak (6. Hal).
am olmak (BonfETR), **<** Lat. (*s)umma* (BryETR).
ama **<** Arapça *amma* "ama" (7. Hal: 39).
amer/lamur "rahat; sevgili?" [**<** Çuv. *umrlamur* "durgun," *amerlamur* "rahat" (Radlof: PaÇŞS 25); *amır-* "sakin olmak," *amra-* "sevme" (UYG); *amrak* "sevgili" (UYG; KLS)]. Bkz: 7. Hal: 18-19.
amer k(ö)n(ü)l/amır könl "rahat gönül"

(7. Hal: 18-19). Bkz: *amerlamur*.
an (erkek, dişi) "o." Bunun *ana, ane, ananc* gibi şekilleri de vardır (BonfETR) [Etr. **an** **<** O. Türkçe **an** "o"; Etr. *ana, ane, anank* **<** Türkçe *ana/ona, anı/onu, aninki, onunki*]. Bkz: 2. Hal; 3. Hal.
an(a)/(a)na ona (7. Hal: 4, 24).
(a)nen/anın onun (3. Hal).
anethi/anda "orada" (7. Hal: 28-29).
anna/enna anne/ana. Adile Ayda, Sophus Bügge (1883) tarafından Etrüsk Tanrıçasının adı olarak verilen *Ani/Uni* tabirinin Türkçe "ana" kelimesine tekabül ettiğini belirtir (AyET 83). Bkz: 7. Hal: 1, 5.
apa/(a)pa baba (?) (BonfETR), **<** Lat. (*p)apa* (BryETR) [**<** Karluk Türkçesi *apa* "ana" (DLT)]. Keza bkz: *ati*.
aper bkz: *öbür*.
-ar çoğul eki [**-ar** (*l* sessiz) **<** Türkçe **-lar**]. Bkz: 10. Hal.
ara- aramak (7. Hal: 6).
Aretti.um (modern Arezzo) Etrüsk şehrinin Latince adı. Meşhur bronz Khimera bu şehirde bulunmuştu (Pallottino, EncyAm). Ağzından ateş püsküren bu mitolojik dişi canavar, aslan başlı, keçi vücutlu, yılan kuyruklu idi. Onu yetiştiren Karya kralı Amisodarus idi. Likya'nın, Phaselis şehri yakınından çıkmıştı. Burada yanan petrol gazı sızıntıları mevcuttur [Latince adının Etrüskçeden alındığını farzederseniz: Aretti **<** Ariti **<** Türkçe *Eriti* (*Er-it-i*) "yiğit er'in hayvanı (köpeği)," ki burada kastedilen hayvan (*it*) Khimera canavarı, ve yiğit er de Karya kralı Amisodarus olabilir].
arık/aurah "temiz; kutsal" (7. Hal: 21).
Aritimi Artemis (BonfETR) [*Aritim(i)* **>** Gk. *Artem.is* "emniyetli ve sağlam" (LiScGEL 105), **<** Türkçe *Ertem/Ertem* "fazilet"].
as? *Has* (Arapça) "özel; saf." Bkz: 6. Hal.
asie **<** Türkçe *isi* "tanrı" (6. Hal).
aska/açke? *aska* "vazo," **<** Gk. *askos* (BonfETR). Bkz: 7. Hal: 7.
at/at ad, ün (DLT; UYG). Bkz: 7. Hal: 1.
at(a)-ata-lada- *atamak/ladamak* "adlandırmak; seslenmek" (UYG). Bkz: 7. Hal: 26.
ati anne (?) (BonfETR), **<** Lat. (*m)ater* (BryETR) [**<** Türkçe *ata* "baba," Mac.

atya "baba"; Çuv. *atte*]. Bkz: *apa*, ve 4. Hal; 6. Hal.
auleşi/a(v)ul-eşi "memleket dostu, halkın dostu" (7. Hal: 9; 8. Hal). Bkz: *avul* ve *eş*.
av *av* (7. Hal: 36-37; 8. Hal).
ava? ağa (6. Hal).
avil yıl [**>** *av-yl* **<** Türkçe *av?-yıl* "av? yılı"].
avul/a(v)ul (auleşi kelimesinde): Kazak Türkçesi, *avil* "memleket" (KTLs 574); Kırgız, Kazak, *awul* "köy, çadır" (ÜDKT); Kazan Türkçesi, *awıl* "köy" (TayKT). Bkz: 7. Hal: 9; 8. Hal.
ay ay (4. Hal, 5. Hal, 6. Hal). Bkz: *Künay*.
az az (7. Hal: 45).
azuk *azuk/lazug* "yoldan çıkmış; şaşkın" (DLT). Bkz: 7. Hal: 7, 26, 35.
bala *bala* "çocuk; genç" (7. Hal: 13).
ban bkz: *pen?*.
bay zengin. Bkz: *İye-bay*.
belik/belék "armağan" (DLT). Bkz: 7. Hal: 11.
biç- bkz: *buç-*.
bil(i)g/belig Eski-Orta Türkçe *bilig* "bilgi; bilim; akıl, us" (DLT; ErOA). Bkz: 6. Hal; 7. Hal: 11. Keza bkz: *belik*.
b(i)z biz (6. Hal).
b(i)zçe bizce (6. Hal).
blereş (8. Hal) kaynaklarda *flereş* "heykel, anıt" olarak belirlenen bu kelimenin doğru okunuşu *blereş'tir* [(1) *blereş*, **<** *bile-(e)r-eş* "(onunla) beraber kişi eş; onunla insan eş; heykel": *bile* "ile, beraber" (DLT), *er* "er, kişi," ve *eş* "eş, arkadaş"; (2) *blereş* **<** *beler eş* "bulaştırır (bir) eş; kundaklar (bir) eş; heykel": *bele-* "beşiğe bağlamak, kundaklamak, kundağa sarmak; bulaştırmak" (DLT; ErDK); ve (3) *blereş* **<** *belür eş* "görün eş; sahibinin eşi gibi görün!; heykel": *belür-* "görünmek" (TiYED)].
bu bu, şu (7. Hal: 4).
buç-/biç- *biç-* "biçmek, kesmek" (UYG). Bkz: 7. Hal: 13.
bulumchva *pulumchva* "yıldızlar, gök-ler" (BonfETR) kelimesinin "b" yani 8 harfi ile yazılmış şekli; **<** Lat. *polus* "kutup yıldızı, gök" + Etr. *coverlqver* "(diğer) nesnelere" (BryETR) [*chva/hva* **<** Ar. *hava*. Bu

halde kelime *pulum-hava* "gök ve hava; gökler" olur]. Bkz: 7. Hal: 29.
 -c/-k "ve" (BonfETR) [*< Türkçe ek "eklenen şey, ve"*]. Bkz: 10. Hal.
Capue Etrüsk şehri [*< Türkçe Kapu*].
Chaire Etrüsk şehri (Lat. Caere/Kaere, modern Cerveteri) [Kair-ı *< Ogurca Kır-ı* (*< Türkçe kız-ı*) "(Ana Tanrıça'nın) kızı." Bu Ogurca kelime İyonca *ti Mitri kai ti Koiri* (telaffuzu: kiir-i) "anne ve kız" (LiScGEL 388) ifadesinde de mevcuttur, ki burada Gk. *mitir/matir* "anne," Ogurca *Kır-ı* (*< Türkçe kız-ı*) "(Anne'nin) Kız-ı," ve Türkçe *tilitilidi* "Tanrı/Tanrıça".
 ci/ki bkz: *kilci*.
 ciz/kiz bkz: *kiz/ciz*.
 clen/klen bkz: *klen*.
Clevsina Etrüsk şehri (Lat. Clusium, modern Chiusi) [*< Oklı?-sın-ı* "oklu mezar (şehri)"; veya *Oklı?-şın-ı* "oklu taht (şehri)": Türkçe *sın* "mezar," *şın* "taht"].
Cortona bir Etrüsk şehri (modern Cortona) [Cortona *< Türkçe Kartoni* (*Kar-ton-ı*) "kar donu].
 ça(hr) Etrüskçe dört sayısı (1. Hal). Önceden *sa* diye okuduğumuz sayıyı bu defa asıl Etrüskçe yazılışından (AM) *şa/ça* olarak okuduk, ki bu Farsça *çahr/calır* "dört" kelimesinin kısaltılmış şeklidir.
 ç(a)l-çal- "vurmak" (UYG); "vurmak, yenmek; söz kulağa çalmak." Bkz: 8. Hal.
 çiken/tiken/tigin (*klen-çiken* "Oğlan Tiken isminde). Bkz: *tiken, tigin* (8. Hal).
 ç(o)k çok (7. Hal: 22).
 ç(ö)s- "çözmek." Bkz: 7. Hal: 3.
 çur/çur "prens, reis, kral" (5. Hal).
 (e)çi/eçi "hanım nine" (DLT). Bkz: 7. Hal: 5.
 ed/öd "zaman" [herhalde ana Türkçe bir kelime olup *ogur* "zaman" kelimesini türetmiştir: *d/d > r* ilişkisi ile, *öd > öüd > oud > our > Ogurca* (Orta Türkçe) *ogur* "zaman"]. Bkz: 6. Hal.
 e(g)in/egin "eni bir buçuk karış, uzunluğu dört arşın gelen bir bez" (DLT). Bkz: 7. Hal: 41.
 e(ğ)ul-öğül- övülmek. Bkz: 7. Hal: 1.
 eka aha?, işte. Bkz: 7. Hal: 20.
 em/im? *im* "işaret" (DLT). Bkz: 7. Hal: 13.
 el- "yaklaşmak" (UYG). Bkz: 7. Hal: 17.

el "el" (3. Hal; 7. Hal: 3, 21).
 (e)lele "el ele, hep birlikte" (7. Hal: 3).
 en/enleng hepsinden fazla (7. Hal: 26).
 epl -ye, -ye kadar (BonfETR). Bkz: 7. Hal: 8.
 ep(e)l(i)g/öpelig- parlayan, parlak, alevli (*öpel-* "parlamak, alevlenmek" (UYG)). Bkz: 7. Hal: 10-11.
 er "er, arkadaş; asker." Bkz: 8. Hal.
 (e)ren/eren erler (7. Hal: 31).
 es-/es- "esmek; kalburlayarak savurmak; uzatmak" (DLT). Bkz: 7. Hal: 8, 27, 36.
 eş- "yürümek, yol almak, atı eşkin sürmek; at koşturmak" (TiYED; ErDK); "eşmek; taşmak; tırs gitmek" (DLT); "çekmek" (KLS). Bkz: 7. Hal: 2-3, 38.
 eş/eş eş, dost (7. Hal: 9, 31; 8. Hal).
 eş(i)k eşik, kapı (7. Hal: 34).
 et- etmek, yapmak (7. Hal: 14). Bkz: *ut-*.
 (e)v ev; ocak. Bkz: 6. Hal.
 (e)t(ü)s?etüz? *etüz* "gövde, cisim, vücut, fert, şahıs" (UYG). Bkz: 6. Hal.
 ez-/ez- "ezmek, sindirmek, sıkıntıya sokmak" (KT). Bkz: 7. Hal: 35.
 ezul-/ezil- ezilmek (7. Hal: 1).
Felsina Etrüsk şehri (modern Bologna) (Pallottino, EncyAm) [(1) Velsina *< Veli-sını* "aziz'in mezarı"; (2) Felsina *< Fal?-sını?* "fal-mezarı; kehanet mezarı"; veya (3) Belsina? *< Türkçe Balı-sını* "mezar şehri; şehir mezarı"].
fleresh/flereş bkz: *blereş*.
gag? Gog *< Gök* "sema, Tanrı" (6. Hal).
 gök bkz: *kök*.
 g(öz) göz (6. Hal).
hanthin önde [*< Türkçe öndin/öndün* "önden" (UYG; ErOA)]. Bkz: 9. Hal.
hen-lön-? yönelmek, gitmek (UYG). Bkz: 7. Hal: 24.
hintha/hintha önde, aşağıda (BonfETR) [Türk. *önde* "önde"]. Bkz: 9. Hal; ve 7. Hal: 14.
huth üç [*(h)üth* *< Türkçe üç*]. Bkz: 1. Hal.
hade/haydi "peki; acele et" (KT; UYG). Bkz: 7. Hal: 24.
hul kul "kul, hizmetkâr"; veya *kol* "kol, taraf" (7. Hal: 12). Keza bkz: *kul*.
hut/kut "kut, devlet, saadet" (ErOA; DLT). Bkz: 7. Hal: 16.
huz/huz kız (4. Hal).

(i)t/-it- *it-lid-* "göndermek; takdis edip serbest bırakmak" (ErOA). Bkz: 7. Hal: 31.
 (i)y(u)k/iyyuk (*< ıdık*) "kutsal, kutlu; takdis edilip serbest bırakılmış (hayvan)." Bkz: *ut-*. Keza bkz: 7. Hal: 44, 45.
idük bkz: *rthk*.
 ikiş/ikiz? ikiz (7. Hal: 37).
 il(i)l "il, memleket; devlet" (UYG; REDH). Bkz: 7. Hal: 15, 33; 8. Hal.
 (i)lthi *ilde* (7. Hal: 15).
 (i)mle-/imle- "işmar etmek; işaret etmek, [alâmet göstermek]" (DLT). Bkz: 7. Hal: 18.
 (i)mlesgu/imleşgü "imleşen, işaretlenen (haberleşen) kişi," *< imleş-* "işaretleşmek," ve *-gul-gü*, isim yapan ek. Bkz: 7. Hal: 7.
ipa/ipe her kim (BonfETR) [epe *> hepe > hep* "hep beraber"]. Bkz: 7. Hal: 27-28.
isi bkz: *asie, ais*.
 (i)şler işler: iş "yapılan iş," ve *-ler*, çoğul eki (7. Hal: 4).
 (i)t(i)iti (*< Ana Türkçe idi*) "Tanrı(ça); sahip, sahibe" (7. Hal: 1).
 iy(e)(i)y(e)ıve (*< Türkçe idi*) "Tanrı(ça); sahip, sahibe" (7. Hal: 6, 15, 17).
 (iy)e)bay *İye-Bay < İdi-Bay* "Efendi-Bay; Tanrı-adamı; Tanrı zengini" (7. Hal: 15).
 (i)zizi (*< idi*) "Tanrı(ça); sahip, sahibe" (7. Hal: 19). Keza bkz: *ıye, ais, asie*.
Jove (Lat. Jupiter, Gk. Zeus) Rab, Tanrı. Başlangıçta sadece 'tanrı' anlamında kullanılmıştır (RoWiML 173) [*< Türkçe yavuyabu* veya *yabgu/yapgu* "prens; yapıcı," ki bizce *yap-* fiilinden isim yapan *-gu* eki ile oluşmuş bir kelimedir].
kape/kapikupe kap, içine bir madde konulan şey; vazı, *< Gk. kupe*, Lat. *cupa*; Lat. *capio* (BonfETR) [Türkçe *kap* "kap, torba, zarf" (DLT; UYG)].
kar/ker yapmak, inşa etmek (BonfETR) *< Lat. (fa)cere* (BryETR).
 k(a)y-/kay- "kaymak, kayırmak" (DLT); "kaymak, yönelmek" (UYG). Bkz: 8. Hal.
 k(e)l-/kel- "gelmek" (6. Hal; 7. Hal: 17).
kela/cela oda, *< Lat. cella* (BonfETR).
kenu/kanu? [Arguca *kanu*, Türkçe *kay* "hangi; herhangi" (DLT)]. Bkz: 7. Hal: 10.
key "iyi; pek, çok; sağlam" (TiYED;

DLT). Bkz: 7. Hal: 21.
 kız bkz: *huz, sek*.
 ki/ci iki, iki sayısı (1. Hal; 7. Hal: 24, 27, 36) [*< ki < Türkçe iki*].
 kiz/ciz üç? kere (BonfETR) [*< ikiz < iki-z(i)* "iki-li, iki kere," veya Türkçe *ikiz* "iki kardeş"]. *-z(i)* eki için, bkz: 10. Hal.
klan (u)klan *< Türkçe uklan/oglan* "oğlan, oğul" (Adile Ayda: AyET 78).
klen/glen bu kelime asıl *klan/glan* (*clan*) şeklinin bir şivesi (*> klen > üglen > oglan*) olabilir (8. Hal; 7. Hal: 12). Bkz: *oglan*.
 kol bkz: *hul*.
 k(o)y/kooy koyun (DLT). Bkz: 7. Hal: 13.
 k(ö)ç-/koc- "göçmek" (DLT). Bkz: 8. Hal.
 kök/keh/kek/kk gök (6. Hal).
 k(ö)l/köl "göl" (7. Hal: 14).
 k(ö)n(ü)l/könül "gönül" (7. Hal: 19, 24).
 köz bkz: *q(ö)s*.
 közğü bkz: *q(ö)sge*.
kul kul "hizmetkâr, sadık hizmetkâr, köle" (7. Hal: 7, 43-44). Keza bkz: *hul*.
kusu/küsü? küsgün? (4. Hal).
 kut bkz: *hut*.
 k(ü)n/kün "gün; güneş; güneş tanrısı." Bkz: *k(i)ynai, nakna*.
K(ü)naikünay Kün-Ay, Gün-Ay "gün-ay, güneş-ay." Bkz: 4. Hal.
 küs- bkz: *kusu*.
kz/ikiz bkz: 7. Hal: 15. Keza bkz: *kiz*.
lauchum/lucair lauchum "kral," (Lat. *lucumo*); *lucair/lugair* "hüküm sürmek"; *< Lat. regula* kelimesinin tersi (BryETR).
lupu(ke) "öldü" anlamı verilen bu kelimedeki (BonfETR; BonfTEL) *lup* kökü Türkçe izah edilebilir: *lup < (ö)lup* "ölecek," veya *ölüp* "ölmüş" ki burada *(ö)l-* "ölmek" fiili ve Kerkük Türkçesinde *-miş/-miş* anlamına gelen *-üp* eki mevcuttur. Diğer taraftan, *p* fonemi karşılığı olan Etrüsk **l** harfi *g* fonemini de temsil ettiğinden, *lup* kökü *lug* veya *lüg/ölüg* ("ölü") şeklinde de okunabilir.
macna ati macna "büyük anne [büyük baba?]" ifadesinde (BonfETR) [macna *< Lat. magna* "büyük"].
mach/mañ beş (BonfETR 22). Sayı *mal* olarak ta okunabilir. Böylece, Ogurca (ve Etrüskçe) *mal/mel* (Çuvaşça *pill/bil*) *< Ana Türkçe biş/beş*; veya *mal < Türkçe baş*

"baş parmak, beşinci parmak." Bkz: 1. Hal.
man/mani ölü, <Lat. *Manes* (BryETR).
mene/Méne bana veya Mén'e. Mén bir Frig Tanrısıdır (7. Hal: 23).
Mete (muhtemelen Romalı bir Etrüsk kumandanı) Mida, Mada, Mita şeklinde yazılan, genelde Frig veya Muşki kralları-na verilen isim (Gk. Midas). Bkz: 8. Hal.
mini "beni" (BonfETR) [< Türkçe *meni* "beni"].
mul sunmak (BonfETR). Bkz: 7. Hal: 7.
Munthuch/Munthu bir Etrüsk kadın adı (BonfETR 34) [< Türkçe *munçuk* "boncuk, mücevherat" (UYG)].
nakna ne-kün-e?, ne-güneş-e? (4. Hal).
neç(e) neçe/nice. Bkz: 7. Hal: 4?, 11.
nene sütüne, süt ana (BonfETR) [< Türkçe *nene/nine* "büyükanne"].
neri su (BonfETR) [< Ar. *nehr* "ırmak"].
ogar/ogur *ogur* (Ogurca ve O. Türkçe) "zaman; [Zaman Tanrısı?]" (7. Hal: 3).
oglan/(o)glen "oğlan; oğul" (8. Hal). Bkz: *clenklen, klan*.
o(g)ur/ogur "uğur, devlet; tâlih; [Tâlih Tanrısı?]" Bkz: 7. Hal: 6.
ol/ol dir/ldr (7. Hal: 44).
(o)lar "onlar" (UYG). Bkz: (7. Hal: 1).
ona bkz: *an, ana*.
ot bkz: *ut*.
oy/oy "çukur" (UYG). Bkz: 7. Hal: 10, 31.
oy-loy- "çukur açmak; oynamak; yerleş-tirmek" (UYG; DLT). Bkz: 7. Hal: 10, 30.
oyna-/(o)yn(a)- oynamak (7. Hal: 18).
öbür/aper obiri, öbürü. Bkz: 7. Hal: 15.
(ö)g-/ög- övmek, sena etmek (DLT; UYG). Bkz: 7. Hal: 44.
ögül- bkz: *e(ğ)ül*.
(ö)l-/öl- ölmek (6. Hal). Bkz: *öliyiz*.
(ö)l(i)y(i)l/öliyiz "ölüyüz" (6. Hal).
ön bkz: *hen*.
önde bkz: *uant*.
öñdün bkz: *hanthün*.
(ö)te/öte uzak taraf; diğer taraf (REDH);
öbür dünya, Ahret? Bkz: 7. Hal: 4, 22.
(ö)tes(i) diğer taraf; Ahret? (7. Hal: 20, 21).
paamah/pamuk? "pamuk gibi yumuşak; ak" (7. Hal: 5)
pap(a)/Baba baba (6. Hal).

pel-/böl- bölmek. Bkz: 7. Hal: 22-23, 28.
pene//bana bana (7. Hal: 16).
penthna "dikili taş" (BonfETR). Bkz: 7. Hal: 38.
per-/ber- "vermek." Bkz: 7. Hal: 6-7, 16, 24.
piju/püvi? büyü? (6. Hal).
pulumchva bkz: *bulumchva*.
puia zevce, eş (CleLL 168) [< puya(n)? < payan? < Türkçe *bayan?*].
q(ö)s köz/göz (3. Hal).
q(ö)sge "ayna," kelime anlamıyla, "görme-ğe yarayan şey": Arguca *köz-* (normal Türkçe *kör-*) "görmek" (DLT), ve *-gul-gü*, fiilden isim ve sıfat yapan ek. Bkz: 3. Hal.
Raçna/Raçne/Raçne Rasna (Etrüsk, Etrüsk Ülkesi) kelimesinin Perugia Cippus'taki doğru okunuşu [(1) Raçne "Etrüsk; Etrüsk Ülkesi" < Türk. *Ara-Çin'i* "Ara Gerçek'i," veya, (2) Türk. *Ara Şin'i* "Orta Taht'ı; Orta Krallık": *çin/çin* "gerçek, gerçeklik; doğru" (DLT; UYG); *şin* "taht" (DLT)]. Bkz: (7. Hal: 5, 21, 22).
rthk < *irtük* < Türkçe *erdüklidik* (6. Hal).
Rumah/Rumach Romalı, Roma'dan (BonfETR) [Ruma-*h* < Ruma-k < Roma-*mk* < Türkçe *Roma-ning* "Roma-nın; Roma'ya ait." Burada *-h, -k* son-eki *-den/-dan* ekinden ziyade, Türkçe genitif ekine eşdeğerdur].
saç *saç* (2. Hal).
saç-/z(a)ç- "saçmak" (7. Hal: 16).
san "ün, şöhrat" (DLT). Bkz: 8. Hal.
sek/sec/sech kız evlât (BonfETR) [*sek* > (tersi) *kes* < Türkçe *kız*. Etrüsklerin Latince kelimelerden bu ters okuma ile kelime ürettikleri de iddia edilmiştir (BryETR)].
seleitala Etrüsk Pyrgi Altın Levhalarında (BonfETR 12-13) *zilac-al seleitala* (Fenike yazıtında: *melik 1 Kisria* "Kisria/Kaere (şehri)'nin meliki") yazısı bulunmaktadır, ki bizce "Kral'ın ihtişam sepet(i)" anlamına gelir: Ar. *selle* "sepet," *taalaala* "bü-yüklük, ihtişam"]. Bkz: *zilak*.
ser- bkz: *zer-*.
s(e)v(ü)li/sevüli "sevgili." Bkz: 8. Hal.
şa dört sayısı (BonfETR). Bkz: *ça(hr)*.
şar/zar 10 sayısı (BonfETR) [*şar/şar* < Ar. (*a*)*şar(a)* "on"]. Bkz: 7. Hal: 9.
Tarchnalthi "Tarquinia-da" (BonfETR)

[*tarchnal-thi* > *tarchana el-the* > Türkçe **Tarhana** **İl-de** "Tarhana-şehrinde; Tarquinia-da"]. Bkz: 9. Hal.
Tarchon Virgil'in Aeneid destanında Etrüsk krallarna verdiği ünvan [> E. Türkçe **Tarkan** "vezir, nazır; bey" (Kt:K12; BK:G14; UYG). Ayrıca, Mon. *darhan* "imtiyazlı, hür" (MGT:51, 187, 219); Arguca *tarhan/tarxan* "bey" (DLT); "imtiyazlı bey veya tüccar" (RasTT 62; ArBAB); Farsça *dihqan* "köyün reisi" (FryHP 258, 263-265)].
Tarhuna/Tarhna Etrüsk şehri (Lat. Tarquinii) [< **Tarhun-a** "Tarhan-a, Tarhan'ın yeri." İtalya batısındaki Tyrrhene Denizi'ne bu ad yadigar kalmış-tır].
taş taş (7. Hal: 23).
tege/tege < *teg-e* "dokun-arak": *teg-* "değmek, dokunmak; ulaşmak" (ErOA; DLT; UYG), ve *-el-a*, gerundif eki. Gök-türk yazıtlarında da aynı eki görüyoruz: *il tut-a* "il tut-arak" (Kt:G8). Bkz: 8. Hal.
tem/tüm "tamamen; bütün, hep" (DLT I, 338; REDH). Bkz: 7. Hal: 18.
ten-/tön- *dön-* "dönmek" (6. Hal).
ten/ten "vücut" (DLT). Bkz: 8. Hal.
ten/tün? *tün* "gece, karanlık" (UYG). Bkz: 7. Hal: 19.
tes- "bakmak, vazife edinmek" (BonfETR) [*tiz-* "sıraya koymak"]. Bkz: 7. Hal: 4.
tesnç bekçi (BonfETR) [< Türkçe *tüzen-çi* "düzençi"]. Bkz: 7. Hal: 4, 22.
tev "göstermek" (BonfETR); muhtemelen, < Lat. *tuor* "görmek, bakmak, müşahede etmek" (BryETR). Bkz: 7. Hal: 4; 10. Hal.
-th Muhtemelen Türkçe *-çi/-cı* son-eki. Bkz: 10. Hal.
tham- inşa etmek, temelini atmak (BonfETR) [< Türkçe *tam/dam* "dam, ev, duvar, kale" (ErOA; DLT; REDH)].
thaum/tham/tam dam (7. Hal: 36-37).
Thebarie Veliünas Pyrgi Altın Levhası kısa yazıtında adı geçen, Kaere (*Kisria*) şehrinin Etrüsk kralı (BonfETR 12-13). Pyrgi uzun yazıtında Thebarie Velianas şeklinde yazılmıştır. Bonfante ve diğerleri ilk adı 8 harfine "f" fonemi vererek *Thefarie* okumuşlardır. Ebatları aynı olan iki Etrüskçe levhaların yanında bulunan

eni daha küçük olan ve bizce daha sonra yazılmış olan Kartaca-Fenike yazıtında Etrüsk kralının adını TeBaRIA VeLiNuS olarak okuyoruz. Etrüsk ülkesinde bir Kartaca veya onların dilini bilen bir Etrüsk kâtibinin ilk adı "b" harfi ile yazması Etrüskçe 8 harfinin "f" değil "b" fonemine tekabül ettiğini gösterir. Yoksa kâtibin "f" fonemini hiç olmazsa Fenike alfabesindeki 1 (p) harfi ile yazması gerekirdi, ki bu harf Fenike alfabesinde, İbranice'de olduğu gibi "f" fonemine de tekabül etmiş olabilir. **-thi** Etrüskçe lokatif son-ek [< Türkçe *-de* "-de, içinde"]. Bkz: 10. Hal.
thil/n! bkz: 7. Hal: 43.
-thin [< Türkçe *-den/-dan* son-eki]. Bkz: 10. Hal.
thu/thun bir, bir sayısı (BonfETR) [thun < Ar. *dün* "alta, alta olan; aşağı, düşük," yani "bir"]. Bkz: 7. Hal: 23, 43.
thui burada, şimdi (BonfETR). Bkz: 4. Hal.
thuni önce, -den önce (BonfETR) [*thun-i* < Ar. *dün-i* "aşağıya ait": Ar. *dün* "alta, alta olan; aşağı, düşük"].
thunz "bir defa, bir kere" (BonfETR) [< *dün-zi* "bir-li; bir kere": Ar. *zi* "-li/-lı," meselâ, *zi-kiymet* "kıymetli"]. Bkz: 10. Hal.
thur/tur Türkçe *-dur?* (6. Hal).
tigin/çiken/çigin tigin "prens, Hakan oğlu" (DLT). Moğol Türkçesi *çigin* < Türkçe *tigin* (kural: ç < Türkçe t). Diğer bir örnek: *Çingiz* < *Tengiz*. Çuvaşça'da da bazen s'/ts/ç = t kuralını görüyoruz: Çuv. çal/çol < Türkçe taş gibi. Bkz: 8. Hal.
tiken/çiken "diken" (DLT). Bkz: 8. Hal.
tin [< Türkçe *tün* "gece"]. Bunun anlamı, "gün" olarak verilmiştir (BonfETR).
tola- *tola-* "sarmak, çevirmek" (UYG); *tolga-* "dolamak" (DLT). Bkz: 7. Hal: 3.
t(o)y/toy ziyafet (7. Hal: 15).
tön- bkz: *ten-*.
tular "hudutlar," *tu* "taş, hudut taşı" ve *-ar*, çoğul eki (BonfETR) [böylece, Etrüskçe. *tular* "taşlar, hudut taşları," ki Türkçe izah edilebilir: Etr. *tu* "taş" < Ogurca *tal* (Çuv. çal/çol) < Türkçe taş "taş," ve Etr. *-ar* < Türkçe *-lar*; böylece, Etr. *tu-lar* < Türkçe *taş-lar* "taşlar, hudut taşları; hudutlar"]. Bkz: 7. Hal: 8.

tur-/thur-? *tur-* "vermek" (BonfETR) < Lat. dare "vermek" (BryETR); veya, **tur?**"durmak". Bkz: 7. Hal: 41.
tuthin halk; devlet, < Umbri *tota?* (BonfETR). Bkz: 8. Hal.
tüm bkz: *tem*.
tün bkz: *ten*.
uant < Türkçe *önde?* (6. Hal).
uç- *uç-* "uçmak, havada yükselmek." Bkz: 7. Hal: 24.
uç *uç* "bir şeyin ucu; son, kuyruk" (2. Hal; 7. Hal: 4, 5).
uk- anlamak (DLT). Bkz: 7. Hal: 45.
Uni Ana Tanrıça, Gk. Hera, Lat. Juno (Jupiter'in eşi (7. Hal: 14).
uns(ı)z/on-sız *onsuz* "o olmadan" (2. Hal).
ut *otlod* "ateş, duman, [ocak, yuva]." Bkz: 7. Hal: 24.
ut- "vücuda getirmek, başarmak, icra etmek" (BonfETR) [*et-/it-* "yapmak, etmek, eylemek"; (Oğuzca) "kılmak" (DLT)]. Bkz: *utn-létin-*.
utn/étin-? Türkçe *étin* "edinmek, hazırlanmak" (DLT). Bkz: 7. Hal: 2.
(u)ymoş/uymuş uyumlu (7. Hal: 22).
üç bkz: *huth*.
vaḥd/vakd vakit (Arapça alıntı) "zaman." Bkz: 7. Hal: 2.
Velathri Etrüsk şehri (Lat. Volaterrae, Modern Volterra) [< Belatari < **Balı?**-**tarı** "Tanrı şehri": Türkçe *balı(k)* "şehir," ve *tarı* "tanrı"].
Velch/Velḥ Etrüsk şehri (Lat. Volci) [< Belḥ < Türkçe **Balık** "şehir, kale"].
Velthina/Velithina Muhtemelen bir Etrüsk kraliçesinin adı (7. Hal) [< *Veli-Thina* "Aziz Thina: Ar. *veli* "koruyucu; âmir, aziz"].
Velthur Etrüsk adı (5. Hal) [< *Veli-Çur* "koruyucu prens": Ar. *veli* "koruyucu; a-

ziz, Türkçe *çur/çor* "bey, prens, baş" (UYG)]. Bkz: *Thebarie Veliumas*.
Velzna/Velsna Etrüsk şehri (Lat. Volsinii, modern Bolsena) [< Belsna < Türkçe **Balı-sını** "mezar şehri; şehir mezarı"].
ver- bkz: *per-*.
Vetluna Etrüsk şehri (Lat. Vetulonia) [< betluna < (*E*)*bet-(u)lu-n-a* "şehir (evler) uluna (ulu Tanrıya, Tanrıçaya)": Türkçe *eb* "house," *-et*, çoğul eki].
vinim/vinum şarap, < Lat. *uinum* (BonfETR).
yen-lyen-lyeng- "yenmek" (KLS). Bkz: 7. Hal: 7, 27, 36.
yunag yıkanılan yer, < *yun-* "yikanmak; abdest almak" (DLT); *yunguk* "hamam" (UYG). Bkz: 7. Hal: 42.
zal/esal Etrüskçe altı, altı sayısı [İngilizce kitabımızda (1996) zal kelimesinin muhtemelen zaltı kelimesinin kısaltılmışı olduğunu yazmıştık. Bu halde, Türkçe *altı* < Sum. (ve Ana Türkçe) *ašša/ašša* "altı" (Tuna, FalkSUM'dan), ki *ašša* kelimesi *ašta* veya *ašti* şeklinde okunabilir. Böylece, Etrüskçe (ve Oğurca) *z-al(tı)* > (*izi*)-*al(tı)* < Ana Türkçe ve Sum. (*idi*)-*ašti* "biri aştı, geçti" yani, birden beşe kadar saydıktan sonra tekrar 1 (izi, Tanrı, Vahit) sayısına gelindiği mecazi olarak ifade ediliyor. Tabii, bu halde *sa* (< *isi* "tanrı; vahit") sayısını "bir" kabul etmiştik. Bu defa, Etrüskçe *zal* sayısının *esal* olarak ta okunduğunu görerek (BonfETR 22), şu yorumu yaptık: *zal/(e)sal* < Oğurca *sel* < Farsça *şes* "altı"]. Bkz: 1. Hal.
zer-/ser- sermek (7. Hal: 42).
zilak kral (BonfETR 28) [*zilak* < *izi-ulak* "Tanrı irtibatı, Tanrı habercisi, Tanrı elçisi": *izi* "Tanrı" ve *ulag* "irtibat" (ÇaTL 73), *ulak* "haberci"].

BÖLÜM 10

TRUVALILAR, GİRİTLİLER, VE KARYALILAR

Arkeolog James Mellaart, 'Earliest Civilizations of The Near East' (Yakın Doğu'nun En Eski Uygarlıkları) adlı eserini yazdığı 1965 yılından önce ilk uygarlık merkezlerinin Mezopotamya ve Mısır olduğuna inanılıyordu. Onun Çatalhöyük'teki arkeolojik keşifleri her şeyi değiştirmiştir. Mellaart'a göre Anadolu, Neolitik devirde (M.Ö. 7000-5600) Yakın-Doğu'nun en ileri kültür merkezi olarak saptanmış bulunmaktadır. Konya'nın güneyinde bulunan Çatalhöyük'te ortaya çıkan bu Neolitik kültürde ziraatın ve hayvancılığın, ve de Ana Tanrıça kültürünün başlangıcına şahit oluyoruz (MeIECNE 77). Mamafih, Doğu Anadolu'da Van şehri yakınlarında mağaralar içinde bulunan, M.Ö. 15000-8000 arası bir devre rastlayan yüzlerce çizgi ve resimler Ana Tanrıça kültürünün çok daha gerilere gittiğini göstermektedir.¹

Mellaart'a göre, Çatahöyük'te rastlanan ziraat kalitesi, olağan üstü bir seviyededir: kırmızı buğday (*triticum dicoccum*), ekmek buğdayı, arpa, bezelye, bakla bol miktarda üretiliyordu. Badem, meşe palamutu ve Şam fıstığından nebatî yağ yapılıyordu (MeIECNE 84).

Ölümler mezarlara (hayatın öteki dünyada da devam ettiği inancı ile), giyecek, tahta kaplar ve kutular gibi hediyelerle gömülüyorlardı. Fakat mezarlarda kil kap veya heykelciklere rastlanmamıştı (MeIECNE 88).

Çatalhöyük'teki ve Hacılar'daki tapınaklarda, Anadolu'da Neolitik devir insanının gözdesi Ana Tanrıça'yı temsil eden heykelcikler bulunmuştur. Burada, Ana Tanrıça, yanında iki yırtıcı hayvan (pars veya aslan) bulunan bir taht üzerinde oturmaktadır. Bazen, tanrıçanın oğlu veya sevgilisi olan bir tanrıyı temsilen bir oğlan çocuk veya bir erkek, bazen ekseriya tanrının kutsal hayvanı olan öküz üzerinde duran sakallı bir tanrı heykelciği ortaya çıkmaktadır (MeIECNE 92-93). Bazen de Ana Tanrıça kendisi yerine sadece yüz yüze duran iki pars ile temsil ediliyordu.²

Daha sonra Frigya adıyla anılan bölgenin hemen güneydoğu kıyısında bulunan Çatalhöyük'te M.Ö. 6000 yıllarında yaşayan halk ile, M.Ö. 500 yıllarında Etrüsk şehri Tarquinia'da yaşayan ve Lydia'dan gelmiş olan halkın

¹ Erzen, Afif, *Doğu Anadolu ve Urartular - Eastern Anatolia and Urartians*, TTK, Ankara, 1986 (ErEAUR), s. 11-13.

² MeIECNE 96-98. Kitabımızın arka kapağını da süsleyen bu iki pars motifini (Resim 4-b) önceki, Etrüsklere ait bölümde de incelemiştik.

Ana Tanrıçasını temsil eden iki pars motifleri (Resim 4-a, 4-b ve Resim 3) arasındaki mükemmel kültür benzerliği, bu Ana Tanrıça kültürünün ve aynı zamanda Anadolu halkının 5500 yıl gibi uzun bir zaman diliminde değişmeyen devamlılığının göstergesidir. Virgil (M.Ö. 70-19), Aeneid destanında, Batı Anadolu'da yaşayan ve Teukri adı verdiği eski Truvalıların da aynı geleneklere sahip olduklarını anlatır (Aeneid X, Sıra 158):

*Aeneas'ın gemisi filonun önündeydi; gemisinin baş tarafında
[Kybele'nin] Frig aslanları yükseliyordu.*

Virgil, Truvalılar ile Frigleri aynı halk olarak görür. Destanında Truvalı Aeneas, dua ederken Frig Ana Tanrıçası Kybele'nin iki aslanına değinir:

*Ey tanrıların anası, İda dağının haşmetli hanımı; O ki
(Kybele'nin kutsal dağı) Dindymus dağından, kuleli şehirler-
den, ve çift aslanlar'dan hoşlanır.
Savaşta benim kılavuzum ol! Yakınımda dur! Göklere ulaştır
Bu duamı! Frigyalı oğullarının yanından ayrılma ey tanrıça,
ve onları takdis et!³*

Giritlilerde de aynı gelenekler mevcuttur (Aeneid III, Sıra 111-113):

*Girit'ten çıktı Büyük Anamız, O ki Kybele'nin, ve
O'nun kâhinlerinin, ve İda Dağı koruluklarının, ve gizli ina-
nanların hâmisidir, ki
Bu inananlar, Kybele kültürüne ve O'nun savaş arabasına ko-
şulu aslanlarına bağlıdırlar.*

Etrüsklerin Türkçe-konuşan bir halk olduğunu gösterdiğimiz göre, onlara akraba olan Lydialılar, Frigler, Truvalılar, Mysialılar, Giritliler, Karyalılar, ve Likyalılar'ın da Türkçe konuşmuş olmaları gerekir.

TRUVALILAR (TEUKER'LER)

Strabon'a göre, ilk defa Kallinos (M.Ö. 7. yüzyıl) Teukri denen bir hal-
kın Girit'ten çıkarak, (İda Dağı⁴ güneydoğusunda ve denize yakın bulunan
Thebê şehri yakınındaki) Khrysa'ya göç ettiklerinden söz eder (XIII.1.48).

³ Aeneid X, Sıra 252-255. Aeneas, kral ailesinden, Kral İlos'un kardeşi Assarakos'un torunu Anchises'in oğlu idi (İlyada XX).

⁴ Truva'nın İda Dağı, ki adını Girit'teki aynı isimli dağdan almıştır. Virgil, Truva'daki dağa Frig İda'sı adını da verir (Aeneid III, Sıra 6; VII, Sıra 207).

Herodot, Truva savaşından önce Teuker'ler (Teukri) ve Mys'lerin, Boğaz'ı geçerek Avrupa'ya göç ettiklerini, bütün Trakya'yı fethederek güneyde Peneus (modern Pinios) ırmağına kadar ilerlediklerini söyler (Herod VII.20), ve kitabının diğer bir bölümünde şöyle devam eder:

"Trakyalılar, Strymon⁵ ırmağı kenarında otururken Strymoni ismini taşıırken, Asya'ya geçince Bithyni adını aldılar. Kendi ifadelerine göre onları yerlerinden çıkaran Mysi ve Teukri idi" (Herod VII.75).

Herodot, Strymon ırmağı üzerinde yaşayan Paioni denen halkın, "Truvalı" Teuker'lerin bir kolonisi olduğunu; ve Büyük Dara'nın fütuhata sırasında bu Paioni halkını çok beğenerek onları "Avrupa'daki yerlerinden alarak (Küçük) Asya'ya yerleştirdiklerini" söyler (V.12, 13).

Homeros da, Paioni halkını Truvalıların müttefiki sayar (İlyada X):

"Denize yakın, Karyalılar ve Paioni..., Lelegler ve Kaukonlar, ve asil Pelasglar dizilmişlerdi. Thymbre'ye doğru Likyalılar, mağrur Mysi,⁶ ve Frigler... ve Maioni (Lydialılar)..."

Herodot, Teukri ifadesi ile Truvalıları kastettiğini bir çok yerde tekrarlar. Sparta'dan Helen'i kaçırarak Truvalı Aleksander (diğer adıyla, Paris) onun için "bir Teukr(i)" dir (II.114). İlium (Troia) denen memleketi "Teukri bölgesi," ve İlium halkını da "Teukri" adıyla anar (II.118).

Virgil'e göre, Teukri halkının ismi Teuker adlı bir Giritli prensten gelir. O, Truvalıların atası idi (Aeneid III, 104-110):

*Orada denizle çevrili, Jüpiter'in doğduğu, Girit duruyor;
Burada İda Dağı yükseliyor, soyumuz buradan çıktı.
Hikâyeyi doğru hatırlıyorsam, Teuker,
Bizim meşhur atamız, Truva'ya buradan göçmüştü.*

N. L. Goodrich'in Aeneid özetinde, Teuker'in bir kızının, Truvalıların diğer bir atası olan Dardanos'un kardeşi ile evli olduğu belirtilmektedir.⁷

Daha önce işaret ettiğimiz gibi, Virgil destanında Truvalılardan 'Teukri'

⁵ Modern Struma ırmağı (Türkçe Karasu), Thasos adasının batısındaki Strimon körfezinde Ege Denizine dökülür.

⁶ Mysia'ya ekseriya Küçük Frigya da denirdi. Truva kralı Trost'tan sonra buraya Troia (Truva) dendi. Homeros Teukri ifadesini kullanmaz; Troia halkından Truvalılar ve Dardanalılar diye bahseder. Virgil, Teukri adı ile genelde Truvalıları, bazen de Frigleri ve Mysialıları kasteder.

⁷ Norma Lorre Goodrich, *The Ancient Myths*, a Mentor Book, The New American Library, New York, 1960 (GoodAM), s. 215.

diye söz eder (XII, Sıra 78); ve Truva kahramanı Aeneas için "*Teuker'lerin büyük kumandanı*" tâbirini kullanır (Aeneid VIII, Sıra 470). Bazen de Aeneas'ı bir "Frigyalı" olarak gösterir (XII, Sıra 75, 99).

Homeros Truvalı Teuker'den söz etmez. Fakat, İlyada'sında (VIII). Truva savaşı kahramanı Akhaialı meşhur okçu (Genç) Teukros'tan söz eder (İlyada V). Teukros'un babası Telamon, annesi ise Kral Priam'ın babası Laomedon'ın kızı Hesione idi (RoWiML 134). Bu (genç) Teuker, Truva savaşından sonra babası tarafından, üvey kardeşi Ajaks'ı öldürdüğü için Kıbrıs'a sürüldü. Orada güçlendi ve Salamis şehrini kurdu (RoWiML 164).

Homeros'a göre, Truva hanedanının Zeus (Tanrı) ile başlayan soy kütüğü şöyledir: "Zeüs,⁸ oğlu Dardanos, Erichthonios, Tros. Tros'un üç oğlu: İlos, Assarakos ve 'tanrı-gibi' Ganymedes. İlos'un oğlu asil Laomedon, onun oğulları ise Tithonos ve Priam ve Lampos ve Klytios ve Hiketaon. Assarakos'un oğlu Kapys, ve Kapys'in oğlu Anchises, ve Anchises'in oğlu Aeneas. Hektor ise Priam'ın oğlu idi (İlyada XX).

Virgil, Truva savaşında mağlup düşen Kral Priam'ın "(Küçük) Asya İmparatorluğu" ndan bahseder (Aeneid III, Sıra 1). Öyle görünüyor ki, Truvalılar savaştan önce, Lydia, Frigya ve belki de Karya ve Likya dahil bütün Batı Anadolu'ya hâkimdiler.

GİRİTLİLER VE KARYALILAR

Yukarıda Truvalılar hakkında yaptığımız incelemeden anlıyoruz ki eski Giritliler Truvalılarla, Friglerle ve Batı Anadolu'da yaşayan diğer eski halklarla yakın akraba idiler. Karyalılar hakkında Herodot şunları yazar:

"Karyalılar, kıtaya (Anadolu'ya) adalardan geldiler. Eskiden onlar Girit kralı Minos'a tâbi idiler, ve Lelegler adı ile anılırlardı... Hiç kimseye vergi vermek zorunluluğunu duymazlardı... Kral Minos ihtiyaç duyduğu zaman onun gemilerinde hizmet ederlerdi... Böylece Minos zamanında Karyalılar dünyanın en meşhur milleti olmuşlardı.

"Bunun aksine, Karyalılara göre kendileri şimdi oturdukları yerlerin eskiden de yerlisi idiler, ve de bugünkü isimlerinden başka bir adları olmamıştı: ve bunun ispatı olarak Milaslıların (Mylasa) memleketinde bulunan eski Karyalı Zeus mâbedini gösterirler, ki burada Mysialılar ve Lydialılar da kardeş ırklar olarak tapınma hakkına sahiptiler: çünkü onlara göre, Lydus, Mysus ve Kar kardeştiler. Fakat, diğer ırktan olan

milletlerin, Karya dilini öğrenmiş veya kullanmakta olsalar bile⁹ bu mâbede girmeleri yasaklanmıştı (I.171).

"En saf İyonyalılar bile, yeni ülkeye (Anadolu'ya) kadınsız gelmişler, burada Karyalı kızlarla evlenmişlerdi. Karyalı kadınlar işgalcilerin, babalarını, kocalarını ve oğullarını katlederek kendilerini evlenmeye zorladıkları için yabancı kocaları ile yemeğe oturmamak ve onlara isimleri ile hitap etmemek hususunda yemin etmişler ve bu yemini kızlarına da tatbik ettirmişlerdi. Bütün bu olaylar Miletos'da vuku bulmuştu" (I.146).

Strabon da buna benzer bir tarihçe çizer:

"Söylentiye göre eski zamanlarda adalı olan Karyalılar ve Lelegler¹⁰ Kretalıların yardımı ile kıtalı olmuşlar ve Kreta'daki Miletos kentinden (Kral Minos ve Rhadamanthos'un kardeşi) Sarpedon başkanlığında, diğer yerleşmelerin yanı sıra Miletos'u da kurmuşlardı, ve şimdi Likya denen ülkeye Termilas kolonisini yerleştirmişlerdi" (Strabon XII.8.5).

Eski Girit dili hakkında yapılan araştırmalar halen kabul edilebilir bir sonuç vermemiştir. Evans'ın sistemine göre, dört çeşit Girit yazısı tanımlanmıştır: Hieroglifik A (yaklaşık M.Ö. 2000-1900) ve B (y. 1900-1700), ve Çizgisel (Linear) A (y. 1700-1550) ve B (y. M.Ö. 1459-1375). Girit dışında, Yunanistan'da da, Pylos ve Mykenae'de, Çizgisel B yazısı, Dor istilâsına (y. M.Ö. 1200) kadar devam etmiştir.

Asıl mesleği mimarlık olan Michael Ventris, 1953 yılında, Girit Minos tabletlerindeki Çizgisel B yazısını deşifre ettiğini iddia ediyordu.¹¹ Ventris, sonraki Yunancada bilinen Amnisos, Knossos, ve Tyliossos şehir isimlerine tekabül eden A-mi-ni-so, Ko-no-so, ve Tu-ri-so şehir adlarını farketmiş ve okuyabilmişti. Girit'teki bu Tu-ri-so şehri ile Truva payitahtı olan Troia şehrinin adlarının eş anlamlı olduklarını aşağıda göreceğiz.

Ventris, hece ideogramlarından ve kısmen resim işaretlerinden oluşan Çizgisel B yazıtlarındaki dilin ilk önce Etrüskçe olduğuna inanırken daha sonra Pylos'ta bulunan yeni yazıtlar üzerinde yaptığı çalışmalar sonucunda, Çizgisel B işaretleriyle yazılan dilin Yunanca olduğu fikrini ileri sürdü (CleLL 151, 156). Fakat diğer birçok araştırmacılar, Girit yazıtlarında "yerli, Yunanca olmayan bir dilin saklandığı" görüşünde idiler. Sonunda bu

⁹ Herodot bu sözü ile çok önemli bir tarihî bilgi vermekte, kendi zamanında (M.Ö. 5. yüzyıl) Karyalılar ve diğer yerli Anadolu halklarının kendi benliklerini ve de kendi dillerini koruduklarını açıklamaktadır. Strabon (M.Ö. 64-M.S. 19) da eserinin birçok yerinde aynı şeyleri söyler.

¹⁰ Strabon, başka bir yerde "onların çoğu Leleg ve Pelasglardı" der (XIV.2.27).

¹¹ Ventris, M., ve Chadwick, J., "Evidence of Greek Dialect in the Mycenaean Archives," *Journal of Hellenic Studies*, Vol. 73, s. 84-105 (London 1953).

⁸ Daha sonraki Türk tarihinde, Göktürk kağanları da gökten indiklerine veya gökte yaratıldıklarına inanırlardı. Bilge Kağan (hük. 716-734) bunu yazıtında şöyle ifade ediyor: *Tengri teg tengride bolmuş Türk Bilge Kağan bu ödke olurtum!* "Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda (tahta) oturdum" (BK:K1).

Çizgisel B yazısının Homeros'un Yunancasına benzediği saptandı (Gelb, EncyAm). Bize göre, ideogram ve resimlerden oluşan bu gibi yazıtların doğru deşifre edilebilmesi hakikaten zor veya imkânsızdır. Ventris, incelediği yazının "çok zor ve arkaik bir Yunanca" olduğunu söylüyordu. Daha önce, Arthur Evans ve John Myres bu yazılardaki dilin "primitif bir Anadolu dili" olduğunu düşünüyordular. Tübingen Üniversitesinden Prof. Sittig ise dilin Etrüskçeye akraba "Pelasg" dili olduğunu iddia ediyordu.¹²

Aşağıdaki birkaç örnekte, Truvalılar, Giritliler ve Karyalılarla ilgili bazı kelimeleri, ifadeleri ve şahıs isimlerini inceliyor ve deşifre ediyoruz.

1. HAL - [Teuker/Teukros = **Togar** (Tevrat'ta)]
 [Teukri = **Togar**ma (Tevrat'ta) "Togarlar"]
 [Kar = **Hul** (Tevrat'ta) "Ebedî"]

İbranî ve daha önceki Aramî bilgin ve yazarları Tevrat'ın ana temalarının biri olan uzun soy kütüklerini hazırlarken, bizzat tarihte yaşamış milletlerin, kralların, prenslerin ve kahramanların adlarını kullanmışlardır. Böylece, *Kenân* Kenanîleri, *Gomer* Kimmerleri, *Yavan* eski Yunanlıları, *Lût* Lydialıları, *Het* Hitit-Hattileri, *Hivî* (Hivite) ve *Horî* Hurrileri, *Kuş* Kassitleri, *Maş* Mysleri (Mysialıları), *Meşek*¹³ Frigleri temsil etmektedir.

Ben uzun zaman Tevrat'ta Karyalıları aradım. Sonra Karya şehri Halikarnassos adının şu çözümünü yaptıktan sonra nihayet onları buldum:

[Halikarnasso.s < *Hali-Kar-n-asso* < Türkçe *Kalı(k)-Kar-in-ıssı* "Ebedî (Kral) Kar'ın koruyucusu (olan şehir)": veya < *Kal-Kar-in-ıssı* "Yaşlı (Kral) Kar'ın koruyucusu"; Türkçe *halı/kalı/kalık/kalıg* "kalan (kişi); ebedî"; "gök, yukarı kat, sema, [tanrı]" (DLT; UYG), ve Türkçe *kal* "yaşlı adam"]

Buradaki *asso/ıssı* eki, aşağıda 4. Hal'de incelenmiştir. Böylece, Kral Kar'ın öldükten sonra tanrılaştırıldığı, Ebedî Kar veya Tanrı Kar diye anıldığı ortaya çıkıyor. Ona verilen *Hali/Kalı* veya *Kal* ünvanı Tevrat'ta aradığım kelime idi. Tarihi iyi bilen Tevrat yazarları bu ünvanı **Hul** (*Hall/Kal*) şeklinde yazdılar. Hul, (Sam oğlu) Aram'ın oğlu ve Uz, Gether ve Maş'ın kardeşleri idi. Kardeşlerin amcası da *Lud* (Lydia) idi (Tekvin 10.22-23).

Lût Gölü skrollarında Aram'ın dört oğlunun adları Hul, Uz, **Togar** ve Meşa olarak geçer.¹⁴ Yani, Gether yerine Togar¹⁵ gelmiştir. Sonuçta, Batı

¹²Deuel, Leo, *Treasures of Time*, selected, edited by Leo Deuel, Avon Books (published by arrangement with The World Publishing Company), New York, 1961 (DeuTT), s. 279-280.

¹³Bizce, *Meşek* (Frig) aslında Maş veya Meşa (Mysialı) kelimesinin çoğuludur, ki son *-kl-ek* eki Oğurca (Macarca) ve Yafes dillerinde çoğul ekini gösterir (ToUTTg 37, 418).

¹⁴Bkz: G. Vermes, *The Dead Sea Scrolls in English*, Penguin Books, Baltimore, Maryland, 1965 (VeDSS), s. 126; ve Theodor H. Gaster, *The Dead Sea Scriptures*, Doubleday & Company, Inc., New York, 1956 (GasDS), s. 284: "... Onlar savaşacaklar..."

Anadolu halkları hakkında, Tevrat ve Tarih uyum içindedir: Aram'ın kardeşi *Lut* Lydia'yı, *Maş* Mysia'yı, *Hul* Karya'yı, *Togar* da şüphesiz **Teuker**'i (Teuker > Togar "Teukri, Truvalı") yani Truva'yı temsil etmektedir. Sadece, Tevrat, *Lût'u Maş* ve *Hul*'in amcaları gösterirken, Herodot, "Kar (*Hul*), Mysus (*Maş*), ve Lydus (*Lût*) kardeşler" diyerek, üçünü kardeş sayıyor.

Togar adının etimolojisi: (1) *Togar* < *Tüger* "bağlar; bağlayan (kişi)": *tüg-* "bağlamak, düğümlemek" (DLT); veya (2) *Togar* < Türkçe *Togar/Toğar* "doğar; doğan, yükselen (kişi)." *Tüger*, bir Oğuz kavminin de adıdır (DLT I, 57). Prof. Togan, Asya'daki İrani Tokhar'ların bu ismi Türklerden aldıkları tezi üzerinde uzun uzun izahat vermiştir (ToUTTg, 421-425). *Tüger* adı Prof. Ögel tarafından da incelenmiştir (ÖgTM 336-7)

Togarma adı Tevrat'ta geçer, ki Yafes oğlu Aşkenaz'ın (Asur. *İşkuza* "İskit") ve Gomer'in (Kimmer, Kimmerler) kardeşidir (Tekvin 10.2-3). Bu isim *Togar* kelimesinin çoğulu olmalıdır: *Togar*ma (herhalde Aramca *tgr-m*) > *Togar-im* "Togarlar," ki burada *-ml-im* Sâmi çoğul ekidir. Önceki bölümlerde İskitlerin ve Kimmerlerin Türkçe-konuşan halklar olduğunu gösterdiğimiz göre, kardeş *Togarlar*'ın (*Togar*ma) dilinin de Türkçe olması gerekir. Hazar Hakanları da soylarını *Togar*ma'dan getirirler (ÖgTM 376).

2. HAL - Mysia Kralı Teuthras = Giritli Teuker/Teukros

Skamander oğlu Giritli Teuker'in, Mysia'ya veya Truva'ya göçü, yaklaşık M.Ö. 1400 yıllarında Yunanistan'dan gelen bir istilâ ile Knossos sarayının yakılması ve Minos uygarlığının sona ermesinden sonra vuku bulmuş olmalıdır. Bu zamanda Batı Anadolu'da, Dardanos Truva (Dardania) kralı, Peloponnesos'a ismini veren Pelops Frigya kralı, Manes veya oğlu Atys (Lydus'un kardeşi) Lydia kralı idi. Teuker kızını Dardanos'un kardeşine verdiği göre, bu meşhur prensin İlyada'da verilen Truva soy kütüğünde geçmemesi şaşırtıcıdır. Virgil'in "Truvalılar'ın atası" diye söz ettiği Teuker veya Yunancası ile Teukros'un Dardanos'un devleti içinde bir yeri olması gerekiyordu. Bu sorunun cevabını biz, başka bir isimde bulduk. Hakikaten, M.Ö. 1400 yıllarında, Mysia'nın bir kısmı ve Kaikos (Bakırçay) ırmağının suladığı Teuthrania denilen bölgede oturan Mysialıların ve Kilikyalıların kralı olan bir Teuthras adına rastlıyoruz. Frigya kralı Tantalos'un oğlu

üçüncü yılda, Aram oğullarına karşı, Fırat'ın ötesindeki Uz ve Hul ve Togar ve Meşa'ya karşı." Burada *Togar* Tevrat'taki Gether, ve *Meşa* ise Maş isimlerine tekabül eder (Tekvin 10.23).

¹⁵Togar ve Gether hakikaten aynı şahıs olmalıdır. Gether kelimesi, Eski Yunancada mevcut olan *g* < *d* (LiScGEL 137) ve *th* < *h* (LiScGEL 310) fonetik ilişkileri ile, (Gether > Deher > Dohar >) Togar haline dönüşür ki ismin doğru şeklinin de, kaynak bakımından daha eski ve de orijinal olan Lût Gölü skrollarında yazılmış olduğu gibi, bu **Togar** şeklinde yazılması gerekir.

Pelops, bu Teuthras'tan sonra aynı bölgeye hâkim olmuştu.¹⁶

İşte bu **Teuthras** bizim kahramanımız Teukros/Teuker'den başkası olmaz. Hakikaten, Gk. $\theta/h = x/h$ ve $h = k$ (LiScGEL 337, 774) olduğuna göre: Teuthras > Teuhras > Teukras > Teukr.os, ki bu da bizim Giritli ve Truvalı **Teuker** adının aynıdır.

3. HAL - [İdi/İda (Dağı) < Türkçe İdi (Dağı) "Tanrı (dağı)"]

İyoncası İdi/İdh (LiScGEL 326) olan İda Dağı [diğer adları Lyctos veya Leucata (Aeneid III, 274), Dicte (GoodAM 51, 57)], bu adla hem Girit'te (modern Psiloriti) hem de Truva'da (modern Kaz Dağı, 1767 m.) bulunuyordu: [< Türkçe **İdi** "tanrı," ve İda Dağı da "Tanrı Dağı" anlamına gelmektedir. Diğer adlarının adı da Türkçe izah edilebilir: **Lycto.s** < Uluk-ta < Türkçe *Ulug-tag* "Ulu Dağ"; **Leucata** < 'luc-ata < Türkçe *Uluğ-ata* "Ulu Ata," veya < 'luc-iti < Türkçe *Uluğ-iti* "Ulu Tanrı"; ve **Dicte** < İdik-ta < Türkçe *İduk-tag* "kutsal dağ"].

4. HAL: -asso(s), -assa, -assi [< Türkçe ıssı/ıssi]

Anadolu'da, bilhassa Likya ve Karya'da, Karmylessos ve Halikarnassos gibi eski şehir isimleri -asso, -assa ekleriyle son bulurlar, ki bunlar Türkçe ıssı [< ıssı-sı < Ana Türkçe *idi-si* "sahibi, efendisi; Tanrısı; koruyucusu"] kelimesinden başka bir şey değildir. Bu ek, ırmak, dağ, veya yer isimlerinin de sonuna gelmektedir, ki bu *ıssı* ifadesi bugün bile hâlâ kullanılmaktadır.

Hitit yazıtlarında da bulunan bu -assi veya -assa eki için Prof. Gurney, bunun yer ve kutsal isimlerin sonlarına gelen Luwice bir son-ek olduğunu düşünmüş, ve "...a ait" anlamına geldiğini söylemiştir,¹⁷ ki bu bizim yukarıda saptadığımız asıl Türkçe anlamına oldukça yakındır.

Anlaşılabileceği üzere, isim ve iyelik ekinden oluşan *ıssı* kelimesi tanrısal bir anlam taşımaktadır. Bu yüzden her tabiat olayında tanrıların eli olduğuna inanan eski Anadolu insanı, bu kelimeyi, kutsal saydıkları dağ ve ırmak adlarına da eklemiştirler. Aynı şekilde, şehirlerinin de tanrılarca, bilhassa Ana Tanrıça tarafından korunduğuna inanıyorlardı. Her şehir veya kasabada Tanrıçanın bir mâbedi olmalıydı. Böylece meselâ, bir Likya şehri olan *Karmylessos(s)* [*Kar-Mil-ıssı*] kelimesine "(Kral) Kar ve Mil, onun (şehrin) koruyucuları,"¹⁸ veya "(Kral) Kar ve Mil'in Tanrı(ça)sı"; veyahut ta "Kar ve

Mil'in Koruyucusu"¹⁹ anlamı verilebilir. Bu anlam içerisinde şehrin bu krallar tarafından kurulmuş olduğu da saklıdır. Hitit yazıtlarında bulunan ve Tros ve İlos isimlerini içeren Ta-ru-i-şa, U-i-lu-şi-ia ve U-i-lu-şa gibi isimlerde de aynı etimolojileri müşahede ediyoruz. Bunlardan ilk ikisi, Batı Anadolu'da Assuwa denen bir memlekette bir şehir veya yerin ismi, diğeri de yine Batı Anadolu'da bulunan Arzawa denen memlekette bir krallığın adıdır (GurHIT I.5). Aynı etimolojiyi, yukarıda bahsettiğimiz, Ventris tarafından okunan ve Girit'te bir şehrin adı olan Tu-ri-so kelimesinde de görüyoruz. Bu kelimelerin transliterasyonları ve etimolojileri Ek Lügatçe'de verilmiştir. Bu kelimelerde geçen Tr.os ve İl.os adları, Truva (Troia) veya İlios (İlium) şehrinin kurucuları baba oğul iki Truva kralının adlarıdır.

5. HAL - Truva Kral Ailesi Soy Kütüğü

Homeros'un verdiği, Truvalı kral ailesine mensup şahısların isimlerinin Türkçe etimolojisi aşağıda verilmiştir:

- Dardan.os**, *Tartan* "silâh sallayan; (kılıç veya yay) çeken";
- Erichthon.ios**, *Irik-ton* "kutsal elbiseli, özü kutsal";
- Tr.os** (Hititçe *Taru*), < (Ogurca/Çuvaşça) *Tarı* "Tanrı";
- İl.os**, *İl* "arkadaş; prens";
- Assarak.os**, *Issı-ırik* "sahibi kutsal";
- Ganymed.es**, *Kanı-Mete* veya *Köni-Mete* "emniyetli Mete" (*köni* "emniyetli, dürüst, doğru, sadık" (UYG; DLT));
- Laomed.on**, *Ula-Mete* "yiğit Mete (Midas)" veya *Ulu Mete*;
- Priam**, *İbram* "İbrahim";
- Tithon.os**, *İti-han* "tanrı-han";
- Lamp.os**, *Ulan/Oğlan* "oğul, çocuk";
- Klyti.os**, *Kul-iti* "kul-tanrı";
- Hiketa.on**, *İki-ta(ğ)* "iki-dağ";
- Kapy.s**, *Kapı* "kapı";
- Anchis.es**, *Ong-isi* "iyi, sâlim tanrı";
- Aenea.s**, *Ayna*;
- Hektor**, *Ak-tor* "temiz, toy genç"; veya (2) < Türkçe *Ak-çur* "temiz-prens";
- Aleksandr.os**, *İlik-isen-çur* "hükümdar, (fırtına gibi) esen bey";

kazanmış olmalıdır.

¹⁹ Mil adlı bir kralın kendi adını şu yer ve şehirlere ve bir halka da verdiği aşikârdır. Likya'nın eski ismi olan *Milita*, *Milya.s* ["Mil'in yurdu"], Girit'ten Sarpedon idaresinde Anadolu'ya gelen *Ter-Milas* [Türkçe (Ogurca) *Tarı-Mil* "Tanrı Mil"] adlı halk (Herod I.173), ve *Mylasa*, *Millawanda* (*Milawata*) şehirleri.

¹⁶ Strabon XII.8.2; XIII.2.69. Pelops'un Anadolu'dan Yunanistan'a göçü, kanaatimize göre, Lydus'un kardeşi Tyrrhen'in İtalya'ya göçü ile aynı zamana, Truva savaşından yaklaşık bir asır öncesine, yani M.Ö. 1350 yıllarına rastlamaktadır.

¹⁷ O. R. Gurney, *The Hittites*, Penguin Books, Baltimore, Maryland, 1961 (ilk baskısı 1952 yılında) (GurHIT), VI.A.3 ve VII.2.

¹⁸ Bu *ıssı* ("tanrısı; sahibi, koruyucusu") kelimesi zamanla mecazi olarak "şehir" anlamı

Paris (Aleksandr'ın diğer adı), *Apar/Abar* "karşı koyan, ters" (RasTT 13).

Paris adının yukarıdaki anlamı mizacına ve yaptıklarına da uygun düşüyor. Prenses Helen'i kaçırmak savaşa neden olan oydu. Homeros İlyada'sında (VI) Paris'in abisi Hektor'u ona hitaben şöyle konuşur: "*Sen ihmalkâr ve dikkatsizsin; ve Truvalıların ağzından senin için utanç verici sözleri işittikçe kalbim sızlıyor. O Truvalılar ki senin yüzünden bu kadar cefaya katlanıyorlar.*"

Çok geniş ve dikkatli incelenmesi gereken bir mevzu olmakla beraber, burada, Akhalar hakkında birkaç söz söylemekte yarar var. Daima Truvalıların tarafını tutan Homeros, onlarla çarpışan Akhalar'a bazen Argivler, bazen de Danaoi adını verir. Ender olarak (Kuzey Yunanistan'da, Thessalia'da Phthia denen yerde Hellen'in inşa ettiği söylenen Hellas şehrine izafeten anılan) 'Hellenler' ifadesi bu adlarla birlikte geçer. Herodot'tan öğrendiğimize göre, eskiden Yunanistan yerine Pelasgia ismi kullanılırdı, zira oranın "yerli halkı" Pelasglar idi (II.56). Pelasgların Akhalarla olan akraba ilişkisini tam olarak bilmiyoruz. Akhalar genelde, Hellen ve Pelasg karışımı sanılan Aeollerle birlikte anılıyorlar (EncyAm). İleride, 13. Bölümde Pelasg dilini ve 30. Bölümde eski Yunan dilini incelerken, Homeros'un Yunancasının, Ogur ve normal Türk diyalektlerinde birçok Türkçe kelime ve gramer sentaksını içerdiğini görüyoruz. Homeros Truva savaşıyla yaklaşık dört asır sonra yaşadığına göre, ve bu arada bilhassa Dor istilâsının etkisini göz önüne alırsak, bu uzun zaman dilimi, asıl Yunan dilinin Pelasgia (Yunanistan) ve Batı Anadolu halkı üzerinde kuvvetli bir baskı yapmasına kâfi idi. Ve bu baskıya rağmen yine de Homeros'un Yunancası tam anlamıyla saflaşmamıştı. Binaenaleyh, Truva savaşı sırasında Akha dilinin Pelasgcaya ve de Truvalıların diline çok yakın olması mümkündür. Zira, Homeros'un hikâyelerinde çarpışan bu iki milletin kahramanları aralarında rahatça konuşuyorlar. Böylece, Akhaların bir Türk diyalekti ile konuşmuş olmaları, hiç olmazsa dillerinin Homeros'un dilinde mevcut olan Türkçeden çok daha fazla kelime ve sentaksı içermesi mümkündür. Zaten, Helen'in kocası Kral Menelaus ve kardeşi Agamemnon, daha önce (y. M.Ö. 1300) Anadolu'da Frigya kralı iken Güney Yunanistan'ı işgal ederek Mykenae kralı olan Pelops'un torunları idiler. Pelops'un babası ise, Zeus'un veya Tmolus Dağı'nın oğlu olan bir Lydialıydı.

İLİRYALILAR

İliryalıların isminde Truvalıların ismini bulduğumuz için onları bu bölümde kısa olarak incelemeye aldık.

Michael Grant, Demir Çağı başlangıcında İtalya'ya göçen İliryalıların,

geleneksel görüşte, Etrüskler gibi Anadolu'dan geldiklerinin kabul edildiğini, ve onların ölümlerini gömdüklerini ve Hint-Avrupalı olmayan bir dille konuştuklarını yazar (GraAH 101-104). Hakikaten, isimlerinde bulunan "İl" kelimesi, Truvalıların kendi memleketlerine yani Truva'ya verdikleri isimden başka bir şey değildir. Bu adı kullanarak Homeros meşhur İliad (İlyada), yani "İl'in destanı, Truva'nın Destanı" adlı eserini yazmıştır. Latince İlium ("Truva") da *İl* kökünden çıkmıştır. Diğer bir ifade ile İliryalıların Kuzey İtalya'da yerleşmiş bir Truva kolonisi olduğunu söyleyebiliriz.

Böylece, onların kendilerine verdikleri isim olarak bir "İlir" kelimesine sahibiz. Bu ve diğer eski bir kelimeyi aşağıda inceliyoruz:

6. HAL - İlyr/İlir ["(Ana) Vatan'ın eri; Truva erleri"]

İlir < Türkçe *İl-ér* "İl'in (Vatan'ın) eri; İl'in (Truva'nın) erleri, Truvalı yiğit": Türkçe *il* "memleket," ve *ér/er* "adam; erler; yiğit."

7. HAL - Angru(s) [< Türkçe *Ong-kır-ı* "selâmet kır (ovası)"]

Herodot, İlirya'dan [yaklaşık bugünkü Bosna] çıkan, kuzeye akıp Brongus [Sava] ile birleştikten sonra Tuna'ya karışan oldukça büyük bir *Angrus* [şimdiki Drin, veya az ihtimalle Bosna] ırmağından söz eder.²⁰ *Angru(s)* kelimesi, Ankara (*Engürü*) kelimesinin Latincesi olan *Ankyra* kelimesine çok benzemektedir. Ankyra, Kral Midas'ın kurduğu bir Frig şehri idi. Böylece, *Angru(s)*: (1) < Türkçe-Sumerce *Ong-kur* "sâlim (iyi) dağ," veya *An/Ong-kır-ı* "Tanrı dağı; selâmet kır (ovası); bereketli kır"; (2) < Ogurca *On-gur-a* "On-Ogur memleketi"; veya (3) < Türkçe *En-gür-ü* "(her şeyin) en bolu": Sum. *kur* "dağ," Türkçe *kır* "kır, basık dağ, açık yer" (DLT), Sum. *an* "tanrı, gök," Türkçe *ong* "iyi, bol, bereketli" (ÜDKT 61); "sâlim; selâmet" (ÇaTL 113/4, 119/43, 44; ToOD 98).

Tarihlerde İliryalılara ait çok az bilgi vardır. Onların tarihlerini anlayabilmek için belki biraz ileri tarihlere, meselâ Slav Sırp istilâsı zamanına gitmek; Doğu Roma İmparatorluğunun Yunan Ortodoks halkı ile Anadolu'nun muhtelif doktrinlere bağlı yerli halkı arasındaki uyumsuzluğu incelemek gerekiyor. Bu doktrinlerden biri, 381 yılında İstanbul'da toplanan ikinci ruhanî meclisince menedilen fakat yerli halk arasında yine devam eden Arianizm doktrini idi. Aryanizm'den etkilenen diğer bir Suriye-Anadolu doktrini olan Nesturilik genelde şu üç özelliği taşıyordu: Hazreti İsa, biri Kelâmullah, Tanrının Kelâm'ı, diğeri ise insan olmak üzere, ancak manevi

²⁰ Herod IV.49. Herodot, ve Evliya Çelebi (EVLÇEL V, 208) her ikisi de bu suyun büyük ve geniş bir ırmak olduğunu söylerler. Sonraki muhtemel ismi olan Drin adı da Türkçe *derin* anlamına gelebilir.

bir bağla birbirine bağlanan iki kişiliğe sahiptir. Meryem de Tanrının değil İsa'nın annesidir. Nesturilik, 431 yılından sonra, Ortodoks Bizans Devleti'nin gazabına uğrayınca, Anadolu'nun doğusuna kaydı. Daha sonra İran'a, Mezopotamya'ya ve Asya'da Moğolistan'a ve Çin'e kadar yayıldı.

Antakya'da, Edessa'da (Urfa) ve Nizip'te Nesturiler, Aramî dilinde tarih, tıp ve felsefe üzerinde ekol yarattılar. Onlar, daha sonra gelen Müslüman-Arap medeniyetinin nüvesini teşkil ettiler ve çoğu Araplaştılar.

Bizans tarih, kültür ve kilisesi üzerinde incelemeler yapan Heinrich Gelzer'e göre; "Anadolu halkı eski çağlardan beri dinlere karşı büyük bir heyecan göstermiştir... Çektikleri sıkıntılarla bunalan taşralılar için kilise başvurulabilecek en son sığınak olmuştur"... (Nesturiler'in dininden kaynaklanan bir grup olan) Paulikian (Pavlâki) mezhebi VIII. ve IX. yüzyıllarda tesir sahasını Müslüman Malatya emirlerinin hududuna kadar Doğu Anadolu'da genişlettiler. Bizans ordusu 872 yılında merkezleri Teprike'yi (Divriği) basarak ileri gelenlerini öldürdü ve mezhep mensuplarını dağıttı. X. yüzyılda Balkanlara sürülen bir kısmı da hâlâ geçerli olan Bogomil mezhebinin tohumlarını attılar... (Anadolu'da) yüzyıllar süren mücadeleler sonucu, çok kritik bir noktada, tam İran-Arap-Bizans hududunda yerleşmiş olan Ermeni kilisesi hariç diğer muhalefetler hemen hemen ortadan kalktı... Taşra halkı, içinden kendi inancını sürdürmeye devam etti (KieBSG 71-73).

"Balkanlarda, X. yy. ortalarında, Slavlar (Sırlar ve bilhassa Bulgarlar) arasında ortaya çıkan Bogomil mezhebine karşı Bizans'la birlikte Ortodoks Sırlar da mücadeleye giriştiler. Sırbistanda, XII. asırda Nemanya sülâlesi (1166-1371±) tarafından tamamen ortadan kaldırılan Bogomiller Bosna ve Hersek'in dağlarına kaçtılar. Ve, sadece bu dinin mensupları XV. yüzyılda da Bosna-Hersek'te ve Arnavutluk'ta Osmanlılar'ın dini İslâmiyet'i kendi istekleriyle kabul ettiler."²¹ Enteresan olan nokta şudur ki Nemanya krallarının Kuman süvarileri vardı (RasTT 155). Şaman Kumanlar, Bizans'ın müttefiki olarak ırkdaşları Peçeneklerle de savaştılar. Zannediyoruz ki, Peçenekler bu devirlerde Bogomil mezhebine âşina olmalıydılar; ve Bosnalılara da kendi isimlerini vermiş oldukları aşikârdır [Bosn-ia < Latin *Bessen-ia* < Türkçe *Becen-ia* "Becen (Peçenek) memleketi." Türkçe *Boşnak* kelimesi Gk. *Patzinak* "Peçenek" kelimesinden türemiş olmalıdır]. Böylece, çok muhtemeldir ki Bosna'ya gelen Bogomil dinine bağlanan yerli İliyahılar ve Peçenekler, Ortodoks ve Katoliklerin baskılarına maruz kaldılar. Tarihî bir özet çıkarırsak, muhtemeldir ki, Bosnalılar, başlangıçta bir Roma eyaleti olan İlirya'nın yerlileri idi, ve 6. yüzyılda Sırların bölgeye

²¹ KieBSG 83; RasTT 198. Encyclopedia Americana (*Yugoslavia*), bu mevzuda şunları yazıyor: "Venediklilerin, bütün sahil boyunca ve adalarda gördükleri her Slav eserini yıkmalarına karşın, Osmanlı Türkleri fütihat sırasında ve de sonradan Slavların ibadet yerlerine dokunmadılar."

göçünden sonra zorla asimilasyona tâbi tutularak dillerini kaybettiler. Fakat, Sırlardan farklı olduklarını bildikleri için, Sırların Ortodoks ve Hırvatların ve Slovenlerin Katolik dinlerini kabul etmeyerek kurtuluşu yeni Bogomil dininde aradılar. Sonradan da kolayca Müslüman oluverdiler.

Arnavutlara gelince, bazı araştırmacılar Arnavut dilinin, eski Trakya ve İlirya dilleriyle Frig ve İskit dillerini içeren ve genel olarak "Thrak-İlir" diye adlandırılan bir büyük dil grubunun bakiyesi olduğunu düşünmektedirler (EncyAm, *Languages of the World*). İliryalıların Hint-Avrupalı olmayan bir dille konuştukları, ve İskitlerin ve Friglere yakın akraba olan Etrüsklerin, ve yine Trakya kavimlerinin çoğunun Türkçe-konuşan halklar oldukları (Bölüm 8) hatırlanırsa, Arnavut dili üzerinde çok daha dikkatli bir araştırma yapmanın gereği ortaya çıkmaktadır.

Aşağıdaki Ek Lügatçe'de metin içinde geçmeyen bazı ilginç kelimeler ve coğrafi isimler, metinde olup ta başka anlamları bulunabilecek veya daha detaylı incelenmesi gereken kelimeler, Karyalı Alabandos (ÖnCAR) ve Truvalı Aleksandros (Hititçe Alaksandus) gibi bazı şahıs isimleri incelenmiştir:

EK LÜGATÇE

Achat.es Truvalı prens Aeneas'ın bir arkadaşı (Aeneid VIII) [< Türkçe **Ak-at**].

Aene.as Truvalı prensin, ve Trakya'da onun kurduğu bir şehrin (Aene.a) adı (Aeneid III, 18) [< Türkçe **Ayna** (Arapça *ayn* "kendi; tam kopya"; Farsça *ayine* "ayna")].

Alaband.os Karya kralı Kar'ın, bir süvari savaşı kazanılması sonucu oğluna verdiği isim; Karya şehrinin ve bir ilâhın adı. Karya dilinde *ala* "at" ve *banda* "zafer" anlamına geliyor (ÖnCAR 30) [Kanlı bir savaş olduğunu düşünersek, kelimeyi şöyle analiz edebiliriz: Alaband.os, (1) < Türkçe **Al-a-ban-dı** "kırmızı (kan) içine batırdı" veya "al kana bulandı"; veya (2) < Türkçe **Ala-ban-dı** "ala (at) (kana) battı": Türkçe *al* "al renk," *ala* "ala, alaca renkli (at)" (DLT; UYG), *ban-* "banmak, (suya) batmak, ıslanmak." Burada bir kelime oyunu da mevcut olabilir: *ala* hem "ala-at" ve hem de *al-a* "al reng-e, kan rengi-ne"

anlamına geliyor. Böylece, Ala bandı < (*Ala*), *al-a bandı* "(Ala at) al renge (kana) battı, bulandı"].

Aleksandr.os Truvalı prens, diğer adıyla Paris; Gurney'e göre Hitit yazıtlarında bulunan Alaksandus ile aynı kişi (GurHIT I.5) [> Alek-san-der, (1) < Türkçe **Ulug-isen-çur** "ulu-rüzgâr gibi esen prens"; (2) < Türkçe **İlik-isen-çur** "hükümdar, (fırtına gibi) esen bey": Türkçe *ilgili* "hükümdar, kral" (ErOA; ÇatL 16:62; DLT), *çurlçor* "eski Türk ünvanı; bey, prens" (UYG; ÇatL 60). Hititçe Alaksandus kelimesinin doğru okunuşu Alaksandur olmalıdır. *Işen-çur* adının, İskit kralı *İdanthyr(sus)* adında saklı olduğunu Bölüm 7'de görmüştük].

A-mi-ni-so Çizgisel B yazısında bulunan bir Girit şehri; Gk. **Amnisos** (Gelb, EncyAm, 14/174) [sessizleri kullanırsak: A-m-n-s > a-m-'n-'s' > a-ma-n-ısı < Türk. **Ama-n-issi** "Ana'nın koruyucusu" veya,

"Ana (Tanrıça)'nın şehri": Oğurca (Çuvaşça) *ama* (Oğuzca *aba*) "ana".

Asia Herodot'a göre (IV.45), eski Yunan kaynakları, *Asia/Asya* adının, Prometheus'un karısının adına izafeten verildiğini, fakat Lydialılar ismin Manes'in oğlu ve Atys'in kardeşi olan Kotys'in oğlu Asies'den türediğini iddia ederler [*ç* Türkçe **İsi-a** "Tanrı yurdu, Tanrılar ülkesi"].

Assos Truva şehri (modern Behramköy) [*Asso.s* < *Assa* < Türkçe **Issı** "koruyucusu (olan Tanrı(ça)'nın şehri)"; veya "(şehirin) Tanrı(ça)sı"]. Bkz: 4. Hal.

Asterius Girit kralı, Avrupa'nın kocası [(1) < Türkçe **Eş-tarı** "Tanrıya eş"; veya (2) < Türkçe *Ast-er(i)* "yolun adamı, yolcu": Çiğil Türkçesi *ast* "sokak"].

Athene (Romalıların Minerva'sı) Zeus ve Metis'in kızı, "savaşçıların koruyucusu" (EncyAm). Homeros'a göre Truva şehrinin kalesinde Athene'nin bir mâbedi vardı, ve burada Kraliçe Hekabe bütün Truvalı kadınlarla birlikte onun şehri kurtarması için, ellerini kaldırarak dua ettiler. Fakat Akhaların tarafını tutan Athene dualarını kabul etmedi (İlyada VI). Athene, Sumerlilerin savaş ve aşk tanrıçası olan İnanna (İhtar) ile birleştirilebilir [Athene < Türkçe **İti-ana** "Tanrı(ça)-ana"].

Dardan.us Truva kralı. Mitolojide babası Zeus (Tanrı), annesi 12 Titandan biri olan İapetus'un oğlu Atlas'ın kızı Elektra'dır. Girit'ten geldiği söylenir, ki bu göçün Teuker ile beraber yapılmış olması muhtemeldir. Bazı kaynaklar ise onun Samo-Trakya'dan veya Arkadia'dan çıktığını, Virgil de İtalya'da doğduğunu yazar (Eneid III). Adını verdiği Dardania'da (sonradan Truva/İlium) Dardan.us şehri ve Athena mâbedini kurdu [Dardan.os < Türkçe **Tartan** "silâh sallayan; (kılıç veya yay) çeken": *tart-* "tartmak; silah (veya kılıç, yay) çekmek" (DLT; UYG; REDH), "(soya, ata'ya) çekmek" (TayKT 47)].

Deiphobus Priam'ın bir oğlu (GoodAM 93) [*ç* **İdi-phoebus** "tanrı, parlayan (Apollo)": Türkçe *idi* "tanrı" ve Gk. *phoebus* "parlak, ışık saçan," ki bu sıfatı Homeros Apollo'ya verir].

Dioné Afrodite'nin annesi, Zeus'un karısı,

Atlas'ın kızı; insanları yaratan Tanrıça (RoWiML 82) [Di-oné < Türkçe **İdi-ana** "tanrıça-ana"].

Europa Girit kralı Minos ve kardeşleri Sarpedon ve Rhadamanthos'un annesi, Zeus'un karısı. Mitolojide Europa Fenikeli bir prenses olup, Yunanlılara alfabeyle öğretene Kadmus'un kardeşidir. Girit kralı Asterius ile evlendi. Ölümünden sonra Giritliler onu Kybele'ye eş tuttular (EncyAm) [*ç* Eur-opa < Uur-apa < Türkçe **Uğur-apa** "Uğur-ana"].

Halikarnassos Karya şehri (modern Bodrum) [(1) < **Kalı-Kar-in-ıssı** < *Kalk-Kar-in-ıssı* "Ebedî (Kral) Kar'ın koruyucusu (olan şehir); Ebedî Kar'ın şehri," veya < **Kal-Kar-in-ıssı** "Yaşlı (Kral) Kar'ın koruyucusu"].

Hekate Karya'ya özel bir ilâhe, ki mâbedi Lagina (Turgut köyü yakınında) şehrinde idi. Artemis, Demeter, Rhea, ve Persephone ile eş tutulurdu. Ay Tanrıçası olarak da tapılırdı (RoWiML; ÖnCAR 62) [Hekate < Türkçe **Eke-iti** "Abla-Tanrıça; Ana-Tanrıça": Türkçe *eke* "büyük kız kardeş, abla; ana, anne" (DLT; MGT:46)].

Helen Truvalı Paris'in kaçırıldığı Akhaiyalı prenses [(1) < **Elin?** < *el-in* "(senin) yabancın"; (2) < **El-len, İl-len** "memleket sahibi ol!": Türkçe *il/ell/él* "değersiz; yabancı" (DLT I, 49/7; REDH; KT); veya "il, memleket; devlet; hükümdar" (UYG)].

Helen.us Priam'ın bir oğlu (GoodAM 93) [*ç* Türkçe **El-len/İl-len** "memleket sahibi ol!; iller fethet!"].

İl Truvalıların kendi memleketlerine verdikleri isim [İl "Truva," < Türkçe **İl** "memleket, vatan; devlet"].

İl.os Truvalı kralı, Tros'un oğlu; keza, Aeneas ve Latinus'un kızı Lavinia'nın oğlu [*ç* Türkçe **İl/El** "dost, arkadaş, barışık(lık)" (DLT I, 49), "devlet; hükümdar" (UYG)].

Kalynda Likya hududunda bir Karya şehri (Strabon XIV.2.2) [Kal-yn-da: (1) < Türkçe **Kalı-ındi** "Ebedî (Kral Kar gökten) indi"; veya (2) < Türkçe **Kalı-on(g)-dı** "Ebedî (Kral Kar) selâmete erişti": *on-long-* "selâmete ermek, mutlu sona erişmek"].

Karura bir Karya kasabası (Tekkeköy

yakınında) (Strabon XII.8.16-17) [Kar-ura < Oğurca **Kar-ıri** "(Kral) Kar, tanrısı": Oğurca *ırliri* (< *idi*) "tanrı"].

Klytios Priam'ın kardeşi [Klyti.os < Türkçe **Kul-iti** "kul-tanrı"].

Kolossai (modern Honaz, Denizli) Frigya ile Karya hududunda bir şehir (Strabon XII.8.13) [Kolossa < Türk. **Kalı-ıssı** "Ebedî (Kral Kar)'ın koruyucusu; Ebedî (Kral Kar)'ın şehri": Türkçe **Kalı** "Ebedî," ki bu, Halikarnassos adında gördüğümüz gibi, Karya kralı Kar'ın bir ünvanıdır].

Ko-no-so Çizgisel B yazısında bulunan bir Girit şehri; Gk. Knossos (EncyAm, 14/174) [yalnız sessizleri kullanırsak: (1) k-n-s > k'n-'s' > k'n-ıssı < Türkçe **Kün-ıssı** "Güneş Tanrısı, onun koruyucusu"; veya (2) < Türkçe **Han-ıssı** "koruyucusu (sahibi), han (kral)" veya "han'ın şehri, kral'ın şehri"; veyahut (3) < Türkçe **Kon-ıssı** "sahibi koç" veya "koç (ilâhî?)'nin şehri"].

Kreusa Truva prensesi, Priam ve Hekabe'nın kızı, Aeneas'ın karısı ve Askanus'un annesi [muhtemelen, < Eski Yunanca *keratea* (*keras*) "keçi boynuzu; akasya ağacı" (LiScGEL 373), > Mod. Gk. *kerasi*, Türkçe **Kiraz**].

Ksanthus Truva'da (ve Likya'da) bir ırmak; "girdaplı ırmak, ki tanrılar ona Ksanthus, insanlar Skamandros derler" (İlyada) [ksan-thu: < Türkçe **Kızan-su**].

Lamos Priam'ın kardeşi [(1) Lamos (*mp = b*), > 'labos < Türkçe **Ula(n)-baş** "gençlerin lideri"; (2) Lamp.os (*p = m* ve *m = n*) (LiScGEL 421, 457), < lan/ulan < Türkçe **Oğlan** "oğlan, oğul"; Argu Türkçesi *ogla* (*ula*) "genç, yiğit" (DLT)].

Laothoé Priam'ın diğer karısı; Leleglerin kralı Altes'in kızı (İlyada XXI) [*ç* Türkçe **Ulu(ğ)-soy** "ulu-soy"].

Leleg.es Karyalıların eski adı [Leleg.es < Türkçe **leylek?**, mecazi anlamda, "uçan, yer değiştiren; göçerler"].

Lida Karya'da bir dağ (Herod I.175) [Lida > Li-da < Türkçe **Ulu dağ**].

Minos Girit kralı; Zeus ve Avrupa'nın oğlu [Min.os < Türkçe **Min/Men** "ben"].

Paion.i Güney Trakya'da Strymon ırmağı üzerinde yaşayan ve "Truvalı" Teukerlerin bir kolonisi olan halk (Herod V.12, 13)

[Paion.i < Türkçe **Bayan** "zengin kişi(ler)"].

Pergamon (Bergama) Josephus, Pergamus şeklinde yazmıştır (JoJW).

Pergamus Truva şehri kalesi (LiScGEL 545) [*ç* Türkçe **Berk-Ama** "güçlü Ana (Tanrıça)": *berk* "muhkem, sağlam, güçlü; tahkim edilmiş" (DLT I, 349; KT)].

Polydor.os Priam ve Laothoé'nin oğlu (İlyada XXI) [Polydor.os: (1) < Türkçe **Bala-tor** "küçük (toy) çocuk"; veya (2) < Türkçe **Bala-çor** "küçük prens": *bala* "genç, küçük" ve *tor* "yavru; toy; yabani"].

Praichmes Truvalıların eski bir kolonisi olan Paioni halkının Truva savaşındaki liderleri: "O, Paioni atlılarının başında uzak Amydon'dan, geniş Axios suyundan geçerek geldi" (İlyada II) [Praichmes: (1) < **Pirig-miş** "(o bir) Frigmiş"; veya (2) < Türkçe **Bırakmış**. Axios adı da Türkçe izah edilebilir: Axi.os > Aksı.os < *Ak-su*].

Sarpedon Zeus ve Avrupa'nın oğlu. Kardeşi Minos onu Girit'ten çıkarmak isteyince, Girit'te Miletos şehrini terkederek Anadolu'nun Likya ve Karya sahillerine çıktı. Yeni memleketinde Miletos ve diğer birçok şehirleri kurdu (Strabon XII.8.5). Diğer bir (Genç) Sarpedon, Truva savaşında Likyalıların lideri olup, Belerophon'un kızı Laodameia ile Zeus'un oğlu idi [Sarped.on < Sarp-ad: (1) < Türkçe **Sarp at** "sert at"; veya (2) < Türkçe **Sarıp at** > Türkçe **Sar-mış at** "kızgın at"; veya (3) Sarpedo.n < Türkçe **Ser-batu** "baş kahraman": *sarp* "sarp; sert" (UYG), *sar/ser-* "olgun hale gelmek; sabretmek" veya "kızmak, sert söz söylemek" (DLT; UYG), Türkçe-Farsça *ser/sar* "baş, kral," *batulbatu(r)* "kahraman, yiğit, savaşçı," ve Türkçe ek *-p, -ıpl-ip = -miş/-miş* eki (*gelip = gelmiş; görülp = görmüş* gibi). Bu *-ip* ekini, *-miş* anlamında, Nogay Türkleri, Kafkasya ve Batı İran Türkmenleri kullanmışlardır (TDEK 302), ve Kerkük ve Azeri Türkçesinde halen kullanılmaktadır].

Skamander Girit kralı, Truva'ya göçen Teuker'in babası (TraLAT); Skamandrios, Truva savaşı sonrası bahsi geçen bir Frig lideri (Strabon XIV.5.29); bir diğer

Skamandrios, Hektor'un oğlu; keza, Truva'da tanrılarca ("girdaplı") Ksanthos denilen ırmağın diğer adı olan Skamandrios (İlyada XX) [Skaman-der: (1) < Türkçe **Sakaman-tor** "tam (vahşi bir) İskit çocuğu"; veya (2) < Türkçe **Sakaman-çur** "tam (bir) Saka (İskit) prensi": Türkçe *-man/-men*, bir kuvvetlendirme eki olup yaklaşık olarak "çok, tam, hakikaten" anlamını verir].

Ta-ru-i-şa IV. Tudhaliyas'a ait (M.Ö. 1250-1220) Hititçe kayıtlarda geçen, Batı Anadolu'da Assuwa denen memlekette bir şehir (GurHIT I.5) [(1) < Taru-issa < Türkçe **Taru-issi** "sahibi, (Kral) Taru," veya "(Kral) Taru'nun şehri"; yahut (2) < Türkçe *Tarı-ıssı* < **Tanrı-ıssı** "Tanrı (onun) sahibi, koruyucusu; Tanrı'nın şehri": Türkçe *tarı/tarı/teğri* "tanrı," Çuv. *tarı* "tanrı." Burada, Truva kralı'nın adı, Tanrı anlamında, Taru/Tarı şeklinde geçmektedir. Prof. Gurney, Taru-ısa veya Tro-ısa kelimesinin Troia'ya dönüşmesini imkânsız görmektedir. Tabii ki şimdi buna gerek kalmıyor, zira çözdüğümüz ifade zaten Taru/Tro şehrin adını değil bir şahsı, kralın adını, temsil etmektedir. Aslında, kralın adından gelen Gk. *Troia* kelimesinde, şehrin asıl adındaki son *-ıssı* kelimesi düşürülmüştür. Virgil'in "Ey! tanrıların evi Troia şehri!" (Aeneid II, 241) ifadesi, hemen hemen, şehrin eski *Tarı-ıssı* "Tanrı şehri" adının anlamını yansıtmaktadır. Keza bkz: *U-i-lu-şi-ia*, *Tu-ri-so*.

Teuker/Teukros Girit kralı Skamander'in oğlu, Truva kralı Dardanus'un damadı, Truvalıların atası; Teukr(i), Truvalı (TraLAT) [Teukr < Tokar > (Tevrat'ta) **Togar**]. Bkz: I. Hal.

tis (Eski Yunanca) nötr ti: (1) eril ve dişil, ve belgisiz zamir, "bir"; (2) belgisiz sıfat, "bir"; (3) "bir büyük kişi; bir büyük şey"; katı bir ifade ile, "bir hayvan'a karşı bir adam," meselâ, Gk. *tis h kyon* "(bir) adam

veya (bir) köpek" (LiScGEL 706-707), ki bizce asıl tercümesi, "sahip (Türkçe *iti*) veya köpek"; (4) Homeros'ta bulunan, *Theos tis* ifadesi, "bir tanrı, özel bir tanrı; (sonradan) bir İlah" anlamındadır (a.e. 315) [Theos tis < Zeus-ti < Zeus-iti "Tanrı-Rab; Tanrı-efendi," ki böylece, *ti.s* < *iti* < Ana Türkçe **idi** "Tanrı, efendi, sahip, bir, Vahit." Homeros'un bu Türkçe alıntısı, Akdeniz sahasında Türk diyalektlerinde *isi/itilidi* (tanrı) kelimesinin "bir" sayısı veya "Vahit" anlamında kullanıldığını gösterir].

Tithonos Priam'ın kardeşi, Laomedon'un oğlu [Tithon.os, fonetik *th = h, x (h)* (LiScGEL 310, 774) ilişkisi ile, < *Ti-hon* < Türkçe **İti-han** "tanrı-kral"].

Troilus Priam'ın bir oğlu (GoodAM 93), ki baba oğul iki Truva kralı Tros ve İlos isimlerinden oluştuğu aşikârdır [Tro-İl < Türkçe **Tarı-él** "tanrı ve dost"].

Tu-ri-so Çizgisel B yazısında bulunan bir Girit şehri; Gk. **Tylissos**. Anadolu'da Hitit devrinde mevcut olan Ta-ru-i-şa (Troia) şehrinin bir ikizi sayılabilir [Tu-ri-so < Türkçe **Tarı-ıssı** "Tanrı onun koruyucusu; Tanrı'nın şehri"].

Tylissos Tu-ri-so adlı Girit şehrinin sonrakı Yunanca adı [Eski Yunancada mevcut *r < i* fonetik ilişkisi (LiScGEL 403) ile: Tylisso.s > Tyrisso > Tur-is-so > **Tu-ri-so**].

U-i-lu-şa (Wilusa), Kral Muwatallis (y. M.Ö. 1300) zamanında tâbi bir krallık olup kralının adı Alaksandus idi (GurHIT I.5) [U-i-lu-şa > İl-ıssa < Türkçe **İl-ıssı** "Kral İl (İl.os) onun sahibi; İlos'un şehri"].

U-i-lu-şi-ia (Wilusiya) yukarıda Ta-ru-i-şa adı ile birlikte Hitit kayıtlarında geçen diğer bir şehir veya yer (GurHIT I.5) [U-i-lu-şi-ia > İl-ıssı-ia < Türkçe **İl-ıssı-ya** "İl (İlos)'in sahip olduğu memleket; *İl-ıssı* yurdu"].

BÖLÜM 11

FRİGYA VE LYDİA DİLLERİNİN ÇÖZÜMÜ

Strabon, Lydialı Ksanthos ve Eleialı Menekrates'in açıklamalarına dayanarak, "Mysia isminin aslı Lydialılarda gürgen ağacına verilen isimden çıkmıştır... Ve bunların torunlarına 'oksyta' ağacından dolayı Mysialı denmiştir ve dillerinde de bunun kanıtları vardır. Mysialıların dilleri bir bakıma Lydia ve Frigya dillerinin bir karışımıdır" demektedir (Strabon XII.8.3).

Frigya adı ile, Batı Anadolu'da Sakarya havzasını ve ekseriya Lydia'yı, ve Mysia veya sonradan Truva olarak bilinen Küçük Frigya'yı da içine alan Büyük Frigya kastedilir. Önceki bölümde gördüğümüz gibi, klasik çağın yazarları, Truvalıları ve Mysialıları, Frigyalı saymışlardır. Frig adı, Anadolu'nun batısı ve kuzeybatısında yaşayan halk için genel bir terim olarak kullanılmıştı. Strabon, Friglerin erken tarihleri hakkında şu bilgileri verir:

"Frigler, Trakyalı bir kavim olan Brigler'dir... Bunlar Avrupa'yı tamamiyle terk ettiler, fakat Mys'lerin bir kısmı orada kaldı" (Strabon III).

Prof. Akurgal, Frigleri şöyle özetler:

"Frigler, Küçük Asya'nın orta bölümünde, Yunan tesirinde kalan fakat Neo-Hitit ve Urartulardan etkilenmiş bir uygarlık yarattılar... Muhtemelen, Troia VII ve Hattuşaş'ın yıkılmasında rol aldılar... Midas (y. M.Ö. 725-675) Frig imparatorluğunu kurduktan¹ kısa bir zaman sonra, Kimmerler M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısı ortalarında bölgeyi istilâ ettiler.²

"Midas adı, Frig anıtlarının yaşlarının tesbiti bakımından pek faydalı olmamıştır, zira, Herodot'un da bildirdiği gibi bir kaç tane Midas veya Gordios adlı kral yaşamıştır.

"Frigce muhtemelen bir Trakya diyalekti idi" (AKACT 14-15).

H. J. Muller, "demirden adamlar" dediği Frigler hakkında şunları söyler:

¹ Eusebios'a göre Midas M.Ö. 738 yılında tahta çıktı (Larousse).

² Bölüm 7'de adını deşifre ettiğimiz, Kimmerlerin kralı Tugdammı Friglerden sonra Lydia kralı Gyges'i de yendi ve onun oğlu Ardys'i tahta çıkardı. Fakat Ardys'in isteğiyle yardıma gelen Asurlular Kilikya'da Kimmerleri yendiler. Tugdammı de yaklaşık M.Ö. 645 yıllarında öldürüldü (AKACT; GooBA).

"Trakya'dan geldiler. Hitit şehirlerinin M.Ö. 1200 yıllarında yakılmasından sonra aynı yerlerde şehirler kurdular. Adları Asur kaynaklarında "Muşki" [Tevrat'ta Meşek] ve krallarının adı Mita olarak geçer... Muhtemelen, Anadolu'nun yerlisi olan Muşki halkı Friglerle birleşerek Hititlere karşı ayaklandılar... Anadolu uygarlığı M.Ö. 900 yıllarında tekrar canlandı. Doğu Anadolu'da Urartu Krallığı ortaya çıktı... Biraz sonra da پایتخت Gordium olan Frigya Krallığı kuruldu. Daha batıda.. ikinci büyük merkezleri olan Midas şehrini kurdular. Yunan kaynakları ilk krallarının Gordius veya Midas olduğu hakkında kat'i bir fikir vermezler.

"Eski Yunan geleneği Frigleri müziğin mucidi olarak gösterir.³ Gordium şehrindeki mezarlarda bulunan eşyalar onların sofistike bir kültüre sahip olduklarını gösteriyor. Bu eşyalar onların Doğu ile ticaret yaptıklarına işaret ediyor. Az da olsa Frigler hakkında bildiklerimiz onların Yunan'dan ziyade Anadolu ruhuna sahip olduklarını gösteriyor...

"Friglerin, flütten sonra gelen en büyük mirasları, Ana Tanrıça-Kybele kültü idi" (MullH II.4).

Frigya ve Lydia dillerine ait az da olsa bazı kelime ve yazıtlara sahibiz. Bunların bazılarını aşağıda, diğerlerini Lügatçe'de inceleyeceğiz:

1. HAL - bec/bek "ekmek" [O. Türkçe (çocuk dilinde) ebek "ekmek"]

Herodot'un naklettiği bir geleneğe göre, bütün çocukların doğduklarında ilk söyledikleri kelime bek.os idi, ki bu kelime Frigce ekmek anlamına geliyordu.⁴ Hayretle görüyoruz ki, Herodot'tan 1500 yıl kadar sonra Mahmut Kaşgarî 1073 yılında hemen hemen aynı *ebek* kelimesinin "*çocuk dilinde ekmeğin adı*" olduğunu söylemektedir (DLT I, 68).

2. HAL - Bilingue Tarkondemos (Tarkumuva) Mühürü

Hitit mühürü⁵ (Resim 12-a) diye de anılan gümüş mühürün çevresinde

³ Zülfi Livaneli'ye göre, "Anadolu'daki antik uygarlıkların herbirinin ayrı bir ses sistemi vardı... Likya, Karya, İyonya gibi adlarla anılan bu sistemler içinde Frigya gamı, Akdeniz insanını en heyecanlandıran makamdır. Osmanlı müziğinde Frigya'ya denk gelen makamın adı 'Muhayyer Kürdî'dir. Son yıllarda Türkiye'de listebaşı olmuş, dillere düşmüş şarkıların yüzde sekseni Muhayyer Kürdî makamındadır. Sokakta duyduğunuz gelip geçici bir ezginin altındaki derin temeli görebiliyormusunuz? Önce Osmanlı'ya, sonra antik uygarlıklara giden binlerce yıllık bir kök" (Sabah Gazetesi, 16 Şubat, 1992).

⁴ Herodot şunu da ilâve ediyor: "Bu Frigce bekos kelimesi nedeniyle, Mısırlılar, bütün milletlerden eski olduklarına inandıkları halde bu hususta sadece Friglerin kendilerini geçtiklerini ifade ederler" (Herod II.2).

⁵ Yuvarlak bir para şeklinde bulunan bu mühür ilk defa 1863 yılında A. D. Mordtmann tarafından tanıtılmıştı. Ona göre ilk defa İzmir'de görülmüş, ve sonra British Museum'a

çivi yazılı bir metin, ortasında da bir kral resminin her iki tarafında Hitit hiyeroglifleri müşahede edilmektedir. Prof. Gurney bunun, "Hitit oyma sanatının en mükemmel ve tipik örneklerinden biri" olduğunu söyler (GurHIT IX). Çivi yazıtı, zannediyorum ki Prof. Sayce tarafından şöyle okunmuş ve tercüme edilmişti:

tar-rik-tim mesar mat erm-me-e

"Tarriktimme, Erme ülkesinin kralı"⁶

Biz, ilk üç heceyi daha dikkatli inceleyerek, metni şu şekle soktuk:

'tar-rik-tim me sar mat erm-me-e

veya

'tar-rik-tim me Sar Mat Arim-me

veya, doğru Türkçe fonetiğiyle:

otur-ık-tım me(n) Ser Mata Arim-me

Bu, oldukça şiirsel Türkçe cümlelerin tercümesi aynı dizi ile:

"(Tahta kral olarak) oturdum, ben Kral Mata, Aramî'ye"

veya, daha açık bir ifade ile:

"Ben Kral Mete, Aramî ülkesinde tahta çıktım"

veya,

"Ben Kral Mete, Aramîlerin hükümdarı idim"

Ana cümledeki kelime ve gramer sentakları ile anlamları şöyledir: *otur-ık* "oturuk, oturmuş: (tahta) oturan kimse"; Türkçe *otur-* "oturmak, tahta çıkmak," ve *-ık/-uk*, isim ve sıfat yapan ek; *tım < itım* "idim"; *me(n)* "ben" (Çuv. *ebilabe(n)*, ki burada baştaki *e-la-* sevgi ve yakınlığı gösteren nida halidir); Türkçe-Farsça *sar/ser* "kral, baş, reis"; *Mata* (Mita) kral adı⁷

götürülmüş, fakat Henry Rawlinson ve Samuel Birch tarafından tetkik edilip taklit ve sahte olduğu bildirilince müze tarafından reddedilmişti. Daha sonra, mühürün alçı kopyasını çok dikkatlice inceleyen A. H. Sayce onun bir Hitit Hiyeroglif yazıtı ile on işaret içeren çivi yazıtından oluşmuş bilingue bir yazıt olduğunu saptadı (CleLL 121; GurHIT 8, 206).

⁶ C. W. Ceram, *Tarırların Vatanı Anadolu, Enge Schlucht und Schwarzer Berg* adlı kitaptan Türkçeye çeviren: Esat Nermi, Koza Yayınları, İstanbul, 1974 (CeTV), s. 128-130.

⁷ Burada, Kral Mada, Hitit kralı Tudhaliyas IV (M.Ö. 1250-1220) ve Arnuwandas III

[> Türkçe *Mete* olabilir]; Arim [Aram/Aramî] kelimesi, Homeros'un kullandığı şeklin aynıdır (İlyada II); *-(m)e* ise Türkçe datif eki.

İkinci bir tercümeyi, *erm-me-e* yerine *eri-m-e* yazarak yapabiliriz:

otur-rık-tım me(n) Sar Mata er-i-m-e

ki bunun da tercümesi:

"Ben Kral Mata, erlerime hükümdar olarak tahta çıktım"

Burada yegâne farklı ifade, *erime* ("erlerime") kelimesidir.

Aslında, çivi yazısı tam bir daire şeklinde yazıldığı için, cümleyi *me-sar* heceleriyle başlatırsak daha düzgün bir Türkçe cümle oluştururuz:

men Şer Mata Arim-me otır-ık-tım

"Ben Kral Mete, Aramîlere (hükümdar olarak tahta) oturmuştum"

veya

"Ben Kral Mete, Aramîlerin hükümdarı olarak tahta çıktım"

Arim kelimesinin Yunanca çoğulu olan Arimoi ifadesini Strabon da kullanmış, 'Arimoi ülkesi'nin Lydia'da veya Batı Frigya'da, Yunanca "yanıp kül olan yer" anlamına gelen 'Katakekaumene' denen bir yer olduğunu kabul etmiştir (XII.8.19; XIII.4.6). Bu ifade, Akamen Elâmcasında deşifre ettiğimiz (Bölüm 21), Kappadokia kelimesinin kökeni olan *Kautbaduka* kelimesinin anlamına da eş düşmektedir: *Kautbaduka* < *Het-batuk-a* "Eti/Hatti halkının battığı (yok olduğu) memleket." Strabon yukarıdaki ifadesini tamamlayarak, Ksanthos'dan naklen, bu Arimoi ülkesinin *Arim.us* adında bir kralı olduğunu söyler (XIII.4.11). Herodot'a ve Strabon'a göre Kappadokia 'Beyaz Aramîlerin' veya 'Beyaz Syrialıların' ülkesi idi (Herod I.6; Strabon XII.3.9).

Binaenaleyh, Hititçe farzedilen metnin Mita/Mada/Midas adlı herhangi bir Frig kralına ait olduğu aşikârdır. Bu yüzden de yazıtın çivi yazısını bu bölüme aldık. Mühürün hiyerogliflerini ise Hatti-Hitit dili altında inceleyeceğiz. Tabii bu bölümde de pekâla inceleyebildik, zira, Friglerin,

(1220-1190) zamanlarında yaşamış olan Maddu-watta(s) [*Mada Ata* "Atası Mete"] veya Mita adlı şahıslar (GurHIT I.3; II.4), veya daha sonra, Gordion kralı olan ve Asurî kralı Sargon'un (M.Ö. 717-709) kayıtlarında "Muşki kralı Mita" diye geçen Midas [*Mada*] olabilir (AkACT 279, 283). Hatta, Tiglatpileser III zamanında, Neo-Hitit devleti Agusi'nin kralı olan ve y. M.Ö 743-740 yıllarında yaşayan Mati'îlu (GooBA.191) da bu listeye girebilir. Payitahtı Khalman (Halep) şehri olan bu kralın adı, Mati'îlu < Türkçe *Mada-oğlu* "Mete/Midas oğlu" olarak tercüme edilebilir.

Aramî/Fenike alfabesine geçtikleri çağların hemen öncesine rastlayan bir çağda çivi yazısı ile aşına olmamaları için bir sebep gösterilemez.

3. HAL - Midas [Atys] Anıtı ve Yazıtı

Resim 12-b'de gösterilen bu yazıtlı Frig anıtı (AkACT, Şek. 111 ve 111a) M.Ö. 6. yüzyıla aittir. Yukarı sol taraftan başlayarak metni şöyle okuyoruz:

ates arkiaevais akenanogavos mdai gavagtaei vanaktei edaes
niy ae eşuryoyoy yotin
baba memevaiş proitavoş kvi? ganavegoş şikeneman elaeş

Metni şöyle de yazabiliriz:

ates arkiaefais akenanogafos mdai gafagtaei fanaktei edaes
niy ae eşuryoyoy yotin
baba memefaiş proitavoş kfi? ganafegoş şikeneman elaeş

ve şu transliterasyonu yapabiliriz:

Ateş? arka-ya ev aç?. Ak Ana-n-a gavuş. Madai, Gavagtai, (ve)
Fanaktai adaş.
Niy(e) Ay eşü-r yay-ıy yat-ın(ı).
Baba men-e va(r) eş. Bir az? tavuş kafi [veya: bir Ay toğuş(u) kâ-
fi]. Gün ev-e koş, (e)şik-in-e [veya: (e)şük-in-e] men ol-a eş.

ve şöyle tercüme edebiliriz:

"Ateş? (Atys)! arkaya (ölüler diyarında?) ev aç (mekân kur), (ve)
Ak Ana'na (Kybele'ye) kavuş. (Şimdi) Med'ler, Gavagtai
(Frigler?, Mysialılar?), (ve) Fanaktai (Pers-Akamenler) adaştır-
lar (kardeşirler).
Niye Ay eşürür (örter) (ve) meyleder (veya 'dağıtır') yatını (düş-
manını)?
Baba! bana eş (Kybele?) var. Bir az? hareket-kımıldanma (veya:
bir Ay doğuşu) yeterli. (Ey) Güneş(-Tanrısı) yuvana koş!, eşiği-
ne (veya: örtün altında) ben (sana) olayım eş."

Burada, Yunanca'dan aktarma olduğunu düşündüğümüz bazı ilginç ke-
limeleri detaylı incelemekte yarar var:

Gafagtai, Fanaktai, Madai: Gafagtai kelimesi, Homeros'un

'Galaktophagi' "peynir yiyenler" [doğrusu: "süt oburlar"] ifadesini hatıra getiriyor. O, bunu Mysialılarla, Strabon da "Vagonlarda yaşayan İskitler ve Sarmatlar" ile özdeşleştirir.⁸ Yazıtı yazan kâtip bu kelime ile Frigleri veya Batı Anadolu halkını kastetmiş olabilir. Fanaktai bizce "Persleri (Akamenleri)" belirlemektedir (Gk. *foinik.eos* "parlak kızıl," ve Gk. *foinik.is* "koyu kızıl elbise, palto; kızıl bayrak" ve Gk. *foinikist.is* "kızıl giyenler; Pers asilleri" (LiScGEL 764)). *Madai* kelimesi aşikâr olarak "Medler" anlamına gelmektedir. Şunu hatırlamalıyız ki, Tevrat'ta, Madai Yafes'in oğlu olup Gomer (Kimmerler) ve Meşek (Frigler) ile kardeşler.

Atys: Genç 'çoban' Atys Kybele'nin sevgilisi olup onunla birlikte tapırdı. Atys'in her yıl ölümü ve doğuşu, kışın bitkilerin ölüşünü ve ilkbaharda tekrar doğuşunu temsil ederdi. Aynı isimde iki de fânî bilinmektedir: biri, Lydialıların kralı ve Lydus ve Tyrrhenus'un babası Atys; ikincisi, Lydia kralı Kroisos'un oğlu Genç Atys (Herod I.34). Midas Anıtı, 6. yüzyıla ait olduğuna göre, 585 yılında Medlerin kralı Kyaksares ile savaşmış olan ve Kimmerleri Anadolu'dan atan Alyattes (y. M.Ö. 609-560) tarafından, veya, kazada ölen çok sevdiği oğlu Atys anısına Lydia kralı Kroisos (hük. M.Ö. 560-546) tarafından dikilmiş olabilir. Metinde Madai (Medler) ve Perslerle kardeşlikten bahsedildiğine göre, anıtın Akamen devrinde, Büyük Keyhüsrev'in M.Ö. 546 yılında Kroisos'u mağlup ederek Anadolu'ya hâkim olmasından sonra yapılmış olması muhtemel görünüyor. Keza, bizim tercümemize göre Madai kelimesi bir şahsın adı olmadığı için, bu anıta Atys Anıtı demek çok daha doğru olur kanaatindeyiz.

4. HAL - Kybele'nin Taş Anıtı ve Yazıtı

Resim 13-a'da görülen Frig yazıtı (AkACT, Fig. 112), anıttaki tahtın kenarında bulunmaktadır. Akurgal, dinî merasimlerde taşınabilir bir Kybele heykelinin bu taht üzerine konduğunu söyler. Biz yazıtı şöyle okuyoruz:

akenano : agan : t.eş
moapog.ak : agana

ve transliterasyonunu:

ak-ena-no : aga-n : t? eş
moa-pog.ak : aga-na

veya

ak-ana-na : aga-n : tüdeş?
ba(n)a pag.ak : aga-na

ki tercümesi:

⁸ Strabon III. Homeros'un tam ifadesi şöyledir: "Ve mağrur Hippemol'lar (kısarak sağanlar), Galaktophag'lar, ve en hak-sever insanlar olan Abi'ler" (Ilyada XIII).

Temiz Ana'na ağan tüdeş (aynı soydan)
Bana (Kybele'ye) bak (ve) ag (yüksel)! ağana (Rabbına?)

veya

Tanrı'n, temiz Ana Tanrıça'n ile aynı soydan,
Bana bak (ve) gökteki Rabbına yüksel!

5. HAL - Frig Kült (Arezastis) Anıtı (Resim 13-b)

Bu anıttaki (AkACT, Resim 4-a) yazıtı şöyle okuyoruz:

Fre : rntelatoy : tostk : ..... : akiiaio?avos
materan : areyastig : .....
nosesait : matereg : eFeteksgtgy : oreFin : onoman : lahei : ga
kelokey : genaFtkmartay : materey

Anıta adını veren Arezastis kelimesi (AkACT 277), sağdan sola okunduğu zaman Z harfimize benzeyen Frig harfinin z fonemine tekabül ettiği zannedilerek okunmuştur. Aslında, bu işaret Aramî-Fenike alfabesindeki Yod (*i/y*) harfinin karşılığıdır. Frig alfabesinde sadece harfin yatay çizgisi yoktur (Apendiks'te Eski Alfabeler tablosunda, #10). Eski Yunanca İota (Yod) harfi de aynı şekilde yazılır.⁹ Böylece biz bu kelimeyi, kelimenin sonundaki harfi de *g* olarak saptadığımız için, *areyastig* şeklinde okuduk.

Sessizler arası yazılmayan sesli harfleri kullanarak, ve *z < s*, ve *d < t*, ve keza Frig harflerindeki *I = i* veya *y*, ve *F = v* veya *u* ilişkilerini nazarı itibara alırsak, ve de Frig kâtibinin bilhassa sesli harfleri belirlemekteki hatalarını kabul edersek, metni aşağıdaki şekilde yazabiliriz:

vere : eren-tele-toy : toztik : ..... : akiy-ay-op?avoz
mater-an : arayaztig : .....
nosesa-it : matereg : eve-tek sgtg-y : or-evin : onoman : lahei : ga
k elokey : gen-autkm-art-ay : materey

veya, yazıttaki *sgtg* kelimesi, hem *soktuk* hem de *sagitig/sakıdik* şeklinde okunabileceğinden metin şöyle okunur ve tercüme edilir:

Ver-e, eren tel-e, toy tüz-dik ..... akıy Ay Apamız?
Materin(i) arayazdik .....
Nası(l)sa İt(i) Mater-ig eve-dek soktuk (veya: sagitig/sakıdik)
y(a)! Or! evin(-i) Anamın, ilahî Gö-
k İlahî. Gün Atakı-m! Ert(e) Ay Mater-e!

⁹ Moorhouse, A. C., *The Triumph of the Alphabet* (MoorTA).

"(kurban?) ver-e/ver-erek (dağitarak), erleri (erenleri) toplayarak,
toy düzdük. .... [gökte] akıy(or) Ay Apamız (Anamız).
(Ana Tanrıça!) Heykelini arıyorduk .....[bulduk?].
Nasılca Tanrıça Ana'yı (O'nun heykelini, Mater'i) eve (mekânına)
kadar soktuk (veya: koruduk) ya! Yap evini (tahtını?) Anamın
(Ey) ilâhî
Gök Tanrısı. Güneş Atacığım! (Sen de) devam et (sür) Ay
Tanrıça'ya!"

6. HAL - Bir Lydia Yazıtı

Manisa, Akhisar İlçesi, Çamönü-Karasonya höyüğünde yapılan arkeolojik kazılarda M.Ö. 6.-7. yüzyıla ait, gövde genişliği 3.2 cm olan ve üzerinde dairevi şekilde kazılmış Frig yazıtı bulunan bir pişmiş toprak ağırşak ortaya çıkarılmıştır. Resim 14-a'da görülen ve Dr. Rifat Dinç'e göre İtalyan bilim adamı Prof. Dr. Gusmani tarafından bir kişi adı olarak PER BASTİ-DAGES¹⁰ okunan yazıtı, Eski Alfabeler tablosu (bkz: Apendiks) içinde verdiğimiz Frig alfabesi fonetik değerlerini kullanarak ve Likya alfabesinden de yararlanarak, ve sağdan sola yazılan yazıtı soldan sağa yazarak şu şekilde deşifre edebiliriz:

PER BAŞTHLAG EŞ :

veya, geçerli fonetik ve ses uyumu kurallarına göre, p = b, h = k, lag = lıg koyup, 'a' ve 'ı' sesli fonemlerini ilâve edersek yazı şöyle okunur:

BER BAŞTAKILIG EŞ :

":" işareti ile gösterdiğimiz dört noktalı işaret kelimeleri ayırır, cümlelerin sonunu göstermez. Böylece esas yazı şöyle okunmalıdır:

BAŞTAKILIG EŞ : BER

Lydialı usta ağırşak'ı yaparken bir taraftan da başı süslü takılarla bezenmiş bir gelini hayal ediyor ve ağırşak'ın üzerine de Tanrı'dan böyle bir eş ricasıyla bu yazıtı yazıyordu. Düşündüğü fakat yerin darlığı sebebiyle yazamadığını parantez içine alırsak ustanın aklından şu dua geçiyordu:

¹⁰ Bkz: Doç. Dr. Rafet Dinç (Adnan Menderes Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi), *Lydia'da İlk Phryg Yazıtı*, Atlas Dergisi, Sayı 36, Mart, 1996, İstanbul. Burada, Dr. Gusmani may have had in mind Ksenophon's Asidates which was the name of a Persian (Ksenophon VII.8), and which still does not fit here.

(TENGRİM BANA) BAŞTAKILIG EŞ : BER!

Bu yazıtta Eski ve Orta Türkçe'de bulunan *-lıg* yerine *-lı* ve *ber* yerine *ver* koyarsak, duanın bugünkü Türkçe şekli ortaya çıkar:

(TANRIM BANA) BAŞTAKILI EŞ : VER!

Bizce Frig ile Likya alfabesi arasında bir yer tutan bu yazıtı, Lydia Yazıtı olarak adlandırmayı daha doğru bulduk.

7. HAL - Limni (Lemnos), Kaminia Yazıtı

M.Ö. 6. veya 7. yy'a ait olan Lemnos-Kaminia yazıtındaki (Resim 14-b) alfabe Etrüskçeye benzemekle beraber ondan farklıdır. İlk olarak Etrüskçe gibi sadece sağdan sola değil, genelde, Eski Grekçe ve Frigçe gibi, boustrophedon tarzında, yani öküzün tarlayı sürmesi gibi, yazılmıştır; ve harfleri daha ziyade Frig alfabesine benzemektedir. Bilhassa Yod (#10) harfi için bu açıkça görüldüğünden yazıtı bu bölümde inceledik. Yukarıda 5. Hal'de işaret ettiğimiz gibi, bu harf (sağdan sola yazılıştta) orta çizgisi dik olan bir Z işaretine benzemektedir, ve Frig alfabesinde ekseriya karıştırıldığı z (Zayin) harfinden farklı olup, Aramî-Fenike alfabesindeki Yod (*i/y*) harfinin orta çizgisinin kaybolmuş şeklidir. Esasında orta çizgisiz bu şekliyle, Gyula Sebestyen'in Tablosu'nda (Melih Erçin, HD505 220, Ek A) Fenike grubunda j(y) (Yod) sırasında gösterilmiştir.

Yazıt'ta şahsın başı üstündeki yatay dört satırdan birincisi, beş harflik az bir kısmı biraz yukarıdan ilâve edilmiş şekliyle sağdan sola okunur. İkinci satır soldan sağa, üçüncü sağdan sola ve beş harfli dördüncü satır soldan sağa okunur. Dik yazıtlardan baş'ın sağındaki (5.) sıra, ve solundaki (6. ve 7.) iki sıra sağdan sola (aşağıdan yukarıya) doğru okunur. Sütündeki yazılardan soldaki (8.) sıra sağdan sola (yukarıdan aşağı), ortadaki 9. sıra sağdan sola (aşağıdan yukarıya) ve 10. sıra soldan sağa (yukarıdan aşağıya) okunur. Böylece, yazıtın transkripsiyonunu, Eski Alfabeler tablomuzdaki Frig alfabesinin yardımı ile şu şekilde yapabiliriz:

(1) <- YİAYİ : MADAY : M AV

(2) >- Şİ AGH VE İY : AVİY

(3) <- EVİŞTO : YERONAI T

(4) >- YİVAİ

(5) <- HTG (HOG) AİE : Y : NAFTT

(6) <- AKER : TAVAR YİT

(7) <- VAMAŞA ŞİAG : YERONAI MTR (MOR) İNAİĞ

- (8) <- HTG (HOG) AİEY : FTKİA (FOKİA) ŞİAG E :
YERONAI T : EVİŞTO : TO VERONA
(9) <- RTM (ROM) : HARAG İT (İO) : YİVAİ : EPIEYİO :
ARAİ : TİY H TKE (OKE)
10) -> YİVAİ : AVİY : Şİ AGH V(E) İY : MADAY.M :
AVİY : ATMAİ (AOMAİ)

Gizli ünlüleri ortaya çıkarırsak (küçük harfler), H = k, İ = i/i/y, ve bazen O = u/i ilişkileri ile yazıt şu şekli alır:

- (1) eYİ AYI : MADAY : M AV (2) iŞİ AGİK VE İYi : AV İYe (3) EV
İŞİ TO(ğ) : YERUN-AY iTi (4) YIV AYı
(5) KaTıG AY EYe oNA aV (aF) TiTi (6) AKER TAVAR YİT (7) aV
AMA aPA? İŞİ AG YERUN-AY MaTeR İNEK?
(8) KaTıG AY EYe aVTİK YA (FTKİA) iŞİ AG Eh YERUN-AY iTi
EV İŞİ TO(ğ) aTI (aTO) VER ONA (9) eRTeM KARAG İTi YIV AYı
EPİy EYİ O ARA I T İYİK TeKE (10) YIV AYı AV İYe iŞİ AGİK V(E)
İYi : MADAYİM AV İYe ATaM AY

Türkçesi:

- (1) (Ben) İyi-Ayı Mete'yim (*Mada'yım*, Midas'ım). Av (2) Hanımı (*işi*)
(Artemis) gökte (*agık*) ve iyi. Av Tanrıçası (*ie*) (3) Ev Hanımı (*işi*) (ufuktan)
doğ! (senin) yer'in Ay; (ey) Tanrıça (*itilidi*) (4) öv (*yiv*) Ay'ı!
(5) Kuvvetli(dir) (*katıg*) Ay Tanrıçası (*eye/ie*). Ona avla(n)! (*av*) dedi
(6) Aker (Apollon?). Sürü (*tavar*) gönder (*yıt/it*) (7) Av Ana (*ama*). Ana
Hatun (*apa işi*), yüksel (*ağ*)! yer'in Ay Ana (*Mater*) İnek.
(8) Kuvvetli(dir) (*katıg*) Ay Tanrıçası (*eye/ie*), avla(n)dık ya! Hanım
yüksel eh! (artık) yer'in Ay. Tanrıça (*iti*) Ev Hanımı (*işi*) (ufuktan) doğ!
adı(nı) (*ati*) ver ona (9) Ertem (Artemis). Gözbebeği (*karag*) Tanrıça (*iti*)
öv (*yiv*) Ay'ı; epiy? iyi o?, ara!. (Ey) köpek (kurt?) (*it/it*), adak olarak ser-
best bırakılmış (*ıyık/ıyuk*) teke, (10) (siz de) öv(ün) Ay'ı. Av Tanrıçası (*ie*)
Hatun (*işi*) gökte (*agık*) ve iyi. (Ben) Mete'yim (*Mada'yım*, Midas'ım). Av
Tanrıçası (*ie*) atam, Ay(dır).

veya daha açık bir Türkçe ile:

"Ben İyi-Ayı Mete'yim. Av Hanımı (Artemis) gökte ve afiyette. Av
Tanrıçası, evimizin hanımı, ufuktan doğ! senin yer'in Ay; ey Tanrıça öv
gökteki Ay'ı!

Güçlüdür Ay Tanrıçası. Ona avla(n)! dedi Aker (Apollon?). Hayvan
sürülerini gönder Av Ana!. Ana Hatun, yüksel! senin yer'in Ay (doğurgan)

Ana İnek.

Güçlüdür Ay Tanrıçası, avla(n)dık ya! Hanım, yüksel artık göklere senin
yer'in Ay. Tanrıça, evimizin hanımı ufuktan doğ!, adı(nı) ver ona Erdem
(Artemis). Gözbebeğimiz Tanrıça öv Ay'ı!; epiy? iyi o?, ara!?. Ey köpekler,
kurtlar, adak olarak serbest bırakılmış tekeler, siz de övün Ay'ı!. Av Tanrı-
çası hatunumuz gökte ve afiyette. Ben Mete'yim. Av Tanrıçası Ay
(Artemis, Ertem/Erdem) benim atamdır."

2. ve 7. sırasındaki ŞİAG ve ŞİAGH kelimeleri 8. ve 10. sırada ŞİAG ve
ŞİAGH okunmakta ise de S harfinin yazıtta (sağdan sola yazıldığında) 3
harfine benzeyen Ş olarak yazılmış olması gerekir. Aksi takdirde kelime-
deki Şİ/işi "hanım" ifadesi Sİ/Zİ/izi "Tanrı, sahip, sahibe" olur ki bu da met-
nin anlamını pek değiştirmez. Biz her iki halde de ş fonemini kullandık.

Yazıtta kelimeleri ayıran ":" işareti güvenilir değildir. Meselâ, 8. sırada-
ki HOG : AİEY ifadesi, 5. sırada HOGAİE : Y şeklindedir. O harfine bazen,
yazıtın eskiliği sonucu ortadaki ":" işaretinin kaybolabileceği sebebiyle,
th/t fonemini verdik. Meselâ 7. satırdaki MOR kelimesi MTR (MaTeR
"Ana"), 9. satırdaki ROM, HARAGİO, OKE kelimeleri sırasıyla RTM,
HARAGIT, TKE, ve 10. sıradaki AOMAİ kelimesi ATMAİ olmuştur.

Lemnos-Kaminia dikili taşı, adayı fetheden Mada/Midas adlı bir Frig
kralına, veya Frigyalı veya Lydialı bir kahramana ait olmalıdır. Yazıtın
sonunda kendisinin, AV ve Ay Tanrıçası'nın (RoWiML 108), yani, Türkçe
adı Ertem/Erdem olan Artemis'in soyundan geldiğini ifade etmektedir.
Truva kahramanlarının bir çoğu soylarını tanrılara veya tanrıçalara bağlar-
lar. Bizce, Türkçe *erdem/erdem* "fazilet" kelimesi Eski Yunanca'ya
artem(is) "emniyetli ve sağlam (güvenli)" anlamında girmiştir (LiScGEL
105). Strabon şöyle der: "O (Artemis) halka 'güven' verdiği için bu adı
almıştır" (Strabon XIV.1.6). Tanrıça Artemis ve kardeşi Apollon Truva
savaşlarında Truvalılara destek vermişlerdir. İskitlerin İllâhî Afrodite ver-
dikleri Artimpasa adının Bölüm 7'de yaptığımız analizinde ortaya çıkardığımız
Erdem-bacı "fazilet hanım" tâbiri Lemnos yazıtındaki Ertem ifadesi-
ne çok yakındır. Herodot Artemis yerine Afrodite'i kastetmiş olabilir.

Yazıt birçok tekrarlamalarla kendisini bir oto-kontrole tâbi tutmuştur.
Tekrarlanan kelimeler şunlardır: MADAYİM "ben Mete'yim" (1, 10); Şİ-
AGH VEİY > İŞİ AGİH VE İYi "Hanım agık ve iyi" (2, 10); ŞİAG > İŞİ
AG "Hanım, ağ!/yüksel!" (7, 8); YERONAI/YERUNAY "yer'in ay" (3, 7,
8); AVİY > AV İYi "av iyi" (2, 10); EVİŞTO > EV İŞİ TOğ "ev'in hanımı,
doğ!" (3, 8); HTGAİEY > KaTıG AY EYe "güçlüdür Ay Tanrıçası" (5, 8);
YİVAİ > YIV AYı "öv Ay'ı" (4, 9, 10); AV/aV "av" (1, 2, 7); aF-/av- "av-
la(n)mak" (5, 8). Ayrıca, Lemnos yazıtı, *iti/idi*, *ıyuk* kelimelerinden anlaşıl-
acağı üzere Pelasgca yani Ogurca bir dil değildir. Olsaydı kelimelerin r-
diyalekti ile sırasıyla *iri*, *ıruk/ıyruk* olması gerekirdi.

FRİGCE LÜGATÇE

(Lydia dilinde bazı kelimelerle birlikte)

aç-/ais- açmak (3. Hal).
adaş/edaes "adı bir, arkadaş, dost, eş" (DLT). Bkz: 3. Hal.
Adrastus bir Frig prensi: "Ey Kral (Kroisos), ben Midas oğlu Gordias'ın oğluyum. Adım Adrastus. İstemeyerek kardeşimi öldürdüğüm için babam beni memleketten kovdu" (Herod I.35) [**Adrastu** < Türkçe **Adırıştı** veya **Ayırıştı** "ayırıldı; ayrılan kimse"].
ag-/ağ- "ağmak, yükselmek, yukarıya (göğe) çıkmak; (dağı) aşmak" (ErOA; DLT). Bkz: 4. Hal; 5. Hal; 7. Hal.
aga/aga ağa, efendi; Tanrı, Rab (4. Hal).
Agdistis Kybele'nin bir diğer adı (1) Agdi.s-ti.s > Agdi-ti < Türkçe **Akdı-iti** "aktı Tanrıça; Gök'ten süzülerek gelen Tanrıça," veya (2) Agdisti < Türkçe **Akdı-işte?** "işte süzülerek geldi!"; veya (3) **Agdi-işte** "işte yükseldi, göğe çıktı".
(a)f/av- av- "avla(n)mak" (DLT). Bkz: 7. Hal.
Agdus Kybele'nin Agdistis denildiği Pessinos şehrinde Kybele mâbedinde bulunan, gökten (cennetten) düştüğüne inanılan bir taş veya kaya [< Türkçe **Ak-dı** "aktı; süzülerek gelen şey"]. Bkz: **Kybele**.
ag(i)h/agık "ağık, yükselmiş (gökte)" (7. Hal).
-ak Lydia dilinde genitif eki (EDSEL) [< Türkçe genitif **-nk/-ng/-ning** son-ekinin kısaltılmış bir şekli].
ak/ak beyaz, temiz (3. Hal; 4. Hal; 7. Hal).
ak-/ak- akmak; hızlı yürüyerek geçmek, süzülme (5. Hal).
Aker/Ak'er (bir şahıs ismi) "ak yiğit, temiz yiğit" (7. Hal).
Alyatt.es İzmir'i fethettiği söylenen Lydia kralı (Herod I.16) [Muhtemelen, < Türkçe **Al-at** "kızıla yakın doru at"].
ama dişi, ana [< Türkçe **Ana**, Oğuzca **aba**, Karlukça **apa**, Çuv. **ama**]. Bkz: 7. Hal.
ana/ena/ono ana; Ana Tanrıça (3. Hal; 4. Hal; 5. Hal).
Ankyra Pausanias'a göre, Midas'ın kur-

duğu eski bir Frig şehri, modern Ankara, Osmanlı Türkçesi Engürü. Asya'nın Buryat Cumhuriyetinde, Baykal gölünde Angara ve Yukarı Angara adlı iki ırmak bulunur. Bursa Orhaneli'nde, Çatalsöğüt köyünün eski adı da Engüre'dir [(1) < Türk. **En-gür-ü** "en bol olanı; en kuvvetlisi"; (2) < Türk. **Ong-kır** "sâlim kır"].
(a)pa/opal/apa (Karlukça **apa**) "ana" (5. Hal; 7. Hal).
ara-/are-/ara- aramak (5. Hal; 7. Hal).
Arah.n.ê Minerva'nın (Athena) bir örümceğe çevirdiği Lydialı bir kız (TraLAT 19) [(1) **Arah.n** < **Arah.n** < Türkçe **Arıkan** "temiz kan"; veya (2) **Arah.nê** < **Arah-na** < Türkçe **Arık ana** "saf ana"].
arayazdık/areyastig Mod. Türkçe **arıyor-duk**. Bkz: 5. Hal.
ark(a) arka, öte (3. Hal).
art-/ert- **ert-irt-** "geçmek; peşini bırakmamak; sürmek" (UYG), **irte-** "arkasına düşmek; aramak" (DLT). Bkz: 5. Hal.
Aryen.is Medlerin kralı Astyages ile evlenen, Kral Alyattes'in kızı Lydia prensesi (Herod I.74) [**Ar-yem** < Türkçe **Ar-yin** "kumral saç": O. Türkçe **ar** "kumral," ve **yin** "saç, tüy" (DLT; REDH)].
at(a)aut(a)?/ata ata, baba, soy (5. Hal; 7. Hal).
aut(a)k(i)/ataki babacık (DLT). Bkz: 5. Hal.
av/(a)f av (7. Hal).
ay/ai/ay ay (5. Hal; 7. Hal).
ayı ayı (7. Hal).
baba baba (3. Hal).
baş (Lydia dilinde) Türk. **baş** (6. Hal).
Daskyliti.s (diğer adı Aphnitis) Küçük Frigya'da bir göl (Manyas gölü) (Strabon XIII.1.9) [Gk. **aphni** "zengin" ve **aphinos** "zenginlik, bolluk; cevher" anlamı ile, burada bir bilingue kelime mevcuttur: **Daskyl-iti** < Türkçe **Düş-köl-iti** "Düş (gibi) göl Tanrısı; cevher gölü Tanrısı": **tüş/düş** "rüya" (DLT); "mükâfat; meyve, cevher" (UYG; TayKT 482), ki bu anlam gölün

Yunanca adına uymaktadır: **Aphni-iti** "zengin tanrı, bolluk tanrısı," ki göl adı bulunmayıp, Türkçe **iti** kelimesi mevcuttur. Strabon'a göre (XIII.1.9), Homeros bölgedeki insanlara '**Aphnele'** der: "İda'nın eteklerinde uzanan Zeleia'da yaşayanlar, Aisopos'un (Gönen çay) kara sularından içen Aphneler ("cevherli insanlar"), Troialılar..." (İlyada II)].
Daskyl(us) Lydia kralı, Gyges'in babası (Herod I.8) [< Türkçe **Düş-köl** "rüya gölü." Bu ad ona muhtemelen Daskyliti (**Düş-köl-iti**) gölü yakınında doğduğu için verilmiş olabilir. Gölün ilk adının Daskyl "Düş göl" olması ve kralın ölümünden sonra adın tanrılaştırılmış olması muhtemeldir].
Dindymene Kybele'nin diğer adı [< 'din-'dim-cne < Türkçe **İdin idim ana?** "Tanrın benim tanrım, Ana!"].
Dindym.os (Murat Dağ), Hermos (Gediz) ırmağının kaynağı, ismini Kybele'nin diğer bir adı olan Dindymene'ye veren dağ (Strabon XIII.4.5) [< 'din-'dim < Türkçe **İdin-idim** "Tanrın idim"].
Dymos Priam'a tâbi ("Sangarios'un suları üzerinde kurulu Frigya'da oturan") Frig kralı (İlyada XVI), Asios ve Hekabe'nin babası [Dym.os < Türkçe **İdim** "Tanrım"].
edaes bkz: **adaş**.
el-/ol- olmak (3. Hal).
elok?/ilak? (Arapça alıntı) **ilâh** (5. Hal).
epi(y)/lepiy ep iyi (7. Hal).
er er, yiğit; erler (2. Hal; 7. Hal).
(e)rt(e)m/Ertem **Erdem** "fazilet," Av ve Ay Tanrıçası, Gk. Artemis (7. Hal).
(e)r(e)n/eren "yiğit(ler), er(ler); erenler" (DLT; ErOA; REDH). Bkz: 5. Hal.
eş (Lydia dilinde) eş, arkadaş, zevce, koca (6. Hal).
(e)şik/leşük eşük "örtü": **eşü-** "örtmek" (DLT), ve **-ük**, isim yapan ek. Bkz: 3. Hal.
ev/ef/av ev, yurt (3. Hal; 5. Hal; 7. Hal).
eyi(e)yi/iy(i) **eyilegi** "iyi" (TiYED; KLS). Bkz: 7. Hal.
gak/gök gök, cennet (5. Hal).
gan/gün güneş, güneş tanrısı; gün (3. Hal).
gavos-/gavuş- kavuş- "kavuşmak" (3. Hal).

gen/gün gün "güneş, güneş tanrısı" (5. Hal).
goş-/koş- "koşmak" (3. Hal).
Gygaia (modern Mermere) Sardis şehri yakınındaki göl (İlyada II), sonraki adı Koloê (Strabon XIII.4.5-7) [> Gyg-ai < Türkçe **Gök-ay**. Diğer **Mermere** adı Latin orijinli olabilir: **mer(us)-mare** "saf deniz"].
Gyg(es) (Asurice **Gogu**) Lydia kralı (hük. y. M.Ö. 680-652), Daskylus'un oğlu (Herod I.8) [< Türkçe **Gök**].
harag/karag karag/karak "gözbebeği; göz" (UYG; DLT). Bkz: 7. Hal.
h(a)t(i)g/katig "sağlam, kuvvetli" (UYG; DLT). Bkz: 7. Hal.
it/it köpek, kurt? (7. Hal).
iy- "göndermek" (KLS). Bkz: 7. Hal.
iy(i)k/ıyık (Ana Türkçe **ıduk**) "kutsal, mübarek; adak olarak serbest bırakılan hayvan" (DLT). Bkz: 7. Hal.
ilâh bkz: **elok?**.
inaig?/ine inek (7. Hal).
iş eş (3. Hal).
iş(i)/(i)ş/işi "hanım, eş; prenses" (UYG; DLT). Bkz: 7. Hal.
it(i)/(i)t(i)/it(i) (Ana Türkçe **idi**) "sahip; sahibe; Tanrı(ça)" (5. Hal; 7. Hal).
iy(e)ey(e)/iye **iye/eyelige** "sahip, sahibe; Tanrı(ça)" (REDH; LevAŞN II, 237-238; ÖgTM 36, 47, 350). Bkz: 7. Hal.
k(a)fi?/kâfi (Arapça) "yeterli" (3. Hal).
Koloê Gygaia gölünün diğer adı [Kol-œ < Türkçe **Köl-ay** "Ay gölü," ki eski adına benzemektedir. Homeros onu kutsal sayar, ve gölün Truva savaşında Lydialıların (Maioni) başında bulunan iki liderin anaları olduğunu yazar (İlyada II)].
Kotys Kybele'nin diğer bir adı, ki Kotacium veya Kotiaecion (modern Kütahya) şehrine adını vermiştir (MullH X.6) [Koty.s > ki-ti < Türkçe **İki-iti** "iki tanrı," veya < **İki-tu** < Türkçe **İki-tağ** "iki dağ." Modern Kütahya ismi de aynı etimolojiye sahiptir: **Kü-tah-ya** < Türkçe **İki-tağ-yâ** "iki dağ yurdu"].
Kybele (Gk. **Rhea**) Friglerin ve Lydialıların Büyük Ana Tanrıçası, tanrıların ve insanların anası, yeryüzünün, üretkenliğin, vahşi tabiatın tanrıçası; Uranus (Gök) ve Gaea (Yer)'nin kızları; Girit'te,

Lykto.s (İdhi) dağında doğurduğu Zeus'un anası (RoWiML 85). Adını Kybelon dağından almıştır [Kybele: (1) < İki bel-i "(Onun) iki tohumu" veya "(Onun) iki işareti (iki parsi veya aslanı?)"; yahut, (2) < İki bel-i "(Kybele'nin, yani Kybelon dağı'nın) iki bel'i": *bel* "züriyet, ahfâd, soy, nesil" (TiYED; REDH; KT), veya *bel* "dağın yüksek yerinde bir geçit, işaret" (REDH)].

Kybelon Kybele'ye adını veren dağ [(1) < İki bel "iki soy" veya "iki işaret"; veya (2) < İki bel "(Kybelon dağı'nın) iki bel'i"].

laheî? (Arapça alıntı) ilahî (5. Hal).

M(a)dai/Madai Med'ler (3. Hal).

Madduvatta(s) M.Ö. 13. yüzyılda, Hitit kralı Amuvandas III (1220-1190) zamanında yaşamış bir Frig veya Lydialı. Bir ara Hititlere tâbi idi, sonra Batı Anadolu'daki Arzava ülkesine hakim oldu (GurHIT I.3; II.4) [(1) > **Mada-idi** "tanrı Mete (Midas)"; (2) > **Mada-ata** "atası Mete (Midas)"].

Man.es Atys ve Cotys'in babası, Lydus'un büyük babası (Herod I.7; IV.45) [Man.es < Türkçe **Men** "ben"]. Mén, Laodikea şehrinde tapılan bir Frig tanrısı idi (NewTest 226). Bu ilâh adının, muhtemelen Kral Manes'in ölümünden sonra tanrılaştırılması ile, onun isminden gelmiş olması mümkündür. Strabon, Lykus (Goncalı yakınında) ırmağı üzerindeki Laodikea ile Karura şehri arasında Mén Karus [Manes-Kar] adlı saygın bir tapınak bulunduğunu, diğer bir Mén tapınağının da Pharnakes I tarafından Pontus Krallığı'nda inşa edildiğini yazar (XII.3.31).

Maş Mysus (Mysialı) adının Tevrat'taki karşılığı; Sam'ın oğlu Aram'ın oğullarından biri (Tekvin 10.21-24).

Mat(a)/Mada Gk. Midas, muhtelif Frig krallarının adı [> Modern Türkçede şahıs adı **Mete**]. Bkz: 2. Hal; 7. Hal.

mater/m(a)t(e)r (Gk. *matir/mitir* "ana"; Çuv./Kaz. *mader/matter* "güzel") Ana Tanrıça'nın sureti, heykeli (5. Hal; 7. Hal).

me(n)/man men "ben" (2. Hal; 3. Hal).

meliss(ai) 3. yüzyıl Latin bilgini olan Lactantius'a göre Kybele'nin rahibelerine verilen ad olup anlamı: "arı(lar)" (GurHIT

VIII.2) [tekil *meliss* > *belliss* < Türkçe **bâl-issi** "bal sahibi; arı"].

moa/bağa bana (4. Hal).

Muşki Frigler'in diğer adı olup, karşılığı olarak Tevrat'ta geçen *Meşek* kelimesi, bizce *Maş* (Mys.us, Mysialı) kelimesinin çoğuludur [< *Maş-ek* veya *Maş-k* "Maşlar, Mysialılar": -k, Ogurca çoğul eki].

Mys.os/Maş Strabon, "Mysia isminin aslı Lydialılarda *gürgen* [*kayın*] ağacına verilen isimden çıkmıştır... Ve bunların (Lydialıların) torunlarına *'oksya'* ağacından dolayı Mysialı denmiştir" demektedir (Strabon XII.8.3) [*oksya* eski Yunancada "bir çeşit kayın" (veya *gürgen*, İng. *beech*) anlamındadır (LiScGEL 491). Aynı ağacın Latincesi *fafus*'tur. Halbuki, *fafus* kelimesinin aslı Gk. *phegos*, "*meşe* ağacı" (Webs) anlamındadır. İşte bizce bu *meşe* kelimesi Lydia dilinde *Mysia* veya *Mysialı* karşılığı olmalıdır. Mysia'nın Tevrat'taki adı olan ve Bölüm 10'da temas ettiğimiz *Maş/Meşa* kelimesi de bunu destekler].

niy(e)niye niye, niçin (3. Hal).

nose(l)sa nasılsa. Bkz: 5. Hal.

(o)na/ona ona, şuna (7. Hal).

Ophir (Tevrat'ta) Eber oğlu Yoktan'ın bir oğlu: "ve Ophir, ..., bunlar Yoktan'ın oğulları idiler. Ve bunların oturdukları yer, Sefar'a (Sardis) doğru giderken, Meşar'dan (Mysia) şark dağı'na kadar olan yerdir" (Tekvin 10.29-30). Ophir kelimesi Phryg (Frig) ve Frigya adlarının kaynağı olabilir [O-phir < Türkçe **O-bir** "o biri, diğeri"].

Ophir Tevrat'ta bir yer adı. Literatürde yanlışlıkla, Güney Arabistan, Doğu Afrika, veya Hindistan'da gösterilen bir ülke. Biri Kızıl Deniz kuzeyinde, biri de Tarsus'ta iki donanması olan Hz. Süleyman'ın gemileriyle Ophir ülkesinden bol miktarda altın ve "sandal" ağacının getirildiği Tevrat'ta yazılıdır (1. Krallar 9; 10. Prof. Pfeiffer de altın ve sandal ağacının bulunduğu ülkenin yukarıda gösterilen yerler olduğundan şüphe eder, ve orijinal İbranicesinde, adı geçen ağacın *almug* ağacı olduğunu söyler (PfeifOT 385) [Ophir kelimesinin Frigya'yı gösterdiğini yukarıda belirttiğimize göre, ve bizce almug veya sandal ağacının da, bilhassa

Anadolu'ya has ve dinî bakımdan önemli olan *günlük* ağacı (ilmî adı Styrax, İng. liquidambar) olabileceğini düşünürsek, bahsedilen Ophir ülkesinin de Anadolu'da olduğunu ve özel olarak Lydia'yı temsil ettiğini anlayabiliriz. *Günlük* ağacı Marmaris bölgesinde, az miktarda da İzmir'de mevcuttur, ki İzmir eski Lydia'nın bir limanı idi. Altın bakımından da Lydia zengin bir ülke idi. Herodot, "Tmolus'dan sularla gelen altın tozları"ndan söz eder (Herod I.93). Strabon da şunu ilâve eder: "Paktolos (modern Sart) nehri Tmolus (Boz Dağ) dağından çıkar. Eski zamanlarda bu nehirde bol altın tozu bulunmuştu ve Kroisos ve ecdadının zenginliğinin ününün, buradan kaynaklandığı söylenir" (Strabon XIII.4.5). Tevrat'ta Ophir ülkesi ile ilgili diğer bir yerde açıkça bu Lydia ırmağının kastedilmektedir: "Ve servetini toprağa göm, Ophir'in altınlarını da derele-rin çakılları arasına koy" (Eyub 22.24)].

or- or- "ormak: vazetmek, koymak, yapmak" (UYG). Bkz: 5. Hal.

Otreus Askania (Iznik) gölünün güneyindeki (Küçük) Frigya'nın kralı; Kisseos'un oğlu ve Priamos'un karısı Hekabe'nin kardeşi (Strabon XII.4.7) [Otr.eus < Türkçe **Ot-er** "ateş gibi yiğit; ocağın eri": Türkçe *ot* "ateş; ocak"].

(o)tir-lotur- bkz: 2. Hal.

per-/ber- (Lydia dilinde) < Eski ve Orta Türkçe *bér-* "vermek." Bkz: 6. Hal.

Phryg/Bryg Frig [(1) *Bryg* < *Birig* < *bir-ik* < *Obir-ik*, *Eber-k* veya *Ophir-k* "Eberler veya Ophirler, ki *Eber* (Opir/Obir/Öbür) Hz. İbrahim'in atası, ve *Ophir* de Eber'in oğlu (ve Peleg'in kardeşi) olan Yoktan'ın oğlu idi. Her iki isim de "o bir, öbür" anlamına gelir. İsimlerin sonuna gelen -k eki de Ogurca çoğul ekidir. Bu halde Phryg kelimesi de, karşılığı *Muşki/Meşek* (Maşlar/Mys'ler) gibi çoğul bir kelimedir. Keza, tekil olan Eber, Ophir veya Epir kelimesi, muhtemelen adını, doğu Peloponnesos'ta bulunan Ephyre veya Ephyra [<

Epir-a "Epir yurdu"] şehrine vermiş olabilir. Phryg/Bryg kelimesinin diğer bir etimolojisi de yapılabilir: (2) *Bryg* < Türkçe **Bir-ig** veya *Bir-ik* "veren (kimse)": *bér-* "vermek," ve -k/-g, fiilden sıfat/İsim yapan ek].

pog-/pag- bak- "bakmak" (4. Hal).

pr bir (3. Hal).

s(a)g(i)-saki- "korumak, bakmak, itina göstermek, beslemek; hayalini görmek" (UYG; DLT). Bkz: 5. Hal.

sar/ser (Farsça) "baş, reis" (2. Hal).

Sardis Lydia'nın payitahtı, Eski Mısır dilinde *Şardana* (MullH, Appendix 3) [Sard.is < Sart? (şehri); ve *Şardana* < *Sart-an-ya* "Sartlar? yurdu"].

s(o)g- sok- "sokmak, delmek, döğerek incelemek" (DLT; UYG). Bkz: 5. Hal.

t(a)h(i)/taka (Lydia dilinde) "evlenen veya nişanlanana takılan ziynet eşyası." Bkz: 6. Hal

tavar/tavar davar, hayvan sürüsü (7. Hal).

tavoş tavoş "his, duygu, kımlıdanma" (DLT). Bkz: 3. Hal.

tavoş toğuş "doğuş, yükseliş" (3. Hal).

tel-/tel- "sürüye katmak" (DLT) (5. Hal).

t(i)-ti- demek, söylemek (7. Hal).

to(ğ)-toğ- doğmak (7. Hal).

toy toy "eğlence, merasim; şölen" (5. Hal).

toz-/tüz- "düzmek, düzenlemek" (DLT). Bkz: 5. Hal.

t.eş/tüdeş? bir cinsten, benzer; aynı renkte olan, aynı soydan (DLT). Bkz: 4. Hal.

va(r)/var "var, mevcut" (3. Hal).

ve (Arapça) ve (7. Hal).

v(e)r-/ver- vermek (5. Hal; 7. Hal).

yer yer, memleket, ülke (7. Hal).

yot/yat yat "yabancı" (3. Hal).

yay- yay- "yaymak, dağıtmak; meyletmek" (DLT; UYG); *yay-lyan-* (*yan/y-*) "yaymak, dağıtmak, bozmak" (ErOA). Bkz: 3. Hal.

yiv- *yiv-löv-lög-* "övmek, sena etmek" (KLS; UYG; DLT). Bkz: 7. Hal.

yit-/it- *it-hd-* "göndermek." Bkz: 7. Hal.

BÖLÜM 12

LİKYA DİLİNİN ÇÖZÜMÜ

Batı Anadolu'nun Akdeniz sahil şeridinde, eski Karya'nın doğusunda, Fethiye'den Antalya'ya kadar uzanan Likya, bugün Ksanthos, Patara, Pinara, Tlos, Myra; Telmessos (Fethiye) ve Phaselis, Antiphellus (Andifli/Kaş) gibi birçok eski şehir harabelerinden oluşan, bilhassa kaya içlerine açılmış mezar mimarisıyla meşhur harikulade bir bölgedir.

Daha önce Bölüm 10'da Karyalıların Girit'ten ve adalardan Anadolu'ya göç ettiklerini ve Likya denen ülkeye Termilas kolonisini yerleştirdiklerini öğrenmiştik. Her iki millet te adlarını liderlerinden almışlardır. Likya adı Hitit metinlerinde Lukka olarak geçer.

Herodot, Likyalılar hakkında şu bilgileri verir:

"Likyalılar, eskiden bütün halkı 'barbar' olan (Yunanlı olmayan) Girit'ten geldiler. Europa'nın oğlu Minos, kardeşi Sarpedon'u taraftarlarıyla adadan sürünce onlar (Küçük) Asya sahilinde, eski adı Milyas olan ve şimdiki Likyalıların oturduğu bölgeye çıktılar. Bugünkü Milyalıların eski adı Solymi idi. Sarpedon'un hükümdarlığı zamanında, Girit'ten geldiklerinde kullandıkları Termilas/Termilae (Termiller) adını taşıdılar. Şimdiki komşuları onları hâlâ bu isimle çağırırlar. Fakat, Pondion oğlu Lykus, kardeşi Aegeus tarafından Atina'dan sürülünce Sarpedon'a iltica etti, ve bir müddet sonra onun ismine izafeten Likyalılar adını aldılar. Gelenekleri kısmen Giritli kısmen Karyalıdır... Babalarının değil annelerinin isimlerini taşırlar" (Herod I.173; VII.92).

Likya'nın eski sâkinlerinin adı olan Solymi (Solimler) tâbiri mitolojik İran kahramanı Feridun'un oğlu Salim adını hatıra getirmektedir:

Bütün Rum ve Batı ülkesini (büyük oğlu) Selm (Salim)'e verdi ve Böylece Salim de, padişahların tahtına ayak basarak 'Batı padişahı' adını aldı.

Sonra Toç'a Turan ülkesini verdi ve onu Türklerin padişahı yaptı. Sıra (küçük oğlu) İreç'e gelince; babası ona da İran'ı ve mızraklı yiğitlerin yetiştiği çölü, padişahlığın taç ve tahtını verdi.¹

¹ Lugal, Necati, *Şehname*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1967 (LugŞeh), I.1446-1454.

Bir diğer (Genç) Sarpedon ise meşhur Bellerophon'un kızı Laodameia'nın oğludur. Bellerophon'un iki de oğlu vardır: İsandros ve Hippolokhos. Bu Hippolokhos'un oğlu (Genç) Glaukos, (Genç) Sarpedon ile birlikte Truva harbinde Likyalıların kumandanları olarak savaştılar (İlyada II). Bu Likya kahramanı Glaukos atalarını şöyle över:

"Atların otlandığı çayırlar ülkesi Argos'ta (Akhaia) Ephyre [sonradan, Korinthus] adlı bir şehir vardır. Orada, Aiolos oğlu Sisyphos hüküm sürerdi. Oğlunun adı da Glaukos, ve onun da oğlu asil Bellerophon idi. Benim soyum işte Ephyre ve geniş Likya ülkesinin en asillerinden geliyor."²

Likyalılar, ölümü göze alacak kadar hürriyetlerine aşıktılar. Lydia kralı Kroisos'a tâbi olmayan yegâne millet onlardı. Büyük Keyhüsrev, bütün milletleri imparatorluğuna katınca, teslim olmayan birkaç ülkeden biri de Likya idi. Herodot onların nasıl son adamına kadar çarpıştığını anlatır:

"Ksantos'lu Likyalılar, az bir kuvvetle büyük bir orduya karşı kahramanca savaştılar. Sonunda kale duvarlarının içine itilip güçleri kesilince kadınlarını, çocuklarını, hazinelerini ve kölelerini kale hisarında topladılar; ve hisarı (içindekilerle birlikte) ateşe verdiler. Sonra da müthiş yeminler ederek kaleden dışarı fırlayarak düşmana saldırdılar ve kılıçları elinde son eri ölünceye kadar savaştılar... Kaunos şehri de aynen Ksantos'un dramını yaşadı" (Herod I.176).

İskender'in imparatorluğu yıkılınca, Likyalılar, M.Ö. 190-189 savaşında Romalılara karşı, Kral Antiokhus ile ittifak eden milletlerle beraberce savaştılar. Romalı tarihçi Livy müttefikleri şöyle sayar: "Gallograeki (Galatia) piyadeleri, Med süvarileri, okçu Dahae süvarileri, Mysialı okçular, Kyrti sapanlı taş atıcıları, Elâmlı okçular, Kapadokyalı, Syrialı, Frigyalı ve Lydialı süvariler, Arap okçuları, Gallograeki süvarileri, Neo-Giritliler, Karyalılar, Kilikyalılar, Pisidyalılar, Pamphylyalılar, ve Likyalılar."³

Likya alfabesi ile yazılmış çok yazıt mevcuttur. Bunların bazıları Eski Yunanca bir dil ile veya karışık bir Yunan-Likya dili ile yazılmış görünüyör. Aşağıdaki örnek, meşhur Nereid Anıtı üzerindeki Merehi yazıtı diye adlandırılan hakiki bir Likya metninin bir parçası olarak ortaya çıkıyor:

² İlyada VI. Bu şahıs adlarının birçoğu Türkçe izah edilebilir (bkz: Lûgatçe). Meşhur canavar *Khimera*'yı öldüren bu Bellerophon idi (bkz: Bölüm 9 Lûgatçe'sinde Aretti.um kelimesi).

³ Livy, *A History of Rome*, translated by Moses Hadas and Joe P. Poe, The Modern Library, New York, 1962 (Livy), 37. Kitap.

Merehi [Mîr-Öke] Yazıtı (Nereid Anıtı)

Bu yazıt (Resim 14-c), M.Ö. 4. yüzyıl başlarına ait olup Ksantos (Kınık) şehrinde bulunan Merehi mezarında bulunmuştur. Kitabımızın Apendiks bölümünde görülen, daha önceden hazırladığımız (bkz: DiWEWOL, s. 800-801 arası) Eski Alfabeler tablosundan yararlanarak Likya harfleri karşılığı fonemleri yerlerine koyarsak, yazıt şu şekli alır:

k-b-k-s-n-k : p-r-s-n-a-v-z-m-k-t-e-p-d-s-n-a-v-r-t-k :
t-r-e-i-r-t-r-b-b-a-q-e : p-s-n-o-t-a-q-e : o-q-r-q-e-q-r-p-p-e-y..

Gizli seslileri ilâve eder, ve *k*, *q*, *h*, ve *ğ*; *p* ve *b*; *d* ve *t*, *v* ve *u* fonemlerinin birbirlerinin yerlerini alabileceğini kabul edersek yazıtı şöyle okuruz:

(A):
Ko-b-uk su-n-uk bir sa-n-a u-z-m-ak t-e-p-di sa-n-a ve-r-t-ük.
Öte-r-e i-r-t ra-b-b-i-h-ı bu sın o t-a-k-ı o-kı-r kök ra-b-b-i-yı
veya,
Kopuk sunuk bir sana ozmak tepdi. Sana verdük [anı].
Ötere, irt(e)! rabbığı. Bu sını, o takı okır kök rabbın(i)..

Bugünkü Türkçemize tercümesi:

(Ey) kopup giden (ölen) Kral! sana bir ozmak (yarış atı veya bir şampiyon savaşçı) tepti. (Tanrım onu) sana verdik.
Sonra, sen (Kral), Rabbini ara! Bu mezar, o dahi Gök Tanrısı-
nı çağırıyor.

(B): Yazıtta, *tepd* kelimesinin *tapd* olabileceğini düşünürsek:

Kopuk sunuk bir Sana ozmak tapdı. Sana verdük [anı].
Ötere, irt(e)! rabbığı. Bu sını, o takı okır kök rabbın(i)..

Bunun da öz Türkçesi:

(Bizden) ayrılan (kopup giden) Kral yarışircasına [yarışçı (gibi)] yalnız Sana taptı. Biz [onu] Sana verdik.
(Bundan) ötrü sen (Kral) Rabbini ara! (irte Rabbını!). Bu tür-be, o dahi çağırıyor Gök-Tengri'yi..

Yazıttaki bazı önemli kelimeler şunlardır:

snk/sunuk "kral":

Sumerliler ve Babillilerde de kullanılan bu kelime, *sunuk* "sunan kimse; kral" anlamına gelmektedir: *sun-* "sunmak, yaymak, kendine doğru çekmek."

uzmak/ozmak "yarış kazanan; şampiyon":

Bu *vzm/uzmk/ozmk/oz-mak* kelimesi, Türkçe *uz-/oz-* "ozmak; öne geçmek, yarışı kazanmak, üstün gelmek; kurtulmak, selâmete ermek, halâs bulmak" (DLT; ÇATL 120:54; UYG; ÜIDKT) filinden, *-mak* mastar eki ile üretilmiş bir isim/sıfat'tır: *ozmak* "yarışı kazanmaya yardım eden kimse." Kaşgari'de geçen, buna eşdeğer bir *oz-uk* ("bir yarış kazanan at [veya kimse]") (DLT) kelimesi de yukarıdaki anlamı destekler, ki bu sonuncudaki *-uk* eki de aynı işlevi görür.

Kök Rab "gök-tanrısı":

+E+/kek, > *kök/Kök* (modern Türkçe *gök*) "sema; cennet; tanrı," ve *rb/rp/rab/Rab* ise Arapça alıntı bir kelime olup "tanrı" anlamındadır.

Bu kısa metinden, Likya dili hakkında bazı fonetik özellikler çıkarılabilir: *rb*, *rp* (*Rab*) kelimelerinde *b* yerine bazen *b* bazen ise *p*; *kobk/kobuk* (*kopuk*), *p/pu* (*bu*) kelimelerinde *p* yerine *b*; fakat *pr* (*bir*) kelimesinde *b* yerine *p*; *vertik* (*verdik*) ve *takı* (*dakı/dahi*) kelimelerinde *d* yerine *t*, fakat *tepd* kelimesinde *d* doğru olarak kullanılmıştır. Likyalılar, Doğu Türkçesindeki *bër-* ("vermek") yerine Anadolu v-diyalekti ile *ver-* şeklini tercih etmişlerdir.

Yukarıdaki kelimeler ve bazı Likya ile ilgili kelime ve şahıs adları aşağıdaki Lügatçe'de incelenmiştir:

LÜGATÇE

Aiolos/Acolus Peloponnesos'da Argos kralı Sisyphos'un babası, (Genç) Sarpedon'un atası [Aiol.os < Türkçe *Ay-oğlu* "Ay'ın oğlu"; veya, *ay-ol!*].

Bellerophon Argos'ta Ephyre kralı Sisyphos oğlu Glaukos'un oğlu (İlyada VI), ve (Genç) Sarpedon'un kayın babası [Belleroph.on < (1) Türkçe *Bel-er-ip* 'Bel-er-miş' "soy'un eri imiş; soy'un yiğidi imiş"; veya (2) < Oğurca *Bel-er-ip* 'Bel-er-miş' "baş yiğit imiş": *bel* "soy, tohum, zürriyet," Oğurca *ball/bel* < Türkçe *baş* "baş, lider, önde gelen," ve *-pl-ipl-ip* eki normal Türkçedeki *-miş* eki yerine kullanılmıştır.

Bu *-ip* ekini, Nogay Türkleri, Kafkasya ve Batı İran Türkmenleri kullanmışlardır (TDEK 302), ve Kerkük ve Azeri Türkçesinde halen kullanılmaktadır].

eze (bkz: kssbeze) [< Türkçe *izi/idi* "tanrı, rab; efendi"].

Glaukos Sisyphos ve Merope'nin oğlu. Merope Titan Atlas'ın kızı idi (RoWiML 143). Diğer bir (Genç) Glaukos, Bellerophon oğlu Hippolokhos'un oğlu idi (İlyada II) [Glauk.os < Türkçe *Göl-aka/Göl-aga* "göl gibi büyük ağa"].

Hippolokh.os Bellerophon'un oğlu ve Laodameia'nın kardeşi [Hipp-ol-okh.os <

Türkçe **Köp-ol-ok!** "hep ok ol!; hep ok gibi hızlı ol!".

irt- [**<** Türkçe *irt-irte-* "istemek, arkasına düşmek, aramak" (DLT I, 245); "devam etmek, sürmek" (UYG)].

İsandr.os Bellerophon'un oğlu ve Laodameia'nın ve Hippolokhos'un kardeşi [**<** Türkçe *İsen-çur/Esen-çur* "sâlim, kusursuz prens; fırtına gibi esen prens." Daha önce bu ismin, İskit kralı *Idanthyr(sus)* adında mevcut olduğunu (Bölüm 7), Truva prensi Alexander (Paris) adının da bir parçası olduğunu (Bölüm 10) göstermiştik].

k(o)b(u)k/kopuk [**<** Türk. *kop-uk* "kopmuş, ayrılan" (sıfat); *kb-/kop-* fiili ve sıfat ve isim yapan *-uk* ekinden oluşmuştur].

ks (*kssbeze* kelimesinde) [**<** *'ks/öküs <* Türkçe *ögüz* "ırmak, deniz"].

kssbeze Likya dilinde bir kelime (MullH, App. 4) [**<** *ks-sb-eze <* *ögüz-sub-izi* "deniz (ve) su tanrısı"; Türkçe *ögüz* "ırmak, deniz" (ErOA; DLT), *sub/suv/su* "su" ve *izilidi* "tanrı"].

Laodameia Bellerophon'un kızı, (Genç Sarpedon'un annesi [**<** Lao-dam **<** Türkçe *Ulu-dam* "büyük dam; büyük emniyet"].

Lukaios/Lycaios Likyalı (LiScGEL 419) [*'luk.ios <* *Uluk <* O. Türkçe *Uluğ* "ulu"].

Lykus kardeşi Aegeus tarafından Atina'dan sürüldükten sonra Anadolu'ya gelip Sarpedon'a sığınan ve daha sonra kendi ismini Likyalılara veren Atina prensi (Herod I.173). [**<** *'luk.os <* *'luk <* Türkçe *Uluğ* "ulu"].

Merchi Ksanthos'taki Nereid Anıtı'nda adı geçen Likya kralı [muhtemelen, **<** *Merehi <* Türkçe *Mir-öke/Mir-öge* "emir bilge". Arapça *mir* "emir, reis," ve Türkçe *ökel/öge* "çok akıllı [bilge], ulusun büyüğü" (DLT); "şöhret; vekil, doktor" (UYG)].

Merope Glaukos'un annesi, Titan Atlas'ın kızı [**<** *Mir-apa* "baş-ana (tanrıça)"].

Mil/Myl muhtemelen, Likya'nın eski ismi olan *Milya.s* (*Milia*)'a, ve Likyalıların eski ismi olan *Termil*'e (*Termil.ae*), ve yine eski *Karmylessos*, *Myllasa*, *Millawanda* (*Milawata*) gibi şehirlere adını veren kral. Hatta, bu *Mil* adı, *Miş* (Kar'ın kardeşi Maş,

Mys.us, *Mysialı*) adının Ogurcası olabilir (*l <* *ş* ve *r <* *z* kuralına göre).

o [Türkçe *o* "o, şu"].

oq(ı)/oku- [**<** Türkçe *oku/oku-* "okumak; çağırmak" (DLT)].

p(u)bu [**<** Türkçe *bu*].

p(i)r/bir [**<** *br <* Türkçe *bir*].

qeç/kök [**<** Türkçe *kök* (modern Türkçe *gök*) "sema; cennet; tanrı"].

r(a)bbaqe [**<** Türkçe *Rabbığı, Rabbi-n-ı* (akuz.)].

r(a)ppey(ı) [**<** Türkçe *rabbı-yı/rab-bı-nı*].

s(a)na [**<** Türkçe *sana* veya, *seni*(?) (akuz.)].

Sarpedon Girit kralı Minos'un kardeşi. Bölüm 10 Lügatçe'sine bkz.

Sisyph.os [y. M.Ö. 1370] Aiolos'un oğlu ve Genç Sarpedon'un atası [*Si-syph.os <* Türkçe *İsi-sıy/İsi-sub* "tanrı-su; su-tanrısı"].

s(t)n [**<** Türkçe *sın* "mezar"].

s(u)b (*kssbeze* kelimesinde) [**<** Türkçe *sub/suv/su*].

s(u)n(u)k [**<** *sunuk* "sunan (kimse); kral"].

taqe/taki [**<** Türkçe *taki* (Oğuzca *dakı*, Modern Türkçe *dahi*) "keza"].

tdi Likya dilinde bir kelime (MullH, App. 4) [*tdi <* Türk. *tidi/dedi: ti-* "demek"].

tepd [**<** Türkçe *tepd* "vurdu, tepti," veya *taptı*].

Termil.ae *Termil*'ler, Likyalıların ilk adları [tekel *Termil <* Türkçe *Tarımil/Tanrı-Mil* "Tanrı Kral Mil"].

(ö)tre [(1) *(ö)tre >* *öte-re <* Oğuzca *öte-ye*; (2) *ötre <* Türkçe *ötrü*? "sonra, o zaman; için" (UYG; REDH). Birinci haldeki *-relra* "-e, -ye," eki için bkz: Bölüm 17].

v(e)rtk [**<** Türkçe *vertük/verdik*].

vzm(a)k [**<** Türk. *uzmak/ozmak* "yarış kazanmaya yardım eden kişi; yarış kazanan; şampiyon kişi veya at": *uz-/oz-* "ozmak; yarış kazanmak, üstün gelmek," ve *-mak* isim ve sıfat yapan ek].

wzza Likya dilinde bir kelime (MullH, App. 4) [**<** *ızzı <* *izi <* Ana Türkçe *idi* "tanrı"; veya *ıssı* "tanrısı; sahibi"].

BÖLÜM 13

PELASGLAR - OGUR TÜRKLERİ

Önceki bölümlerde, Karadeniz bölgesinde, Batı Anadolu'da, ve İtalya'da keşfettiğimiz eski Türk diyalektleri, Akdeniz bölgesinde yaygın bulunan diğer bir kayıp dili, Pelasgca'yı hatıra getiriyor. Eski tarihçiler ve coğrafyacılar, bir kelimesi hariç bu dil hakkında hiç bir kayıt bırakmadılar. Lâkin yaşadıkları yerler hakkında mitolojik ve tarihî bilgilere sahibiz. Bize en eski bilgiyi veren Homeros, Pelasgları Truvalıların müttefikleri arasına sokar¹:

"Denize yakın kamp kuranlar arasında, Karyalılar, Lydialılar, Lelegler, Kaukonlar ve asil Pelasglar" (İlyada X)...
"Ares'in soyundan gelen Hippothoos ve Pylaios, derin topraklı Larissa'dan gelen Pelasgları kumanda ediyorlardı" (İlyada II).

Strabon, bu Larissa'nın, Mysia'da, Smyrna'nın kuzeyinde, Hermos üzerinde bulunan Larissa (Buruncuk) olduğunu belirtir, ve şunları ilâve eder:

"Menekrates *Kentlerin Kuruluşu* adlı kitabında, Mykale'den (Samsun Dağı) başlayarak şimdiki İyonia kıyılarının ve adaların, eski zamanlarda Pelasglar tarafından iskân edildiğini söylemektedir" (XIII.3.3).
"Bazıları Kaukonlar'ı, Pelasgların bir zümresi gösterirler" (XII.3.5).
"Kaukonlar ve Lelegler gibi Pelasglar da eski devirlerde Avrupa'nın birçok yerlerinde başıboş dolaşırlardı" (XII.8.4)

Strabon, Herodot'a dayanarak Pelasglarla Karyalıları bir araya getirir:

"Karyalılar, Minos'un egemenliğine tâbi idiler..., sonradan (adaların İyonlar ve Dorlar tarafından işgali sonucunda) kara'ya (Anadolu'ya) göç ettiklerinde kıyıların ve iç kısımların çoğunu ilk sahiplerinden alarak ele geçirdiler. Onların çoğu (da) Lelegler ve Pelasglardı" (XIV.2.27).

Virgil'e göre, İtalya'nın ilk sâkinleri Pelasglardı, ve onları Etrüsklerin ataları olarak görür:

¹ Virgil, Pelasgların Akhalar safında da savaşıklarını yazar (Acneid IX, Sıra 154-155).

*Kaere'nin² serin deresi yakınında geniş bir orman bulunur,
Bölgenin insanları inançlarına göre bu ormanı kutsarlar.
Destanlara göre, eski zamanda Latium'un ilk sâkinleri olan
Pelasglar bu ormanı,
Tarlaların ve hayvan sürülerinin tanrısı Silvanus'a adadılar,
Ve onun için bir bayram günü düzenlediler.
İşte buraya yakın bir yerde Etrüskler ve kralları Tarhon kamp
kurmuşlardı.³*

En önemlisi, Herodot'a göre, eski çağlarda Yunanistan'ın da yerli halkı Pelasglar idi, ve kıtanın adı da Pelasgia diye bilinirdi; ve de İyon kanına sahip olan Atinalılar o zamanlar bir Pelasg halkı idi (II.56).

PELASG DİLİ

Herodot, Pelasg dili hakkında bazı ipuçları verir:

"Pelasgların dili hakkında kati bir şey söyleyemem. Lâkin, meselâ eskiden Thesaliotis denen bölgede Dorlar'ın komşusu olup ta bugün Tyrhen'lerin [Etrüskler] yukarısında Kreston'da yaşayan Pelasgların, ve yine, daha önce bir müddet Atinalılarla birlikte yaşamış olan ve sonra Hellespont üzerinde Plakia ve Skylake şehirlerini kuran Pelasgların, ve kısaca, bir çok şehirlerde yaşayan, isimlerini bırakmış olmakla beraber, hakikatte Pelasg olan halkların dillerinden bir kanaat edinmek istersek, onların kat'i olarak barbarca (Yunanca olmayan) bir dil konuştuklarını söyleyebiliriz. Buna göre, ve de bütün Pelasgların aynı dili konuştukları göz önüne alırsa, Pelasglardan olduğu muhakkak olan Atinalıların, Hellenler'e karışmaları ile dillerini değiştirmiş olmaları gerekir. Bugün Kreston'da ve Plakia'da iki ayrı yerde yaşayan halkın dili aynı olduğu halde komşularının dillerine hiç benzemez. Bu da gösteriyor ki onlar eskiden sahip oldukları şivelerini aynen korumuşlardır" (Herod I.57).

Yunanistan'da (Pelasgia'da), Hellenlerle Pelasgların dilleri arasındaki bağları inceleyebilmek için, Prof. E. Adelaide Hahn ve Prof. Norman O. Brown'ın müşahedelerini dikkate almamız gerekiyor. Prof. Hahn, "Hayret verici miktarda çok Yunanca kelime, Hint-Avrupa dil etimolojisine sahip değildir. Meselâ, Hint-Avrupa dilinde 'kral' (Skt. râjan, Lat. Rex) kelimesinin karşılığı olan Yunanca áanax, basileus [bkz: Lügatçe] ve tyrannós gibi

tâbirlerin Hint-Avrupa dilinden olmadıkları gözüküyor..."⁴ derken, Prof. Brown da, "Yunan dilindeki kelimelerin en az % 40'ı Hint-Avrupa kökenli değildir"⁵ diyerek onu destekler. Bu halde, mantık şunu gösteriyor ki, Yunan diline bu yabancı kelimeleri verenler Yunanistan'ın yerli halkı olan Pelasglar olmalıdır. Ve Pelasgların, komşuları olan Etrüskler, Truvalılar, Mysialılar ve Friglerden de farklı bir dil konuştuğu nazarı itibara alınırsa, dillerinin RL-diyalektinde yani Ogurca bir dil olması gerekir.

Birçok Hint-Avrupa dilinde harfi tarif'in zamirden türediğine inanılır. Bu hali bariz bir şekilde Yunancada görüyoruz. Homeros'ta 'o' şu anlamlara geliyor: (1) işaret zamiri olan bir isim "şu"; (2) zamir olarak erkek, dişi ve nötr hepsi için "o, o kişi." Ve bu "o" sonraki Yunancada, İngilizcedeki "the" gibi işlev gören bir harfi tarife dönüşmüştür (LiScGEL 473). Homeros'un 'o'su Türkçe "o" zamiri (UYG; REDH) ve "o, ol" işaret zamirinden başka bir şey değildir. Bu ve diğer LR ve ŞZ fonemlerini içermeyen birçok kelimeler hem normal Türkçede hem de Ogur Türkçesinde mevcuttur. Binaenaleyh, Hellenlerin bu zamiri Pelasglardan veya Türkçe ŞZ-diyalekti ile konuşan diğer komşularından almış olmaları mümkündür. Daha önceki bölümlerde, bazı Eski Yunanca ve Latince kelimelerin normal veya Ogur Türkçesinden alınmış olabileceğini göstermiştik: İyonca *Koirh* (kiri) "kız(ı)" < Ogurca *Kır-ı* < Türkçe *kız-ı*; Jove (Lat. Jüpiter, Gk. Zeüs) "Rab; Tanrı" < Türkçe *yavulyabu* veya *yabgulyapgu* "yapan kimse; yapıcı; tanrı" (Bölüm 9); Gk. *İdi/İda* < Türkçe *İdi* "Tanrı (Dağı)"; Gk. *tis* (nötr *ti*): "sahip" < Türkçe *iti* < Ana Türkçe *idi* "tanrı, efendi, sahip" (Bölüm 10).

Daha önce, Kimmer'lerin (daha doğrusu Kırım'luların), ve Urartu kavimlerinden Nairi ile aynı olabileceğini düşündüğümüz, Herodot'un bahsettiği Neuri halkının Ogur Türkçesi bir diyalekte sahip olabileceğini söylemiştik (Bölüm 7). Ogur Türkçesi ile konuşan diğer eski halklar, Avrupa'da, Mezopotamya'da, Mısır'da, Kuzey Hindistan'da, Orta ve Doğu Asya'da Türkçe ve yabancı birçok diller üzerinde etkili olmuşlardır.

Çuvaş ve Macar-Fin dillerini incelerken, Ogur Türkçesinin özelliklerini belirtmiştik. Başlıca kural şu idi: Ogurca *r* < Normal Türkçe *z/d/d* ve Ogurca *l* < Normal Türkçe *ş*. Yine gördük ki, *ökür*, *bör*, *sârlşar* gibi *r*-diyalektine giren kelimeler çok muhtemelen eski orijinal Ogur Türkçesine ait olup Macarca'da, ve hem de aynen *vıgırlogur*, *pir*, *şar* şeklinde Çuvaşça'da muhafaza edilmiş kelimelerdir. Bilhassa, Türkçe *böz/bez* ("bez, kumaş") karşılığı olan Macarca *bör* ("deri") kelimesinin, insanların sadece hayvan derilerini giydikleri kadim zamanlarda kullanıldığı aşikârdır.

Pelasg dilinde mevcut olduğunu düşündüğümüz bazı ilginç kelimeleri, başta bu Pelasg adı olmak üzere aşağıda inceleyeceğiz:

² Kaere, Etrüsklerin baş şehri idi.

³ Aeneid XIII, Sıra 597-98, 600-603.

⁴ EncyAm, 13/418r.

⁵ EncyAm, 13/377.

1. HAL - Pelas-g [*<* Ogurca Bel-Uz(k) *<* Türkçe Beş Uz(lar)]

Pelasg kelimesinde (herhalde *<* Pel-us-k) Uz adının bulunduğu, ve kelimenin de Ogurca'da (Macarca'da) ve Yafetik dillerde mevcut olan *-k/-ik* çoğul eki (ToUTTg 37, 418) ile oluşmuş çoğul bir ifade olduğu görülüyor. Böylece, tekil *Pel-As* *<* **Bel-Uz** *<* Türkçe *Beş-Uz* "Beş Uz/Guz/Oğuz" formülü iyi bir yorum olarak ortaya çıkıyor. Adın Ogurca olmayan ikinci (Uz) kısmının Pelasglara Türkçe z-diyalektiyle konuşan gruplar tarafından verilmiş olması gerekir. *Bel-uz* kelimesinin asıl Ogurcası *Bel-Ur* veya *Belgur* ("Beş Gur") olur ki bu ad sonradan Volga Bulgarları'na adını vermiştir. Pelasg adını başka şekillerde de analiz edebiliriz: (1) **Pelas-g** (çoğul) *<* **Bal-Uz-k** *<* Türkçe **Baş Uz/Guz/Oğuz(lar)**, ki bu ifadenin de Ogurcası olan *Beş-Gur(lar)* yahut *Baş-Gur(lar)*, bugün Urallarda yaşayan Başkırt(lar)'ın adıdır. (2) **Pelasg** *<* Ogurca **Bel-Azık** *<* Türkçe **Beş Iduk** "Beş kutsal (millet)." (3) **Pelasg** *<* Ogurca **Bal-Azık** *<* Türkçe **Baş Iduk**.

2. HAL - IRI *>* Gk. *Rhea/Era* "Ana Tanrıça, Yer (Ana)" *<* Ana Türkçe **İDİ**

Ogurca *İRİ/ırı* (*<* Türkçe *idi*) "tanrı(ça)," Eski Yunancaya *Rhea* veya *EralRea* "Yer, Ana Tanrıça" (LiScGEL 268, 623) olarak,⁶ ve İyoncaya *Ari*⁷ (LiScGEL 98) (Gk. *Ara*) ("tahrip ve intikam tanrıçası") şeklinde girmiştir. Ogurca *ırı*, aynı zamanda eski Mısırlılara *Ra* veya *Re*⁸ ("Tanrı; Güneş-tanrısı, tanrıların kralı" (R. Anthes⁹)) kelimesini vermiş olup, Anadolu'daki Yeşil Irmak'ın eski adı *İri.s* (Strabo XII.3.14-15); ve bir Karya kasabası olan Karura [*Kar-ırı* "Kar, tanrı (şehri)"] kelimelerinde (Bölüm 10) bulunur.

3. HAL - ogur *>* Gk. *our.os* "yabanî boğa" *<* Ana Türkçe ***ogud/üd** "öküz"

Pelasgca *ogur* ("öküz, boğa") *>* Macarca *ökör*, Çuv. *vıhur/ugur*, Mon. *ukor*, *>* Gk. *our.os* "yabanî öküz" (LiScGEL 507), Lat. *ur.us/uur* "yabanî öküz," ki hepsi *<* Ana Türkçe-Sumerce *gud/*ogud* (*>* O. Türkçe *ud*) *>*

⁶ "Hemen hemen bütün tanrı isimleri Yunanistan'a Mısır'dan geldi... Bunları öğrenen Pelasglardan da Yunanlılara geçti" (Herod II.50-52). "Rhea (Earth) Friglerin Ana Tanrıçası Kybele'ye eşitti. Giri'te ona 'tanrıların anası' diye tapılırdı" (RoWiML 86-87).

⁷ Gk. *Eris* ("münazaa tanrıçası") adı da aynı kelimedenden çıkmış görünüyor (LiScGEL 271).

⁸ Kelime, Mısır Firavunu Thutmose III (y. M.Ö. 1504-1450) tarafından yazılan Filistinlilere ait bir listede bulunan *y-'q-b-'r* (*Yakub-el* "Yakup, Rab") (PfeifOT 152) kelimesinde sadece *-r* olarak görülür: Böylece, *Ra/re/r* *<* *re* *<* Ogurca *İRİ/ır* "tanrı."

⁹ Bkz: Samuel Noah Kramer, Editor, *Mythologies of the Ancient world*, Doubleday & Comapny, Inc., New York, 1961 (KraMAW), s. 18, 43.

z-diyalektinde Dobruca-Kırım Türkçesi *oguz*, Türkçe *öküz* (DLT; UYG; REDH), *>* E. İng. *okso*, E. Cer. *ohso*, Tokharca *okso*. 'Öküz' kelimesinin hakikî Hint-Avrupa dilindeki karşılıkları, Skt. *anaduḥ*, Gk. *bodī* (vodi), ve Lat. *bos* kelimeleridir.

4. HAL - ogur *>* Gk. *ora*, Lat. *hora* "zaman" *<* Türkçe ***ogud/öd** "zaman"

Normal Orta Türkçe'de hâlâ yaşayan Ogurca *ogur* ("zaman") kelimesi şu dillere geçmiştir: Gk. *ora*, Lat. *hora*, Etrüskçe *oğar/ogur* (Bölüm 9), Mac. (o)kor "zaman" ve *ör(a)/our(a)* "saat," Fin. *vuoro* "zaman, zaman dilimi," ki bütün bunlar bir Ana Türkçe **ogud* kelimesinden çıkmış olmalıdır. Nihayet, Ana Türkçe **ogud* *>* E-O Türkçe *ödlöd* "zaman, mevsim; hava" (DLT; ErOA), Mac. *idö* "zaman; hava" ilişkileri aşikârdır.

5. HAL - kır-ı *>* İyonca *koirh* "(Demeter'in) kızı" *<* Türkçe *kız-ı*

İyonca *Koirh* (telaffuzu: kiiri) "Kız" (aslında *Kız-ı*) kelimesi, *ti Mitri* (Demeter) *kai ti Koiri* (LiScGEL 388) "Anne ve Kız[ı]" ifadesinde geçer, ki burada Gk. *mitir/matir* "anne," Ogurca *Kır* (*>* Çuv. *kır*) *<* Türkçe *kız* "kız, bâkire," *-ı*, 3. şahıs tekil iyelik zamir eki. Gk. *θugatir* "kız" asıl Hint-Avrupa kökenli kelimedir. Romalıların, Gk. *Rhea*'ya tekabül eden Ops/Opis'in kızı Demeter için kullandıkları *Ceres* (*Kere.s?*) tâbiri de aynı etimolojiye sahiptir: *Kere* *<* Ogurca *Kır-ı* *<* Türkçe *kız-ı*.

6. HAL - ur(ı) *>* Gk. *re.os* "ırmak" *<* Türkçe *urı* *<* Ana Türkçe ***ögüd/öd**

Gk. *re.os* "ırmak" kelimesi, Ogurca *ur(ı)* kelimesinden gelmiş olabilir, ki kelime Orta Türkçe'de mevcuttur: *urı* "dere, dere yolu," *<* Ana Türkçe **ögüd/öd* *>* O. Türkçe *ödlöt/üt* "dar geçit," Sumerce *id* "ırmak" (Bölüm 17), *>* Çigilce *özi* "dağ geçidi," O. Türkçe *öz* "dere," E-O Türkçe *ö(k)üz/ö(g)üz* "ırmak; deniz." Keza, Ogurca *ur(ı)* *>* *uur* *>* *ugur* *>* Ogurca *ögür* "ırmak; deniz." Ana Türkçe **ögüd/öd* (*>* Sum. *id*) kelimesinden de diğer bir Eski Yunanca kelime, *od.os* "yol, geçit; ırmak yatağı" (LiScGEL 475), çıkmıştır.

7. HAL - ögür *>* Gk. *Acher.on* *<* A. Türkçe ***ögüd** *>* Türkçe **ögüz** "ırmak"

Ogurca *ögür* [*<* Ana Türkçe **ögüd* *>* E-O Türkçe *ögüz* "ırmak; deniz"], Homeros'un Yunancasına *Acher.on* veya *Aker.on* "Hades'te (ölüler diyarında) bir ırmak" (LiScGEL 122), veya *Acher.us* "Hades'te bir felâket ırmağı" (TraLAT; RoWiML 101) şeklinde geçmiştir. Bu tâbirin özellikle Karadeniz için kullanıldığını Bölüm 7'de göstermiştik.

8. HAL - pur/bur > Gk. p̄ag-os "buz" < Ana Türkçe *bud > Türkçe buz

Ogurca *pur/bur* (> Çuv. *pur* "buz"), Gk. *p̄ag*-os kelimesini türetmiş olabilir. Kök *p̄ag* kelimesinde *g* Fransızca "roi" kelimesindeki *r* fonemine, yani genizden bir *rg*h sesine yakın olduğundan, *p̄ag* > pa-*rg*h > par/pur, < Ana Türkçe *bud > Türkçe *buz*. Ogurca *pur/bur*, Bölüm 7'de incelediğimiz Pyretus (*Porata* < Ogurca *Pur-ata* < Türkçe *Buz-ata*), Borysthenes (*Pur-isi-ton* "buz-tanrı-don" veya *Bur-eş-ton* "buz-eş-don") ve yeni adı Dnieper veya Danaber (NemAH 134) (*Don-e-pur* "don-ve-buz") ırmak adlarında, Fırat'ın İbranicesi Burattu (BALWGL, s. 187) [*Bur-attu* < *Bur-Ata* "buz ata"] adında, ve Kırım Türkçesi *perdalez* "kocakarı soğuğu" (ÜDKT) [*pur-dolus(u)* < Türkçe *buz-dolusu* "buz veya dolu fırtınası"] tâbirinde bulunur.

9. HAL - kıry > Gk. kra.s "kıy, hudut" < Ana Türkçe kidyğ "kıy"

Ogurca *kiry* > Çuv. *hırı* "kıy" < A. Türk. *kidyğ* (> Türk. *kıy*) kelimeleri, A. Türk. *kıd-* "kenar dikmek, kıyılamak; korumak" (ErOA) fiilinden türemiştir. Yine, Ogurca *kiry* > Gk. *kra(s)* "kenar, hudut" (LiScGEL), ve İyonca (*a*)*kri* (Gk. *akra*) "son, uç, kenar; en yüksek yer, hisar; en uç (Lat. *extremus*)" (LiScGEL 27, 29), ki baştaki *a-* bir anlam vermek için değil sadece bir ses etkileme amacıyla kullanılan bir fonemdir (LiScGEL 1).

10. HAL - Pelasg. tepae "küçük dağ" < Türkçe tepe

Son olarak, Pelasg dilinde *r*-diyalektinde olmayan normal Türkçe bir kelime, TEPAE, Romalı bilgin Varro (M.Ö. 116-27) tarafından anlamı "küçük dağ" olarak belirtilmiştir (AyET 66). Tarihte bilinen bu tek Pelasgca kelimenin de Anadolu Türkçesindeki TEPE, E-O Türkçe'deki *töpü*, *töpö*, *tüpü* (ErOA; UYG; DLT), ve Çuvaş ve Kazan Türkçesindeki *tübe* (PaÇŞS; TayKT) kelimelerinden başka bir şey olmadığı aşikârdır.

Sumerce, Macarca-Fince ve Çuvaşça gibi başka dillere geçen diğer bazı kelimeler aşağıdaki Ek Lügatçe'de derlenmiş ve incelenmiştir:

PELASGCA (OGURCA) EK LÜGATÇE

-mıl/-mıl [*-miş/-miş*, Çuv. *atmil* "altmış" ve *s'imillyetmil* "yetmiş" kelimelerinde].

-sır Türkçe -sız [Çuv. *us-sır* (PaÇŞS 26:17) < Türkçe *us-sız* "akılsız"].

al hububat, Fincede *elo* "hububat, mısır"

olarak yaşamaktadır [*r* Türkçe aş "gıda"].

ala(k) aşağı, alt [> Mac. *alá* "(yukarı ve) aşağı", Fin. *Ala*- "aşağı, daha aşağı," < Ana Türkçe aşak "aşağı, alt" (DLT)]. Bkz: *altın*.

altı/haltı altı [> Mac. *hat*; Türkçe altı <

Ana Türkçe *haştı > Sum. *ašša/ašša* (Tuna, FalkSUM'dan), veya *aştı* "(beşi) aştı," Fin. *kuusi* (< *huušt(i)*) "altı"].

altın aşağı, alt [> E-O Türkçe altın "aşağı, alt" < Ana Türkçe *aştın/astın* "aşağı." Mahmut Kaşgari'ye göre, *astın*, altın kelimesinin 'fahiş olmayan' bir şeklidir; aslı altındır (DLT I, 108-109)].

ara(k) ayak [> Çuv. *ara/ura* "ayak," < Ana Türkçe *adık* (> Türkçe ayak)].

arı(k) ayık [> Çuv. *arı/orı* "ayık," < Ana Türkçe *adık/adığ* (DLT) > Türkçe ayık].

babbar 'beyaz' [> Sum. *babbar* "beyaz" (ErBMHDF 70), > vavvar > Mac. *fehër* "beyaz," < Ana Türkçe *bayad > Türkçe (z-diyalekti) *beyaz* (Arapçadan alıntı?)].

bal/mal baş, âmir: başlangıç [> Çuv. *pal/pol* "âmir," ve Çuv. *mal* "ön; başlangıç," < Türkçe baş "baş, başlangıç; âmir, lider"]. Keza bkz: 1. Hal.

basil(eus) Hint-Avrupa kökenli olmayan Yunanca bir kelime, "kral, (tanrıların ve insanların) kralı, İran kralı" (LiScGEL 128) [*bas-il* < Türkçe baş-il "hükümdar ve arkadaş, baş-hükümdar, imparator": Türkçe baş, ve Ogurca *él/il* "arkadaş; hükümdar" (UYG; DLT), < Türkçe eş "eş, arkadaş"]].

bel beş [Çuv. *pil-lik* < Türkçe beş-lik "beş liralık": *pil/bel* < Türkçe biş/beş].

ber bez [> Mac. *bör* "deri," > Çuv. *pir* "bez," < Ana Türkçe *bed/bed* "cloth" > Türkçe *bez/béz/böz* "bez" (DLT; UYG; REDH), > Gk. *biss.os* (LiScGEL 136)].

bir biz [> Çuv. *ebir* "biz," < Türkçe biz].

bor- bozmak [> Sum. *bur-* "(bir şeyi) dağıtmak" (GorSP; LanMSL), "(bir büyü-yü) çözmek" (LanMSL), > Türkçe boz-"bozmak, yıkmak" (Tuna)].

dohur [> Çuv. *tohur/tuhur* < Ana Türkçe *dohud > Türkçe dokuz].

él [> O. Türkçe *él/il/el* "arkadaş; devlet, hükümdar" (UYG; DLT I, 49/5), < Türkçe eş "eş, arkadaş"]. Keza bkz: *basileus*.

elik eşik, kapı [> Çuv. *elik* "eşik" (PaÇŞS 3), < Türkçe eşik "eşik, kapı"].

Gur/Ogur genelde RL-diyalekti ile konuşan Türklere verilen ad [Neur(i) (bir İskit kavmi) ve Nair(i) (bir Urartu halkı) gibi isimlerde bulunduğu görtünüyor: Neur(i) <

'n-ur < Türkçe *On-Ogur* (Bölüm 7), ki bu isim sonradan Macarlara verilmiştir, ve Nairi < Nair > 'n-air ('n-eur) > Türkçe *On-Ur/On-Gur/On-Ogur*. Yine, *Bel-Gur* (Bulgar) "Beş Gur/Ogur"; *Beş-Gur* veya *Baş-Gur* (bugünkü Başkırlar) kavim isimleri de Ogur adını taşırlar].

haltın altın [> Türkçe altın < Ana Türkçe *guşdın > *guşyin* > *guşğın* > Sum. *guşkin* [güz-kün] "altın," kelime anlamıyla, "güz güneşi; güneşin altın rengi," ki bu şiirsel anlam Türkçe altın (al-tın) "al ruh" veya Türkçe-Moğolca altan (al-tan) "al şafak" kelimelerinde de vardır: O. Türkçe *tın* "hayat, ruh, öz, nefes" (DLT; UYG)].

hır/ır köpek [> Sum. *ur/ır* "köpek" (ErBMHDF 149), Fin. *koiraa* (< *koir(a)* < *khoir* < *hur*) "köpek"; < Ana Türkçe *hud > *id* > E-O Türkçe *ıt* "köpek," Çuv. *yıdı/yıd*].

hilit- iştirmek [> Mac. *hall(i)- ve* > Çuv. *ilde- (ilte-)* "iştirmek," < Ana Türkçe **hişit-* > Türkçe işt-].

hür üç [> Mac. *har(om)?*, Bask dilinde *hirur/hirr*, *Zazaca hiri* "üç," < Ana Türkçe *hüd > Sum. (z-diyalekti) *es/ez* (üz) > Etrüskçe *huth*, Türkçe üç].

Hyakinth.os (Gk. *Yakinthos*, Türk. *Sümbül*) İspartalı bir kahramanın adı; Yunanlılardan önce yaşayan bir halka ait kelime olup, bir hububat tanrısının adından türemiş olabilir (M. J. Milne, *EncyAm, Greek Mythology*) [Hyakinth < *ukinth(i)* < Türkçe *ekinci* "ekinci, çiftçi"]].

ırık/yırık serbest, hür [> Çuv. *irik/yirik* "serbest, hür" (PaÇŞS 55) (< E-O Türkçe *ıduk* "hür, mukaddes, takdis edilip serbest bırakılmış") < *ır-yır-* "göndermek, serbest bırakmak" < Türkçe *ıd-* "göndermek, yollamak; takdis edip serbest bırakmak, salmak"]].

ikır ikiz [> Çuv. *yigir* (PaÇŞS 212), < Türkçe ikiz/ikiz].

ir iz [> Çuv. *yir/ir* (PaÇŞS 213) (< Türkçe iz)].

isikör kör (tek gözlü?) [muhtemelen, *isi-kör* > Çuv. *sokkr* "kör," Dobruca-Kırım Türkçesi sokur, Kaz. *sukur*, Mon. *sohor* "kör" (MGT:3), < Ana Türkçe *isi-köd "bir göz": Türkçe *ıstısi* (< *idilidi*) "tanrı,

sahip; bir, Vahit," Çuv. *ıdlut* "tek" (PaÇSS 52); ve A. Türk. *kōd (> Oğurca kör, ve > Türk. köz) "göz." Çuv. *sokkar* kelimesinin başka yorumları için, bkz: Bölüm 3].

har-/kar- kazmak [> Sum. *har-* "kazmak" (PriMSL), > Türkçe *kaz-* "kazmak" (Tuna), < Ana Türkçe *kaç-].

harın kayın, kayın ağacı [> Çuv. *harın*, < Ana Türkçe *kağın* > Türkçe *kayın*].

kar/har kaz [> Çuv. *hor*, < Türkçe *kaz*].

kıl kış [> Çuv. *kıl*, < Türkçe *kış*].

kır- (1) "kırmak; duvar dikmek, önünü kesmek" [> Türkçe *kır-* "kırmak," < Ana Türkçe *kıd-* "kenar dikmek, kıyılamak; korumak" (ErOA), "kırmak, önünü kesmek." Bu fiil, İskitçeye Kremni ("Dik Kayalar") kelimesini vermiştir: Kremni < Türkçe *Kırım/kırım* "Kırım yarımadası ve şehri"; "kırma; duvar"].

kır- (2) "kızmak" [> Çuv. *kır-/hır-*, < Türkçe *kız-* "kızmak"].

kır kız [> Çuv. *hır* "kız," < Ana Türkçe *kıd > Türkçe *kız*, Başkız Türkçesi *kız*].

kuyal güneş [> Çuv. *hvel*, < Türkçe *kuyay* "güneş"].

kümlül Türkçe gümüş [> Çuv. *kümlül*].

kür güz [> Çuv. *kür*, < Türkçe *küz/güz*].

Larissa Batı Anadolu'da bir Pelasg şehri [< 'Lar-issi < Türkçe *Ular?*-issi, veya *Ular-issi* "oğulların şehri; yiğitlerin koruyucusu." Bu *ul* kelimesi Sum. *lu/lu* "adam, erkek," veya Kırım Türkçesi *ul* "oğul" (ÜIDKT 92) kelimeleri ile eş anlamlıdır].

ör kendi, öz [> Çuv. *var/ör/ür* "öz, kendi; karın," < Ana Türkçe *ōd*, > Türkçe *öz* "öz, kendi; can, ruh"].

perdalez (Dobruca-Kırım diyalekti) *kocakarın soğuğu* (ÜIDKT 61) [*per-dalez* < *per-dolus(u)* < *buz-dolusu*, yani, *buz yağmuru*, *buz fırtınası* (Oğurca, Çuvaşça *per*, *pur* < Türkçe *puz*, *buz*, Türkçe *tolu*, *dolu* "buz taneleri şeklinde yağın yağmur")].

pogar/bogar boğaz [> Çuv. *pır* (*pur*, *pıgır*) "boğaz"].

sar saz, sazlık [> Mac. *sár/şár* "çamur," > Çuv. *şar* "bataklık," < Oğuzca *saz*].

sekir sekiz [> Çuv. *sagir/sakkir*, < Türkçe *sekiz*].

tal taş [> Çuv. *çal/çol* "taş," < Türkçe *taş*].

tengir deniz [> Mac. *tenger*, < Türkçe *tengiz*].

tıl/dıl dış [> Çuv. *tıl*, < Türkçe *taş/dış*].

tir- diz- "dizmek" [> Çuv. *tir* "dizmek," < Türkçe *tüz-/diz-* "dizmek"].

tur tuz [> Çuv. *tur/tvar*, < Türkçe *tuz*. Oğurca *tur* kelimesi, Tuna'nın eski adı *İster* (*İsi-tur/İsi-tur* < Türkçe *İsi-tuz* "tuz tanrısı"), ve Dniester'in eski adı *Tyras* (*Tur-eş* < Türkçe *tuz-eş* "tuz'a eş") isimlerinde bulunur (Bölüm 7)].

ul temel (> O. Türkçe *ul* "duvar temeli" (Tuna), < Sum. [ve Ana Türkçe] *uş* "temel" (DeiSL)).

urı- uyumak [> Çuv. *vırı-/urı-* "uyumak" (< *vıran-/uran-* "uyanmak" (PaÇSS 199)), < Ana Türkçe *udı-* "uyumak" > Türkçe *uyı-/uyu-*].

urun uzun [> Çuv. *vurum* (PaÇSS 199), < Türkçe *uzun*].

(y)ala- yaşamak [> Fin. *Elä-* (Mac. *Él-*), < Türkçe *yaşa-* "yaşamak"].

yar-/cır- yazmak, çizmek [> Mac. *ír-* "yazmak," > Çuv. *s'ır-* (< *cır-/çar-*) "yazmak" (< Türkçe *cız-/yaz-* "çizmek, yazmak"), > Sum. *sar* "yazmak" (LanMSL; GorSP) < Oğuzca *yaz-* "yazmak" (Tuna); < Ana Türkçe *yağ/*cıd-].

yaran yaya, yayan [> Çuv. *s'oran* (*caran*) "yaya, yayan" (PaÇSS 147) < Ana Türkçe *yadan/yada* > E-O Türkçe *yadag* (ErOA; DLT), > Türkçe *yayan/yaya*].

yıl/yal yıl, yaş [> Çuv. *s'ıl/cıl* "yaş," Farsça *sâl* "yıl," < Ana Türkçe *yış/yaş*].

yıldır/cıldır yıldız [> Çuv. *s'ıldır* (*tsıldır*), < Türkçe *yıldız*].

yır- [> Çuv. *yar-/yır-* "göndermek, serbest bırakmak" (PaÇSS 206), < E-O Türkçe *yıd-/ıd-* "göndermek, takdis edip serbest bırakmak"]. Bkz: *ırık*.

yür yüz [> Çuv. *s'ır/s'ür/tsür* (< *cür* < *yür*), < Ana Türkçe *yüd > Türkçe *yüz*, Mac. *száz* (< *tsaz* < *caz/cüz/cüz*) "yüz"].

BÖLÜM 14

ETİ (HİTİT - HATTİ) DİLİ

Hitit ve Hatti ifadelerini bilerek yanyana yazdım, zira, her iki kelime de, Tevrat'taki Etileri temsil eden "Het" adından kaynaklanır. 'Hitit' veya 'Hititçe' adı maalesef yanlışlıkla Naşi'ce (*Neşili*) denen bir dile verilmiştir.¹ Naşi'ce, bir Hint-Avrupa gramer sentaksı içermekte, ancak kelime hazinesinin kısıtlı olmasına karşın içinde çok miktarda Hattice (Etiler) kelimeler² ve Akkadca ve Sumerce 'ideogramlar' bulunmaktadır. Prof. Gurney'e göre, bilhassa Sumerce 'ideogramlar' okunurken muhtemelen bunlar telaffuz edilmeyip onların yerine Hititçe (Naşi'ce) karşılıkları düşünülerek (?) metin okunurdu, ve Hint-Avrupa kökenli kelimeler nispeten azdı.³ Bu dilin ve sahiplerinin orijini meselesi tartışılır bir mevzu olarak kendini gösteriyor.⁴

Güterbock, Hatti dili ile Neşa dili arasındaki ilişkiyi kısaca belirtiyor:

"Hititler, Hattilerin diline Hattice (*Hattili*), yani Hatti yurdunun dili, kendi dillerine Naşi'ce (*Neşili*) adını verdiler... Modern dilciler *Neşili* diline daha önceden "Hitit" adını verdiklerinden, *Hattili* için yeni bir kelime icat etmeleri gerekiyordu ve böylece "Hattice" ifadesi doğdu. Şimdi Hint-Avrupa *Nesili* diline "Hititçe", veya bazen 'açıklık uğruna' "Naşi'ce" diyoruz."⁵

Yani, Hattiler'in adı Neşalılara verilmişti. Anadolululara yapılan bu haksızlığı düzeltme çabaları boş çıktı, ve Hint-Avrupalılar bu Hitit ismiyle Anadolu'nun yerli halkına ait kültüre, mitolojiye ve uygarlığa sahip çıktılar.

Önceki bölümlerdeki incelememiz sonucunda, Türkçe-konuşan bir uygarlık ormanı ortaya çıkınca, ve de şimdiki bölümde elde ettiğimiz sonuçlar, yukarıdaki yanlışlığın düzeltilmesini zorunlu kılmaktadır. Binaenaleyh, biz bundan böyle ve hakikaten 'açıklık uğruna' "Hitit/Hititçe" kelimesini Hattiler ve dilleri için, Naşi'ce (*Neşili*) tâbirini de Neşalılardan Hint-Avrupa

¹ Neşili/Naşi'ce adı, daha önce Hattilere ait olan Neşa (Kaneş, bugünkü Kültepe) şchriinden gelmektedir (AkACT 7).

² Güterbock'un ifadesiyle: "Hititçe (Naşi'ce), Hatti dilinin temeli üzerine kurulmuştur... Hitit mitolojisinde geçen tanrılar hep yerli Anadolulu olup başlıcaları Hattilere aittir" (KraMAW 142, 143).

³ GurHIT: Giriş ve VI.A.1. Köşeli parantez içindeki ifadeler bize aittir.

⁴ GhIR 61: dip-not.

⁵ Güterbock, KraMAW 141-142.

dili için kullanacağız. Mamafih, referanslardan aldığımız bazı bilgileri aktarıırken bu Hitit kelimesini Hint-Avrupa dili için kullanmak mecburiyetinde kaldığımızda parantez içinde asıl anlamını belirteceğiz.

Prof. Akurgal'a göre, Hitit tarihi dört devreye ayrılır. Birincisi olan Hatti Uygurluğu Devri (M.Ö. 2500-2000), sonraki üç Hitit devrine tesirini taşımıştır: İlk Şehir-Devletleri Devri (2000-1750), ki bu devir son Neşa kralı Anitta'nın sarayının yakılması ile son bulmuştu⁶; Krallık Devri (1750-1450), ve İmparatorluk Devri (1450-1180). Akurgal, şu önemli müşahedeleri yapıyor: "Hitit kültüründe bariz olarak görülen Hatti unsurları, Hattilerin yüksek bir entelektüel seviyede bulduklarını, Mezopotamya dışında çağın ilk uygar milleti olduklarını gösterir... Hititlerin, Hattilere ait olan yer ve şahıs adlarını aynen benimsemeleri iki unsur arasındaki kaynaşmayı gösterir" (AkACT 5, 7).

Tudhaliya ile başlayan İmparatorluk devrinden hemen önce, Kral Telipinu (1525-1500) öldükten sonra Krallık devrinin son elli yılında Hitit devleti muhtemelen kuvvetli Hurri-Mitanni idaresi altında idi.

ÇİVİ-YAZILI METİNLER

Orta Anadolu'da, Boghazköy-Hattuşas'da bulunan kil tabletler üzerine çivi-yazısı ile yazılmış metinler arasında en bol olanı, dil yapısı bakımından Hint-Avrupa kökenli fakat kelime hazinesinin çoğu Hint-Avrupalı olmayan Hattice, Akkadca, Sumerce ve Hurrice kelimelerden oluşan Hitit (*Neşili*) dili idi. İmparatorluk devrinde, kralların resmî yazıları sadece Neşili ve Akkad dilleri ile, az bir kısmı da Hurrice yazılmıştı. Mamafih, Boğazköy'de bol miktarda dinî mahiyette Hurrice metinler ortaya çıkarılmıştır.

'HİTİT [Neşili?] HİYEROGLİF' VEYA 'TABAL' DİLİ

Gurney'e göre, 'boustrophedon' tarzı denen, sağdan sola ve sonra soldan sağa okunan ve hemen hepsi taş anıtlar veya kayalar ve bir kısmı da kral mühürleri üzerinde bulunan bu yazı sistemi, yaklaşık M.Ö. 1500 yıllarında icat edilmiş olup Likya dili ile ilişkilidir. Hiyeroglif yazıtlı anıtlar genelde İmparatorluk devrinden sonraya ait olup çoğu Tabal denen ülkede bulunmuştur. Bundan dolayı da Forrer bu dile 'Tabalca' adını vermiştir. Bu yazının ilk örnekleri Kilikya bölgesinde, Kizzuvatna kralı İspuhtasus'un mühürü üzerinde bulunmuştu.⁷ Hiyeroglif işaretlerinin bazıları, sağdan sola okunan

⁶ Lloyd, Seton, *Early Highland Peoples of Anatolia*, Thames and Hudson, London, 1967 (LloEHPA), s. 55.

⁷ GurHIT VI.A.9; VI.B. Prof. Gurney, Kizzuvatna'nın Roma devri Kataonia'sına tekabül ettiğini ve Kilikya ovasının kuzeydoğu kısımlarını da içerdiğini yazar (GurHIT I.2). Prof.

şekliyle Resim 15'de (CleLL, Şek. 8) verilmiştir.

Hitit (Neşili) çivi veya hiyeroglif yazılarında geçen bazı ilginç kelimeler ve şahıs adlarını aşağıda inceledik. Bunu yaparken, bazen seslileri geri planda bırakarak daha ziyade sessiz fonemlere ağırlık verdik.⁸ Bazı hallerde seslilerde düzeltmeler yaptık. İlk incelememizde Hitit/Hatti (Het) adının kökü olabilecek 'ihya edilmiş' muhtemel bir ana kelimeyi aradık.

1. HAL - Gudh/Gud/Ht/Het "kut"

Türkçe-konuşan grupların, bilhassa tarihin en büyük kavimlerinden olan *Guz/Gur* (Oguz/Ogur) adlarının en eski köklerini ararken, Türk şive ve dil kurallarına göre bu adların *d/d*-diyalektinde bir kelime olması gerektiğini ve yukarıdaki *z-* ve *r-*diyalektindeki adları doğurabilecek bu ana kelimenin de ancak *Gud/Gud* olabileceğini düşündüm.

Homeros'un şu, "... Hyde'nin zengin mülkündeki karlı Tmolos dağının eteklerinde" (İlyada XX) cümlesindeki *Hyde* kelimesi bir yer adından ziyade geçmiş zamanda yaşamış bir kralın adını andırıyor. Strabon da, "Bazıları Sardeis'e, bazıları da akropolisine *Hydê* der" (XIII.4.6) ifadesiyle aynı Lydia bölgesine işaret eder. *Hyde* kelimesi, Tevrat'ta Hatti ülkesini ve halkını temsil eden *Het* adına uyuyor. *Het*, Kenan'ın oğlu olup, *Hivî* (Hurri) ile kardeştir (Tekvin 10.15-17). Şurası ilginçtir ki, Homeros bu ifadeyle Hitit/Hatti yurdunun hakikaten bilindiği M.Ö. 2200 yıllarından öncesini aksettirmektedir. Bu sıralarda Akkad kralı Sargon'un (y. M.Ö. 2380-2335) torunu Naramsin'in, 17 düşman kralının oluşturduğu bir orduya karşı savaştığı, bu krallar arasında Hatti kralı Pamba'nın da bulunduğu kayıtlarda yazılıdır (GurHIT I.1).

Het, Mısır hiyeroglifinde *Ht* kelimesi ile yazılmıştır (CeTV 39). Aynı kelimeyi ben Elâmca Ka-ut-ba-du-ka⁹ [*Het-batuk-a* "Hatti/Hitit halkının battığı (yok olduğu) ülke; Kappadokya"] kelimesinde buldum, ki burada *Kaut/Kat/Hat/Het* "Hatti/Hitit," ve Türkçe *bat-ık* "batmış, yokolmuş" anlamındadır. *Ht/Kt* kelimesi, Prof. Frye tarafından Orta Farsçada [?] Sâmi [?] bir tâbir olarak kabul edilen GDH ("saltanat ihtişamı, haşmet") ideogramını (FryHP, 64) hatıra getiriyor. Bu kelimenin Türkçe *kut* ("kut, uğur, devlet, saadet" (ErOA; DLT; ÇaTL 64; REDH)) olması ve *Het* (Hatti) karşılığı bir

Akurgal, Kizzuvatna'nın bir Hurri yurdu olduğuna işaret eder (AkACT 309).

⁸ Gurney'e göre, Neşililer çivi yazılarını okurken, eğer kelimelerde ikiden fazla sessiz bulunursa, veya kelime başında ve sonunda birden fazla sessiz varsa, seslileri telaffuz etmeden, çivi işaretlerini sadece sessiz fonemlermiş gibi kullandılar (GurHIT VI.A.1). Bu da hece yazılarının fonetik değerlerinin her zaman doğru bir transliterasyonu temsil edemeyeceğini gösterir.

⁹ Ka-ut-ba-du-ka, > Farsça *Katpatuka*, Bab. *Kaatpatukka*, Gk. *Kappadokia* (PapRAE 3.4). Bkz: Bölüm 21.

Ana Türkçe *kud kelimesinin de Guz/Oğuz ve Gur/Ogur kavim adlarının atası olması mümkündür. Bu halde, *Hei/Heta* ("Hatti yurdu") adı, *Kud-a* veya *Kut-a* "saadet yurdu, kutlu yurt," ve payitaht şehri Hattuşaş adı (Hattuşaş > *Heta-ıssı*) da *Kut-a ıssı* "saadet yurdu koruyucusu" veya *Kut-ıssı* "kut sahibi; kut şehri" şeklinde analiz edilebilir. Yukarıda adı geçen Hyde adının, E. Türkçe *idi* "Tanrı; Rab; efendi" kelimesinin *h*-diyalektinde bir şekli olması da ikinci bir yorum olarak düşünülebilir: *idi* < *Hidi* > Hyde.

2. HAL - HİTİT-HATTİ KRALİYET İSİMLERİ

Hitit (Neşili) kral adları genellikle Hint-Avrupa veya Neşili kökenli değillerdi. Ceram, bu adların Proto-Hattice olduğunu, ve Tanrı adlarının da ya Hattice ya da Hurrice olduğunu söyler (CeTV 119). Bilhassa, İmparatorluk devri krallarının Hurri kökenli olduğuna inanılmaktadır. Prof. Gurney'e göre, Tudhaliya (M.Ö. 1460-1440) ile başlayan hanedanın Hurri kökenli olması hakkında bazı bilgiler mevcuttur (GurHIT s. xv). Biz aşağıda, bazı kral isimlerinin, çivi yazılarından veya mühürlerindeki hiyerogliflerden gördüğümüz kadarıyla Hint-Avrupa kökenli olmadıklarını göstereceğiz:

Mursili/Mursil/Mursilis

Bir taht ünvanı olan bu adla bilinen krallar: Babil seferi ile Hammurabi sülâlesine son veren ve Kassitlere yolu açan Mursili I (y. M.Ö. 1620-1590), Mursili II (1339-1306), ve Urhi-Teşub adıyla bilinen Mursili III. Biz bu ünvan adının, muhtelif yazılış şekillerine göre, transkripsiyonunu şöyle yapıyoruz:

- (1) Mur-'si-li [< Türkçe *Mir-isi-li* "tanrılı kral"]
- (2) Mur-'si-l [< Türkçe *Mir-çul* "kral (ve) pınar"]
- (3) Mur-'sil-is [< Türkçe *Mir-çul-ıssı* "kral, pınar tanrısı"]

ki burada, Çuv. *çul/s'ul* "çeşme, pınar" (PaÇŞS 137), < Türkçe *yul* "çeşme, kaynak, pınar, kuyu" (DLT).

Tudhaliyas/Tudhaliya

Tudhaliyas veya Tudhaliya adını da şöyle okuyabiliriz:

- (1) Tudhaliyas [*Tod-kalı-yaş* "toy (kuşu), ebedî yaş(ında)"]
- (2) Tudhaliya [*Tod-kalı-ıye* "toy (kuşu), ebedî sahip"]

Tudhaliyas IV (GurHIT, Resim 15; CeTV 142), Hattusili ve diğer kral

rölyeplerinde (Resim 16-a; 16-b) görülen ve Kutsal krallığı temsil eden, kanatları açık kuş veya kanatlı güneş sembolü (AkACT 311), pekâlâ bir büyük toy (Lat. *Otis tarda*) kuşunu temsil edebilir. Prof. Gurney, sembolün aynı devrin önemli bir devleti olan Mitanni (Hurri) krallığından alındığını söyler (GurHIT II.1; IX). Hakikaten bu sembolü Kral Sauşatar'ın mühüründe de görüyoruz.¹⁰ Sembolün adı *Edikula* idi.

Hattusil

Hitit kralı Hattusil'in (M.Ö. 1275-1250) adı bir Mısır hiyeroglif metninde *Hetasar* şeklinde geçer. Bu kralın mühüründeki Hitit hiyeroglif yazısının da (Resim 16-a), sağdan sola okurken, şu işaretler bulunmaktadır:

Büyük Kral : *He* : *tta* : Büyük Kral

veya

Büyük Kral : *Heta* : Büyük Kral

yani:

"büyük kral, Hatti'nin büyük kralı"

Bu ünvan, Mısır metnindeki *Heta-sar* ["Hatti ser; Hatti kralı"] kelimesinin hemen hemen aynısıdır, ki burada *ser* kelimesi "baş; kral" anlamındadır.

Hattusili/Hattusil adının kendisini ise şöyle okuyoruz:

(1) Hatti-'si-li [< Türkçe *Hatti-isi-li* "Hitit tanrılı"]

veya

(2) Hatti-sil veya Hatti-sul [< Türkçe *Hatti-çul* "Hitit pınarı"]

Muvatalli [Büyük Kral Ma-za-li "Ana-Tanrıça'lı büyük kral"]

Kral Muvatalli (M.Ö. 1306-1282) mühürünün (Resim 16-b) sol tarafındaki hiyeroglif sembol ve işaretlerden yukarıdan aşağı doğru sıralanan üç işareti, Resim 15'den faydalanarak, *me/mil/ma*,¹¹ *za* ve *li* şeklinde okuyoruz, ve tam metin de şu şekli alıyor:

Büyük Kral sembolü : *me* : *za* : *li*

veya

¹⁰ Mebrure Tosun, *Mezopotamya Silindir Mühürlerinde Hurri-Mitami Üslubu*, A-ÜDTCF, TTKB, Ankara, 1956 (ToMSMİM), Şek. 1.

¹¹ Akurgal bu işareti *'mi'* veya *'ma'* şeklinde okuyor (AkACT 292).

Büyük Kral *Mezali* (veya *Mazali*)

ki burada *Mazali* kelimesini, *ma-z(a)-li* > *'ma-'z'-li* > Türkçe *Ama-izi-li* "Ana-Tanrıça-lı (büyük kral)"; veya, *'mi-'z'-li* > Türkçe *İm-i-izi-li* "işaret-i 'Ana-Tanrıçalı' (büyük kral)" şeklinde analiz edebiliriz.

Muvatalli adının kendisi de hiyeroglif yazısı ile eş anlamlıdır: Muvatalli < *'mu-va-ta-li* < Türkçe *Ama-iti-li* ("Ana-Tanrıçalı (büyük kral)"), ki burada *izi* yerine *iti* (< Ana Türkçe *idi* "tanrı") kullanılmıştır.

Arnuvanda [*Erin ongdi* "yiğit'in kurtuldu"]

İmparatorluk devrinin aynı ismi taşıyan üç kralından biri olan Arnuvanda (M.Ö. 1220-1190), Hattusil'in ve Kraliçe Puduhepa'nın torunu idi. Adını şöyle analiz edebiliriz: (1) Arnuvanda < *Ar-n-van-da* < Türkçe *Er-in-onlong-dı* "yiğit'in kurtuldu (iyileşti)"; veya (2) Arnuvanda < *Ar-n-uvan-da* < Türkçe *Er-in-övün-di* "erlerin (senle) övündü."

Puduhepa [*Bedük Apa* "büyük ana"]

Kraliçe Puduhepa, Kizzuvatna büyük rahibinin kızı idi (GurHIT I.3). Bu isimde, Türkçe *d-* ve *p-* (< *b-*) diyalektlerinin en mükemmel bir örneğini görüyoruz: *Puduḫ-Epa* < *Buduḫ-Apa* < Türkçe *Bedük Apa* "büyük ana." Fırtına-tanrısı Teşub'ın karısı Hepatu adı da aynı etimolojiye sahiptir: *Hepatu* < Türkçe *Apa-iti* "ana tanrıça"; Türkçe *bedük* > Mod. Türkçe *büyük* (< *bedü-* "büyümek" ve isim yapan *-k* eki).

Diğer kral adları Lügatçe'de incelenmiştir.

3. HAL - İki Dilli Tarkondemos (Tarkumova) Mühürü (Çivi-yazılı Metin)

Çevresinde çivi yazılı bir metin, ortasında da bir kral resminin her iki tarafında Hitit hiyeroglifleri bulunan bu mühürün (Resim 12-a) çivi yazılı kısmını daha önce Bölüm 11'de (2. Hal) Frig Dili altında incelemiştik. Mammafi, Prof. Gurney bunu, "Hitit oyma sanatının en mükemmel ve tipik örneklerinden biri" olarak gördüğünden (GurHIT IX), yazıtı bu bölüme de almak gereği duyuldu. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Tarkondemos çivi yazıtı, herhalde Prof. Sayce tarafından, *tar-rik-tim mesar mat erm-me-e* "Tarriktimme, Erme ülkesinin kralı" olarak okunmuş ve tercüme edilmişti.

Biz ise cümleyi şöyle okuyoruz:

'tar-rik-tim me sar mat erm-me-e

veya

'tar-rik-tim me Sar Mat Arim-me

yahut açık fonetiğiyle şöyle yazıp tercüme ediyoruz:

otur-ık-tım me(n) Ser Mata Arim-me

"Ben Kral Mete, Aramî ülkesinde tahta çıktım"

veya,

"Ben Kral Mete, Aramîlerin kralı idim"

Yazı tam bir daire içinde yazıldığı için, *me-sar* heceleri ile başlayarak daha düzgün bir cümle elde edebiliriz:

men Ser Mata Arim-me otur-ık-tım

"Ben Kral Mete, Aramîlere (hükümdar olarak tahta) oturmuştum"

veya

"Ben Kral Mete, Aramîlerin hükümdarı olarak tahta çıktım"

4. HAL - İki Dilli Tarkondemos Mühürü (Hiyeroglif Metin)

Mühürün ortasında (Resim 12-a) bulunan hiyeroglif yazılarından sol taraftakiler saat yelkovanının aksi yönünde sıralanırlar. İlk sembolün "tanrı" ve en aşağıdaki iki sembolün de "kral" ve "ülke" anlamını taşıdığı biliniyor (CleLL 122). Resim 15 ile mukayese ederek, 'me' hecesini kolayca buluruz. Bu hecenin altındaki işaretin, 2. Hal'de incelediğimiz Hattusili mühürü ile mukayese edilirse, *Het/Heta* ("Hatti") kelimesindeki *'tita'* hecesine tekabül ettiği görülür. Sağ tarafta ise işaretler tersine yazılmıştır, ve burada "tanrı" sembolü yerine *telde*, veya *ti/di* [< Türkçe *itili/di* "tanrı"] hecesini okuyoruz. Diğer sembol ve işaretler sol taraftakilerin aynıdır.

Böylece, soldaki hiyeroglif metin şu şekilde okunmalıdır:

'Tanrı : *Me-t/Ma-ta'* : Kral : Ülke

ve sağ tarafta:

'*teliti* : *Me-t/Ma-ta'* : Kral : Ülke

ki her ikisi de aynı anlamı taşır:

"Tanrı Midas' ülkenin kralı"

Bu ifade, 3. Hal'deki çivi yazısının tercümesi olan,

"Ben Kral Mete, Aramîlerin kralı idim"

cümlesinin oldukça kısaltılmış bir şeklidir.

Çivi ve hiyeroglif yazıları arasında bariz farklar vardır. Çok daha ayrıntılı olan çivi yazısında Kral Mita/Mata/Midas tanrılaştırılmamıştır. Ülkenin veya halkın adı verilmiş, metin birinci şahıs tekil ağzından yazılmıştır. İki yazının özleri aynı olmakla beraber Tarkondemos mühürü tam anlamıyla iki dilli bir mühür sayılmaz. Fonemleri bakımından her iki yazıda müşterek olan sadece bir *Mat/Mata* kelimesi mevcuttur.

Mühürdeki iki yazıtın tercümesi gösteriyor ki, bir Hitit (Neşili) mühürü olarak tanımlanan mühür aslında bir Frig veya Muşki kralına ait olmalıdır. Prof. Gurney, Arnuvandas III (M.Ö. 1220-1190) zamanında Batı Anadolu'da bir Arzava kralı Maddu-vatta(s) ile Doğu Anadolu'da faaliyette bulunan Mita adlı bir şahıstan söz eder (GurHIT I.3; II.4). Bölüm 11'de incelenen Madduvatta adı Türkçe bir etimolojiye sahiptir: [Madduvatta > *Mada Ata* "Atası Mete"; veya > *Mata-iti* < *Mata-idi* "Tanrı Mete"]. İki adın aynı kralı temsil etmesi mümkündür. Daha önce yaşayan, Suppiluliuma'ya (M.Ö. 1380-1340) tâbi Mitanni kralı Tuşratta'nın bir oğlunun adı da Mattivaza [Mattivaza > *Mata-izi* < Türkçe *Mata-idi* "Tanrı Mete"] idi, ki bu isim yukarıdaki Madduvatta adının aynıdır; sadece 't' yerine 'z' gelmiştir.

Arim kelimesini Bölüm 11'de izah etmiştik. Yunanca çoğulu olan Arimoi (Arimler, Aramîler) ifadesini Strabon da kullanmış, 'Arimoi ülkesi'nin Lydia'da yahut Batı Frigya'da, Yunanca "yanıp kül olan yer" anlamına gelen 'Katakekaumene' denen bir yer olduğunu kabul etmiştir (XII.8.19; XIII.4.6). Strabon yukarıdaki ifadesini tamamlayarak, Ksanthos'a göre, Arimoi ülkesinin Arim.us adlı bir kralı olduğunu söyler (XIII.4.11).

5. HAL - Edikula [İdi-kulı "Tanrı kulu"]

Hitit/Hatti krallarının adı Edikula denilen bir simgeyle belirlenmiş, ve kralın adının üstüne yerleştirilmişti. Bu kelime mükemmel bir Türkçe etimolojiye sahiptir: Edikula < Türkçe *İdi-kul-ı* "Tanrı kulu." Mahmut Kaşgarî de bu ifadeyi aynen kullanmıştır: "Anlattıklarına göre Balasagun dağlarında bir din ulu'su yaşarmış. Bir gün sert bir kaya üzerine "**Tengri kulı** Kulbak" diye yazar... İzleri bugüne kadar durmakta imiş" (DLT I, 474-475).

6. HAL - İşputahsus ["hatasız tanrı"]

Kilikya bölgesinde bir Hurri ülkesi olan Kizzuvatna'nın kralına ait olan

bu ad da Türkçe bir etimolojiye sahiptir: **İşputahsus** > *İş'-putah-sus* < Türkçe *İsi-budaksız* "tanrı-budaksız; hatasız tanrı": Türkçe *budak* "dal, budak," ve *isi* (< *idi*) "tanrı; sahip."

7. HAL - Sam'al kralı Sulumeli [*Za-ma-li* "Tanrıça-Ana-lı"],

M.Ö. 9. yüzyılda, Malatya kralı bulunan Sulumeli/Sulumal'ın hiyeroglif işaret ve sembollerle yazılı adında (Resim 16-c), sağdan sola okunduğunda, *milma* ve *li* heceleri Akurgal tarafından verilmiştir (AkACT 292). Fakat, ilk işaret Asurî kayıtlarına dayanarak *sulu* olarak kaydedilmiştir. Biz bu işareti *z/za* olarak okuyoruz, ki bu işaret Karkamış hiyeroglif yazısında (Resim 16-d), ve Muvatallı mühüründe (2. Hal) bariz şekilde belirlenmiştir. Böylece, Sulumeli metni şöyle okunur:

Kral sembolü : *za* : *ma* : *li* : Kral sembolü

veya

Kral : *Zamali* : Kral

yani:

"Kral, Zamali (Sam'al) kralı"

Sam'al (Zincirli), Torosların güney yamaçlarında kurulmuş bir Aramî şehir-devleti idi. Yazıt Malatya'da bulunduğuna göre, o zamanlarda Malatya'nın Sam'al'a tâbi olduğu düşünülebilir.

Okuduğumuz Zamali veya Z-ma-li kelimesi, 'z'-ma-li > Türkçe *İzi-Ama-li* "Tanrıça-Ana-lı" şeklinde analiz edilebilir, ki bu, Muvatallı mühürünün hemen hemen aynıdır; sadece *Ana-Tanrıça* yerine *Tanrıça-Ana* gelmiştir.

Sam'al şehrinin eski adı Ya'diya idi (GurHIT I.4). Sulumeli ve Muvatallı yazılarının tercümesi, bu Sam'al (Zamali) kelimesinin bir şahıs adı veya ünvanı olarak kullanıldığı kadar herhangi bir şehir veya ülke adı olarak ta kullanılabileceğini gösteriyor. Öyleyse, Ya'diya adı bu şehir-devletin hakikî adı olabilir. Bu kelime de Türkçe izah edilebilir: Ya'-di-ya < Türkçe *İye-İdi-ye* "Rab Tanrı ülkesi" veya "Sahibe Tanrıça ülkesi," ki Türkçe (*y*-diyalekti) *ıye* (< Ana Türkçe *idi*) "sahip, sahibe; tanrı, tanrıça," ve *-ye/-ya* "-ülkesi."

8. HAL - [Azitavadda (ztdv) "Tanrı doğdu"]

Azitavadda¹² (y. M.Ö. 730) eski Adana (*Dnny* "Danuni'ler") kralı idi.

¹²Bu oldukça doğru okunmuş için, bkz: A. Dupond-Sommer, "Azitavadda, roi des Danouniens," *Revue d'Assyriologie*, XLII, 1948 (DuAD); ve C. H. Gordon, "Azitavadda's

Karatepe'de bulunan yazıtların Fenikece kısmında adı *zıvd* veya *azıvd* (CeTV 292) şeklinde yazılmıştır, ki bu bizce açık bir Türkçe sentaksa sahiptir: 'z't'vd' veya 'az't'vd' > *Izı tıvdı* < Türkçe *İzi tovdı* veya *İdi toğdı* "tanrı doğdu."

9. HAL – aššušanni "at tutan(ı); seyis"

Hint-Avrupa kökenli, yani Naşice olduğu düşünülen bu kelime,¹³ açık bir Türkçe etimolojiye sahiptir. Bizim "š" çivi işaretiyle ilgili bulduğumuz yeni fonemler¹⁴ (š = t, s, ş, z) sayesinde, bu kelimeyi doğru olarak şöyle okuyabiliriz: *at-tu-tan-ni*, veya *at-tut-an-ı* "atı tutan kimse; seyis." Türkçe olan bu güzel ifade, hem Hititçe (Hattice) hem de Hurrice bir kelimedir.

10. HAL - Marassantiya Irmağı Mitolojisi

Marassantiya, *Kızılırmak* nehrinin Hititçe adı idi (GurHIT I.1). "Kaybolan Tanrı" adlı, kökte bir Hitit/Hatti destanı olan Hitit/ Neşili Telipinu masalında, bu ırmak hakkında ilginç satırlar vardır:

Eskiden Marassantiya gelişigüzel akardı, fakat (Nerik şehrinin) Fırtına-tanrısı onu çevirdi ve güneşe [Güneş-tanrısına] doğru akıtarak Nerik'in yakınından geçmesini sağladı...
Fırtına-tanrısı, Marassantiya ırmağına seslendi:
"(Bu) *senin için bir ant olsun; sakin güzergâhını değiştirme!*"
Marassantiya onu dinledi ve güzergâhını değiştirdi.¹⁵

Hakikaten, Marassantiya adı Fırtına-tanrısının bu isteğine uygun bir anlam taşımaktadır: *m = b* transformasyonu ile, Mar-assa-n-tiya > Bar-assa-n-ti-ya > Bar-issi-n-ti-ya < Türkçe *Bar-Issı-n-İdi-ye* "var (git) Rabbin (Efendin) Tanrıya," veya "Rabbin olan Güneşin (Güneş-tanrısının) yolunda git!," ki burada *bar-* "gitmek, erişmek," *ıssı* "efendisi, Rabbi," *idilidi* "Tanrı," ve *-n*, ikinci şahıs tekil iyelik zamir ekidir.

11. HAL - Fırtına ve Güneş Tanrıları, Taru ve Estan

Bu iki Hitit/Hatti tanrı¹⁶ adları Türkçe izah edilebilir: Fırtına-tanrısı

Phoenician Inscription," *Journal of Near Eastern Studies*, VIII, 1949 (GoAPI).

¹³ M. J. Dresden, *KraMAW* 333.

¹⁴ Akamen Elâmcasının Çözümü' başlıklı Bölüm 21'e bakınız.

¹⁵ Güterbock (KraMAW 153), Marassanta şeklinde yazar. Biz Gurney'inkini tercih ettik.

¹⁶ Güterbock (KraMAW 149).

Taru (Çuv. *Tarı*) < Türk. *Ta(n)rı*; ve Güneş-tanrısı **Estan**, (1) < Türk. *İsi-Tan* "tanrı-şafak; şafak tanrısı"; (2) < Türk. *İsi-t-an* "ısıtan, sıcaklık veren."

Aşağıdaki iki ilginç örnek, hakikaten Naşice (Neşili) kabul edilen kelime veya ifadelerin kolayca Türkçe ile izah edilebileceğini göstermektedir:

12. HAL - ag "ölmek" [< Türkçe ag-/ağ- "yükselmek; (göğe) çıkmak"]

Bu Naşice *ag-* "ölmek"¹⁷ kelimesinin hakikaten Türkçe olduğu aşikârdır: *ag-* < Türkçe *ag-/ağ-* "ağmak, çıkmak, yükselmek; aşmak; göğe yükselmek" (ErOA; REDH; KT; DLT). Bu kelimeyi kullanan Hitit/Hatti kâtibi veya bilgisi, ölüm kelimesi için şiirsel bir ifade kullanmaktadır. Aynı üslûbu aşağıdaki 13. yüzyıl Kuman ilâhisinde de görüyoruz:

Kökge ag-ın-gan Yesus'ge
Övdü teydi tengri ata

yani

"Göğe (Cennete) yükselen İsa'ya;
Tanrı Baba övgüler yağdırdı, onu kucakladı"¹⁸

13. HAL - ši-ša-i da-aš-šu har-tag-ga-aš ši-ša-i

Naşice kabul edilen bu ifadenin anlamı "kuvvetli diş, hartagga'nın diş," *ši-ša-i* "diş," ve *da-aš-šu* "kuvvetli" olarak verilmiştir (ErBMHDF 163-164), ki bu iki kelime, *š = t* ilişkisi ile, Türkçe fonetiğe sahiptir:

ši-ša-i > *ti-şa-i* > Türkçe *ti-ş-il/dişi-i*

ve

da-aš-šu > *da-at-tu* < Türkçe *da-(ğ)ıt-tı* "dağıttı, parçaladı"

Hartagga kelimesine gelince, bunun aslan veya pars gibi yırtıcı bir hayvan olabileceği düşünüldüğüne göre (a.e.), ifadeyi şöyle yazabiliriz:

hartagga > *karta-ga* < Türkçe *karta-gu* "kartayan (şey); deşen, parçalayan (şey)"

ki, *karta-* "tırmalamak, deşmek" (DLT I, 245, 272), ve *-gu*, isim ve sıfat yapan ektir. Bütün cümle de tercümesiyle birlikte aşağıdaki şekli alır:

¹⁷ Hayri Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası*, Ankara Üniversitesi, Yayın No. 157, Ankara, 1965 (ErBMHDF), s. 107.

¹⁸ ÇaTL 124.6.

ti-şa-i da-at-tu har-tag-ga-as ti-şa-i

veya

tiş-i dağıt-tı, kartagu-sı tişi

"dişi, (yakaladığı hayvanı) dağıttı, parçaladı; kesen-i, onun dişi."

Bu *karta-* fiilinin ikinci bir anlamı da "sağaltmak, iyileştirmek" (DLT II, 255), ki bu anlamla, benzer bir Naşice? kelimenin de anlamı ortaya çıkar: URU *Ha-ar-tag-ga* (ErBMHDF 164) > URU *Kartagu* "iyileştiren şehir; sıhhat şehri." Burada URU ideogramı Sumerce "şehir" anlamına gelir. Yine, *Hattagga*^{LU} ve *DHa-tag-ga* ifadelerinde (a.e.) bulunan *ha-tag-ga* kelimesi,

hatagga > kata-ga < Türkçe *kat-gu* "katan, birleştiren (kişi)"

ve, ana ifadeler olan *Hattagga*^{LU} < *Katgu*^{LU} "birleştiren adam," ve *DHa-tag-ga* < *DKatgu* "birleştiren tanrı" anlamlarıyla Türkçe izah edilirler. LU [> Türkçe *ulaloğlan*] "adam" ve D (> dingir > tengri) "tanrı" Sumerce ideogramlardır.

14. HAL - NAŞİCE BİR KELİME: ulipana- "kurt?" [ulip-ana "kurt-ana"]

Prof. Sedat Alp, *ulipana* kelimesini Lat. *lupus* ile karşılaştırarak *ulip-lulipa* "kurt" şeklinde izah eder (ErBMHDF 149-150). Bizce, kelimenin ilk kısmı, yukarıda belirtildiği gibi, Hint-Avrupa kökenli olup, İng. *wolf* kelimesine daha yakındır: *ulip* > *ulp* > *wlf* > *wolf*. Bütün ifadeyi ise, *ulipana* > *wlif-ana* > *wolf-ana* "kurt-ana" veya "ana (dişi)-kurt" şeklinde yorumlayabiliriz. Sondaki *-na* bir ek ise, kelime de Türkçe "(onun) kurt'una" veya "kurt'a" şeklinde tercüme edilebilir.

Yukarıda ve Ek Lügatçe'de yaptığımız bu oldukça kısıtlı inceleme sonunda, Naşice denilen dilin, Güterbock'un söylediği gibi hakikaten Hattice [Türkçe] bir temel üzerine kurulduğu görülmektedir. Bu dilin, Osmanlı Türkçesine benzer sunî bir saray dili olduğu da söylenebilir. Kralların da adları genelde Türkçe-Hattice-Hurricane'dir. Buna rağmen, İranistlerin Hint-Avrupa dil tezi doğru ise şu soruları sormak zorunluluğu da ortadadır: "Bu Naşice (kil) tabletler, daha önce (zamanla yok olan) tahta tabletler üzerine yazılmış orijinal Hattice-Hurricane metinlerin, Hatti ülkesinde yaşayan Neşili halkının anlayabilmesi için yapılmış tercüme olamaz mı?" Bu halde, tabii ki Neşili vatandaşların da Naşice denen sunî yazıyı anlayabilmeleri için oldukça iyi Hattice, Hurricane, Sumerce ve Akkadca bilmeleri gerekmektedir.

EK LÜGATÇE

(Naşice, Hitit hiyeroglif ve Neo-Hititçe kelimelerle birlikte)

-an [Türkçe şimdiki zaman partisipi eki]. Bkz: *aşşuşanni* (2. Hal), *Estan* (11. Hal)..

-da [Türkçe *du/-tu/-di/-ti*]. Bkz: *da-aş-şu* (13. Hal), *Arnavanda* (2. Hal), *Azitavadda* (8. Hal).

-ga [Türkçe *-gu*]. Bkz: *har-tag-ga* (13. Hal).

-h/-uh [Türkçe *-ık/-uk/-k*, fiilden isim ve sıfat yapan ek]. Bkz: *Puduhepa* (2. Hal); *Şar-Kuşuh*; *Tudhaliya(s)* (2. Hal).

-i [Türkçe *-i/-ı*, 3. şahıs tekil iyelik zamir eki]. Bkz: *şi-şa-i* (13. Hal).

-i [Türkçe *-i/-ı*, iyelik eki]. Bkz: *Hattusili* (2. Hal), *Edikula* (5. Hal), *Lihzina*, *Pithana*.

-li Hatti-li (Hatti yurduna ait), ve Neşi-li (Neşililere ait) kelimelerinde [Türkçe *-li/-lı/-lü/-lu*, isimden sıfat yapan aidiyet ekleri].

-n/-in [2. şahıs tekil iyelik zamir eki]. Bkz: *Arnavanda* (2. Hal), *Marassantiya* (10. Hal).

-n muhtemelen Hititçe (Naşice) akuz. eki (ErBMHDF 232), ki aynı zamanda Türkçedir. Meselâ, *Minglak eri-n(i) biçtimiz* "Minglak erlerini kılıçtan geçirdik" cümlesinde olduğu gibi (DLT I, 434).

-sız/-sız Bkz: *İşputahsus* (6. Hal).

-va hiyeroglif yazı hecesi, ki muhtemelen Türkçe *-y* şeklinde yazılabilir. Bkz: *hava*.

-ya Türkçe *-ye/-ya*, datif eki. Bkz: *Marassantiya* (1. Hal), *Sehirya*.

ana ana. Bkz: *hannahanna*, *Arimna*, *ulipana* (14. Hal).

Anitta(s) Neşa (Kaneş) kralı, Kussara kralı Pithana'nın oğlu. Anitta'nın sarayı yaklaşık M.Ö. 1750 yılında yakıldı (LloEHPA 55) [Anitta < Sumerce-Türkçe *An ata* "gök-ata," veya *An iti* < *An idi* "gök tengri": Sum. *an* "gök, tanrı"].

anna/anne bkz: *Hannahanna*.

Aranzahus (Hurricane *Aranzah*) Dicle'nin Naşice adı (CleLL 129; GurHIT VIII.2B)

[ş = t ilişkisi ile, Aranzahuş > Aranzahut < Türkçe-Sumerce *Ur(i)-an-(ı)zık-ud* "ırmak-tanrısı, kutsal boğa" veya "tanrı kutsal-boğa ırmağı": Pelasgca ve O. Türkçe *ur(i)* "ırmak"]. Keza bkz: Bölüm 13, 6. Hal.

Arinna Hitit Güneş-tanrıçası, Hurricane adı Hepatu [< Türk. *Arı-Ana* "saf, kutsal ana." Yazılıkaya'daki Hitit mâbedinde tanrıça bir pars üzerinde durmaktadır (AKACT 313, Şek. 151), ki bu, Hurricane adı Hapatu/Apa-iti ("Ana Tanrıça") olan tanrıçanın, Prof. Mellaart'ın M.Ö. 6000 yıllarına ait arkeolojik eserler arasında bulunduğu, aynı pars ile temsil edilen Ana Tanrıça'nın devamı olduğunu gösterir. James Mellaart'ın bulunduğu heykelticikler arasında "tanrı, bazen bir çocuk, bazen bir erkek (tanrıçanın oğlu veya kocası), bazen de sakallı yaşlı bir tanrı olarak, ekseriya tanrının kutsal hayvanı olan boğa üzerinde durmuş haliyle ortaya çıkıyor" (MelECNE 92-93). Bu boğa motifini, tanrı Teşub'u Serri [Surri] ve Hurri adlı iki kutsal ökünün çektiği savaş arabasını sürerken gösteren, Malatya kralı Sulumeli'ye ait dua manzarasında da (Resim 16-c) görüyoruz].

ezza (Naşice?) "yemek yemek"; *nu ninda-a n-ezzatteni* ("şimdi sen ekmek yiyeceksin") cümlesinde, ki burada Sumerce *ninda* "ekmek" bilinmektedir. Tercüme yapıp Hrozny, kelimeyi E. Cer. *ezzan* "yemek" fiiliyle birleştirmiştir (CeTV 107-108) [ezza kelimesi, *aşa/aş* şeklinde de okunabilir: *ezza* > *eşsa* > *aşsa* > Türkçe ve Sum. *aş* "yemek, gıda," ki bu sonucu, Bölüm 17'de incelediğimiz *Aşnan* (> Türkçe *Aş-nine* "hububat tanrıçası") ve *şe* ("arpa") kelimelerinden çıkardık. Böylece, *ezza*, *aşsa* (> Türkçe *aşa*- "ye-, yemek"; *aş* "yemek, gıda" (ErOA; DLT)) kelimesinin de Sumerce kökenli olabileceği açıktır. Bu *ezza/aşsa*, *aş*, *aşa-* kelimelerinin, Hint-Avrupa kökenli, Skt. *açlad*, Gk. *edo*, Lat.

"Tanrı-kral": Oğurca/Çuv. *tarı* "tanrı," ve Türkçe *han* "han, hükümdar"; veya, son-daki *d* kelimenin asli bir unsuru ise, (2) Tarhund < Tarhun-'d' < **Tarhan-idi** "Tarhan tanrı"; veya Tarhund < Türkçe **tarıg-ın-idi** "ekin'in tanrısı; çiftçinin tanrısı": Türkçe *tarıg* "ekin, hububat"].

Tarhundassa bir Neo-Hitit şehri (GurHIT VI.A.3 ve VII.2) [< **Tarhund-ıssı** "Tarhund, onun koruyucusu; (Tanrı) Tarhund'un şehri"].

tarı (Çuvaşça) "tanrı" < Türkçe *tanrı*, *tengri*. Bkz: *Tarı*, *Tarhund*.

Tarkondemos Tarkondemos veya Tarkumuva mühürü (Resim 12-a). Bkz: 3. Hal ve 4. Hal.

Taru Hitit/Hatti Fırtına-tanrısı (KraMAW 149) [< Türkçe **Ta(n)rı**]. Bkz: 11. Hal. *te/de* Tarkondemos mühüründe hiyeroglif hece [> *ti/di* < Türkçe *iti/idi* "tanrı"]. Bkz: 4. Hal.

te Türkçe *telüdeli*. Bkz: *Telipinu*.

Telipinu Hatti tanrısı; Teşub'un oğlu (Güterbock, KraMAW 144); veya, bir Hitit kralının (M.Ö. 1525-1500) adı [> *Telipin-u* < Türkçe-Arapça *Telü-bin-i*, *Deli-bin-i* "deli'nin oğlu; deli oğlu": Arapça *bin* "oğul"].

Teşub Fırtına-tanrısı, Hava-tanrısı [Teşub veya Teşub < Türkçe *İti-sub*, *İdi-sub* "Tanrı-su; su-tanrısı": Çuv. *şıv*, Göktürkçe *sub*, O. Türkçe *suff/suv*, Türkçe *su*].

Tudhaliya(s) [(1) *Tud-hali-yaş* < Türkçe **toğ-kalı-yaş** "toy (kuşu), ebedi yaş(ında)"; veya (2) *Tudhaliya* < **toğ-kalı-ıye** "toy (kuşu), ebedi sahip; ebedi tanrı": Çigilce (ve Ana Türkçe) *toğ* (> Türkçe *toy*) "toy kuşu" (DLT III, 142), *kalılık* "kalan (kişi); ebedi"; "gök, yukarı kat, [tanrı]" (DLT; UYG); Türkçe *yaş* "yaş, ömür; taze"; *ıye* (< Ana Türkçe *idi*)

"sahip; tanrı." Toy kuşu (*Otis tarda*), eskiden kral sofralarını süsleyen en büyük av kuşlarından biri olup, Babür'e göre eti çok lezzetlidir (ArBAB 317)]. Bkz: 2. Hal.

ulipana- (Naşice) kurt? (ErBMHDF 149-150) [ulip-ana < *wlf-ana* < *wolf-ana* "kurt-ana": Naşice *ulip/wlf* (İng. *wolf*) "kurt," ve Türkçe *ana*]. Bkz: 14. Hal.

uraianni (Naşice?) Sumerce KARTAPPU 'rahip sınıfı; mâbette fonksiyonu olan kimse' karşılığı (ErBMHDF 220-221) [ura-ianni < Türkçe **urağan** "daima yapan; daima inşa eden, daima uran/vuran" (DLT IV, 695): Türkçe *ur-* "yapmak, vurmak," ve *-gan*, fiilden isim/sıfat yapmaya yarayan ve mübalağa ve devamlılık ifade eden bir ek. Bu anlam aynen Sumerce karşılığında da vardır: KARTAPPU > **kâr-tapı** "hizmet işi; tapma işi": Farsça alıntı *kâr* "iş, sayda, işleme" (KT), ve Türkçe *tapı* "tapma, tapı; hizmet"].

Urhi-Teşub Muvatalli'nin oğlu (M.Ö. 1282-1275) [< Türkçe **Urı-idi-sub** "oğul, su-tanrısı; insan Teşub; Teşub'un oğlu; Teşub'un soyu": Türkçe *urı* "erkek, oğul" (ErOA; DLT), *urug/uruğ* [Çuv. *urulu* (PaÇŞS 26)] "tohum, evin; nesil, soy" (DLT). Bu kralın ünvanı olan Mursili (III) adı da benzer anlam taşır: Mur-'si-li < Türkçe *Mir-isi-li* "tanrılı kral; Tanrıya ait olan kral"].

Vurunkatti Hatti tanrısı, Gurney'e göre anlamı 'ülkenin kralı' (GurHIT VII.2). Metinlerde Sumer savaş tanrısı Zababa yerine geçer [Vurunka-'ti < Türkçe **Urungu-idi** "savaşçı tanrı"; veya < Türkçe **Urungu-ata** "savaşçı ata": *urungu* "savaşçı" (UYG)].

Zamali/İzi-ama-li *Sulumeli* adının doğru okunuşu. Bkz: 7. Hal.

ztvd bkz: Azitavadda (8. Hal).

BÖLÜM 15

HURRİLER VE DİLLERİ

Hurrilere ('Uri') ait belki en eski bilgi, "Enmerkar ve Aratta Kralı" adlı bir Sumer epik şiirinde verilmiştir:

Her iyi şeye malik olan Uri ülkesi,
Emniyet içinde bir Martu ülkesi,
Bütün kâinat ve bütün halk birlik içinde,
Tanrı Enlil'e tek bir dilde şükrediyorlar.¹

Hurriler, Tevrat'ta Horî veya Hivî adı ile temsil edilirler. Hivî, Kenan'ın oğlu olup Het (Hitit-Hatti) ile Amori'nin kardeşidir (Tekvin 10; Tekvin 36).

Prof. Erzen'e göre, arkeolojik araştırmalar, kuzeyde Kafkasya'dan batıda Malatya-Elazığ bölgesine, güneyde Kuzey Suriye ve doğuda da Urmiye gölüne kadar uzanan geniş coğrafi alanda M.Ö. 4. binyıl'dan itibaren çok kuvvetli bir kültür birliğinin mevcudiyetini ortaya çıkarmıştır. Bu "*Erken Bronz Çağı Kültürü*," onu yaratanların Hurriler olması nedeniyle "*Erken Hurri Kültürü*" adıyla anılmıştır; ve bu kültür daha sonra kuvvetli Urartu Krallığının kurulmasını sağlamıştır. *Erken Hurri Kültürü'nün* menşeinin Doğu Anadolu olduğu, buradan etrafa yayıldığı kesinlikle saptanmıştır.²

Hurri-Mitanni devleti, M.Ö. 1550-1350 arasında Yakın Doğu'nun en güçlü devleti olarak doğuda Kerkük'ten batıda Akdeniz'e uzanıyordu. Bu devlet, M.Ö. 1200 yıllarında çökerken, Hitit ve Kassit devletleri de sona eriyordu.

Gelb'den esinlenen Prof. Mebrure Tosun Hurriler hakkında şunları yazar:

"Hurri, yerli halkın kendine verdiği bir addir. Kral Tuşratta'nın (Amarna tabletlerinde bulunan) Hurric'e mektubunda Mitanni yerine Hurri adı kullanılmıştır. Mitanni ülkesi halkı Hurri'dir. Devletin dili Hurricedir... Üçüncü binyılın başında görünüp birinci binyılın ortalarında benliklerini

¹ Samuel Noah Kramer, *The Sumerians*, The University of Chicago Press, Chicago, 1967 (KraSUM), s. 285. Kramer'e göre, Uri ülkesi Sumer'in kuzeyindedir.

² Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular - Eastern Anatolia and Urartians*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986 (ErEAUR), s. 15-17.

kaybeden muayyen bir ırk birliğidir. Kendilerine mahsus bir (Asianik) dilleri vardır.³ İlk vatanlarının Van gölünün batı ve güney kısmı olması çok muhtemeldir. III. Ur devrinde yavaş yavaş çoğalıp Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye ve hatta kısmen Anadolu'ya kadar yayılmışlardır. Hattuşaş'ta Hurrice konuşulmuştur... En parlak devirleri olarak kaydedilen 1500-1350 yılları arasında büyük bir kültür devri yaratmışlardır... Mattiavaza zamanında tâbi devlet sıfatı ile Hititlerle muahede aktederler... Birinci binyılın ilk yarısında Kuzey Mezopotamya ile Van gölü arasında yerleşmişlerdir. M.Ö. 900-600 arasında da burada Urartu devleti kurulur. Bunların dilleri Hurri'ceye çok yakındır...

"Mitanni adı, bir bölgeden başka, devlete verilen siyasî bir addır. Asil-zâdelerine *mariani* adı verilirdi. Gelb'e göre çoğu Hurri adı taşımaktadır. Devlet kendisine *Maiteni* adını vermişti. Coğrafi isim olarak memleketin eski adı *Hanigalbat* tâbiri de kullanılırdı. *Marianni* ve *Maiteni* tâbirleri ve Mitanni kral adları Hint asıllıdır" (ToMSMHM 42-46).

Mitan kelimesine isim veren Mita adlı bir kral olabilir: Mitan < *Mita-An* "Tanrı Mita," ki burada Sum. *An* "tanrı; gök"; veya Mitan < *Mita-an* "Mita'lar; Mete'ler," ki *-an*, Farsça çoğul ekidir. Metan kelimesi Tevrat'ta Hz. İbrahim'in oğullarından biri olan Medan adına tekabül edebilir:

"Ve İbrahim başka bir kadın aldı, ve onun adı Ketura idi, ve ona Zimran'ı, Yokşan'ı, Medan'ı, Midyan'ı, Yişbak'ı, ve Şuah'ı doğurdu... Ve onları şarka doğru, şark diyarına gönderdi" (Tekvin 25.1, 2, 6).

İslâm kaynaklarına göre, Hz. İbrahim üç oğlunu, Madûn, Aşbûk, ve Şuhh'u Horasana gönderdi ve bunlar Horasan Türklerini meydana getirdiler.⁴ Taberi'ye ve İbn al-Fağih'e göre, bu isimler Zamiran, Yasubak (*Su-bak*) ve Sukh (*Su/Sukh/Sakh*) idi, ve bunlar, babalarının öğrettiği bir yağmur tılsımı sayesinde komşu kavimler üzerinde hâkim oldular (ToUTT 20-21).

Ghirshman'a göre, Hurri-Mitanni krallığının kuvvetli devri M.Ö. 1450 yıllarında idi. Mısır'la ittifak yapılmış, güçlü firavunlara kız verilmişti. Fakat kral ailesi içindeki geçimsizlikler yüzünden zayıflayan iktidar, Hitit krallığına tâbi olmaktan kurtulamadı. XIV. yüzyılın sonunda Mitanni sülâlesi son buldu; fakat birçok eserleri, bilhassa sanatları geriye kaldı (GhirIR 61-62).

Elimize Hurrilere ait herhangi bir yazıt geçmediğinden, aşağıdaki özel hallerde Hurri-Mitanni kral ailesine ait isimleri, onlara tâbi olan Nuzi şehrinin idareci bir ailesinin adlarını, ve Hurri tanrı ve tanrıçaları dahil bazı mevcut kelime ve ifadelerin etimolojilerini yapacağız:

I. HAL - HURRİ-MİTANNİ KRAL AİLESİ

Dil bilginleri, Kikkuli adlı birinin yazdığı, atların eğitimi ile ilgili bir yazıya, ve Mitanni devletinin Hurri kral isimlerine dayanarak, "Mitanni hükümdarlarının Aryan dili" diye bir tez ortaya attılar. Halbuki Prof. Gurney'e göre böyle bir "Mitanni" diline ait herhangi bir metine rastlanmamıştır (GurHIT VI.A.6). Aşağıda tercüme yapılan Hurri-Mitanni kral ve kadınlarının isimleri⁵ ise bize hakikati göstermektedir:

Şutarna, Şu-tar'-n-a < Türkçe *Su-ta(n)rı-na*. Bu isimde üç kral mevcut olup ilki sülâlenin ikinci kralıdır. Buradaki kök kelime olan Şu-tar'/Şu-tar/Su-tanrı, Hurri/Hitit tanrısı Te-şub veya Te-şup adı ile aynıdır, ancak tersine yazılmıştır ve Türkçe *teliti* "tanrı" yerine onun eş anlamlısı olan Türkçe *tarı/tanrı* gelmiştir.

Parsaşatar, Parsa-şata-sar < Türkçe *Parsa şad-ı, sar* "Parsa şad'ı, kral; Parsi ülkesinin valisi ve kralı." Muhakkak ki, dil bilginlerini Aryan tezine sürükleyen şey bu isimdeki Parsa "Parsi ülkesi; Farslar" kelimesi olmuştur. İsimden ziyade bileşik bir ünvan olan bu ifade, bu prensin babasının zamanında Parsa (veya Parsava) vilâyetinin şad'ı yani valisi olduğunu, daha sonra babasının yerine kral olunca eski şad ünvanını da muhafaza ettiğini göstermektedir. Daha sonraki tarihlerde, *şad* ünvanı Göktürk İmparatorluğu'nun batı kısmının hükümdarına veriliyordu. Benzer bir *şatu* ünvanı da eski Uygur dilinde "önder, idareci" anlamını taşıyordu. *şad* kelimesi aslında kök itibarıyla Hintçe-Farsça bir kelime olabilir.

Sauşatar, (1) Su-şat-ar < Türkçe *Su-şad(i)-er* "su prensi ve kahraman," veya "yağmurların prensi, kahraman (kral)"; (2) Sau-şat-ar < Türkçe *İsi-şad-er* "tanrı-prens, kahraman (kral)." Bu anlamlarda kral, Tanrı Teşub (Türkçe *idi-sub* "su-tanrısı") ile eşleştirilmektedir. Belki de kral yağmur yağdırma tılsımını bilen bir rahip-kral idi.

Artatama, Arta-tama < Türkçe *Ortu-toğma* "ordu karargâhında doğmuş," veya *Artı-toğma* "tam doğmuş: mükemmel yaratık": *ortal/ortulordu* "payitaht, saray; ordu karargâhı"⁶ (DLT): *artı* "tüm, bütün, tamamıyla; tek-mil (kemale erişirme, olgunlaştırma; eksiksiz, mükemmel, tam)" (UYG).⁷

⁵ ToMSMHM 50 (I. Gelb'den).

⁶ Bkz: *Dıvanü Lügat-it-Türk Özel Sayısı*, Türk Dili, Cilt XXVII, Sayı 253, 1 Ekim, 1972, Ankara (DLTÖ), Musabaev, s. 110.

⁷ *Artı* kelimesi, *Artı* Inal gibi şahıs adına da girmiştir (UYG 21).

³ Prof. Albright, E. A. Speiser'den naklen şöyle özetler: "Hurrice, kompleks ve aglutinatif (bitişken) bir dil olup Sumerce veya Türkçeye benzer..., fakat onlara akraba bir dil değildir" (AIAP 184).

⁴ JahMJFE 83 (Not: 214; İbn el-İbrî, Al-Muhtasar, Beyrut, 1890).

Tuŕratta, Tuŕ-r-atta < Türkçe *Taş-er-ata* "taş (gibi) kahraman ata."

Artaŕŕumara, Arta-ŕumara < Türkçe *Artı-Subari?* "mükemmel Subarlı (Suvar)," veya *Artı-Sumeri* "mükemmel Sumerli." Subarlar Kuzey Mezopotamya'da sâkindiler.

Kelu-Hepa, Keli-Hapa < Türkçe *Keli(n)-apa* "gelin-ana" (Türkçe *kelin/gelin* ve Oğuzca/Karluğça *apa/aba* "ana"). Bu Mitanni prensesi, Kral Tuŕratta'nın kız kardeŕi olup, Firavun Amenhotep III ile evlenmiŕti.

Mattiaŕaza, *Mata-vizi* < Türkçe *Mata-izi* "Metem/Midas, tanrı." Tuŕratta'nın oğlu olup Hitit kralı Suppiluliuma'ya (M.Ö. 1380-1340) tâbi oldu ve onun kızı ile evlendi. Bu ad, Madduvatta(s)⁸ isminin aynıdır; sadece 'y' yerine 'z' gelmiŕtir: *izi* < Ana Türkçe *idi* "tanrı, sahip."

Tatu-Hepa, Tat-hapa < Türkçe *Tat-apa* "yabancı-ana." Mattiaŕaza'nın kız kardeŕi olup önce Amenhotep III, daha sonra Amenhotep IV ile evlenmiŕti. Burada, Türkçe *tat* "yabancı," ve Oğuzca/Karluğça *abalapa* "ana" anlamını taŕır. Ona bu isim veya ünvan herhalde Mısır firavunu ile evlendikten sonra verilmiŕ olmalıdır.

Böylece, gerek kelime ve gerek gramer sentaksları bakımından Mitanni kraliyet ailesi isimlerinin veya ünvanlarının ŕüphe götürmez bir ŕekilde Türkçe oldukları anlaŕılmaktadır.

2. HAL - NUZİ AİLESİ ADLARI

Tehip-tilla adıyla bilinen bu aile, arkeolog R. F. Starr tarafından, M.Ö. 2. binyıl içinde mevcut bir Hurri taŕra merkezi olan ve Kerkük'ün yaklaŕık 13 km. güneybatısında bulunan Nuzi⁹ ŕehrinin keŕfi ile ortaya çıkarıldı. ŕehirde ayrıca Babilliler ve Kassitler de yaŕıyorlardı. Burada bulunan silindir mühürleri Hurri sanatı özelliklerini taŕırlar. Aile, Mitanni kralları zamanında yaŕamıŕtır (ToMSMHM 46-51). Aileye mensup bazı isimlerin (ToMSMHM 49, Pierre M. Purves'den) tercümelerini aŕađıda yapmıŕ bulunuyoruz:

Turiŕenni (ailenin ilk ferdi): (1) Tur-'sen < Türkçe *Tur-esen* "genç ve (rüzgâr gibi) esen"; veya (2) Turi-'sen < Türkçe *Ta(n)rı-esen* "fırtına gibi tanrı": Türkçe *tur/tor* "yavru; toy (genç kimse yahut hayvan), yabanî" (KT; LevAŖN II, 243).

Puhi-ŕenni, *Puĥ-'sen* < Türkçe *Pak-esen* "saf, rüzgâr gibi esen": Farsça *pak* "temiz, saf."

Tehip-tilla, (1) Te-hip-tilla < Türkçe *İti-köp-İtilli* "tanrı, tam İtilli (Volgalı)"; (2) Te-hip-tilla < Türkçe *İti-köp-tilli* "tanrı, çok dilli"; veya (3)

Te-hip-tilla < Türkçe *İti-köp-tölli* "tanrı, çok döllu (çocuklu)": *köp/kop* "çok, pek, hep, bütün; bol, sık" (DLT; UYG).

Hinzuri, Tehip-tilla'nın diğer adı: < Türkçe *Kün-çur-ı* "güneŕin kralı": Türkçe *çur/çor* "bey, prens, baŕ" (UYG; ÇATL 60).

Haŕ-teŕup (Tehip-tilla'nın kardeŕi?): Haŕ-te-ŕup < Türkçe *Has İti-sub* "saf su-tanrısı; saf Teŕup": Ar. *has* "saf, özel, krala mahsus."

Enna-mati, < Türkçe *Anne-Mata* "annesini Med (Medyalı?)."

Ŗurki Tilla, < Türkçe *Sar-ki-İtilli*, veya *Çur-ki-İtilli*, "kral (o) ki İtilli (Volgalı)": *sar/ser* "kral, reis, baŕ."

Akip-taŕenni, A-kip-ta-ŕenni < Türkçe *O köp-iti-esen* "o hep tanrı, esen (kral)."

Ar-rumti, Ar-rum-ti < Türkçe *Er Urum İti* "yiğit er, Urum/Aram (Aramîlerin) tanrısı." Burada ve Ŗarruma kelimesinde (bkz: Lügatçe) belki ilk defa *Urum/Rum* "Anadolu; Rum/Aram" ifadesine rastlıyoruz.

Tieŕ-urĥe, < Türkçe *İti-eŕ-urıki* "tanrıya eŕ soyu."

Tarmi-tilla, Tarim-tilla < Türkçe *Ta(n)rım İtilli* "tanrım Volgalı," veya *Tanrım dilli* "tanrım konuŕkan."

Zike, Zi-ke: (1) < Türkçe *İzi-ke* (< *İdi-ke*) "tanrıya"; veya (2) < Türkçe *İzi-ki* "sevgili tanrı": *-ki*, isimlerin sonuna gelerek sevmeyi anlatan bir isim yapar: *ana-ki* "anneciğim," *ataki* "babaciğim," gibi (DLT III, 212).

Vur-teŕup (ailenin son fertlerinden): Vur-Tesup < Türkçe *Vur/Ur-İti-sub* "vur, zaptet!, (sen) Teŕup (Fırtına-tanrısı, Su-tanrısı)."

Turar-teŕup (Vur-teŕup'un kardeŕi): Turar-Tesup < Türkçe *Turur-İti-Sub* "(iŕte!) duruyor (yaŕıyor) Teŕup (Fırtına-tanrısı)": Türkçe *tur-* "durmak; yaŕamak."

3. HAL - Kikkuli [Kök-kul-ı "Gök'ün kulu; Tanrının kulu"]

Bir Mitanni'li olan Kikkuli, at eğitimi üzerine bir yazı yazmıŕtı (GurHIT V.1). Kikkuli adının Türkçe olduğu çok açıktır: < Türkçe *Kök-kul-ı* "Gök'ün kulu; Tanrının kulu": Türkçe *kök/gök* "sema, tanrı," *kul* "insan; hizmetkâr, sâdik hizmetkâr," ve *-ı*, Türkçe 3. şahıs iyelik eki. Bu ad, geçen bölümde (5. Hal) incelenen Edikula kelimesiyle benzer etimolojiye sahiptir.

4. HAL - At Eğitimi Hakkında Mitanni Teknik Terimleri

Mitanni'li Kikkuli'nin at eğitimi üzerine yazdığı notlar içinde geçen bazı teknik ifadeler, dilcilerin "Mitanni krallarının Aryan dili" olarak niteledikleri yeni bir dil ortaya atmalarına sebep oldu, zira, bu terimlerin Sanskritçeye yakın oldukları düşünölmüŕtü. Hakikaten, bu terimler arasında bazıları Sanskritçe veya Farsçadır; fakat, aŕađıda göreceğimiz gibi diğer terimler ve ifadeler Türkçedir. Kikkuli metnini (GurHIT VI.A.6) biz ŕöyle yazdık ve

⁸ Bkz: Bölüm 11 (Lügatçe), ve Bölüm 14 (4. Hal).

⁹ Nuzi kelimesi Hitit metinlerinde geçen Nuhassi olmalıdır. Bkz: Bölüm 14 (Lügatçe).

tercüme ettik:

1. aikavartanna < aik avartanna < Türkçe *iki evür-tön-e* "(at) iki devir (daire) döne (dönsün)"
2. teravartanna < ter-avartanna < *tri evür-tön-e* "(at) üç devir (daire) döne (dönsün)"
3. panzavartanna < panz-avartanna < *penç evür-tön-e* "(at) beş devir (daire) döne (dönsün)"
4. sattavartanna < satt-avartanna < *set evür-tön-e* "(at) yedi devir (daire) döne (dönsün)"
5. navartanna < 'n-avartanna < Türkçe *on evür-tön-e* "(at) on devir (daire) döne (dönsün)"

Buradaki şu Türkçe isim, fiil ve gramer sentaksları gayet açıktır: *iki* ve *on* sayıları, *evir/evür* "daire, çevre" (UYG) kelimesi; Oğuzca *tön-* "dönmek" fiili; fiil sonuna gelen 3. şahıs istek kipi (optatif) *-e* eki. Diğer, *tri* "üç," *penç* "beş," *set* "yedi," ve belki *aik/yelek* "bir" kelimeleri Sanskritçe-Farsçadır.

HURRİCE EK LÜGATÇE

Arame/Aramu M.Ö. 9. yüzyılda Urartu'da bir Hurri prensi (LloEHPA 108).

Aranzağ Dicle nehri (GurHIT VIII.2; KraMAW 154) [Aranzağ < Türkçe-Sum. *Ur(1)-An-(1)zık* "ırmak tanrı(sı), kutsal; kutsal tanrı ırmağı," ki Hititçe aranzağuş [(*Ur(1)-An-ızık-ud*) "ırmak-tanrısı, kutsal boğa" veya "tanrı kutsal-boğa ırmağı"] adı ile esasta aynıdır, sadece *uš/utlud/gud* "boğa, öktüz" kelimesi yoktur].

Hepatu Fırtına-tanrısı Teşub'un karısı. Gurney'e göre, adı Hebat/Hepat veya hatta Hepit olarak ta okunan bu tanrıça, Kummanni (klâsik Komana) şehrinde Teşub'tan önce gelir [Hepa-'ti < *Apa-iti* "Ana Tanrıça": Karlukça *apa* "ana"].

Kheba Hurri tanrıçası Hepatu'nun diğer bir yazılışı (ALAP 184), ki sondaki *tu* (*tiliti/idi* "tanrıça") kelimesi düşmüştür [< *Haba* < Oğuzca *Aba*, Karluk Türkçesi *Apa* "ana"].

Kulitta Tanrıça Şausga'nın hizmetkâr tan-

rıçalarından biri [< Türkçe *Kul-idi* "kul tanrıça"].

Kumarbi Hurri mitolojisinde 'tanrıların babası' (KraMAW 155) [< Kumar-bi < Türkçe *Humar-be(g)* "yadigâr bey": Türkçe *humar/humarı* "andaç, yadigâr, hatıra, miras," ki Kaşgari'ye göre bu kelime, kadına ve erkeğe ad olarak da verilir (DLT I, 445)].

Mukişanu Tanrı Kumarbi'nin veziri (KraMAW 165) [Mukişa-nu kelimesinde, *Mukişa* < Türk. *Baguş/Bahşi* "hoca; rahip; doktor," ve sondaki *-nu* bir akuzatif ek (E-O Türk. *-ni*), veya Türk. *-na* eki olabilir ki bu halde, *Mukişa-na* < Türkçe *Bahşi-na* "hocana" anlamına gelir].

Ninata Tanrıça Şausga'nın hizmetkâr tanrıçalarından biri [< Türkçe *Nin-idi* "nine-tanrıça"].

Serri/Seri Güterbock tarafından okunan (KraMAW 159) bu Hurrice kelimenin orijinali herhalde *Şeri* olmalıdır. *Şeri* ve

Hurri, Tanrı Teşub'un iki kutsal boğasıdır (AkACT 292). Prof. Gurney, bu Seri ve Hurri adlarının Hurricede "gün" ve "gece" anlamlarına geldiklerini söyler (GurHIT VII.3). Prof. Goodspeed, M.Ö. 9. yüzyılda Habur ırmağı üzerinde yaşamış *Suru* adında bir Aramî halkından söz eder (GooBA.163) [*Seri/Suri* < Türkçe *sarı* "sarı, sarışın; soluk renk," ve muhtemelen, *Hurri* < Türkçe *kara*. *Seri/Suri* adı *SerialSuri* "Seri'lerin ülkesi; Syria, Suriye" ifadesini doğurmuş olmalıdır].

Sarruma Teşub ve Hepatu'nun oğulları [< Ser-rum < Sar-Aram "Ser Aram; Aramîlerin kralı; Rum (Anadolu) kralı"; veya < Ser-rum-a < Sar-Aram-a "Aramîlere kral; Rum'a kral"]. Keza bkz: *Ar-rumti*.

Şausga Teşub'un kızkardeşi, savaş tanrıçası, Sumer ve Babil'in İnanna ve İştar'ının Hurrice adı (AkACT 312) [(1) < Türkçe *Savaşgu* "savaşan; savaşçı"; veya (2) < *Savaş-ge* < Türkçe *Savaş-ige* "savaş tanrıçası": Oğuzca *savaş-* "savaşmak," ve

-gu, fiilden isim yapan ek; *igeliye* (< Ana Türkçe *idi*) "tanrı(ça)"].

Şimigi Güneş-tanrısı [< Şim-igi < İşim-igi < Türkçe *İşim-ige* "ışık tanrısı": *ışı-lyışı-lyuşu-* "ışımak, parlamak," *-m*, sonuna geldiği fiilin hareketini gösteren ek, ve Türkçe *igeliye* (< Ana Türkçe *idi*) "tanrı, sahip." Bu fiilden yapılan diğer bir isim: *ışık, yaşuk/yaşık* "ışık, ziya, parıltı; güneş" (DLT IV, 758; UYG)].

Teşup/Teşup Hava tanrısı; Fırtına tanrısı [Te-şup < Türkçe *İti-sub/İdi-sub* "su (fırtına, rüzgâr) tanrısı"].

Vaşşugani (veya Vassukkanni) Hurri-Mitanni devletinin payitaht şehri (Türkiye-Suriye hududunda, Habur ırmağı üzerinde bulunan Resülayn yakınında) (ErEAUR 22; GurHIT I.3) [Vassu-kan < Türkçe *Issi-Kün* "sahibi güneş (güneş-tanrısı); güneş'in şehri." Doğu Anadolu'da benzer isimler hâlâ bulunmaktadır: meselâ, Sarıkamış'taki *Issisu* ("sıcak su") köyünün 1968 öncesi eski adı olan *Issisu* "sahibi su"].

BÖLÜM 16

URARTU DİLİNİN ÇÖZÜMÜ

Prof. Afif Erzen'e göre, Asur kaynaklarından öğreniyoruz ki, M.Ö. 1274 yılında Kral Salmanassar I (1274-1245), Urartu bölgesini istilâ ediyor ve 8 ülke ile 51 şehri yerle bir ediyor. Prof. Goodspeed'e göre, Şalmaneser Yukarı Dicle sularını geçip Torosların güney yamaçlarında ilerlerken ilk rastladığı halk 'Aramî'ler' idi (GooBA.120). Oğlu Tukulti-Ninurta I (1244-1208) ise Doğu Anadolu'da Nairi ülkelerini fethetti ve Nairilerin kırk kralını mağlup ederek Yukarı Deniz (Van Gölü) ülkelerini vergiye bağladı (ErEAUR). Asuri kralı Tiglat-Pleser, M.Ö. 1114 yılında müttefik 23 Nairi prensini yendiğini yazıtlarında söylemekte, Muşki ve Milit adları yanında Urartu¹ adını da kullanmaktadır.² Daha önce, Bölüm 7'de, bu Nairilerin Herodot'un bir İskit kavmi olarak bahsettiği Neuri halkı ile aynı olabileceklerini yazmıştık. Ayrıca, Nairilerin de Tevrat'ta Hz. İbrahim'in kardeşi ve Uz'un babası Nahor³ ile temsil edildiğini belirtmiştik. Bu adın analizini de, Nair (Neur, Nahor) > 'n-air ('n-eur, 'n-ahor) > Türkçe *On-Ur/On-Ogur* şeklinde yaparak Türkçe bir etimolojiye sahip olduğunu göstermiştik.

Doğu Anadolu'nun Asurî istilâsı birkaç asır devam etti. Prof. Müller, M.Ö 900 yıllarında oluşan yeni durum hakkında şöyle bir özet veriyor:

"Küçük Asya'nın doğusunda, Hurri tanrılarına tapan, 'Urartu Krallığı' adıyla bir uygarlık doğmakta idi. Dilleri Hurriceye akraba idi. Mimarîde ve metal işçiliğinde en yüksek seviyeye ulaşmışlardı" (MullH 74).

Kral Sardur II (M.Ö. 764-735) zamanında ülke en büyük boyutlarına erişmişti. Kuzeyde Gökçeğölü-Bayburt, batıda Malatya, güneyde Halep ve Musul, ve doğuda Urmiye gölü sahasında, hatta Hazar denizine uzanan sahalarda Urartu iskân kalıntılarına rastlanmaktadır (ErEAUR 32).

Urartu tehdidine karşı Asurî kralı Sargon II, M.Ö. 714 yılında harekete geçmiş, ve Rusa I'i mağlup ederek intiharına sebep olmuştu. Buna rağmen

¹ Prof. Goodspeed'e göre Urartu adından ilk bahseden Asurnaçırpal (M.Ö. 883-859) olmuştur (GooBA.181).

² Yavuz, Edip, *Tarih Boyunca Türk Kavimleri*, Ankara, 1968 (YaTBTK), s. 66-67.

³ Tekvin 22.21. Aynı adda bir de Hz. İbrahim'in dedesi Nahor vardır. Baba Nahor ve oğlu Uz adları, Ur/Ogur ve Uz/Oğuz adlarını hatıra getirmektedir.

sulh yapmak mecburiyetinde kalmış ve yazıtında Urartu ordusundaki atların dünyanın en eğitilmiş atları olduklarını, hücumda, dönüşte, çekilmede, hiçbir zaman kontrolden çıkmadıklarını belirtmiştir. Muhtemelen Kimmerler bu savaşta Asurlulara yardım etmişlerdir (SagBA 120-122; ErEAUR 36).

Prof. Erzen'e göre, Hurri ve Urartu topluluğu aynı menşeden çıkmış olup, her ikisi de "agglutine" veya "bitişken" bir dille konuşmaktadırlar. Sabit köklere değişik ekler ilâvesiyle kelime teşkili bakımından Urartu dili Ural-Altay dilleri ile bir benzerlik göstermektedir (ErEAUR 25-26).

Urartu ve Hurri tanrı ve tanrıcaları da aynı menşeden gelmişlerdir. Meselâ, Urartuların baş tanrılarında biri olan Teişeba, Hurrilerin baş tanrısı ve fırtına tanrısı Teşup ile aynıdır. Keza eşleri de aynıdır (ErEAUR 26-27).

Bulunan en eski Urartu çivi yazıtları, M.Ö. 9. yüzyıl sonlarına aittir. Mamafih, İskitler tarafından tahrip edildiği düşünülen Urartu şehri Teişebaini (Karmir Blur) yıkıntıları arasında Aramî alfabetiyle yazılmış yazıtlar da bulunmuştur. Kültürleri ve uygarlıkları yanında Urartu yazısı da komşularını etkilemiştir. Prof. Frye bu hususta çok önemli bir yorum da yapar: "İran'daki Akamen sanatı, mimarîsi ve hatta devlet protokolü ve yazı sisteminin menşelerini Urartu'da aramak gerekmektedir" (FryHP 90).

Urartu krallarının adları şöyledir: Aram/Aramu (y. M.Ö. 840), Lutipri, Sarduri I (830-825), İşpuini/Uşpina (825-815), Menua I (815-790), Argıştı I (790-765), Sardur II (764-735), Rusa I (735-714), Argıştı II (714-685), Rusa II (685-645), Sarduri III (645-635?), Sarduri IV (635?-?), Erimena ve Rusa III (M.Ö. 7. yy. sonları). Bu isimlerle birlikte Urartu tanrı ve tanrıcalarının, coğrafi isimlerin, ve bilhassa, Melikishvili'nin *Die Urartaische Sprache adlı eserinden* (MelUS) alınan kelimelerin, anlam ve gramer sentaksı bakımından Türkçe oldukları aşağıdaki Lügatçe'de gösterilmiştir. Dikkat edilirse görülecektir ki, Urartu çivi yazısında, § işareti genelde c (< y), ç (< t), bazen sadece c, ç, bazen de s, ş, t fonemleri için kullanılmıştır.

URARTUCA LÜGATÇE

abili-du- 'eklemek, uydurmak' (MelUS) [?] [<i>< Türkçe övüldü?</i>].	ağladı.
ada 'tekrar' (MelUS) [<i>< Türkçe o da</i>].	a-la-ú(?)-c(?) 'sahip, efendi' (MelUS) [<i>< Allah?</i>].
a-le 'durak yeri, ikametgâh' (MelUS) [<i>< ba-le? < Türk. bal/balık "şehir"</i>].	(KUR)alga-ni 'dağ' (MelUS) [<i>< Türk. kır-alka-nı? (akuzatıf?) "bütün kırlan"</i>].
a(i)ni(ei) 'biri, herhangi biri' (MelUS) [<i>< Türk. anı "onu"</i>].	aliki ... aliki 'bazı ... (ve) bazı ...' (MelUS) [<i>< Türk. belki ... belki; veya, öyle-ki ... öyle-ki</i>].
a(i)şe(i) 'bazen, hiçbir zaman' (MelUS) [(h)iş < Fars. hiç].	alipi, ali ... alipi 'bazı ... (ve) bazı ...' (MelUS) [<i>< Türk. alıp (al-ı) ... alıp "alarak ... alarak"</i>].
aiş-ti- 'sıçramak, atlamak' (MelUS) [<i>< Türk. aş-ti</i>].	'al(a)-du- 'acımak' (MelUS) [<i>< Türk. aluki 'hangisi, ki o, ki bu' (MelUS) [<i><</i></i>

Türk. **ola** ki].
alusı 'idareci, sahip' (MelUS) [**< Türk. ol-issi** "o sahibi"].
alu-şe 'hangisi' (MelUS) [**< öyleyse**].
aqarqi 'sıvı ölçüsti' (MelUS) [**< akar ki**].
Aram/Arame/Aramu M.Ö. 858 yılından itibaren Asuri Kralı Salmanasar ile savaşır Fırat ve Dicle kaynakları arasındaki bölgede hükümdarlığını kuran Hurri asıllı kral (ErEAUR 27; FryHP 89).
ar-du- 'vermek' (MelUS) [**< Türk. ar-dı** "kandırdı, aldattı"; veya, **< (b)ardu** **< Türk. berdi** "verdi"].
Argiştı iki Urartu kralının adı [Argiştı: **< Argışdı** **< Türkçe Er-kış-dı** (**> Er-kıldı**) "(Tanrı) er yaptı (yarattı)": E. Türkçe *kış(kıl-)* "kılmak, yapmak, meyletmek" (DLT); "yaratmak" (ErOA, Ty I.B1)].
Argiştihinili (Arnavir) Argiştı I tarafından kurulan Urartu şehri (ErEAUR 31) [**< Argiştı-hin-il-i** **< Argiştı-in-il-i** **< Türkçe Erkişdi-nin-il-i** "Argiştı'nın şehri": Türkçe *il* "şehir, memleket," *-in/-nin/-ning/-ing*, genitif eki, ve *-i*, iyelik eki].
ar-u- 'vermek, takdim etmek' (MelUS) [**< Türk. ar-u** "aldatarak"; veya, **(b)ar-u** **< Türk. ber-ü** "vererek"].
Arzaşku ilk Urartu kralı Arame'nin payitahtı (GooBA.182) [Arz-aşuk **< Türkçe Arz-azuk** "kutsal arz": Türkçe *azuk/izuk* (**< Ana Türkçe iduk**) "kutsal, mübarek"].
aşe 'kalkan' (MelUS) [**< Türk. aşu(k)yaşuk** "başlık, tulga" (DLT)].
^(LÜ)**aşe** 'erkek' (MelUS) [**< Türk. ula-ate** **< ulan** atı "erkek onun adı"].
aş-tu-, aş-du 'değişmek, değiştirmek' (MelUS) [**< Türk. aç-tı**; veya **aştı**].
aş-u 'terketmek, arkasından takip etmek' (MelUS) [**< Türk. aşu-** "koşmak, aşınak" (DLT); veya, **aş-u** "(bir tepeyi) aşarak"].
ate- 'baba' (MelUS) [**< Türk. ata**].
atibi 10,000 (MelUS) [tibi(n) **< timin** **< Türk. tümen** "on bin"].
atqa-na 'adak' (MelUS) [**< ituk-ana** **< Türk. iduk-ana** "adak ona; ona adanmış (hayvan)"; veya, **iduk-ı-na** "adakna, adanmış hayvanına"].
atqa-nadu- 'adak yapmak' (MelUS) [itukanadu **< Türk. iduk(i) onadı** "adlanmış hayvanı onadı (tasvip etti); hayvanın adak

için hür bırakılmasını onayladı"].
at-u- 'tahrip etmek, yok etmek' (MelUS) [**< Türk. at-u** "(ok) atarak, vurarak"].
^(LÜ)**auera-şi** 'komutan' (MelUS) [**< Türk. ula-uruş** **< oğlan-uruş** "savaş adamı"].
bad-gul- 'etrafını çevirmek' (MelUS) [**< Türk. batgıl** "batver!"].
Bagmaştı Urartu tanrıçası, Haldi'nin eşi (ErEAUR 29) [muhtemelen *Beg-maştı* **< Türkçe Beg-bas-tı** "Beyi yendi; hakiki bos": *bas-* "basmak, yıkmak, yenmek"].
Biainili Urartuların memleketlerine verdikleri ad [Biain-il-i **< (1) Türkçe Buyun-il-i** "Millet'in ili"; veya **(2) **< Türkçe Bayan il-i** "Zengin'in ili": Oğuzca *buyun* (**< Ana Türkçe buğun**) "millet, halk" (DLT), *bayan/Bayan* "zengin" anlamında Türkçe bir ünvan (RasTT 79-80, 90-91, 106)].
Biane (veya *Viane*) bugünkü Van isminin Urartuca şekli (ErEAUR 27) [Biain (1) **< Oğuzca Buyun** "millet"; veya **(2) **< Türkçe Bayan** "zengin"].
burg-ana 'kale' (MelUS) [**< Türk. berk-ana** "muhkem ana (tanrıça)"].
d-u- 'yapmak' (MelUS) [**< Türk. it-ü** "ederek, yaparak"].
durb-a- 'isyan' (MelUS) [**< Fars. darbe**].
durb-ae 'isyançı' (MelUS) [Fars.-Türk. *darbe-ye* "darbe sahibi"].
^(KUR)**eba-ni** 'memleket' (MelUS) [**< Türk. kır ebni** (akuzatif) "kır-evi-ni"].
Edia 'orada' (MelUS) [Türk. *ada* "öteki, diğeri" (UYG); veya, **a(n)da** "orada"].
edini/e 'oradan; hemen, derhal' (MelUS) [**< Türk. ö(n)din?** "önden"].
ei-r^S-idu 'yerleşmek' (MelUS) [**< Türk. eriştı** "(oraya) vardı, ulaştı"].
Erebuni (Arin-Bert) Argiştı I'nin kurduğu şehir (ErEAUR 31) [**< Türkçe Er-e-bunu** "erlerime bunu (bu şehri inşa ettim)"].
eri-da- 'görmek, meydana çıkarmak' (MelUS) [**< Türk. erdi** "eriştı, ulaştı"].
^(LÜ)**ere-li, eri-li** 'kral, hükümdar' (MelUS) [**ula-er-ili, oğlan-er-ili** "adam-yiğit dostu; adam-yiğitlerin hükümdarı": *el/il* "arkadaş, barışık(lık) (DLT); "hükümdar" (UYG)].
Erimena Rusa III'ün babası [(1) **< Türkçe Erim-e**, veya **(2) **< Türkçe Eri-menc, Eri-bana** "yiğit oğlan bana"].
eur-i 'hükümdar' (MelUS) [euri(g) **<********

Türk. **egirig** "egiren, idare eden"].
gazu-li 'güzel, mükemmel, iyi' (MelUS) [**< Türk. güzel-i** "iyisi"].
Guguna Sardur II'nin kanalla Sarduri-hinili şehrine bağladığı ırmak (ErEAUR 34) [**< Gug-una** **< Türkçe Gök-ön-ü**].
gun-uşe 'savaş, çarpışma' (MelUS) [**< Türk. kun-işi** "kuvvet işi; savaş"].
gun-uşini 'savaşçı' (MelUS) [**< Türk. kun-işi-ni** "kuvvet işini; savaş"].
Haldi Urartuların baş tanrısı [**< Türkçe Kal-dı** "kalan, kalıcı, sonsuz, ebedi; Tanrı": isim, 3. şahıs geçmiş zaman müzari kipi *-dıl-di* ile, *kal-* (kalmak) fiilinden yapılmış olup, *kal-ık* veya *kal-ıg* ["gök, yukarı kat, sema, hava; kalmış (sonsuz, ebedi; tanrı) (UYG, Turfan Text I. 7, 23)] kelimesi ile eş anlamlıdır].
hin-i 'oğul; aile ferdi' (MelUS) [**< Türk. ini** "küçük erkek kardeş, erkek torun"].
Huba Hurri tanrıçası Hepat'ın Urartuca adı, Teişeba'nın eşi [**< Haba** **< Oğuzca A-ba** "ana"].
^(LÜ)**hur-adi** 'savaşçı; ordu' (MelUS) [ula-ur-atı **< Türk. oğlan-vur-adı** "erkek-vurmak (bu işin) adı; savaşçı"].
huş-u '(dışarı) atmak' (MelUS) [**< Türk. koş-u/koş-a** "koşarak"].
ie-şe 'ben' (MelUS) [**< Türk. (k)ışı?**].
in-a 'o zaman içinde, orada' (MelUS) [**< Türk. yene, yine**].
in-ani 'bu; bunu' (MelUS) [**< Türk. yine-onu**].
^(LÜ)**ir-di** 'vali' (MelUS) [ula-erdi **< Türk. oğlan-erdi** "erişen adam"].
iş-ti- 'terketmek' (MelUS) [**< Türk. (k)öştı** "göçtü"; veya, **üstı?** "üstü"].
iş-tine '--- e doğru; (onun) için' (MelUS) [**< Türk. üstün-e**].
iş-tini 'orada' (MelUS) [**< Türk. üstün-i** (akuzatif) "üstünü"].
İşpuni Sarduri I'nin oğlu olup zamanında Urartu nüfuzu Asuri payitahtı Nineve'ye kadar genişlemişti (ErEAUR 29) [(1) **< Türkçe Eş-ben-e, Eş-mene** (Mod. Türkçe *Eş-bana*) "Bana eş; benim ayarım"; veya **(2) **< Eş-bin-e** "bin kişiye eş"].
kan-i 'özünde' (MelUS) [(k = 0): **< ani** **< Türk. önü**; veya **kanı** "nere?" (DLT)].
kar-u- 'fethetmek' (MelUS) [**< Türk. kır-****

r/?kur-a? "kırarak"].

Khubuškia Urartu'nun kuzeydoğusunda bir bölge (GooBA.182) [**< Kuvuşk-ia** **< Türkçe Kavuşak-ya** "kavşak ülkesi"].
ki/a-danu- 'göndermek' (MelUS) [(k = 0): **< Türk. id-anı** "gönderen-i; veya, **kiden-i** "gideni"].
kub-uşe 'başlık, tulga' (MelUS) [kub-aşu(k) **< Türk. kop-aşuk** "bütün tulga(lar)"].
ku-iu- 'dikmek, kurmak, tesis etmek; kendisi (?) için kesmek' (MelUS) [**< Türk. koy-** "koymak"; veya, **kıy-** "kıymak"].
Kulha Sardur II tarafından ilhak edilen, muhtemelen klâsik Kolhis ülkesinin Urartuca adı (ErEAUR 32) [**< Kulh-(i)a** **< Kolh-ia** **< Türkçe Karluk-ya** "Karluk ülkesi" (Bkz: Bölüm 7)].
kuri 'ayak(?)' (MelUS) [kuri **< urı** **< Oğuzca ara(k)** **< Türkçe adak** "ayak"].
kur-uni 'güçlü; yüksek (dağ)' (MelUS) [**< korum** "kaya"; veya, **orun?** "yer"].
kuş-u- 'iş yapmak, hazırlamak; çift sürmek' (MelUS) [**< Türk. koş-** "hayvanı sabana takmak; hayvanı koşmak, hazırlamak" (KT, REDH); **koş-u** "koşarak, hayvanı koşarak; çift sürerek"].
^(KUR)**Lulu(inili)** 'düşman (memleketi)' (MelUS) [kur-ula-ula-ın-ili **< kır-adamları-nın-ili** "dağlılar-ın memleketi"].
^(KUR)**Luluinişe** 'düşman' (MelUS) [**< Türk. kır-adamlar-ın-ıssı** "dağlıların e-fendisi; düşmanın başı"].
Lutipri Sarduri I'nin babası [**< 'lu-timr?** **< Türkçe Ulu-Temir** "ulu demir"].
mak-ulu- '(bir ok) atmak' (MelUS) [**< Türk. mihla-** "çivilemek, okla vurmak"].
maku-ri 'nazik' (MelUS) [**< mahir?**].
ma-ni 'o, onu' (?) (MelUS) [Türk. *meni* "beni"].
man-u- 'üzerinde dolaşmak' (MelUS) [Türk. *man-* "içine daldırınak" (KLS); "kuşanmak, barınak" (DLT)].
mari 'süvari' (MelUS) [Fars. (sü)vari].
mar-ini 'kale; süvari kampı (?)' (MelUS) [(sü)vari ini].
ma-si/e 'onun' (MelUS) [-si **< Türk. -si/-sı** "onun" (para-sı ifadesinde olduğu gibi)].
me(i) 'men edici bir edat' (MelUS) [**< Türk. -me/-ma-** (gel-me!, git-me!, alma!

ifadelerinde)].

Menua I Urartu kralı [**Men-ağa** "ben ağa, ben kral"].

nah-a- 'gelmek, yükselmek' (MelUS) [**Türk. (a)na- ağ-a** "ona yükselerek"].

Nairi Urartular'ın en önemli topluluğu [Nair (Nahor) > 'n-air ('n-eur, 'n-ahor) > Türkçe *On-Ur, On-Gur, On-Ogur*].

nar-u 'ahali' (MelUS) [(a)n-(l)ar-u < Türk. onları].

nip-sidu- 'kılıçtan geçirmek' (MelUS) [**Türk. inip-sı-dı** "(tepeden) inip (düşmanı) kıldı"].

par-i/e 'bütün yolu aşarak ..' (MelUS) [**Türk. bar-ı, bar-a** "gide, giderek"].

par-u- 'sürmek; aşmaya sebep olmak' (MelUS) [**Türk. bar-u** "giderek"].

pit-u- 'vurarak ayırmak, tahrip etmek' (MelUS) [**Türk. buta-** "budamak, vurmak, kesmek"].

qabqa-ru- 'fethetmek; kendine güç vermek' (MelUS) [**Türk. kabgar-u, kabbar-u** "kabararak, saldırgan hale gelerek"].

qabqa-šu- 'fethetmek; kendine güç vermek' (MelUS) [kabkacu, < Türk. kav-gacı].

Rusa (veya Ursa) üç Urartu kralının adı.

Rusa I, Muşki kralı Mita ile ittifak yapmıştı (ErEAUR 35). Muhtemelen son hükümdar olan Rusa III zamanında İskitler, Medler ve Kaldeliler (Neo-Babililer) politik arenada en önemli rolü oynamışlar ve M.Ö. 612 yılında Asurluların payitahtı Nineve'nin düşmesini sağlamışlardır (ErEAUR 40) [(1) < Türkçe *Ur-isi* "çocuk tanrı; tanrının oğlu": Türkçe *urı* "erkek çocuk, oğul." 15. yüzyıl *Dede Korkut Kitabı*'nda, Oğuz Türkleri arasında benzer isimler geçer: Kazan Beg'in oğlu *Urüz* ve onun amcası olan *Arüz* (ErDK 47). Keza, Uygurlarda *Irız, Arazan* adlarına rastlanır (UYG); veya (2) < Ar. *Rıza* "uzlaşma; ilâhî kadere boyun eğme," ki bugün de kullanılan bir isimdir. Bkz: *Ursa*.

Rusahinili (Toprakkale) Rusa I tarafından kurulan Urartu şehri (ErEAUR 35) [**Rusa-hin-il-i** < **Rusa-in-il-i** < Türkçe *Rızanın-il-i* "Rusa (Rıza)'nın şehri"].

sal-m-athi 'sol' (MelUS) [sal-m < Türk. solum "sol tarafım"].

Sarduri/Sardur Urartu kralı adı [**Türk.-Fars. Ser-dar** "başı tutan; kumandan": *ser/sar* "baş; en yüksek," Farsça *dâr* "elinde tutan; sahibi"].

Sardurihinili 'Sardur şehri' (Çavuştepe) Sardur II tarafından kurulan şehir (ErEAUR 34) [**Sarduri-hin-il-i** < **Sardur-hin-il-i** < Türkçe *Serdar-ın-il-i*].

^(L)**sie(se?)** 'rahip' (MelUS) [Türk.-Sum. **ula-isi** "adam-tanrı; tanrı adamı"].

sue 'göl; su birikintisi' (MelUS) [**Türk. suw/sub/su** "su"].

suid-u- 'geri püskürtmek' (MelUS) [**Türk. sı-dı** "(düşmanı) imha etti"].

su-iniše 'suyun hazır oluşu' (MelUS) [**Türk. su-niçe** "çok su"].

sulu-šti- 'baş eğmek, reverans yapmak' (MelUS) [**Türk. salı-ş-tı** "sallaştı, işaretleşti": **salı-ş-** "birbirini güreşte sallamak; işaretleşmek; silkişmek" (DLT)].

şal-i 'yıl' (MelUS) [**Kuman Türkçesi cıl-ı** < Türkçe *yıl-ı* "yılı, senesi"].

şan-i 'kap' (MelUS) [**Türk. çana(k)** "kap"].

şat-u- 'uygun; gücü ele geçirmek; bir yer edinmek' (MelUS) [**Türk. çatu(k)** "birbirine kenetlenmiş, yapışık" (UYG); **çat-** "kuzuyu koyuna katmak" (DLT)].

şae/i 'saltanat nâibi; idareci' (MelUS) [şau < cau < yau < yavu < Türk. **yabgu** "prens; yüksek bir rütbe"].

še(i)r(i)-du- 'bölmek; kesip ayırmak' (MelUS) [**Türk. cirdi** < yirdi < Türk. **yırdı** "parçaladı"].

şepu-iaru- 'ganimet' (MelUS) [**Türk. tepe?-yaru** "tepererek, parçalayarak"].

şer-i- 'birbirinden ayrılmış; kişinin kendisi için' (MelUS) [**Türk. çeri, çerig** "asker safı" (DLT)].

şid-iş(i)tu- 'inşa etmek' (MelUS) [**Türk. çit-eşti?**].

şış-tini 'üçüncü defa' (?) (MelUS) [**cüç-tini** < **yüç-tini** < **üç tene** "üç tane"].

ş-u- 'kurmak, tesis etmek' (MelUS) [**cu-** < **cı-** < Türk. **yı-, yığ-** "yığmak"].

ş-uhie 'nizam, kural' (MelUS) [**çoki** < **tokı/toku** "töre, adet, örf" (UYG)].

şu-ia- 'düşman' (MelUS) [Moğolca **cuyı** (Dobruca-Kırım Türkçesi **caw**) < Türk. **yagı** "düşman" (Bkz: Bölüm 5)].

şu-ini, everything, complete (MelUS) [çu-**ini** < **çoğunu?**].

şuku-ri 'davetli' (MelUS) [**Türk. çağrı** "çağrı, davet"].

şul-i/e 'çorak, işlenmemiş' (MelUS) [şul-**i, şul-e** < Türk. **çöl-ü, çöl-e**].

^(G)**şur-(g)i/e(ni)** 'silâh' (MelUS) [gış-**carug** < Türk. **ağaç-yarık** "tahta zırh"; tam ifade: **gış-carugı-nı** < **ağaç yarık-ı-nı** "tahta zırhı"].

^(KUR)**şu-ri/e** 'kâinat, dünya, krallık' (MelUS) [**kır-cöre** < Türk. **kır-yöre** "dağlık bölge"].

şus-ini 'tek' (MelUS) [**Arapça-Türkçe cüz-ini** "bir parçasını"].

^(UD)**şuše** 'küçük boynuzlu sığır' (MelUS) [**Türk. ud-cüce** "küçük sığır"].

Şivini Urartu Güneş-tanrısı, Hurricesi Şimigi [**Türkçe Işığ-ını** "ışık-(ay'ın?) küçük kardeşi": **ini** "küçük kardeş"].

Teişeb(a) Urartular'ın baş tanrılarında biri, Hurriler'in baş tanrısı Teşup [**Teişeb** < **Te-şub** < Türkçe **İti-sub** "su (yağmur, fırtına) tanrısı"].

Teişebaini (Karnir Blur) Zanga ırmağı kenarında bir Urartu kalesi (FryHP 90; LloEHPA 112) [**Teişeb-aini** < Türkçe **İti-sub in-i** "(Fırtına-tanrısı) Teşup'un ini": **in** "saklanılan yer, mağara, yuva"].

teq-u- 'aşağı atmak' (MelUS) [**Türk. tök-ü, tök-e** "dökerek"].

ter-du- 'yatırmak, sermek' (MelUS) [**Türk. tır-di** "derledi, topladı"].

te-ru- 'koymak, yerleştirmek, ekin ekme' (MelUS) [**Türk. tır-ü** "derleyerek"; veya **tırı** "ziraat, ekim"].

ti-au- 'söylemek, demek' (MelUS) [**Türk. ti-yü** "diyerek"].

ti-ni 'isim, ad' (MelUS) [(a)ti-ni < Türk. **atı-nı** "adını"].

ti/er-usi 'bir sıvı ölçüsü' (MelUS) [Fars. **terazi**].

tubardu- 'vermek' (MelUS) [**bardu**, < Türk. **berdi** "verdi"].

Turuspa bugünkü Van şehri yakınında Urartu payitaht şehri (GooBA.193) [(1) **Turu-sb-a** < Türkçe **Ta(n)rı-sub-(i)a** "Tanrı-su ülkesi"; veya (2) **Turu-sp-a** <

Türkçe **Turu-sub-(i)a** "duru-su ülkesi"].

Tusba/Tuşpa Urartu başkenti (Van Kalesi) (LloEHPA 110; ErEAUR 26) [ti-sb-a < Türkçe **İti-sub-(i)a** "tanrı-su ülkesi; Teşup'un ülkesi"]. **Turuspa** (1) adı ile eş anlamlıdır: **tanı** "tanrı" ve **itilidi** "tanrı" kelimeleri yer değiştirmiştir, yani iki isim aynı şehri ifade ederler.

Tuşpuea Urartu tanrıçası (ErEAUR 26) [(1) **Tuşp-uea** < **Teşup-uya** "Teşup'un kardeşi"; veya (2) < **Tuşpa-ıye** "Tuşpa (Van) şehrinin sahibi": Türkçe **ıya** "kardaş" (DLT), **ıye** (< Ana Türkçe **ıdi**) "tanrı(ça)"].

ul-a- 'etraftan' gitmek' (MelUS) [**Türk. ula-** "ulaşmak"].

Urartu Urartular'a Asurilerin verdiği ad [(1) < Türkçe **Urı-artı** "mükemmel erkek(ler)" veya **Urı-ortu** "ordu'nun erleri"; veya (2) < (*Gur-artı*) "mükemmel Ogur," veya **Uri-artı** "mükemmel Hurri(ler)": Türkçe **artı** "tüm, mükemmel" (UYG), Türkçe **artılordu** "orda, payitaht; saray; ordugâh." Sumerliler, Hurrileri Uri adıyla anmışlardır (KraSUM 285)].

ur-işhi 'silâh' (MelUS) [> **ur-işki** < Türk. **uruşgu** "vuruşmaya yarayan şey; silah"].

ur-işhusi/e 'silâh, cephanelik' (MelUS) [**Türk. uruşgu-sı** "silah-ı"].

Ursa (veya Rusa) Urartu kralı adı (SagBA 120) [Ursa > **Ur-'si**: (1) < Türkçe **Ur-isi** "çocuk-tanrı" veya "erkek-tanrı"; (2) < Türkçe **Er-isi** "yiğit tanrı"; veya (3) **Ur-sa** < Türkçe **ur-sağ!** "iyi vur!, sağlam vur!"].

uş-gi 'kuvet' (MelUS) [(k)üç-ig < Türk. **kücek** "güçlü" (UYG)].

uşm-aşe 'kudret' (MelUS) [(k)uçm-açe < Türk. **küç-im acı** "benim gücüm şiddetli"].

zaş-gu-, kill, strike dead, eradicate (MelUS) [saç-gu : saç- "dağıtmak"; -gu, isim/sıfat yapan ek].

zaş-u-, strengthen, increase (MelUS) [saç-**u** "dağıtarak, saçarak].

ziel-di/e-, press, push, subject, oppress (MelUS) [**sil-di**].

zil(i)bi 'döl, sülâle' (MelUS) [**Arapça-Türkçe sulb-i** "döl-ü, sülâlesi"].

*Çok sayıda kültürel "ilkler"e sahip olma şerefi
Sumerliler'e aittir.*

Samuel Noah Kramer

BÖLÜM 17

SUMER DİLİNİN ÇÖZÜMÜ

Zamanımızın meşhur Sumeroloğu Samuel Noah Kramer, Sumerlilerin ve dillerinin keşfi ile ilgili tarihçeyi şöyle özetler:

"İlk defa Dr. Hincks,¹ çivi yazılarının, Mezopotamya'da Sâmilerden önce yaşamış olan bir millet tarafından icat edildiğini farkettiler. İki yıl sonra, 1852 yılında Rawlinson,² eski Ninova (Nineve) şehrinin olduğu yerde, Koyuncuk'ta, kazılarda bulunan hece yazılarını tetkik ettikten sonra, bunların iki dilde yazıldığını ve birinin yeni ve şimdiye kadar bilinmeyen bir dil olduğunu, ve Akkadca adını verdiği bu dilin 'İskitçe veya Turanî' bir dil olduğunu farkettiler... Kısaca, Rawlinson Sumerlileri ve dillerini keşfetmiş bulunuyordu. Mamafih, çivi yazısını icat eden bu Sâmi olmayan milletin doğru olarak isimlendirilmesini Jules Oppert'in dehasına borçluyuz. O, 1869 yılında, dilin yapısını tetkik ettikten sonra Sumercenin Türkçe, Fince ve Macarca ile yakın akrabalığı olduğu sonucuna vardı" (KraSUM 20-21).

Sir Henry Rawlinson'un Sumer dilini 'Turanî bir dil' olarak tanımladığı dönemde Sumer medeniyeti henüz keşfedilmemişti. Bilim adamları onların, büyük Sâmi medeniyeti içinde yaşayan geri bir toplum olduğunu düşünüyorlardı. Daha sonra, arkeolojik araştırmalar Sâmi medeniyetinin asıl dayanağı olan büyük Sumer gerçeğini ortaya çıkarınca, Batı bilim çevreleri Sumerlilere atfedilen 'Turanî' damgasını bırakıp onların 'bilinmeyen bir dile ve ırka' sahip oldukları tezini ortaya attılar. Böylece, asrımızın başında tarihçi Prof. Goodspeed Sumerlilerin Sâmilerden üstün bir medeniyete sahip olduklarını, fakat hangi ırka mensup oldukları bilinmeyen bir millet olduğunu yazıyordu (GooBA.26, 57). Bu temayül bu güne kadar da devam

¹ Dr. Edward Hincks, bir Anglikan rahibi.

² Sir Henry Creswicke Rawlinson (1810-1895).

edegelmiştir.

Sumer tarihini yazan bilginlerin çok garip bir temayülleri de, Sumerlileri ve dillerini her fırsatta tarihten silmeye teşebbüs etmeleridir. Hem de öyle bir millet ki dilleri, Tevrat yazarına göre, 'bütün dünyanın dili' idi:

"Ve bütün dünyanın dili bir, ve sözü birdi. Ve vaki oldu ki, onlar [Hazreti Nuh ve oğulları] doğuya doğru gittikleri zaman, Şinar (Sumer) diyarında bir ova buldular; ve orada yerleştiler... Ve Tanrı buyurdu: 'İş-te!, onlar tek bir kavimdirler, ve hepsinin tek bir dili var'" (Tevrat-Tekvin 11.1-2; 11.6).

Böylece, görüyoruz ki Sumerliler bundan yaklaşık beş bin yıl önce 'yazılı tarihi' başlattılar. Bence 'insan oğlunun ilk Rönesansı' bu dönemde yaratıldı. Onlar yazıyı keşfettiler, ilk kanunları koydular, ilk epik şiirleri yazdılar, ve, Sumerolog Kramer'in ifadesiyle, "krallarının otoritesini kısıtlamak ve siyasî toplantı hakkını kabul etmek suretiyle demokratik hükümet kurma yolunda ilk adımları attılar." Burada sanki üç gruptan oluşan bir parlamento işliyordu. Üyeleri, kral, bilginler ve ordu kumandanları idi.

Prof. Woolley'nin ifadesiyle de "Sumer medeniyeti M.Ö. 2900 yılında bile bir kaç asır yaşlanmış durumda idi. Onlar, mühürü, mimarîde kemeri icat ettiler. Mimarî sistemleri, çivi yazıları ve sanat ve ilimleri, o zamanki uygar dünyaya yayıldı."³

Yine Kramer'e göre, Sumerliler, yer tayini için 60 sayı sistemini icat etmek suretiyle gelecek kuşaklara en büyük yardımı matematik alanında yapmışlardır. Çömlekçi çarkını, tekerlekli arabayı ve yelkenli tekneyi muhtemelen Sumerliler icat etmiştir. Onlar, yapılarında kubbe ve kemeri kullandılar (KraSUM 289-290).

Prof. Saggs'a göre, Sumerliler bir çok elementleri katmak suretiyle çeşitli tip ve renklerde cam üretmesini biliyorlardı; ve onların yazıtlarında verilen tarifler o kadar mükemmel idi ki bugün bile ustalar bu tarifleri kullanarak sırlanmış kaplar yapmayı başardılar.⁴

Ord. Prof. Aydın Sayılı Sumerlileri şöyle özetliyor:

"Dilleri dilimize benzeyen ve en eski atalarımız arasında sayılmaları gereken Sumerliler uygarlık tarihinde çok kalburüstü ve seçkin bir yere sahiptirler. Sumerliler yazıyı icad etmişler, tarihte ilk kez okullar kurmuşlar, ... ilk yasaları koymuşlar, bunun gibi daha birçok önemli medenî

³ Leonard Woolley, *Ur of the Chaldees*, Ernst Benn Limited, London, 1929; Penguin Books Ltd., 1938 (WoUC).

⁴ H. W. F. Saggs, *Everyday Life in Babylonia and Assyria*, G. P. Putnam's Sons, New York, 1965 (SagBA), s. 135-136.

faaliyet tiplerinde öncelik göstermiş ve çığır açıcı bir rol oynamışlardır...

"Sumerliler, matematiğin başlıca dallarını kurmuşlar, tıp ve astronomi konularında çığır açıcı çalışmalar yapmışlardır..."

"Sumer dili Babil mekteplerinde İsa zamanına kadar okutulmuş ve Sumer ilâhileri aynı çağa kadar bu çevrelerde kullanılmıştır."

"Yunanlılar Milâttan altıyüz yıl kadar önce bilim ve düşünümde büyük bir atılımı gerçekleştirirken de, esasen, Mısır ve özellikle Mezopotamya'dan önemli etkiler almışlardır..."

"Sumercenin entelektüel kültür dili olarak nüfuz sahası bir yandan Mısır'a öbür yandan da Anadolu'ya kadar uzanıyordu.

"Sumercenin kültür tarihindeki bu istisnaî önemini bir dereceye kadar Sumer dilinin bazı özelliklerine bağlamanın mümkün olduğu anlaşılıyor. Landsberger, .. bu münasebetle, aşağıdaki noktalar üzerinde duruyor:

'Sumerlilerin dilinde bir nizam prensibi hâkimdir. Bu bakımdan, Sumercenin saydam bir dil olduğu söylenebilir... Meselâ, konuşma ile ilgili bütün kelimeler ağız kelimesiyle bağ kuran kelimeler olduğu gibi, görme olayına değgin fiiller de göz sözcüğü ile birleşim yoluyla oluşmuş neliğindedir... Diğer bir özellik, cümlenin daha ifade edilmeden zihinde ana çizgileriyle toparlanıp tasarlanması gerekmektedir. Türk dillerinin genel bir vasfını teşkil eden bu nitelik başka dillerde pek görülmeyen bir husustur... Cümleleri meydana getiren tümcelerin (ibarelerin) birer gramer eki ile birbirlerine bağlanmaları da Sumercenin ve Türkçenin ortak bir özelliği durumundadır"⁵ (BKÖDT 381-383; 385-386).

Eski Yunan çağında yaşayan Babilli tarihçi Berossus'a göre,⁶ kendi zamanında bilinen önemli bütün şeyler Sumerliler tarafından icat edilmişti veya tatbik ediliyordu (DiAWOA 38). Ve çağımızın bir bilgini, Sir Leonard Woolley, bunu şu sözlerle destekliyor:

"Sumer medeniyeti, ilkel barbarlığa gömülmüş bir dünyaya ışık saçan bir 'ilk sebep (illeti-asliye)' mahiyetini taşıyordu. Artık bütün sanat ve bilimlerin Yunan'a dayandığı düşüncesini aşmış bulunuyoruz. Deha tohumcuklarının nasıl Lydialılardan ve Hititlerden, Fenike ve Girit'ten, Babil'den ve Mısır'dan beslendiğini öğrenmiş bulunuyoruz. Fakat kökler daha gerilere dayanıyor: bütün bunların arkasında Sumer yatıyor."⁷

⁵ Benno Landsberger, "Sumerler", Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, cilt I, sayı 5, 1942, s. 93-95.

⁶ Babilli tarihçi ve Astronom (M.Ö. 330- ?). Kos (İstanköy) adasına yerleşti ve orada ders verdi. Bir güneş saati icat etti. M.Ö. 280'de Mezopotamya'nın tarihini yazarak Kral Antiokhos'a sundu. Çok az bir kısmı günümüze gelmiştir (Larousse).

⁷ DiAWOA 39. Kaynak: C. Leonard Woolley, *The Sumerians*, Oxford, 1928.

Ernest Diez'e göre, Tufan geleneği, mukaddes kitaplardan önce Sumer'de oluşmuş, Gilgamiş destanında kaydedilmiştir. Burada, Utanapişti (Hz. Nuh'un Babilcesi; Sumerlilerin Ziusudra'sı), torunu Gilgamiş'a tufandan nasıl kurtulduğunu anlatır (DiAWOA 21). Tufan'ın oluşu, Sir Leonard Woolley'nin eski Ur şehrinde yaptığı arkeolojik çalışmalarla keşfedilmiştir. Woolley burada satıhtan oldukça derinde, iki Sumer yerleşim seviyeleri arasında yaklaşık 2.5 metrelik (8 ft.) bir kil tabakası bulmuştur (WoUC).

Kil tabletlerinde yazılı olan Sumer Kral Listesi de Tufan'a göre verilmiştir: "Sonra Tufan geldi ve Tufan'ı takiben krallık tekrar Gök'ten indi" (DiAWOA 23). Tufan, o zamanda bile ilerlemiş bir Sumer medeniyetini inkitaya uğratmış fakat yok edememişti.

Bugün insanlığın ruhsal gücünü oluşturan dinî geleneklerin kökleri genelde Sumer'e dayanır. Bunları, ilk Sumerologlarımızdan olan Muazzez İlmiye Çığ çok güzel anlatmıştır.⁸

Kramer'e göre, Sumerce, Türkçe ve Macarca gibi aglutinatif (*bitişken*) bir dil olup Hint-Avrupa ve Sâmî dilleri gibi bükümlü bir dil değildir: "Mamafih, lügati, grameri ve sentaksı itibariyle, Sumercenin başlıbaşına ayrı bir dil olduğu, diğer hiçbir dille alâkası bulunmadığı görülüyor... Sumercedeki sesliler 'ses uyumu kuralına göre düzenlenirler. Sesli harfler, kelimenin sonunda veya iki sessiz harf arasında kaybolur. İsimlerde cins ayırımı yoktur... Ekler daima isim veya birleşik isimlerin sonuna gelirler."⁹

Prof. Kramer şunu da kabul ediyor: "Sumerce hâlâ tam anlamıyla anlaşılmalı bir dil değildir; ve zamanla şimdiye kadar yapılmış olan tercümelemler değiştirilecek ve daha da geliştirilecektir."¹⁰ Ayrıca, bir çivi yazısının transkripsiyonunu yapmadan önce Kramer'in şu ihtarını da hatırlamak gerekir:

"Hincks, Babil çivi yazılarını çözerken, onların en önemli bir özelliği olan 'polifoni'yi keşfetti; yani, bir çivi işareti birden fazla ses veya anlamı taşıyabiliyordu" (KraSUM 16).

Prof. Nedim Osman Tuna, bunu çok güzel şekilde ifade ediyor: "(Sumercenin) fonemleri, ... bir buzlu camın arkasındaki eşya gibi, bulanık veya dumanlı bir niteliktedir" (Tuna 35). Bu durum, çözmeye çalıştığımız, çivi yazısı için olduğu kadar Aramî/Fenike alfabeleri ile yazılmış, bütün diller için de geçerlidir. Bölüm 21'de Akamen Elâmcasını incelerken, çivi yazısı işaretlerinin değişik yeni fonemlere tekabül ettiklerini görüyoruz.

⁸ Çığ, Muazzez İlmiye, *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995 (ÇığKİTSK).

⁹ Samuel N. Kramer, *EncyAm'da*.

¹⁰ Samuel Noah Kramer, *History Begins at Sumer*, Doubleday & Company, Inc., New York, 1959 (KraHBAS), (Bölüm) 15.

Sumer dilinin Türkçe ile olan ilişkisini en iyi ve tarafsız bir çalışma ile inceleyen Profesör Tuna, düzenli ses denklik kuralı ile 165 Sumerce kelimenin Türk diyalektlerine ait olduğunu göstermiştir. Bu Türkçe 'alıntı' kelimelerde iki dil arasında şu diyalekt ilişkilerini bulmuştur: *d* > *y* (*dugud* > *yogun*); *n* > *y* (*nigin* > *yığın*); ve *r* > *z* (*bur* > *boz-*). Bunlara bizim bulduğumuz şu ilişkiyi de ekleyebiliriz: *l* > *ş* (*bal* > Türkçe *baş*). Mammafi, Tuna'nın ve benim gözlemlerimize göre, bu Ogurca (*r/l*) > normal Türkçe (*z/ş*) değişimi tersine de işlemektedir: *ş* > *l*: (*amaş* > *agil*; *gişge* > *kölige*); *z* > *r*: *izkim* > *irk*; *gaz* > *kır-*. Ayrıca, Sumercede bulduğumuz *r* > *d* ilişkisi şu örnekte mevcuttur: Sum. *ur*¹¹ > O. Türkçe *id/it* (Çuv. *yıd/ıd*). Prof. Tuna, Türkçe alıntı kelimelerde, *d*-, *n*-, *s*-, *z*- sessizleri ile, bir sesliyi takip eden *r*, *z*, *ş*, *l* sessizlerinin hep birlikte mevcut olduğunu göstermiştir.

Prof. Tuna, Landsberger'in 'Sumer dilinde mevcut Türkçe alıntı kelimeler' fikrini kabul ederek, "Sumerlilerle Türkler arasında dil bakımından tarihi bir ilgi bulunduğu" yargısına ve sonucuna varmış (Tuna 49), ve bu suretle, yabancı Sumerologlar gibi, asıl Sumer dili ile Türk dilini birbirinden tamamen ayırmıştır. Biz ise, aşağıdaki örneklerle ve Sumerce Lügatçe'deki incelemelerimizle, bu kelimelerin alıntı kelimeler olmadığını, hakikî Sumerce olarak kabul edilen kelimelerin ve birçok kral isimlerinin ve ayrıca Sumer gramerinin de genelde Türkçe olduğunu ispat ederek göstermiş bulunuyoruz.

1. HAL - Ur-Nammu'nun Kanunları

Samuel Noah Kramer, Sumer kralı Ur-Nammu'ya ait (y. M.Ö. 2100) çivi yazısı ile yazılmış üç maddelik kanunu şu şekilde okumaktadır (KraHBAS 8):

- 1 **tukum-bi (lu-lu-ra giş- ... -ta) ... -a-ni gir in-kud 10-gin-ku-babbar i-la-e.**
- 2 **tukum-bi lu-lu-ra giş-tukul-ta gir-pad-du al-ma-ra-ni in-zi-ir 1-ma-na-ku-babbar i-la-e.**
- 3 **tukum-bi lu-lu-ra geşpu-ta ka- ... -in-kud 2/3-ma-na-ku-babbar i-la-e.**

ve şöyle tercüme ediyor:

- 1 Eğer, (bir adam diğer bir adama bir alet ile ...) onun ... ayağını kesti (ise), 10 gümüş şekel ödeyecektir.
- 2 Eğer, bir adam diğer bir adama bir aletle onun ... kemiklerini kopardı (ise), bir gümüş mina ödeyecektir.
- 3 Eğer, bir adam diğer bir adama bir geşpu aletiyle burnunu(?) kesti (ise), 2/3 gümüş mina ödeyecektir.

Biz ise aşağıdaki transkripsiyonu yapıyoruz:

- 1 tukum-bu (lu-lu-ra giş .... -ta) ... -a-nı gir -in kud 10 kün ku-babbar ü-la-e.
- 2 tukum-bu lu-lu-ra giş tukul-ta gir pad-du al-ma-ra-nı in-zi-ir 1 ma-na ku-babbar ü-la-e.
- 3 tukum-bu lu-lu-ra geşpu-ta ka- ... -in kud 2/3 ma-na ku-babbar ü-la-e.

veya:

- 1 tokum-bu (ulanlar-ra ıgaş- ... -tı) ... -a-nı girı/hara(k)-ın kıld 10 kün kü(n)-babbar ü-le-ye.
- 2 tokum-bu ulanlar-ra ıgaş tokıl-tı gir pad-dı ol mu-ra-nı in-ci-ir 1 mi-na kü(n)-babbar ü-le-ye.
- 3 tokum-bu ulanlar-ra ıgaş pu-ta ka(pu)- ... -in kıld 2/3 mi-na kü(n)-babbar ü-le-ye.

yahut:

- 1 Tokum-bu (ulanlar-ra! ıgaç tokıl-dı) ... -a-nı(ng) ara(k)-ın kıld 10 kün kü(n)-babbar üleye.
- 2 Tokum-bu ulanlar-ra! ıgaç tokıl-dı kır bat-tı ol mu-ra-nı in-ci-(t)ir 1 mina kü(n)-babbar üleye.
- 3 Tokum-bu ulanlar-ra! ıgaç buta kapu- ... -in kıld 2/3 mina kü(n)-babbar üleye.

Bunu Orta Türkçe bir diyalektle şöyle okuyabiliriz:

- 1 Tokum bu! (oğlanlara! ıgaç tokıldı), ... -a-nı(ng) aya(k)-ın kıy/kır, 10 kün kü(n)-beyaz üleye.
- 2 Tokum bu! oğlanlara! ıgaç tokıldı, kır battı, ol muranı in-ci(t)ir, 1 mina kü(n)-beyaz üleye.
- 3 Tokum bu! oğlanlara! ıgaç buta, kapu- ... -in kıy/kır, 2/3 mina kü(n)-beyaz üleye.

¹¹Bölüm 4'de gösterdiğimiz gibi, bu *ur* ("köpek") kelimesi Fince'de *koiraa* (< *koir(a)* < *koir*) şeklinde bulunmaktadır. Bu da Ogurca'daki kök kelimenin *kur/gur* veya *hur/hyur* olabileceğini gösterir. Böylece, *hur* < Ana Türkçe *hud, > Çuv. *yıd*, E-O Türkçe *id*, *it*, ki burada baştaki sessiz kaybolmuştur. Diğer Türk diyalektlerinde de şu örnekler mevcuttur: Sum. (*kurum* (GorSP) > Türkçe *azuk* (Tuna) "yiyecek"; *gurun* > *orum* "kesim"; ve Hotence *hata* > Türkçe ata "baba." Sumerce'de bazı örneklerde bunun aksi de görülür: Türkçe *kömek/kömük* > Sum. *umah* "bataklık; mezar," ve Türkçe *kuş-eb* > Sum. *uşub* (*uş-eb*) "kuş yuvası, kuş evi."

Modern Türkçe ile:

- 1 Yasam bu! (insanlara!: ağaç vuruldu [ve yıkıldı]), [biri?]-nin ayağın[ı] kır, 10 gümüş (kün-beyaz) `kün' ödeye.
- 2 Yasam bu! insanlara!: ağaç vuruldu [ve yıkıldı], su bendi (germeç) battı, o ırmağı inci(t)ir, 1 gümüş mina (60 kün) ödeye.
- 3 Yasam bu! insanlara!: ağaç buda, kapı [kanatlar?]-ını kır, 2/3 gümüş mina (40 kün) ödeye.

Açık anlamı ile:

- 1 Yasa-m bu! ([bütün] insanlara!: [eğer biri] ağaç keser), [biri?]-nin ayağın[ı] kırarsa, 10 gümüş `kün' ödesin.
- 2 Yasa-m bu! [bütün] insanlara!: [eğer biri] ağaç keser, ve su bendi (germeç) batır, ve ırmağa (Fırat'a) zarar verirse, 1 gümüş mina (60 kün) ödesin.
- 3 Yasa-m bu [bütün] insanlara!: [eğer biri] ağaç buda[r], kapı [kanatlar?]-ını kırarsa, 2/3 gümüş mina (40 kün) ödesin.

Sumerce kelimeler, *tuku* (1), *bi*, *lu*, *lu-lu*, *giş*, *tukul-*, *gir* (1), *kud*, *gin*, *ku-babbar*, *ila*, *gir* (2), *pad*, *al*, *maran*, *inzi-*, *pu-ta*, *ka(pu)*; ek ve sıygalar: *-m¹²*; *-ra*, *-ta*, *-du*, *-in(i)*/*-in(i)*, *-e*, Lügatçe'de incelenmiştir.

Metinde geçen *gin* (*gün/kün*) kelimesini, Akamen Aramacısındaki *gnzbr*¹³ [Akkadca *ganzabaru*] ifadesinde keşfettim. İfade 'hazinedar' anlamında [aslında, baş-hazinedar] kullanılmıştı.¹³ Buradaki 'gn' Türkçe *gün/kün* ("güneş, gün ışığı; gün") kelimesinden başka bir şey değildir. Mısır'da keşfedilen M.Ö. 5. yüzyıla ait Elephantine papirüslerinde de aynı anlamda diğer bir Aramca *gnz* kelimesi bulunmuştur.¹⁴ Biz bu kelimeleri şöyle okuyup tercüme ettik: *gnzbr* < Türkçe *gün-ıssı-bar-ı* "gün (şekel) sahibi, büyüğü: baş-hazinedar," ve *gnz* < *gn-'z'* < Türkçe *gün/kün ıssı* "gün/güneş (şekel-para) sahibi; hazinedar." Burada *gün/kün* bizim Sumerce *gin* kelimemizin aynıdır; Türkçe *ıssi/ıssı* (< *isi-si*) "sahibi, efendisi," ve *bar* "büyük" (DLT) anlamındadır.

¹²Bu -m eki -m-a şekliyle Sumercede, *ad-da-ma* (GadSRB) kelimesinde bulunur, ki burada -ma, -me, 1. şahıs iyelik zamir eki + datif? eki yani -m + -a'dır: Sum. *adda-m-a* < Türkçe *ata-m-a* "baba-ma" (Polat Kaya, "Sumerce ile Türkçenin Aynı Kökten Geldiğini İspatlayan Sözcükler, Zamirler, Ekler, ve Dil Özellikleri," Yeni FORUM, No. 276, Mayıs, 1992, Ankara (KayaST)).

¹³Raymond A. Bowman, *Aramaic Ritual Texts from Persepolis*, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, 1970 (BoART), s. 28, 73. Bkz: Bölüm 20.

¹⁴BoART 73 ve Not: 31 (Cowley ve Driver'den).

2. HAL - Dumu edubba uulam meşe iduden

Kramer, metni 'Okul talebesi, ilk günden beri nereye gittin?' diye tercüme etmiştir (KraHBAS 2, 26). Bizim transkripsiyonumuz ve tercümemiz:

Tuhm-u ev-tabı, oğul-ım, baş-a it-tin

(Ey) Oğlum!, okul'un (yazı-evi'nin) tohumu (meyvesi), (sen sınıfında kendini) başa ittin (birinci oldun).

Sumerce *meşe iduden* yahut Kramer'in ikinci okuyuşu olan *meşeam iduden* ifadeleri şu şekilde de okunabilir: *baş-ı üt-tün* "başı ütüledin," yahut *baş-ım(i) üt-tün*.

Metindeki *dumu*, *edubba*, *uul*, *meşe*, *iduden*, kelimeleri Lügatçe'de incelenmiştir. Sumerce e/E "ev" tabii ki EV olarak okunacaktır. Bunun doğruluğunu Akkadca bir kelime olan ve anlamı '(tahta) levha; yazı tahtası' olarak verilen ^{GIS}LEHU veya ^{GIS}LEU kelimesinde açıkça görüyoruz, ki bunun Türkçe-Arapça *levha/levh* (REDH) olduğu aşikârdır. Binaenaleyh, her iki e/E ve LEHU kelimelerinde de "e" sesi "ev" hecesiyle okunmalıdır.

E. Türkçe. eb "ev" Sumercede *ub*, *ab*, 'b ve *ib* şekillerinde, *uşub*, ve muhtemelen *Abzu*, *Bad-tibira* ve *işib* kelimelerinde bulunmaktadır.

3. HAL - uul engar-ra

Bu metin, Kramer tarafından, 'eski günlerde, (bir) çiftçi' şeklinde tercüme edilmiştir (KraHBAS 26). Biz transkripsiyonu ve tercümesini şöyle yaptık: *oğul en-(e)ker-re* "oğul efendi-eker'e; oğul ziraat sahibine; çiftçi oğul-a": *enlene* "efendi, sahip," *ek-* "ekmek, çiftçilik yapmak," *engar/ene-eker* "efendi, (o ki) eker."

4. HAL - Lulu nammah dingirre

Kramer tarafından 'tanrıların yüceltiği insan (erkek)' şeklinde tercüme edilen (KraHBAS 26) bu metnin transkripsiyonu ve tercümesini şöyle yaptık: *Ula ula nam(-ı) dingir-(r)e* < Türkçe *ogla(n)lar*, *namı tengri-ye* "insanlar ki adı (şanı) Tanrıya (ulaşır)," yani "adlarını (şanını) Tanrıdan (alan) yiğitler." Burada, *lulu*, *lu* ("erkek") kelimesinin çoğulu (bkz: 1. Hal), Farsça *nam* "ad, şan, şöret," Türkçe *ula(n)/ogla(n)* "genç adam, yiğit."

5. HAL - ku babbar `gümüş'

Yukarıda 1. Hal'de de gördüğümüz gibi, anlamı 'gümüş' olarak verilen

bu Sumerce KU BABBAR kelimesinde, BABBAR hem "Güneş-tanrısı" (DiAWOA 32) ve hem de "beyaz" (ErBMHDF 70) anlamını taşır. O halde ifadeyi şu şekillerde yazabiliriz:

(1) KU-Güneş Tanrısı, veya (2) KU-beyaz. Böylece, iki denklem ortaya çıkmaktadır: (1) KU < ku(n) = Türkçe **kün** "güneş; [güneş tanrısı]," ki Sumerce kelimedede -n sessizdir veya sonuna gelen *b* sesiyle kaynaşmıştır; ve (2) **babbar** (muhtemelen, Oğurca bir kelime olup, > babar > vavar > Marcarca *fehêr* "beyaz") > babaz (z-diyalekti) > bevaz = Türkçe **beyaz**. Arapça olan *beyaz* kelimesi çok eskiden Ana-Türkçede *beyad/bayağ* şeklinde bulunmuş olabilir (Sumerce Lügatçe'de babbar kelimesine bakınız). Sonuçta, Sumerce ifadenin transkripsiyonu ve tercümesi sağlanır:

kün babbar < Türkçe **kün beyaz** "güneş beyazı: gümüş," ki E-O Türkçe'de mevcut olan **kümüş** kelimesinin de kökü muhtemelen *kün-eş* ("güneşe eş; güneş gibi") olabilir. Sumerlilerin de gümüşün adı için böyle şiirsel bir ifade kullanmış oldukları görülüyor. Lügatçe'de incelediğimiz Sumerce guşkin/guşkin 'altın' kelimesi de benzer şiirsel bir kelimedir.

6. HAL - Eannatum = Edingiranagin

Bu iki Sumerce isim de, yaklaşık M.Ö. 2500 yılında yaşayan Lagaş kralına aittir. Lagaş şehrinin bu kral tarafından dikilen ve Tanrı Ningirsu'yu temsil eden arması üzerinde pençelerinde iki aslanı tutan, kanatlarını açmış bir kartal resmi mevcuttu.¹⁵

İsimleri aşağıdaki şekilde yazabiliriz:

E-an-a-(u)tu-m = E-dingir-a-na-gin

Burada karşılıklı olarak, Sumerce *an* ve *dingir* kelimeleri bulunuyor ki her ikisi de "tanrı" anlamını taşır. **An** yerine **dingir** koyarsak ve isimleri alt alta yazarsak iki ifade şu şekli alır:

E-dingir-a--utu-m
E-dingir-a--na-gin

veya:

Ev-dingir-e--utu-m
Ev-dingir-e-ne-kün

¹⁵GooBA.76, ve KraHBAS, Resim 6, App. B. Bu arma, muhakkak ki Anadolu'da (Çatalhöyük'te) ortaya çıkarılan iki parslı veya iki aslanlı Büyük Ana-Tanrıça'yı ve onun sonraki tezahürü olan Friglerin Kybele'sini ve Etrüsklerin Ana Tanrıçasını hatırlatmaktadır. Biz, bu yüzden Ningirsu'nun bir Tanrıça olabileceğini Lügatçe'de belirttik.

Alttaki *kün* kelimesini olduğu gibi bırakırsak, Sumerce *utulata* "güneş tanrısı" olduğuna göre (KraHBAS 18), iki ismi şöyle tercüme edebiliriz:

Tanrı-evi-ne güneş tanrı(m)
Tanrı-evi-ne ne kün

Böylece:

güneş-tanrısı = (ne) kün!

7. HAL - kün/gün Kelimesini İçeren Sumerce İsimler

Sumerce *gin/kin/kün* kelimesi bazı yer, tanrı ve kral isimlerinde bulunur (detayları için, Sumerce Lügatçe'ye bakınız):

Nunbarşegunu (bir tanrıça), < Nin-bar-şe-gun-u < Türkçe *Nin(e)-bar-ışi-gün-e* "büyük hatun, güneşe eş."

Anniginna (Nippur şehrinin güneydoğu duvarları içinde bir yer¹⁶), < Türkçe *An-in gün-ü* "Gök'ün güneşi." Herhalde burası Güneş-tanrısı Utu/Ata'nın mâbedi olmalıdır. Aşıl büyük mâbet, Nippur'un tam güneydoğusuna düşen Lagaş şehrindeydi.¹⁷

Uru-kagina (Sumer kralı), < Türkçe *Urug-ı-gün-e* "soyu güneş tanrısı-na (ulaşır)."

Gun-gun-um (Sumer kralı), < Türkçe *Gün-gün-üm* "güneş, benim gün-neşim."

Trigan (Guti kralı), < Türkçe *Ta(n)rı-gün* "güneş tanrısı."

Nam-makhni (Sumer kralı), < Nam-ma-khin < Türkçe-Farsça *Nam-ı-kün* "namı güneş."

Urinigin (Sumer kralı), < Türkçe *Uri-ne-gün* "evlat, ne güneş (tanrısı ama)!"

Palakinatim (Sumer kralı), < Pala-kin-at-im < Türkçe *Bala kün at-ım* "bebek güneş-tanrısı, (benim) adım."

Bahina (Sumer kralı), < Ba-kin-a < Türkçe *Ba(k)-kün-e* "bak güneşe!."

8. HAL - SUMER IRMAKLARI

Dicle Irmağı Destanı

Tanrı Enki'ye ait aşağıdaki Sumer mitolojisinden bir destan çıkarabiliriz:

¹⁶KraHBAS, App. A: Yaklaşık M.Ö. 1500 yılında bir Sumer hartacısının hazırladığı Nippur hartası, Anniginna yazısından başka diğer coğrafi isimleri içermektedir: *Buranun* "Fırat nehri," *Enlil-ki*, *Ekur*, *Nunbirdu* (kanalı), *İdşauru*, (*Kagal*) *Musukkatim*, (*Kagal*) *Nergal*. Hartadaki diğer bir kelime, *hiritum*, Bölüm 18'de analiz edilmiştir.

¹⁷Arın Engin, *Sumer Türkleri*, İstanbul, 1968 (EngST), s. 135.

"Enki, Sumerlilerin kaderleri ve mukadderatı ile ilgili işlerden sonra, dünyanın bereket ve verimliliğiyle ilgili hayatı birçok işler yapar... Dicle ırmağını pırl pırl, hayat veren taze sularla doldurmakla işe başlar. Sumer şairinin soyut mecazî tasviri ile, 'Enki, şaha kalkmış bir boğa olarak, vahşi inek rolünde olan ırmakla çiftleşir'" (KraMAW 99).

Destan, Dicle'nin iki adı için bulduğumuz anlamlar ile açıklığa kavuşur

(1) **İdigat/İdiglat** ["tanrı boğa/ebedî boğa"]; (2) **İdigna** ["kutsal inek"]

Dicle ırmağının bir adı **İdigat** (CleLL 111), veya **İdiglat** (KraSUM 40) olarak verilmiştir. Biz bu kelimeleri şöyle yazıyor ve tercüme ediyoruz: Türkçe *İdi-gud* "tanrı-boğa"; veya Türkçe *İduk-ud* "kutsal boğa." Destanı hakikaten açıklığa ulaştıran ikinci ad, **İdigna** (EngST 24) da Türkçedir: **İdigna** < idig-na < iduk-ine < Türkçe *İduk-ine(k)* "kutsal inek." İşte burada görüyoruz ki Dicle'nin birinci adı, ırmağın şiddetli aktığı, bir boğa gibi azgın olduğu erkek Dicle'yi veya 'Yukarı Dicle'yi, ikinci adı da 'sâkin ve bereketli bir inek' görünümünde olan 'Aşağı Dicle'yi temsil etmektedir.¹⁸

Dicle ırmağının Hitit-Hattice karşılığı olan ve Bölüm 14'te incelenen **Aranzakhuş** [aranzakhut < Türkçe *Ur(ı)-an-(ı)zık-ud* "ırmak-tanrı(sı), kutsal boğa"] kelimesinde Sum. *an*, Türkçe-Sumerce *idi* yerine, Türkçe-Sum. *ızık* da Türkçe-Sum. *gallkal(ık)* ("ebedî") yerine geçmiştir. Dicle'nin Hurricesi **Aranzakh** [*Ur(ı)-an-(ı)zık* "ırmak-tanrı(sı), kutsal"] kelimesi de Bölüm 15'te incelenmiştir. Burada, *ud* ("öküz, boğa") kelimesi yoktur. Her iki isimde de ayrıca başta ırmak (*urı*) kelimesi mevcuttur.

Buran(un) 'Fırat' [**Buran(ın)** "buz-tanrısı(nın); Fırat(ın)"]

Bu kelimeye yukarıda 1. Hal'de temas etmiş, Sumerce-Ogurca *bur-an* (< Türkçe *buz-an*) "buz-tanrısı" şeklinde okunabileceğini söylemiştik. Bu tercümemizi, Fırat'ın İbranice karşılığı olan Burattu kelimesi de destekler: Bur-attu < Ogurca *Bur-ata* < Türkçe *Buz-ata*. Aynı Bur-ata (*Porata*) kelimesinin, Prut ırmağının İskitçe adı olduğunu Bölüm 7'de göstermiştik.

Buran kelimesinin ikinci bir etimolojisi de mümkündür: Ogurca *buran* < Ana Türkçe *bud-an* > Türkçe *buy-an* "donduran," ki Orta Türkçe *bud-* "donmak" fiilinden türemiştir.

Prof. Kramer, bilhassa Landsberger'in tesirinde de kalarak, **İdiglat** (Dicle), **Buranun** (Fırat), ve birçok Sumer şehir isimlerinin hakikî Sumerce kelimeler olmadığını, bu isimlerin Sumer topraklarında daha önce yaşayan

bir halk tarafından verildiğini ileri sürer (KraSUM 40-41). Bunun kısmen, bilhassa Buranın gibi Ogurca isimler için doğru olduğunu göstermiş bulunuyoruz. Bu Ogurca (r/l-diyalekti) konuşan Sumer öncesi halkın, Bölüm 13'te bahsettiğimiz ve sonradan Hurri-Mitanni'lere, Urartulara ve Asurlilere komşu olmuş Nairi gibi bir kavim olması mümkündür. Fakat, meselâ Dicle'nin Sumerce adları olan **İdigat**, **İdiglat**, ve **İdigna** gibi kelimelerin daha önceden Hurriler veya diğer Türkçe *d*-diyalekti ile konuşan topluluklarca kullanılmış olması da mümkündür. Biz, Hurrilerin büyük tanrısı Teşub (< Türkçe *İdi-sub* "tanrı-su; su-tanrısı") adının Ana Türkçe *d*-diyalekti ile söylendiğini daha önce gösterdik. Sumerliler, her zaman olmamakla beraber, *z*-diyalektini de kullandılar: *zi* (veya *izi* < Ana Türkçe *idi* "tanrı"), *Dumuzi* (< Ana Türkçe *Tab-idi* "tapı-tanrısı; tapılacak tanrı"), ve *Ziggurat* (*Izık-kır-at* < Ana Türkçe *ıduk-kır-at* "kutsal tepe(ler)") gibi.

9. HAL - Fiilden Sıfat ve İsim Yapan Son-ek: -k/-g/-ık/-uk

Türkçede bu son-ekle oluşan kelimeler aktif ve pasif olmak üzere ikiye ayrılır. Meselâ, (1) *buyrug* (*buyruk*) "emreden (şey, kişi): kumandan" (aktif hal), ve (2) *buyruk* "emredilen şey; emir" (pasif hal). Aynı zamanda ismi meful (pasif ortaç) yapmağa yarayan bu ek ile oluşmuş birçok Sumerce kelimeleri ortaya çıkarmış bulunuyoruz:

Agrig 'baş-kumandan; vâli' (KraSUM 331), > **egir-ig** (aktif) "sevkedici, yöneten kimse: kumandan; vâli." Türkçe fiil: *egir-* "(asker) sevketmek; eğirmek; çevirmek; kuşatmak, sarmak; yönetmek" (DLT; ErOA; REDH).

Lu-Agrig 'vâli, yönetici, kumandan' (ErBMHDF 88), < Türkçe *ula(n)-egirig* "sevkedilen, yöneten adam."

Bal-bat-ki 'Eski Sumer İmparatorluğu', < Türkçe **Bal-bat-ık** "(Memleket ki orada) Baal batık (batmış)." İfadeyi kullanan: Asurî kralı Sargon II (y. M.Ö. 721-705).¹⁹ Kelime, Akamen Elâmcasında *Kautbaduka* kelimesine benzemektedir [< Türkçe *Ki-batuk-a* "Hatti/Eti)-Batık-ya; Etilerin Battığı Memleket; Kappadokya"]. Kappadokya (Gk. *Kappadokia*) adı, bu Elâmca kelimedenden türemiştir.

Balih, Tufan'dan sonra kurulan Birinci Kiş Çağı kralının adı (y. M.Ö. 3000), ki bizce Türkçe **Bölüg/Bölük** (aktif: "bölen; taksim eden") anlamındadır. Bu ad, Hz. İbrahim'in atalarından Eber'in oğlu **Peleg** ile eşdeğer olup, Tevrat'ta Aramca anlamı "taksim" olarak doğru şekilde verilmiştir. Tarihçi Taberî bunu **Balig** şeklinde verir ve "Anlamı Süryani dilinde 'bölen kimse' demektir; çünkü Adem oğulları arasında dünyayı aralarında paylaşan kişi o idi" der (Taberî II, 61).

ız-ık/az-ık, < Ana Türkçe *ıduk* "hür, mukaddes, mübarek; takdis edilip

¹⁸ Sumerce *gud* ("boğa, öküz") kelimesi için, 11. Hal'e; ve ırmak adlarının daha detaylı yorumları için, Sumerce Lügatçe'ye bakınız.

¹⁹ J. Oppert (bkz: BALWGL 295).

serbest bırakılmış (hayvan)" (ErOA; DLT; UYG; PaÇSS 55, 206, 216). Türk dillerinde *azıkladık* kelimesi akraba anlamında da kullanılmıştır: Çuv. *adi(k)* "kaynata, amca" (PaÇSS 1); Kıpçak (z-) Türkçesi *azık*, Buruşaski dilinde²⁰ *azk-ir* "kaynata," *azk kız* "kaynana" (ToUTTg 23, 24, 410). Ermeniceye *azk* "akraba, hısım" şeklinde girmiştir. *Azıklızık* ve Ana Türkçe *ıduk* şekli, Ziggurat [Zig-gur-at < Türkçe-Sumerce *Izık-kır-at* "kutsal tepeler"]; İdigna [*ıduk-ine(k)* "kutsal inek; Dicle"] gibi Sumerce kelimelerde de bulunur. Hatta, Sanskritçe Rig Veda kelimesini biz 'rg-veda < Ogurca *ırig-biti* < Ana Türkçe *ıduk-biti* "kutsal kitap" şeklinde tercüme ettik.

ki-mach/kimah, kelimesi Sumercede 'geniş yer; mezarlık' anlamına gelir.²¹ Bunu Türkçe **köm-ük** ("gömülen şey; mezarlık") şeklinde okuyabiliriz. Kelimenin Oğuzcası olan *gömük* şekliyle Anadolu'da Afyon ve Zonguldak illerinde, iki kasabanın isminde bulunur: *Gömü* (-k sessiz).

sanga/sangu "kral; baş rahip; din büyüğü" (KraHBAS 7; SaBA); keza krallara,²² bilhassa, 'Tanrının yeryüzündeki temsilcisi' olan Asurî krallarına verilen bir ünvan. Kelimeyi, **sun-ug/sun-uk** ["sunan kimse; cezbeden kimse"] olarak okuduk, ki burada fiil: *sun-* "sunmak, yaymak, kendine doğru çekmek" (UYG; DLT; REDH). Kelime, **sungu** şeklinde 'Gök-tanrısı Enlil'e' adlı, M.Ö. 2500 yılına ait bir Sumer şiirinde de geçer:

Enlil, Ata-Sumer, dön geri işte kentin, gör
Kara-başlar çobanı, dön işte kentin, gör
Dön **sungu** ambarına doğru, işte kentin gör²³

sunki (sun-ik < **sunuk**) şeklinde, Pers krallarının resmi dili olan Akamen Elâmcasında da bu kelime kral anlamı taşır (Bölüm 21). Aynı kelimeyi, Ksanthos şehrinde bulunan Merehi mezarındaki Likya yazıtında **snk** olarak şu transkripsiyonumuz ve tercümemizde görüyoruz (Bölüm 12):

Kopuk sunuk bir sana ozmak tepdi. Sana vérdük [anı].

"(Ey) kopup giden (ölen) **kral!** sana bir ozmak (yarış atı veya bir şampiyon savaşı) tepti. (Tanrım onu) sana verdik."

Kelime, **snq** şeklinde Part kralı III. Vologeses'e ait bir Eski Süryanî (Syriac) veya Aramî yazıtında (Bölüm 19); **şınak** şeklinde Elâm millî tanrısının ve bir çok Elâm kralının ismi olan **İnşuşinak** (Bölüm 21) kelimesinde

²⁰ L. R. Lorimer, *The Burushaski Language*, 1935.

²¹ Sayce, Archibald Henry, *Babylonians and Assyrians*, New York, 1899 (SaBA).

²² KraSUM 331: bir mektupta geçer: "Lagaş kralı Enetarzi, Ningirsu'nun 'sanga'sı."

²³ Yeni Yüzyıl Gazetesi, 28 Ocak 1997, s. 19 (muhtemelen Muazzez İlimiye Çığ'dan alınmıştır).

[< Türkçe **İnçü-sunuk** "inci sunan"], ve hatta **S`ankh/Senekh** şeklinde Mısır firavun isimlerinde (Bölüm 29) geçmektedir.

amargi 'hürriyet' (KraHBAS 6); 'anaya dönüş' (KraSUM 79, Falkenstein'dan), > **amar-ig** < O. Türkçe **amrak/amırak** "sâkin, rahat; arı, sıcak; sevgili, aziz" (DLT; UYG). Falkenstein bunu *ama-gi-r* yahut *ama-ra-gi(r)* şeklinde okumuş olabilir [< Türkçe-Sum. *ama ge-rü* veya *ama-ra gerü* "ana-ya doğru"]. Fiil: Türkçe **amır-** "sâkin olmak, rahat olmak" veya **amra-** "sevmek, aşık olmak" (UYG).

10. HAL - **igigi** 'gök tanrıları' [> **gig/gök** "gök, sema; tanrı"]

Kramer tarafından 'gök tanrıları' şeklinde tercüme edilen ve Sumerce-Akkadca olan bu kelimenin Türkçe olduğu aşikârdır: < gi-igi < gig-i < Türkçe **gök-ü** (akuzatif), yahut **gök-e** "göğe doğru." Aynı kelime, **İgigi**, Sargon sülâlesinden sonra Agade şehrinde hüküm süren bir kralın da adıdır.

Gök (gi-ig veya gig) kelimesi şu Sumerce isimlerde de gözlenmiştir: Sumer kralı Ur-**gig-ir**; Tanrı Ningirsu'nun 'tarlaları ve çiftlikleri'nden oluşan bir yer adı olan Gana-**ugigga** (KraHBAS 6) [Gana-u-gigga < Türkçe *Gün-e* ve *gök-(k)e* "güneşe ve göğe (bakan yer)" veya Türkçe *Gün-ü* ve *gök-ü* "onun (Ningirsu'nun) güneşi ve göğü"].

11. HAL - **gud** 'sığır; öküz' [Ana Türkçe ***ogud** "öküz"; O. Türkçe **ud** "sığır, sürü; öküz"]

Anlamı 'sığır; öküz,' olarak verilen Sumerce *gud* kelimesi çok muhtemelen Ana Türkçeye yakın olan *ogud veya *ögüd şeklinde söylenmiş olmalıdır. Kelime, muhtelif Türk diyalektlerinde muhafaza edilmiştir: Çigilce ve Uygurca *ud*, O. Türkçe ve Arguca *ud*, Dobruca-Kırım Türkçesi *oguz*,²⁴ O. ve Mod. Türkçe *öküz*. Bir Ana Ogurca (Pelagca) *ogur (< *ogud) kelimesi de, Mac. *ökür*, Çuv. *vıgır/ogur*, Mon. *ukurlukor*, Gk. *our(os)* ("yabanî boğa"), Lat. *ür(us)* ("yabanî öküz") şekillerinde; ve Türkçe z-diyalektiyle *öküz* kelimesi de Anglo-Cermen dillerinde *ox* (oks/okz), *oxo*, ve *ohso* şekillerinde ortaya çıkmıştır. Keza, Ana Türkçe *gudlogud*, Ermenicede *hod* ("sürü") olarak yaşamıştır. Genelde *öküz* anlamına gelen bu Türkçe kelimelerin karşılığı olan asıl Hint-Avrupa kökenli kelimeler şunlardır: Sanskritçe *anaduh*, Gk. *boği* (vodi), ve Lat. *bos*.

Sumercede bulunan **ud-ul** [> **ud-ul(a)** "hayvan sürüsü-adamı; çoban"] ifadesinden de **ud** kelimesinin "sığır" anlamında Sumercede mevcut olduğu ortaya çıkar. Bu ve bunlardan türeyen **E-ud-ul** kelimesi için Sumerce *Lugatçe*'ye bakınız.

²⁴ ÜDKT 56, 196.

12. HAL - Âdem, Havva ve Nuh

İnsanın yaratılışı ile ilgili bir Akkad "yaratılış" şiirinde anlatıldığına göre, tanrılar, kestikleri iki 'sanatkâr' (Lamga) tanrının kanlarından, Ullegarra ve Zallegarra adlı iki insan yaratırlar. Onlara, toprağı sulamak ve işlenmek, ve tanrılar için mâbetler inşa etmek suretiyle ebediyen tanrılara hizmette bulunmak amacıyla gereken her şey bol miktarda verilmişti.

Kramer'e göre, ilk iki insanın anlamları bilinmeyen bu isimleri Sumercedir (KraMAW 123). Biz aşağıda, tanrıların yarattığı bu iki insanın erkek ve kadın olduğunu isimleriyle birlikte göstermiş bulunuyoruz:

Ullegarra [> Türkçe Ula(n)-ola-kara!]

Ullegarra: > Ul-'le-garra > Türkçe *Ula(n)-ola-kara* "oğlan-ola-kara!; erkek kara(-saçlı) yaratılsın!" Buradaki kelimelerin ve bir ek'in anlamları ise açıktır: Türkçe *ulahulan/ogla* "genç adam, yiğit," *kara* "kara, kara-saçlı, esmer," *ol-* "olmak, yaratılmak," ve *-a*, 3. şahıs istek veya emir kipi.

Zallegarra [< Zal-ola-kara "Kadın-ola-kara!"]

Aynı şekilde, Zal-'le-garra: < Türkçe-Sumerce *Zal-ola-kara* "kadın ola (yaratıla) kara!," ki burada, Sumerce *sall/zal* "kadın" kelimesinin Farsça *zâl* "yaşlı kadın," veya Ar. *zel* "bir yanlışlık, hata" kelimelerinden alıntı olduğu aşikârdır. Acaba, kadının kutsal kitaplarda ikinci sınıf vatandaş kabul görmesinin arkasında, Sumerlilerin Havva'sının bu çifte mecazî anlamı mı yatıyor? sorusu hiç te mantıksız görünmüyor.

Böylece, *Ula(n)-ola-kara!* ve *Zal-ola-kara!* adlı bu ilk iki insan, hem 'kara-başlı halk'ın (Sumerliler'in) ataları ve hem de kutsal kitaplardaki Âdem ve Havva'nın ta kendileridir. Sumerlilerin kendilerine verdiği isim, Sumer Tufan efsanesinde geçer: 'An, Enki, Enlil, ve Ninhursag *kara-başlı halkı* (Sumerlileri) yarattıktan sonra....' (Kramer, KraHBAS 20).

Ziusudra (Sumer'de Hz. Nuh'un adı) [< İzi-su-ta(n)rı "Rab, su-tanrısı"]

Hz. Nuh'un Sumerce karşılığı olan bu adı Türkçe izah edebiliriz: Zi-usudra > İzi-usu-tra < Türkçe (z-diyalekti) *İzi-su-ta(n)rı* (< Ana Türkçe *İdi-sub-tengri*) "Rab, su-tanrısı." İsim, Hurri/Hitit fırtına tanrısı Teşup [< Türkçe *İti/İdi-sub* "tanrı-su")] adı ile hemen hemen eşanlamlıdır. *Zilizi* ve *u-sul/şup/suff/suw* kelimeleri, birçok Türk diyalektlerinde, Ana Türkçe *idi* ("tanrı") ve *su* yerinde kullanılmıştır.

Kramer'e göre, Sumer Tufan efsanesinde, ulu tanrı An ve fırtına tanrısı Enlil, Ziusudra'ya ebedî hayat vermiş ve güneşin doğduğu Dilmun denilen

diyara, 'tanrıların bahçesi'ne göndermişlerdi (KraSUM 281).

Kral Ziusudra'nın bir lâkabı da '[Sumerlilerin] paşışu'²⁵ ifadesinde geçen isim olmalıdır. Bu kelime, 'İnsanın Yaratılışı; Beş Tufan-öncesi Şehir; ve Tufan Hikâyesi' adlı Sumer epik şiirinin Kramer tarafından verilen şu bölümlerinde geçmektedir:

*An, Enlil, Enki, ve Ninhursag
Kara-başlı halkı yarattıktan sonra,*

Krallığın ... 'si gökten indirildikten sonra,

*O, âyinleri ve ilâhi kanunları mükemmelleştirdi...,
... temiz yerlerde beş tane şehir kurdu,
Birincisi olan Eridu şehrini, liderleri Nudimmud'a verdi,
İkincisi Badtibira'yı [Dumuzi]'ye verdi,
Üçüncüsü Larak'ı Endurbilhursag'a verdi,
Dördüncüsü Sippar'ı kahraman Utu'ya verdi,
Beşincisi Şuruppak'ı Sud'a verdi.*

[Sonra] Tufan .....,

*Sonra, [Sumerlilerin?] paşışu Kral Ziusudra,
Dev bir .... inşa etti;*

*Yedi gün ve yedi gece,
Tufan memleketin her tarafını sardıktan sonra,*

*Kral Ziusudra, Utu'nın önünde diz çöküp dua etti,
Kral bir öküzü ve bir koyunu kurban kesti.*

Bundan da anlıyoruz ki Ziusudra hem kral hem de paşışu idi. Bu ifade Türkçe *ba(h)şı-sı* kelimesinden başka bir şey değildir: paşi-şu [> pa(ğ)şi-su < Türkçe *başşı-sı*] (Sumerlilerin) bahşısı, hocası, dinî lideri"].

Prof. Sayce tarafından verilen ve paşışu kelimesinin diğer bir okunuş şekli olduğunda şüphe olmayan paşisu 'mukaddes işleri yapanlar' (SaBA) kelimesi bu yorumumuzu desteklemektedir. Çok eskilere giden Türkçe *başşı/bağşı* "büyücü, efsuncu; hoca, tabip; muallim, öğretmen" (DLT; UYG) kelimesi, bizce en doğru şekliyle Macarcada *bács/báci* ("yaşlı ağa-bey, yaşlı beyefendi") kelimesinde muhafaza edilmiştir, ki ifade *bağ/bağı* (arkaik) "büyü, efsun" (REDH; KT), ve *-çıl/-çil/-cıl/-ci* ekinden oluşmuştur.

²⁵ Köşeli parantez içindekiler bize aittir.

Bahşı kelimesi, Kassitlerden sonra Nabuhadrezzar'ın (M.Ö. 1146-1123) kurdğu Babil sülâlesinin adı olan Paşe (GooBA.134) isminin aynıdır.

Bahşı (Paşe) sülâlesinin kurucusu olan bu Babil kralının adı da Türkçedir: Prof. Goodspeed'e göre, Nabuchadrezzar (veya Nabu-kudurri-u-çur), 'Tanrı Nabu, hududu korusun' anlamına gelmektedir (GooBA.135, 276). Biz kelimeyi, *Nabu-kid-ar-sar* veya *Nabu-kid-ar-u-çur* şekline soktuk ki bunlar da, "Nabu (Nebi) kralı korusun; Nebi'nin koruduğu kral" veya "(onu) Nebi korur, ve (o) kral" anlamlarına gelir. Burada, Ar. *Nebi* "peygamber," A. Türkçe *kid-* "kenar dikmek, kıyılamak; korumak" (ErOA), Türkçe *çurlçor* "bey, prens, baş" (UYG; ÇATL 60), ve *-ar/-ırl/-r*, 3. şahıs şimdiki zaman kipi olup "genellikle yapar, yapabilir" anlamı yaratır.

13. HAL - [at-ı; ism-i "adı; ismi"]

Bu iki ifade de yapı itibariyle Türkçedir. Sadece kök kelime *ism* Sâmî dilinden alınmıştır. Sondaki *-i/-i*, Türkçe iyelik ekleridir.

Saf Türkçe olan *at-ı/ad-ı* ("adı") ifadesini, Tufan'dan hemen sonra gelen Kiş Çağının üçüncü Sumer kralı *Palakinatim* adında buluyoruz: *Bala-kün-at-ım* "bebek-güneş(tanrısı)-(benim) adım"; veya *Bal-a-kün-at-ım* "Rab (Baal)-ın güneş'i-(benim) adım."

Diğer *ism-i* ifadesi birçok Sumer kralının adlarında bulunur:

İşme-Dagan (İşme-Dagan) < İsm-e Dagan < Türk. *İsm-i doğan* (şahin);

Simudarra < Türkçe *İsm-i ta(n)rı*;

İşme-Şamaş < *İsm-i Şems* "adı Güneş(tanrısı)," ki burada kök kelimeler, *ism* ve *şems* ("güneş") Arapça alıntılardır²⁶; fakat *-i* eki Türkçedir.

Nangışlışma < Nin?-giş-li-'sma < Türkçe *Nin(e)-Ağaç-lı, ism-i* "Ana-Ağaçlı" (onun) adı; 'Tanrıça-Ağaç'tan (doğma) (onun) adı," ki burada Türkçe *lı/-li* eki de mevcuttur.

Akkadçada 'isim?' anlamıyla geçen *şumu* (KraSUM 298) veya [şum-u] kelimesi yapı itibariyle Sumerce yani Türkçedir, ve doğru şekli 'sm-i/ism-i (Aramca *šmh/ism-i*) ifadesinin yanlış yazılımdan başka bir şey değildir.

Yukarıdaki kelimelerin bir eşanlamlısı da yine Sumercede bulunan *nam* ve *nam-ı* kelimeleridir ki *nam* ("isim, lakap, şöhret") Farsçadır, fakat *-ı* eki Türkçedir. Meselâ, Sumer kralı *Ur-nammu*'nun ismini biz Türkçe *Er-nam-ı* ("Er yahut yiğit onun adı, şöhreti") şeklinde okuduk. Bu *nam* kelimesini başka Sumer kral isimlerinde (*Lugalannamundu, Nammakhi*), ve iki Sumerce kelimedede (*namlulu, namlugal*) müşahede ettik (Bkz: Lügatçe).

²⁶ A. Engin'in 'Şemis' (Şamaş) kelimesinin Sumerce bir kelime olduğu (EngST 161) tezi doğru ise şöyle bir transliterasyon yapmak mümkündür: şamaş > şam-aş < Türkçe *ışm-isi* "ışık tanrısı; güneş tanrısı," ki Oğuzca *ışım* "parlama, ışıldama; ışık," Oğuzca *ıyı-* < O. Türkçe *yaşu-* "parlamak, ışıldamak" (UYG).

14. HAL - *sipat* 'çoban[lar]'; *siba* 'çoban' > Türkçe *çupan* "çoban" [*sipat-zi* 'baş-kumandan' > Türkçe *çupat-issi* "çobanların efendisi"]

Prof. Tuna, $s = \zeta$ ve $d = n$ fonetik eşleme ile, Sumerce *sipad* ('çoban') ve O. Türkçe *çupan* ("köy muhtarının yamağı") arasındaki ilişkiyi göstermiştir (Tuna 11, 15). Aslında *sipat* (YaTBTk 325) veya *çipat* olarak da okunan bu Sumerce kelime bizce Türkçede bulunan *-n > -t* ilişkisi ile oluşmuş, *sipan/çipan* kelimesinin bir çoğuludur. E-O Türkçe *tégit* ("prensler, tekinler") ifadesinin *tégin* ("tekin") kelimesinin çoğulu olduğu gibi.²⁷ Sumerce *sipan/çipan*, Türkçe *çupan* ve Türkçe-Farsça *çoban* aynı kelimelerdir.

Kramer, bileşik *sipad-zi* kelimesinin anlamını 'başkumandan' olarak vermiş ve bunun *agrig* kelimesiyle eşanlamlı olduğunu, "Tanrıça Ninmar'ın *sanga*'sı olan Luenna'dan (Enannatum), Ningirsu'nun *sanga*'sı olan Lagaş kralı Enetarzi'ye" diye başlayan şu Sumerce mektupta göstermiştir: "Lagaş *ensi*'si [Enetarzi] yaşadıkça, ve *agrig* Enannatum-*sipad-zi* yaşadıkça..." (KraSUM 331). Biz ifadeyi şöyle okuyor ve tercüme ediyoruz: *sipad-zi* > Türkçe *çupat-issi* "çobanların efendisi." Tufan-öncesi Larak şehri kralı Ensipazianna isminde de *sipa(d)zi* kelimesi mevcuttur.

Sumercede tekil olarak 'çoban' karşılığı *siba* kelimesi de bulunur (Tuna 11, kaynak: Landsberger 1955), ki burada sondaki *n* sessizdir.

15. HAL - [MARDUK "Buz-dağ"]

Tanrı Ea (Enki) ve Damkina'nın oğlu Marduk Babil şehrinin tanrısı idi (DiAWOA 67). "O, gök ve yeri yarattı... ve babasının yardımıyla âsi tanrı Kingu'nun kanından insanları yarattı" (KraMAW 121). O Babilde Sumer tanrılarının başı Enlil'in yerine geçmiş, böylece 'bütün tanrılarının babası' ve 'gök ve yerin hükümdarı' olmuştu.

Marduk kelimesinin r-diyalektinde Ogurca bir ifade olduğunu ve muhtemelen Mur-dag şeklinde okunması gerektiğini düşünüyoruz: Ogurca *Mur-dag* < Ana Türkçe *Bud-tag > Türkçe *Muz-tag*. Burada, Ogurca *murlbur*, Çuv. *pur* (PaÇSS 100) < Türkçe *muz/buz*, ve *tag/dağ* ilişkileri aşikârdır. Ana Türkçe *bud-/budmak* ("donmak") fiili Orta Türkçe'de de mevcuttur (DLT). Marduk/Murdag kelimesini z-diyalektiyle, Tufan'dan sonraki Kiş Çağının 11. Sumer kralı *Maşda* [*Muz-ta(g)*] isminde buluyoruz. Bugün Orta Asya'da Kunlun sıradağları üzerinde *Muz-tag* adı verilen iki yüksek zirve bulunur: biri Pamirlerin hemen doğusundaki Ulug Muz-tag (7724 m.), diğeri ise Hotan şehrinin güneyindeki Muz-tag (7282 m.). Eskiden yaşamış Türkçe-konuşan birçok milletler, muayyen dağları Tanrı'nın

²⁷ DLT I, 5. Diğer Türkçe ve Türkçe-Moğolca örnekler de vardır: *tarhat* < *tarhan*; *oglit* < *oglan* (ErOH); *Hitat* < *Hitan*; *Karahit* < *Karahitan*; *Curçet* < *Curçen* (MGT).

adıyla isimlendirmişlerdir: Eski Giritlilerin ve Truvalıların *İda/İdi* ("tanrı") dağı; Doğu Hunlarının Kansu'daki *Tengri* [Çü-loman (*Sakyamuni*-Buda)] dağı (ÖgHİ 633); Moğolların *Burhan* (Buda) *Kaldun* dağı; vb. Mahmut Kaşgari'nin şu sözleri bu tarihi çerçevede çok önemlidir: "Yere batası kâfirler (Müslüman olmayan Türkler) göğe Tengri derler. Yine bu adamlar büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi gözlerine ulu görünen her şeye 'Tengri' derler. Bu yüzden bu gibi şeylere secde ederler" (DLT III, 377).

Marduk [Mur-dağ] adı, Bölüm 21'de incelediğimiz, Farsçası ^dAhura-Mazda olan, Elâmca ^duramazda [Dingir-Uri-Mazda, < Türkçe *Tengri Uri Muz-Da(ğ)*] "Tanrı-erkek Muz-dağ; Tanrı Muz-dağ'ın insan şeklindeki tezahürü" adının etimolojisi ile de uyumludur. Marduk adının Milâttan bin yıl sonrasına kadar Budistlerce *Meru*-dağ şeklinde muhafaza edilmiş olduğunu Biruni'den öğreniyoruz. Bu mevzu Bölüm 22'de incelenmiştir.

16. HAL - Sumerce *gişge* [> Türkçe *köşige* "zayıf gölge"]

Sumerce *gişge* 'gölge'²⁸ kelimesinin karşılığı, Prof. Tuna tarafından Türkçe *köligel/gölge* olarak tesbit edilmiştir. Burada, Ogurca < Türkçe, *l < ş* kuralı mevcuttur: Aslında, O. Türkçe *köşige* "zayıf gölge, az gölge" (DLT) kelimesi Türkçede bulunmaktadır ki Sumerce kelimenin aynıdır.

[*Gilga*-mış 'Gölge-miş' "o, büyük *gölge* imiş"]

Her ne kadar Sumercede tek başına Türkçe *köligel/gölge* kelimesine benzer bir ifade bulunmuyorsa da, kuvvetle muhtemeldir ki bu kelime meşhur Sumer kahramanı *Gilgamiş*'in isminde saklıdır. Biz bu kelimeyi şöyle yazıp tercüme ettik: *Gölge-miş* (*Kölige*-(i)miş) "gölge imiş; büyük gölge imiş." Hakikaten, Sumer epik şiirlerinin birçoklarında *Gilgamiş* hakkında yazılanlar bizim bu tercümemizi destekler mahiyettedir: "Ulu tanrılar onu şu fizikî ölçülerde yarattılar: boynu altı? metreden uzun (on bir endâze), göğsünün genişliği iki metre olup, çok büyük cüsseli bir adamdı"²⁹; "Bu büyük arz üzerinde duran bir boğayı andırıyordu" (KraHBAS 22).

17. HAL - FİLDEN SIFAT VE İSİM YAPMAĞA YARIYAN ÜÇÜNCÜ ŞAHIS TEKİL GEÇMİŞ ZAMAN SIYGASI (-dı/-tı/-du, vb.)

Bu, 3. şahıs tekil geçmiş zaman sıygasının Türkçede aynı zamanda fiil

²⁸ Henry E. Hoffner, Jr., "An English-Hittite Glossary," s. 7-99, *Revue Hittite et Asiatique*, XXV, 1967 (HofEHG).

²⁹ James B. Pritchard, Editor, *The Ancient Near East*, two volumes (1958, 1975), Princeton University Press, Princeton, New Jersey (PritANE), I, s. 41.

kökünden isim ve sıfat yaptığını biliyoruz: *Tapdu* "taptı, tapan kimse"; *Togtu* "doğdu; doğan kimse"; *Kün-togdı* gibi şahıs adları; ve *um-du* "istek, dilek; tamah"; *sok-tu* "sucuk" (DLT), ve *kül-bastı* gibi isimler. Aşağıdaki Sumerce kelimelerde de bu hal mevcuttur:

ittidu (-kuş) (Sumerce) [> Türkçe *ötdi* (öten-kuş)]: Sumerce *ittidu* kelimesinin anlamı bilinmemektedir. Kramer bu ifadeyi bir Sumer şiirinde göstermiştir (KraHBAS 19). Şiirde Dilmun/Dilman denilen bir ebediyet cenneti tarif ediliyor ki orada ne hastalık ne de ölüm vardır:

Dilmun'da kuzgun (büyük karga) bağırıp haykırmaz,
İttidu-kuş, **ittidu**-kuş gibi feryat etmez (ses çıkarmaz),
Aslan öldürmez,
Kurt kuzuyu kapmaz;
Dilmun'da yaşlı kadın "ben ihtiyar bir kadını" demez,
Orada yaşlı adam "ben ihtiyar bir adamım" demez.

Biz burada *ittiduliti-du* kelimesini *öt-dü* "(kuş) öttü" şeklinde deşifre ettik, ki burada *öt-* "ötmek, kuşun ötmesi" anlamındadır. Kelime bir sıfat olarak işlemektedir. Şiirde *ittidu* yerine *ötdi* veya *öten* kelimesini koyarsak:

İttidu-kuş, **ittidu**-kuş gibi feryat etmez,
ifadesi,
ötdi-kuş, *ötdi*-kuş gibi feryat etmez,
veya
Öten-kuş, **Öten**-kuş gibi feryat etmez,

olur ki bu ifade cennetten ziyade bir cehennemini tarif etmektedir. O halde, şair ikinci sıfat için başka bir anlam düşünmüştür, ki hakikaten bizim bu Türkçe fiilimizin bambaşka ikinci bir anlamı daha var: *öt-lötmek* "geçmek, delip geçmek; zail olmak, geçici olmak, fâni olmak; sonu gelmek" (UYG; DLT). Aynı zamanda *ötmüş* "kurban, kurbanlık" anlamında bu fiilden türemiş bir kelime de mevcuttur (UYG). Bu ikinci halde *ötdi*-kuş "fâni-kuş; sonu gelen-kuş" anlamını taşır. Ve bizim şiirimiz de asıl anlamına kavuşur:

(Dilman cennetinde) **Öten**-kuş, **Ölen**-kuş gibi feryat etmez.

tug-du (Sumerce) *düğüm, bağ* [> Türkçe **tüg-dü** "düğümle-di"]: Bu ifadenin Sumerce anlamı, Sumerolog Salonen tarafındam 'düğüm' olarak verilmiştir (Tuna 15). Bizce kelimenin tam karşılığı Türkçe **tügdü** ("düğümlenen (şey); düğüm") kelimesidir ki burada *tüg-* "tügmek, bağlamak, düğümlmek" (DLT) fiili, ve *-dü* eki mevcuttur. Her ne kadar, Prof. Tuna Sumerce kelimenin *tüg-* fiili ile olan ilişkisini göstermişse de, o, Sumerce

kelimeyi Türkçe *tüğün/tüğüm* "düğüm" ile eşleştirmiştir.

Sabattu (Sumerce ve Babilce) 'kalp-durmak; tatil günü' [> Türkçe *sağ-bat-tı* (Oğuzca) "uyanıklık sona erdi; tatil"]: İbraniceye **sabat** "Cumartesi" olarak geçen bu kelimenin anlamını, Sayce vermiştir (SaBA 58, 245). Yukarıdaki Türkçe transkripsiyonumuzda Oğuzca *sag/sağ* "akıl, uyanıklık, anlayış" anlamlarını, Mahmut Kaşgarî şu Oğuzca cümlede çok güzel göstermiştir: '*sende sağ yok*' "sende akıl, uyanıklık, anlayış yok" (DLT III, 154). Sumerce kelime, Cumartesi veya yedinci gün anlamında diğer birçok dile de geçmiştir: Sabattu > Gk. *sabbato*, Çuv. *Şamat/şamat*, Mac. *Szombat*, Rusça *Subawta*, İngilizce *sabbat(ical)* yıl 'yedinci yıl tatili.' Yine bu Sumerce ifadeden başlayarak aşağıdaki sonuçları çıkarabiliriz: Sabattu > Ar. *sebt* (< İbranice *Sabbat* "Cumartesi, yedinci gün"); Ar. *seb/seb'a*, Ugaritçe *sb* "yedi" (CleLL 138), İbranice *şeb'a/şev'a*, Skt. *sapta*, Lat. *septe(m)*, > sebttem/sevtem > Anglo-Cer. *seven/sieben*, Rusça *syem*; > Gk. *septa* (ve *h* < > *s* kuralı ile (LiScGEL 628)), > Gk. **heptil/*hepta* > Gk. *epta* "yedi," (ve *e* < > *h* kuralı ile (LiScGEL 187)) > Ana Türkçe **hyeti* > Türkçe *yedi*, > Mac. *hét* "yedi."

Aynı gramer kurallarına göre yapılmış birkaç Sumerce isim daha Lügatçe'de çözümlenmiştir. Bunlardan önemlileri şunlardır: **Nunbirdu** > E-O Türkçe **Nine bir-di** "ana (tanrıça) verdi/yarattı"; ve **Uttu** > O. Türkçe **Üti-di** "ütüledi; ütileyen (tanrı), ütücü (tanrı)."

18. HAL - Babil Destanı (Babel "Tanrı kapısı")

'Rab bütün dünyanın dilini orada (Babil'de) karıştırdı'

Sumerliler Babil şehrini, bilhassa Babil kulesini (Ziggurat) inşa etmeğe başlayınca, Tanrı onların göğe erişerek tanrıların tekelinde olan bilgileri öğrenmek niyetinde olduklarını görünce Sumerlileri kiskandı:

"Rab dedi: İşte tek bir kavimdirler, hepsinin bir tek dili var... yapmağa niyet ettiklerinden hiç bir şey onlara men edilmeyecektir. Gelin, inelim, ve birbirinin dilini anlamasınlar diye, onların dilini orada karıştıralım. Ve Rab onları bütün yeryüzü üzerine dağıttı... Bundan dolayı onun adına Babil denildi; çünkü Rab bütün dünyanın dilini orada karıştırdı; ve Rab onları bütün yeryüzü üzerine oradan dağıttı" (Tekvin 11).

İbranice *balal* "bozmak, karıştırmak" kelimesinin kaynağı olarak düşünülen Babel kelimesinin anlamını, bilginler, bu şehrin asıl Sumerce adı olan KA.DİNGİR.RA.Kİ ifadesinden yararlanarak, "Tanrı kapısı" olarak saptadılar ki burada Sâmi dilinde *bab* "kapı," ve *el* "tanrı" demektir. İlk bakışta bu doğru görünüyor, zira, Sumerce adındaki kelimelerde şu anlamlar vardı: *ka(pu)* "kapı," *Dingir-ra* "Tengri-ye," ve *ki* "yer; şehir." Yani:

KA.DİNGİR.RA.Kİ "kapı-Tanrıya-şehir; Tanrı kapısı (olan) şehir"

Fakat bu anlam, Tekvin maddesinde geçen 'Rab bütün dünyanın dilini orada karıştırdı...' ifadesini açıklamıyor. Şu muhakkak ki, Tevrat yazarları bundan daha çoğunu biliyorlardı. Biz bunun cevabını, Şehrin yine Sumerce olan ikinci adında bulduk: **DİN.TİR.Kİ**.³⁰ Bu kelimeyi birçok şekilde okuyabiliriz: **Tın.tur-ki**, **Ting.tur-ki**, **Tın.tir.ki**, **Tın.tir.ki**, ki bunların hepsinin tercümelerini Lügatçe'de gösterdik. Burada Sumerce-Türkçe çok ilginç kelimeler saptadık: **dın/tın** "can, ruh, cevher, nefes, soluk" (DLT; ÇaTL; UYG); Türkçe-Sum. **tur-/dur-** "durmak"; Türkçe **ting** "ses, eko" (UYG); Türkçe **tın-/din-** (> Sum. DİN) "tınmak, dinlenmek, dinmek, solumak; susmak" (DLT); Türkçe **tın** "sâkin, dinlenmiş, [sessiz]; tembel" (DLT III, 138); Sum. **tir** "memleket, yer"³¹ (> Türkçe **yir** "yer, yeryüzü" (Tuna)); ve Sum. **Kİ** (> Türkçe **köy**) "arz, yer, [şehir]." Kök kelimelerin çeşitli anlamlarını kullanarak, ana kelimeyi şöyle tercüme edebiliriz:

DİN.TİR.Kİ "Hayat, nefes, ve sesin durduğu şehir"

veya, her iki Sumerce ismi kullanırsak:

KA.DİNGİR.RA.Kİ, DİN.TİR.Kİ "Göğün kapısı (olan) şehir; Hayat, nefes, ve sesin durduğu şehir"

İşte bu tercümemiz, Babil'in Sumerce adlarını herhalde bilen ve anlayan eski Tevrat bilginlerinin, Babil ile ilgili bu 'dünyanın dilinin karıştırılması, bozulması' efsanesini nasıl yarattıklarını açıklamaktadır.

19. HAL - Sumerce Çoğul Eki -MEŞ

Sumerliler bu çoğul işaretini **MŞ** şeklinde yazmış olmalıydılar, ki biz bunu M(T) veya M/T şeklinde,³² Göktürkçede *n/y* harfinde saptadığımız gibi iki-sesli tek bir işaret olarak düşünüyoruz. Buradaki *-m* Sâmi çoğul ekini, *-t* ise E-O Türkçe çoğul ekini temsil etmektedir. Bu iki sesliliğin Akkadca **hiritum** kelimesinde, Asur kraliçesi **Sammuramat** ve asil bir Babil hanımı olan **Gigitum** adlarında mevcut olduğunu düşünüyoruz.

³⁰ Bkz: Herbert H. Paper, *The Phonology and Morphology of Royal Achaemenid Elamite*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1955 (1991) (PapRAE), 3.14; 5.11.2.

³¹ Landsberger, Benno, *Materials for a Sumerian Lexicon*, Vols. III- V, 1955 (LanMSL).

³² Çivi yazısındaki "S" işaretinin *t*, *ş*, *s*, *z* fonemlerine tekabül ettiğini Bölüm 21'de gösterdik.

Bunlar Bölüm 18'de incelenmiştir. Bu çoğul eki, Sumerlilere akraba olan Elâmlılar, Hitit-Hattiler, Hurriler (Mitanniler), ve Urartular tarafından da kullanılmıştır.

SUMER DİLİNİN BAZI ÖZELLİKLERİ

Yukarıda Sumerce fonemlerin, bilhassa seslilerde nasıl buzlu bir camın arkasındaki eşya gibi, bulanık veya dumanlı bir nitelikte olduğu belirtilmiştir. Bu muğlaklık en fazla Sumerce "i" işaretinde kendini gösterir, ki genelde Türkçe *ö* veya *ü* sesine tekabül etmektedir. Meselâ: **gin** > **gün/kün** "güneş; gün ışığı; gün"; **ki-mach** > **kömük** "mezarlık" (9. Hal); **gig** > **gök** "gök, tanrı" (10. Hal); ve **ittidu** (kuş) > **öt-tü** (kuş) "öten (kuş); ölen (kuş)" (17. Hal). Birçok sesli harflerde de aynı belirsizlik mevcuttur. Sessiz fonemlerde de Türkçe diyalektlerinde *d* > *t* gibi hep görülen değişimler vardır. Meselâ, **dingir** > **ting-ir** > **teng-ri**, **dumu** > **tum-u**, **tohum-u**. Aynı belirsizlik Sumerce işaretleri oluşturan heceler için de geçerlidir; ve meselâ **dingir** ve **sangalsungu** kelimelerinin aslında, **-ir** = **-ri** ve **-ga/-gu** = **-ug/-uk** ilişkileri ile, **tingri/tengri** ve **sumug/sunuk** olarak okunması gerekir.

Her ne kadar Sumercede bütün Türk diyalektlerini bulmak mümkün ise de, genelde z-diyalekti yaygın görünüyor: meselâ, **zi** veya **izi** (< Ana Türkçe **idi**) "tanrı," **ızık/azık** (< Ana Türkçe **ıduk**) "kutlu, mübarek; hür," **Ziggurat** veya **Izık-kır-at** (< Ana Türkçe **ıduk-kır-at**) "kutsal tepe(ler)," **Ziusudra** veya **İzi-su-ta(n)rı** (< Ana Türkçe **İdi-sub-tengri**) "Rab, su-tanrı," **az/azi** (normal Türkçe y-diyalekti *ayı*), **gaza** 'parçalamak, kırmak' (< Türkçe **kazı** -< Ana Türkçe ***kadı**-) "kazımak."

Sumercenin bir arkaik Türkçe veya Proto-Türkçe bir dil olduğunu unutmamak gerekir. Sumercede bazı gramer kurallarında büyük farklılıklar görülür. Gelişmiş Türkçenin aksine, genelde isim-sıfat isimden sonra gelmektedir: meselâ, **E(v)anna** [> **Ev-ana** "Ana (Tanrıça) evi"]; **E(v)-dingir** "tengri evi"; **e(v)kur** [> **ev-kır** "kır-evi"]; **lu-agrig** 'kumandan' [> **ula-egirig** "idareci adam"]. Fakat, doğru şekilleri de mevcuttur: **sipad-zi** [> Türkçe **çupat-issi** "çobanların efendisi"]; **uşub** [**kuş-eb** "kuş evi"]; **Ziggurat** [> **Izık-kır-at** "kutsal tepe(ler)"]; **İdigna** [> **Iduk-ine(k)** "kutsal inek; Dicle"].

SUMERCEDE OĞUZCA KELİMELER

Sumercede bazı Oğuzca kelimeler bulduk: Sum. **sa** 'kalp' (**Sabattu** kelimesinde) ve Sum. **sag** 'iyi' < Oğuzca **sag/sağ** "sağ, salim; iyi; akıl, anlayış"; Sum. **adda** 'baba' > **da-da** veya Oğuzca **de-de** "baba"; **aşag** 'tarla' > Oğuzca **aşak** "aşağı, dağ dibi"; Sum. **sar** 'yazmak' > Oğuzca **yaz-** "yazmak."

SUMERCEDE OĞURCA KELİMELER

Sumercede saptadığımız Oğurca (*r/l* < Türkçe *z/ş*, *d/ş*) kelimelerden bazıları şunlardır: **Buran(un)** "Fırat" < Türkçe **buran/muran** "ırmak," **bur** < Türkçe **buz**; **bur** < **boz-** "bozmak"; **Bal** (Baal) < **baş**; **gir** (**ara**) < **adağ**, ayak; **ur/ır** < **ıtlıd** "köpek"; **babbar** < **beyaz**; **har** 'kazmak' < **kaz-** "kazmak"; ve hatta **Marduk** [**Mur-tag/Bur-tag**] < **Buz-dağ**; **sar** < **yaz-** "yazmak."

ALINTI KELİMELER

Sumerli kâtipler ve bilginler çeşitli anlamları bir tek kelimedede birleştirilmekte çok mahirdiler. Böylece okuyucu bu anlamlardan hiç olmazsa birini hatırlayarak okuduğu metni anlayabiliyordu. Sumerlilerin, hem de alıntı olarak kullandıkları böyle çok ilginç bir kelimeyi yukarıda 12. Hal'de incelemiştik: **Sal** 'kadın, diş'i' [< Farsça **zâl** "yaşlı kadın," veya, < Arapça **zel** "bir yanlışlık, hata"]. Böylece, Sumerce **sal** kelimesinin **zel** veya **zal** okunması gerektiği de ortaya çıkar.

Sâmi Dilinden Diğer Alıntı Kelimeler

İla/ilu/el "tanrı"; **ism** "isim" (Lügatçe'de bkz: **şumu**; **Adad-şum-u-çur**; **İşme-Dagan**; **Simudarra**); **miskin-im** "miskinler, âdi halk" (bkz: **Muşkenum**); **meşakkat-im** "meşakkatler, zorluklar" (bkz: **musukkatim**); **tab/tabı** "basma, basım, yazım" (bkz: **dub-sar**, **e-dubba**); **Nebi** (**Nabu**) "peygamber."

Farsça Alıntı Kelimeler

Ab "su"; **a(b)** "su"; **bel** "bel" (bkz: **bal**); Farsça son-ek **-dâr** (bkz: **Simudarra**, **Nindara**); **nam** "ad, şöret" (bkz: **Lugalannamundu**, **namlulu**, **namlugal**, **Nammakhni**, **Ur-Nammu**); **tuhm** (Sum. **dum**) (bkz: **dumu-2**, **Dumuzi-2**).

Aşağıdaki Sumerce Lügatçe'de, yaklaşık 370 orijinal kelimeyi incelemiş bulunuyorum. Tuna'dan aldığım 130, Engin'den (EngST) 28, ve Kaya'dan (KayaST) 24, ve 21 adet te çok bilinen Sumerce kelimeyle birlikte toplam yaklaşık 570 Sumerce giriş yapılmıştır. Bunlara, Sumer ve Akkad'da hüküm süren Guti ve Kassit krallarının adları da dahildir. Lügatçe'de kelimedenden sonra gelen * işareti yazarın kendi buluşunu ifade eder; kelimedenden önce gelen * işareti ihya edilmiş muhtemel Ana Türkçe kelimeyi gösterir. Köşeli parantez içindeki kelime ve ifadeler, referans gösterilmedikçe, yazara aittir.

SUMERCE LÜGATÇE

-a/-e > -a/-e/-ge/-ga (KayaST): Sum. *dingir-e* (KraSUM 298), *ad-da-ma* (GadSRB); < Türkçe *tengri-ge* "tanrıya," *atam-a* "atama, babama."
 -a/-e/-u/-zi? (İşm-e-dagan, İşm-e-Şamaş, Ur-namm-u, Enetar-zi kelimelerinde son-ek) [> -i/-ı, -ü/-u/-si/-sı* "onun," 3. şahıs tekil iyelik zamir eki].
 -ak genitif eki: Sum. *Lugal-ak* "kral-ın" (SagBA 74) [> *ing**, Mod. Türkçe *-ın*].
 -an (*Sataran* kelimesinde) [> -an*, Türkçe şimdiki zaman partisipi eki].
 -ar/-ir *kud-ar* "korur" (17. hal); ve *in-zi-ir/inci(t)-ir* (1. Hal) kelimelerinde [> -ir/-ar*, 3. şahıs şimdiki zaman kipi].
 -at/-ad/-et/-t (*Bad-tibira*; *sipat* kelimelerinde) [> -at/-et/-t* (çoğul eki)]. Keza bkz: *-MEŞ*, *bad/bet*, *Zigurat*.
 -da (mekân içinde yer bildiren ek) > -da/-de: Sum. *e-da*; *ma-da* (GadSRB) < Türkçe *ev-de*, *men-de* "bende" (KayaST).
 -da/-ta *-dan* > -den/-dan: Sum. *e-ta* (GadSRB) < Türkçe *ev-den* (KayaST).
 -da/-ta *-dan* (GadSRB) [> -de/-da* Göktürkçe (E. Türkçe): *Tengride bolmuş* < Türkçe *Tengriden olmuş* "Tanrıdan yaratılmış"; *Kağanungda*, *beglerigde* < Türkçe *Kağamndan*, *beglerinden* (BK.K13)].
 -du/-tu/-da/-ta [> -di/-dü/-du/-tı*, Türkçe 3. şahıs tekil geçmiş zaman sıygası: *tukul-ta*, *pad-du* (1. Hal); aynı zamanda fiilden isim ve sıfat yapan ek: (*Numbirdu*, *tugdu*, *Uttu*, *ittidu*-kuş)). Bkz: 17. Hal.
 -e akuzatif eki > -i (Sum. *e-e*; *ma-e*; *za-e* (GadSRB) < Türkçe *ev-i*; *men-i* "beni"; *sen-i* (KayaST)). Keza bkz: *-i*, *-ni*.
 -e [*ila-e* kelimesinde (1. Hal), > -e/-a, -ye/-ya*, Türkçe 3. şahıs emir kipi].
 -e/-a [*(Sin-lekke-umnini*; *ul-'l-e-garra*, ve *Zal-'l-e-garra* kelimelerinde), > -e/-a, -ye/-ya*, Türkçe 3. şahıs istek kipi].
 -gi/-ge [*(amargi*, *gişge* kelimelerinde), > -gu/-gü*, isim yapan ek].
 -he Utuhe-gal isminde ek [> -kı*, Mod. Türkçe *-cıgım* gibi sevmeyi anlatan ek].
 -i *ma-ra-ni* kelimesinde (1. Hal) [> -i/-ı,

Türkçe akuzatif].
 -ig/-ach/-ih/-ik [> -ig/-üg/-ik/-ık, -uk/-k*, fiilden isim ve sıfat yapan ek: Sum. *Agrig*, *Balih*, *ki-mach*, vb., > Türkçe *Eğirig*, *Böliüg*, *köm-üg*, *azık/ızık*]. Bkz: 9. Hal.
 -in *-in kud* ifadesinde (1. Hal) [> -in(i), -in(i), 3. şahıs tekil iyelik eki -ı + akuzatif eki -n(i)].
 -la/-li/-lu *İarlagan*; *Nangişli* kelimelerinde [> -li/-lü*, isimden sıfat yapan ek].
 -m/-um Sâmi çoğul eki. Bkz: *-MEŞ*, *Muşkenum*.
 -m/-am [1. şahıs tekil iyelik zamir eki, > -m/-im/-um* (Türkçe-Sumerce *tukum*, *tokum*-m "yasa-m" (1. Hal)].
 -ma *ad-da-ma* kelimesinde (GadSRB) > -ma/-me, 1. şahıs iyelik zamir eki + datif? eki (-m + -a): Sum. *adda-m-a* < Türkçe *ata-m-a* "babama" (KayaST).
 -MEŞ çoğul eki: Bkz: 19. Hal.
 -meş [Sumerce ek, > -miş*, Türkçe 3. şahıs geçmiş zaman partisipi eki].
 -meş [Sumerce ek, > Türkçe -miş, -imiş* (isim ve sıfatlarla kullanılan eki)].
 -mu *ad-da-mu* kelimesinde (GadSRB) > -mı/-mi, -mu/-mü, Türkçe 1. şahıs iyelik zamir eki -m + akuzatif eki -u: *adda-m-u* < Türkçe *ata-m-ı* "baba-mı" (KayaST).
 -mu *ad-da-mu* kelimesinde (GadSRB) > -mı/-im 1. şahıs iyelik zamir eki: *adda-m(u)* < Türkçe *ata-m* "babam" (KayaST).
 -n (*Etana*, *İdin-Dagan* kelimelerinde) > -n "senin," 2. şahıs iyelik eki.
 -ni (*Sin-lekke-umnini* kelimesinde) > -na, -ne (-a/-e, -ge/-ga datif eki gibi) 3. şahıs iyelik ekinden sonra gelir: meselâ, *kün-i-ne* "güneş-i-ne."
 -ni (1) Sumerce ek (GadSRB) > -ni, Türkçe akuzatif eki (KayaST) [E-O Türkçe akuzatif eki *-ni/-ni* gibi: Sumerce *e-ni* (< Türkçe *ev-nileb-ni*, Mod. Türkçe *ev-i*)].
 -ni (2) Sumerce ek (GadSRB) > -[i]ni, 3. şahıs iyelik eki + akuzatif eki (KayaST) [sessiz -i + -ni: Sumerce *e-ni* > E-O Türkçe *eb-milev-ni*, Mod. Türkçe *ev-i-ni*].
 -ra (1) Sumerce ek -e, -e doğru' (GadSRB) > Türkçe datif? eki -e/-a,

-ga/-ka (KayaST) [> -gha > Türkçe datif? -gal-gel-al-e]. Bkz: *Lugala-ra*, KA-DİNGİR-RA-KI.
 -ra (2) Sumerce ek -e, -e doğru' (GadSRB) [> -re* "-e, içinde, üzerinde," ki bir hareket göstermez, sadece istikamet gösterir: *iç-re* "içinde, içerisinde" (DLT), ve muhtemelen *üzrel/üze-re* kelimelerinde olduğu gibi. Bu ek Çuvaşçada *-ral-re* şeklinde datif eki olarak mevcuttur].
 -şu/-şu/-u [iyelik eki (*paşi-şu*, *dum-u* kelimelerinde), > Türkçe -i/-ü/-ü/-u, -sü/-sü*, 3. şahıs iyelik eki].
 -tin/-den Geştinanna, ve *iduden* (2. Hal) kelimelerinde [> Türkçe -tin/-din*, 2. şahıs tekil geçmiş zaman kipi].

a 'su' (KraHBAS, App. B) [< ab* (Farsça) "su." Burada 'b' foneminin sessizliği Sumerce e "ev" kelimesindeki durumun aynıdır (bkz: 2. Hal)].
 âb 'inek' (KraHBAS, App. B) [> aba/apa/ana* "ana; dişi." Sum. *gud-âb* ("inek") kelimesi (ErBMHDF 42) bizce "dişi sığır" şeklinde tercüme edilmelidir. Kramer'in verdiği ve inek başı farzedilen Sumer resim işaretleri (KraHBAS, Introd. xxı) bir inek veya kadın memesini gösterebilir, yani "dişi" anlamına gelebilir].
 Abzu (1) 'deniz-evi, Enki tapınağı' (KraHBAS 4, 13; KraSUM 157) [> (a) Eb-su* "ev-su; su-evi; su-tannısı Enki'nin evi"; (b) Eb-(i)si* "ev-tanrı; tanrı evi." Türkçe *isilidi* "sahip; tanrı" anlamındadır].
 Abzu (2) 'deniz' (KraHBAS 22) [> (a) Ab-ıssı* "su sahibi; deniz"; (b) Hep-su; veya (c) Ab-su "su ve su; bol su; deniz": Fars. *ab* "su," ve Türkçe *ıssı* (< *isi-si*) "sahibi"].
 Adad-şum-u-çur (diğer adı: Adad-nadin-akhi) M.Ö. 12. yüzyıl başlarında yaşayan bir Kassit kralı (GooBA) [> Adad-ism-i-çur* "(Tanrı) Adad (onun) adı, ve kral": Türkçe *çur/çor* "prens, bey, baş" (UYG)].
 ad-da 'baba' > dede [Oğuzca] "baba" (EngST).
 adda 'baba' (GadSRB) > ata "baba, ata" (KayaST).
 adda adda 'baba baba' (SturAHG) > ata ata [dede dede "büyük baba"] (KayaST).
 aga 'ağa' > aga "bey, ağa" (EngST).

Agga Birinci Kiş Çağının son kralı (y. M.Ö. 2800), Uruk kralı Gılgamış'ın çağdaşı, (KraHBAS 5) [> Türkçe *Aga/Ağa**].
 AGRİG 'baş-kumandan; vâli' [> Türkçe *egir-ig** "sevkedici, yöneten": Türkçe *egir-* "(asker) sevketmek; eğirmek; çevirmek, yönetmek"]. Bkz: 9. Hal, 14. Hal.
 agur/agar 'ağır' (HofEHG) > ağır (EngST; Tuna) [Göktürkçe *agar* "ağır, kıymetli, şerefli, önemli"].
 Akalamdug Ur kralı (KraSUM 50) [> Ak-kulum-ıduk* "kutsal, ve saf (ve) sadık kulum": Oğuzca *ak* "beyaz, saf," ve *ıduk* "kutlu, mübarek; hür"].
 Akşak Sumer şehir-devleti (KraSUM 52) [> Ak-sek(ü)* "ak taş-sediri": *ak* "beyaz," ve *sekülseki* "dükkân, seki: evlerin öntüne yapılan set" (DLT). Bugün *Akseki* adlı sekiz, ve Sekü adlı Amasya'da ve Giresun'da ikiyeşer adet yerleşim birimi mevcuttur].
 Akurgal Birinci Lagaş Çağının kralı (y. M.Ö. 2600) [> (1) Ak-ur(ı)-kal(ıg)* "temiz oğul, ebedî," (2) Ak-urı-kal* "temiz oğul (olarak) kalı," veya Ak-er-kal* "temiz er (olarak) kalı," veya (3) Ak-er-kal* "saf, yaşlı kahraman": *urı* "erkek, erkek evlat; oğul; genç; delikanlı" (ErOA; DLT; UYG; ÇATL 115.13); *kal(ıg)/kal(ık)* "gök, sema, yukarı kat" (DLT; UYG), Kaşgarî'nin gramer kurallarına göre, Türkçe *kal-* fiili ve *-ık* isim/sıfat yapma ekinden, *kal-ık* "kalan; baki kalan; ebedî; Tanrı," *kal* "yaşlı, yaşlı adam." Prof. Akurgal kelimeyi A-kur-gal şeklinde yorumluyor, ki bu halde kelimeyi şöyle tercüme edebiliriz: A-kur-gal < Türkçe A(b)-kır-kalı(k) "su-kır-ebedî, ebedî su kırını" veya "ebedî dağ suyu": Sum. a "su" < ab (Farsça) "su," Sum. *kur* "yer" (LanMSL), "dağ; yabanc memleket" (KraHBAS 21), > Türkçe *kır* "kır, basık dağ, açık yer" (DLT)].
 al (1. Hal) [> ol/o* "o, şu"].
 ala 'bir müzik aleti' (KraHBAS 13) [> ala* (O. Türkçe) "insanın içinde olan gizli şeyler" (DLT I, 425), yani, "gizli hislerle (çalınan bir müzik aleti)." Keza, Türkçe *ala* "yavaş, acelesiz" (DLT I, 92)].
 alim (Emesal) 'bir kır hayvanı; koç' (DeiSL) > elik (AratKB III) "geyik, dağ keçisi" (Tuna). Emesal bir Sumer diyalekti

olup tanrıçaların konuşmalarında, ve kadın ve hadımların matem feryatlarında kullanılırdı. Asıl Sumer diyalakti ise, kraliyet dili olan Emegir dili idi (Kramer, EncyAm'da). Emesal dilinin özellikleri: Emesal $m = g/k$ ve Emesal $d = g$ (Tuna 4). **alim** (Emesal?) 'kral' (DeiSL) > **ilig** (E-O Türkçe) "hükümdar, kral" (Tuna). **ama** 'ana' (EngST 24) [> **ama*** (Çuvaşça) "ana; dişi" (PaÇŞS 3, 148, 204); Türkçe *analanne*, Oğuzca *aba*; Karluk Türkçesi *apa*. *Ama* kelimesi, eski Kappadokyalıların Ana Tanrıçası (Aramca) *Ma* kelimesinde muhafaza edilmiştir, ki bu Ana Tanrıça, Komana şehrinde harp tanrıçası Enyô [Türkçe *ana* (Mac. *anyalana*) "ana"] olarak tapılıyordu. Enyô, Ares'in anası veya kızkardeşi idi (bkz: Strabon XII.2.3 ve s. 280'deki not)]. **ama ama** 'anne anne' (SturAHG) > **anne anne** (KayaST). **amargi** 'hürriyet' (KraHBAS 6), 'ana'ya dönüş' (KraSUM 79: Falkenstein'dan) [> **amrak/amırak*** (O. Türkçe) "sâkin, rahat, sıcak; sevgili, aziz," veya > **amırğu*** "sâkin olmaya yarayan şey": **amir*** "sâkin olmak" (UYG; DLT), veya **amra** "sevme" (UYG), ve **-k** ve/veya **-gu**, isim ve sıfat yapan eklerdir]. Bkz: 9. Hal. **Amar-Sin** (diğer adı Bur-Sin) Şulgi'nin oğlu ve Üçüncü Ur Çağının 3. Sumer kralı [> **Omar-Sin*** "Omar/Ömer, (ve) Ay" veya "Abar ve Ay"]. **amaş** (Emesal?) 'çit' (LanMSL), 'çit; ahır' (DeiSL) > **agıl** [Ogurca?: $l < ş$] (Tuna). **Amauşumgalanna** İnanna'nın 'göz sürmesi' [?] (KraHBAS 4) [> **Ama-(y)ışım-kal(ig)-ana*** "ana ışık, ebedi ana": (y)ışım "parlama, ışık," Türkçe *yaşu-/-(y)ışt-* "parlamak," *kal(ig)* "kalan; ebedi"]. **An/Anu** (Sumerce-Akkadca) 'gök, felek, tanrı' [> **ong*** (Kumanca) "selâmet; (ilâhî) huzur, taht, tanrı" (ÇaTL 113/4 ve 119/43, 44); Batı O. Türkçesi **ang*** "akıl, anlayış" (Kıssa-i Yusuf, ÇaTL 103/33); Çuv. **an*** "akıl, hafıza" (PaÇŞS 25). Şurası ilginçtir ki, Türk-İslâm kaynaklarında "ilk yazı yazan insan" diye geçen ve bir diğer ismi de İdris olan Ahnuh (Tevrat'ta Şit'in oğlu Enoş) adı An/Anu kelimesine çok

benzemektedir (BiAN, Cilt I, 117)]. **a-na[na]** 'ne' (GadSRB) > **ne** (KayaST) [< Türkçe? *el-ne** "peki! ne"]. **anbar** 'demir' [> **an-bar*** > *an-var* "tanrı var (burada)," Türkçe *temür/temir* "demir" kelimesi pekâla bu Sumerce kökten çıkmış olabilir. Türkçe *itilidi* "tanrı" ve Sum. *an* eşanlamlı olduğuna göre, ve Türkçede normal olan $b = m$ transformasyonu ile, *an-bar* = *iti-bar* (> Sum. *tibira* "demir, metal") > *ti-mar* > Türkçe *temür*]. **ani(n)** 'onu(n)' (GadSRB; KraHBAS 8) [> Türkçe **anım/onun**]. Bkz: 1. Hal. **Aniggal** Urukagina'nın yardımcıısı (EngST 53) [> **Enig-kal(ig)*** "bebek aslan, ebedi," *enig/enük* "aslan yavrusu"]. **an-ki** 'kâinat', 'gök ve yer' (KraHBAS 13). **Anmanu** Kassitlerden hemen önce Babil'de hüküm süren *Uru-azagga* sülâlesinin bir kralı (GooBA.102) [> **An-men*** veya **An-meni(m)** (Türkçe-Sumerce) "Rab (tanrı), ben'im," veya "benim Rabbim"]. **Anniginna** Nippur şehrinin güneydoğuya bakan duvarları içinde bilinmeyen bir yer, muhtemelen bir mâbet (KraHBAS, App. A: Nippur hartası) [> **An-ın kün-ü*** (Türkçe-Sumerce) "Gök (An)'ün güneşi": Türkçe *kün* "güneş"]. Bkz: 7. Hal. **Anunnaki** 'ulu tanrılar' (KraHBAS 13) [> **An-an-negü*** (Türkçe-Sumerce) "tanrılar negü; ne tanrılar (var)": *-an*, Farsça çoğul eki, ve O. Türkçe *negü* "ne, nasıl" (DLT)]. **Aratta** eski bir şehir-devleti ve ırmak adı [> (1) **Er-at-tag*** "kahramanlar dağı"; veya (2) **Er-ata***]. Aratta ismi, Kafkasya güneyinde bir yer olarak, II. Sargon yazıtlarında geçer (KraSUM 42, 275-276). **Aruru** (Sumerce-Akkadca) 'Ana Tanrıça' [> **Arı-ırı*** "saf, bákire tanrıça": Ogurca *ın* (< *idi*) "tanrı(ça)," ve Türkçe *arı/arıg* "saf, bákire"]. Diğer adları Nintu, Ninmah, Ninhursag olan Ana-Tanrıça Aruru, 'yaratıcı' idi, ve "kral ve hükümdarları yaratmak O'nun hakkı idi" (KraHBAS 13). **aşag** 'tarla' (KraSUM 297) [> **aşak/aşagi*** (Oğuzca) "aşağı, dağ dibi"]. **Aşnan** gıda (hububat) tanrıçası [> **Aş-nine*** "yemek-nine, gıda'nın anası": Türkçe *aş* "yemek"]. **aşşa** 'altı sayısız' (FalkSUM) > **altı** (Tuna)

[Sumerce *aşşa* veya, $ş = ş, t$ ilişkisi ile (bkz: Bölüm 21), *aşta*, ki *kelime ş > l* transformasyonu ile, Ogurca olması gereken alta veya *altı* kelimesine dönüşür]. **az** 'ay' (ErBMHDF 116) [> **ayı*** (normal Türkçe *y*-diyalakti), muhtemel okunuşu *azi* (*z*-diyalakti) < Ana Türkçe **adı*]. **azgu** 'boyun teçhizatı (hayvanlar için)' (GorSP) > **asgu** "asmağa yarayan şey; askı"; < Türkçe *as-* "asmak" (Tuna). **azik** 'kutsal' (ToUTT 50) > **ızık** (< Ana Türkçe *ıdıık*) "kutlu; hür." Bkz: 9. Hal. **a-zu** 'tabip, doktor,' veya 'su bilgini' (KraSUM 99) [> (1) **a(b)-issi*** "su (içki)-efendisi; sıhhat-efendisi"; veya (2) **aa-su/aga-su*** "su ağası"]. **babbar** 'beyaz' [> **beyaz*** (Arapça alıntı) "beyaz; gün ışığı"; muhtemelen, Ogurca bir kelime olan *babbar*, > *babar* (> *vavar* > Macarca *fehër* "beyaz") > *babaz* (*z*-diyalakti) > *bevez* > Türkçe *beyaz*, ve yine, muhtemelen, bunların hepsi, < Ana Türkçe **bayad*]. Bkz: 5. Hal. **bad/bet/bat** ['şehir'] Tufan-öncesi kurulan bir Sumer şehri olan *Bad-tibira* adının ilk kısmı. Bu şehrin ikinci kralı Çoban Dumuzi idi (KraSUM 328; CeTV 169) [> Türkçe **eb-et*** "evler, yuvalar": Türkçe-Sum. *elev/eb*, "ev, yuva," ve *-tl-et-it*, çoğul eki. Sâmi *bet* "şehir" kelimesinin köktü bu *ebet* ifadesi olsa gerek]. **Badtibira** Tufan-öncesi bir Sumer şehir-devleti [> (1) **Ebet-temir*** "demir-evler, demir-şehir"; (2) **Ebet-temir ağa** "demir-hükümdar şehri". Bkz: *tibira* ve *bad*. **Bahina** Tufan-sonrası Kiş Çağının beşinci kralı (KraSUM) [> **Ba(k)-kün-e*** "bak güneşe (güneş-tanrısı'na)"]. **bal** 'bel, tarla bel'i > Farsça **bel** (EngST). **Bal/Bel/Baal** (1) 'Rab, Tanrı' [> **bal*** (Ogurca), < Türkçe **baş** "baş, reis"]. Nippur şehri ile anılan fırtına tanrısı Enlil de Baal adı ile anılmıştır (SagBA 191). **Bal/Bel/Baal** (2) 'Rab, Tanrı' [> **bel*** "züriyet, soy, nesil; (doğurtan) sperma" (TiYED; REDH; KT). Sumerlilerin, (doğurtan) sperma'ya, bel suyuna büyük önem verdikleri, ve bunun semavî kuvvetlerin hükmü altında olduğuna inandıkları muhakkaktır. Tanrı Bel de, Ana Tanrıça ('be-

reket tanrıçası) benzeri bir 'üretici tanrı' olarak kabul görmüş olabilir. Prof. Kramer'in, "Enlil'in (Baal), 'Ana' Yer (Ki) ile eşleşmesi, kâinatın teşekkülüne, insanın, hayvanların ve bitkilerin yaratılmasına, ve medeniyetin doğmasına yol açmıştır" ifadesi (KraHBAS 84), bizim bu yorumumuzu destekler mahiyettedir]. **balbale** 'şiiir' (KraHBAS 18) [> (1) **bal bal-ı*** "balın balı (bir şiiir)"; veya (2) < **bâl-bal-ı*** "kalbin balı; aklın talihliği": Arapça alıntı *bâl* "kalp, akıl"]. **Bal-bat-ki** 'Eski Sumer İmparatorluğu'nun adı [> (1) **Bal-bat-ık*** (Türkçe-Sumerce) "(memleket ki orada) (Rab) Baal batık, batmış"; veya (2) **Bal-Batuk-a*** "(Rab) Baal batık memleketi; Baal'in yok olduğu memleket"; veya, eğer sondaki ki Sumerce arz, yer anlamında bir kelime ise, (3) **Bal-bat-ki*** "Baal(in)-bat(tığı)-yer"]. **Balih** Tufan'dan sonra gelen Kiş Çağının 14. kralı [> **Bölüg*** "bölen"]. Bkz: 9. Hal. **bat** *sa-battu* (SaİBA 58, 245) kelimesinde [> **bat-*** "batmak; yok olmak"]. **Bau** Tanrı An'ın kızı, 'nazik hanım' (KraSUM 326) [> (1) **Bay*** "zengin"; veya (2) **Bag*** (Türkçe-Farsça) "bağ"; (3) **Bag*** (eski Türkçe) "büyük, efsun" (REDH; KT)]. **bi** [> **bu*** "bu, şu"]. Bkz: 1. Hal. **bulug** 'hudut, hudut bölgesi' (DeiSL) > **bulung** (E-O Türkçe) "köşe, bucak, zaviye, yön, taraf" (Tuna). **bur** (Sumerce ve [Ogurca]) '(bir şeyi) yaymak, dağıtmak' (GorSP; LanMSL), '(bil-hassa bir büyüyü) çözmek' (LanMSL) > **boz-** "bozmak, yıkmak" (Tuna). **Buranun** 'Fırat ırmağı' (KraSUM 40; KraHBAS, App. A) [> (1) Sumerce-Ogurca **Bur-An*** "buz-tanrı(sı)"; veya (2) Ogurca **Buran*** (> Türkçe *murân/müren* "ırmak"), < Ana Türkçe *bud-an* > Türkçe *buy-an* "donduran," ki Orta Türkçe *bud-* "donmak" fiilinden türemiştir. Buran-un ifadesinin "buz-tanrısı'nın; Fırat-ın" anlamına gelmesi gerekir. Muran kelimesi, Çindeki Yangtse ("Sarı ırmak") karşılığı olan Türkçe-Mon. *Kara-muran* ("kara ırmak") adında geçer]. Bkz: 1. Hal, 8. Hal. **Bur-Sin** Amar-Sin'in diğer adı [> **Bur(ı)-Sin*** "kurt-ay"].

Dadasig II. Kiş Çağının 2. kralı [> **Dede-izik/Dede-ıduk*** "baba, kutlu ve hür"].

damgar 'tüccar' (KraSUM 41) [> **denker*** "denk adam; terazi adam, eşitleyen adam"].

dar/[dar] 'yarmak, ikiye bölmek' (DeiSL; LanMSL) > **yar-** "yarmak, keserek yarmak" (Tuna). İlâve ettiğimiz **dar** kelimesindeki A. Türkçe *d* diyalekti muhtemelen bütün *d, t, z, y, r,* ve hatta *ş, s,* ve *ç(dz)*, *ç* seslerini içeren bir ses karakterine sahiptir. Prof. Tuna da aynı tezi şu ifade ile yansıtır: "Gerçekte *d* bu seslerin çoğuna kaynaklık edebilir, fakat *y* edemez" (Tuna 37).

dar/[dar] 'yarmak, ikiye bölmek' (Tuna: DeiSL ve LanMSL'den) [> **yar-*** "yere sınıır çizmek" (DLT III, 57)].

di 'konuşmak' (GadSRB) > **ti-/de-** "demek, söylemek" (Tuna).

dib 'bağ; kayış' (DeiSL) > **yip** (O. Türkçe) "ip, bağ" (Tuna).

dig/[dig] 'susam yağı' (DeiSL) > **yag** "yağ" (Tuna).

di-ku 'hâkim; hüküm veren' (KraSUM 307) [> **té-ko(y)*** "de ve koy!, söyle, dök ve çalkala!; söyle ve ayır!," yani, "bir şeyler söyleyen, fikirlerini ortaya dökken ve onları iyice kafasında çalkalayarak kararını veren adam; bir hâkim": Türkçe *ko-/koy-* "koymak; dökmek; bırakmak; döktüp çalkalamak; ayırmak" (DLT); UYG]].

di-kud 'hâkim,' yukarıdaki di-ku kelimesinin François Lenormant tarafından muhtemelen daha doğru okunuşu (BALWGL 271), ki buradaki *dikud anu kìa* "gök ve yerin hâkimi" ifadesinden güneş-tanrısı Utu/Ata'nın kastedildiği anlaşılıyor [> (1) **té-kud*** "söyle ve hudutları çiz!"; veya, > (2) **té-kud/de-kuy*** "söyle (ve) cezalandır!": A. Türkçe *kud-* "kenar dikmek, kıylamak, korumak" (ErOA)].

DİN.TİR.Kİ "Tanrı kapaşı" anlamına gelen Babil'in Sumerce adı (PapRAE 3.14; 5.11.2) [(1) **Tin.tur.ki** > Türkçe **Tin.tur.köy*** "hayatın, nefesin, durduğu (yok olduğu) şehir"; (2) **Tin.tur.ki** > Türkçe **Ting.tur.köy*** "sesin durduğu şehir"; (3) **Tin.tur.ki** > Türkçe **Tin-yir.köy*** "suskun yer şehri" veya "(Tanrının) sustuğu yer"]. Keza bkz: KA.DİNGİR.RA.Kİ.

dingir 'tanrı' > **tengri** "tanrı" [doğru bir *d = t* ve *ir = ri* transkripsiyonu ile: **dingir** > **dingri** > **tingri/tengri**].

dir/[dir] 'yarmak, bölmek, yıkmak' (DeiSL) > **yir-** "yarmak, kolayca yarmak" (Tuna) [keza: **yir-** "kolayca yarmak, uzulamasına yarmak" (DLT III, 58)].

dirig/[dirig] 'bölmek, yoketmek' (DeiSL) > **yırık/yirik** "yarık, az yarılmış" (Tuna).

dirig/[dirik] 'toplamak' (GorSP) > **irk-** "toplamak, yığmak" (Tuna).

dirig/[tirig] 'toplamak' (GorSP) [> **térig*** "toplama, yığma" (DLT): *tér-lder-* "dermek, toplamak"].

dirra/[dirra] 'yardım' (DeiSL) > **yarı** "yardım" (Tuna) [keza: > **yara-*** "yarmak, yararlı olmak" (DLT)].

ditilla 'mahkeme kayıtları; tamamlanmış davalar' (KraSUM) [> **de-tıl-la*** "söyle dilinle!; sözle söylenen (kayıtlar)": Türkçe *tl "dil"*].

du 'gitmek' (KraHBAS, App. B) [> (1) Arkaik ve Mod. Türkçe **tüy-*** "tüyemek; kaçmak" (REDI); (2) **teñ-*** "havalanmak, gözden kaybolmak" (DLT)].

du 'doldurmak' (DeiSL) [> **tu-*** "kapatmak, tıkamak" (ErOA; DLT). Prof. Tuna, Sum. *tu* ile Türkçe *tu-* fiilini bizim gibi eşitlemiş, fakat Sum. *du* kelimesini, 'pasif' olan *tul-tol-dol-* "ihata ve seddedilmiş olmak, [kapatılmak]" (DLT IV, 650) fiili ile denkleştirmiştir. Biz *du* ve *tu* kelimesinin aynı olduğunu saptadık].

dubba (*edubba* kelimesinde) [> **tabı*** (Arapça) "basma, yazım"]. Bkz: *edubba*.

dub-sar 'kâtip; tablet yazarı' (KraSUM) [> **tabı-sar*** "basım başı, yazıcı"; veya, **tapu-sar*** "belgelerin başı, kâtip": *tapu* "tapu; sahibiyet gösteren belge"].

dumu (1) (Dumuzi kelimesinde) [> **tapı, tapıg*** "tapma; hizmet"]. Bkz: Dumuzi.

dumu (2) 'oğul' [> **tohum-u/tuhm-u*** "to-humu; oğlu": Farsça alıntı *tuhm* (Türkçe *tohum*) "asıl, pınar başı, kök; çekirdek; döl," ve Türkçe *-u, 3,* şahıs iyelik ve iyelik zamir eki]. Bkz: 2. Hal ve Dumuzi (2).

Dumuzi (1) Sumer çoban-tanrısı [> **Tabızi** veya **Tapı-isi*** "tapı-tanrısı, yapılacak tanrı": Türkçe *izilisi* (< Ana Türkçe *idi*) "tanrı." Dumuzi, Tanrıça İnanna'nın eşi

olup, ahırların ve ağlıların tanrısı idi (KraHBAS 13). Bu isim, İskit tanrıçası Tabiti adının ayıdır].

Dumuzi (2) Tufan-öncesi kurulan Sumer şehri *Badibira*'nın kralı; keza, Birinci Uruk Çağının dördüncü kralı (balıkçı) Dumuzi'nin adı [> **Tuhm-u-izi*** veya **Tuhm-u-isi*** "tohumu Tanrı; Tanrı oğlu"].

Dun Birinci Lağaş Çağının kralı Ur-Nina'nın (Ur-Nanşe) şahsi koruyucu tanrısı [> **Tün*** "gece, karanlık" (DLT). Ay-tanrısı ve Tanrı Dun şerefine her yıl aynı günde eğlence düzenlenirdi (EngST 44)].

Dungi Üçüncü Ur Çağının ikinci kralı Şulgi'nin diğer adı (y. M.Ö. 2112-2150) [> (1) **Tonga*** "kaplan" (DLT); (2) **Tunuk** "rahat, dinlenmiş": Türkçe *tun-* "dinlenmek, rahatlamak" (DLT III, 137)].

dur 'oturulacak yer' (LanMSL) > **tör** "odanın en iyi yeri, sediri" (Tuna).

dur 'durmak, oturmak' > **dur-** "durmak," **otur-** "oturmak" (EngST).

E 'ev' > **eb/ev**. Bkz: 2. Hal.

Eanna İnanna'nın mâbedi [> **Eb-ana*** "Ana (Tanrıça)'nın evi; ana evi, ana-vatan." Eanna, Uruk şehir-devletinin de eski adı idi, ki Uruk da benzer anlam taşır: < Türkçe *urugluk* "tohum, evin; nesil, soy" (DLT). Uruk (Eanna), Adab şehrinin Sumer kralı Lugalannemundu (y. M.Ö. 2600) zamanında mevcut şu sekiz memleketten biri idi: Doğuda Sedir Memleketi, Elâm, Marhaşi, ve Gutı; kuzeyde Subir, batıda Martu; ortada ve güneyde Süti ve Eanna (KraMAW 113; KraSUM 51-52)].

Eannatum Sumer kralı [> **Eb-an-a-atam*** "Tanrı evine Ata-m (güneş tanrısı)": Sumerce *an* "tanrı, gök," *Uulata* "güneş tanrısı; ata." Eannatum, Birinci Lağaş Çağının üçüncü kralı, "bütün Sumer'in hükümdarı," ve Ur-Nanşe'nin torunu idi].

E-dingir-ana-gin (Eannatum'nu diğer adı) [> **Eb-tengri-(g)e-ne-gün*** "tanrı-evine ne 'güneş tanrısı"!]. Bkz: 6. Hal.

edubba 'okullar' (KraSUM 36) [> **e(v)-tabı*** "yazım-evi": Arapça alıntı *tab/tabı* "basma, basım, yazım"]. Bkz: 2. Hal.

e-engurra 'derinliklerin evi' (KraSUM 316) [> **eb-en-kara*** "en karanlık ev"].

e-gal 'ulu ev' [> **ev-kal(i)ev-kal(ık)*** "ebedi ev"]. Bkz: *gall/gala*.

e-kallu (Sâmi [?]) 'ulu ev' (Sayce) [> **ev-kalı(k)*** "ev-ebedi; ebedi-ev." Bu Sumerce kelimenin etimolojisi *E-gal* kelimesinden daha doğrudur ve yorumumuzu doğrular].

ekur 'ulu dağ; dağ evi; Enlil'in mâbedi (KraHBAS 21; App. A) [> **ev-kır*** "kır evi": Türkçe *kır* "kır, basık dağ, açık yer"].

el/elu (Sâmi alıntı) 'tanrı, ilâh.' Bkz: *El-ulumeş, Esagila*.

Elulumeş Gutı kralı (KraHBAS) [> (1) **İl-almış*** "memleketler zaptetmiş (adam); fâtih," ki bu isim Eski Uygur Sözlüğü'nde de mevcuttur (UYG 91); veya (2) **El-ulumış*** "tanrı ulu imiş," ki burada Sâmi alıntı *el* "tanrı, ilâh," Türkçe *il/el* "il, memleket," *al-* "almak, zaptetmek"].

emeş Tanrı Enlil'in yarattığı 'yaz mevsimi' (KraHBAS 18) [> (1) **em-eş*** "ilaça-eş"; (2) **em-issi*** "ilaç-sahibi, efendisi"; veya (3) **em-isi(g)*** "ilaç (ve) sıcaklık," ki bunlar mecazî anlamda hep yaz mevsimini tarif eden kelimelerdir. Burada Türkçe *emlim* "ilaç," *isilisig* "sıcak, sıcaklık, ateş" (ErOA; DLT)].

EN/en 'efendi; bey' [> **an?** "tanrı"]. En, bir şehrin ilâhının temsilcisi, toplumun ruhanî lideri idi (KraSUM 286). Meselâ, Uruk'ta "Gılgamış hem *En* hem de *Lugal kral*" idi (SagBA 29; ErBMHDF 103).

Enakalle Umma şehrinin 'ensi'si (hükümdarı) (KraSUM) [> **Ana-kalı(k)*** "O'na-ebedi; Tanrı yanında ebedi"; veya, (2) **En-akallı*** "en çok aklı olan"; veya, (3) **En-akıllı*** "akıllı bey (EN)": Türkçe *kalık* "(daima) kalan; ebedi"].

Enannatum Eannatum'un oğlu; diğer bir Enannatum (II) Entemena'nın oğlu ve Enetarzi'nin babası idi [> **En-An-a-Atam*** "en (büyük)-Tanrı-m-a-Atam(a) (güneş tanrısı)"].

Enbilulu Dicle ve Fırat ırmaklarının hâkimi olan bir Sumer tanrısı (KraHBAS-13) [> **En-bilü(g)-lü*** "en bilgili," veya "bilgili bey (EN)"].

Endurbilhursag Larak şehrinin Tufan-öncesi kralı (KraHBAS 20). Kral Listesinde adı Ensipazianna olarak geçer [> **An(En)-tur-Bel-kır-sag*** "Tanrı (Bey),

Tanrı-Dağ'ın (yaşayan-tepe'nin) çocuğu": Türkçe *turtor* "yavru; toy, genç kimse". Bkz: *Ball/Bel, tur, hursag*.
EN E 'evin sahibi, tanrısı' (ErBMHDF 68) [> Türkçe-Sum. **An-e(b)*** "Tanrı-ev; evin tanrısı, sahibi"].
ene 'hükümdar' (KraHBAS 26) [> **idi*** "efendi." *Enelini* ve *idi* kelimeleri, iki Ana Türkçe diyalektini temsil etmektedirler].
e-ne 'o' (GadSRB) < Türkçe *anıo* (KayaST).
e-ne 'onu' (akuz.) (GadSRB) > **anı/onu** (KayaST).
E-Ninmar Tanrıca? Ninmar'ın mâbedi (KraSUM) > **Eb-Ninmar** "Ninmar'ın evi."
En-ki yer'in ve bütün derinliklerin (Sumerce *Abzu* "deniz") efendisi, tanrısı; bilgelik tanrısı [> **An-köy*** (Türk.-Sum.) "köy'ün efendisi; arz'ın efendisi"].
Enetarzi II. Enannatum'un oğlu [> (1) **İdi**(Ene)-**tarı-isi*** "Rab-tanrı-efendi"; (2) **An ta(n)rı-sı*** "An (gök), onun tanrısı"].
engar 'çiftçi' (KraSUM 41) [> **en(e)-er*** "efendi, (o ki) tarlayı eker": *enlene* "efendi"]. Bkz: 3. Hal.
Enkimdu 'saban ve öküz boyunduruğu, ve kanalların ve hendeklerin' tanrısı ve 'Enlil'in çiftçisi' (KraHBAS 13) [> (1) **An-(e)kim-(i)di*** "tanrı (ve) ekim'in efendisi"; veya (2) **En-(e)kim-(i)di*** "en (öndeki) ekim tanrısı"].
Enlil fırtına tanrısı, rüzgâr tanrısı; hava tanrısı, 'tanrıların babası' (SagBA 191), 'ulu dağ' (KraHBAS 13) [> (1) **An-yél*** "tanrı-rüzgâr": Türkçe *yél/yel* "rüzgâr"; veya, *lil = il*, > (2) **An(En)-él** "boşluk tanrısı (beyi)": O. Türkçe *él* "açıklık, boşluk" (DLT I, 48). 'hava tanrısı' Enlil, Hurrilerin de fırtına-tanrısı olan Teşub ile mukayese edilebilir. Zira, Teşub kelimesinin [< *İti-sub*] "su-tanrısı" anlamına geldiğini daha önce saptadık]. Keza bkz: *lil*.
Enlil-ki 'Enlil'in yeri' Nippur şehrine verilen ad olarak Nippur hartasında geçer (KraHBAS, App. A) [> **Anyél-köy*** "Enlil'in köyü [şehri], rüzgâr tanrısı'nın şehri." Anadolu Türkçesindeki *köy* kelimesinin Sumerce *kil/ka* kelimesinden miras kaldığı düşünülebilir]. Bkz: *zi kia*.
Enmeberagesi Birinci Kiş Çağının 22.

kralı, Agga'nın babası [> **En-mübarek-isi*** "en mübarek tanrı": Arapça alıntı *mübarek* "saygıya değer"].
Enmeenduranna Tufan-öncesi Sippar kralı [> **An(En)-men-tur-ana*** "Tanrı (Bey) benim (ben tanrı'yım, bey'im), O'na (Tanrı'ya) bir çocuk"].
Enmengalanna Tufan-öncesi kurulan Badtibira şehrinin kralı [> **An(En)-men-kal(ık)-ana*** "ben tanrı'yım (bey'im), O'na (Onun yanında) ebedi(yim)"].
Enmenluanna Badtibira şehri kralı [> **An(En)-men-(og)la-ana*** "ben tanrı'yım (bey'im), ve O'na bir oğul": Argu Türkçesi *ogla* "genç adam, yiğit"]. Bkz: *lu*.
Ensi 'imparator, ruhanî lider; zirai faaliyetleri düzenleyen kişi' (SagBA 29) [> **An-issi*** "göğün sahibi, koruyucusu"].
Ensipazianna [En-sipa(t)zi-ana] Tufan öncesi Larak kralı (Endurbilhursag'ın diğer adı?) [> **An-çupat-issi-ana*** "Tanrı, ve O'na (Onun yanında) çobanların efendisi"]. Bkz: *sipad-zi*.
Enten (Enlil'in yarattığı) 'kış mevsimi' (KraHBAS 18) [> **An-ton*** "tanrı-don; buz tanrısı"].
er/eren/erin/erem 'askerler' (GadSRB; SturAHG) > **er** "er, yiğit, kahraman," ve **eren** "asil; bir derviş, bilgin" (KayaST).
Eri-aku (Tevrat'ta Ariok/Aryok) diğer adı Rim-Sin, Larsa kralı (SaBA) [> (1) **Er-aga*** "yiğit ağa"; (2) **Er-ya(b)gu*** "yiğit prens; (iyi şeyler) yapan yiğit": Türkçe *yabgu/yappu* "prens; yapan, yapıcı".
erim 'adam' > **er** "er, yiğit" (EngST).
es 'üç, üç sayısı' > **üç** (EngST).
Esagil/Esagila Marduk'ın Babil'deki aşağı mâbedi (DiAWOA 64) [> **E(w)-sag-el/ila*** "sağ (yaşayan) tanrı'nın (Marduk'un) evi": Oğuzca *sag/sağ* "sağ, salim; iyi; akıl, anlayış," ve Sâmi alıntı *ellilalilu* "tanrı"].
Etana 'göğe yükselen çoban,' Tufan-sonrası ilk Kiş Çağının 13. kralı [> **Ata?-n-a***].
Etemenanki veya **E-temen-an-ki** (Bab.) "gök ve yer'in tabanındaki ev," Babil'de Marduk'un kutsal yeri olan Ziggurat'ın üst mâbedi (DiAWOA 64) [E(b)-taman-an-ki < **Ev-taban-An-Ki*** "ev-taban-gök-yer,

gök ve yer'in tabanındaki ev"].
E-ud-ul 'eski günlerin evi,' ki Babil şehrinde Tanrı Marduk'un alt mâbedi olan Esagila kastedilmektedir (DiAWOA 65) [> **E(b)-ud-ul(a)*** "sığır-adamı(nun) evi; çoban (Marduk'un evi)"].
ga 'koymak' > **ko/koy-** "koy!; koymak" (EngST).
gal/gala 'ulu, büyük' (SagBA 74) [> (1) **kalı/kalig*** "gök, sema, yukarı kat" (DLT; UYG), Türk. *kal-* fiili ve *-ık* isim/sıfat yapma ekinde: *kal-ık* "kalan; baki kalan; ebedi; Tanrı"; (2) **kal*** "yaşlı adam"].
gamar (Emesal?) 'ağır olmak' (DeiSL) > (*g* = sıfır, ve *m* = *kg* kuralı ile) Türkçe **agir** "ağır" (Tuna).
Gana-ugigga [Gana-u-gigga] Umma şehri yakınında, "Ningirsu'nun tarlaları ve çiftlikleri" [> **Gün-e-ve-gök-ke*** "güneşe ve göğe (bakan yer)," veya Türkçe *Gün-ü ve gök-ü* "Onun (Ningirsu'nun) güneşi ve göğü"]. Bkz: 10. Hal.
ganun "Enmerkar ve Aratta beyi" adlı Sumer şiirinde geçer: 'ganun'dan gelen [doğan] Utu'nun (güneş tanrısının) yaptığı gibi bana ışık yak!' (KraHBAS 4) [> **gün-ün*** "gün'ün, gün ışığı'nın"].
gar 'kurmak' > **kur-** "kurmak" (EngST).
garim (Emesal?) 'ırmak, çay' (LanMSL) > **ar(ık)** "ırmak, ark, kanal" (Tuna) [veya, (2) Türkçe **kırım*** "kıрма; ark"; veya (3) **akarim*** "ırmaklar": Türkçe *akar* "akan şey, ırmak," ve *-im*, Sâmi çoğul eki].
garuş '6 veya 7 metre uzunluğunda bir ölçü' (KraSUM 106) [> **karış*** "başparmak ucundan serçe parmak ucuna kadar olan mesafe" (DLT; REDH). Acaba Sumerce *garuş* 7 metre değil de 7 inçlik (1 inç = y. 2.5 sm.) bir uzunluk ölçüsü olmaz mı? Bu da yorumumuzu destekler].
gaz 'parçalamak' (GorSP) > **ez-** "ezmek, parçalamak" (Tuna).
gaz/gaaz 'parçalamak' (ErBMHDF 43) [> (1) **gir-kır*** "kırmak; parçalamak" (DLT); veya, (2) **kes*** "kesmek"].
gaza 'parçalamak, kırmak' (LanMSL) [> **kazı*** "kazımak; hakketmek": muhtemelen, < A. Türkçe ***kadı-**, > Argu Türkçesi **kadık** > Türkçe **kazık** "kazmağa yarayan şey; ucu sivriltilmiş odun parçası"].

geme (Emesal?) 'hizmetçi kız' (LanMSL; DeiSL) > (*m = k*) **eke** "büyük kız kardeş" (DLT); **eget** "hizmetçi kadın" (Tuna).
ge 'köle kız' (KraHBAS, App. B) [> (1) O. Türkçe **küne*** (Mod. Türkçe *kuma**) "ikinci eş"; (2) E-O Türk. **küng*** "cariye"].
Geştinanna Tanrı Dumuzi'nin kız kardeşi (KraSUM 157) [> **Kış-tın-ana*** "yarattın ana!; yaratan ana": E. Türkçe *kaş-* (Türkçe *kıl-*) "yapmak; yaratmak"].
gi 'geri, geriye doğru' > **geri** (EngST).
gi 'kamuş, kamuşlar' (LanMSL; GorSP) > ı (UYG) "ağaç, ekin, bitki, orman" (Tuna).
gid 'kötü, kokmuş' (PriMSL) > **ıd/yıd/yıd** "koku, rayiha, misk" (Tuna) [keza, *yıd-yıd-* "kötü kokmak; kokmak" (DLT)].
gid 'itmek' (DeiSL) > **it-** "itmek" (Tuna).
gid 'göndermek' (DeiSL) > **ıd-** "göndermek; takdis edip hür bırakmak" (Tuna).
gig (*İgigi*, *Gan-a-u-gig-ga*, *Urgigir* kelimelerinde) [> **gök*** "gök, sema; tanrı"].
gig 'hasta olmak, incitmek' (GorSP) > **ig** (O. Türkçe) "hastalık" (Tuna).
gig/gige 'gece, karanlık' > **gece** (EngST).
gilga ["gölge" (*Gulga-muş* adında), > **gölge/kölige*** "gölge, büyük gölge": *kölü-* "gölgelemek," ve *kölit-* "gölge etmek" (DLT; UYG)]. Keza bkz: *gişge* ve 16. Hal.
Gilgameş (Gılgamış) meşhur Sumer kahramanı, Birinci Uruk Çağının dördüncü kralı, Lugalbanda ve Nin-sun'un oğulları, Utanapiştim'in büyük torunu (DiAWOA 21; KraHBAS 23) [> (1) **Gölge-miş*** "gölge imiş, büyük gölge imiş"; (2) **Külüg-müş*** "meşhur imiş"; (3) **Kölüg-müş*** "yük hayvanı (gibi kuvvetli) imiş; makamlı imiş": *gölge/kölge/kölige* "büyük gölge," *külüg* "meşhur," *kölüg* "yük hayvanı; makamlı" (DLT; UYG)].
gim 'gibi' (LanMSL; GorSP) > **gibi** (Tuna).
gin Sumer para birimi, Babilce 'şekel' (KraHBAS 8); Aramca *gr*; Akkadca *gan* [> **kün/gün*** "güneş, gün ışığı, gün." Sumerlilerce, mecazî anlamda *gin* "güneş gibi parlayan para"]. Bkz: 1. Hal.
gin/kin (Akkadca *gan/gon*) [> **gün/kün*** "güneş, güneş tanrısı; gün ışığı, gün"]. Bkz: 1., 5., 6. ve 7. Hal.
gir (1) (Sumerce ve [Ogur Türkçesi])

'ayak' [> **ara(k)/adak/ayak*** "ayak": g = sıfır: gir > ir > iri > an > ara < Oğurca *ara(k)*, Çuv. *aralura* < Ana Türkçe *adak* > Mod. Türkçe *ayak*].
gir (2) [(1. Hal): > O. Türkçe **kur*** "su bendi, germeç," veya, *ir* = *ri* transformasyonu ile, Sumerce **g(i)ri** > Oğurca **kırı*** (Çuv. *hırı* (PaÇSS 39) < Ana Türkçe *kıdığ* > Türkçe *kıyığ/kayı*) "kıyı, yan, kenar, uç" (DLT), < Ana Türkçe **kıd*** "kenar dikmek, kıyılmak; korumak" (BrOA)].
gir (muhtemelen, *gırbadara* kelimesinde) [> **kir!/kır*** "kırmak"].
gir 'girmek' > **gir-** "girmek" (EngST).
gırbadara 'hadım' (KraSUM 116) [> **kirbatur*** "(adamı) kır! (ve) batır!; erkekliğini yok et"].
giş 'ağaç, odun' (GorSP) > **yış** "orman; ormanlık dağ" (Tuna).
giş 'ağaç, odun' (GorSP) [> Dobruca-Kırım Türkçesi **agaş**, Mod. Türkçe **ağaç***, E. Türkçe **ıgaç**, O. Türkçe **yıgaç**, Çuv. *yıvis/yıvıts* (PaÇSS 211); Urdu *akhth* (*darakhth* "ağaç" kelimesinde: Farsça *dar* "darağacı; ağaç," ve *akhth* < *aghats* < Türkçe *agaç*); Mac. *ác* (*aats* okunur) "marangoz?"; İbranice *ha-aats* "odun, tahta" (< Türkçe *aaç/ağaç*, ki burada *ha* bir harfi tariştir); İskitçe *agath*].
gişge 'gölge' (HofEHG) > **kölige** [Oğurca?] "gölge" (Tuna).
gişge 'gölge' (HofEHG) [> **köşige*** (O. Türkçe) "zayıf gölge, az gölge" (muhtemelen, < *köşi-gü* ki burada *-gül-gu* fiilden isim yapan bir ektir); Mod. Türkçe **köşe*** (> Farsça *güşe*)]. Bkz: 16. Hal.
gişig 'kapı' (DeiSL) > **eşik** "kapı" (Tuna).
git 'git' > **git/git-** "git!; gitmek" (EngST).
gub 'durmak' (KraHBAS, App. B) [< Türkçe **kop*** "kopmak; zuhur etmek; yerinden kalkmak" (UYG; DLT)].
gud 'sığır, boğa, öküz' > (g = sıfır) **ud** "sığır, öküz" (Tuna).
gud 'sığır, boğa, öküz' [< Ana Türkçe ***ogud** > Çigil ve Argu Türkçesinde *udluğ* "sığır, sürü"; Uygurca *ud* "sığır, sürü; öküz"; O. Türkçe *ud* "öküz"; Dobruca-Kırım Türkçesi **oguz***, O. Türkçe **öküz**, Mod. Türkçe **öküz***; Oğurca **ogur*** > Mac. *ökür*, Çuv. *vıgılogur*, Mon.

ukurlukor, Gk. *our(os)* "yabanî boğa," Lat. *ür(us)* (*uurlugur*) "yabanî öküz"].
gud-áb 'inek' (ErBMHDF 42) [< Ana Türkçe **ogud-ama*** "dişi siğir: inek"].
guda 'bir rahip sınıfı' (KraSUM 141) [> **kut-a*** "saadet-e, uğur-a; uğur için (varolan insan)": Türk. *kut* "kut, uğur, saadet"].
Gudea İkinci Lagas Çağı Sumer kralı (y. M.Ö. 2100), Ur-Ningirsu'nun babası [> **kut-aa** > **Kut-ağa*** "devlet ağası; saadet getiren kral"].
gukin/ukkin 'toplanma' (LanMSL) > **ökün/öküm** "yığım": *üg-* "yığmak" (Tuna).
gula 'ulu' > **ulu** "büyük" (EngST).
Gungunu Ur kralı? (GooBA.62) [> **Güngün-ü/Kün-kün-ü*** "güneş onun güneşi"; veya "güneş-tanrısı'nın güneşi"].
Gungunum Larsa Çağının birinci kralı (y. M.Ö. 2140) (EngST 22) [> (1) **Güngün-üm/Kün-kün-üm*** "güneş benim güneş tanrım"; veya, (2) **Kün-kün-im*** "güneşler güneşi": *-im*, Sâmî çoğul eki].
gur (Sumerce ve [Oğurca]) 'kırmak, parçalamak, ayırmak' (DeiSL) [> **kır*** "kırmak, tahrip etmek; bir şeyi kökünden çıkarmak" (REDH; DLT); < Ana Türk./Sum. **kıd*** (> Türk. *kıy-*) "kıymak, eğrilemesine doğramak; tahrip etmek"].
gur 'biçmek' (DeiSL) > **or-** "kesmek, biçmek, vurmak" (Tuna) (*orgak/orak* bu fiilden türemiştir. Keza bkz: *ur*).
gur 'kuruntu' > **kur-** "kurmak; hayal etmek" (EngST).
gurun 'hasat' (DeiSL) > **orum** "kesim" (Tuna).
guşkin/guşkin 'altın' (ErBMHDF 47) [> **güz-kün*** "güz-güneş(i); sonbahar güneşi (gibi parlayan altın)." Bu, *kin/gün* kelimesini ihtiva eden şiirsel ifade, bugünün Türkçesindeki karşılığı olan *altın* ("al-ün; al renkli ruh") veya *altan* (*al-tan* "al-şafak; altın renkli güneşin doğuşu") kelimelerinde de bulunmaktadır].
gutug 'rahip sınıfı' (KraHBAS 13) [> **gütüg*** "güden kimse": *küt-küt-* "gözlemek, gütmek," ve *-ük*, isim yapan ek].
ha/ku (1) 'balık' (KraHBAS; ErBMHDF 127) [**balık**? > *balıh* > *l'h* > *l'h* > *ha* > Sum. *ha*, Mac. *hal* "balık"].
ha (2) 'belki' [> **ha*** "belki" (keza, Türk.

balık ve Farsça-Türkçe *belki* kelimeleri de aynı sesleri içermektedirler]].
Hablum Guti kralı [> **Oglum?** "oğlum"].
har (Sumerce ve [Oğurca]) 'kazmak' (PriMSL) > **kaz-** "kazmak" (Tuna).
hum 'yatak; ahır' (DeiSL) > **kom** (arkeik Türkçe) "kış ağılı; kaba sığınak" (REDH), "semer keçesi, semer" (DLT); **kum-uk** "at gübresi" (Tuna).
hursag/Hursag 'dağ; dağ tanrısı' (KraMAW 106, 174) [> **Kır-sag*** "sağ kır, yaşayan tepe"]. Bkz: *kur, sag, Ninhursag*.
hurum 'ahmak, budala' (KraSUM 287) [> **ogri-m?** "hürsüzler"].
hurum 'ahmak' (Emesal? hurug) [> **kur-gu*** "zevzek, kararsız, küstah" (DLT)].
ia/ya 'yağ' (GorSP) > **yag/yağ** (KayaST).
İarlagan Guti kralı (y. M.Ö. 2150) (KraSUM 67) [> **Yır-lı-kün*** "şarkılı gün (de doğmuş)": Türkçe *yır* "şarkı"].
İarlaganda Guti kralı İarlagan'ın diğer adı (EngST 19) [> (1) **Yır-lı-kün-de*** "şarkılı günde (doğmuş)"; veya, (2) **Yarlıg* anda** "kumanda onda"]. Keza bkz: *Lugal-anda*.
İarlagap Guti kralı [> **Yarlıg-kap*** "yarlığı, kumandayı eline geçiri!"].
İarlagap Guti kralı (EngST) [> **Yaralıkaş***].
ia-udu 'koyun yağı' (GorSP ve SturAHG) [> **ud-yag*** "sığır yağı"].
İbate Guti kralı [> **İm?-at-ı*** "işaret (parola) onun adı"].
İbbi-Sin (veya, İbi-Sin, bir Sâmî adı?) Sumer kralı Şulgi'den sonra gelen bir kral [> **Bin?-Sin*** "Ay'ın oğlu"].
İbranum Guti kralı [> **Öbür an-ım*** "öbür tanrı"].
İD 'ırmak' (ErBMHDF 204) [< Ana Türkçe **öd*** (> O. Türkçe *ödl/ötlü* "delik, açıklık, dar geçit"), veya < diğer bir Ana Türkçe ***ogud/*ögüd**, > O. Türkçe **öz** ve **ögüz** "ırmak" (z < d); ve, > Oğurca ***ogur/*ögür** ve O. Türkçe (ve Oğurca) **urı*** (r < z/d) "dere, yol" (DLT III, 370)].
İdigat Dicle (Clel.L 111) [> (1) **İdi-ogud*** "tanrı-boğa"; (2) **İduk-ogud*** "kutsal boğa": Türkçe *ogud/öküz* "öküz, boğa," *ıduık* "kutlu; hür." Eğer Sumerce *id* "ırmak" kelimesi ifade içinde ise: (3) İdigat > **İd-gud*** "ırmak-boğa; boğa ırmağı" (8. Hal)].

İdiglat *İdigat* (Dicle) kelimesinin diğer bir okunuşu (KraSUM 40) [> (1) **İdi-kal(ıg)** (o) **gud*** "Tanrı-ebedi-boğa"; veya (2) **İduk-ol-(g)ud*** "boğa kutsaldır" veya "o boğa kutsal (dır)": Türkçe *ol* "-dır; o, şu." Veya, Sum. *id* "ırmak" kelimesini kullanırsak: İd-gal-ud veya **İd-gal(ık)-gud*** "ırmak-ebedi boğa"; "ebedi boğa ırmağı"].
İdigna Dicle'nin diğer adı (EngST 24) [> **İduk-ine(k)*** "kutsal inek": Türkçe *inek*, Bulg.-Çuv. *ine*, Mac. *ünö* (NemAH 264). Veya, İdigna > İd-igne > **İd-ine(k)*** "ırmak-inek; inek ırmağı"]. Bkz: 8. Hal.
İdin-Dagan İsin Çağının (y. M.Ö. 2021-1783) üçüncü kralı, İşme-Dagan'ın babası [> **İdi-n dogan*** "senin tanrı doğan"].
İdşauru Nippur şehrinin 'orta kanalı' (KraHBAS, App. B) [> **İç-urı*** "iç ırmak yolu": Türkçe *urı* "dere, yol" (DLT)].
idu- iduden kelimesinde (KraHBAS 26) [> **it-*** "itmek, zorlamak" (DLT)]. Bkz: 2. Hal.
iduga 'parfüm' (LanMSL) > **yıdıg** "kokan şey" (Tuna). Keza bkz: *gid*.
İgigi (Babilce?) 'gök-tanrıları; semavî ruhlar' (KraMAW 129; DiAWOA 65); keza, Sumer Kral Listesinde Sargon'dan sonra gelen Agade kralı (KraSUM 328) [> **gi-ig-i** < Türkçe **Gök-ü*** "göğü, Tanrı-yı" (akuz.), veya **Gök-e*** "göğe, Tanrı-ya"].
İl Umma şehrinin kuzeyinde bulunan Zabalum şehrindeki bir mâbet (KraHBAS 6) [> **il/él*** "barış, barışıklık" (DLT I, 49)].
ila (ila-e kelimesinde) [> **üle-*** "ödemek; payımı vermek" (DLT)]. Bkz: *ila-e*.
ila-e 'ödeyecektir' (KraHBAS) [> **üle-(y)e*** "ödeye, ödeyecek"; veya (2) **üle!*** "öde!": Türkçe *-el-ye*, 3. şahıs istek kipi, veya 3. şahıs emir kipi]. Bkz: 1. Hal.
İltasadum Birinci Kiş Çağının yirmi-birinci kralı [> **İl taşıdum*** "memleketler taşıdım, istilâ ettim"].
İmdubba Ningirsu'nun İmdubba'sı ("Bütün memleketlerin hükümdarı olan Enlil, ... Ningirsu'ya ait hududu işaretledi... Daha sonra o (Enlil) veya Ningirsu, İmdubba'yı inşa etti" (KraHBAS 6)) [> **İm-tabı*** "işaret-yazısı": Türkçe *im* "işaret, parola"].
imin yedi (EngST 24), (Emesal?) [> **ikin*** "tekrar, yeniden, ikisi" (UYG), ki burada sayıları ilk keşfeden Sumerli, birinci elden

sonra ikinci eldeki 2. parmağı (7. sayı) 'iki'nin bir tekrarı olarak düşünülmüş olabilir]. Keza bkz: *imma*.

im-kur-ra 'doğu' [> *im-ke-rü** (E-O Türkçe *ilgerü* 'doğu, ileri'; Mod. Türkçe *ilerülileri*) "'işaret'e doğru; 'ilâç'a (güneş'e) doğru": Türkçe *im* "işaret, parola," *em/lim* "ilâç, [sıhhatin ilâcı olan güneş]," ve *kerül/kirül/girü* "geri, -a doğru"].

imma (Emesal) 'iki' (FalkSUM) > Emegir (Sumer ana diyalekti) *ikka* > Türkçe *ikki/iki* (Tuna).

İnanna Sumer tanrıçası, göğün kraliçesi, güneş tanrısı Utu'nun kız kardeşi, ve, Uruk şehrinin [ve Aratta'nın] koruyucu tanrıçası (KraMAW 115; SagBA 194) [> Türkçe-Sum. *En-an(n)a** "hanım ana" veya "önde gelen ana": Sumerce *EN/en* "bey, [hanım?]").

İnimbakeş Kral Listesinde geçen bir Guti kralı [> *İdi-m beg-eş** "tanrım, krallara (beylere) eş": Sumerce *ini** (Ana Türkçe *n*-diyalekti ile yine Ana Türkçe *idi* kelimesinin eşdeğeri) "efendi, sahip, tanrı".

in-zi-ir [inzi(tir?)] (I. Hal) [> *incitir** "zarar verir"].

İrra (Babilce?) hastalık, zarar ve tehlikelerin tanrısı (KraMAW 127) [> *İri/İri** (Ogurca, < Türkçe *idi*) "tanrı".

İsimud Enki'nin habercisi, elçisi, iki yüzü olan tanrı (KraHBAS 19) [> Arapça alıntı *İsmet** "şeref, safiyet"].

ışakku bir şehir-devleti'nin seküler hükümdarı (KraHBAS 7) [> *öz-ağa**].

ışbar 'dokumacı' (KraSUM 41) [> *ış-bar(ı)** "iş büyüğü, işin adamı"].

ışib bir rahip sınıfı (KraHBAS 13) [> *ışib(i)** "tanrı-evi", *ışsi-eb* "ev sahibi"].

İşkur "gök-gürültülü fırtınalara binen" yağmur ve rüzgâr tanrısı (KraHBAS 13) [> *İsi-kır** "tepelerin, kırların tanrısı" (Sumer'de yağmurlar ve bulutlar genelde doğudaki dağlardan geliyordu). Tanrı İşkur da Hitit-Hatti ve Hurri fırtına tanrısı *Teşub* ile hemen hemen aynı anlamı taşıyor: *Teşub* < Türkçe *İti-sub* "su-tanrısı"].

işme (Akkadca *şum[ı]* 'isim') [> Türkçe *ism-i** "(onun) adı"].

İşme-Dagan İsin Çağı Sumer kralı, İdin-Dagan'ın oğlu [> *İsm-i dagan**].

İşme-Şamaş Dördüncü Kiş Çağının altıncı kralı [> *İsm-i Şems** "adı Güneş(tanrısı)": Arapça *şems* "güneş"].

İşum (Sumerce-Akkadca) ateş tanrısı, Tanrı İrra'nın veziri ve 'meşalesi' (KraMAW 127) [> *İşim** "ışık, parlaklık": Türkçe *yaşu-(y)ışı-* "parlamak"].

itirda (*itirda-süt* ifadesinde bilinmeyen bir kelime) (KraHBAS 18) [> *oturdu, oturdu** "oturdu, çöktü, (tortu) dibe oturdu." Böylece, *itirda-süt* "'çökmüş' süt; ayran veya peynir" anlamına gelebilir].

ittidu (1) *ittidu* (kuş) [> *öt-dü/öt-di** (kuş) "öten (kuş)"]. Bkz: 17. Hal.

ittidu (2) *ittidu* (kuş) [> Türkçe *öt-dü/öt-di** (kuş) "fâni oldu; ölen (kuş)": Türkçe *öt-* "geçmek; geçici olmak, fâni olmak; sonu gelmek" (UYG; DLT)]. Bkz: 17. Hal.

izi/ısı 'ateş, ısınmak' > *ışig, ısı* (EngST).

izim (Emesal?) 'sıcak' (DeiSL), 'ateş, sıcak' (LanMSL) > *ışig* (E-O Türkçe) "sıcak, ılık; sıcaklık, ateş" (Tuna).

izkim 'işaret' (DeiSL), 'kehanet' (GorSP) > *ırk* "kâhinlik, fal" (Tuna 46).

izk(im) 'işaret' (DeiSL), 'kehanet' (GorSP) [> *ırk/irik** (Ogurca/Çuvaşça) "serbest irade, hüriyet" (PaÇŞS 55); *yır-** "göndermek, salıvermek" (PaÇŞS 206), veya *yirik** (PaÇŞS 214) "kötü bir ruh," < Ana Türkçe *ıduk** "kutlu; hür" (DLT)].

ka 'bir kap' (HofEHG) > *ka* "kap; zarf; ana karnı, rahim" (Tuna).

ka 'kapı' > *kapı*.

KADİNGİR.RAKİ Babil; Tevrat'ta *Babel* 'Tanrının kapısı' [> *Ka(pu)-Tengri-ye-köy** "kapı-Tanrıya-şehir, Tanrı kapısı (olan) şehir": Türkçe *kapu* "kapı" ve *köy* (Kİ) "yer, köy; [şehir]." Burada, bileşik *Ka-dingir-ra* ifadesi Kİ ismi önünde bir sıfat gibi işliyor. Böylece, Babel adı Sumerce ifadenin kısaltılmış bir tercümesinden başka bir şey değildir].

kabkagak su kabı (SturAHG) > *kapkacak* "mutfak eşyası," *kakaça* "kapkacak," *ka, kaça* "kap" (Tuna).

kad 'bir şeyi diğerine bağlamak' (LanMSL; DeiSL) > Moğolca *kada-* "çivilemek, tutturmak" (Tuna) [veya, (2) *kad* > *kat-** "katmak, eklemek" (UYG; DLT); veya (3) *kağu-** "seyrekçe dikmek"

(DLT); Kazan Türkçesi *kadak* "çivi"].

kağal 'büyük kapı' [> *ka(pu)-kal(ıg)** "ebedi kapı"].

Kakug Sargon'a karşı istiklâlini ilân eden Ur'lu bir Sumer prensi [> *Kakug/Kaku-k** "kızgın (adam)": Türkçe *kaki-* "kızmak, darılmak, paylamak" (DLT; REDH; KT)].

kalam 'yerleşecek yer; toprak' > *kal-* "kalmak, kalıcı olmak" (EngST); veya [> Türkçe *kalma** "bir yerde kalıcı olma"].

kali 'hadım edilmiş rahipler' (SaBA) [> *kal* "yaşlı adam" (DLT); *kalı/kalg** "kalan; baki kalan"].

kar 'kaçmak' > *kaç-* [?] "kaçmak" (EngST).

kar 'kaçmak' (EngST) [> *kar-** "taşmak" (DLT III, 182/4)].

kartappu din işleri ile uğraşan memur (ErBMHDF 221) [> *kâr-tapı** "hizmet işi; tapma işi": Fars. *kâr* "iş, işleme" (KT), Türk. *tapıt/tapug* "tapma; hizmet" (DLT)].

kasi ağız: 'ağız tanrıçası' Ninkasi (KraHBAS 19) isminde geçer [> *agız/aguz**].

kaş 'hız, sür'at' (GorSP), 'dört nala koşmak' (DeiSL) > *kaç-* "kaçmak" (Tuna).

kaş 'hız, sür'at' (GorSP), 'dört nala koşmak' (DeiSL) [> *koş-** "koşmak"].

kaş 'sidik' (LanMSL) > *kaş-an-* "işemek (hayvan için)", *kaş-anıg* "sidik" (Tuna).

kes 'durmak, sessiz kalmak' > *kes-* "kesmek" (EngST).

ki 'arz, yer, [şehir]' [> Türkçe *kö(y)** (Bunun gibi, *ki/gi* = *kö/kü*, ve *i* = *ö/ü* transliterasyonu gösteren diğer kelimeler şunlardır: *ki-mach*, *Gana-ugigga*, *igigi*, *ittidu*, *gin/kin*, *Gigitu*, *Gigitum*, *ki* bu son iki kelime Bölüm 18'de incelenmiştir)].

ki 'yapmak' (DeiSL) > *ki-l-* "yapmak, eylemek" (Tuna).

kid/kud 'yarmak, parçalamak, kesmek' (DeiSL; LanMSL; GorSP) > *kid-/kiy-* "kıymak, eğrilemesine doğramak; zarar vermek; tahrip etmek" (Tuna).

kid/[kü] 'güneş' *ŞAMAŞ* (DeiSL) > *kün* "güneş, gün" (Tuna) [*d* ve *n* fonemleri Ana Türkçe diyalektini temsil ederler].

kilip 'tanrı' > *çalap* "tanrı" (EngST).

ki-mach 'geniş yer; mezarlık' (SaBA) [> *köm-ük/göm-ük** "gömülen şey; mezar-

lık"]. Bkz: 9. Hal.

kiri 'bahçe, tarla' (HofEHG) > *kır* "kır, basık dağ, açık saha" (Tuna) [Sum. *kir-i* kelimesinin sonundaki *-i* bir ek olabilir].

kisim '*kisim*-süt' (KraHBAS 18) [> Türkçe *kesim** "kesilmiş (süt); ayran?," kelimesine, "kesme hareketi"].

kisurra 'hudut' [> *ke-sur-a** "kö(y)-duvar-ı; hudut"].

ku 'atmak, koymak, yerleştirmek, inşa etmek, yerleşmek' (DeiSL) > *ko-, koy-/kod-* "koymak, bırakmak" (Tuna).

KU BABBAR (Sumerce [ve Ogurca]) 'gümüş' [> *kün-beyaz** "güneş beyazı; gümüş"]. Keza bkz: *babbar* ve 5. Hal.

kud bkz: *kid*.

kudim 'kuyumcu' (DeiSL) > *kuyum, koyum* "altın veya gümüş eşyalar, takılar" (REDH; KT); *kuyma* (DLT III, 174) "herhangi bir madenden, eriterek dökmek suretiyle yapılmış olan aygıtlar" (Tuna).

kur 'muhafız, bekçi' (DeiSL), 'korumak' (PriMSL) > *korı-* "korunmak" (Tuna).

kur 'yer, saha' (LanMSL), 'dağ, yabancı memleket; ölümler diyarı, âhiret' (KraHBAS 21) [> *kır** "kır, basık dağ" (DLT)].

kur-hurum 'Hurum memleketi; Hurilerin memleketi' (KraSUM 287) [> *kır-Hur-im** "Hurilerin kırı": Sâmî çoğul eki *-m/-im*, Sum. *Hur* "Hurri"].

kurgarru hadım (KraHBAS 13); Yer-altı karanlık dünyasından, İnanna'yı kurtarmak için Enki'nin yarattığı iki cinsiyetsiz yaratıktan biri (KraHBAS 13) [> *kur-karı** "hayalî kadın, kuruntu kadın"].

kurub 'kanatlı yaratıklar' (SagBA 157) [> Arapça alıntı *garib** "yabancı, kimsesiz"].

Kurum Guti kralı [> Türkçe *Korum** "kaya" (DLT)].

Lahar 'sığır tanrısı' (KraHBAS 14) [> (E)l-ahır* "ahır tanrısı": Sâmî alıntı *El* "Tanrı"].

lil bu *lil* kelimesi, gök ve yer arasındaki 'rüzgâr' (hava, nefes, ruh), kabaca 'atmosfer'e tekabül etmektedir (KraHBAS 13) [> (1) *lil* > *ill* > *yil* > Türkçe *yél/yel** "rüzgâr"; veya (2) *lil* > *ill*, > O. Türkçe *él* "açıklık, boşluk" (DLT I, 48)]. Bkz: *Enlil*.

lilis 'bir müzik aleti' (KraHBAS 13) [> *yél-eş** "rüzgâra eş; (nefes çalgısı)"].

lu/LU 'erkek' [> Türkçe (u)la/(u)lan, oğlan* "oğul; genç"; Dobruca-Kırım Türkçesi **ul*** (oğul); Argu Türkçesi **ogla*** "genç, yiğit" (DLT). Öyle görünüyor ki *oglan* kelimesi, *ogul-an* veya *ogla-n* şeklinde bir çoğul olup burada *-an/-n* Farsça çoğul ekidir. Bkz: 1. Hal, 4. Hal.
LU-AGRIG 'vâli, kumandan' (ErBMHDF 88) [> **ula-egirig*** "sevkedici, yöneten kimse: kumandan; vâli"].
lugal 'büyük adam; kral' [> **ula-kahg*** "kaltg oğlan, ebedi insan; Tanrı adamı"].
lugal-ak 'kral-ın' (SagBA 74) [> **ula-kal(ig)-ıng*** "ebedi insan-ın"].
Lugal-anda Lagaş'da Urukagina'dan önce hüküm süren Sumer kralı (y. M.Ö. 2400) [> **Ula-kal(ig)-anda*** "ebedi insan, işte orada": O. Türkçe *anda* "orada"].
Lugalannemundu kendisini "dört (kutsal) ülkenin kralı" ilân eden Adab kralı (y. M.Ö. 2600) (KraSUM 51-52) [> Türkçe-Sum. **Ula-kal(i)-An-nam-ın-dı*** "ebedi insan, senin nam'ın Tanrı idi": Farsça alıntı *nam* "isim, şöhrət," ve Türkçe *-dı* "idi"].
lugala-ra 'kral-a' (SagBA 74) [> **ula-kahg-a*** "ebedi insan'a"].
Lugalbanda Gilgamiş'in babası [> **Ula-kal(ig)-bandı*** "ebedi insan, bağlandı; (halkına) bağlanan kral"].
Lugal-ki-gub-ni-dudu Lagaş kralı Urukagina'ya bağlı olan Uruk kralı (EngST 62, Hilprecht ve King'den) [> Türkçe-Sum. **Lugal kö(y)-kop-ne-tutu(g)*** "ebedi insan (kral), yer dur(dukça) ne sihir!, ne tilsim!": Sumerce-Türkçe *gub/kop-* "kopmak; durmak; zuhur etmek; yerinden kalkmak," *ki/köy* "arz, yer," *ni/ne* "ne, nasıl?," ve *tutug* "sihir, tilsim"].
Lugal-ki-gub-ni-lak Kral Lugal-ki-gub-ni-dudu adının diğer okunuşu (EngST 91) [> **Lugal kö(y)-kop-ne ulug*** "ebedi insan (kral), yer dur(dukça) ne ulu!"].
Lugal-Zaggesi Sumer'de Umma şehir devleti hükümdarı iken Lagaş kralı Urukagina'yı mağlup edip Uruk'da kendini Sumer kralı ilân etti. Sonradan Sargon'a yenildi (KraSUM 59) [> **Lugal-sag-issi*** "ebedi insan, anlayış, akıl sahibi": Oğuzca *sag/sağ* "sağ, salım; iyi; akıl, anlayış"].
lulu 'ula-ula, insanlar.' EncyAm'da

Kramer şöyle yazar: "kök kelimelerin tekrarı, objelerin veya hareketin çoğulluğunu göstermek için kullanılır." Bkz: 4. Hal.
ma/me (isim zamiri) "ben" > **men/ben** (KayaST) [< *me(ñ)* < Türkçe *men/ben*, ki Sumerce *ñ* sesi herhalde genizden gelen sessiz bir *n* idi].
ma-a 'bana' (GadSRB) > **bana** (KayaST) [< *ma-(ñ)a* < Türkçe *mana/bana*].
ma-e (akuz., zamir) 'beni' (GadSRB) > **meni/beni** (KayaST).
ma-e (isim zamiri) "ben" (GorSP) > **men** "ben" (Tuna).
mah 'bir rahip sınıfı' (KraSUM 141) [> **muğ*** (Türkçe-Farsça) "muğ, din adamı (Magian; bahşi)". Bkz: *sukkalmah* (2).
mal (1) (Emesal) 'kalmak, durmak' (GorSP) > **kal-** "kalmak" (Tuna).
mal (2) 'kalmak' (GorSP) [> **bal-** "bağlanmak" (DLT)].
Mamagal İkinci Kiş Çağının üçüncü kralı [> **Mama-kal(ig)*** "(kumanda eden) ebedi boğa": veya **Mama-kal*** "(kumanda eden) yaşlı boğa": (O.) Türkçe *mama* "harman döğerken üç öküzden ortada bulunanı (asıl kumanda eden öküz)].
maran Sumerce bir kelime (1. Hal) [> Türkçe-Moğolca **murān***, Uygurca **mürren*** "ırmak." Esas *b*-diyalekti şekli olan **buran*** kelimesi, Sumerce *Buran-un* ("Irmak-ın, Fırat-ın") adında mevcuttur. 1. Hal'deki kanun metninde geçen bu *maran/muran* kelimesinden de Fırat ırmağının kastedildiği aşikârdır, zira Fırat, kanun koyucusu Ur-Nammu'nun hüküm sürdüğü Ur şehrinin kenarından geçer].
Marduk Babil tanrısı, Ea/Enki'nin ve Damkina'nın oğlu (DiAWOA 67) [> Oğuzca **Mur-dag/Bur-tag***, Türkçe **Muz-tag/Buz-tag***: Türkçe *muz/buz*, Oğuzca *mur/bur*, Çuv. *pur*]. Bkz: 15. Hal.
Mardukbaliddin Kassit kralı (M.Ö. ?-1150); babası ile birlikte 28 yıl Babil'de hüküm sürdü. Kendisini *Şar Kişşate* "Dünyanın kralı" ilân etti (GooBA.120) [> **Marduk-Baal-id-Din*** (Türkçe-Arapça), "Marduk, Bur-dag (buz-dağ), dinin başı (Baal'i)".
maş (1) (Emesal?) 'hudut' (DeiSL) > **kaş** "herhangi bir şeyin kenarı; kaş" (Tuna).

maş (2) 'hudut' (DeiSL) [> **baş*** "baş; kenar, uç" (REDH)].
maş (Emesal?) 'ikizler' (LanMSL) > **koş** "çift, çift, herhangi bir şeyin çifti" (Tuna).
Maşda Tufan'dan hemen sonra gelen Kiş Çağının onbirinci Sumer kralı [> **Muz-da(ğ)*** "buz-dağ"].
me(ler) 'kutsal kanunlar, nizamlar' (KraHBAS 13) [*m = b* transliterasyonu ile *me > ba > (1)* Türkçe **bag/bağ*** "bağ, bağlanacak şey"; (2) **ba(ğ)*** "büyü": Türkçe *ba-* "bağlamak; büyü ile bağlamak"].
meen 'ben-im' (GadSRB) > **men, menem, benim** (KayaST).
men "ben" (DeiSL) > **men** "ben" (Tuna).
mesi 'bir müzik aleti' (KraHBAS 13) [> (1) **bes*** (Arapça) "(sesi, sedayı) dağıtma, saçma, neşretme, neşr"; (2) **bezi(g)*** (O. Türkçe) "titreme"; veya (3) **başı(k)*** (Uygurca) "şarkı, halk türküsü," ki bütün bu anlamlar, hızlı tempoda çalınan yaylı bir çalgıya işaret olabilir].
Meskalamduğ Ur'da hüküm sürmüş bir Sumer kralı (KraSUM) [> **Baş-kalam-ıdu*** "baş (hükümdar), kalayım kutsal ve hür"; (2) **Baş-kalam-?duy!*** "baş kalayım, dinle!"; (3) **Baş-kulum-ıdu*** "baş kulum, kutsal ve hür (adam)"].
MEŞ Sumerce çoğul eki [çok muhtemel olarak, MEŞ < MŞ*, ki biz bunu M(T)* veya M/T şeklinde, Göktürkçede *nly* harfinde saptadığımız gibi iki-sesli tek bir işaret olarak düşünüyoruz. Buradaki *-m* Sâmi çoğul ekini, *-i* ise E-O Türkçe çoğul ekini temsil etmektedir]. Bkz: 19. Hal.
mir (Emesal?) [ve Oğuzca] 'hiddet, kızgınlık' (LanMSL) > **kız-** "kızmak" (Tuna).
mu (Emesal?) 'ad, şöhrət' (GorSP, LanMSL) > **kü** "şöhrət" (Tuna).
mud (Emesal?) 'kan' (LanMSL; GorSP), (*m = k* ve *d = n* ilişkisi ile) > **kan** (Tuna) [< Ana Türkçe *kad?].
mul(u) (Emesal) 'adam, insan' (GorSP) > **kul** "hizmetkâr" (Tuna).
mulum(u) (Emesal) 'benim (iyi) adamım' (GorSP) [> **kul-um*** "hizmetkârım"].
munus 'kadın' (KraHBAS) [munus (Emesal?) > *kunus* > (1) Türkçe **köni-eş*** "emniyetli-eş" (UYG; DLT III, 237); (2) Türkçe **küni-eş*** "ikinci zevce-eş"; veya

(3) Türkçe **küng-eş*** "cariye-eş"].
Muşdamma evlerin tanrısı, Enlil'in 'büyük mimarı' (KraHBAS 13) [> **Baş-dam-a*** "dam'a-baş; damların başı": Türkçe *taml/dam* "dam, ev, yuva; kale, duvar"].
muşen (Emesal?) 'kuş' (LanMSL; GorSP) > **kuş** (Tuna) [kelime bir çoğul olabilir: **kuş-an*** "kuşlar," ki *-an* Farsça çoğul ekidir]. Bkz: *uşan* ve *uşub*.
musukkatim 'seks bakımından kirlî' (KraHBAS App. B) [> **meşakkat-im*** (Sâmi alıntı) "meşakkatler, güçlükler," ki kelimenin geçtiği, Nippur şehrinin batı duvarındaki bir kapının adı olan **Kagal Musukkatim** ifadesini "Büyük Meşakkatler Kapısı" olarak tercüme edebiliriz].
nad 'yere yatırmak, sermek' (DeiSL; LanMSL) > **yad-** "yaymak, döşemek, sermek" (Tuna).
nad/na 'yatmak, yataкта yatmak' (DeiSL; GorSP) > **yat-** "yatmak" (Tuna).
nam-lugal 'krallık' (KraSUM 307) [> **nam-ula-kal(ig)*** "ebedi insan'ın nam'ı (şanı); kral'a verilen nam; krallık"].
namlulu 'insanlık, insan nev'i' (KraSUM 264) [> **nam-ula-ula***, "insanların nam'ı; insanlara verilen nam; insanlık": Türkçe-Sum. *lu/lal/ula(n)* "adam, insan," ve Farsça alıntı *nam* "ad, şan, şöhrət"]. Bkz: *lu*.
Nammakhni (Nahmani) İkinci Lagaş Çağı kralı, Ur-Bau'nin damadı (y. M.Ö. 2300?) [> **Nam-ma-khin** > **Nam-(m)-kün*** "adı (şöhreti) Güneş(tanrısı)"].
nammu 'ne?, nedir?' (LanMSL) > **neme** "ne?, hangisi?; ne kadar?" (Tuna).
Nammu Sumer resim yazısında 'ilk denizi temsil eden tanrıça; 'yeri ve göğü doğuran ana' (KraHBAS 14) [> (A)**na-ma*** (Türk.-Ar.) "ana-su": Ar. *ma* "su"].
nanga 'bölge' (DeiSL; LanMSL) > **yanga, yangak/yafıgak** "bir şeyin yanı, tarafı; yanak" (Tuna).
nanğar 'marangoz' (KraSUM 41) [> **nenger*** "eşya, mal adamı": Türkçe *neng* "şey, nesne; mal, eşya." Arapça *neccar* kelimesi Sumerceden gelmiş olabilir].
Nanğışlişma Tufan sonrası Kiş şehrinde hüküm süren dördüncü kral [> **Niğ-giş-li-şma** > Türkçe **Nin(e)-ağaç-lı-ism-i*** "Ağaç-Ana'lı onun adı," ki burada Ağaç-Ana

herhalde Ana-Tanrıça'yı temsil etmektedir. Doğurgan Ağaç efsanesi Uygur destanlarında mevcut olup Marco Polo bile bundan bahseder (POLO-La:2)].

Nergal Kutha şehrinin koruyucu tanrısı, öteki dünyanın efendisi (GooBA; KraHBAS) [**> Nur-gal/Nur-kal(ig)*** "ebedî nur": Arapça alıntı *nur* "ışık, ruhani ışık; şeref ve şan." Bu tanrının adı, Nippur şehrinin hartasında *Kagal Nergal* "Büyük (Ebedî) Nergal Kapısı" yazıtında geçer].

Nidaba Tanrıça Aruru'nun kızkardeşi; tanrıların gıda ve içeceklerinden sorumlu, aynı zamanda 'yazı ve kayıt işleri' tanrıçası (KraHBAS 4, 13, 14) [**> (1) Nida-aba*** "(ihtiyaç vukuunda) çağırma-anası"; (2) **Ni-ede-aba*** "ne ede (de işe yaraya) ana; her türlü işi yapan ana"; (3) **An-tabı*** "yazım tanrıçası": Arapça alıntı *nida* "çağırma, seslenme," *tab/tabı* "basım, yazım, yazı"; Türkçe-Sum. *abalamalana* "ana"].

nig 'şey, nesne' (GorSP) **> neng** (E-O Türkçe) "şey, nesne; eşya" (Tuna).

niggig 'tabu, yasak' (GorSP) **> yig-/yığ-** "engel olmak, alkoymak" (DLT III, 61) (Tuna) [**yig-ık/yığ-ık*** "yasaklanmış şey"].

nigin 'toplama' (DeiSL; LanMSL) **> yığın** "yığın, küme, toplanmış" (Tuna).

nigname 'her ne, her hangi' (LanMSL) **> nemening** [neme-neng] "ne şey, nasıl şey" (Tuna); veya [**neng-neme*** "şey ne...; nasıl şey"]. Bkz: *nig, nammu*.

nin 'hanım' (Tanrıça Ninti adında) (KraHBAS 19) [**< Türkçe nine*** "ana, hanım, anne anne"]. Bkz: *Ninti, ti*.

Nina Ana (Tanrıça), muhtemelen Tanrıça Nanşe'nin diğer bir adı [**> Türkçe Nine***].

Ninagal Kral Nindara'nın tanrıçası (KraSUM 327) [**> Nine-kal(ig)*** "ebedî ana"; veya **Nine-kal*** "yaşlı ana (tanrıça)"].

Nindara bir kral (ve) *en* (KraSUM 327) [**> Nin-dar** (Türkçe-Farsça) "ana-sahibi; Ana Tanrıça Ninegal'in sahibi": Farsça *-dar* "elinde tutan; sahip, sahibi"].

nindingir bir rahip [daha doğrusu rahibe] sınıfı (KraSUM 141) [**> nin(e)-tengri*** "tanrının kadınları"].

Ningal Güneş-tanrısı Utu'nun annesi (KraHBAS 21) [**> Nin(e)-kal(ig)*** "ebedî

ana"].

Ningirsu Lagas şehrinin tanrısı [tanrıçası?] ve 'Enlil'in en büyük savaşçısı' (KraHBAS 6; DiAWOA 32) [Ana Türkçe *n = d* ilişkisine dayanarak: (1) Ningir-su **<** Dingir-su **<** Türkçe **Tengri-sü*** "askerlerin tanrısı; ordunun tanrısı; savaş tanrısı"; veya, (2) Nin-gir-su **>** **Nine-ara(k)-sü*** "yaya askerlerin anası; yaya ordunun tanrıçası"; yahut, (3) **Nin(e)-kır-su*** "kızların ve yağmurların anası": Türkçe *nine* "ana, anne anne," *sü* "asker, askerler, ordu." Lagas şehrinde, Kral Eannatum tarafından dikilmiş, üzerinde kanatlarını açmış bir kartal ve kartalın pençelerinde tuttuğu iki aslanı gösteren bir arma mevcuttu ki bu Ningirsu'yu temsil ediyordu. Böylece, 'Enlil'in en büyük savaşçısı' olan Ningirsu'nun, Ana Tanrıçanın diğer bir tezahürü olması mümkündür. Zira, onun bu 'savaşçı' hasleti sonraki Afrodit ve Mitra tanrıçalarında da mevcuttu, ki Herodot'a göre Mitra eski Perslerin Afrodit'i idi (Herod I.131). Mitra'nın, Perslerin resmî dili olan Akamen Aramacasında Ana Tanrıça adı taşıdığı biz Bölüm 20'de gösterdik: Mtr (Mitra) **<** Türkçe *(A)ma-Ta(n)rı* "Ana-Tanrı(ça)". Keza bkz: 6. Hal.

Ninhursag Ana Tanrıça (KraHBAS 6, 13) [**> Nine-kır-sag*** "sağ kızların anası; iyi kızların Ana Tanrıçası"]. Bkz: *hursag*.

Ninkasi ağız tanrıçası (KraHBAS 19) [**> nin-ak-zi** **>** **nin-ag-iz** **>** Türkçe **Nin(e)-agız*** "ağız anası (tanrıçası)"].

Ninlil tanrıça, 'genç bâkire' (KraHBAS 13) [**> Nin(e)-yel*** "ana-rüzgâr, rüzgâr tanrıçası, hava tanrıçası"].

Ninmah Ninhursag'ın diğer bir adı, 'mağrur hanım' Ninmah (KraHBAS 13) [**> Nin(e)-mah*** "ay-yüzlü ana; güzel ana": Farsça alıntı *mâh* "ay; ay yüzlü, güzel"].

Ninmug Tanrıça Aruru'nun diğer kız kardeşi; altın iğnin sahibi (KraHBAS 13) [**> Nin(e)-bük*** veya **Nin(e)-mük** "ana-(iği) bük! (eğir!); büken ana": Türkçe *bük-/mük** "bükmek, eğirmek" (DLT; REDH; KT). Keza, (O.) Türkçe *mük* "bükük"].

Ninsun Gilgamiş'in annesi (KraHBAS 23) [**> Nin(e)-sun*** "ana! sun!; sunan ana;

cezbeden ana": Türkçe *sun-* "sunmak, yaymak, kendine doğru çekmek"].

Ninti 'kaburganın hanımı' veya 'hayat veren hanım'. 'Enki ve Ninhursag' adlı Sumer efsanesine göre, Dilmun cennet bahçesinde kutsal sekiz bitkiyi yiyen Tanrı Enki, Ana-Tanrıça Ninhursag tarafından cezalandırıldıktan sonra Ana Tanrıçanın yarattığı sekiz tanrı ve tanrıçanın tedavisi ile ölümden döner. İşte Ninti, Enki'nin hastalanan sekiz organından biri olan 'kaburga'sını tedavi eden tanrıçanın adıdır (KraHBAS 19) [**< Türkçe Nine-tig*** "tiğin (kaburga'nın) anası, hanımı"]. Bkz: *ti*.

Nintu diğer adları: Ninhursag, Ninmah, Aruru; Ana-Tanrıça *Nintu* 'doğuran hanım' (KraHBAS 13) [**> Nin(e)-tog*** "ana! doğ!," veya "doğum anası (tanrıçası)": Türkçe *tu-/tuw-/iog-* "doğmak"].

Numuşda Sumer'in kuzeydoğusunda Kazallu adında bir şehir-devletinin koruyucu tanrısı (KraMAW 119) [**> Anu?-Muzdag*** "tanrı buz-dağ"]. Bkz: 15. Hal.

Nunammir Enlil'in diğer bir lakabı (KraHBAS 13) [**> Nuna-m-n-ir** **<** Türkçe **Ninem-in-ér(i)*** "Ananın yiğidi"].

Nunbarşegunu Tanrıça Ninlil'in anası; Nippur'un 'yaşlı kadını' [**> (1) Nin(e)-bar-ışi-kün-e*** "büyük hatun, güneşe eş"; veya, **-u** ekini ihmal edersek, (2) **Nin(e)-bar-issi-kün*** "ulu hanım, (ki) efendisi güneş tanrısı'dır": (O.) Türkçe *ışi* "kadın, hanım, zevce," *bar* "büyük, iri." Daha önce yukarıda incelediğimiz Annigina adı ile ortaya çıkan Nippur'un Güneş Tanrısı ve onun eşi olduğu görünen buradaki Nippur Tanrıçası Nunbarşegunu adı böylece, anlamları ile, birbirini tamamlamaktadırlar].

Nunbirdu Nippur'da bir dere ve kanal (KraHBAS 13; App. B) [**> Nin(e) bir-di*** "Ana verdi": Türkçe *bér-/ver-* "vermek"].

nurum (Emesal?) 'ışık' (DeiSL) **> yaruk** "ışık, parlak ışık; parlak" (Tuna).

nurum (Akkadca) 'ışık' (Tuna, DeiSL'den) [**> nur(im)*** "ışıklar; ruhani ışıklar": Ar. *nur*, Sâmî çoğul eki *-im/-im*].

pad [**> Türkçe bat-*** "batmak, çökmek; yok olmak"]. Bkz: 1. Hal.

pad-du [**> Türkçe bat-ti***]. Bkz: 1. Hal.

pahar 'çömlekçi' (KraSUM 41) [**> Türk-**

çe bükér* "(çamuru) eğiren ve büken (kimse)"].

Palakinatim Tufan sonrası üçüncü Kiş kralı [**> Bala-kün-at-ım*** "bebek güneş-tanrısı (benim) adım"; veya **Bal-a-kün-at-ım*** "Rab (Baal)-in güneşi' benim adım": Türkçe *bala* "küçük; küçük çocuk; kuş yavrusu"]. Bkz: 7. Hal, 13. Hal.

Parra 'güneş-tanrısı' anlamında, Utu kelimesi yerine nadiren kullanılan (François Lenormant, BALWGL 271'den) [**> Türkçe parla-*** "parlamak"].

Paşé (Babilce) Kassitlerden sonra Nebuchadrezzar I'nin kurduğu sülâlenin adı [**> Türkçe Bahşi*** "büyük, efsuncu; hoca, tabib; öğretmen"]. Nebuchadrezzar I (y. M.Ö. 1146-1123), Elâm'ı fethetti, Susa'yı aldı, ve Marduk'un heykelini geri getirerek büyük bir zafer merasimi ile Babil'deki mâbedine yerleştirdi. Bkz: 12. Hal.

paşi(şu) Hz. Nuh'un Sumerce karşılığı Kral Ziusudra'nın diğer bir lakabı [**> pağışisi** **>** Türkçe **bağışi-si*** "hocası"]. Bkz: 12. Hal.

pasisu 'takdis edenler; mukaddes işleri yapanlar' (Sayce, SaBA) [kelime yukarıdaki **paşişu** kelimesinin diğer bir okunuşudur: **>** Türkçe **bağışi-si** "hocası"].

pu-tal/pu-ta- [**>** Türk. **buti-/buta-*** "ağaç budamak" (DLT; UYG)]. Bkz: 1. Hal.

Puzur-Sin Kiş kralı (y. M.Ö. 2450), Kubau'nun oğlu, ve Zababa'nın babası; keza Kral Listesinde geçen bir Guti kralının adı [**<** Türkçe **Beze-r Sin*** "(onu) Ay-Tanrısı (Sin) süsler": Türkçe *beze-* "bezemek, süslemek" (DLT; UYG)].

ra 'vurmak' (SagBA 74) [**> ur-/vur-*** "vurmak"].

Rim-Sin (diğer adı Eri-Aku) Elâmlı Larsa kralı, Tervat'ta Arioch [**> Erim-Sin*** "benim kahramanım Ay-Tanrısı (Sin)"].

sa 'kalp' (SaBA 58, 245) [**>** Oğuzca **sag/sağ*** "sağ, salim, iyi; akıl, uyanıklık [hayat]; anlayış"]. Bkz: *Sabattu*.

Sabattu (Sumerce ve Babilce) 'kalp-durmak; tatil günü'; İbraniçe *sabat* "Cumartesi" (SaBA 58, 245) [**>** Oğuzca **sağ-bat-tı** "uyanıklık [hayat] sona erdi; tatil"].

sag 'iyi' (LanMSL) [**>** Oğuzca **sag*** "sağ, salim, iyi"]].

sag 'baş' (KraSUM 303) [> Oğuzca **sag/sağ*** "akıl, uyanıklık, anlayış." Türkçe **baş-ın sağ olsun** ifadesi ile uyum gösterir].
sag 'küçük çocuk' (LanMSL) > **çağa** "bebek" (Tuna).
sag 'vurmak, çarpmak' (DeiSL) > **çak-** "çakmak, vurmak" (Tuna).
Sagburru Enmerkar zamanında bir Urukunun adı (KraSUM 273) [> **Sag-burru*** "iyi kurt": Türkçe **böriburru** "kurt"].
Sag-Engur Lağaş şehrinde Kral Ur-Nina'dan önce gelen bir Sumer kralı veya **patesi**'si (EngST 40) [> **Sag-en-gür*** "sağlam ve iyi (ve) en yiğit": Türkçe **gürkür** "yiğit, pek yürekli" (DLT)].
sağursag 'hadım' (KraHBAS 3) [> **sağır-sağ*** "sağ ve sağır, hayatta ve sağır, sağır akıl, sağır anlayış, eksik hayat"].
sağar 'bir çeşit kâse' (DeiSL) > O. Türkçe, **sağır** "yassı şarap kâsesi" (Tuna). Kelime Akamen Aramacasında da **sağar (şhr)** veya **çağar** olarak mevcuttur (Bölüm 20).
sal 'kadın' (KraHBAS) [< **zâl*** (Farsça) "yaşlı kadın," ve/veya **zel*** (Arapça) "bir hata, yanlış"].
sanga 'ruhani lider, kral, hükümdar' (SaBA; KraHBAS; KraSUM) [> **sun-ug, sun-uk*** "sunan kişi": Türkçe **sun-** "sunmak, yaymak, kendine doğru çekmek"]. Bkz: 9. Hal.
sangu/sungu 'sanga kelimesinin aynı'.
sar 'kral, reis, baş' (**Sargon, Sarlagab** adlarında olduğu gibi).
sar/[dar] (Sumerce [ve Oğuzca]) 'yazmak' (LanMSL; GorSP) > **yaz-** [Oğuzca] "yazmak" (Tuna).
Sargon (veya, Sargina) Akkad kralının Sumerce adı. Keza Asur kralı Sargon II (M.Ö. 721-705) [> **Sar-Kün*** "kral, (ve) güneş-tanrısı." Burada Sargina kelimesinde sondaki -a muhtemelen bir son-ek'tir].
Sarlagab Guti kralı [> **Sar-lâkab(ı)*** "Ser (reis), onun lâkabı": Arapça alıntı **lâkab/lâkap** "takma ad"].
Sataran/[Sadaran] hudutlarla ilgili şikâyetleri halleden bir Sumer ilâhı (KraHBAS 6) [> **İsi-yaran*** "tanrı-yaran; hudut çizen tanrı". Sum. **tar/dar/dar** 'kesmek, yarmak,' Türkçe **yar-** "ikiye bölmek; yere sınır çizmek" (DLT III, 57), > Çuv.

yıran "iki köy arasındaki hudut"].
siba 'çoban' (Tuna, Landsberger'den) > Türkçe **çuban/çupan** "köy muhtarının yardımcısı": [Türkçe-Farsça **çuban, çoban**]. Keza bkz: **sipat**, ve 14. Hal.
sig/[dig] 'iyi, en iyisi' (Salonen) > **yig/yég** "iyi, daha iyi, üstün" (Tuna).
sig/[dig] 'yün, vücut tüyü' (GorSP) > **yüng/yung** "yün, yün tümeği" (Tuna).
silig/[dilig] 'el' (DeiSL) > **elig** "el" (Tuna). [Buradaki fonetik transformasyon, **silig, dilig** > **yilig** > (v) **elig** > **elig**, Kaşgari tarafından belirtilen (DLT I, 31) diyalekt ilişkilerine uygundur].
Simudarra (veya, Zimudar) Sargon'un payitahtını Kiş şehrinde kendi inşa ettiği Agade'ye nakletmesinden sonra Kişte hüküm süren bir kral [> Farsça-Arapça **Sema-dar*** "Sema'yı elinde tutan"].
Sin Sumer Ay Tanrısı, Enlil'in oğlu (KraHBAS 13) [> Türk. **ışın?**, **Yaşum/Yışım*** "parıltı, ışık": **yaşu-ışu-** "parlamak" (UYG); "sevinmek" (DLT)].
Sin-lekke-unnini Gilgamiş destanını tekerrar yazan Kassit şairi (EngST 159) [> (1) **Sin-il(e)-ke-ün-in-e*** "Ay Tanrısı (Sin) onun ününe yapışa (yapışın)"; veya (2) **Sin-il-e-kün-i-ne*** "Ay Tanrısı onun Güneş-tanrısı'na bağlansın": Türkçe **il-** "ilişmek, bağlanmak (DLT)," **ün** "şöhret"].
sipad/sipat 'çoban[lar]' (GorSP, YaTB-TK 325) [> **çupat*** "çobanlar," ki **çupan, çoban** kelimesinin çoğuludur. Türkçede diğer bir örnek: E-O Türkçe **tigít, tigin** "tekin, prens" kelimesinin çoğulu. O. Türkçede **çip** "her ince ve yumuşak dal" (DLT); ve **çap-** "değneklerle vurmak" (DLT II, 3) kelimeleri de mevcuttur. Her ne kadar Farsçada **çub** "değnek" ve **çuban** kelimeleri varsa da, **çoban** kelimesinin Türkçe **çap-an** ("değneklerle vuran") ifadesinden türemiş olması mümkündür. Bkz: 14. Hal.
sipad-zi baş-kumandan? (**agrig** kelimesinin sinonimi) [> Türk. **çupat-issi*** "çobanların efendisi"]. Bkz: **sipat, zi**; 14. Hal.
sud 'uzatmak, geciktirmek' (GorSP) [> **uzut-/uzat-*** "uzatmak; tehir etmek"].
Sud Tufan-öncesi Şuruppak şehrinin kralı (KraHBAS 20) [> **Seth?***, Türk-İslâm kaynaklarında **Şit** (BIAN I, 117),

Hız. Âdem'in oğlu].
sukkalmah 'vezir' (KraSUM 51) [> (1) **sakal-mah*** "ay gibi sakal, güzel sakal": Farsça alıntı **mâh** "ay; güzel (kimse), ay-yüzlü"; veya (2) **sakal(lı)-muğ*** "sakallı din adamı"]. Bkz: **mah**.
sul(u)/sil/[dul] 'yol, sokak, geçit' (DeiSL; LanMSL; GorSP) > **yol** (Tuna).
sum 'vermek' (DeiSL; LanMSL) > **sun-** "sunmak, vermek" (Tuna).
Sumugan bitki ve hayvanların tanrısı, 'dağların kralı' veya 'ovaların tanrısı' (KraHBAS 13, 14) [> (1) **Sama-kün*** "Sema'nın güneşi"; veya, (2) **Sama-han*** "Sema'nın (yüksek yerlerin) kralı": Arapça alıntı **samalsema** "gök, felek"; Türkçe **han** "hükümdar, kral"].
şab 'kesmek, ikiye bölmek' (LanMSL) > **çap-** "vurmak, kesmek, (kafa) kesmek; yüzmek" (Tuna).
şe 'arpa' (KraHBAS, App. B) [> **aşa-*** "yemek"; **aş*** "yemek, gıda" (ErOA; DLT), Farsça **cev** "arpa" (LevAŞN II) < **şev** < Sum. **şe?**].
şeg/[dag] 'yağmur' (GorSP) > **yag-** "yağmur yağmak" (Tuna).
şir/sir/[dir] 'şarkı söylemek ve oynamak; şarkı söylemek' (LanMSL; DeiSL) > **yır** "müzik eşliğinde şiir, şarkı, halk türküsü" (Tuna) [Türkçe **yıragu** "şarkıcı, şarkı söyleyen" (DLT) kelimesinden Türkçe **yır-** ("şarkı söylemek") fiilinin mevcudiyeti ortaya çıkar, ki kelime Çuvaşçada **yır-*** "sessizce ağlamak" şeklinde mevcuttur].
şis/siş/şes 'saray hanımı' (DeiSL) > **işi** "prenses; hanım" (Tuna).
Şuba Uruk şehrinin kahrmanı Enmerkar'ın Tanrıça İnanna tarafından seçildiği "Şuba" memleketi (KraHBAS 4) [herhalde Sumer (Sumer) adının bir diğer şekli: > **Sub-(i)a/Subiya*** "su memleketi"].
Şu-durul Kral Listesinde bir isim; Sargon'dan sonra Agade'de hüküm süren Dudu'nun [**Dada?/Dede**] oğlu [> (1) **Sutogrul*** "su şahını"; veya (2) **İzi-durul/İsi-togrul*** "tanrı-akdoğan"].
Şukallituda bir İnanna efsanesinde geçen çiftçinin adı (KraMAW 117) [> **Sakallidede?***].
Şulpae 'Tanrı Şulpae' (FalkSUM) > **Çol-**

pan "Venüs gezegeni" (Tuna).
Şumer (Tevrat'ta Şinar) Sumer [> **Sub-er** "su insanları (memleketi)": Göktürkçe **sub**, O. Türkçe **suw**, Çuv. **yır** "su"].
şumu (Akkadca) 'isim' (KraSUM 298) [> Türkçe-Sum. **ism-i*** (Aramca **šm-h/ism-i**) "adı": Arapça alıntı **ism** "isim, ad," ve Türkçe **-i**, 3. şahıs iyelik eki. Kelimenin sadece kökü İbraniceye **šem** "isim" şeklinde geçmiştir, ki herhalde alıcı bilgin **-ul-i** harflerinin bir son-ek olduğunu biliyordu].
şurim/[durim] 'yarı, yarım' (LanMSL) > **yarım** "yarım, bir şeyin yarısı" (Tuna).
şurum (Emesal?) 'bir sığır ahır' (DeiSL) > **sürüg** "sürü, hayvan sürüsü" (Tuna).
Şuruppak (1) (veya, Suruppak) Ubartuta (veya, Ubartutu)'nun oğlu, Ziusudra'nın babası (KraSUM 224, 328) [> **Su-rab-pak*** "su Rabbi, ve sal"; Arapça **Rab** "Tanrı," Farsça alıntı **pak** "saf, temiz, kut-sal"].
Şuruppak (2) (Suruppak) Tufan-öncesi Sumer şehir devleti, Hz. Nuh'un Sumerce karşılığı olan Kral Ziusudra'nın şehri, ki burada arkeoloji, yaklaşık M.Ö. 2500 yıllarında kalma okul "kitapları" ortaya çıkarmıştır (KraHBAS 1) [> **İssi-rab-pak*** "saf, temiz Rabbin koruyucusu (şehri)"].
Şu-Sin (bir Sâmî ismi?) Üçüncü Ur Çağı'nın kralı Şulgi/Dungi'den sonra gelen kralardan biri [> (1) Türkçe-Sum. **Şu-Sin*** "şu? Ay!"; veya (2) **İsi-Sin*** "Tanrı-Ay"].
tab/[dab] 'kapamak' (LanMSL) > **yap-** "yapmak, kurmak; kapamak" (Tuna).
tag 'değmek, dokunmak' (GorSP), **te(ga)** 'uzanmak, üzerine dokunmak' (GorSP), **tag** 'yakalamak, takip etmek' (DeiSL) > **teg-/değ-** "değmek, dokunmak, erişmek, varmak; yakalamak" (Tuna; EngST).
taga/[daga] 'düşman' (DeiSL) > **yagi** "düşman" (Tuna).
tah 'ilâve etmek, bağlamak' (LanMSL) > **tak-** "takmak" (Tuna).
tar/[dar] 'kesmek, kırmak' (GorSP) > **yar-** "yarmak, ikiye bölmek" (Tuna).
ti 'kaburga; hayat veren' (KraHBAS 19) [> Türkçe **tığ*** "nakış iğnesi, örgü işlerinde kullanılan şiş"; ve Türkçe **tığ-gibi** "ince, kuvvetli ve hareketli, çevik (kimse)."

- Sumerliler zamanında böyle aletler genellikle 'kemik'ten yapıldığından, *tığ* kelimesinin Sumerce kökeni böylece daha iyi anlaşılır. Bugün bile kemikten yapılmış şiş kullanılmaktadır]. Bkz: *Ninti*.
- tibira** (1) 'metal' (FalkSUM) > **temir** 'demir' (Tuna). Keza bkz: *anbar*.
- tibira** (2) 'metal işleyicisi' (KraSUM 41) [> *timir-aa* > **temir-aga*** "demir'in sahibi." Tufan öncesi kurulan *Bad-tibira* şehrinin adında gördüğümüz *tibir* (temir) kelimesini doğru tercüme etmişsek, Sumer'de çok eskiden demirin bulunduğunu söyleyebiliriz].
- tin** 'hayat' (LanMSL) > **tin** (O. Türkçe) "can, ruh, cevher, nefes" (Tuna).
- tir/[dir]** 'memleket' (LanMSL) > **yir** "yer, yeryüzü" (Tuna).
- Trigan** (Tirigan) son Guti kralı (y. M.Ö. 2100) [> (1) **Ta(n)ri-kün*** "tanrı-güneş"; veya, (2) **Tiri-han*** "diri han, diri kral"].
- tu** 'girmek, içine girmek, içine koymak' (LanMSL), 'içeriye girmek' (GorSP) > **tu-** (E-O Türkçe) "kapatmak, tıkamak, engel olmak" (Tuna).
- tu/[du]** 'yıkamak' (DeiSL) > **yu-** "yıkamak" (Tuna).
- tugdu** 'düğüm, bağ' (Tuna, Salonen'den) [> **tügdü*** (O. Türkçe) "düğümledi; düğüm": *tüg-* "bağlamak, düğümlemek"].
- tuku** (1) 'takip etmek, manevî veya zihinsel bir yol takip etmek; 'bir şey aramak' (DeiSL) [> **toku*** (Uygurca) "töre, tören, merasim, âdet, öröl": E-O Türkçe *toki-toku-* "(insan) döğmek" (Oğuzca); "demir döğmek; vurmak; dokunak" (DLT; UYG); "dövmek; taş yontmak; hakketmek, (taşa) işlemek" (ErOA, Kt:G12). Sumerliler tabiatıyla yazıların kil, taş veya tahta tabletler üzerine hakkettiler]. Bkz: 1. Hal.
- tuku** (2) 'dokunak; elbise' (DeiSL) > **toku-** 'dokunak' (Tuna).
- tuku** (3) 'sarsmak, sarsılmak' (DeiSL) > **toki-/toku-** (E-O Türkçe) "vurmak, dövmek" (Tuna).
- tuku-l-** [> **tokıl-*** "vurulmak"]. Bkz: 1. Hal.
- tukul-ta** [> **tokıl-dı*** "vuruldu"]. Bkz: 1. Hal.
- tukum** [> **toku-m*** "kanunum, fermanın". Bkz: *Tuku* (1), ve 1. Hal.
- tukum-bi** 'eğer' (KraHBAS 8) [> **toku-m bu*** "yasam, bu!", Türkçe *toku* "kanun, yasa," -*m* ("benim"), 1. şahıs tekil iyelik zamir eki]. Bkz: 1. Hal.
- tul** 'çeşme, pınar' (DeiSL); 'kuyu' (HofEHG) > **yul** "pınar, çeşme, memba" (Tuna) [Çuv. **tsul*** (PaÇSS 137)].
- tur** 'genç; hayvan yavrusu' (ErBMHDF 97) [> **tor/tur*** "yavru; toy, genç kimse veya hayvan yavrusu; yabancı, terbiye görmemiş" (KT; LevAŞN II, 243)].
- tuş** 'oturacak yer, oturmak; (bir yerde) oturmak' (LanMSL; GorSP) > **ol-** "bulunmak, kalmak, ikamet etmek" (Tuna).
- tuş/tuş** 'oturacak yer, oturmak; (bir yerde) oturmak' (LanMSL; GorSP) [> *Oğuzca?* **otuz-*/lotuz-** (< E-O Türkçe *olur-lolur-*) "oturmak; tahta oturmak, kağan olmak" (ErOA; DLT; UYG). Mahmut Kaşgarî'nin, "Oğuzlar bazı kere *r* yerine *z* getirirler: *aldırdı, aldızdı olur*" (DLT II, 87) ifadesi, tabii bizim *olur-lotur-* fiilimiz için tam geçerli sayılmayabilir; ve bu yüzden de soru işaretini kullandık].
- u** 'uyku; uyumak' (LanMSL; DeiSL) > **u** (E-O Türkçe) "uyku" (Tuna).
- u** 'on' (DeiSL) > **on** (Tuna; EngST).
- ub** (*uşub* "kuş yuvası" kelimesinde) > **eb** (E. Türkçe) "ev"; *kuş-eb* "kuş evi" (Tuna).
- Ubartutu** Tufan-öncesi Şuruppak şehrinin Sumer kralı, Ziusudra'nın dedesi [> **Abar-tat-ı*** "Abar/Avar yabancıısı"].
- ubur** (Sumerce [ve Ogurca]) 'kadin göğüsü; meme uçları' (LanMSL; GorSP; FalkSUM) > **kögüz** (Moğolca **öbür**) "göğüs" (Tuna) [*b = v = g/ğ* ile: Sum. *ubur* > Çuv. (**k**)**ögür*** "göğüs" (PaÇSS 64) > (**h**)**övür** > Moğolca *öbür*].
- ud** 'ateş' > **öd** (EngST).
- ud** 'hayvan sürüsü' (ud-ul 'çoban' kelimesinde) [> **ud*** (Çigil Türkçesi) "siğir, sürü" (DLT I, 45, 346); **ud** (Uygurca) "siğir, sürü; öküz"; **ud*** (Argu Türkçesi) "siğir, sürü" (DLT I, 98), (O. Türkçe) "öküz" (DLT III, 403)]. Bkz: *gud* ve 11. Hal.
- ud** 'fırtına' (DeiSL) > **kaç** "kar fırtınası" (Tuna).
- ud** 'zaman' (DeiSL; GorSP) > **öd** "zaman,"

mevsim" (Tuna).

- ud-ul** 'çoban' [> **ud-ul(a)*** "hayvan sürüsü adamı, çoban," Türkçe-Sum. *udlud* "siğir, hayvan sürüsü; öküz," ve *lululalul* "adam, oğul." Samuel Kramer *ud-ul* kelimesinin Sumerlilerden daha önce gelen bir halktan ödünç alındığını söyler (KraSUM 41). Aslında, *udlud* ve onun eşanlamlısı olan Sumerce *gud* her ikisi de (*d*-diyalekti ile) Ana Türkçe kelimelerdir. *Guğ* kelimesinin *z*-diyalekti karşılığı olan (*ö*)*güz/öküz*, Orta Türkçe'de ve Modern Türkçe'de muhafaza edilmiştir].
- udi** 'uyku' (LanMSL) > **udi-** "uyumak"; **ud** 'uyku' (Tuna).
- udu** 'koyun' [> **ud/ud*** "[koyun]; siğir, öküz" (DLT; UYG); veya 'u-ud > **hud** < Ana Türkçe ***kod*/hod** > E-O Türkçe *koy* (Argu Türkçesi *kon*) "koyun"].
- Ukuş** Umma şehrinin Sumer kralı, Lugalzaggesi'nin babası (EngST 61, Thureau-Dangin'den) [> (1) **Ukuş*** "anlayış"; veya (2) **Agış*** "ağış, yükseliş": Türkçe *uk-* "anlamak"].
- ula** 'ulu' > **ulu** "ulu, büyük" (EngST).
- ulhazi** 'yulaf' (KraSUM 317) [> **yulaf*** (Arapça *alef*)].
- Ullegarra** Tanrılarca yaratılan ilk iki insandan biri [> **Ula(n)-ola-kara!** "oğlan-ola-kara! erkek kara(-saçlı) yaratılmış!"]. Bkz: *Zallegarra*, ve 12. Hal.
- umah/umuh** 'bataklik' (DeiSL; LanMSL) > **kömek/kömük/gömük** "bataklik" (Tuna).
- ummia** 'uzman, profesör' (KraHBAS 1) [> **enbiya*** (Ar. *nebi* kelimesinin çoğulu) "haberciler, peygamberler"].
- umun** 'kalabalık, halk' (DeiSL; FalkSUM) > (1) Moğolca **kümün** (LesMED) "insanlar, halk" (Tuna); veya [(2) **kopun*** (Göktürkçe) "hep, hepsi, bütün" (ErOA, Ty I:G9), ki bu kelime, *p > b > m* ilişkisi ile Moğolca *kümün* olur; veya (3) **kamug/kamag*** "bütün, hep, umum, umumi" (ErOA; DLT); veya hatta, (4) Ar. **umum** "bütün insanlar, bütün halk"].
- umuş** (Emesal?) 'idrak, akıl' (GorSP), 'anlayış' (DeiSL) > **ukuş** (O. Türkçe) "anlayış" (Tuna).
- umuş** 'idrak, akıl' (GorSP), 'anlayış'

(DeiSL) [> **umuş*** "umma; bekleyiş" (UYG)].

umuş 'iş' (DeiSL) > **yumuş** (O. Türkçe) "hizmet, vazife" (Tuna).

ur (1) 'tesis etmek, temelini atmak' (DeiSL) > **kur-** "kurmak, hazırlamak, planlamak" (Tuna).

ur (2) 'tesis etmek, temelini atmak' (DeiSL), 'vurmak' (EngST) [> **ur-*** "vurmak; taş yontmak, hakketmek, koymak, yapmak" (ErOA; DLT; UYG)]. Bkz: *ra*.

ur (Sumerce ve [Ogurca]) 'ciğer, ruh, haletiruhiye' (GorSP) > **öz** "kendî, öz, gönül; yürek ve karnın içindeki nesne" (Tuna).

ur 'biçmek' (LanMSL) > **or-** "kesmek, biçmek" (Tuna).

ur (Sumerce ve [Ogurca]) 'köpek' (ErBMHDF 149) [> Ogurca **ır*** (keza Fince *koiraa* "köpek" < *koir(a)* < *koir* < Ana Ogurca *hir*, < Ana Türkçe *hid > *id* > E-O Türkçe *it* "köpek." Ana Türkçe'de *hid* kelimesi ile birlikte bir de (*n*-diyalekti ile) *hın mevcuttu: ve *hın > Türkçe-Moğolca *hinc*, *hın(e)* "kurt" (EVLÇEL III, 287), *çino* (Haenisch, MGT:1, Not: 4) "kurt" > Skt. *şvan* (veya *tsvan*), Fr. *shien*, Gk. *lyon*, Lat. *canis*, Arm. *şun*. Keza, Gürcüce (*z*-diyalekti) *couz* ("köpek") < *coud* < Ana Türkçe *hud. İki Ana Türkçe **hud/hun* > Cer. *hund*, İng. *hound* "köpek"].

ur 'siptürüp temizlemek' (GorSP) > **küri-/küre-/kürü-** "kürekle temizlemek; kovmak, uzaklaştırmak" (Tuna).

Ur-Bau İkinci Lagaş Çağının kurucusu [> **Urı-bay*** "zengin adam," veya, **Er-bay*** "zengin (yiğit) er"].

Urgan Ur-Bau'n damadı [> **Ur-kır*** "vur, yok et!"].

Urgigir Dördüncü Uruk Çağının ikinci kralı, Urnigin'in oğlu [> **Urı-gök-ir*** "oğul, gök-eri (tanrı-eri)": Türkçe *urı* "erkek, erkek evlat; oğul"]. Bkz: 10. Hal.

uri 'şehir' > **ur?** "şehir" (EngST).

Uri Sumer'in kuzey kısmı, kabaca sonraki Akkad bölgesi (KraSUM 273) > **Hurri** "Hurriler; Hurrilerin memleketi."

Urim Sumer şehri (KraSUM 298), Tevrat'ta geçen Ur şehri [> **Urı-m*** "(benim)

vadim," veya "(benim) sesim": O. Türkçe *urı* "ırmak vadisi; ses"].
Urinigin Dördüncü Uruk Çağının birinci Sumer kralı (y. M.Ö. 2200?), Urgigir'in babası (EngST) [**Urı-ne-kün!*** "oğul (erkek evlat), ne güneş (tanrısı)!"].
Ur-Nammu y. M.Ö. 2050 yılında Üçüncü Ur Çağını kuran ve tarihte ilk kanunnameyi koyan Sumer kralı (KraHBAS 8) [**(1) Er-nam-ı*** "(yiğit) er onun namı, şöreti"; veya **(2) Er-Nammu*** "(Tanrıça) Nammu'nun yiğit eri"].
Ur-Nanşe (y. M.Ö. 2550) diğer adı Ur-Nina (EngST 19) [**(1) Urı-Nanşe*** "(A. Tanrıça) Nanşe'nin oğlu"; veya, **(2) Er-nençe/neçe*** "ne (yiğit) er" veya **Er-namşa?*** "yiğit bacanak": E-O Türkçe *nençe/meçe* "nice, oldukça çok; nekadar, nasil," Çigil Türkçesi *namıja* (?) "bacanak" (DLT)].
Ur-Ningirsu Sumer kralı, Gudea'nın oğlu [**Urı-Ningirsu*** "(Tanrı) Ningirsu'nun oğlu," veya, **Er-Ningirsu*** "Ningirsu'nun (yiğit) eri"].
ursag 'vurucu, savaşçı' (EngST) [**ur/vur-sag*** "sağ (hayatı) vur ve öldür," veya "sağ (iyi) vur ve öldür": Türkçe *ur/vur-* "vurmak, vurmak ve öldürmek," ve Oğuzca *sag* "akıl, uyanıklık [hayat], anlayış"].
uru 'bakınak, korumak' (LanMSL; GorSP) > **koru-** "korumak" (Tuna).
Uru-azagga Kral Listesinde geçen, Kassitlerden hemen önce Babil'de hüküm süren ve ilk kralı Anmanu olan bir sülâlenin adı (GooBA.102) [**Urug-ızık-aga*** "kutsal ağa soyu": *urugluruk* "tohum, evin; nesil, soy" (DLT). İlk kralın adı Anmanu (*An-men* "Rab ben") ile sülâle adı Azagga (*ızık-ağa* "kutsal ağa") kelimeleri de anlamları bakımından uyumludur].
urugal 'büyük şehir, mezarlık' (LanMSL) [**uru(g)-kal(ıg)*** "ebedi soy, aile; ebedi şehir": Sum. *uru* "şehir," Türkçe *urug/uruk* "nesil, soy"]. Keza bkz: *ki-makh*.
Uruk yaklaşık M.Ö. 3000 yıllarına ait ilk Sumer yazıtlarının bulunduğu, ve Eanna adıyla da bilinen şehir devleti [**Urug/Uruk*** "tohum, evin; nesil, soy; [vatan]"].

Urukagina Birinci Lagaş Çağının son kralı (y. M.Ö. 2380) (EngST) [**Urug-ı-kün-e*** "soyu güneşe (güneş tanrısına ulaşır)"].
Ur-Zababa Kiş şehrinin Sumer kralı. Sonradan Akkad kralı olan Sargon bu kralın sâkisi idi (KraSUM 59-60). Zbaba/Zababa ise aynı Kiş şehrinin Sumer savaş tanrısıydı (DiAWOA 32; GurHIT 136) [Ur-Zababa < **Urı-Sübaba*** "oğul Sübaba; Askerlerin atası'nın oğlu"; veya **Er-Sübaba** "yiğit Sübaba": Türkçe *sü* "asker, askerler; ordu," *baba* "baba, ata"].
Usiwatar Sargon'un hükümdar olduğu sırada Kiş şehir devletinin ikinci Sumer kralı, Simudarra'nın oğlu [**İsi?-batur*** "kahraman tanrı": *Batur*, eski bir Uygur şahıs adı (UYG 36), < Türkçe-Farsça *bahadır* (< Türkçe *boka-dur* "o, bir boğadır") "kahraman, yiğit"].
uş 'anlayış, akıl' (LanMSL) > **us** "akıl" (Tuna).
Uş Birinci Lagaş Çağı öncesi Umma kralı (KraHBAS 6) (y. M.Ö. 2600) [**Us*** "akıl"].
uş (1) 'ölü, ölmek' (GorSP) > **öl-** [Ogurca?] "ölmek" (Tuna).
uş (2) 'ölü, ölmek' (GorSP) [**uç-*** "(göğ) uçmak, havada yükselmek"].
uş 'temel' (DeiSL) > **ul** (O. Türkçe ve [Ogurca]) "temel, duvar temeli" (Tuna).
uş 'iş' (DeiSL) > **iş** "iş" (Tuna).
uşan 'kuş' (FalkSUM) > **kuş** (Tuna) [*uş-an* < *kuş-an* "kuşlar." Aşağıda *uşub* kelimesinin incelenmesinden sonra, *muşen* kelimesinde olduğu gibi *uşan* kelimesinin de çoğul olduğu anlaşılır].
uşub 'kuş yuvası' (DeiSL) > **kuş-eb** "kuş-evi" (Tuna).
Üttu dokuma tanrıçası (KraHBAS 13) [**Üti-di*** (O. Türkçe) "ütiledi; üttü (tanrıça)"; veya, **Ütü/Ütü*** "ütü, elbise üttüsü": Türkçe *üti-* "ütülemek"].
Utu Güneş Tanrısı, Tanrıça İnanna'nın kardeşi (KraHBAS 18); özellikle Lagaş şehrinin Güneş-tanrısı [**Ata*** "ata, baba"].
Utug Kiş şehrinde bir Sumer kralı?, Bazuzu'nun oğlu (EngST) [(1) > **Utuk*** "kazanana; bir oyunda kazanan"; veya, (2)

> **Atak*** "atak, cesur" (REDH): O. Türkçe *ut-** (Mod. Türkçe *üt-*) "kazanmak, oyunda kazanmak".
Utuhegal Gutilerin elinden krallığı alan Sumer kralı [**(1) Ata-ki-kal(ıg)*** "ebedi Atacığım; sevgili Güneş Tanrım"; veya **(2) Ata-ki-kal(ıg)*** "Ata(m) ki ebedi(dır)": O. Türkçe -*ka*, sevme anlatan bir edat (DLT)].
uul *Dumu edubba uulam meşe iduden* (KraHBAS 2, 26) ve *uul engarra* (KraHBAS 26) cümlelerinde [**ogul*** "oğul, evlat"]. Bkz: 2. Hal ve 3. Hal.
ya-giş 'ağaç yağı' (GorSP ve SturAHG) > **ıgac-yagı/ağac-yagı** (KayaST).
Yarlagan larlagan adının aynı..
Zababa/Zbaba Kiş şehrinin Savaş Tanrısı [**Sü-baba*** "askerlerin babası"]. Keza bkz: Ur-Zababa.
Zabalam Umma şehrinin kuzeyinde bulunan bir Sumer şehri [**İssi-balam/belim*** "çocukların sahibi, koruyucusu," veya, (2) **İsi-balam** "tanrı bebeğim"; yahut, (3) **Se(n)-bala-m** "sen bebeğim"].
za-e (akuz.) 'sen' (GadSRB) > **seni** (KayaST) [**sa-e** > **sa(ñ)i** > **seni**].
za-e (isim zamiri) 'sen' (GorSP) > **sen** (Tuna).
zag 'sağ, sağ taraf' (LanMSL) > **sağ** "sağ, sağ taraf" (Tuna).
zag/[dak] 'hudut, sınır' (LanMSL; GorSP) > **yaka** "yaka, taraf, yan, civar" (Tuna) [bu kelime Dobruca-Kırım diyalektinde **cak, yak*** "yaka, taraf," ve hatta daha yakın olarak **cık*** (< **yık***) "sınır, hudut" şeklinde muhafaza edilmiştir (ÜDKT 30 ve 40)].
zag 'omuz, dış kenar' (GorSP) [**zag/zağ*** "bilmekle verilen cila, kilağı; kılıç veya biçğin keskinliği" (REDH; KT)].
zal/[dal] 'parlamak, ışıldamak' (DeiSL) > **yal** "parlak," **yal-** "yanmak" (Tuna).
zalat/[dalañ] 'parlak; parlamak' (DeiSL) > **yaling/yahın** "alev, parıltı; çıplak, açık" (Tuna).
Zallegarra Tanrılarca yaratılan ilk iki insandan biri [**Türkçe-Sumerce Zal-ola-**

kara* "kadın ola (yaratıla) kara!": Sumerce *sal/zal* "kadın, kadının edep yeri," Farsça *zâl* "yaşlı kadın," veya Ar. *zel* "bir yanlışlık, hata." Sumerlilerin Zallegarra'sı Havva'nın karşılığı sayılabilir]. Keza bkz: *Ullegarra, sal*, ve 12. Hal.
zi 'ruh' (GooBA.89) [**> izi*** < Türkçe *izilisi/itilidi** "tanrı"]. E. Türkçe *idi*, hem *id* (Kt:D19), ve hem de *idi* (Ty I:G4) şeklinde yazılmıştır.
zi ana 'göklerin ruhu' (GooBA.89) [**(1) izi-ana*** "tanrı(ça)-ana"; veya, kelimede *an/An* "gök, felek, tanrı" bulunduğunu farzederek, **(2) izi-an-a*** "gök tanrısına"].
zibin 'böcek, haşere' (DeiSL) > **çibin/cibin** "sinek, sivrisinek" (Tuna).
zi(d) 'hakikat; doğru, dürüst, âdil' (GorSP) > **çın/çin** "doğru, gerçek" (Tuna).
Ziggurat Sumerlilerin teraşi mâbetleri, 'göğe erişen tepe' veya 'Tanrının tepeleri' (DiAWOA 29) [**(1) ızık-kır-at*** "kutsal tepe(ler)"; veya, **(2) İsig-kır-at*** "uzayıp giden (yorucu) tepe(ler)": *ızık* (< Ana Türkçe *ıduk*) "kutsal," *isig* "sıcak; uzayıp giden," ve *-at/-ıt/-t*, çoğul eki. Bu anlamlar, esas mâbedin bulunduğu en üst seviyeye çıkana kadar yapılan 'yorucu' çıkışı da ihsas etmektedir].
zikari 'hadım edilmiş rahipler,' *kali* kelimesinin eş anlamlısı (SaBA) [**(1) izi-karı*** "Tanrı'nın yaşlı adamı": Türkçe **karı*** "yaşlı, muhterem" (ErOA; DLT; UYG); veya **(2) izik-er*** (< Ana Türkçe *ıduk-er*) "kutsal adam"].
zi kia 'yer'in ruhu' (GooBA.89) [**Türkçe izi-köy*** "yer'in (köyün) tanrısı (tanrıçası)"].
Ziusudra Sumerlilerin Tufan kahramanı, Tufan-öncesi şehir-devleti Şuruppak'ın kralı Ubartutu'nun torunu [**Iri-suta(n)rı*** "Rab, su-tanrısı"]. Bkz: 12. Hal.
ziz 'buğday' (GorSP) > **çeç** (Farsça *çaç*) "samanından ayrılmış tahıl yığını" (Tuna).
zu [**Türkçe ıssı*** "efendisi, sahibi; tanrısı"]. Bkz: *a-zu* (1).
zu [**Türkçe su***]. Bkz: *a-zu* (2).

BÖLÜM 18

SUMER - BABİL DİLLERİ

Sumer-Babil dilleri ifadesiyle, Akkadca ve diyalektleri sayılan Asurice ve Babilce¹ adı altında Sâmî dilleri diye kabul gören dilleri kastediyoruz. Akkadca terimi, önce Sumer dilinin bizzat kendisi için, sonra Agade (Akkad) şehrinde bir hanedan kuran Kral Sargon ve haleflerinin yazıtlarındaki dil için kullanılmıştı. Sargon ve kâtipleri² yani Akkadlılar, ve bu "Akkad ve Sumer" adı verilen ve bazen de "Dört Diyar" olarak bilinen geniş sahada yaşamış bulunan Sumerliler, Gutiler, Kassitler ve Elâmlılar yazıtlarını ya Sumerce veyahut ta bu Sumer-Babil dilinde yazmışlardır.

Prof. W. F. Albright'a göre, Akkadca'nın kullanılması M.Ö. 3. binyıl'ın sonlarına tesadüf eder. En eski Akkad yazıtları 25. yüzyıla ait olup Mari şehrinde bulunmuştur. Sargon idareyi eline alınca Akkadca bu sülâlenin (y. M.Ö. 2380-2180) resmî dili oldu. Güneyde hâkim dil yine Sumerce idi.³

Akkadcanın devamı olan Babilce M.Ö. 500 yıllarına kadar yazı dili olarak devam etti; ancak 'halkın dili' artık Aramca olmuştu. Albright ve diğerlerine göre bu dilleri konuşanlar, Sumerlileri fetheden Sâmîler idi.

Sâmî olmayan, Kerkük bölgesinde yaşayan Hurriler (M.Ö. 15.-14. yüzyıllar) ile Babil ülkesine yerleşen Kassitler (14.-12. yüzyıllar) birçok Akkadca yazıt bırakmışlardır. Amenhotep III ve oğlu Amenhotep IV tarafından, Kassit, Asur ve Hitit krallarına, Filistin ve Suriye'deki hükümdarlara yazılan "Amarna Çağı" (y. 1375-1360) yazıtları Akkad dilinde idi (a. e.).

Prof. Kramer de Albright gibi düşünür: Sargon adlı bir Sâmî, Sumer kralı Lugalzaggesi'yi yenerek güçlü Akkad sülâlesini kurmuş, "bilerek veya bilmeyerek Sumer'in Sâmîleştirilmesine başlamış, sonunda Sumer halkını, en azından siyasi ve etnik bir grup olarak, yok etmiştir" (KraSUM 59).

Aslına bakarsak, "Kiş kralı"⁴, ve daha sonra Agade⁵ kralı Sargon (hük. M.Ö. 2380-2335), kuzeydeki önemli bir Sumer merkezi olan Kiş şehrinin

kralı Sumerli Ur-Zababa'nın baş veziri [hakikatte *has-nedimi*] idi (KraSUM 60). Böylece ilk önce Sargon idareyi kendi hükümdarının elinden alıyor, daha sonra, Lagaş kralı Urukagina'yı yenerek kendisini Sumer kralı ilân eden Lugalzaggesi'yi yenerek krallık merkezini Kiş şehrine nakletmiş oluyordu. Bunlar hep Sumerlilerin kendi iç mücadeleleri gibi görünüyor; dışardan bir fetih veya bir Sâmî halkın fethi diye bir olay mevzubahis değil.

Sargon'un kendi yazıtlarına bir göz atalım:

"İnanna'nın 'sevgilisi' (Maşkim'i)" (bkz: Lügatçe) olan, Kiş kralı, Tanrı An'ın *guda* rahibi, Enlil'in *ensi*'si Sargon, Ereğ (Uruk) şehrini yıktı, kralı Lugalzaggesi'yi esir alarak Enlil Kapısı'na getirdi...

"Enlil, yukarıdaki denizden aşağıdaki denize, her yeri Sargon'a verdi..."

"Kral Sargon, Kiş şehrini ihya etti, şehri oturmaları için Kişlilere verdi [yani bir kısım Sâmîlere veya Sumerli olmayan yabancılara vermedi]..."

"Kim bu yazıtı tahrip ederse, inşallah Utu [Güneş-tanrısı Ata] onun kökünü, soyunu kurutur..."

"... Sargon, denize kadar bütün şehirlere karşı 34 zafer kazandı..."

"Kim bu yazıtı tahrip ederse, inşallah An onun adını yok eder, ve Enlil de soyunu kurutur..." (KraSUM 324).

Ve 'Sargon Destanı'nda da şu ifadeler geçiyor:

Ben güçlü kral, Agade kralı Sargon;
Annem çocukluğunda değiştirilmiş, babamı hiç tanımadım.
Babamın kardeşleri kırları, tepeleri sevdiler,
Fırat'ın kıyısındaki Azupiranu şehrinde doğdum.

Irmak... su çekicisi [su-beyi] Akki'ye beni götürdü,
Akki beni oğlu yaptı ve beni büyüttü.
Akki beni bahçıvan tayin etti.
Bahçıvan iken İştar benden sevgisini esirgemedi,
Ve dört artı (...) yıl krallık yaptım.
Kara-başlı halkın hükümdarı oldum, onları idare ettim...⁶

Sargon'un doğduğu, Fırat kenarındaki şehrin adı Sumerce olmalıdır, zira Türkçe bir etimolojiye sahiptir: A-zu-piranu < a(b)-'zu-piranu < Türkçe-Sum. *Ab-issi-Buranu(n)* "Fırat'ın su-şehri," ki burada Sum. 'a' (< Farsça *ab*) "su," Türkçe *issi/ıssı* "sahibi; koruyucusu; şehri," ve Sum. *Buran(un)* (Türkçe *murani/burani* "ırmak") "Fırat'ın; Irmak'ın."

Şunu da biliyoruz ki, Gutiler Sumer-Akkad ülkesini fethederek krallığı

¹ Bu dillerin son mertebesi olan Aramca da bu sınıfa sokulabilir, fakat bu dili gelecek bölümlerde inceleyeceğiz.

² Burada 'bu dili kullanan halk' tâbirini kullanmaktan kaçındım, zira, bu yazıtlar ekseriya sokaktaki adamın asıl dilini aksettirmiyorlardı.

³ W. F. Albright, *EncyAm*, 'Assyriology.'

⁴ Sargon'un tableti'nden, KraSUM 324.

⁵ Agade (Akkad), kelime anlamıyla 'Dağlar' veya 'Yüksek Yer' olarak verilmiştir. Bkz: Ragozin, Z. A., *Story of Chaldea*, U.S.A., 1886 (RagCHAL), s. 147.

⁶ PritANE I, 85 (E. A. Speiser'den).

Sargon sülâlesinden aldılar. Daha sonra Uruk şehrinin Sumer kralı Utuhegal [Türkçe *Ata-kı-kalig* "sevgili ebedi babamız"], Gutilerden 'Sumer Krallığı' nı almağa muvaffak oldu ve böylece "yabancı" istilâyı sona erdirdi (KraSUM 67). Yazıtında daha ayrıntılı olarak şöyle diyor:

"Dünyanın kralı Tanrı Enlil, tanrılara karşı gelerek Sumer krallığını yabancı ülkeye taşıyan, dağların yılanı ve akrebi Gutileri yoketmesi için, dört (kutsal) diyarın ve Uruk'un kralı kudretli Utuhegal'ı tayin etti...

"O (Guti kralı Tirigan), Utuhegal'ın önünde diz çöktü... Krallık Sumer'e geri döndü" (KraSUM 326).

Yani, Sumerliler, Sargon ve sülâlesini ve onların kurduğu Akkad İmparatorluğunu Sumer Krallığı adıyla kendilerinden sayıyorlar, ve Sumerceye yakın bir dille konuşan akraba Gutilerden kurtulduklarına seviniyorlardı.

Gutilerin Sumer-Akkad ülkesine saldırmalarının sebebi, Gutî fethinden birkaç asır sonra "Agade'nin Lâneti: Ekur'un İntikamı" adlı bir Sumer şiirinde açıklanmaktadır: Sargon'un torunu ve sülâlenin son kralı Naramsin, kendisine başkaldıran Sumer ve komşu ülke krallarından oluşan müttefik bir orduyu yener. Naramsin, Nippur şehrini talaş eder ve Enlil'in mâbedine tecavüz eder ve kirletir. Enlil de, kutsal mâbedinin intikamını almak ve Agade'yi yıkmak için Gutileri seçer ve onları dağlarından aşağı indirir.⁷

Gutilerin tercih ettiği Lagaş şehri, yarım asır içinde Güney Sumer'in en kudretli şehri oldu. Bu yeni Lagaş sülâlesinin kurucusu Urbau, birçok mâbetler inşa etti. Ur şehri onun kontrolünde idi. Kızını, Ur şehrinin kendi tanrıçası olan Nanna'nın baş rahibesi tayin etti. Üç damadı, Gudea, Urgan ve Namhani (veya Nammahni), Lagaş'ın *ensi*'leri (ruhâni liderleri) tayin edildiler (KraSUM 66). Yine yazıtlardan öğrendiğimize göre, Gutî istilâsına rağmen, (Lagaş sülâlesinin yedinci kralı) Gudea o devrin bütün uygar dünyası ile ticaret yapmaktaydı. Hatta Anşan [Elâm] devletine karşı bir zafer kazanmış, ve Lagaş'taki mâbedini süslemek için payitaht şehri Susa'dan zanaatkârlar getirtmişti. Yani, Gutî istilâsı memleketin dilini, kültürünü ve gidişatını pek değiştirmemişti. 'Sumer Krallığı'nın devamlılığında bir kesinti olmamıştı. Sumer şehir devletleri mevcudiyetlerini korumuşlardı.

Diğer bir Sâmi? olayı, meşhur Babil kralı Hammurabi'nin (hük. 1792-1750⁸) yükselişi idi. Bu hikâye genelde şöyle anlatılır:

"Sumerlilerin Amurru diye adlandırdıkları bir halk., Sumer dinini ve kültürünü benimsediler. Her ne kadar istilâcılarının çoğu barbar göçebeler idiyse de, uygarlık [Sumer uygarlığı] kesintisiz devam etti; sadece dil

⁷ KraSUM 62-63; KraHBAS 228-232.

⁸ Albright'a göre M.Ö. 1728-1686.

değiştirdi. Sumerce, günlük hayatın dili olmaktan çıkıp bir yazı dili haline aldı; kâtipler, Mezopotamya uygarlığının sonuna kadar Sumer dilini canlı tuttular... Sumer dilinin yerini, Amurruların konuştuğu Batı Sâmi dili değil, onların akrabaları olan Akkadlıların dili almıştı."⁹

Burada, altı asır önce Sargon'un iktidara gelişinde hasıl olan durum göze çarpıyor, ve yine Akkadca Sumer dilinin yerini alıyor. Prof. Kramer de daha önce söylediğini tekrarlar: "Hammurabi'nin Babil'de tahta çıkmasıyla, Sumerliler., siyasi, etnik ve dil bakımından mevcudiyetlerini kaybettiler..."¹⁰

Fakat, Prof. Sagg'dan öğrendiğimize göre:

"M.Ö. 2000 yılından biraz sonra büyük miktarda, yaklaşık 5000 adet, Sumerce tablet yazılmıştır. Sumerlilerin edebî eserleri hakkındaki bilgilerimizin çoğu bu devreye aittir. Bunun sebebi, Sumer dilinin süratle kaybolma yolunda olduğudur ki Sumerliler de bunu biliyorlardı... Çok miktarda Sumerce-Akkadca lügatler ortaya çıktı" (SagBA 76, 79).

İlginç bir özeti de Prof. Albright yapmaktadır:

"Sumerliler artık yoktu... [Mamafih] M.Ö. 1600 yıllarına kadar hâlâ Sumerce yazılmış metinler bulunuyordu. Birkaç tane de daha sonra... İki dilli Sumerce ve Akkadca metinlerin hemen hepsi M.Ö. 1400 yılı ile Hıristiyanlık devri arasında yazılmıştır... M.Ö. 1400 yılından itibaren, Akkadlı bilginler [Kassitler], Sumerce tarihî ve dinî metinler düzdüler, ekseriya da mevcut Sâmi [Akkadca] metinleri tekrar eski kutsal dile, Sumerceye tercüme ettiler... Babilli bilginler, Sumerce'nin kayboluşundan en az bin yıl sonra bile bu eski kutsal dilde metinler yazdılar.

"Genelde, bütün Babilce edebî, dinî ve diğer eserler Kassit devrinde yazılmıştı... Kassitler, M.Ö. 14.-12. yüzyıllar arasında, Babil ülkesinde çok miktarda Akkadca yazıtlar bırakmışlardır."¹¹

Bizim ortaya çıkarmağa çalıştığımız Sumerce ile Akkadca dilleri arasındaki hakikî ilişkiyi yukarıda satırlar arasında bulabiliriz. Niçin en çok Kassitler (y. M.Ö. 1600-1170) bu iki dilli Sumerce-Akkadca metinleri yazdılar? Kassitler Sumerlilere akraba idiler ve de Elâmlılar ve Gutiler gibi Sâmi

⁹ M. Rowton, Oriental Institute, University of Chicago (EncyAm, 18/689'da).

¹⁰ KraSUM 32-33. Halbuki, Kramer, Hammurabi'nin ölümünden biraz sonra, M.Ö. 1700 yılında yazılmış 'Çiftçinin El Kitabı' adlı Sumerce bir eserden söz etmektedir (KraSUM 65-66).

¹¹ W. F. Albright, EncyAm.

olmayan bir dille konuşuyorlardı. Buna rağmen, her iki, Sumerce ve Akkadca dillerinde en iyi eserleri Kassit bilginleri ve kâtipleri veriyorlardı.

Bunun sebebi çok basit. Akkadca yazı dilini Sumerlilerin bizzat kendileri yarattılar. Biz buna bir çeşit 'bilimsel Sumerce' diyebiliriz. Sumerliler, aynen Selçuklu, Osmanlı ve diğer sonraki Türkler gibi yabancı dillerden, bilhassa Arapçadan bol miktarda alıntı yaparak sunî bir yazı dili ortaya çıkarmışlardı; ve Osmanlıca-Türkçe lügatleri gibi Sumerliler de Akkadca (ilmî Sumerce) - Sumerce lügatler düzmek mecburiyetinde kaldılar. Yani, bugünün Türkü için Osmanlıca ne ise, Sumerli için de Akkadca aynı şeyi ifade ediyordu. Nasıl ki Osmanlı dili halkın öz Türkçe dilini yoketmediyse, Akkad dili, yani 'sofistike Sumerce' de sokakta konuşulan saf Sumer dilini yok etmedi. Bu tezimizi, Prof. Kramer'in şu sonucu ile destekleyebiliriz: "Bu [yazı] dili dışında, Babillilerin eğitim sistemi, dinleri, mitolojileri ve edebiyatı hemen hemen Sumerlilerinkinin aynı idi" (KraSUM 288). Prof. Grant'ın Asurî dili hakkında yazdığı da ilginçtir: "Asurilerin dilinde mevcut olan şaşırtıcı bir özellik Sâmi dile ait seslerin telâffuzundaki zorluktur. Bu da muhtelif ırkların mevcudiyetine işaret etmektedir" (GraAH 73).

Kassitler, Sumerliler gibi yabancı kelimelere aşına değildiler, ve daha saf bir dille konuşuyorlardı. Babil ülkesini işgal edince bu ülkede anlayamadıkları bir 'bilimsel Sumerce' yani Akkadca bir dille yazan bir sürü bilgin ve kâtipler karşılaştılar. İşte bu durum bilginlerin ve kâtiplerin yazılarını iki dilde yazmaları zorunluluğunu getirdi. Kassit devrinde (M.Ö. 1600-1170) bulunan iki dilli malzeme bolluğunun sebebi burada yatmaktadır.

Hammurabi sülâlesine gelince, Amurru (Amorîler) halkından gelen bir Sâmi? kanı olsa bile, onlar kendilerini 'kara-başlı' halk yani Sumerli telâkki ediyorlardı. Tevrat'ta da Hammurabi (Amrafel) Sumer (Şinar) kralı olarak geçer. Hammurabi ile birlikte Gutium ve Larsa kralları, Elâm kralı Kedorlaomer'e tâbi olarak Filistin taraflarına hücum ederler, fakat sonunda Aramî Hz. İbrahim'e yenilirler (Tekvin 14). Elâm kralının öldüğü bu hadise muhtemelen 1762 yılından biraz önce vukua gelmişti. Babil'e dönen Hammurabi yaklaşık 1762-61 yıllarında Elâm'ı fethetti. Hemen sonra da Larsa kralı Rim-Sin'i yendi, ve 1759 ile 1755 yılları arasında daha önce Elâmlı Kedorlaomer'in hükmü altında bulunan Sumer ve Akkad, Gutium, Mari ve Sutu ülkeleri ile birlikte 'dört kutsal diyar'ın imparatoru oldu.

Amurru/Amorîler'e dönerssek, bunlar Hz. İbrahim'e ülkelerinde yer vermişler ve Mezopotamyalı müttefiklere karşı onun yanında savaşmışlardı:

"Ve Abram Şekem denilen yere, More'nin (Mamre) meşeliğine kadar olan memleketi geçti..." (Tekvin 12.6),

"Ve Abram Eşkol'un ve Aner'in kardeşi Amorî (halkından olan) Mamre'nin meşeliğinde oturuyordu; ve bunlar Abramla ittifak içindeydiler. Ve Abram kardeşinin (kardeşinin oğlunun) esir alınmış olduğunu

işitince, evinde doğup eğittiği uşaklarını (ve müttefiki Amorî Mamre ve kardeşleri Eşkol ve Aner ile birlikte) çıkardı... ve onları (Elâmlı Kedorlaomer ve müttefiklerini) vurup... kovaladı..." (Tekvin 14.13-15).

Amorîler, Tevrat'ta Suriye ve Filistin toplulukları içinde gösterilirler:

"Ve Kenan, Zidon'un, Het'in, Yebusî'nin (Yeruşalim¹²), Amorî'nin, Girgaşî'nin, Hivî'nin (Horî-Hurri), ... babası oldu..." (Tekvin 10.15-17).

Ve yine onları bölgenin yedi büyük milleti arasında görüyoruz:

"Ve Tanrı senin önünden, senden daha büyük ve daha kuvvetli yedi milleti, Hittîleri (Het), ve Girgaşîleri, ve Amorîleri, ve Kenanlıları, ve Perizzîleri, ve Hivîleri, ve Yebusîleri kovacaktır" (Tesniye 7.1).

Perizzîler hariç diğer milletler, Kenan ve beş oğlu, kardeşlerdir. Ve Hittî-Hatti ve Hivî-Hurri milletlerinin Türkçe konuştuklarını geçen bölümlerde öğrenmiş bulunuyoruz. Perizzîlere gelince, bunların, İran kralı Artakserkses'e Aramca yazılmış bir mektupta bahsedilen ve Mezopotamya'dan getirilerek Samarya şehrinde yerleştirilen halklarla ilişkileri olabilir:

"Komutan Rehum, kâtip Şimşay ..., arkadaşları, .. Babilliler, Şuşanîler [Susahılar], Dehaîler, Elâmîler, ve asil Asenapar'ın [Esen-Abar] buraya getirdiği ve Samariye (Samarya) şehrinde ve ırmağın öte tarafında oturduğu milletlerin kalanları, birlikte Kral Artahşaştaya (Artakserkses) şu mektubu yazdılar: 'Kral bilsin ki, yanından çıkan Yahudiler bize Yeruşalim'e geldiler; bu âsi ve kötü şehri inşa ediyorlar, ... eğer bu şehir yapılırsa, ve duvarlar bitirilirse, harç, gümrük, ve ayak bastı parası vermeyecekler, sonunda krallar için zararlı olacaktır'" (Ezra 4.8-13).

Daniel Rops, 'köylüler ve çiftçiler' adını verdiği Perizzîlerin muhtemelen Sumer ırkından gelen bir halk olduğunu söyler.¹³ Hakikaten, onların yabancı oluşları komşularının onlara bu Perizzî [yani Pürüzlü] adını vermelerine sebep olmuş olabilir, zira Aramî dilinde *perez* "engel, engelleme, pürüz" anlamına gelir¹⁴ ki bu kelime de "engel, mâni" anlamına gelen Farsça *pürz* ve Türkçedeki hali olan *pürüz* kelimesinden başka bir şey değildir.

Yukarıda Amorî ve Hivînin kardeş oldukları belirtilmişti. Fakat bir de

¹² Tevrat, Yeşu 18.28: 'Yebusî ile Yeruşalim aynıdır.'

¹³ Daniel Rops, *Sacred History*, translated by K. Madge, Longmans, Green ve Co., New York, 1949 (RopsSH), s. 31.

¹⁴ Tevrat'ta bir de *Perez-Uzza* 'Uzza engeli' ifadesi geçer (II. Samuel 5.20 ve 6.8).

kendisi bizzat bir Hivî yani Horî-Hurri olan Prens Hamor veya Em'mor¹⁵ mevcuttur, ki Amorîleri bu soydan da getirebiliriz:

"Ve Yakub, Kenan diyarında Şekem şehrine selâmetle vardı, ... Ve çadırını kurduğu tarla parçasını Şekem'in babası Hamor oğullarının elinden yüz parça gümüşe satın aldı... Memleketin prensi Hivîlerden [Horî-Hurri] Hamor'un oğlu Şekem..." (Tekvin 33; 34).

İbrahim'in dostları ve savaş arkadaşları olan üç Amorî kardeşlerin adları Türkçe etimolojiye sahiptirler: Mamre < babre < Türkçe *babur/bebür* (< Farsça *bebr*) "leopar, kaplan," Eşkol < Türkçe *eş-kol* "arkadaş kolu" veya *eş-kal* "arkadaş kal," ve Aner < Türkçe *ong-er* "iyi er; sâlim insan."

Hammurabi adının da Türkçe izah edilebileceği aşağıda 12. Hal'de gösterilmiştir. Şunu söyleyebiliriz ki, bütün bu Mezopotamya olayları, esasta Türkçe-konuşan Sumerlilerle ve Sumer-Akkadlılarla ilişkilidir. Bu bölgede saf Sâmi diliyle konuşan halkın da mevcut olduğu düşünülebilir, ve hakikî anlamda Sâmi yazıtlar mevcutsa bu yukarıdaki durumu değiştirmez, zira bu yazıtlar özel olarak bu etnik unsurlar için yazılmış olabilirler. Prof. Kramer'in şu ifadesi bu tezimizi doğrular mahiyettedir: "Şimdiye kadar Mezopotamya tarihinin, Sâmililerle Sumerliler arasında şiddetli ve kanlı mücadelelerle geçtiği zannedilirdi. Halbuki, Thorkild Jacobson, topladığı ikna edici birçok delillerle Sâmililerin ve Sumerlilerin 'Mezopotamya'da sulh içinde beraberce' yaşadıkları sonucuna varmıştır" (KraSUM 288).

SUMER-BABİL DİLİNİN İNCELENMESİ

Aşağıda incelenen kelimeler, ifadeler, ve şahıs adlarından çoğunun anlamları, doğru veya yanlış, daha önceden dil bilginlerince bilindiği için bunları iki-dilli (bilingue) unsurlar olarak kabul edebiliriz:

1. HAL - gon/gan 'hakikî, kuvvetli' [kün "güneş, güneş-tanrısı"]

Akkad, Asur, Neo-Babil krallarının adlarında bu gon/gan/kun/kin/gin (Türkçe *kün*) kelimesi geçmektedir. Bunlardan biri de Akkad kralı Sargon'un adıdır, ki bu ismin çeşitli okunuşları aşağıda incelenmiştir:

Sum. Sar-gon < Türkçe-Sum. Sar-Kün "kral, güneş-tanrısı";

Sum. Sar-gin(a)¹⁶ < Türkçe-Sum. Sar-Kün "kral, güneş(tanrısı)," ki

¹⁵NewTest (Yeni Ahit), Acts (Resullerin İşleri) 7.8-19.

¹⁶Prof. Sayce'e göre, Sargon veya Sargina ('saygın, güçlü kral'), Akkadca Sargani ('kuvvetli kişi'), veya Sar-gani-sar-ali ('Sargani, şehrin kralı') kelimelerinin Sumercesidir (SaBA 46). Sagg'a göre ise, Sargon ('hakikî kral'), Şar-rum-kin adları Sâmi dilindedir

sondaki -a bir son-ek olabilir;

Akkadca Sar-gan-i < Sar-Kün-i "(esas) kral onun güneş-tanrısı";

Sar-gani-Sar-ali < Türkçe-Sum. Sar-küni-sar-il-e "Sargon, il'e kral; ülkenin kralı": Türkçe *éllil* "yer, ülke";

Şar-gani-şarri < Sar-Kün-i-sar-(r)ı "kral, güneş-tanrısı da onun kralı";

Şar-rum-kin < Türkçe-Sum. Sar-ım Kün "benim kralım güneş-tanrısı";

Şar-ru-u-kin < Türkçe-Sum. Sar-(r)ı-Kün "onun kralı güneş-tanrısı."

Üç Asur kralının adlarında da kün kelimesi geçer:

Şamas-şumu-kin < Türkçe-Sum. Şamas-ism-i-kün "Şems, ismi güneş-tanrısı" veya "Şems onun ismi, güneş-tanrısı";

Sin-şar-iş-kun < Türkçe-Sum. Sin-sar-eş-kün "Sin (ay-tanrısı), kral, güneş-tanrısına eş";

Aşur-e-til-u-kin-ap-la < Türkçe-Sum. Aşur-a-töl-u-kün-oğlu "(Tanrı) Asur'un dölü, ve güneşin oğlu"; veya Aşur-e-til-kin-pal < Aşur-a-töl-kün-Bal/Bel "(Tanrı) Asur'un dölü, güneş-tanrısı, Rab (Baal)."

Bir Babil kralının (y. M.Ö. 732) adında da kün kelimesi bulunuyor:

Nabu-şum-u-kin < Türkçe-Sumerce Nabu-ism-i-kün "(Tanrı) Nabu, ismi güneş," veya "Nabu onun ismi, (ve) güneş-tanrısı." Nabu, Marduk'un oğlu idi (SagBA 157), ve de Babil'in bilgelik tanrısı idi (GooBA.176).

2. HAL - Atrahasis ve Utanapişti "Hz. Nuh"

Hz. Nuh'un Sumerce karşılığı Ziusudra adı, Akkadca Atrahasis, ve Akkadca-Babilce Utanapişti(m)'dir (DiAWOA 21; KraHBAS 23). Atrahasis kelimesini şöyle analiz edebiliriz: A-tra-has-si < Türkçe O ta(n)rı-ri-has-su, ki Sum. Ziusudra (İzi-su-ta(n)rı) "Rab, su-tanrısı" ile benzer anlam taşır.

Diğer, Utanapişti adı ise: (1) Türkçe İti-ana biç-ti "Tanrıça ana (onu) yarattı"; (2) Türkçe Ata-anı-biçti "Ata (Güneş-tanrısı) onu yarattı"; veya (3) Türkçe At-ina biç-ti veya Ad-ina biç-ti "(Tanrı) kendi adına (onu) yarattı."

3. HAL - ganzabaru 'hazinedar' [kün-issi-bar-ı "baş hazinedar"]

Anlamı 'hazinedar' olarak verilen Akkadca ganzabaru (Aramca *gnzbr*) kelimesi (BoART 28), Türkçe bir etimolojiye sahiptir: < gan-za-bar-ı < gün-issi-bar-ı "gün (şekel/para) sahibi, büyüğü; baş-hazinedar": Türkçe gün/kün (gin/gan) "şekel; güneş, güneş-tanrısı," Türkçe bar "büyük."

Sumerce gin kelimesinin karşılığı olan Babilce ve sonraki İbranice şekel

kelimesi de aynı anlamda Türkçe izah edilebilir (bkz: Lügatçe).

4. HAL - şakn(u) `vergi tahsildarı?' [isi-ken "Tanrıya tapan bilgin kişi"]

Akkadca-Asurîce bir ünvan olan *şaknu* kelimesinin anlamı "otorite sahibi bir kişi" olarak verilmiştir.¹⁷ Prof. Frye'a göre önemli bir devlet memurunun ünvanı olup bir vergi müessesesinin başı olmalıdır (FryHP 138).

Aslında, *-u* Türkçe iyelik eki olup, kök kelime olan *şakn* şöyle analiz edilebilir: *ša-kn* > 'si-ken > **isi-ken**, ki bu O. Türkçe'de bir ünvan olan **tengri-ken/tengri-gen** ["Tanrıya tapınan bilgin; bilgin kimse" (DLT III, 377; UYG)] kelimesinin aynıdır; *tengri* yerine *isi* (< *idi* "tanrı") gelmiştir. Böylece, *şakn/ısiken* "rahip-bilgin" gibi bir anlam taşır. Kelimenin Aramca şekli olan *sgn* ünvanı, Akamen devrinde Persepolis'te yapılan bazı dinî âyinlerde baş rahip vazifesini üstlenen kişiye veriliyordu (bkz: Bölüm 20).

5. HAL - hiritum `hisar etrafına kazılmış hendek' [kırı "kıyı"] [-tum > t/m (Sum. -MEŞ, M/T), iki-sesli çoğul eki]

Anlamı `hisar etrafına kazılmış hendek' olarak verilen Akkadca *hiritum* kelimesi (KraHBAS 234) **kırı-t-m** şeklinde yazılabilir, ki burada iki sesli kabul ettiğimiz bir *t/m* işaretinde *-t* ve *-m*, Eski Türkçe ve Sâmi çoğul eklerine tekabül etmektedir. Aslında bu *-tum* veya *-tm*, önceki bölümde incelediğimiz Sumerce çoğul eki **-MEŞ [M/T]** işaretinin aynı olmalıdır.

Böylece, **hiritum** > **kırı-t/m** > (1) **kırı-t** ve (2) **kırı-m** şeklinde okunabilir. Her ikisi de "kıyılar; kalenin kıyıları" anlamını taşırlar, ki Ogurca **kırı** (< Ana Türkçe **kıdığ** > Türkçe **kıyı**; Çuv. **hırı**) "kenar, kıyı" anlamındadır. Bir de O. Türkçe **kır** "su bendi, germeç" (DLT) kelimesi mevcuttur ki bütün bunlar Ana Türkçe **kıd-** ("kenar dikmek, kıyılmak; müdafaa etmek, korumak") fiilinden türemişlerdir. Bu *hiritum* ifadesindeki çoğul eki, *Sammuramat* ve *Gigitum* kelimelerinde de gözlenmiştir (bkz: Lügatçe).

6. HAL - İgig(i) `gök tanrıları' [gök "gök, sema; tanrı"]

Anlamı `gök tanrıları' olarak verilen Babilce İgigi kelimesinin¹⁸ etimolojisi açıkça Türkçedir: *gi-ig(i)* < Türkçe *gök-ü* (akuz.), veya *gök-e*.

7. HAL - maş-maşu `rahip-efsuncu' [baş-ba(h)şu "baş bahşi"]

Anlamı `rahip-efsuncu' olan Akkadca *maşmaşu* kelimesi (SagBA 185),

baş-başu < Türkçe *baş-bahşı* "baş bahşi, baş rahip" şeklinde izah edilebilir.

8. HAL - Nabuchadrezzar `Tanrı Nabu hudutları korusun'

Bu ad altında iki Babil kralı vardır: biri, "Paşe Sülâlesi"ni kuran Nabuchadrezzar I (M.Ö. 1146-1123), diğeri, M.Ö. 605-562'de hüküm süren Kaldeli Nabuchadrezzar II (Nabu-kudur-u-çur). Prof. Goodspeed'e göre, isim "Tanrı Nabu hudutları korusun" anlamındadır (GooBA.135, 276). Biz kelimeyi şöyle analiz ediyoruz: *Nabu-kid-ar-sar* veya *Nabu-kid-ar-u-çur* "Nabu (Nebi, Peygamber?), kralı korur; (Tanrı) Nabu'nun koruduğu kral" veya "(onu) Nabu korur, ve (o) kral": Ar. *Nebi* "Peygamber," Ana Türkçe *kıd-* "korumak; kenar çizmek," Sumerce-Türkçe *sar/çur* "baş; kral, prens." Sülâle adı olan Paşe kelimesinin de Türkçe olduğu aşağıda gösterilmiştir.

9. HAL - Pa-şe [bahşı "bahşi, hoca; rahip"]

Nabuchadrezzar I'in kurduğu Paşe Sülâlesi (y. 1146-1007), Kassitlerin (ve Elâmlıların) idaresine son vermiştir. Geçen bölümde (12. Hal) incelediğimiz bu kelime, Türkçe *paş-şil/bahşı/bağşı* şeklinde yazılmalıdır. Yukarıda 7. Hal'de incelenen *maşu* kelimesi ile, m <> b ilişkisi çerçevesinde, aynıdır.

Prof. Goodspeed tarafından Babil'de hüküm sürdüğü işaret edilen "Bazi Sülâlesi" (GooBA.152) herhalde Paşe Sülâlesinin devamı olmalıdır, zira aynı anlamı taşımaktadır: *bazi* < *baçıl/bağçi* veya Türkçe *bahşı*.

10. HAL - Nin-e-ve `(Ana Tanrıça) Nin şehri' [Nin-evi "Ana-evi"]

Ernst Diez'e göre, Akkadlılar tarafından 3. binyıl'da, "beş uygarlık tabakası" üzerine kurulan Nineve/Ninova şehrinde M.Ö. 1700 yılından önce İstar mâbedi yapılmış, ana tanrıça Mezopotamya'da Nin adıyla bilindiğinden şehre onun adı verilmişti (DiAWOA 41). On beşinci yüzyılda Nineve, Mitanni krallığının bir parçası idi. Sonradan Asurîlerin başkenti oldu.

Açıkça görüleceği gibi Nineve adı Türkçedir: *Nin-e-ve* < Türkçe-Sum. *nin(e)-evi* "Ana (Tanrıça İstar) evi": Türkçe *nine* "anne; büyük anne." Kentin diğer adları olan **Mespilah** (EncyAm, 1/601) veya **Meskila** (Ksenophon III.4) kelimeleri de Türkçe olup, yukarıdaki "beş uygarlık" sözü bu adlarda ifadesini bulmaktadır: **Mespilah** < *meş-palḫ* < Türkçe *beş-balık* "beş şehir"; ve **Meskila** < Türkçe *beş-kale*, ki aynı anlamları taşımaktadırlar.

11. HAL - şum(u) `isim' [ism-i "ad-ı"]

Akkadca "isim" anlamına gelen *şumu* kelimesi (KraSUM 298), Sum.

¹⁷Bowman, BoART 26 (C. H. W. Johns'dan).

¹⁸KraMAW 129; DiAWOA 65.

işme/ism-i (Aramca šmh¹⁹), ve Türkçe *ism-i* kelimelerinin aynıdır; ve aslında "onun ismi" anlamını taşır: Ar. *ism* (Türkçe *isim*) "isim, ad," ve Türkçe *-i*, 3. şahıs iyelik zamir eki. Kelimenin kökü olan şum, *-ul/-il/-i* eki olmadan doğru olarak İbraniceye *šem* "isim" şeklinde geçmiştir.

Şumu kelimesi birçok kral adlarında gözlenmektedir: Babilli *Nabu-şum-u-kin* (< Türkçe-Sum. *Nabu-ism-i-kün*) "(tanrı) Nabu, ismi Güneş (tanrısı)"; Asurî *Şamas-şum-u-kin* (< Türkçe-Sum. *Şamaş-ism-i-kün*) "Şems, ismi Güneş (tanrısı)"; Kassit kralları *Adad-şum-u-çur* "tanrı (Adad), onun adı prens"; ve *Bel-şum-id-din* "Rab (Baal), din'in adı." Bu son isim tamamen Arapça bir sentaksa sahiptir.²⁰

12. HAL - Hammurabi > amura-bi < Türkçe **Amra(k)-be(y)** "sevgili bey"
Amraphel > Amra-Bel < Türkçe-Sum. **Amra(k)-Bel** "sevgili Rab (Baal)"

Babil kralı ve kanun yapıcısı Hammurabi veya daha doğru yazılışı ile Ham-mu-ra-bi (GooBA), Tevrat'ta (Tekvin 14), Ellasar (Larsa) kralı Ariok/Eri-Aku (Rim-Sin), ve Elâm kralı Kedorlaomer ile birlikte **Amrafel** adıyla geçer (GooBA.65). Tevrat ve tarih bu mevzuda oldukça iyi bir uyum gösterirler. Ghirshman'a göre, "M.Ö. 2. binyılın başlangıcında Elâmlılar Babil ülkesini fethederler. Bir Elâm prensi [Kudurnakhundi²¹ veya Kudurmabug²²] Larsa'da bir sülâle kurar. Kısa bir süre sonra, Elâmlılar İsin sülâlesini ortadan kaldırırlar, ve aynı zamanda Uruk ve Babil'de yerleşirler. Hammurabi (y. 1792-1750), 31 yıl uğraşarak (daha önce Hz. İbrahim'le savaşta müttefiki olduğu) Elâmlı Rim-Sin'i (Ariok) mağlup eder. Elâm adı yazıtlardan kaybolur" (GhirIR 64). Elâmlılar ancak Kassit devrini (y. 1600-1170) bizzat kendileri sona erdirdikten sonra Babil ülkesine sahip olurlar.

Tevrat'taki Amraphel adı şöyle yazılabilir: Amra-phel > Amra-Bel < Türkçe *Amra(k)-Bel* "sevgili Rab (Baal); sevgili kral." Böylece, Hammurabi adı da benzer bir şekilde yazılabilir: (1) Hammurabi veya Hammura-bi > ammura(k)-bi < *Amra(k)-bi(y)* "sevgili bey"; veya (2) Hammura-bi > Türkçe *Humaru-bi(y)* "yadigâr bey": Türkçe *amrak* "sevgili" (UYG), *Humaru* (*Xumaru*) "andaç, hatıra, yadigâr, miras" (DLT I, 445).

¹⁹BoART 107, ki burada Bowman "(onun adı)" şeklinde doğru tercüme verir, fakat yanlış olarak ifadenin Farsça bir sentaksa sahip olduğunu yazar. Bowman, šmh kelimesinin Aramca olarak Tevrat'ta (Ezra 5.14) ve meşhur Aramca papirusler'de geçtiğini bildirir.

²⁰Bu şekilde birçok Türkçe isimler geçmişte ve bugün de mevcut olmuştur: *Salah-ad-din*, *Nur-ed-din*, ve *Şems-ed-din* gibi.

²¹Prof. Goodspeed'e göre, Kudurnakhundi, Hammurabi sülâlesi zamanında yaşamış, Uruk ve Larsam'ı fethetmiş, ve Tanrıca Nana heykelini Uruk'tan alıp götürmüştür. Asur kralı Aşurbanipal 7. yüzyılda bu heykeli tekrar Uruk'taki mâbedine yerleştirmiştir (GooBA.63).

²²Kudur-mabug (?-1758), Rim-Sin'in babası ve Batı Elâm'da bulunan İamutbal bölgesinin kralı idi. Larsa ve Babil'i de işgal etti (GooBA; EngST 105).

Daha düşük bir ihtimalle isim Sâmi dilde de yorumlanabilir: Ham-mu-ra-bi < *hami-rabi* "hâmi (koruyucu) rabbım"; veya *hami-rabi* "hâmi, dinî reis." Bu halde bile Türkçe bir sentaks mevcut olabilir: Ham-mu-ra-bi < Türkçe *hâmi-rab-ı* "koruyucu tanrı-sı"; veya Ham-mu-ra-bi < Türkçe *Hamor-rab-ı* "Hamor, onun tanrısı," ki burada Hamor veya Em'mor, Hz. İbrahim'in arkadaşı olan ve Amorîlere adını veren Hivî (Horî-Hurri) prensidir.

13. HAL - AKAMEN BABİLÇESİ (AKAMEN ARAPÇASI?)

İranda hüküm süren Akamen krallarının Elâmca dilinin incelenmesi (Bölüm 21) gösteriyor ki, Bisütun (Behistun) ve diğer mevkilerde bulunmuş olan üç-dilli yazıtlar imparatorluğun içinde bir arada yaşayan ve birbirlerinin dillerine aşına olan üç ayrı halk için yazılmıştı. Akamen Elâmcası, Akamen Babilçesi, ve Akamen Farsçası olarak sınıflandırılan bu diller içinde birçok alıntı kelimelere rastlanır. Sâmi veya genelde Arap halkına hitap eden Akamen Babilçesi'ne, Akamen Arapçası da diyebiliriz. Bu dilin, daha önceki Sumer-Babil veya Sumer-Akkad diyalektleri ile ilişkisi sadece ortak bazı Sâmi kelimelerin ve ifadelerin mevcudiyeti ile izah edilebilir. Mamafih, bu gözlemimiz, Akamen Babilçesi'nin tarafımızdan çok az bir miktarda incelenmesine dayanmaktadır. Bu yüzden ve Arapça bilgimizin kısıtlı olması nedeniyle, şu anda 'Akamen Babilçesi'nin, burada işaret ettiğimiz gibi 'Arapça' bir diyalekt veyahut bir 'bilimsel Sumer' dili olması ihtimalleri arasında katî bir sonuca varmamız mümkün olmamıştır. Şunu da eklememiz gerekir ki, muhtemelen sadece imparatorluk içinde yaşayan bilginler ve Sâmi vatandaşlar bu Babilce yazıtları anlayabiliyorlardı. Güney çöllerinden veya diğer ülkelerden gelen ve Elâmca veya Farsça dillerini hiç bilmeyen yabancı bir Arabin bu yazıtları anlaması mümkün değildi.

Bu Sâmi? dilinde bulunan bazı Türkçe kelimeler şunlardır:

a-şú-şá Kuraaş 'Keyhüsrev'in oğlu' [*a-şı-sı* Kuraş "onun aşısı Keyhüsrev"]; Bu, *a-şú-şá* Kuraaş,²³ ifadesindeki *a-şú-şá* kelimesi Sâmi değil Türkçedir: *aşı* "aşı, aşılama," ve *-sı*, iyelik zamir eki. Bunu yazan kâtip muhakkak ki Elâmca'yı çok iyi biliyordu ve de kelimelerle oynamayı çok seviyordu; zira, Elâmca metinde Sâmi kelimelerle birlikte Türkçe bir sentaks kullanıyordu: *Kuraş šá-ak-ri* (*Kuraş zehr-i*) "Kuraş (Keyhüsrev) çiçeği, çiçeklenmesi": Ar. *zehr* "çiçek, çiçeklenme," ve *-i*, Türkçe iyelik eki. Diğer bir Elâmca metinde aynı anlamda Sumerce/Türkçe-Farsça **dumu kuraş-na**²⁴ (Türkçe *Kuraş-ın tohum-u*) ifadesini kullanmıştır, ki burada, Farsça *dum/tuhm* "tohum," ve Türkçe *-ul/-ı*, 3. şahıs iyelik eki, ve *-nal/-ın*, genitif ekidir. İfadenin Farsçası, *Kuraş puça* şeklinde yazılmıştır ki, Türkçesi

²³PapRAE 5.10.3, DB 13.

²⁴PapRAE 6.2, DB 40.

Kuraş piç-i "Kuraş sürgün-ü": Farsça *piç* "karışıklık, gıpta, haset" (> Türkçe *piç* "sürgün; gayri-meşru çocuk"), ve *-i*, Türkçe iyelik ekidir.

âr-ki šâ 'sonra, daha sonra' [*arka-sı* "arkası, sonrası"]: Akamen Babilcesinde geçen bu Türkçe kelime, Elâmcasındaki *me-ni* 'sonra,' ve *sa-ap* 'sonra, sonraki' (PapRAE 8.3.14) kelimelerinin karşılığıdır, ki bunların Ar. *minhlminha* "ondan; onu takiben," ve *zehab* "gidiş; takiben; zan" kelimelelerine tekabül ettiğini saptadık. Babilce *âr-ki šâ* (< Saf Türkçe *arka-sı* "sonrası") kelimesi, bazen sadece *ar-ki* (arka) şeklinde metinlerde geçer.

al-la šâ 'sonra' [öyleyse]: Elâmcâ sa-ap/ze(h)-ab karşılığı kullanılan Babilce al-la šâ ifadesi (PapRAE 8.3.3) Türkçedir: *öyleyse/öyle ise*.

adimuh 'olduğu halde; ne zaman ki' [*o demek* "demek oluyor (ki); yani"]: Elâmcâ *ku-iš* [keza] karşılığı olan bu kelime (PapRAE 8.3.8) açıkça Türkçedir. Keza (*ku-iš*) kelimesi ise Arapçadır.

maguşu 'rahip' [*baguşi/bahşı* "hoca"]: Yukarıda, 7. ve 9. Hal'lerde, maşu ve Paşe kelimelerinde Türkçe *bahşı* kelimesini ortaya çıkarmıştık. Kelimenin Elâmcâ karşılığı ma-ku-iš (PapRAE 3.6.2) olan Babilce *maguşu* < *baguşu* < Türkçe *baguşu/bahşı* şeklinde analiz edilmelidir.

âš-ku-un-šû 'kazık, işkence kazığı' [*işkençe*]: Elâmcâ ^{gis}*ru-ir-ma* ("kazık") kelimesine tekabül eden bu kelime (PapRAE 7.2.4.4) tamamen Farsçadır.

it-ti 'onunla' [*o-da* "o dahi"]: Elâmcâ *i-da-ka* olan *it-ti* (PapRAE 7.2.4.4) kelimesini biz, *it-ti* < *i-ti* < *o-ta* < Türkçe *o-da* "o dahi" şeklinde izah ettik.

Lügatçe'de, Sâmî diye nitelenen fakat aslında Türkçe olan, Akkadca, Babilce ve Asurice girişler *kalın*, Türkçe transliterasyonları *italik*, ve hakikî Sâmî ve Farsça kelimeler normal harflerle gösterilmiştir.

LÜGATÇE

Adad-nirari Asuri kralı adı [Adad-n-ir-ari < Türkçe-Sum. **Adad-in-er-er-i** "(Tanrı) Adad'ın yiğitlerinin yiğidi"].

adimuh (Akamen Babilcesi) 'olduğu halde; ne zaman ki' [a-di-mak < **o demek** "demek oluyor (ki); yani"]. Bkz: 13. Hal.

Adrammelek Asuri kralı Sanherib'in oğlu [Adram-melek < Türk. **Adrim-melik** "seçkin kral": E-O Türk. *adır-* "ayırarak," *adrim/ayırım* "ayrılma, seçme"].

Agade Akkad şehrinin asıl adı; anlamı 'Dağlar, Yüksük Yer' (RagCHAL 147) [Agade: (1) < Türkçe **Ak-ad-ı** "Beyaz

onun adı" (muhtemelen dış duvarlarının beyaz olmasından ötürü); (2) < Türkçe *Aga-da(g)*; veya (3) < Türkçe *Ak-dağ*].

Akharri (Asurice) Akdeniz (GooBA.165) [Akh-arri < Türkçe **Ak-Urı** "ak-ırmak": O. Türkçe (Ogurca) *ur* "ırmak" (DLT)].

akitu (Babilce) Babil'de Marduk onuruna yapılan Yeni Yıl bayramı (DiAWOA 65) [muhtemelen, ağı-to < Türkçe *öge-to(y)* "zafer bayramı": *öge* "şeref, şan, şöhrret, zafer" (DLT I, 451; UYG), ve *toy* "bayram; eğlence"]. Keza bkz: *tašiltu*.

al-la šâ (Akamen Babilcesi) 'sonra'

[al-la-sa < Türkçe *öyleyse*]. Bkz: 13. Hal. **Amraphel** Hammurabi'nin Tevrat'taki adı [Amraphel > Amra-Bel < Türkçe **Amra(k)-Bel** "sevgili önder": *bel* < Ogurca *bal* (< *baş*) "baş, önder," veya *Bel* "Baal"]. Bkz: *Hammurabi*, ve 12. Hal.

âr-ki šâ (Akamen Babilcesi) 'sonra' [< Türkçe *arka-sı*]. Bkz: 13. Hal.

Aşur-bel-kala Asur kralı, Tiglatpileser'in (y. M.Ö. 1100) oğlu [(1) < **Asur-Bel-Kala** "(Tanrı) Aşur, önder kalsın!"; (2) < **Asur-Bel-kal(g)** "Aşur, ebedi önder": O. Türkçe *kalig* "kalan; ebedî; sema; tanrı"].

Aşur-e-til-u-kin-ap-la (Aşurakhiddin veya Esarhaddon) Asur kralı (M.Ö. 7. yüzyıl) [< Türkçe **Aşur-a-töl-ve-kün-oğlu** "(Tanrı) Aşur'a döl, güneşin oğlu": Türkçe *töl* "döl"].

Aşur-e-til-kin-pal muhtemelen yukarıdaki adın diğer bir şekli (SaBA) [< Türkçe **Aşur-a-töl-kün-Bal/Bel** "(Tanrı) Aşur'a döl, güneş-tanrısı, önder (Baal)"].

Aşur-na-çir-pal Asuri kralı adı (GooBA) [< **Aşur-na-çur-Bel** "(Tanrı) Aşur'ına (bir) prens-önder": Türk. *çur* "prens"].

Aşurnirari Asur kralı (M.Ö. 755-745) [Aşur-n-ir-ari < **Aşur-in-er-er-i** "(Tanrı) Aşur'ın yiğitlerinin yiğidi"].

Aşur-u-bal-lit Asur kralı [< **Aşur-u-bala-iti** "(Tanrı) Aşur ve çocuk-tanrı": Türkçe *bala* "küçük; küçük çocuk," ve *itilidi* "tanrı"].

âš-ku-un-šû (Akamen Babilcesi) 'kazık' [> *iş-ke-en-çe* < Farsça *işkençe*].

a-šû-šâ (Akamen Babilcesi) 'oğlu'; *a-šû-šâ* *Kuraaš* 'Keyhüsrev'in oğlu' ifadesinde [a-šû-šâ < Türkçe *aşı-sı*]. Bkz: 13. Hal.

Atrahasis Hz. Nuh'un Akkadca karşılığı (KraMAW 127), Sumercesi Ziusudra, Babilce Utanapiştî(m) [A-tra-has-si < Türkçe *O ta(n)ın-ı-has-su* "O tanrı saf-su." Bu anlam Sumerce *Ziusudra* (< **İzi-su-ta(n)ri** "Rab, su-tanrısı") ile uyumludur].

Awilum (Babilce) Babil'in hür vatandaşı (SagBA 67) [Awilum < avil-im < Türkçe **oğul-im** "oğullar": *-im*, Sâmî çoğul eki].

Azupiranu (Akkadca) Sargon'ua Fırat kenarında doğduğu şehir [A-zu-piranu < a(b)-zu-piranu < Türkçe-Sum. **Ab-issi-Buranu(n)** "Fıratın su-şehri," ki burada

Sum. 'a' (< Farsça *ab*) "su," Türkçe *is-silissi* "sahibi; koruyucusu; şehri," ve Sum. *Buran(un)* (Türkçe *muran/buran* "ırmak") "Fırat'ın; Irmak'ın"].

Bel-kudur-u-çur y. M.Ö. 1150? yılında hüküm sürmüş Asur kralı (GooBA) [< **Bel-kıdar-çur** "Baal, kralı korur": Ana Türkçe *kıd-* "korumak"].

bel pikhati (Asurice) lokal idarecilere verilen bir ünvan (GooBA.199) [< **Bel bêg at-ı** "Bel/Baal, bey adı": Türkçe *bêg/beg* "bey"].

Dur-ilu Elâm hududunda bir kasaba [(1) < Türkçe **Tur-il-i** "(burada) dur şehri; hudut ili"; veya (2) < Türkçe **Turil-a** "(burada) durula; (burada) yerleşim"].

ebir-nari 'ırmağın öbür tarafı' (SaBA) [< Türkçe-Arapça **öbür-nahr(i)** "nehir öbür tarafı": Türkçe *ebirlobir* "öbür, bir diğer"].

Esarhaddon Asur kralı (M.Ö. 681-669), Sanherib'in oğlu [(1) < Türk. **Ey-Sar!-ıd-din** "Ey kral! hüriyete kavuşturdun," veya (2) < **Ey-Sar!-ıd-an** "Ey kral!, hüriyete kavuşturan": *ıd-* "serbest bırakmak"].

gallu 'hizmetkâr' (SaBA) [< Türkçe **kul-u** "onun hizmetkârı"]. Keza bkz: *kalil/kalû*.

gan (Akkadca) [gan < Sum. **gin** ("şekel," bir para birimi) < Türkçe **gün/kün** "güneş, gün ışığı," mecazî anlamda, "güneş gibi parlayan (gümüş para)"]. Bkz: 3. Hal.

gan/kun/kin (Akkadca, Asurice, Neo-Babilce) Sar-gan-i (Sar-rum-kin), Şamas-şumu-kin, Nabu-şum-u-kin, v.s. gibi kral isimlerinde bulunan kelimeler [< Türkçe **gün/kün** "güneş, güneş-tanrısı; gün"].

ganzabaru (Akkadca) 'hazinedar' [gan-zabar-u < Türkçe-Sum. **gün-issı-bar-i** "gün (şekel/para) sahibi, büyüğü: baş-hazinedar"]. Bkz: 3. Hal.

Gigitu Neo-Babil kralı Nergal Şazerer'in kızı (SaBA) [Gig-itu < Türkçe **Gök-iti** "Gök-tanrıçası"].

Gigitum Nergal Şazerer'in karısı (SaBA), ve bir Babil soylusu olan Nabu-şum-u-kin'in kızı [(1) Gig-itung < Türkçe **Gök-iti-m** "gök-tanrıçam"; (2) Gigg-tum > Gigitum > gig-TM < **gök-tm** (*gök-üt/gök-im*) "gökler": *-tum, -tm* eki için, bkz: 5. Hal].

^{gis}**LEHU**/^{gis}**LEU** (Akkadca) 'tahta tablet; yazı tahtası' (SturAHG) [doğrusu:

- Farsça-Arapça **Sema-dar** "göğün sahibi".
- Sin-liki-un-nini** Gilgamiş destanının yazarı [Sin-li-ki-un-n-ini veya Sin-ile-kiunn-ini < Türkçe-Sum. **Sin-ile-kün-ini** "(ay-tanrısı) Sin ile güneş-tanrısı (kün) kardeş": Türkçe *ini* (küçük) kardeş].
- Sin-şar-ış-kun** Asurlu Aşurbanipal'in oğlu (y. M.Ö. 625) [< Türkçe-Sum. **Sin-sar-eş-kün** "(ay-tanrısı) Sin, kral, güneşin eşi"].
- siptu** Aşur-naçir-pal (M.Ö. 883-858) zamanında 'başlangıç' anlamına gelen Asurice bir kelime (J. M. Rodwell, BALWGL 187) [siptu > sifita > Osmanlı Türkçesi **siftah** "ilk defa olarak" (KT), < Ar. *istiftah* "başlayış, başlangıç"].
- suq** 'sokak' (SaBA) [Ar. *sūk* "çarşı"; Türkçe *sekü* "dükkan" (DLT)].
- Sakkanak Bel** Kral Sargon II'nin, 'vali' anlamına gelen bir ünvanı (GooBA.216) [Şak-kanak Bel < **Şah Konuk Bel** "kral-konuk, önder"; veya **Şah, Konuk Bel** "kral, konuk Baal": Farsça **Şah** "kral"].
- şakn(u)** (Akkadca-Asurice) 'vergi tahsil-darı?', yüksek bir memur' [şakn veya şa-kn > 'si-ken > Türkçe **isiken**, ki bu Orta Türkçe'de bir ünvan olan **tengri-ken** ["Tanrıya tapınan bilgin, bilgin kimse"] kelimesinin eş anlamlısıdır]. Bkz: 4. Hal.
- Şamas-şumu-kin** Asurî kralı Aşurbanipal'in (y. M.Ö. 650) oğlu, Babil kralı [< Türkçe **Şems-ism-i-kün** "Şems, onun adı Güneş-tanrısı": Arapça **şems** "güneş," ve Türkçe-Sum. *kin/gin/kin* "güneş"].
- Şamsi-Adad** Asur kralı (M.Ö. 823-811) [Sâmi **Şams-i-Adad** "(Tanrı) Adad'ın güneşi"].
- Şarkalışarri** Agade kralı, Naram-Sin'in oğlu [Sar-kali-sar-ir? < Türkçe-Sum. **Sar-kalı(g)-sar-er** "kral, ebedî yiğit önder": Türkçe *kalig* "kalan, ebedî; gök; tanrı"].
- Şar Kışşate** 'dünya kralı' (GooBA.120), ilk defa Asurî kralı Şalmaneser ve babası Adadnirari tarafından benimsenen bir ünvan [< **Sar-Küşâd** "(tahta) çıkış töreninin (ilk) kralı": Fars. *küşâd* "başlama töreni"].
- Şar-rum-kin** Sargon isminin başka bir yazılışı [< Sar-(r)um-kin < Türkçe-Sum. **Sar-ım-kün** "kralım güneş-tanrısı"].
- şekel** (Babilce, İbranice) Sumerce ve Akkadca *gin/gn/gan* (Türkçe. *kin* "güneş, gün") kelimesine tekabül eden para birimi [< *şık-el* "tanrının ışığı; güneş; güneş-tanrısı": Sâmi *el* "tanrı, ilâh"]. Bkz: 3. Hal.
- şumu** (Akkadca 'isim?' (KraSUM 298) [sum-u < 'sim-i < Sum. **ışm-e** (Aramca *šm-hlism-i*), Türkçe **ism-i** "onun ismi": Ar. *ism* "isim"]. Bkz: 11. Hal.
- Şu-Sin** (Sâmi?) Sumer kralı Şulgi'den sonra gelen krallardan biri [< Türkçe **İsi?-Sin** "tanrı? ay"].
- Tartan/Turtan** (Asurice) baş-kumandan' (II. Krallar 18.17; GooBA.38, 172) [< Türkçe **Tartan** "(silâh) çeken," veya "bir şeyleri ve insanları tartan kimse": Türkçe *tart* "tartmak; (bir silâh) çekmek"].
- tašiltu** Şalmaneser III (M.Ö. 858-824) tarafından düzenlenen bir eğlence veya ziyafet (PritANE I, 189) [tašil-tu < Türkçe **tatil? toy** "tatil eğlencesi": Türkçe *toy* "ziyafet," ve Ar. *ta'til* "tatil"].
- Tig-lat-pi-le-ser** Asurî kralı adı [(1) < *Devlet-Bel-sar* "Devlet, kudret, Tanrı ve kral"; (2) *Devlet-bil-e-sar* "kral, Devleti bile (bilsin)"; veya (3) Tig-lat-pi-le-ser < **Iduk-ol-atı-Bel-sar** "kutsaldır onun adı, tanrı (Baal) ve kral": *iduk* "kutsal, mübarek" *ol* "dır/dür," *at-ı* "adı," ve Ar. *devlet* "devlet, güç; hanedan; saadet"].
- tum** Akkadca *hiritum* 'hisar hendeği' kelimesinde [Bölüm 17'de Sumerce **MEŞ** çoğul ekinin, M/T veya T/M şeklinde iki sesli bir işaret olduğundan hareketle, aynen bu *tum* veya *-tm* işaretinin de hem Sâmi *m*, hem de Türkçe *-t* çoğul ekinin temsil etmesi mümkündür]. Bkz: 5. Hal.
- Utanapışti** Hz. Nuh'un Babilcesi [Utana-pışti: (1) < Türkçe **İti-ana biç-ti** "Tanrıça Ana yarattı"; (2) Türkçe **Ata-anı-biçti** "Ata (Güneş-tanrısı) onu yarattı"; veya (3) Türkçe **Ad-ına biç-ti** "(Tanrı) kendi adına (onu) yarattı"]. Bkz: 2. Hal.
- Yaşmakh-Adad** Asur kralı Şamsi-Adad'ın oğlu, ve Mâri şehrinin valisi, sonradan Hammurabi'ye tâbi oldu (SagBA 38) [< Türkçe **Yaşmak-Adad** "(Tanrı) Adad'ın yaşmağı (örtüsü)"].

BÖLÜM 19

ARAMİLER VE DİLLERİ

Her ne kadar mitolojiler ve destanlar, sanat değeri yüksek şiirsel hikâyeler olarak okunursa da, yazarlarının geniş hayal güçleri ile bezenmiş hakikî tarih kıvılcımları içerirler. Bunun en güzel örneklerini, arkeolojinin de desteklediği Homeros'un İlyada'sında ve Virgil'in Aeneid'inde buluyoruz. Diğer, ve belki de en büyük mitolojik eser olarak kabul edilebilecek bir de Tevrat mevcuttur. Bölüm 17'de gördüğümüz gibi burada da arkeoloji, eski Mezopotamya tarihiyle bazı paralellikler ortaya çıkarmış, Tufan olayını ve onun kahramanı Hz. Nuh'un Sumerce ve Babilce adlarını saptamıştır.

Daha önceki bölümlerde, mitoloji ve destanlardan Türkçe-konuşan eski milletlere ait önemli sonuçlar çıkarmış, bilhassa Tevrat'ta, Anadolu'da yaşamış eski Karyalılar, Teukriler (Truvalılar), Mysialılar, Frigler, ve Arimler (Aramiler) hakkında tarihle uyum gösteren bilgiler bulmuştuk. Bu halkların hepsinin atası da Aram'dır: Nuh oğlu Sam oğlu Aram (Tekvin 10.22-23):

"Sam'ın oğulları: Elâm, ve Aşur, ve Arpakşad, ve Lud, ve Aram. Ve Aram'ın oğulları Uz, ve Hul, ve Gether, ve Maş."

Elâm, Anşan; Aşur, Asur ülkesi; Lud, Lydia; Aram, Kappadokya ve Suriye'dir. Aram'ın oğulları Anadolu'da, Kuzey Suriye'de yerleştiler. 'Uz diyarı' Aram (Şam ülkesi) ile ilişkilidir: "Uz diyarında bir adam vardı, adı Eyub idi" (Tevrat, Eyub 1); ve: "Eyyüb benî Rûm'dan [Aram'ın, İys'in oğlu] idi... Şam'da bulundu."¹ Hul adının, Karya kralı Kar'ın bir ünvanı olduğunu, Gether'in diğer adı olan Togar'ın Teukrileri yani Truvalıları, Maş'ın Muşki veya Mysialıları temsil ettiğini Bölüm 10'da göstermiştik.

Mamafih, hakikî Aramî soyu, Hz. İbrahim'den gelir:

"Ve Arpakşad Şelah'ın babası oldu, ve Şelah Eber'in babası oldu. Ve Eber'e iki oğul doğdu, birinin adı Peleg ('taksim') idi; çünkü onun günlerinde yeryüzü taksim olundu" (Tekvin 10.24-25).

"... ve Nahor Terah'ın babası oldu. Ve Terah Abram'ın, Nahor'un ve Haran'ın babası oldu. Ve Haran Lût'un babası oldu. Ve Haran doğduğu

¹ Bkz: Ahmet Bican, *Aşıkların Nurları* (15. yüzyılda yazıldı), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1973 (BiAN) s. 182.

memlekette, Kildanîlerin [Sumerlilerin] Ur şehrinde babası Terah'ın önünde öldü" (Tekvin 11.24-28).

"Ve Terah oğlu Abram'ı, ve Haran'ın oğlu Lût'u ve gelini Sara'yı... beraber aldı... Haran'a geldiler ve orada oturdular" (Tekvin 11.31).

Tarihçi Taberî İbrahim'in soyunu şöyle gösterir: "İbni Tarih (Terah, veya Azer²) bin Nuhur bin Saru (Seruc) bin Argu (Reu) bin Balig (Peleg) bin Abir (Eber) bin Şalih (Şelah) bin Erfahşez (Arpakşad) bin Sam bin Nuh."

Aramîlere ait en eski Yunan kaynağı Homeros'tur: O'na göre, "Zeus, Arim-oi ülkesinde Typhoeus (Typhon) canavarının inini aramaktadır" (İlyada II). Önceki bölümlerde de temas ettiğimiz gibi, Arimoi (Arimler, Aramîler) ifadesini Strabon da kullanmış, 'Arimoi ülkesi'nin ilk önce Kilikya'da veya Suriye'de bulunduğunu, sonra da Lydia'da veya Batı Frigya'da, Yunanca "yanıp kül olan yer" anlamına gelen 'Katakekaumene' denen bir yer olduğunu kabul etmiştir (XII.8.19; XIII.4.6). Bu ifade, Akamen Elâmcasında deşifre ettiğimiz (Bölüm 21), Kappadokya kelimesinin orijini olan Kautbaduka veya Kautbatuka kelimesinin anlamına eş düşmektedir: Kautbaduka < Het-batuk-a "Eti/Hatti halkının battığı (yok olduğu) ülke." Strabon yukarıdaki ifadesini şöyle tamamlar: "(Ksanthos'a göre) Arimler ülkesinin Arim.us adında bir kralı vardı" (XIII.4.11). Arim ülkesi, Tarkondemos mühüründe de geçer (Bölüm 11; Bölüm 14).

Herodot ve Strabon birlikte, Kappadokyalılar, Aramîler, Suriyeliler üçlüsü ile ilgili zincirin kayıp halkalarını tamamlarlar. Herodot, "Kızılırmak, 'Suriye'yi (Kappadokya'yı) Paflagonya'dan ayırır" (I.6), ve "Yunanlılar, Kappadokyalıları 'Suriyeliler' (Syrian'lar-Syriler) adı ile tanırlardı" (I.72) derken, Strabon da, "Bunlara Leuko-Syrialılar "Beyaz Syrialılar" [Beyaz Aramîler] denmektedir. Tauros'un bu tarafındakilerle kıyaslanacak olursa, öbür tarafındakilerin tenleri daha esmerdir; halbuki bu taraftakiler öyle değildir, bu nedenle "Beyaz" ünvanını almışlardır" (XII.3.9), ve "Fakat bazıları şimdi Aramî (Arimoi) denen Arimleri Syria'lı olarak kabul ederler" (XIII.4.6) diyerek Herodot'u tamamlar.

Prof. Muller, Kappadokya'yı incelerken, ağzından ateş püsküren Typhon canavarının 'karla örtülü Argaeus (Erciyes) dağında' yaşadığına işaret eder (MullH, Appendix II), ki bu yorum³ Herodot ve Strabon'un Arimleri

Kappadokya'da yerleştirmelerini destekler.

Prof. Raymond A. Bowman mevzua açıklık getirerek şunu yazar: "Bölge Hıristiyanlaşınca, Hıristiyan Aramîler kendilerine 'Syrialı' (Syrian) dediler ve 'Aramî' ifadesini putperest Aramîler için kullandılar."⁴

Arap tarihlerinde, Amalek oğullarının soyu verilirken, Esav (Esau) için Aram (İram) tâbiri kullanır: "Amalika, İmlik (Amalek) b. Lâvaz (Elifaz) b. İram (Aram/Esav)'ın çocuklarıdır."⁵

Evliya Çelebi de, Amalek oğulları ile Rum (Anadolu) ülkesi arasında ilişki kurar, ve "Yeryüzünde Âdem oğulları yayıldılar... Ama, Rum ülkesinde oturanlar aslında İshak oğlu Ays (Esau) evlatlarındandır... Fakat doğru söylenişe göre (Anadolu halkının) nesilleri, Nuh oğlu Yafes'e ulaşır. Bunlar (Selçuklu ve Osmanlı Türkleri) şecâatli, itikatları temiz, heybet sahibi kimselerdir" (EVLÇEL I, 82; III, 37) der. Daha ilginç, "Sonra İshak oğlu Ays (Esau) dan Türkçe dili yayılmıştır ki, Tatar dilidir" (EVLÇEL III, 101) ifadesiyle çok önemli bir bilgi verir.⁶

Diğer bir Türk tarihçisi olan Şerefeddin (M.S. 1465) de Rum ülkesi ile Türk dilini eşleştirir, "Kavmi Rum türki dilin söylerler"⁷ diye yazarak Evliya Çelebi'yi destekler.

Yine bir Türk-İslâm tarihçisi Ahmet Bican Rum (Anadolu) ifadesine başka bir yorumla açıklık getirir (BiAN 161):

"İys'in (Esav-Esau) bir oğlu dünyaya geldi, adı Rûma (Rûm, Aram) idi."

Tevrat, Aramîleri Hurri (Horî) kavmi ile akraba yapar (Tesniye 2.12); onlar, Hurrilerle ve Etilerle (Het-Hatti) evlenirler (Tekvin 36.1-5, 12, 20).

Taberî ve Ahmet Bican'a göre Eyub peygamber de bir Aramîdir: "Eyyüb Rum [Aram] kavminden olup şeceresi şöyledir; Eyyüb bin Muş (Mizzah) bin Razez veya Ragvil (Reuel) bin İs (Esav-Esau) bin İshak bin İbrahim...; Eyyüb'ün annesi Lût b. Haran'ın kızı idi" (Taberî); "Eyyüb İys'in oğlunun çocuklarındandı... Eyyüb beni Rûm'dan [İys'in oğlu] idi... Şam'da bulundu... Onun bir hanımı vardı, Rahime (Taberî'de Rehme) derlerdi, Yusuf'un oğlu Efrâyim'in kızı idi" (BiAN 181, 182, 184).

⁴ EncyAm: SYRIAC LANGUAGE AND LITERATURE.

⁵ CahMCFE 48, Not: 60 (Şubh el-A'şa, ve Nihâyat el-Arab'dan); Tekvin 36.10-12.

⁶ Evliya Çelebi Büyük İskender'i de Esav (Esau) ve Rum (Aram) soyundan getirir.

⁷ KılıCİ 44. Şerefeddin, daha sonra da Yunanca'dan tercüme ettiği kitabı *Mücerreb-name*'de şöyle der: "*ben bu mûsha-i kitabı Yunan' dan istihraç idtüm*" (KılıCİ 16). Böylece, Amasyalı olan bu Türk tabîbi açıkça gösteriyor ki, 15. yüzyılın ortalarında, şehir ve kasabalarda oldukça kalabalık bir şekilde yerleşik yaşayan Rum (Yunanlı) ve Ermeni halkının varlığına rağmen, 'Rum' veya 'Rumî' ifadesi Türk ve Türkçe ile ilişkilidir, ve 'Yunan' kelimesi de Grek anlamına gelir.

² Taberî II, 61. İbrahim'in babası Azer, İbrahim'i ateşe attıran mitolojik kral Nemrud'un veziri idi.

³ Bu yorum doğru olabilir, zira, yukarıda Strabon, Aramîlerin ülkesi olarak verdiği 'Kilikya veya Syria' ifadesi ile, herhalde Torosların kuzeyindeki 'beş valilik'ten biri olan ve Kappadokya payitahtı Mazaka (Kayseri) şehrini de içine alan Erciyes dağı bölgesindeki Kilikya vilâyetini kastetmektedir (XII.1.4; XII.2.7). Kalın volkanik tüflerle ve bunların birer ürünü olan muhteşem peri-bacalarıyla bu bölge, Yunanlıların Arimlerin ülkesi diye adlandırdıkları 'Katakekaumene' tâbirine en uygun bir yer olarak görünüyor.

Hız. İbrahim'in İshak ve İsmail'den başka oğulları da vardı:

"Ve İbrahim başka bir kadın aldı, ve onun adı Ketura idi. Ve ona Zimran'ı, ve Yokşan'ı, ve Medan'ı, ve Midyan'ı, ve Yişbak'ı, ve Şuah'ı doğurdu... İbrahim hediyeler verdi; onları oğlu İshak'ın yanından şarka doğru, şark diyarına gönderdi" (Tekvin 25.1, 2, 6).

El-Cahiz, mitolojiyi şöyle tamamlar (CahMCFE 83):

"İbrahim'in (üçüncü karısı Kantura'dan olan) altı oğlundan dördü Horasan'da yerleşip 'Horasan Türkleri'ni meydana getirdiler."

Bölüm 6'da belirttiğimiz gibi, El-Cahiz devrinde Horasanlılar ve Türkler, Hız. İbrahim'in soyundan geldiklerine inanıyorlardı. Genel olarak ta mevcut Türk destanları, Kuzey Türklerinin, İskitler (Aşkenaz), Kimmerler (Gomer) ve daha sonraki Hazarların Yafes'ten, ve (İrandakiler dahil) Horasanlıların Sam'dan ve/veya İbrahim'in dört oğlundan türediklerini yazarlar.

ARAMÎ DİLİNİN ÇÖZÜMÜ

G. R. Berry'ye göre Aramca şöyle izah edilmektedir (EncyAm, 24, 549):

"En eski Aramca (Kuzey Sâmi?) yazılar, M.Ö. 9.-8. yüzyıla ait Zakkur yazıtında, ve Zincirli'de çıkarılan 8. yüzyıla ait yazıtlarda bulunmuştur... Bu yazıtlardaki dil, sonraki Aramî dillerinden farklı olup, birçok hususlarda eski Kenan diline benzemektedir... Batı Aramî dili şu ana diyalektlere ayrılır: (1) Tevrat'ta Daniel ve Ezra kısımları ile birkaç kelime; (2) İbranice Tevrat'tan yapılan Targumlar'ın dili; (3) Tadmor ve Palmyra'da bulunan yazıtların, ve İdumae [Edom/Esau ülkesi] ve yakınında bulunan Nabatî yazıtların dili. Doğu Aramca ise, Hıristiyan Aramîlerin M.S. 2.-13. yüzyıllar arasında konuştuğu dil olan Süryanice (Syriac) ile Babil Gemara'sının (Babil Talmudu) dillerinden oluşuyordu."

Prof. Frye'a göre, Arumu (Aramî) ve Kaldu (Kaldeli) adları Asurî yıllıklerinde beraberce geçer. Aramîler Mezopotamya'da iyice yerleşmişlerdi... Sonunda onlar efendilerini (Asurluları) fethettiler, zira, Asurîler eski çivi yazısını bırakıp Aramî yazısını ve de dilini benimsediler. Aramî dili İran'dan Mısır'a kadar kullanılan uluslar-arası bir dil halini aldı (FryHP III).

Gelecek bölümde göreceğimiz gibi, bu 'Aramî' adı verilen dil, özellikle kısa Arapça ön-ekler kullanarak, bir nevi istenografi (short-hand) yazısından oluşan sunî bir yazı dili idi.

Biz bu bölümde, aşağıdaki özel örnekler, ve sondaki Lügatçe ile, Aramî

dilinin içyüzü hakkında bir başlangıç yapmış bulunuyoruz:

I. HAL - İKİ-DİLLİ (BİLİNGUE) KELİMELER

Elimizde anlamları önceden bilinen bazı Aramca kelimeleri burada incelemeye alabiliriz:

Peleg 'taksim' veya **Balig** 'bölen (kişi)': *Peleg*, Sam oğullarından birinin adı olup anlamı Tevrat'ta 'taksim' olarak verilmiştir: "Çünkü onun günlerinde yeryüzü taksim olundu" (Tekvin 10.25). Taberî, *Balig* (*Peleg*) adının Süryanicede "bölen" anlamına geldiğini, çünkü onun dünyayı (aralarında) böldüğünü söyler (II, 61). Kelime, kök ve gramer sentaksı bakımından tamamıyla Türkçedir: *Peleg* (*balig*) < Türkçe *bölüg* "bölen; bölük, kısım": Türkçe *böl-* "bölmek, taksim etmek," ve *-ükl-üg*, fiilden isim/sıfat yapan ek.

grd(ı) 'köle işçi': Prof. Frye bunun Eski Farsça *grda* kelimesinden türediğini düşünür (FryHP II). Halbuki aşikâr olarak kelime, yine kök ve gramer sentaksı bakımından, Türkçedir: *grd(ı)* veya *grda* < Türkçe *gırdı/kırdı* "(taşları) kırdı, parçaladı": Türkçe *kır-* "kırmak," ve *-dı*, Türkçe 3. şahıs tekil geçmiş zaman sıygası olup isim, sıfat ve şahıs isimleri yapmakta kullanılır: *Tapdı* "taptı, tapan kimse"; *Togdı* "doğdu; doğan kimse" gibi.

gwşky 'dinleyen': Mısır'da keşfedilen ve M.Ö. 5. yüzyıla ait Aramca papirüsler'de bulunan bu kelimeyi Prof. Frye Farsça? *gauşaka* 'dinleyen' ile kıyaslar (FryHP 127). Bu kelime de Türkçedir: *gwşky* < Türkçe *göz-gü/közgü* "ayna; görmeye yarayan şey veya kimse; bir gören": Argu Türkçesi *köz-* (Türkçe *kör-*) "görmek"⁹ ve *-gul-gü*, fiilden isim yapan ek (DLT I, 13). Tabii ki, *gauşaka* kelimesi de Türkçe *gözkül/gözü* ile aynıdır.

marah 'acılık': Tevrat'ta geçer: "Ve Marah'a geldiklerinde Marah'ın suyunu içemediler, çünkü acı idi" (Çıkış 15.23). Bu kelime de *m* < *b* diyalekt ilişkisi ile, Marah < barah < Türkçe **buruk** "acı" anlamına gelir: Türkçe *bur-* "acı (kekre) bir tat vermek," ve *-uk*, fiilden isim/sıfat yapan ek.

perez 'gedik, kusur, bozma': Bu kelime de Tevrat'ta geçer: "Ve Davud Sular engelleri kırıp gedikler açtığı gibi Rab da düşmanlarımı önümde kırdı" dedi. Bundan dolayı o yerin adını Baal-perazim (gedikler'in sahibi) koydu" (II. Samuel 5.20). Burada, *-iml-m* Sâmi çoğul ekidir. Kök *perez* ise, < Türkçe **pürüz** (Farsça *pürz*) "engel, mâni, çıkıntı."

eth 'gök': Prof. Pfeiffer'e göre (PfeifOT 76-77), muhtemelen "gök" anlamında olan bu kelime, Tevrat'ta, Tekvin'in ilk cümlesinin Aramca'sında mevcuttu: "Başlangıçta Allah göğü (**eth**) ve yeri yarattı." Yine Tevrat'ta, Tesniye (10/20)'de *eth* kelimesi "Tanrı; Rab" anlamında geçer: "Allah (Yehova)'ın olan Rab (**Eth**)'dan korkacaksınız." Bu *eth* kelimesi, daha önce

⁸ DLT IV, 371; ÇaTL 107/80; PaÇSS 71.

⁹ DLT IV, 372; Argu Türkçesi *közün-* "görünmek."

Bölün 9'da gösterdiğimiz gibi, Türkçe *isi/idi* "sahip; tanrı, rab" kelimesinden başka bir şey değildir. Aynı *eth* kelimesi, Tevrat'ta Tanrı Baal ve Yahve (Yehova) yanısıra sözde pagan tanrıları olarak geçen Aramca *Topeth/Tapheth* 'Baal'in mâbedi,' ve *Boşeth* 'Baal; ayıp, utanç verici şey' (Yeremya 3.24, 11.13; Hoşea 9.10) gibi birleşik isimlerde de geçmektedir (PfeifOT 87, 179), ki bunları açıkça Türkçe olarak, *Tapheth* < Türkçe *Tap-idi* "tapılan tanrı," veya *Tapı-İdi* "Tanrı huzuru"; *Baş-eth* < Türkçe *Baş-idi* "baş-tanrı" şeklinde izah edebiliriz. Burada Türkçe *tapı/tapıltapı*ğ "hizmet, tapma, tapı [mâbet, mabut]; biat, huzur, tanrı huzuru; Tanrı" anlamlarına gelir (REDH; GölMEV 210; DLT; LevAŞN II).

2. HAL - BAR-REKUB YAZITI

M.Ö. 8. yüzyılda Y'dy/Sam'al şehrinin Aramî kralı Bar-Rekub'a [Bar Rakîb] ait bu Aramca yazıt (Resim 17), Türkiye'nin güneyinde, Zincirli'de bulunmuştur (PritANE I, Şek. 127). Yazıtın ortasında kralın amblemi olan 'ay ve güneş' sembolleri görülmektedir. Biz yazıtı şöyle okuyoruz:

M-R-A-Y : B-O-L-H-R-M : A-N-E : B-R-R-K-B : B-R'-P-N-M

Metnin transliterasyonunu ve tercümesini iki şekilde yapabiliriz:

(1) *Mîr Ay! bol kerîm ana! Bar Rakîb bar op [opu] nam(i)*¹⁰
"Emîr (Tanrı) Ay! ona, Bar Rakîb'e ("büyük bekçi'ye") kerîm (cömert) ol!, onun namı 'büyük önder-boğa (op)'"
veya
"Emîr (Tanrı) AY! ona, Bar Rakîb'e ("büyük bekçi'ye") kerîm (cömert) ol!, onun namı 'büyük talih çarkı (opu)'"

(2) *Mîr Ay, Ba'l, kerîm ana, Bar Rakîb op [opu] nam(i)*
"Emîr (Tanrı) AY! (ve) Güneş? Tanrısı (Baal) ona, Bar Rakîb'e ("büyük bekçi'ye") kerîm (cömert), namı 'büyük önder-boğa (op)'"
veya
"Emîr (Tanrı) AY! (ve) Güneş? Tanrısı (Baal) ona, Bar Rakîb'e ("büyük bekçi'ye") kerîm (cömert), namı 'büyük talih çarkı (opu)'"

mr/mîr, ay, bollol, veya Boll/Ba'l/Bal, hrm/kerîm, ane/analona, br/bar,

¹⁰ Metindeki son ifade, B-R'-P-N-M, kaynaklarda *bn prîm* veya *bin Panamu* "Panamu oğlu" şeklinde okunmuştur (GooBA.196; PritANE I, 218).

rkb/rakîb,¹¹ *op, opu*, nm/nam kelimeleri için Lügatçe'ye bakınız.

3. HAL - AHİRAM [EKREM veya KERÎM] YAZITI

Aramî yazıtların en eskisi olan bu M.Ö. 1000 yıllarına ait metnin bir kısmı Resim 18-a'da görülmektedir. F. Rosenthal tam metni şöyle çevirir:

"Byblos kralı Ahiram'ın oğlu [İt]toba'l tarafından, babası Ahiram için onun ebedî istirahatgâhı olarak yapılan bir lâhit.

"Eğer, krallardan biri, ve valilerden biri veya Byblos'tan bir kumandan bu lâhiti açarsa, onun idarî asâsı kırılınsın, tahtı yıkılınsın! Byblos'tan barış uçsun ve o şahsın kendisi yok olsun!

".... (önünde ?) ... tarafından yazıldı"¹²

Elimizdeki metni şu şekilde okuyabiliriz:

- 1 BN AHRM : MLK TBL : L AHRM :
- 2 BOLM : ARN : ZPOL SBOL :
- 3 WTMA : MHNT : ABE : KŞTW :
- 4 MLK : BMLKM : WSKN : B SNM :

A - Şöyle bir transliterasyon yapabiliriz:

- 1 *ben ḥrm, melik tabal, (e)l-ḥrm.*
- 2 *balam/belim! arın, izi-bul, isi bol (veya: isi ba'l)!*
- 3 *ve etme mihnet! aba köştü,*
- 4 *melik b-melik-m öz-kün. b-sene-m ...*

Tercümesi:

- 1 [.....?] Ben, Ekrem (veya Kerîm), (pek) cömert ve soylu Tubal kralı.
- 2 Çocuğum! (günahlarından) arın, Tanrıyla bul, önder ol! (veya: Tanrıyla, Rab Baal'i bul!)
- 3 Ve kaygılanma! baba(n) (öteki dünyaya) göçtü,
- 4 (o) kralların kralı, (bir) hakikî güneş. yıllarında .. (yazıldı).

¹¹ Diğer eş anlamlı kelimeler: *Rakib* "binici, süvari," veya *Ragib* "rağbet gösteren, istekli, talep eden."

¹² PritANE II, 226: burada şu ikaz yapılmaktadır: "Metnin tercümesinde teknik olarak istenilen düzeye erişmek biraz iyimserlik olur. Şuna da işaret etmeliyiz ki, lâhit yazıtları bazen diğer anıt tipi yazıtlara nispetle daha dikkatsizce yazılmıştır."

B - İkinci bir transliterasyon da yapabiliriz:

- 1 *bin ḡrem, melik tabal, l-ḡrem.*
- 2 *ba'lim, arın, izi-bul, isi b'al.*
- 3 *ve etme mihnet! aba köştü.*
- 4 *melik b-melik-m öz-kün. b-senc-m ...*

ve tercümesi:

- 1 Tubal kralı (ve) Ekrem (Kerîm) oğlu [tarafından], Ekrem (Kerîm) için [yapılan bu lâhit].
- 2 Efendim (Ba'lim) (günahlarından) arın!, Tanrıyı bul; Rab Baal'i (bul)!
- 3 Ve kaygılanma! baba(m) (öteki dünyaya) göçtü,
- 4 (O) kralların kralı, (bir) hakikî güneş. ... yıllarında (yazıldı).

Birinci tercümede, Ahiram ölmüştür ve yaşayan oğluna hitap ediyor. İkincide yine Ahiram ölmüştür, fakat oğlu, ölen babasına hitap etmektedir.

Sâmi ḡrm kelimesini *ekrem* olarak okuduk, fakat, gelecek bölümde göreceğimiz gibi, ḡalph (elif) harfi sessiz kabul edilerek kelime *hrm* veya *kerîm* olarak ta okunabilir. Bu kelimeler, ve bn/ben veya bn/bin, *bala, arın-, zizi, slisi, pol-/bul-, bol-/ol- veya bol/Ba'l, t-let-, kš-/kōş-/kōç-, ws/öz, kn/kün, Arapça l/el veya Aramca ön-ek l/l-, v(c)/ve, mihnet, abc/eb(u), mlk/melik, b-/bi-, ve sn/sene* kelimeleri için Lügatçe'ye bakınız.

Tabal (Tevrat'ta Tubal) ülkesi, genelde Kappadokya ile Suriye arasında bir Neo-Hitit (Aramî) şehir devletleri birliğini temsil ediyordu (GurHIT I.4). Diğer taraftan Tubal ve kardeşleri Gomer, Yecüc, Maday, Yavan, Meşek ve Tiras, Yafes'in oğullarıdır (Tekvin 10.2).

4. HAL - SAMARİA YAZITI

Samaria'da çıkarılmış, M.Ö. 8. yüzyılın başlarına ait İbranice ostraka¹³ (çanak parçaları) adı ile bilinen malzeme üzerinde bulunan yazıtlar (Resim 18-b), diğer bir Aramca örnek teşkil etmektedir. Üç parça üzerindeki yazıtlardan, çok az farklı iki cümle çıkarmış bulunuyoruz. Bir cümledeki *hlç* kelimesinin yerini diğerinde *rpa onmš* ifadesi alır:

1. bšt edgm- <i>hlç</i> laša aḡ-mlk	rpa onmš	mḡçrt.
2. bšt dgm- <i>hlç</i> laša aḡ-mlk	<i>hlç</i>	mḡçrt.

¹³ AIAP, Şek. 40: Prof. Albright ostraka üzerinde sadece bir tek İbranice kelime bulunduğu işaret eder.

Metni, *š = s/s, ḡ = h/h/k* ilişkilerine dayanarak şu şekillerde okuyabiliriz:
A:

1. b sit edgü-m kalık. ulaša Ak-Melik Rab-a. on-müş mahşer-de.
2. b sit edgü-m kalık. ulaša Ak-Melik. kalıçı mahşer-de.

ve tercümesi:

1. Şöhretleri ile, iyi'ler ebedî(dirler). (İnşallah) Ak-Melik Tanrıya ulaşır. (O) mahşerde selâmete erişmiş(tir).
2. Şöhretleri ile, iyi'ler ebedî(dirler). (İnşallah) Ak-Melik Tanrıya ulaşır. (Ve) mahşerde ebedî (olur).

B:

1. b sit idug-m kalık. ulaša Ak-Melik Rab-a. on-müş mahşer-de.
2. b sit idug-m kalık. ulaša Ak-Melik. kalıçı mahşer-de.

ve tercümesi:

1. Şöhretleri ile, azizler ebedî(dirler). (İnşallah) Ak-Melik Tanrıya ulaşır. (O) mahşerde selâmete erişmiş(tir).
2. Şöhretleri ile, azizler ebedî(dirler). (İnşallah) Ak-Melik Tanrıya ulaşır. (Ve) mahşerde ebedî (olur).

Türkçe *edg/edgü* veya *edg/idug/ıduk, ḡlç/kalık, laša/ulaša, laš-/ulaš-, aḡ/ak, on-/on-long-, -mš/-miş, ḡlç/kalıçı/kalıcı, Arapça b-/bi- (Farsça b-), št/sit, -m, mlk/melik, rp/rab, ve mḡçr/mahşer* kelimeleri için Lügatçe'ye bakınız. Metindeki *št* kelimesi Şit (Âdem'in oğlu) şeklinde de okunabilir. Bu halde, *b sit* ifadesi "(Tanrı?) Şit'in katında" anlamına gelir.¹⁴

5. HAL - ÇİN'DE SÜRYANİCE YAZITLAR

Man Hanan İşua¹⁵ [*< Türkçe men hanın İsa "ben kralınız İsa" >*]:

Aramca bir diyalekt olan Süryanice, Nesturî âyinlerinde kullanılan dil idi (EncyAm 15, 307a). Milâdın ilk üç asrındaki yazıtlar arasında en meşhurları Edessa (Urfa) ve yakınındaki eski Dura-Europos şehrinde bulunanlardı. Drijvers bu dili ve yazısını, Akamen Aramcası ile sonraki Süryanî yazı dili arasında bir yere sokar (DrijOSI). Dura-Europos (Urfa'nın güneyinde, Salihîye/Salihler köyü yakınında), yaklaşık M.Ö. 300 yılında Büyük

¹⁴ Âdem'in oğlu Şit (Seth), Mısır tanrılarında biri idi. Hyksos'lar, Asurlular ve Persler Şit ile tanımlanırlardı (R. Anthes, KraMAW 76).

¹⁵ Orijinal tercümesinde bu ifade, oradaki Nesturîlerin başının adı, bir şahıs ismi olarak verilmiştir.

İskender'in halefleri tarafından kurulmuştu. Partlar burayı alınca şehir, ticarette, sanat, ilim ve din ilimlerinde büyük bir merkez haline aldı (Larousse).

Bir Suriye-Anadolu doktrini olan Nesturilik şu üç özelliği taşıyordu: Hazreti İsa, biri Kelâmullah, Tanrının Kelâm'ı, diğeri ise insan olmak üzere, ancak manevi bir bağla birbirine bağlanan iki kişiliğe sahiptir. Meryem de Tanrının değil İsa'nın annesidir. Nesturilik, 431 yılından sonra, Ortodoks Bizans Devletinin gazabına uğrayınca, Anadolu'nun doğusuna kaydı. Sonra İran'a, Mezopotamya'ya ve Asya'da Moğolistan'a ve Çin'e kadar yayıldı.

Nesturilik, Maniheizt ve Budist olan Uygurlar arasında yayıldı, ve 13. yy.da Marco Polo çoğu zaman Nesturî Türkmenlerden sözeder. İpek Yolu üzerinde en önemli medeniyet merkezlerinde Nesturiler yaşamaktadırlar:

"Tangut eyaletindeki Sa-chau (Sachion, Kansu'daki eski Tun-huang) şehrinin halkı kâfirdir. Aralarında, Nesturî Hıristiyan olan Türk (Türkmen), ve Müslümanlar da bulunur" (POLO-La:2).

"Çinçitalas eyaleti [herhalde Tun-huang ve Su-chau arasında ve biraz güneyde Ch'i-lien (Tengri) dağının içlerinde bulunur; muhtemelen, Türkçe İnci Talas] halkı üç kısma ayrılır, kâfirler, Müslümanlar, ve 'Türk olan' Nesturî Hıristiyanlar. Bu eyaletin kuzey hududuna yakın dağlarda asbest madeni damarları bulunur" (POLO-La:2, s. 58 ve Not: 3).

Nesturîler, 631 yılında Hıristiyanlığı Çin'e getirdiler, ve Şensi eyaletinin merkezi Sian-fu (eski Ch'ang-an)'da meşhur arkeolojik stela'yı diktiler. Bu yazıtta Çince ve Süryanice toplam 2000 harf ve işaret mevcuttur. Süryanice yazıtın sonunda oradaki Nesturîlerin başının adı, *Man Hanan İşua*, bir şahıs ismi olarak verilmiştir (EncyAm).

Tabii ki bu ifade tamamen Türkçedir: Aramca *Man Hanan İşua* < Türkçe *men hanın İsa* "ben kralımız İsa." Eski Uygur Türkçesinde İsa, Yişu şeklinde mevcuttur (UYG 299), ki bu diyalekt Aramcaya çok yakındır. İsa için kullanılan Türkçe *han* "kral, hükümdar" sözünü, daha sonraki bir Kuman ilâhisinde de görüyoruz (ÇaTL 116.20):

Ave Maria anamız / Seni söüp çin **han**-ımız
Barçadan üstün kötürdi / **han**-lık daçını keydirdi.

"Selâm! Meryam anamız / Seni sevip, hakikî **han**-ımız (İsa), seni Herkesin üstüne çıkardı (ve) / **Han**-lık (krallık) tacını giydirdi."

6. HAL - **İye Abarim** [< Türkçe **İye Abram** Efendi(miz) İbrahim"]
Adonay-yire [< Türkçe **Adın-Ay?** yer-i "Tanrının yeri"]

Tevrat'ta bu ifadeler çeşitli bölümlerde şöyle geçmektedir:

"Ve (Rab İbrahim'e) dedi: Şimdi oğlunu, İshak'ı, al, ve Moriya diyarına git, ve orada sana söyleyeceğim dağların biri üzerinde onu, ateş kurbanı için hazırla... Ve İbrahim sabah erkenden kalktı... ve (Beerşeba'dan) Allahın kendisine söylemiş olduğu yere gitti. İbrahim üçüncü günde gözlerini kaldırıp o yeri gördü" (Tekvin 22.2-4).

"Ve İbrahim o yerin adını **Adonay-yire** ('Rab görür') koydu; bugüne kadar denildiği gibi: 'Rabbin görüldüğü dağda'" (Tekvin 22.14).

"Ve onlar (Musa ve İsrail oğulları) Obot'tan göç ettiler, ve çölde Moab'ın önünde gündoğusuna doğru olan **İye-abarim**'de kondular. Ve oradan göç ettiler ve Zered vadisinde kondular" (Sayılar 21.11-12).

Yukarıdaki ifadelerden her iki yerin aynı veya birbirine çok yakın olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar hartalarda¹⁶ el Kerak'ın sekiz km. güney-güneybatısında gösteriliyorsa da, **İye-abarim**, Zered vadisinin güneyinde veya güneybatısında, Lût gölünün aşağı doğu sahilinde, eski Moab ülkesinde ve eski Edom (Seir) ülkesinin hemen kuzeyinde bir yerde olmalıdır. Burası Beerşeba'dan yaklaşık 60 mildir, ve günde normal 25 mil seyahatle, Hz. İbrahim'in üç günlük yürüyüşüne denk gelmektedir.

Bu ifadeler Türkçe de izah edilebilir: **İye Abarim** < Türkçe *İye Abram* "Efendi(miz) İbrahim"; ve **Adonay-yire** < Türkçe *Adın-Ay yer-i* "(Tanrı) Adın-Ay'ın yeri"; veya, < *Adın-Ay gör-e* "(Tanrı) Adın-Ay göre (görsün)."

7. HAL: -a/->/-> aleph (Elif)

Prof. Albright, Aramî >aleph harfini, kelime sonuna gelen bir harfi tarif olarak görür ve fonetik değerini -á ile ifade eder. Ona göre, İbranicede ve Fenike dilinde *ha* harfi tarifi ismin başına gelir¹⁷; fakat Aramî harfi tarifi?, Rumen dilinde olduğu gibi ismin sonuna gelir. İbranicede *hammelik*, 'melik (the king)' iken Aramcada *malk-â* 'melik (the king)' olur (AIAP 182).

Tabii biz bu görüşe katılmıyoruz, zira Albright farkında olmadan bize hakikî bir Türkçe gramer sentaksı ortaya koymaktadır, ki buradaki *malk-â* aslında *melik-ı* şeklinde okunacaktır. Yine tabii ki bu son-ek bir harfi tarif değil, üçüncü şahıs iyelik veya iyelik zamir ekidir. Meselâ, Türkçe '*İngiltere kral-ı*' ifadesinde -ı iyelik ekidir, fakat 'o, büyük bir asker, *kral-ı da büyük*' cümlesinde *kral-ı* kelimesi "onun kralı" anlamındadır, yoksa Albright'ın tezine göre, sadece "kral" anlamına gelmez. Burada -ı/> iyelik

¹⁶Bkz: Kraeling, Emil G., *Historical Atlas of the Holy Land*, Rand McNally & Company, U.S.A., 1959 (RandAHL), Harta V.

¹⁷Herodot'un çok dikkatli bir gözleminin yorumunu yaparak, Arapların da o zaman *ellal* harfi tarifini bir ön-ek olarak kullandığını ortaya çıkarıyoruz: "Araplar... Afrodit'e *Alilat* adını verirler" (Herod III.8), ki biz bunu şöyle yorumluyoruz: *al-el-t* "al-Tanrıça": Ar. *al*, harfi tarif, *el* "tanrı," ve -t, Sâmi dişilik eki.

zamidir. Her iki halde de bir harfi tarif mevzubahis değildir. Keza, Türkçede bir takdim yapılırken, meselâ "İşte Kral-ı" denmez, "İşte Kral" denir. Bizce, Aramcaki ʔaleph harfinin fonem değeri Türkçe "-ı" ya eşittir.

Wal mlk ʔ Melik Waʔel [Wal mlk-ı "Waʔel (ve onun) melik-i (Vologeses)"]

Bir para üzerinde bulunan eski bir Süryanî yazısı, ʔ (aleph) son-ek'inin, 3. şahıs iyelik zamir eki olarak kullanılışını çok güzel açıklar. Bu sikke, Partlar'a tâbi Edessa şehrinin valisi Waʔel adında biri tarafından herhalde efendisi Part kralı Vologeses III (hük. M.S. 148-192) için bastırılmıştı. Paranın yüzünde Vologeses'in resmi veya tasviri basılmış, arkasında da valinin kendi tasviri, adı olan ʔl (Wal), ve *mlk* kelimeleri basılmıştı (DrijOSI, Metin No. M1). Bugünkü teze göre, ʔ ekini harfi olarak kabul edip, bu Aramca ʔl *mlk* yazısını "Waʔel Melik; Kral Waʔel" şeklinde okumak büyük hata olurdu, zira tâbi bir vali veya hükümdar bu cürcti katiyen gösteremezdi. O halde *mlk* ifadesi valiye değil, paranın yüzünde resmi bulunan İmparator Vologeses'e ait olmalıdır. Öyleyse, doğru tercüme şöyle olmalıdır: ʔl *mlk* "(Vali) Waʔel (ve onun) melik-i (Vologeses)."

ʔlm ʔ ebediyet' [< Türkçe ölüm-e "ebediyet-e"]

Aramca ʔ (-a) son-ek'i, bu örnekte muhtemelen bir datif ek gibi kullanılmıştır. Bu, M.S. 2. veya 3. yüzyıla ait Süryanîce ʔlm kelimesi, Urfa'da, bir mozayik üzerinde bulunmuştur. Yazı, tam şekli ile Sâmi? *bet* ʔlm olup anlamı "ebediyet evi; mezar" olarak verilmiştir (DrijOSI, Text No. 45 I, Sıra 5). Her ne kadar *bet* ("ev, şehir") Sâmi ise de, ʔlm kelimesi Türkçe izah edilebilir: ʔlm veya olm-a < Türkçe ölüm-e "ölüme, öteki dünyaya, ebediyete."

8. HAL - snq [< Türkçe sunuk "kral"]

Anlamı verilmeyen bu Eski Süryanîce kelime, Dura-Europos'ta Hadad ve Atargatis mâbedinde bir adak taşı üzerinde yazılı bir cümle içinde geçer (DrijOSI, Metin No. 63/1-2). *Vlgš br snq* şeklinde yazılmış cümleyi biz şöyle okuyoruz ve tercüme ediyoruz: *Vlgš bar sunuk* "Vologeses, büyük kral," veya *Vlgš bin sunuk* "Vologeses, kral oğlu" (Drijvers, Arapça *bn* "oğul" kelimesini aynı anlamda *br* olarak okumuştur). *Vlgš* (Vologeses III) Part kralı, ve Türkçe *sunuk* "sunan kimse; kral, imparator." *Sunuk* kelimesini önceki bölümlerde, M.Ö. 4. yüzyıla ait bir Likya yazıtında *snk* şeklinde (Bölüm 12), ve Sumercedede *sangalsungu* ve Asurîcedede *sangu* şekillerinde keşfetmiştik (Bölüm 17 & 18).

Yukarıdakilerle birlikte, Adonay, YHWH, dtbry, gnzbr¹, Hamon-Gog, Hormah, PHT², yarekh gibi bir kısmı iki-dilli (bilingue) kabul edilebilecek diğer bazı Aramca kelimeler aşağıdaki Genel Aramca Lügatçe'de incelenmiştir. Burada, Aramca girişler, **kalın**, Türkçe transliterasyonlar *italik*, ve hakikî Arapça ve Farsça alıntı kelimeler normal harflerle gösterilmiştir:

GENEL ARAMCA LÜGATÇE

(Eski Süryanîce (Syriac), Neo-Hititçe, ve Tevrat'ta geçen bazı kelimelerle birlikte)

- an/-m* ikinci şahıs iyelik zamir eki (*Man Han-an İşua* cümlesinde). Bkz: 5. Hal.
- d(a)/-dl/-t* 3. şahıs tekil geçmiş zaman kipi. Bkz: *gurd(ı)*, PHT², *Hilariwanda*.
- m* Sâmi çoğul eki (3. Hal & 4. Hal).
- mš/-mıš* geçmiş zaman partisipi oluşturur (4. Hal).
- t* (*mıçr/maşer* "kiyâmet" kelimesinin sonuna gelen ek) "-*tel-de*" (4. Hal).
- abe/eb(u) (Arapça) baba. Bkz: 3. Hal.
- Adonay** Rab Tanrı [(1) < Türkçe **Ad-in-ay** "İsmin Ay," veya, mecazî anlamda, "Senin (ağıza alınmayacak ilâhi YHWH) adın semadaki ay kadar güzel"; veya (2) < Türkçe **Adına** "Tanrının Adına." Pfeiffer'e göre, anlamı 'Rabbim' olan Adonay kelimesi, ağıza alınmaması icap eden ilâhi YHWH ("Tanrı"; Gk. Kyrios) adının sadece sesli harflerle okunması idi (PfeifOT 94-95; AIAP 222)]. Keza bkz: YHWH.
- Adonay-yire** 'Rab görür' (Tekvin 22.14); Hz. İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban etmesi istenilen yer [Adonay yire: (1) < Türkçe (Tanrı) **Adın-Ay yer-i**; veya (2) < (Tanrı) **Adın-Ay gör-e** "(Tanrı) Adın-Ay göre (gör-sün)"]. Keza bkz: *İye-Abarim*, ve 6. Hal.
- ah/ak** (Oğuzca) beyaz, açık; saf (4. Hal).
- ahrm/ʔhrm/ekrem/kerim** (Arapça) [**ekrem** "pek cömert"; *hırm/kerim* "cömert; soylu, şeref ve izzet sahibi"]. Bkz: 3. Hal.
- Anath** Kenanî yazıtlarda geçen fırtınatansı Baal'in kız kardeşi (ALAP 197) [< Türkçe **Ana-iti** "Ana Tanrıça." Adı, Mısır âbidelerinde ve papirüslerinde geçer. Röliyeflerde, bir kalkan, bir muzrak, harp baltası, başında bir miğfer ile temsil edilir (EncyAm)].
- ane/analona** ona (2. Hal).
- Aram** İslâm kaynaklarında, Yakub'un kardeşi Esav (Esau)'ın diğer bir adı ['İmlik b. Lâvaz b. **İram**' (CahMCFE 48, Not: 60) "Amalek bin Elifaz bin Esav" (Tekvin)].
- Aram** İbrahim'in kardeşi Nahor'un torunu; ilk Urartu kralı olan bir Hurri prensi (bkz: Bölüm 16); (Nuh oğlu) Sam'ın oğlu.
- Arara(s)** Karkamış'ın Aramî kralı (M.Ö. 8. yy sonları) (LloEHPA 93) [Arara < Oğuzca *ar(ı)-iri* (< Türkçe **arığ-idi**) "saf tanrı"].
- arn-/arın-** arınmak, temizlenmek, kötü-lüklerden uzaklaşmak (3. Hal).
- Arpakşad** Sam'ın oğlu, Elâm, Aşur, Lud ve Aram'ın kardeşi [< Türkçe **Er-bek-Şad** "yiğit bey, (Batıda) hükümdar," veya "yiğit, memnun hükümdar": E. Türkçe *şad* "Batının hükümdarı" (ErOA), Farsça *şad* "sevinçli, memnun"].
- Aryk/ʔryk** Frye, Aramca ʔryk kelimesinin 'Arya veya Aryan' anlamına gelebileceğini söyler (FryHP 290, Not: 2) [ʔryk < Türkçe **arık** "saf, temiz, kutsal" (DLT; UYG; REDH). Keza, Oğuzca **Irık** "kutsal, mübarek," Çuvaşça *irik* "hür, serbest" (PaÇŞS 55), < Ana Türkçe *ıduk* "kutsal"].
- Aşur** Sam'ın oğlu (Tekvin 10.22) [aşur < ʔsur < Sur. Bu Sur kelimesi, Fırtına-tansı Teşub'un iki kutsal boğasından biri olan Hurric Seri (AKACT 292: diğer boğanın adı Hurri) kelimesinden gelmiş olabilir].
- ay** ay (2. Hal).
- Azitavadda bkz: ztvd.
- b-/bi- (Arapça, Farsça) nezdinde, katında,

yanında, içinde, ile. Bkz: 3. Hal, 4. Hal.
Ba'l bkz: *bol/Ba'l*.
Bar-çur Sam'al kralı, Bar-rekub'un büyük babası (GooBA.196) [Türkçe **Bar-çur** "büyük prens"].
Bar-rekub Sam'al şehir-devleti kralı [**Bar-Ragıb** "Büyük Ragıb (rağbet gösteren)"]. Diğer anlamları için, bkz: 2. Hal.
 Berodak-baladan Merodak-baladan veya Marduk Baliddin, Babil'in Kaldeli veya Aramî kralı (M.Ö. 721-710) (Tevrat, II. Krallar 20.12). [Berodak Baladan < **Marduk Bal-id-din** "Marduk, dinin önderi"].
bn ben (3. Hal).
 bn/bin (Arapça) oğul, oğlu (3. Hal).
bol-lol-lobol- ol!, olmak (2. Hal, 3. Hal).
bol/Ba'l tanrı. Bkz: 1. Hal; 3. Hal.
Bol/Ba'l/Bal (Ogurca **bal** < Türkçe **baş**) baş, önder, baş tanrı (Baal) (1. Hal; 2. Hal).
bol/bala genç, çocuk (3. Hal).
Boşeth 'Baal; utanç' (PfeifOT) [**Boş-eth** < Türkçe **baş-idi** "baş tanrı"].
br/bar büyük, iri (DLT) (2. Hal).
çur prens, kral, önder (UYG; ÇaTL 60). Bkz: *Bar-çur*.
dt/dâta düzeltmek, nizama sokmak (FryHP III). Frye, kelimenin İran menşeli olduğunu, Ermeniler, İbraniler ve Akkadlılar tarafından ödünç alındığını farzeder [**datha** < Ana Türkçe ***dasa** > Türkçe **yasa** "kanun" (UYG)]. Keza bkz: *dtbry*.
dtbry Saray yargıcı (Eski Farsçada *dâtabara*) (FryHP III) [**dâta-bar-y** < Türkçe **yasa-bar-ı** "kanun büyüğü"].
Eber İbrahim'in atası, Peleg'in babası (Tekvin 10.21) [**O-bir** "öbür"]. Keza bkz: Abram.
edg/(e)dg/edgü iyi (4. Hal).
edg/ıdug/ıdük kutsal, mübarek (4. Hal).
Eglon Moab kralı (Tevrat, Hâkimler 2.12) [**Türkçe oğlan**].
eth gök, Tanrı (PfeifOT 76-77). Tekvin'in "ilk cümlesinin Aramca'sında mevcuttu: "Başlangıçta Allah göğü (**eth**) ve yeri yarattı" [**eth** < *ith(i)* veya *is(i)* < Türkçe *i-si/idi* "sahip; tanrı, rab"]. Keza bkz: 1. Hal. **gabbetha** Yohanna İncil'inde geçen ve

"sırt, yüksek arazi" anlamına gelen Aramca bir kelime (AIAP 245) [gaba-beth < **gaba-ebet** "kaba yer, çıkıntılı yer": Sumerce-Türkçe *eb-et* "evler (şehir, yer)": *eleblev* "ev," ve *-et*, E-O Türk. çoğul eki].
gizzab^era Aramca *gnzbr* (Akkadca *gan-zabaru*) kelimesinin Süryanice şekli (BoART 28, Not: 27, J. Payne Smith'den).
gn *gnzbr* kelimesinde (Sum. **gin** "şekel, bir para birimi") [**gn** < Türkçe **gün/kün** "güneş; güneş gibi parlayan (para)"]. Bkz: *gnz*, *gnzbr*; ve Bölüm 17'de 1. Hal.
gnz 'hazinedar' anlamında, Mısır Elephantine papirüsleri'nde bulunur (BoART 73 ve Not: 31, Cowley ve Driver'den) [**kn-z'** > Türkçe **kün ıssı**, "**kün** (şekel-para) sahibi, efendisi; hazinedar"].
gnzbr 'hazinedar'; Eski Farsça *gan-zabara*; Akkadca *gan-zabaru* (BoART 28) [**gnzbr** < Türkçe **kün-ıssı-bar-ı** "**gün** (şekel) sahibi büyüğü; hazinedar (**kün-ıssı**) büyüğü: baş-hazinedar"].
grd(ı) 'köle işçi'; Eski Farsça *grda* (FryHP 76) [**Türkçe girdi/kırdı** "(taşları) kırdı, parçaladı; (taşları) kıran kişi"].
gwsky 'dinleyen': Mısır Aramca papirüslerinde bulunan bir kelime; Eski Farsça *gauşaka* 'dinleyen' (FryHP 127) [**Türkçe göz-gü/köz-gü** "ayna; görmeye yarayan şey veya kimse; bir gören"]. Bkz: 1. Hal.
Hamon-Gog Gog (ve) halkı: "Ve orada Gogu ve bütün halkını (adamlarını) gömecekler; ve oraya Hamon-Gog vadisi denilecek" (Tevrat, Hezekiel 39.11) [**hamoğ-n Gog** < **kamuğ-n Gog** < Türkçe **kamuğın Gog** "hepsi Gog (halkı)": Türkçe *kamuğ/kamuk/kamağ* "bütün, hep, umum, umumi" (ErOA; DLT; LevAŞN II), ve *-nl-n*, Türkçe genitif eki].
han han, hükümdar, kral (Aramca *Man Hanan İşua* "Ben hanın(ız) İsa" cümlesinde). Bkz: 5. Hal.
Hilaruvanda Urartu kralları Arğiştı (M.Ö. 790-765) ve Sardur II (764-735) tarafından yenilgiye uğratılan Neo-Hitit Malatya şehir-devletinin [Arami] kralı (ErEAUR 80-81) [Hilaruvanda: (1) < Türkçe **Kullar-övündü**; veya, (2) < Türkçe **O-lar-övündü** "onlar (krallarıyla) övündü"].

Horma 'topyekûn imha': "Ve Rab İsrailin sesini işitti, ve Kenanlıları ellerine verdi; ve onları ve şehirlerini tamamiyle yok ettiler; ve o yerin adı Horma ('topyekûn imha') konuldu" (Tevrat, Sayılar 21.3) [**Türkçe ur-ma** "vurma; yoketme"].
hlç/kalıç/kalıcı "kalan, kalıcı kimse, ebedi" (4. Hal).
hlç/kalık "kalan; ebedi" (4. Hal).
hım/kerim (Arapça) cömert, soylu (2. Hal; 3. Hal).
İşbak Hz. İbrahim'in Keturadan doğma oğlu (Tekvin); veya Yasubak/Aşbuk (Taberî ve CahMCFE) [**Türkçe Sü-beg** "ordu beyi"; veya **Öz-beg** "öz bey"; veya **Su-beg** "su beyi"]. Bkz: ToUTT 20-21.
İye Abarim Lût gölünün aşağı doğu kıyısında, Adonay-yire adındaki yerin aynı veya yakınında bir yer ([1] < İye-Abrm < *İye-Abram* "Efendi(miz) İbrahim," veya (2) < *İye-Abar-m* "Eberlerin efendisi": Türkçe *İye* (< Ana Türkçe *idi*) "efendi; tanrı," ve *Eber/Abar*, İbrahim'in atası, Peleg'in babası]. Keza bkz: *Adonay-yire*, ve 6. Hal.
Kaprabi Bit-Adini kralı Akhuni'nin bir kalesi (GooBA.164) [**Türkçe Kapu-rab-a** "Rabba giden kapı"; veya **Kapu-rab-a** "Kapı'nın tanrısı"].
kn/kün güneş; gün (3. Hal).
kş-/köş-/köç-/göç- göçmek, öbür dünyaya göçmek, ölmek (3. Hal).
ll- Aramca ön-ek, "için" (BoART 68) < Ar. *lli* "için" (REDH). Bkz: 3. Hal.
l/el (Arapça) harfi tarif (3. Hal).
laş-lulaş- ulaşmak, kavuşmak (4. Hal).
man/men "ben" (*Man Hanan İşua* "Ben hanın İsa" cümlesinde). Bkz: 5. Hal.
marah 'acılık' [**barah** < Türkçe **buruk** "acı"]. Bkz: 1. Hal.
Mat'ılu Agusi kralı (y. M.Ö. 743-740); Kuzey Suriye'deki Khalman (Halep) şehri başkentü idi (GooBA.191) [Mat'ılu < Türkçe **Metem-oglu** "Mada/Midas oğlu"].
mihçer/mahşer (Arapça) mahşer, kıyamet (4. Hal).
mihnet (Arapça) üzüntü, kaygı (3. Hal).
mlk/melik (Arapça) kral (3. Hal; 4. Hal).
mr/nür (Farsça) emir, bey, kral (2. Hal).
nm/nam (Farsça) isim, ünvan; şan ve

şöhret (2. Hal).
(lm) anlamı 'ebediyet' olan Süryanice bir kelime [**lm**] veya *olm-a* < Türkçe **ölüm-e** "ölüme, ebediyete"]. Bkz: 7. Hal.
on-lon-long- selâmete erişmek (4. Hal).
op/op Argu Türkçesinde, harman doğmek için koşulan öküzlerin ortasında bulunan öküz (DLT I, 34). Bkz: *opu*, ve 2. Hal.
opu/opu (Eski Uygurca) Mod. Türkçe **çark** < Farsça *çarh* "girdap, çark," gizli anlamıyla "felek, talih, kader" (UYG; REDH; KT). Bkz: 2. Hal.
Peleg/Bölüg Sam oğullarından birinin adı olup anlamı Tevrat'ta 'taksim' olarak verilmiştir (Tekvin 10.25) [**Türkçe pölüg/bölük/bölüg** "bölen (şey veya kişi); bölük, kısım"]. Bkz: 1. Hal.
perez/pürüz 'gedik, kusur, bozma' [perez < Türkçe **pürüz** (Farsça *pürz*) "engel, mâni"]. Bkz: 1. Hal.
PHT /*baktı* Asurice *paḫatu*, Akkadca *paḫatu* 'vali' (FryHP III, ve Not: 57, s. 307) [**Türkçe paḫtu/baktı** "bakan kişi; idareci"].
pol/bul- bulmak (3. Hal).
rkb/râgıb (Arapça) rağbet gören; istekli, talep eden (2. Hal).
rkb/râkib (Arapça) binici, süvari (2. Hal).
rkb/rakib (Arapça) rakip; bekçi; görüp gözeten Allah (2. Hal).
rp/rab (Arapça) tanrı. Bkz: 4. Hal.
s/isi sahip, tanrı (3. Hal).
Sam'al (veya **Y'dy**) Bar-rekub (Bar Ragıb)'ın şehri [**sm'al** < Türkçe-Arapça **ism-i el** "adı Tanrı"; ve *Y'dy* < Türkçe **İdi** "Tanrı; Tanrı (şehri)"]. Kelimelerin diğer yorumları için, bkz: Bölüm 14, 7. Hal.
Sanballat Artakserkses I zamanında Samaria valisi olup adı bir Elephantine papirüsünde (PfeifOT 819), ve Tevrat'ta (Nehemya 2.10-19, 4.1-2) geçer [**Türkçe-Farsça Can-Bulat** "ruhların kanştırı," veya **Can-pulad** "çelik insan": Türkçe-Farsça *can* "can, ruh," Türkçe *bulat!* "karıştırı" < *bula-* "yapıştırmak, karıştırmak" (KT; REDH); *Bulat*, Eski Uygur şahıs adı (UYG), ve Farsça *pulad* "çelik"].
Sangara M.Ö. 876 yılında Asurlu Aşurnaçirpal'a tâbi olan Karkamış kralı (GooBA.165) [**Türkçe sungur** "şahin"].

sn/sene (Arapça) yıl (3. Hal).

snq Eski Süryanice kelime [< Türkçe **sunuk/sunug** "sunan kişi, kral"]. Bkz: 8. Hal.

Suru Asurlularca bu adla anılan ve Habur ırmağı civarında yaşayan bir Aramî halkı (GooBA.163). Kelime, Fırtına-tanrısı Teşub'un iki kutsal boğasından biri olan Hurrice **Seri** (AkACT 292) adını akla getirmektedir [Seri/Suri < Türkçe **sarı** "sarı, sarımsın." Bu adın *Serial/Suria* "Seri'lerin ülkesi; Syria/Suriye" ifadesini doğurmuş olması ihtimalini Bölüm 15'te belirtmiş-tik].

Şuah Hz. İbrahim'in Ketura'dan doğma oğlu; veya Sukh/Şuħ (Taberî ve El-Cahiz) [< Türkçe *Sul/Şu* "Saka, İskit" (ToUTT 20-21)].

št/sit (Arapça) şöhrat (4. Hal).

Št/Šit Šit, Adem'in oğlu (4. Hal).

t-let- etmek, yapmak (3. Hal).

Tabal Tevrat'ta Tubal [muhtemelen, < *Tap-el* "tap tanrısı!"; veya *Tapi-el* "tanrı huzuru; tanrı mâbedi". Ar. el "tanrı"].

Tapheth 'Baal'in mâbedi' (PfeifOT) [< Türkçe **tap(ı)-idi** "huzur (mâbed) (ve) tanrı; tanrı mâbedi"]. Bkz: *Bozeth*, ve 1. Hal.

Urballa Asurî kaynaklarında eski Tyana kralı; Hitit hiyeroglif yazıtlarındaki Va-r(a)-pa-la-va (Gelb, EncyAm, 14, 173) [< Türkçe **Uri-bala** "erkek çocuk"].

ws/öz öz, kendi (3. Hal).

Yakub Esav'ın kardeşi [Yakub > Ya-kap

< Türkçe **Ayağı kap!** veya **Ayak-kap** "ayağımı yakala!". Tevrat yazarı da aynı anlamı vermiştir: "Ve ondan (Esav'dan) sonra kardeşi doğdu, ve onun eli Esav'ın topuğunu tutuyordu; ve onun adı Yakub ('topuğu tutan') konuldu" (Tekvin 25.26)].

yareh/yaruk Arapça 'tarîh' teriminin membaı olan bu İbranice *yarexlyareh* "ay" kelimesinin (ToTU 2), Aramcadan geçtiği aşikârdır [< Türkçe **yaruk**, Dobruca-Kırım Türkçesi *cark* (ÜIDKT 47) "ışık, aydınlık; parlak": Türkçe *yaru-* "parlamak, ışıldamak," ve *-k*, isim yapan Türkçe ek].

YHWH (Yahve, Yehova, Gk. *Kyrios*) 'Tanrı' anlamına gelen bu Aramî harflerle yazılan kutsal isim ağza alınmaz, onun yerine *Adonay* "Rabbim" kelimesi telâffuz edilirdi (ALAP 222) [muhtemelen, < Türkçe *yavulyabu* veya *yabgu/yapgu* "prens; yapan, yapıcı; Tanrı," ki *yap-* fiilinden isim yapan *-gu* eki ile oluşmuş eski bir kelimedir].

z/izi (< Ana Türkçe *idi*) tanrı (3. Hal).

Zimran Hz. İbrahim'in Ketura'dan doğma oğlu; veya Zamiran (Taberî) [< **Sabiran** "Sabirler, Subarlar": *-an*, Farsça çoğul eki].

ztvd/izi-tovdı (Azitavadda) y. M.Ö. 730 yılında yaşamış bir Neo-Hitit? (eski *Adana-Dnny*) kralı; adı, *ztvd* veya *aztvd* şeklinde yazılmıştır [z-t-v-d veya a-z-t-v-d > 'z't'vd' veya az't'vd' > *ızı tvdı* < Türkçe **İzi toğdu** veya **İdi toğdı** "tanrı doğdu"].

"Pers İmparatorluğunun büyük bir kısmında, kral ile tebaası arasında anlaşabildikleri dil Aramca idi."

G. Cameron (BoART 18)

BÖLÜM 20

AKAMEN (AKAMANIŞ) ARAMCASININ ÇÖZÜMÜ

Bu bölümde, İran'ın eski başkentlerinden biri olan Persepolis'te bir hazine dairesinde keşfedilmiş ve Akamen kâtip veya bilginleri tarafından yazılmış bazı yazıtlarla temsil edilen bir Aramca diyalekt üzerinde inceleme yapacağız. Mamafih, önce Aramîler ve dillerinin bugünkü durumu hakkında biraz daha bilgi edinmenin faydalı olacağına inanıyoruz.

Ghirshman'a göre Aramca, M.Ö. 1. binyıldan itibaren yaygın bir dil halini almıştı. Şam, Hama ve Sam'al gibi küçük krallıklar kuran Aramîler, Batı İran'a kadar Yakın-Doğu'nun her tarafına yayıldılar. Asurluların devleti zamanında Aramî dili ticarete ve hatta konuşma dili olarak yaygın biçimde kullanıldı. Çivi yazısı ile birlikte aynı zamanda Aramî alfabesi de kullanılıyordu. İran'da Akamen (Ahamen/Akamaniş) Sülâlesi kurulduğu sıralarda, Aramca Mısır'dan Hindistan'a kadar bilhassa resmî yazılarda kullanılan uluslar-arası bir dil durumuna gelmişti. Sonuçta, her ne kadar Elâm'da [çivi yazısı ile] Elâmca ve Babil'de Babilce yazılıyorsa da, bütün İran resmî daireleri Aramca kullanıyorlardı (GhirIR 163).

Bu bölümde inceleyeceğimiz Aramca yazıtları bizzat tetkik eden ve kendi tercümelerini yapmış olan Raymond A. Bowman da, Aramcanın Asur krallarının saraylarına girdiğini, bu dili kullananlar üzerinde herhangi bir fâtihi milletin zorlaması olmadığını, keşfedilen Aramca yazıtların çoğunun Aramî hatta Sâmi olmayan topluluklar tarafından yazılmış olduğunu, Aramca dilinin eski uygarlıklarda kolayca kabul gördüğünü, Asurî ve Neo-Babil imparatorluklarında ticaret ve diplomasi dili olduğunu yazar (BoART 16).

PERSEPOLİSTE BULUNAN ARAMCA DİNİ (RİTÜEL) METİNLER

Professor Erich F. Schmidt¹ idaresinde yapılan arkeolojik araştırmalarda

¹ Bkz: Erich F. Schmidt, *Persepolis*, I (1953), ve *Persepolis*, II (1957), Oriental Institute

keşfedilen ve yeşil çakmak taşına benzer taştan (chert taşından) yapılmış havan, havan eli ve tabak veya kâse üzerine mürekkep ile yazılmış M.Ö. 5. yüzyıla ait standart ifadeleri içeren Aramca yazıtlar ilk defa Cameron² ve Bowman (BoART) tarafından incelenmiş ve tercüme edilmiştir.

Bowman, tercümesinde şu standart metni kullanmıştır:

Kale'nin .... (merasimi?) nde,³ seğan⁴ (W) yanında, (X) kullandı bunu (obje'yi), hazinedar (Y) nin yanında (ve) yardımcı-hazinedar (Z) önünde. Yıl'ın 'şkr'ı (tarih).⁵

Cameron'nun formülü biraz değişiktir:

... kalesinde, sgn' W'nin elinde, X yaptı bu havan'ı (havan elini/tabakı). Hazinedar Y'ye, yardımcı-hazinedar Z'nin yanında, bir hediye(dir). Yıl ...

Formüllerde X baş aktör (yüksek rütbeli bir subay, komutan) olup, bu dinî törende fiili işleyen kişidir. Törende tabiatıyla bir baş-rahip [sgn] (W), ve hediye için teslim alan hazinedarlar (Y/Z) hazır bulunmaktadır.

Bizim formülümüzü, metinlerde geçen ve yukarıdaki her iki araştırmacıdan farklı yorumladığımız önemli kelimeleri inceledikten sonra vereceğiz. Bu kritik kelimeler, açılışta kullanılan *prkn*, *srk*, *byrt*, *byrtn*, ve *byrt'* kelimeleri, 'bd veya 'pd, 'bdw fiili, ve kapanışta verilen tarihten önce gelen 'şkr kelimesi, bize yanlış tercüme edilmiştir. Hatta bazı, Türkçe olduğu çok aşikâr olan *Alp*, *Plg* gibi fiili yapan kişi (komutan) adları yanlış yorumlanmış, bazı kelimelerin sonuna gelen -' (-a) harfi de, diğer bütün İranist ve Semitistlerin yaptığı gibi, harfi tarif muamelesi görmüştür. Diğer taraftan, çoğu ön-ek olan birçok ifadeler, meselâ Arapça 'm, veya Farsça b, z'yr kelimeleri, Cameron ve Bowman tarafından çok güzel yorumlanmıştır.

Dinî metinlerin tercümelerinde en büyük ağırlığı oluşturan bu kritik kelimeleri aşağıda inceleyeceğiz:

AÇILIŞ KELİMELERİ

byrt', *byrt*, *byrtn* 'kale' [byrt-ı "hediyesi"; bir-ti "verdi," bir-tin "verdin"]: Açılış cümlesinin ikincisi olan kök ifade en fazla *byrt'* şeklinde olup, bazen *byrt* (Metin No. 46), ve tek bir örnekte *byrtn* (Metin No. 77) şeklinde

Publications, The University of Chicago (SchPERS).

² George G. Cameron, SchPERS I'de.

³ Soru işareti Bowman'a aittir (BoART 19).

⁴ Buradaki s harfi aslında Tsade (s) harfidir.

⁵ Burada (ve) hariç, parantez içindekiler değişkenleri gösterirler.

⁶ BoART 39 (Cameron, SchPERS II, 55b'de).

görülür. Bowman ve Cameron, kelimeleri "kale" olarak tercüme etmişlerdir. Halbuki, *byrt'* hemen E-O Türkçe kök *bir-/bér-* "vermek" fiilini aklımıza getirdi. Ve, *byrt'*, *byrt/bir-ti* "verdi," ve *byrtn/bir-tin* "verdin," kelimeleri de açıkça bu fiilden oluşan 3. ve 2. şahıs geçmiş zamanı ifade etmektedirler. Göktürkçede *brti* "verdi" kelimesini aynen görüyoruz.⁷ Böylece, standart cümlede, baş aktör'ün (X) işlediği 'bd veya 'pd, 'bdw fiilinden başka bir ikinci fiilin daha mevcudiyetini ortaya çıkarmış bulunuyoruz.

Her ne kadar, *byrtn* "verdin" ve *byrt(i)* "verdi" ifadelerinin mevcudiyeti tercümemizin doğruluğunu gösteriyorsa da, *byrt'* kelimesinde iyelik ekini oluşturan 'aleph harfinin mevcudiyeti ilk nazarda yorumumuza şüphe düşürmüştü. Fakat, *byrt'* kelimesinin kökü olan *bir-/bér-* "vermek" fiilinden türediği aşikâr olan ve anlamı "bir vergi türü" olan benzer bir Türkçe *birt/byrt'*⁸ kelimesi imdadımıza yetişti, ki biz buna "hediyeye" anlamı verdik. Böylece *byrt'* (*birt-i*) kelimesini "(onun) hediyesi" olarak tercüme ettik.

Bahsi geçen *byrt* veya *byrt'* kelimelerinden önce, ilk açılış kelimesi olarak *b-prkn*, *b-hst*, ve *b-srk* ifadelerinden biri gelir:

prkn ["Burhan (Buda)"]: Bowman tarafından '(haoma-) ezme merasimi' diye tercüme edilen bu kelime bize hemen *Sakyamuni* Burhan (Sanskritçe *Sakyamuni Buddha*) ifadesini hatırlattı. Burhan ifadesi, Doğu Hunları,⁹ Uygurlar,¹⁰ ve Türk-Moğollar¹¹ (Tartarlar) dahil eski Budistlerce bazen sadece *Sakyamuni* adıyla anılmıştır. Özellikle Türkçe şekli olan *Sogomon* veya *Şogomon*, dinî metinlerde geçen *Şyqm'n(t)* veya *s'qm'n(t?)*¹² kelimesine çok yakındır. Sonuç olarak söyleyebiliriz ki bu metinlerde, Türkçede Buda karşılığı olarak kullanılan kelimeyi *p*-diyalekti ile yazılmış '*Purkan*' şekliyle görüyoruz, ki bu ifade Türkçede *Furkan*¹³ şeklinde de yazılmıştır. Zaten, Buda'nın M.Ö. 563-483 yılları civarında yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu *Şyqm'n(t)* ifadesinin geçtiği iki metnin (No. 57 ve 67) yazıldığı tarihler Bowman tarafından M.Ö. 462 ve 476 (veya 455) olarak tahmin edilmiştir, ki bu Buda'nın ölümünden yaklaşık bir çeyrek asır sonrasına tesadüf

⁷ ErOA, Tonyukuk Yazıtı: Ty II:B3.

⁸ UYG; DLT I, 341, ki burada Kaşgarî kelimeyi *bért* şeklinde yazar fakat *byrt/birt* şeklinin daha doğru olduğunu söyler.

⁹ *Chü-loman* dağı [Sakyamuni dağı] (ÖgHİ 633) veya Hami yakınındaki *Shih-lom-an* dağı (ÖgHİ 635).

¹⁰ *Şakimun* (UYG 216); '*Hangumuz tengri tengrisi maitri Burkan*' "Hanımız tanrı tanrısı geleceğin Buda'sı" (Turfan Metinleri IV.47, ÇaTL).

¹¹ '*Sogomon Barhan*' (POLO-Ma II.2, III.23: "Buda dininin kurucusu"); '*Sakyamuni Burkan*' (POLO-La:3); '*Aziz Sakyamuni*' (POLO-La:7 ve s. 255, Not: 1: "Moğol ünvanı *Burhan* 'ilâh', Sanskritçe *Budha* 'Aydınlatan'). Burhan kelimesi, Arapça Burhan/Bürhan "delil, ispat, [Tanrının] delili" ifadesinden de gelmiş olabilir.

¹² Metin No. 67 (Resim 20-b), ki burada sondaki "t" harfinin zor okunduğu *sqmn(t?)* ifadesi *bsrk* kelimesiyle beraber bulunur.

¹³ Kaşgarî de bazen bu formu kullanmıştır (DLT).

etmektedir. Yani, bu metinlerde *Sogomon* veya *Sakamuni* adında Buda dinine mensup bir aristokratın mevcudiyetini düşünmek hiç te imkânsız görünmüyor. *Prkn* "Burhan" kelimesi, Bowman'ın verdiği 54 adet metinde bulunur. Bunlar arasında tarihi itibarıyla en eski olanı Metin No. 4 (kitabımızda: Resim 19-a), Büyük Dara'nın oğlu Kserkses zamanında yazılmış olup tarihi M.Ö. 476/475'e, yani Buda'nın ölümünden sadece yaklaşık sekiz yıl sonrasına aittir. Bowman'ın şu sözü burada hakikaten yerindedir: "Bu *prkn* kelimesi Aramca'da ilk defa görülmektedir" (BoART 74).

hst '? [hešt "Sekiz (Cennet)"]': Açılış kelimelerinden biri olan *hst* (Metin No. 36) ifadesi *sekiz-cennet*¹⁴ anlamında kullanılmış olmalıdır. Fars. *be-* "için, ile, yanında, vasıtasıyla" ve Farsça *hešt* "sekiz" elemanlarından oluşmuş olan *b-hst/be-hešt* ifadesini mecazî anlamda "Sekiz (Cennet/Uçmak) için" diye tercüme ettik. *Sekiz uçmak* tâbiri sonraki tarihlerde Türk yazarları tarafından kullanılmıştır. Meselâ, Yunus Emre şöyle der (TiYED 90):

Göklere haber oldı yir gök şâdılık (sevinç) toldı
Eydürler 'Ahmed [Hz. Muhammet] geldi bezendi sekiz uç-
mak.'

Mitolojide, genelde yedi, sekiz (ve dokuz) sayıları kutsal sayılmıştır. Kökleri belki Sumer uygarlığına dayanmaktadır. Prof. Kramer'e göre, Sumerlilerin yedi baş tanrıları vardı (KraHBAS 13): Bunlar herhalde, Ana-Tanrıça *Ki* "Arz" (veya Ninhursag), Gök-Tanrısı ve *Ki*'nin oğlu *An*, Hava-Tanrısı *Enlil*, Bilgelik Tanrısı *Enki*, Ay Tanrısı *Nannar* (veya *Sin*), Güneş-Tanrısı *Utu*, ve Aşk-Tanrısı *İnanna* (İştar) idi. Bunlara, çok önemli Savaş-Tanrısı (veya Tanrıçası?) *Ningirsu*'yu da ekleyebiliriz. Ekseriya *Bel/Baal* ile eş tutulan Tanrı *Enlil*'in yerini Babil'in özel tanrısı *Marduk* almıştı.

Bir Sumer mitolojik şiiri, sekiz rakamının kutsallığına işaret etmektedir: Ana Tanrıça *Ninhursag*, Sumerlilerin *Dilman* dedikleri tanrıların yaşadıkları 'cennet'te, 'sekiz bitki' yaratır. *Enki* bunları yiyince Ana Tanrıça ona beddua eder ve *Enki*'nin sekiz organı hastalanır. Yine Ana-Tanrıça, *Enki*'yi ölümden kurtarmak için sekiz şifa-verici tanrı yaratır (KraHBAS 19).

srk 'âyin' [şerik "Tanrının dostu"]': Üçüncü açılış ifadesi olan *bsrk*, 'be-' ön-eki ile bizce Arapça *şirk* "Allah'a ortak koşma" veya *şerik* "(Allah'ın) şeriki, dostu" kelimesine tekabül eden Aramca *srk* elemanlarından oluşmuştur. Burada ihsas edilen *şerik* herhalde *Burhan-Buda* (*prkn*) olmalıdır. Metin No. 54'te kelime *şryk* (Bowman *srwk* okuyor) olarak yazılmıştır ki bu *şerik* kelimesine daha yakındır.

¹⁴ Budist düşünce çerçevesinde de bu sekiz rakamı önem taşır. 'Yüksek Sekiz-kat Hayat Yolu' kuralları içinde şunlar sayılır: doğru görüş, doğru niyet (karar), doğru söz, doğru hareket, doğru yaşama, doğru gayret, doğru düşünce, ve doğru temerküz (EncyAm).

RESMÎ MEMUR ADLARI

Dinî merasimde bulunan resmî memurlar şunlardır: baş rahip (*sgn*), [baş] veznedar (*gnzbr*'), ve yardımcı [baş] veznedar (*ʔsgnzbr*')

sgn [Türkçe *isigen* "rahip; baş rahip"]': Aramca *sgn* veya *segan(u)*, Akkadcada anlamı 'otorite sahibi bir kişi; vergi tahsildarı?' olarak verilen *šakn(u)*¹⁵ kelimesinin aynıdır. Biz *sgn* kelimesini 's'gen > *isi-gen* şeklinde okuduk, ki bu kelime Orta Türkçe *tengri-ken*, *tengri-gen*¹⁶ ("Tanrıya tapan (bilgin)") kelimesinin aynıdır; sadece, *tengri* kelimesinin yerini, onun genelde batıda kullanılan sinonim'i olan *isi* (< *idi* "tanrı") almıştır. Kelimeyi, *içigen* şeklinde de okumak mümkündür. Burada *içi* "efendi, sahip, koruyucu ruh" anlamında Yakut Türkçesinde muhafaza edilmiştir. Böylece, dinî âyinleri¹⁷ idare eden kişinin adı olan *isigen* kelimesini "rahip-bilgin; magus (Magian); baş rahip; bahşı" anlamında kullanacağız. Herodot, 'magus' (Magian) adını verdiği Pers rahiplerinden söz etmiştir (Herod I.131-132).

Bu arada, Aramca papirüslerde geçen *sgn wmr*' *wdyn* ifadesinde "segan, efendi ve hâkim" olarak yapılan tercümesi¹⁸ yerine, biz daha anlamlı şu transliterasyonu ve tercüme yapabiliriz: *sgn, wmr*' *wdyn* > *isigen, emîr e(d)-din*¹⁷ "isigen (baş-rahip veya hâkim), din'in başı," ki burada *wmr/emîr* "baş, reis," ve *dyn/din* "din" Osmanlıca kelimelerdir.

Metinlerdeki bazı ilginç *isigen* adları, Türkçe kök kelimelere Farsça -*dad* (-verdi, -yarattı; -dan doğmuş") ekinin Türkçeleştirilmiş şekli olan -*dat* eklenmesiyle oluşmuştur. Meselâ, *Ama-dat*¹⁹ (*ʔmdt*) "Ana (Tanrıça) yarattı." Bu tür sofistike alıntı kelimeler, Horasan'da, İran'da, ve Anadolu'da daha sonra kurulan Müslüman Türk devletlerinde bilginler ve yüksek memurlar tarafından kullanılmıştır.²⁰

gnzbr' 'hazinedar' [> Türkçe *gün-ıssı-bar-ı* "baş-hazinedar"]': Bowman'ın 'hazinedar' anlamında tercüme ettiği Aramca *gnzbr*' (Akkadca *ganzabaru*) ifadesi, iki kelimedenden oluşmuştur: *gnz*²¹ ve *br*'. Birinci ifadeyi

¹⁵ BoART 26 (C. H. W. Johns'dan). Bu kelime Bölüm 18, 4. Hal'de incelenmiştir.

¹⁶ DLT III, 377; UYG.

¹⁷ Asil âyin adı Metin No. 52'de görüyoruz, ki biz bu metni, (*ʔdwt ʔlp* (*bd shr*) *znh*) *b'yn bg* (be-âyin *bügü*) "(Dost Alp öptü kâsenin özünü) büyü âyini'nde" diye tercüme ettik. Bowman bu ifadeyi *r'yn bg* "iyi bir saadetin (arzusu içinde)" diye tercüme etmiştir.

¹⁸ BoART 26, ve Not: 12.

¹⁹ Nyberg (*Religionen*, s. 70, 74) bu *Ama* ifadesini Mithra dininde mevcut olan bir tanrının adı, *Ama* "kudret," olarak izah etmiştir (BoART 72, Not: 13).

²⁰ Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk, Siyasetname'sinde şöyle yazar: "Emirlere ve Türklere, *Hüsâm üd Devle* "Devletin kılıcı," *Seyf üd Devle* "Devletin (süvari) kılıcı," v.s. gibi ünvanlar, yüksek sivil memur ve valilere ise *Amîd-ül-Mülk* "Devletin direği," *Nizam-ül-Mülk* "Devletin nizamı," v.s. gibi ünvanlar verildi" (NizBG 40.32).

²¹ Mısır Elephantine papirüsleri'nde bulunan bir kelime olup, Cowley ve Driver buna "hazinedar" anlamı verilmesini teklif etmiştir (BoART 73 ve Not: 31).

şöyle analiz ediyoruz: *gnz* < *gn-z* < Türkçe *gün/kün ısı* "gün/güneş (şekel-güneş gibi parlayan gümüş para) sahibi; hazinedar," ki burada *gün/kün* bizim Sumerce *gin* kelimesinin aynıdır. İkinci kısımda ise *bar-ı* ifadesi, Türkçe *bar* "büyük, iri" (DLT), ve *-ı* iyelik ekinden oluşur. Böylece, *gnzbr* > *gün-ısı-bar-ı* "gün (şekel-para) sahibi büyüğü: baş-hazinedar."

'*fgnzbr*' 'yardımcı hazinedar' [*fi-gnzbr*] 'yardımcı baş-hazinedar': Aramcada ilk defa görüldüğünü söyleyen Bowman bu kelimeyi '*pgnzbr*' şeklinde okumuş ve 'yardımcı hazinedar' diye tercüme etmiştir. Biz kelimeyi '*fgnzbr*' yahut '*f-gnzbr*' veya '*fi-gnzbr*' şeklinde okuduk, ki burada *fi* ön-eki Arapça "-de, içinde, içre, [yerine]" anlamlarına gelir ki '*fgnzbr*', '*fi-gnzbr*' ifadesini "yardımcı baş hazinedar" olarak tercüme edebiliriz.

METİNLERİN BAŞ AKTÖRÜ

Herhalde yüksek askerî aristokrasiyi teşkil eden ve Aramca dinî metinlerde esas fiili veya fiilleri yapan kişilerin adları, '*bd*' fiilinden hemen önce ve *isigen* (*sgn*) kelimesinden sonra gelir. Bu şahıs adları genelde Türkçedir: '*lp* (*Alp*), '*plg* (*Bilge*), '*lp plg* (*Alp Bilge*), '*rdm* (*Erdem*), ve '*kl* (*Kal* veya *Kalı*) gibi. Ayrıca '*plg*' kelimesi aynı anlamda demonstratif isim olarak kullanılmıştır: '*Krwt / plg* (*Krwt* bir *bilge*²²) "bir bilge olan *Krwt*" gibi.

Metinlerde bulunan bu Türkçe şahıs isimlerini daha sonraki tarihî Türk adlarında buluyoruz: *Bilge Tonyukuk*, *Türk Bilge Kağan*, üç Uygur kağanı *Külüg Bilge I*, *Külüg Bilge II*, *Alp Külüg Bilge* (AlpUT 20-21), *Bilge Nuçur*,²³ *Sengün Bilge*²⁴, ve, *Alp Er Tong-a* (Afrasiyab), *Alp Bagatur*,²⁵ *Alp Tigin*,²⁶ ve Selçuklu hükümdarı *Alp Arslan*, *Dündar Alp*,²⁷ *Kaya Alp*,²⁸ *Gök Alp*.²⁹

Türkçe-Farsça sentaksla yapılan diğer isim örnekleri verebiliriz: *Trdt* <

²²BoART, Metin No. 19. Bu ifadeyi Bowman "bir *Krwt*, tümen komutanı" şeklinde tercüme ediyor. Aslında ifadeyi "Krwt (o ki) bir bilge" diye tercüme etmek daha doğru olur, zira, gelecek bölümde göreceğimiz gibi Akamen Elâmcasında bu Aramca / "bir" işaretine tekabül eden bir *hu-bir-ri* kelimesi vardır (Bölüm 21, 10. Hal) ki biz bunu "o bir, o biri" diye okuduk. Her ne kadar kitabımızın İngilizcesinde (DiWEWOL), Aramca / işaretini biz genelde sıfat veya zarf ("bir, bir defa") olarak kullandıysak ta bu kitapta işareti genelde "o biri ki, (adında) biri" veya "(o ki) bir" anlamında kullanacağız.

²³[Veya, belki *Bilge Ong-Çur*], yaklaşık M.S. 840 yılında Karahanlı Sülâlesi kağanı (ToUTTIG 431).

²⁴Çingiz Han'ın beşinci atası Baysungur Doğşın'ın yeğeni (MGT:47, 52).

²⁵Yaklaşık 927 yıllarında Bulgar Türklerinin kralı (RasIT 93).

²⁶Samaniler devrinde Horasan baş-komutanı ve valisi, Gazneli Mahmud'un devletini kuran kişi (NizBG 27.3 ve 46.22-24).

²⁷İlk Osmanlı padişahı Osman'ın amcası (MünecOT I, 52).

²⁸Osman'ın üçüncü atası (MünecOT I, 52).

²⁹Oğuz Türklerinin atası mitolojik Oğuz Han'ın oğlu.

Tarı-dat "Tanrı-verdi," '*rdt* < *Er-dat* "(bir) yığit verdi; erden doğmuş" gibi.

FIİL veya FİİLLER

'*bd*, '*pd*, '*bdw* 'kullandı?; yaptı?' [> Türkçe *öpd*, *öptü*]: Birkaç şekilde yazılan bu kelime, genelde baş aktör'ün isminden hemen sonra gelir. Bowman bu kelimenin tek fiil olduğunu yazmışsa da biz, *bryt* ("birti, verdi") kelimesinin yeni yorumuyla bir fiil daha bulmuş olduk. Bu ikinci '*bd*, '*pd*, '*bdw* fiilinde, bir komutan kendi verdiği hediye, bir dinî törenin ulviyeti içinde öpmektedir. Kelimenin bilhassa '*bdw* (> *öbdü*) şekli çok açık Türkçedir. Bir metinde (No. 134, Resim 22-b) '*bt* şeklinde yazılmıştır. Bowman kelimeyi "kullandı" olarak tercüme ederken şu mantıklı sözleri de söyler: "Tarif edilen fiilin herhangi bir vermekle ilgisi olmadığına göre, bu Aramca fiil kendi normal 'kullandı' anlamında yerini pek bulmuyor. Eğer, söz konusu komutan bir havan veya havan elini hakikaten kullanmışsa, bu önemli fiili yapanın bir rahip olmaması hayret vericidir" (BoART 35).

HEDİYE EŞYALAR: *hwn*, *shr*, '*bšwn*

Metinlerin üzerlerine yazıldığı eşyalar da üç çeşittir: *hwn* "havan," '*shr* "tabak, kâse" ve '*bšwn* "havan eli." *hwn* (*havan*) ve '*bšwn* (*be-sâ-van* "ezmek için") (BoART 47) Farsça kelimelerdir. Diğer '*shr* (*saħar* veya *çaħar*), Türkçe *sagır* "içerisine şarap konulan söbü bir kap" (DLT I, 406) olabilir, ki bu Sum. *saħar* "bir çeşit kap" (Tuna, DeiSL'den) kelimesine çok yakındır (Bölüm 17). Farsçada da *sagar* "içki kâsesi" (REDH) anlamına gelir. Bu kelimeler bazen Aramca akuzatif şekillerinde, '*shr*' (No. 19) ve '*bšwn*' (No. 13, 15, 29) olarak doğru sentakslarıyla yazılmıştır.

Türk diyalektlerinde normal olan *y* > *ç/ç* ve *t* > *ç/c* ilişkileri göz önünde tutulursa, Aramca '*shr* ve Sum. *saħar* kelimeleri ile Türkçede mevcut birçok isim ve sıfatlar arasında ilişki kurulabilir. Meselâ. *tagar* "kap, çanak" (LeVAŞN II); "torba, dağarcık, çuval" (DLT); *yogrı* "çup, tabak" (DLT); *yogur*- "yoğurmak"; *çokra-çoğra*- "kaynamak; fokurdamak" (DLT).

METİNLERDE GEÇEN BAZI İLGİNÇ KELİMELER

gll 'taş' [*gll* > *kelle* "kelle, kafa; bir kaya parçası, taş"]: Bizce bu *gll* kelimesi Farsça *gulüle* ("yün yumağı, yumru") kelimesinden türemiş olabileceği Farsça-Türkçe *kelle* kelimesinin aynıdır.

zy 'o ki ... dir' [*özi* "özü, kendisi"]: Genelde eşya adlarını takiben ve *gll* kelimesinden sonra gelen bu Aramca *zy/zi* kelimesi, Türk. *özi* kelimesinden

başka bir şey değildir. Böylece, meselâ *hwn zy gll³⁰* (*havan öz-i kelle*) "havan özü (mayası) taş" veya sadece "taştan yapılmış bir havan." Göktürkçede *özi* kelimesini aynen şu cümlede buluyoruz: *'inim Kül-Tigin özi ança kergek boldi'* "küçük kardeşim Kül-Tigin, özü (kendisi) böylece yok oldu (öldü)" (Kt:D30).

znh, dnh 'bu' [*znh, dnh* > *öz-ni, öd-ni* "özünü, kendisini" (akuz.)]: Bowman'ın işaret zamiri olarak verdiği bu iki kelime birbirini tamamlar, zira, *znh* (*özi-ni*) ve onun eş-anlamlısı *dnh* (*ödi-ni*) kelimeleri aynı olup iki diyalekti temsil ederler: *öz*, ve Ana Türkçesi *öğ*, ki ikisi de Orta Türkçe'de "öz, kendi" anlamlarında mevcuttur. Böylece, şu Aramca cümleyi yazabiliriz: *'bd hwn znh > öptü havan özünü* "havan'ın bizzat kendisini, öptü."

[*bs/bz, bzy* > *beze(k)* "süs; süsleyen"; *bzky* > *bezek-i* "süs: süsleyeni"]: Süslü taşlardan yapılmış hediye eşyaları tasvir etmek için kullanılan isim ve sıfatlar, Türkçe *beze-* ("bezemek, süslemek") fiilinden türemişlerdir: Ana isim/sıfat *beze-k* "süs; süslenmiş, süslü" (pasif), ve *bezeg/bezek* "süsleyen, nakşeden" (aktif). Bir metinde aktif hali, iyelik zamir şekliyle *bzky rb* (*bezek-i Rab* "süsleyeni Tanrı") ifadesinde görüyoruz (Metin No. 5). Diğer *bs* (*tzgbs* "dizilmiş süs" (Metin No. 1)), ve *bz, bzy* (No. 91, 92, 112, 116) şekillerinde kelimeyi *-k* sessiz olmak üzere *beze* "süs; süslü" şeklinde okuyoruz. Meselâ, Metin 116'da *phrprn 'bd hwn zy gll zy bz* [*Pir-Aparın öbdi havan(-ı) özi kelle özi beze(k)*] cümlesini, "*Bir-Aparın* (Abar'ın Biri) özü süslü taş olan havan(ı) öptü" şeklinde tercüme edebiliriz.

[*hşyn-pyn* > *okşayın beni*]: *hşyn-pyn, hşyn-pn* (*okşayın peni*) (No. 11, ve 101) kelimeleri, hediye eşyaların yapıldığı güzel desenli taşları şiirsel bir Türkçe ile tarif ederek sıfat rolünü yüklenirler. Böylece, Metin No. 11'deki, *Kşbr 'bd 'bšwn zy gll hşyn-pyn* [*Küç-Bar(ı) öbdi be-sâ-van(-ı) özi kelle okşayın-beni*] cümlesini "*Küç-Bar(ı) öptü havan elini, özü 'okşayın-beni' taşı*" veya "*Küç-Bar(ı) özü 'okşayın-beni' taşı olan havan elini öptü.*"

[*hşyn-hwyn* > *okşayın koyun*]: Diğer bir şiirsel Türkçe sıfat, Metin No. 74'te bulunmaktadır. Buradaki ifadede taşın güzelliğini tarif ederken, "okşayın koyun" yani, "clinizde fazla tutmayın, okşadıktan sonra hemen yerine bırakın" ikazı yapılmaktadır.

[*şkr* "şükür"]: Bowman'ın tercüme etmediği, Cameron'un "hediye" anlamını verdiği bu kelime bizce, Ar. *şukr*, Türkçe *şükür* "Tanrıya şükür" ifadesinden başka bir şey değildir. Esasen, Müslüman olsun, Hıristiyan, Musevî, Budist veya Zerdüşî dinine mensup olsun herkesin, bir dinî âyin veya tören sonunda söyleyeceği en uygun söz bu "şükür" kelimesidir.

[*prn* > *Apar-ın* "Abarın/Avarın"]: İranistlerce *farnah* "arzu edilen bir şey" diye yazılan ve tercüme edilen bu kelimeyi (BoART 83), biz *Parn* > *Parın* < Türkçe *Aparın* (*Abarın*) "Avar kavminden" şeklinde yorumladık.

³⁰ Bowman'a göre 'havan, o ki (bir) taşdır' (BoART 68).

Birçok şahıs isimlerinde bulunmaktadır: *Bg-prn, Dry-prn, Wh-prn* veya *Whw-prn, Wnr-prn, Ws-prn, Mz-prn, Mnr-prn, Mtr-prn, Phr-prn, Şş-prn*.

Parni veya *Aparni* kavmi, Kafkasya'da eski Dahi topluluğunun bir parçasını, ve daha sonra İran'da kurulan Part İmparatorluğunun esas unsurunu teşkil ediyordu. Bütün bu halklar, klâsik yazarlara göre İskitlerin akrabaları idiler (FryHP 73, 162). Bu bölümdeki dinî metinlerden de anladığımızı göre, *Aparni* veya *prn/Aparın* unsurları, M.Ö. 5. yüzyılda Akamen İmparatorluğu içinde de ordu aristokrasisinin önemli bir parçasını oluşturuyorlardı. Abarlar daha sonra Orta Avrupa'dan Uzak-Doğu'ya kadar olan sahalarda büyük faaliyet gösterdiler. Göktürk yazıtları (ErOA, Kt:D4) onları *Pr* (*Apar*) adıyla, *Purm* (Purum: Anadolu, Bizans?) yakınında gösterir. Büyük Türk tarihçisi Prof. Z. V. Togan, *Aparn* ismini *Baran*³¹ kavmine bağlarsa da, Türkçe *-an* veya *-in/-ın* ekinin, *Tokş-in* (Tukhsi), *Suvarin* (Suvar/Subar), *Karkin*,³² ve *Argın* gibi eski Türk kavimlerinin isimlerinde bulunduğunu göstermiştir (ToUTTIG 29).

STANDART METİN

Bizim kendi formülümüz, biri *byrt* (*birti*) "verdi," ve diğeri *byrt* ("(onun) hediyesi" ifadeleri ile iki şekilde olacaktır:

Burhan-Buda (*prkn*) [veya (Tanrının) şeriki (*srk*/şerik) veya Sekiz Cennet (*hst*/heşt)] için, (*X*) verdi (veya: onun hediyesi). İsigeni (*sgn*) "baş-rahibi") *W* elinden, komutan *X* nesne'yi öptü, baş-hazinedar *Y* yanında ve yardımcı baş-hazinedar *Z*nin bir adım önünde. Şükür! (Allah'a). Yıl ...

Sadece bir tek metinde, *byrtn* "(sen) verdin" kelimesini görüyoruz (Metin No. 77). Buradaki 'sen' ifadesi normal olarak hediye veren komutanı gösterebileceği gibi, ulvî ve gizli bir manada, veren kişi Tanrının kendisi de olabilir. Bu halde Metin 77'yi şöyle tercüme edebiliriz:

Burhan (Buda) için (veya: vasıtasıyla), sen (*Er-tüpüm X*) verdin (veya: Sen (Tanrı) verdin). İsigeni ("baş-rahibi") Mitra-dat elinden, *Er-tüpüm* (*X*) havan eli(nin) özünü öptü.

Öyle görünüyor ki, bu dinî merasimlerde, Akamen imparatorluğunun ordu aristokrasisini oluşturan yüksek rütbeli subaylar (*X*), savaşa gitmeden önce Tanrı önünde son görevlerini yapıyorlardı.

³¹ ToUTTIG 47, 189, 190. Togan'a göre, İskitler ve Dahi Türk, fakat Partlar İranlı idiler.

³² ToUTTIG 401, Not: 29b; 413, Not: 105.

FONETİK DEĞERLER

[^ʔaleph = a, ae, ao/o, veya sessiz (sıfır); veya -a/-i/-i]: Aramca ^ʔaleph (ve ^ʕaiyn) harfi, Persepolis'te bulunan Aramca kelimelerin etimolojileri üzerinde önemli rol oynar. Bowman'a göre, ^ʔaleph harfi, ^ʔtb^c ("tabı; sikke") kelimesinde olduğu gibi, sessiz harflerden oluşan bir kelime kümesinin başında sunî olarak kullanılmıştır (BoART 63, 113-114). Metinlerin tercümelelerinden çıkardığımız sonuca göre, hakikaten bunu Akamen Aramacasında genel bir kural olarak kabul edebiliriz, ve şuna işaret edebiliriz ki, ^ʔaleph, ve ^ʕaiyn, saf Aramca (Türkçe) olmayan alıntı kelimelerin başlarında sessizdir: ^ʔškr (Ar. *şukr*) "şükür," ^ʔf (Ar. *fî*) "için; [yanında, yardımcı]," ve ^ʕyd (Ar. *îd*) "bayram," ^ʕm (Ar. *malme'a*) "ile"; ve Farsça ^ʔdwst "dost" kelimelerinde olduğu gibi. Fakat saf Aramca olan, ^ʔlp (Türkçe *Alp* "cesur"), ^ʔrdm (Türk. *Erdem* "fazilet"), ^ʔm(dt) (*ama* "ana") gibi kelimelerde, baştaki ^ʔaleph sesli olup genelde "a" veya "ae" sesini, bazen de ^ʔhšyn-pyn (*okşayın beni*) (Metin No. 11 ve 101) ve ^ʔhšyn-hwyn (*okşayın koyun*) (Metin No. 74) ifadelerinde olduğu gibi "o" fonemine yakın bir ses verir.

Kelimenin sonunda, Aramca ^ʔaleph (-a/-) bir son-ek olarak Türkçe 3. şahıs iyelik eki -ı ye tekabül eder. Daha önce söylediğimiz gibi, Bowman (BoART 67) ve Albright bu son eki bir harfi tarif kabul etmişlerdir.³³

Yine bizim gözlemimize göre, Aramca ^ʔaleph kelimenin sonunda 3. şahıs iyelik zamir eki olarak, ^ʔsgn^ʔ (*isigen-i*) "onun baş-rahibi" ifadesinde, ve akuzatif olarak, ^ʕbdw ^ʔbšwn^ʔ (*öbdi* ^ʔbšwn-ı) "havan eli-ni öptü" (Metin No. 15, Resim 20-a) cümlesinde kullanılmıştır.

[^ʕaiyn = o, ö; veya sessiz (sıfır)]: Gk. omikron, İbranice a(h)yin ve Arapça *ayn/ayın* harflerine tekabül eden Aramca ^ʕaiyn, alıntı kelimelerde sessizdir: ^ʕyd (Ar. *îd*) "bayram," ^ʕm (Ar. *ma*) "ile," ^ʕyr (Farsça *zir*) "küçük, aşağı" örneklerinde olduğu gibi. Fakat "a" ile başlayan Farsça *âyin* kelimesine tekabül eden Aramca ^ʕyn kelimesinin, alıntı olmasına rağmen, genizden hemen hemen sessiz bir a-sesi ile telaffuz edilmesi gerekir. Osmanlıcada da, alıntı kelimelerde baştaki ^ʕaiyn sessizdir, kelime ortası veya sonlarında atılmadığı zaman hafif kesme şeklinde söylenir.³⁴ ^ʕaiyn, Aramca kelimelerde seslendirildiği zaman kendi normal fonemi olan o ile birlikte ö sesini de verir: ^ʕbdw > ^ʕöbdü "öptü" kelimesinde olduğu gibi.

[h = i, h]: "h" harfi, alıntı Arapça ve Farsça kelimelerde h sesi verir: *hwn/havan*, *hst/hešt* "sekiz," *mah* "moon," *sph*³⁵ *sispahi* gibi. Aramca veya Aramca sentakslı kelimelerde ise i sesi verir: *šm-h* > *ism-i* "(onun) ismi," *d-nh* > (*ö*)*d-ni* "özünü," *z-nh* > (*ö*)*z-ni* "özünü" kelimelerinde olduğu gibi.

[h = k, g]: "h" harfi, ^ʔhšyn-hwyn > Türkçe *okşayın koyun* ifadesinde k sesi, Farsça alıntı *hzyd* > *güzide* ("seçkin, en iyi") kelimesinde g sesi verir.

[p = p, b; v]: Aramca "p" harfi, *pryk* > *vuruk/vurgu* ("bir ezme, parçalama aleti") kelimesinde v sesi, normal olarak çoğu kelimelerde aynı p sesini verir: *Purkan* (prkn), *pilge* (plg), *peni* (pyn), *papa* (pp), *Apar-ın* (prm) ve *Patu* (pt) gibi. Bu Aramca p-diyalekti, *Burhan*, *bilge*, *beni*, *baba*, *Abar-ın* ve *Batu* kelimelerinde normal Türkçe b-diyalektine tekabül eder.

[s̄ (Tsade) = s, ç, ş; z]: M harfinin sağa yatık şekliyle 3 rakamına benzeyen bu harfe Bowman "s" (Gk. Samek) fonemi verir. Genelde s̄ (Tsade) harfi ts/ç fonemine sahiptir. Aynı işaret Kenan alfabesinde (M.Ö. 13. yüzyıl) Şin harfine tekabül eder (AIAP 192), ki bu da ş fonemini temsil etmelidir. Bu düşünceyle biraz serbest hareket ederek, "s̄" harfi için, *sgn*³⁶ (*isigen*), *sph* (*sispahi*), *dwst* (*dost*) kelimelerinde s; *srk* (*şirk/şerik*) kelimesinde ş; ve tek bir örnekte, *bš* (*tzgbš*) kelimesinde z fonemini kullandık: *bš* > *beşe* > Türkçe *beze(k)* "süs, süslü, nakışlı."

[sin/şin "š" = ş; s]: Aramî alfabesinde W harfine benzer bir işaretle yazılan ve İbranicede sin/şin adı verilen š harfi ş ve s fonemine sahiptir. Böylece, "š" harfi için, ^ʔškr (*şukr* "şükür") ve ^ʔhšyn-pyn (*okşayın beni*) kelimelerinde ş; ve *šmh* (*ism-i*), ve *šn(t)* (*sene(t)* "seneler") kelimelerinde s fonemini kullandık.

[w = v; u/o, ü]: "w" (Wav) harfi, ^ʔbšwn (*be-sâ-van* "havan eli"), ve *hwn* (*havan*) kelimelerinde v; ^ʔdwst (*dost*) ve ^ʔhšyn-hwyn (*okşayın koyun*) kelimelerinde o; ^ʕbdw (^ʕbdü "öptü"), ve *kwtk* (*köp-ütik* "çok yanık renkli (koyu)") ve *nqwr* (*nökür* "asker, subay, memur") kelimelerinde ü fonemine dönüşür. Bir komutan ismi olan ^ʔrywhw (*Er-Yavku* "Er-Yavgu") kelimesinde ise, her iki "v" ve "u" transliterasyonu mevcuttur.

[y = i, e, y]: "y" harfi, *byrt* (*bîrti* "verdi"), *zy* (*özi* "özü"), *hzyd* (*güzide*), *yd* (*îd* "bayram") kelimelerinde i; ^ʔhšyn-pyn (*okşayın beni*), *bzy* (*beze(k)* "süs") kelimelerinde e sesini; ve ^ʔhšyn-hwyn kelimesinde y sesini alır.

METİNLERİN TERCÜMESİ

Bowman'ın verdiği 163 Aramca metinden 30 adedini biz tekrar tercüme ettik. Takdim ettiğimiz ilk transliterasyon, bir değişikliğe işaret etmemişsek, aynen Bowman'ınki gibidir. Tabii, Bowman'ın İbranî alfabesi yerine biz Latin harflerini kullandık. Her metinde geçen kelime ve sentakslar bölümün sonundaki Lügatçe'de izah edilmiştir:

³³ Keza bkz: Bölüm 19, 7. Hal.

³⁴ Ergin, TDEK 353, 358-359; H. R. Battersby, RRA 103.

³⁵ Metin No. 27: bir komutan ismi olan *Trsph* (*Tarı-Sipahi*) "Tanrı Sipahi" kelimesinde.

³⁶ Bu kelimedede s̄ harfine ç fonemi de verebiliriz. Bu halde kelime *sgn* > *çogan(?)* "havan kesen; kurbanı icra eden" anlamına gelebilir, veya *sgn* > *içigen* şeklinde de okunabilir, zira, *isi* (< Ana Türkçe *îdi*) kelimesi Yakut Türkçesinde *iççi* "sahip, koruyucu ruh" anlamında mevcut olmuştur (ÖgTM 68).

Metin No. 1 - *şrk, byrt*³⁷, *tzgbs/tzgbz*

(1) *bşrkbyrt*³⁷ *lyd* *mdt* *sgn*³⁷ (2) *mbwš* *bd hwn zy gll* (3) *tzgbs* *m*
bšwn znh (4) *lyd dtmtr gnzbr*³⁷ *škr* (5) *šnt* *///* *///* *||*

Bu metin³⁷ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

(1) *be-şerik, birt-i. l-yed Ama-dat isigen-i*, (2) *mbwš öbdi havan(ı) özi kelle* (3) *tizig-beze(k) ma be-sâ-van özi-ni* (4) *l-yed Dat-Mitra gün-ıssı-bar-ı. şükür.* (5) *sene(t) ///* *///* *||*

"(1-4) (Tanrı) şeriki (Buda) için, hediyesi. Hocası (İsigeni, Tengri-geni) *Ama-dat* ("Ana-verdi") elinden, *mbwš*, özü sıra sıra dizilmiş (tizig) süslerle bezenmiş taş (kelle) olan havanı, havan eli ile birlikte özünü, baş-hazinedar *Dat-Mitra*'nın yanında öptü. Şükür! (Allah'a). (5) *Sene(ler) 7* (Kralın 7. yıllarında)."

Metin No. 4; Resim 19-a - *rtdt* (Ortu-dat)

(1) *bprkn byrt* (2) *lyd mtrdt sgn*³⁸ (3) *rtdt* *bd* *bšwn* (4) *zy gll* *škr* (5) *šnt*-

Bu metin³⁸ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

(1) *be-Burkan, bir-ti.* (2) *l-yed Mitra-dat isigen-i*, (3) *Arta-dat öbdi be-sâ-van* (4) *özi kelle. şükür.* (5) *sene(t) -*

"(1) Burhan (Buda) için, verdi. (2) İsigeni *Mitra-dat* ("Mithra'dan doğma") elinden, (3-4) *Ordu-dat*, özü taş (olan) havan elini öptü. Şükür! (Allah'a). (5) *Sene(ler) 10(?)*."

Metin No. 5; Resim 19-b - *prkn, byrt*³⁹, *bzky*

(1) *bprkn byrt*³⁹ *lyd mtrpt sgn*³⁹ (2) *Gtwhy* *bd hwn znh zy gll* (3) *bzky*³⁹

³⁷BoART 71 (Levha 2). Bowman'ın tercümesi: "(1) Kale âyininde, *segan* Ama-dâta yanında, (2-5) *mbwš*, havan eli ile .... taştan yapılmış bu havanı, hazinedar Dâta-Mithra yanında kullandı. Yıl 7'nin *škr*1."

³⁸BoART, Levha 2. Bowman'ın tercümesi (BoART 76): "(1) Kalede (haoma) ezme merasiminde, (2) *segan* Mithra-pâta yanında, (3-5) Arta-dâta taş bir havan elini kullandı. Yıl 10(?)'ün *škr*1."

³⁹Bowman bu kelimenin zor okunduğunu söyler, ve *b-prk* "ezme (merasimi)'nde" diye okur ve tercüme eder. Bizce, kelimenin ikinci harfi, Sıra 1'deki "p" harfine hiç benzemiyor,

rb *l qdm mhd*⁴⁰ *fgnzbr*⁴⁰ (4) *škr šnt* -

Bu metin⁴⁰ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

(1) *be-Burkan, birt-i. l-yed Mitra-Patu, isigen-i*, (2) *Kut-ök-i öbdi havan(-ı) özi-ni özi kelle* (3) *bezeki rab l kadem Mah-dat fi-gün-ıssı-bar-ı.* (4) *şükür. sene(t) -*

"(1) Burhan için, hediyesi. İsigeni Mitra-Batu elinden, (2-3) *Kut-ök-i*, süsleyeni Tanrı⁴¹ (olan) bir taştan (yapılmış) havanı(n) özünü, yardımcı baş-hazinedar Mah-dat'ın bir adım önünde öptü. (4) Şükür (Allah'a). *Sene(ler) 10(?)*."

Metin No. 11 - *hšyn-pyn*

(1) *bşrk byrt*⁴² *lyd* *mdt* (2) *sgn*⁴² *kšbr*⁴² *bd* *bšwn* (3) *zy gll* *hšyn-pyn*
(4) *lyd dtmtr gnzbr*⁴² *škr* (5) *šnt* - *///* *///*

Bu metin⁴³ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

(1) *be-şerik, birt-i. l-yed Ama-dat* (2) *isigen-i, Küç-Bar(ı) öbdi be-sâ-van(-ı)* (3) *özi kelle okşayın-beni* (4) *l-yed Dat-Mitra gün-ıssı-bar-ı. şükür.* (5) *sene(t) - ///* *///*

"(1-4) (Tanrı) şeriki (Buda) için, hediyesi. İsigeni *Ama-dat* elinden, *Küç-Bar(ı)*, özü 'okşayın-beni' taşı⁴⁴ olan havan elini, baş-hazinedar *Dat-Mitra* yanında öptü. Şükür! (Allah'a). (5) *Sene(ler) 16(?)*."

ve aslında "z" harfini (I) göstermektedir, ve üçüncü harf "k" ve ve son harf te "y" veya "v" harflerini temsil eder. Böylece kelime *bzk-y(?)* ("süstü, süsleyeni") okunmalıdır.

⁴⁰BoART, Levha 2. Bowman'ın terc.: (BoART 77): "(1) Kalede (haoma) ezme merasiminde, *segan* Mithra-pâta yanında, (2-3) *Gâthâ-vahya(?)*, büyük bir ezme (merasimi)'nde bu taş havanı, yardımcı-hazinedar Mâh(a)-dâta önünde kullandı. (4) Yıl 10(+?)'ün *škr*1."

⁴¹*bezek-i Rab* "süsleyeni Tanrı." Veya, *bezek-i rab* "süsü büyük, süsü çok."

⁴²Biz *Krbr* değil, *Kšbr/Kšbr* şeklinde okuduk, ki Bowman da bu ihtimali kabul ediyor.

⁴³BoART, Levha 4. Bowman'ın tercümesi (BoART 83): "(1-5) Kale âyininde, *segan* Ama-dâta yanında, *Krbr* koyu renkli ... taştan yapılmış bir havan elini, hazinedar Dâta-Mithra yanında kullandı. Yıl 16(?)'nın *škr*1."

⁴⁴Bu şiirsel ifadeler, hediye eşyaların yapıldığı taşların özellikleri hakkında biraz durmamızı gerektiriyor. Taşlar bir çeşit saf olmayan çakmak taşı (*chert*) olarak tarif ediliyorsa da (BoART 44), bunların Anadolu'daki *onyx* tipi, veya Orta Asya'da, Karakaş, Yarkent, ve Kaşgar ırmakları vadilerinde bulunan Nefrit sınıfı yeşil yeşim taşı olmaları mümkündür, ki bunlar çakmak taşları tiplerinden (sertlik 7.0) çok daha yumuşak (5.5) olduklarından işlenmeleri kolaydır. Tarif edilen 'chert' tipi taşların işlenmeleri ise hemen hemen imkânsızdır.

Metin No. 13 - 'bšwn' pyrḳ

(1) bprkn byrt' lyd mtrpt (2) sgn')rtwn 'bdw hwn zy gll (3) 'bšwn' pyrḳ znh lyd dtmtr gnzbr' (4) zy bhrhwtý qdm mhdt 'fgnzbr' (5) 'škr šnt - III III //

Bu metin⁴⁵ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

(1) be-Burkan, birt-i. l-yed Mitra-Batu (2) isigen-i, Er-Toğan öbdü havan-(i) özi kelle (3) be-sâ-van(-i) pir-uk özi-ni l-yed Dat-Mitra gün-ıssı-bar-ı (4) özi bhrhwtý kadem Mah-dat fî-gün-ıssı-bar-ı. (5) şükür. sene(t) - III III //

"(1-4) Burhan (Buda) için, hediyesi. İsigeni Mitra-Batu elinden, Er-Toğan, özü taş (olan) havanı (ve) 'ezen bir alet' (olan) havan elinin özünü, aslı (özü) Archosia'lı (bhrhwtý) olan baş-hazinedar Dat-Mitra yanında (ve) yardımcı baş-hazinedar Mah-dat'ın bir adım önünde öptü. (5) Şükür! (Allah'a). Sene(ler) 18."

Metin No. 15; Resim 20-a - 'bdw

(1) bprkn byrt' (2) lyd mtrpt sgn' (3) hwmtd / 'bdw (4) 'bšwn' znh lyd (5) dtmtr gnzbr' (6) 'škr šnt (7) - III III //

Bu metin⁴⁶ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

(1) be-Burkan, birt-i. (2) l-yed Mitra-Patu isigen-i, (3) Kavim(?) -dat o biri ki öbdü (4) be-sâ-van(-i) özi-ni l-yed (5) Dat-Mitra gün-ıssı-bar-ı. (6) şükür. sene(t) (7) - III III //

"(1) Burhan için, hediyesi. (2) İsigeni Mitra-Batu elinden, (3-5) Kavim(?) -dat (adında) biri (/), havan elinin özünü, baş-hazinedar Dat-Mitra yanında öptü. (6) Şükür! (Allah'a). Sene(ler) (7) 19."

Metin No. 18 - shr "kâse"

(1) bsrk byrt' lyd mtrk sgn' (2) bgpšt / 'bd shr znh rb / (3) lyd bgpt gnzbr' qdm mzddt (4) 'fgnzbr' 'škr šnt 19

Bu metin⁴⁷ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

(1) be- şerik, birt-i. l-yed Mitra-Öki isigen-i, (2) Beg-Pasti o biri ki öbdi sagır-ı özi-ni rb bir (3) l-yed Böğü-Patu gün-ıssı-bar-ı, kadem Mazda-dat (4) fî-gün-ıssı-bar-ı. şükür, sene(t) 19.

"(1) (Tanrı) şeriki (Buda) için, hediyesi. İsigeni Mitra-Öki elinden, (2-4) Beg-Bastı (adında) biri, bir büyük kâsenin özünü, baş-hazinedar Böğü-Batu ("bilge-savaşçı") yanında (ve) yardımcı baş-hazinedar Mazda-dat'ın bir adım önünde, öptü. Şükür! (Allah'a). Sene(ler) 19."

Metin No. 19 - / plg "(o ki) bir bilge"

(1) b ... byrt' lyd (2) mtrk sgn' krwt / plg (3) 'bd shr' znh lyd (4) bgpt gnzbr' zy bhrhwtý (5) 'škr šnt (20)

Bu metin⁴⁸ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

(1) be- ... birt-i. l-yed (2) Mitra-Öki isigen-i, Kara-at(?) (o ki) bir pilge (3) öbdi sagır-ı özi-ni l-yed (4) Böğü-Batu gün-ıssı-bar-ı özi bhrhwtý. (5) şükür. sene(t) 20

"(1-4) .... için, hediyesi. İsigeni Mitra-Öki elinden, bir bilge (olan) Kara-at(?), kâsenin özünü, aslı Archosia'lı olan baş-hazinedar Böğü-Batu yanında öptü. (5) Şükür! (Allah'a). Sene(ler) 20."

Metin No. 29

(1) bsrk byrt' (2) lyd mtrk sgn' (3))rtbrwn 'bd (4) 'bšwn' zy b't (5) 'škr šnt (6) III //

⁴⁵BoART, Levha 4. Bowman'ın tercümesi (BoART 85): "(1-4) Kalede (haoma) ezme merasiminde, segan Mithra-pâta yanında, Arta(?) -wân, bu taş havanı (ve) ezici bir alet olan havan elini, Archosia'da bulunan hazinedar Dâta-Mithra yanında (ve) yardımcı-hazinedar Mâh(a)-dâta önünde kullandı. (5) Yıl 18'in 'škr'ı."

⁴⁶BoART, Levha 5. Bowman'ın tercümesi (BoART 87): "(1) Kalede (haoma) ezme merasiminde, (2) segan Mithra-pâta yanında, (3-5) Haoma-dâta (adında) biri, bu havan elini, hazinedar Dâta-Mithra yanında kullandı. (6-7) Yıl 19'un 'škr'ı."

⁴⁷BoART, Levha 6. Bowman'ın tercümesi (BoART 91): "(1) Kale âyininde, segan Mithraka yanında, (2-4) Bago-paušta (adında) biri, bu büyük tabağı, hazinedar Baga-pâta yanında (ve) yardımcı-hazinedar Mazda-dâta önünde kullandı. Yıl 19'un 'škr'ı."

⁴⁸BoART, Levha 7. Bowman'ın tercümesi (BoART 92): "(1-4) (Kalenin) .... nde segan Mithraka yanında, tümen komutanı olan Krwt (adında) biri, bu tabağı, Archosia'da bulunan hazinedar Baga-pâta yanında kullandı. (5) Yıl 20'nin 'škr'ı."

Bu metin⁴⁹ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

(1) *be- şerik, birt-i. (2) l-yed Mitra-Öki isigen-i, (3) Artı-Abar-ın öbdi (4) be-sâ-van(-i) özi bet (5) şükür. sene(t) (6) 5.*

"(1-2) (Tanrı) şeriki (Buda) için, hediyesi. İsigeni *Mitra-Öki* elinden, (3-4) *Artı-Abarın* ("mükemmel Abar"), özü 'kıрма' (*bet*) olan (kırmaya yarayan) havan elini öptü. (5) Şükür!. Sene(ler) (6) 5."

Metin No. 36 - *hst* (heşt) "Eight (Heavens)"

(1) *bhst byrt lyd wnrprn sgn Šwrty šmh / 'bd hwn znh (2) lyd bgpt gnzbr qdm mzdštr 'fgnzbr 'škr šnt llllll*

Bu metin⁵⁰ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

(1) *be- Heşt, birt-i. l-yed Wnrprn isigen-i, Sürti ism-i o biri ki öbdi havan(-i) özi-ni (2) l-yed Bögü-Patu gün-ıssı-bar-ı kadem Mazda-eş-tr ft-gün-ıssı-bar-ı. şükür. sene(t) 7.*

"(1-2) Sekiz (Cennet) için, hediyesi. İsigeni *On(g) Er-Abar-ın* ("Abarın iyi yiğiti") elinden, *Sürdi* isminde biri, baş-hazinedar *Bögü-Batu* yanında (ve) *Mazda-Eş-Tr*⁵¹ yardımcı baş-hazinedar'ın bir adım önünde havanın özünü öptü. Şükür! (Allah'a). Sene(ler) 7."

Metin No. 43

(1) *bprkn byrt lyd (2) 'rywhš sgn (3) 'rdm / 'bd shr znh (4) br lpty 'tb'n lll lll lll (5) lyd bgpt gnzbr zy (6) bhrhwt y 'škr šnt (7) - lll*

Bu metin⁵² şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

⁴⁹BoART, Levha 8. Bowman'ın tercümesi (BoART 100): "(1) Kale âyinde, (2) *segan* Mithraka yanında, (3-6) Arta-bar-vâna bir şarap(?) havan elini kullandı. Yıl 5'in 'škr'." Bowman bu havan elinin başının 3.2 cm. çapında olduğunu bildirir.

⁵⁰BoART, Levha 9. Bowman'ın tercümesi (BoART 106): "(1-2) Kalenin *hst*'inde, *segan* Vinda(t)-farnah yanında, *Šwrty* adında biri, bu havanı, hazinedar Baga-pâta yanında (ve) yardımcı-hazinedar Mazda-Çithra önünde kullandı. Yıl 7'nin 'škr'." Aram alfabesinde *d* ve *r* benzer olduklarından, Bowman'ın *wndprn* kelimesini biz *wnrprn* olarak okuduk.

⁵¹*Mzdštr* adı için Lügatçe'ye bakınız.

⁵²BoART, Levha 11. Bowman'ın tercümesi (BoART 112): "(1-2) Kalede (haoma) ezme merasiminde, *segan* Araya(t)-vahuş yanında, (3-7) Artama (adında) biri, 9 (şekels?) para kıymetinde bu büyük tabağı, Archosia'da bulunan hazinedar Baga-pâta yanında kullandı. Yıl 13(?)'ün 'škr'." Okunması zor olan bu *Artama* veya *Artm* kelimesi kolayca *Ardm* (Erdem)

(1) *be- Burkan, birt-i. l-yed (2) Er-Yahşı isigen-i, (3) Ardama o biri ki öbdi sagır-ı özi-ni (4) bar l-piti tabı-n lll lll lll (5) l-yed Bögü-Patu gnzbr özi (6) bhrhwt y şükür. sene(t) (7) - lll.*

"(1) Burhan için, hediyesi. (2) Hocası (İsigeni) *Er-Yahşı* ("iyi yiğit") elinden, (3-6) *Erdem* ("fazilet") (adında) biri, kâğıt para? (*piti*) dengi (*bar*) 9 baskı? (*tabı*) olan kâsenin özünü, aslı Archosia'lı olan baş-hazinedar *Bögü-Batu* yanında öptü. Şükür! (Allah'a). Sene(ler) (7) 13(?)."

Metin No. 46 - *byrt*

(1) *bsrk byrt (2) lyd 'rywhw (3) sgn rtr / 'bd (4) hwn 'm 'bšwn znh (5) lyd bgpt gnzbr (6) 'škr šnt - lll l*

Bu metin⁵³ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

(1) *be- şerik, bir-ti. (2) l-yed Er-Yvku (3) isigen-i, Ortu-Barı o biri ki öbdi (4) havan(-i) ma be-sâ-van(-i) özi-ni (5) l-yed Bögü-Patu gün-ıssı-bar-ı. (6) şükür. sene(t) - lll l.*

"(1) (Tanrı) şeriki (Buda) için, verdi. (2-5) Hocası (İsigeni) *Er-Yvku* (*Er-Yabgu*) elinden, *Ortu-Barı* ("ordu büyüğü") (adında) biri, havan eli ile havanın özünü, baş-hazinedar *Bögü-Batu* yanında öptü. (6) Şükür! (Allah'a). Sene(ler) 14(?)."

Metin No. 48 - *hzyd* (güzide)

(3) *sgn, bhyy (4) plg 'bd shr (5) znh hzyd bzy(?) (6) ....*

Bu metin⁵⁴ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

(3) *isigen-i, Ba(?)yan (4) Pilge öbdi sagır-ı (5) özi-ni güzide beze(k)?*

"(3-5) İsigeni .... (elinden), *Bayan Bilge*, güzide süslenmiş kâsenin özünü öptü."

okunabilir.

⁵³BoART, Levha 12. Bowman'ın tercümesi (BoART 116): "(1-6) Kale âyinde, *segan* Araya(t)-vahuş yanında, *Rtr* (adında) biri, havan eli ile bu havanı hazinedar Baga-pâta yanında kullandı. Yıl 14(?)'ün 'škr'."

⁵⁴BoART, Levha 13. Bowman'ın tercümesi (BoART 119): "(2-5) *segan* ...., tümen komutanı *Bhyy*, bu .... tabağı kullandı. (6) ....."

Metin No. 52 - b-*yn* bg "büyü-efsun âyininde"

(1) *bprkn byrt¹ lyd* (2) *rywhš sgn² dwst* (3) *lp (bd shr³) znh b⁴yn* (4) *bg lyd bgpt gnzbr⁵* (5) *zy bhrhwt⁶ škr* (6) *šnt == III III III*

Bu metin⁵⁵ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

(1) *be- Burkan, birt-i. l-yed* (2) *Er-Yahşı isigen-i, Dost* (3) *Alp öbdi sagır-ı özi-ni be-ayin* (4) *bügü l-yed Bögü-Patu gün-ıssı-bar-ı* (5) *özi bhrhwt⁶. şükür.* (6) *sene(t) == III III III.*

"(1-5) Burhan için, hediyesi. Hocası (İsigeni) *Er-Yahşı* elinden, *Dost Alp*, büyü-efsun âyininde kâsenin özünü, aslı Archosia'lı olan baş-hazinedar *Bögü-Batu* yanında öptü. Şükür! (Allah'a). (6) *Sene(ler)* 29."

Metin No. 54 - *gwt, mdyprn*

(1) *bšryk* (2) *gwt / mdyprn* (3) *bšwn znh* (4) /

Bu metin⁵⁶ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

(1) *be- şerik* (2) *Kut (o ki) bir Mede-Aparın* (3) *be-sâ-van özi-ni* (4) /

"(1-3) (Tanrı) şeriki (Buda) için, (hediyesi). Abarın halkından Med'li biri olan *Kut*, havan elinin özünü (öptü). (4) (*Sene*) bir."

Metin No. 62 - *zy škr* "özü şükür"

(1) *bprkn byrt¹* (2) ... *(bd* (3) *bšwn zy škr* (4) *šnt III III*

Bu metin⁵⁷ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

⁵⁵BoART, Levha 14. Bowman'ın tercümesi (BoART 122): "(1-6) Kalede (haoma) ezme merasiminde, *segan* Araya(1)-vahuş yanında, alay komutanı *dwst*, bu tabağı "iyi bir saadetin (arzusu içinde)", Archosia'da bulunan hazinedar Baga-pâta yanında kullandı. Yıl 29'un *škr¹*." Bowman'nun *r'yn* kelimesini biz *b'yn* okuduk.

⁵⁶BoART, Levha 15. Bowman'ın tercümesi (BoART 124): "(1) (Kalenin) merasiminde, (2-3) *Gyt* (adında) biri, Mazda-farnah(?) (yanında), bu(?) havan elini (kullandı). (4) (Yıl) bir." Bowman, bizim *mdyprn* kelimesini, bir soru işaretiyle *mdzprn* diye okur. Bowman'ın *Gyt* kelimesini de biz *Gwt* okuduk.

⁵⁷BoART, Levha 16. Bowman'ın tercümesi (BoART 129): "(1) Kalede (haoma) ezme merasiminde, (2-4) ....., havan elini kullandı. Yıl 6'nın *škr¹*."

(1) *be- Burkan, birt-i.* (2) ... *öbdi* (3) *be-sâ-van özi şükür.* (4) *sene(t) III III.*

"(1) Burhan için, hediyesi. (2-3) ..., özü 'şükür' olan havan elini öptü. (4) *Sene(ler)* 6."

Metin No. 63 - *Pp Plg*

(1) *bšrk byrt¹* (2) *pp plg (bd* (3) *bšwn znh* (4) *škr šnt* (5) *III III I*

Bu metin⁵⁸ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

(1) *be- şerik, birt-i.* (2) *Papa Pilge öbdi* (3) *be-sâ-van-(i) özi-ni.* (4) *şükür. sene(t)* (5) *III III I.*

"(1) (Tanrı) şeriki (Buda) için, hediyesi. (2-3) *Baba Bilge*, havan elinin özünü öptü. (4) Şükür! (Allah'a). *Sene(ler)* (5) 7(?)."

Metin No. 67 (Resim 20-b)

(1) *bšrk* (2) *šyqmnt* (3) *bšwn* (4) *šnt -*

Bu metin⁵⁹ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

(1) *be- şerik* (2) *Sakyamun(t)* (3) *be-sâ-van* (4) *sene(t) 10*

"(1) (Tanrı) şeriki (Buda) için, (hediyesi). (2-3) *Sakyamun(t)*, havan elini (öptü). (4) *Sene(ler)* 10."

Metin No. 74 - *hšyn?-hwyn*

(1) *b ... byrt¹ lyd* (2) *mtrpt sgn² ... brtn /* (3) *(bd hwn zy gll hšynhwyn* (4) ..... *znh lyd dtmtr* (5) *gnzbr³ qdm rzrtyn* (6) *fgnzbr⁴ škr šnt* (7)

Bu metin⁶⁰ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

⁵⁸BoART, Levha 16. Bowman'ın tercümesi (BoART 130): "(1) Kale âyininde (2-3) tümen komutanı Pâpâ, bu havan elini kullandı. (4-5) Yıl 7(?)'nin *škr¹*."

⁵⁹BoART, Levha 17. Bowman'ın tercümesi (BoART 132): "(1) Merasimde, (2-3) *šyqmnt* (bu ... kullandı). (4) Yıl 10."

⁶⁰BoART, Levha 18. Bowman'ın tercümesi (BoART 137): "(1-7) Kalenin .....de, *segan* Miθra-pâta yanında, ... *brtn* (adında) biri, bu ... koyu renkli .... taş havanı, hazinedar Dâta-

- (1) *be- ... birt-i. l-yed* (2) *Mitra-Patu isigen-i, ... Bartın o biri ki* (3) *öbdi havan-(i) özi kelle okşayın-koyın* (4) *..... özini[?] l-yed Dat-Mitra* (5) *gün-ıssı-bar-ı kadem Razi-ertın* (6) *fı-gün-ıssı-bar-i. şükür. sene(i)* (7) *....*

"(1-6) .... için, hediyesi. İsigeni Mitra-Batu elinden, ... Bartın ("... Vardın") (adında) biri, özü 'okşa ve yerine koy' taşı olan havanı, (ve) ....nin özünü?, baş-hazinedar Dat-Mitra yanında (ve) yardımcı baş-hazinedar Razi-ertın ("razi oldun")'in bir adım önünde öptü. Şükür! (Allah'a). Sene(ler) (7) ...."

Metin No. 77 - byrtın

- (1) *bprkn* (2) *byrtın lyd* (3) *mtrdt sgn* (4) *ırtwpm* (5) *ıbšwn znh*

Bu metin⁶¹ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

- (1) *be- Burkan*, (2) **bir-tin**. *l-yed* (3) *Mitra-dat isigen-i*, (4) *Er-tüpüm öbdi* (5) *be-sâ-van özi-ni*

"(1) Burhan (Buda) için (2) verdin. (3) İsigeni Mitra-dat elinden (4-5) *Er-tüpüm* ("Er benim aslım"), havan eli(nin) özünü öptü."

Metin No. 78; Resim 21-a - ıpd

- (1) *bprkn* (2) *byrt* (3) *mtrdt sgn* (4) *ıbrš* (5) *ıbšwn znh*

Bu metin⁶³ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

- (1) *be- Burkan*, (2) *birt-i. l-yed* (3) *Mitra-dat isigen-i*, (4) *Bars* (veya *Abar-š*) *öpdı* (5) *be-sâ-van özi-ni*

"(1) Burhan için, (2-3) hediyesi. İsigeni Mitra-dat elinden, (4-5) *Bars* "Pars" (veya, *Abar-eş* "Abar'ın eşi"), havan elinin özünü öptü."

Mithra yanında, yardımcı-hazinedar *ırtwpm* önünde kullandı. Yıl (7) ....'ın *ıskr*ı."

⁶¹BoART, Levha 18. Bowman'ın tercümesi (BoART 140): "(1-5) Kalede (haoma-) ezme merasiminde, *segan* Mithra-pâta yanında, Arta-wrm (veya Arta-wpm) bu havan elini kullandı."

⁶²Biz "b" yerine "p" okuduk.

⁶³BoART, Levha 18. Bowman'ın tercümesi (BoART 141): "(1-5) Kalede (haoma) ezme merasiminde, *segan* Mithra-pâta yanında, *ıbrš* bu tabağı kullandı."

Metin No. 91 - ısrk, šmh, ıbdw, bz

- (1) *ısrk byrt* (2) *lyd mtrk* (3) *sgn* (4) *ırmwš šmh* (5) *ıbdw hwn* (6) *zy gll bz lyd* (7) *bgpt gnzbr* (8) *ıqdm Mzddt* (9) *ıfgnzbr*

Bu metin⁶⁴ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir follows:

- (1) *be- şerik, birt-i. l-yed Mitra-Öki* (2) *isigen-i, Urmuş ism-i o biri ki öbdi havan ı* (3) *özi kelle beze l-yed Bögü-Patu gün-ıssı-bar-ı* (4) *kadem Mazda-dat fı-gün-ıssı-bar-ı.*

"(1-4) (Tanrı) şeriki (Buda) için, hediyesi. İsigeni Mitra-Öki elinden, Urmuş adında biri, özü süslü taş olan havanı, baş-hazinedar Bögü-Batu yanında ve yardımcı baş-hazinedar Mazda-dat'ın bir adım önünde öptü."

Metin No. 92 - bzy

- (1) *bprkn byrt* (2) *lyd mtrk* (3) *sgn* (4) *ıpmrkd* (5) *ıbd shr znh* (6) *zy gll bzy* (7) *ıqdm Mzddt* (8) *ıfgnzbr* (9) *lyd bgpt gnzbr*

Bu metin⁶⁵ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

- (1) *be- Burkan, birt-i.* (2) *l-yed Mitra-Öki* (3) *isigen-i, Tapım-Er-kut o biri ki* (4) *öbdi sagır-ı özi-ni* (5) *özi kelle beze(k) kadem* (6) *Mazda-dat fı-gün-ıssı-bar-ı* (7) *l-yed Bögü-Patu gün-ıssı-bar-ı.*

"Burhan için, hediyesi. İsigeni Mitra-Öki elinden, Tapım-Er-Kut (adında) biri, özü süslü taş olan kâsenin özünü, yardımcı baş-hazinedar Mazda-dat'ın bir adım önünde, baş-hazinedar Bögü-Batu yanında öptü."

Metin No. 101 - ıhšyn-pn

- (1) *b ... byrt* (2) *lyd ımdt sgn* (3) *ıbd hwn zy gll ıhšynpn* (4) *ıskr šnt* (5) *ıqdm Mzddt* (6) *ıfgnzbr*

⁶⁴BoART, Levha 21. Bowman'ın tercümesi (BoART 148): "(1-4) Kale âyininde, *segan* Mithra yanında, *Dmwš* adında biri, (bu) *bz* taş havanı, hazinedar Baga-pâta yanında (ve) yardımcı-hazinedar Mazda-dâta önünde kullandı."

⁶⁵BoART, Levha 22. Bowman'ın tercümesi (BoART 149): "(1) Kalede (haoma) ezme merasiminde, (2-7) *segan* Mithra yanında, *ıpmrkd* (adında) biri, bu *bzy* taş tabağı, yardımcı-hazinedar Mazda-data karşısında (ve) hazinedar Baga-pata yanında kullandı."

Bu metin⁶⁶ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

(1) *be- ... birt-i. l-yed Ama-dat isigen-i*, (2) . . . . *öbdi havan-(i) özi kelle okşayın-beni* (3) *l-yed .... gün-ıssı-bar-ı*. (4) *şükür. sene(t) ...*

"(1-3) ... için, hediyesi. İsigeni *Ama-dat* elinden, ..., özü *okşayın beni'* taşı olan havanı, baş-hazinedar ....'ın yanında öptü. (4) Şükür! (Allah'a). Sene(ler) ..."

Metin No. 112 - bzy

(1) [*bpr*kn byrt¹] (2) [*lyd*] ¹*rywhš* (3) [*sg*]n¹ *bhyyn šmh* (4) [¹*bd shr*] *znh zy* (5) [*gll*] n(c) ¹*yd / bzy*

Bu metin⁶⁷ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

(1) *be- Burkan, birt-i* (2) *l-yed Er-Yahşı* (3) *isigen-i, Bayyan ism-i* (4) *öbdi sagır-ı özi-ni özi* (5) *kelle n(e) îd o biri ki beze(k)*.

"(1) Burhan için, hediyesi. (2-5) İsigeni *Er-Yahşı* elinden, *Bayan* adlı biri, özü 'ne süslü bir bayram!' taşı olan kâsenin özünü, öptü."

Metin No. 116

(1) *bprkn byrt¹* (2) *phrprn ¹bd hwn* (3) *zy gll zy bz qdm* (4) ¹*rywhš* ¹*fgnzbr¹* (5) *lyd bgpt gnzbr¹* (6) ¹*škr šnt* . . .

Bu metin⁶⁸ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

(1) *be- Burkan birt-i*. (2) *Pir-Aparın öbdi havan-(i)* (3) *özi kelle özi beze(k) kadem* (4) *Er-Yahşı fi-gün-ıssı-bar-ı* (5) *l-yed Bögü-Patu gün-ıssı-bar-ı* (6) *şükür. sene(t) . . .*

⁶⁶ BoART, Levha 26. Bowman'ın tercümesi (BoART 155): "(1) Kalede .... merasiminde, *segan* Ama-dâta yanında, (2-3) ....., (bu) koyu renkli .... taş havanı, hazinedar .... yanında kullandı. (4) Yıl ....'ın ¹*škr¹*."

⁶⁷ BoART, Levha 28: Son sırada, Bowman'ın *b¹yd* "bayramda" cümlesini biz *n¹yd* "ne bayram!" *şeklinde* okuduk. Bowman'ın tercümesi (BoART 162): "(1) Kalede (haoma) ezme merasiminde (2-4) *segan* Araya(t)-vahuş yanında, Bhyyn adında (biri) bu (taş) tabağı bir .... bayramında kullandı."

⁶⁸ Bowman's Levha 29. Bowman'ın tercümesi (BoART 165): "(1) Kalede (haoma) ezme merasiminde (2-5) Pâhra-barana, (bu) *bz* taş havanı, yardımcı-hazinedar Araya(t)-vahuş önünde (ve) hazinedar Baga-pâta yanında kullandı. (6) Yıl...in ¹*škr¹*."

"(1) Burhan için, hediyesi. (2-5) *Bir-Abar-ın*, özü süslü taş olan *havan(i)*, yardımcı baş-hazinedar *Er-Yahşı*'nın bir adım önünde (ve) baş-hazinedar *Bögü-Batu* yanında öptü. (6) Şükür! (Allah'a). Sene(ler) . . ."

Metin No. 118; Resim 21-b - Šbr ¹lp Plg

(1) *bšrk byrt¹ lyd* (2) *mzprn sgn¹ šbr* (3) ¹*lp plg ¹bd hwn zy* (4) *gll z¹yr znh lyd* (5) *bgpt gnzbr¹* ...

Bu metin⁶⁹ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

(1) *be- şerik, birt-i. l-yed* (2) *Maz(da)-Apar-ın isigen-i, Şapur(?)* (3) *Alp Pilge öbdi havan-(i) özi* (4) *kelle zîr özi-ni l-yed* (5) *Bögü-Batu gün-ıssı-bar-ı* ...

"(1-5) (Tanrı) şeriki (Buda) için, hediyesi. İsigeni *Maz(da)-Apar-ın* ("Abarın Buz-dağı") elinden, *Şahpur(?) Alp Bilge*, özü küçük (bir) taş olan havanın özünü, baş-hazinedar *Bögü-Batu* yanında öptü. ..."

Metin No. 122 - kpwtk

(1) *bšrk byrt¹ lyd srby sgn¹* (2) *ryb* ... ¹*bd hwn zy gll kpwtk* (3) *qdm* ... ¹*fgnzbr¹ lyd ¹rtšn¹ gnzbr¹*

Bu metin⁷⁰ şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

(1) *be- şerik birt-i. l-yed Ser-Bay (Çur-bay) isigen-i*, (2) *Ryb .. öbdi havan-(i) özi kelle köp-ütik* (3) *kadem .. fi-gün-ıssı-barı lyed ¹rtšn¹ gün-ıssı-bar-ı*.

"(Tanrı) şeriki (Buda) için, hediyesi. İsigeni *Çur-Bay* elinden, *Eryabgu?*, özü çok yanık (renkli) taş olan havanı elini, yardımcı baş-hazinedar ....'ın bir adım önünde (ve) baş-hazinedar *Ordu-şanı*'nın yanında öptü."

⁶⁹ BoART, Levha 29. Bowman'ın tercümesi (BoART 166): "(1) Kale âyininde, (2-5) *segan* Mazza-farnah yanında, tümen komutanı *Šbr*, bu küçük taş havanı, hazinedar Baga-pâta yanında kullandı ...."

⁷⁰ BoART, Levha 30. Bowman'ın tercümesi (BoART 169): "(1) Kale âyininde, *segan* *Srby* yanında, (2-3) *Ryb* ....., (bu) güvercin renkli taş havanı [yardımcı-hazinedar] .... önünde, hazinedar Arta-çanah yanında [kullandı]."

(1) ʾrdm ʿbd (2) ʾbšwn znh

Bu, ʾrdm adını içeren metni, Bowman'nın ʿbd olarak okuduğu kelimeyi biz ʾpd okuyarak şöyle yazabilir ve tercüme edebiliriz:

(1) Erdem öpdi (2) be-sâ-van özi-ni
"Erdem, havan elinin özünü öptü."

Metin No. 134; Resim 22-b - Bgpt (Beg-Batu)

(1) bprkn (2) [b]gpt / ʿbt (3) ʾbšwn z[nh].

veya

(1) be- Burkan, (2) Beg-Patu o biri ki öbti (3) be-sâ-van(-i) özi-ni.

"(1) Burhan için, (2-3) Beg-Batu (adında) biri havan elinin özünü öptü."

Dikkat edilirse görülecektir ki bu Aramca dinî metinlerde, normal Türkçe b-diyalekti yerine p-diyalekti hâkimdir: *Burhan* > *Purkan* (prkn), *bilge* > *pilge* (plg), *beni* > *peni* (pyn/pn), *baba* > *papa* (pp), *Abar-ın* > *Apar-ın* (prn), *Batu* > *Patu* (pt), ve muhtemelen *biti* > *piti* (pty), *Buri* > *Puri* (pwr) (Lügatçe'de, *Pwr(p)t* > *Puri-Patu* kelimesine bakınız).

Persepolis'te bulunan Aramca Dinî Metinler'den Bowman'ın verdiği 163 metinde geçen hemen her kelime, şahıs adı ve gramer sentaksları aşağıdaki Lügatçede incelenmiş, Aramca girişler *kalın*, Türkçe transliterasyonları *italik*, ve Sâmi ve Farsça kelimeler normal harflerle gösterilmiştir:

LÜGATÇE

- ʾbrš bir komutan adı [< Türkçe *Abar-eş* "Abar'a eş," veya Farsça *Bars* "pars" (Metin No. 78)].
- ʾbšwn havan eli [< Farsça *be-sâ-van* "ezmek için(?)"].
- ʾbšwnʾ havan eli[-ni] (ʾbšwn, *be-sâ-van*, Türkçe akuzatif eki *-il-al-i* ile birlikte). Bkz: Metin No. 13 ve 15.
- ʾdwšt Farsça *dost*. Modern Türkçe'de *dost* kelimesi o kadar Türkçeleşmiştir ki, onun eş-anlamlı olan arkadaş kelimesi tam anlamıyla onun yerini tutamaz. Me-
- selâ, *dost*, *düşman*' yerine asla *arkadaş*, *düşman*' denmez. Bkz: Metin No. 52, ve FONETİK DEĞERLER başlıklı yazımız.
- ʾf (ʾfgnzbr) veya fi-gnzbr kelimesinde) bkz: (Ar.)fi.
- ʾf-gnzbr veya fi-gnzbr (Bowman'da: ʾpgnzbr) [yardımcı baş-hazinedar]. Bkz: *gnzbr*², *fi*, *f*.
- ʾhšyn-hwyn (Metin No. 74) [*okşiyin kuyın* < Türkçe *okşa-yın koy-ın* "okşayın bırakın"].
- ʾhšyn-pn bkz: diğer benzer ifade,

ʾhšynpyn, ve Metin No. 101.

ʾhšyn-pyn [*okşiyin pen(i)* < Türkçe *okşa-yın beni* (Metin No. 11)].ʾlp [< Türk. *alp* "yiğit"]. Bowman, "bin+kişinin komutanı" diye tercüme eder, ve Aramca ʾlaf (Ar. elf) "bin," ve Kumran yazıtlarındaki *sar* ʾlp [bizce "komutan Alp"] kelimesiyle eşleştirir (BoART 123). Bkz: Metin No. 52, ve *degel*.ʾmdt Isigen (hoca, baş rahip) adı [> *Ama-dat* "Ana (Tanrıça) yaratmış, Ana-verdi"]. Bkz: *ama*, *-dat*.ʾmst komutan adı (BoART 111, Metin No. 41. Cameron'un okuyuşu olup, Bowman ʾmdsm diye okur. Yazı ilk iki harften sonra zayıftır) [< *Ama-zat*(?) "Ana (Tanrıça)dan doğmuş": Farsça *-zat* "-dan doğmuş"].ʾrbn komutan adı (BoART 110, Metin No. 40: Bowman, *Ari-bânu* diye açıklar. Frye'a göre, *Aryâ-bânu* "Aryanların şanı.") [< Türkçe *Er-ben* "yiğit ben," veya < Türkçe *Arı(k)-ben* "saf ben"]. Bkz: *Rmn*.ʾrbzk bir komutan adı (BoART 95, Metin No. 23: Bowman, *Arbazaki* okur) < Türkçe *Er-Bozok* "yiğit Bozok." Bozok adı, Oğuz Türklerinin bir kolu olup, Oğuz Han'ın *Kün*, *Ay* ve *Yıldız* adlı üç büyük oğlundan türemişlerdir. Üç kardeş altın yayı bulup getirince, babaları onu üçe bölmüş ve her birine paylarını vermiştir. Bu yüzden onlara bu ad (*Boz-ok* "boz, kır! (ve) paylaş") verilmiştir. Hanlar Bozoklar arasından seçilecekti (ToOD 48.511; ÖgTM 202-203)].ʾrdm komutan adı [*Erdem* "fazilet"]. Bkz: Metin No. 43; No. 129 (Res 22-a).ʾrdt komutan adı (BoART, Metin No. 24: Bowman, *Aridâta* veya *Adratha* okur) [< Türkçe-Farsça *Er-dat* "(bir) er-yarattı"].ʾrgyš komutan adı (BoART, Metin No. 9(?) ve 75: Bowman *Arigış* okur ve bir *arig* ("kıymetli") kökünden geldiğini hakleder) [Ariğış: (1) < Türk. *Arkiş* "haberci, elçi"; (2) < Türk. *Arkiş* "büyü, efsun"].ʾrt (1) komutan isimlerinin bir bölümü [< Türkçe *orta/ortu/ordu* "payitaht; saray; orta, ordu karargâhı" (Musabaev, DLTÖ 110; DLT; UYG)]. Bkz: ʾrtđ, ʾrtšn.

ʾrt (2) ʾrtbrwn komutan adında [ʾrt < (1)

Türkçe *artı(ğ)* "yükün bir dengi; [denk]" (DLT I, 98/4); veya (2) Türkçe *artı* "tüm, bütün, tamamıyla; teknil (eksiksiz, mükemmel, tam)" (UYG), < *art-* "artılmak, çoğalmak." Bu fiilden benzer anlamlı E-O Türkçe *artuk* "fazla, ziyade" kelimesi de türemiştir. ʾrt kelimesini Bowman *arta* ("kanun, adalet") diye okur (BoART 100, Kent'den). Frye kelimeyi *arta* "âdil" anlamıyla izah eder (FryHP 122). Mamafih, eski Yunancada bir *arti.os* "tam, mükemmel" kelimesi mevcuttur ki bizim Türkçe *artı* kelimesindeki anlamı taşımak-tadır].

ʾrtbrwn bir komutan adı [ʾrt-brwn < Türkçe *Artı(ğ)-Abar-ın* "Abarın dengi," veya "Abarın mükemmeli"]. Bkz: Metin No. 29.

ʾrtđt [Ortu-dat "ordudan doğmuş; ordu-verdi"]. Bkz: Metin No. 4.

ʾrtšn baş-hazinedar adı [ʾrt-šn] < Türkçe *Ortu-şanı* "ordu şanı": Ar. *şan* "şan, şöhet". Bkz: Metin No. 122.ʾrtwn bir komutan adı [ʾrt-wn] > ar-tuvan < Türkçe *Er-Toğan*].ʾrtwpm bir komutan adı [ʾrt-tw-pm < Türkçe *Er-tüpüm* "er benim aslim": O: Türkçe *tüp* (Mod. Türkçe *dip*) "asıl, kök, dip, temel" (DLT)]. Bkz: Metin No. 77.ʾrywhš bir isigen adı [*Er-Yavşi* veya *Er-Yahşi* "iyi er, her şeyde güzel insan": *yahşi* "iyi, güzel"]. Bkz: Metin No. 52 ve 112.ʾrywhw isigen adı [*Er-Yavku* < Türkçe *Er-Yavgu/Yabgu*]. Bkz: Metin No. 46.ʾrzrtyn bir memur adı [ʾrz-rtyn < rz-rtyn < Türk. *Razi-ertın* "razi oldun": Ar. *razi* "tatmin olmuş," Türk. *ir-ler-* "olmak." *rz* (razi) kelimesi alıntı olduğundan baştaki aleph (a) sessizdir]. Bkz: Metin No. 74.ʾspbr komutan adı (BoART, Metin No. 31) [< *Şebe-Bar* "iri göz": Farsça *şebe* "gece, karanlık; kara boncuk (göz)," ve O. Türkçe *bar* "büyük, iri"].ʾskr *şukr* (a harfi sessiz) [< Ar. *şukr* "şükür; Allah'a şükretmek" (KT; REDH)]. Bkz: Metin No. 1, v.s.ʾtb'n paralar, sikkeler (BoART 113-114), < Arapça *tabı* "basma, baskı; para?," ve Farsça *-an/-n*, çoğul eki. Bu Arameca örnek te alıntı kelimelerde baştaki ʾ/a harfinin

sessiz okunacağını gösterir.
ama (*mdt* isminde) [$\leftarrow$ Türkçe *ana*, Oğuzca *aba*, Karluk Türkçesi *apa*, Çuv. *ama* "ana, dişi"].
artıartı(ğ) bkz: *rt* (2).
b Farsça *be-* "için, ile, yanında, vasıtasıyla, -den; -e, -ye" veya Ar. *Bi-* "-a, -e, -ye, -ya, ile, için" (KT; REDH).
bar bkz: *br*.
bas- basmak, yere basmak; (düşmanı) basmak, yenmek. Bkz: *bswm*, *Bgpšt*.
b't [$\leftarrow$ Ar. *bat* "büyük şarap kasesi"; Ar. *bet* "kıрма" (REDH)]. Bkz: Metin No. 29.
Batu/Batur bkz: *pt/Batu*.
Bayan bkz: *Bhyyn* "zengin".
be- bkz: *b* "ile, için".
beg bkz: *bg* (1).
Beg-Bastı bkz: *Bgpšt*.
Beg-Batu bkz: *Bgpt*.
ben bkz: *rbn*, *hšyn-pn*.
beze- bkz: *bs*, *bz/bzy*.
beze(k) bkz: *bz/bzy*.
bezek-i bkz: *bzky* "süs-ü; süsleyen-i".
bg (1) *Bgpt*, *Bgprn* adlarında [$\leftarrow$ Türkçe *beg* "bey, prens, hükümdar, kral." Tercümelerde komutan isimlerinde, bu *beg* (*bg*) "bey" ifadesini kullandık].
bg (2) [$\leftarrow$ Türkçe *böğü* "bilgin, hekim." İsigen (hoca), hazinedar gibi memur isimlerinde *böğü* (*bg*) ifadesini tercih ettik].
bg (3) [$\leftarrow$ Türkçe *bügü/büyü* "büyü, efsun"]. Bkz: Metin No. 52, ve *b'yn*.
Bgprn bir komutan adı (BoART, Metin No. 22, 71) [*Bg-prn* > Türkçe *Beg-Abarın* "Abar'ın beyi." Aynı isim Ksenophon'da (L.2), m-diyalektinde *Megaphern*(es) [veya *Mg-prn*] şeklinde geçer, ki bu şahıs, Artakserkses II'nin (hük. M.Ö. 404-359) kardeşi Genç Keyhüsrev'in (öl. M.Ö. 401) ordusunda kral ailesinden bir Pers soy-lusuydu. Bizim Metin No 22'nin tarihi M.Ö. 463-462 olarak verildiğine göre, adın aynı şahsa ait olma ihtimali az da olsa mümkündür, ve çok genç bir prens olarak böyle dñni birâyine iştirak etmiş olabilir].
Bgpšt *Bgpst* [$\leftarrow$ Türkçe *Beg-bastı* "bey (düşmanı) bastı"]. Bkz: Metin No. 18.
Bgpt bir komutan ve memur (baş-hazinedar) adı [(1) *Bgpt* (komutan) < Türkçe *Beg-Batu(r)* "bey-kahraman, bey-

savaşçı"; ve (2) *Bgpt* (memur) *Böğü-Batu* "bilge-savaşçı," veya *Böğü-Batur* "bilge-sır saklayan." Bu isim genelde baş-hazinedar ismidir (Metin No. 18, 19, 36, 91, 92, 118, v.s.). Komutan adı olarak sadece Metin No. 134'te geçer]. Keza bkz: *bg*, *pt/Batu*.
Bhyyn bir komutan adı [$\leftarrow$ Türkçe *Bayan* "zengin"]. Bkz: Metin No. 112.
bil- bkz: *pil-*.
bir-lber-lver- "vermek." Bkz: *byrt*, *byrtñ*, *byrtñ*.
birt/byrt "vergi türü, yıllık ödenek; [hediye]" (UYG; DLT). Bkz: *byrt*, *byrtñ*, *byrtñ*.
biti "kâğıt (para?)." Bkz: *pty*.
b'yn [be-'yn < Farsça *be âyin* "âyinde; âyin için." Böylece, *b'yn bg* ifadesi *be-âyin bügü* "büyü-efsun âyininde" anlamına gelir]. Bkz: Metin No. 52.
Bozok bkz: *rbrk*.
böğü akıllı; bilgin, hekim (ErOA: yazılış *bgü*; DLT; UYG). Göktürk imparatoru Böğü (Kapgan) Kağan (hük. 691-716), ve Uygur imparatoru Böğü Kağan (hük. 759-780) gibi adlarda geçer. Bkz: *bg* (2).
Böğü-Batu bkz: *Bgpt* "bilge-savaşçı".
br O. Türk. *bar* "büyük," veya Far. *bar* "ağırlık, denk; dengi." Bkz: Metin No. 43.
brtn bir komutan adının son kısmı [$\leftarrow$ Türkçe *?-bar-tın* "?-vardın, geldin"]. Bkz: Metin No. 74.
bs Metin No. 1'de *tzgbs* kelimesinde. Bkz: *bz/bzy*.
Burkan bkz: *prkn* "Buda."
bügü bkz: *bg* (3).
byrt [(1) bir-t(i) < Göktürkçe *brti*, Türkçe *birt*, *bérdil-verdi*: *bir-* "vermek"; veya (2) < Türkçe *birt/byrt* "bir tür vergi; [hediye]" (UYG; DLT)]. Bkz: Metin No. 46, ve *byrtñ*.
byrtñ [*byrt-ı*, *birt-i* "(onun) hediyesi": Türkçe *birt*, *byrt* "vergi; [hediye]". Bowman kelimeyi "kale" diye tercüme eder, Akkadca *birtu* ve Tevrat'ta geçen Aramca *bir'tá* kelimeleri ile eşleştirir (BoART 20).
byrtñ [bir-tün < Türkçe *birtin*, *bérdin*, *verdin* "(sen) verdin"]. Bkz: Metin No. 77.
bz/bzy [*beze* < Türk. *beze(k)* "süs, nakış, zinet; süslü, nakışlı; süsleyen, nakşeden":

beze- "bezemek, süslemek"]. Bkz: Metin No. 91, 92, 112, 116; ve *bs*, *bzk*, *bzky*.
bzk [$\leftarrow$ Türkçe *bezek* "süsleyen" (aktif hal) (Metin No. 5); veya "süs, süslü"].
bzky [$\leftarrow$ Türkçe *bezek-i* "süsleyeni, yaratım" (Metin No. 5)].
çgn (*sgn*) kelimesinin ç-diyalektiyle okunuşu) [$\leftarrow$ Türkçe *çogan-ı* "kurban icra eden'i": *çogan* "hayvan kesen; kurban kesen," < Eski Uygurca *çog-* "öldürmek, (hayvan) kesmek" (UYG)].
Çur-Bay bkz: *srby*.
dat- Farsça *dad* "hediye." Bkz: *Dtmtr*.
-dat Farsça *-dad* "-verdi; -dan doğmuş, -dan yaratılmış."
degel (*dgl?*) Aramca papirüsler'de ve Kumran skrollarında geçen ve bir askeri birliğe verilen isim [Yadin'in, "komutanına *lp* adı verilen bir ordu ünitesi ve en büyük taktik kuvvet" (BoART 34, Not: 26) olarak tarif ettiği bu *degel* kelimesini, biz Türkçe *dükel* (*tügel*, *tükel*) "bütün; hep; tamamen, bütünü, tam" (DLT I, 456; TİYED 121; ÇaTL 118:39) kelimesiyle eşleştiriyoruz. Yani, bahsedilen kişi "bütün" (*degeltügel*) askeri kuvvetlerin komutan olup ya asıl adı *lp* (*Alp*) idi veya o bir *alp* "yiğit kişi" idi].
dñh *znñ* kelimesinin diğer bir Aramca şekli (BoART 115, Metin No. 44) [*dñ-h* < *öd-nñ* < Türkçe *öd-i-ni* "özünü, kendisini," ki bu "*öd-i*" (veya *öz-i*) kelimesinin akuzatılıdır: Ana Türkçe *öd* > Türkçe *öz* "öz, kendi, nefis; can, ruh, gönül" (DLT; ErOA)].
dost (Farsça) bkz: *dwst*.
Dryprn komutan adı (BoART, Metin No. 61) [> Darya-Paran < *Derya-Abarın* "Abar'ın deryası": Farsça *darya* "deniz"].
Dtmtr baş-hazinedar adı [*Dat-Mitra* "Mithra'nın hediyesi; Ana-Tanrıça'nın hediyesi [oğlu]"]. Bkz: Metin No. 1, 11, 13, v.s.
er bkz: *rbn* (Er-ben), *rbrk* (Er-Bozok), *rdt* (Er-dat), *rtwn* (Er-Toğan), *rywhš* (Er-Yahşı), *rywhw* (Er-Yavgu), *Rmn* (Er-men) ve *Wnrprn* (Ong-Er-Aparın).
Er-dat bkz: *rdt*.
Erdem bkz: *rdm*.
Er-men bkz: *Rmn*.

Er-tüpüm bkz: *rtwpm*.
Er-Yabgu bkz: *rywhw*.
Er-Yahşı bkz: *rywhš*.
eş ("eş, arkadaş") bkz: *brš* (Abar-eş).
fi (Arapça) "-de, içinde, içinde bulunma, içre, iken, [için, yerinde, vekili]" (KT).
Furkan bkz: *prkn*, *Burkan*.
gl Farsça *gulüle* "yün yumağı, yumru, taş" (BoART 45, 73); Farsça-Türkçe *kelle* "kelle, kafa; bir kaya parçası, taş."
gn *gnzbr* kelimesinde (Sum. *gin* "şekel, bir para birimi") [*gn* < Türkçe *gün/kün* "güneş; güneş gibi parlayan (para)"]. Bkz: *gnz*, *gnzbr*; ve Bölüm 17'de 1. Hal.
gnzbr "hazinedar", Eski Farsça *ganzabara*; Akkadca *ganzabaru* (BoART 28) [*gnzbr*] < Türkçe *gün-ıssı-bar-ı*, "*gün* (şekel) sahibi büyüğü; hazinedar (*gün-ıssı*) büyüğü: baş-hazinedar"].
Gtwhy komutan adı [Gt-why < Türkçe *Kut-ök-i* "devlet zekâsı": *öklög* "zekâ, akıl" (DLT; UYG)]. Bkz: Metin No. 5.
güzide (Farsça) bkz: *hzyd*.
Gwbrw bir komutan adı (BoART, Metin No. 69); birçok Pers generalinin adı (Gk. Gobrias, Elâmca Kam-parma, Bab. Gu-baru-u (PapRAE 3.3.2.3)) [(1) *Gwbrw*, *Gobri*, *Kam-parma*, ve *Gu-baru-u*: < Türkçe *Kam-Bar-u* "büyük şaman": Türkçe *bar* "büyük"; veya (2) < Türkçe *Gobur-ulKopur-(gu)* "koparan; fetheden," < Türkçe *kopur-lkopar-* "koparmak, zorla almak," ve *-ul-gu*, isim yapan ek].
Gwt bir komutan adı [$\leftarrow$ Türkçe *Kut* "devlet, saadet"]. Bkz: Metin No. 54, 92.
-h [> *-i*, Aramca (Türkçe) 3. şahıs iyelik ve iyelik zamir eki: *šm-hlism-i* kelimesinde olduğu gibi].
hešt (Farsça) sekiz. Bkz: *hst*, *bhšt*.
hšt [> Farsça *hešt* "sekiz; Sekiz (Cennet)"]. Bkz: Metin No. 36).
hwn Farsça *havana*, Türkçe *havan*.
-ikl-kl-ig fiilden isim ve sıfat yapan ekler. Bkz: *wtk*, *tzg*, *bezek* (*bzk-y*).
ir-er- (*rtwn* > *Razı-er-tin* isminde) "ermek, olmak."
isigen (tengrigen "Tanrıya tapınan bilgin; hoca; baş rahip") bkz: *sgn*.
İssi-Aparın bkz: *ššprn* "Abarın sahibi."

hwy- [Türkçe koy- "koymak, bırakmak"].
Bkz: ^hhşyn-hwvyn.
hzyd [Farsça *güzide* "seçkin, en iyi"].
Bkz: Metin No. 48.
kal/kalı bkz: *kl*.
kam şaman, kâhin. Bkz: *Gwbrw*.
Kl komutan adı (BoART, Metin No. 94, 95) [**Kal/Kalı** "yaşlı adam," ve *Kalı(k)*, *Kalı(g)* "gök, sema; kalan, ebedî"].
koy- koymak. Bkz: ^hhşyn-hwvyn.
köp bkz: *kp*.
kp [**Kop** "çok, hep"].
kpwtk [**köp-ütik** "çok yanık (renkli)": Türkçe *üt-* "ütmek, yakmak, ateşe tutmak" (DLT; KT)]. Bkz: Metin No. 122.
Kşbr(t) bir komutan adı [**Küş-Bar(t)** < Türkçe **Küç-Bar(t)** "güç büyüğü, güç sahibi." Bkz: Metin No. 11].
Kutkut bkz: *Gwt*, *Tppmrkd*, *Gtwhy*.
Kut-ök-i bkz: *Gtwhy*.
Küç-Bar(t) bkz: *Kşbr(t)*.
künlgün bkz: *gnzbr* (gün-ıssı-bar-ı).
l -e, -a, -de, -da, için (BoART 68).
l-pty ["para (kıymeti) için." < Ar. *lîlî* "için, sebebiyle" (KT; REDH) ve Türkçe *biti* veya *bitik* "kâğıt, kitap, vesika, [kâğıt (para?)]" (DLT; UYG)]. Bkz: Metin No. 43.
lyd Sâmi *l-yed* "elinden; yanında" (BoART 68) [veya: < Türkçe(?) "*(e)li(n)de(n)*".
ma/maa/me'a (Arapça) bkz: *m* "ile."
Mah/mah (Farsça) ay. Bkz: *Mhdt*.
Mazda [**Muz-dağ** "buz-dağ"] bkz: *Mzdtdt*, *Mzprn*, *Mzdštr*.
Mazda-dat bkz: *Mzdtdt*.
Mdyprn bir komutan adından sonra gelen bir ifade (Metin No. 54) [**Mada-Aparın** "Abarın halkından bir Med (Media'lî)"].
men ben. Bkz: *Mnrprn*, ve *Rmn*.
Men-Er-Aparın bkz: *Mnrprn*.
Mhdt yardımcı baş-hazinedar adı: Farsça **Mah-dat** "ay-verdi; aydan doğmuş." Bkz: Metin No. 5, 13.
Mitra bkz: *Mtr*, *Mtrprn*.
Mitra-Öki bkz: *Mtrk*.
Mitra-Batu bkz: *Mtrpt*.
Mnrprn bir komutan adı (BoART, Metin

No. 72) [Mn-r-prn < Türkçe **Men-Er-Aparın** "ben Abarın halkından bir yiğit"].
Mtr Eski Farsça *Mitra*, Gk. Afrodit (Herod I.131) [**Mtr** < Türkçe (**A)ma-Ta(n)rı** "Ana-Tanrıça": Türkçe *ama* (< *abalapa*) "ana"].
Mtrdt isigen (hoca, baş rahip) adı [**Mitra-dat** "Mitra-verdi"]. Bkz: Metin No. 77, 78.
Mtrk isigen adı (Metin No. 18, 19, 29, 91, 92) [**Mitra-Ök(i)** "Mitra zekâsı": Türkçe *öklög* "zekâ, akıl"]. Bkz: *Mtr*.
Mtrprn bir komutan adı (BoART, Metin No. 108) [**Mitra-Aparın** "Mitra'nun Abar kavminden"].
Mtrpt isigen adı ve tek bir komutan adı (BoART 79, Metin No. 7) [**Mitra-Batu** "Mitra savaşçısı." *Batu*, *Batur* keimesinin "r" harflinin sessiz olan şeklidir: *Batur* < Türkçe-Farsça *bahadır* "kahraman, cesur," < Türkçe *boka-dur* "o bir boğadır"].
Muz-dağ/Buz-dağ bkz: *Mazda*.
Mzdtdt yardımcı baş-hazinedar adı [**Mazda-dat** "Mazda yarattı"]. Bkz: Metin No. 18, 91, 92.
Mzdštr yardımcı baş-hazinedar adı [(1) **Mazda eş-tir**; (2) < **Mazda-İz-dar** "Mazda'nın izinde giden," (3) < **Mazda Eş-Tarı** "Mazda, Tanrının eşi": Fars. *-dâr* "elinde tutan; sahip"]. Bkz: Metin No. 36.
Mzprn isigen (hoca, baş rahip) adı [**Mazda? Aparın** "Abarın Mazdası (Buz-dağı)"]. Bkz: Metin No. 118.
n(e) [muhtemelen, < Türkçe *ne* "ne, ne kadar"]. Bkz: Metin No. 112.
-nh/-ni *znh* kelimesinde Aramca (Türkçe) akuzatif eki].
nökür bkz: *nqwr*.
nqwr (BoART, Metin No. 160: Bowman kelimeye soru işareti ile "keskin bir aletle kesilmiş (çizilmiş)" anlamını verir) [nökür < Türkçe **nökür/nöker** "asker, subay; maiyet, memur; arkadaş" (UYG, ArBAB II, 636); Farsça *nevker* "uşak, hizmetkâr"].
okša- okşamak. Bkz: ^hhşyn-pyn, ^hhşyn-pn, ^hhşyn-hwvyn.
Onger-Aparın bkz: *Wnrprn*.
ortalordalortalordu bkz: *rt* (1).
Ortu-Barı bkz: *Rtbr*.
Ortu-şanı bkz: *rt-šn*.

çb-/çp- Türkçe *öp-* "öpmek."
çbd, çpd [**ç** < Türkçe *öpdü, öpdü* "(o) öptü." Metin No. 129, Resim 22-a'da, *çpd* kafî surette dik bir 'p' harfiyle (1. sırada soldan 2. harf) yazılmış olup, 'b' harfinden (2. sırada sağdan 2. harf) çok farklıdır. Metin No. 78'de de (Resim 21-a) kelime, 'p' harfi (4. sıra, soldan 2. harf) ile yazılmıştır].
çbdw *çbd/çpd* kelimesinin daha doğru ve açık yazılışı [**ç** < Türkçe *öbdü/öpdü* "(o) öptü"]. Bkz: Metin No. 15.
çm Ar. *malmaalme'a* "ile" (Metin No. 1).
çpd bkz: *çbd*. Bkz: Metin No. 78, 129.
çyd Ar. *îd* "bayram, tatil" (Metin No. 112).
çyn Farsça *âyin* "ayın, dinî merasim." Bkz: *b'yn* ve Metin No. 52.
ödlöd "öz, kendi," > Türkçe *öz* (DLT; ErOA). Bkz: *öz*, *zy*, *znh*, *dnh*.
öklög ("zekâ, akıl, zihin") bkz: *Whwprn*, *Gtwhy*, *Mtrk*.
Ökü-Aparın bkz: *Whwprn*.
öz bkz: *özi*, *zy*, *znh*.
özilözül bkz: *zy*.
papa bkz: *pp*.
Papa Pilge bkz: *Pp Plg*.
Phrprn bir komutan adı (Metin No. 116) [**P** < Türkçe **Bir-Abar-ın**].
pil-İbil- "bilmek." Bkz: *Plg*.
Pilgel/Bilge bkz: *Plg*.
Plg [**Pilge/Bilge** "bilge, bilgili adam": *bil-* (Çuv. *pil-*) "bilmek"].
pp [*papa* < Türkçe *baba*]. Bkz: *Pp Plg*.
Pp Plg bir komutan adı [**P** < Türkçe **Baba Bilge**]. Bkz: Metin No. 63.
prk/pyrk [*piruk/firik* < Türkçe *vuruk, vurgu/urgu* "bir ezme, parçalama aleti" (DLT)]. Bkz: Metin No. 13.
prkn [**P** Purkan/Burkan < Türkçe **Burhan**; Skt. *Budha* "Yaradan, Tanrı; ilâh" (UYG). Kaşgarî *Furkan* adını da kullanır].
prn [**P** *Parın* < Türkçe *Aparın* (*Abarın*, *Avarın*) "Abarın, Avar kavminden." Birçok isimlerin ikinci kısmını oluşturan bu kelime bir defa da *Mdyprn* ifadesinde geçer].
pt/Batu (*Mtrpt/Mitra-Batu* ve *Bgpt/Beg-Batu* adlarında) [(1) < Türk. **Batu/Batu(r)** "kahraman, cesur; savaşçı," veya *Batu(r)* "batır, öldür!"; veya (2) < *Batur* "sakla!"; sır tut!; sır tutan": *batur-* "sır saklamak"

(DLT). *Batur*, Eski Uygurca'da bir şahıs adıdır (UYG 36). *Batu* adı, Çingiz Han'ın torunu Batu Han; Osmanlı sülâlesini kuran Osman'ın kardeşi Saru-Batu (Savcı Bey) (YüSe'F 3; MünecOT) adlarında bulunur].

pty bkz: *l-pty*.

Pwr(p)t bir komutan adı (BoART 133, Metin No. 68) [**P** < Türkçe *Puri-Patu* veya **Buri-Batu** "kurt-kahraman, kurt-savaşçı." Şu Farsça yorum da yapılmıştır: *pwr(sbt)* > *Pouru-bātu* "çok şaraba sahip" (BoART 133, kaynağı: Christian Bartholomae, 1961)].

pyn (^hhşyn-pyn ve ^hhşyn-pn ifadelerinde) [*pen(i)* < Türkçe **ben-i** (akuzatif hali)].

qdm önünde, karşısında (BoART 68), [bir adım önünde] [**ç** Ar. *kadem* "ayak; adım"].
rab/Rab bkz: *rb*.

Razi-ertın bkz: *rzrtyn*.

rb (Sâmi dilinde) "Rab, Tanrı; büyük" (REDH; BoART 192).

Rmn bir komutan adı (BoART, Metin No. 39) [**R** < Türkçe **Er-men** "ben bir yiğitim"].

Rmwš bir komutan adı [**R** < Türkçe **Urmuş** "(düşmanı) vurmuş"]. Bkz: Metin No. 91.

Rtbr komutan adı [**Arta-bar** < **Ordu-barı** "ordu büyüğü"]. Bkz: Metin No. 46.
saħar/çaħar bkz: *šhr*.

Ser-Bay *Srby* kelimesinin diğer bir okunuşu.

sgn isigen [*sgn* < *'s'gen* < Türkçe **isigen** < *tengrigen* "bilgin kimseye verilen ad; Tanrıya tapınan (bilgin)" (DLT III, 377)]. Keza bkz: *çgn* ve *çgn*.

sgn **isigen-i** "(onun) isigeni, tengrigeni, hocası." Bkz: *sgn*.

sipahi bkz: *sph*.

šhr (*saħar* veya *çaħar*) tabak, kâse [**S** Sum. *saħar* "bir çeşit kap" (Tuna, DeisL'den), > Türkçe **şagır** "içerisine şarap konulan sôbü bir kap" (DLT), ve edebî Farsça *şagar* "içki kâsesi" (REDH)]. Bkz: Metin No. 18, 92.

šhr **šhr** "tabak, kâse" ve akuzatif eki *-l/-l-iğ*. Bkz: Metin No. 19, 112.

sph Farsça **sipahi** "stüvari." Bkz: *Tršph*.

Srby isigen adı (Metin No. 122) [**S** < Türk. Çur-Bay "prens (ve) zengin"; veya, < Türk.-Fars. **Ser-Bay** "önder (ve) zengin"].

şrk/şrk (Metin No. 54'te *şryk/şryk*) [*< Ar. şirk/şerik* "Allah'a ortak koşma; (Allah'ın) dostu, arkadaşı," ki metinlerde şerik'ten kast edilen herhalde *Burkan/prkn* (Buda) olmalıdır].

Şirdi bkz: *Şwrty*.

Şbr ¹*lp plg* bir komutan adı (Metin No. 118) [*< Türkçe-Farsça Şahpur Alp Bilge* "hükümdar oğlu Alp Bilge"].

şnt Aramca *sene-t*, *< Ar. sene* "yıl," ve E-O Türkçe *-t*, çoğul eki.

Şşprn bir komutan adı (BoART, Metin No. 50, 53, 125) [Şş-prn *> ss-Apar-ın* *< Türkçe İssi-Aparın* "Abarın sahibi, koruyucusu"].

Şwrty bir komutan adı (Metin No. 36) [*< Türkçe Sür-di* "sürdü, önüne koyup götürdü"].

Şahpur (Farsça) "şah oğlu, hükümdar oğlu." Bkz: *Şbr* ¹*lp plg*.

Şahpur Alp Bilge bkz: *Şbr* ¹*lp plg*.

Şebe-Bar bkz: ²*spr*.

şirk bkz: *şrk*.

şerik bkz: *şrk/şryk*.

şukr/şkr/sükür bkz: ³*şkr*.

Tanrı-dat bkz: *Trdt*.

Tanrı-Sipahi bkz: *Trsph* (1).

tapı bkz: ¹*pmrkd*.

Tapım-Er-Kut bkz: ¹*pmrkd*.

¹pmrkd bir komutan adı (Metin No. 92) [*< Türkçe Tapım-Er-Kut*: Türkçe *tapı* "Tanrı" (REDH); "huzur, tapma"].

tizik/dizik bkz: *tzgbs*.

Toğan bkz: ¹*r-twn* (Er-Toğan).

Tor-Sipahi bkz: *Trsph* (2).

Trdt bir komutan adı (BoART, Metin No. 28: Bowman, Tiri-dâta okumuştur) [Tr-dat *< Türkçe-Farsça Ta(n)rı-dat* "Tanrı-verdi"].

Trsph bir komutan adı (BoART, Metin No. 27) [*Tr-sph*: (1) *< Türkçe-Farsça Ta(n)rı-Sipahi* "Tanrı süvari; Tanrının süvarisi"; veya (2) *< Tor-Sipahi* "genç sipahi": Türkçe *tor/tur* "genç, çocuk"].

tüp ("kök; soy") bkz: ¹*rtwpm* "er soyum."

tzg (Metin No. 1'de *tzgbs* kelimesinde)

[*tizig* *< Mod. Türkçe dizil/dizik*, Türkçe *tizig/tizik* "dizik, bir sırada dizilmiş; sıra, saf, dizi," *< Türkçe tiz-* "dizmek, sıralamak," ve *-ik*, Türkçe isim/sıfat yapan ek].

tzgbs [*tzg-bs* veya *tizig-beze* *< Türk. tizig-beze(k)* "bir sırada dizilmiş süs"]. Bkz: Metin No. 1. Keza bkz: *bz/lbzy*, *bzky*.

ur- ("vurmak") bkz: *Rmwš*.

Urmuş bkz: *Rmwš*.

Us-Aparın bkz: *Wšprn* "Abarın zekâsı."

üt- ("yakmak, ateşe tutmak") bkz: *kpwtk*.

üt-ik ("yanık") bkz: *kpwtk*.

Whwprn bir komutan ve isigen adı (BoART, Metin No. 6, 10, 119) [(1) *< Türk. Ök-ü Aparın* "Abarın zekâsı"; veya (2) *< Türk. Ok-u-Aparın* "Abarın oku"].

Wnrprn bir isigen adı [*Wnr-prn* *< Türkçe Ong-Er-Aparın* "Abarın iyi yiğiti": Türkçe *onlong* "iyi, sâlim, bereketli"]. Bkz: Metin No. 36.

Wšprn bir komutan adı (BoART, Metin No. 125) [*< Türkçe Us-Apar-ın* "Abarın zekâsı (usu)"].

wt- (*kpwtk* ifadesinde) [*< Türkçe üt-* "yanmak; ateşe tutmak" (DLT; KT; REDH)].

wtk (*kpwtk* ifadesinde) [*< Türkçe ütük* "yanık"].

yabgulyavgu ["prens, (iyi işler) yapan"] bkz: ¹*rywlyw* (Er-Yabgu).

yd Ar. *yed* "el; kudret; yardım, vâsita." Bkz: *lyd*.

yed bkz: *yd*.

znh işaret zamiri: 'bu' (BoART 69) [*zn-h* *< zn-i* *< Türkçe özi-ni* "özünü, kendisini," *öz-i* (*zy*) kelimesinin akuzatifi]. Bkz: *dnh*, *zy*.

z'yr/zir (Farsça) alтта, alt, aşağı (REDH); küçük (BoART).

zy [*< Türk. öz-i* "özü, kendisi," *öz* kelimesi ve *-il-ü* iyelik veya iyelik zamir e-kinden oluşmuştur. Farsça *zi*, "-den, -dan," ve Arapça *zi* "sahibi" kelimeleri, Aramca (Türkçe) *zy* (*özi*) kelimesinden türemiş olmalıdır]. Bkz: *öz*, *özi*, *znh*, *dnh*.

BÖLÜM 21

AKAMEN (AKAMANIŞ) ELÂMCASININ ÇÖZÜMÜ

Bu bölümde önce Elâmlıların tarihi ve dili hakkında mevcut bilgileri kısaca aktaracağız, ve, bilhassa krallarının isimlerini kullanarak genel bir dil araştırması yaptıktan sonra ayrıntılı olarak Resmî Akamen (Ahamen) Elâmcası'nı inceleyeceğiz. Elâm tarihinin, Asurluların Susa şehrini yağmaladıkları M.Ö. 640 yılına kadar olan kısmını şöyle özetleyebiliriz.¹

M.Ö. üçüncü binyılın ilk çeyreğinde, Susiana (Elâm) ovasının kuzey ve doğusundaki dağlardan inen Elâmlılar burada bir sülâle kurdular. Bu sülâle, hem dağlık bölgeyi hem de Basra körfezi sahil bölgesinin önemli bir kısmını içine alan ovayı kapsayan geniş bir sahaya hâkimdi. Burada bulunan ve Elâm krallarından birine ait olduğu düşünülen bir yazıtın Sumerce oluşu, Elâmlıların bu çağda komşularından (çivi) yazı işaretlerini aldıklarını ve hatta onların dillerini kullandıklarını ispat etmektedir (GhirIR).

Eski çağlarda Elâm payitahtı Susa, denize irtibatı açık bir şehirdi. Kültürleri, bazı yönleriyle Sumerlilerle paralellik gösteriyordu. Kanal sistemleri Kurmuşlardı. Fırının ve çömlekçi çarkının bu bölgede keşfedildiği tahmin edilmektedir. Bakır madeni de burada erkenden kullanılmıştı (GraAH).

Prof. Frye'a göre, eski Elâmlılarda kadının rolü çok önemli olup, kral babadan değil ana tarafından geliyordu, ki Herodot Likyalılarda da bu âdetin mevcut olduğunu yazar. Kazılarda küçük heykelciklerin bulunması, Elâmlıların dinlerinde ana tanrıça'nın önemini açıklar (FryHP 84).

Sülâlenin 8. kralı Luhhi İşhan, Akkadlı Sargon'un (y. M.Ö. 2370-2315) düşmanı rolündedir. Diğer bir Elâm kralı olan Hita, Akkadlı Naram-Sin (2270-2254) ile Elâmca yazılmış bir muahede imzalamıştı. Naram-Sin'in ölümünden sonra, Avan şehrinin? Elâm kralı Kutik Puzur İnşuşinak Sumer-Akkad'ı fethetti (Larousse). Babil'in Gutiler tarafından fethi ve idaresi (y. 2228-2108) de bu zamana rastlıyor. Herhalde, akraba olan Elâmlılar ve Gutiler beraberce bu fethi hazırlamışlardı, ve, Gutiler Mezopotamya'nın kuzeyinde, Elâmlılar da güneyde hüküm sürüyorlardı. Bir asırdan fazla bir zaman sonra Anşan [Elâm], 2. Lagaş sülâlesinin Sumer kralı Gudea (y. M.Ö. 2100) tarafından istilâ edildi. Gudea, Lagaş'taki mâbedini süslemek için Susa'dan sanatkârlar getirdi (KraSUM 67). Bu sırada, Ereğ (Urük) kralı Sumerli Utuhegal da Gutiler'den krallığı geri almıştı.

¹ Kaynaklar: Ghirshman (GhirIR), Grant (GraAH), Goodspeed (GooBA), ve Larousse.

Üçüncü binyılın sonunda, Elâm'da Simaş sülâlesi kuruldu. Kralları kendilerine "ilâhî resul, (Anşan ve Susa) kralı" ünvanını veriyorlardı (GhirIR 57, 63). 14. yüzyılda Elâm'da hüküm süren başka bir sülâle de aynı "Anşan (Anzan) ve Susa kralı" ünvanını kullanıyordu (Larousse). Bu zamanda ticarî vesikalar, içinde birçok yerli Elâmca kelimeler bulunan Akkadca dille yazılıyordu. Bu millî kültürün ifadesi dinlerinde de kendini gösteriyordu. Dualarda yer alan Tanrıça Şala ve sevgilisi İnşuşinak'ın adları Babil tanrılarında önde geliyordu. İkinci binyılın başlarında, Elâmlılar Babil ülkesini fethettiler. Bir Elâm prensi Larsa'da bir de sülâle kurdu. Kısa bir süre sonra, Elâmlılar İsin sülâlesini ortadan kaldırarak Uruk ve Babil'e hâkim oldular. Hammurabi (y. M.Ö. 1792-1750) Elâmlı Rim-sin'i mağlup etmek için 37 yıl uğraştı. Elâmlıların adı artık yazıtlarda geçmiyordu. Ancak bir asır sonra, Kudur-Nakhundi (I), Elâm'da tekrar sağlam bir krallık kurdu. Prof. Goodspeed'e göre ise, Hammurabi sülâlesi zamanında Kudurnankhundi adlı bir Elâm kralı Uruk ve Larsam'ı işgal etmiş, ve Uruk'taki Nana heykelini Susa'ya getirmişti (GooBA.63).

Kudur-Nakhundi'den biraz sonra Elâmlıların adı yine yazıtlardan silindi; artık Kassitlerin istilâsı başlamıştı (GhirIR 64). Bu uzun süren işgalin sonuna doğru Elâmlılar tekrar kuvvetlendiler. M.Ö. 13. yüzyıl başlarında kurulan yeni Elâm sülâlesinin üçüncü kralı Huban-numena I (Kuban-immena) ve Kidin-Hutran adlı diğer bir kral (y. 1267) iki kez Babil ülkesine hücum ettiler. Bu sülâleden Kral Şutruk-Nakhundi, Kudur-Nakhundi II, ve kardeşi Şilhak-İnşuşinak zamanı Elâm'ın altın çağıdır. Önceki krallardan Khurbitila bir ara Kassitleri Babil'den çıkarmış fakat Kassit kralı Kurigalzu II (y. M.Ö. 1310) tekrar tahtını geri almıştı. Yine ilk krallardan Untaş-Kuban veya Untaş-Gal zamanında şehirler onarılmış ve yeni şehirler kurulmuştu. Sanatta, bilhassa metal işçiliğinde çok yüksek bir seviyeye erişilmişti.

Şutruk-Nakhundi I (y. 1207-1171), Babil'i alarak Kassitlerin saltanatına son verdi, oğlu Kudur-Nakhundi II'yi Babil tahtına oturttu. Bu kral Babil'in millî tanrısı Marduk'un heykelini Susa'ya götürdü. Kral Şilhak-İnşuşinak (1165-1151) zamanında Elâm Asur'a kadar genişledi. Bütün Dicle vadisi, Basra körfezinin büyük bir kısmı ve Zagros sıra dağları Elâmlıların hükmü altında idi. Böylece bütün Batı İran ve Mezopotamya'nın büyük bir kısmı ile bu kral Elâm bayrağı altında ilk imparatorluğu kurdu. Bu arada yazıtlar proto-Elâm işaretleri ile Elâmca yazılıyordu. İnşuşinak, millî tanrı durumuna yükseldi, kral ve kral ailesi sağlıklarında bile tanrılaştırıldı (GhirIR 66).

M.Ö. ikinci binyılın sonuna doğru Babil'de yerli [Sumerli] Paşe sülâlesi Kral Nabuchadrezzar I (M.Ö. 1124-1103) tarafından kurulunca, Elâm hızla gerilemeye başladı. Babil kralı, birkaç teşebbüsten sonra Elâmlıları yendi ve Susa'yı alarak Marduk heykelini tekrar Babil'deki mâbedine yerleştirdi. Elâm tekrar, bu defa üç asır müddetle, tarihten silindi (GhirIR). Daha sonra, Elâm, ancak küçük bir devlet statüsünde tekrar ortaya çıktı (GraAH).

M.Ö. 8. yy. sonuna doğru Kubanigaş I, Asur kralı Sargon'a 721 yılında isyan ederek Babil'i fetheden Kaldeli kral Marduk Balabañ ile ittifak yaptı. Daha sonra gelen Kral Şutruk-Nakhundi (II)'nin kardeşi Kalluşu (Halluşu) İnşuşinak tahta geçince 699 yılında Sanherib'den Babil'i aldı, ve Nergal Uşeb'i (Nergalu-Şezib) tahta oturttu. Yeni Elâm kralı Kudur-Nakhundi 692'de Asurlular tarafından öldürüldü. Yerine geçen kardeşi Kuban-immena II (veya Ummanmenanu) (M.Ö. 692-688), 691'de Babil yakınında Khalule'de Asur kralı Sanherib ile savaştı, fakat hastalandığı için geri çekildi. Ondan sonra Kuban-Khaldaş I (681-675) kral oldu (GooBA.228; GhirIR 119). Bu zamanda kuzeyden gelen Kimmerler İran'ı istilâ ettiler, ve Elâm bir müddet birçok yerli prensler arasında bölündü. Yine bu zamanda Akamen (Ahamen/Akamaniş) ailesi tarih sahnesine çıkmaktadır (Larousse).

Akaemenes'in oğlu, Kuraş I ve Ariaramnes'in babası Teispes (675-640) "Anşan kralı" ünvanını taşıyordu. 670 yıllarında Med Kralı Phraortes'e tâbi oldu. İskitlerin Media'yı işgali ile Teispes serbest kaldı, bugün Fars bölgesi denilen Parsa eyaleti ile Anşan dağlık bölgesine hâkim oldu (GhirIR).

Bu arada, Susa şehrinde bir Elâm kralı, Urtaki (Urtagu), hüküm sürüyordu. Onun kardeşi Kuban-Khaldaş I, daha önce 665'de, Phraortes ile birlikte Babil ülkesine saldırmış, fakat Phraortes'in ölümü ile sonuçlanan savaşta Aşurbanipal'e yenilmişlerdi. Urtaki'nin yerine kardeşi Tepti Huban İnşuşinak (663-653) geçti. Bu kralın, kral ailesine mensup rakiplerini öldürmek istemesi üzerine bunlardan 60 kadarı Asurlulara sığındılar, ve Susa yakınından geçen Ula vadisinde Elâmlılar ile Asurlular arasında yapılan savaşta Elâm kralı ve oğlu öldürüldü. Aşurbanipal, Urtaki'nin bir oğlunu, Huban-nugaş II'yi (653-651) Madaktu kralı, diğer oğlu Tammaritu'yu Hidalu kralı yaptı (Larousse). İskitlerin Media'yı işgali (652-625) bu zamana rastlar. Kubanigaş, 652'de, Aşurbanipal'e başkaldıran kardeşi ve Babil kralı Şamaşsumukin ile ittifak yaptı. Aşurbanipal taarruza geçince, Elâm'daki Asur taraftarları Kumbanigaş'ı tahttan indirip Tammaritu'yu tahta çıkardılar. Daha sonra tahta çıkarılan İndabigaş, Elâm kuvvetlerini Babil'den geri çekti (y. 650). Aşurbanipal 648 yılında Elâm'ı işgal edince İndabigaş intihar etti (GooBA); Huban-Khaldaş (Khummakhaldaş) II (648-645) kral oldu. Asurlular bu defa onu tahttan indirip yerine tekrar Tammaritu'yu getirdiler. O da, Elâm'daki Asur kuvvetlerini yok etmek isteyince tahttan indirilip hapse atıldı ve Huban-Khaldaş III tahta çıkarıldı. Bu kral ile krallığa tâlip olan Pa-'e arasında çıkan ihtilâflardan faydalanan Asurlular Susa'ya hücum edip yağmaladılar ve sülâleye son verdiler (640).

Bu tarihte, Anşan kralı Keyhüsrev (Kuraş) I (640-600) herhalde Asur kralı Aşurbanipal'e tâbi idi. Yaklaşık bir asır sonra torunu Büyük Keyhüsrev de (hük. M.Ö. 559-530) kendisini Anşan kralı ilân ediyordu. Ghirshman'ın ifadesiyle "o, hâlâ Anşan kralı olarak Susa'yı payitaht seçmişti" (GhirIR 134).

ELÂM DİLİ

Elâmca, "İran'da kaydedilen en eski (M.Ö. 3. binyıl) dil idi" (E. M. Wright, EncyAm, 15/307a). Bu dilin önce Sâmi olduğu söylendi; sonra Kafkas veya Dravid dilleri ile akrabalık öne sürüldü. Sayce'e göre, "Elâmlılar bilinmeyen bir dile sahiptiler, ne Sumerli ne de Sâmi idiler."

Ghirshman'a göre, İran platosunda, sadece Siyalk'da proto-Elâmca yazıtlar bulunmuştu. Bu yazı Mezopotamya uygarlığına yakın ovalarda icat edilmiş, İran içlerine Elâm kültürünün yayılmasıyla geçmişti. Arkeolojik metinler, Mezopotamya'da oturan Sumerli ve Sâmi halklarla devamlı temasta olan dağ kavimlerinin yaşadığı bölgelerde bulunmuştu. Bu kavimler, güneyden kuzeye doğru, Elâmlılar, Kassitler, Lullubi, ve Gutiler idi. Hepsi akraba bir dille konuşuyorlardı (GhirIR 50-52). Yine Ghirshman'a göre, Persepolis arşivlerinde bulunmuş binlerce tabletlerden bir tanesi bile Farsça yazılmamıştı; az bir miktarı Aramca diğer hepsi Elâmca idi (GhirIR 164).

Prof. Grant da aynı fikirdedir. Ona göre, Pers kralı Dara'nın yazıtları üç dille yazılmıştı. Bunlar, Farsça, Akkadca, ve arşivlerin dili olan Elâmca idi. Yazı Sumer çivi yazısı idi. Fakat, şimdi imparatorluğun esas dili Aramca olup, Fenike alfabesinin değişik bir şekli ile yazılıyordu (GraAH 82).

Mamafih, biz bu bölümün sonunda, geçen bölümün de ışığı altında, Pers krallarının resmî dilleri olan bu iki dilin, yani Akamen Aramcası ile Akamen Elâmcası'nın, esasta aynı olduklarını göreceğiz. Sadece çivi işaretleri ile yazılanlara Elâmca, alfabe ile yazılanlara Aramca adı verilmiştir.

Prof. Frye'a göre, Azerbaycan ve Batı İran'da, yaklaşık M.Ö. 7. yy.da bölgeye gelen Medler ve diğer İranlı kavimler, Hint-Avrupalı olmayan Urartular, Mannae, Hurriler gibi yerleşik ve muhtemelen eski "Yafetik" dillere yakın bir dille konuşan halklarla temasta idiler. Güneyde Persler ve diğer İranlı fâtipler, Elâmlıları ve akraba diğer Hint-Avrupalı olmayan halkları orada yerleşmiş buldular (FryHP 48). Yine Frye'a göre, "Persler Elâmlılara *Uja* veya *Huja* adını veriyorlardı. Klâsik yazarlar onları (Büyük İskender tarihçilerinin *Uzii?* ifadesini yanlış kullanmaları sonucu) *Uxii* adı ile tanyıyorlardı, ki bu ifade yörenin yeni adı olan Khuzistan kelimesinde mevcuttur... İçinde Elâmcanın da bulunduğu, Sâmi veya Hint-Avrupalı olmayan bu akraba dillere 'Yafetik' adı da verilmiştir" (FryHP 83).

Herbert H. Paper, yukarıdaki *Uja* kelimesini *Uvja* olarak vermiş (PapRAE 5.11.2, DB 23), ve bu kelimedeki *j* foneminin *z* de olabileceğini göstermiştir (PapRAE 3.10.3-6). O halde kelimenin, *Uvja* > *Uvza* > Türkçe *Uz-a/Kuz-a* veya *Guz-a* okunması mümkündür. Aynı şekilde, Gk. *Uxii*, telâffuzu *Ukzi(i)*, > Türkçe *Oğuz(i)* ilişkisi de Frye'ın *Uzii* kelimesi ile uyum gösterir. Elâm ülkesine bugün verilen *Kuzistan* adı da "Kuz (Guz/Oğuz) memleketi" diye tercüme edilebilir. Kelime, klâsik yazarların *Kissi/Kassu* (Kassit) ifadeleri ile de ilişkili olmalıdır. *Guz/Oğuz* ifadesini

Guti kavminin isminde de görebiliriz. Zaten, Herzfeld'in teorisine göre, Gutiler, Elâmlılar, Urartular ve Lullubiler, Kassi veya Kaspi adı verilen bir etnik grubu oluşturuyorlardı, ve bütün bu halklar için genel bir terim olarak Kossai ve Kassit ismi kullanılıyordu. Kaspi kelimesi, **Kas** ve *-p* çoğul ekin-den oluşuyordu (FryHP 87, kaynağı: E. Herzfeld, *Archaeological History of Iran*, London, 1935). Biz ileride *-p* ekinin Sâmi çoğul eki *-ml/-im* ile aynı olduğunu göstereceğiz.

Elâmca şahıs adlarını ve bazı genel kelimelerle birlikte Kassit şahıs adlarını da aşağıdaki Genel Elâmca Lügatçe'de inceleyeceğiz.

GENEL ELÂMCA LÜGATÇE

Abirumaş Kassit kralı Agumkakrime'nin bir atası (GooBA) [*<* Türkçe *Eber-miş* veya *Abar-miş* "Avar imiş." *Eber* (*<* Türkçe *obirlobiri*), Hz. İbrahim'in bir atası idi].

Adad-na-din-akh-i (veya Adadşumuçur) M.Ö. 12. yy. başlarında hüküm süren son Kassit krallarından biri (GooBA) [(1) *<* Adad-(a)na-dön-ük "(tanrı) Adad ona döndük"; veya, (2) *<* Adad-(i)na-din-ök-ü "(tanrı) Adad'ına din anlayışı": Türkçe *öklög* "akıl, anlayış" (DLT; UYG). Diğer adı Adad-şum-u-çur için, bkz: Bölüm 17].

Agum üç Kassit kralının adı (Larousse) [*<* Türkçe *Aga-m* "ağam"].

Agumkakrime yedinci? Kassit kralı (y. M.Ö. 1600?) (GooBA.106) [*<* Türk. *Agam-kök-er-im-e* "ağam gök yiğitime"].

Burnaburyaş birçok Kassit kralının adı [Bur-na-bur-y-aş: *<* Türkçe *Bör(i) ana böri-eş* "kurt, ve ona kurt eş"; veya].

Dur Untaş Untaş-gal'ın kurduğu bir şehir [(1) *<* Türkçe *Dur-on-taş* "on dış (taşra) şehri," mecazi anlamda "dur (burada)! on taşra bölgesi (ötesi)"; veya, (2) *<* Türkçe *Dur-on-taş* "on taş şehri; dur! on kaya"].

Ellim İ. M. Dyakononov, M.Ö. 900 yıllarında bir halk adı olarak geçen Elli-pe kelimesini Ellu-me "Elâmlılar" diye okumuş, bunu Gk. Elym(ais) ile birleştirmiştir (FryHP 87) [(1) *İl-im* "iller, vatanlar"; (2) *İl-li-m* "illiler": *-ml/-im*, Sâmi çoğul eki. Bu isim, 13. yy'da, Macarların ve Hunların tarihini yazan saray papazı Simon

Kézai'nin İran için kullandığı *Evilat* kelimesi (Sandor Eckhardt, NemAH 189) ile eş anlamlıdır: *Evil-at* (*<* Türkçe *Ev-il-at*) "ev (vatan) (ve) iller," ki burada E-O Türk. çoğul *-at/-t* ekinin Sâmi çoğul *-im* yerine koyarsak *Ev-İlim* kelimesini elde ederiz. Bunun Grekçe kök kelime Elym'den farkı baştaki *ev* kelimesinin varlığıdır].

Eri-Aku (Tevrat'ta Ariok) Larsa'nın Elâm kralı Rim-Sin'in çivi yazılı diğer bir adı (GooBA) [*<* Türkçe *Er-aga* "er-ağa"].

Gandaş Kassitlerin ilk? kralı (y. M.Ö. 1761?-45) (EncyAm) [*<* Türk. *Kan-daş*].

Hita Naramsin (y. 2270-2254) zamanında yaşamış bir Elâm kralı [*<* Türkçe *İti* (*İdi*) "tanrı, efendi"; veya Farsça *Hüda* "tanrı"].

Huteluduş İnşuşinak Birinci Nabuhadrezzar (M.Ö. 1124-1106) tarafından öldürülen Elâm kralı (Larousse) [*<* Türkçe *Kutlu-taş İncü-sunuk* "kutlu-taş inci-sunan"].

İnşuşinak Elâm millî tanrısı, Susa şehrinin baş tanrısı (Larousse). Elâm krallarına soy adı olmuştur [*<* *İncü-sunuk* (O. Türkçe *Yinçü-sunuk*) "inci-sunan," gizli anlamıyla, "inci gibi şualar dağıtan güneş (tanrısı)." *Sunuk* ("sunan kişi; kral") kelimesi, önceki bölümlerde de keşfettiğimiz bir kelimedir].

Kadaşman-buriyas (Kadaşman Turgu) Kassit kralı [(1) *<* *Kadaşman-buri-eş* "hakikî kardeş, kurt gibi"; veya, (2) *<* *Kadaşman-buri-yaş* "hakikî kardeş, genç

kurt"].
Kadaşman-Enlil iki Kassit kralının adı, birincisi muhtemelen Kurigalzu I, diğeri yaklaşık 1277-1271 arasında hüküm sürdü (Larousse; GooBA) [**< Türk. Kadaşman Enlil "Tanrı Enlil'in hakiki kardeşi": Türk. kadaş "kardeş; aynı soydan," ka "zarf; ana karnu," -daş "yakınlık gösteren ek," -man ("çok, hakikaten"), kuvvetlendirme edatı.**]
Kadaşman-Kharbe üç Kassit kralının adı, birincisi 1410-1396 arası hüküm sürdü (muhtemelen Amenophis III zamanında yaşamış olan Kral Agum III'ün diğer adı), ikincisi (?-1343) Karakhardaş'ın oğlu, ve üçüncüsü 1241-1238 arası hüküm sürdü (Larousse) [**< Türkçe Kadaşman-körpe? "hakiki kardeş (ve) körpe"**].
Kadaşman-turgu Kadaşman - buriyas'ın diğer adı, Kassit kralı (y. M.Ö. 1294-1278), Kurigalzu II'nin torunu (Larousse; GooBA) [**< Türkçe Kadaşman-(o)tur-ug "hakiki kardeş, tahtta oturan (kral)"**].
Kalluşu İnşuşinak (Halluşu İnşuşinak) Elâm kralı (y. M.Ö. 699) [**< Türkçe Kalısi İnçü-sunuk "ebedi tanrı İnçü-sunuk"**].
Karaindaş Kassit kralı (y. M.Ö. 1450?) (Larousse) [**< Türkçe Karındaş "kardeş; aynı rahmi paylaşan"**].
Karakhardaş Kassit kralı (1346-?), Bumaburyas II'nin oğlu ve Kadaşman Kharbe II'nin babası (Larousse; GooBA) [**< Türkçe Kara-kardaş "cesur kardeş"**].
Karduniyaş Kassitler'in Mezopotamya güneyinde ırmak ağzlarına yakın ilk vatanı olup, sonradan bütün ülkeye verilen ad (GooBA) [**< Türkçe Kara-don-yış "Kara-don ormanı; kara elbiselilerin ormanı": E. Türkçe yış "orman, ormanlı dağ"**].
Kastiliyaş dört Kassit kralı (Larousse) [Kas-tili-yaş: (1) **< Türkçe Guz-til-i-yış "Oğuz, dili orman (zengin)," (2) **< Guz-tilli-yış "Oğuz dilli (ve bir) dağ"****].
Khurba-tila Elâm kralı, Kadaşman-Kharbe'nin oğlu (GooBA) [**< Türkçe körpe-til(i) "körpe (ve) dilli (konuşkan)"**].
Kubanığaş (Khubanıgaş, Humbanıgaş, ve Hubannugaş şekilleri de vardır) iki Elâm kralı, Şutruk-Nakhundi I'nin kardeşi Kubanıgaş I, ve Urtaki'nin oğlu Kubanıgaş II (653-651) [**< Türk. Kopan-Agaç, "yeni-**

den doğan ağaç." *Kopan* adını sonraki tarihlerde de görüyoruz: Orta-Çağ'da Balkanlarda faaliyet göstermiş bir Anadolu dervishi *Kopan Baba* (Y. Kalafat, Forum, No. 307, s. 44); İskitlerin Hypanis = *Kopan* ırmak adı (bkz: Bölüm 7).
Kuban-immena iki Elâm kralı, biri M.Ö. 14. yüzyılda yaşadı, ve diğeri Hubanumena (veya Unmanmenanu), 692-688 arasında hüküm sürdü [Kuban-im-mena(n) **< Kopan-im menin "kopan'ım benim"**].
Kuban-Khaldaş (Huban-Khaldaş, Huban-Haltaş, Khummakhaldaş şekillerinde de yazılır) üç Elâm kralı, Kuban-Khaldaş I (681-675), Kuban-Khaldaş II (648-645), ve sülâlenin son kralı Kuban-Khaldaş III (M.Ö. 640) [Kuban-Khaldaş **< Türkçe Kopan-koldaş "yeniden doğan arkadaş": koldaş "arkadaş" (DLT III, 11)**].
Kudur-lag-a-mar Tevrat'ta geçen ve Hammurabi ve Gutium ve Larsa kralları'nın ona tâbi oldukları Elâm kralı Kedorlaomer adının Elâmca transliterasyonu (GooBA; Tekvin 14); muhtemelen Kudur-Nakhundi I, veya Rim-Sin'in babası Kudur-mabug [**< Türkçe Kidar-ulug-Ömer "ulu Ömer korur": Türk. kid- "kenar dikmek, kıyılamak; korumak" (ErOA)**].
Kudur-mabug (y. ?-1758) Rim-Sin'in babası (muhtemelen Tevrat'taki Kedorlaomer'in kendisi), Batı Elâm'da İamutbal vilâyetinin kralı (GooBA; EngST 105) [(1) **< Türk. Kid(d)ır?-ma-beg "koruma beyi": E-O Türk. kid- "korumak"; veya, (2) **< Türk. Kadirma-beg "kayırma bey, iyi idare eden bey": Türk. kadir- "bükmek; kayır-mak; iyi idare etmek" (UYG; KT)****].
Kudur-na-khundi (veya, Kutimahunte) üç Elâm kralı [**< Türkçe Kid-ar-anı-kün-idi "güneş-tanrısı onu korur"**].
Kurigalzu iki Kassit kralı, birincisi muhtemelen Kadaşman Enlil I (hük. 1396-1367), ikincisi 1343-1321 arasında hüküm sürmüş olup (Larousse), yazıtlarında "Tanrı Bel'in vekili" ünvanını kullanmıştır (GooBA) [Kuri-gal-zu **< Türkçe Kur-ı-kal(ig)-izi "soyu ebedi olan tanrı": kur "mertebe, aşama, şecere" (DLT; UYG), kalhkalig "ebedi," ve izi (**< idi**) "tanrı, sahip, efendi"**].

kur-taş "köle, işçi" (FryHP 76) [< Türkçe kır-taş "taş kıran (kişi)"****]. Bölüm 19'da Aramca *grd* kelimesine bakınız.
Kutik Puzur İnşuşinak Avan vilâyetinin Elâm kralı, sonra Sumer ve Akkad kralı [**< Türkçe Kut-ök-bezer İnçü-sunuk "tanrı İnçü-sunuk (kral) devlet ve akıl ile süsler"**].
Luhhi-İşhan Elâm kralı (M.Ö. 24. yüzyıl) [**< luh-iş-han **< Türkçe Ulug-isi-han "ulu tanrı-kral"****].
Mardukbaliddin Kassit kralı (M.Ö. ?-1150) [**> Marduk-Baal-id-Din (Türkçe-Arapça), "Marduk, dinin başı (Baal'i)"**].
Pa-e Elâm tahtının son varisi, 640 yılında Asurluların eline esir düştü (GooBA) [muhtemelen, **< Türkçe Bögü/Bögü "bilge, bilgin, akıllı, hekim, bilgili" (DLT; UYG)**].
Rim-Sin Larsa'nın Elâm kralı, diğer adı Eri-Aku (Tevrat'ta Ariok) [**< Erim-Sin "erim (yiğitim) (ve) ay-tanrısı"**].
Simaş Elâm kralı ve sülâlesi [Si-maş **< Türkçe İsi-miş "tanrı imiş"**].
şarru la sanaan ahfadından biri tarafından "benzeri olmayan kral" diye anılan Kassit kralı Kurigalzu II (GooBA) [**< Saru-la-sanian "kral ve ikincisi (ikincileri) olmayan": Arapça lalla "yok, değil," ve sani "ikinci," ve -an, Farsça çoğul eki (?)**].
Şilhak-İnşuşinak ilk Elâm imparatoru (M.Ö. 1165-1151) [**< Türkçe Silik İnçü-sunuk "saf (tanrı) İnçü-sunuk": silik/silig "temiz, arı, pak, bâkir" (DLT; UYG)**].
Şuqamuna bir tanrı ve Kassit kralı Agumkkrime'nin bir atası (GooBA.106) [**> Uygurca Şakimun (UYG 216), Moğolca Sogomon, Sogomon (Barhan), "Sogomon Burhan" "Sakyamuni Buda" (POLO-Ma II.2, III.23), Doğu Hunlarında Chü-loman veya Shih-loman "Sakyamuni (Buda)"; Chü-loman dağı [Sakyamuni dağı] (ÖgH 633) veya Hami yakınında Shih-loman dağı (ÖgH 635). Eğer bu Tanrı Şuqamuna okunuşu doğru ise, Buda dininin tarihini, 2. binyılın başlarından başlatmak gerekebilir**].
Şutruk-Nakhundi iki Elâm kralının adı [Şutruk-Nakhundi **< ş-utruk-na-khun-di: **< Türkçe İsi-oturuk ana kün-idi "tanrı (ve)****

kral, ve ona (onun yanında) güneş-tanrısı"].
Tammaritu Elâm kralı (M.Ö. 653-650, 645-?) [Tammaritu **> Tamar-itu: (1) **< Türkçe Temür-iti "demir-tanrı"; veya, (2) **< Türkçe Temür-ata "demir-ata"****].
Taşşigurumaş Kassit kralı [**< Taş-ı-kurumuş "(taşra) vilâyetleri elinden çıkmış"**].
Tepti-Kuban İnşuşinak Elâm kralı (663-653 M.Ö.) [**< Türkçe Tepti Kopan-İnçü-sunuk "tepti (sarstı), yeniden doğan (tanrı) İnçü-sunuk"**].
Te-umman diğer adı Tepti Kuban İnşuşinak [**< Türkçe-Ar. İdi-umman "tanrı-okyanus": Umman kelimesi, Medler için kullanılmış olan Umman Manda ifadesinde de mevcuttur (FryHP), ki bunu Umman-Mada "okyanus gibi (yaygın) Medler" şeklinde okumak mümkündür**].
Ulam Buriyaş Kassit kralı (M.Ö. 15. yüzyıl) [Ulam Buri-aş: **< Türkçe Ula'm bürü-eş "(benim) delikanlım, kurt-gibi": Türkçe og-lan (argo: ulululan, Argu Türkçesi oğla, Sum. lulLU "erkek") "genç adam; yiğit"**].
Ummanmenanu diğer adı Huban-immena [Kuban-immena], Elâm kralı (M.Ö. 692-688) [Umman-im-menan **< Türkçe Ummanım menin "okyanusun benim"**].
Untaş-Gal diğer adı Untaş-Huban (M.Ö. 14. yüzyıl) [**< Türkçe On-taş-kalı "on taşra vilâyeti ebedi (kralı)": kalh/kalh "gök, sema" (DLT; UYG), kelime anlamıyla, "kalan şey; ebedi; Tanrı"**].
Untaş-Kuban (Untaş Huban) diğer adı Untaş-Gal [**< Türkçe On-taş-kopan(i) "on vilâyetin yeniden doğan (kralı)"**].
Urtaki/Urtagu Susa'da Elâm kralı (?-663) [(1) **< Türkçe Or-Teki(n) "kale-gibi prens"; (2) **< Türkçe Er-Teki(n); veya, (3) **< Türkçe Ur-tag-ı "dik (şu) dağı!": Türkçe or "kale; taht?" (UYG), ur- "vurmak; dikmek, düzenlemek; hakketmek" (DLT; UYG)****].
Uxii klâsik yazarların Elâmlılara verdikleri ad (FryHP 83) [tekil Uxi, okunuşu Ukzi veya Oğuz(i), ki burada -i muhtemelen "-e ait" anlamına gelen Sâmî ekidir. Öyle görünüyor ki kelimedeki Oğuz Türk kavminin adı saklıdır: Ux **> Ukz **> Oğuz****].****

ELÂM KRALLARI

Aşağıda, kronolojik sıraya göre, Elâm krallarının, ve müteakiben Elâmlarla yakın akraba olan Kassit, ve Bölüm 17'de detaylı incelediğimiz Guti krallarının adlarını anlamları ile birlikte veriyoruz:

İnşuşinak (Elâm tanrısı)	İnçü-sunuk "inci sunan"
Hita	İti/İdi "tanrı, efendi"
Kutik Puzur İnşuşinak	Kut-ök-bezer İnçü-sunuk "(tanrı) İnçü-sunuk (kralı) devlet ve akıl ile bezer (süsler)"
Kuban-immena	Kopan-ım menin "yeniden doğan (kralım) benim"
Untaş-Kuban	On-taş-kopan(ı) "on vilâyetin yeniden doğan (kralı)"
Untaş-Gal	On-taş-kalı "on taşra vilâyeti ebedî (kralı)"
Şutruk-Nakhundi	İsi-oturuk ana Kün-İdi "tanrı tahtta oturmuş (ve) ona (yanında) güneş-tanrısı"
Kudur-na-khundi	Kıd-ar-anı-kün-idi "güneş-tanrısı onu korur"
Şilhak-İnşuşinak	Silik İnçü-sunuk "saf (tanrı) İnçü-sunuk"
Huteluduş İnşuşinak	Kutlu-taş İnçü-sunuk "kutlu-taş, İnçü-sunuk"
Kubanigaş	Kopan-Agaç "yeniden doğan ağaç"
Kalluşu İnşuşinak	Kalı-isi İnçü-sunuk "ebedî tanrı İnçü-sunuk"
Ummanmenanu	Umman-ım men-in "okyanusum benim"
Kuban-Khaldaş	Kopan-koldaş "yeniden doğan arkadaş"
Urtaki/Urtagu	Or-Teki(n) "kale-gibi prens"
Tepti-Kuban İnşuşinak	Tepti Kopan İnçü-sunuk "sarstı, yeniden doğan (tanrı) İnçü-sunuk"
Te-umman	İti-umman "tanrı-okyanus"
Tammaritu	Temür-iti "demir-tanrı"; Temür-ata "demir-ata"

KASSİT KRALLARI

Şuqamuna	Şakimun "Sakyamuni Burhan (Buda)"
Gandaş	Kan-daş "aynı kandan"
Agum	Aga-m "ağam"
A-gum-kak-ri-me	Aga-m-kök-er-im-e "ağam, gök kahramanıma"
Kas-tili-yaş	Guz-til-i-yış "Oğuz, dili orman (zengin)"
Karındaş	Karındaş "kardeş; aynı rahmi paylaşan"
Burnaburyaş	Böri-ne böri-eş "kurt, ve ona kurt eş"
Ulam Buriaş	Ula'm böri-eş "(benim) delikanlım, kurt-gibi"
Kadaşman-Kharbe	Kadaşman-körpe "hakikî kardeş (ve) körpe"

Kurigalzu	Kur-ı-kal(ıg)-izi "soyu ebedî olan tanrı"
Kadaşman-Enlil	Kadaşman Enlil "Tanrı Enlil'in hakikî kardeşi"
Karakhardaş	Kara-kardaş "cesur kardeş"
Kadaşman-turgu	Kadaşman-(o)tur-ug "hakikî kardeş, kral"
Kadaşman-buriyas	Kadaşman-buri-eş "hakikî kardeş, kurt-gibi"
Adad-şum-u-çur	Adad-ism-i-çur "(tanrı) Adad adı, ve kral"
Adad-na-din-akh-i	Adad-(a)na-dön-ük "(tanrı) Adad ona dönük"
Mardukbaliddin	Marduk-Bál-id-Din "Marduk dinin başı"

GUTİ KRALLARI

Sarlagab	Sar-lakab(ı) "Ser (reis), onun lâkabı"
İnimbakeş	İni-m beg-eş "kardeşim krallara eş"
İarlagap	Yarlıg-kap "yarlıgı, kumandayı eline geçir!"
İbate	İm?-at-ı "işaret (parola) onun adı"
İarlagaş	Yaralı-kaş
Kurum	Korum "kaya"
İbranum	Öbür An-ım "öbür tanrım"
Puzur-Sin	Beze-r Sin "(onu) Ay-Tanrısı (Sin) süsler"
İarlagan	Yır-lı-kün "şarkılı gün (de doğmuş)"
İarlaganda	Yır-lı-kün-de "şarkılı günde (doğmuş)"
Trigan	Ta(n)rı-kün "tanrı-güneş"

AKAMEN ELÂM CASI

Çivi yazı sistemini kullanan Elâmca ve diğer dillerde, işaretlerin doğru fonemlerle saptanması çok önemlidir. Probleme Sumer dilini incelerken temas etmiştik, ve hemen her Sumerce kelimenin transliterasyonunu yaparken bu fonem değerlerinin hatalı olduğunu görmüştük. Bilhassa, *ş* fonemine tekabül eden ve genelde *ş* veya *s* sesi ile değerlendirilmiş olan çivi işaretinin,¹ gerek Hurrice dilinde (meselâ *aş-şu-şan-ni* "at bakıcısı"²), ve gerekse bu (Resmî) Elâmca'da (*Si-iş-şa-an-takma* veya *Şi-iş-şa-an-takma* (Gk. *Tri-tan-taehme*.³) bazen *t* fonemine tekabül ettiğini saptadık. Böylece anlamını bulan bu kelimeler sırasıyla, *at-tu-tan-ni* "at tutanı, at terbiyecisi," ve *Sii-taan-takma* veya *İsi-tan-tokma* "İsi'den (tanrıdan) doğma," şeklinde

¹ Herbert H. Paper, bu işareti tarif ederken, "bu, *s* ve *c* fonemlerinden farklı olup, ıslıklı ses çıkaran (sibilant) bir fonemi temsil etmektedir" der (PapRAE 3.8).

² KraMAW 333, ki burada kelimenin Hititçe (Naşice) olduğu farzedilmiştir. Bu mevzu Bölüm 15'de 3. Hal ve 4. Hal'de incelenmiştir.

³ PapRAE 3.10.2; 5.6, DB 33.

Türkçe sentakslı kelimeler haline dönüşürler. Bilhassa Elâmca kelimenin Grekçe karşılığı, *š* işaretinin burada *t* sesini gösterdiğini ispat etmektedir: *Tri-tan-taehme* < Türkçe *Tarı-tan-toğma* "Tanrı-dan-doğma." Elâmca'da ve Grekçe'de bulunan bu *isi* ve *tarıltanrı*, eş-anlamlı Türkçe kelimelerdir.

Herodot'ta geçen iki başka kelime *Tritantaehmes* kelimesindeki *t* fonemini destekler: Artaycte(s)⁴ ("Er-toğtı") ve Artochmes⁵ ("Er-toğmuş") şahıs adları, ki bunların da Türkçe *toğ-* "doğmak" fiilinden yapıldığı aşikârdır. Bu kelimeler arasındaki ilişkileri daha açık olarak şöyle gösterebiliriz:

<i>İsi-tan</i>	<i>tak</i>	<i>ma</i>
<i>Tritan</i>	<i>taeh</i>	<i>me(s)</i>
<i>Ar</i>	<i>tayk</i>	<i>te(s)</i>
<i>Ar</i>	<i>toh</i>	<i>mes</i>

veya:

<i>Isıdan</i>	<i>toğ</i>	<i>ma</i>
<i>Tanrıdan</i>	<i>toğ</i>	<i>ma</i>
<i>Er</i>	<i>toğ</i>	<i>tı</i>
<i>Er</i>	<i>toğ</i>	<i>mış</i>

Böylece, Elâmca *-šaan* veya *-šan*, *-tan* veya *-dan* okunmalıdır, yani, *š* = *t*. Aşağıdaki Elâmca kelimeler, *š* = *t* ilişkisi ile asıl anlamlarını kazanırlar:

Aš-ba-ša-na [İt-be-çe-ne]: Elâmca *Aš-ba-ša-na* kelimesi (PapRAE 3.8.8) böylece *At-baçana* veya *İt-Beçene*⁶ "İt (köpek) Beçene(k)" olur.

hi-še 'adı' [a-tı "adı"]: Daha önce Aramca *ism-h/ism-i* kelimesini incelemiştik. Her ne kadar, *ism* "isim, ad" Arapça ise de *ism-i* kelimesi, *-i* Türkçe iyelik ve 3. şahıs iyelik zamir eki ile, Türkçe gramere sahiptir.⁷ Elâmca *at-ı* (< *hi-še*⁸) "ad-ı" kelimesi ise saf Türkçedir.

Herbert H. Paper'in Resmî Akamen Elâmcası ile yazılmış metinlerinden⁹

⁴ Kserkses'in ordusunda bir komutan (Herod VII.78).

⁵ Büyük Dara'nın damadı (Herod VII.73).

⁶ EbülTSK:57, ki burada *İt-Beçene*, Kafkasya'nın Demir-Kapı'sunun güneyinde oturan Oğuz Salur boyunun kuzeydeki düşmanıdır. Bu Beçenlerin, Herodot'un Budin kavminden türemiş olabileceklerini Bölüm 7'de göstermiştik.

⁷ Paper, Kent'den naklederek aynı şeyi ihsas etmektedir: "Eski Farsçadaki karşılığı olan nama [nam-ı] kelimesi, bir 'Aramileştirme' (Aramism) olarak düşünülmektedir." Yani, *nam-ı* kelimesi Türkçedir. Elâmlılar ve diğer Türkçe-konuşan kavimlerle İranlılar (Parsiler) arasında kelime alış-verişi binlerce yıldan beri devam etmiş görünüyor. Aynı coğrafyada yaşayan bu iki unsur, uzun tarih boyunca dillerini, kültürlerini, dinlerini paylaşmışlardır. Arapça ile birlikte bu diller, dünyanın ilk edebî uygarlıklarını yaratmış ve süslemişlerdir.

⁸ PapRAE 5.6, DB 33. Paper şöyle diyor: "burada bir sessiz (consonant) fonem mevzu bahis değildir" (3.7). Yani, *h* = ϕ (sıfır).

⁹ PapRAE. Paper tercümelerini genelde, üç-dilli yazıtlardaki Eski Farsça ve Babilce metinleri esas alarak yapmıştır.

yaptığımız tercüme, bu Elâm diyalektinin içyüzünü açıklamakta yeterli olacaktır kanaatindeyim. **Kalın** harflerle yazılı ilk metin Paper'in transliterasyonudur. Mamafih, bazen, *lg* (logogram) ile gösterdiği Sumerce **-MEŠ**¹⁰ (çoğul) ekini ben muhafaza ettim. Kelime başlarındaki serlevha *d* genelde Sumerce DİNGİR "tanrı" kelimesini, bazen tanrı ile ilgili isimleri; *v* şahıs adı, isim ve zamirleri; *h* yer adlarını ifade eder (PapRAE 2.3.3 ve 2.4).

1. HAL - ak-ka ^vik-še-ir-iš-šá ^vsunki-ir ú-ut-taš-da

Kserkses'in Van'da bulunan bu metnini,¹¹ *š* = *t*, *š* ilişkisini de kullanarak, şöyle okuyor ve tercüme ediyoruz:

O-ki İkzeir-išá sunk-ir úutdi

veya,

O-ki Hızır-Şah(ı) sunuk-er otu(r)tdı

"O-ki Hızır-Şah(ı) kral-cr (olarak tahta) otu(r)tdı."

Bu metindeki kelime ve gramer sentaksları şunlardır:

ikšeir-iššá [Hızır-Şah]: Elâmca *ikšeir-iššá* veya *ikšeir-šá* (Bab. *Xišiaar-šáa*, Eski Farsça (EF) *Hšayarša*, ve Gk. *Xerxes* ki bu son kelimedeki kök, *kser-kse/hzr-hse* okunur), > *ikzeir-šá* > *ikzir-šá*, > Türk.-Fars. *Hızır-Şah*,¹² veya, *ikše-ir-šá* > Türk.-Fars. *Şah-er-şah* "kral, kahraman kral."

sunki [sunuk]: Elâmca *sunki* 'kral' (PapRAE), > *sun-k* > veya *sun-uk*, Türkçe *sun-* "sunmak; cezbetmek" fiili ile isim/sıfat yapmağa yarayan *-ik/-uk/-k* ekinden oluşmaktadır. Böylece *sunuk* "sunan kişi; (insanları kendine)

¹⁰ Bu -MEŠ ekinin çoğul eki olduğunu aşağıda, 4. Hal'de ve 19. Hal'de açıkca göreceğiz.

¹¹ PapRAE 5.4.2, XV 1. Paper'in tercümesi: "O ki Xerxes'i kral yaptı."

¹² Hızır veya Hıdır, "Hayat Suyu" nu bulup içen ve böylece ölümsüzlüğe kavuşan efsanevi bir şahıstır. Ekseriya, yaklaşık M.Ö. 9. yüzyılda yaşamış olan İlyas Peygamber'in arkadaşı olarak tanınır. Taberi Hızır hakkında şunu yazar: "İlk kitap ehillerine göre, Hızır İran hükümdarı Feridun zamanında ve Musa bin İmran'dan önce yaşamıştır... Hızır'ın büyük Zilkameyn (Dhu 'l Karnain - İki-Boynuzlu) ordusunun öncü kuvvetleri komutanı olduğu da rivayet edilmektedir. Adı geçen Zilkameyn Hz. İbrahim zamanının komutanlarından... Bazıların rivayetine göre Hızır, İbrahim Halil'e iman edenlerden olup, onunla birlikte Babil'den (Sumerlilerin Ur şehrinde) göç etmiştir. Onun adı Belya bin Melkân (krallar?) bin Falig (Peleg) bin Abir (Eber) bin Şalih (Şelah) bin Erfahşed (Arpakşad) bin Sam bin Nuh'tur... Diğer bilgilerin fikrinde, Hz. İbrahim zamanında yaşayan Zilkameyn Feridun'la aynı şahıs olup, Hızır öncü kollarının başkomutanı idi... Bir rivayete göre, Hızır Fars (Pers) oğullarından, İlyas ise İsrail oğullarındandı. Onlar her yıl hac mevsiminde buluşurlardı" (Taberi I, 512-513).

Hızır efsanesi, bilhassa Anadolu Alevi ve Bektaşileri arasında yaşayagelmiştir. Bir eserde, Hızır'dan ilk varlık (Zat-ı evvel) diye söz edilmektedir ki, Hak-Muhammed-Ali üçlemesinde Hakkın adı Hızır olmaktadır (YaTBTK 406-7).

çeken kişi; önder; kral." Kelimenin daha eski Elâmca şekli olan sunkik veya sunkuk (PapRAE 2.3.3) Türkçe *sung-uk* olur ki burada *sun-* fiilindeki "n" yerine genizden söylenen Türkçe "ng" fonemi gelmektedir. *Sunuk* kelimesini, Genel Elâmca Lügatçe'de *İnşuşinak* isminde de görmüştük.

ú-ut-taş-da [otu(r)t-dı veya otuz-dı]: Paper tarafından "yaptı" diye tercüme edilen bu fiili, *š = t* ilişkisi ile *otu(r)t-dı*, veya *š = z* ilişkisi ile (Oğuzca?) *otuz-dı* (< Türkçe (tahta) *otur-dı*) şeklinde okuyabiliriz. Aynı fiil, Nakş-ı-Rüstem'deki Dara yazıtında¹³ *hu-ut-taş-da* şeklinde bulunmaktadır:

ak-ka ^vDa-ra-ya-ma-u-iš ^vsunki-ir hu-ut-taş-da

"O-ki Dara'yı kral-er (olarak tahta) otu(r)tdı."

veya,

"Ağa Dara, kral-er (olarak tahta) oturdu."

Bu *otur-* fiilini daha önce Tarkondemos Mühürü'nde de görmüştük.¹⁴

2. HAL - ^vDa-ri-ya-ma-u-iš ^vsunki ir-šá-ra ^vsunki ^vsunki-ip-na

Dara'nın bu Hemedan metnini¹⁵ şöyle okuyor ve tercüme ediyoruz:

Derya-mış (Dara) *sun-k ir-sara sun-k sun-k-im-na*

veya,

Derya-mış, sun-uk er-sar-(r)a, sun-uk sun-uk-lar-(i)na

"Dara, er-beylere kral, ve krallarına kral"

veya,

"Dara, yiğit-beylerin kralı ve kralların kralı"

Bu metindeki yeni ifadeler şunlardır:

ir-šá-ra [er-sar-a "er-beylere"]: *ir-šá-ra* ifadesi, *ir-šá-ir-ra* ve *ir-šá-ir*¹⁶ şekillerinde de yazılmış olup, biz kelimeyi *er sar-(r)a* okuduk ki burada Türkçe *er* "er, erler; yiğit, kahraman," ve Sumerce ve Türkçe-Farsça *ser/sar* "baş, hükümdar," ve *-ra* ("-e, -a, -ya, -ya") Sumercede de mevcut olan bir ektir.

^vsunki-ip-na [sunuk-im-ına]: < *sunuk-im-(i)na* < Türk. *sunuk-lar-ına* ("imparatorluk içindeki tâbi) krallarına." Burada *-ml-im* ("ler/lar"), Sâmi

çoğul eki, *-i*, Türkçe 3. şahıs iyelik zamir ekidir. Tam ifade *sunki sunki-ip-na* > *sunuk sunuk-im-in* > Türkçe *sunuk sunuk-lar-ın* "kralların kralı" şeklinde izah edilebilir. Burada *-na* yerine gelen *-in*, genitif ekidir.

3. HAL - ^vú ^vDa-ra-ya-va-uš ^vsunki ir-šá-ir-ra ^vsunki ^vsunki-ip-ir-ra

Dara'nın bu Nakş-ı-Rüstem metninde,¹⁷ ^vú işareti, 1. şahıs zamiri ("ben") olarak tercüme edilmiştir, ki biz burada Türkçeye benzer bir fonem göremiyoruz. Mamafih, metinlerin üçüncü şahıs tekil halinde yazılmış olması ihtimali de vardır. Bu halde, ^vú zamir işareti Türkçe *o* şeklinde okunabilir.

Metni şöyle okuyor ve tercüme ediyoruz:

ben?/o? (^vú) *Darayavauš sunuk er-sar-ra sunuk sunuk-im-ra*

veya,

ben?/o? (^vú) *Deryamiş, sunuk er-sar-ra, sunuk sunuk-lar-ra*

"Ben (O?) Dara, yiğit-beylerin kralı, kralların kralı."

4. HAL

d_{na}-ap ir-šá-ir-ra d_u-ra-maş-da ak-ka h_{mu}-ru-un hi be-iš-da ak-ka d_{ki}-ik hu-ib-be be-iš-da ak-ka ^vruh^{MES}-ir-ra-ir be-iš-da ak-ka ši-ya-ti-iš be-iš-da ^vruh^{MES}-ra-na ak-ka ^vik-še-ir-iš-šá ^vsunki-ir hu-ut-taş-da

Kserkses'in bu Persepolis metnini¹⁸ şöyle okuyor ve tercüme ediyoruz:

an-im er-sar-ra Dingir Uri-Mazda aka muruun hi¹⁹ beizda aka ki-ki hube beizdi aka ruh^{MES} -er-ri beizdi aka ziyati iş beizdi ruh^{MES}-eri-na aka İkzeirišá sunk-ir uttdi.

veya,

An-lar er-sar-ı Tanrı Uri-Mazda o-ki muran/meraan-ı bezedi, o-ki kök-i hep bezedi, o-ki urıLAR-eri bezedi, o-ki ziyade-eş bezedi urıLAR-eri-ne, o-ki Hızır-Şah(i) sunuk-er otu(r)tdi.

"Tanrıların yiğit kralı, Tanrı Ahuramazda, O ki ırmakları

¹⁷ PapRAE 6.2, DN a2: "Ben Dara, büyük kral, kralların kralı."

¹⁸ PapRAE 7.2.4.1, XPa1: "Büyük bir Tanrı (dır) Ahuramazda, O ki bu arzı yarattı, O ki gökleri yarattı, O ki erkeği (insanı) yarattı, o ki erkek (insan) için saadeti yarattı, (ve) O Xerxes'i kral yaptı."

¹⁹ Dara'nın diğer bir (Elvend) metninde (PapRAE 7.2.4.9, DE 1) bu kelime *hi h_{mu}-ru-un* şeklinde ön tarafta yazılmıştır ki "şu mer'alar; şu yer" anlamına gelir.

¹³ PapRAE 5.4.2, DN a1: "O ki Dara'yı kral yaptı."

¹⁴ Bkz: Bölüm 14, Lügatçe.

¹⁵ PapRAE 6.2, DH. Orijinal tercümesi: "Dara, büyük kral, kralların kralı."

¹⁶ PapRAE 6.10.3. Bkz: 4. Hal.

[mer'aları] yarattı (*bezedi*), O ki göğü tümüyle yarattı, O ki erkekleri (erkekler-eri) yarattı, O ki erkeklerine çok eş yarattı, (ve) O ki Hızır-Şah(ı) (Kserkses'i) kral-er (olarak tahta) oturttu."

veya, son ak-ka kelimesini *aggalaga* "ağa" şeklinde yorumlarsak:

"Tanrıların yiğit kralı, Tanrı Ahuramazda, O ki ırmakları/mer'aları yarattı (*bezedi*), O ki göğü tümüyle yarattı, O ki erkekleri (erkekler-eri) yarattı, O ki erkeklerine çok eş yarattı, (O) Ağa Hızır-Şah(ı) (Kserkses'i) kral-er (olarak tahta) oturttu."²⁰

Metindeki *na-ap ir-şâ-ir-ra* > *an-im er-sar-(r)ı* "Tanrılar(m) er-bey-i, Tanrılar(m) yiğit kralı" ifadesinde *-(r)ı* 3. şahıs iyelik ekidir. *ir-şâ-ir* kelimesinin EF (Eski Farsça) karşılığı, *Auramazda hya maθišta bagânâm hauv mâm adâ*²¹ ifadesindeki *maθišta* kelimesidir, ki bu Farsça *ba-dest* (*dest* "üstünlük; kudret") kelimesinin aynıdır. Böylece, *maθišta bagânâm* < *ba-dest bagânâm* "tanrılara üstünlüğü ile" anlamına gelir. Aynı metnin Elâmcasında [*duramazda ak-ka ir-şâ-ir dna-ab-be-ra hu-bi-ri vü-um be-şâ* > *duramazda o-ki er-sa-rı an-im-ra o-bi-ri beni? be-ze(-di)* (< *UrıMazdağ o ki er sar-ı an-lar-ra, O beni bezedi*) "Ahuramazda, O ki Tanrıların er-beyi, O beni yarattı"], eksik yazılan *be-şâ[-da]* kelimesi, yukarıda gördüğümüz *be-iş-da* fiilinin aynıdır (> *be-ze-da* < Türkçe *be-ze-di*).

Metinde geçen, *na-ap, duramazda, mu-ru-un, be-iş-, be-iş-da, ki-ik, hu-be* (hu-ib-be), *ruh, ruh*^{MEŞ} *-ir-ra-ir, -MEŞ, ši-ya-ti, iş, ruh*^{MEŞ} *-ra-na* gibi yeni kelimeler ve gramer sentaksları, bu bölümün sonundaki Elâmca Lügatçe'de analiz edilmiştir. Mamafih, burada bazı kelimeler üzerinde durmak istiyoruz:

be-iş- [< Türkçe *beze-* "bezemek, süslemek, nakşetmek"]: Bu *be-iş-/beze-* fiili tarih boyunca bugüne kadar yaşamıştır. Akamenlerden 1800 yıl kadar sonra, bu kelimenin Yunus Emre tarafından *beze-ndi* şekliyle kullanıldığını geçen bölümde 'Sekiz Uçmak' ifadesini incelerken görmüştük. Yine geçen bölümde *beze-* fiilinin isim/sıfat şekli olan *bz(k)/bzy(k)* [*beze-k* "süs; süslenmiş, süslü" (pasif), ve *bezeg/bezek* "süsleyen, nakşeden" (aktif)] kelimesini Persepolis'te çıkarılan Aramca dinî metinlerde keşfetmiştik.

duramazda ("Tanrı Ahuramazda") kelimesini Türkçe yorumlayabiliriz: Dingir-Ura-Mazda > Dingir-Urı-Mazda, < Türkçe *Tengri-Urı-Muz-Da(ğ)*

"tanrı-insan Muz-Dağ"; ki O. Türkçe *urı* "erkek" (DLT), ve Muz-Dağ, Orta Asya'nın iki büyük dağının adıdır.

5. HAL - sa-ap v kam-ma-ad-da ak-ka v ma-ku-iş v u hal-pi-ya

Dara'nın bu Bisütun metnini²² şöyle okuyor ve tercüme ediyoruz:

zehab kam-ata o-ki ba-gu-şi v u al-ip-ya

"bundan hareketle, Kam-ata (*Gaumata*) o ki (bir) bahşı, ben? (o-nun canını) almışım ya!"

veya,

"bundan hareketle, (bir) bahşı olan Kam-ata'nın ben? işte! canımı aldım."

saap ifadesi bizce Ar. *zehab* ("takiben; gidis; bundan hareketle, bir hareket planına göre; zan" (REDH; KT) kelimesinden başka bir şey değildir. İlginç olanı, bu kelimeye tekabül eden Eski Fars. *yada* ve Bab. *allaşa, arkişâ, arki* kelimeleri, Elâmca Lügatçe'de görüleceği üzere Türkçedir.

ma-ku-iş [*bahşı*] kelimesi, *baguış* < *baguşi* (< Türkçe *bahşı* "hoca, rahip" şeklinde analiz edilmiştir. Kelimeyi *bağcı, baguçi* olarak ta düşünebiliriz, ki *bağ-* ("büyü ve sihir yapmak") fiili, *bağ/bağlı/bagu* ("büyü, ef-sun") kelimeleri ve *-çı* (> *-şı*) eki ile oluşmuştur.

kam-ma-ad-da (EF *Gaumata* [*Kam-ata*] şahıs adı, bir bahşı (hoca) olduğu belirtildiğine göre, Türk. *Kam-ata* "şaman-ata" olarak açıklanmıştır.

hal-pi ifadesini, < *hal-ip* < Türkçe *al-ıplal-mış* "(ben) almış(ım)" şeklinde görüyoruz. Buradaki *hal-lal-* fiili "(can) almak" anlamındadır. Türkçe fiil eki *-ıpl/-ip*, Türkçe *-miş* (geçmiş zaman partisipi) eki ile aynıdır.²³

6. HAL

me-ni v mi-tar-na v taş-şu-ip i-da-ka v ma-da-be-ik-ki sa-ak sa-ap v ma-da-be-ik-ki-ir pa-ri-ik

Dara'ya ait bu Bisütun metnini²⁴ şöyle okuyor ve tercüme ediyoruz:

²² PapRAE 5.3.1, DB 16: "Sonra, baş-rahip (Magian) olan Gaumata'yı kılıçtan geçirdim."

²³ Bu *-ip* ekini, *-miş* anlamında, Nogay Türkleri, Kafkasya ve Batı İran Türkmenleri kullanmışlardır (TDEK 302), ve Kerkük ve Azeri Türkçesinde halen kullanılmaktadır. Şah İsmail'in (hük. 1502-1524) bir şiirinde şöyle geçer: "Biz ol zatız ezelden *var-olup-dur*" "biz o kişiyiz ki ezelden *var-olmuş-dur*" (ErgŞAH 171:173).

²⁴ PapRAE 6.8, DB 25: "Sonra Vidarna ordularla Medya'ya gitti; sonra Medya'ya vardı."

²⁰ Bilge Kağan'ın Orhun yazıtında benzer ifade mevcuttur: "özümün ol tengri kağan ol(t)urt-di" "Kendimi O Tanrı kağan oturttu" (BK:D21).

²¹ PapRAE 6.3, DS f9, ki Dara'nın bu Susa metnindeki Elâmca tam cümlelerin Paper tarafından Farsçası esas alınarak yapılan tercümesi şöyledir: "Ahuramazda, O ki tanrıların büyüğüdür, O beni yarattı."

meni Mitarna taş-sü-im idaki Mada-im-ke saık zaap Mada-im-keri par-ik

veya,

min Mitarna taş-sü-ler, o daki, Med-ler-ke saık, zehab Med-ler-gerü bar-ik

"Mitarna ve de taşra orduları, Medlere karşı hazır (saık) olduğundan (min), bundan hareketle (zehab), Medlere doğru (gerü) gitmiş/varmış (barık) durumdalar."

veya,

"Mitarna ve de taşra orduları Medlere karşı hazır olduğundan, hareket planına göre, Medlere doğru gittiler."

Yeni kelimeler şunlardır:

me-ni [min/minh], Arapça *min* "-den, -den beri, -den dolayı, sebebiyle; -cel-ca"; *minh* "aynı, aynı biçimde, [yine]" (KT).

taş-şu-ip [taş-sü-im] kelimesinde, Türkçe *taş* "dış; taşra," Türkçe *şu/sü* "ordu, askerler," ve *-ip/-im* ("-ler/-lar") çoğul ekidir.

i-da-ka [o-da-kı/o-da-hi]: Paper'e göre *hili* bir zamir, *da-ka* "ile" anlamındadır. İfadenin Türkçe olduğu aşikârdır: *i* < Türk. *o*, ve *daka* < Oğuzca *daki* (E-O Türkçe *taki*) "dahî."

-ik-ki (-ik-ka) [-ke/-ka]: Paper bunun fonemini *-ki/-ka* şeklinde yorumlar ve "-e doğru" anlamını verir (PapRAE 6.4). Bu ek aslında, *-kel-ka* ("-el-a, -yel-ya") olup E-O Türkçe datif ekinden başka bir şey değildir.

-ik-ki-ir [-kerü/-karu]: > *-ki-ri* < Türkçe *-kerül-gerü*,²⁵ Modern Türkçe *-eri/-erü/-arı* "-e doğru, -e karşı."

sa-ak [sa-ik/sağ-ik]: Anlamını "harekete hazır" olarak verdiğimiz bu ifade, *sağ-* ("sağmak; (bulut) yağmur göstermek"²⁶; çözülmek, kurulmuş bir şeyi çözmek; [dolu olmak]) fiili ile geçmiş zaman partisipini oluşturan Türkçe *-ik/-ik* ekinden oluşmuştur.

pa-ri-ik [bar-ik]: Türkçe *barık/varık* "varmış, gitmiş" kelimesi de *par-/bar-* ("varmak, gitmek") fiiliyle ve *-ik/-ik* ekinden oluşmuştur.

Mi-tar-na şahıs adı, Türkçe *Bi(r)-tar(ı)-n-a* "(senin) bi(r) Tanrı-na" şeklinde yorumlanabilir.

²⁵ DLT II, 83: *yağı-karu* "düşmana doğru"; ErOA: Göktürkçe *biri-gerü* "güneye doğru," *ban-garu* "bana doğru." Modern Türkçe'de *iç-eri* (< *iç-gerü*) "içeri doğru," *dış-arı* (< *dış-garu*) "dışarı doğru" ifadelerinde "g" sessizdir.

²⁶ Meselâ, *bulutlar sağ-ıyor* "bulutlar yağmur gösteriyor" (KT) ifadesini "bulutlar boşalmağa hazır" şeklinde de yorumlayabiliriz. Aynı doğrultuda, bizim cümlede de, "ordular (Medlere doğru) boşalmağa, harekete hazır (saık)" anlamı ortaya çıkar.

7. HAL - me-ni ^Vu ^Vtaş-şu-ip ^VMa-da-be-ik-ki ti-ib-be da-ah

Bu Dara metnini²⁷ şöyle okuyor ve tercüme ediyoruz:

minh (^Vü) taş-sü-im Mada-im-ke teb-be do(ğ)-uk.

veya,

minh benim taş-sü-ler Med-ler-ke teb-e, do(ğ)-uk.

"Yine, benim? taşra ordularım Medler üzerine at teperek, ortaya çıktılar (doğmuş oldular)."

Bu ifadedeki yeni fiiller, **tib-** < Türkçe *teb-* "dövmek, vurmak; (at) tepmek, atla hücum etmek; sarsmak"; ve **da-** < Türkçe *doğ-* "doğmak, meydana çıkmak; yükselmek." *teb-e* (**ti-ib-be**) "(at) teperek" ifadesindeki *-e* gerundif ekidir (rabıt sıygası); ve *doğ-uk* (**da-ah**) "doğmuş, çıkmış" kelimesindeki *-uk* eki geçmiş zaman partisipini oluşturmaktadır.

8. HAL

me-ni ^VMa-u-mi-iş-şá ^VHar-mi-nu-ya-ip-ik-ki şa-ti-iş ku-iş ^Vü ^VMa-da-be-ik-ki şî-in-nu gi-ut

Bu Dara metnini²⁸ şöyle okuyor ve tercüme ediyoruz:

meni Mamaitta Arminuyaimke çatisi keza ú Mada-imke tinnu gitü

veya,

min Mama-İti Ermeniler-ke çatası, keza ben Medler-ke töne gite

"Mama-İti Ermenilere çatınca (çatacak duruma geldiğinden dolayı), keza ben de (veya, o (Dara) da) Medlere dönerek (onlara doğru) gide (gitti)."

Bu cümledeki yeni kelime ve bazı ilginç gramer sentaksları şunlardır:

Ma-u-mi-iş-şá [Mama-İti]: Dara'nın komutanı. Ad Türkçedir: *iti/isi* (< *idi*) "efendi; tanrı," ve O. Türkçe *mama* (ma-u-mi) "harman döğerken üç öküzden ortada bulunanı (asil kumanda eden öküz)" (DLT III, 235). Böylece *Mama-İti* "Boğa-tanrı; boğa-efendi" anlamına gelir.

ku-iş [ke-za]: Bu Arapça *keza* kelimesi, bugün olduğu gibi Türkçede

²⁷ PapRAE 8.4, DB 25: "Sonra, Medlere göndermek için (?) ordular çağırdım."

²⁸ PapRAE 6.4, DB 30: "Sonra Vaumisa, ben Medlere gelinceye (?) kadar, Ermeniler arasında bekledi (?)."

"aynı, aynı biçimde" anlamında kullanılmıştır.

ši-in-nu gi-ut [tön-e git-e "dönerek gitti"]: İlk fiilde, ši-in-nu > ti-in-nu < Türkçe-Oğuzca *tön-e* "dönerek," gerundif hali mevcuttur; ikinci fiil, gi-ut > Türkçe *git-e* "gide; gitsin," ki burada *-e*, 3. şahıs istek kipidir (optatif).

9. HAL

me-ni ^{Vú} hba-pi-li-mar li-lu gi-ud-da ^Vma-da-be-ik-ki pa-ri-ya
sa-ap ^Vma-da-be-ik-ki-in pa-ru gi-ut-[da].

Metni²⁹ şöyle okuyor ve tercüme ediyoruz:

meni ^{Vú} Ba-be-le-mar ilu giuddi Mada-im-ke pariya zaap Mada
-im-kein par-u giut(dim)

veya,

minh ben Babil-den el-e gi-t-ti(m) Med-ler-ke bar-ıya, zehab Med
-ler-kerü bar-a gi-t-(tim)

"Yine, ben Medlere varmak için? (barıya) Babilden il-e gittim,
bundan hareketle Medlere doğru varıp (ilcri) gittim."

Burada da iki fiil kompleksi yanyanadır: **par-u** < *bar-a*, *var-a* "varıp, vararak," ve **gi-ut-(da)** < gitti. Böylece, **pa-ru gi-ut-(da)** < Türk. *bar-a/var-a git-ti* "varıp, gitti(m)." Yeni kelimeler, **Ba-pi-li** (*Bab-el-e*), ve **li-lu** (muhtemelen Türkçe *il-e* "vilâyete"), Elâmca Lügatçe'de izah edilmiştir.

10. HAL

^Vru-uh ki-ir ^Vgi-iş-şá-an-tak-ma hi-şe hâş-şá-kar-ti-ya-ra hu-
pir-ri ^{Vú}ik-ki-mar be-ip-tuk-ka

Metni³⁰ şöyle okuyor ve tercüme ediyoruz:

Uri ki-ir Siittáantakma ate Assákartiyara upirri ú-ke-mar beip-
tukka

veya,

Uri ki er Isı-tan-toğma atı, o-bir Sagartialı, ben-g-den ?-itık

²⁹ PapRAE 5.11.2, DB 31: "Sonra, ben Babil'den *li-lu* idim, Medlere eriştim; Medlere eriştikten(?) sonra."

³⁰ PapRAE 5.6, DB 33: "Bir adam, adı Çiça(n)taxma, bir Sagartialı, o bana isyan etti." Keza bkz: PapRAE 3.8.13; 3.10.2.

"Adı *Isı-tan-toğma* ve bir Sagartialı olan (bu) yiğit adam benden ayrılmış (ayrı duruyor, isyankâr)."

Siittáan-takma veya *Siişşáan-takma* (*Isıtan-toğma*) adını ve *hi-şe* (< Türkçe *at-ı* "adı") kelimesini yukarıda incelemiştik. **hu-pir-ri**, Türk. *o-bir*, *o-bir-il/öbürü* ifadesinden başka bir şey değildir. Bileşik **Vú-ik-ki-mar** ifadesi, *ben-ke-mar* (> Türkçe *ben-g-den/ben(g)-den*) "bana uzak?" şeklinde analiz edilebilir ki burada Arapça alıntı *-mar* ("geçer, geçmiş, [uzak?]") Türkçe *-den/-dan* ekinin yerinde kullanılmış görünüyor. **be-ip-tuk-ka** ifadesindeki son **tuk-ka** kelimesini *it-ık* "itik, itilmiş" şeklinde yorumladık.

11. HAL - ap-pa ^{Vú}ik-ki-mar ap tur-ri-ka hu-be hu-ut-tuk

Dara'nın bu Nakş-ı-Rüstem metnini³¹ şöyle okuyor ve tercüme ediyoruz:

am-ma ben-ke-mar a-im tér-ki hep ét-tik

veya,

am-ma ben-g-den a-lar(a) (ne) der-ki hep ét-tik

"Ama, benden onlara (ne) söylendi (ise) hepsini yaptık."

veya,

"Ama, onlara ne söylediysem hepsini yerine getirdim."

ap-pa kelimesinin Ar. *amma* ("ama, ne var ki") olduğu açıktır. Yeni bir *ti-* (< Türkçe *té-*) "demek, söylemek" fiilini burada 3. şahıs *-r* sıygasıyla *tér* "(o) der" şeklinde görüyoruz, ve bu kelime, *-ki* (*-i-ka*) zarfı ile **tur-ri-ka** veya *ti-ri-ik-ka* (PapRAE 5.6, DB 8) olur ki biz bunu *tér-ki* "(ben) der ki; (o) der ki" şeklinde okuduk. **hu-be** kelimesini Türk. *hep/köp*, ve son **hu-ut-tuk** fiilini de Türk. *ét-tik* ("ettik") olarak saptadık. Paper tarafından anlamı "onlar" diye verilen **ap** kelimesini biz *a-p* > *a-m/a-im* transliterasyonu ile Türkçe *a-lar/o(n)-lar* şeklinde okuduk. Burada *-m/-im*, Sâmi çoğul ekidir.

12. HAL

me-ni ^{Vú} ^Vtaş-şu-ip ^Vpár-şip rak-ka-an-mar ^Vmi-iş-da-âş-ba-
ik-ki tin-gi-ya, sa-ap ^Vtaş-şu-ip hu-pi-be ^Vmi-iş-da-âş-ba-ik-ki-
ir pa-ri-ip me-ni ^Vmi-iş-da-âş-ba ^Vtaş-şu-ip hu-pi-be i-da-ka
sa-ak

³¹ PapRAE 7.2.4.5, DN a3: "Benden onlara ne (*appa*) söylendi ise yapıldı."

Dara'nın bu Bisütun metnini³² şöyle okuyor ve tercüme ediyoruz:

*min ben (Vú) taş-sü-im Fars-im Rakın-mar Bêştâşbe-ke ita-n-kıya,
zaap taş-sü-im hube Bêştâşbe-keri parip minh Bêştâşbe taş-sü-im
hube idaki saik.*

veya,

*min ben taşsü-ler(i) Fars-lar Irakın-dan Bêştâşbe(k)-ke ita-öng?-
kıya zehab taşsü-ler köp Bêştâşbe(k)-kerü bar-ıp minh
Bêştâşbe(k), taşsüleri köp, o daki, sağık.*

"Ben, taşra ordularını Fars Irakın-dan Beşdişbey'e biraz önceden gönderince, hareket planına göre (*zehab*) tüm ordular Beşdişbey'e (doğru) varıp, yine Beşdişbey ve de tüm ordular (savaşa) hazır/sağık (seferber duruma geldiler)."

Bu cümledeki yeni kelimeler şunlardır:

Pârşip Rak-ka-an-mar [Farsim Irak-ın-dan]: Genelde iki isimden oluşan Türkçe iyelik hali gösteren *Fars(im) Irak-ı* ("Farslar Irak-ı") ifadesinde Parsim/Farsim ("Farslar") kelimesi ilk ismi oluşturuyor. İkinci ismin sonuna gelen *-ı* iyelik ekinden sonraki Türkçe tamamlayıcı *-n* ekini daima *-den/-dan (-mar)* takip eder. İlk isim/sıfat olan Fars kelimesinin, Paper'in tercümesindeki gibi "Fars orduları" ifadesini oluşturabilmesi, ancak ikinci kelimenin, bileşik iyelik *alı* + yardımcı *-n* ekleri olmadan, sadece *Rak-ka-mar* ("Rak-ka'dan") şeklinde olması ile mümkündür.

Mișdâşba-ikki [Beş-taş-bek-ke]: Büyük Dara'nın babasının adı olan bu isim Türkçe kelimelerden oluşmuştur: *beş/bêş, daş/taş* "dış; taşra," ve *bal/be(y)/bek* "bey, hükümdar." Kelimenin sonundaki *-ik-ki*, Türkçe datif eki *-kel-ka* "-e, -e doğru," 6. Hal'de incelendi. Böylece, *Mișdâşbe-ke* veya *Bêştâşbe(k)-ke* "Hystaspes'e; beş taşra vilâyetinin beyi-ne" anlamını taşır. Bu şahıs isminin diğer muhtemel anlamları aşağıdaki lügatçede verilmiştir.

tin-gi-ya [ita-öng-kıya "az önce göndererek"]: Kelimenin yorumunda, *it-lid-* "göndermek, (asker) sevketmek" fiili, *ön/öng* "ilk, önce," *-a*, gerundif eki, ve *-kıya* "az, biraz" küçültme eki mevcuttur.

hu-pi-be (hube) [hep/köp]: Paper, kelimeyi fonetik bakımdan *hube* ile eş tutmuştur, ki bu da Türk. *hep/köp* "hep, tüm, hepsi" kelimesinin aynıdır.

pa-ri-ip [bar-ıp "varıp, vararak; giderek"]: *par-/bar-* (Mod. Türk. *var-*) fiilinden gelen bu kelime 9. Hal'de geçen *par-u* ifadesinin aynıdır. Her iki Türkçe *-pl-ıp* ve *-u/-a* gerundif ekleri aynı fonksiyonu işlerler.

³²PapRAE 6.8; 7.2.4.8, DB 36: "Sonra, ben Fars ordularını Raga (Rayy)'dan Hystaspes'e gönderdim, ordular Hystaspes'e erişince, Hystaspes orduları ile gitti."

13. HAL - Vú Vpir-ti-ya DUMU ku-raş-na

Metni³³ şöyle okuyor ve tercüme ediyoruz:

ben (Vú) Pir-ti-ya dum-u Ku-raş-ın

veya,

Ben Pir-ti-ya tuhm-u Kuraş-ın

"Ben Bardiya, Kuraş-ın tohum-u."

İyelik hali gösteren DUMU *ku-raş-na/tuhum-u Kuraş-ın* ifadesi, Mod. Türkçe *Kuraş-ın tohum-u* şeklinin ters yazılışdır. Fars. *tuhm* "tohum; soy."

14. HAL - ^{giş}ru-ir-ma ap-pi-in be-la

Metni³⁴ şöyle okuyor ve tercüme ediyoruz:

^{giş}*ru-ir-ma a-im-ni be-la*

veya,

urı-yır-ma ağacı o-lar-nı bö-le

"İnsan-yarma (işkence) ağacı onları ikiye bölsün."

Giş/giş [ağaç], Sumercedir. *ru-ir/urı-yır* "adam yar" ifadesi açıktır. Paper, *-ma* ekine "üzerinde" anlamı verir ki Türkçe *-dal-de* ekine eştir. Arapça *ma* "ile" kelimesi de kullanılabilir. Biz isim yapan Türkçe *-ma* fiil ekini kullandık.

bel-a: <Türk. *böl-e* "(ikiye) ayır" şeklinde 3. şahıs optatif hali gösterir.

ap-pi-in/ap-in ifadelerini, Paper akuzatif çoğul "onları" olarak yorumlar (7.2.4.5). Böylece, > *a-p-in* > *a-im-ni* (Türk. *a-lar-nı*) "onları." Elâmca bir de *ap-ir* kelimesi vardır: > *a-p-ri* > *a-im-ri* > Türk. *a-lar-(r)ı* "onlar-ı."

15. HAL

*a-ak me-ni Vru-uh ak-ka Vtaş-şu-ib-na ir-şá-ir-ra Vmi-iş-da
ad-da ir hu-ut-taş-ti*

Metni³⁵ şöyle okuyor ve tercüme ediyoruz:

³³PapRAE 6.2, DB 40: "Ben Bardiya, Kuraş'ın oğlu."

³⁴PapRAE 5.3.1, DB 43: "Onları kazığa (işkence aletine) koydum."

³⁵PapRAE 5.4.2, DB 47: "Ve sonra Vahyazdata onu orduların (bir) büyük adamı yaptı."

ek minh urı o-ki taş-sü-im-in er-sar-ı, Miş-dad-da er o-tu(r)t-tı.

veya,

ek minh urı o-ki taş-sü-ler-in er-sar-ı, Beş-Dede er o-tu(r)t-tı.

"Ve yine, Beş-Dede (Vahyazdata?), taşra ordularının yiğit-komutanı olan kişiyi (urı), yiğit (bey) olarak (kendi memleketinin) tahına oturttu."

Burada, ir "er, yiğit" kelimesi tek başına bulunmaktadır. Diğer yeni kelimeler, a-ak (ek) ve Mi-iş-da-ad-da, Elâmca Lügatçe'de incelenmiştir.

16. HAL

vak-ka-be v^sunki-ip ir-pi-ip-pi ku-iş şa-be-ip hu-pi-be-na hi-nu-ib-ba-ak in-ni hu-ud-da-ak sa-ap v^u be-ul-ki-ma şa-u-mi-in d^u-ra-maş-da-na hu-ud-da

Metni³⁶ şöyle okuyor ve tercüme ediyoruz:

vaka-im v^sunk-im ir-im-(a)-im-i kuiz tabe-im hupim-na himu-ibbaka inni uddıki zaap v^u be-ulki-ma çaumi-in uramazda-na uddı

veya,

aga-lar sunuk-lar er-ler (a)-lar-i(n), ke-za ta-bi-ler he-pp-n hi-nu-ib?-ba-ka in-na e-ed-di-ki ze-ab ben ba-il-k-ma(h) ca-me-in Urı-Mazda-(n)ın ed-di

veya,

Aga-lar, Beg-ler, er-ler (a)-lar-ın, ke-za tâbi-ler köp-ün ba-na? ib?-baka(teg) ede-me-di-ki-(ni) zehab ben ilk-ay-da Urı-Mazda-nın tong-un-da ét-ti(m)

"Ağalar, Beyler, onların er-leri, ke-za tâbi olanlar hepsi-nin, ba-na (kral olarak) ib?-baka(nadek), edemediğini (yapamadığını), bir hareket planına göre (zehab) ben Urı-Mazda'nın gücü-ile (ruhu içimde) ilk-ay-(ım)da yap-tı(m) (ét-tim)."

Metinde şu yeni kelimeler yer almaktadır:

ir-pi > ir-ip veya er-im (Türk. er-ler); ve ip-pi = ap-pi > api > ap-i > a-im-i(n) (a-lar-ın "onların"); ve ir-pi-ip-pi > Türk. er-ler o-lar-ı(n) "onların erleri." ak-ka-be > ak-ka-im "agalar"; hu-pi-be-na ("köp-ün; hepsinin");

³⁶ PapRAE 5.6 ve 7.2.4.8, DB 59: "Daha önce kral olanlar tarafından uzun zaman yapılmayanları ben, Ahuramazda'nın yardımıyla bir yıl içinde yaptım."

ba-ak/bak?-a); hu-ud-da (hu-ud- < Türkçe *ét-* ve *-dal-di* geçmiş zaman sıygası); hu-ud-da-ak (hu-ud-da ve *-ki*) "ettiği"; ul-ki; Farsça *inni/inna*, be- (ba-) "içinde, ile," ma (mah) "ay," şa-u-mi/şa-u-mi (*ça-mel/came*) "elbise"; Ar. ku-iş (*keza*), şa-be-ip (*tâ-bi-im*) gibi kelimeler Elâmca Lügatçe'de incelenmiştir.

17. HAL - d^u-ra-maş-da v^{nu}-in ka-ni-iş-ni

Metni³⁷ şöyle okuyor ve tercüme ediyoruz:

(Dingir) u-ra-maz-da sen-in ko-n-şı-n

"Tanrı Ahuramazda senin komşun (arkadaşın)."

18. HAL - v^u d^u-ra-maş-da v^u-in ka-ni-şá

(1) Dara'nın bu Susa metnini³⁸ şöyle okuyor ve tercüme ediyoruz:

v^u TINGRĪ uramazda v^u-in kanişá

veya,

Ben(im) Tanrım Urı-Mazda ben-in ko-n-şı

"Tanrım Ahuramazda benim komşu."

(2) İkinci bir transliterasyon ve tercüme de mümkündür:

v^u TINGRĪ uramazda v^u-in kanişá

veya,

Ben(im) Tanrım Urı-Mazda ben-(n)a konşı

"Tanrım Urı-Mazda bana komşu (arkadaş)."

Metindeki ka-ni-şá/kon-şı (O. Türkçe *koşni*) Oğuzca bir kelimedir.

19. HAL - v^{ruh}MEŠ -ir-ra ti-tuk-ra hu-pir-ri a-nu in kán-ni-in-ti

(1) Dara'nın bu Bisütun metnini³⁹ şöyle okuyor ve tercüme ediyoruz:

³⁷ PapRAE 7.2.2, DB 60: "(İnşallah) Ahuramazda senle dostluk kursun."

³⁸ PapRAE 6.3, DS-j: "Benim Ahuramazdam beni dost edindi."

³⁹ PapRAE 6.3.1, DB 64: "Bir adam, bir yalancı (ise), sen onu dost edinmeyeceksin."

ruh^{MEŞ}-ir-re tı-tuk-'re o-bir-i nâ an kân-nn-şi

veya,

uri^{MEŞ}-er-e tı-tuk-ir-e o-bir-i, nâ an(a) konşı

veya,

uri-lar-er-e tı-tuk ir-e o-bir-i, yok ona konşı

"O biri ki yiğit erlerine yasakçı olur, yok(tur) ona arkadaş."

veya,

"Bir bey erlerine her şeyi yasaklarsa, dostluklarını kazanamaz."

(2) Metni, *ti-* > *çal/çe* transliterasyonu ile şöyle de okur ve tercüme edebiliriz:

ruh^{MEŞ}-ir-re çat-uk-'re o-bir-i nâ an(a) kân-nn-şi

veya,

uri-lar-er-e çat-uk ir-e o-bir-i, yok ona konşı

"O biri ki yiğit erlerine azarlayıcı olur, yok(tur) ona arkadaş."

veya,

"Bir bey erlerini (her zaman) azarlar ve incitirse, onların dostluklarını kazanamaz."

Metinde, iki yeni fiil vardır: (1) *tıt-* > O. Türk. *tıt-lıtd-* "geri koymak, mani olmak, yasaklamak" (DLT; UYG), böylece, *tıt-uk* "yasaklayan kişi; yasakçı," ve *ti-tuk-ra* veya *tıt-uk ir-e* "yasakçı ol-a" anlamına gelir, ki burada *-uk*, isim/sıfat yapan ektir; veya (2) *tıt-* > Türk. *çat-* "karşılaşmak; (birine) çatmak, azarlamak," ve böylece, *çat-uk* "azarlayan kişi; incitici," ve *ti-tuk-ra* veya *çat-uk ir-e* (Mod. Türk. *çat-ık ol-a*) "incitici ol-a."

a-nu kelimesi, < Farsça *nâ* "değil," ve zamir *in*, > *an* > Türkçe *analona* şeklinde yorumlanmıştır. Ruh^{MEŞ}-ir-ra ifadesi için, Lügatçe'ye bakınız.

20. HAL - *du-ra-maş-da pi-ik-ti* ^{vú} *da-iş*

(1) Metni,⁴⁰ *iş* = *ze* transliterasyonu ile, şöyle okuyor ve tercüme ediyoruz:

Dingir Uri-Mazda pük-ti ^{vú} *ta-ze*

veya,

Tingri Uri-Mazda bükti beni taze

"Tanrı Ahuramazda beni taze ve tecrübesizken eğdi büktü."

⁴⁰PapRAE 7.2.1.2: "Ahuramazda bana yardım etti (kelimesi kelimesine: Ahuramazda yardım bana etti)."

(2) Veya:

Tingri Uri-Mazda pük-ti beni tüze

"Tanrı Ahuramazda, doğru yola koyarak beni büktü, düzeltti."

(3) Veya:

Tingri Uri-Mazda pük-ti beni tüz-e

"Tanrı Ahuramazda beni düz (yola) çıkardı."

(4) Veya:

Tingri Uri-Mazda pak-tı beni tüze

"Tanrı Ahuramazda, doğru yola koyarak bana baktı, özendi."

pi-ik-ti kelimesi, *pi-ik-* (Türkçe *pük-/bük-* "toplamak; durdurmak, ayakta tutmak; bükmek, eğmek, düzeltmek"), veya, *pak-/bak-* ("bakmak; dikkat etmek, özenmek, önem vermek, makbul tutmak") fiilleri ile *-ti* 3. şahıs geçmiş zaman sıygasından oluşur. *da-iş* kelimesini, Farsça *taze* ("genç, tecrübesiz"); veya, Türkçe *düzeltilme* (*tüz-* "doğru yola koymak, düzeltmek, düzenlemek," ve *-e* gerundif eki), veya, *düz-e/tüz-e* ("düz yola") şeklinde okuduk.

21. HAL - *şá-áš-şá-da ka-ra-da-la-ri* ^{vú} *şá-lu-ú-ut*

(1) Bu ilginç metin,⁴¹ *ş* = *t* ilişkisi ile, şöyle okunabilir ve tercüme edilebilir:

ta-ş-şá-da ka-ra-(a)ta-la-ri *şá-ulu-ut*

veya,

ta-şu-dı kara ataları şah-ulu-ut

"Ulu şahlar, kara ataları (Sumerlileri?) taşıdılar (yaşattılar)."

veya,

"(geçmişteki) ulu krallar cesur (kara) atalarımızı yaşattılar."

(2) Metin şöyle de okunabilir ve tercüme edilebilir:

ta-ş-şá-da ka-ra-ta-la-ri *şá-ulu-ut*

veya,

⁴¹PapRAE 5.3.4, DB 3, DBa3. Paper, ilk iki kelimenin anlamını vermeden cümleyi şöyle tercüme etmiştir: "Eskiden (?) beri biz asiliz."

ta-şu-di kerataları şah-ulu-ut

"Ulu şahlar, kerataları yaşattılar."

veya,

"Şah'ın uluları (asilleri), kerataları kovdular."

(3) Diğer bir transliterasyon da yapılabilir:

ša-ş-ş-da ka-ra-ta-la-ır šá-ulu-ut(a?)

veya,

şaş-dı keratalar şah-ulu-ut(-a?)

"Keratalar, Şah'ın ulularına şaştılar.."

veya,

"Keratalar, ulu Şah'a şaştılar."

šá-áš-šá- > *taşı-ltaşu-* veya *şaş-* fiilleri, *ka-ra-da* (*kara ata*, veya *ke-rata*), *šá* (*şah*), *lu-ú* (*ulu/ulug*) kelimeleri, ve *-da* (*-di*), *-lar*, *-ı*, *-ut* ekleri, Lügatçede, *šá-áš-šá-da ka-ra-da-la-ri* girişi altında ayrıca incelenmiştir.

22. HAL

vú d^u-ra-maş-da v^u-un nu-is-gi-iş-ni d^{na}-ap-pi-be i-da-ka ku-ud-da ap-pa hu-ud-da-ra ku-ud-da ap-pa v^{ad}-da-da v^{Da}-ri-ya-ma-u-iş v^{sunki} hu-ut-taş-da

Kserkses'in bu Persepolis metni⁴² şöyle okunabilir ve tercüme edilebilir:

vú Uri-Mazda v^u-un ne-çe giş-ni an-app-ib odaki hatta amma ötür-e hatta ama dede Deryamiş(i) sunuk otu(r)t-di.

veya,

vú Uri-Mazda v^u-un ne-çe koşni, an-im-im o daki, hatta ama ötür-e, hatta ama dede Deryamiş(i) sunuk otu(r)t-di.

veya,

Benim Uri-Mazda bana neçe koşni, tanrı-lar-ım o daki, hatta ama ötür-e, hatta ama dede Deryamiş(i) sunuk otu(r)t-tu.

"Tanrım Ahuramazda bana nice arkadaş, (diğer) tanrılarım dahi (bana arkadaş), hatta öyle ki (o) beni seçerek, ve hatta öyle ki ba-ba(m) Dara'yı kral olarak tahta oturttu."

⁴²PapRAE 5.4.1, XPca3: "İhtimal ki benim Ahuramazdam tanrılarla birlikte beni koruyacak, hem benim ve hem de babam Kral Dara'nın yaptıkları için."

veya,

"(Diğer) tanrılarım ile birlikte, Tanrım Ahuramazda bana o kadar yakın ki, beni seçti, ve (daha önce de) babam Dara'yı kral yaptı."

Yeni kelimeler şunlardır: *nu-is* < Türkçe *neçe* "nice"; *gi-iş-ni* > *giş-ni* < O. Türkçe *koşni* "komşu, arkadaş"; *na-ap-pi-be* > *an-app-ib* > *an-im-im* > Türkçe-Sum. *an-lar-ım* "tanrılarım"; *ku-ud-da* < Ar. *hattâ* "hatta"; *hu-ud-da-ra* > *ud-da-ra* < Türkçe *ötür-e* "ayırarak, seçerek," < *ötür-lödür-* "ayır-mak, seçmek" (UYG); *ad-da-da* > *'dda-da* < Oğuzca *dede* "baba" (DLT).

Çok ilginçtir ki, Kserkses'in bu Persepolis metninde ve babası Dara'nın Nakş-i-Rüstem metninde (PapRAE 6.3, DN a5), *koşni* (gi-iş-ni) kelimesi Orta Türkçe (Doğu) diyalektini temsil ederken, Dara'nın Bisütun (17. Hal) ve Susa (18. Hal) metinlerinde geçen *koşni* (ka-ni-iş veya ka-ni-šá) kelimeleri Oğuz diyalekti ile yazılmıştır. Bu kelimeler, *koş-* "katmak, eş yapmak, arkadaş etmek; koşmak, bağlamak" (DLT; UYG; REDH), ve *koş/koşa* "çift, çifte, herhangi bir şeyin çifti, eşi, yedeği" (DLT) kelimeleri ile bağlantılıdır. Elâmlı sekreterler bu normal Türkçe ve Oğuzca diyalektlerin farkında idiler. Esasında, diğer bazı kelimelerden ve de Elâmlılara verilen Uja/Uvja adının Oğuz olarak yorumlanmasından sonra Akamen Elâmcasını eski bir Oğuz diyalekti saymak mümkündür.

Çivi yazı sisteminin tümüyle incelenmesi bu bölümün içeriği dışındadır. Mamafih, Akamen Elâmcası'na ait metinler üzerinde yaptığımız bu inceleme gösteriyor ki, çivi yazı işaretlerine verilen fonemlerin kökten bir değerlendirmeye ihtiyacı vardır. Biz başlangıç olarak aşağıda bazı yeni transliterasyonları⁴³ örnekleriyle veriyoruz. Fakat bunlar ancak özel halleri göstermekte olup geniş ve kapsamlı çalışmalar tamamlanmaya kadar, normal fonemlerin de kullanılmasına devam edilmesi zorunluluğu kaçınılmazdır.

Eski	Yeni trans.	Örnekler
š-	s-	šar > sar/ser "baş, reis"; Bab. árkišá > arkası.
š	t	hi-še > a-tı "adı, ismi" (10. Hal); šá-ak-ri ⁴⁴ > te-gir?-i "değeri"; Ši-šáan-takma (Gk. Tri-tan-taehme) > Si-taan-takma (10. Hal); šá-be-ip > tá-bi-im "tâbiler" (16. Hal); ú-ut-taş-da, otuš-da > otu(r)t-đu "(tahta) oturttu" (4. Hal); ši-in-nu > ti-

⁴³Çivi yazısında işaretler genelde heceleri ifade ettiğinden, burada yaptığımız bazı harf transliterasyonları biraz şüphe yaratabilir. Fakat fonemlerde değişiklik yapmak mecburiyeti de aşıkardır.

⁴⁴PapRAE 5.10.3, DB 13. Detay için, Lügatçe'ye bakınız.

		<i>in-nu</i> < Türkçe <i>tön-e</i> "döne, dönerek" (8. Hal).
š	z	be-šá > <i>be-ze-</i> "süslemek, yaratmak" ⁴⁵ ; šá-ak-ri > <i>zehr-i</i> "çiçeği"; ú-ut-taş-da, otuŝ-da > <i>otuz-dı</i> "(tahta) oturdu" (1. Hal).
iš	ze, za	be-iš- > <i>be-ze-</i> "süslemek, yaratmak"; ku-iš > <i>ke-za</i> (8. Hal); da-iš > <i>ta-ze</i> (20. Hal).
iš	ş/şı, sı	ma-ku-iš > Türkçe <i>ba-gu-şi</i> veya <i>bağış</i> "hoca" (5. Hal); ka-ni-iš-ni > <i>konşu-n</i> "komşun" (17. Hal); şa-ti-iš > Türkçe <i>ça-ta-sı</i> "çatacak" (8. Hal).
a	a/o/u/e	ap-in (ap-pi-in) > a-p-ni > <i>a-im-ni</i> (Türkçe <i>a-lar-nı/o-lar-nı</i>) "onları" (14. Hal); a-ak > ak < Türkçe ek "ek; ve" (15. Hal); ú-ut-taş-da, otuŝ-da > <i>otuz-dı</i> "(tahta) oturdu" (1. Hal)
-be	-m/-im	--
d	t	dingir > <i>tingri</i> "tanrı."
e	ö	bel- > <i>böl-</i> "bölmek, ayırmak" (14. Hal).
-e	-ı	hi-še > <i>a-tı</i> > at-ı "adı."
hi	a	hi-še > <i>a-tı</i> "adı."
hi/i	a/o/ı	i-da-ka > <i>o-da-ki</i> "o dahi"; mu-ru-un hi be-iš-da > <i>mu-ru-un-ı be-ze-di</i> "mer'aları (Yeri) yarattı" (4. Hal); fakat, hi mu-ru-un be-iš-da > <i>o mu-ru-un(i) be-ze-di</i> "(O) mer'aları (Yeri) yarattı" (4. Hal'deki not'a bkz.); hi-ši-la > <i>ha-sı-lı</i> .
hu	u/o	--
hu	e/i	hu-ut-tuk > ut-tuk > <i>ét-tik</i> "ettik, yaptık" (11. Hal).
-ik	-ki	ki-ik > ki-ki > Türkçe <i>kök-i</i> "göğü" (akuz.) (4. Hal).
-ik-ka	-ki	ki-ik-ka > ki-ki > Türkçe <i>kök-i</i> "göğü" (akuz.). Bkz: Lügatçe.
-ik-ki	-kel-ge	-ik-ki-ir > <i>-ke-rü</i> veya <i>-ge-rü</i> .
-ip	-im (çoğul)	--
-in	-ni	ap-in > <i>a-im-ni</i> (Türkçe <i>a-lar-nı</i>) "onları" (akuz.).
-ir	-ri/-rü	ding-ir > <i>ting-ri</i> ; ikki-ir > <i>ke-ri/ke-rü</i> ; ap-ir > <i>a-p-ri</i> (Türkçe <i>a-lar-(r)ı</i>) "onları" (akuz.).
k	k/g	-ik-ki-ir > <i>-ke-rül-ge-rü</i> .
ku	h/h/ke/ku	ku-ud-da > <i>hat-ta</i> ; ma-ku-iš > <i>ba-h-şi</i> ; ku-iš > <i>ke-za</i> ; Ku-ša > <i>Ku-za</i> (PapRAE 3.8.2) "Kassit."
li	ellil	li-lu > <i>il-e</i> "vilâyete."
m-	b-	makuış > <i>bağış</i> ; Miišdaadda > <i>Béş-dede</i> "beş baba"; Miišdaášba > <i>Béş-taş-be(g)</i> .

p	b	Bakapuukšá > <i>Bögü bağış</i> "bilge bağış"; par- > <i>bar-</i> "varmak, gitmek"; pir > <i>bir</i> .
p	m	ap-pa > <i>am-ma</i> "amma."
-p	-iml/-lar	ap/a-p > <i>a-im</i> (Türkçe <i>a-lar/o-lar</i>) "onlar"; ap-in > <i>a-p-in</i> > <i>a-im-ni</i> (Türkçe <i>a-lar-nı</i> veya <i>o-lar-nı</i>) "onları" (akuz.).
s-	z-	sa-ap = <i>ze(h)-ab</i> "takiben; bundan hareketle."
-is	-çe	nu-is < Türkçe <i>neçe</i> "nice."
ş/ş	s	hişila < Türkçe <i>hasıl-ı</i> ; Šiiššáan-takma < (İ)si-tan-tohma "Tanrıdan doğma."
ş/ş	c/ç	ša-u-mi (<i>came</i>) "elbise"; par-ru-ša-na-na-um (Türkçe-Fars. <i>bar-ı-ca-na-num</i> (bkz: Lügatçe).
ti-	çe-/ça-	ti-tuk > <i>ça-tuk</i> "azarlayan; inciten (kişi)" (19. Hal).
-ti	-şil/şı	kán-ni-in-ti > <i>kán-nn-şi</i> < Oğuzca <i>kon-şi</i> (19. Hal).
u	e/i	ku-iš > <i>k(e)-za</i> ; hu-ut-tuk > ut-tuk > <i>ét-tik</i> (11. Hal); ši-in-nu > <i>tin-ne</i> < Türkçe <i>tön-e</i> (8. Hal).

Sonuçta şunu söyleyebiliriz ki, çivi yazısı ile yazılan Akamen Elâmcası ile alfabetik harflerle yazılan Akamen Aramcası (Bölüm 20) hakikaten birbirine çok benzemektedir. Şuna da eminiz ki, İran'da bulunan, Büyük Dara'nın Bisütun metinlerine benzer üç dilli yazıtlar, imparatorluk içinde yaşayan üç ayrı dili konuşan halklar için yazılmıştı. Bu diller, Sâmi (genelde Arapça), Farsça, ve Türkçe (devletin resmî dili olan Elâmca) idi. Sâmi dile uzmanlar Babilce adını verdiler. Biz, Bölüm 18'de bu dili Akamen Arapçası diye adlandırdık. Mamafih Batı Aramca diye de sınıflandırabilir-dik. Doğu Aramca, Perslerden başka, Babillilerin ve Asurluların da saray dilleri olmuştu.⁴⁶ Fakat bilhassa Batı Aramca'da, alıntı kelimelerin ve gramer sentakslarının miktarı öyle bir noktaya gelebilir ki dil, bazı Süryanice metinlerde olduğu gibi, birkaç Aramca alıntı kelimeyi ve özellikle -i/-a ekini ihtiva etse bile, artık Aramca niteliğini kaybedip Sâmi bir dil haline alabilir. İşte, bu tür yazıtları deşifre edenlerin, dili Aramca veya Sâmi diye önce karşılaşacakları zorluk burada yatmaktadır.

Oğuzca'ya yakın olduğunu söylediğimiz Akamen Elâmcasında şu Oğuzca kelimeler ve bir Oğuzca ek mevcuttur: *otuzdı?* (1. Hal), *dağ* (4. Hal), *dakı* (6. Hal), *-ası/-esi* (8. Hal), *konşı* (17. Hal ve 18. Hal), ve *ak* "beyaz"

⁴⁶"Ve Asur kralı (Sanherib, M.Ö. 705-681), (baş-komutan) Tartan'ı [< Türkçe Tart-an "silâh sallayan; (kılıç veya yay) çeken"] ve Rab-saris'i ve Rab-şake'yi çok askerle Lakiş'ten Yerusâlim'e, Kral Hezekiya'ya gönderdi... Ve ... (Hezekiya'nın İbrani sekreteri) Şebnah Rab-şake'ye dedi: 'Rica ederiz, bu kullarına Aram dili ile söyle, çünkü biz onu anlarız; bize Yahudice söyleme...'" (II. Krallar 18.17, 26).

⁴⁵PapRAE 6.3, DS 19. Bu be-šá kelimesi, 4. Hal'de açıklamalar kısmında incelenmiştir.

(bkz: Ak-ma-da-na). Akamen Elâmcası birçok Arapça ve Farsça kelimeler ve zarflar içeriyorsa da, bu yüzyılın ilk çeyreğinde mevcut olan Osmanlı yazı dilinden daha fazla Türkçe görünür. *amalamma* (ap-pa), *hâsılı* (hisila), *keza* (ku-iş), *hatta* (ku-ud-da) gibi kelimeler bugün Anadolu'da her vatandaşın anladığı ve kullandığı kelimelerdir.

22 metinde geçen kelimeler, ve Paper'den alınan diğer, *adimuḥ* (Bab.), *Ak-ma-da-na*, *allaşa* (Bab.), *arki* (Bab.), *ârki-şâ* (Bab.), *a-şû-şâ* (Bab.), *Ba-ak-tar-ri-iş*, *Bakapuukşâ*, *ha-dâ* (EF), *HaltamtilHatamti*, *hi-şi-la*, *Kam-pâr-ma*, *Kautbaduka*, *Mi-iş-şâ* (Mithra), *Napunida(na)*, *par-ru-şa-na-na-um*, *Pirrumartiiş*, *şâakri*, *Şâ-at-tar-ri-da*, *Tiikrakauda*, *tur-na-in-ti*, *yada* (EF), gibi kelime ve şahıs adları aşağıda Akamen Elâmcası Lügatçesi'nde analiz edilmiştir.

AKAMEN ELÂMCASI LÜGATÇESİ

(Elâmcâ (RAE) ve bazı Babilce (Bab.) ve Eski Farsça (EF) girişler **kalın**, Türkçe girişler *italik*, Sâmi ve Farsça girişler normal harflerle gösterilmiştir)

-i-iş (*şa-ti-iş* kelimesinde) < Oğuzca -ası, -esi eki. Bkz: *şa-ti-iş*.
-ik-ki/-ik-ka [*< Türkçe datif eki ke/-ka, -gel-ga "-el/-a, -e doğru"*]. Bkz: 6. Hal.
-ik-ki-ir [*< Türkçe -kerü/-gerü, Mod. Türkçe -eri/-erü, "-e doğru"* (6. Hal)].
-in < Türkçe -ni, akuzatif eki (14. Hal).
-ip/-ib çoğul eki, < -im, Sâmi çoğul eki, > Türkçe -ler/-lar.
-ir Elâmcâ akuzatif eki (PapRAE 6.3), < Türkçe -(r)i. Bkz: 14. Hal.
-iş-şâ-an (Şi-iş-şâ-an-tak-ma kelimesinde) > ittân > ttan > Türkçe -tan/-dan.
-lar/-lar/-ler (ka-ra-da-la-ri kelimesinde) Türkçe çoğul eki. Bkz: 21. Hal.
-ma fiilden sıfat/isim yapan Türkçe ek. Bkz: *Si-şaan-takma*, ^{GIS}*ru-ir-ma*.
-mar ayırma (separative) eki (PapRAE 6.5) [Ar. -mar "geçer, geçmiş, [uzak?]", Türkçe -den/-dan ekinin yerinde kullanılmıştır]. Bkz: 10. Hal.
-mauiş (Elâmcâ) Bab. -muş, EF -vauş [*< Türkçe -miş/-miş, veya imiş*].
-ni/-in/-n Elâmcâ 2. şahıs tekil iyelik zamir eki: *Vnu-in ka-ni-iş-ni* ifadesinde (17. Hal).
-ra [*< Türkçe "-el/-al/-yal/-ya"*; Sumercede de bulunan bir ek. Bkz: 2. Hal, 3. Hal.
-ut/-ut/-at/-t (*şâ-lu-ú-ut* kelimesinde) E-O

Türkçe çoğul eki. Bkz: 21. Hal.
a-ak 've' (PapRAE 8.1.1) [a-ak > ak > Türkçe ek "eklenen şey, ve"]. Bkz: 15. Hal.
a-ak ku-ud-da EF *utâ* (PapRAE 8.1.3) [*< Türkçe ek hatta* (ve hatta) "ve keza." Eski Farsçası (EF) da Türkçe izah edilebilir: *utâ* < Türkçe *u-del/ve de* "ve keza"].
adakaiy Resmî Akamen Elâmcası (RAE) *hameir* kelimesinin Eski Farsçası [adakaiy > ataki < Türkçe *öteki* "diğeri; uzaktaki"].
ad-da (*Kam-ma-ad-da* kelimesinde) [*< Türkçe ata* "ata, baba"].
ad-da-da 'baba' (PapRAE 5.4.1, XPca3) [*> 'dda-da* < Oğuzca *dede* "baba" (DLT)].
adimuḥ Elâmcâ *ku-iş* kelimesinin Babilcesi (PapRAE 5.11.2, DB 25 ve DB 30) [Bab. *adimuḥ* < Türkçe *o demek* "o halde, böylece"; ve Bab. *adimuḥ-ḥi* < Türkçe *o demek ki*. Burada sadece *ki* Farsçadır].
ak-ka/aka (1) EF *hya*: 'o ki'; Bab. *şâ* (PapRAE 7.1) [*a-ka* < Türkçe *o ki*].
ak-ka/aka (2) Bab. *şâ a-na* (muhtemelen, < Farsça *şâh-âne* "şahane"); EF *hya* (*key*) "büyük hükümdar" (PapRAE 5.4.2, DN a1 ve XV 1), muhtemelen, < O. Türkçe *key*, Ana Türkçe *keç* "kuvvetli; en iyi" (DLT)

[*akka* > Türkçe *aga* "ağa" (16. Hal)].
ak-ka-be/akkaim [*> ak-ka-im* > *aga-im* "ağa-lar"']. Bkz: 16. Hal.
Ak-ma-da-na EF *Hagmatana*, Babilce *A-ga-ma-ta-nu* (PapRAE 6.6, DB 32) [*< Türkçe Ak-badana*. Herodot kelimesinin doğru şeklini verir: "Agbatana'nın surları büyük ve çok kuvvetlidir... En dış surun siper duvarları beyazdır" (I.98)].
allaşa Elâmcâ *sa-ap* kelimesinin Babilcesi [*< Türkçe öyleyse*].
ammalama bkz: *ap-pa*.
An (*na* yazılışının doğru okunuşu) Sumerce, Elâmcâ: "gök, tanrı." Bkz: *na-ap*.
ana bkz: *Anahiudda*.
analona bkz: *in*.
Anahiudda (Elâmcâ) EF *Anahita* [Anahiddi < Ana Türkçe *Ana-ḥidi* > Türkçe *Ana-idi* "Ana Tanrıça"].
a-nu (19. Hal) menfi anlam veren bir kelime (PapRAE 8.2.2) [*< Fars. nâ* "değil"].
ap şahıs [ve gayri-şahıs] çoğul hali (PapRAE 7.2.4.5) [*ap* > *a-p* > *a-im* > Türkçe *a-lar/o-lar* "onlar" (11. Hal)].
ap-in/ap-pi-in 'onları' (PapRAE 7.2.4.5), ki Paper kelimeyi çoğul halinin akuzatifi şeklinde doğru olarak vermiştir [*ap-in* > *a-p-ni* > *a-im-ni* > Türkçe *a-lar-ni/o-lar-ni* "onları-r": -ni, Türkçe akuzatif eki (14. Hal)].
ap-ir 'onları' (akuz.) [*> ap-ri* > *a-p-ri* > *a-im-ri* > Türkçe *a-lar-(r)i* "onları"].
ap-pa/apa 'ki, ki o' (PapRAE 7.1) [*< am-malama* < Ar. *amma* "ama, ne var ki"].
ap-pa-an-ka sa-ap kelimesiyle (PapRAE 8.3.3.3) [(sa-ap) ap-pa-an-ka < (zehap) *ama ne ki* "(zan ederim?) *ama ne ki*"].
arki Elâmcâ *me-nilmin/minh* (sebebiyle; aynı; yine) kelimesinin Babilcesi [*arki* < Türkçe *arka* "geri, sonra, takiben"].
âr-ki-şâ Elâmcâ *me-ni* ve *sa-ap* kelimelerinin Babilcesi [*ârkişâ* < Türkçe *arka-sı* "gerisi; sonrasi, devamı"].
Aş-ba-şa-na veya *Aş-ba-ça-na*, EF *As-pacanaḥ*, Bab. *Aspasina* (PapRAE 3.8.8) [*< Türkçe İt-beçene* "köpek Beçene(k)"].
a-şû-şâ Elâmcâ *şâakri* ("oğlu") kelimesinin Babilcesi [*a-şû-şâ Kuraş* (< Türkçe

aşı-sı Kuraş "Kuraş'ın oğlu") ifadesinde].
at/ad bkz: *at-ı* ve *hi-şe*.
ata bkz: *ad-da*, *Kam-ma-ad-da*, *Gaumata*.
at-ı/at-ı bkz: *hi-şe*.
ba-ak [*< Türkçe bak-a* "bakıp" (16. Hal)].
Ba-ak-şi-iş Ba-ak-tar-ri-iş (Baktria) kelimesinin diğer şekli [*> (1) > Bek-iş-şi* < Türkçe *Bek-is(i)-si* "Tanrısı bey"; (2) < Türkçe *Bak-is(i)-si* "bak! Tanrısı." Burada, *tar-ri* = *iş(i)*, veya *ta(n)ri* = *işi*, olur ki, her iki Türkçe kelime de "tanrı" anlamındadır. Bab. *Bah-Tar(i)* "bey tanrı" ve EF. *Bah-tri* kelimelerinde iyelik eki kaybolmuştur].
Ba-ak-tar-ri-iş (*keza*, *ba-ak-şi-iş*) EF *Bahri*, Bab. *ba-aḥ-tar*. Baktria (PapRAE 2.10) [(1) > Bek-Tar-ri-si < Türkçe *Bek Tanrısı* "efendimiz (şehrin) Tanrısı"; (2) > Bak-Tar-ri-si < Türkçe *Bak! Tanrısı* "bak! (şehrin) Tanrısı." Yazıdaki *r* harfi burada benizden gelen ve içinde *n* sesini içeren bir fonemi temsil edebilir. Paper'in işaret ettiği gibi (PapRAE 3.13), Eski Farsça *Hidu* (Hindu), *Çiçataxma* (Gk. Tritantaechmes), ve *Gadara* (Kandara) kelimelerinde de *n* harfi yoktur].
bahşi bkz: *ma-ku-iş*.
Bahtri/Baxtri (Eski Farsça) "Baktria" [*> Bah-tri* < Türkçe *Bek-tarı* "bey tanrı"].
bak- bkz: *ba-ak*, ve *pi-ik-ti*.
Bakapuukşâ (bir şahıs adı) EF *Bagabuxşâ*, Bab. *Bakabukişu* (PapRAE 3.8.5) [*< Türk. Bögü-bahşi* "bilge hoca"].
Ba-pi-li/Bab-el-e EF *Babiru*, Bab. *Bâb-ili*, Sum. KA.DINGIR.RA.KI "Babil" (PapRAE 3.14) [*Bab-el-e* "kapı, Tanrıya": Arapça *bâb* "kapı," *el* "tanrı." KA-DINGIR-RA-KI kelimesi, Bölüm 17'de incelenmişti].
bar-ık bkz: *pa-ri-ik*.
batuk bkz: *Ka-ut-ba-du-ka*.
be-/ba- (¹*be-ul-ki-ma* kelimesinde) Farsça ve Arapça alıntı *belba* "ile, içinde, yanında; vasıtasıyla" (16. Hal).
be-iş-da [*> be-ze-da* < Türkçe *beze-di* "süsledi; yarattı" (4. Hal)].
bel- [*> böl-* < Türkçe *böl-* "bölmek, ikiye ayırmak" (14. Hal)].
ben Akamen Elâmcası'nda *Vu* işaretinin

muhtemel anlamı. Keza bkz: *u-in*.
ben(g)-den? bkz: *Vü-ik-ki-mar* (10. Hal).
 Keza bkz: *-mar*.
bés bkz: *Miişdaada*, *Miişdaášba* (3).
be-ša 'yaratılmış' (PapRAE 6.3, DS 19)
 [yazılışı *be-ša-da* olmalıdır: < Türkçe *be-ze-di* "süsledi; yarattı"]. Bkz: *be-iş-da*.
bey/beg bkz: *Mi-iş-da-áš-ba* (2).
beze- bkz: *be-iş-da* "süsledi; yarattı".
bögülbüğü "bilge, akıllı; bilgili." Bkz: *Bakapuukšá*.
ca-me (Farsça) bkz: *ša-u-mi*.
çat-uk bkz: *ti-tuk* (2).
da-ad-da [< Oğuzca *dede* "baba"]. Bkz: *ad-da*, *ad-da-da*, *Mi-iş-da-ad-da* (1).
da-ah [< Türkçe *toğ-uk/doğ-uk* "doğuk, doğmuş, yükselmiş"]. Bkz: 7. Hal.
da-iş [(1) > *da-ze* < Farsça alıntı *taze* "taze"; (2) > *dü-ze* < Türkçe *tüze* "düzenleyerek"; veya, (3) > *dü-ze* < Türkçe *tüz-e* "düz yola"]. Bkz: 20. Hal.
Dariya-mauiş EF *Daraya-vauš* < Bab. *Daariia-muš*, Gk. *Darius* "Dara" [(1) < Türkçe-Farsça *Derya-mış* "derya imiş" veya "çok bilgili adam"; veya, (2) < *Derya-muz* "denizimiz, okyanusumuz": Farsça *derya* "deniz, ok-yanus; her şeyin kaynağı olan Tanrı; çok bilgili adam" (2. Hal ve 3. Hal). Dara'nın Elâmca adı geniş anlamı itibarıyla, eski Elâm kralı *Umman-imnenan* veya *Ummanumenan* ("ummanım benim; benim kendi okyanusum") adına benzemektedir].
dede "baba." Bkz: *da-ad-da*.
DİNGİR *ding-ir* = *ting-ri* < Türkçe *tengri*.
duramazda Tanrı Ahuramazda [*duramazda* < *Tengri-Uri-Mazda*: (1) < Türkçe *Tengri-Uri-Muz-Da(ğ)* "tanrı-insan Muz-Dağ"; daha az bir ihtimalle, (2) < Türkçe *Tengri-Aramuzda* "tanrı aramızda"].
DUMU EF *puça* [beçe "çocuk; oğlan çocuk"]; Bab. *a-šú sá* "oğul, oğlu" [< Türkçe *tohum-u*: Fars. *tuhm* "tohum"]. Bkz: 13. Hal.
ek "ve": bkz: *a-ak*.
er-ir- bkz: *r-!r-*.
eşleş bkz: *iş*.
ét- "etmek, yapmak." Bkz: *hu-ud-*.
Gaumata Elâmca *Kam-ma-ad-da*'nın Eski Farsçası [*Gaum-ata* < Türkçe *Kam-*

ata].
gi-iş-ni [< Türkçe *koşni* "komşu, arkadaş" (22. Hal)]. Keza bkz: *koşni*.
giş Sun. GİŞ "ağaç" [< Türkçe *agaç*].
gis *-ru-ir-ma* "kazık, işkence direği" [< Türkçe *ağaç-uri-yır-ma* "insan-yarırma (işkence) ağacı": *uri* "erkek" (14. Hal)].
git-/kit- bkz: *gi-ut*.
gi-ut [*gi-ut* > *gi-tu*] Türkçe *git-e* "gide, gitsin": *git-/kit-* "gitmek" (8. Hal)].
gi-ut-[da]/gi-ud-da [*gi-ud-da* < Türkçe *git-ti(m)* "(ben) gittim" (9. Hal)].
ha-dá Elâmca *i-da-ka* "o dahi" kelimesinin Eski Farsçası [< Türkçe *o da* "o dahi"].
hal- [< Türkçe *al-* "almak, (bir can) almak" (5. Hal)].
hal-pi [< *hal-ip* < Türkçe *al-ıp, al-muş* (5. Hal)].
Haltamti/Hatamti (EF *Uvja* veya *Uja*) 'Elâm; Elâmlı' (PapRAE 3.14.1, 5.11.2, DB 23) [(1) *Ha(l)-tam-ti* < Türkçe *O(l)-tam-ti* "o (Elâm ülkesi), dam (ev, vatan) idi"; ve (2) *hal-tam-ti* < Türkçe *el-tam-dı* "ülke, dam (ev, vatan) idi": *ellil* "yer, ülke"].
ha-me-ir (EF *adakaiy*) 'sonra' (PapRAE 8.3.2) [*hameir* > *ha-be-ir* > *ha-be-ri* < Türkçe *obiri* "o biri, öbürü"]. Bkz: *hu-pir-ri*.
 hasil(ı) (Arapça) bkz: *hişil(a)*.
 hattâ (Arapça) bkz: *ku-ud-da*.
hep/köp "çok, hepsi." Bkz: *hube*.
hi/i (i-da-ka kelimesinde) Paper'e göre şahsî ve gayri-shahsî tekil işaret zamiri (PapRAE 7.2.4.4, ve 7.2.4.6) [*hi/i* > Türkçe *alo* "o, şu" (6. Hal). *hili* veya *-hil-i*, Türkçe akuzatif eki (-il-i) olarak ta kullanılmıştır (4. Hal)].
hi-şi-la EF *yadiy* veya *avada*: 'sonra' (PapRAE 5.3.3, DB 33, ve 8.3.7) [*hişila* < Türkçe *hasil-ı* "sonuç olarak": Ar. alıntı *hâsil* "sonuç, görünen"].
hi-še [*hili* = *a*, *š* = *t*, *-e* = *-ı* (veya *še* = *ti*) ilişkileri ile: *hi-še* > *a-t* < Türkçe *at-ı* "adı, ismi"].
hiudda [*hiudda* > *hidi* < Türkçe *idi* "tanrı"]. Bkz: *Anahiudda*.
hube [< Türkçe *hep/köp* "çok, hepsi, bütün" (11. Hal)]. Bkz: *hupibe*.
hupibe Paper, kelimeyi *!upi-!* fonemine

indirger ve bir şahsî çoğul olarak düşündür (PapRAE 7.2.4.8) [*hu-pi-be* < *hu-ib-be* > *hube* "hep, köp"]. Bkz: 12. Hal.
hu-pi-be-na [> Türkçe *köp-ün* "hepsinin": *-nal-nl-n*, genitif eki (16. Hal)].
hu-pir-ri [< Türkçe *o-bir-i/öbür-ü*]. Bkz: 10. Hal.
hu-ud- [> *ut-* < Türkçe *ét-* "yapmak, etmek, eylemek," Oğuzca "kılmak" (DLT)]. Bkz: 11. Hal, 16. Hal.
hu-ud-da [> *ut-dilet-di* < Türkçe *ét-ti* "yaptı" (16. Hal)].
hu-ud-da-ak [> *uddak(ı)* > *uttık* < Türkçe *ét-ti-ki, et-ti-gi*: *-kil-gil-gi*, fiil hareketinin 3. şahıs iyelik eki]. Bkz: 16. Hal.
hu-ud-da-ra [> *ud-dar-a*: < Türk. *ötür-e* "seçerek": *ötür-ödür-* "seçmek, ayırmak, üstün tutmak" (UYG; DLT), ve *-e*, gerundif eki]. Bkz: 22. Hal.
hu-ut-taş- [(1) > *u-ut-tız-* > *utız-* < Oğuzca? *otuz-* (*otur-*) "tahtta oturmak" (1. Hal); veya, (2) > *u-ut-tıt-* > *ut(t)it-* < Türk. *o-tu(r)t-* "tahtta oturmak" (4. Hal, 15. Hal, 22. Hal)]. Keza bkz: *ú-ut-taş-*.
hu-ut-tuk [< *ut-tuk* < Türkçe *ét-tik* "(biz) yaptık, kıldık" (11. Hal)].
 Hystaspes bkz: *Miişdaášba*.
Irak bkz: *Rak-k(a)*.
it- bkz: *t-lt-*.
idaka/hidaka EF *hadá*, Bab. *itti* (PapRAE 7.2.4.4) [< Türkçe *o daki* "o dahi": O. Türkçe *taki*, Oğuzca *daki* "dahi" (6. Hal, 12. Hal, 22. Hal)].
İK-ŞE-İR-İŞ-ŞÁ keza **İK-ŞE-İR-ŞÁ** (PapRAE 2.10.1), Bab. *Xišaar-šáa*, EF *Xšayar-ša*, Gk. *Xerxes* [İK-ze-ir-šá < **Hızır-Şah** (ilk š > z)]. Bkz: 1. Hal, 4. Hal.
ille ("ülke") bkz: *li-lu* ve *Haltamti* (2).
il-e bkz: *li-lu*.
ilk bkz: *ul-ki*.
in [> *an* > Türkçe *analona*]. Bkz: 19. Hal.
in-ni EF *naiy* 'değil' (PapRAE 8.2.1) [*inmilma* "şimdi? değil": Farsça *in?* "bu, şimdi," ve *ná* "değil"]. Bkz: 16. Hal.
ip-pi [> *api(n)* > *ap-i(n)* > *a-im-i(n)* (Türkçe *a-lar-ın*) "onların" (genitif)]. Bkz: 16. Hal.
ir/er [< Türkçe *er* "er, insan; yiğit"].
ir-ler- bkz: *r-fr-*.

ir-šá-ir-ra/ir-šá-ra/ir-šá-ir [(1) > *ir-sar-(r)a* "er beyine; yiğitlerin kralına": Sumerce-Türkçe-Farsça *ser/sar* "baş, bey; kral," ve *-(r)a* "-el-a" (2. Hal, 3. Hal); veya, (2) > *ir-sar-(r)ı* "er beyi": *-ri* (Türkçe *-ı*), 3. şahıs iyelik eki (4. Hal, 15. Hal)].
iş [< Türkçe *iş/eş* "eş; arkadaş" (4. Hal)].
it-ti Elâmca *i-da-ka* kelimesinin Babilcesi [> *i-ti* > *o-ta* < Türkçe *o-da* "o dahi"].
kam "şaman, bahşi." Bkz: *Kam-ma-ad-da*.
Kam-ma-ad-da EF *Gaumata*, Bab. *Gu-ma-tu*. Bu baş-rahip *Gaumata*, Büyük Keyhüsrev'in (Kuraş'ın) oğlu Kambyses kendi kardeşi Bardiya'yı gizlice öldürünce onun yerini almıştı. Herodot, her ikisine de *Smerdis* adını verir [> *Kam-m-ad-da* < Türk. **Kam-ata** "şaman-ata"]. Bkz: 5. Hal.
Kam-pár-ma Gk. *Gobrias*, Akamen Aramacısı *Gwbrw* (BoART, Metin 69), EF *Gaubariva*, Bab. *Gu-ba-ru-u?* (PapRAE 3.3.2.3), çeşitli Pers asillerinin adları: M.Ö. 539'da Babil'e giren, Büyük Keyhüsrev'in kumandamı (GooBA.312); din adamlarını öldürmek ve tahtı ele geçirmek için Büyük Dara'ya yardım eden altı yakın arkadaşından biri (Herod III.70); ve Kral Artaxerxes II'nin bir komutanı (Ksenophon I.7) [(1) *Gwbrw*, *Gobri*, *Kam-par(ı)-ma*, ve *Gu-ba-ru-u*: < Türkçe **Kam-bar-u** "Kam büyüğü": veya, (2) < Türkçe *Gobur-ul/Kopur-(g)u* "koparan; fetheden." Elâmcasındaki son hece bir ek olabilir: *-ma* "(benim Kam-bar-u)-ma"].
ka-ni-iş [< Oğuzca *kon-şı*, O. Türkçe *koşni* (DLT), Mod. Türkçe *komşu*]. Bkz: 17. Hal.
ka-ni-šá [< Oğuzca *kon-şı* (18. Hal)].
kán-ni-in-ti [> *kán-nn-ši* < Oğuzca *kon-şı* (19. Hal)].
kara "kara, siyah; kara (saçlı)," muhtemelen *ka-ra-da-la-ri* kelimesinde (21. Hal).
Ka-ut-ba-du-ka EF *Katpatuka*, Bab. *Kaatpatukka* (PapRAE 3.4), ve tabii Gk. *Kappadokia* kelimesinin kaynağı [Kautbaduka < **Kt-batuk-a**, **Het-batuk-a** "Hatti/Hitit halkının battığı (yok olduğu) ülke; Kappadokya": *Kaut/Kat/Hat/Het* "Hatti/Hitit," ve Türkçe *bat-ık* "batmış, yokolmuş"].

Ka-ut-ba-du-kaş-be *Ka-ut-ba-du-ka* kelimesinin diğer bir şekli (PapRAE 3.4) [$\text{Kat-batuka-şbe} > \text{Kt-batuk-a-şbe}$ "Hattilerin yok olduğu ülke, karanlık (ülke)": Farsça *şbe* "gece; karanlık"].
kerata Yunanca alıntı, "pezevenk, deyyus." Bkz: *śā-āś-śā-da ka-ra-da-la-ri*.
Khṣathrita Med kralı, RAE *śā-at-tar-ri-da* kelimesinin Eski Farsçası, Gk. Phraortes [$\text{Khṣa-thri-ta} > \text{śa-tri-da} < \text{Şah-Ta(n)ri-da(n)}$ "Tanrıdan (doğmuş) kral"].
krya Türkçe küçültme eki, "az, biraz." Bkz: *tin-giya*.
ki-ik [*ki-ik* > Türkçe *kök/gök* "gök, sema; Tanrı"; veya *ki-ki* > *kik-i* < Türkçe *kök-i* "göğü" (akuz.) (4. Hal).
ki-ik-ka (PapRAE 7.2.4.9, DE 1) Dara'nın Elvend'de bulunan yazıtındaki bu kelime yukarıda, Kserkses'in yazıtında (4. Hal'de) geçen *ki-ik* kelimesinin aynıdır [$\text{ki-ka} > \text{kik-a} < \text{Türkçe kök-i}$ "göğü"].
konṣi (Oğuzca) bkz: *ka-ni-iş* (17. Hal), *ka-ni-śā* (18. Hal), ve *kān-ni-in-ti* (19. Hal).
koşni (O. Türkçe) bkz: *gi-iş-ni* ve 22. Hal.
köklgök bkz: *ki-ik*.
köplhep bkz: *hep*.
ku-iş EF *yata*, Bab. *adimuh, adimuhhi*: "iken, olduğu halde" (PapRAE 8.3.8) [*ku-iş* > *k(e)-za* < Ar. *keza* "aynı, aynı biçimde" (8. Hal, 16. Hal)].
ku-ud-da "ve" (PapRAE 8.1.2) [Ar. hattā "keza"]. Bkz: 22. Hal.
li-lu muhtemelen, < Türkçe *il-e* "ülkeye; vilâyete; şehir dışına." Bkz: 9. Hal.
lu-ú *śā-lu-ú-ut* kelimesinde (21. Hal) [Türkçe ulu/uluğ "ulu, büyük; asil," veya *lu, ula, oğla* "adam; genç, yiğit"]. Bkz: *śā-āś-śā-da ka-ra-da-la-ri*.
ma/mah *be-ul-ki-ma* kelimesinde (16. Hal): Fars. *mah* "ay, yılın 12 ayından biri."
Ma-da (EF Mada, Bab. Mada) Med, Medyalı (6.-9. Hal).
magu Elâmca *makuš* "bahşı" kelimesinin EF karşılığı: Farsça *magu*, Elâmca ve Babilce kelimelerden çok farklıdır; ancak, diğer bir Türkçe kelimeden gelmiş olabilir: "emçi" "ilaç-çı, doktor."
ma-ku-iş EF *magu*, Bab. *magušu*, Gk. *magus* [*makuš* < *baguš* < *baguši* < Türkçe

bahşı (*bahşı, baguči*) "hoca, rahip, doktor"; Mac. *bácsi* (okunuşu *báçi*) "yaşlı beyefendi, yaşlı kardeş" (WhHung).
Ma-u-mi-iş-śā (EF *Vaumisa*) Büyük Dara'nın bir komutanı [*Ma-u-mi-iş-śā* > *Mama-itta* < Türkçe *Mama-İti* "idareci boğa (ve) tanrı": O. Türkçe *mama* "harman döğerken üç öküzden ortada bulunan (asil kumanda eden öküz)" (8. Hal)].
me-ni EF *pasáva*, Bab. *arḫi, arḫiśā*: "sonra" [*me-ni* < Ar. *min* "-den, -den beri; -den dolayı, sebebi ile; -ce"; *minh* "aynı, aynı şekilde; [yine]" (KT)].
mera-an ["mer'alar": Ar. *mer'a* "otlak," ve Farsça çoğul eki *-an*]. Bkz: *mu-ru-un* (2), ve 4. Hal.
MES Sumerce çoğul işareti olup, Elâmca, Hitit-Hatti, Hurri-Mitanni, ve Urartu dillerinde kullanılmıştır. İlk Sumerlilerin ve Elâmlıların bunu MŞ veya M(T) şeklinde, Göktürkçe *nly* harfi gibi iki-sesli tek bir işaret olarak uygulamış olmaları mümkündür. Burada *-m*, Sâmi çoğul eki, *-t* ise E-O Türkçe çoğul ekidir.
Miişdaadda şahıs adı, EF *Vah-yazdāta* veya *Mathiśta-a?*, Bab. *ūmīzdaatū* (PapRAE 3.8.17 ve 5.4.2, DB 47) [*mi-iş-da-ad-da* > (1) *Miş-dad-da* < Oğuzca *Béş-dede* "beş baba"; (2) *Miş-dad* < Türk.-Fars. *Béş-dat* "beş (soydan) gelmiş"; veya, (3) *Mi-iş-da-ad-da* > *Biişda-adda* < Türk.-Fars. *Bihışt-ata* "cennet-baba": Oğuzca *dede* "baba," ve Fars. *-dat* "-dan doğmuş," ve Fars. *bihışt* "cennet"]. Bkz: 15. Hal.
Miişdaášba EF *Vištaspā*, Bab. *uštaaspa*, Gk. *Hystaspes*: Büyük Dara'nın babası (PapRAE 3.8.2 ve 6.8, DB 36) [(1) *Mi-iş-da-áš-ba* > *bi-işda-ášba* > *bişd-şba* > Farsça *bihışt-şbe* "cennetin (kara) gözü," veya "cennetin gecesi"; (2) > Farsça *b-heşt şbe* "Sekiz (Cennet) gecesinde (doğmuş)": Farsça *bihışt* "cennet," *şbe/şbe* "gece, karanlık; kara boncuk (göz)," Farsça *b-* "-de, -da, içinde, için," *heşt* "sekiz"; veya, (3) *Miişdaášba* < Türkçe *Béş-tuş-be(g)* "beş taşra (vilâyeti) beyi." İkinci halde, kelime, *b-* olmadan, Aramcaya yakın *Heşt-şeb* şeklinde yazılabilir ki, Yunanca ve Babilcesinden de bu sonuca gidilebilir: *Hyst-asp* < *Heşt-şeb* "Sekiz (Cennet

gecesi," ki buradaki *heşt* (hst) ve *şeb* (²spbr ismindeki ³sp) kelimeleri, Akamen dini metinlerinde (Bölüm 20) geçer. Hystaspes adının, *Béş-tuş-be(g)* ("beş taşra (vilâyeti) beyi") şeklinde yorumu, Taberî'nin tarihi ile uyum gösterir. Taberî onu, payitahtı Belh'te hüküm süren, İran ve Horasan ülkelerinin hükümdarı olarak gösterir (Taberî I, 813). Bkz: 12. Hal.
Mi-iş-śā EF *Mithra*, Bab. *Mi-it-ri* (PapRAE 3.8.15), Partça *Mtr* [*Mi-iş-śā* < *mi-iza* veya *Ma-izi* < *Ama-idi* "Ana Tanrı(ça)"; Bab. *mitri* ve *Partça mtr* < Türkçe *ama-ta(n)rı* "ana tanrı(ça)"] Burada, şu denklem de mevcuttur: Türkçe-Elâmca *işša* (*isi* "tanrı") = Türkçe-Bab. *itri* (*tari* "tanrı") = Türkçe-Partça *tr* (*tari* "tanrı." EF *Mithra* (*Ama-Tari* "ana tanrıça") kelimesinin de Türkçe-Elâmca'dan bir alıntı olduğu aşikârdır. Ghirshman'a göre, Ahuramazda-Mithra-Anahita üçlüsü, Akamenlerde ve Partlarda çok yaygındı (GhirIR 269-270). Herodot, M.Ö. 429 yıllarında yazdığı eserinde şöyle yazar: "Daha sonra onlar (Persler), Araplar ve Asurlular'dan Afroditi'ni alıp ona tapmağa başladılar. Asurlular bu tanrıçaya Mylitta, Araplar Alitta, ve Persler Mitra derler" (Herod I.131). Herodot ayrıca ilâve eder: "Persler hakkında şimdiye kadar yazdıklarının, gerçek bilgileri dayandırdıktan, tam katiyetle doğru olduğunu söyleyebilirim" (I.140). Prof. Frye, Babil tarihçisi Berossos'tan naklen, Pers kralı Artaxerxes (II)'nin Babil, Susa, Ekbatana, ve Baktria gibi birçok yerlerde Afroditi veya Anahita'nın heykellerini diktiğini söyler; ve Plutarh'ın Artaxerxes II'nin Hayatı adlı eserinde, Pasargadai şehrinde tapılan bir 'harp tanrıçası'ndan bahsedildiğini yazar (FryHP 146). Böylece, Mithra'nın, hiç olmazsa Akamen İran'ında bir tanrı değil, Afroditi gibi bir (harp) tanrıçası olduğunu kabul edebiliriz.
min/minh (Arapça) bkz: *me-ni*.
Mithra RAE *Mi-iş-śā* kelimesinin Eski Farsçası [$\text{Mi-tra} < \text{Türkçe Ama-ta(n)rı}$ "ana tanrı(ça)"].
mu-ru-un [(1) < Türkçe-Moğolca *murān* "ırmak": (a) *mur-an* < *bur-an* < *bud-an* >

buy-an "donan": Ana Türkçe *bud* "donmak"; veya, (b) < *mur-an* < *bur-an* "döndürüp büken; kıvrılan": Türkçe *bur-* "burmak, döndürüp bükme"; veya, (2) < *me-ra-an* "mer'alar": Arapça alıntı *mer'a* "otlak," ve Farsça çoğul eki *-an*]. Bkz: 4. Hal.
nā (Farsça) "değil." Bkz: *in-ni*.
na-ap "tanrılar" (PapRAE) [$\text{an-im} > \text{Türkçe-Sumerce an-lar}$ "gökler; tanrılar" (4. Hal). Burada *-p* Elâmca, *-ml-im* Sâmi çoğul ekleridir].
na-ap-pi-be [$\text{an-app-ib} > \text{an-im-im}$ (*an-lar-im*) "tanrılarım": *-im*, Sâmi çoğul eki, sondaki Türkçe ek *-iml-im*, "benim"]. Bkz: 22. Hal.
na-inti *tur-na-in-ti* (PapRAE 5.3.2) kelimesinde [$\text{E. Türk. neñçe, Türk. neçe}$ "nice, ne kadar, ne çok"]. Keza bkz: *nu-is*.
Nap-ku-tur-ru-sir (EF *Nabuḫadraca-ra*, Bab. *Nabu-kudurri-uşur*) Babil kralı *Nabu-hadrezzar*'ın Akamen Elâmcası (PapRAE 3.13; 5.10.1, DB 19) [(1) *Nabu-ku-tur-çir* < Türkçe *Nabu-kıd-ar-çur* "Nabu korur kralı": Türkçe *kıd-* "korumak; kenar dikmek," *çur/çor* "prens, kral"." *Nabuḫadrezzar* adını daha önce Bölüm 18'de *Nabu-kıd-ar-sar* "Nabu korur kralı" şeklinde yazıp tercüme etmiştik. Mamafih, kelimenin Elâmcasında kâtibin bir kelime oyunu yapmış olması mümkündür. Nabu yerine sanki *Nap-ku* yazarak anlamını değiştirmiştir. Böylece, (2) *Nap-ku-tur-ru-sir* > *na-(a)p-ku-tur-ru-sir* > *An-im-kıd-ar-çur* "tanrılar kralı korur"].
Na-pu-ni-da EF *Nabunaita*, Bab. *Nabunaid* (PapRAE 3.13), Gk. *Nabonidus* (M.Ö. 550-549), son Kalde (Babil) kralı [(1) < *Nabu-n-ata?* "(senin) Nabu'n ata"; veya, (2) < *Nabu-n-idi* "(senin) Nabu'n tanrı"]. Nabu, Marduk'un oğlu (SagBA 157), ve Babil'in bilgelik tanrısı idi (GooBA.176).
nu (^vnu), 2. şahıs tekil zamir 'sen' (PapRAE 7.2.2, DB 60). Bkz: 17. Hal.
nu-in veya ^vnu-in (17. Hal) > Türkçe *sen-in*, 2. şahıs tekil zamir iyelik hali.
nu-is [Türkçe neçe/nice "nice, ne kadar, ne çok" (ErOA; DLT; UYG)]. Bkz: 22. Hal.
o hi/i ("o") kelimesinin, ve *akka* (> *o ki*)

kelimesindeki 'a' nun aynı.
o bir/o-biril/öbürü bkz: *hu-pir-ri*.
o daki bkz: *i-da-ka*.
o ki bkz: *ak-ka* (1).
olar/onlar bkz: *alar*.
otur- bkz: *otuz-*.
otu(r)t- bkz: *hu-ut-taş-*.
otuz- bkz: *ü-ut-taş-* veya *hu-ut-taş-* ["Oğuzca? *otuz-* (Türkçe *otur-*) "(tahta) oturmak"]]. Bkz: 1. Hal ve 4. Hal.
ötür-lödür- "seçmek, üstün tutmak." Bkz: *hu-ud-da-ra* (1).
par- ["< Türkçe *bar-/var-* "gitmek; vermek""]. Bkz: 6. Hal, 9. Hal, 12. Hal.
pa-ri-ik/par-ık ["< Türkçe *bar-ık* "gitiş, varmış""]. Bkz: 6. Hal.
par-ru-şa-na-na-um veya *par-ru-şa-na-na-um* (PapRAE 3.4) [> *bar-ru-ca-na-na-um* < Türkçe-Fars. *bar-ı* *cananım* "can yüklerim, birçok insanları" ki Oriental Institute of Chicago kelimeyi *par-ru-za-na-na-um* okumuş ve "çok çeşitli" anlamını vermiştir. Burada, bir defa daha tsade harfini gösteren *ş/ş* işaretinin, c veya ç fonemlerine tekbül ettiği görülür].
pi-ik-ti [(1) < Türk. *pük-ri/bük-ti* "büktü, düzeltti"; veya, (2) < Türk. *pak-ti/bak-ti* "baktı, özendi"]. Bkz: 20. Hal.
pir hu-pir-ri ("o biri") kelimesinde [< Türkçe *bir*].
Pirrumartiiş EF *Fravartiiş*, Bab. *Paarimartiiş*: Medyalı bir asil (PapRAE 5.10.1, DB 31) [*Pirru-marti-iş* > *Pir-marti-şi* < Türkçe *Bir-mert-isi* "bir erkek-tanrı, bir tanrı-insan": Farsça *mert* "erkek, adam, yiğit"]].
r-/r- ["< Türkçe *ir-/er-*, Mod. Türkçe *i-, ol-* "olmak." Diğer fiillere eklenmiş olarak bulunur, meselâ, *ti-tuk-ra* > *çat-uk-ir-e* "çatuk ola; incitici olursa"]. Bkz: 19. Hal.
Rak-k(a) [Irak, Irak ülkesi. Paper'in Farsça metinden naklen okuyuşu olan Raga (Rayy) kelimesi de doğru olabilir]. Bkz: 12. Hal.
ruh ["< Türkçe *urı* "erkek"].
ruh^{MES}-ir-ra [> *urı^{MES}-er-re* (Türkçe *urı^{lar}-er-e*) "erkekler-er-e; yiğit erlere"]. Bkz: 19. Hal.
ruh^{MES}-ir-ra-ir [> *urı^{MES}-er-ri* (Türkçe *urı^{lar}-er-i*) "erkekler eri; erkekleri" (akuz.)

(4. Hal)].
ruh^{MES}-ra-na ["< *urı^{MES}-eri-na*, Türkçe *urı^{lar}-er-i-ne*, "erkeklerine; erkekler erine": Türkçe *urı* "erkek," -*MES*-*lar* çoğul eki (4. Hal)].
şa-ak ["< Türkçe *sağık* "harekete hazır"; *sağ-* "sağmak; (bulut) yağmur göstermek; çözülmek, [bir şeyle dolu olmak, harekete hazır olmak]"] (DLT; REDH; KT), ve fiilden isim/sıfat yapan *-ık/-uk/-k* ekinden oluşmaktadır (6. Hal, 12. Hal)].
şa-ap (EF *yada*, Bab. *al-la şa, ar-ki şa, ki*) "iken, olduğu halde, sonra, -dan sonra" (PapRAE 8.3.3) [> *zaap* < Osmanlıca ve Ar. *zhab* "takiben; bundan hareketle, bir hareket planına göre" (REDH)].
sağık bkz: *saak*.
sar/ser (Sumerce ve Türkçe-Farsça) "kral, önder, baş." Bkz: *şa-r* ve *şa-ir*, *ir-şa-ra* (2. Hal); *ir-şa-ir-ra* (3. Hal).
şa-ti-iş [> *şa-ti-si* < Türk. *çat-ası* "çatacak": *çat-* "çatmak, karşılaşmak," Oğuzca *-ası/-esi* (O. Türkçe *-gul-gü*) ekinden oluşmuştur]. Bkz: 8. Hal.
şa-u-mi [> Farsça *câme* "elbise; ayna; ruhu örten vücut" (REDH)]. Bkz: 16. Hal.
sen Elâmcâ *nu* işaretinin muhtemel karşılığı. Keza bkz: *nu-in*.
Şi-iş-şa-an-tak-ma (veya *Si-iş-şa-an-tak-ma*) Gk. *Tri-tan-taechme(s)*, EF *Çiça(n)-taşma-*, Bab. *Şi-it-ra-an tahma*, Sagartialı bir asil veya kral (PapRAE 3.8.13, 3.10.2, ve 5.6, DB 33), keza, PERS ordusunda bir komutan (Herod I.192) [> *Si-şa-an-takma* > (*i*)-*şi-şan-takma* > *isi-tan-takma* veya *içi-tan-takma* < Türk. *İşi-ten* (İçi-ten) *toğma* "Tanrıdan doğma." Yunancası oldukça doğru bir Türkçe ile yazılmıştır. *Tri-tan-taechme(s)* < Türk. *Tarı-tan-toğma* "Tanrıdan doğma." Türkçe *işih/içi* "tanrı," ve *tari/tarı*, eş-anlamlı kelimelerdir].
sunki "kral" (PapRAE) ["< Türkçe *sun-ık* veya *sun-uk* "sunan kişi, veren; cezbeden"]. Bkz: 1. Hal.
sunkuk *sunki* kelimesinin daha eski Elâmcâ şekli. Bkz: 1. Hal.
sunuk bkz: *sunki*.
sü bkz: *şu*.
şa-ak-ri EF *puça*, Bab. *a-şü-şá:* "oğul, oğlu" (PapRAE 5.10.3, DB 13) [(1) *şáakri*

(*ş = z*) > *záakri* < *zehr-i* "çiçeği": Ar. *zehr* "çiçek, çiçeklenme," ve *-i*, Türkçe iyelik eki. Böylece, *Kuraş şáakri* "Kuraş'ın çiçeği (oğlu)", veya, (2) *şáakri* (*ş = t*) > *táakri* < Türkçe *tegir-i* (Mod. Türkçe *değer-i*) "kiymeti, itibarı"]. Bkz: *DUMU*, *a-şü-şá*.
şá-áš-şá-da ka-ra-da-la-ri tam cümle: *şá-áš-şá-da ka-ra-da-la-ri* *V*şá-lu-ú-ut [21. Hal'de cümlenin üç transliterasyonu ve tercümesi yapılmıştır. İlgili fiiller ve kelimeler: *taşı-ıtaşu-* "taşımak, dışarı çıkarmak, kovmak" (DLT; REDH), veya *şaş-"şaşmak* (UYG), *kara* "kara, esmer, kara (saçlı)" (DLT; REDH), halk dilinde: "büyük, şiddetli; korkusuz, cesur" (Larousse), *ata* "baba, ata, soy," Gk. *kerata* "pezevenk, deyyus," Türkçe *ululuğ* "ulu" (DLT), Fars. *şah* "kral, bey," Türkçe *-dı* (-da), 3. şahıs geçmiş zaman kipi, *-lar*, çoğul eki, *-ı*, akuzatif eki, E-O Türkçe *-ut*, çoğul eki. *V*şá-lu-ú-ut ifadesi, *şah-ula-ut* "şah adamları," veya *şah-ogla-ut* "şahın yiğitleri" şeklinde de yorumlanabilir: Sum. *lu* "erkek" > Türkçe *ulululan/oglan* "oğlan, genç, oğul." Dobruca-Kırım Türkçesinde de *ul* "oğul," Argu Türkçesinde *ogla* "genç adam, yiğit"]].
Şá-at-tar-ri-da EF *Xšatrīta* veya *Khšatrīta*, Gk. *Phraortes* (Fry/HP 95), Bab. *Ha-şa-at-ri-it-ti* (PapRAE 5.10.6, DB 24), Medya kralı (y. M.Ö. 655-633), Kyaksares'in babası ve Deïokes'in oğlu [(1) > *Şá-tari-da* > *Şá-tari-da* < Türkçe-Farsça *Şah-Ta(n)ri-da* "Gökte (yaratılmış) kral"; veya, (2) > *Şá-tari-da* < *Şah, Tanrı-dan* "kral, Tanrı'dan (doğmuş)"]].
şa-be [*şa-be* = Ar. *tâbi* "tâbi olan, bağlanan"]. Bkz: *şa-be-ip*.
şa-be-ip [(> *şa-be-ım*) *şa-be* kelimesinin çoğulu]. Bkz: 16. Hal.
şa-ir *ir-şa-ir-ra* kelimesinde (3. Hal) [< Sum. *ser/sar* "kral; önder, baş"]].
şá-r *ir-şa-ra* kelimesinde (2. Hal) [< Sum. *ser/sar*].
şebe (Farsça alıntı) "gece, karanlık." Bkz: *Ka-at-ba-du-kaş-be*.
şi-in-nu [> *ti-in-u* < Türkçe *tön-e* "dönerek": Oğuzca *tön-* "dönmek, geri dönmek" (DLT III, 184), ve *-e*, gerundif eki]. Bkz: 8. Hal.

şi-ya-ti ["< Ar. *ziyade* "çok, fazla" (4. Hal)].
şu/sü ["< Türk. *sü* "ordu, asker, askerler"]].
şah (Farsça) "kral, hükümdar" [Elâmcâ yazılışı *iş-şá* (*İk-şe-ir-iş-şá*) (1. Hal ve 4. Hal) ve *Ma-u-mi-iş-şá* (8. Hal) kelimele-rinde); veya *şá* (*İk-şe-ir-şá*) (PapRAE 2.10.1) ve *şa-lu-ú-ut* (21. Hal) kelimele-rinde)].
şaş- bkz: *şá-áš-şá-da ka-ra-da-la-ri*.
t-üt- (*ütin-gi-ya*) (12. Hal), ve *be-ip-(ü)tuk-ka* (10. Hal) kelimelerinde ["göndermek; itmek; (ordu) seferber etmek"]].
tâbi (Arapça) bkz: *şa-be*.
tak-/tokh- "toğmak, doğmak; yükselmek" (*Şüişşáan-takma, Artaykte(s)* ve *Artohmés* adlarında). Keza bkz: *da-ah*.
takma ["< Türk. *toğma* "doğma, doğuş"]]. Bkz: *Şüişşáan-takma*.
Tarı/Ta(n)ri "tanrı." Bkz: *Ba-ak-tar-ri-iş, Mi-iş-şá, Şüişşáan-takma, Şá-at-tar-ri-da*.
taş ["< Türkçe *taş/tiş* "diş; taşra, vilâyet"]].
taş-şu ["< Türkçe *taş sü* "taşra ordusu" (6. Hal)]. Bkz: *taş* ve *sü*.
taş-şu-ip ["taşra orduları" (6. Hal)].
taşldş bkz: *taş*.
taşı-ıtaşu- "taşımak, dışarı çıkarmak, kovmak." Bkz: *şá-áš-şá-da ka-ra-da-la-ri*.
taze (Farsça) "genç, tecrübesiz" (20. Hal). Bkz: *da-iş* (1).
tè-lde- "demek, söylemek" (*ti-ri-iş, tur-ri-ka* veya *ti-ri-ik-ka* kelimelerinde). Bu kelimeler şöyle yorumlanabilir: *ti-ri-iş* > Türk. *tèr-ise* "der ise"; ve *ti-ri-ik-ka*, veya *tur-ri-ka* (11. Hal), Türk. *tèr-ki* "der ki."
Tengri bkz: DİNGİR "tanrı."
tep-İteb- "(at) tepmek." Bkz: *ti-ib-be*.
üt-İnd- bkz: *üt* (1).
tuk bkz: *ti-tuk* (1).
ti-ib-be [tib-e < Türkçe *teb-e/tep-e* "(at) teperek": *teb-İtep-* "(at) tepmek; (atla) hücum etmek; vurmak," ve *-e*, gerundif eki].
Tiikrakauda EF *Tigraxauda* (PapRAE 3.3.2.1 ve 7.1): bir Saka kavmi olup, Dara'nın Nakş-ı-Rüstem (DNa3) yazıtında şöyle geçer: *şa-ak-ka appa ti-ik-ka-uda-ap* [> *Sa-ka am-ma Tikra-kada-im* "Saka, amma Tigrakauda(lar)" veya "Saka amma Semavi Toharlar/Tügerler": *Tikra-kada* > *Tohar-huda* veya *Tüger-huda*

"Semavi (Tanrısal) Tohar/Tüger." *Tohar* bir Saka/İskit kavmidir, ve Türkçe *kadalğada*, Farsça *huda* "tanrı." *Tüger* adı için Bölüm 10 Lügatçesinde Tohar adına bakınız].

tin-giya [muhtemelen, < Türk. *ita-öng?-kiya* "az önce göndererek": *it-hid-* "göndermek," *ön/öng* "ilk, önce," *-a*, gerundif eki, ve *-kiya* "az, biraz" küçültme ekidir (DLT IV, 324; DLT III, 359); böylece, *it-a* "göndererek"]. Bkz: 12. Hal.

tit- 'yalan söylemek' (PapRAE 5.1; 6.3.1, DB 11 ve DB 64) [tüt-: (1) < Türkçe *tüt-/tüt-* "geri koymak, mâni olmak, menetmek, yasaklamak"; veya, (2) < Türkçe *çat-* "çatmak, karşılaşmak; azarlamak, incitmek" (REDH; KT). Bu anlam, metinlerde karşılık bulan Eski Farsça kelimenin köküyle de desteklenmektedir: *adurldra* > Farsça *azarlazar* "azarlama, eziyet" (REDH)]. Keza bkz: 19. Hal.

ti-tuk [(1) Türkçe *tüt-uk* "mâni olan, yasaklayan (kişi)"; (2) Türkçe *çat-uk* "çatan, inciten" (19. Hal)]. Bkz: *tüt-*.

toğ- bkz: *da-ah*; *tak-ltokh-*.

tön- bkz: *ši-in-inu*.

Tritantaeche(s) RAE *Siiššāan-takma* adının Eski Yunanca yazılışı (PapRAE 3.10.2) [< Türkçe *ta(n)rıdan doğma*].

tuhm/tohum (Farsça) "tohum, aile, soy." Bkz: *DUM(U)*.

tur-na-in-ti [*tur-na-in-ti* > Türkçe *tir-nençe/tir-neçe* "(ben) der nice, (ben) derim ki nice..."]. Bkz: *na-in-ti*.

tur-ri-ka veya *ti-ri-ik-ka* [< Türkçe *tér-ki* "(ben/o?) der ki": Türkçe *té-ide-* "demek, söylemek"]. Bkz: *té-*, ve 11. Hal.

tüz "düz (yol); pürüzsüz." Bkz: *da-iş*.

tüz- bkz: *da-iş*.

tüzel/tüz-e bkz: *da-iş*.

u (^Vü), 1. şahıs tekil zamir "ben." Mama-fih, Elâmca metinlerin 3. şahıs tekil halin-

de yazılmış olmaları da mümkündür, ki bu halde ^Vü Türkçe *o* zamirine tekabül edebilir.

u-in/^Vü-in (18. Hal) > *ben-in* > Türkçe *ben-im*, 1. şahıs tekil iyelik zamir (genitif) hali; veya ^Vü-in > ^Vü-na > Türkçe *ban-(n)a* "bana." Metinler 3. şahıs tekil halinde yazılmışsa, *ü-in/^Vü-in* işaretleri Türkçe *a-nun/o-nun* veya *a-nalona* şekline döndürür.

ul-ki *be-ul-ki-ma* kelimesinde (16. Hal) [> *il-kilil-k* < E-O ve Mod. Türkçe *ilk*].

ul-ki-ma *be-ul-ki-ma* kelimesinde (16. Hal) [< Türkçe-Farsça *ilk-mah* "ilk ay"].

Bkz: *be-*, *ul-ki*, ve *ma*.

ulululug "büyük, seçkin, asil." Bkz: *šā-āš-šā-da-ka-ra-da-la-ri*.

urı bkz: *ruh*.

utâ RAE *a-ak* ("ve") ve *a-ak ku-ud-da* ("ve hatta") kelimelerinin Eski Farsçası [*u-ta* < Türkçe *ve de* "ve dahi"; veya, < Türkçe *öte* "öte, diğer"].

ü-ut-taş- bkz: *hu-ut-taş-* [< Oğuzca? *otuz-* (Türkçe *otur-*) "(tahta) oturmak" (1. Hal). Mahmut Kaşgarî şöyle yazar: "Oğuzlar bazı kere r harfi yerine z getirirler": aldırdı > alduzdu (DLT II, 87); tutturdu > tutuzdu (DLT II, 86); buldurdu > bulduzdu, ve bildirdi > bildüzdü: "Bu Oğuzcadır. Öbür Türkler böyle söylemezler" (DLT II, 202). Bu Oğuz diyalekti Göktürk yazıtlarında da bulunur (ErOA, Kt:D38)].

var- (Mod. Türkçe) bkz: *par-*, *bar-ık*. yada RAE *saap* kelimesinin Farsçası [< Türkçe-Farsça *ya da* "veya keza": Farsça *ya* "veya," ve Türkçe *daldahi* "keza"].

yır-ıvar- "yarmak, ikiye bölmek." Bkz: *ciš-ru-ir-ma* ve 14. Hal.

zehab (Arapça) "takiben; gidiş, hareket; bundan hareketle, bir hareket planına göre; zan" (REDH; KT). Bkz: *sa-ap*.

zehr (Arapça) "çiçek." Bkz: *šā-ak-ri*.

ziyade (Arapça) "çok." Bkz: *ši-ya-ti*.

BÖLÜM 22

PERSLER VE MEDLER

Eski Yunan yazarları Pers (*Persis*) ve Med (*Midos*) ifadelerini daha çok coğrafi anlamda kullandılar, ve Perslerle Medleri genelde tek bir halk olarak gördüler. Herodot, İskitler'in "Pers ülkesini" fethederek (IV.118-119) 28 yıl hükümleri altında tuttuklarından (I.106) söz ederken Medlerin ülkesini kastediyordu. Perslerden bahsederken bazen onlardan "Medler" diye söz eder (IX.86-87). Plataea savaşından sonra, Spartalı komutan Pausanias, Pers komutanı Mardonius için "Med komutanı" diyor (Herod IX.82). Mukaddes kitaplarda da iki halk arasında ayırım yapılmaz. Pers kralı Dara Tevrat'ta Med Dara diye geçer (Daniel 9.1). Fakat biz, tarih, dil, ve kral listeleri gibi yönleri ile Persleri ve Medleri ayrı ayrı inceleyeceğiz.

PERSLER

Önceki iki bölümde, Akamenlerin, resmî yazılarında kullanmış oldukları Aramca ve Elâmca dillerinin sofistike bir Türkçe diyalekti olduklarını keşfetmiş, Pers komutanlarının birçoklarının adlarının da Türkçe olduklarını saptamıştık. Bu bölümde mevzumuzu daha genişleterek, yine Herodot'tan ve diğer klâsik kaynaklardan bazı yeni kelimeleri ve şahıs adlarını, ve Pers krallarının Elâmca isimlerini inceleyeceğiz. İlk olarak, "tarihte ilk büyük imparatorluğu kuran Büyük Keyhüsrev"¹ ile başlayacağız.

Keyhüsrev'in Babil fethine ait 'kil üstüvane' yazıtında şunlar yazılıdır:

"(Tanrı) Marduk, ... bütün ülkelere gözünü çevirdi, ve ... bir âdil hükümdar aradı. Sonra, Anşan kralı Keyhüsrev (Ku-ra-aş) adını söyledi, onu bütün dünyanın kralı ilân etti."

"Ben Keyhüsrev, dünyanın kralı, büyük kral, meşru kral, Babil kralı, Sumer ve Akkad kralı, dört (kutsal) diyarın kralı; Anşan kralı büyük kral Kambyes'in (Ka-am-bu-zi-ia) oğlu, Anşan kralı Kuraş (I)'in torunu olup, daima hükümdarlık yapmış bir sülâleden gelen Anşan kralı büyük kral Teispes (Ši-iş-pi-iş) soyundan geliyorum" (PritANE I, 206-208).

¹ Z. A. Ragozin, *Story of Media, Babylonia and Persia*, U.S.A., 1888 (RagMBP), s. 332. Ragozin şöyle devam eder: "O, en yüksek anlamda, bildiğimiz ilk iyi kral idi. O, bizim kendi [?], Hint-Avrupalı [?] ırkımızın tarihçe saptanan ilk büyük ve iyi insanı idi."

Marduk Babil şehrinin özel tanrısı idiyse de, M.Ö. 12. yüzyıldan itibaren Marduk ile oğlu Nabu arasında bir rekabet başlamıştı. İsimlerinden de anlaşılacağı üzere, Nabuhadrezzar I (M.Ö. 1146-1123), ve daha sonraki Babil krallarının hemen hepsi Tanrı Nabu'yu tercih etmişlerdi. Öyle görünüyor ki, Neo-Babil sülâlesi devrinde Marduk daha ziyade Elâm (Anşan) tanrısı idi, ve yeni kralı da oradan seçmişti. Esasında Marduk, Elâm için yeni bir tanrı sayılmazdı. Yaklaşık yedi asır önce, Elâm kralı Şutruk-Nakhundi I (y. 1207-1171) Babil'i Kassitlerin elinden almış ve Marduk'un heykelini Susa'ya taşımıştı, ki bu da Elâmlıların eskidenberi Marduk'a tapıklarını gösteriyor.

Keyhüsrev'in Babil'e girişini yazıtlar şöyle anlatıyor:

"Gutium valisi Gubaru ve Keyhüsrev'in ordusu Babil'e savaşız girdi... Ay sonuna kadar kalkanlı Gutiler Esagila'da kaldılar" (PritANE I, 204).

Prof. Goodspeed, Gutiler yerine "Gubaru (Gobryas) komutasında Persler" ifadesini kullanır (GooBA.312). Herodot Perslerin müttefikleri arasında Gutileri kaydetmez. Büyük Dara zamanında Perslere en yakın olan milletler Kissialılar² ve Medler idi. Dara'nın oğlu Xerxes'in ordusunda en gözde birimleri Medler ve Kissialılar (Elâmlılar) oluşturuyorlardı (Herod VII.62). O halde, Gutiler adı ile muhtemelen Kissialılar kastediliyordu.

Bütün karşı iddialara rağmen açıkça görülüyor ki, Büyük Keyhüsrev, kendisinin de beyan ettiği gibi bir Elâmlı yani Anşanlı idi. Birçok tarihçilerce bir şehir olarak gösterilen Anşan aslında bir ülkedir. Prof. Frye anlamını izah ederken, "Akkad metinlerinde Anşan, Elâm ülkesinde bir yer olarak geçer... Keyhüsrev'in kendi ve hatta dedesi zamanında, Babillilere göre burası Pasargadai'nin bulunduğu ve sonradan Persis (Fars) adı ile bilinen vilâyet de dahil doğu Elâm idi" (FryHP 102). Elâmlıların eski payitahtı Susa şehri, Dara zamanında da Pers İmparatorluğu'nun başşehri idi.

Sumerolog Samuel Noah Kramer, bir Sumer şiirinde Anşan ifadesini açıklar. Ereğ (Uruk) kralı Enmerkar (y. M.Ö. 3000) Martu'ların hücumuna uğrayınca, (Gılgamış'ın babası) kahraman Lugalbanda'yı kızkardeşi olan Tanrıça İnanna'dan yardım istemek üzere kuzey ülkesi Aratta'ya gönderir:

"O (Lugalbanda), Anşan'ın bir ucundan öbür ucuna uzanan yedi dağı aşar... hedefine ulaşır" (KraSUM 273).

Yine benzer bir Sumer şiirinde, aşk ve savaş tanrıçası İnanna, güneş tanrısı Utu'nun oğlu Enmerkar'a, Aratta'yı Ereğ'ten ayıran Anşan'ın yüksek

dağlarını aşacak bir haberci bulmasını tavsiye eder (KraHBAS 4).

Öyleyse, Akamen soyundan gelen Büyük Keyhüsrev ve ataları, Babillilerin kontrolünde olan Susa şehrini de içine alan Mezopotamya ovasının doğusunda kalan dağlık Elâm (Anşan) bölgesinin kralları idiler. Öyle görünüyor ki, ilk Akamenler, 'Anşan kralları' olarak Babil krallığına tâbi veya onun bir parçası olarak hüküm sürüyorlardı. Sonradan, Medlere, ve Babil'e hâkim olan Asurlulara tâbi oldular. Sonunda, M.Ö. 4. binyıldan beri varolan Elâm (Anşan) krallığı, son kralı olan Büyük Keyhüsrev'in bizzat kendisi tarafından tarihten silinip 'Pers' İmparatorluğu haline dönüşüyor.

Herodot, "Pers" tâbirini şöyle tarif eder:

"Yunanlılar eski zamanlarda bu halkı (Persleri) Kefeniler adı ile tanıyorlardı. Fakat onlar kendileri ve komşularınca *Artae* adıyla biliniyorlardı. Ne zaman ki, Zeus ve Danae'nin oğlu Perseus, Belus'un oğlu Kefe (Kepheus)'nin kızı Andromeda ile evlenip te çocukları Perses doğunca onun adından bu millete *Pers* adı verildi" (Herod VII.61).

Perseus'un annesi Danae, Argos kralı Akrisius'un kızıydı. Kral, kâhinlerin, torunu tarafından öldürüleceği kehanetinde bulunmaları üzerine, kızını bir odaya hapsetti. Fakat Tanrı Zeus, altın tozu şeklinde Danae'ye ulaştı. Perseus doğunca kral bebeği ve anasını bir tahta kutuya koyarak denize attı. Sonunda Perseus kurtuldu, ve bir gün Thessalia'nın Larissa şehrinde yapılan müsabakada ciritini atarken kaza ile büyük babasını öldürdü, ve böylece kehanet yerine gelmiş oldu. Argolis bölgesindeki Persepolis ve Mykenae şehirlerinin Perseus tarafından kurulduğu söylenir. Atina'da ve bir çok şehirlerde Perseus'a tapılmıştır (İlyada XIV; RoWiML 127-128; EncyAm).

Herodot'a göre, Med kralı Astyages'in (y. M.Ö. 584-549) kızı ile evlenen Keyhüsrev'in hayat hikâyesi de Perseus efsanesine benzemektedir. Med kralı rüyasında kızından bir ırmağın çıktığını ve yalnız şehri değil bütün Asya'yı sular altında bıraktığını görünce onu bir Medialı ile evlendirmemeğe karar verip, Persis'li Kambyzes'i kızına koca olarak seçer. Fakat ikinci bir rüyasında, kızının rahminden bir asma ağacının büyüyüp bütün Asya'yı sardığını görüp te kâhinlerin kızından doğacak çocuğun onun yerine kral olacağına kehanet etmeleri üzerine, çocuk doğunca onu kendi ailesinden Harpagus'a vererek öldürmesini söyler. Harpagus ise bunu yapamayarak bebeği kralın çobanına verir ve onu öldürmesini emreder. Lâkin, çoban ve karısı Spaka (Gk. *kyno* "dişi köpek") tam o sırada yeni doğan çocukları ölü olarak doğduğundan bebek Keyhüsrev'i kendilerine saklayarak ölü bebeklerini Harpagus'a verirler. Böylece kurtulan Keyhüsrev on yaşında güzel bir oğlan çocuğu olunca, Media kralı hakikati öğrenir ve zaten torununun ölümüne çok üzüldüğü için hemen çocuğu Fars'ta bulunan annesinin yanına gönderir. Keyhüsrev, annesine ve babasına çobanın 'Dişi Köpek' (Kyno)

² Herod III.91-92, ki burada Herodot Elâm payitahtı Susa şehrini Kissia'nın bir parçası sayar.

adlı karısının ona nasıl çok iyi baktığını anlatıp onu övünce, Kambyses ve karısı, Keyhüsrev'in ölümüne terkedildiği zaman bir dişi köpek veya kurt tarafından emzirilerek büyütüldüğü hikâyesini bütün Persler arasında yayarak, bunun bir ilâhi takdir olduğuna onların inanmalarını sağlamaya çalışırlar.³

Daha sonra, Keyhüsrev Medyalı Harpagus'un yardımıyla büyük babası Astyages'i tahttan indirir, onu esir alır ve Hyrkania'ya vali olarak gönderir.

Herodot, Perslerle birçok Akdeniz kavimlerini akraba yapar. Meselâ, kral listelerinde, Perseus'un Dorların atası olarak gösterildiğini yazar (Herod VI.53). Herakles'in annesi Alkmene, Perseus'un oğlu Mykenae kralı Elektryon'un kızı idi.

Yine Herodot'un Perslerden naklettiği bir hikâyeye göre, Perseus sonradan Yunanlı olan bir Asurlu idi, ve aslen Mısırlı olan Argos kralı Akrisius'un ataları ile hiç bir akrabalığı yoktu (Herod VI.54).

Herodot, Perslerle Frigler arasında da akrabalık kurar. Pers kralı Kserkses'in Yunanistan'ı istilâ ederken söylediği şu sözleri nakleder:

"Üzerlerine yürüdüğüm bu insanları, atalarımâ tâbi olan Frigyalı Pelops öyle bir yenilgiye uğrattı ki, bugüne dek o memleket ve halkı hâlâ fâtihin adını [*Peloponnesos* "Pelop yarımadası"] taşımaktadır" (Herod VII.11).

Kserkses'in bahsettiği ataları, Pelops'un yaşadığı M.Ö. 14. yüzyılda Doğu'nun en kuvvetli milleti olan Kassitler, veya Hitit imparatorluk devrinin esas unsurları olan Hatti-Hurriler olabilir. Veya bu ata, belki de Batı Anadolu'ya kadar olan geniş bir sahayı kendine bağlayarak, Pelasgia denilen eski Yunanistan'da hüküm sürmüş olan Perslerin atası Kral Perseus'un bizzat kendisi olabilir, ki Kserkses bunu şöyle ifade etmektedir:

"Ey! Argoslular... Biz Perslerin inancına göre, soyumuzun kökü olan Perses, Perseus'un oğlu idi. Öyle görünüyor ki siz ve biz aynı ırk ve soydan geliyoruz" (Herod VII.150).

Perslerle Frigler'in yakınlığını, daha önce çözdüğümüz bir Frig yazıtında görmüştük (Bölüm 11, 3. Hal).

³ Herod I.108-122. Bu mitolojik gelenek, Türkçe-konuşan eski milletler arasında yaygındır. Roma mitolojisinde, Remus ve Romulus'u emziren bronz dişi kurt heykelinin yaratıcısı bir Etrüsk mimarı idi (Bölüm 9). Bir efsaneye göre, İskit kavimlerinin birçoğu, Herakles (Herkül) ile yarı insan yarı yılan bir kadından türemişlerdi (Herod IV.8-10). Yine bir İskit kavmi olan Neuriler yılda birkaç gün kurt haline dönüşüyorlardı (Herod IV.105). Hunlar, Azak denizini geçerken onlara dişi bir geyik yol göstermişti (NemAH 9). Göktürkler (Sema-vî Türkler) insanla bir dişi kurttan türemişlerdi (ÖgTM 577). Moğolların kağanı Çingiz Han'ın ilk ataları bir erkek boz-kurt (Börte-Çino) ile sarı-kızılımsı bir dişi geyik idi (ÖgTM 575).

Herodot Lydialılarla Persleri aynı dille konuşturur (Herod I.85):

"Lydia kralı Kroisos'un çok sevdiği sağır ve dilsiz bir oğlu vardı... (Lydia başkenti) Sardis Büyük Keyhüsrev'in eline geçince Perslerden biri bilmeyerek Kral Kroisos'u öldürmek üzereyken... bunu gören dilsiz oğlu büyük bir heyecan içinde birdenbire dili açılarak, '*Asker, sakın Kroisos'u öldürme!*' diye haykırdı. Ağzından ilk defa bir söz çıkıyordu."

Çocuğun bu mucizevî konuşması tabii ki babasının dili olan Lydia dilindeydi, ve bu Pers askeri onu anlamış ve Krezüs'ü öldürmemişti.

Truvalıların da Perslere yakın olduğunu şu ifadelerden anlıyoruz:

"Kserkses, büyük bir iştiyakla görmeyi arzuladığı (Kral) Priam'ın kalesi üzerine çıktı... Truva'nın Tanrıça Athena'sı için bin adet öküzü kurban kestirdi. Bu arada Pers rahipler, Truva'da şehit düşen kahramanlar için içkiler serpererek onları kutsadılar" (Herod VII.43).

Bu ölen Truva kahramanları eğer Persler veya Medlerle yakın akraba olmayıp ta yabancı bir millettense olsalardı, Pers rahiplerinin onlara dua etmeleri ve onları kutsamaları katiyen düşünülemezdi.

Başta da söylediğimiz gibi, eski Yunanlıların kullandığı 'Pers' tâbiri, coğrafi olarak özellikle Persis bölgesi halkını ifade ediyor, genelde ise 'Doğulu' anlamını taşıyordu. Mamafih, daha sonraki Yunanlılar, Herodot'tan yaklaşık iki bin yıl sonra Doğulular için yine 'Persler' tâbirini kullanıyorlardı. Bir Osmanlı vatandaşı olan Yunanlı Kritobulos, Fatih Sultan Mehmet'in tarihini yazarken, Osmanlı Türkleri için "*Persler ve Araplar*" ifadesini kullanıyordu.⁴

Daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, Pers Akamen imparatorluğunun iki resmî dili olan Aramca ve Elâmca her ikisi de esas itibarıyla Türkçe bir diyalekti temsil ediyorlardı. Aramca'nın daha ziyade dinî amaçlarda, Elâmca'nın ise resmî yazışmalarda kullanılmış olduğu görülüyor.⁵ Elâm bilginleri ve kâtipleri, sonraki Selçuklu ve Osmanlı yazarları gibi Arapçayı ve Farsçayı çok iyi biliyorlardı.

Bu girişten sonra, hakikaten Farsça olan bir kelimenin ve de genelde Farsça kabul edilen bazı ilginç kelimelerin etimolojilerini yapmak suretiyle eski Perslerin dili hakkında daha fazla bilgi edinmek mümkün olacaktır:

⁴ Kritobulos, *History of Mehmed the Conqueror*, translated by Ch. Riggs, Princeton University Press, New Jersey, 1964.

⁵ Tekrar belirtmek gerekir ki, Persepolis arşivlerinde bulunmuş binlerce tabletlerden bir tanesi bile Farsça yazılmamıştır; az bir miktarı Aramca diğer hepsi Elâmca idi (GhirIR 164).

1. HAL - Eski Farsça ʾdwst [> Mod. Farsça dost "arkadaş"]

Bölüm 20'de Aramca dinî metinleri incelerken ʾdwst kelimesini bileşik ʾdwst ʾlp (*Dost-Alp*) ifadesinde (Metin No. 52) görmüştük. Kelime tek olarak ta iki ayrı metinde (No. 3 ve 133, BoART 75, 177) geçmektedir. Akamen Aramcasında saptadığımız fonetik kurallara göre, ʾdwst (adost) kelimesi yabancı bir kelime olduğundan ʾaleph (elif, a) harfi konuşmada düşer ve böylece bugün hem Farsçada hem de Türkçede yaşayan *dost* şeklini alır. Şuna da inanıyoruz ki, Eski Farsça kabul edilen *a-daušta* (BoART 64) veya *a-dušta* "kusursuz" (BoART 76) kelimesi aslında Aramca veya Elâmca yazılış şeklini göstermekte ve bu dil kurallarına göre doğru olarak *dost(a)* şeklinde, baştaki elif/a sessiz olarak, okunmaktadır. Eski Farsça (EF) çivi yazılı bir metinde (PapRAE 7.2.2: DB 60) bu Farsça kelimenin, başta *a* harfi olmadan, *daušta* şeklinde yazılması yukarıdaki tezimizi destekler. Kelime sonundaki *-a* bir ek olmalıdır, ki bunun Elâmca karşılığı olan *ka-ni-iš-ni* (Türk. *konşu-n*) ifadesinde de bir ek vardır (Bölüm 21, 17. Hal).

2. HAL - Farsça? ʾrt, Arta [< Türkçe artı "tekmil, tam, mükemmel"]

Bölüm 20'de de temas ettiğimiz gibi, bu Arta kelimesinin "kanun; adalet" anlamına geldiği, ve Tanrı Ahuramazda'nın başmeleğinin adı olduğu düşünülmüştür.⁶ Frye kelimeyi *arta* "âdil" anlamıyla izah eder (FryHP 122). Mamafih, eski Yunancada bir *arti.os* "tam, mükemmel" kelimesi mevcuttur ki bizim Türkçe *artı* "tüm, bütün, tamamıyla; tekmil (eksiksiz, mükemmel, tam)"⁷ (UYG) kelimesindeki aynı anlamı taşımaktadır. Kelime, *art-* "artmak, çoğalmak" fiilinden türemiştir. Aynı fiil, benzer anlamlı E-O Türkçe *artuk* "fazla, ziyade" (UYG; ErOA), ve O. Türkçe *artı(ğ)* "yükün bir dengi; dengi, eşiti" (DLT) kelimesini de türetmiştir.

Kelimeyi, yukarıda da bahsettiğimiz, Herodot'un, "Fakat onlar (Persler) kendileri ve komşularınca Artae (Arta'lar) adıyla biliniyorlardı" cümlesindeki *Arta* kelimesiyle de birleştirebiliriz.

Arta ifadesini, Türkçe *artı* "mükemmel," veya *ortalordu* "payitaht; saray; orta, ordu karargâhı" kelimeleriyle açıklayabiliriz. Akamen Aramcasında (Bölüm 20) birçok şahıs adlarında Arta/Artı kelimesini görmüştük. Bölüm 16'da, kelimeyi Urartu adı içinde incelemiştik: **Urartu** < Türkçe **Urı-artı** "mükemmel erkek(ler)." Urartular için ortaya çıkardığımız bu Artı (Arta) adı, Ktesias⁸ tarafından da dolaylı olarak desteklenmektedir;

⁶ BoART 100, Kent'den naklen.

⁷ Bir Türk şahıs adı, *Artı İnal* Uygurcada mevcuttur (UYG 21). Kaşgari'ye göre İnal ünvanı anası Hatun (Han eşi), babası ise asil olmayan gençlere verilir (DLT).

⁸ Yunanlı tabib ve tarihçi Knidos'lu Ktesias, M.Ö. 415-398 yıllarında Artaxerxes II'nin

zira listesinde, 40 yıl hüküm süren Med kralı Arseius adını verirken bizzat aslında Urartu kralı Ursa (veya Rusa) II'yi (M.Ö. 685-645) kastetmektedir. Bu zamanda Media'da Phraortes (y. M.Ö. 673-653) hüküm sürmektedir. Yani, Ktesias'a göre Medler (ve Persler) ve Urartular aynı halktır. Şunu da söyleyebiliriz ki, Herodot ta yukarıdaki ifadesiyle farkına varmadan Persleri (ve Medleri) Urartulara bağlamaktadır. Böylece burada gösterdiğimiz, Urartuların yerine Perslerin ve Medlerin kaim olması, 'tarihte devamlılık' ilkesini de sağlamış olmaktadır.

Diğer birçok isimlerde de Arta kelimesi geçer. Bunların en başında Artaxerxes (Artaxerxes) gelir:

Artaxerxes [Artı-Kserkses "Mükemmel Xerxes"]

Xerxes adının geçen bölümde (1. Hal) *Hızır-Şah* adına tekabül ettiğini saptamıştık. Aşağıda, 8. Hal'de, Arta kelimesini içeren diğer isimler de sıralanmıştır, ki detayları Lügatçe'de verilmiştir. Artaşsumara, Artatama gibi Mitanni kral isimlerinde de bu kelimeye rastlamıştık (Bölüm 15).

Herodot ve diğer kaynaklarda bazı Farsça kabul edilen ifadeler, anlamları verildiği için iki-dilli (bilingue) kelimeler olarak kabul edilebilirler, ki bu suretle çözümleri de kolaylaşır. Bu örneklerden üç tanesi aşağıda, ve bu sınıfa giren, *atabara*, *gauşaka*, *gaza*, *kara*, *kasa*, *omotimoi*, *pasti* gibi diğer bazı kelimeler de bölümün sonundaki Lügatçe'de incelenmiştir.

3. HAL - Anaiti(s) "Ana Tanrıça"

Strabon bu kelimeyi en doğru yazılışı ve anlamıyla bir Pers tanrıçası olarak vermiştir.⁹ Kelime çok bariz şekilde Türkçe etimolojiye sahiptir: *Anaiti* < Türkçe *Ana-idi* "Ana-Tanrı(ça)": Türkçe *itilidi*¹⁰ "tanrı; [tanrıça]." Eski Farsçası *Anahita*, ve Elâmcası *Anahiudda* Lügatçe'de incelenmiştir.

sarayında yaşamış ve Pers arşivlerinden yaralanarak Persika adındaki eserini yazmıştır. Bu eserden çok az bir kısmı, Photius (R. Henry, *Ktesias, Les Sommaires de Photius*, Brussels, 1947), Diodorus, Plutarch, ve Dimaşklı Nicholas'ın (C. Müller, *Fragmente Historiorum Graecorum*, Paris, 1828) eserlerinde yaşamıştır.

⁹ Strabon XII.3.37: "(Kappadokia'da) Semiramis tepesi üzerinde, içinde Armeniahlardan da saygı gösterdikleri Anaitis'e ait bir tapınak bulunan muhkem bir Zela kenti vardır... Eski devirlerde krallar Zela'yı (sadece) bir kent olarak değil, fakat Pers tanrılarının kutsal bir alanı olarak idare ederlerdi."

¹⁰ Bu kelime, bugün bilinen en eski şekliyle Göktürk yazıtlarında *id* olarak yazılıp *idi* okunmaktadır (Kt:D19, 20).

4. HAL - Persçe *tykta* [< Türkçe *tog-tı* "(kral) doğdu"]

Herodot, *tykta* kelimesini şu cümlesinde kullanır: "Her yılda bir kralın doğum günü'nü kutlamak için kralın yaptığı büyük ziyafet ve eğlenceye Perslerin dilinde *tykta* adı verilir, ki bizim dilimizde 'mükemmel' [kral ziyafeti] anlamına gelir."¹¹ Bu kelime hakikaten kralın doğumu ile ilgilidir: *tykta* < Türkçe *tok-tı* veya *tog-tı* "doğdu." Herhalde kelime yanlış telâffuz neticesinde *tog-dı* yerine *toy-dı* olarak anlaşılmiş ve Herodot ta Türkçe *toy* ("ziyafet; kral ziyafeti") kelimesinin anlamını kitabına işlemiştir.

5. HAL - *akinakes* 'bir çeşit kılıç' [< Türk. *kına-k* "kın içine sokulan şey"]

Herodot'un "bir çeşit kısa Pers kılıcı" diye verdiği (Herod VII.54) bu kelimeyi, Prof. Frye Soğdeca *kyn>k* şeklinde verir (FryHP 135, 339). Eski Yunancadaki yazılışında, baştaki "a" anlama iştirak etmeyen sadece ses düzeni için kullanılan bir harf olmalıdır (LiScGEL 1). Böylece, (a)kinak(es) < Türkçe *kınag/kınak* "kınlanan şey; kılıç, bıçak," ki *kına-* "bir şeye kın yapmak" (DLT III, 273/25) fiilinden ve isim-yapan *-k* ekinden oluşmuştur.

6. HAL - *Afra-siyab* ["az koyu kırmızımsı kahve (rengi) elbiseler"]

Afrasiyab, Firdevsî'nin Şehname'sinde (LugŞeh) Turan padişahının Farsça adıdır. Asıl adı sonraki Türkçe eserlerde *Alp-Er Tonga* olarak verilmiştir. Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* adlı eserinde şöyle yazar: "*Türk beyleri arasında meşhur ve ikbali ayan-beyan olanı Tonga Alp-Er idi,*" ve "*İranlılar ona Efrâsiyâb derler*" (AraKB 277, 280). Mahmut Kaşgarî de bu Türk beyi hakkında yazılmış bir halk şiirini verir (DLT I, 41):

*Alp-Er-Tonga öldi mü? / Isız ajun (kötü dünya) kaldı mı?
Ödle (Felç) öçin aldı mı? / Emdi yürek yırtılır.*

Prof. Frye'in naklettiğine göre, Avesta'da Afrasiyab, Frangrasyon adlı yarı mitolojik bir kahraman olup ırmaklara set çekerek İran'ı susuz bırakmak ister. Tanrıça Ardivisura Anahita'ya İran tahtını ona bağışlaması için dua eder, fakat Tanrıça ondan bunu esirger. Zerdüşti olan İranlıların en

¹¹ Herod IX.110. Ashında Herodot kelimeyi Yunanca *teleion deipnon basilion* "kral ziyafeti; yemek; krala ait" kelimeleriyle izah eder (LiScGEL 720). Tercüman George Rawlinson herhalde *teleion* ("kral ziyafeti") kelimesini *teleios* ("tam, mükemmel") olarak almış olmalıdır; ve böylece bu tercüme hatası oluşmuştur.

büyük düşmanı olarak gösterilir (FryHP 64).

Afrasiyab kelimesindeki "*afra*" ifadesi fonetik olarak Türkçe adındaki "*alper*" kelimesine uyar. Fakat sondaki *siyab* kelimesi bizi uzun zaman düşündürdü. Alp Er Tonga "yiğit-er-kaplan" adı, birincisi ikincisine sıfat olacak iki isimden oluşan geleneksel Türk adlarına aykırı olarak üç adet isim içermekte olup sonundaki Tonga ismi bir fazlalık gösterir.¹² O halde adın orijinalinin *Alp Er Ton(g)-ı* ("özü (ton'u) Alp Er") olması bize daha uygun görünüyor. Böylece, ilk iki isim asıl adı göstermekte, üçüncü kelime (*ton(g)-ı* "elbisesi; özü") ise tamamlayıcı bir rol oynamaktadır.

Bizim tezimize göre, İran'da, muhtemelen Partlar'dan sonra iktidara gelen Sasaniler'in çağında, Farsça, Arapça ve de Türkçe bilen bir bilgin, eski ve oldukça yıpranmış Aramca veya başka bir Türk diyalekti ile yazılmış bir kitapta bizim kahramanımızın adı olan *Alper-tonga* veya *Alper-tongi* kelimesini zorlukla *Al-Ton(g)*¹³ şeklinde okuyabiliyor, ki bu açıkça "al elbisesi" anlamına geliyor. Belki bulduğu eseri Farsçaya tercüme etmekte olan bizim Arapça da bilen bilginimiz, bu Türkçe adın anlamını kelimesi kelimesine Arapçaya tercüme ederek *Afrâ-siyab* ("az koyu kırmızımsı kahve rengi-elbiseler") adını ortaya çıkarıyor, ki burada Türkçe *al* ("kırmızımsı kestane") ile karşılığı olan Ar. *afrâ* ("az koyu kırmızımsı kahve") aynı rengi tarif etmektedirler; ve Ar. *siyab*, Ar. *sevb* ("elbise") kelimesinin çoğulu olup Türkçe *ton(g)* ("giyecek, elbise, don") karşılığıdır.¹⁴ Diğer bir ihtimalde eski bilgin veya bilginler, *Alper-tongi* adının ilk kısmını *afrâ* (af < apr < alpr) şeklinde okuyup sadece ikinci kısmını Ar. *siyab* "giysiler" şeklinde tercüme ederek Turan padişahının Farsça diye bilinen adını bulmuşlardır.

Avesta'daki *Frangrasyon* adı, Afrasiyab ile Türkçe adının bozuk bir karışımıdır: *Fra-ng-ra-syon* > *Afra-(to)ng-cr-syab* > *Afrâ-tong-er-siyab*, ki Türk. *tong(a)-er* ile Ar. *afrâ* ve *siyab* kelimelerini seçmek mümkündür.

Şehname destanının ana temasını oluşturan Turan ve İran arasındaki

¹² Rasyonu eski Türk adları hakkında iyi bir inceleme yapmıştır (RasTT 22-25).

¹³ Gazzalî'nin *Nasihât al-Mülük* adlı eserinde Afrasiyab'ın Türkçe adı *Kanka Alp*; Kahire baskısında ise *Altaka Alp* olarak veriliyor (BaGAZCK 49). Ve bu yanlışlıklar, İslâm ilim âleminin en yükseldiği bir çağda ve hem de Gazzalî'nin çağdaşları olan Kaşgarî ve Yusuf Has Hâcib'in bu adı oldukça doğru yazdıkları eserlerin var olduğu bir zamanda yapılmıştı.

¹⁴ Türk tarihinde, kral veya üst komutanlar, herhalde savaşlarda veya başka bir sebeple yaralanınca akan kan belli olmasın diye al renkli dış giysiler veya kaftanlar giyerlerdi. Uygur hakanı *Böğü Kağan* (hüm. 759-780) al kaftan giyerdi: "*Tanrı-Kıral* (Böğü Han) *payitaht'a girerek tacını başına koydu, al kaftanını giydi, altın tahtına oturdu*" (ÇaITL 16:66-68). Bu hal Persler için de geçerliydi. Herodot Pers süvari komutanı Masistes veya Masistius'un söz ederken şöyle diyordu: "O çok şöhretli bir insan olup... altın gemli ve muhteşem donatılmış bir Nisa atına binmişti... Önde hücum eden Masistius'un atı yanından bir ok yedi... Atinalılar hemen atılarak atı yakaladılar ve Masistius'a kılıçlarını vurmağa başladılar. Fakat göğsünü koruyan altın pullu zırhı onlara mani oldu. Bu zırhın üzerinde al renkli bir kaftan giymişti... Sonunda askerlerden biri bıçağını gözüne saplayarak onu öldürdü" (Herod IX.20, 22, 24).

mücadelelere ait eski kitapların Aramca veya Elâmca gibi eski Türk diyalekti ile yazılmış olmaları böylece mümkün görünüyor. Prof. Frye'a göre, bu gibi epik şiirler ve masallar büyük ihtimalle Partlar tarafından yazılmışlardı. İranlıların yaşadıkları sahalar içinde, destanların doğuşuna en elverişli şartlar ve ortam, en çok Doğu İran'da [Horasan'da] ve Orta Asya'da mevcuttu (FryHP 56-57). Biz sonraki bölümlerde (24, 26, ve 27), İran'da hüküm süren Partların, ve Horasan'da ve Orta Asya'da yaşamış olan Saka ve diğer kavimlerin Türkçe konuştuklarını gösterdik. Bu gibi destanların Partça, Aramca, veya Elâmca gibi bir Türk diyalekti ile yazılmış olmalarının hakikaten mümkün olduğu aşikârdır. Bizim Sasanî bilginimizin eline geçen eski kitabın da Partça yazılmış bir Şehname orijinali olması çok mümkündür.

Afrasiyab veya Alp-Er Tonga adına Herodot'ta rastlamıyoruz. Mamafih, Media İmparatorluğu'nu fethederek 28 yıl işgal altında tutan ve sonra tâbi Med kralı Kyaksares'in tuzağına düşerek öldürülen İskit kralı Madyes [Mada/Mete] Afrasiyab olabilir. Zira, Taberî ve Firdevsi'ye göre Afrasiyab, Keyhüsrev adında bir Pers kralı tarafından öldürülmüştü.

7. HAL - [(Med kralı) Kyaksares "büyük Hızır-tanrı; 'Key-Hüsrev'"]

Doğu kaynaklarında Pers kralı Büyük Kuraş'a Keyhüsrev adı verilmiştir. Sadece, 9. yüzyılda yaşayan Taberî, Kuraş adını oldukça doğru olarak Kireş şeklinde de yazmıştır (I, 782-84). Bizce, Key-Hüsrev adı, Kyaxares [Ky-axar-es > Ky-akz-ar-is > Türkçe *Key-Hızır-isi* "büyük Hızır, tanrı"] veya *Key-Hızır-isi* adının Fars veya Sasanî yazarları tarafından bozulmuş bir şeklidir. Onlar, *Hızır-isi* ifadesindeki son kelimeyi Türkçe *su* okuyup bunu Farsça *ab* diye tercüme ederek *Hızırab* kelimesini, *ab* > *av* fonetik değişimle de *Hızırav* > *Hüsrev* adını ortaya çıkarmış olmalıdırlar. Böylece, Kyaksares'in tam adı olan *Key-Hızır-isi* de *Key-Hüsrev* şeklini alır.

8. HAL - AKAMEN KRALLARININ VE ASİLLERİNİN ADLARI

Pers sarayının resmî dillerinin, bir Türk diyalekti olan Elâmca ve Aramca olduğunu, krallarından bazılarının adlarının Türkçe ile izah edilebileceğini daha önce göstermiştik. İyi bir örnek olarak Dara'nın adını ele alalım:

Dariya-mauiş [Deryamiş] "Dara": Dara'nın Akamen Elâmca (Dariya-mauiş) ve Babilce (*Daariia-muş*) adının sonu, açıkça belli bir Türkçe ek ile son bulmaktadır. Böylece, *Dariya-mauiş* < Türkçe-Farsça *Derya-muş* "Derya imiş; çok bilgili imiş." Buradaki *derya* ("deniz, okyanus; çok bilgili kişi") Farsça bir kelimedir. Dara adının eski Yunancası olan *Darius* kelimesinde sondaki *-mauiş/-miş* eki düşmüştür.

Drwş [Farsça *Derviş*] "Dara": Dara'nın adının diğer bir şekli olan *Drwş*, Akamen devrinde Mısır'da bulunan Aramca vesikalarda geçer (FryHP 122),

ki bu kelimenin Farsça *Derviş* olması mümkündür, ki bu anlam, adın Elâmcasındaki anlama da uygun düşmektedir. Yunanca Darius adı, sondaki "s" dahil bütünüyle telâffüz edilirse *Derviş* kelimesinden türemiş olması mümkündür: Darius > Dryuş > Drywş > *Derviş*.

Elâmca *-mauiş/-miş* ekine, sonraki Türk adlarında da rastlanır: *İltutmuş*; *İl Almış* (UYG); *İl Kudatmış* "il'e saadet vermiş" (UYG); *İl Katmış* (UYG); *Kün Bermiş* "güneş gibi ışık vermiş" (UYG); *Karı-muş* "muhterem imiş" (UYG); *Kurtulmuş* (UYG); *Tengri-birmiş* (UYG); *Otamış* "ateş yakmış; tedavi etmiş" (DLT IV, 848); *Toktamış* (UYG), ve *Toksurmuş* gibi.

Önceki bölümlerde deşifre ettiğimiz birçok kayıp diller içinde de Türkçe *-muş* eki ile oluşmuş şahıs adlarını tesbit etmiştik: Akamas < Türkçe *Agamış* "ağa imiş" (Truva savaşında bir Trakyalı lider, Bölüm 8); Rimuş < Türkçe *Ur-muş* "(düşmanı) vurmuş" (Agade kralı Sargon'un oğlu, Bölüm 18); Elulumeş < Türkçe *İl-almış* (Guti kralı, Bölüm 17); Abirumaş < Türkçe *Abar-muş* "(bir) Eber (Abar) imiş" (Kassit kralı Agumkakrime'nin atası, Bölüm 21); Gılgamış < Türkçe *Gölge-miş* "büyük gölge imiş" (Sumerli kahraman, Bölüm 17); Oktamasadas < Türkçe *Oka-muş-adaş* "ok atmış arkadaşı" (İskit kralı, Bölüm 7); Praichmes < Türkçe *Pirig-miş* "(bir) Frig imiş" (Lydiyalı veya Truvalı bir lider, Bölüm 10); Simaş < Türkçe *İsi-miş* "tanrı imiş" ve Taşşigurumaş < Türkçe *Taş-ı-kuru-muş* "vilâyetleri elden gitmiş" (Elâm kralları, Bölüm 21); Rmwş < Türkçe *Ur-muş* "(düşmanı) vurmuş" (Bölüm 20); ve bu bölümde, *Herasmis* < Türkçe *Karışmış*; *Susarmeş* < Türkçe *Susarmış*; ve *Artohmes* < Türkçe *Er-toğ-muş*.

Aşağıda, Pers kral adlarının tam bir listesini, Elâmca, Farsça, Yunanca ve bazen Babilce olarak, Türkçe veya Türkçe-Farsça transliterasyonları ve anlamları ile birlikte vermiş bulunuyoruz. Ayrıca, Herodot ve diğer kaynaklarda geçen, kral ailesine mensup asillerin, ve Pers asillerinin ve komutanlarının isimlerini de ayrı listelerde inceledik. Tabiiyle, Pers asilleri ve kralları arasında Farsça isimler de mevcuttur.¹⁵ Listelerdeki adların bazen birden fazla anlamı mevcuttur, ki bunlar Lâgatçe'de verilmiştir. Kral isimleri kronolojik olarak, diğerleri ise alfabetik sırayla düzenlenmiştir.

AKAMEN PERS KRALLARI

Gk. Achaemenes   **Aha-men** isi "ağa ben, (ve) tanrı"
RAE **Ha-ka-man-nu-işi-ya** **Aga-men-ısı-ya** "ağa ben Tanrı'ya"

¹⁵ Meselâ, Aramca dinî metinlerde saf Farsça isimler vardır (Bölüm 20): ʾdwt "Dost" (BoART, Metin No. 3), Mhdt veya *Mah-dat* "ay yarattı" (Metin No. 5), Mzdt veya *Mazda-dat* "Mazda yarattı" (Metin No. 18). Herodot'ta şu isimler mevcuttur: Ariomardus veya *Arya-mert* "Arya-ülkesi kahramanı" (VII.78), Dara'nın karısı ve Kuraş oğlu Smerdis'in kızı Parmys veya *Pürmaye* "kıymetli" (VII.78), Zopyrus veya *Zafer* (VII.82).

EF	Haxamanişiya	Aha-men-isi-ya "ağa ben Tanrı'ya"
Bab.	Ahamanişi	Aha-men-isi "ağa ben, (ve) tanrı"
Gk.	Teispes	İti-si-bêş "tanrısı beş"
RAE	Si-iş-pi-iş	İsi-si-bêş "tanrısı beş"
EF	Çişpiş	İsi-si-bêş "tanrısı beş"
Gk.	Ariaramnes	Er-yarı-man "yiğit, hakikî (bir) yardımcı"
RAE	Har-ri-ya-ra-um-na	Er-yarı-man "yiğit, hakikî (bir) yardımcı"
EF	Ariyâramna	Er-yarı-man "yiğit, hakikî (bir) yardımcı"
Bab.	Ar-ia-ra-am-na-a	Er-yarı-man "yiğit, hakikî (bir) yardımcı"
Gk.	Arsames	Er Şah-ıma "şahıma (bir) yiğit"
RAE	İr-şâ-um-ma	Er Şah-ıma "şahıma (bir) yiğit"
EF	Arşâma	Er Şah-ıma "şahıma (bir) yiğit"
Gk.	Kyrus	Kur-issi "Kur (ırmağı) tanrısı"
RAE	Kuraş	Kur-issi "Kur (ırmağı) tanrısı"
EF	Kuruş	Kur-issi "Kur (ırmağı) tanrısı"
Bab.	Kuraaş	Kur-issi "Kur (ırmağı) tanrısı"
Gk.	Kambys.es	Kam b(a)-isi? "Tanrı için kâhin"
RAE	Kanpuşiya	Kam b(a)-ziya "ışık için kâhin"
EF	Kambujiya	Kam b(a)-ziya "ışık için kâhin"
Bab.	Kambuziia	Kam b(a)-ziya "ışık için kâhin"
Gk.	Tanaoxar.es	Ton-ı-Hızır "özü Hızır"
Gk.	Smerdi(s)	İsi-berdi "Tanrı verdi"
RAE	Pir-ti-ya	Bérti-İye "Tanrı verdi"
EF	Bardiya	Bérti-İye "Tanrı verdi"
Bab.	Bar-zi-ia	Bérti-İye "Tanrı verdi"
RAE	Kam-ma-ad-da	Kam-ata "kâhin ata"
EF	Gaumata	Kam-ata "kâhin ata"
Bab.	Gu-a-ma-tu	Kam-ata "kâhin ata"
Gk.	Darius	Derya "deniz"
Aram.	Drwš	Derviş "çok bilgin kişi"
RAE	Dariya-mauiş	Derya-mış "derya imiş"
EF	Daraya-vauş	Derya-mış "derya imiş"
Bab.	Daariia-muş	Derya-mış "derya imiş"

Gk.	Xerxe(s) [kzer-kse]	Hızır-Şah
RAE	ik-şe-ir-iş-şâ	Hızır-Şah
EF	Xşayar-şa	Hızır-Şah
Bab.	Xişıaar-şâa	Hızır-Şah
Gk.	Artaxerxes	Artı Hızır-Şah "mükemmel Hızır-Şah"
RAE	(Arta) ik-şe-ir-iş-şâ	(Artı) Hızır-Şah "mükemmel Hızır-Şah"
Gk.	Ochus/Artaxerxes III	Oğuz

KRAL AİLESİNE MENSUP AKAMEN ASİLLERİ

Gk.	Amestri(s)	Ama-İsi-Ta(n)rı "ana, sahibe, tanrıça"
Gk.	Amestri(s)	Ama-sitare "ana-yıldız"
Gk.	Ariabigines	Er-yabgu-(n)ın-eşi "er-yabgu'ya eş"
Gk.	Artaban(us)	Er-tovan/Er-toğan "er-doğan"
Gk.	Artahaees	Artı-köz "mükemmel göz"
Gk.	Artanes	Art-anış "geride kalmış bir anı"
Gk.	Artaynt(a)	Artı-yunt "mükemmel kısırak"
Gk.	Hyperanthes	Kopur-an ses "yerinden kaldıran ses"
Gk.	Hystaspes	Bêş-taş-be(g) "beş eyalet beyi"
Gk.	Hystaspes	Heşt-şeb' "Sekiz (cennet) gecesi"
EF	Viştaspa	Heşt-şeb' "Sekiz (cennet) gecesi"
RAE	Miişdaaşba	Bêş-taş-be(g) "beş eyalet beyi"
RAE	Miişdaaşba	B-heşt şebe "Sekiz (cennet) gecesi (doğmuş)"
Gk.	Mardonius	Merdane "silindir; bir yiğite yakışan"
Gk.	Masiste(s)	Bêş-iste!
Gk.	Orontas	Orun-taş "tahtın kayası"
Gk.	Oxyathr(oş)	Oğuz-ya-çur "Oğuz veya prens"
Gk.	Phratagune	Avrat-gune "avrat gibi; hanım gibi"
Gk.	Tri-tan-taechme(s)	Ta(n)rı-tan-tohma "Tanrıdan doğma"
RAE	Si-iş-şâ-an-tak-ma	Isı-tan-tohma "Tanrıdan doğma"
EF	Çiça(n)taxma	Isı-tan-tohma "Tanrıdan doğma"

PERS ASİLLERİ VE KOMUTANLARI

Gk.	Arbak(es)	Er-bek "er-bey"
Gk.	Artabazus	Ortu-başu "ordu başı"

Gk.	Artagerses	Artı-gür-ses "mükemmel gür ses"
Gk.	Artaoz(us)	Artı-Uz "mükemmel Guz/Oğuz"
Gk.	Artapata(s)	Artı-batu "mükemmel kahraman (savaşçı)"
Gk.	Artaykte(s)	Er tog-tı "yiğit doğdu"
Gk.	Artaynt(es)	Artı-yunt "mükemmel at"
Gk.	Artochmes	Er-toğ-mış "yiğit doğmuş"
Gk.	Artontes	Er-ton(u)-taş "er, özü kaya (taş gibi)"
Gk.	Boge(s)	Boka "boğa"
Gk.	Bubares	Babur "leopar, kaplan"
Gk.	Gobry(as)	Kam-bar-u "kâhin büyüğü; büyük kâhin"
RAE	Kam-pâr-ma	Kam-bar-ım "(ben) büyük kâhinim"
Bab.	Gu-ba-ru-u	Kam-bar-u "büyük kâhin"
Gk.	Herasmis	Karışmış
RAE	İrdu-martiya	Artı-mert-ıye "mükemmel insan-tanrı"
RAE	İrdu-martiya	Artı-mert-ıye "mükemmel insan-tanrı"
EF	Arta-vardiya	Artı-mert-ıye "mükemmel insan-tanrı"
Bab.	Arta-marziya	Artı-mert-ıye "mükemmel insan-tanrı"
Gk.	İthamates	İti-Mitra-eş "Tanrıça Mitra (ona) eş"
Gk.	Megaphern(es)	Beg-Aparın "Abar/Avar beyi"
Gk.	Oebares	Ay-pars "ay-yüzlü pars"
Gk.	Otanes	Ot-in-eş "ateşe eş"
Gk.	Pategyas	Bitik-yas "sona eren yas"
Gk.	Pharandates	Apar-in-dat "Abar/Avar hediyesi"
Gk.	Pharnakes	Apar-in oku "Abar/Avar oku"
Gk.	Pharnaspes	Apar-in-şebe "Avar'ın gözü"
Gk.	Tigran.es	Tegiren "yaklaştıran, cezbeden"
Gk.	Tissaphern(es)	Tiz-Apar-in "Avar'ın kalesi"

9. HAL - PERS KAVİMLERİ

Herodot, Pers kavimlerini şöyle sıralar: "Pasargadae, Maraphi, ve Maspi, ki bunların en asilleri Pasargadae'dır ve bütün Pers krallarının ait olduğu Akamen oğulları bu kavimden türemişlerdir. Diğerleri ise, çiftçi olan Panthialae, Derusiae, Germani, ve göçer olan Daan, Mardi, Dropikan, ve Sagarti kavimleridir" (Herod I.152). Bunlardan Maraphi [ilk kelimesi Fars. *Mar* "yılan"], Maspi, Panthialae [< Fars. Penç-Alae "beş Alae"], ve Derusiae, Farsça-konuşan; Pasargadae [< Türk. *Bezer-gada* "Tanrı süsler"],

Daan (diğer adıyla Dahae) [< Türk. *Dağ* "dağ (adamları)"], ve Sagarti¹⁶ ise Türkçe-konuşan kavimler olabilirler. Geçen bölümde bir Sagarti asilinin Elâmca adı olan *Si-iş-şâ-an-tak-ma* veya *Si-iş-şâ-an-tak-ma* (Gk. *Tri-tan-taechmes*) ifadesinin de Türkçe etimolojiye sahip olduğunu göstermiştik.

TARİHİ DELİLLER

Akamenlerin aynı çağda kullandıkları iki resmî dilleri esasta tek bir dil olarak düşünölmelidir. Çivi yazısı ile yazılan dile Elâmca, alfabe ile yazılan dile Aramca denmesi bu hakikati değiştirmez. Her iki dilde de, Türkçe, Farsça ve Arapçayı çok iyi bilen kâtiplerin kendi üslûplarını aksettiren farkların bulunması tabiidir. İki dilde mevcut çok önemli bir özellik te, Türkçe normal *b*-diyalekti yerine *p*-diyalekti'nin kullanılmasıdır. Meselâ, *par-* (< *bar-*) "varmak, gitmek"; *pir* (< *bir*) "bir, bir sayısı"; *piiş/piş* (< *bêş/beş*) "beş," *Purkan* (< *Burhan*) "Buda," *pilge* (< *bilge*) "bilge, bilgin" gibi.

Şimdiye kadar incelediğimiz dillerin, bilhassa Akamenlerin Aramca ve Elâmca diyalektlerinin çözümü ile, Bölüm 6'da Horasanlılar ve Türkler hakkında belirttiğimiz destanların sadece hikâye olmadıkları, bunların birer tarihî delil sayılmaları gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu münasebetle, Hz. İbrahim'in memlekette kalan oğulları ile Doğu'ya gönderdiği oğulları arasındaki bağlantıyı belirten, Cerir bin Atiyye'nin Arapça şiiri çok ilginçtir:

"İshak oğulları, ölüm kuşağını kuşanıp demir silâhları taktıklarında, birer aslan kesilirler... Onlar, Tanrının kitabına ve peygamberliğe nail oldukları gibi, İstahr (eski Persepolis yakını) ve Tüster'in de (Şustar, Susa yakını) hükümdarı idiler...¹⁷ (Ve şöyle derler:) 'O parlak simalı Fars çocuklarıyla bizi öyle şerefli bir büyük ata birleştirecek ki... Bizim atamız İbrahim Halil, ve Rabbimiz Allah'tır'" (Taberî I, 532).

Bu şiirdeki "Fars çocukları" Hz. İbrahim'in doğuya gönderdiği, üçüncü karısı Ketura'dan doğan dört oğlunun soyundan gelen İran ve Horasan Türkleri idi (Bölüm 6 ve 19).

Taberî, kralların kronolojileri ve adları hakkında oldukça karışık bir tarih anlatmakla beraber, Büyük Keyhüsrev'in Yunan ve Tevrat kaynaklarındaki ismine yakın olarak (Camasp¹⁸ oğlu) Kireş adını kullanır; ve

¹⁶ Bölüm 6'da, *Sart* "tüccar" (DLT) kelimesiyle ilgili olarak bu kelimenin Türkçe etimolojisini vermiştik: Sagarti < Türkçe *Sogur-du* "elde eden kişi: 'satın alan, tüccar'."

¹⁷ Her ne kadar, Susa daimî payitaht olmuşa da, yükseklerde kurulu Persepolis herhalde yazlık başkent olarak kullanılmıştı. Ernst Diez'in söylediği gibi, "Persepolis Büyük İskender'in emriyle yakılmıştı. Buna rağmen büyük binalardan geri kalan taş iskeleti ve sayısız kolonları, şehre bugün bile dünyanın en güzel ve mağrur yıkık kenti görünümünü veriyor."

¹⁸ Bu Camasp adı Yunan kaynaklarında Kuraş'ın babası gösterilen Kambyzes ile fonetik

Kireş'in "(G)aylam bin Sam bin Nuh" [Elâm bin Sam bin Nuh (Tekvin 10.22)] oğullarından olduğunu yazarak¹⁹ doğru şekilde onu Elâm'la birleştirir ki bu, Babil 'kil üstüvane' yazıtı ile tam bir uyum gösterir:

"(Tanrı) Marduk, ... bütün ülkelere gözünü çevirdi, ve ... bir âdil hükümdar aradı. Sonra, Anşan kralı Keyhüsrev (Ku-ra-aş) adını söyledi, onu bütün dünyanın kralı ilân etti."

Taberî'nin naklettiği diğer bir rivayete göre (I, 831), Kireş (Kuraş) hiçbir zaman hükümdarlık etmiş olmayıp, ancak Huzistan (Elâm) ile ona bitişik Babil topraklarının valiliğinde bulunmuştur. Bu yanlış olmakla beraber, yine de Kuraş adını Elâm (Anşan) ile birleştirmesi çok önemlidir.

Türk-İslâmbilgini Gazzalî, "Muğlar (Muğan) dört bin yıl hüküm sürdüler... Hükümdarlık hep onların hanedanında kaldı; çünkü onlar idare ettikleri halklar arasında adaleti sağladılar" (BaGAZCK 46) derken, Muğlar ifadesiyle bütün İran, Babil, Elâm, Mezopotamya hükümdarlarını kastediyordu. Bu dört bin yılın başlangıcı Sumerlilerin yazıtı icat ettiği zamanlara rastlıyor. Muğ kelimesi ile Gk. magus (< Eski Farsça *magu* "hoca, rahip") arasında bir bağ olduğunu zannediyoruz. Eski Sumer ve Akkad hükümdarları da, Sumerlilerin Hz. Nuh karşılığı olan kralları Ziusudra dahil (Bölüm 17), hem baş-rahip hem de kral olarak hüküm sürdüler. İşte Gazzalî *Muğan* tâbiriyle, geniş anlamda, bu Sumer-Babil uygarlığını kastediyordu.

Dara'nın tahta geçmesi ile dinde bir devrim yapıldı. Keyhüsrev'in Tanrısı Marduk yerine Ahuramazda kaim oldu. Geçen bölümde, yeni tanrının Elâmcasını (*Uramazda*), Dingir-Uri-Mazda < Türk. *Tengri-Uri-Muz-Dağ*) "tanrı-insan Muz-tağ" şeklinde, ve Bölüm 17'de de, Marduk adını, Ogurca *Murdak* < Türk. *Muzdak* "Buzdağ" şeklinde yorumlamıştık. Türkçe-konuşan eski toplumlar dağlara Tanrı ve ona benzer adlar vermişlerdir: Giritlilerin ve Truvalıların *İdalı* dağı; Kansu'daki Doğu Hunlarının *Tengri* dağı [*Chü-loman* veya *Shih-lom-an* "Sakyamuni (Buda)" dağı] (ÖGHİ 633); Çingiz Moğollarının *Burhan Haldun* dağı (MGT) [< Türk. *Burhan Kaldun* "Burhan (Buda) olarak kaldın"]; ve Kırgızistan'da, İsik gölünün doğusundaki *Han Tengri* (6995 m.) dağı. Kaşgari'nin şu sözlerini de hatırlamalıyız: "Yere batası kâfirler (Budist, Maniheizt Türkler) göğe 'Tengri' derler; büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi gözlerine ulu görünen her şeye 'Tengri' derler. Bu yüzden bu gibi şeylere yükünürler"²⁰ (DLT III, 377).

bir benzerlik göstermektedir.

¹⁹ Taberî I, 782-87. Taberî, aslında olduğu gibi bize dede torun iki Kireş'ten bahseder ki torun Kireş Ahşuyereş'in [Xerxes] oğludur. Burada, Kambyes yerine Xerxes'i koymuştur.

²⁰ Tıbetliler de dağlara aynı nazarla baktılar. Meselâ, Everest'e *Chomo-lung-ma* "Yer'in Ana-Tanrıçası" adını verdiler (Grolhier). Bu adın sonundaki *ma* kelimesi [Türkçe-Aramca-Çuvaşça *ama* "ana"] herhalde Ana-Tanrıça'yı ifade etmektedir.

Prof. Frye, *Ahura Mazda* ifadesinin "Mazda'nın bir çeşit insanlaştırılması" şeklinde yorumlandığına işaret eder (FryHP 54). *Mazda* kelimesi ile ilgili, *Mazda* "en yüksek," ve *Shara Mazda* [bizce Sar Mazda] "Kral Mazda; en yüksek kral" (EncyAm, 29/732-734) anlamları da *Ahuramazda* adı için yaptığımız yorumla uyumludur. Mazda (*Muz-dağ*) ilk zamanlarda tanrılardan biri olarak tapılacağı olasıdır. Zerdüşt ise onu tam anlamıyla bir "Tanrı" yapmıştır. Baktria kralı Viştaspa'yı dinine çevirdiği söylenen Zerdüşt'ün, ilâhi ilhamlarını "İki Konuşan Kutsal Dağ" üzerinde almış olduğu da bilinmektedir (a.e). İlginç olan nokta, Ceyhun (Amu-derya) ırmağının yukarı sularında, Doğu Horasan bölgesinde bulunan Baktria'nın hemen doğusunda, Muz-Dağ adında iki zirvenin yükselmesidir. Biri Pamirlerin hemen doğusundaki Ulug Muz-Dağ (7724 m.), diğeri ise Hotan şehrinin güneyindeki Muz-Dağ (7282 m.).

Böylece, Kuraş'ın taptığı Marduk (*Buz-dağ*) ile Dara'nın taptığı Uramazda ("İnsan-Buz-Dağ") adlı iki tanrının anlamlarındaki bu benzerlik, Dara'nın, yeni dine karşı imparatorlukta baş gösteren isyanlardan dolayı²¹ katliama tâbi tuttuğu eski rahiplerle sonradan niçin uzlaştığını ortaya koymaktadır. Zira, eski Tanrı sadece basit bir kılıf değiştirmiştir. Zerdüşt, bilecek veya bilmeyerek, eski Ogurca (*r*-diyalekti) Marduk [*Mur-dağ* "Buz-dağ"] ifadesini normal Türkçe (*z*-diyalekti) Mazda [*Muz-dağ* "Buz-dağ"] şekline çevirip başına yine Türkçe bir ura [*uri* "insan"] kelimesini eklemiştir.

Kzerkses/Hızır-Şah zamanında yazılmış olan Aramca dinî metinlerde keşfettiğimiz *prkn* "Burkan/Furkan" (Buda) adından (Bölüm 20) anladığımız göre, bu yeni mezhep te Buda dini ile karışmıştır. 'Uramazda' ("İnsan-Buz-Dağ"), Burkan-Buda'nın tanrılaştırılmış bir sembolü olarak düşünülebilir. Bilinen dev Buda heykelleri de bu tezi desteklemektedir.

Akamen oğulları ve sonra Partlar, Uramazda'ya taparken, Sasanî kralları devrinde yalnızca Mazda adı geçiyordu. Meselâ, Kral Erdeşir ve Şahpur kendilerini "Mazda-tapan hükümdar" diye tanıtıyorlardı (FryHP 237).

Herodot'a göre Akamenler, güneşe ve aya, yere, ateşe, suya, ve rüzgârlara da taparlardı.²² Dara'dan sonra, Ahuramazda (Uri-Mazda) ile birlikte eski tanrıları Ana-Tanrıça Anahita'ya da tapmakta devam ettiler. Aslında Zerdüşt dini ile olan bağlantıları oldukça gevşekti. Meselâ, bu dinde kurban kesmek yasak olduğu halde onlar bu âdetlerini devam ettirdiler.

Mazda'nın gelişine rağmen, eski Marduk adının, M.S. bin yılına kadar Budistler arasında *Meru* adında bir dağ şeklinde devam ettiğini görüyoruz.

²¹ Elâm, Babil (iki defa), Media, Armenia, Sagartia, Margiana, Persis, ve Arakosia gibi yerlerde isyanlar olmuştu (FryHP 115).

²² Herod I.131. "İrmakları kutsal saydıkları için, onları pislemeler, içinde ellerini yıkamazlar, ve yapanlara engel olurlar" (a.e. I.139). Moğollar ve diğer eski Türk kavimlerinde de bu inançlar hâkimdi: "Moğollar güneşe, aya, yere ve suya adak sunarlar" (VMTAR 88.40).

Bu mevzuda, Prof. Günay Tümer, Sanskritçe bilen ve Asya'nın bütün dinle-
rini inceleyen Birunî'den naklen bize ilginç bilgiler vermektedir. Birunî'nin
gözlemleri, sadece bizim yorumlarımızı desteklemekle kalmayıp, Akamen
devrinin kompleks dinî yapısına da ışık tutmaktadır:

"Budistler kutsal *Meru Dağ*'ına, bir de onlara göre Kuzey Kutbu'nun al-
tında bulunan *Şamha*²³ isimli bir dağa inanırlar."²⁴

Hindularda da aynı inanışlar mevcuttur:

"Hintliler kara ve denizlerin ortasında meleklerle dolu '*Meru*' isimli bir
dağa inanırlar, kitaplarında bu dağın vasıflarıyla ilgili bir yığın bilgi
bulduğunu, bu dağın kutbun altında bulunup yıldızların onun eteğinde
devrettiklerini, güneşin buradan doğup battığını söylerler..."²⁵

"Hinduizm'de melekler yer, içer, yaşayıp ölür; ancak insanların yap-
madığı şeyleri yaparlar... '*Deva*' denilen melek zümresi, kuzeyde, yıldız-
larda, *Meru Dağ*'ında yaşarlar..."²⁶

"Yerin tam tepesinde Kutup Yıldızı'nın altında '*Meru Dağı*' bulunur."²⁷

Mamafih Birunî Hindularla Budistleri ayırmaktadır. Prof. Tümer'e göre,
Birunî'nin tanıdığı şekliyle "Hindistan, Budist değil, Brahmanist" dir... ve,
XI. yüzyılın birinci yarısında Budistlerin Orta Asya, Horasan, Afganistan
ve Kuzeybatı Hindistan'daki bütün izleri silinmişe benzemektedir.²⁸

Birunî, Budistleri '*Şomeniyye*' (Şamanistler) veya '*Muhammire*' (Kır-
mızı Giyenler) diye adlandırır; ve şu önemli tarihî bilgileri verir:

"Zerdüş'ten önce bütün Horasan, İran, Irak, Şam sınırına kadar Musul
halkı Budist idi; bu din Zerdüş'ten sonra Belh'in doğusuna çekildi;
(Birunî'nin) kendi devrinde Hindistan'ın belirli yerlerinde, Çin'de ve bazı
Türk kabilelerinde yaşamakta devam etmektedir."²⁹

Zerdüş dini'nin yayılışını şu şekilde anlatır:

"Zerdüş, dininin yayılmasında Guştasp [Viştaspa/Hystaspes]'tan yardım

²³ Shamha, *Sema-ha(n)* "göğün kralı" ifadesinin bozulmuş bir şekli olabilir

²⁴ TümBİRÜ 210, Birunî, *et-Tahkik: Kitabu't-Tahkik mâ li'l Hind*, Haydarabad 1958,

206.

²⁵ TümBİRÜ 171, *et-Tahkik*, 200-6.

²⁶ TümBİRÜ 202, *et-Tahkik*, 68, 72, 200, 227, 236.

²⁷ TümBİRÜ 203, *et-Tahkik*, 195-200.

²⁸ TümBİRÜ 208, E. Sachau, *al-Birunî's India XLV*, 1964.

²⁹ TümBİRÜ 209, *et-Tahkik*, 15, 206, ve *el-Birunî (el-Âsârü'l-Bâkiye)*, 206.

gördü. Sonra oğlu İsfendiyar [Dara], hem doğu, hem batıda bu dini ba-
zen baskıyla, bazen de benimseterek yaymaya çalıştı. Çin'den Yunan
İmparatorluğu sınırlarına kadar ateşgedeler yaptırdı. Sonraki krallar³⁰
Zerdüş dini'ni resmi din yapınca Budizm bu bölgeden kalkmış oldu."³¹

Meru Dağ ve *Marduk* (Mur Dağ) ifadelerinin, bir rastlantı olamayacak
kadar birbirine benzemesi, Marduk ve Uramazda kelimeleri için yaptığımız
yorumların doğru olduğunu gösterir. Marduk ve Meru-Dağ kelimeleri ara-
sında üç bin yıllık bir mesafe bulunmaktadır. Ayrıca, Tevrat'ta geçen Berodak
veya Mero-dak³² adı ile Meru-dağ arasındaki mükemmel uyum aşikâr-
dır. O halde, bu ifadeler arasındaki ilişkileri şöyle özetleyebiliriz:

Meru Dağ < Maru Dag < *Marduk* (*Mero-dak*) > Ogurca *Mur-dağ*
veya *Bur-dağ* < Ana Türkçe ***Bud**-dağ > Türkçe *Buz-dağ* >
Türkçe *Muz-dağ* > *Mazda* > Akamen Elâmcası (Ura)-mazda veya
(*Uri*)-*Muz-Da(ğ)* "(Oğul) 'Buz-Dağ'" veya "(İnsan) 'Buz-Dağ'"

Bu kelimelerin Türkçe ikinci bir yorumunu da yapmak mümkündür:
Meru veya Maru kelimesinin Ana Türkçesini kolayca *Bedü(k)* "büyük" ya-
zabiliriz. Böylece, *bedük* > *bedü* > Ogurca *berü/merü* "büyük." Ve,
Marduk (*Mero-dak*) > Ogurca *Merü-dağ*, *Berü-dağ* < A. Türk. ***Bedü(k)**-
dağ "Büyük Dağ" olur. Yine, Avesta'daki *Maz(a)-dak* (< Türk. (z-diyalekti)
Mezü(k)-dağ) "Büyük Dağ," ve Ahuramazda, Uramazda, *Uri-Maz(a)-Da(ğ)*
"İnsan-Büyük-Dağ" olur. Hepsinde 'buz' yerine "büyük" gelmiştir.

MEDLER

Gazzalî'nin kullandığı Muğlar tâbirine benzer ve belki de onun karşılığı
olan Magi ifadesini, Herodot Medlerin bir kavmine veya topluluğuna izafe
etmiştir. Kelimenin tekil şekli Gk. *magus* aynı zamanda "kâhin; bilgin"
anlamına gelir. İfadenin E. Fars. *magu* ("kâhin; rahip") kelimesinden geldi-
ği açıktır. Kökü ise Akamen Elâmcası olan *makuiš* (Bab. *magušu*) (> Türk-
çe *baguşi*, *bağış* "hoca; kâhin") kelimesinde gizlidir (Bölüm 21, 5. Hal).

Herodot'un, İskitler ve Amazonlardan, Sauromatae adında bir millet
yarattığını görmüşük: "Sauromatlar, İskitlerin dilini konuşurlar, fakat A-
mazonlar dili iyi öğrenemediklerinden yanlış konuşurlar" (IV.111-117).

³⁰ Sasanî kralları, ki esas Zerdüş dini onlar zamanında millileştirildi.

³¹ TümBİRÜ 212, *et-Tahkik*, 15.

³² M.Ö. 721-710 yıllarında Babil Kralı Merodak-baladan (PfeifOT 401), veya Berodak-
baladan (II. Krallar 20.12), veya çivi yazılarındaki Marduk Baliddin'in (GooBA 382) ilk adı.

Tarihçilerin, Sarmatların İskitlerin yerini aldığı tezine rağmen, Sauromatların bizzat Sarmatlar olduğu aşikârdır, ve Herodot'a göre İskitlerle aynı zamanda yaşamışlardır. Strabon Homeros'tan naklen, Herodot'u destekler:

"Homeros Misya'lıları, Hippemolg'lar, ve Galaktofag'lar ve Abiler'e bağlar, ki onlar hakikaten vagonlarda yaşayan İskitler ve Sarmatlardır."³³

Sarmata ve Sauromata kelimeleri aynı halkı gösterir. **Sar-mata** veya **Saur-mata** kelimesi "Baş-Mada" anlamına gelir, ki burada Türkçe-Farsça *ser/sar* "baş; kral" demektir. Kelimeyi, **Sauro-Mata** > Türkçe **Sarı-Mete** ("Sarışın Mete" veya "Altın-Mete") şeklinde de yorumlayabiliriz.

Şimdiki bilgimize göre, Medler, bugünkü Azerbaycan'ın Urmiye gölünün güneyinde eskiden Mannai adı verilen ülkede yaşıyorlardı. Adları, ilk defa Asur kralı Şalmaneser II'nin M.Ö. 836 yılında yaptığı bir seferle ilgili olarak, yazıtlarda Mad veya Mat şeklinde belirtilmiştir (EncyAm).

Mamafih, Tarkondemos mühürünün tercümesiyle elde ettiğimiz bilgiye göre, Mada veya Mata/Mat kelimesinin çok daha eski olduğunu saptamış bulunuyoruz.³⁴ Biz, Prof. Sayce tarafından tesbit edilen çivi yazılı metni, yeni bir transliterasyonla şöyle tercüme etmiştik: "Ben Kral Mete (Mata/Midas), Aramî ülkesinde tahta çıktım" veya "Ben Kral Mete, Aramilerin hükümdarı olarak tahta çıktım." Burada bahsedilen Kral Mada, Hitit kralı Tudhaliyas IV (M.Ö. 1250-1220) ve Arnuvandas III (1220-1190) zamanlarında yaşamış olan Maddu-vatta(s) [*Mada Ata* "Atası Mete" veya *Mata-iti* < *Mata-idi* "Tanrı Mete"] ve Mita adlı şahıslar,³⁵ hatta daha önce yaşayan ve Mitanni kralı Tuşratta'nın oğlu olan Mattiavaza³⁶ [> Mata-vizi > *Mata-izi* < Türkçe *Mata-idi* "tanrı Mete/Midas"] olabilir.

Aslında, Babilli Berossus'un M.Ö. 2450-2250 yıllarında hüküm süren bir Med sülâlesinden söz etmesini dikkate alırsak, Medlerin bu bölgede çok eskidenberi bulduklarını düşünebiliriz. Mamafih Berossus burada, yakın akraba olduklarını bilerek, Babil ülkesinde bu iki asırda hüküm sürmüş olan Elâmlıları kastetmiş olabilir.³⁷ Tevrat ta bu akrabalık tezini doğrulamaktadır. Medleri temsil eden Maday, Yafes'in oğlu olup Gomer (Kimmerler), Meciü (bir İskit kavmi), ve Meşek (Mysialılar ve Frigler) ile kardeşlerdir. Ayrıca, Elâmlılar da, Yafes'in kardeşi Sam'ın oğlu Elâm'dan gelmişlerdir

³³ Strabo III, 179. Homeros'un ifadesi şöyledir: "Mağnır Hippemolg'lar (kısırak sağanlar), Galaktophag'lar (peynir yiyenler veya "süt-sevenler," zira, Gk. galakto- "süt, sütü" ve phagos "obur"), ve en adaletli insanlar olan Abi'ler."

³⁴ Bkz: Bölüm 11, 2. Hal; Bölüm 14, 3. Hal, 4. Hal.

³⁵ GurHIT I.3; II.4. Bkz: Bölüm 14.

³⁶ ToMSMHM 43, 50 (İ. Gelb'den). Bkz: Bölüm 15, 1. Hal.

³⁷ Prof. Goodspeed de bu ihtimali belirtiyor (GooBA.63).

(Tekvin 10.22). Bunların hepsi Türkçe-konuşan milletlerdir.

Herodot'tan öğrendiğimize göre, Medlerin ilk krallarının adı Deiokes olup Asur kaynakları onu Daiukki/Dayauku adıyla tanırlar. Yaklaşık M.Ö. 715-673 yıllarında hüküm sürmüş, M.Ö. 715 yıllarında Asurlu Sargon II'ye karşı Urartu kralı Rusa I'e yardım etmiştir (GooBA.210). Hükümdarlığının sonlarına doğru Kimmerler Med ülkesine girdiler ve yaklaşık 675 yılında Midas'ın Frig krallığını fethettiler. Deiokes'in oğlu Phraortes zamanında Medler büyük bir güç haline geldiler. Fakat, bu defa İskitler Madyes [Mada/Mete] önderliğinde kuzeyden inerek onun idaresine son verdiler ve Med imparatorluğunu 28 yıl işgal ettiler. Bu müddet zarfında İskitlere tâbi olan Phraortes'in oğlu Kyaksares, bir ziyafetinde Madyas'ı ve asillerini öldürdükten sonra ülkeye hâkim olarak 41 yıl hükümdarlık yaptı (y. M.Ö. 625-584). Neo-Babil (Kalde) sülâlesinin ilk kralı olan Nabupolassar (Nabu-pal-u-çur) (M.Ö. 626-605) ile ittifak kuran Kyaksares, Asur devletine hücum etti. Payitaht Aşur 614 yılında düştü; Nineveh ise 612 yılında tahrip edildi. Kyaksares, Lydialılarla da beş yıl çarpıştı. Savaş 585 yılında bir güneş tutulması ile sona erdi, Lydia kralı ile barış imzalandı ve bu münasebetle Kral Alyattes'in (hük. M.Ö. 609-560) kızı Kyaksares'in oğlu Astyages'le evlendirildi (GhirIR 113). Böylece Medler Kuzey Mezopotamya'yı ve Kızılıрмаğa kadar Doğu Anadolu'yu kontrolleri altına aldılar. Kyaksares, Med ülkesini doğuda Hazer denizinin güney ve güneydoğusuna genişleterek hudutlarına yakın bulunan Parthia'yı kendine tâbi kıldı (GraAH 76-77).

Astyages kral olunca kızı Mandane'yi, kendine tâbi olan Anşan (Elâm) kralı Kambyses'e verdi. İşte bu evlilikten doğan Kuraş (Büyük Keyhüsrev) büyük babasının elinden krallığını alacak ve M.Ö. 549 yılında yeni bir Pers İmparatorluğu kuracaktı.

MEDLERİN DİLİ

Med dilinde, elimizde ancak birkaç kelime, ve krallarının ve bazı asillerinin adları bulunmaktadır. Bunlar dahi dilleri hakkında oldukça sağlam bir fikir vermektedir. Aşağıdaki özel hallerde bu kelimeleri inceleyeceğiz:

10. HAL - Arik 'Aryan; Medialı' [< Türkçe Arık "saf"; veya İrik "kutsal"]

Herodot, Medler hakkında şunu söyler:

"Bu Medler eski zamanlarda Aryan (Ari.os) adıyla bilinirlerdi. Kendi verdikleri bilgiye göre, Kolhlu (Colchian) Medea Atina'dan ülkelerine gelince isimlerini değiştirdiler" (VII.62).

Beşinci yüzyıl Tarihçisi Khorene'li Moses (*History*, Tiflis), Medler için 'Arik' ifadesini kullanır.³⁸ Bu kelime Türkçedir (*Arik* "saf, temiz") ve *arı*- "temizlemek, temiz olmak" fiilinden türemiştir. İngilizceye Aryan olarak tercüme edilen Yunanca kelimenin aslı olan *Ari.os*, Midikos ("Med, Medialı") kelimesinin eski adıdır (LiScGEL 101). *Ari.os* kelimesi Sanskritçe *ari*³⁹ ("düşman") kelimesinden alınmış olmalıdır. Eski zamanlarda Medlere daha yakın yaşayan Hinduların, Türkçe-konuşan komşuları olan Medleri düşman gördükleri için bu *ari* adını onlara vermiş olmaları mümkündür. Halbuki, *ari* kelimesi zamanımız yazarlarınca *Aryan* şeklinde çarpıtılmış ve bu ad Hindulara ve diğer Hint-İranlılara verilmiştir.

Arik kelimesi, Oğurca *Irik* (< Ana Türkçe *İduk* "kutsal, mübarek, kutlu") şeklinde de yorumlanabilir. Medlere verilen bu ad anlam itibarıyla, bir Saka kavminin Elâmcası olan *Tiikrakauda* [*Tikra-kada* > *Tohar-huda* veya *Tüger-huda* "Semavî (Tanrısız) Tohar/Tüger"] (Bölüm 21), ve M.Ö. 2. yüzyılda Baktria'yı işgal eden Sakalara verilen *Sakarauk-ai* [*Saka-Irik* "kutsal Saka"] (Bölüm 7), ve sonraki *Göktürk* ["semavî Türk"] adları ile mukayese edilebilir.

11. HAL - Agbatana [< Türkçe Ak-badana]

Herodot, Medlerin payitahtı Agbatana şehrini şöyle tarif eder:

"Agbatana'nın surları... daire şeklinde iç içe yükselirler.. Yedi sur mevcuttur, .. En dış surun siper duvarları beyaz'dır, bir sonraki siyah, üçüncüsü al, dördüncüsü mavi, beşincisi portakal renktedir. Son ikinin siper duvarları ise sırasıyla gümüş ve altın renkte boyanmışlardır" (I.98).

Görülüyor ki şehir ismini, en dıştaki siper duvarlarının renginden almıştır. Böylece, Agbatana < Türk. *ak-badana*, ki Oğuzca *ak* "beyaz," ve *badana* "sıva; kireç boya" anlamındadır. Şehrin Akamen Elâmcası olan *Ak-mada-na* (PapRAE 6.6, DB 32), *m* > *b* ilişkisi ile, *Ak-ba-da-na* olur ki bu da Herodot'u doğrular. Herodot renk sıralamasında da çok dikkatlidir. Zira, bu sıralamanın sadece Medlere has olmadığını, aslında bir Sumer-Babil geleneği olduğunu, Nabuhadnezzar (M.Ö. 6. yüzyıl) tarafından Babilde inşa edilen 6-katlı ziggurat'ın dik duvar boyalarının renk sıralamasından anlıyoruz. Burada en geniş olan alt duvardan yukarı doğru renk sırası, beyaz, siyah, mavi, sarı, gümüş, ve altın'dır (EncyAm, *Architecture*), ki burada bir

³⁸ FryHP 290, Not: 1.

³⁹ Bu kelime Gk. *allos* "diğer, yabancı," ve Lat. *alios* ("diğer, farklı") ve *alienus* ("yabancı") kelimeleri ile eş anlamlı görünüyor. Zira, eski Hindu Vedik dillerindeki *r*, Hint-Avrupa dillerinde *l* olur (M. B. Emeneau, EncyAm, *Sanskrit Language*).

kat eksik olduğundan al renk kayıptır. Piramit şeklinde yükselen Sumer zigguratları yedi katlı idiler, ve en üst kat esas tapınağı oluşturuyordu.

12. HAL - Medce spaka 'dişi köpek'

Herodot'un verdiği bu spaka kelimesi (I.110), hecelerin metatez olayına benzer bir şekilde yer değiştirmesinden oluşmuş bir kelime olabilir: s-pa-ka < 's'-ka-pa < Türkçe *işi-kö-pe(k)* "dişi köpek," ki burada Türkçe *işi* "kadın, eş; hanım, prenses; dişi" anlamındadır (ErOA; UYG; DLT I, 117).

13. HAL - Elâmcâ *š(i)/t(a)r* = Medce *š(i)/(E. Farsça tr)*

Bölüm 21'de incelediğimiz Baktria adının Elâmcâ iki türlü yazılışı, Ba-ak-ši-iş ve Ba-ak-tar-ri-iş (PapRAE 2.10), bize şu denklemi veriyor: tar-ri = (i)şi, veya ta(n)rı = isi, ki her iki kelime de Türkçe olup "tanrı; sahip" anlamındadır. Paper de, bu iki Elâmcâ *š(i)* ve *t(a)r* şeklini sinonim kabul ederken, aynı şeyin Eski Farsça ve Medce arasında mevcut olduğuna işaret eder (PapRAE 2.10, Not: 28). Yukarıdaki ülke adının Babilcesi *Bah-tar*(ı) "beytanrı," ve Eski Farsça *Bah-tri* kelimeleri de doğrudan doğruya Elâmcasının bir kopyasıdır. Sadece sondaki Elâmcâ/Türkçe *-iş/-si* eki düşmüştür.

14. HAL - MED KRALLARI VE ASİLLERİNİN ADLARI, ÜNVANLARI

Med kral ailesinin ve bazı Med asillerinin adlarının Yunanca, Elâmcâ (RAE), Eski Farsça (EF), ve bazen Babilce (Bab.), Asurice ve Akkadca şekilleri ile Türkçe transliterasyonları ve tercümeleri aşağıda verilmiştir.

MED KRALLARI VE YAKINLARI

Gk. Deiokes (Herod)	İdi-yaku/yabgu "tanrı-yabgu"
Gk. Aryakis (Ktesias)	Er-yaku/yabgu "er-yabgu"
Gk. Adyakis (Ktesias)	İdi-yaku/yabgu "tanrı-yabgu"
Asur. Daiukki	İdi-yaku/yabgu "tanrı-yabgu"
Gk. Phraortes	Buri-artı "tam kurt"
RAE Šâ-at-tar-ri-da	Şah-Tanrı-da "şah, Tanrıdan (yaratılmış)"
EF Khşathrita	Şah-Tanrı-da "şah, Tanrıdan (yaratılmış)"
Gk. Phraortes (tam adı)	Buri-artı, Şah-Tanrı-da "tam kurt, şah, Tanrıdan (yaratılmış)"

Gk.	Kyaksares (Herod)	Key-Hızır-İsi "büyük Hızır, tanrı"
RAE	Maakištarra	Bahşı-Tarı "bahşı (ve) tanrı"
EF	Uvaxštra	Bahşı-Tarı "bahşı (ve) tanrı"
Bab.	Umakuištar	Bahşı-tarı "bahşı (ve) tanrı"
Akk.	Uakša-tar	Bahşı-tarı "bahşı (ve) tanrı"
Gk.	Espenda(s)? (Ktes.)	İsi-bahşı "tanrı (ve) bahşı"
Gk.	Astyage(s)	Üst-ya-gu "üstün yabgu"; büyük yapıcı"
Bab.	İştumegu	Üst-eme-gü "üstün emek veren"
Gk.	Mandane	Min-dane "bin dane (altın paraya değer)"

MED REİSLERİ VE ASİLLERİ

Asur.	Ahşeri	Ak-çeri(g) "ak çeri (asker)"
Gk.	Arse(ius) (Ktesias)	Er-isi "yiğit-tanrı"
Gk.	Artembar(es)	Er-Temur "er-demir; demir adam"
Gk.	Arten(us) (Ktesias)	Er-ton "er-donlu, özü kahraman"
Gk.	Aşdakos	Eş-dokuz "dokuza eş"
Gk.	Harpag(us)	Er-beg "er bey"
Gk.	Harpag(us)	Karı-beg "yaşlı bey"
Gk.	Mandak(es) (Ktes.)	Munçuk "boncuk"
RAE	Pirrumartiiš	Bir-mert-is(i) "bir insan tanrı"
EF	Fravartiiš	Bir-mert-is(i) "bir insan tanrı"
Bab.	Paarumartiiš	Bir-mert-is(i) "bir insan tanrı"
Gk.	Susarmeş (Ktesias)	Susarmış
Gk.	Susarmeş (Ktesias)	Susamış

15. HAL - MED BOYLARI

Herodot, Med boylarını şöyle sayar: Busae, Paretakeni, Strukates, Arizanti, Budii, ve Magi (I.101). Magi ve tekili *magus* kelimesini yukarıda incelemiştik. Diğer adlar arasında Paretakeni veya tekili Paretaken isminin Türkçe olduğu çok açıktır: Paretaken > Pare-taken < Türkçe Buri-tekin "kurt-tekin." Puri/Buri/Böri "kurt" adı Kral Phraortes (*Puri-artı* "tam kurt") adında da mevcuttur, ve bu isim de Akamen Elâmcasında olduğu gibi, p-

diyalektindedir. Kelimeyi Aramca dinî metinlerde bir komutan adı olan Pvr(p)t [*< Türkçe Puri-patu/Buri-batu "kurt-kahraman"*] ifadesinde aynı diyalekte keşfetmiştik (Bölüm 20). Buri/Böri kelimesini Moğolca'da *Borçigin* şekliyle Bölüm 5'te gördük. Biruni'nin naklettiği bir efsaneye göre, Kâbil yakınında bir mağarada doğmuş olan Böri-tégin adında biri (Buda'nın kavmi) Sakyaların atası idi (ToUTTIG 433). Aynı ada Karahanlılarda (TurST 59) ve Selçuklularda da (TurST 168) rastlıyoruz.

Bazı Med boy isimleri şöyle yorumlanabilir: Busae/Bus < Türkçe *Boz?*, Budii/Bud(i) < Boht. Bitlisî, Şerefname adlı eserinde Boht'ın, kardeşi *Becen* [veya Peçenek] ile birlikte Kürtlerin atası olduğunu yazar (YaTBTK 293).

Aşağıdaki Lügatçe'de, metinde geçen kelime ve ifadeleri, Herodot ve diğer kaynaklardan alınan Pers ve Medlerle ilgili bazı kelimeleri ve şahıs adlarını, ayrıca, Türklerin yabancı kelimeler kullanarak kelime üretmekteki dehalarından örnek vermek amacıyla *tüfek/tüfenk* kelimesini, ve Türkçe bir kelime olması muhtemel Farsça *şid* "ışık" kelimesini inceledik.

LÜGATÇE

Afrasiyab Şehname'nin Turan hükümdarı, Alp Er Tonga'nın Farsça? adı [*< Ar. afrâ-siyab "az koyu kırmızımsı kahve (rengi) elbiseler," veya "az koyu kırmızımsı kahve (rengi) elbisesi"*]. Bkz: 6. Hal.

Agbatana Medlerin payitahtı [*< Türkçe ak-badana*]. Bkz: 11. Hal.

Ahaemenes (Yunanca) RAE *Ha-ka-man-nu-iš-ši-ya*, EF *Haxamanišiya*, Bab. *Ahamaniši* (PapRAE 3.8.2; 3.13; 5.3.4.2 DBa3); Akamen krallarının atası, Teispe'sin babası (Herod VII.11). Xerxes'in amiral olan kardeşinin adı da Ahaemenes idi (Herod VII.236) [Elâmcası ile karşılaştırarak: Ahaemenes ve Ahamen-işi < Türkçe *Aga-men-isi* "ben ağa (hükümdar) ve tanrı." Sondaki -és ekini, kök ismin parçası olmayan bir zamir eki saymak mümkündür. Bu halde isim Ahaemen > Türkçe *Aga-men/Aga-men* "ben ağa" olur, ki bunun asıl ismi olduğunu, diğer adların ise ölümlü üzerine tanrılaştırıldıktan sonra verildiğini düşünmüyoruz. Bölüm 24'te, çok muhtemelen Part kralı Vonones'in asıl adı olarak keşfettiğimiz, Aramca alfabeyle yazılmış Ahamen/Aga-men (*Ahmn*) adı bu tezimizi doğrulamaktadır].

Ahasucrus Xerxes'in Tevat'taki adı (Ester 1) [Ahaser-is < Türk.-Fars. *Hızır-isi* "Hızır tanrı." Ahasucrus aynı zamanda (Med kralı) Büyük Dara'nın babasının adı olarak geçer (Daniel 9.1). Taberi'ye göre, Xerxes (Ahsuyereş) Ester'in kocası ve Kireş'in oğludur, ikinci bir Kireş'in de babasıdır (I, 785, 787)]. Bkz: *Kyaxares*; 7. Hal.

Ahşeri M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan, Aşurbanipal'e yenildikten sonra halkı tarafından öldürülen Med lideri (GooBA.257) [(1) Ah-şeri < Türk. Ak-çeri: Oğuzca *ak* "beyaz; temiz," ve *çeri(g)* "asker"; (2) Ahş-eri < Türk. *Ağaç-eri*].

akinak(es) kısa bir Pers kılıcı; Soğdca *kyn²k* [(1) < Türk. *kınag/kınak* "kımlanan şey; kılıç, bıçak," veya *kınak* "cezalandırılan (şey); kılıç" (aktif hal); *kına-* "bir şeye kın yapmak; cezalandırmak" (DLT); veya (2) < Argu Türkçesi (*n*-diyalekti) **kın-ık* (< *y*-diyalekti Türk. *kıy-ık*) "kıyan şey, kesen şey; kılıç"]. Bkz: 5. Hal.

Akrisius Perscus'un annesi Danae'nin babası [*< Türkçe Kır-isi* "kırların (tepelelerin) tanrısı"].

Alkaeus Perscus'un oğlu, ve Perses ve

- Elektryon'un kardeşi, Amphitryon'un babası, Alkmene'nin kocası [Alka.eus < Türk. Alka "alkış": *alka-* "alkışlamak" (DLT)].
- Alkmene** Heracles'in annesi (Ilyada XIV), Anaxo ve Mykenae kralı Elektryon'un kızı, Amphitryon'un karısı ve yeğeni [*alka-mena* < Türkçe *alka-meni* "alkışla benî"].
- Alp Er Tonga** Turan kralı Afrasiyab'ın asıl adı [*Alp Er Tonga* "yiğit-er-kaplan" anlamında verilmiştir. Fakat, Afrasiyab adının çözümünü yaparken (6. Hal) bu adın asıl şeklinin **Alp Er Ton(g)-ı** "özü (ton'u) Alp Er, özü Yiğit-İnsan" olabileceğini gösterdik].
- Amestris** Dara III'un kardeşi Oxyathros'un kızı ve Herakleia (modern Ereğli) hükümdarı Dionysios'un karısı. Kendi inşa ettiği Amastris (modern Amasra) şehrine ismini verdi (Strabon XII.3.10). Xerxes'in karısının adı da Amestris idi (Herod IX.109) [Amastri(s): muhtemelen, (1) Ama-stri < Türkçe-Fars. **Ama-sitare** "ana-yıldız"; (2) Ama-s-tri < Türkçe **Ama-isi-tarı** "ana-sahibe-tanrıça"; (3) Ama-s-tri < Türkçe **Ama-eş-tarı** "ana-eş-tanrı": Fars. *sitare* "yıldız"].
- Amphitryon** Alkmene'nin kocası [> **Ambi-tri** < Türkçe **Emmi-tarı** "amca-tanrı"].
- Anahita** (Elâmca *Anahitu* kelimesinin Farsçası) [*Ana* Türkçe **Ana-hidi**, E-O Türkçe **Ana-idi** "Ana-Tanrıça"].
- Anahitu** EF *Anahita*, Bab. *Anahitu* [Anahiddi < Ana Türkçe **Ana-hidi** > E-O Türkçe **Ana-idi** "Ana-Tanrıça." Anadolu tanrıçası *Anaitis* (Strabon XII.3.37), ve Kenanlıların mitolojisindeki fırtına tanrısı Baal'in kız kardeşi Anath (AIAP 197) [*Ana-ithilisi* "Ana-Tanrıça"] adları aynı etimolojiye sahiptirler. Elâmca *hiudda*, (> *hada* yoluyla) Türkçe *kadalgada* "tanrı," ve Fars. *huda* şeklinde de yorumlanabilir. Gada ifadesi lügatlerde bulunmuyorsa da, halk arasında, analar bebeklerini severken, *gada-ına* (Allah-ına) *kurban olsunlar!* sözü Karadeniz bölgesinde yaygındır].
- Anaitis(s)** Medlerin ve Perslerin Ana-Tanrıçası: "*Medler, Kappadokia'da Zela*

- yakı-mında İskitlere karşı büyük zafer kazandı ve olayın hatırasına Anaitis mâbedini kurdular*" (Strabon ?) [*Türkçe Ana-idi* "Ana-Tanrıça"]. Bkz: 3. Hal.
- Andromeda** Perses'in annesi, Perseus'un karısı [*Türkçe-Sum. An-tarı-Mada* "gök-tanrıça-Mada"].
- angareion** (E. Farsça bir kelime) 'at değişirine noktası' (Herod VIII.98) [kök *angar* < Türkçe *akur?* "ahır" (DLT)].
- Arbak(es)** Artaxerxes II'nin bir komutanı (Ksenophon I.7) [*Türkçe Erbek* "er-bey"].
- Ariabignes** Xerxes'in amiral olan kardeşi (Herod VIII.89) [E-*iabig-in-es* < Türkçe **Er-yabgu** (n)in-eşi "Er-Yabgu'ya eş"].
- Arik** Khorene'li Moses'in Medlere verdiği bu ad 'Aryan?' karşılığı kullanılmıştır [(1) < Türkçe **Arik** "saf, temiz"; (2) < Oğurca **Irık** "kutsal." Eski Yunancadaki *Ari.os*, "Med, Medialı; Aryan?" anlamında tercüme edilmiştir. Her ne kadar Webster Lügati, Aryan kelimesinin Skt. *arya*'dan geldiğini yazar da, E. D. Perry Aryan karşılığı olarak *divija*, *divijati* kelimelerini verir (PerASP 203, 217)]. Bkz: 10. Hal.
- Arscius** Ktesias listesinde, 40 yıl hüküm sürdüğü kaydedilen Med kralı [çok muhtemelen Urartu kralı Rusa II (M.Ö. 685-645): Arse(ius) > Ur-sa > Ur-'si < (1) Türkçe **Er-isi** "yiğit-tanrı," veya (2) < Türkçe **Uru-isi** "çocuk-tanrı"]. Bkz: 2. Hal.
- Arta** "Persler kendileri ve komşularınca Artac (Artalar) adıyla bilinirlerdi" (Herod VII.61) [*Arta*: (1) < Türk. **orta**, **ortu/ordu** "payitaht; saray; orta, ordu karargâhı"; < Türkçe **arti** "tüm, tamamıyla; tekmil (mükemmel, tam)" (UYG)]. Bkz: 2. Hal.
- Artaban(us)** Xerxes'in amcası, Büyük Kuraş zamanında Asur valisi, Pers ordusunun altı generalinden biri olan Tritanacchmes'in babası (Herod I.192; VII.82) [(1) < Türkçe **Er-Taban**; (2) < Türkçe **Er-doğan**; veya (3) < Türkçe **Er-Teben/Er-Tepen** "memleketleri sarsan yiğit"].
- Artabazus** Xerxes'in bir komutanı (Herod VIII 126-129) [*Türkçe Ortu-başı* "ordu başı," veya **Arti-baş** "mükemmel lider"].
- artabh/artaba** Perslerin kullandıkları bir ölçü (LiScGEL 104) [muhtemelen, <

- Türkçe **artı(g)** "bir yükün dengi, dengi, eşi" (DLT), ve *ba-?* "bağlamak" (DLT) fiilinden oluşmuş görüntüyor].
- Artagerses** isyan eden Genç Keyhüsrev'in kardeşi Kral Artaxerxes II'nin altı binlik muhafız süvari birliğinin komutanı (Ksenophon 1.8) [*Türkçe Artı-gür-ses* "mükemmel gür ses"].
- Artahaces** Akamen soyundan, Xerxes'in çok değer verdiği bir asil: "Xerxes, Yunanistan'a ilerlerken Trakya'da Artachaees hastalanarak öldü... Xerxes haşmetli bir merasimle onu mezarına taşıdı... Ordunun yardımıyla mezarın üstünde büyük bir höyük yaptılar" (Herod VIII.117) [Artahaces < Türkçe **Artı-köz** "mükemmel göz"].
- Artanes** Büyük Dara'nın kardeşi, Phratagune'nin babası (Herod VII.224) [(1) < Türkçe **Artı-anuş** "mükemmel hatıra"; (2) < Türkçe **Art-anuş** "geride kalmış bir hatıra": Türkçe **art** "geride bulunan, arka tarafta"; veya (3) < Türkçe-Farsça **Artı-nuş** "çok tatlı": Farsça *nuş* "bal, tatlı (içki)"].
- Artaoz(us)** Genç Keyhüsrev'in arkadaşı bir Pers asili (Ksenophon II.4) [*Türkçe Artı-Uz* "mükemmel Uz/Guz/Oğuz"].
- Artapata(s)** Genç Keyhüsrev'in sancaktarı bir Pers asili (Ksenophon I.6) [*Türk. Ortu-batu* "ordu batı; ordu savaşçısı," veya **Artı-batu** "mükemmel kahraman, savaşçı": Türk. *batul/batur* "kahraman; savaşçı"].
- Artaxerxes** Pers kralı [*Türkçe Artı-Xerxes* "mükemmel Xerxes; mükemmel Hızırşah"; veya **Artıg-Xerxes** "Hızırşah'ın dengi"].
- Artaykte(s)** Xerxes'in komutanı, Çanakkale Boğazı üzerinde bulunan Sestos şehri valisi olan Herasmis'in oğlu (Herod VII.78) [*Türkçe Er tok-tı* "er-doğdu"].
- Artaynt(a)** Büyük Dara'nın oğlu Masises'in kızı, Xerxes'in kız kardeşi (Herod IX.108). [(1) < Türkçe **Artı-yunt** "mükemmel kısrağ"; veya, (2) < **Ortu-yunt** "payitahtın kısrağı": Oğuzca *yunt* "kısrağ; vahşi kısrağ" (ErDK; REDH)].
- Artaynt(es)** Artahacus'in oğlu, Xerxes'in donanmasında bir amiral (Herod VIII.130) [*Türkçe Artı-yunt* "mükemmel at": Türkçe *yunt/yont* "at" (DLT; UYG)].

- Artembares** Med asili (Herod I.114) [Artembar(es) < Türk. **Er-temür** "er-demir"].
- Arten(us)** Ktesias listesinde Med krallarından biri diye verilen bir Med reisi [*Türkçe Er-ton* "er don(lu); özü er"].
- Artochmes** Büyük Dara'nın damadı (Herod VII.73). Burada sondaki *s* sessiz değildir. Herodot şöyle der: "Perslerin, genelde fiziki veya akli bir üstünlüğü tarif eden isimleri hep, Dorlar'ın "San" İyonların Sigma dedikleri harfle son bulurlar" (I.139) [*Türkçe Er toğ-mış* "er-doğmuş"].
- Artontes** General Mardonius'un oğlu (Herod IX.84) [Ar-ton-tes < Türkçe **Er-ton(u)-taş** "yiğit, özü taş; kaya özlü er"].
- Artynt(es)** İthamatres'in oğlu, Xerxes'in komutanı (Herod VII.67) [*Artaynt(es)* aynı, veya **Artun-taş** < Türkçe **Altın?-taş** "altın-taş"].
- Aryakis** Ktesias'a göre ilk Med kralı [(1) Ar-yaki < Türk. *Er-yaku* veya **Er-yabgu**. Bu şahısla Herodot'un Deiokes'i aynı kişi olmalıdır, zira, Akamen Aramcasında *r* ve *d* harfleri birbirine çok benzer. Böylece, Aryaki(s), Ad-yaki(s) olur ki bu da Gk. Deio.kes kelimesinin aynıdır. O halde, (2) Ad-yaki < Türk. **İdi-yaku** veya **İdi-yabgu** "tanrı-yabgu; tanrı-prens; sahip-prens"].
- Astyage(s)** (Bab. *İstumegu*), Med kralı, Kyaxar(es)'in oğlu, Büyük Keyhüsrev'in annesinin babası [Ast-yage(s) < Türkçe **Üst-Ya(b)gu** "üstün yabgu," kelime anlamıyla, "üstün (kişi), (iyi şeyler) yapan, yapıcı"].
- Aşdakos** Nebuhadrezzar'a (M.Ö. 605-562) kızını veren bir Med prensi (GooBA. 268) [*Türkçe Eş-dokuz* "dokuza bedel"].
- Boge(s)** Trakya'da Strymon ırmağı üzerindeki Eion şehrinin, şehirden çıkışına Yunanlıların müsaade etmesine rağmen, yiyecek bitince, bütün ailesini, kölelerini ve sonra da kendisini öldüren Pers valisi (Herod VII.107) [*Türkçe Böğü* "bilgin" (UYG); veya < Türkçe **Boka/Boğa**].
- Bubares** bir Pers adı (Herod VIII.136) [*Türkçe-Farsça Bëbür, Babur, Babür*].
- Daiukki/Dayauku** Med kralı Deiokes'in Asurca adı (GooBA.210) [Daiukki, Deio(kes): < Türkçe **İdi-yaku, İdi-yabgu**

"tanrı-yabgu". Bkz: *Deiokes* ve *Aryakis*.
Danae Perseus'un annesi [*<* Türkçe *dana* "kutsal dana"].
Dariya-mauiş (EF *Daraya-vauş*, Bab. *Da-ariia-muš*, Gk. *Darius*) Büyük Dara'nın Elamca adı [*<* Türkçe-Farsça **Derya-mış** "derya imiş," veya "çok bilgin kişi imiş." Görülüyor ki Elâmcadaki **m** Eski Farsçada *v* oluyor. Aynı şey, *Miişdaaşba* (EF *Viştaspa*), *İrdu-martiya* (EF *Arta-varđiya*), *Pir-ru-mar-ti-iş* (EF *Fravartiş*) kelimeleri için de geçerlidir]. Bkz: *Drwš*, ve 8. Hal.
atabara (Aramca *dtbry*) Frye'a göre, Eski Farsçada anlamı 'saray hâkimi' (FryHP 130) [*>* *datha-bara > dāsa-bar-ı <* Türkçe *yasa-bar-ı* "yasa büyüğü": E. Türkçe *yasa* "kanun," ve O. Türkçe *bar* "büyük"].
Deiokes Med kralının Yunanca adı (Herod 1.96) [*>* *di-yaku <* Türkçe *İdi-yabgu* "tanrı-yabgu"]. Bkz: *Daiukku* ve *Aryakis*.
dost (Farsça) arkadaş, dost. Bkz: 1. Hal.
Drwš Büyük Dara'nın, Akamen devrinde Mısır'daki Aramca yazıtlarda geçen adı (FryHP 122) [*>* Farsça *Derviş* "derviş, çok bilgin kişi" (REDH; KT)].
Elektryon Perses'in kardeşi [*<* Türk. *İlig-tarı* "hükümdar-tanrı": *ilig* "hükümdar" (UYG)].
Espendas Ktesias listesinde bir Med lideri, bize Kyaxares'in kendisi [*>* *Es-panda? >* *Es-bang-dza? <* Türkçe *İsi-bahşı* "tanrı-bahşı." *Kyaxares*'in Akamen Elâmcasındaki asıl adı *Maakištarra* kelimesi de aynı anlamı taşır: *Maakištarra <* **Bahşı-ta(n)ri**].
Frangrasyon Afrasiyab'ın Avesta'daki adı [*Fra-ng-ra-syon <* *Afra-(to)ng-er-syab <* *Afrâ-tong-er-siyab*]. Bkz: 6. Hal.
Gaumata Elâmca *Kam-ma-ad-da*; Büyük Kuraş'ın oğlu Bardiya (Pir-ti-ya) kardeşi Kambyses tarafından öldürüldükten sonra ona benzediği için tahta geçen baş rahibin Farsça adı [*<* Türkçe **Kam-ata** "kâhin-ata").
gauşaka (E. Farsça) 'dinleyen' (FryHP 127). Prof. Frye Aramca papirüslerde bulunan *gwyşky* 'dinleyen' kelimesiyle eşleştirir [*<* Aramca *gwyşky <* Türkçe

gözü/közü "ayna; görmeğe yarayan şey"]. Bkz: Böl. 19, 1. Hal.
gaza (E. Farsça) 'kral hazinesi, servet, para' (LiScGEL 137) [*gaza/gazi <* Türkçe **kazık/kazuk** "kazılan şey, [define]": *kaz-* "kazmak," ve *-k/-ik* ekinden oluşmuştur].
Gobry(as) birçok Pers asilinin Yunanca adı; Akamen Elâmcası *Kam-pâr-ma*, Akamen Aramcası *Gwbrw* (BoART, Me-tin 69). Bkz: Bölüm 21 Lügatçe'sinde *Kam-pâr-ma*.
Ha-ka-man-nu-iş-şi-ya Gk. Ahaemenes, Akamenler'in atası [*<* Türkçe **Aga-men-isi-ya** "ben Tanrı için hükümdar(ım)": Türkçe-Sum. *aga* "ağa, efendi; hükümdar," Türkçe *men* "ben," *isi* (*<* *idi*) "tanrı." Sondaki *-yal-a* eki ismin bir parçası olmayabilir. **Aga-men-isi** "ben hükümdar (ve) tanrı".
Har-ri-ya-ra-um-na EF *ariyâramna*, Bab. *ar-ia-ra-am-na-a* (PapRAE 3.15.1), Gk. *Ariararnnes*; Teispes'in oğlu ve Kuraş'ın kardeşi [*<* Türk. **Er-yarı-man** "er (ve) hakikaten yararlı (kişi)," (2) *<* Türk.-Farsça **Er-yar-man** "er, hakikî dost": Türk. *yarı* "yardım" (AratKB III), *yara-* "yaramak" (DLT), *-man*, kuvvetlendirme eki; yaklaşık olarak "çok, hakikaten" anlamlarına gelir, ve Farsça *yâr* "dost; yardımcı"].
Harpag(us) Kral Astyages'e yakın bir Med asili olan ve Büyük Keyhüsrev'in tahta geçmesine yardım eden, Lydia'nın fethinden sonra Batı Anadolu fethini tamamlayan komutan [(1) *Har-pag >* *Ar-pag <* Türk. **Er-beg** "er-bey"; (2) *Harpag >* *Kar-pag <* Türk. **Karı-beg** "yaşlı bey": *karı* "yaşlı; muhterem" (ErOA; DLT)].
Hyperanthes Dara ve Phratagune'nin oğlu, Thermopylae savaşında hayatını kaybeden prens (Herod VII.224) [(1) *Hyper-an-thes <* Türkçe **Kopur-an ses** "(insanı) yerinden kaldıran ses"; (2) *Hyper-en-thes <* Türkçe **Köpür-en ses**: Türkçe *kopur-* "yerinden kaldırmak; çıkarmak," *köpür-* "köpürmek; kızmak" (DLT)].
Hystaspes (RAE *Miişdaaşba*) Dara'nın babası [*Hyst-asp <* Farsça **Heşt-şebe** "Sekiz (Cennet) gecesi": Farsça *heşt* "sekiz," *şeb/şebe* "gece, karanlık," ve *b-* "de, -da, içinde, için"]. Bkz: *Miişdaaşba*.

İk-şe-ir-iş-şâ (İk-şe-ir-şâ) (PapRAE 2.10.1), Bab. *Xištāar-šāa*, EF *Xšayar-ša*, Gk. *Xerxes* (kök *Xerx* kelimesinin telâffuzu: *kzer-ks* [(1) *İk-ze-ir-şâ <* Türkçe **Hızır-Şah**].
İr-şâ-um-ma/İr-şâ-ma E. Fars. *aršāma* (PapRAE 3.15.1), Gk. *Arsames*; Ariararnnes'in oğlu ve Büyük Dara'nın dedesi [*İr-şâ-um-ma*: (1) *<* Türkçe-Fars. **Er Şah-ıma** "yiğit kralıma"; (2) *İr-şâ-um-ma = İr-şâ-u-ma* ilişkisi ile: *<* Türkçe-Fars. **Er-câme** "er-elbiseli; yiğit özlü": Fars. *câme* "elbise; ayna; ruhu örten vücut" (REDH)].
İr-du-mar-ti-ya (EF *Arta-varđiya*, Bab. *Arta-marziya*) Dara'nın bir komutanı (PapRAE 3.5; 6.8, DB 41) [*<* Türkçe-Fars. **Artı-mert-iye** "mükemmel mert tanrı; mükemmel insan-tanrı": Türkçe *isiliye* "sahip; tanrı," ve Farsça *mert* "erkek, insan, yiğit kişi." Mert kelimesinin doğru fonetiği sadece Elâmcada görünüyor. Her ne kadar Eski Farsça *martiya* kelimesine "erkek" anlamı (PapRAE 5.6, DB 33) verilmişse de, Elâmcası olan **İru-uh ki-ir** (*Si-iş-ša-an-takma hi-še*) [*<* Türkçe *ur ki er* (*Tanrıdan-toğma at-ı*)] "insan ki er (adı Tanrıdan doğma)" (Bölüm 21, 10. Hal) kelimesi ile karşılaştırınca Farsça *partiya* ifadesinin *mert-iya* veya *mert-iye* "insan-tanrı" olması gerekir ki burada *iye* "tanrı; efendi" Türkçe olup, *mert-iye* ifadesi de Elâmca (Türkçe) *ur-er* "insan-er; insan-kahraman" anlamı karşılığında kullanılmış oluyor].
İştumegu Gk. Astyages (FryHP 102), Med kralı [(1) *İşt-umegu <* Türkçe **Üst-eme-gü** "üstün (ve) emekleyen; emek sarfeden üstün kişi": *eme-lemge-* "emek çekmek" (DLT), ve *-gul-gü*, isim yapan ek; veya (2) *İştu-megu >* *İştu-begu <* Türkçe **İşte-begü** "işte! onun beyi; işte! hükümdarı"].
İthamatres Artyntes'in babası (Herod VII.67) [*İth-amatr-es <* Türkçe **İti-Mitra-eş** "Tanrı(ça) Mitra (ona) eş"].
Herasmis Artaycte(s)'in babası (Herod VII.78) [*<* Türkçe **Karışmış**].
Hşathrita (EF) RAE *Şâ-at-tar-ri-da*, Gk. *Phraortes*, Med kralı [*>* *Hşa-thri-ta >* *şatri-da <* Türkçe-Farsça **Şah-Ta(n)ri-da(n)**

"Tanrıdan (yaratılmış) hükümdar"].
Kam-ma-ad-da bkz: Bölüm 21, Lügatçe.
Kanpuşiya Gk. *Kambyses*: Büyük Kuraş'ın babası (öl. M.Ö. 559) ve oğlu (530-522) [*<* **Kam b(a) ziya** "ışık için kâhin": Fars. *ba-* "için, ile," Ar. *ziya* "ışık"; veya *<* Türkçe **Kam bu ısı-ya** "bu Tanrı'ya (bir) kâhin"].
kara profesyonel olmayan, tâbi boylardan oluşan Pers ordusu (FryHP 134) [*<* Türkçe **kara** "avam, halk"].
kasa(s) (Eski Farsça) 'haşa, eyer keçesi; paltı' (GleaXC 277); keza, Gk. *kasas* "haşa, at keçesi" (LiScGEL 350) [*<* Oğuzca keçe "keçe, dövülmüş yün" (DLT III, 219). Asıl Farsça *nemed* "keçe" (REDH)].
Keph.eus Perseus'un kayın babası [Keph *>* Kev *<* Türkçe *Köğ/Kög/Kök* "gök; tanrı"].
Kuraş Büyük Keyhüsrev (M.Ö. 559-530) [*<* Türkçe *Kur-ikişi* "Kur (ırmağı) tanrısı," veya **Kur-a eş** "Kur ırmağın eş." Kur (Kyrus) Irmağı, Persepolis yakınından geçip güneydoğuya doğru akararak bataklıklar içinde kaybolur. *Kur* kelimesi Oğuzca "kuru" anlamına gelir. Diğer bir Kyrus (modern Kura) ırmağı da, Kafkas bölgesinde bulunur, ve Aras nehri ile birleştikten sonra Hazar denizine akar. *Kura* kelimesi de Türkçe bir etimolojiye sahiptir: *kur-a* "(suları) toplaya, toplasın," ki *kur-* "toplamak, himaye etmek, kurlmak, (yay) germek" (DLT; UYG) fiilinden türemiştir. Yeni doğan çocuğa yakındaki bir ırmağın adını verme örneğini, Hunların kralı Attila'nın adında da görüyoruz. Rasonyi bu adın, Volga ırmağının Türkçe adı olan Etil kelimesinden türediğini düşündür (RasTT 24, 121): Attila *<* Etilli "Etile ait"].
Kyaxares (Kyaksares) Med kralı (y. M.Ö. 625-584) [Kyaksares: (1) *>* Key-kzar-is *<* Türkçe **Key-Hızır-isi** "büyük Hızır-tanrı"; veya, Gk. *-es'i* saymazsak, (2) Key-kzar *<* **Key-Hızır** "büyük Hızır": Türkçe *key/keç* "pek, kuvvetli; iyi, en iyi" (DLT; UYG; TiYED), veya Fars. *key* "hükümdar." Aşağıda verilen Elâmca, Babilce ve Eski Farsça yazılışları ile karşılaştırınca, tanrı (*isi*) adını içeren ilk tercümemizin daha doğru olduğu anlaşılır. Bu isimlerden, Kyaxares'in kâhin (Magian) olduğu

ve de tanrılaştırıldığı anlaşılıyor. Böylece, RAE *Maakištarra* > *Bakši-Ta(n)ri* "bahşı-tanrı." Gk. Kyaksares şeklinin, Aramca veya İbranice Ahasuerus ifadesinden etkilenmiş olması muhtemeldir, ki Ahasuerus sadece *Ky-aksares* kelimesinin son kısmına tekabül eder. Kuraş'a Doğu kaynaklarında verilen Key-Hüsrev adının, Kyaksares kelimesinin bozulmuş bir şekli olması mümkündür (7. Hal).

Maakištarra E. Fars. *UvaxštralUvaxštra* (FryHP 96), Bab. *U-ma-ku-iš-tar* (PapRAE 3.6.3), Akkadca *U-ak-sa-tar* (FryHP 295); Phraortes'in oğlu ve Astyages'in babası, Medya kralı Kyaksares'in Elâmca (RAE) adı [*Maak-iš-tarra* < *Maguši-tarı* < Türkçe **Baguşi-Tarı** veya **Bahşı-Tanrı**. Elâmca ma-ku-iš > *baguiš* < *baguši* < Türkçe *bahşı* "hoca, kâhin"] kelimesi için, bkz: Bölüm 21, 5. Hal. Adın diğer şekillerinin Elâmcadan alındığı aşikârdır.

Mandak(es) Ktesias'ın bir Med kralı olarak verdiği Med lider [Mandak < O. Türkçe **Munçuk** "bonçuk, mücevherat" (UYG)].

Mandane Astyages'in kızı, Kuraş'ın annesi (Herod I.107) [Man-dane < Türkçe-Fars. **Min-dane** "bin dane (altın); çok kıymetli": Türkçe *min/ming* "bin" (DLT; UYG); Fars. *dane* "bir altın para birimi" (REDH)].

Mardonius Gobryas'ın oğlu ve Xerxes'in yeğeni (Herod VII.5), ve "beyaz bir ata binmiş" Pers generali (Herod VII.82; IX.63) [Mod. Türkçe **Merdane** (< Fars. *verdene*) "silindir" (REDH), veya Fars. *merdane* "erkekçe; bir yiğide yakışan" (REDH; KT)].

Marduk Babil şehri'nin tanrısı, Ea (Enki) ve Damkina'nın çocukları (DiAWOA 67), Büyük Kuraş'ın tanrısı [< Oğurca **Murdag/Bur-tag**, Türkçe **Muz-tag/Buz-tag** "buz-dağ"]. Bkz: Böl. 17, 15. Hal.

Masistes (Masistius) Büyük Dara'nın oğlu, Kserkses'in kardeşi; Yunanlılar tarafından öldürülen Pers süvari komutanı (Herod IX.20) [< Türk. **Beş-iste!** "beş için dua et," veya < **Beş-üste** "altıncı çocuk?"].

Megabyzus Pers generali, Zopyrus'un

oğlu (Herod VII. 82) [< Türkçe **Boga?-baş** "boğa başı"].

Megaphern(es) Genç Kuraş'ın ordusunda bir Pers asilzâdesi (Ksenophon I.2) [Megaphern < Türk. **Beg-Aparın** "Abar beyi"].

Miišdaašba EF *Vištašpa*, Bab. *uštašpa*, Gk. *Hystaspes*; Dara'nın babası [Mi-iš-da-š-ba > Farsça **b-hešt šebe** "Sekiz (cennet) gecesinde (doğmuş)": Fars. *hešt* "sekiz," *šeb/šebe* "gece; karanlık," ve *b-* "için, ile, yanında, vasıtasıyla"; veya < Türkçe **Béş-taş-be**(g) "beş eyalet (taşra) beyi"]. Bkz: Akamen Aramcası Lügatçesi, Bölüm 21.

Ochus (Ohus) Artaxerxes'in oğlu Dara II'nin (hük. M.Ö. 423-404) diğer ismi veya lakabı (EncyAm); keza, Artaxerxes III'ün (hük. M.Ö. 359-338) asıl adı (FryHP 318, Appendix I) [< Türkçe **Oğuz**].

Oebares Kuraş'ın oğlu rolüne girerek tahta oturan baş-rahip Gaumata'yı öldüren altı asil arasından Dara'nın kral seçilmesinde parmağı olan onun keskin zekâli seysisinin adı (Herod III.85) [< Türkçe **Aypars**].

omotim(oi) Persleri 'gözde asilleri' (LiScGEL 489) [(1) ifadenin bizzat Pers kralı tarafından kullanıldığını farzederek, < Türkçe *umu-t-im* "desteklerim, unutlarım": Türkçe *umu*, *umuğ* "ümit, destek," -*t*, E-O Türkçe çoğul eki; veya (2) < Türkçe *umut-im* "unutlar, ümitler": -*im*, Sâmî çoğul eki].

Orontas Genç Keyhusrev'in ordusunda hanedan soyundan gelen bir Pers asili (Ksenophon I.6) [*Orontas*: < Türkçe **Orundi** veya **Urundi** "çapalad; gayretli (kişi)": *orun-* "çabalamak" (LeVAŞN II, 241), veya *urun-* "sarınmak, örtünmek; [kuşanmak]" (DLT). Kelimeyi bütünüyle okursak: *Orontas* < Türk. **Orun-taş** "tahtın kayası, dayanağı": Türk. *orun* "taht"].

Otanis bir Pers asili, Xerxes'in karısı Amestris'in babası (Herod III.68; VII.61) [< Türkçe **Ot-in-eş** "ateşin dostu; ateş-gibi"].

Oxyathr(os) Dara III'ün kardeşi (Strabon XII.3.10) [Okz-ya-thr: (1) < Türkçe **Oguz-iyé?-çur** "Oğuz-tanrı?-prens"; veya (2) < Türkçe-Farsça **Oguz-ya-çur** "Oğuz veya prince": Farsça *ya* "ya, veya"].

Paretaken(i) Med boyu [< Türkçe **Buritekin** "kurt-tekin; kurt prens"]. Bkz: 15. Hal.

Pasargadae Akamenlerin boyu, Pers boylarının en asili (Herod I.125) [Pasargada < Türk. **Bezer Gada** "süsler (onları) Tanrı": Türkçe *gada* (Fars. *huda*) "tanrı"].

pasti Büyük Kuraş'ın Pers ordusunda piyadelere verilen ad (FryHP 134) [< Türkçe **bastı** "yere bastı; yürüten kişi; piyade." Bunun gibi Türkçe -*tl/-dt* ekiyle oluşmuş, *Tapdu* "(Allah) taptı" (DLT), *Toku* "doğdu" (Herod IX.110; UYG), *Kün Togdı* "güneş doğdu" (AratKB) gibi şahıs adları; ve *umdu* "istek, dilek," *sundu* "makas," *kıftı* "yün makası" (DLT), ve modern Türkçede *imam bayıldı* gibi isimler örnek olarak verilebilir. *Bizzat bastı* kelimesi 2500 yıl sonra bugün sofralarımızı süsleyen, *bastı*, *kül-bastı* gibi yemek adlarında bile kullanılmaktadır].

Pategyas Genç Kuraş'ın yakın dostu (Ksenophon I.8) [< Türkçe **Bitik-yas** "biten yas"].

patyahş Akamen ünvanı, 'kralın gözü, kulağı' olan bir yardımcısı (FryHP 127); Partlarda ve Sasanilerde *bitaxš* (FryHP 238) [**patyahş** (ve *bitaxš*) > *bitihşi* < Türkçe **bitikçi** "yazıcı, kâtip" (ÇaIL 159/3): *biti-k* "kitap; mektup; yazı" (FrOA; DLT). kelime, *bitigüci* (UYG) olarak da mevcuttur].

Perses Perslere adını veren mitolojik kahraman, Perseus'un oğlu [< Türk. **Pars-eş**].

Pers.eus Perses'in babası [< Türk. **Pars**].

Pharandates bir Pers adı (Herod IX.76) [< Türkçe-Farsça **Apar-in-dat** "Abar'ın hediyesi": Farsça *dad* "hediyeye"].

Pharnakes Artabazus'un babası (Herod VIII. 126) [< Türkçe **Abar-ın oku**].

Pharnaspes Otanes'in babası (Herod III.68) [< Pam-spe < Türkçe-Farsça **Apar-in-şebe** "Abar'ın gözü": Farsça *şebe* "gece, karanlık; kara boncuk (göz)"].

Phraortes RAE *Šá-at-tar-ri-da*, Bab. *Haša-at-ri-it-ti*, EF *Hyathrita* (FryHP 95; PapRAE 5.10.6, DB 24); Med kralı (y. M.Ö. 673-653) [Phra-orte: < Türkçe **Buri-arti** "tam kurt." Böylece, onun Elâmca *Šá-at-tar-ri-da* ünvanı ile tam adı: **Buri-arti**,

Şah-Ta(n)ri-da "tam kurt, şah, Tanrıdan (yaratılmış)"].

Phratagune Büyük Dara'nın karısı (Herod VII.224) [< Türkçe-Farsça **Avratgune** "avrat gibi, hanım gibi": Türkçe *Avrat*, *Uragut* "hanım, kadın, eş" (DLT; REDH), ve Farsça *güne* "çeşit, tarz"].

Pir-ti-ya Gk. *Smerdis* veya *Tanaoxares*'in Elâmca adı, EF *Bardiya*, Bab. *Bar-zi-ia* (PapRAE 6.2, DB 40), Kuraş'ın oğlu [(1) *Pirti-ya* < Türkçe **Birti-İye** "Tanrı verdi": Türkçe *bir-/bér-* "vermek"; (2) < Türkçe **Birti-ya** "işte! (Tanrı) verdi"; veya (3) *Mert-ya* < Türkçe-Farsça **mert-İye** "insan-tanrı; mert tanrı"].

Pir-ru-mar-ti-iš EF *Fravartiš*, Bab. *Paarūmartiš*, bir Med asilzâdesi (PapRAE 5.10.1, DB 31) [Pirru-marti-iš > Pir-marti-ši < Türkçe-Farsça **Bir-mert-isi** "bir insan-tanrı"].

Saka(e) Persler'in İskitlere verdiği ad (Herod VII.64) [< Ar. *sakka*, Türk.-Fars. *saka* "su taşıyan," ve Ar. *sâki* "kadeh sunan kişi"]. Persler (Akamenler) muhakkak ki İskitlere itimat edilir insanlar olarak herketen çok değer verdiler ve onları sâkîlik mevkiine getirdiler. Nizâmülmülk, sâki müessesesine büyük önem verir: "Sadecce, komutanları, sâkileri, v.b. gibi, hükümdarın özel idareci yakınları tahtın yanında ve etrafında dururlar" (NizBG 30.1).

sâl (Farsça) yıl [< Oğurca/Pelasga (LR-diyalekti) **yıl** "sene" (> Çuv. *s'ol's'illcil* "yıl; yaş") < Ana Oğurca **dal* < Ana Türkçe **daş* > Türkçe (ŞZ-diyalekti) *yaş*].

Şi-iš-pi-iš (PapRAE 3.8.2), Gk. *Teispes*'in Elâmcası, Anşan kralı (hük. M.Ö. 675-640), Ahaemenes'in oğlu. Teispes, yaklaşık M.Ö. 670 yılında Med kralı Phraortes'e tâbi oldu. Medlerin 653'te Asurlulara ve sonra İskitlere yenilmesinden sonra serbest kaldı (GhirIR 119-120) [Şi-iš-pi-iš < si-si-piş < Türkçe **İsi-si-bés** "tanrısı beş." Gk. Teispes kelimesi de aynı etimolojiye sahiptir: < (i)ti-si-pes < Türkçe **İdi-si-bés** "tanrısı beş"].

Smerd(is) RAE *Pir-ti-ya*, EF *Bardiya*, Bab. *Bar-zi-ia* (PapRAE 6.2, DB 40), Kuraş'ın, kardeşi Kambyses tarafından öldürülen oğlu (Herod III), diğer adı

- Tanaoxares* [(1) Smerdi(s): < S-berdi < Türkçe *İsi-bérdi* "Tanrı-verdi"; veyahut (2) Smerd(is): < Türkçe-Farsça *İsi-merd* "tanrı-insan." İki anlamı da Elâmcasına uyar]. Bkz: *Pir-ti-ya*.
- Smerdomenes* Pers generali, Otanes'in oğlu (Herod VII.82) [Smerdomen(es) > smerd-o-men < Türkçe *İsi-mert, o men!* "tanrı-insan, (işte) o ben"].
- spaka* (Medce) dişi köpek (Herod I.110) [< 's'-pako < 's'-kopa? < Türk. *ışi-köpe(k)* "dişi köpek"]. Bkz: 12. Hal.
- Sthenel.us* Perses'in kardeşi [> sten-el < Türkçe *İsi-den el* "Tanrıdan (bir) arkadaşı; Tanrıdan (bir) hükümdar": Türkçe *ellil* "arkadaş" (DLT I, 49), "hükümdar, prenslere verilen ünvan" (UYG)].
- Susarmes* Ktesias'ın listesinde Med kralı olarak geçen bir Med reisi [< Türkçe *Susarmış*, "veya < *Susamış*": *sus-* "susmak, sessiz kalmak," ve *susa-* "susamak"].
- Şâ-at-tar-ri-da* Bkz: Bölüm 21, Lügatçe.
- ş(i)* [Medce bir kelime olup, Elâmca *şiltari* veya Türkçe *isilto(n)ı* "tanrı" kelimelerinin karşılığı]. Bkz: 13. Hal.
- şid* (Farsça) ışık (REDH) [çok muhtemelen, < Ana Türkçe **yaşudu* (Mod. Türkçe *ışıdı*) "parladı, parlayan (şey), ışık": Türkçe *yaşu-* "parlamak, ışımak" (UYG); böylece, *yaşudu* > *yaşud* > *ışid* > Farsça *şid*].
- Tanaoxar(es)* (Tanaoksares) Kuraş'ın küçük oğlu (GleaXC 314), Bardiya'nın diğer adı veya ünvanı (Gk. Smerdis), Kambyses'in kardeşi [Tanao-kzar: < Türkçe *Ton-ı-Hızır* "özül Hızır." Bu anlamıyla adın veya ünvanın, ana tarafından büyük dedesi olan Kyaxares veya *Key-Hızır* "büyük Hızır" adından mülhem olduğu görülüyor].
- Teaspes* Pharandates'in babası (Herod IX.76) [Eski Yunan diyalektlerinde *a* ve *H* (Eta, uzun *i*) birbirlerinin yerine ikame edilebilir olduğundan (LiScGEL 1), kelime Teişpes olarak ta yazılabilir, ki hemen aşağıda incelenmiştir].
- Teispes* (Elâmcası *Si-iş-pi-iş*) Ahaemen-
- es'in oğlu [< (i)ti-si-pes < Türkçe *İdi-si-bés* "tanrısı beş"].
- Tigranes* bir Pers komutanı (Herod IX.96) [muhtemelen, Tigran: (1) < Türk. *Tegiren* "cezbeden (kişi)": *tegir-* "yaklaştırmak, çevirmek" (DLT; LevAŞN II, 243); veya (2) < Türk.-Fars. *Tugran/Turan* "Tur'lar, Türkler": Fars. *-an*, çoğul eki].
- Tissaphern(es)* Artaxerxes II'nin bir generali (Ksenophon I.7) [< Türkçe *Tiz-Apar-ın* "Avar'ın kalesi": Türkçe *tiz* "yüksek yer, kale" (DLT III, 123)].
- Tritantachme(s)* Artabanus'un oğlu, altı Pers generalinden biri, Büyük Kuraş zamanında Asur valisi (Herod I.192; VII.82). Benzer bir isim, Bisütun yazıtlarında RAE *Şi-iş-şa-an-takma*, Bab. *Şi-it-ra-antachma*, ve EF *Çi-çan taxma* (PapRAE 3.10.2; 5.6, DB 33) şeklinde bulunmuştur, ki bunu Bölüm 21'de incelemiş ve bu Yunanca yazılışı ile karşılaştırmıştık [< Türkçe *Tarı-tan toğ-ma* "Tanrıdan doğma"].
- tüfenk* Türkçe *tüfek* [her ne kadar bu ifade lügatlerde Farsça bir kelime olarak gösteriliyorsa da, aslında Türkçe bir sentaksa sahiptir: Türkçe-Farsça *tu-fenk* veya *tu!* (ve) *fenk!* "tuka ve at": O. Türkçe *tu-* "tikamak, kapamak" (DLT), Sum. *tu/du* "kapamak, tikamak," ve Hintçe-Farsça *fenk*, *phenk* "atmak" (AzizURDU 251). Kelimenin Türkler tarafından yapıldığı Kaşgari'den anlıyoruz. Ona göre, Çigilce bir kelime olan *tüwek* "patlangıç; serçe kuşlarını vurmak üzere içerisine yuvarlak tane konulup, üfürülerek atılmak için kullanılan boru" anlamını taşır (DLT I, 388, 508)].
- tykta* Pers kralının doğum gününü kutlamak için verilen 'ziyafet' (Herod IX.110), ki anlamı tercüme hatası olarak 'mükemmel?' diye verilmiştir [> *tukta* < Türkçe *tok-ti, tog-dı* "(kral) doğdu"]. Bkz: 4. Hal.
- Xerxes* Büyük Dara'nın oğlu [kök *Xerx*, veya *kserks* (RAE *İk-şe-ir-şa* veya *Kzeir-şa*, EF *Xşayarşa*, Bab. *Xi-şi-aar-şaa*): < Türkçe-Farsça *Hızır-Şah*].

BÖLÜM 23

PONTUS, KAPPADOKYA,
VE KOMMAGENE KRALLIKLARI

Bölüm 14'te gördüğümüz gibi, eski çağlarda Kappadokya ve halkı *Hett/Heta* ve *Hatti* adlarıyla tanınıyordu. Yine Bölüm 14 ve 15'te işaret ettiğimiz gibi, Hattilere akraba olan Hurri-Mitanni halkı da Orta ve Doğu Anadolu'nun eski tarihinde büyük roller oynamışlar, hatta Hitit İmparatorluğu'nun hakiki sahipleri olmuşlardır. Meselâ, Hitit kralı Tudhaliyas (M.Ö. 1460-1440) aslen bir Hurri idi. Hurriler daha 3. Ur Çağı'ndan başlayarak çoğalmışlar, Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Anadolu'ya yayılmışlardır. Hurri-Mitanni devleti yaklaşık M.Ö. 1200 yıllarında çökerken Hitit devleti de sona eriyor, onun yerini Orta Anadolu'da Frigler (Muşkiler), ve Doğu Anadolu'da M.Ö. 900 ve 600 yılları arasında Urartular alıyordu.

Hitit İmparatorluğu zamanında, Doğu Kilikya'yı içine alan küçük fakat önemli Kizzuvatna krallığına ait olan ve sonradan Roma devri Kataonia'sının bir parçası olan Anti-Toros (Kummanni) bölgesi, geleceğin Büyük Kappadokya'sının on vilâyetinden biri olacaktı. Hittit-Hurri Havatanrısı Teşup ve karısı Tanrıça Hepat kültü bilhassa bu Kummanni bölgesinde ve Hurrilerin çoğunlukta olduğu Kuzey Suriye ovalarında, ve Samuha (Milid?-Malatya) sahasında yaygındı. Kummanni'de daha sonra Savaştanrıçası Ma/Enyo/Bellona hâkim oldu, ki Hitit kralları bu şehirde düzenlenen dinî şenliklere iştirak ederlerdi. Kizzuvatna, sonradan Hitit kraliçesi olan Kummanni prensesi Puduhepa ile de meşhurdur. Hiyeroglif Hitit yazısının ilk örnekleri bu krallıkta bulunmuştu (Bölüm 14). Bu yazı ile yazılmış âbidelerin çoğu Kızılıрмаğın doğusunda, Kayseri (Mazaka) civarında ve Kilikya'nın kuzey kısımlarında bulunmuş olup tarihleri M.Ö. 1475-1200 yıllarına aittir.¹ Keza, Hitit kralı Hattusilis III (M.Ö. 1275-1250) tarafından, bir demir bıçak gönderilmesine ilişkin komşu krala yazdığı bir mektuptan anlaşıldığını göre, M.Ö. 13. yüzyılda Kizzuvatna ilk demir izâbeciliğinin ender merkezlerinden biri idi. Gurney'e göre, daha önce de (M.Ö. 15. yüzyılda), Hitit ve Hurri-Mitanni kralları demiri tanyıyorlardı (GhirIR 86).

M.Ö. 12. yüzyılda, Tuvana (klasik Tyana), Tabal, Milid (Melitene-Malatya), Karkamış, Sam'al, Kummukhi (Kommagene) gibi bağımsız Neo-Hittit krallıkları doğdu. Kummanni, klasik çağda, Büyük Kappadokya'nın

¹ GurHIT I.2, I.3, II.4, II.5, VI-B, VII.2, VII.3; Larousse.

hâlâ önemli bir dinî merkezi olan Komana adını aldı. Yine, Büyük Kapadokya'nın önemli bir merkezi olan Milid, Melitene (Malatya) adıyla anılırken, M.Ö. 1110 yıllarında bölgeye giren Asurî kralı Tiglat-Pleser I Milid kralını 'Büyük Hatti' olarak tanıyordu. Milid ve Kummanni dahil bölgenin diğer krallıkları Asurîlere tâbiliği kabul etmişlerdi.²

Urartu Krallığı, Asurîler karşısında güçlenince, Prof. Gurney'in ifadesine göre, "Kuzey Suriye (Neo-) Hitit devletleri, Urartu ile ırk ve kültür bağları olduğunu sezdiklerinden dolayı, sırasıyla Milid (Malatya), Sam'al, Arpad, Karkamış, Kummuhi (Kommagene) Urartu kralları Argistis I ve Sarduris II'ye tâbi oldular." Milid'de o zaman Kral Hilaruvanda ve Kommagene'de Kuştaşpi hüküm sürüyordu (ErEAUR 80-81). Tiglat-Pleser III, 742 yılında bölgeye girip yardıma gelen Urartu kralı Sarduris'in ordusunu yenince, Neo-Hitit devletleri tekrar Asurîlere tâbi oldular. Sonra, Şalmaneser V ve Sargon II zamanında, Kummuhi ile birleşmiş olan Milid bir Asur eyaleti oldu. Bölgeye seyahat eden eski Yunanlılar için buraları sadece birer Asurî vilâyeti idi; Hatti adı artık unutulmuştu (GurHIT I.4).

Hakikaten, artık Yunan yazarları Hatti yerine Aramiler (Arimoi) ve Syrialılar (Syroi) ifadelerini kullanıyorlardı.³ Yunanlıların 'Suriyeliler' (Syrian'lar) ifadesini Asurî kelimesinden çıkardıkları tezi doğru değildir; zira, Herodot katı surette her iki terimi birbirinden ayırır. Bölüm 15'te 'Suriyeliler' (Syriiler) kelimesinin *Serri/Seri* ifadesinden neş'et edebileceğini söylemiştik. Prof. Goodspeed, M.Ö. 9. yüzyılda Habur ımağı üzerinde yaşamış *Suru* adında bir Aramî halkından da söz eder (GooBA.163), ki bunun da Seri ifadesinin bir başka okunuşu olması çok muhtemeldir.

Asurî başkenti Nineve'nin 612'de düşmesinden ve 585 Lydia savaşından sonra, Medler Kızılırmak doğusunda, Kummanni (Komana), Milid (Melitene), ve Kummuhi (Kommagene) dahil bütün Kapadokya'ya hâkim oldular. Daha sonra, Büyük Kuraş (Keyhüsrev) Med İmparatorluğuna sahip çıkınca, bütün bölge Akamenlerin idaresine geçti. Bölüm 19'da Aramîleri incelerken işaret ettiğimiz gibi, Herodot, esas Kapadokya ile Pontus bölgesini tek bir ünite olarak (Kızılırmak doğusu diye) tarif ederken buranın halkına 'Suriyeliler' (Syrian'lar-Syriiler) adını vermiştir. Strabon'a göre, "Kapadokya Persler tarafından iki satraplığa ayrılmış bulunuyordu... Makedonyalılar... ülkeyi satraplıktan krallığa çevirmişlerdir. Bu krallıklardan birini 'Büyük Kapadokya' diğerini de 'Pontus' (başkaları "Kapadokya Pontika") olarak adlandırmışlardır" (Strabon XII.1.4).

Bölgenin genel tarihi hakkındaki bu girişten sonra, her krallığın siyasi tarihini, bilhassa Büyük İskender'den sonraki durumunu kısaca inceleyelim.

PONTUS KRALLIĞI

Pontus veya Kappadokya Pontika adıyla anılan bu Karadeniz sahil şeridi içinde önemli şehirler bulunuyordu: sahilde Amisos⁴ (Samsun), Kotyora (Ordu), Kerasus (Giresun), ve Trapezus (Trabzon), ve içerlerde Amaseia (Amasya), Komana, ve Zela (Zile). Pers (Akamen) İmparatorluğu zamanında burası valiler ve bazen de müstakil krallar tarafından idare ediliyordu. Bu krallardan biri Ariobarzanes I (y. M.Ö. 405) idi. Oğlu Mithridates, Genç Kuraş'ın isyanına katılmıştı. Hem Pontus ve hem de Frigya valisi olan Ariobarzanes II (M.Ö. 362-337), 362 yılında Artaxerxes II'ye vergi vermeyi reddetti. Yerine geçen diğer bir Mithridates, kendi arzusu ile Büyük İskender'e tâbi oldu, fakat M.Ö. 322'de İskender'in ölümü üzerine, bölgeye Makedonya kralı Antigonus I (hük. 306-301) hâkim oldu. Ondan sonra, Mithridates I *Ktistes* "kurucu" (M.Ö. 302-266) kral oldu ve fetihlerle hudutlarını genişletti. Yerine oğlu Ariobarzanes III (266-240), sonra, Antiokhus Hieraks'ın kız kardeşi ile evlenerek kısa bir süre Büyük Kapadokya'ya da hâkim olan Mithridates II (y. 250-220), sonra sırasıyla Mithridates III (220-184), Pharnakes I (y. 184-170), ve kardeşi Mithridates IV (170-150) kral oldu. Pharnakes I'in oğlu Mithridates V (hük. M.Ö. ??-120), Romalılara Kartaca'ya karşı yaptıkları savaşta (M.Ö. 149-146) yardım ettiği için Frigya'ya sahip oldu, fakat öldürülünce Frigya tekrar Romalılara kaldı. Büyük Mithridates Eupator (VI) (hük. M.Ö. 120-63), İskitlerin yardımı ile Kırım'ı Yunanlılardan aldı, ve sonra Galatia, Paphlagonia, ve Bithynia'yı işgal etti (103-88). Romalılara yenilgisi üzerine kısa bir gerilemeden sonra tekrar taarruza geçerek bütün Batı Anadolu'yu fethetti (y. 88). Romalılardan nefret eden çoğu Yunan şehirleri kapılarını ona açtılar. O da bir kanunla bütün borçları affetti ve kölelerin serbest bırakılmasını sağladı. Romalılar öldürüldü; ve Efes ve Bergama gibi büyük şehirlerde Yunanlılar mâbetlere iltica eden Romalıları bile katlettiler. Mithridates Bergama'yı payitaht yaparak kendini bütün (Küçük) Asya'nın kralı ilân etti. Sonra, Yunanistan üzerine yürüdü, fakat Sulla'da Romalılara yenildi. On iki yıl sonra

⁴ Strabon'un Theopompos'tan naklettiğine göre, Amisos ilk defa Miletoslular tarafından kurulmuş, sonra bir Kapadokya prensinin başkanlığında iskân edilmiş, üçüncü defa olarak M.Ö. 5. yüzyılda Atheinokles kumandasındaki Atinalılar tarafından iskân edilmiş, ve adı Peiraia olarak değiştirilmiştir. Şehir, M.Ö. 370 sıralarında Perslerin eline geçmiş ve eski adını tekrar almıştır. İskender'in işgalini takiben, M.Ö. 3. yüzyılda Pontus krallığına dahil olmuştur. Mithridates Eupator Sinop'un yanı sıra burayı da bir kraliyet şehri yapmış, tapınaklarla süslemiş ve kent genişletmiştir. Amisos güzel topraklarının yanı sıra Amazonların ülkesi olan Themiskya'ya da sahiptir (Strabon XII.3.14; Larousse).

² GurHIT I.4; Larousse.

³ "Yunanlılar, Kapadokyalıları 'Suriyeliler' (Syrian'lar-Syriiler) adı ile tanırlardı" (Herod. I.72); "Fakat bazıları şimdi Aramî (Arimoi) denen Arimleri Syrialı olarak kabul ederler" (Strabon XIII.4.6).

Yunanistan'da tekrar Lucullus'a yenildi. Lucullus'a ikinci bir defa yenilen Mithridates krallığını kaybetmesine rağmen, Lucullus düşmanları tarafından Roma'da azledilip geri çağrılınca, tekrar krallığını kazanmayı başardı.⁵ Sonra, 65-62 yıllarında, Pompey, Mithridates'i ve Ermenistan kralı Tigranes'i ve Suriye kralı Antiokhus'u yendi. Mithridates İskitya'ya kaçtı. Orada bir ordu ve donanma kurarak Avrupa'yı fethetmeye hazırlandı; fakat oğlu Pharnakes II (hük. M.Ö. 63-48) ona ihanet edip orduyu elde ederek tahtı ele geçirdi. Ve, Doğu Pontus Pharnakes'in himayesi altına girdi. M.Ö. 48 yılında, Julius Sezar, Mısır'ı fethedip Kleopatra'yı tahta geçirince, Suriye üzerinden Anadolu'ya yürüdü ve Pharnakes'i Zela'da mağlup etti. İşte burada Sezar meşhur *'veni, vidi, vici'* ("geldim, gördüm, zaptettim") sözlerini söylemişti. Strabon'a göre, Pharnakes'in Arsak(es) adında bir oğlu kendini kral ilân ederek Samsun'un güneyindeki iç kısımlarda bulunan Sagyilion (Sagylium) adındaki bir kaleye sığınmıştı. Sonunda, Pompey'in emriyle her yerde depolar boşaltılıp taşlarla doldurulduğu için, Pharnakes, yiyecek ve suyu kalmayınca Romalılara teslim oldu, ve hemen orada katledildi.⁶

Pontus krallarının ilk sikkelerinin arka tarafında İskender'in Zeüs'ü, ve yüzünde Pers (Akamen) krallığının sembolü olan ay-yıldız bulunuyordu. Pers kralları soyundan geldiklerini iddia eden Pontus krallarının, ilk payitahtları olan Amasya (Amaseia) şehrindeki kayalara oyulmuş mezarları bugün hâlâ şehri süslemektedirler. Büyük Mithridates, kendisinin doğduğu Sinop'u yeni payitaht yaparak orayı ve Samsun'u muhteşem yapıtlarla bezemiş, ve sarayına şair ve filozofları davet etmiştir (MullH, Appendix: 1).

BÜYÜK KAPPADOKYA KRALLIĞI

Pontus krallığının hemen güneyinde, Kızılırmak'tan Fırat nehrine uzanan bu bölgede, Melitene (Milid-Malatya), Mazaka (Kaesarea-Kayseri), Kataonia Komana'sı (Kummanni-Kizzuvatna) ve Tyana (Bor) gibi önemli merkezler bulunuyordu. Prof. Muller'e göre, "M.Ö. 2000 yıllarında Asurî tüccarlarının bir koloni kurduğu Kappadokya'da, Hititler, Frigler gelip geçtiler, Medler ve Persler kaleler kurdular, ve bazı Yunan kolonileri buralarda yerleştiler. Strabon, bölgede yanyana yaşayan, dilleri, adetleri ve ırkları farklı insanlardan bahseder. Komana şehri böyle bir topluluğu içeriyordu. Daha önce bir Hitit (Kummanni) krallığının payitahtı olan bu şehir, Tanrıça Ma'nın bir tezahürü olan Enyo veya Anaitis'e ait mâbed ile meşhurdu"

⁵ Bu sırada, diğer bir Büyük Mithridates (II) (123?-86), Fırat'tan Hindistan'a kadar uzanan Part İmparatorluğu'nun başında idi. Part kralı Orodes II (M.Ö. 55-37) zamanında bir Part ordusu, 53 yılında Karrahae (Harran) yakınında Krassus kumandasındaki Roma ordusunu perişan etmiş ve Antakya ve Kudüs'e kadar ilerlemişti (Larousse). Strabon bütün (Küçük) Asya'nın Partların nüfuzu altına girdiğini yazıyor (XIV 2.24).

⁶ MullH, Appendix: 1; Larousse; EncyAm; Strabon XII.3.38.

(MullH, Appendix: 11). Şehrin bağlı olduğu Kataonia vilâyeti, eski Kizzuvatna krallığının bir parçası idi. Bu vilâyetin esas kısmını bugünkü Elbistan ovası oluşturuyordu. Toros ve Anti-Toros dağlarıyla çevrili, vasatı 1000 m. yüksekliğe sahip ovanın içinden doğudan batıya akan Pyramos ırmağı (eski Levkosyros, modern Ceyhan) Torosları delip güneye doğru derin ve dar vadilerden geçerek Akdeniz'e ulaşır. Muhkem kalesi ile bir dağ şehri olan Komana, Anti-Toroslar içinde, Saros (Seyhan) ırmağının batı kenarında kurulmuştur. Bugün, Seyhan ırmağının en yukarı kolunun adı da Sarız'dır ve üzerinde de küçük Sarız kasabası (yüks. 1500 m.) bulunur.

Hellenistik çağda Kappadokya, asillerin yönettiği feodal bir krallık halini aldı. Kral Ariarathes I (öl. M.Ö. 321) İskender zamanında bağımsızlığını ilân etti. Ariarathes II (306-257?) Makedonyalı Amyntas'ın yerine geçti ve onu Ermenistan kralının yardımıyla öldürdü. Ariarathes III (257-220) Antiokhos III'ün kızı Stratonike ile evlendi. Ariarathes IV (220-163), Romalılara karşı Antiokhos'un tarafını tuttu, sonunda haraç ödemek zorunda kaldı. Ariarathes V Philopator (163-130) Romalılarla anlaştı. Pergamon'da hüküm süren Attalid kralından kız alarak barışı sağladı; Helenizm'i destekledi. Ariarathes VI (112-100), Anadolu'ya hâkim olan Pontus kralı Büyük Mithridates'in kız kardeşi ile evlendi. Romalıların entrikaları sonucunda Ariarathes, kayın biraderi Mithridates tarafından öldürüldü. Yerine geçen Ariobarzanes I (hük. M.Ö. 95-63), ve sonra da oğlu Ariobarzanes II (hük. 63-51) Roma'ya tâbi oldu. Kral Ariobarzanes III (hük. 51-42) Romalılara yardımı reddedince Kassius tarafından öldürüldü. Ariarathes IX? (42-36) Sezar tarafından tahta geçirildi ise de Antonius tarafından tahttan indirildi ve öldürüldü. Arkhelaus (hük. M.Ö. 36-M.S. 14) Enyo rahibi Arkhelaos'un torunu idi, ve Augustus'un himayesinde 50 yıl hüküm sürdü. Şükran borcu olarak ta payitahtı Mazaka'nın adını değiştirdi, Kaesarea yaptı. Fakat sonradan Tiberius tarafından Roma'ya çağrılarak ihanetle suçlandı ve atıldığı zindanda M.S. 17 yılında öldü (MullH, Appendix: 11; Larousse).

KOMMAGENE KRALLIĞI

Payitahtı Samosata (Samsat) olan Kommagene krallığı (Kummukhi), Melitene (Malatya) vilâyetinin ötesinde, bugünkü Adıyaman, Maraş (Asurice Marqasi) ve Gaziantep şehirlerini içine alan sahada, Selekiler sülâlesine son veren sivil harplerin sonucunda, ve M.Ö. 1. yüzyılın başlarında Mithradates I *Kallinikus* ("kurucu"⁷) tarafından kuruldu. Nemrut dağı yakınında, kazılarla ortaya çıkarılan eski Arsameia şehrinde, bu kralın

⁷ Gk. *kalli* "güzel, iyi," ve *niki* (NİKHI) "zafer, fetih" (LiScGEL 465). Strabon'a göre (XII.3.41), benzer bir ünvan, *Ktistes* "kurucu," Pontus kralı Mithridates I (M.Ö. 302-266) için kullanılmıştır.

Herakles ile el sıkıştığını gösteren büyük bir röliyesi bulunmuştur (AkACT, Resim 109). Mithradates'in vasiyeti üzerine, oğlu Antiokhus I Epiphanes (y. 62-32) Nemrut dağı üzerinde büyük bir tümülüs ve mezar anıtı inşa etti. Anadolu'nun bu en muhteşem arkeolojik alanında, kralın Pers ve Makedon-yalı atalarının, ve Apollo, Fortuna-Tykhe (Kommagene'nin üretken tanrıçası), Ahuramazda-Zeüs, ve Herakles-Aragnes-Ares gibi tanrıça ve tanrıların dev heykelleri ortaya çıkarılmıştır. Kralın kendi heykeli de Zeüs'ün yakınında durmaktadır (AkACT, Resim 16a). Nymphaios ırmağı (Kâhta Çayı) üzerinde, Eski Kâhta (Adıyaman) yakınında, Arsameia şehrinde Prof. Dörner'in bulunduğu kaya yazıtında şöyle yazıyor: "Büyük Kral Antiokhus, Tanrı, Âdil, Romanophil ve Hellenophil Epiphanes, Kral Mithradates Kallinikus'un ve Antiokhus Epiphanes'in kızı Kraliçe Laodike'nin oğlu."⁸

Kommagene sülâlesi M.S. 72 yılında Vespasian tarafından sona erdirildi, ve Kommagene Suriye'nin bir Roma eyaleti oldu.

DİL

Yukarıda, Herodot'un, Pontus ve Kappadokya bölgesinin halkına 'Suriyeliler' adını verdiğini belirtmiştik. Hatta o, Suriyeliler'in, daha batıda Bithynia'nın doğusundan geçen Parthenius ırmağına kadar olan sahalarda da yaşadıklarını söyler (Herod II.104). Bölüm 19'da işaret ettiğimiz gibi, Herodot ve Strabon bu mevzuya açıklık getirerek birbirlerini tamamlarlar:

"Kızılırmak, 'Suriye'yi Paflagonya'dan ayırır" (Herod I.6).

"Yunanlılar, Kappadokyalıları 'Suriyeliler' (Syrian'lar-Syriler) adı ile tanırlardı" (Herod I.72).

"Bunlara Leuko-Syrialılar "Beyaz Syrialılar" [Beyaz Aramiler] denmektedir. Tauros'un bu tarafındakilerle kıyaslanacak olursa, öbür tarafındakilerin tenleri daha esmerdir; halbuki bu taraftakiler öyle değildir, bu nedenle "Beyaz" ünvanını almışlardır" (Strabon XII.3.9).

"Fakat bazıları şimdi Aramî (Arimoi) denen Arimleri Syria'lı olarak kabul ederler" (Strabon XIII.4.6).

"Kappadokya'nın... sakinleri aynı dili konuşurlar" (Strabon XII.1.1).

Geçen bölümlerde Aram dilinin ve özel olarak Akamen Aramcasının bir Türk diyalekti olduğunu (Bölüm 19, 20), Karadeniz'in sahil bölgesinin Yunan şehirleri dışında kalan kesimlerinde yaşayan Kholh'lar (Karluklar), Mosyn(ler) (Beçen "Peçenek"), Mosynoek(ler) (Peçenek), ve Khald(ai) gibi kavimlerin de büyük bir ihtimalle Türkçe konuşan halklar olduğunu göstermiştik (Bölüm 8). Pontus ve Kappadokya sahasında yaşayan yerli

⁸ AkACT 347-348.

halklara Herodot ve Strabon zaten 'Syrialılar' veya 'Beyaz Syrialılar' yani Aramiler adını veriyorlardı. Bu halklar herhalde Perslerin resmî dilleri olan Aramca veya Elâmca'ya yakın bir dille konuşuyorlardı. Bir Türk diyalekti ile konuşan ve bölgenin kültürüne büyük katkı sağlamış olan Hurriler (Bölüm 15) de bu sahalarda dillerinin izlerini bırakmış olmalıydılar.

Strabon, Yunanlıların "barbar" sözcüğüne şu açıklamayı getiriyor: "Kamıca *barbar* sözcüğü ilk önce, sözleri zorlukla, kabaca ve boğuk sesle, ses benzerliği yaparak konuşan halk için söylenmiştir... Bu, özellikle Karyalılar için geçerlidir, çünkü diğer halklar, henüz Greklerle ne pek fazla ilişki kurmuş, hatta ne de Grek tarzında yaşamaya ve dilimizi öğrenme girişiminde bulunmuştur" (Strabon XIV.2.28). Tabii ki bu ifadeler, Pontus ve Büyük Kappadokya halkı dahil Anadolu'nun diğer halkları için de geçerliydi.

Pers-Akamen şemsiyesi altında, Pontus'un sahil şehirlerinde Kholh'lar, Mosynoek(ler) ve Kappadokyalılar gibi yerli halk nüfusunun artmış olması beklenir.⁹ İçerilerdeki, Amaseia, Zela ve Komana gibi şehirlerde ise Yunanlılar ve diğerleri azınlıkta kalmış olmalıydılar.¹⁰ Strabon da bu azınlıklar arasında olmakla beraber, annesinin amcası Moaphernes'in, adından anlaşılacağı üzere yerli halktan biri olması çok muhtemeldir.

⁹ Trabzon'un Fatih Sultan Mehmet tarafından savaşız olarak Osmanlı imparatorluğuna dahil olmasından (1461) yaklaşık 180 yıl sonra şehrin büyük çoğunluğunun Türk olduğunu 1641'de şehri ziyaret eden Evliya Çelebi'nin şu sözlerinden anlıyoruz: "(Trabzon) *Ahalisi ahlâklı ve garip dostudurlar. Ama Çiço* [herhalde Rumlar] *ve Çagata ve Lazki* (Laz) *denilen reâya gayet inad olurlar. Bu taifelerin başka konuşma şekilleri vardır ki "Trabzon halkı" bile anlamazlar... Trabzon halkı hepsi ehli sünnettir, halim ve selim adamlardır*" (EVLÇEL 94-96). Çelebi bu Karadeniz bölgesinin geleneksel şivesinin ne kadar eski olduğunu, balıkçıardan işittiği şu şiirsel tekerlemelerle ispat etmektedir: "*Trabzon'dur yerimüz/ Ahça tutmaz elümüz/ Hapsi paluk olmasal Nice olurtu halumuz.*" Bütün bunlara rağmen, Prof. Muller, Trabzon'un 20. yüzyılın başlarında "çoğunlukla bir Yunan şehri" olduğunu söyler (Muller, Appendix: 10). Yukarıdaki *paluk* kelimesinde olduğu gibi, yöre halkı hâlâ bu *p*-diyalekti kullanır, ki bu onlara ataları olan Kholh'lardan (Karluklar) kalmış olmalıdır. Zira, sonradan Orta Asya'nın en önemli topluluğunu oluşturan Karluklar Kaşgarî zamanında da bu diyalekti kullanıyorlardı. Meselâ, *ana* kelimesine *apa* diyorlardı.

¹⁰ Evliya Çelebi'ye göre, Amasya'da (onyedinci asrın ortalarında) kırksekiz Müslüman (Türk) ve beş Hıristiyan (Rum ve/veya Ermeni) mahallesi mevcuttur (EVLÇEL III, 184). Yani, Amasya'nın ekalliyetleri yüzde on'un altındadır. Durum diğer bazı şehirlerde de aynıdır: Bursa'da 176 Müslüman, 7 Ermeni, 6 Musevî ve bir Çingene sokağı bulunuyordu (a.e. 76). Sinop'ta "1060 kat kat eski bina," ve "Hıristiyanların sayısı da 1100 kişi" olduğu (a.e. 76) gözönünde tutulursa, ekalliyetlerin yüzde 5 il'a 10 arasında kaldığı tahmin edilebilir. Erzurum'da yetmiş mahalle Müslüman (Türk, Kürt, Türkmen) ve yedi mahalle Ermeni; ... 800 kadar dükkân (a.e. 206, 209) olduğu veçhile Ermeni sayısı yaklaşık yine yüzde on'dur (a.e. 206, 209). Ankara'da, nüfus Erzurum'dan bir hayli fazladır, zira, Evliya "*Kale'de bağsız, bahçesiz 600 hane; şehirde yetmiş bağ ve bağçeli büyük sarayları, 6066 mamur evi; ... ikibin dükkânı vardır; Ermeni ve Yahudisi çoktur. Sade Yahudileri oniki mahalledir. Rum Kiptisi azdır*" der (a.e. 128, 129, 131).

Pontus dahil bütün Kappadokyalılar, normal Türkçe *b-* diyalekti yerine genelde *m-* (*Malama* "ana") ve *p-* diyalekti (*İsputakhsus*, *Kuştaşpi*) ile konuşuyorlardı. Akamen Aramcası ve Elâmcasında ve de Hurri dilinde (*Hapatu*, *Puduhepa*) bu *p-* diyalektinin hâkim olduğunu gördük.

Aşağıdaki Lügatçe'de, Pontus, Kappadokya ve civarı ile ilgili bazı kelimeler, şahıs ve şehir adları, ayrıca, birkaç eski Hitit şehir adı, Hurri ve Neo-Hititlerle ilgili bazı kelime ve şahıs adları, ve bölgede çağımıza kadar gelen fakat Türkçe olmadığı düşünülerek değiştirilen bazı köy isimleri incelenmiştir. Bölüm 14, 15, ve 19'da daha önce etimolojileri yapılan, Azitavadda (ztvd), Tarhund, Serri/Şeri, Tabal gibi birçok kelimeler de pekalâ bu bölüm içine dahil edilebilirler.

LÜGATÇE

Amaseia (Amasya) Pontus Krallığı'nın payitahtı [*< Ama-si-a < Türkçe Ama-isi-ya* "(Ana) Tanrıça Ülkesi": Türkçe-Sum. *ama* (*< Türkçe abalapa/ana*) "ana, anne," ve *isi* "sahip, sahibe, tanrı"]].

Amastris (Amasra) Dara III'ün kardeşi Oxyathros'un kızı ve Herakleia (Ereğli) hükümdarı Dionysios'un karısı Amestris'in inşa ettiği ve adını verdiği şehir [Amastri(s) veya Amestri(s): muhtemelen, (1) Ama-stri *< Türkçe-Farsça Ama-sitare* "ana-yıldız"; (2) Ama-s-tri *< Türkçe Ama-isi-tarı* "ana-sahibe-tanrıça"; (3) Ama-s-tri *< Türkçe Ama-eş-tarı* "ana-eş-tanrı": Farsça *sitare* "yıldız," Türkçe-Sum. *ama* (*< Türkçe abalapa/ana*) "ana"]].

Amisos (Samsun) [Amisos veya Amisso(s) *< Türkçe ama-issi* "ana (tanrıça) sahibi (şehir)": Türkçe *issi/issi* "tanrı, sahibi"]].

Ankya (Ankara) Pausanias'a göre, Mıdas'ın kurduğu eski bir Frig şehri [(1) *< Türkçe En-gür-ü* "en bol olan; en kuvvetlisi"; (2) *< Türkçe Ong-kır* "sâlim kır"]. Keza bkz: Bölüm 11.

Ariarathes Kappadokya krallarının adı [*< Türkçe Er-yarattı* "(Tanrı) kahraman yarattı"]].

Ariobarzan Pontus ve Kappadokya krallarının adı [*< Türk. Er-yaparsan* "eğer

er yaratarsan"]].

Hepatu Hurri Hava-tanrısı ve Hitit Fırtına-tanrısı Teşup'un karısı. Eski Kummanni'de tapılan bu tanrıça sonradan Tanrıça Ma adıyla tanındı [Hepatu *> Hepa-ti < Apa-iti* "ana tanrıça." **Apa-iti** ile Medlerin ve Perslerin tanrıçası **Ana-iti** (Bölüm 22) aynı şeydir. Bkz: Bölüm 14.

Hilaruvanda Urartu kralı Arğişti (M.Ö. 790-765) ve Sardur II (764-735) tarafından hücumu maruz kalan Milid (Malatya) kralı (ErEAUR 80-81) [Hilar-uvanda: (1) *< Türkçe Kullar-övündü* "vatandaşlar (yeni doğan prensleri için) övündüler"; veya, *hi = o* ilişkisi ile, (2) *< Türkçe O-lar-övündü* "onlar övündü"]].

İsbıdın Kayseri'nin Başpınar köyünün 1968 yılından önceki eski adı [*< Türkçe İssi-budun* "sahibi halk (millet)": *budun* "millet, halk"]].

İris (Yeşil-İrmak) Amazonlar ülkesinden geçip Karadenize dökülen ırmak [Ogurca (ve Pelasgca) *iri* (*< Ana Türkçe idi*) "Tanrı(ça) (ırmağı)"]].

İsbekcür Malatya, Darenden'in Yeşiltaş köyünün 1968 yılından önceki eski adı [*< Türkçe İssi-beg-çur* "sahibi Beg-Çur, sahibi bey-prens"]].

İsbile Kayseri, Talas'ın köyü Başakpınar'ın 1968 yılından önceki eski adı [*< Türkçe*

İsi-bile "Tanrı-bile; Tanrı bilsin"]].

İsmil Konya'nın Demirkent köyünün 1968 yılından önceki eski adı [*< Türkçe İssi-Mil* "sahibi (Kral) Mil": Ogurca (Pelasgca) *Mil < Miş* (Maş/Mys.us, Karya kralı Kar'ın kardeşi)]].

İspelâ Trabzon, Maçka'nın Ocaklı köyünün 1968 yılından önceki eski adı [*< Türkçe İsi-balık* "Tanrı şehri"]].

İsputakhsus Neo-Hitit devleti, Kizzuvatna'nın kralı [İs'-putahsus *< Türkçe İsi-budaksız* "hatasız tanrı"]. Keza bkz: Bölüm 14 (6. Hal).

İstama Trabzon, Maçka'nın Başar köyünün 1968 yılından önceki eski adı [*< Türkçe İsi-tamı* "Tanrı damı" veya "Tanrı evi"]. *Tomisa* kelimesi ile karşılaştırmız.

İstavri Gümüşhane'nin Uğurtaş köyünün 1968 yılından önceki eski adı [*< Türkçe İssi toğri* "sahibi doğru"]].

İstera Trabzon, Akçaabat'ın Demirkapı köyünün 1968 yılından önceki eski adı [*< Türkçe İssi-Tarı* "sahibi Tanrı"]].

İstireği Giresun, Şebn-Karahisar'ın Gürpınar köyünün 1968 yılından önceki eski adı [*< Türkçe İsi-tireği* "Tanrı direği, Tanrı desteği"]].

İstunda Orta Anadolu güneyinde bir Neo-Hitit şehri (GurHIT I.4) [*< Türkçe İsi töndü* "tanrı(ça) (geri) döndü"; veya *İsi tundi* "tanrı(ça) rahatladı": O. Türkçe *tun-* "dinlenmek, rahatlamak" (DLT III, 137)].

Kallinikus Kommagene kralı Mithradates'e verilen Yunanca? bir ünvan olup "muhteşem zafer" (LiScGEL 345) anlamına gelir [muhtemelen, *< Türkçe kılın-ık* "kılınmış; yaratılmış": *kılın-* "yapılmak, yaratılmak" (REDH; DLT; ErOA, Kt.D1)].

Kappadokya [Bölüm 21'de incelediğimiz gibi, Akamen Elâmcası *Ka-ut-ba-du-ka* adından türemiştir: Kappadokya *< Kt-batuk-ya*, *Het-batuk-ya* "Hatti halkının battığı ülke; Kappadokya": *Kaut/Hat/Het* "Hatti, Hitit," ve Türkçe *bat-ık* "batmış, yokolmuş." Her ne kadar, adını Galatya sınırındaki Kappadoks ırmagından aldığı yorumumuzu değiştirmez, zira bu ırmak adı da hemen hemen aynı etimolojiye sa-

hiptir: Kappadoks *> Kappadok-s < Türkçe Kt-patuk-su* "Hattilerin battığı ırmak"]].

Komana Büyük Kappadokya'da bir şehir, Hitit ve Asuri kaynaklarında Kummanni veya Qumani (GooBA.144) [*< Komana* "Koman/Kuman ülkesi." Strabon'un kelimeyi Yunanca *komê* "saç" ile birleştirmesi (XII.2.2) pek tatmin edici değildir. Hikâyede geçen 'yas karaci' Komana'ya İphigenia tarafından Tauri İskityası'ndan (bkz: Herod IV.103) getirildiğine göre kelime İskitçe yani Türkçe bir anlam aramak daha mantıklı olur. Yunanlı Ksenophon da, Pers kralının ordusunda bulunan Komanya'lılardan bahseder (VI-I.8)].

Kuştaşpi Urartu kralı Sardur II'ye yenilen ve ona tâbi olan Kommagene kralı (ErEAUR 81) [Kuş-taş-pi *< O. Türkçe Kuz-taş-bé(g)* "kuzey eyalet beyi"]].

Lihzina Anadolu'da bir Hitit/Hatti şehri, "Kaybolan Tanrı Telipinu veya (babası) Fırtına-tanrısı'nın saklandığı yer," veya "Fırtına-tanrısı'nın kült merkezi" (Güterbock, KraMAW 144, 147) [Lih-zina *< Türkçe (Al)lah?-sın-ı* "tanrıların mezan"]].

Lykus Amasya'dan gelen İris (Yeşil-İrmak) ile birleşerek Karadeniz'e dökülen Kelkit (Strabon XII.3.15); ve Heracleia (Ereğli) yakınından geçen Güllünc ırmağı (Ksenophon VI.2) [Lyk(us): (1) *< Türkçe Uluk/Ulug* "ulu, büyük"; veya, (2) *< Türkçe Ilık* "az sıcak"]].

Ma Yunanlıların Enyo dedikleri Savaş-tanrıçası'na Kappadokyalıların verdiği ad (Strabon XII.2.3). Enyo, daima Ares ve Afrodite ile beraber zikredilir. Romalılar onu Mars'ın karısı Bellona diye tanrlar (RoWiML 118, 177) [*< Türkçe-Sum. Ama* "ana." Enyo adı da Türkçe Ana (Etrüskçe *Annal/Ani*) olabilir, ve Yunanlılara Etrüsklerden geçmiş olması mümkündür. Hatta Bellona kelimesi de Türkçe-Sumerce izah edilebilir: Bellona *> Bel-ona < Bel-ana* "baş-ana; züriyet anası; üretken ana," ki Bölüm 17'de izah ettiğimiz gibi, *Ball/Bel, Baal < Ogurca (Pelasgca) *bal < Türkçe baş* "baş, reis, hükümdar," veya *< Türkçe bel* "züriyet, soy, nesil, (doğurtan) sperma" (TiYED; REDH; KT)].

Marassantiya Kızılırmak nehrinin Hititçe adı [**Bar-isi-n-ti-ya** < Türkçe **Bar-isi-n-idi-ye** "var (git) Rabbin (Efendin) Tanrıya"]].

Mazaka Kaesarea (Kayseri) şehrinin eski adı [muhtemelen, (1) < Meşek-a "Meşek (Muşki) ülkesi"; veya, (2) Ma-zak-a: < Türkçe *Ama-ızuk-a* veya *Ama-ıduk-a* "kutsal ana ülkesi": Meşek, Yafes'in oğlu olup Frigler ve Kappadokyalıların atası sayılmıştır (Mull.H, Appendix: 11)].

Mistohasso Sivas, Kangal'ın Güneşli köyünün 1968 yılından önceki eski adı [Mys-tağ-assa < Türkçe *Mys/Meşek tağ ıssı* "Mys/Meşek dağı sahibi (koruyucusu; şehri)"]].

Mithridates (veya Mithradates, Aramca yazılışı *Mtrdt*) Pontus krallarının ve Kommagene kralının adı [*Mitri-dat* veya *Mitradat* "Mitra verdi; Mitra'dan doğmuş": Farsça *-dad* "-verdi; -dan doğmuş, -dan yaratılmış"]. Keza bkz: Bölüm 20 Lügatçe'sinde *Mtrdt*.

Moaphernes Strabon'un annesinin amcası (XII.3.33) [**Mo-Aparın** < Türkçe **Muğ-Aparın** "Abar'ın muğ'ı (rahibi, kâhini)"]].

Pharnakes Pontus krallarının adı [**Türk. Aparın-öke** "Abar'ın şanı": Türk. *ökelöge* "çok akıllı, yaşlı kimse; ulusun büyüğü" (DLT); "şeref, şan" (DLT: RadWID); "şöhret; vekil, doktor" (UYG)].

Puduhepa Kizzuvatna rahibinin kızı ve Hitit kralı Hattusili'nin (M.Ö. 1275-1250) eşi [Puduh-epa < Puduḫ-apa < Türkçe **Bedük-apa** "büyük ana"]. Keza bkz: *Hepatu*.

Sarissa Hitit devrinde Anadolu'da bir şehir (GurHIT VII.2) [**Sar-ıssı** "kral şehri; kralın koruyucusu"]].

Sinope (Sinop) Büyük Mithridates'in (hük. M.Ö. 120-63) doğduğu ve payitaht yaptığı şehir [**Sin-ope** < Türkçe **Sin-ebi** "mezar-evi." Şehrin Hititçe ismi olan Sinuva Anadolu Türkçesine daha uygundur: Sinuva < Sin-uva < Türkçe **Sin-evi** "mezar-evi"].

Keza bkz: Bölüm 8 Lügatçe'si.

Sinukhtu Kappadokya ve Suriye arasında, Toroslar boyunca belki Milid-Malatya'ya kadar uzanan ve bir Neo-Hitit şehir devletleri konfederasyonu olan Tabal (Tubal) ülkesinde bir şehir (GurHIT I.4) [(1) < Türkçe **sunuk-ta(ğ)** "sunan-dağ (şehri)"; veya, (2) < *Sin-ögdü* "(Ay-tanrısı) Sin övdü"].

Sulumeli/Sulumal Milid (Malatya) kralı, ki adını Bölüm 14'te (7. Hal) **Zamali** olarak okumuştuk [Zamali > 'z'-ma-li < Türkçe **İzi-Ama-li** "Tanrıça-Ana'lı; Tanrıça-Ana ülkesinden"]].

Themiskyra Samsun civarında Thermodon (Terme) ırmağının suladığı ova, eski Amazonların vatanı [Themiskyra < Türkçe *Themis-kır-ı* "(Tanrıça) Themis'in kır-ı," veya, Themiskyr(a) < Türkçe **temiz kır**: *Themis*, Uranus ve Gaea'nın kızı; Türkçe *temiz* (< Ar. *temyiz*) "saf, temiz"]].

Tomisa Kappadokya'nın önemli bir kalesi (Strabon XII.2.1) [**Türkçe Tam-ıssı** "ev-tanrısı"; veya **Tam-ıssı** "yuvanın koruyucusu": *tamldam* "dam; ev, yuva." Bu isim, Strabon'un bahsettiği Kıbrıs şehri Tamassos [**Türkçe tam-ıssı**] adının hemen hemen aynıdır].

Tyana (Bor) Büyük Kappadokya'nın on eyaletinden biri (Strabon XII.2.7), Tyana'da bulunan Hitit (?) hiyeroglif yazısında Tu-wa-na (I. J. Gelb, EncyAm 14/173) [Tyana < *ti-ana* < Türkçe **İti-ana** "Tanrıça Ana"; Tu-wa-na < *ti-wana* < Türkçe **İti-ana** "Tanrıça Ana," ki, Perslerin ve Medlerin tanrıçası *Ana-iti* ("Ana Tanrıça") adının ters yazılmış şeklidir. Yine, Hitit devrinde Tuwana'ya yakın bir şehir olan **Nenassa** (GurHIT I.2) adı da aynı etimolojiye sahiptir: **Nenassa** < Türkçe-Sum. **Nin(e)-ıssı** "Ana'nın ıssı (koruyucusu; şehri)"]].

Zida Trabzon, Sürmene'nin Dirlik köyünün 1968 yılından önceki eski adı [**İzi-dağ** (< *İdi dağ*) "Tanrı Dağ"]].

BÖLÜM 24

PART DİLİNİN ÇÖZÜMÜ

Ekseriya '*Pehlevî-Partça*' adı verilen (GhirIR VI) Part dilinin 'saf Farsça' olduğu, fakat içine gizlice sokulmuş bir nevi 'ideogram' veya 'heterogram' adı verilen Arapça-Farsça karışımı birçok yabancı kelimeleri ihtiva ettiği kabul ediliyor, ve güya Partça bir yazı okunurken bu yabancı (Aramîce) kelimeler yerine Farsça karşılıkları zihinde düşünülerek metin okunuyordu (EncyAm).

Prof. Frye, Partlar ve dilleri üzerindeki düşüncelerini açıklarken yukarıdaki tuhaf oluşumu bir 'problem' olarak görüyor, ve şu soruları ortaya atıyor: "Farsça alıntı kelimeleri içeren Aramca yazı sistemi ne zaman, Aramca ideogramları içeren Farsça yazı sistemine dönüştü?... Ne zaman Aramca katî olarak son bulmuş ve ideogramlı Farsça yazısı başlamıştır?" (FryHP 174-175). Ve, sonra da Part dilinin "heterografik olarak Aramca kelimelerle ve de Aramca alfabe ile" yazıldığını söylüyor (FryHP 225).

Partlar, Akamenler çağında Horasan bölgesinde yaşıyorlardı (FryHP 207). İran'daki Part sülâlesi, Sakaların bir kolu olan Parni (veya Aparni) kavminin liderleri olan Arsakes ve Tiridates adlı iki kardeş tarafından kurulmuştu (PhiRH 110). Bunlar, İskender'in halefleri olan Selekiler'i yenerek Romalılar dışında dünyanın yegâne süper gücü halini alan bir imparatorluk tesis ettiler (FryHP 214). Yine Prof. Frye'a göre, İran'ın doğusunda [Horasan'da] eskiden yaşayan kral ve kahramanlara ait destanlar muhtemelen Partlar zamanında yeniden canlandırılmıştı; zira onların çağı Doğuda bir kahramanlık devrini başlatmıştı. Partlar'a 'kahramanlar' [pehlivanlar] ünvanı verilmiş, dilleri de pehlivanlar'ın dili olarak tanınmıştı (FryHP 73).

Part İmparatorluğu, Fırat'tan Amu-Derya ırmağına ve Hazar denizinden Hint okyanusuna kadar uzanıyor, Medya, İran, Mezopotamya'yı, doğuda Hyrkania, Ariana, Margiana'yı, ve Doğu Anadolu'da Ermenistan'ı ve Van gölünün güneyindeki Kardukh (Ksenophon IV.4) veya Kardü (Süryani kaynaklarında Bet Qardu) adı verilen bölgeyi içine alıyordu (FryHP).

Part uygarlığı ve kültürü, dinî kurumları açısından, hemen hemen Akamenlerin bir devamı gibi görünüyor. Prof. Ghirshman'a göre, Kuşanlar gibi Orta Asya'nın göçebe İran (Fars) (?) halkından olan Partlar, en başta güneş ve ay olmak üzere tabiat kuvvetlerine tapan bir dinî geleneğe sahiptiler. Akamenler gibi onlar da tam anlamıyla Zerdüşî dinini tatbik etmeyip, Ahuramazda-Mithra-Anahita üçlüsüne tapmayı devam ettirdiler. Bilhassa

Anahita [*Ana-iti* "Ana-tanrıça"] kültü Part devrinde çok yaygınlaştı. Payitaht Susa şehrinde Tanrıçanın adına Nanaia deniliyordu.¹ Bir Zerdüşti kuralı olan 'ölünün açıkta bırakılması' âdeti Arsaklılarda tatbik olunmuyordu. Nippur, Kakzu, ve Dura-Europos² ve bizzat Susa şehirlerinde yapılan kazılarda bulunan Part mezarlarında ölümler öteki dünya için gerekli araçlarla birlikte gömülmüşlerdi. Tabutların üzeri ekseriya, Anahita olduğu düşünülün çiplak bir tanrıça röliyefi ile süslenmişti. Part imparatorluğunun bir uç merkezi sayılan ve oldukça önemli bir Part kolonisine sahip olan Dura-Europos'da yapılan kazılarda ortaya çıkan birçok mâbetlerde tek bir ateş tapınağına bile rastlanmamıştır. Diğer taraftan Partlar bilhassa Yahudilere karşı hoş-görülü davranıyorlardı. Selekiler ve Romalıların baskılarından sonra Yahudiler, Akamenler devrinde olduğu gibi, onları yabancı boyunduruğundan kurtaracak yegâne gücün Partlar olduğuna inanıyorlardı. M.S. 2. yüzyıldaki büyük Yahudi isyanında Partlardan yardım görmeleri ile şu sözler meşhur oldu: "Filistin'de bir mezar taşına bağlanmış Partlara ait bir cenk atını görürseniz, Mesih'in gelme saati yaklaşmıştır" (GhirIR 272).

Bu kısa girişten sonra, şimdi şu Partça yazıtın çözümüne başlayabiliriz:

1. HAL - VOLOGESSES YAZITI

Prof. Ghirshman'ın "İran" adlı kitabında, Akamen dinî metinlerinde (Bölüm 20) asillerinin adlarının geçtiğini düşündüğüm Apami kavmi hakkında bilgi aramak için sayfaları karıştırırken kaza ile bu Partça yazıt³ gözüme ilişti (Resim 23-a). Yazıt, Part kralı Vologeses I'e (hük. M.S. 51-80) ait bir sikkenin arka yüzünde bulunuyordu.

Hemen yazıtı deşifre etmeye karar verdim. Harflerin fonemlerini yerleştirdiğimde, Akamen Aramcasını çözdüğüm zamankinden çok daha büyük bir şok geçirdim. Önümde, Kaşgari'nin Türkçesinden daha kolay anlayabileceğim saf bir Türkçe metin duruyordu. Aslında, hiç olmazsa Akamen Aramcasına benzer sofistike bir metinle karşılaşacağımı bekliyordum.

Ghirshman'ın Pehlevî-Arsakid adını verdiği Part alfabesi ile Akamenlerin'in Aram alfabesi arasında büyük benzerlik göze çarpıyor. Mamafih, çözümümüz sırasında bazı farkların bulunduğunu gördük:

ʾ aleph/elif (Gk. alpha) harfi, genelde Türkçe "a" sesini verir.⁴ İşaret normal ʾaleph harfinden biraz farklı ve daha büyüktür.

¹ Ghirshman bu kelimenin, Anahita'nın Sâmi dilindeki karşılığı [?] olduğunu söylüyor.

² Dura-Europos (Urfâ'nın güneyinde, Salihye/Salihler köyü yakınında), yaklaşık M.Ö. 300 yılında Büyük İskender'in halefleri tarafından kurulmuştu. Partlar burayı alınca şehir, ticarette, sanat, ilim ve din alanlarında büyük bir merkez halini aldı (Larousse).

³ GhirIR 257, Şekil 78.

⁴ Kitabımızın sonundaki Eski Alfabeler tablosuna bakınız.

ʿ aiyn/ayn (Gk. omicron) harfi, o/u, ü seslerini verir. Akamen Aramcasındaki aynıdır.

/ zayn (Gk. zeta) harfi, z, ve (Göktürk alfabesinde olduğu gibi) s ve ş seslerini verir. Yalnız, yazıtın 6. sırasında son kelimedeki l harfi yerine yanlışlıkla bu / (zayn) harfi konmuştur.

> waw (w, v) harfi, bu metinde yod (y, i) harfini de temsil eder, ve Türkçe w veya v, ve i, o?, ö?, ı seslerini verir. Buradaki -ı seslisi metinde iyelik eki olarak, Aramca yazıtlarda kullanılan (ve ekseriya yanlışlıkla harfi tarif olarak nitelenen) ʾaleph "-a" yerine kullanılmıştır.

h harfi, akuzatif haldeki tpʿh > tapu-h > tapu-ğ (Sıra 7), ve khhn > kağan (Sıra 3) kelimelerinde Türkçe ğ sesini verir. Diğer kelimelerde, "h" ve "khet" (h) ve hatta "k" harfleri, mlh ve mlk (*melik* "kral") kelimelerinde olduğu gibi ekseriya birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Mamafih, daha aşağıda 2. Hal'de incelediğimiz Partça yazıttaki sonuçlara göre, kural olarak "k" harfine ince k (*ke/ki/kü/kö*), ve "h" harfine kalın k (*kalku/kolku*) seslerini verdik. Meselâ, aşağıda Sıra 1'de svʿk = *sevük* kelimesine karşın, Sıra 7'de hdʿb = *kıdub* kelimesini okuduk. Sadece, khhn ve khkn kelimeleri, oldukça özel yapılarından dolayı bu kuralın dışında bırakılmışlardır.

Aşağıda, Vologeses yazıtı tersinden okunarak soldan sağa doğru yazılmış, sadece ʾaleph, ʿaiyn, harfleri aynen bırakılmıştır:

- 1 swʿk : hwprtsn : ʾntpp < 111111 V
- 2 ktip : kitʿtı : ʾntpp : ktip
- 3 ʾştrʿb : khhn : mlk : ʾntp 11 V
- 4 lnlr : ttbr : mlhln : klʿk : ʾştrʿb : mlhn
- 5 mlk : khkn : pknkhkn : mnp : ʿb : mn : skltn
- 6 bh : mlhln : klʿk : kitʿtı : mlhn
- 7 mlk : khkn : mnp : ʿb : mn : skltn : tpʿh : hdʿb

ʾaleph yerine a, ʿaiyn yerine u/ü, ve tpʿh kelimesinde h yerine -ğ koyarsak, ve sessizler arasındaki gizli seslileri açığa çıkarırsak, tercümeye esas olacak ana metin ortaya çıkar. Değişik anlamlı veya yazılışlı olabilecek kelimeler köşeli parantez içine alınmıştır:

- 1 sewük : köp itsın : an(a) tapıp < 111111 V
- 2 kitip : kitü atı : an(a) tapıp : kitip
- 3 auşturub : kḫahan : melik : an(a) tap(a) 11 V
- 4 Alanlar : tatab-ı : melik-Alani : Külük : auşturub : melikin
- 5 meliki : khakan : Püken [Pukan] khakan : minip : aub : men(i) : isikletin [saklatın]
- 6 bek : melik-Alani : Külük : kitü atı : melikin

- 7 meliki : khakan : minip : aub : meni : isikletin [saklatın] : tapu-ğ
: kıldub.

Ses uyumunu temin etmek amacıyla gerekli yerlerde "ı" yerine "u", ve yanyana iki sesli arasına "ğ" hârfini yerleştirirsek metin şu şekli alır:

- 1 sewük : köp itsın : an(a) tapıp <| | | | | | | V
2 kitip : kitü atı : an(a) tapıp : kitip
3 ağıştırıp : khahan : melik : an(a) tap(a) | | V
4 Alanlar : tatabí : melik-Alanı : Külük : ağıştırıp : melikin
5 meliki : khakan : Püken [Pukan] khakan : minip : ağıb : men(i) :
isikletin [saklatın]
6 bek : melik-Alanı : Külük : kitü atı : melikin
7 meliki : khakan : minip : ağıb : meni : isikletin [saklatın] :
tapı(ı) : kıldub

Aşağıda, metni hiç değiştirmeden daha anlaşılır bir Türkçe fonetiği ile tekrar yazıyoruz. Sadece, anlamı açıklamak için normal parantez içinde bazı kelimeleri ilâve ettik:

- 1 Sevük köp itsın!. O'na (Tanrıya) tapıp, 11.? (yılımda?)
2 gidip, gide (giderek) ata (ok atarak), O'na tapıp, gidip
3 ağıştırıp kağan melik, O'na tapa (taparak) 7 (defa). (Bu arada,
4 Alanlar, tat-ab-ı, melik Alanı Külük ağıştırıp (dururken); meli-
kin
5 meliki hakan Büken [Bukan] Hakan (atına) binip, ağıp, meni
(beni) isikledin [sakladın].
6 Pek (sert) melik-Alanı Külük gidü (giderek) ata (atarak) (sava-
şırken), melikin
7 meliki Hakan! (sen atına) binip, ağıp, beni isikledin [sakladın],
tapuğu kıldub.

• Bugünkü Türkçemize metni şöyle tercüme edebiliriz:

- 1 Sevgili (Tanrımız) bütün (hepimizi) hür kılsın!. (Bu?) 11.? (yı-
lımda?), Tanrı'ya sığınarak,
2 (Kağan) gidip, giderek ok atarak (savaştı), Tanrı'ya sığınarak,
gidip
3 çıkışlar yaparak Kağan Melik 7? defa? (savaştı) Tanrı'ya sığınar-
ak.
4 (Bu arada) düşman seli (tat-abı) Alanlar (ve) Alanların kralı
Külük savaşır (dururken); sen, kralların

- 5 kralı hakan Büken [Bukan] Hakan (atına) binip, çıkıp, beni
ateşledin [himaye ettin, korudun].
6 Alanların sert ve kuvvetli hükümdarı Külük giderek, ok atarak
(savaşırken); sen, kralların
7 kralı hakan, (atına) binip, savaşır (çıkış yapıp), tapınağı müda-
faa edip, beni ateşledin [korudun].

Halkın diliyle yazılmış olan bu Partça metinde birkaç yabancı alıntı kelime mevcuttur: *tatabı* (tat-ab-ı) tâbirindeki Farsça *ab* "su, içki, şarap; kaynak; yağmur, sel; ayna; kama, kılıç" (Sıra 4), ve Arapça *melik* "kral, hükümdar" (Sıra 3, v.s.). Yine, *melik-Alan(i)* "Alanların kralı" (Sıra 4, 6) ifadesini gramer sentaksı bakımından Aramca⁵ veya Farsça-Arapça olarak niteleyebiliriz. Fakat, *Alan* "bir şey alan kişi," veya '*lan (ilan)* "yılan," ve *tatabı* tâbirindeki *tat* "düşman, yabancı," ve -ı, iyelik eki, saf Türkçedir.

Akamen Aramcasının devamı olan Part alfabesinde, yukarıda değindiğimiz küçük farklardan başka, b, p, ve k harflerinin işlek yazıya daha elverişli olarak yazıldığı, ve, hiç olmazsa bu yazıtta, d ve r harflerinde baş kısımların kapalı olduğu görülür. Partça'da yeni bir bileşik "ı" harfi (Resim'de, Sıra 4, sağdan üçüncü harf) müşahede etmiş bulunuyoruz, ki bunu Türkçe çoğul eki -lar olarak yorumladık.

Sıra 1'in sonundaki rakamlar, ilk "<" işaretini ihmal edersek, muhtemelen kralın hükümdarlık yılını göstermektedir, ki biz bunu, V rakamının Romalılardan alındığını kabul ederek, 11.? yıl olarak yorumladık.

Yazıtta Alanlar'dan bahsedilmesi (Sıra 4), tarihî gerçeklere de uymaktadır. O zamanda yaşamış olan İbranî tarihçi Josephus (M.S. 37-100), 'Don ırmağı ve Azak denizi kenarında oturan bir İskit kavmi' diye adlandırdığı Alanlar'ın Demir-Kapı'yı aşarak Medya'ya girdiğini ve her ikisi de (yazıtımızın sahibi) Part kralı Vologeses I'in kardeşleri olan Medya kralı Pakorus ile Ermenistan kralı Tridates'i yendiklerini yazar (JoJW:23).⁶

Alan (*ln*) kelimesinin etimolojisini Bölüm 7'de yapmış, onları Herodot'un Gelon (Cilan/Yılan) kavmi ile birleştirmişti. Herodot'un Volga yakınında yaşadığını söylediği Gelon kavminin, Josephus'un Don ırmağı ve Azak denizi kenarında oturan bir İskit kavmi diye bahsettiği Alanlarla aynı halk olduğu, ve böylece, Alanların başlangıçtan beri bir İskit yani Türk kavmi olduğu aşikârdır. Bu Partça yazıtta geçen Alan kralının adının da

⁵ Burada, *Aramca* ifadesi yerine, bir saray ve divan dili olan Osmanlıca tâbirini de pekâla kullanabilirdim.

⁶ St. Basil'den (d. M.S. 330?, Kaesarea, öf. 379?) öğrendiğimize göre, 'İskitler Kappadokya'yı ve civardaki ülkeleri güneye inişleri sonra da devam etmiştir: "İskitler Kappadokya'yı ve civardaki ülkeleri yağmaladıktan sonra..., şehrimizi meşhur kılan o eski toplantılar, hitabetler, çarşılarda bilgelerin sohbetleri yok oldu. Bu insanların yerine İskit veya Massaget kavimlerinin kabalığı hâkim oldu" (St. Basil, *The Letters*, Loeb Classical Library, New York (StBaTL), s. 51, 75).

Türkçe *Külüg* olması tezimizi bir kere daha desteklemektedir.

Yazıtta *Tatabı* "düşman seli, v.s." tâbiriyle tarif edilen Alanlar, hakikaten, Demir-Kapı'nın güneyindeki uygarlıklar için özel bir düşmanı temsil ediyordu. Bu kapı, Yecüc-Mecüc (Gog ve Magog) kavmini durdurmak için inşa edilmişti.⁷ Marco Polo bu kavmi Tartar'lar veya Kumanlarla birleştirir⁸; ondan önce yaşayan Seville'li İsidor ise onlardan Avarlar diye bahseder.⁹ Kutsal kitaplarda bu Kral Gog'a verilen "Allah'ın kılıcı" ünvanı, bizim yazıtta geçen ve Alanlar için kullanılan *Tatabı* kelimesinin anlamlarından biri olan "düşman kılıcı" ifadesinde de yerini bulmaktadır, ki buradaki kılıç (*ab*), Alanlar ve onların Kralı Külük'tür. Bölüm 2'de, Göktürk yazıtlarında geçen *Tatabı* yani Çinliler de keza diğer bir büyük duvar (Çin Duvarı) arkasında yaşıyorlardı. Kaşgari de onları Çinli olarak değil *Yecüc Mecüc* adıyla anıyor ve dillerinin bilinmediğini söylüyordu (DLT I, 29/15).

Yazıtımızda geçen *Püken-khakan* "Büken [Bukan] Hakan" (Sıra 5), Kral Kujulakadphises (hük. M.S. 30-92) idaresindeki Kuşan Krallığının kuzeyinde bulunan bir Orta Asya Saka Hanlığı'nın kağanı olabilir. Hakikatte Part kralının ifadesinden sezildiğini göre, Kral Vologeses kağanı kendinden yukarıda görmektedir. Muhtemeldir ki o sırada İran ve Partlar en azından "Turan" Hanlığı'nın himayesi altında idiler. Kağan'ın adını, daha sonraki tarihlerde Göktürk İmparatorluğunu kuran Bumin Kağan'ın ikinci oğlu ve Doğu'nun hakani olan Bukan Kağan (M.S. 553-572) adında da görüyoruz.

2. HAL - [TUTUK-TARI (*Tt̄tr*) YAZITI]

İnceleyeceğimiz ikinci Partça yazıt¹⁰ (Resim 23-b), keza M.S. I. yüzyıla

⁷ "Ve sen (ey Gog), ve seninle beraber birçok kavimler, hepsi süvari, büyük bir topluluk, ve kuvvetli bir ordu olarak, kuzeyin sonlarındaki kendi yurdundan çıkıp, yeri örten bir bulut gibi Benim halkım İsrail üzerine geleceksin..." (Tevrat; Hezekial 38.15-16).

Manuel Komnenus zamanında yaşamış olan 12. yüzyıl yazarı İstria'lı Aethikus'a göre, Büyük İskender, Yecüc ve Mecüc ve "yirmi iki milleti" Kuzey Okyanus'un sahillerine kadar sürmüştü (BroSM 99). Burada yazar, esasında Orta Asya'da Maveratınnehir'in Demir-Kapı'sı olan Derbent Geçidi ötesinde yaşayan yirmi iki Oğuz boyunu kastediyordu (DLT I, 55-56). Alanlar hem Kafkasya'daki Demir-Kapı ve hem de Orta Asya'daki Derbent Geçidi ötesinde görünürler. Çin kaynakları Orta Asya Alanlarını, M.Ö. 3. yüzyılda yaşamış olan Doğu Hun krallarının (Mao-dun/Mete ve oğlu Ki-ok/Kök) en güvendiği dört büyük Hun kavmi (Xu-la, Lan, Hiu-bu, Siu-lin) arasında gösteriyor.

⁸ POLO-Ma I.5: "Söylentiye göre burası (Demir-kapı), Büyük İskender'in Tartarlar'ı iki dağ arasında sıkıştırdığı yerdir. Fakat bu halka Tartarlar demek yanlıştır, zira o zaman bunlar Tartar değil Kumanı (Kumanlar) denen ve başka milletlerle karışık olan bir ırktı."

⁹ NemAH 143: İsidor (M.S. 560?-636) şöyle yazar: "Krallarından adlarını alan Avarlar [İskitler] buzlu Don ırmağı ile Massaget'ler arasında yaşarlardı. Sonra, hızlı atlar üzerinde, (sonradan) İskender'in barbar kavimlerin geçişini önlemek için kapattığı Kafkas geçitini aşarak Doğu'yu [Medya'yı] istila ettiler ve 20 [28] yıl hüküm sürdüler."

¹⁰ *The New Testament*, King James Version With Pictures, American Bible Society, New

aittir. Bu yazıtı yazan kâtip, waw (*w/v/u/ü*), ve yod (*i/y*) harfleri arasındaki farkı belirtmekte daha dikkatlidir. Fakat bazen zayn (*z*) harfini yod harfi ile karıştırır. Bazen de *t* ve *h* harfleri birbirine çok benzerler. *d* ve *r* harfleri Akamen Aramcasında olduğu gibi yazılmıştır. Bu yazıtta *h* harfi yoktur, ve *h* harfi *ğ(a)* ve *k(a)* fonemlerini temsil etmektedir. Yeni bir harf olarak, Kenan ve Arami alfabesinde görülen, yan yatmış bir *M* (Tsade) işareti mevcuttur (Sıra 3 ve 8), ki burada doğru olarak *ç* fonemini temsil etmektedir.

¹aleph, ²aiyn, ve ³zayn harflerini muhafaza edip, metni ters okuyarak soldan sağa aşağıdaki şekilde yazabiliriz. Soru işaretleri şüpheli okunuşu ifade etmektedir:

- 1 tññn/?n?t : nd^çk : ²rnñt m /wnp : ttñtr : bd/ : t/d^ç
- 2 m? : mny : /wdn : ddmk : ³ñmn : /d/r : ⁴w/dn²rp : ñlw : /⁵t
- 3 d/y/p : ky/lbd/ : bkn^ç : m : k²y : kl² : /w^ç nçç/ / /^ç
- 4 mrymn : bn?m² /tp : k/n²rp : ³m/ : ⁴rlp : ñdmñpr
- 5 k? ²r^ç : ñyd : bd/ : ²t^ç : mñ? ^ç? : bd/ : d^çrp : kd^çm/
- 6 bd/ : ²kn/ : bd/yb/t/ : bd/ : mñrtr/ : h^çdbd/ : m^çktwrw
- 7 ddmk : ³ñmn : ddmk : /wnt : ky/lmn
- 8 ttñtr : kl² : /w^ç nçç/ / /t

¹aleph yerine a veya e; ²aiyn yerine u, o, ü, ö; ³zayn yerine z, s veya ş ko-yarsak metin aşağıdaki şekli alır:

- 1 tññn s?n?t : ndük : arñt m swnp : ttñtr : bdz : tzdü
- 2 m? : mny : swdn : ddmk : añmn : şd sr : awşdn arp : ñlw : şat
- 3 dzyşp : kyzl bdz : bknü : m : key : kle : swü nççs ssü
- 4 mirymn : bn?maz tp : kzn erp : amş : arlp : ñdm ñpr
- 5 kerü : ñyd : bdz : atu : mñ?u? : bdz : durp : kdümz
- 6 bdz : eknş : bdzy bzz : bdz : mñ rtrz : ñod bdz : müktwrw
- 7 ddmk : añmn : ddmk : swnt : kyzl mn
- 8 ttñtr : kle : swü nççs st

Metindeki gizli seslileri okursak (*koyu*), ve *h* yerine *ğ/ga/gı* veya kalın *k(a)*, waw (*w*) yerine *v* veya *u*, yod (*y*) yerine *i* veya *y* koyarsak metni şöyle yazabiliriz:

- 1 tañın sene-t : nedük : arıñtım, sevinip : Tutuk-tarı : bediz : tüzdü
- 2 m. : meni : sevdin : dedem ki : Ağamen : şad sar : avışdan arıp : kalu : şad.

- 3 dizişip : kızlı bedizi : beknü : urun : key : kele : sevü neççesi? süsü.
- 4 miri men : banmaz ti(yi)p : közün erip : amşu : arıglap [arılıp] : gadam kapar
- 5 kerü. : kayırdı : bedizi : atu : umuğu? : bedize. : durup : ökdümüz
- 6 bedizi, : ekün-eşi. : bedizi bezeliriz, : bedize : umuğ örteriz. : kod bedizi : mükturu
- 7 dedemke. : Ağamen : dedemki : sevinti. : kızlı men
- 8 Tutuk-tarı, : kele : sevü neççesi? süsti.

Bu metni, değişik anlamlı veya yazılışlı olabilecek kelimeleri köşeli parantez, ve anlamını açıklayıcı kelimeleri normal parantez içinde gösterecek, ve mümkün olduğu nispette aynı sıralamayı muhafaza ederek, bugünkü Türkçe fonetiğimizle şöyle tercüme edebiliriz:

- 1 Mucize seneler, : nice (oldukça çok) : temizlendim [iyileştim], sevinerek : (ben) Tutuk-tarı : heykel : tüzdü-m.
- 2 Beni : sevdin, : Babam ki : (adı) Ağamen, : (Bati'nin?) şad'ı ve kral, : sihir ve büyüden arınmış [yorulmuş], : kalarak : mutlu.
- 3 Dizmekte yarış ederek, : tahtlı heykeli, : bey'i : yerine oturtun! : en iyi (şekilde); : gelsin : sevgi, (heykelin) çoğu (artık) bitmek üzere.
- 4 Lideri ben, : (bu heykel) bir araya getirilemez diyip : (sadece fizikî) güç elde ederek; : kurban yemeği : arınıp-temizlenip : Tanrım alır
- 5 (verdiği gibi) geri. : (Tanrı) himayesi altına aldı : heykeli, : ekerek (atarak) : umutları heykele. : (Ayakta) Durup : ögdük
- 6 heykeli, : iki eşi. : Heykeli süsleriz, : heykele : umut örteriz. : Koy heykeli, : saygı ile eğilerek
- 7 babama. : Ahamen : ki babamdır : sevinmiştir. : Ben ki tahtlı'yım,
- 8 Tutuk-tarı (adım), : gelsin : (bana) sevgi, (heykelin) çoğu bitti.

Daha açık bir Türkçe ile:

- 1 (Geçen) Mucizevî yıllar(da), (mânen) oldukça arındım; sevinerek, ben Tutuk-tarı, (bu) heykeli : düzenledim.
- 2 (Baba sen) beni sevmiştin. (Bati'nin?) şad'ı ve kral (olan) babam Ahamen, sihir ve büyüden arınmış [yorulmuş] (bir halde) şimdi (cennette) mutlu.
- 3 Tahtlı heykeli dizmekte yarış ederek, bey'in (heykelini) en iyi (şekilde) yerine oturtun!. Gelsin (bana) sevgileriniz, âbidenin (heykelin) çoğu (artık) yükselmiş durumda.

- 4 (Bu işin) lideri (mütehassısı) olan ben, diyorum ki (bu heykel) (sadece fizikî) güç kullanarak (Tanrının yardımı olmadan) bir araya getirilemez; (ayrıca) kurban yemeği, en iyisi seçilerek [temizlenip] (Tanrıya sunulur, ve) Tanrım (onu) alır
- 5 (verdiği gibi) geri. (Sonra Tanrı) heykeli himayesi altına aldı, ekerek umutları heykele. (Ayakta) Durup heykeli, iki eşi (heykelin kendisini ve tahtını) ögdük (senâda bulduk).
- 6 Heykeli süslüyoruz, heykele umut örtüyoruz. (Şimdi) babama saygı ile eğilerek heykeli yerleştirin!
- 7 Babam Ahamen (artık) sevinmiştir. Ben ki bir tahta sahibim,
- 8 (adım) Tutuk-tarı; gelsin (bana) sevgileriniz, (artık heykelin) çoğu bitti.

İçeriğinden anlaşılacağı gibi, yazıtın sahibi olan Tutuk-tarı (*Tthtr*) adlı kralın, Vonones I'nin (hük. M.S. 7-12) oğlu ve Phraates'in torunu Vonones II (M.S. 51) olması gerekir. Tacitus'a göre, Vonones II, Medya eyaletinin hükümdarı olup, zalim kral Gotarzes'i (hük. M.S. 38-51) tahttan indirmek isteyen bir grup asilzâdelerle işbirliği içinde idi. Kral kendiliğinden hastalanarak ölüncü, Vonones II [*tthtr*] tahta çıkarıldı, fakat krallığı çok kısa sürdü. Yerine, I. Hal'deki yazıtın kahramanı olan oğlu Vologeses I geçti (Annals 12.10, 14). Prof. Frye, Vonones adını, bir soru işaretli ile *whwnm?* şeklinde yazar (FryHP 319), ki bu, yazıtta Tutuk-tarı'nın babasının adı olan *Ahmn* (*Ahamen*) adına yakındır: *Whwnm* > *Whwmn* > *Ahmn* > **Ahmn** > *Ahamen* veya *Ağamen* "ağa ben." Baba Vonones'in hayatı, yazıtta ihsas edildiği gibi, hakikaten acı içinde geçmişti. Tacitus'a göre, babası Phraates onu genç yaşta, dostluğu perçinlemek amacıyla Augustus'un yanına göndermişti. Fakat Kral Phraates'in ölümü üzerine çıkan sivil savaşlar yüzünden, Part asilleri Vonones'i tahta çıkarmak için onu Augustus'tan istediler. Augustus tarafından servete garkedilen Vonones geri dönerek tahta çıktı. Fakat, onun Romalılara olan bariz sempatisi, ve yabancı tavırları, millî bir ayaklanmaya sebep oldu. İsyancıların başında, ana tarafından bir Arsaklı olan ve "Dahae [Dağıstanlılar] arasında büyümüş" olan Artabanus III (hük. M.S. 12-38) bulunuyordu. Vonones Ermenistan'a kaçtı ve orada Ermenistan kralı olması istendi. Fakat Romalılar, Artabanus ile aralarının bozulmaması için, Vonones'i, Kilikya sahilindeki Pompeiopolis şehrine gönderdiler. Oradan, "akrabası olan İskitya kralının yanına kaçmağa çalışırken" bir Romalı subay tarafından öldürüldü (Annals II.1-4, 58, 68).

Tutuk-tarı (*Tthtr/Ttktr*) "güçlü tanrı" adının (bkz: Lügatçe) ilk kısmı olan *ttk* (tutuk) adı, Vonones I'den önce hüküm süren kardeşi Phraataces'in (hük. y. M.Ö. 2-M.S. 4) adı olan *prdtk* (FryHP) veya muhtemelen *pr-ttk* [*Apar-Tutuk*] ifadesinin son kısmında da bulunmaktadır.

Bu yazıttan çıkan önemli bir sonuç ta, Partlar'ın *dede* kelimesini "baba"

anlamında kullanılmalarıdır. Mahmut Kaşgarî, Partlardan bin yıl sonra *dede* kelimesinin Oğuzca "baba" anlamına geldiğini söyler (DLT III, 220).

3. HAL - yzn nnystnkn

Bu Partça ifade, Türkmenistan başkenti Aşkabat yakınında eski Nysa veya Mithradatkirt şehrinde bulunmuş, M.Ö. 2. veya 1. yüzyıla ait bir yazıtın okunuşu olarak verilmiştir (FryHP 228). Yukarıda, 1. Hal'de gördüğümüz gibi, *s*, *ş*, ve *z* seslerini *z* (/ *zayn*) harfinin temsil ettiğini hatırlarsak, burada da "z" yerine "ş" koyarak yazıtı şöyle okuyabiliriz:

yşn nn-y stn kn

veya

yüşen nine-ay sütun kün

ve tercümesi:

"Parlak (Tanrıça) Ana-Ay sütun'u (ve) Güneş (-Tanrısı)"

veya daha şiirsel ve kastedilen gizli anlamıyla:

"Parlak (Tanrıça) Ana-Ay, Güneş-Tanrısı'nın ışığı"

Partça cümle aşikâr olarak Türkçedir: *ay* ve *nine* kelimelerinden başka Türkçe *yüşen(ğ)/üşen(ğ)*¹¹ "düz, cilalı" (DLT), ki bu kelimeye gizli bir "parlak" anlamı da mevcuttur; Türkçe *kün* "güneş, Güneş-Tanrısı," ve Farsça *sütün* "sütun, mermer direk; (ışık) huzmesi, demeti, [ışık, parlaklık]." Arsaklı kâtip-bilgin, kelimelerdeki gizli anlamları çok ustaca kullanmıştır: sıfat *yüşen* "parlak" kelimesi hem mâbet'in sütununun parlaklığını hem de Ana-Ay'ın parlıtısını ifade etmektedir. Yine, isim *sütun* hem mâbedin mermer direği ve hem de Güneş'in ışığıdır. Türkçe *Nine-ay* "(Tanrıça) Ana-Ay," Ghirshman'ın, Susa'da Partların taptığı Tanrıça Anahita'nın Sâmî karşılığı dediği Nanaia [*<* Türkçe *Nine-Ay*] kelimesinden başka bir şey değildir.

4. HAL - PART KRALLARININ ADLARI

Aşağıdaki listede, kronolojik sırayla, Part kral adlarının Türkçe doğru okunuşları ve anlamları verilmiştir:

¹¹ Prof. Frye, *yzn* kelimesini Farsça *ayazan* "mâbet" şeklinde okur, ki bu da mümkündür. Bu halde ifadeyi "(Tanrıça) Ana-Ay mâbedi, ve Güneş (Tanrısı)'nın ışığı" diye tercüme edebiliriz.

Arsak.es (<i>rşk</i>)	Er-Saka "yiğit İskit"
Tiridat.es (<i>tyrdt</i>)	Tarı?-dat "Tanrı-verdi"
Artaban.us (<i>rtpn</i>)	Er-tapan "yiğit (ve Tanrıya) tapan"
Priapat.ius (<i>prypt</i>)	Böri-batu "kurt-kahraman"
Phraat.es	Ferhat (Farsça) "sevinç"
Phraat.es (<i>prdh</i> veya <i>prdy</i>)	Böri-at "kurt (gibi) at"
Mithradat.es (<i>mtrdt</i>)	Mitra-dat "Mitra-verdi"
Sinatrük.es (<i>sntrwk</i>)	İsen-oturuk "İsen (kusursuz) kral"
Gotarz.es (<i>gwtrz?</i>)	Kuw-tarı "kut-tanrı; devlet (ve) tanrı"
Orod.es (<i>wrwd</i>)	Ur-od "yak (bir) ateş"
Phraatac.es (<i>prdtk</i>)	Böri-tutuk "güçlü kurt"
Vardan.es (<i>wrt'n</i>)	Vartin "vardın"
Vonon.es I (<i>whwnm?</i>)	Ahamen/Ağamen "ben ağa (hükümdar)"
Vologes.es (<i>wlgš</i>)	Ulu-göz
Artavasd.es (<i>rtwzd</i>)	Ortu-bastı "(düşman) payitahtını bastı"

Devirlerinin iki veya üç süper gücünden biri olmalarına rağmen Partlar, Müslüman tarihçiler tarafından ihmal edilmiş, büyük sülâleler dışında bulunmuş, ve Gazzali'nin dediği gibi 'İhtilâfçılar' grubuna sokulmuşlardır:

"(Büyük İskender'den sonra) Krallık İhtilâfçılar'a geçti. Bunlar arasında Aşkaniler (Partlar) idareyi ellerine geçirdiler" (BaGAZCK 50).

Partların bu muameleye tâbi tutulmalarının başlıca sebebi muhtemelen onların halkın diliyle konuşup yazmaları olsa gerek. Onları takip eden ve sofistike bir dile sahip olan Sasaniler, kendilerini Akamenlerin varisleri ve eski İran ve Mezopotamya uygarlıklarının temsilcileri olarak gördüklerinden, Partları yazdıkları kitaplarda dışlamışlar ve bu gelenek sonraki Müslüman yazarlara intikal etmiştir.

Part Sülâlesi (y. M.Ö. 247-M.S. 226), tarihteki en uzun sülâlerden biridir ve 473 yıl sürmüştür. Bu süre, Sasaniler için 443 yıl, Akamenler için yaklaşık 370, ve Osmanlılar için 619 yıldır. Part hükümdarlarının sayısı 36 iken, Sasanilerde bu sayı 31, Akamenlerde 16, ve Osmanlılarda 37 idi.

Aşağıdaki Lügatçe'de, metinde geçen kelime, şahıs adları ve bazı gramer sentaksları, ve literatürde bulunan Partlarla ilgili bazı diğer kelime ve şahıs adları detaylı olarak incelenmiştir. Part krallarının adları Frye'dan alınmıştır. Girişlerde, saf Partça kelimeler *koyu* harflerle, Türkçe transliterasyonları *italik*, ve alıntı kelimeler, Sâmî ve Farsça, normal harflerle yazılmıştır.

PARTÇA LÜGATÇE

-a/-ı/-u/-ü, v.s. gerundif eki: *kit-ü at-ı* "giderek (ve) at-arak" (1. Hal:2, 6); *an(a) tap(a)* "Ona tap-arak" (1. Hal:3); *kal-u* "kal-arak" (2. Hal:2); *süs-ü* "yüksel-erek, yüksel-ip" (2. Hal:3); *at-u* "at-arak, at-ip" (2. Hal:5); ve *müktur-u* "saygıda dur-arak" (2. Hal:6).

-d/-di/-ü/-ti/-tül/-t) 3. şahıs tekil geçmiş zaman kipi. Bkz: *hyrd/kayardı* (2. Hal:5), *swut/sevindi* (2. Hal:7), *ssil/süsti* (2. Hal:8), ve *phl* /baktı, ki bu son kelime de bir isim oluşturur. Keza bkz: *Artavasd.es*.

-e < Türkçe -el/-a, 3. şahıs istek kipi (optatif). Bkz: *klelkele/gele* (2. Hal:3, 8).

-h/-ğ/-ığ E-O Türkçe akuzatif eki. Bkz: *tpuh/tapu-ğ* (1. Hal:7).

-nü < Türkçe -ni, akuzatif eki. Bkz: *bknül/bek-nü* "beg-ni, bey-i" (2. Hal:3).

-p/-ip/-ip/-ub gerundif eki (rabıt sıygası) (1. Hal:1, 2, 3, 4, 5, 7; 2. Hal:1, 2, 3, 4, 5).

-t E-O Türkçe çoğul eki. Bkz: *snt* (2. Hal:1).

-tr- < Türkçe -tur/-lur-. Bkz: *auştr-*.

-ük/-uk isim/sıfat yapan ek. Bkz: *swük, sevük, Tufuk-tarı* (ttitr).

ab (Farsça alıntı) su, içki; kaynak; yağmur, sel; ayna; kılıç (REDH). Bkz: *tutabi, tibi*.

ağıştr- bkz: *auştr-*.

ağıb bkz: *aub*.

Ahamen/Agamen bkz: *Ahmn*.

Ahmn [< Türkçe **Ahmen/Akamen/Agamen** ("ben ağa") veya **Akaman** ("hakiki ağa"); Part kralı Vonones'in (*whwmn*?) asıl adı: *agalaka* "ağa, hükümdar" (UYG; REDH)]. Bkz: 2. Hal:2, 7.

Alan-lar bkz: *hlr*.

amş [< Türkçe **amşu** "kurbanlık yemek" (UYG); **amuş** "armağan" (DLT), **ançu** "mükâfat" (UYG)]. Bkz: 2. Hal:4.

amşu bkz: *amş*.

analona a'na/ona. Bkz: *antp-gna-tap-* bkz: *antp-*.

antp- [< Türkçe **ana tap-** "Ona tapmak." Fiil, *antp-(ip)* "Ona tapıp" (1. Hal:1, 2); ve

antp(-a) "Ona taparak, Tanrıya sığınarak" (1. Hal:3) ifadelerinde bulunur].

ar-/arı- < Türkçe **arı-** "temizlemek; temiz olmak; iyileşmek; veya **ar-** "yorulmak" (DLT; UYG; REDH). Bkz: *arp* (2. Hal:2).

arığla- bkz: *arl-*.

arıl- bkz: *arl-*.

arığ-arın- bkz: *arınh-*.

arıl- [< Türkçe *arığla-* "bir şeyin içinden iyisini seçmek" (DLT); **arıl-** "temizlenmek; iyileşmek" (UYG; REDH)]. Bkz: 2. Hal:4.

arınh- [< Türkçe *arığ-arın-* "arınmak, temizlenmek; iyileşmek" (2. Hal:1)].

arp [< Türkçe **arıp** "temiz olup, temizlenip; yorulup, yorulmuş"]. Bkz: *ar-ları-*, 2. Hal:2.

Arsak.es (*ršk*) Part kralı (M.Ö. 247-?) [< Türkçe **Er-Saka** "yiğit İskit"].

Artaban.us (*rtpn*) Part kralı (M.Ö. 211-191) [(1) < Türkçe **Er-tapan** "yiğit (ve Tanrıya tapan"; (2) < **Er-taban** "yiğit tabanlı"].

Artavasd.es (*rtwzd*) Part kralı (M.S. 226-227?) (FryHP 319) [Part alfabesinde *w/v* ve *b* benzer oldukları için, Artwzd > Art-bzd > Arta-basd < Türkçe **Ortu-bastı** "ordu basan kişi; düşman ordusunu yenen kişi" veya "(düşman) payitahtını basan kişi"].

Artemita (Modern Kasrı Şirin, Hemedan'ın yaklaşık 270 km. batısında) bir Part şehri (Takitius, Annals VI.41) [Arte-Mita < Türkçe **Ortu-Mita** "Med payitahtı; Medlerin ordu karargâhı"].

at-/at- "atmak, vurmak, dövmek; fişkırmak, çağlamak" (UYG). Bkz: *at-t*, *at-u*.

atı [< Türkçe **at-ı** "at-a, (ok) atarak"]. Bkz: 1. Hal:2, 6].

atu [< Türkçe **at-u** veya **at-ı** "atarak"]. Bkz: 2. Hal:5.

aub [< Türkçe **ağ-ıb** "yükselip, aşip, çıkıp, çıkış yapıp" (1. Hal:5, 7)].

auştr- [< Türkçe **ağıştr-** "çıkıştırmak, çıkış yapmak." Kelimede şu fiiller de saklıdır: **ağ-** "yükselmek, çıkmak, aşmak,"

ağış- "çıkışmak, çıkmakta yarış etmek" (1. Hal:3 ve 4)].

avış/arvış bkz: *awş*.

awş [< Türkçe **avış/arvış** "büyü, sihir" (UYG)]. Bkz: *awşdn/avışdan* (2. Hal:2).

ay bkz: *y*.

banmaz bkz: *bnmaz*.

Barzapharn.es bir Part valisi, Kral Orodos II'nin oğlu Pakorus'un ordusunda general. Bu Pakorus, Romalı Ventidius ile Suriye'de savaşıırken öldü (JoJW 54) [(1) < **Bars Aparın** "Avarın'ın parisi"; (2) < Türkçe-Ar. **Bar-zafer-in** "büyük zafer'in (oğlu)"].

bdz [< Türk. **bediz, bedez** "heykel; resim" (ErOA; UYG)]. Bkz: 2. Hal:1, 3, 5, 6.

bediz/bedez bkz: *bdz*.

bekl/beg bkz: *bk*.

beklpek bkz: *bh*.

bezeriz bkz: *bızr*.

bh [< Türkçe **pek** "sert, pek" (1. Hal:6)].

Bitaxš Akamen ünvanı olan patyahş "kralın gözü, kulağı" kelimesinin Partçası (FryHP 127, 238) [bitaxš (veya patyahş) > *bitihs* < Türkçe **bitikçi** "yazıcı, kâtip"].

bknü [< Türkçe **bek-nü** "bey-i": *-nül-ni*, akuzatif eki (2. Hal:3)].

bnmaz [< Türkçe **ban-maz** "bağlanmaz" (2. Hal:4)].

Biken/Bukan-Hakan yazıtta geçen kağan'ın adı (1. Hal:5). Göktürk İmparatoru Bumın Kağan'ın ikinci oğlu Bukan Kağan (M.S. 553-572) da aynı adı taşır. Yazıtta kağan, bir Orta Asya Saka Hanlığı'nın kağanı olabilir. Bkz: *pkı-khkn*.

bızr [< Türkçe **bezeriz** (2. Hal:6)].

ddmk (1) [< Oğuzca **dedem-ke** "babam" (2. Hal:7)].

ddmk (2) [< Oğuzca **dedem-ki** "babam ki" (2. Hal:2, 7)].

dede bkz: *ddmk*.

diz-ltiz- bkz: *dz-*.

diziş- bkz: *dziş-*.

dur-/ldur- bkz: *durp*, ve *tur-*.

durp [< Türkçe **durup** "(ayakta) durarak" (2. Hal:5). Normal Türkçe *t*, ve Oğuzca *d* diyalektini *tüz-/ldüz-* (2. Hal:1) ve *diz-/ltiz-* (2. Hal:3) fiillerinde görüyoruz].

dz- [< Türkçe **diz-/ltiz-** "dizmek, sıralamak" (2. Hal:3)]. Keza bkz: *tz-*.

dziş- [< Türkçe **diziş-** "dizmekte yarış-

mak (DLT)]. Bkz: 2. Hal:3.

ekn < Türkçe **ekün** "iki, çift" (UYG). Bkz: *eknş*.

eknş [< Türkçe **ekün-eş** "iki (ikiz) eş" (heykelin kendisi ve tabanı)]. Bkz: 2. Hal:6.

er-/er- bkz: *kzn erp*.

eş bkz: *eknş, şleş*.

gada bkz: *hd*.

Gondophares (hük. M.S. 21-52) Part Kralı Vologeses I'e tâbi olarak Kuzey Hindistan'da Kâbil ve Pencap hükümdarlığını yapmıştır (Larousse) [Gondopar(es) < Türkçe **Han-teper** "kralları yener"].

Gotarz.es (*gwtrz*) Part kralı (M.Ö. 91-87?) [Partça'da *ily* ve *z* benzer olduklarından, *gwтары* şeklinde yazılmış olabilir: *gwтары* < Türkçe **Kuw-tarı** "kut-tarı, devlet (ve) tanı": *kuw* "kut; devlet" (DLT)].

hakan bkz: *khkn*.

it-/it- bkz: *itsn*.

itsn [< Türkçe **it-sın** "göndersin, serbest (hür) bırakın." Bkz: 1. Hal:1.

isikle- bkz: *skl-*.

isikletin bkz: *skltn*.

hd [< Türkçe **gada** "Tanrı"]. Bkz: *hdm* (2. Hal:4).

hd- bkz: *hdub*.

hdub [< Türkçe **kıdıp** "koruyup": *kud-/kıd-* "kenar dikmek, kıyılmak; müdafaa etmek, korumak" (ErOA, Kt:K8)]. Bkz: 1. Hal:7.

hl- bkz: *hlu*.

hlu [< Türkçe **kal-u** "kalarak" (2. Hal:2)].

hod [< Ana Türkçe **koç-** "koymak, bırakmak" (DLT)]. Bkz: 2. Hal:6.

hp- bkz: *hpr*.

hpr [< Türkçe **kapar**: Türkçe **kap-** "kapatmak, yakalamak"]. Bkz: 2. Hal:4.

hwp [< **köp** "çok, hep." Bkz: 1. Hal:1.

hyr- bkz: *hyrd*.

hyrd [< Türkçe **kayırđı** "himayesi altına aldı": *kayır-* "mukayyed olmak, gözetmek" (TiYED), Modern Türkçe *kayır-* "himaye etmek" (REDH; KT)]. Bkz: 2. Hal:5.

k-lök- bkz: *kdmüz/ökdümüüz*.

kağan bkz: *khkn*.

kal- bkz: *hl-*

kayır- bkz: *hyrd*.

kdmüz [< Türkçe **ökdümüüz** "ögdük, senâ

ettik": Türkçe *ök-öğ-* "öğmek, senâda bulunmak" (DLT). Bkz: 2. Hal:5.

kerü [*<* Türkçe kerü "geri, tekrar, sonra, -a doğru" (DLT; TİYED)]. Bkz: 2. Hal:5.

key [*<* Türkçe key "pek, gayet, sağlam" (DLT); "iyi, çok" (TİYED): key < Ana Eserde *ked*, abartma ve kuvvetlendirme edatı, "en iyi, ne iyi!" (DLT); "çok; kuvvetli; şöhet" (UYG)]. Bkz: 2. Hal:3.

khkn [*<* Türkçe hakan "kağan" (1. Hal:5, 7). Part kâtibi herhalde bu hakan ve kağan şekillerinin her ikisini de biliyordu, ve kelimelerde hata yapmamıştı. Birinci şekilde *khkn* "kağan" (1. Hal:3) kelimesi Türkçedir, ve kelime Göktürk alfabesinde *k-h-n* veya *k-ğ-n* olarak yazılmıştır (ErOA, Kt:G1, s. 153: sağdan altıncı kelime). Bu ikinci şekilde *khkn* "kha-kan, ha-kan" tâbiri herhalde Aramca bir kelime olup İbraniceden bir alıntı olmalıdır, ki burada saf Türkçe *kan/kan/xan* "Türklerin en büyük başbuğu; Afrasiyab oğullarına verilen ünvan" (DLT IV, 212), ve baştaki *ha* ise İbrani harfi tarifidir.

kıdb bkz: *hdub*.

ki (Farsça) *ddmk* "dedem ki" kelimesinde.

kit- bkz: *kt-*.

kiz/kyz [*<* Türkçe *kiz* "taht, kürsü" (DLT I, 327); UYG]. Bkz: *kyzllkizli* (2. Hal:3, 7).

khhn [*<* Türkçe kağan "hakan, kağan" (ErOA; UYG)]. Bkz: 1. Hal:3, ve *khkn*.

kl-/kel- "gelmek." Bkz: *kle*.

kle [*<* Türkçe kele "gel-e, gelsin"]. Bkz: 2. Hal:3, 8.

Kl' k/klük/klüg [*<* Türkçe külük/külüğ "meşhur, ünlü; saygın" (DLT): *kü* "şöhret, ün," ve *-lül-/lüg* "lü"]. Bkz: 1. Hal:4, 6.

kn [*<* Türkçe kün "güneş, Güneş-Tanrı"]. Bkz: 3. Hal.

köplkop/hep bkz: *hwv*.

közün bkz: *kzn*.

kt- *<* Türkçe *kit-/git-* "gitmek": *kitip* "gidip" (1. Hal:2) ve *kit-ü* "gid-erek" (1. Hal:2, 6) kelimelerinde.

Külük/Külüğ Alan kralı (1. Hal:4, 6) [Türkçe *Külüğ* "meşhur." Biz, *Külüğ* adını Kuşan kralı Kujulakasa (Gk. Kujulakadphises)'nin isminde de bulduk (Bölüm 27)].

kün bkz: *kn*.

kzn [*<* Türkçe *közün* "kuvvet, güç" (UYG)]. Bkz: *kzn erp*.

kzn erp [*<* Türkçe *közün erip* "güç bularak, güç elde ederek": *közün* "güç," *er-* "imek, olmak; var olmak; bulmak; ait olmak, ilgili olmak; ermek, yetişmek, ulaşmak, elde etmek" (UYG; DLT; KT)]. Bkz: 2. Hal:4.

ln [*<* Türkçe Alan "Alan, Alan halkı"]. Bkz: *lnlr, mlhln* (1. Hal:4, 6).

lnlr [*<* Türkçe Alanlar (1. Hal:4)].

melik bkz: *mlh, mlk*.

melik Alani bkz: *mlhln*.

melik-in bkz: *mlhn*.

melik-in melik-(i) bkz: *mlhn mlk(i)*.

men "men, ben." Bkz: *mlmml(i)*.

Mithradatkirt (*Mtrdtkrt*) Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat yakınında kurulmuş, Part krallarının ilk payitahtları ve mezarlarının bulunduğu yer. Mithradatkirt olarak ta okunmuştur (BelCA 78). 2. Hal'deki yazıtta gözleendiği gibi, Part harfleri *t* ve *h* birbirine benzer. Keza, bilhassa Akamen Aramacasında *r* ve *n* harfleri de bazen benzerlik gösterdiklerinden, şehrin adı aslında *Mtrdtknt* olmalıdır [böylece, *Mtrdtknt* > *Mithradat-kent* "Mithradat şehri"].

min-/mün-/bin- bkz: *mn-*.

mir *<* Farsça *mir* "baş, lider, kral" (REDH). Bkz: *myr/miri* (2. Hal:4), ve *-i*.

Mithradat.es (*mtrdt*) Part kralı (M.Ö. 171-138) [*<* Türkçe-Farsça *Mitra-dat* "Mitra-verdi"].

mh [*<* Türkçe umuğ "umut" (ErOA; UYG)]. Bkz: *mhv* (2. Hal:5), *mh* (2. Hal:6).

mlh [*<* Ar. melik "kral" (1. Hal:4, 6)].

mlhln [*<* melik Alani "Alanların kralı" (1. Hal:4, 6)].

mlhn [*<* Türkçe melik-in "kral'm" (1. Hal:4, 6)].

mlhn mlk(i) [*<* Türkçe melik-in melik-(i) "Kralların Kralı" (1. Hal:4-5 ve 6-7)].

mlk [*<* Ar. melik "kral" (1. Hal:3)].

mn [*<* men/ben]. Bkz: *myrmyr/mirimem*, *kyzlmmlkizlimen* (1. Hal: 4 ve 7).

mn- [*<* Türkçe *min-/mün-/bin-* "(at) binmek" (DLT)]. Bkz: *mnpl/minip*.

mn/mn(i) [*<* Türkçe men(i), ben(i) (akuz.)]. Bkz: 1. Hal:5, 7.

mini/mny [*<* Türkçe meni/beni (akuz.)]. Bkz: 2. Hal:2.

mnp [*<* Türkçe *min-ip/mün-üp* "(ata) binip, binerek"]. Bkz: 1. Hal:5, 7.

mry [*<* Türkçe-Farsça *mir-i* "lideri." Bkz: *myrmyr*].

mrymn [*<* Türkçe-Farsça *miri men* "emiri ben, lideri ben"]. Bkz: 2. Hal:4.

mükturu [*<* Türkçe *mük-tur-u* "saygı ile eğilerek": *mük-tur-* "rükü eder gibi eğilmek," *mük* "bükük, eğik" (DLT)]. Bkz: 2. Hal:6.

nçç [*>* neççe *<* Türkçe *niçe/nice/neçe* (E. Türkçe *nençe*) "nice, ne kadar, birçok, çok; kaç" (DLT; ErOA; UYG)]. Bkz: *nççs*.

nççs [*>* neççesi *<* Türkçe *nicesi* "ne kadar, çoğu"]. Bkz: 2. Hal:3, 8.

ndük [nedük *<* Türkçe *netek/nitük* "nice, herhangi" (DLT; UYG)]. Bkz: 2. Hal:1.

netek/netegh/nitük bkz: *ndük*.

nice bkz: *nçç*.

Nine Ay bkz: *myr*.

nn [*<* Türkçe *nine/nene* "anne; büyük anne" (3. Hal)].

nny [*<* Türkçe *Nine-Ay* "(Tanrıça) Nine-Ay" (3. Hal)].

Orod.es (*wrwd*) Part kralı (M.Ö. ?-77) [*<* Türk. *Urı?-od* "ateş (gibi) oğlan": Türkçe *urı* "erkek; oğul, oğlan," *odlot* "ateş"; veya (2) *Ur-od* "vur ateşi; yak (bir) ateş!"].

ök-lög- bkz: *k-lök-*.

örteriz bkz: *rtz*.

pahlavan/pehlevan (Farsça) "pehlivan, kahraman." Partlar'a 'pehlivanlar' ünvanı verilmişti (FryHP).

pah-/bak- bkz: *ph*.

ph- [*<* Türk. bak- "bakmak"]. Bkz: *ph*).

Phraat.es (*prdh* veya *prdy*) Part kralı (M.Ö. 176-171) [*prdh*? (1) *<* Ar. Ferhat "sevince, neşe"; veya (2) *<* Türkçe *Böri-at* "kurt (gibi) at"].

Phraatac.es (*prdk*) Part kralı (M.Ö. 2-M.S. 4) [*pr-dtk*: (1) *<* Türkçe *Böri-tu* "güçlü kurt"; veya (2) *<* Türkçe *Apar-Tutuk* "güçlü [(elinde güç) tutan] Abar/Avar"].

ph) (Partça ve Aramca) 'vali'; Asurice *pakhatu*, Akkadca *pakatu* 'vali' (FryHP 98, 307) [*<* Türkçe *baktı* "bakır, bakan kişi, özenen kişi; idareci": Türkçe *bak-*

"bakmak; özenmek" (DLT III, 440; REDH; KT), ve *-tl-tu*, Türkçe 3. şahıs tekil geçmiş zaman kipi, fiilden isitfi yapan ek].

pkn [*<* Türkçe *Büken/Bukan* (1. Hal:5)].

pkn-khkn [*<* Türkçe *Pükén/Büken-Hakan* "Büken/Bukan Hakan" (1. Hal:5)].

Priapat.ius (*prypt*) Part kralı (M.Ö. 191-176) [*<* Türkçe *Böri-batu* "kurt-kahraman": *böri* "kurt," ve *batulbatu* "kahraman"].

rn [*<* Türkçe *urun* "koyun!, dikin!, yerine oturtun!": *ur-* "koymak, vurmak, hakketmek" (ErOA; DLT)]. Bkz: 2. Hal:3.

rt-lört- "örtmek, gizlemek" (DLT; REDH). Bkz: *rtz* (2. Hal:6).

rtz [*<* Türkçe *örteriz* (2. Hal:6)]. Bkz: *rt-*.

sakla- (*skl-* kelimesinin diğer okunuşu) "saklamak; korumak, himaye etmek" (ÇaTL 69). Bkz: *sklm* (1. Hal:5, 7).

sev- bkz: *sw-*.

sevin- bkz: *swm-*.

sewük/sevük bkz: *swük*.

Sinatruk.es (*sntrwk*) Part kralı (M.Ö. 80-69) [*sntrwk* *<* Türk. *İsen-oturuk* "isen kral; fırtına gibi esen hükümdar": *isen/esen* "sağ, salim; selâmet" (DLT); "kurusuz" (KT); *oturuk* "(tahtta) oturan kişi, kral!"].

skl- [*<* Türkçe *sakla-* "saklamak; veya isikle-, gramer kurallarına göre, "sıcaklamak; ateşlemek": *isi-* "ısımmak" (DLT), *isik/isig* "sıcaklık, ateş" (ErOA; DLT), ve Türkçe *-le-/la-* yaklaşık olarak "yapmak" anlamına gelir. *İsigle-* fiili, "çok sıcakta gitmek" anlamında O. Türkçe'de de mevcuttur (DLT)]. Bkz: *sklm*.

sklm [*<* Türkçe *isikle-tin* "ateşledin"; veya *saklatın* "sakladın, korudun" (1. Hal:5, 7)].

sn/sene (Arapça alıntı) "yıl." Bkz: *snt*.

snt? [*<* Türkçe-Aramca *snt* > *scene-t* "yıllar": E. Türkçe *-t*, çoğul eki (2. Hal:1)].

sr [*<* Türkçe-Fars. *ser* "baş"]. Bkz: 2. Hal:2.

ss- [*<* Türkçe *süs-* "büyütmek, uzamak, bitmek; süsmek" (TİYED)]. Bkz: *ssü, sst*.

ssü [*<* Türkçe *süs-ü* "yükselemek; yükselmiş, bitmek üzere"]. Bkz: 2. Hal:3.

ss [**<** Türkçe *süs-ti* "büyüdü, yükseldi, bitti"]. Bkz: 2. Hal:8.

stn [**<** Farsça *sütün* "sütun, mermer direk; (ışık) huzmesi, [ışık, parlaklık]" (3. Hal)]. *süs-* bkz: *ss-*.

sütun bkz: *stn*.

sw- [**<** Türkçe *sev-* "sevmek" (1. Hal:1; 2. Hal:1, 2, 3, 7, 8)].

swn- [**<** Türkçe *sevin-* "sevinmek"]. Bkz: *swnp/sevinip* (2. Hal:1), *swnt/sevindi* (2. Hal:7).

swü [**<** Türkçe *sevü/sevgü* "sevgi" (REDH; TİYED)]. Bkz: 2. Hal:3, 8.

swük [**<** Türkçe *sevük* "sevgili" (1. Hal:1)].

ş/eş [**<** Türkçe *eş* "eş, arkadaş"]. Bkz: *eknş*.

şat bkz: *şd*.

şd [**<** *şad* (Göktürkçe) "prens"; Farsça *şad* "sevinçli, mutlu" (2. Hal:2)].

t-/ti-/di- "demek, söylemek." Bkz: *tp*.

tang/tanğ bkz: *tnh*.

tap- "tapmak." Bkz: *tp-*, *antp-*.

tapu bkz: *tpu*.

tapuğ bkz: *tpuh*.

tan bkz: *tr*.

tat bkz: *tt*.

tatabit/at-ab-ı bkz: *ttbi*.

tnh [**<** Türkçe *tang/tanğ/tan* "şaşılacak şey, mucize; [harika]" (DLT; UYG; TİYED)]. Bkz: *tnh/tañm* (2. Hal:1).

tp [**>** *tip* **<** Türkçe *tiyip* "deyip" (2. Hal:4)].

tp- [**<** Türkçe *tap-* "tapmak; hizmet etmek"]. Bkz: *antp-*.

tpu [**<** *tapu* "tapı, tapınak"; *tapu/tapu* "tapma, hizmet; [mâbet]"]. Bkz: *tpuh*.

tpuh/tapuğ [*tpu/tapu* kelimesinin akuzatif hali (-*hl-ğl-i*, akuzatif eki)]. Bkz: 1. Hal:7.

Tiridat.es (*tyrdt*) Part kralı, Arsak'ın (M.Ö. ?-211) kardeşi [**<** Türk-Fars. **Tari?-dat** "Tanrıdan doğmuş; Tanrı-verdi"].

tt/tat [**<** Türkçe *tat* "düşman; yabancı"].

ttbi **<** Türkçe-Fars. *tatabi/tat-ab-ı* "düşman şarabı; düşman seli; düşman hançeri; kâfirin ta kendisi". Farsça *ab* "su, içki, şarap; kaynak; sel; ayna; kılıç," ve *-i*, Türk. iyelik eki (1. Hal:4)]. Bkz: *ab*, *tt/tat*.

Thttr [Vonones I (*Ahamen*)'in oğlu Vonones II'nin adı veya ünvanı, ki yazıtında (2. Hal) babası *Ahamen* için diktiği heykeli nasıl yaptığını anlatır: *Thttr* **>** Türkçe *Tutuk-tarı* "güçlü tanı": Türkçe *tutuk/Tutuk* "askeri vali," ve şahıs adı (ErOA; UYG; DLT IV, 855). Keza kelime anlamıyla, *tutuk* "tutan kişi; (elinde güç) tutan kişi, güçlü"; veya *tutuk/tutug* "büyü, sihir, efsun" (DLT I, 373; REDH; KT). Bkz: 2. Hal:1, 8.

tur-/tur- "durmak." Bkz: *mikturu*.

Tutuk-tarı bkz: *Thttr*.

tüz- bkz: *tz-*.

tz- [**<** Türkçe *tüz-/düz-* "uygun hale getirmek, doğru yola koymak, düzeltmek, düzenlemek" (DLT; REDH)]. Bkz: *tzdüm/tüzdüm* (2. Hal:1-2).

ur-/ur- bkz: *rn* (2. Hal:3).

urun bkz: *rn*.

Vardan.es (*wrt'n*) Part kralı (M.S. 39-47) [**<** Türkçe *Vartin* "vardın, eriştin"].

Vologes.es (*wlgš*) Part kralı (M.S. 51-80) [**<** Türkçe *Ulu-göz*].

Vologesokerta Vologeses I'in kurduğu payitaht şehri (FryHP) [Vologes-ok-erta **<** Türkçe *Ulugöz?-i(n)k-ortu* "Vologeses'in ortusu, payitaht"; *ortu/ordu* "ordu, ordu karargâhı; payitaht," *-i(n)k/-ing*, Türkçe genitif eki].

Vonon.es I (*whwnm*?) Part kralı (M.S. 7-12) [*whwnm* **<** Türkçe *Ahamen/Ağamen* "ben ağa; ben kral'im"]. Bkz: 2. Hal.

y [**<** Türkçe *ay* (3. Hal)].

yšn *yšn nystnkn* ifadesinde *yšn* kelimesinin doğru transliterasyonu [**<** Türkçe *yüşeng* "düz, cilâh" (DLT)]. Bkz: 3. Hal.

yüşenlyüşeng bkz: *yšn*.

yšn bkz: *yšn*.

yšn nystnkn M.Ö. 2. veya 1. yüzyıla ait Parça yazıt [**<** *yšn nmy-stn-kn* **<** Türkçe *yüşen Nine Ay sütun Kün*, gizli anlamıyla, "parlak (Tanrıça) Ana-Ay, Güneş-Tanrısı'nın ışığı": Türkçe *yüşeng/yüşeng* "düz, cilâh, [parlak]," *kün* "güneş, Güneş-Tanrısı," Farsça *sütün* "sütun, mermer direk; (ışık) huzmesi"]. Bkz: 3. Hal.

BÖLÜM 25

IŞIK YAZITININ ÇÖZÜMÜ

Gümüş bir kap üzerine yazılmış Işık (Esik) Yazıtı¹ (Resim 24), Kırgızistan'ın Işık Gölü yakınında, Kazakistan hudutları içindeki küçük Esik kasabasında 1970 yılında açılan bir kurganda bulunmuştu. Mezar, muhteşem görünümlü altın elbiseli bir adama aitti. Ceket, tenini saran pantolonu, çizmeleri hepsi birbirine eklenmiş saf altın parçalarından yapılmıştı. Toplam 4800 adet altın parçası ile bu mezar, Firavun Tutankamon'un mezarından sonra en çok altın bulunan mezar sayıldı. Kral veya Prens kulaklarına ve boynuna kadar inen uzun tacı üzerinde altın oklar vardı. Kemerinin sağında kılıç, solunda bir kama vardı ve her ikisi de kılıflı idi. Yine hepsi altın olan tacının önü, kemeri, kılıflar hayvan kabartmaları ile süslenmişti. Radyokarbon testleri, yazıtın M.Ö. 5. yüzyıla ait olduğunu gösteriyordu.²

Yazıttaki harfler ve verdiğimiz fonem değerleri, Apendiks'te, Eski Alfabeler tablosunda verilmiştir. Kalın sessizler koyu harflerle gösterilmiştir. Yazıtta 26 işaret bulunduğu kabul edilmiştir. Fakat bunların bazıları birkaç harften oluşan bileşik işaretlerdir. Biz, şu yedi bileşik işareti tesbit ettik: Resimde, birinci sırada, sağdan sola No. 4 ve 5 birlikte (*o+ng*); ikinci sırada, sağdan üçüncü olan işaret No. 13 (*ç+i*), 18 (*g+i+l*), 20 (*n+i*), 22 (*ç+g*), 23 (*g+k+i*), 24 (*i+r*). No. 26, No. 18 ile aynıdır. No. 20 önceki araştırmacılar tarafından tek bir harf olarak okunmuştur. Bizim aşağıdaki okuyuşumuza göre, sessizlerden *g* (18'de ve 26'da), *k* (No. 10), ve *h* (No. 1) kalın sessizleri, ve *g* (22'de ve 23'te) ve *k* (15 ve 23'te) ince sessizleri oluştururlar. Diğer sessizler, *ç* (8, 13), *z* (12, 25), *n* (3, 20), ve *r* (9, 14, 17, 19, 24) yazıtta ince ve kalın fonemleri temsil ederler. Sesli *a* (2) ve *e* (6) harfleri aynı işaretle temsil edilirler; aynı şey *i* (13, 20, 21, 24) ve *ı* (18, 26) harfleri için de geçerlidir. Bileşik 4-5 no.lu işareti *n+ing* = *ning* şeklinde de yazabiliriz, fakat burada *n* harfi olarak aldığımız işaret, No. 3 ve No. 20'de görülen *n* harfinden küçük olduğundan bu transkripsiyon şüpheli karşılanmalıdır.

¹ Bkz: Özdek, Refik, *Türklerin Altın Kitabı*, Dört Cilt, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1990 (ÖzTAK), I, 33 (Foto: Olcay Süleymanof, 'Kazak Edebiyatı Gazetesi', Aralık 25, 1970).

² ÖzTAK I, 34. Sovyet arkeologlarının Işık Gölü'nün kuzeyinde yaptıkları çalışmalar, M.S. 12. yüzyıla ait Çiğil Türkleri ile ilgili birçok küçük mezarlar ortaya çıkarmıştır. Buralarda bulunan insan iskeletleri arasında Mongoloid ırk tiplerine rastlanmamıştır. Belirtilen ırk vasıfları daha ziyade bugünün Anadolu Türk tiplerine uymaktadır (Larousse).

Isık harflerinden, *a, b, g, z* (muhtemelen), *i, k* ve *k, l, n, o, ç* (Tsade), *r, s*, ve *t*, Aramî-Kenan alfabesinden kaynaklanmışlardır. Göktürkler, yeni sesli ve yeni kalın ve ince sessiz harfler ekleyerek bu alfabeği geliştirmişlerdir. Yazıtın sahibi olan Orta Asya'lı Isık halkı, Şehname'de geçen Turanlıların nüfuz sahası içerisinde bulunuyorlardı, ve herhalde Ceyhun ırmağının ötesinde bulunan İran'daki karşıt güçlerle temasta idiler. Bunu alfabelerindeki benzerlikten de anlıyoruz. Isık harflerinden bilhassa *a, i, l, n* (ters), *o, r, s*; ve *t*, Pers-Akamen Aramcası ile benzerlik gösterir. Mamafih, Isık alfabesi, bazı ince ve kalın sessizleri ayırt eden harfleri ihtiva etmesi sebebiyle hem Akamen ve hem de Part alfabelerinden üstündür.

Yazıtın çözümünde dikkat edilecek önemli husus, yazarının her işareti eliyle değil fakat bir şablon ve keskin bir alet kullanmak suretiyle gümüş kap üzerine çizerek yazmasıdır. Bilhassa, 7, 9, 14, 17, 19, ve 24 no.daki *r* harfinin mükemmel benzerliği buna şahittir. Diğerleri için de bu geçerlidir. Binaenaleyh, işaretlerin birbirine karıştırılması pek mümkün değildir.

Her ne kadar, No. 12 ve 25'de *z* fonemini esas alıyorsak da, işaretin çift sesli bir *n/z* harfi olması mümkündür. Yani diyalekt tercihinə göre hem *z*, hem *n* okunabilir. Biraz önce işaret ettiğimiz gibi, 4 ve 5 no.daki harfleri *n? + ı + ng = n?ing* şeklinde de okuyabiliriz. No. 20 de tek bir *ü* harfi olabilir. Bu ikinci yorumumuz aşağıda köşeli parantez içinde gösterilmiştir.

Böylece, yazıtı şöyle okuyabiliriz:

1	2	3	4-5	6	7	8	9	10
h	a	n	o+ng	e	r	ç	r	k

11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26
s	z[n]	çi	r	k	b	r	gıl	r	ni[ü?]	i	çg	gkt	ir	z[n]	gıl

veya:

han o-ng er çrk
sz çirik br gıl r-ni içgg ktir z gıl

Yazıtın 26 işareti, *ng* harfini tek harf sayarsak, toplam 36 harflik cümle oluşturmaktadır. Böylece, bu metinde Isık alfabesinin 17 harfini oluşturan 19 fonem ortaya çıkar : *a, b, g, g, e, z, h, i, ı, k, k, l, n, o, ç, r, s, t*, ve *ng*.

Gizli seslileri ortaya çıkarırsak (koyu harfler) yazıtı şöyle okuruz:

han o-ng er çarık
siz [sen] çirik bar gıl er-ni içigig ketir oz gıl

veya,

Han Ong-Er, Çarık,
Siz [Sen] çerik, bargıl! erni içigig kötir, ozgıl!

Anlayacağımız bir Türkçe ile:

Çarık (boyundan) Han Ong-Er!,
Siz [Sen] çeri, vargıl! erleri gönüllü götür, selâmete erişiver!

Daha açık bir Türkçe ile:

Çarık (boyundan) Han Ong-Er!,
Siz [Sen] asker (Hanımız), haydi gidiverin! gönüllü katılan yiğitleri de (beraberce), göğe (yukarı) çıkarın, selâmete erişiverin!

Yorumda "siz/sen" ifadeleri önemlidir. Zira "sen" tâbiri Oğuzcada saygı ifade eden "siz" anlamında kullanılmaktaydı. Oğuz boyu olan Çarıklar'ın da hükümdar veya prens için *sen* ("siz") ifadesini kullanmaları gerekir.

Yazıtta, *içigig* ifadesi, akuzatif halde bulunan bir ismi takip ettiği için, geçmiş zaman partisipi gibi işler. Böylece, *er-ni içik-ig kötir* "erleri (sana) katılmış olarak (gönüllü) götür (yukarı çıkar)" anlamı ortaya çıkar.

Türkçede, 'Han Ong-Er' adında olduğu gibi Han kelimesinin başta gelmesi enderdir.³ 'Han Ong-Er' "Mutlu Yiğit Hükümdar" adını, 'Öngi-Er' "Farklı Yiğit" (*öngi* "farklı" (DLT; UYG)), veya 'Öngü-Er' "Yetişen (Türeyen) Yiğit" (*ön-lün-* "yetişmek, türemek" (DLT; UYG), ve *-gü*, isim/sıfat yapan ek) şeklinde okuyabiliriz. Öngü adı Eski Uygurca'da bulunmaktadır (UYG 151). Diğer bir ad, Öng-Er "Öndeki Yiğit" şekli de mümkündür.

Yazıtta *h* olarak okuduğumuz 1 no.lu harf, Göktürkçede kelime başında hiç kullanılmayan *g* (*ğ*) harfine benzemektedir. Isık *h* harfine *ğ* fonemini verirsek ondan önce gelen bir harf aramak gerekir ki Resim 24'te, sonradan yıpranma sonucunda oluşmuş bir kazıntı gibi görünen fakat aslında yazıtın bir parçası olabilecek bir > (*k*) harfi görünmektedir. Bu harf Göktürkçede sol tarafı kapalı olarak bulunur ve *k/kı/ık* fonemlerini verir. Eğer bu harf hakikaten yazıtın bir parçası ise, ilk kelime *han* değil, *kğan* (kağan) okunur.

Arkeolojik keşfin ortaya çıkardığı Isık metninden, Türkçe-konuşan eski milletlere has gömme adetlerine ait önemli bilgiler ediniyoruz. Herodot'un İskitler için verdiği bilgiler (Herod IV.71), daha sonra yaşayan Türk topluluklarının, bilhassa göçebe Hun, Avar, Kuman, Oğuz ve Türk-Moğol boylarının gelenekleriyle uyumludur. Yazıtımız gösteriyor ki, birçok bilginlerin inanışlarının tersine, ölen hükümdar veya soylu ile birlikte gömülen insanlar bir kurban gibi öldürülüyorlar, aksine kendi istekleriyle gönüllü (*içigig*) olarak öbür dünyaya sevdikleri ile beraber gitmek için mezara giriyorlardı. H. J. Muller'in (MULH 83), bir Sumer kral mezarına ait arkeolojik

³ Han Bayındır (ErDK D10, D66, D202, D235, D236), ve Han-Murat (ÖgTM 406) adları Türk destanlarında geçer.

bilgileri aksettiren şu cümlelerinden de aynı sonuçları çıkarabiliriz:

"Kral ve kraliçeleri ile beraber mezara gömülen kadınlar, fevkalade süslü, al renkli elbiseler, başlarına ince işlenmiş altın takılar giymişlerdi... Vücutlarının huzurlu görünüşü ve takılarının intizamı onların öldürülmediklerini gösteriyordu... Tahmin edebiliriz ki, onlar, öbür dünyaya giden kral ve kraliçelerine, gönüllü olarak... refakat ediyorlardı."

Prof. Diez, Sumer mezarlarının benzerlerinin, "Luristan'da Med ve Akamen devirlerine ait mezarlarda" bulunmuş olduğunu söyler (DiAWOA 25).

Arkeolog Mongait, M.Ö. 10,000 yıllarında ve daha önce Güney Rusya steplerinde yaşayan insanların gömü adetlerine ait şu bilgileri verir: "Yukarı Paleolitik Çağda (M.Ö. 40,000-10,000), ölüm sonrası hayatın varlığını kabul eden ilkel bir dine bağlı gömme geleneği mevcuttu" (MonAU 98). Prof. Diez'e göre, Sialk (İran) kazılarında, biri M.Ö. 5000, diğeri 10 000 yılına ait iki seviyede, ölümler silâhları ve, 'ölümden sonra hayatın varlığına inandıkları için,' gerekli yiyecekleriyle birlikte gömülmüşlerdi. Sığ seviyelerde, ölümler süvari olup, bronz, nâdiren demir silâhları vardı (DiAWOA 17, 20).

ISIK YAZITININ ESKİ ÇÖZÜMLERİ

Yazıtın, bizim de faydalandığımız en iyi fonetik analizini Kemal A. Akishev yapmış, ve güzel bir tablo hazırlamıştır.⁴ Fakat o, *h* (No. 1) harfini (*a*)*g*, *ni* (No. 20) harfini (*a*)*k* olarak okumuştur. No. 18 ve 26'da okuduğumuz *gil* ifadesini sırasıyla *auk* ve *aok*, *g* (No. 22) harfini *aa* okumuş, No. 23'teki *g* harfini okumamıştır. Diğer harflerde Göktürk alfabesine uymakla beraber, farklı olarak sessiz harflere sanki onların bir parçası imiş gibi sesli harfler takmıştır. *g*, *h*, *l*, ve *o* harflerini tamamıyla gözden kaçırmıştır.

Yazıtın çözümünde en iyi teşebbüsü yapan Kazakistanlı Olcas Süleymanof yazıyı, *Han uya üç otuzu (da) yok boltı, utıgsı tozıltı*, şeklinde okumuş, ve "Han(ın) oğlu yirmi üç (yaşında) yok oldu, Adı sanı[?] toz oldu" diye çevirmiştir. Bizim *ng* (No. 4-5'te) harfi yerine *y*, *s* (No. 11) ve *r* (7, 9, 14, 17, 19, ve 24'ün bir kısmı) yerine *u* (*o*, *ü*), bizim *k* (10) ve *ni* (20) yerine *t*, *k* (15) yerine *k*, *g* (22) yerine *g* koymuştur. *u* (No. 4-5'te) harfini, No. 7, 9, 14 ve diğerleri ile ve hepsini No. 11 ile birleştirmesinde zorlama görülür. *t* olarak aldığı No. 10 ve 20 farklı harflerdir. 18, 26 no.lu işaretleri *-ltı* olarak çözmesi kabul edilebilir, lâkin, *t* (ters bir *i*) No. 10 için kullandığı *t*'ye benzemez. No. 23'teki *g* ve *k* harflerini kullanmamıştır. *h* (1), *a* (2), *n* (3), *ç* (8), *z* (12), *k* (15) (fakat onu kalın *k* olarak), *b* (16), *l* (18 ve 26'da), *il*

⁴ Akishev, K. A., "ISSYK MOUND," Moscow, 1978, TRACING, s. 55. Bkz: M. Erçin, *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu*, TTK Yayınları, Ankara, 1981 (HD50S), s. 234.

(21), ve *g* (22) (fakat onu kalın *g* olarak) harflerini doğru okumuştur.

Diğer bir çalışmada, Musabayev (Bkz: Atsız, "Altın Elbiseli Adam" Hakkında Yeni Bilgiler, Ötüken, Haziran 1973), yazıttan çok fazla (17) kelime ürettiğinden, bu çalışma hakkında bir fikir vermek imkânsızdır.

Yazıtta bulunan kelime ve gramer unsurları Lügatçe'de incelenmiştir:

LÜGATÇE

-gil tekil 2. şahıs emir kipinde fiili pekiştirici ek (KT). Bkz: *bargil*, *ozgil*.

-ig/-ik fiillerin sonuna gelerek isim/sıfat yapan ek. Bkz: *içigig*.

-ni akuzatif eki. E-O Türkçe örnekler: *ol erni ök keldür* "o adamı, bizzat kendisini, getir" (DLT I, 71); *biz-ni* "bizi" (Ty I:D3).

bar- (Mod. Türkçe *var-*) gitmek, varmak. *bargil* gider! Bkz: *bar-* ve *-gil*.

Çarık/Çaruk Isık halkının adı, ki, Kaşgarî'nin yirmi Türk milletinden biri saydığı ve tek dil (saf Türkçe) ile konuştuklarını söylediği (DLT I, 30), ve Afrasiyab'ın (Alp Er Tonga) şehri olan Barçuk şehrinde yaşadıklarını bildirdiği (DLT I, 381) Çaruk (Çarık/Çarig) boyunun adı ile aynı olması gerekir. Bu Barçuk şehri, yazıtın bulunduğu Esik kasabasına 400 km. kadar uzaklıkta, Kaşgar'ın doğusunda ve Aksu'nun güneyinde bulunmaktadır. Çaruklar, 22 Oğuz kavminden biri olan Çaruk-lu boyu (DLT I, 58) olmalıydılar. Macar doğumlu İngiliz arkeoloğu Prof. Stein'in Orta Asya'da Tun-huang'da bulunduğu, M.S. 8. asırdan geç yazılmadığı [belki çok daha önce yazıldığı] bilinen Uyğur metinlerinde, Çarukların on kraliyet boyundan biri, ve (Göktürk devletinin batı kısmını oluşturan) Tarduşların beş boyundan biri olduğu yazılıdır (ToUTTg 421).

çirik Türkçe *çerik/çerig* "asker, ordu."

er er, erler, yiğit(ler) (DLT I, 468; REDH). Örnek: Göktürkçe *er* (tek bir *r* harfi ile yazılmıştır) (ErOA, Kt:K6, K12).

içik- (Göktürkçe *içk-*) "[gönüllü] katılmak, dahil olmak" (UYG; ErOA); "kendi dileğiyle teslim olmak (ve onların safında savaşmak)" (DLT). Göktürkçe örnek: *Han*

birtim, hanungın kodup içikding "Han verdim, hanımı bırakıp katıldım" Ty I:B2-3).

içikig/içigig (*içgg*) "gönüllü olarak, isteyerek katılmış"; veya, "gönüllü katılan (kişi); gönüllü," ki, burada *-ig* eki isim veya sıfat oluşturur. Bilge Kağan yazıtında kelime fiili ile beraber geçer: *içkg-me içk-di* (içikig-me içikdi), *budun boldı* "katılan katıldı, millet oldu (bizden oldu)" (ErOA, BK:D37). Isık yazıtındaki *içgg* (içigig) kelimesi, gramer bakımından daha doğru olarak yazılan Göktürkçedeki *içkg* (içikig) kelimesinin aksine Türkçe ses uyumuna göre yazılmıştır.

han han, hükümdar.

kötir-/kötür-/köter- (*ktir*) "yükseletmek, yukarı çıkarmak" (ErOA, BK:D10; UYG).

on- "mutluluğa kavuşmak, selâmete ermek; şifa bulmak" (UYG; PaÇŞS 25; ÜDKT). *oz-* fiili ile aynı anlamı taşır.

ong (Isık hanın adının bir parçası) "iyi, bol; sâlim, [mutlu]." Ong ünvanı sonraki Türkler arasında da çok yaygındır (bkz: Bölüm 5).

Ong-Er Isık hanının adı, "Mutlu Yiğit."

oz- "kurtulmak; halas bulmak, selâmete ermek" (DLT; UYG). Keza bkz: *on-*.

ozgil "selâmete erişiver!"; *oz-* "selâmete erişmek" fiilinin, çabuklaştırma ve kuvvetlendirme eki olan *gil* ile oluşturduğu emir hali.

sen (Oğuzca) "siz" tekil, yaşlılar için. Bkz: sız (3).

siz (1) "siz" (çoğul), (2) (O. Türk.) "siz," tekil (yaşlılara söylendiğinde); (3) (Oğuzca) "sen," tekil, daha genç ve aşağı tabaka için. Kaşgarî şöyle der: "Oğuzlar büyük için 'sen', küçük için 'siz' derler" (DLT).

BÖLÜM 26

ÇİNLİ SEYYAHLAR VE SEMAVİ TÜRKLER

Birçok Budist rahipler, Shih-li-fang ve diğerleri Çin'e,¹ ve daha sonraları da Çinli seyyahlar batıya seyahatler yaptılar. M.Ö. 138-126 yıllarında seyahat eden Chang-Ch'ien bize Orta Asya halkı hakkında detaylı bilgiler verir:

"Han-chung şehri [enlem 32, boylam 107.2 derece] sâkini olan Chang-ch'ien, Yüecileri (Yueh-chih) aramak için yola çıktı. Yanına Kan Fu isminde bir Tartar [Tatar] aldı... ve Kansu'dan çıkıp Hun topraklarına girdi... yakalanarak Büyük Han'a gönderildi... (On yıl sonra) kaçmağa muvaffak oldu... Ve Yüecilerim memleketine doğru gitti... Batı'ya doğru onlarca gün seyahat ettikten sonra Ta-yuan'a (Fergana) ulaştı.

"Ta-yuan'dan posta yollarını takip ederek K'ang-chu (Sogdiana [Semerkant]) ülkesine geldi. Onlar seyyahları, Ta-hsia (Baktria) ülkesini fethetmiş bulunan Yüecilere gönderdiler... Zengin ve mümbit bir ülke olduğundan burada biraz dinlenip hayatın tadını çıkarmak istediler...

"Buradan Çine geri dönmeğe karar verdiler, ve Tangutların ülkesinden geçmek ümidiyle, Nan-Şan dağları (Tanrı dağları) [Ch'i-lien] kenarını takip ederek memleketlerine doğru hareket ettiler."²

"Fergana (Ta-yuan) Hunlar'ın güneybatısında, Çin'den 10,000 li [yaklaşık 4800 km.] batıdadır... Pirinç ve buğday üretirler. Çok sayıda soylu atlara sahiptirler. Bu atlar... Semavî (Cennetlik) At' neslinden türemişlerdir. Duvarlarla çevrili şehirleri... yetmişli bulur... Silahları ok, yay ve baltalı kargı olup, at binerken de ok atarlar... Chang-an'dan (Kral Wu-ti'nin payitahtı) muhtemelen 5000 li [2400 km.] uzakta olan Tuz Gölü yakınında duvarlarla çevrili Loulan ve Ku-shi [Ko-ço, Şenşen yakınında] kasabaları bulunur. Batı Hunları, Tuz Gölü [Lop-Nor] doğusundan Lung-hsi'deki Büyük Duvar'a kadar olan sahada yaşarlar. Güneylerinde, Hunların Çin'e giden yollarını kapayan Tangutlar yaşarlar.

"Wu-sun: Fergana'nın 2000 li [960 km.] kuzeydoğusundadır. Hunlara

benzerler. Birkaç yüz bin okçusu vardır. Hunlara tâbi olmalarına rağmen, güçlendikten sonra sarayın kurultaylarına gitmeği reddettiler.

"Sogdiana: Fergana'nın 2000 li kuzeybatısındadır. Halkı göçebedir. Yüecilere benzerler. Seksen-doksan bin okçusu vardır. Güneyde Yüecilerin, doğuda ise Hunların tesiri altında yaşarlar.

"Yüeciler: Fergana'nın iki-üç bin li batısında, Amu-derya'nın kuzeyindedir. Güneyde Baktria; batıda Part Ülkesi; kuzeyde Sogdiana bulunur. Göçebe bir millettir... Hunlara benzerler. Yüz, iki yüz bin okçusu vardır. Eskiden Hunları küçük görürlerdi; fakat Hun tahtına Mao-tun (Mete) geçince Yüecilere saldırdı ve onları yendi. Yüeciler, Hun hükümdarı Lau-chang'ın Yüeci kralını öldürüp kafa tasını içki kâsesi yapıncaya kadar Tun-huang ile Ch'i-lien [Tengri Tağ, Batı Nan-Şan] arasında yaşarlardı... Sonra batıya geçerek Baktria'yı fethettiler" (MiGCT).

Daha sonra, Çinli rahip Fa-hien, Budizm'in üç kitabından (*tripitaka*) biri olan *vinaya pitaka*'yı (Kural Kitapları) aramak için M.S. 399-414 arası bir seyahat yaptı. James Legge'nin tercüme ettiği bu seyahatin kayıtlarından bazıları aşağıda verilmiştir [köşeli parantez içindeki notlar bize aittir]:

"Fa-hien, Ch'an-gan'dan hareketle, *vinaya pitaka*'yı aramak için Hindistan'a [?] (Thien-tuk) hareket etmek üzere yola çıktı... Yang-low dağına aştılar... Chang-yih'e geldiler... Kral onları onları payitahtında (Kanchou) misafir etti... Sonra T'un-hwang'a hareket ettiler (M.S. 400)."³

"17 gün sonra (y. 1500 le [1 le = 0.490 km.]), ... tepelerle dolu bir ülke olan Şenşen krallığına ulaştılar, ... Halkın giysileri kaba olup bizim Han [Güney Çin] ülkesinde giyilenlere benzer. Kralları bizim dinimizde idiler. Ülkede, hınayâna Budizmine bağlı belki 4000 rahip vardı. Bu ve diğer krallıklarda halk ve sraman'lar (şamanlar), hep Hindistan'daki⁴ [?] kuralları uygularlar. Gittikleri batı bölgelerindeki bütün krallıklarda da aynı şeylere rastladılar, sadece her birinde kendine has diyalekti ile bir barbar dili (Tartar veya Moğol) [tabii ki Türkçe] konuşuluyordu... Kuzey-batı'ya doğru on beş gün yürüyerek Woo-e denen (Legge'nin notu: "Karaşar veya yakını") ülkeye eriştiler... Woo-e halkı... çok cimri davrandıklarından, arkadaşları Che-yen, Hwuy-keen, ve Hwuy-wei, seyahat için gerekli malzemeyi temin etmek için, Kâo-ch'ang (James Legge'nin notu: "Uygurlar'ın ülkesi, modern Turfan veya Tangut") tarafına geri

¹ H. A. Giles, *A History of Chinese Literature*, Grove Press, New York (GilHCL), s. 110.

² Mirsky, Jeanette, *Great Chinese Travellers*, Pantheon Books, New York, 1964 (Chang-Ch'ien translation of Chapter 123 of Ssüma Ch'ien's Shih Chi by Friedrich Hirt, Jour. of Amer. Orien. Soc., Vol. 37, 1917) (MiGCT), s. 15-16.

³ Legge, James, *A Record of Buddhistic Kingdoms*, being an account by the Chinese Monk Fa-hien of his travels (A.D. 399-414); Paragon Book Reprint Corp., & Dover Publications Inc., New York, 1965; first edition by Clarendon Press, Oxford, 1886 (LegFaBK), s. 9-11.

⁴ Aşağıdaki 1. Hal'e bakınız.

döndüler. Fa-hien ve diğerleri ise ... güneybatıya ilerlediler. Birçok ırmaqları [Farım ve Hotan] geçmekte büyük güçlük çektiler. Bir ay beş gün sonra Yu-teen (Hotan) şehrine vardılar" (LegFaBK 12-16).

"Burada evler yıldızlar gibi serpilmişlerdir. Her ev önünde küçük bir töpe [Türkçe *tapı* "tapınak"] vardı.⁵ Ülkenin kralı, Fa-hien'i mahâyâna mezhebine bağlı Gomati manastırında misafir etti" (a.e. 16-17).

"Dördüncü ayın ilk gününde Hotanlılar sokakları tertemiz süpürürler, sularlar, ve donatırlar. Şehir kapısı önünde büyük bir çadır kurulur, ve süslenir. Kral ve kraliçe ve göz-kamaştırıcı şekilde giyinmiş saray hanımları çadırda yerlerini alırlar... Bayram alayında, kralın büyük hürmet gösterdiği Gomati rahipleri en önde gitmekteydiler. Şehirden üç-dört le mesafede, kurdukları dört-tekerlekli ve otuz 'cupit' yüksekliğinde bir put arabası, yürüyen bir bina gibiydi... Büyük put (Buda-Sakyamuni) arabanın ortasındaydı... Araba şehir kapısından yüz adım mesafede iken, kral devlet tacını giydi, çıplak ayakla ve ellerinde çiçek ve tütsü... refakatçilerle birlikte put'u karşılamak üzere kapıdan çıktı. Başını ve yüzünü yere eğerek put'un ayağı dibinde saygı ile durdu ve sonra çiçekleri saçarak tütsü yaktı. Put arabası şehre girerken, kraliçe ve pırıldayan hanımları çeşitli çiçekleri her tarafa saçtılar... Bayram ondördüne kadar devam etti, ve sonra kral ve kraliçe saraylarına döndüler" (a.e. 18-19).

Çinli Hsiuen-tsang, 200 kadar yıl sonra, Göktürk kağanı⁶ tarafından misafir edildiğinde aynı gözlemlerde bulunuyor, "*Büyük çadırın altın işlemeleri, göz kamaştıran bir ihtişamlı parıldıyorlardı...*" diyordu (WeOH).

Fa-hien'in hikâyesine devam edelim:

"Bayram bitince... Fa-hien ve arkadaşları, 25 günde Tsze-hoh (Yarkent?) krallığına eriştiler... 15 gün sonra güneye dört gün gittiler, ve kendilerini Ts'ung-ling dağları (James Legge'nin notu: Ts'ung, veya 'Soğan' dağları, veya Belurtagh [Türk. Belur dağ] dağları) arasında buldular, ve Yu-hwuy ülkesine geldiler... Tepeler içinden, 25 günde Soğan dağları arasında bulunan K'eeh-ch'a şehrine geldiler... Batıya, Kuzey Hindistan'a [(?) Kuzey 'Thien-Tuk' "Semavî Türk"] doğru hareket ederek, bir ayda Soğan dağlarını aştılar. Bu dağlar yaz, kış karlıdır... Ülke halkı bu dağlara 'Kar [Buz] dağları'⁷ adını verirler. Seyyahlar artık

⁵ Marco Polo'nun şu sözleriyle karşılaştırmız: "Çok yüksek ve semavî bir Tanrı'dan başka, onlar (Tartarlar/Moğollar), Natigay denen bir tanrıya taparlar, ki her şahıs kendi evinde bunun keçe ile örtülü bir put'unu muhafaza eder" (POLO-Ma I.48).

⁶ Tong Yabgu (619-630).

⁷ Tarih boyunca bu dağ Muz-tag "Buz dağ" olarak biliniyordu. James Legge, seyyahları, Buz Dağları'nın doğu yamaçlarını takiben güneye getirerek, onları Himalayaların en yüksek zirvelerinden ve Ladakh sıradagları üzerinden (K'eeh-ch'a sandığı) Skardu'ya indirir. Bu

Kuzey Hindistan'da [?] idiler, ve kendilerini T'o-leih adlı ve hînayâna mezhebine bağlı küçük bir krallıkta buldular" (a.e. 21-24).

"Sonra, güneybatıya doğru, dağ eteklerinden 15 gün gittiler. Dik ve çok keskin yamaçlar üzerinde giden yol zor ve engebeli idi...; atlarında Sindhu (İndus [?]) suyu akıyordu... İrmağı aşar aşmaz seyyahlar kendilerini Woo-chang⁸ krallığında buldular... Rahipleri hînayâna mezhebine bağlıydılar. Burada yabancı bhikshu'lar herhangi bir manastırda, ancak üç günlük ihtiyaçları karşılanarak misafir edilirler... (Sonra) güneye doğru seyahat ederek Soo-ho-to⁹ ülkesine indiler" (LegFaBK 26-29).

"Doğu yönünde aşağıya inerek hînayâna mezhebine bağlı Gandhara'ya geldiler. Yedi gün doğuya seyahatle Takshasila (Gk. Taxila) krallığına eriştiler. Bu ad 'kesik baş'¹⁰ anlamına gelir... Buda bir Bodhisattva iken kendi başını bir adama verdiği için krallık bu adı aldı... Gandhara'dan dört gün sonra Puruşapura'ya (Peşavar) vardılar" (a.e. 31-33).

"(Daha sonra geldikleri) Poh-nâ'dan ayrılarak üç gün seyahatten sonra tekrar İndus¹¹ ırmağını geçtiler. Burada her iki sahil bölgesi de alçak ve düzgündü. İrmaktan sonra Pe-t'oo (Pencâb) ülkesine geldiler. Burada Budizm'in her iki, mahâyâna ve hînayâna, mezhebi de vardı... Güneye doğru bir müddet gittikten sonra... Ma-t'âou-lo (Muttra veya Mathura)¹² ülkesine ulaştılar... Bu şehrin güneyindeki bütün bölgeye 'Orta Krallık' deniyordu... Ülkede, yaşayan hayvanları öldürmek, sarhoş edici içkiler

güzergâh, değil Yarkent'ten 25 günde katedilsin, aşılması bile imkânsızdır.

⁸ Bizce Fa-hien yanlışlıkla İndus (*Sindhu*) nehrini geçtiğini zannediyordu; veya Sindhu kelimesi, Sir-derya ırmağının Türkçesi *Yinçü* "İnci" adının fonetik bir yansıması (Cincü) olabilir. Geçilen ırmağın aslında Amu-derya (Ceyhun) nehri olduğuna eminiz. Woo-chang [Vokhang] adı, Marco Polo'nun bahsettiği Wakhan bölgesinden başkası olamaz. Fa-hien, Marco Polo'nun takip ettiği güzergâhı tersine katetmiş görünüyor. O, Kaşgar'dan [K'eeh-ch'a] Woo-chang'a yaklaşık 48 günde, Marco Polo ise, bayır yukarı giderek aynı yolu 58 günde geçmişti. Marco Polo 12 günde katettiği yüksek yaylanın adını doğru olarak Pamir diye vermiş, ve şunu ilâve etmiştir: "(Pamir içinde) 12 gün seyahat ettikten sonra, doğu-kuzeydoğu yönünde at üzerinde 40 gün giderek dağlar, tepeler, geçitler ve birçok ırmak ve çölleri aşmak gerekiyordu... Bu ülkeye Belor adını veriyorlardı [Belur-tag veya Fa-hien'in Ts'ung (Soğan) sıra-dağları]" (POLO-La:2).

⁹ James Legge tarafından tanımlanamayan Soo-ho-to kelimesi, kati olarak Sogd/Sogdiana anlamını taşır. Genelde Sogdlar Ceyhun'un kuzeyinde yaşadıkları için, burası onların (bugünkü Kâbil'e yakın) bir kolonisi olmalıdır. Hirt'e göre, Wei [Tabgaç/T'o-pa (bkz: Bölüm 2. ve 27)] sülâlesine mensup İmparator Kao-Çung zamanında (M.S. 452-466), uzak Su-tö memleketinden Çin sarayına bir elçi geldiğini okuyoruz... (Ligeti, NemAH 13-14). Ligeti de bunu açıklar: "Su-tö yahut başka bir deyimle Soğdak sâkinleri, İranî [?] bir dil konuşan Sogd'lardı" (NemAH 16).

¹⁰ Bkz: Lügatçe.

¹¹ LegFaBK 41. Aslında bu ilk defa oluyor, zira, yukarıda açıkladığımız gibi ilk geçtikleri ırmak Amu-derya (Oxus/Ceyhun) idi.

¹² Bkz: Lügatçe.

inmek... ve sığır satmak yasaktı"¹³ (a.e. 41-43).

Göktürk yazıtlarının yeni bir yorumuyla (Bölün 2), Göktürklerin güne-yinde yaşayan bir Tabgaç (Budist) Türk krallığının mevcudiyetini ortaya çıkarmıştık. Fa-hien'in, gezdiği Budist ülkeleri ile ilgili bize verdiği birçok kelimelerin Türkçe oluşları bizim tezimizi desteklemektedir. Zaten, gelecek bölümde (27) de göreceğimiz gibi, Fa-hien'in 5. yüzyılın başlangıcında seyahat ettiği Orta Asya, ve Mathura şehri dahil Kuzey Hindistan, Türk Kuşanların, ve onlardan sonra da yine Türk olan Beyaz Hunlar'ın elinde idi.

Fa-hien'in ve diğer seyyahların bize verdikleri, *Yüeci, vinaya pitaka, Thien-tuk, Woo-e, tope, Gomati, Yu-hwuy, K'eeh-ch'a, T'o-leih, bhikshu, Takshasila, Gurupada, Ma-t'âou-lo* gibi kelimeler aşağıdaki Lügatçe'de incelenmiştir. Mamafih, bunlardan bir tanesi özel bir ilgiyi hak etmektedir:

1. HAL - [Thien-tuk "Tanrı Türk; Semavî Türk; Gök Türk"]

James Legge, Fa-hien'in T'ecn-chuh kelimesini Thien-tuk ('Semavî Tuk') okuyup, "Hindistan" diye tercüme ediyor, ve sonra "chuh kelimesi, Fa-hien zamanında muhtemelen tuk diye telâffuz edildiğine göre; Hindistan'ın ilk ismi olan Şin-tuk¹⁴ veya Şin-duk = Scinde [Khind = Hind], nasıl oluyor da Thien-tuk, 'Semavî Tuk' şekline dönüyor bunu anlatmak uzun sürer" diyor (a.e. 14, Not: 2). Bizce, *Thien-tuk* 'Semavî Tuk' > "Semavî (Tanrısal) Türk" olmalıdır. Fa-hien'in bu adı kullandığı ilk yer yaklaşık Horasan ile bugünkü Afganistan'a tekabül etmektedir. Ve Kuzey Hindistan da, hemen yukarıda izah ettiğimiz gibi Türk kavimlerinin idaresi altında idi.

Thien-tuk 'Semavî Tuk' > "Semavî Türk" ifadesi ile **Kök-Türk** (Gök-Türk) "**Semavî Türk**" kelimeleri aynı anlama gelirler. Çince *thien* ve Türkçe *kök/gök* ("gök, tanrı") aynı şeydir. Benzer anlamlar, M.Ö. 2. yüzyılda yaşayan *Sakarauk-ai* (*Saka-Irik* "Kutsal Saka(lar)") (Bölüm 27), ile yine bir Saka kavmi olan *Tiikrakauda* (*Tikra-kada* > *Tohar-gada* veya *Tüger-huda* "Semavî Tohar") (Bölüm 21) kavimlerinin adlarında da mevcuttur.

Fa-hien'in geçtiği, Çin'in batısındaki Kaşgar, Aksu, Kuça, Karaşar, Urumçi, Turfan, Beşbalık, Hami ve Tung-huang, ve Kansu gibi merkezler veya şehir-devletleri Türkçe-konuşan halkların kontrolü altında idi. Bütün bölge, herhalde ilk Kuşan (Yüeci) kralı (hük. y. M.S. 30-92) Kujulakasa (Gk. Kujulakadphises), veya merkezi Kuzey Hindistan'da kurulmuş olan Maurya sülâlesinin kralı Aşoka (Ashoka) (hük. M.Ö. 269?- 232) zamanında

¹³ Şimdi hakiki Hindistan'a geliyorlar.

¹⁴ Prof. Ögel, doğru şeklini Hsien-tu olarak verir (ÖgHl 479), ki bundan [> Shintu >] *Hindu* "Hintli" kelimesinin üredigi anlaşılıyor.

Buda dinini tanımıştı. Aynı bölgeden çıkan Eftalitler de herhalde daha önceden Kuşanlar'dan bu dini almışlardı.

Türkçe-konuşan halklar, daha M.Ö. 3. yüzyılda Saka veya diğer adlar altında Kuzey Hindistan'da yerleşmiş olmalıdırlar. Bunu, *Ma-t'âou-lo* (Mathura) şehrinin, Eratosthenes (M.Ö. 275-194) hartasında kaydedilen Yunanca şekli (*Pali-*) *Bothra* kelimesinden anlıyoruz (bkz: Lügatçe).

LÜGATÇE

(Çinli seyyahlar'dan kelimeler, ve bazı Çince ve Hunca ifadeler, girişlerde **kalın**, Türkçe transliterasyonlar *italik* harflerle yazılmıştır)

başı/bağşı bkz: *bhikshu*.

bhikshu 'rahip' (LegFaBK 29) [< Türkçe *bağşı* "rahip; hoca." İfade, *bağ/bağşı* "bü-yü, efsun," ve *-çil-çil-çil-ci* ekinden oluşan *bağcı* kelimesinden türemiş olmalıdır].

biti- (E-O Türkçe) yazmak. Bkz: *bitik*.

bitik/bitig (E-O Türkçe) "kitap, mektup, yazılan şey." Bkz: *vinaya pitaka*.

Fergana Orta Asya'da Sir-derya'nın yukarı ovalarını oluşturan bölge [klasik adı Parikan-ia (FryHP 68, 72; Herod III.92) > Türkçe **Furkan-ia/Furkan-a** (Burhan-a) > **Fergan-a** "Furkan/Burhan (Buda) ülkesi" (bkz: Bölüm 6)].

Furkan-a bkz: *Fergana*.

Gomati 'manastır' (Fahi-en, LegFaBK 17) [Gomati > Cemati < Tabgaç (Türk Budist dilinde) *Camaat-i* "cemaate, dini topluluğa ait" (Ar. *cemaat* kelimesinden)].

Gurupada Hindistan'da bir dağ, ki Legge tarafından 'Tavuk-pençesi tepesi' diye tercüme edilmiştir (LegFaBK 92, ve Not: 3) [Gurupa-da < Türkçe **Kurbağa dağ**: O. Türkçe *kurbaka* (< *kuru-baka*) "kuru kurbağa, kara kurbağası" (DLT III, 122)].

ho-shang 'rahip' (LegFaBK 58, Not: 1, ki Legge burada, Eitel'e göre kelimenin Kaşgar'da kullanılan *hwa-shay* kelimesinden Çince'ye *ho-shay* ve *ho-shang* şeklinde geçtiğini söyler) [< O. Türkçe **koca** (> Mod. Türkçe **hoca** "öğretmen, din hocası") "yaşlı adam; ulu, ünlü" (KT; ErDK)].

Huang Ti Chin Sülâlesi'nin ilk imparatoru Shih Huang Ti'nin (M.Ö. 221-209) bir ünvanı, ki Prof. Ögel'e göre anlamı, 'ulu imparator' demektir (ÖgHl 172) [Huang-

Ti > Wang-Ti < Türk. **Ong-İti/Ong-İdi** "Sâlim Efendi(miz)"; "Sâlim Tanrı(miz)"].

Humaru-Yabgu bkz: *Kumâradjiva*.

K'eeh-ch'a Orta Asya'da tanımlanamayan bir şehir; fakat James Legge şehrin Hindistan'ın kuzeydoğusunda, İndus ırmağının kenarında bulunan Skardu olabileceğini söyler (LegFaBK 18, Not: 2; 21) [bizce, burası **Kaşgar** şehridir, ki Mustafa Köymen'in Kaşgar için verdiği Çince *Kie-sha* kelimesinin aynıdır (K6TOA 778)].

Kumâradjiva M.S. 351-395 yıllarında Kuzey Çin'e seyahat eden ve Türk-Moğol (*Sien-pi*) imparatoru *Fu-kien*'in sarayına giden Tarım havzası yerlisi bir Budist rahip (RasTI 75) [Kumâradjiva > Kumarcı-va < Türkçe **Humaru-cavu** veya **Humaru-Yabgu** "Andaç Yabgu," ki burada *Humaru/Humaru* "andaç, hatıra, miras" anlamı taşır (DLT I, 445)].

Kurbağa-dağ bkz: *Gurupada*.

Ma-t'âou-lo Ganj'm yukarı kolu olan Cumna ırmağı üzerinde bulunan ve Tanrı Krişna'nın doğum yeri sayılan **Muttra** (Mathura) şehrinin Çince yazılışı. Şehir, yaklaşık M.Ö. 80 yılında İndus'u aşarak Hindistan'ı işgal eden Sakaların, ve daha sonra Yüeci veya Kuşanların idaresi altına girmiştir. Burada Kuşan krallarının resimleri bulunmuştur, ki bunlardan biri bütün Budistleri himayesi altına almış olan meşhur Kanişka idi (ThapIII 96-98) [Ma-t'âou-lo, Eratosthenes (M.Ö. 275-194) ve Strabon (BroSM 51, 56) hartalarında gösterilen **Palibothra** şehridir. Pali-bothra kelimesi Türkçe bir etimolojiye sahiptir: <

Türk. **Balı(k)-batur** "kahramanlar şehri": *batur* (Dobruca-Kırım ve Kazan Türkçesi *batur*) "cestur, kahraman," Çuv. *pattur* "kuvvetli, güçlü." Kelimede, Yunanca Poli değil, Türkçe Pali/Balı şekli kullanılmış olması önemlidir. Böylece, Çince *Ma-t'au-lo* > *Ma-tu-ru* > Türk. *Batur* "kahraman(lar) (şehri)," ki şehir adı (balı) kullanılmadan sadece şehrin adı verilmiştir].

mengül/bengü bkz: Meng Tien.

Meng Tien Çin sülâlesinin muhtemelen bir Hun generali (M.Ö. 221-207) [< Türkçe **Mengü Tengri** veya *Mengü Gök* "Ebedi Sema," ki herhalde Çinliler, *Tengri* yerine *Tien* "Tanrı" kelimesini yazmışlardır]. *Auz-tag* [Orta Asya'da Pamir yaylasının doğusundaki Ulug Muz-dağ (7724 m.). Fahien'e göre "ülke halkı tarafından 'Kar dağları' diye bilinir" (LegFaBK 24)].

Ong-Idi bkz: *Huang Ti*.

Semavi Türk bkz: Thien-tuk ve 1. Hal.

Soo-ho-to James Legge tarafından tanımlanamayan bir kelime [< **Sogd/Sogdiana**. Prof. Hirt, Wei [Tabgaç/T'o-pa] Sülâlesinin imparatoru Kao-Çung (M.S. 452-466) zamanındaki Çin kayıtlarından benzer **Su-tö** kelimesini tanımıştır (Liğeti, NemAH 13-14). Liğeti, kelimenin Sogdları ifade ettiğini açıklar (NemAH 16)].

Şen-şen Legge'nin tanımlayamadığı bir şehir (LegFaBK 12) [muhtemelen, < **Çerçen**, ki Lop-Nor'un güneybatısında-
dır].

Takhasıla (klasiklerin Taxila şehri) 'kesik baş' (Fa-hien, LegFaBK 32) [takhasıla < Türk. **Tag?-kesile** "dağ kesilsin"]. *tapı* bkz: *tope*.

Thien-tuk 'Semavi Tuk': James Legge, Fa-hien'in T'een-chuh kelimesini böyle okumuş ve izah etmiş, ve "Hindistan" diye tercüme etmiştir [Thien-tuk 'Semavi (Tanrısal) Tuk' > "Semavi Türk; Gök Türk"]. Bkz: 1. Hal.

To-leih K'ech-ch'a [Kaşgar] şehrinin batısında, "Kar [Muz/Butz] dağları'nın ötesinde bir ülke (LegFaBK 24) [To-leih, Çin kayıtlarının T'ie-le/Tie-lö (Tölös) kelimesi olabilir ki "Göktürk ve Dokuz-Oğuz" federasyonuna verilen addır (RasTT 103). Bu

da Fa-hien zamanında (Gök) Türklerin bu bölgede bulunduğunu gösterir].

tope 'Budist mâbedi' (Fa-hien, LegFaBK 17, 23, 32-35, 38-39) [< Türkçe **tapı/tapu** "Tanrı; biat, huzur" (REDH), *tapu* "tapma, tapı, hizmet; [mâbet]" (GölMEV 210; DLT): Türkçe *tap-* "tapmak" (DLT)].

Uygur bkz: *Woo-e*.

vinaya pitaka Fa-hien'in aradığı, 'Kural Kitapları' (LegFaBK s. 10, Not: 2 ve s. 75, Not: 1); Budizm'in temelini teşkil eden *tripitaka* "üç kitap"tan biri [Sanskritçe *vinaya* "itaat" anlamındadır (PerASP 211), fakat **pitak** (< Türk. **bitik** "kitap, mektup, yazı" (DLT; UYG)) Türkçe bir kelime olup, *biti-* "yazmak" fiilinden, Türkçe gramer kurallarına göre, isim yapan *-k* eki ile oluşmuştur. Aynı kelime, sondaki *-k* sessiz olarak *biti*, "gökten inen kitaplardan her biri" (DLT), şeklinde de bulunur. Kutsal Rig Veda kelimesi de Türkçe etimolojiye sahiptir: '**rg-veda** < Oğurca **ırg-biti** < A. Türk. **ıduk-biti** "kutsal kitap." Böylece, *biti* kelimesinin Türkçe olmadığı iddiasının [UYG 45: *biti-* < Çince *pi* < *piet* (Gabain, Ramstedt, Pelliot), ve < Toharca *pide* (N. Poppe)] yanlışlığı anlaşılır].

Woo-e James Legge'nin "Karaşar veya Karaşar ile Kuça arasında" tahmin ettiği ülke (LegFaBK 14, ve Not: 5) [*Woo-e* kelimesinin, Uygurlar'ın atalarının adı olan *Huey-hu* kelimesinin (ToUTT 41, 422) diğer bir fonetik okunuşu olduğu aşikârdır].

yabgu "eski bir Türkçe ünvan; prens; Göktürk devletinin batı kısmının hükümdarına verilen ünvan" [bize göre, *yabgu* kelimesi, *yap-* ("yapmak, kurmak") fiilinden, isim yapan *-gu* eki ile oluşmuş bir kelimedir. Böylece, *yap-gu* veya *yab-gu* "iyi şeyler yapan kişi, yapıcı, kurucu"]. Bkz: *Yu-hwuy*.

Yu-hwuy Fa-hien'in, K'ech-ch'a [Kaşgar] şehrine gelmeden önce, Tsze-hoh (Yarkent?) şehrinde dört gün güneyde (güneybatıda?), "Kar dağları" eteklerinde gösterdiği 'Yu-hwuy ülkesi' ifadesinde geçen kelime (LegFaBK 21) [çok muhtemelen, *Yu-hwuy* < Türkçe *yabgu*].

BÖLÜM 27

SAKALAR, YÜECİLER, VE EFTALİTLER

Asya'nın uygarlık tarihinin en eski temsilcilerinden biri olan Sakalar, Asya steplerinin devamlı hâkimleriydiler. Şehname'de, Parthia ve Baktria (İslâm devrinin Horasan'ı) için Persler ve Medlerle mücadele eden Turanlılar da onlardı. Sakalar'a akraba olan ve Çinlilerce Yuch-chih diye bilinen halk, M.Ö. 2. yüzyılın ortalarında Çin'in batısındaki Kansu adlı vatanlarından Hunların baskısıyla göçerek Maverâünnehir'i ve Baktria'yı fethedip Sakaları oradan ittiler. Bazı Saka kavimleri güneye, Kuzey Hindistan ovalarına inerken bir kısmı Partlara saldırdı. Bir bölümü, adlarını taşıyan Siistan'ı [< *Su-istan/Sü-istan* veya *Sai-istan* "Su/Sü/Sai (Saka) ülkesi"¹] işgal ettiler.

Part kralları Phraates II (M.Ö. 138-128) ve Artabanus II (M.Ö. 128-123) Sakalarla savaşlarda hayatlarını kaybettiler (FryHP 198). Bilhassa, Siistan (Sicistan) bölgesi özel bir önem taşır, zira, Prof. Frye'in belirttiği gibi, Hilmend, Khavaş, ve Ferah ırmaklarıyla beslenen bu Hamun gölü havzası, "yerleşik bir topluluk için, dağlardan uzak bir ovada, rahat bir üreme ve gelişme ortamı yaratıyordu" (FryHP 33). Burası, 704 yıllarında vukubulan Arap istilâsında hâlâ bir Türk ülkesi idi. Arap komutanı zafer kazanamayınca ülkenin Türk prensi ile sulh yapmaya mecbur kalmıştı (BrHIP 88-89).

Kuzey Hindistan'da hükümdarlık eden ilk Saka kralı Maucs/Moa/*Moga* [< ?Türkçe *Boğa*], yaklaşık M.Ö. 75 yılında Taxila şehrinde yerleşti ve ilk Saka sikkesini çıkardı. Yerine geçen Azes [< ?Türkçe *Oğuz/Oğuz*] Kuzey Hindistan'daki son Yunan krallarına saldırdı. Daha sonraki sülâlenin en önemli krallarından Gondophares (hük. M.S. 21-52), Akamen ve Yunan (Selefkiler) modelinde bir devlet kurdu, ve Kâbil vadisi ile Pencab'tan güneyde Mathura şehrine kadar olan sahayı idaresi altına aldı. Geçen bölümde Mathura şehrinin Türkçe etimolojiye sahip olduğunu göstermiştik. Gondophares'in ismi, 12 Havariyun'dan biri olan Antakyalı St. Thomas (Aram. *Tomas*) ile beraber geçer. Eusebius'a göre, Hz. İsa ona rüyasında görünerek *Gondophares'e* gitmesini söyler. O da gidip *Gondophares'i* Hıristiyan dinine soktu (EncyAm: *Thomas; Thomas, The Gospel of*). Kutsal kitaplardaki üç doğu kralından biri olan Caspar işte bu kralın kendisidir.²

¹ Lügatçe'ye bakınız.

² Bkz: Romila Thapar, *A History of India*, Vol. I, Penguin Books, Baltimore, Maryland, 1966 (ThapHI), s. 96-97; ve FryHP 201.

Sakalar'ın yerini alan Yüeciler Baktria'ya yerleştiler. Boylarından biri olan Kuşanlar'ın reisi Kujulakasa (Gk. Kujulakadphises) (hük. y. M.S. 30-92) beş Yüeci boyunu birleştirerek Kuşan sülâlesini kurdu. Asrın ortasında Partlara saldıracak Kâbil'i ve Kapisa'yı³ ve M.S. 65'te Gandhara'yı aldı (Larousse). Oğlu Vimakatpisa (Gk. Ooemokadphises) bütün Kuzey Hindistan'a (Pencab) hâkim oldu. Adlarının etimolojisi Lügatçe'de yapılmıştır.

Hanedanın en büyük hükümdarı, Kanişka (hük. 144-152), Kujulakadphises II den on yıl sonra tahta çıktı ve Kuzey Hindistan'dan başka, daha kuzeyde Hotan, Yarkent ve Kaşgar devletlerine de hâkim oldu. Güneyde de Sanchi'ye kadar uzandı. Buda dinini korumaktan başka, Yunan tanrıları ile Zerdüş'tü, Mitra'yı, ve öbür Hint tanrılarını kaynaştırdı. Son büyük Kuşan hükümdarı Vasudeva (y. 230) Sassanilere karşı Ermenilerle birleşti, ama Şahpur I tarafından bozguna uğratıldı (241-251) (Larousse).

Seyyah Chang-Ch'ien'den öğrendiğimize göre, Yüeciler'in ana vatanı, Tun-huang ile Ch'i-lien arasında idi. Ch'i-lien, Hunlar'ın *Tengri Tağ* adını verdikleri dağdır. Prof. Ögel, Çin kaynaklarından naklen şu bilgileri verir:

"Ch'i-lien dağı, Tanrı dağı (T'ien-shan)'dır... Başlangıçta Yüeciler, Tun-huang'ın doğusunda; Ch'i-lien dağı'nın batısında otururlardı... Ch'i-lien Kan-chou'un [Chang-yeh] güneybatısında idi" (ÖgHİ 632).

"Bu dağ, Doğu ile batı arasında 320 km., kuzey ile güney arasında 160 km. uzanır... Hunlar Ch'i-lien ile Yen-chi (Shantan) dağlarını kaybettiklerinde yas tuttular... Ch'i-lien dağı'na Akdağ da denir... (ÖgHİ 633-34).

Daha geç kaynaklar Tanrı dağlarını kuzey-batıda, kuzeyde gösterirler:

"Ch'i-lien dağı'na şimdi Chü-loman [Sakyamuni (Buda)] dağı derler. Bugünkü Hami (İ-wu) şehrinin 240 km. kuzeyindedir" (ÖgHİ 633).

Prof. Ögel'e göre, Çin kaynaklarının bu geç çağı Göktürk çağına yakındır, ve Hunların Tanrıdağı Ch'i-lien, artık, Hami'nin yakınında bulunduğu söylenen *Kiloman* (?), yani *Shih-lom-an* şeklini almıştır (ÖgHİ 635). Daha önce Bölüm 5'te, Orhun vâdisindeki Kentei dağının Moğolca adının *Burhan Haldun* veya *Burhan Kaldun* olduğunu görmüştük. Aşıkâr olarak görünüyor ki, Göktürkler ve daha sonra Çingiz Moğolları zamanında, Yüeciler'in eski Ch'i-lien dağı, artık kuzeye hareket etmiş, Göktürklerde *Ötüken* ve Moğollarda *Etügen/İtügen* veya *Burhan Haldun* adını almıştır. Lügatçe'de, Ch'i-lien ve *Ötügen/İtügen* kelimelerinin aynı etimolojiye sahip olduğunu görüyoruz. Böylece, bu ifadelerde, Hunlar ve Yüecilerden, Göktürklerle ve

³ Bu zamanda, Bölüm 24'te adını çözdüğümüz *Gondophares*, Part İmparatoru adına Kuzey Hindistan'da hüküm sürüyordu.

Moğollara uzanan bir tarihî devamlılığın güzel bir örneğine şahit oluyoruz.

Tanrı dağlarından Orta Asya'ya göçen Yüeciler'in hikâyesi, Han-shu Tarihi'nde, K. Enoki'nin tercümesiyle, şöyle verilmiştir:

"Hsiung-nu'ların hücumuna uğrayan Yüeciler, Toharistan'a (Baktria) göçtüler ve ülkeyi beş *hsi-hou* (Hsiu-mi, Shuang-mi, Kuei-shuang, Pat-tun, ve Tu-mi) arasında böldüler. Bir asırdan fazla bir süre sonra, Kuei-shuang'ın *hsi-hou*'su olan Chi'u-chiu-ch'üch,⁴ diğer dört *hsi-hou*'yu yenerrek tahta çıktı. Krallığına Kuei-shuang-wang adı verildi" (FryHP 229).

Frye, *hsi-hou* ifadesinin, Kujulakadphises'in Kharoştî alfabesiyle basılan paralarındaki *yavuga* ünvanının Çince karşılığı olduğunu belirtir, bu kelimenin Türkçesi olan *yabghu/yabgu* ünvanının Farsçadan Türklere geçtiğini söyler. Halbuki, bu kelimenin etimolojisi onun Türkçe olduğunu açıkça gösterir. Kujulakadphises'in hem *yabgu* ünvanı ve hem de adı Türkçedir.

Yabgu adı, asil bir Yüeci ailesinin adı olarak Çince *Chao-wu* kelimesinde de gizlidir [Chao-wu < Cawu < Türk. *Cavgul/Yabgu*]. Kelime, Kansu bölgesindeki Yüeciler, Toharistan'da Eftalitler, sonra da Tu-kiu (Göktürk) ve Uygurlar arasında bir ünvan olarak kullanılmıştır (KöTOA 786).

Prof. Togan da Kuşan'ları Türk kabul ediyor: "Uygur vesikalarında Dört Küşen Ulus diye anılan ve Araplarca 'Türk aristokrasisi' sayılan Küşan'lar [Yü-c-çi'ler], padişahlarının isimlerinde bulunan **küçlü** ve **külçur** (H. Lüders, 1922) kelimelerinden anlaşıldığı gibi Türktürler. El-Bîrûnî ise kadim Kâbil'deki İndo-Skit padişahlarını Türk yahut Tibetlilerle karışmış 'Türk' olarak göstermiştir. El-Bîrûnî 'Kâbil'in İslâmiyetten önceki Türk padişahları' diye yazmıştır" (ToUTT 39, 419). Hakikaten, 9. yüzyılda, bir Türk *Şahiya* (Şahi) sülâlesi, Kâbil vadisi ve Gandhara'da hüküm sürmüştü.⁵

EFTALİTLER (BEYAZ HUNLAR, AVARLAR)

Dördüncü ve beşinci asırlarda, Orta Asya'da, Kuşan'ların yerini yeni bir kuvvet almaya başlar. Rasonyi'ye göre, Bizans, Ermeni, ve Çin kaynaklarının görüşleri ve Czegledy, Marquart ve Gruosset'in araştırmaları, bu topluluğun bir Avar-Hun grubu olduğunu gösterir. Batdakiler yerleşiktir ve kısmen Hıristiyanlardır. Doğudakiler atlı göçebe idiler. Her iki bölümde en kudretli unsur Hyon'lardır, yani Hun'lardır... Batdakilere Latin kaynakları

⁴ Etimolojisi için, Lügatçe'ye bakınız.

⁵ Rasonyi, Eftalitlerin, "Kapisa ve Gandhara'da, 7. yy.da, Çin seyyahı Hiüen-tsang'ın da teyid ettiği gibi, Şahi sülâlesi zamanında Budizm'in büyük hâmisi olduklarını" ve "Grousset'e göre bu sülâlenin Türk olduğunu" söylerken (RasIT 73) herhalde aynı sülâleyi kastediyordu.

Khionita (Chionites) adını, Bizanslılar ise *Leukoy Hunnoy* (Beyaz Hun'lar) adını veriyorlardı. Bunlar, 425 yıllarında Amu-derya'yı geçerek, yalnız Orta Asya'ya ve İran hududuna yakın bölgelere değil, Pencab'a da hâkim olmuşlardır (ToUTT 42). Kafkasya'da da mühim bir rol oynamışlardır ki orada bir kabileleri Var [Avar/Abar] adını taşımıştır. Bu arada Kidarita ismi de geçer ki, Kidarita [Hazar'lar?] için, Bizanslı Priscos Rhetor "Kidarita denilen Hunlar" tâbirini kullanmıştır (RasTT 72-73). Orta Asya'daki Beyaz Hunlar daha sonra *Hefalitler* adı altında bir imparatorluk kurmuşlardır ki bu devlet 460 sıralarında Hazer denizinden Afganistan'a kadar uzanan, ve Horasan, Maveraünnehir ve Tarım havzasının batı bölümünü de içine alan, geniş bir sahada hüküm sürüyordu. Bunlar 484 yılında Sasanî hükümdarı Firuz'un ölümü ile neticelenen harpte galip geliyorlar. Birkaç yıl sonra da Kubad I ancak onların yardımı ile tahtını koruyabiliyor (FryHP VI).

Kuzey ve Orta Hindistan'da Budist olmayan bir krallık ta kurulmuştu, ki bunun önemli bir kralı Toramana idi. Oğlu Mihiragula (M.S. 520), bir Budist Çinli tarafından Budha düşmanı olarak tarif edilmişti (ThapHI 141).

Bu arada esas kitlesi kuzeydoğuda olan Avarlar, Moğolistan merkez olmak üzere büyük bir göçebe imparatorluğu kurdular (394-552). Kralları *kağan* veya *hakan* ünvanı taşıyordu. Bunlardan Tolun (394-410), Çoluk Kağan (444-464) ve Onabay Kağan (522-552) maruf olmuşlardır. Göktürkler, 545 yıllarında Cucen-Avar'lara isyan edip Onabay Kağanı yenerek Asya'ya hâkim oldular (ToUTT 41-43). Bumin ve İstemi Kağan 552 yılında, Göktürk imparatorluğunu kurdular (552-740). Avarlar ise büyük kitlesi ile batıya göçerek Avrupa'da Hunların yerine kaim oldular. Göktürkler bilâhare, 740 yılında, ana kuvvetlerini teşkil eden Tokuz-Oguz ve Uygurlar tarafından mağlup edilerek iktidardan düşürüldüler. Güneyde, İpek Yolu boyunca uzanan Türk Tabgaç krallığı (y. 350-840) zaman zaman kuzeyindeki göçebe imparatorluklarına tâbi olarak yaşamını sürdürdü.

Çinlilerce *Wei* adı verilen *Tabgaç* (*T'o-pa*) Krallığı'nın başlangıcı M.S. 220 yıllarına gider. Bu zamanda, Kuzey Çin'de *Wen-Ti* (Ts'ao P'ei, hük. 220-226) adında biri ilk Wei sülâlesini kurdu. Bu sülâlenin yerine, yaklaşık 304 yılında, *Liu-Yüan* (Şa-mo Han) adında biri hakikaten Hun/Türk olduğu kesin olan bir sülâle tesis etti. Topa (Tabgaç) Türkleri 386 dan sonra parlak devirlerini yaşamaya başladılar, ve 420 yılından sonra Orta Asya'da Kaşgar'dan başlayarak Aksu, Kuça, Karaşar, Urumçi, Turfan, Beşbalık, Hami, Tung-huang, Kansu bölgelerini ve kuzey Çin'i içine alan sahalarda şehir devletlerinden oluşan bir uygarlık kurarlar. Daha önce, Bölüm 2'de ispat ettiğimiz gibi, Göktürk yazıtlarında da *Tabgaç* adı ile geçen ve yanlış olarak 'Çinli' diye tercüme edilen millet, Türk T'o-pa (*T'o-pa* < Türkçe *Tabgaç* "ulu, saygıdeğer"; tapıcı, 'Budist') devleti'nin⁶ bir parçası olan, ve

⁶ Kuzey Çin coğrafyasında her zaman Türk-Moğol krallıkları mevcut olmuştur. Daha

Kuzey Çinden M.S. 535'te ayrılan Batı Türk T'o-pa (Tabgaç) krallığının bir devamı idi. Bu krallığın batı eyaletleri ekseriya Eftalit imparatorluğuna tâbi idi. Seyyah Fa-hien, 399-414 yıllarında işte bu Budist ülke içinden geçiyor; ve bu ülkenin bir yerlisi olan Budist hoca *Kumâradjiva* [Türkçe *Humaru-Yabgu* "Andaç Yabgu"], 351-395 arasında Tarım havzasından çıkıp, Kuzey Çin'deki Tsin İmparatoru *Fu-kien*'i ziyaret ediyordu (RasTT 75).

Zaman zaman Göktürk devletine tâbi olan bu Tabgaç devletinin yerine de, 840 ta Kırgızlar'ın hücumları ile Moğolistan'ı terkederek bugünkü şarkî Türkistan'a yerleşen Uygurlar (Tokuzoğuzlar) kaim oldular. Yani, Uygur devleti bu Tabgaç'ların bir devamından başka bir şey değildir. Uygurlar daha önce de güneye inmişlerdi. Esasen, 750 sıralarında, Moğolistan'daki göçebe Uygur devletini ziyaret eden Arap seyyahı *Tamim bn Bahr*'in seyahat kayıtları, Küça, Karaşehir, Koço, Kamul sahası [Tabgaç Krallığı] ahâlisinin hepsi, yahut kahir ekseriyetinin Türk olduğunu sarîh olarak göstermektedir (ToUTT 28, 52, 423). Hatta bundan önce de, Fa-hien'in seyahat hikâyesinden öğrendiğimiz gibi (Bölüm 26), bu bölgede Budist Uygurlar [Çince *Woo-e*] ve diğer Türkçe-konuşan Budistlerin yaşadığını anlıyoruz.

Tekrar Eftalitler'e dönersek, bunların hükümdarından olan *Kün Han*⁷ ve Grumbate(s)' adları da Türkçedir (bkz: Lügatçe).

Taberî, Haytal'ların (Akhunlar'ın) hükümdarından "*Türk*" hakanı diye bahseder (Taberî I:1042, 1047), ve Horasan'da *Ebrişehr* adlı bir şehirden söz eder (Taberî I:1047), ki bu şehir bizce, Togan'ın, Marquart'tan ve El-Biruni'den naklen verdiği, ve Balh (Belh/Balkh)'ın şarkında şimdiki Kunduz civarında bulunduğunu söylediği, *Varvaliz* [*Varvalik*] şehirden başkası değildir. Bizce, her iki isim de Türkçedir (bkz: Lügatçe).

Şu noktayı gözden kaçırmamak gerekir ki, Buda dini, ilk çıkışından beri genellikle Türk toplulukları arasında gelişti: Önce, Buda'nın kendi kavmi olan Sakalar, sonra, Doğu Hunları'nın bir bölümü, Yüceçiler (Kuşanlar), Kuzey Çin'de ve Turfan havzasında kurulan T'opo-Tabgaç (Wei) krallığı,

sonra kurulan ve Çinlilerce 'Kin' ("Altın") devleti diye anılan Kıtay/Hitay krallığı da yine bir Türk devleti idi. Türk-Moğollar, bu devletin halkına *Caht* (MGT:281; AhmTED 68) yani *Yakut* adını veriyorlardı, ki Yakutlar bugün dahi kuzeydoğu Asya'da yaşamaktadırlar. Tabii ki bu ifade burada bir rastlantı olamaz, zira, Yakut ile Kıtay arasındaki bir kültürel bağı Prof. Ögel'in şu yazısında görüyoruz: "Yakutlar, *Kıtay Bakış Toyon* [Hitay Bahşı Toyon] adlı, 'demircilerin koruyucusu' olarak tanıdıkları bir 'ruh'a inandırlardı" (ÖgTM 68). Kin "Altın" adı da onların kendi krallarının adı olan *Altan Han* "Altın Hükümdar" ifadesinden geliyordu. *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserin tercümanı olan Prof. E. Haenisch, bu hakikati ihmal ederek, nasıl oluyor da bir Kin prensesinin adı Moğolca (Türkçe) bir kelime olan Tenggeri/Tengri "Tanrı(ça)" adını taşıyor demektedir (MGT:253 ve s. 234). Yakutça'da da bu *taŋgara* ("Tanrı") kelimesi mevcut olmuştur (MGT:1, Not: 3).

⁷ Kün Han, önceleri Sasaniler'in siyasetini etkilemiş, daha sonra da Firuz'u (459-484) tahta çıkarmıştır (ÖZTAK 65).

Beyaz Hunlar veya Eftalitler, Kuzey Çin Hitay devleti (7.-8. yüzyıl), Uygurlar, yine Kuzey Çin'de Kitay (Kin) imparatorluğu, ve nihayet 13. yüzyıl Moğolları.⁸ Bütün bu milletlerin Türkçe konuştukları aşikârdır.

Hakikî Çinliler Budizm ile pek kaynaşmamışlardır. Meselâ, Sui sülâlesi (554-639) zamanında Budist rahipler şiddetli baskı altında tutulmuşlardı. Taoizm'i tutan Fu I adlı bir Çinli, Buda dininin yasaklanması için bir tezkerre yayınlamıştır (GilHCL 134). Çin'den sürülen Gandhara'lı Budist din yayıcısı *Cinagupta* 580'de Tümen Hakan'ın 3. oğlu (Göktürk Hakant) T'o-po (To-po) (572-581) nezdinde sığınacak yer buldu ve onu dinine çevirdi (RasTT 103). Yine, Çinli Budist rahip Hiüen-tsang (Hsiuen-tsang, Hsüan-tsang veya Yuan Chwang),⁹ 645 yılında Hindistan'dan dönüşünde, Buda'dan çok Çinli Lao Tse'nin doktrinlerine önem veren Çin imparatoru Tait-sung'un, Lao Tse'nin eserlerini Sanskritçeye tercüme etmesi teklifi ile karşılaşınca bunu reddetmişti (WeOH). yaklaşık M.S. 800 yıllarında yaşamış olan Çinli bilgin, yazar ve şair Han-yü, Budizm'in aleyhinde yazarak, "Buda bir barbarıdır" diyebilmiştir (GilHCL 201). Diğer bir Çinli de, "Budizm, Taoizm'in en iyi taraflarını, Taoizm ise Budizm'in en kötü taraflarını çalmıştır" demiştir (a.e. 419). Tarihçi H. G. Wells de Budistlerin Çin'de çok eziyet çektiklerini kabul eder, ve durumun Hindistan'da da pek farklı olmadığına işaret eder: "Yuan Chwang (Hsiuen-tsang) teessürle diyor ki, (Hindistan'da) Brahmanizm her tarafta yayılmış, öne geçmiştir" (WeOH).

Biruni'ye göre, "Hindistan, Budist değil, Brahmanist" dir (TümBİRÜ 208). O, Budistleri 'Someniyye' (Şamanistler); 'Muhammire' (Kırmızı Giyenler) diye adlandırır, ve Budizm ile ilgili şu önemli gözlemlerde bulunur:

"Zerdüş'ten önce bütün Horasan, İran, Irak, Şam sınırına kadar Musul halkı Budist idi; bu din Zerdüş'ten sonra Belh'in doğusuna çekildi; (Biruni'nin) kendi devrinde Hindistan'ın belirli yerlerinde, Çin'de ve bazı Türk kabilelerinde yaşamakta devam etmektedir" (TümBİRÜ 209).

Timur zamanında, Budizm sadece Moğolistan'daki Türk-Moğol toplulukları, ve Uzak-Doğu'nun Çinli olmayan ulusları arasında yaşadı.

Japonya'ya Budizmi sokanlar, eski Japonca **Vairochana** [**Bairachana** < Türk. *Burhan* "Buda"] ifadesinden anlaşılacağı üzere, daha ziyade Türk-Moğol Budist misyonerleri olmalıdırlar: "(Japonya'da) Dainichi (Büyük Aydınlatıcı) olarak bilinen ve de Güneş Tanrıçası'nın kendisi ilân edilen

⁸ Kubilay Han'ın kendisi de bir Budist olmakla beraber diğer dinlere karşı hoş görülü idi (GilHCL 247).

⁹ Hsiuen-tsang, 629-645 arası Göktürk toprakları içinden geçmiş, Batı Göktürklerin kağanı Tong Yabgu (619-630) tarafından Tokmak (Su-yeh) şehrinde misafir edilmiştir (Kafesçioğlu, TDEK 783; RasTT 103).

dev bronz heykel," Buda **Vairochana** (Vairokana)'ya ithaf edilmiştir (Reischauer, A. K., EncyAm, Cilt 15/678).

LÜGATÇE

Chao-wu bir Yüeci aile adının Çincesi [Chao-wu < Cavu < Türk. **Cavgu/Yabgu**].

Ch'i-lien Eski Çin notları bu Çin fonetiği ile yazılı kelimenin Hun dilinde Kök veya Tanrı demek olduğunu söylüyorlar (ÖgH 498) [Ch'i-lien (Çi-li-yen) > (ç = t ve l = r ilişkisi ile) Ti-ri-yen > Ti(n)ri-yen < Türk. **Tengri**gen, **Tengri**ken. r > l fonetik değişimi, Çince *Tengli* (< Türk. *Tengri*) (KöTOA 782) kelimesinden anlaşılabilir].

Chi'u-chiu-ch'üeh ilk Kuşan kralı Kujulakadphises'in Çince yazılışı (FryHP 229) [Chi'u-chiu-ch'üeh > Kılı-k-iu-kia < Kılık-iukia < Türk. **Külük-yaku/Külük-yabgu** "ünlü yabgu"].

Grumbate(s) Prof. Frye'in Ammianus'tan naklen verdiği (Frye 255), 359 yılında Sasani Şahpur II ile müttefik olarak Amida (Diyarbakır) kalesini kuşanan *Khionita* (Beyaz Hunlar) kralının adı [**Ç** Türkçe **Kırım-batu** "Kırım kahramanı": *batulbatur* (Kaz. *batır*) "cesur, kahraman"].

Karaton "kara-elbiseli," Avrupa Hunlarının kralı (y. M.S. 412); keza Don nehrinin yukarı bölgesinde yaşamış bir Hun halkının adı. Bizce Karaton yanlışlıkla, Doğu Gotları'nın adı olarak Greutung [Greu-tung < *GavalKara Ton*] diye okunmuştur (NemAH 63, 64, 70, 299). Greutung krallığının isimleri Türkçe izah edilebilirler: Ermanarik, < Türk. *Ermanarik* "hakiki er (ve) sal"; Alatheus, < Türk. *Ala-göz*; Saphrax, < Türk. *Savruk*.

Kon'ghan Eftalitler'in 468 de Sasaniler tarafından mağlup edilen hükümdarının adı. Rasyonu bu ismi *Kün Han* (RasTT 73), Togan ise, Priskos'un *Kon'ghan* yazısından, *Kün Han* diye okumuştur (ToUTT 455) [Aslında Grekçe ismin *Kon-gahan* şeklinde okunması gerekir ki bu halde kağanın adı da **Kün Kağan** "Güneş İmparator" olur].

Kuei-shuang Kujulakadphises idaresinde

Kuşan krallığını kuran **Kuşan** boyunun Çince yazılışı. Prof. Togan, 'Dört *Kuşen* Ulus'tan bahseder ve bu ifadenin *Kuş* kelimesinin, Farsça *-an* eki ile *Kuşan* "kuşlar," veya *küsen* "öz" olabileceğini söyler (ToUTT 39, 419). Bu küsen kelimesi, Uygurca *Küsin/küsin* ["güç"] (UYG) ile aynı olabilir.

Kujulakadphises Kuşan kralı Kujulakasa'nın Yunancası (Larousse) [**K** Kujulakadphise > Kujulak-at-phise < Türkçe **Külük-at-bize** "Meşhur, adımız bizim"].

Kujulakasa/Kujulakata ilk Kuşan kralı [Kujulakasa: (1) > Kujulak-ata > küyülük-ata < Türkçe **Külük-ati** "Meşhur, onun adı"; veyahut (2) Kujulak-ata > küyülük-ata < Türkçe **küçlüğ atı** "güçlü, adı"].

Mihiragula Beyaz Hun kralı Toramana'nın oğlu. Hükümdarlığı, Budizm'in hâmisî ve Türk To-po (Tabgaç) ülkesinin hükümdarı İmparatorice Hu (515-528) zamanına rastlar (TDEK 709) [Mihiragula < Mihr-agula < Türkçe **Mir oğlu** "emir oğlu, kral oğlu"].

pide (Toharca?) yazınak (UYG 45, N. Poppe'den), ki bundan hareketle, Türkçe *biti-* fiilinin (yanlış olarak) bu kelimedenden türediği iddia edilmiştir [**Ç** Türkçe *biti-* "yazmak"; ve Türkçe *biti* "gökten inen kitap; kutsal kitap" (DLT III, 217)]. Keza bkz: *vinaya pitaka* (Bölüm 26).

Sakarauk-ai M.Ö. 2. yüzyılda Baktria'yı fetheden bir Saka boyu (FryHP 66) [tekil **Sakarauk**: (1) < Oğurca **Saka-İrik** (Ana Türkçe *Saka idük*) "Kutsal Saka"; veya, (2) < Türkçe **Saka-Ark** "Saf Saka"].

Siistan (Sicistan) Horasan'ın güneyinde bulunan ve Hilmend, Khavaş, ve Ferah ırmaqlarıyla beslenen Hamun gölü civarındaki ülke [**Ç** *Su-istan/Sü-istan* veya *Sai-istan* "Su/Sü/Sai (Saka) ülkesi." *Su/Sü* veya *Sai*, Çin kaynaklarında Sakalar'a verilen adlardır (ToUTT 417 ve FryHP 193).

Hız. İbrahim'in Ketura'dan doğma oğullarından birinin adı da *Şuah* idi (Tevrat 25.1-2), ki bu ad İslâm kaynaklarında *Sukh*, ve Flavius Josephus tarafından *Su* şeklinde de yazılıyordu (ToUTTg 20-21). Kaşgari'ye göre, "Zülkameyn Türk ülkesine yöneldiği sıralarda Türklerin çok kuvvetli ve büyük ordusu bulunan *Şu* adında genç bir Hakanları vardı" (DLT III, 413). Plutarch da "Büyük İskender, Sir-derya (Orexartes) ırmağını aştıktan sonra İskitler ile karşılaşmıştı" der (FulPlut 318). Arap rivayetlerine göre, İskender'e karşı Semerkand'ı savunan Türk hükümdarının adı Qhutlançin (Kutlançin) kelimesi Türkçe bir etimolojiye sahiptir (ToUTTg 408).

*tengri*gen/*tengri*ken Kaşgari'ye göre, Orta Asya'nın doğusundaki 'kâfir Türkler' tarafından, "bilgin kimseye verilen ad; Tanrıya tapınan (bilgin)" (DLT). Keza, *Tengriken/Tanrıhan* [?] ifadesi, Uygur kralı Bögü Han'ın (M.S. 759-779) ünvanı olarak verilmişse de (KöTOA 782; UYG 233), aslında, kelime *Tengri Han* değil, bu hükümdarla ilgili bir Uygur yazıtında (ÇaTL 17:80, Bang ve von Gabain, *Türkische Turfan Texte*, II, s. 6'dan naklen) geçen '*Bögü Han tengriken*' ["Bögü Han, Tanrıya tapınan bilge"] ifadesinde görüleceği gibi, sıfat işleminin *tengriken* olmalıdır [-*ken* ekine, belki daha doğru olarak, "-ya ait, yanında" gibi bir anlam verirsek, *tengriken* "Tanrı-ya ait, Tanrısal (kişi, veya yer)" olur].

Toramana Beyaz Hun kralı [Türk. To-

raman "genç, vahşi" (REDH), kelime anlamıyla, "hakikaten çocuk": *tor* "çocuk".

Varvalik Eftalit'lerin payitahtı, Belh'in doğusunda, Kunduz civarında. Varvaliz, Varvalik şeklinde geçer (ToUTTg 42, 420). Togan, Marquart'den naklen, Varvaliz'in Avar adından geldiğini, buna ait esas kayıtların Biruni'de olduğunu söyler [**Abar Balık** "Avar Şehri." Bu şehir de Taberi'nin bahsettiği *Ebrişehr* (Taberi I, 1047) olmalıdır: *Ebrişehr* > *Abar-şehr* > *Abar-balık*].

Vimakatpisa Kujulakadphises'in oğlu [> Uymak-atpisa < Türkçe **Uymak-at-bize** "Uymak (Uyan/Uygur) ad bize (verildi)"].

yabgu Türkçe ünvan; prens; Göktürk devletinin batı hükümdarına verilen ünvan [*yap-* ("yapmak") fiilinden, Türk. -*gu* eki ile oluşmuştur: *yap-gulyabgu* "yapan kişi; (iyi şeyler) yapan kişi" Diğer şekilleri: *yavvu*, *yafgu*, *cavv*, *cabgu*, v.s.].

yavuga (Çince *hsi-hou*) Kuşan kralı Kujulakadphises'in sikkesinde Kharoştî alfabeyle yazılı ünvanı (FryHP) [**Türkçe yabgu**].

Yeh-ta Eftalitler'in Çince? adı [**Türkçe yikh-ta** < Türkçe **iyuk-tağ** "kutsal dağ (halkı)." Çin kaynaklarına göre *Yeh-ta* hanedanı Büyük Yüceği ile aynı soydandır (BelCA 112). *ç* < *t* diyalekt ilişkisi ile, *Yeh-ta* > *Yeh-ça* > *Yüceği* olur ki bu da Çin kaynaklarını destekler].

Yüceği [Yueh-chih > Yueh-ti > 'Yeh-ta (Beyaz Hunlar'ın Çince adı) < **iyuk-tağ** (< A. Türk. *Iduk-tağ*) "kutsal dağ (halkı)"].

BÖLÜM 28

SOĞDLAR

Akamenler zamanında Soğdlar'ın varlığını ve onların Akamen imparatorluğuna tâbi olduğunu Herodot'tan öğreniyoruz (Herod III.94). Ülkeleri genelde eski Semerkand şehri civarında, Amu-derya ile Sir-derya ırmakları arasındadır. Prof. Togan onları Saka grubuna dahil eder (ToUTTg 409). Bölüm 26'da gördüğümüz gibi, M.Ö. 138-126 yıllarında seyahat eden Çin seyyahı Chang-Ch'ien onlardan söz eder. Aynı bölümde, eski adlarının Çinlilerce *Soo-ho-to* veya *Su-tö* olarak belirlendiğini gördük. Bu son ifadeyi not eden Prof. Hirt, yine Çin kaynaklarına dayanarak, *Su-tö* ülkesinin daha önce *A-la-na* (Alan ülkesi) diye bilindiğini ve M.S. 355 yılında bu ülkeyi Hunların işgal ettiğini söyler (Ligeti, NemAH 13-14).

Her ne kadar, Soğdların Farsça bir dile sahip oldukları, sonradan Türk fetihleri sonucu Türkleştikleri iddia ediliyorsa da, bize göre onlar, Bölüm 6'da bahsettiğimiz sofistike bir Türk diliyle konuşan 'eski Horasanlılar' grubuna dahil edilmelidir. Mahmut Kaşgari 11. yüzyılda Soğdları, Argu ve Kençek Türkleri ile beraber, iki dilli kavimler sınıfına sokuyor, ayrıca Uygur Türklerinin de saf Türkçeden başka bir dil daha konuştuklarını (DLT I, 29), sadece Kırgız, Kıpçak, Oğuz, Tohsi, Yağma, Çigil, Uğrak ve Çaruk boylarının tek bir (saf) Türkçe kullandıklarını (DLT I, 30) söylüyor.

Yukarıda adı geçen ve (Çin kayıtlarına göre) Soğdların ikame ettikleri Alanlar'ın, Herodot zamanında Türk sayılabileceklerini (Bölüm 7), veya hiç olmazsa Partların imparatorluğu zamanında Türkleşmiş olduklarını (Bölüm 24) göstermiştik. Binaenaleyh, Soğdların da 5.-8. yüzyıllarda aynen 11. yüzyıldaki Soğdaklar gibi Türk sayılmaları normaldir.

Belenitsky'ye göre, Soğd dilindeki ilk vesikalar 1932'de Orta Asya'da Zereşan dağlarında Kala-i-Mug denen yerde bulundu. Burada keşfedilen Arapça mektuba göre, vesikalar, batıda bulunan Pencikent şehrinin hükümdarı Divastich'e aitti. Bu şehir de Prof. Yakubovsky tarafından 1946 yılından sonra kazılmaya başlandı.¹ Diğer önemli Soğd vesikaları, Bugut Yazıtı,² Kara Balgasun Yazıtı,³ ve Sevrey yazıtı⁴ olarak bilinmektedir.

¹ Aleksandr Belenitsky, *Central Asia*, translated from the Russian by James Hogarth, The World Publishing Company, Cleveland ve New York, 1968 (BelCA), s. 19, 155.

² S. Çagatay, S. Tezcan, *Sogutça Bugut Yazıtı*, TDAYB (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten) 1975, s. 217-224. Klyashorniy - V. A. Livşits, *The Sogdian Inscription of Bugut*

Tarihte geçen ve arkeolojik keşiflerle ortaya çıkarılan, *Divashtich*, *kyn*³, *Maniakh*, *tarhan*, *Abargar*, *Nanaia*, *tamw* gibi birçok Soğdca kelimeler ve hatta *Soğd* kelimesinin kendisi, aşağıdaki Lügatçe'de görüleceği gibi Türkçe etimolojiye sahiptirler. Fakat, aşağıdaki iki örnek, Türkçe gramerlerinin mükemmelliği ile, özel bir muameleyi hak etmektedirler:

1. HAL - Soğdca *mwg*²*nch dynh* [Türkçe *mug-ıng din-i* "Muğ'ın dini"]

Prof. Frye, verdiği bu Soğdca cümleyi (FryHP 312, Not: 26) doğru olarak tercüme ediyorsa da, hayatî önemi haiz Türkçe genitif eki *-ıng/-ın*, ve Türkçe 3. şahıs iyelik eki *-i* gibi gramer unsurlarını tamamen gözden kaçırmıştır. Soğdca cümle bu bakımdan, Nicholas Poppe tarafından çok güzel incelenen Türkçe isimlere ait ifadeler - bileşik isimler⁵ için en mükemmel bir örnek oluşturmaktadır. Böylece, *mwg*²*nch dyn-h* < Türkçe *mug-ınh din-i* veya *muğ-ıng din-i* ifadesinin tam İngilizcesi olan 'the religion of Magian' cümlesindeki 'of' ve 'the' ne kadar İngilizce ise, Soğdca'daki *-ıng* (²*n*h) ve *-i* (^h) genitif ve iyelik ekleri de o kadar Türkçedirler.

Soğd alfabesi Aramice'den türediğine göre, ve Akamen Aramcasında *šm-h* (Türkçe *ism-i* "adı") kelimesindeki *h* harfi *i* fonemini alıyorsa (bkz: Bölüm 20'de FONETİK DEĞERLER), Soğdca'da da aynı kural geçerlidir.

Muğ kelimesi, İslâm devri yazarlarınca gayri-Müslim (ve, Hıristiyan ve Musevî olmayan) halk için kullanılmıştır. Meselâ Birunî, Araplar'ın, Horasan vâlisi olan Abd Allah ibn al- Tâhir'in emriyle, 828 yılında kendi idaresi altında bulunan memleketlerde Acemlerin ve **Muğlar**'ın vücuda getirdikleri kitapları yokettiklerini yazmıştır (LugTD 57). Gazzalî, "Muğlar (Muğan) dört bin yıl hüküm sürdüler... Hükümdarlık hep onların hanedanında kaldı; çünkü onlar idare ettikleri halklar arasında adaleti sağladılar" (BaGAZCK 46) derken, Muğlar ifadesiyle bütün İran, Babil, Elâm, Mezopotamya hükümdarlarını kastediyordu (bkz: Bölüm 22). Bir çok doğu dillerinde mevcut olun **dyn/din** kelimesinin genelde Arapça olduğu, "din, iman, mezhep" anlamına geldiği kabul edilir. Mamafih, kelime, Orta Türkçedeki **tin** "can, ruh, cevher, nefes, soluk" (DLT; ÇaTL; UYG), ve Sumercedeki **tin** 'hayat' (Bölüm 17) ifadelerini hatıra getiriyor. Bugün Anadolu'da *din* kelimesinin yerini tutacak başka bir kelime yoktur. Eski *tin* veya *din* kelimesi çoktan kaybolmuş durumdadır.

revised, AOH, 26, 1972, s. 69-102.

³ Orkun, H. N., *Eski Türk Yazıtları*, Üç Cilt, TDK, İstanbul, 1936-41 (OrkETY), II.

⁴ S. G. Klyashtorniy - V. A. Livşits: Une inscription inedite turque et sogdienne: la stèle de Sevrey (Gobi meridional), JA (Journal Asiatique), 1971, s. 11-20.

⁵ Bkz: *Reşî Rahmeti Arat İçin*, TKAE, Ankara, 1966 (RRA), s. 373.

2. HAL - Sogdca *wstmg* "Cennet" [> ust-mag < Türkçe *uçmak* "Cennet"]

Kumanca *uçmaq* tâbirinin Sogdca *wstmg* "Cennet" kelimesinden geldiği iddia edilmiştir (GolTCC). Halbuki uçmak kelimesi, Türk. **uç-** "uçmak" fiilinden ve fiil kökünden isim yapan Türk. **-mak** mastar ekinden oluşmuş bir kelimedir. Aynen, *yaş-mak* "yaşmak, peçe, örtü" (*yaş-* "gizlenmek"), *tok-mak* (*toku-* "vurmak") "sopa, tokmak" kelimelerinde olduğu gibi.

SOĞDÇA LÜGATÇE

Abargar Soğd vesikalarının bulunduğu Kala-i-Mug adlı kalenin Arap kaynaklarındaki adı (MonAU 251) [< Türkçe-Ar. **Abar-gar** "Avar-ını": Arapça *gar* "in, mağara" (REDH). Buraya yakın, Eftalitler'in payitahtı Varvalik [*Abar-balık* "Abar-şehir"], diğer adı ile Ebrî-şehir [*Abar-şehir* "Avar şehri"] mevcuttu (bkz: Bölüm 27)].

Divashtich Semerkand'ın 65 km. doğusundaki eski Pencikent şehrinin son hükümdarı, 722'de Araplarla savaştan Soğd prensi'nin adı (MonAU 251; BelCA 155) [Divashtich < Türkçe **Dövüştik** "dövüştük"].

kyn³ (Gk. akinakes) kısa Pers kılıcı (FryHP 135, 339) [*kyn*³, (1) < Türkçe **kınag/kınak** "kınlanan şey; kılıç," veya **kınak** "cezalandıran (şey); kılıç"; *kına-* "kıymak" (DLT); veya (2) < Argu Türkçesi ***kın-ık** (< y-diyalekti Türkçe **kıy-ık**) "kıyan şey, kesen şey; kılıç"].

Maniakh Göktürk Kağanı'nın *Tarhan* ünvanı verdiği ve Bizans ve Sasanî saraylarına görevli gönderdiği Soğd tüccarı (BelCA 113) [Maniakh < *mınyukh* < Türkçe **munçuk** "boncuk" (UYG; DLT)].

mwg²*nch dynh* anlamı İngilizce 'the Magian religion' olarak verilen cümle (FryHP) [< Türkçe *mug-ınh din-i* veya *muğ-ıng din-i* "Muğ'ın dini, Muğlar'ın dini"]. Bkz: 1. Hal.

Nanaia Belenitsky'ye göre Soğd şehri Pencikent'te (5.-8. yüzyıl) basılan bir para üzerinde adı keşfedilen Tanrıça (BelCA 218) [< Türkçe **Nene-Ay** "(Tanrıça) Ana-Ay." Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat yakınında Part şehri eski Nysa'da bulunan,

M.Ö. 2. veya 1. yüzyıla ait bir yazıtta Tanrıçayı *myv* (*Nine-ay* "Ana-Ay") adı ile görüyoruz (Bölüm 24, 3. Hal)].

Soğd (1) [< *Su-ud* veya *Su-ut* "Su'lar (Sakalar)" (bkz: Bölüm 27). Prof. Togan, *Su* kelimesinin *Sok* olarak ta okunabileceğini bildiriyor (ToUTT 417). *Sukh*, Hz. İbrahim'in Doğu'ya gönderdiği oğullarından birinin adıdır (bkz: Bölüm 6 ve 19)].

Soğd (2) [< *Saka-ud* < *Sakaut* "Sakalar," ki, Prof. Togan, bunun sinonimi olan *Saka-it* kelimesinin bir çoğul olduğunu daha önceden ifade etmiştir (ToUTT 35)].

tamw/tmv < Türkçe **tamu/tamug** "cehen-nem" (UYG), < Türkçe **tam-** "yanmak" (UYG) fiilinden. Aynen, yakmak fiilinden **yakug** "yaki"; sürmek'ten **sürüg** "sürü"; yazmak fiilinden **yazı** kelimeleri gibi. Bütün Türk şivelerinde bulunan bu kelimenin Sogdca'dan Türkçeye geçtiği iddia edilmiştir (GolTCC; UYG, 223). Kelime Farsça'da ve Sanskritçede mevcut değildir.

tarhan/tarxan Türkçe ünvan; vezir, imtiyazlı bey veya tüccar (ErOA, Kt:K12; BK:G14; UYG; RasTT 62; ArBAB); Argu Türkçesi *tarxan* "bey" (DLT); Moğolca *darhan* "imtiyazlı, hür" (MGT:51, 187, 219); Fars. *'dihqan* "köyün reisi" (FryHP 258, 263-265). Kelimenin etimolojisine bakılırsa eski zamanlarda bu ünvanın büyük çiftlik sahiplerine verilmiş olması muhtemeldir; Türkçe *tarı/tarıg* "ekin; ziraat; çiftlik," ve *han* "bey, reis," ki böylece, *tarhan* < *tarı-han* "çiftlik beyi; ekinlerin başı" anlamına gelir.

wstmg < Türkçe **uçmak** "cennet" (2. Hal).

BÖLÜM 29

ESKİ MISIR

Türkçe-konuşan toplulukların, bilhassa R-diyalekti kullanan Ogur Türklerinin, Eski Mısır uygarlığında önemli rol oynadıklarına ilişkin bazı ipuçlarını bu bölümde inceleyeceğiz. Mısır mitolojisinde geçen bazı tanrı adlarının, ve eski Mısır hükümdarlarının ünvan ve isimlerinin (EncyAm, 10/14c-14d) Türkçe etimolojiye sahip oldukları bölümün sonundaki Lügatçe'de gösterilmiştir.

Mısır'da ilk Türk etkisi Mezopotamya'dan gelen Sumerliler vasıtasıyla kendisini göstermiştir. Prof. Sayce'e göre, eski Mısır'ın yönetici aristokrasi-si Sumerliler idi.¹ Taberî de Türk etkisini, Hz. Yusuf zamanında Mısır firavunlarının Amalek oğulları soyundan geldiklerini söylemekle gösterir:

"(Yusuf'un Mısır'da Katfir veya Atfir adında bir vezire satıldığı zamanda²), Mısır firavununun (Amalika'dan) Reyryan bin Velid... bin Amr bin Amlak (Amalek) bin Lavez (Elifaz) [bin Esav bin İshak bin İbrahim... bin Arpaşad] bin Sam bin Nuh olduğunu söylerler. Bazılarına göre bu hükümdar Yusuf'un dinini kabul ettikten sonra ölmüştür... Reyryan öldükten sonra, Kabus bin Mus'ab bin Mu'aviye ... bin Amr bin Amlak bin Lavez bin Sam bin Nuh hükümdar olmuştur... Yusuf onu İslân dinine çağırılmışsa da, hükümdar buna yanaşmamıştır... Yusuf, kendisini satın almış olan aziz'in yanında on üç yıl kalmış ve otuz yaşında Mısır firavunu Velid bin Reyryan tarafından vezir tâyin edilmiştir."³

"Reyryan bin Velid öldü; Amalika kavminden olan firavunlar arasına hükümet sürdüler. Tanrının iradesiyle İsrail oğulları orada yayıldılar... Musa devri firavunu işbaşına geçinceye kadar hayatları böyle devam etti. Bu firavun, Velid bin Mus'ab, ... Mısır firavunlarının en zalimi idi... İsrail oğullarından Müzahim'in kızı Asiye ile evlenmişti... Yüce Tanrı İsrail oğullarını kurtarmak istediğinde Musa yetişti" (Taberî I, 543). Hz. Yakub'un⁴ Mısır'a göçü ile Hyksoslar'ın gelişi aynı zamana rastlar:

¹ Sayce, Archibald Henry, *The Passing of Empires*, London (SaPE), Giriş.

² "Ve Midyanîler onu Mısır'da Firavunun memuru, muhafız askerler reisi olan Potifar'a [< Türkçe *Batu-bar* "büyük kahraman"] sattılar" (Tekvin 37.36). Taberî'nin, *b* yi *k* diye görerek okuduğu Kat-fir aslında Bat-fir, veya doğru şekliyle, > Batu-far > *Batu-bar* olur.

³ Taberî I, 469, 510. Keza bkz: Tekvin 36.10-12.

⁴ Bölüm 19'da adının anlamı Türkçe izah edilmişti. Yakub adı, Thutmose III'ün (y.

"İbranîlerin Mısır'a gelmelerine müsaade eden firavun, yine Sâmî [?] kökenli istilâcı Hyksosların soyundan geliyordu. Az sonra gelen ve Sâmî olmayan 18. sülâle (M.Ö. 1570-1314) firavunu Rameses II, İbranîleri büyük inşaat işlerinde kullanmış olabilir... Onun oğlu Merneptah zamanında Musa, Süveyş kanalı yakınındaki 'sazlık (kamuşlar) gölü'nü (*yam sûph*) aşarak İbranîleri selâmetle çöle çıkarmıştır."⁵

Tevrat'a göre Hz. İbrahim de (y. M.Ö. 1850 yılında) Mısır'a gitti (Tekvin 12.10-20). Binaenaleyh, Kopt diline yakın bir Sâmî dili kullanan yerli halkın yanında, Mısır'da, hem firavunların ve hem de Peygamberlerin şahıslarında Aramca-konuşan halkların (Bölüm 19, 20) mevcudiyetine şahit oluyoruz. Her ne kadar dilciler, M.Ö. 2. yüzyıla ait Rosetta taşı'ndaki Yunanca ve yerli demotik yazıya dayanarak hiyeroglif işaretlerinin fonetiğini tayin etmişlerse de, bizim bu işaretlerin deşifre edilebilmesi ve eski Mısır dillerinin bu yönden çözülebilmesi hususunda ciddi şüphelerimiz vardır.

1. HAL: **hikau Khasut** 'yabancı ülkelerin hükümdarları' [Türkçe **haka(n) Kassu-t** "Kassitlerin hükümdarı"]

Mısır tarihçisi Manethon, y. M.Ö. 1700'de Mısır'ı istilâ eden ve kuzey-doğuda Abaris (AIAP 86, 92) ve Tanis (EncyAM) şehirlerinden ülkeyi 1570 yıllarına kadar 15. ve 16. sülâle olarak idare eden Hyksoslar⁶ için, *hikaulheka Khasut* ('yabancı ülkelerin hükümdarları')⁷ terimini kullanır. İfade bizce Türkçe etimolojiye sahiptir: heka Khasut < Türkçe *haka(n) Kassu-t* "Kassitlerin hükümdarı." Bu sırada Kassitler Babil ülkesine hâkimdiler, ve 18. yüzyılın ortalarından M.Ö. 1171 yılına kadar hüküm sürdüler.

Manda (Medler?), Hyksos, Kassit ilişkisini, Amarna yazılarından yaptığımız aşağıdaki tercüme (3. ve 4. Hal) daha iyi açıklayacaktır. Buradan anlıyoruz ki, Kassit kökenli Hyksoslardan biraz sonra gelen 18. sülâlenin firavunları, Mâtu [Med] kralları diye biliniyordu. Kassitler (Bölüm 17, 18, 21) ve Medler (Bölüm 22) Türkçe-konuşan milletlerdi.

1504-1450) yaklaşık 1470 tarihli bir Filistin listesinde yazılı *y'-q-b-'r* (Sâmî *Yakob-el* "Yakub Tanrı") ifadesinde mevcuttur (PfeilOT 152), ki buradaki *r/Re/Ra* "Tanrı" anlamındadır.

⁵ A. Powel Davies, *The Meaning of the Dead Sea Scrolls*, a Mentor Book, New York, 1956 (DavDSS), s. 46, ki burada '*yam sûph*' ifadesinin Kızıl Deniz değil, "kamuşlar gölü" olduğu belirtilmiştir. Bu *yem suw* ifadesi "yem suyu" anlamında (Orta) Türkçe ile izah edilebilir.

⁶ M. Grant, Hyksoslar hakkında şu ilginç gözlemi yapar: "E. O. Forrer'in yaptığı yeni bir yoruma göre, Asurlu Sargon I, M.Ö. 18. yüzyılda kısa bir süre bütün Mezopotamya'yı birleştirdi; fakat, 'Manda' (Hyksoslar (?)) denilen bir dağ halkının lideri Nur Dagan onun hükümetini yıktı ve bir müddet Mısır'dan İndus'a kadar olan bölgeye hükmetti" (GraAH 72).

⁷ Harold W. Glidden, EncyAm, 10/14; Larousse.

Adları bilinmeyen üç Hyksos kralı (y. M.Ö. 1678-1647), sonra Kral Khian (y. 1647-1607), diğer bilinmeyen bir kral (y. 1607-1603), Kral Auserre Apopi (y. 1603-1570), 15. (ve 16.?) sülâle olarak hüküm sürdüler. Onsekizinci sülâlenin ilk kralı, Hyksosları Mısır'dan tamamen çıkardı.

Hyksoslar tanrılar içinde en çok Seth'e (Hz. Şit?) rağbet gösterdiler. Anthes'e göre, Asuriler ve Persler de bu tanrı ile tanımlandılar (KraMAW 76).

2. HAL: **A-na Ni-ib-mu-a-ri-ya**
"Nib-muariya'ya"

Amarna tabletlerinden (M.Ö. 14. yüzyıl) bir örnek olan bu yazı (W. Budge, DeuTT 49), Babil çivi yazısı ile, bizim Sumer-Babil dili veya 'sofistike Sumerce' diye tarif ettiğimiz (Bölüm 18) Akkadça bir dille yazılmıştır. Bu tabletler, Mısır sarayından Kassit, Asur ve Hitit krallarına ve Filistin ve Suriye'deki yerli hükümdarlara yazılan diplomatik mektuplardı (DeuTT 40-41). Albright'a göre, Amarna tabletleri arasında, Kenan ülkesindeki tâbi krallardan Mısır sarayına yazılan mektuplar da mevcuttu (AIAP 102-103).

Yazının ilk kısmı, Türkçe *a-nalo-na* ifadesinden başka bir şey değildir. Böylece, tercüme de "O-na, Nebi-Muariya (veya Nebi-Buriya)" şeklini alır.

3. HAL: **(A)-na Ni-ib-mu-ri-ya şar mâtu Mi-iş-ri**
"Nimmuriya'ya, Mısır ülkesi kralı"

Bu Amarna tabletini (DeuTT 49), şöyle okuyor ve tercüme ediyoruz:

A-na Ne-bi-mu-ri-ya sar Mata Mi-is-ri
"O-na, Nebi-muriya, Mısır'ın Med kralı"

Buradaki Nebi-muriya veya Nimmuriya,⁸ Firavun Amenhotep III'dür.

Çivi yazısında *i = a, b/p = m* ilişkisi mümkündür (Bölüm 21). Böylece, Ni-ib-mu > ni-im-mu > na-am-mu < Türk. *nam-ı* ("ünvanı") yazabiliriz. Bu halde, Kral Amenhotep III'ün adı veya ünvanı aşağıdaki yeni şeklini alır:

A-na Nam-ı-uri-ye sar Mata Mi-is-ri
"O-na, **Nam-ı urı-ye**, Mısır'ın Med kralı"

ki burada **Nam-ı urı-ye** "namı erkek-tanrı" anlamındadır: Türk. *urı* "erkek,

⁸ Mitanni kralından Amenhotep IV'e, babası Amenhotep III'ün ölümü üzerine gönderilen şu mektupta bu ad kullanılmıştır: "Baban Nimmuriya.. ölünce ben de ölmek istedim. Çok sevdiğim o inşallah Tanrı ile beraber olsun" (Tiele, GooBA. 126). Amenhotep III'ün babası, Kral Thutmose IV, Mitannilerle (Hurrilerle) bir ittifak imzalamıştı (Larousse).

erkek çocuk; oğul," ve *ıye* (< Ana Türkçe *ıdi*) "efendi; tanrı." Sumerce yazıtlarda *Urı* kelimesi "*Hurri*" anlamına geldiğinden, ünvanı içeren ifade **Nam-ı Hurri-ıye** "namı Hurri-tanrısı" olarak yazılabilir ve tercüme edilebilir. Aşağıdaki hal bu son ünvanı destekler mahiyettedir.

4. HAL: **A-na Ni-ip-khu-ur-ri-ri-ya şar mâtu (Mısır)**
"Nibkhuririya'ya, (Mısır) ülkesinin kralı"

Yukarıdakine benzeyen ve belki aynı krala hitap eden bu yazıt ta (a.e.) doğru olarak şöyle yazılabilir ve tercüme edilebilir:

A-na Nam-ı-Khurri-ıye sar Mata (Mısır)
"O-na, **Nam-ı-Hurri-ıye**, Mısır'ın Med kralı"

veya,

"O-na, **Namı Hurri-tanrısı**, Mısır'ın Med kralı"

Bu yazıtlardaki Mâtu/Mata ifadesi açıkça gösteriyor ki, Kassit kökenli Hyksosları Mısır'dan atan 18. sülâlenin kralları Med kökenli idiler. Bu sülâleye mensup Thutmose, Amenhotep (Akhenaton), Tutankhamon gibi kralların adlarının veya ünvanlarının da Türkçe etimolojiye sahip oldukları Lügatçe'de belirlenmiştir.

5. HAL: **S' ankh/Senekh > Türkçe Sunuk "kral"**

Yukarıdaki isim, üç Mısır firavunu, 11. sülâle (M.Ö. 2134-1999) kralları *S'ankhibtawi* (Mentuhotep I) ve *S'ankhkare* (Mentuhotep III), ve 17. sülâle (y. M.Ö. 1600-1570) kralı *Senekhtenre Ta'o'nun* adlarında görülür. Önceki birçok bölümlerde (Bölüm 12, 17, 18, 19 ve 21) incelediğimiz Türkçe *sunuk* kelimesinin "sunan kişi; kral" anlamına geldiği malumdur.

LÜGATÇE

Akhenaton İkhnaton, ve Amenhotep IV (y. M.Ö. 1372-1355) olarak ta bilinen, 18. sülâle kralı: inşa ettiği Amarna şehri kısa bir süre payitahtı oldu (DeuTT 40) [*Aha-n-ata-n* < Türkçe *Ağa-n Ata-n* "senin ağan (efendin) senin Atan (Tanrı) dır"].

Amenhotep (Gk. Amenophis) birkaç 18. sülâle kralının, "Tanrı Amon hoşnut ola" anlamında ünvanı (Larousse) [Amenhotep < Türk. **Amun-ka tap** "Amun-a tap!." Bu

krallardan Amenhotep III'ün adının veya ünvanının **Nam-ı-uri-ıye** (Ni-ib-mu-ri-ya) "namı erkek-tanrı," veya **Nam-ı-Hurri-ıye** (Ni-ip-khu-ur-ri-ri-ya) "namı Hurri tanrısı" olduğunu 3. ve 4. Hal'de gördük].

Amun adının anlamı 'gizli biri' olarak verilen ve 'hava' ile tanımlanan hem erkek hem de dişi olan bir tanrı (R. Anthes, KraMAW 46) [Amun: muhtemelen, < Sum. **Ama-An** "ana (ve) Tanrı": Türkçe-

Sum. *ama* "ana," ve Sum. *An* "tanrı".
Anath Kenani mitolojisinde Fırtınatanrı Baal'in kız kardeşi (ALAP 197); Mısır'da âbidelerde ve papirüslerde adı geçer; rölyeflerinde kalkan, mızrak, savaş baltası ve bir miğver ile temsil edilir (EncyAm) [Ana-*ih* < Türk. *Ana-iti* "Ana-Tanrıça".]
Atum tanrıların babası, ilk tanrı (R. Anthes, KraMAW 25, 39) [< Sumerce-Türkçe *Atum/Atam* "(benim) baba-m": Sumer Güneş-tanrısı *Utu*, Türkçe *ata* "baba, ata." Buradaki *-m* Sâmi çoğul eki de olabilir. Bu halde, *Atum/Atam* "babalar (tanrılar), atalar" anlamına gelebilir].
degel (*dgl*?) Mısır'da bulunan Aramca papirüslerde (M.Ö. 5. yüzyıl) ve Kumran skollarında geçen ve bir askeri birliğe verilen isim [Yadin'in, "komutanına *ḏlp* ünvanı verilen bir ordu ünitesi ve en büyük taktik kuvvet" (BoART 34) olarak tarif ettiği bu *degel* kelimesini, biz, Türk. *dükel* (*tügel*, *tükel*) "bütün; hep; tamamen, tam" (DLT I, 456; TİYED 121; ÇATL 118:39) kelimesiyle eşleştiriyoruz. Yani, bahsedilen kişi 'bütün' (*degell/tügel*) askeri kuvvetlerin komutanı olup asıl adı *ḏlp* (Türk. *Alp*) idi veya o bir *alp* "yiğit kişi" idi].
gwšky Mısır Elephantine papirüslerinde bulunan ve 'dinleyen' anlamında Aramca bir kelime (FryHP 127) [< Türkçe *gözgü* "ayna; görmeye yarayan şey veya kimse; bir gören"]. Bkz: Bölüm 19, 1. Hal.
Harakhity "ufkun Horus'u," Tanrı Horus'un 'güneş' ile tanımlanan bir özel hali (R. Anthes, KraMAW 38) [< *Arakh-ti* < *arik-ti* < Türkçe *Arık-idi* "saf tanrı," veya, *Irik-ti* < Oğurca *Irik-iti* (< Türkçe *İdik-idi*) "hür tanrı, kutsal tanrı": Türkçe *arı-k* "saf, temiz," Oğurca *irik* (< Ana Türkçe *ıduk*) "serbest bırakılmış; kutsal," ve *idi* "tanrı." Kelime başındaki *h*'nin Ana Türkçede bazı diyalektlerde mevcut olduğu malumdur; veya, *h* Sâmi harfi tarifi *h/ha* olabilir].
Hathor tanrıça, 'semavi inek' (R. Anthes, KraMAW 31) [*ha-thor* < *ha-sir* < *ha-sir* veya *ha-sıgır* "inek": Türk. *sığır* "sığır, inek," ve *ha*, Sâmi harfi tarifi]. Bir teze göre, tarih öncesi Mısır'da inek, ana tanrıça ve üretkenlik kaynağını temsil edi-

yordu. En başından beri de semavi inek ile 'semavi boğa' arasında bir bağ görünüyor. Teze göre, inek her gün bir dana, yani güneşi, doğuruyor ve yavrunun büyümesiyle ortaya çıkan boğa, inekle çiftleşerek tekrar yarının danasına (güneşine) onu hamile bırakıyor (R. Anthes, KraMAW 31).

heka Khasut 'yabancı ülkelerin kralları' (Manethon) [< Türkçe *haka(n) Kassu-t* "Kassitlerin hakamı" veya "Guzlar'ın hakamı"]. Bkz: 1. Hal.

Horus şahin Horus, Osiris'in oğlu, Gk. Apollo (Herod 144, 156); Osiris ve İsis'in oğlu (KraMAW 36) [Horus < Horu-s < oru-is < Türkçe *Uri-isi* "oğul-tanrı": *uri* "erkek, erkek evlât, oğul"].

İsis Mısır Tanrıçası; Gk. Demeter (Herod II.59) [İsis < İs-iş veya İs-işi < Türkçe *İs-işi* "tanrıça-hanım." Demeter adı da aynı anlamdadır: < *idi-matir* "tanrıça-ana": Türk. *idi* "tanrı(ça)," ve Gk. *matir* "ana." Bölüm 13'te, daha önce belirttiğimiz gibi, "Hemen hemen bütün tanrı isimleri Yunanistan'a Mısır'dan geldi... Bunları öğrenen Pelasglardan daha sonra Yunanlılara geçti" (Herod II.50-52); ve "Danaus'un kızları bu ayinleri (Demeter'in sıralarını) Mısır'dan getirdiler ve Peloponez'deki Pelasg kadınlara öğrettiler" (Herod II.171)].

Kamuthis 'anasının boğası' diye tarif edilen, Koptos'taki Min mâbudunun bir tanımı (R. Anthes, KraMAW 31, 46) [(1) Ham-uth-is < (h)am'-uth-is' < *Ama-ud-isi* "ana(nın) boğa-tanrı(sı)," (2) (h)amu-thi-is < Türk. *Ama-sı isi* "anası tanrıça": Türk. *udlud* (Sum. *gud*) "sığır, öküz"].

Khnum-Re 'koç-tanrı' (FrBP 58) [ilk kelimenin kökünü kullanırsak, *Khnum-Re* < *Kon-re* < Oğurca *Kon-iri* "koyun-tanrı, koç-tanrı": Arguca *kon* (< Türk. *koy*) "koyun"].

Mentuhotep bazı 11. sülâle krallarının ünvanları [Mentu-ho-tep > Mençu?yo-tep < Türkçe *Mengü-ke tap* "Mengü'ye (Ebedi Tanrı'ya) tap!": *mengül/bengü* "ebedi"].

Neferkare 2. sülâle (y. M.Ö. 2883-2665) ve 10. sülâle (y. M.Ö. 2100-2052) krallarından birkaçının adı [(1) Ne-fer-kare < Türk. *Anı ver kara* "onu korkusuz (bir insan olarak) ver (yarat)"; (2) *Nefr-kara* "iyi

veya korkusuz": Türk. *kara* "esmer, kara (saçlı); (gizli anlamıyla) şahıs adlarında) müthiş; korkusuz; büyük," ve Eski Mısır dilinde *nfr*: "iyi" (EncyAm, 10/18)].

Nefertem kadim (ilk) lotus (hünnap) çiçeği; anlamı 'ilk yaşayan diğer varlıklar' (R. Anthes, KraMAW 43) [(1) 'Ne-fer-tem < Türk. *Anı-ver-dim* "onu yarattım"; (2) Ne-fer-tem < Türk. *Ne-ver-dim* "ne yarattım"; (3) < Mısır dilinde *nfrt-ım* "iyiler": *nfrt* (dişi hali) "iyi" (EncyAm, 10/18)].

Nefertiti Mısır kraliçesi (M.Ö. 14. yüzyıl), Akhenaton'un karısı [(1) 'Ne-ferti-ti < Türkçe *Anı-verdi-iti* "onu verdi Tanrı"; veya, (2) Ne-ferti-ti < Türkçe *Ne-verdi-iti* "Tanrı ne(ler) verdi"; veya (3) Nefert-iti < Türkçe ve Sâmi *nfrt-iti* "iyi tanrıça"].

Ra (veya Re) "ray[?]" okunur (K. C. Seele, EncyAm, 10/22), Tanrı, Güneş-tanrısı, insanların ve tanrıların kralı, Atum'un kendisi. Re, 2. sülâleden beri kralların Güneş-tanrısı idi (R. Anthes, KraMAW 18, 43). Re kelimesi, Kral Thutmose III'ün 1470 tarihli bir Filistin listesindeki bir isimde *r* harfi ile yazılmıştır: *y'-q-b-'r* (Sâmi *Yakob-el* "Yakup Tanrı") (PfeifOT 152) [Ra/re/r < 're < Oğurca *ıri/iri* "tanrı"].

Ramassu (Gk. Rameses/Ramses) 19. ve 20. sülâlelerde birçok kralların adı olup "Tanrı Ra tarafından yaratıldı" (Larousse) veya, 'Güneş'in oğlu' anlamına gelir (EncyAm) [Ra-m-assu < Oğurca *Iri-m-ıssı* "(benim) Tanrım onun Rabbi (Efendisi)," veya "benin Tanrım onun koruyucusu": Türkçe *ıssı* "Rabbi, koruyucusu"].

Re-Harakhity bütün mitolojiyi reddeden Kral Akhenaton'un kabul ettiği tek Tanrı (R. Anthes, KraMAW 46) [< Re-arak-ti < Türkçe *Iri-arık-idi* "Rab, saf Tanrı" veya, *Iri-irik-idi* "Rab, kutsal Tanrı"].

S'ankhibtawi (Mentuhotep I) 11. sülâle kralı (M.Ö. 2079-2062) [S'ankh-ib-taw-i < Türkçe *Sunuk eb tağı* "Kral, yurt dağı": *sunuk* "sunan kişi; kral," *eb/ev* "ev, yuva"].

S'ankhkare (Mentuhotep III) 11. sülâle kralı (M.Ö. 2010-1999) [S'ankh-kare: (1) < Türkçe *Sunuk-karı* "kral, yaşlı (adam)";

veya, (2) < *Sunuk-kara* "korkusuz kral"].
Sebeknefrure 12. sülâlenin son kralı (y. M.Ö. 1789-1786) [(1) Sebek-ne-fr-ure < Türkçe *Sebuk-am-ver-urı* "Sevgili (Tanrı), onu erkek evlât (olarak) ver," veya, < Türk. *Sebuk-ne-ver-urı* "sevgiline bir erkek evlât ver"; veya, (2) Sebek-nefr-ure < Türk. ve Sâmi *Sebuk nfr-urı* "sevgili (ve) iyi oğul": Türkçe *sebuk/sevik* "sevgili"].

Senekhtenre Ta'o Hyksoslar'ın son yıllarında hüküm süren 17. sülâle kralı (y. M.Ö. 1600-1570) [Senek-Tenre Ta'o < Türkçe *Sunuk-Tanrı Tağ* "sunan (kral) Tanrı-dağ"]. Bkz: *S'ankhibtawi*; *S'ankhkare*.

sgn wmr wdyn Elephantine papirüslerinde geçen ve anlamı 'segan, reis ve hâkim' diye verilen Aramca bir ifade (BoART 26, ve Not: 12) [> *sgn*, *wmr* wdyn > *isigen*, emir e(d)-*din* "İsigen (başrahip), din'in başı": *wmr/lemir* "baş, kumandan"]. Türkçe-Aram. *sgn*, *isigen* için, bkz: Bölüm 20.

Sobek Orta Krallık (y. 2000-1700) devrinde, 12. sülâlenin özel tanrısı ('timsah) olup, Tanrı Re'nin adı ile birleşerek Sobek-Re adını almıştır (R. Anthes, KraMAW 45) [< Türkçe *su-bek* "su beyi." Böylece, Sobek-Re > *Su-bek-iri* "sular kralı ve tanrı"].

Şeşonk 22. sülâlenin Mısır kralı (y. M.Ö. 940-730) [Şeş-ong, muhtemelen, < Türkçe *Taş?-ong* "kaya (gibi) sâlim"].

Tutankhamon 18. sülâle kralı [muhtemelen, Tutan-(h)amun > **Tutan-Amun** "(onu) tutan Amun; (onu) tutan Ana ve Tanrı": Türk. *tutan* "tutan, idare eden (kişi)"].

Thutmose (Tutmes, Gk. Tuthmosis) 'onu tanrı Thoth yarattı' anlamında, 18. sülâleden birkaç kralın adı (Larousse) [(1) < Türkçe *Tutmuş* "tutmuş; elinde güç tutmuş"; (2) < **Tut-mış** "(O) (Tanrı) Tut (Thoth) imiş"; veya, (3) Tut-m-ose < Türkçe **Tut-im-ıssı** "benim Tut'im (Thoth'im) onun koruyucusu"]. Balıkçıl kuşu kafalı Thoth, bilgelik tanrısı idi (R. Anthes, KraMAW 56).

BÖLÜM 30

HİNT-AVRUPA DİLLERİ

Bu bölümde birçok Hint-Avrupa dillerinin, Doğu ve Güney Avrupa, Ege bölgesi, Avrasya, Orta ve Güneybatı Asya ve Kuzey Hindistan'da eski Türk uygarlıkları ile yakın bir temas sonucu, Türkçe alıntı kelimeler içerdikleri gösterilmiştir. Bölüm 13'te, Pelasg veya eski Ogur Türk dilinin sırrını çözerken bu mevzuya bir giriş yapmış, bu ve diğer bazı bölümlerde, hem Hint-Avrupa milletlerinin ve hem de Türkçe-konuşan Moğolların (Bölüm 5), Sumerlilerin (Bölüm 17), ve eski Mısırlıların (Bölüm 29) Ogur Türkçesinden birçok kelimeler almış olduklarını gördük. Hatta, birkaç Ogurca ve normal Türkçe kelime Kore¹ ve Japon² dillerine girmiştir.

Bu bölümde, Türk dilinin Sanskritçe, eski Yunanca, Latince, Anglo-Cermen dilleri ve Ermenice üzerindeki tesirlerini inceleyeceğiz. Rusça, Romence ve Latince gibi bazı Hint-Avrupa dillerinde, aynen Türkçede olduğu gibi 'harfi tarif' mevcut değildir. Birçok Hint-Avrupa dillerinde, harfi tarifin işaret zamirinden türediğine inanılmaktadır, ki bu hal Yunancada çok barizdir. Zira, esasında Türkçe olan eski Yunanca 'o' ("o, şu") işaret zamiri sonraki Yunancada harfi tarife dönüşmüştür.

Hint-Avrupa dil grubunda da, Türkçedekine benzer diyalektik transformasyonların mevcut olduğu anlaşılıyor. Meselâ, Ana Hint-Avrupa *d* ve *n* diyalektini şu örneklerde görüyoruz: Naşice (Hititçe?) *wada(r)* "su" (Gk. *udor*) ve Urdu/Hindî *pâni* "su" (< *bani* < *vani* < *wana*), ki bunlardan *z*-diyalektinde Ermenice *zur* "su" (< *'zur* < *uzor* < *udor*), ve *z*-*l*-*s*-diyalektinde Cermen *wasser* oluşur. Sanskritçe *vâr(i)*³ (< *va(d)ar*) kelimesinde ana diyalekt *d* fonemi sessizdir. Diğer bir *d/n* diyalekti gösteren şu örnek te verilebilir: Skt. *vana* "orman," E. Yüksek Cer. *witu*, İng. *wood* "odun," E. İrlanda dili *fid* "ağaç" (Webs), ki *wana ve *wada kelimeleri eski *n/d* ana

¹ Meselâ, *aguri* "ağız" < Türkçe *ağız*; *al* "gıda, yemek" < Türkçe *aş* (Ogur/LR-diyalekti < normal ŞZ-diyalekti); *balmaq* "ayakkabı" < Türkçe *başmak*; *il* "iş, çalışma" < Türkçe *iş*; *kam* "şaman" < Türkçe *kam*; *ke-kwan* "imparator" < Türkçe *Kağan*; *kwan* "kral" < Türkçe *han*; *pçok* "yarım; ve yarısı" < Türkçe *buçuk*; *so-kom* "tuz" < Türkçe *su-kum* "(deniz) suyu kumu"; *tar-kwan* "imtiyaz sahibi aristokrat" < Türkçe *tarhan* (ToJTTG 15, Ramstedt'den).

² Meselâ, *sui* "su" [Türkçe *su*]; *teppen* "tepe" [Türkçe *tepe*]; *Vairochana* 'Aydınlatan' kelimesi, ki, 'Budda Vairochana (Vairocana)' ifadesinde (Reischauer, A. K., EncyAm, 15/678) geçmektedir [< *Bairachana* < O. Türkçe *Burhan* "Buda"].

³ Bkz: E. D. Perry, *A Sanskrit Primer*, Motilal Banarsidas, Delhi, India, 1988 (PerASP).

diyalektleri temsil etmiş olmalıydılar. Keza şu örnekte $d = n = y$ transformasyonunu görüyoruz: anlamları "rüzgâr" olan, Skt. *vâta/vâda*, Urdu/Hindî *ândhi*, İng. *wind* (Lat. *vent.us*) ve Skt. *vâyu*.

SANSKRİT DİLİNDE TÜRKÇE

Sanskritçe eski Hintlilerin dinî temellerini oluşturan kutsal dört 'Veda' içinden en eskisi olan Rigveda'nın dili idi. Veda terimi 'bilgi' diye tercüme edilmiştir. Veda'ların dini, güneş, ay, rüzgâr, ateş, v.s. gibi tabiat unsurlarına tapmak üzerine kurulmuştu. Rigveda çağında, Hindu 'kast' sistemi yoktu. Sığır eti yeniyordu. Kadınlar yüksek mevkilerde bulunuyorlardı. Ganj nehri daha kutsallaşmamıştı. Veda'ların vatani muhtemelen Pencab, ve hatta daha kuzeyde veya kuzeybatıda olabilirdi. Veda diline diğer dillerden kelimeler karışmıştı. Vedaların oluşmaya başlaması M.Ö. 1200 yıllarına kadar gidebilir. Veda beyitleri uzun zaman içinde ağızdan ağıza naklen gelmiştir. Eski Veda dilinden Sanskritçe bir yazı dilini geliştiren kişinin Hindu gramercisi Panini (y. M.Ö. 4. yüzyıl) olduğu zannediliyor (R. Marshall, EncyAm, *Rig Veda, Sanskrit Language; Sanskrit Literature*).

Veda'ların (Rig, Sama, Yajur, ve Atharva) kalbi olan Upanişadlar'da belirtilen önemli tanrılar arasında Prana 'asli enerji' olan güneş tanrısı, ve Ravi şekil veren ay tanrısıdır.⁴ Diğer tanrılar, yağmur tanrısı Indra, ölüm tanrısı Yama'dır (a.e., Taittiriya, s. 56). Tanrılar, Brahman'ın kontrolü altında ve onun vasıtasıyla hareket ederler. Brahman, "Reis, Her Şeyi Bilen, Öz, Kendiliğinden Mevcut Olan, Doğumsuz" varlıktır. Brahman'ı ilk tanıyan olarak Indra bütün tanrılara üstündür (a.e., Kena, s. 32). Bazen güneş tanrısı Prana lider olarak görünür: "Ey Prana, yaratılışın efendisi, sen rahim'de yüzer ve tekrar doğarsın!" (a.e., Prasna, s. 37). Her şeyi doğuran Ana Tanrıça Maya veya Uma'dır. O, "Brahman'ın 'semavî eşi'dir" (a.e., Svetasvatara, s. 124-125), "Brahman, ancak eşi Maya vasıtasıyla bütün şekillere girer" (a.e., Brihadaranyaka, s. 91). Aşağıda, Sanskritçe Lügatçe'de tanrıçanın iki adının da Türkçe etimolojiye sahip olduğu gösterilmiştir.

Sanskrit edebiyatında şiirsel fikra veya hikâye dalında en ünlü bir Budist şâir olan As'vaghosha'nın adı bizim için büyük önem taşır. M.S. 1. yüzyılda yazılmış Buddhacarita "Buda'nın Hayatı" adlı epik şiiri, Orta Asya'nın Turfan şehrinde bir manastırda bulunmuştur.⁵ As'vaghosha'nın yaşadığı zaman Kuşan çağına rastlar, ki ilk kralları Kujulakasa (Gk. Kujulakadphises), yaklaşık M.S. 30-92 yıllarında hüküm sürmüştür. Bu hanedanın meşhur

⁴ *The Upanishads, Breath of the Eternal*, selected and translated from the Original Sanskrit by Swami Prabhavananda and Frederick Manchester, a Mentor Book, New York, 1957 (PrMaUPA), Prasna, s. 35.

⁵ EncyAm: *India, Literature* (P. Thieme); ve ThapPI 124.

kralı Kanişka I (hük. 144-152) zamanında Kuşan imparatorluğu, Kuzey Hindistan'ı ve Orta Asya'nın Hotan, Yarkent ve Kaşgar krallıklarını içine alıyordu. Budist şâir As'vaghosha'nın yaşadığı Turfan şehri ile Kuça, Karaşar, Kamul şehirleri, Kuşanların hemen doğusunda bulunuyordu, ve ya onlara veyahut ta Doğu Hunlarına tâbi olmalıydılar, ki her ikisi de Türkçe-konuşan topluluklardı (bkz: Bölüm 26 ve 27). Yani, şâir bu iki devletten birinin vatandaşı olmalıdır, ki adının mükemmel bir Türkçe etimolojiye sahip olması da bunu destekliyor: As'vaghosha > As'vaghosha < Türkçe *Öz-beg Hoca*. Hoca kelimesine, Çin seyyahı Fa-hien'in *ho-shang* "rahip" kelimesinde de rastlamıştık (Bölüm 26). Sanskritçe içinde de birçok Türkçe alıntı kelimelerin mevcudiyetini tesbit ettik, ve bunları aşağıdaki Sanskritçe Lügatçe'de inceledik. Bu normal Türkçe veya Ogur Türkçesi ile izah edilen kelimeler arasında, Buda'nın kendi orijinal adı olan Siddhârtha kelimesi ile Sanskritçe Rgveda ifadesi de bulunmaktadır.

Sanskrit dilinde rastlanan Türkçe kelimeler, eski çağlarda Kuzey Hindistan bölgesinde Türkçe-konuşan kavimlerin mevcudiyetini gösteriyor. Veda ilâhilerinin bu Türk toplulukları arasında da doğuşu hiç te imkânsız görünmüyor. Biraz batıda, Mezopotamya'da Sumerlilerin ve daha sonra İran'da Elâmlıların Türkçe-konuşan milletler olarak ortaya çıkışı, Kuzey Hindistan'da keşfedilen Harappa uygarlığının da (y. M.Ö. 2500-1500) bir Türk uygarlığı olması ihtimalini kuvvetlendiriyor, ki bu da eski Hinduların dili olan Sanskritçeye Türkçe kelimelerin nasıl girdiğini izah edebilir. Prof. Frye, bugün Hindu-Kuş dağlarında, Hunza'da konuşulan Buruşaski dilinin, Hintli-İranlı kavimlerin bölgeye göçlerinden önce buralarda yaygın olarak konuşulan ve Hint-Avrupa dili olmayan bir dilin kalıntısı olduğunu düşünmektedir (FryHP 48). Buruşaski dilindeki bazı kelimelerin de Türkçe olduğu Prof. Togan tarafından belirtilmiştir: *azık-ir* "kaynata" (Türkçe *azık/ızık* "mübarek," ve *ir/er* "er, kişi"), *azık-kız* "kaynana," *çumar* "demir" (Türkçe *temir*, *ç* < *t* ilişkisi ile), *ilşi* "göz" (Türkçe *elçil/ilçi*), *tal* "kayın ağacı" (Türkçe: "söğüt"), *ol* "çukur" (Türkçe (k)öl "göl"), ve *üs* "ceza" < Türkçe *öç* (ToUTT 23-24, Zarubin'den).

SANSKRİTÇE LÜGATÇE

aç (*aş* veya *ats* okunur) yemek (PerASP) [< Türk. *aşa*- "aşamak, yemek"; *aş* "gıda" (Sum. *şe* "arpa," ve *aş* "gıda, hububat" (*Aşnan* "hububat tanrıçası") ve Hititçe *ezza*, *aşša*, *aşa* "yemek"). Kelimenin sinonimi yine Skt. *ad*, Gk. *edo*, Lat. *edolere*, Erm. *ud(yl)*, İng. *eat*, E. Cer. *ezza(n)*, hepisi aynı şekilde Türk.-Sum./Hattice *aşalaşşe* ifadelerinden, *ş* > *dltz* transformasyonu ile oluşmuş görünüyor].
açva (*aşva/atsva*) at [< Türk. *alaşa?* "alaca at"].
adhi üzerinde, yukarısında [adhi < Türk. *öte* "uzak, arka, diğer taraf"]. Keza bkz: *ud*.
Agni ateş, ateş tanrısı [< *agni* < (y)agni < *yam* < Türk. *yanık*. Keza bkz: *dah*.
agra ön; uç, son (Gk. *akra*, Lat. *agger*)

[*agra* < *gıra* < *gırı* < *Ogurca kırı* (< Ana Türk. *kıdığ*) "kıyı, kenar, sahil"].

ali arı [< Türkçe *arı*. Veda diyalektleri ile Hint-Avrupa dilleri arasında *l* < *r* ilişkisi, ve Hint-Avrupa *a*, *e*, ve *o* seslerinin Sanskritçede *a* seslisine dönüşmesi mümkündür (Emeneau, EncyAm, *Sanskrit Language*). Bu *l* < *r* ilişkisinin, Türkçe kelimeyi ödünç alan bir Ana Sanskritçe (Ana Vedik) dili ile, sonraki Sanskritçenin de içinde bulunduğu, bir Hint-Avrupa dili arasında da mevcut olduğu görülüyor. Hint-Avrupa dillerinde "arı" kelimesinin karşılığı Skt. *madhulih*'dir ki bundan Erm. *myğu* ve İng. *bee* doğmuştur: *madhulih* > *madhu* > *myğu* > *byghu* > E. İng. *beeo* > İng. *bee*].

amba ana [< Sum. ve Çuv. *ama*, Aram. *Ma* (Kappadokya Savaş-tarıçası, Strabon XII.2.3), Karlukça-Oğuzca *apa/aba*, Türkçe *ana*]. Kelimenin asıl Sanskritçesi *mât*'dir.

âpad âfet [< Ar. *âfet*].

apara diğer [< *abara* < Türkçe *o-bir*, *öbür/öbürü*. Skt. *itara* "diğer" (PerASP 196) kelimesinin asıl Hint-Avrupa dilinden olduğu aşikârdır: *itara* > *itar* > İng. *other*].

Ardvisura Anahita Veda Sanskritçesine yakın olan Avesta'nın bir süresinde (Yasht 5.41) belirtilen tanrıça (FryHP 64) [Ardvisura < Ardv-is-ura, *v* < *b* < *m* transformasyonu ile, < Ardm-is-ura < *Ogurca Erdem-issi-ırı* "erdem-sahibi tanrıça": *Ogurca ırliri* (< *ıdi*) "tanrı, tanrıça"; ve *Anahita* < Türkçe *Ana-İti* "Ana Tanrıça." Böylece, *Ardvisura Anahita* "erdemli tanrıça, Ana Tanrıça" anlamına gelir. Biz, Gk. *Artemis* kelimesini de *Erdem-issi* olarak izah ettik].

ari düşün [*l* > *r* ve *a* > *e* ilişkisiyle (bkz: *ali*): *ari* < *el(i)* < Türkçe *el/él/il* "kötü (kişi)" (DLT), "yabancı" (ErDK; REDH). *Ari* kelimesinin Gk. *Ari.os* ("Aryan; Medyalı") kelimesinin orijini olabileceğini Bölüm 22'de (10. Hal) belirtmiştik].

as atmak, savurmak [Türk. *at*- "atmak"].

asmi ben-im (EncyAm, *Sanskrit Language*, ki burada *-mi* ekinin izah edilemediği, tekil şahıs, tekil sayı, şimdiki

zaman, işaret sıygası ve aktif ses hallerinde kullanıldığı belirtiliyor) [< Türkçe *öz-im* veya *öz-üm* "ben kendim" veya "benim kendim"].

ašta (Fars. heşt) sekiz [< *ašt* (Urdu *ât-h*) < Cer. *acht* < İng. *eight* < (y)eghit < *ihya* edilmiş muhtemel bir Ana Türkçe *degid > *zegid* > Türkçe *sekiz/sekkiz*, > Çuv. (*Ogurca*) *sekir*].

bâla çocuk [< Türkçe *bala* "küçük; küçük çocuk" (DLT)].

bheka kurbağa [< Türkçe *baka/baga* "kurbağa"; *kur-bakalkurbağa* "kara kurbağası" (DLT; UYG)]. Asıl Hint-Avrupa dilinde kurbağa'nın karşılığı Sanskritçe *pravate* ("o sıçrar, sıçrayan şey") kelimesidir ki bundan Cer. *frosch*, Eski İng. *frogga*, Gk. *βatraxo.s*, Lat. *rana* (Webs) türemiştir.

bhikşu sofı, derviş [< Türk. *Bahşı* "hoca; şamanı ve Budist Türkler arasında tabib"].

bhrâtr erkek kardeş (Sanskritçe *r* sesli imiş gibi kabul edilir, ve İng. *fibre* kelimesindeki *re* (*ah* sesi) gibi telâffuz edilir (PerASP 8)) [bhr-at(r) < Türkçe *bir-ata*].

budh uyanmak; bilmek [*buddha* "aydınlatılmış" kelimesi, *budh* fiilinin partisipi'dir (PerASP 206). Pers Aramcasında (Bölüm 20), Budist Türklerde ve Uygurlarda, Buda için Arapça bir alıntı olan *Burhan* kelimesi kullanılmıştır ki "delil, ispat" (REDH), "Peygamberlik delili olan mucizevi güç" (BaGAZCK 42, Not: 2) anlamına gelir].

çal (çal) karıştırmak [< Türkçe *çal*- "yere çalmak, vurmak, yenmek, söz kulağa çalmak; çarpmak, çırpamak" (DLT; REDH)].

ças (şas/tsas, veya belki *cas* şeklinde okunur; Lat. *juss.un* "emir") emretmek; cezalandırmak [muhtemelen, < Türkçe *yasa* "kanun," *yasak* "kanun; bir çeşit vergi" (UYG); Kazan ve Dobruca-Kırım Türkçesi *casa-/yasa*- "yapmak"]. Bkz: *yos*, *dharmā*.

çata (Lat. *cent.um*, Gk. *ekat.on*, E. İng. *hund*) yüz, yüz sayısı [Skt. *şat(a)*, *tsat(a)* < *cut* < *yud*, muhtemelen, < Ana Türkçe *hyüd. Böylece, Ana Türkçe *hyüd > *yüd* > Türkçe *yüz* (> *cüz* > *süz* > Mac. *száz/sáz* "yüz"). Keza, *hyüd > Ana *Ogurca* *hyür

> yür > Çuv. s'ür/tsür "yüz"; ve diğer bir Ana Türkçe *hyün > yün > Mon. caun/cün "yüz." E. İng. hund "yüz" kelimesi iki Ana Türkçe *hyüd/*hyün kelimelerinden her iki *n* ve *d* diyalektinin kullanılmasında oluşmuş görünüyör: *hyüd/*hyün > hyünd > E. İng. hund. Türkçe (z-diyalekti) yüz -z, ve Çuv. (Ogurca, r-diyalekti) tsür/cür -r ile son bulduklarına göre, bu iki kelimenin Ana Türkçe'de *-d* ile biten bir kelimedenden türemesi gerekir. Yine diğer bir Ana Türkçe *-n* ile biten kelimedenden de Moğolca caun/cün "yüz" türemiştir. Bütün bu oluşumlar, ana kelimenin veya kelimelerin Türkçe olduğunu ispat eder].

çatru düşman [şat/çat-ru < Türk. cat/yat-er "yabancı er": Türk. yat (Mon. ve Dobruca-Kırım Türkçesi cat) "yabancı"].

çiçu çocuk [Türkçe çocuk].

çvan (dişil: çuni) (şvan veya tsvan okunur) köpek [< Ana Türkçe *hun/hin (> Mon. hine (EVLÇEL III, 287), çino (E. Haenisch, MGT:1, Not: 4) "kurt") > Skt. şvan, Fr. chien (şien), Gk. kyon, Lat. can.is, Erm. şun. Keza, diğer bir Ana Türkçe *hud > id > Türk. it/it "köpek"; ve Ana Ogurca *hur > Sum. ur/rir "köpek," ve > koir > koir(a) > Fin. koiraa "köpek." Gürcü dilinde z-diyalekti ile couz ("köpek"), < coud < Ana Türkçe *hid. İki Ana Türkçe *hid/*hin > Cer. hund, İng. hound "köpek"].

çveta beyaz (İng. white, Lat. al-bid.us, Cer. weiss) [Hint-Avrupa dillerinde mevcut bütün bu kelimeler, Bölüm 17'de gösterdiğimiz gibi, A. Türk. *bayağ kelimesinden türemiş olmalıdırlar, ki bundan Ogurca (r-diyalekti) Sum. bab(b)ar ve Mac. feher kelimeleri türemiştir. Keza, A. Türk. bayağ > Türk. (z-diyalekti) bayaz, beyaz, ki bu kelimenin çok eski bir çağda Arapçaya geçmiş olması mümkündür. Cer. weiss kelimesinin de Türkçe, z-diyalektinden türediği görünüyör: beyaz > weiss].

dah yanmak, yakmak [muhtemelen, < Ana Türkçe *dah- > Türkçe (y-diyalekti) yak- "yanmak." Türkçede bir de dağ "dağ, dağlama" (Fars. dağ "yara izi") kelimesi vardır, ki Kaşgarî bunun Türkçe olduğunu

söyler. Sanskritçedeki bu kelimeler, çok eskiden beri iki dil arasındaki alış veriş açıkça gösteriyor, ve bu yüzden bazı dilciler Sanskritçenin diğer dillere 'ana kaynak' olduğunu ileri sürerler (M. B. Emeneau, EncyAm, Sanskrit Language). Ashında, çok eski bir Ana Türkçe-Sanskritçe veya bir Türkçe-Farsça müşterek kök dilin mevcut olması ihtimali araştırmaya açık görünüyör].

dharma kanun [muhtemelen, < Türkçe derme/terme "derleme": tēr-īder- "dermek, toplamak" (DLT)]. Keza bkz: ças.

dhenu inek ([1] < Ana Türkçe *dine(ğ) > yine(ğ) > Türkçe ine(k), Bulg.-Çuv. ine "inek"; (2) < Sum. idigna ("Dicle ırmağı") < idig-na < Türkçe iduk-ine(k) "kutsal inek" (bkz: Bölüm 17, 8, Hal). Kelimenin asıl Hint-Avrupa dilindeki karşılığı Skt. go "inek" kelimesidir. Rasyonu'ye göre, Sanskritçe dhenu bu şekilde Türkçeye tanaidana olarak geçmiştir (RasTT)].

dir/dhr yırtmak, yıpratmak [< A. Türk. ve Sum. dir/[dir] "yarmak, bölmek, yıkmak" (DeiSL) > Türkçe yir- "yırmak, kolayca yarmak" (bkz: Bölüm 17), veya Türkçe yir- "kolayca yarmak" (DLT III, 58)].

druh hıyanet (mitradruh "aldatan arkadaş" ifadesinde) [muhtemelen, druh < adruh < Oguzca adruk "seçkin, diğer, ayrı": Ana Türkçe adur- "ayırma" (DLT; ErOA)].

dugdha (Urdu/Hindi dudhi) süt (Skt. duh "süt sağmak") [< Ana Türkçe *düt > yüdzüt > Türkçe süt].

eka bir [< Türkçe ige (< idi) "tanrı" (LevAŞN II, 237). Sanskritçede ilk üç sayı, 'tanrı' anlamında Türkçe kelimelerden türemiş olabilirler: böylece, dvo "iki" < Türkçe idi "tanrı," tri "üç" < Türkçe ta(n)ri].

ghra koklamak, koku [r < l transformasyonu ile: ghra < ghla < Türkçe kokla].

gir ses, şarkı [< Türkçe yir "koşma, türküt, gazel" (DLT; UYG)].

giri (Gk. or(os), Fars. kuh (h < r?)) dağ [< Sum. kur "dağ, yabancı yer; ölümler diyarı, âhret (Hades)" (KraHBAS 21), Türk. kır "kır, basık dağ, açık yer" (DLT; REDH)].

janaka (j harfi, c ve ç arası bir ses verir) baba [can-aka < Türk. can-aga "can ağa":

Fars. can "ruh, hayat; şahıs; sevgili." Sanskritçe pitar, asıl baba kelimesinin karşılığıdır, ki bundan Fars. peder, Gk. patir/pator ve diğerleri türemiştir].

jananî anne [can-ani < Türkçe can-ana]. kâla zaman [can-tülen, < Türkçe kalı?/kalık? "gök, yukarı kat, sema, hava; kalan, [ebedi]" (DLT; UYG; REDH; KT)]. karman iş [muhtemelen, Farsça kâr ("iş"), ve Türkçe -man/-men ("çok, haki-katen") kuvvetlendirme ekinde oluşmuştur. Böylece, Türkçe-Farsça kar-man "hakiki iş." Bu kuvvetlendirme ekinin anlamı, Türkçe kocaman ("kos-koca; çok büyük"), Türkmen ("hakiki Türk"), Kölemen ("hakiki hizmetkâr") gibi kelimelerde kendini gösterir].

khan (Urdu khod) kazmak [Türk. kaz- "kazmak; hakketmek." Ana Türkçe'de *kad- ve *kan- kelimelerinin mevcudiyetini düşünebiliriz, zira, Argu Türkçesinde kadık "kazık," ve O. Türkçe'de kadag "kanal, ırmak" (DLT) kelimeleri mevcuttur].

kr yaymak, dağıtmak [< Türkçe kır- "kırmak, tahrir etmek" (REDH); "kazımak, kökünden çıkarmak" (DLT; REDH)].

mahat/mahant büyük (Webs; PerASP) [< Ana Türkçe bedük (Mod. Türkçe büyük) > z-diyalekti bezük/bezüğ > mezüğ > Farsça büzürg, Avesta dilinde maza, Skt. mahatmahant, Gk. mega. Türkçe bedük, bedü- "büyümek" fiilinden -k eki ile oluşmuştur, ki -k bazen sessizdir].

Maya Ana Tanrıça [< 'ma-ye < Türkçe ama-ye "ana-tanrı(ça)": ama (aba, apa, ana) "ana," ve iyeleyelige (< idi) "tanrı" (TiYED; LevAŞN II; ÖgHİ; REDH)].

mud sevinmek, mutlu olmak [Türkçe mut "uğur, baht, kut" (REDH; KT); umdu "istek"; um- "ummak, ümit etmek" (DLT)].

nava dokuz [< Ana Türkçe (d- ve n-diyalekti) *dohud/*nohun: *dohud > Türkçe dohuz/dokuz; > Ogurca *dohur (> Çuv. tohur, tihhur); ve *nohun > Skt. nava(n), ve Lat. nove(m), E. İng. nigon, Cer. neun, Gk. enna. Keza, *nohun > Ana Mon. *dohun > doyun > dozun > Mon. yesun "dokuz" (MGT, s. 230)].

pad/pada ayak (Lat. pes/pedis, Gk. pod-, podi, pous, Cer. fuss) [< Ana Türkçe

*hadak (> E-O Türkçe adak, Erm. odk, Oguzca ayak), > hada(k) (Ana Türkçe h- > hw- > w- > Hint-Avrupa f-/p- transformasyonu ile) > Skt. pad(a), İng. foot. Keza, Ana Türkçe *hadak > Ana Ogurca *harak > har(a) > Sum. gir(a), Ogurca *arak, Çuv. ara/ura "ayak." Ana Oguzca *hayak > haya(k) > Farsça (ve Kürtçe) pay "ayak." Yine, Ana Türkçe *hadak > muhtemel bir Emesal Sumercesi *hadam > Ar. kadam, kadem "ayak." Keza, muhtemelen bir tarif yoluyla, Ogurca *arak ol ("bu) ayak-dır") > rag-ol > İbranice (ha)-regl, Ar. riel "ayak": Türkçe ol "dir/dır; o, şu," ve ha ise İbranicedeki harfi tarifdir]. Sumer Emesal diyalektinde g/k yerine m gelir.

paraçu balta [l > r ilişkisi ile, paraçu < palaçu < Türkçe baltu/balta].

pari dolayısıyla, yakında (Gk. peri "yakında, yanında, -e dair"; Lat. prae "önce, önünde") [< Türkçe beri/berü "beri, tarafına, yakında, (...den) itibaren" (ErOA; DLT; REDH)].

pat düşmek (patita "düşmüş, ölmüş") [< Türkçe bat- "batmak; yokolmak"].

pitaka Budist kutsal edebiyatının üç kitabını teşkil eden tripitaka, ve tripitaka'nın biri olan vinaya pitaka (Talim ve Terbiye Kitapları) ifadelerinde bulunur (LegFaBK 10, Not: 2 ve 75, Not: 1). Sanskritçe tri "üç," ve vinaya "riayet" (PerASP), fakat pitak(a) (< Türkçe bitik "kitap, mektup, yazı, belge" (DLT; UYG)) Türkçe bir kelime olup, biti- "yazmak" fiilinden, Türkçe gramer kurallarına göre isim yapan -k eki ile oluşmuştur].

pitar baba [muhtemelen, < Türkçe patur/batur "kahraman"].

punya hüner, değer [Prof. Ögel kelimeyi puyan olarak verir, ve Türkçe buyan/muyan "sevap" (DLT) kelimesinin buradan türemiş olacağını söyler (ÖgTM 411, Not: 104). Ashında bunun aksi daha muhtemeldir].

rgveda Rigveda [rg veda < 'rk-veda < Ogurca ırık-biti < Ana Türkçe iduk-biti "kutsal kitap." Kelimenin Sanskritçe vid "bilmek" fiilinden türediği (veda "bilgi; bilhassa kutsal bilgiler," kelime anlamıyla,

"bilinen (şeyler)" düşüncesi bizim tezi-
mizden daha az tatmin edici görünüyor.
Sanskritçe -a eki Türkçe -k ekine denktir].
sadhu iyi [Türkçe **edgü** ("iyi") < *vedgü* <
Ana Türkçe *dedgü > zedgu > Skt.
sadhu].
sapta (Lat. *septem*, Gk. *epta*) yedi [<
Babil-Sumer dilinde **sabattu** 'kalp-
durmak; tatil günü' < Türkçe **sağ-bat-tı**
'uyanıklık sona erdi; tatil' (Bölüm 17, 17.
Hal). Böylece, Sumerce-Babilce *sa-
battul/sabattu* > Ar. *sebt* (İbranice *Sabbat*
'Cumartesi, yedinci gün') > Ar.
seb'leb'a, Ugaritçe *sb' "yedi"* (CleLL
138), İbranice *šeb'alšev'a*, Skt. *sapta*, Lat.
septe(m), > *sebtlem/sevtlem* > Anglo-Cer.
seven/sieben, Rus. *syem*, > Gk. *septa, *h*
< *s* ilişkisi ile (LiScGEL 628), > Gk.
**heptil/hepta*, *e* < *h* transformasyonu ile
(LiScGEL 187), > Gk. *epta* "yedi"].
sev şeref vermek, hürmet göstermek
[Türkçe *sev-* "sevmek"].
Siddhārtha Buda'nın orijinal adı, Sid-
dhārtha (Gautama) [Si-ddhārtha < Türkçe
İsi tarttı "Tanrı tarttı; Tanrı (dünyaya) ge-
tirdi": *tart-* "tartmak; getirmek" (DLT)].
sva kendi, kendisi [Türkçe **öz** "öz, kendi,
can" (DLT); **özü** "kendisi"]. Keza bkz:
asmi.
şaş (Far. *šeş*) altı [< Sum. (ŞZ-diyalekti)
ašša/ašta (< Ana Türkçe ***haştı** > Ogurca
***haltı** > Mac. *hat*, Türkçe **altı**; > haşşı >
Fin. *kuusi* "altı") > Cer. *sechs*, İng. *six*, Fr.
six (seez), Lat. *sex*, Gk. *eks*, Rus. *šest*, >
İbranice ve Ugaritçe (CleLL 138) *šš* (*šeş*)].
tama duvar [< Türkçe **dam/tam** "duvar,
kale, dam, ev" (ErOA; DLT; REDH), >
Lat. *dom.us*, Rus. *dom*, Erm. *dun* "ev"].
ud yukarı, yukarı doğru [Türkçe **üze**
'üstünde, üzerinde' (DLT); ve Mod. Türk-
çe **öte** "uzak; diğer taraf." Türkçe **ödür-**
'seçmek, ayırmak' (*üd-er-* "üstün tut-
mak") aynı kelime ile ilişkili olabilir].
Bkz: *adhi*.
Uma Maya'nın diğer adı; "fevkalâde
güzel, Tanrı Brahman'la hemen hemen
aynı seviyede" (PrMaUPA, Kena, s. 32) [<

Türkçe **ama** (< *abalapalana*) "ana"].
vah akmak [vah/vak < Türkçe **ak-** "ak-
mak"].
varşa (Anglo-Cer. *year/jahr*, Erm. *dari*) yıl
[Ana Türkçe ***daş** (> Türkçe (ŞZ-
diyalekti) **yaş** "yaş, ömür") > Ana Ogurca
***dal** (> Ogurca *yıl* "sene," > O. ve Mod.
Türkçe *yıl*, > Çuv. *s'illcil* "yaş," Farsça *sâl*
'yıl'). Ana Ogurca ve Türkçe ***dal** ve ***daş**
> Ana Skt. (Ana Vedik) ***dal-daş**, *l* > *r*
transformasyonu ile, > ***dar-daş** > yır-yış
> yarşa > arşa > Skt. *varşa*].
vayas yaş [muhtemelen, *va-yas* "veya yaş":
Skt. *vá* "veya," ve *yas* < Türkçe (ŞZ-
diyalekti) **yaş**].
vi çevirmek, örtmek [vr < Türkçe **ewür-**
levir-lebir- "evirmek, dolanmak, çevirmek,
döndürmek; işlemek; tercüme etmek"
(ErOA; DLT; UYG). Keza bkz: *vrt*.
vrka kurt [vr(k)a < vra: muhtemelen, <
Türkçe **burı/böri** "kurt"].
vrkşa ağaç [< *vkş(a)* < *vkş* < 'kş' < 'gş' <
Sum. *giş* < 'gış' > Türkçe **ağaç**. Ağaç ke-
limesinin asıl Sanskritçesi *taru*: > E. İs-
kandinaav dilinde *trē*, Gk. *dry(s)*, İng. *tree*.
Yine hakiki Hint-Avrupa diyalektinde bir
kelime olan Skt. *vana* ("orman"): > E.
Yüksek Cer. *witu* "odun," E. İrlanda dilin-
de *fid* "ağaç," ki *vana* ve *wada n-* ve *d-*
diyalektlerinde Ana dili temsil etmiş ol-
maldırlar].
vrt döndürmek [< *vrt* < Türkçe **ewürt-**
evirtmek, döndürtmek: *ewür-levir-* "e-
virme, döndürme"]. Bkz: Latin *vert.ō*.
yadā ne zaman ki, eğer [muhtemelen, <
yada/ya da "ve keza, ve hatta": Farsça *ya*
'veya,' ve Türkçe **daldahi** "keza"].
yos "iyi hal, refah," İng. *just* "doğru, âdil"
(Webs) [< Türkçe **yasa** "kanun," **yasak**
"kanun; bir çeşit vergi" (UYG)]. Bkz: *ças*.
yugma bir çift, ikili [< Türkçe **yig-ma**
"yığma"; O. Türkçe **yigim/yığın** "küme"].
yuj/yuc uymak, birleşmek, işe hazırlan-
mak [Türkçe **uy-** ("uymak, takip etmek") >
uc > Skt. *yuc*; veya Türkçe **uyuş-** ("uyuş-
mak, anlaşmak") > *yuş* > Skt. *yuc*].

ESKİ YUNAN DİLİNDE TÜRKÇE

Yunanlıların Homeros çağından önce eski vatanlarının yerli halkı olan Pelasglardan birçok Türkçe kelime aldıklarını, ve İyon kanı taşıyan eski Atinalıların da Ogur Türk diyalekti ile konuşan bu Pelasg halkından olduğunu Bölüm 13'te belirtmiştik. Küçük Asya'ya gelen eski Yunanlılar burada da Hitit-Hatti dahil Türkçe-konuşan birçok Anadolu halkından kelimeler aldılar. Homeros'un kullandığı *Theos* "Tanrı," *Theos tis* "Tanrı, efendi (rab)," *tis* "efendi; bir (Vahit)," gibi kelimeler, hepsi Türkçe *iti* (< Ana Türkçe *idi* "efendi; tanrı") kelimesinden türemiştir.

Türkçenin Yunancaya girişi, Trakya'da Kuman ve Paçenekler ve Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlılarla yakın temas sonucu, Orta Çağlarda ve daha sonra da devam etmiştir. Bu arada tabiatıyla Yunanca da Türkçe üzerinde etki yapmış, *butio* (Türkçe *fiçi*), *fenari* (*fener*), *futon* (*fidan*), *kalafatizo* (*kalafat*), *kanonos* (*kanun*), *keramidi* (*kiremit*), *temelion* (*temel*), *tomari* (*tomar*), *xastanon/hastanon* (*kestane*), ve diğer bazı tâbirler Türkçeye girmiştir.

Aşağıdaki Eski Yunanca Lügatçe'de Türkçeden türediğine inandığımız birçok kelime incelenmiştir. Grekçede bulunan ve Hint-Avrupa dilinden olmayan kelimelerin daha dikkatli bir analizi ile bu Türkçe veya Türkçe-Pelasgca kelime sayısı bir hayli çoğaltılabilir. Prof. E. Adelaide Hahn tarafından belirtilen şu bilgiler bu mevzuda büyük bir teşvik yaratmaktadır:

"Hayret edilecek miktarda Yunanca kelimeler Hint-Avrupa etimolojisine sahip değildir. Meselâ, kral (Skt. *râjan*, Lat. *Rex*) kelimesi yerine Yunancada *anax*, *basileus*, ve *tyrannos* gibi Hint-Avrupa kökenli olmayan kelimeler kullanılmıştır. Korinthos, labyrinthos, asaminthos (banyo teknesi) gibi birçok yer adları ve kültüre ilişkin terimler şüphesiz ki Yunan öncesi bir Ege dilinden alınmışlardır" (EncyAm, 13/418r).

Prof. Norman O. Brown da bunu destekler:

"Yunan dilinde mevcut kelimelerin en az yüzde 40 gibi bir miktarı Hint-Avrupa kökenli değildir" (EncyAm, 13/377).

Aşağıdaki Lügatçe'de incelediğimiz, Homeros, Herodot ve diğer kaynaklardan alınan Yunanca kelimelerde yaptığımız bazı transliterasyonları daha iyi anlamak için, çeşitli Yunan diyalektlerinde mevcut olan fonetik değişimleri bilmekte yarar vardır. Bu diyalektlerin en eskisi Aeol olup, bunu İyon, Dor ve Attik (Atina) dilleri takip eder.

Aeol'ler, Elen (Hellen) ve Pelasg karışımı bir halktır. Homeros'un dili

genelde Aeol diyalekti olup Eski İyonca ile karışmıştır. Akhalar bu gruba girerler. Strabon'a göre, Acoller'in Küçük Asya'nın kuzeybatı bölgesine yerleşmesi, İyon göçünden (y. M.Ö. 1100) dört nesil önce olmuştur. Homeros'un doğum yeri olan İzmir (Smyrna) onların kurdukları on iki şehirden biri idi. Dorlar, kuzeyden gelip Peloponnesos'u işgal ettiler ve Sparta'dan ülkeyi yönettiler. Dilleri kaba idi; İyonca ise daha ince ve düzgün bir diyalekti.

Dorlar tarafından Attika'dan (Atina bölgesi) sürülen İyonlar, Anadolu'da Gediz'den Bodrum'a kadar olan bölgede yerleştiler. Herodot Dor ülkesinde doğmasına rağmen İyon dilini kullanmıştır.

Eski Yunancanın en gelişmiş diyalekti Attik (Atina) dili idi, ve Solon, Thukydides, Ksenophon, Aristophanes, Platon, Aristoteles gibi 5. ve 4. yüzyıl yazarları bu dili kullanmışlardı (EncyAm).

Genelde son Attik diline nisbetle, Yunan diyalektlerinde oluşan fonetik değişimler şunlardır:

- b <> p (LiScGEL 510);
- b = Aeol. d (LiScGEL 147);
- b = g (a.c. 137);
- g = (bazen) Dor. d (LiScGEL 137);
- g = (g, k, x, ksi'den önce) n/ng (137);
- d = Aeol. l (403);
- e = h veya h (sesli bir nefes işareti) (187);
- z = Aeol. d (297): (Zcus = Deus);
- z <> İyon. d (297);
- H = sesli bir nefes (sessiz harf) M.Ö. 403 (300);
- H (Eta, uzun i) İyon. = Dor. a (1);
- θ = h veya h (sesli bir nefes) (310);
- θ = Dor. x (h) (774);
- θ = Dor. s (310);
- θ = İyon. & Dor. t (689);
- θ = Aeol. & Dor. & İyon. phi (310, 749);
- h/h = Aeol. s (628);
- i (İyon.) = Dor. a;
- k = g, x (h) (337, 774);
- kar = kra (metatez) (621);
- l = Att. r (403);
- l = Dor. n (403);
- m = Aeol. & Lakon. p (421);
- m = Dor. n (421);
- m = başta sessiz: Arcs < Lat. Mars (421);
- n = m, dudaksıl (b, p, phi, m, psi) sessizlerinden önce (457);

- o = u (473);
- p = Att. Phi (749);
- s = (kelime sonunda) Aeol. r (621);
- s = Aeol. & Dor. t (628),
- s = Aeol. & Dor. d (628). Homeros s yerine d kullanmıştır; böylece:
- t <> d;
- ss <> tt (628);
- ss <> pt (628);
- Y,u = Aeol. o (728);
- Phi = Aeol., Dor. & İyon. p (749);
- X = İyon. & E. Att. k (337, 774);
- Psi = Aeol. ps (794);
- Ω (omega, uzun o) İyon. = Dor. a (799).

ESKİ YUNANCA LÜGATÇE

- a** (1) Ekseriya kelimenin başına bir 'ön-ek' olarak gelir ve ona menfi anlam verir: "-sız, gayri-, değil"; (2) Bazen de başta fonetik bir etki için kullanılır, fakat anlamı değiştirmez (LiScGEL 1). Aynı şey, 'o' harfi için geçerlidir (LiScGEL 473).
- Acher.on** yeraltı dünyasında, âhiret'te (Hades'te) bir ırmak (LiScGEL 122), veya **Acher.us**, Hades'te bulunan bir "felâket ırmağı" (TraLAT; RoWiML 101). Bölüm 7'de, Homeros'un, "Pyriphlegethon Acheron'a akar" (Odysseia) ifadesinden, bu adın Karadeniz'i temsil ettiğini, Pyriphlegethon'un da Borysthenes (Dnieper) ırmağı olduğunu göstermiştik [*Acher/Aker* < Ogurca *Ökür/Ögür* < Türkçe *ögül/Ögüz* "deniz (Karadeniz); ırmak"].
- Afroditi** Afrodit (LiScGEL 121), aşk, güzellik ve üretkenlik tanrıçası. Hesiod'a göre, Kronos'un yaraladığı Uranus'un kanı denize düştüğünde oluşan beyaz köpükten (Afro.s) yaratılmıştı; ve onun için bazı mitologlar tanrıçanın adını bu köpükten aldığını düşünerek, Gk. Afrodit'i < *afro-di-ti* "Zeus'ün (ti) köpüğü" diye tercüme etmişlerdir. [Halbuki, *f(ph)* > *p* > *b(v)* fonetik ilişkisi ile, tanrıçanın adı doğru şekilde şöyle okunabilir: Afrod-iti < Avrod-iti <
- Türkçe **avrat-iti** "hanım-tanrı(ça)." Afrodit'in karşılığı kabul edilen Suriye tanrıçası Atargatis adı da aynı etimolojiye sahiptir. *Atargatis* < *at-argat* < Türkçe *iti-uragut* "tanrı(ça) hanım": Türkçe *uragut* (> Sâmi *avret*, Mod. Türkçe *avrat*) "hanım, kadın, zevce" (DLT; REDH)].
- agr.os** kır, mera, yer, ülke [agr < agur < Türkçe-Sum. *kur/kır* "dağ, kır"].
- agxi** (angi okunur) yakın (LiScGEL 8) [muhtemelen, < Türkçe *yakın*].
- akra** İyon. *akri* (< akros > Lat. *agger*) son, uç, kenar; en yüksek nokta; kale; en dıştaki; en yüksekteki (LiScGEL 27, 29) [a-kri ('a' sessiz) > *kri* < Ogurca *kırı* (< Ana Türkçe *kıdığ* > Türkçe *kıyı*) "kıyı, kenar, sahil"].
- akropolis** (akra-polis, akros-polis, İyon. *Akri-poli*) en uç, en yüksek, muhkem şehir, şehrin kalesi (LiScGEL 29, 571) [a-kri-poli ('a' sessiz) > *kri-poli* < Ogurca *kırı-balı* "kıyı şehri, kenar şehri": Pelasgeca *kırı* (Çuv. *hırı* < Ana Türkçe *kıdığ*) "kıyı, kenar, sahil"; ve *balıbalık* "şehir, kale" (DLT)].
- akt-h** (akti) kıyı (LiScGEL 29) [a-kti > kti < Ana ve E. Türkçe *kıdığ* > Türkçe *kıyı*].
- Alkacus** Perseus'un oğlu, aynı zamanda

Perses ve Elektryon'un kardeşi, Amphitryon'un babası, Alkmene'nin kocası [Alka.eus < Türkçe Alka "alkış": Türkçe alka-"alkışlamak"].

Alkmene Heracles'in annesi (Ilyada XIV), Anaxo ve (Mykenae kralı) Elektryon'un kızı, Amphitryon'un karısı ve yeğeni [*alka-mena* < Türkçe *alka-meni* "alkış-la beni!, öv beni!"].

all.os (Lat. *ali.us*) diğer, yabancı (LiScGEL 35) [*all* < Türkçe *el/él/il* "kötü (kişi)" (DLT I, 49/7); "yabancı" (ErDK; REDH)].

alogo (Mod. Gk.) at [(1) < Türkçe *ulaga* "savaş atı" (DLT); (2) < Türkçe *alaşa* "at, iğdiş edilmiş at" (TayKT 465), (3) < *alaca* "karışık renkli; alaca at" (REDH; KT)].

Amazon Yunan mitolojisinde savaşçı kadınlara verilen ad; bazılanna göre, Gk. *amazos* "(bir) memersiz" anlamına gelir (RoWiMIL 134) [Amazon kelimesindeki *z* harfi kolayca *d*-delta fonemi ile gösterilebilir: *Zeus* kelimesinin *Deus* (LiScGEL 147, 297) oluşu gibi. Böylece muhtemelen, Amazon veya Amadon < Türk. **Amadon** veya **Ama-ton** "ana-kıyafetli, giyimli" veya "ana-özlü, özü-ana, özü dişi" olur ki burada Ogurca (Çuvaşça) *ama* "ana: dişi," ve Oğuzca *don* (Türkçe *ton*) "elbise," mecazi anlamda, "öz, hamur, maya, kalıp"].

anatoli (veya *anatello*) Anadolu, (güneşin) doğuşu, Doğu (LiScGEL 56) [*anatello* kelimesinde: *ana* "-e doğru; yukarı," ve *tello* "doğmak, yükselmek" (LiScGEL 46, 697). Ve *toli* kelimesi Yunancada mevcut olmadığına göre, *tello* kelimesini kullanarak yukarıdaki yorumu yapmak zorlamaya gibi görünüyor. Zamanla anlamının unutulmuş olacağını zannettiğimiz aşağıdaki yorumumuz çok daha mantıklı görünüyor: Türkçe *ana* "anne" ve *toluldolu* kelimelerinden, *ana-toli* < *ana-dolu* "analarnın bol olduğu ülke," ki bu Küçük Asya'daki Anaitis (Anahita), Kybele, Demeter, Athene, Artemis, ve Afrodit gibi adları Türkçe izah edilebilen tanrıçaları ima etmektedir].

Apollo hekimlik tanrısı; şehirlerin kurucusu [(1) Ap-ollo < Türk. ?**Eb-Alla** veya ?**Ev-Allah** "ocağın Allahu": Sâmi *Ell/Allah* "Tanrı"; veya, (2) Ap-ollo, muhtemel bir p

> b > m değişimi ile, > Am-ollo < Türk. **Em-Allah** "ilâç Allahu": Türk. *emlim* "ilâç," *emçi* "doktor, hekim" (DLT; UYG)].

Ara (keza, Gk. *Eris*, İyon. *Ari*, Lat. *Dira*) âfet ve gazap tanrıçası; bir dua, beddua (LiScGEL 98, 271) [*Arax* < Pelasgca *iri* (< Ana Türkçe *idi*) "tanrı, tanrıça"].

Araxe(s) Aras, Kura (eski Kyrus) ile birleştikten sonra Hazer denizine dökülen ırmak [Araxe(s) > Arakse > Türkçe **Arık-su** "saf su" veya **Irık-su** "kutsal su"].

Aris (şiirsel ifade ile, *Ari*) Tanrı Ares (Lat. *Mars*), Zeüs ve Hera'nın oğlu (LiScGEL 101) [*Ari* < Türkçe *arı* "erkek evlât, oğul"].

artem.ia emniyetli ve sağlam (LiScGEL 105) [*artem* < Türkçe *erdem* "fazilet"].

artem.is emniyet, doğruluk (LiScGEL 105) [*artem* < Türkçe *erdem* "fazilet". Artemia, artemis ifadeleri Modern Yunancada kaybolmuştur, yerine *aretee* "fazilet" gelmiştir].

Artemis (Lat. Diana) ay tanrıçası, av ve iflet tanrıçası, Zeus ve Leto'nun oğlu, güneş tanrısı Apollo'nun kız kardeşi (RoWiMIL 108). Yunan öncesi tapılan bir tabiat tanrıçasından türemiştir (EncyAm: *Greek Mythology*). Strabon'a göre, o, halka "emniyet" (*artemis*) verdiği için bu adı almıştır (Strabon XIV.1.6) [(1) *Artem-is* > *Ertem-is* < Türk. **Erdem-isi** "fazilet-tanrı(ça)sı," veya Artem(is) < Türk. **Erdem** "fazilet"; veya, (2) Ar-temis < Türk. **arı-temiz** "saf ve temiz": Oğuzca *arı* "saf, temiz" (TiyED; ÇATL 124:1; REDH), Türk. *anglarık* "saf; kutsal" (DLT; UYG), ve Türk. *temiz* (< Ar. *temyiz*) "saf"].

arti.os tam, mükemmel (LiScGEL 105) [*arti* < Türkçe *artı* "tün, hepsi, tam; tekml; mükemmel" (UYG), < *art-* "artınak, büyümek, çoğalmak," ki bu fiilden diğer bir **artuk** "fazla, ziyade" (UYG; ErOA) kelimesi doğmuştur. Bir *Artı Inal* ["mükemmel Inal"] adı Eski Uyğurca'da mevcuttur (UYG 21)].

Atta büyükler için kullanılan bir selâmlama ifadesi: baba (LiScGEL 114) [*Atta* < Türkçe *ata* "baba, ata"].

AYTOS (*avtos*) kendi; ruh (LiScGEL 117) [*avt.os* < Ana Türkçe *öd* (> Türkçe

öz) "kendi; öz, ruh" (DLT; ErOA)].

basil(eus) kral, tanrıların ve insanların prensi, ve (Pers savaşlarından sonra) Pers kralı (LiScGEL 128) [*basil* < Türkçe **baş-il** "baş hükümdar": Türkçe *ill/él* "hükümdar; prenslere verilen bir ünvan" (UYG; DLT)].

Bergule/Bergulion (modern Lüleburgaz) Trakya'daki Arkadiapolis şehrinin M.S. 4. veya 5. yüzyıldan önceki adı (Larousse) [bergule < Türkçe **berk-kale** "muhkem kale": Türkçe *berk* "muhkem, sağlam" (DLT I, 349), ve Türkçe *kale* (< Ar. *kal'a*) "hisar, sağlam duvarlarla çevrili yapı" (KT; REDH). Bugünkü ismi de aynı anlamı taşır: *Lüle-burgaz* "lüle gibi kıvrımlı kale": Fars. *lüle* "kıvrım, halka gibi dü-rülmüş şey," ve Gk. *purgos* (muhtemelen, < Türkçe *berk*) "burç, kale"].

Borysthen(es) (modern Dnieper) [*Borysthen* < Türkçe **Bur-eş-ton** (< Türkçe **buz-eş-ton**) "buz-eş-don (soğuk)"]. Bkz: Bölüm 7.

BYSS.OS/biss.os ince kumaş (LiScGEL 136) [*biss* < Türkçe **bez/béz/böz** "bez, kumaş": İbranice *bad* (*ha-bad*), Çuv. *pirpér/ber*, Mac. *bör* "deri," < Ana Türkçe **bed*].

Cybele bkz: *Kybele*.

-de "-e, -e doğru," isimlerin, yer adlarının sonuna gelen ek; meselâ, **Oulumon-de** "Olympus-a doğru" (LiScGEL 151). Bu ek, herhalde *d* < *s* fonetik değişimi ile (LiScGEL 628) *-se* ("-e, -e doğru") son-eki'ne (LiScGEL 631) dönüşmüştür. Modern Yunancada ise bu ek *se-* şeklinde, normal Hint-Avrupa pre-pozisyonlarında olduğu gibi, bir ön-ek olarak kelimenin başında kullanılır. [Muhtemel *d* < *g* fonetik değişimi ile (LiScGEL 137): *-de* < *-ge* < Türkçe *-ge/-ke* (Mod. Türkçe *-el-al-yel-ya*)]. Keza bkz: *-then*.

Demeter (Latin Ceres), büyük ana tanrıça, Kronos ve Rhea/Kybele'nin kızı [*Demeter* < *idi-matir* "tanrıça-ana": Türkçe *itli/idi* "tanrı(ça)," ve Gk. *matir* "ana"].

Dis Zeüs'ün eski bir adı (LiScGEL 175) [kök *di* < Ana Türkçe *idi* "tanrı"].

edo yemek (LiScGEL 194) [*edo* < Türkçe *aşa-aşamak, yemek*"]; **aş** "gıda" (Sum. *še* "arpa," ve *aş* "gıda, hububat" (*4şuan* "hububat tanrıçası") ve Hititçe *ezzalaşşalaşa*

"yemek"), > Skt. *aç/ad*, Lat. *edolere*, Erm. *ud(y)*, İng. *eat*, E. Cer. *ezza(n)*. Bkz: Skt. *aç*.

ekat.on (Lat. *cent.um*, E. İng. *hund*, Skt. *çata*) yüz sayısı [*Ana Türkçe *hyüd* > *hüd* > *küd* > Gk. (e)kat(on), Skt. *çat(a)*].

eks altı sayısı [*Sum. aşşa/ašta* "altı"]. Bkz: Skt. *şaş*.

en Gk. *eis* kelimesinin nötr hali, "bir" (LiScGEL 221) [*en* < Sum. **An** "Tanrı"; Türkçe **an** "beyin, zekâ, hafıza, [gök, Tanrı; Vahit]" (KT; REDH). Sanskritçede olduğu gibi, Yunancada da ilk üç sayının 'tanrı' anlamına gelen Türkçe kelimelerden türediği gösterilebilir: böylece, *dyo* "iki" < Türkçe *idi* "tanrı," ve *treis/tris* "üç" < Türkçe *tari, tanrı*].

epta (Skt. *sapta*, Lat. *septem*) yedi sayısı [*Sumer-Babil dilinde sa-battul/sabattu* (< Türkçe *sağ-bat-tı* "uyanıklık sona erdi; tatil"), > Skt. *sapta*, Lat. *septe(m)*, > *sebtm/sevtm* > Anglo-Cer. *seven/sieben*, Rus. *syem*; > Gk. **septá, h* < *s* ilişkisi ile (LiScGEL 628), > Gk. **heptil/*hepta, e* < *h* transformasyonu ile (LiScGEL 187), > Gk. *epta* "yedi"; > eski bir Türkçe **hyeti* > Türkçe *yedi*, > Mac. *hét* "yedi"].

Erechthe(ia) Truva'da İda dağı yakınında bir ova (Strabon XII.8.21) [*erichthe* < Ana Türk. **ırdık tağ** "kutsal dağ (ovası)" veya **ırık-iti** "kutsal tanrı (ovası)"].

Erechtheus muhtemelen Erichthonios ile aynı kişi veya onun torunu [*Erek-thi* < Türkçe-Pelasg. *ırık-iti* (< Türkçe *ırdık-idi*) "kutsal tanrı"].

Erichthonios Truva kralı, Tros'un babası; keza Atina kralı; Zeus ve Hera'nın oğlu olan ateş tanrısı Hephaestus (Vulcan)'un oğlu (EncyAm) [*Erechtheus* < Türkçe-Pelasg. **ırık-ton** "kutsal elbiseli; özü kutsal"].

et.os yıl [*et* < Türkçe *öd* "zaman, vakit, mevsim"]. Keza bkz: *ora*.

gefyra bir ırmağı kesmek için dökülen toprak yığını; köprü (LiScGEL 141) [*gefyra* < Türk. **köprüg** "köprü," kelime anlamıyla, "(ırmağın öntü kesildiği için) köptüren şey": *köptür-* "köptürmek, beyaz köptük yapmak," ve *-üg*, isim yapan ek. Böylece Türk. **köprü** kelimesinden gelen *gefyra* ifadesinden anlaşılıyor ki batıdaki Türkler (Oğuzlar)

düşünüldüğünden çok önce bazı kelime sonlarındaki bu -g sesini bırakmışlardır.

GH/gi *gea* veya şiişsel şekliyle *gäia* ("arz, yer, toprak, ülke"). *Gaea* ("Ana Tanrıça") kelimelerinin kısaltılmışı [*Türkçe-Sum. K1/K1A/KÖ(Y)* "arz, yer, [şehir]" > *Mod. Türkçe köy*, Farsça *küy* "köy"].

Helen Akhaialı prenses, Sparta kralı Menelaus'un karısı Leda'nın Zeus'ten olma kızıdır. Ve **Hellen**, Güneydoğu Tesalya'da Phthia kralı Deukalion'un oğlu olup, Dorus, Aeolus ve Xuthus'un babalarıdır. Xuthus, Akhaeus ve İyon'un babasıdır (RoWiML 124). Herodot, Dorları, Perslere adlarını veren Perses'in babası Perseus ile birleştirir (Herod VI.53) [Helen/Hellen: muhtemelen, (1) < elin < el-in "(senin) yabancın": O. *Türkçe ell/ellil* "başkası, yabancı" (ErDK; REDH); veya, (2) < él-len, il-len "il (ülke) sahibi ol!"]].

Heracles tanrılaştırılmış Yunan kahramanı, Zeus ve Alkmena'nın oğlu [*erakle* < *Türkçe Er-oglu/Er-oğlu*, veya < *Ogurca İri-oglu* "Tanrı oğlu": *Ogurca ır/iriri* (< *Ana Türkçe idi*) "Tanrı"]].

Hyakinth.os (Gk. *hyakinthos* "Sümbül") Spartalı bir kahramanın adı; Yunanlılardan önce yaşayan bir halka ait kelime olup, bir hububat tanrısının adından türemiş olabilir. Apollo'nun arkadaşısı olup kaza ile onun attığı disk ile ölmüş, çayıra akan kanundan hyakinth (sümbül) çiçeği açmıştır (M. J. Milne, *EncyAm*, *Greek Mythology*) [Hyakinth < *ukinth(i)* < *Türkçe ekinçi* "ekinçi, çiftçi"]].

Hypan(is) Güney Rusya'daki Bug ırmağı [*Türkçe Kupan/Kopan* "(hızlı) akan, koşan": *kop-* "kopmak; zuhur etmek, birdenbire çıkmak; koşmak; kıyamet günü dirilmek" (KT; ErDK; UYG; DLT; TayKT:275)].

İdi/İdh (İyonca Girit'te (LiScGEL 326), ve Truva'da (Kaz dağ, 1767 m.) İda dağı < *Türkçe İdi* "Tanrı"]].

İri.s (Yeşilirmak) "Amazonlar ülkesinde" Karadeniz'e akan ırmak (Strabon XII.3.14-15) [*Ogurca* (ve *Pelasgca*) *iri* (< *Ana Türkçe idi*) "Tanrı(ça) (ırmağı)"]].

İssos (Erzin?) İskenderun körfezinde bir şehir [*İssi.os* < *Türkçe İssi* veya *İsi*

"Tanrı (şehir)"]].

İster Tuna ırmağı [*Türkçe İsi-tur* "tanrı-tuz": *Türkçe isi* "tanrı," ve *Ogurca tur* > *Çuv. tur/tvar* (PaÇSS 172) < *Türkçe tuz*].

Jaxarte(s) Sir-derya (*Yinçü* ırmağı), bazen İaxartes şeklinde yazılır (BroSM 51, 56) [Jaxartes (İaxartes) veya 'x-artes > ox-arte(s) > Okz-arte(s) < *Türkçe Ögüz-ardı* "İrmak-ardı; Amu-derya (Gk. Oxus) ötesi": *Ögüz/ögüz* "ırmak (Amu-derya, Ceyhun); deniz" (ErOA; UYG; DLT). Bu ifade, Mahmut Kaşgarî'nin O. *Türkçe Çay-ardı* "ırmak ötesi; Maveraünnehir" kelimesinin aynıdır]. Keza bkz: *Orexarte(s)*.

kalli güzel, zarif (sıfat olarak) (LiScGEL 344) [kalli (< kalloni "güzellik") < *Türkçe kelin/gelin*: (1) "gelin, güzel kadın", veya, (2) "güzel, hoş" (*gelin havası* "güzel, gelin gibi hava" tâbirindeki gibi) (REDH)].

Kallinikus Kommagene kralı Mithradates'e verilen Yunanca? bir ünvan olup "muhteşem zafer" (LiScGEL 345) anlamına gelir [muhtemelen, < *Türkçe kılın-ık* "kılınmış; yaratılmış": *kılın-* "yapılmak, yaratılmak" (REDH; DLT; ErOA, Kt:D1)].

Kallipolis (Gelibolu) anlamı "güzel şehir" olan eski bir Trakya şehri (Strabon XIII.1.18; LiScGEL 345) [*Türk. keli(n)-balı(k)* "gelin gibi şehir: güzel şehir"].

Kalykadn.os (Gök-su) Kilikya'da bir ırmak [Kali-kadn < *Türkçe Kalı(k)-kadın* "ebedî kadın; semavî hanım; ebedî 'Ana Tanrıça": *kadın/katın* "kadın, hanım," ve *kalı(k)* "kalan; ebedî," *kalık* "gök, yukarı kat, sema" (DLT). Bugünkü *Gök-su* "semavî ırmak" adı da benzer anlam taşır]. Bu ırmağın ve aşağıda incelenen *Kydn.os* ırmağının adları, Kalykadn.os ırmağının hemen kuzeyinde bulunan Çatalhöyük'te keşfedilen Büyük Ana Tanrıça'nın Anadolu'daki hatırasını yaşatmış olan bazı örneklerdir.

Kori/Korh İyonca *Koirh* (telâffuzu: kiri): "bâkire, kız," Demeter'in kızı Persephone (Lat. Proserpina) için kullanılan bir ad [Koiri (kiri) < *Ogurca* (Pelasgca) *Kır-ı* < *Türkçe Kız-ı*. Genelde ana, kız aym ifadesinde geçer: İyonca *ti Mitri kai ti Koiri* (LiScGEL 388) "tanrı(ça) ana ve tanrı(ça)

kızı," ki burada Gk. *mitir/matir* "ana," *Ogurca kır-ı* "kızı," ve *ti* (< *Türkçe itilidi*) "tanrı(ça)." Asıl Hint-Avrupa kökenli kelime, Gk. *thugatir* "kız evlât" kelimesidir.

Kotys Kybele'nin diğer bir adı, ki bundan Kotaeium veya Kotiaieion (Kütahya) adı türemiştir (MullH X.6) [Koty.s > ki-ti < Türk. *İki-iti* "iki tanrı," veya < *İki-tu* < Türk. *İki-tağ* "iki dağ." Şehrin simdiiki adı da aynı etimolojiye sahiptir: *Kü-tah-ya* < *Türkçe İki-tağ-ya* "iki dağ ülkesi"].

kra(s) kenar, hudut, sınır. Meselâ: *kras-pedon* "sınır bölgesi": *pedon* "yer, saha" (LiScGEL 391, 538) [*Pelasg. kırı* (< *Ana Türk. kıldığ* "kıyı"). Keza, *Grekçe Kras-pedow* "(bir sahaya) sınır, kenar geçirmek," tâbirindeki *kra(s)* kelimesi *Ana Türk. kıd-* "kenar dikmek, kıyulamak; müdafaa etmek, korumak" (ErOA) fiilindeki anlama uymaktadır]. Keza bkz: *akra*.

Kreusa Truva prensesi, Priam ve Hekabe'nin kızı, Aeneas'ın karısı ve eski Roma (Alba, Alba Longa) şehrinin kurucusu Askanius'un annesi [muhtemelen, < *Eski Yunanca keratea* (*keras*) "keçi boynuzu; akasya ağacı" (LiScGEL 373), > *Mod. Gk. kerasi*, *Türkçe Kiraz*. Yunan mitolojisinde geçen diğer bir Kreusa da, Erechtheus'un kızı olup, Xuthus ile evlenmeden önce Apollo ile sevişerek İyon'u dünyaya getirmişti. Akhalar'ın atası Akhaeus onun ve kocası Xuthus'un oğlu idi (EncyAm)].

Kybele Gk. *Rhea*, Uranus (Gök) ve *Gaea* (Yer)'nin kızları; Frigler'in Büyük Ana Tanrıçası [(1) < *İki bel-i* "(Onun) iki tohumu; (Onun) iki işareti (iki parsi veya aslan?)"; veya, (2) < *İki bel-i* "(Kybele'nin, yani Kybelon dağı'nın) iki bel-i": *bel* "zürriyet, soy, nesil" (TiYED; REDH; KT), veya *bel* "dağın yüksek yerinde bir geçit; işaret" (REDH)]. Bkz: *Kybelon, Kotys*.

Kybel.on Kybele'ye adını veren dağ [(1) < *İki bel* "iki tohum, iki soy" veya "iki işaret"; (2) < *İki bel* "(Kybelon dağı'nın) iki bel-i"].

Kydn.os Tarsus ırmağı [Kydn.os < *Türkçe Kadın* "hanım"]. İrmağın yukarı kolunun bugünkü adı olan *Kadın-cık* kelimesi eski isminin bir hatırası gibi görünüyor.

kyon (kiyon) köpek (Lat. can.is) [< *Ana Türkçe *hın/hin* (> *Mon. hine* "kurt") > *Gk. kyon*, *Lat. can.is*, *Skt. çvan* (şvan), *Fr. chien* (şien), *Erm. şun*. Diğer bir ikiz *Ana Türkçe *hıd* > *ıd* > *Türkçe itlit* "köpek." İki *Ana Türkçe *hıd/*hın* > *Cer. hund*, *İng. hound* "köpek"]. Bkz: *skyli*; ve *Skt. çvan*.

mega büyük [< *Ana Türkçe bedü(k)* (*Mod. Türkçe büyük*) > (muhtemelen) *Doric medü*, ve *d* > *g* değişimi ile (LiScGEL 137), > *Gk. mega*]. Bkz: *Skt. mahat, mahant*.

o Homeros'ta: (1) isimle kullanıldığında işaret zamiri: *o*, *şu*; (2) isimsiz kullanıldığında, eril (maskülen), dişil (feminin) ve nötr olarak her üç halde de zamir: *o*; ve sonradan bu zamirden türeyerek *Grekçe'de* yerleşen harfi tarif: *o* (İngilizcedeki *the* karşılığı) (LiScGEL 473) [*Türkçe 'o*, zamir ve işaret sıfatı].

od.os geçit; ırmak kanalı (LiScGEL 475) [*Türkçe öd/öt* "delik, çukur, geçit" (DLT; UYG), *Sum. ıd* "ırmak" > (*z*-diyalekti) *Çigilce özi* "iki dağ arasındaki geçit" (DLT), *Uygurca uz* "geçit, dar boğaz" (UYG)].

ora zaman, vakit; mevsim (LiScGEL 802) (*Lat. hora*) [*Pelasg. (R-Türkçesi)* ve *normal O. Türkçe ogur* "vakit, zaman," *Mac. (o)kor* "zaman" ve *ör(a)your(a)* "saat," *Fin. vuoro* "zaman, zaman dilimi" < *Ana Türk. öd* "zaman, vakit; mevsim, hava" (DLT; ErOA). Eski Yunanlıların (ve muhtemelen *d*-diyalekti kullanan Türklerin) kelimeyi *Pelasglardan* almış oldukları görünüyor. *Macarlar* ise kelimenin hem *ogur Türkçesi* ve hem de *d*-diyalekti (*idö* "zaman; hava") şekillerini kullanmaktadırlar. Burada, genelde İranistlerin *Türkçe* kelimelerde ekseriya öne sürdükleri gibi, ilk nazarda, *ora* kelimesinin *Grekçe'den* çıktığı ve *Türk. ogur* ifadesinin *Yunanca'dan* türediği iddia edilebilir. Fakat, *Hint-Avrupalıların* da ödünç aldıkları *Türk.-Pelasg. ogur* (*Mac. öra*) kelimesinin kaynağı olan *Ana Türk. öd/öd* (*Mac. idö*) kelimesinin mevcudiyeti bu tezi çürütmektedir. Sanskritçede bu kelime mevcut olmayıp, *kāla* "zaman" kelimesi kullanılmıştır,

ki o da muhtemelen Türkçe bir etimolojiye sahiptir].

Orexarte(s) Jaxartes/Jaxartes (Sir-derya) ırmağının Plutarkhos tarafından daha doğru olarak verilen adı (FulPlut 318) [Or-exarte(s) veya Or-ekz-arte < Türkçe **Ur-Ögüz ardi** "Irmak (Amu-derya/Ceyhun, Gk. Oxus) ötesindeki akarsu": O. Türkçe **urı** "dere, [akarsu]" (DLT III, 370)].

or(os) dağ [or.os: (1) < (h)or < Sum. kur "dağ, yabancı yer," Türkçe **kır** "kır, basık dağ, açık yer" (DLT; REDH), Skt. *giri*, Farsça *kūh* (h < r?); veya, (2) < Ogurca ***ör**, < Türkçe **öd** "dağ, yüksek yer" (DLT)].

our.os yabani boğa (LiScGEL 507), Lat. *ūr.us/ur* "yabani öküz" [kök our < ogur < Pelasg. (r-diyalekti) **ogur/ögür** "öküz, boğa" (Mac. *ökör*, Çuv. *vihur/ugur*, Mon. *ukur*, *ukor*) < Ana Türkçe-Sum. **gud/*ogud** (> O. Türkçe **ud**) > z-diyalekti, Dobruca-Kırım Türkçesi **oguz**, Türkçe **öküz** (DLT; UYG; REDH) > E. İng. *oxo*, E. Cer. *ohso*, Toharca *okso*. Yunanlılar ve Latinler bu Türkçe kelimeyi, İtalya, Yunanistan ve Batı Anadolu'nun eski sakinleri olan ve r-diyalekti ile konuşan Pelasglardan almış olmalıdırlar. Macar dil bilimcisi László Rasonyi'nin (RasTT 52) ve diğerlerinin bu kelimenin Hint-Avrupa kökenli olabileceği hakkındaki düşünceleri, yukarıdaki analizimizden görüleceği gibi doğru değildir. Zira, kelime Türkçede *d-*, *r-* ve z-diyalektleri ile mevcut olmuştur. Kelimenin asıl Hint-Avrupa kökenli karşılıkları, Skt. *anaduh*, Gk. *bođi* (vodi), ve Lat. *bos* kelimeleridir].

oxthi tabii veya suni yüksek bir yer, duvar, su bendi, germeç; ırmak kıyısı (LiScGEL 509) [o-xthi, (1) o-khdi < Türkçe **o-kıdığ** "o kıyı"; veya, baştaki "o" nun, Gk. *a-* gibi sessiz okunduğu (LiScGEL 473) düşünülürse, (2) o-khdi > khdi < Türkçe **kıdığ** "kıyı."]. Keza bkz: *akt-hlakti*.

Ox(us) Amu-derya (Ceyhun) [Ox(us) > Oks(us) > Ogz(us) > Ogz < Türkçe **Ögüz** "Irmak (Amu-derya), ırmak; deniz"]].

pâg-os buz [buradaki *g* sesi Fransızca "roi" kelimesindeki *r* (rğ) fonemine yakın olduğundan, *pâg*, < par-ğ < par < Pelasg.-

Çuv. (r-diyalekti) **pur/bur** < Ana Türk. ***bud** > Türk. (z-diyalekti) **buz**].

pergama şehrin burcu, kalesi; Truva şehrinin burcu (Pergamus) (LiScGEL 545); keza, Pergamon veya Pergamus (Pergama) şehri [< Türkçe **Berk-ama** "muhkem Ana, sağlam Ana (Tanrıça)." *Pergama* veya *pergamus* kelimesini daha önce, Bölüm 10'da incelemiştik]. Bkz: *Bergule, purgos*.

peri (zarf ve ön-ek olarak) civarında, yakınında, yanında, -ile ilgili (LiScGEL 545) (Lat. *prae* "önce, öntünde"; Skt. *pari* "civarında") [< Türkçe **beri/berü** "(zarf) beri, tarafına, yakında, yakın, daha yakın, (...den) itibaren; (sıfat) yakın; (isim) yakın taraf" (ErOA; DLT; REDH; KT)].

Pinar.us Kilikya'da, İssos (Erzin?) yakınında bir ırmak (FulPlut 289; Strabon XIV.5.19) [< Türkçe **pinar** "su kaynağı, kaynak"]].

podi ayak (Lat. *pes/pedis*, Skt. *pad/pada*) [< Ana Türkçe ***hadak** (E-O Türkçe **adak**, Oğuzca ayak), h = th ve th (theta) = phi = p (LiScGEL 310, 749) ilişkileri ile, > thadak > padak > pada > Gk. *podii*]. Bkz: Skt. *pada*.

poli/polis şehir [< Türkçe **balı/balık** "şehir, kale"]. Meselâ, Atina'da *polis* ve *poliakri* (*akropolis* "yukarı şehir") ifadeleri, şehrin kalesi veya burcu için, asıl Hint-Avrupa kökenli olan Gk. *astulasty* "şehir" (O. İng. *citie*, E. Fr. *citê*) tâbiri ise şehrin geri kalan kısmı için kullanılıyordu (LiScGEL 110, 571). Genelde, *polis* kelimesinin yaygın olarak kullanılması Anadolu'ya Romalıların gelmesiyle başlar. Meselâ, Konstantinopolis (Byzantium, İstanbul) adı, M.S. 330 yılında verildi. Diospolis (eski Kabeira), Pompeipolis (eski Soloi) şehirlerinin adlarını Pompeius koymuştur, Juliopolis (eski Gordion) şehri Strabon zamanında adlandırılmış; Hierapolis (Pamukkale), Roma'nın Antiokhus'a karşı müttefiki olan Pergamon kralı Eumenes II tarafından M.Ö. 2. yüzyılda kurulmuştu. Ancak, Anadolu'nun kuzeybatısında Kallipolis (Gelibolu) ve Khrysopolis (Üsküdar) gibi polis adı taşıyan birkaç eski şehir mevcuttu.

purg.os bir kule; kale (LiScGEL 619) [purg: muhtemelen, < Türkçe **berk** "muhkem, tahkim edilmiş"]. Bkz: *Bergule, pergama*.

re.os akarsu [kök re < 'rı < Türkçe (Ogurca kökenli) **urı** "dere, dere yolu" (DLT), < Türkçe **ödlödüt** "delik, dar geçit, çukur, geçit," Sum. *id* "ırmak," > Türkçe **özi** "geçit"; **öz** "iki dağ arasındaki dere," **ö(g)üz** "ırmak" (DLT)]. Keza bkz: *od.os*.

reuma ırmak, akarsu (LiScGEL 623) [< 'rma(ğ) < Türkçe **ırmak**. Yunanca'da "ırmak" anlamında *potami* kelimesi de mevcuttur].

Rhea Büyük Ana Tanrıça; *Era/Rea* "Arz, Yer (Ana), Ana Tanrıça" (LiScGEL 268, 623); Friglerin ve Lydialıların Kybele'si olup, Girit'te tanrıların anası olarak tapılan tanrıça (RoWiML 86-87) [*Era* < Ogurca **İri/Iri** (< Ana Türkçe **İdi**) "Tanrı(ça)"]].

saos emniyetli, sağlam (LiScGEL 629, 688) [sa.os < Sum. **sag** "iyi," Türkçe **sağ** "sağ, salim, iyi" (DLT; REDH), Çuv. *sı/sıv* "sağ, sağlam"]. Keza bkz: *zoi*.

skylı köpek [muhtemel bir Ana Türkçe ***hın/hin** (> Türkçe-Mon. **hine** "kurt"), > Gk. (Dor.) *skyn*, ve n > l değişimi ile (LiScGEL 403), > Gk. *skyl(i)*, veya, diğer bir Ana Türkçe ***hud** > Gk. *skyd*, ve d > l değişimi ile (a.e.), > Gk. *skyl(i)*. Keza, muhtemel bir h > s değişimi ile (LiScGEL 628), Ana Türkçe ***hud** > Gk. *syd* > *skyd* > Gk. *skyl(i)*. Keza bkz: *kyon*.

soi (Mod. Greek) soy, tür [soi < Türkçe **soy** "soy, ırk" (ErDK; REDH), O. Türkçe *sav* "şöhret, itibar" (DLT; UYG), *soy-la-* "aşını aramak" (TİYED 228)].

su Dor. tu, Mod. Gk. se "sen," 2. şahıs zamiri (LiScGEL 656) [< Türkçe ?**se(n)**, Çuv. (e)**se** "sen"]].

-then [-ten] isimlere bağlanarak kelime ile bütünleşen, bir yerde hareketi gösteren son-ek, "-den/-dan." Meselâ, *Athinothen* "Atina'dan" (LiScGEL 16), Theothen "Zeüs'ten, Tanrıdan" (LiScGEL 314). Asıl

Hint-Avrupa kökenli Grekçe pre-pozisyon *apo-* "-den, -dan uzak" ön-ekidir (LiScGEL 83) [< Türkçe **-ten/-tan, -den/-dan**. Örnek: Göktürkçe *biri-din* "güneyden" (ErOA, Ty I.G4); Mod. Türkçe *Girit-ten*; Kumanca *Hristos bizze togupturur / Ari kız Marıam-dan* "İsa bize doğmuştur, / Bâkire kız Meryem'den" (ÇaTL 124:1)].

The.os Lat. DEUS: (1) (Homeros'ta) tanrı; (2) dişil Theos (Thea, Theaina yerine), tanrıça (LiScGEL 315) [kök "the-" < 'the < Türkçe **ithi/iti/isi** < **idi** "tanrı"]].

The.os ti.s (Homeros'ta) bir tanrı, özel bir tanrı (LiScGEL 315) [< *The-ti* < Türkçe **İti-iti** veya **İdi-idi** "Tanrı-Vahit" (Türkçe *iti/isi* < **idi** "Tanrı, rab, efendi; [Vahit])]. Bkz: *theos, tis*.

tis (neut. ti): (1) eril ve dişil, belgisiz zamir, bir, biri; (2) belgisiz sıfat, bir, (3) büyük bir adam, büyük bir şey; hayvan'ın karşısı: **adam** ve **köpek** ["efendi (*iti*) ve köpek"] (LiScGEL 706-707) [< *iti* < Ana Türkçe **idi** "efendi, Tanrı; bir, Vahit"]].

tok(os) doğum, doğuş (LiScGEL 724) [< Türkçe **toğ-/toğ-**. Kelime bu anlamda Modern Yunanca'ya girmemiştir].

tyran.nos zorla idareyi eline alan hükümdar [muhtemelen, < Türkçe **tarhan** (Etrüskçe *Tyrrhen*) "prens, bey"]].

xen.os yabancı; (Yunanlı) paralı asker (LiScGEL 471); anlamları 'Kıradeniz' olan, *Euxenos* "yabancı seven," ve *Axenos* "yabancıya karşı" kelimelerinde kök kelime [ksen(os) veya kzen(os) < Türkçe **kuzan**, veya, < Türkçe **küsen**].

Zeus (hitabet halinde: *Zeus*) hava tanrısı, "gökte yaşayan, fırtına bulutlarının tanrısı" (İlyada II), Kronos ve Rhea'nın oğlu [zeu < 'zi < Türkçe (z-diyalekti) **izi** (< Ana Türkçe **idi**) "tanrı"]].

zoi (Dor. *zoa*) hayat, yaşama (LiScGEL 299), Mod. Gk. *zo* "yaşamak, bir hayat sürmek" [< Türkçe **sağ**]. Bkz: *saos*.

LATİN DİLİNDE TÜRKÇE

Bölüm 9 ve 13'te, Latinlerin Türkçe-konuşan Pelasglardan ve daha sonra Etrüsklerden aldıkları birçok kelimeleri incelemiştik. Bu kelimelerden bir kısmı ve diğer bazı kelimeler aşağıdaki Latince Lügatçe'de derlenmiştir.

İncelenen kelimelerden birçoğunun, Türkçe-konuşan milletlerden değil de bu kelimeleri daha önceden almış olan Yunanlılardan Latinlere geçmiş olması mümkündür. Yunanlılar bu kelimeleri, muhtemelen Milâdın ilk binyılından önce, Yunanistan'ın, Ege adalarının ve Batı Anadolu'nun bazı bölgelerinin yerli sâkinleri olan eski Ogur Türklerinden, Pelaglardan almışlardır. Lat. *ûr.us* "yabanî öküz" (Gk. *our.os* "yabanî boğa") gibi alıntılar gösteriyor ki Yunanlılar ve Lâtinler bu tâbirleri, sığırı henüz ehlileştirme-miş oldukları çok eski bir çağda almışlardı.

Latinlere geçen Türkçe kelimeler genelde RL-diyalektine ait olup, bu diyalektin temsilcileri olan Pelasglar Truva savaşlarından ve hatta Etrüsklerin göçünden önce İtalya'da bulunuyorlardı. Mamafih, aşağıda görüleceği gibi, Latinler sadece *agger*, *Ceres*, *hor.a*, *ûr.us* gibi Ogurca r-diyalektinden türemiş kelimeleri değil, *albid.us*, *arbôs*, *dom.us*, *êrud.iô*, *ôs* gibi normal Türk diyalektinden olan kelimeleri de ödünç aldılar.

LATİNCE LÜGATÇE

albid.us (sıfat) beyaz [başta ki 'al' Arapça harfi tarif olmalıdır; böylece, Lat. *bid*, < Ana Türkçe *bayad (> Türkçe (z-diyalekti) *bayaz/beyaz*), ki kelime diğer Hint-Avrupalı kavimlerin kullandıkları ve Sanskritçe Lügatçe'de Türkçe etimolojiye sahip olduklarını gösterdiğimiz Skt. *çveta*, İng. *white* kelimelerine benziyor]. Latin dilinde *-us*, *-a*, ve *-um* cinsiyet gösteren eklerdir.

al.ius (Gk. *all.os* "diğer, yabancı," Sanskrit *ari* "düşman") diğer, başka (TraLAT). Lat. *alien.us* "yabancı, ecebî" kelimesi de aynı kökten gelir [< Türkçe *el/él/il* "başkası, yabancı" (ErDK; REDH)].

agger duvar, engel; su bendi [a-ger < Gk. *akra* < Ogurca kır "su bendi, germeç" (DLT)]. Bkz: Gk. *akra*.

arbôs ağaç [*arbôs* < ağvous < ağas < Türkçe ağaç].

can.is köpek [< Ana Türkçe **hun/hin* (>

Mon. *hine* "kurt") > Lat. *can.is*, Gk. *kyon*, Skt. *çvan/şvan*, Fr. *chien* (şien), Erm. *şun*. Keza, diğer bir Ana Türkçe *hud > *id* > Türkçe *it/it* "köpek"]. Bkz: Skt. *çvan*.

cent.um (E. İng. *hund*, Gk. *ekat.on*, Skt. *çata*) yüz [Ana Türkçe **hyüd/*hyün*, > *hyünd* > *künd* > *kend* > Lat. ?*kent.um*, E. İng. *hund*]. Bkz: Skt. *çata*.

Ceres (Gk. Demeter) Roma'ya Sicilya'dan M.Ö. 5. yüzyılda giren Roma tanrıçası; 4. yüzyıl Latin gramercisi Servius'a göre, bir Etrüsk ilâhı (EncyAm); Gk. Korh/Koirh ("kız, bâkire") kelimesinin karşılığı; Satürn (Kronos) ve Ops/Opis'in (Kybele, Gk. Rhea) kızı; bazen Demeter'in kızı Persephone'ye verilmiş ad [Cere.s veya Kere.s < Ogurca kır-ı < Türkçe kır-ı "(o-nun) kızı"].

Diana (Gk. Artemis) [çok muhtemelen, < Türkçe *İdi-ana* "Tanrıça-ana"].

dom.us ev, yuva (Skt. *tama* "duvar" (bkz:

UYG 222), Rus. *dom* "ev") [< Türkçe *dam/tam* "duvar, kale; dam, ev." Etrüskçe *tham/thaum* kelimelerinde, Sumerlilerin ev tanrısı olan Muşdamma ["Baş-dam, dam-başı"] adında, ve Akamen Elâmcasında *Haltantil/Hatantil* ("Elâm; Elâmlı") kelimesinde bu *tam/dam* ifadesinin mevcudiyetini göstermiştik].

edo/edere yemek. Bkz: Gk. *edo*.

êrud.iô öğretmek [< *êrut* < *êret* < Türkçe *öğret-* "öğretmek." Lat. *doc.ere*, kök *doc* (doç) kelimesi ile, asıl Hint-Avrupa kökenli kelime olup diğer dillerde İng. *teach*, Skt. *diç* (diş veya dits) "göstermek, işaret etmek" ve hatta *diç* kelimesinin çok benzeri olan ve Gk. *did-asko* veya *did-askio* ("öğretmek") (LiScGEL 169) ifadesinin kökü olan *did* kelimesinde tezahür etmektedir. Gk. *askio* "ekzersiz yapmak" anlamına geldiğine göre, Gk. *did-askio* başlangıçta "egzersiz göstermek," yani "egzersiz öğretmek" anlamına gelmiş olmalıdır].

er.us evin efendisi, efendi, sahip [kök er: (1) < Türkçe *er* "erkek"; veya, (2) < Ogurca *ır* (< Türkçe *ısı/isi/idi*) "sahip, efendi"].

hor.a zaman, vakit; mevsim (Gk. *ora*) [< Pelasg. (R-Türkçesi) ve normal O. Türkçe *ogur/oğur* "vakit, zaman"]. Bkz: Gk. *ora*.

Jove Jüpiter, Gk. Zetis; başlangıçta anlamı 'tanrı' (RoWiML 173) [< Türkçe *Yavu*, *Yabu* veya *Yabgu/Yapgu*, kelime anlamıyla, "yapan, bir şey yapmaya yarayan kişi; yapıcı; [Tanrı]": Türkçe *yap-* "yapmak, kurmak," ve *-gu*, isim/sıfat yapan

ek]. Aramca YHWH "Rab" kelimesi (Bölüm 19) ile karşılaştırınız.

Opis/Ops Gk. *Rhea*, *Kybele*, Satürn'ün (Kronos) karısı [< Opi? < Türkçe *Apa/aba* "ana, anne"].

ôs ağız [ous < aus < Türkçe ağız].

pes/pedis ayak (Gk. *pod-/podi*, pous, Skt. *pad/pada*) [< Ana Türkçe *hadak > E-O Türkçe *adak* "ayak"]. Bkz: Skt. *pada*.

Saturn Satürn, ziraat mâbudu, Gk. *Kronos*: "Oğlu Zetüs'e yenilince, Capitolina tepesinde yerleşti, halka ziraat sanatını ve bilgilerini öğretti" (RoWiML 86) [muhtemelen, Sa-tur-n < Türkçe *İsitar-(i)n(g)* "ziraat'in tanrısı": Türkçe *tarl/tarığ* (Oğuzca *darı*) "ekin, bitki, arpa, buğday; tané, tohum" (DLT; UYG; REDH)].

sex altı sayısı [< Sum. *aşşa/ašta* "altı"]. Bkz: Skt. *şaş*.

ûr.us yabanî öküz (Gk. *our.os*) [kök *ûr* < *uur* < Ogurca *ogur* (> Mac. *ökör*, Çuv. *vıhır/ugur*, Mon. *ukur/ukor*) < Ana Türkçe-Sum. *gud/*ogud* (> O. Türkçe *ud*) > Dobruca-Kırım Türkçesi *oguz*, O. Türkçe *öküz*, Tohar. *okso*, E. Ccr. *ohso*, E. İng. *okso*]. Bkz: Gk. *our.os*

vert.ô (Skt. *vrt* "döndürmek," *vr* "çevirmek, örtmek") döndürmek; değiştirmek [vert < 'vert < Türkçe *ewürt-* "evirtmek, döndürtmek": ana fiil *ewür-levir-* "evirmek, döndürmek." Asıl Hint-Avrupa kökenli karşı-lığı, Lat. *tornare* (Gk. *torneo*, İng. *turn*) kelimesidir].

ANGLO-CERMEN DİLLERİNDE TÜRKÇE

Hint-Avrupa dilleri arasında Cermen grubu başı çeker; dillerin sınıflandırılmasında Hint-Avrupa tâbiri yerine ekseriya Hint-Cermen terimi kullanılır. Avrupa dillerinin çoğu bu gruba dahildir. Burada İngilizce ve Almanca birkaç kelimenin kısa bir ansiklopedik araştırması yapılmıştır. Bazı kelimelere daha önce, Sanskrit, Grek, ve Latin dillerinin incelenmesi sırasında temas etmiştik. Aşağıdaki Lügatçe'de bunlar ve diğer bazı İngilizce ve Almanca kelimelerin eski Türk diyalektleri ile ilişkileri incelenmiştir.

Anglo-Cermen dillerine Türkçe kelimelerin girişi, Doğu Avrupa'da İskitler ve Kimmerler, Kuzey İtalya'da Pelasglar ve Etrüskler gibi Türkçe-konuşan komşu milletlerden doğrudan doğruya, veya endirekt olarak bu kelimeleri daha önceden almış olan Yunanlılar, Latinler veya Hint-İran kökenli milletler kanalıyla olmuştur.

LÜGATÇE (ANGLO-CERMEN)

(Kelt, Galya ve diğer bazı Hint-Avrupa kökenli dilleri de içerir)

-âcon (Kelt dilinde) bazı şahıs isimlerinde bulunan bir ek (Lat. *âcum*) (EncyAm) [âcon/âkon, muhtemelen, < Türkçe *hakan* "kağan, imparator"].

briga (Kelt dilinde) anlamı "kale" olan ve Karadeniz ve Küçük Asya'ya kadar birçok yer adlarında bulunan bir son-ek (EncyAm). Bkz: *Burg*.

burg (Kelt dilinde *briga*) Eski İngilizce: Eski ve Orta Çağ'da kale veya surlarla çevrili şehir (Webs) [< Gk. *purğ.os* "bir kule; bir binanın en yüksek yeri" (LiScGEL 619), muhtemelen, < Türkçe *berk* "muhkem, tahkim edilmiş"]. Keza bkz: Gk. *pergama*, *Bergule*.

ci/ki (Welsh/Galya dili) köpek (EncyAm) [< Ana Türkçe **hın/hin* (> Mon. *hine* "kurt"), sondaki -n sesinin kaybı ile, > ki]. Bkz: *hund*.

cú/kú (Eski İrlanda dilinde) köpek (EncyAm) [< Ana Türkçe **hın/hin* (> Mon. *hine* "kurt"), sondaki -n sesinin kaybı ile, > kú].

eat (İngilizce) yemek. Bkz: *Ezzan*.

eight (İngilizce) sekiz sayısı (Skt. *aṣṭa*,

Farsça *hešt*, Cer. *acht*, Erm. *ut*) [< (y)eghit < Ana Türkçe *degid > *zegid* > Türkçe *sekiz/sekkiz*, > Çuv. (Ogurca) *sekir*].

ezzan (Eski Cermen) yemek [< Türkçe *aşa*- "aşamak, yemek"; *aş* "gıda" (Sum. *še* "arpa," ve *aş* "gıda, hububat" (*Aşnarı/Aş-nine* "hububat tarıncısı") ve Hititçe *ezza*, *ašša*, *aša* "yemek"), > Skt. *açlaṣṭad*, Lat. *edoledere*, Erm. *ud*(yl), İng. *eat*]. Keza bkz: Skt. *aç*.

foot/fuss (Anglo-Cermen) ayak (Gk. *pod-*, *podí*, *pous*, Skt. *pad*, *pada*) [< Ana Türkçe *hadak (E-O Türkçe *adak*) > *had*(a) > *pad* > *foot*]. Bkz: Skt. *pada*.

gold (İngilizce) Cer. *gold*, *golden* [golden < *goldin < Ogurca *haldin (> Türk. *altın*) < Ana Türk. *guşđın > *guşđın* > *guşđın* > Sum. *guşkin* ("altın"), kelime anlamıyla, "güz-güneş(i); sonbahar güneşi (gibi parlayan altın)" (Bölüm 17). Bu şiirsel ifade, bugünün Türkçesindeki karşılığı olan *altın* ("al-tın; al renkli ruh") veya *altan* (*al-tan* "al-şafak; altın renkli güneşin doğuşu") kelimelerinde de bulunmaktadır. Her ne kadar *golden* kelimesi *gold* kelimesinin

sıfatı olarak kullanılıyorsa da, *gold* kelimesinin kökü sağlam bir şekilde izah edilmiş değildir, sadece E. İng. *geolu* "sarı" kelimesinden geldiği sanılmaktadır (Webs). Altın kelimesinin asıl Hint-Avrupa kökenli karşılığı, güney ve doğu gruplarında bulunan ve aynı fonetik yapıya sahip Skt. *sivama*, Lat. *aur(um)*, Fr. *or*, Farsça *zer*, ve Gk. *hrees(os)* kelimeleridir].

hound (İngilizce) köpek. Bkz: *hund*.

hour zaman (< Fr. *heure* < Lat. *hor.a* < Gk. *ora*) [< Ogurca ve normal O. Türk ogur, Mac. *ór*(a)your(a), Fin. *vuoro* < Ana Türkçe *öd/öd* "zaman, vakit; mevsim, hava"]. Bkz: Gk. *ora*.

hund (Eski İngilizce) yüz (İng. *Hundred* < Eski İskandinav dilinde *hund-rath*, ki bu ifade tarih öncesindeki E. İng. *hund* ("yüz") ve Gotça *garathjan* ("saymak") kelimelerinden oluşan bileşik bir Cermen kelimesinden kaynaklanıyordu (Webs)) [muhtemelen, < Ana Türkçe *hyüd, *hyün (*hyüd > *yüd* > Türkçe *yüz* > *cüz* > *süz* > Mac. *száz/sáz* "yüz"; *hyüd > Ana Ogurca *hyür > *yür* > Çuv. *sür/ısür* "yüz"; ve *hyün > *yün* > Mon. *caun/cün* "yüz"). Her iki Ana Türkçe *hyüd/*hyün > *hyünd* > E. İng. *hünd/hund*]. Bkz: Skt. *çata*.

hund (Cermen) "köpek" (İng. *hound*) [*hund* < Ana Türkçe *hıd/*hin; *hıd > *ıd* > Türkçe *it*/*it "köpek." Yine, Ana Türkçe *hd > Ogurca *hir > Sum. *ur/ır* "köpek," ve > *koir* > *koir(a)* > Fin. *koiraa* "köpek." Keza, Ana Türkçe **hın/hin* > Mon. *hine* ("kurt"), > Gk. *kyon*, Skt. *çvan/şvan*, Fr. *chien*, Lat. *can.is*, Erm. *şun* ("köpek"); ve, sondaki *n* sesinin kaybıyla, Eski İrlanda dili *cú/kú* ve Welsh/Galya dili *ci/ki* "köpek"]. Bkz: Skt. *çvan*.

ialon (Kelt dilinde) Karadeniz'e kadar

uzanan sahalarda birçok yer adlarının sonuna gelen "açıklık, meydan" anlamında bir kelime (EncyAm) [< Türkçe *yalın/yalıng* "yalın, çıplak, açık" (ErOA; DLT; REDH)].

irvæg (Eski Anglo-Sakson dilinde) ırmak [< *irbeg* < *irmeğ* < Türkçe *ırmak*].

nine/neun E. İng. *nigon* (Webs), dokuz sayısı [< Ana Türkçe (*d-* ve *n-*diyalekti) *doğud/*nohun: *nohun > E. İng. *nigon*, Cer. *neun*; ve *doğud > Türkçe *doğuz*, *dokuz*; > Ogurca *doğur (> Çuvaşça *toğır/tığır*)]. Bkz: Skt. *nava*.

ox/ochso (Eski İngilizce *oxo*, Eski Cermen *ohso*) öküz [ox/oks < Türkçe *oguz/öküz* < Ana Türkçe *ogud > Çigil ve Argu Türkçesi *ud/ud* "sığır, sürü," Uygurca *ud* "sığır, sürü; öküz," O. Türkçe *ud* "öküz"]. Bkz: Gk. *our.os*.

schuh (Cermen) "ayakkabı" [Erm. *goşig* < Türkçe *koş-ug*, kelime anlamıyla, "koşmaya yarayan şey": Türkçe *koş-* "koşmak," ve *-ug* (*-igl-kl-g*), isim/sıfat yapan ek. Böylece: Türkçe *koşug* > *go-şug* > *o-şug* > *şugh* > Cer. *schuh* > İng. *shoe*].

sechs (Cermen) altı sayısı [< Sum. *aşsa/ašta* "altı"]. Bkz: Skt. *şaş*.

seven/sieben yedi sayısı [< Sumerce-Babilce *sabattu/sabattu*, > Skt. *sapta*, Lat. *septe(m)*, > *sebtm/sevtm* > Anglo-Cer. *seven/sieben*]. Bkz: Skt. *sapta*.

white/weiss beyaz [< bir Ana Türkçe *bayad, > Türkçe (z-diyalekti) *bayaz*, *beyaz*]. Bkz: Skt. *çveta*.

year/jahr yıl [Ana Türkçe *daş (> Türkçe *yaş* "yaş, ömür") > Ana Ogurca *dal (> Ogurca yıl "sene," > O. ve Mod. Türkçe yıl, > Çuv. *sıl/cıl* "yaş," Farsça *sâl* "yıl"), > Ana Skt. *dal, *l* > *r* transformasyonu ile, > *dar > *yar* > Anglo-Cer. *year/jahr*]. Keza bkz: Skt. *varşa*, ve Erm. *dari*.

ERMENİ DİLİNDE¹ TÜRKÇE

Hint-Avrupa dilleri arasında, İslâm öncesi ve sonrası, Türkçeden en fazla etkilenen dil Ermenicedir. Birkaç Hint-Avrupa dili gibi Ermenicede de, Türk gramerinin temel özelliklerinden olan, cinsiyet ayırımının ve harfi tarifinin yokluğu göze çarpıyor.

Eski Yunan mitolojisine göre Armenia (Ermenistan) adı, bu ülkeye kahraman İason ile beraber gelen Tesalyalı Armenus'tan gelmektedir. Herodot'a göre onlar Friglerin bir kolonisidir. Ermeniler ise kendilerini *Hay*, ve ülkelerini de Hayastan veya *Hayistan* adı ile tanımlarlar. Hitit çağında da ülkenin adı *Haya-sa* idi (Ceram 197). "Ermeniler" ifadesi ilk defa Büyük Dara tarafından yazılan çivi yazıtlarının Eski Farsça bölümünde *Armin*, Elâmcasında *Harminuya* olarak geçer (PapRAE 5.6.1, DB 26), ki bu kelimeler Homeros'un Arimoi (Arimler, Aramiler) ifadesine benziyor. Bu fikirde olan birçok modern araştırmacılar da Ermenistan adının Aram kelimesinden geldiğini kabul ederler (Larousse). Daha önce belirttiğimiz gibi, Herodot, Aramî adını Kappadokyalılara verir, ve Strabon da Aramileri beyaz 'Suriyeliler' (Syrian'lar-Syriler) diye tanımlar (bkz: Bölüm 19). Strabon Ermenilerin Suriyelilere ve Aramilere akraba olduklarını söylemekte (MullH, Appendix 2) belki pek te haksız sayılmazdı. Arimler (*Arimoi*) ifadesiyle sadece Kappadokya halkı değil, çok daha geniş ve belki Frigya'yı da içine alan bir sahanın sâkinleri kastedilmiş olabilir. Kutsal kitaplarda da geçen Aram tâbiri bizce, genelde "Anadolu" anlamında kullanılmış olan tarihî *Rum* kelimesinin kökeni olmalıdır. Bölüm 19'da da işlediğimiz bu 'Rum' ifadesi, Anadolu'da yaşamış çeşitli din ve ırka mensup topluluklar için, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar için, Larende (Karaman) bölgesinde yaşamış olan Hıristiyan Türkler için ve tabiiyle Anadolu'nun Yunan kökenli halkı için kullanılmıştır.

Aramca dilinin bir Türk diyalekti olduğunu gösterdiğimiz gibi, ilk kullanılan *Armin/Ermeni* ifadesiyle bölgenin Türkçe-konuşan halkı kastedilmiş olmalıdır. Herodot'un onları eşleştirdiği Frigler'in de Türkçe konuştuklarını Bölüm 11'de gösterdik. Armenia denen bu geniş bölgede, Hurrilerin ve Urartuların ve hatta dinî atlaslarda bu sahada yerleştirilen Yafes oğlu Togarma (*Togarim* "Togarlara") kavminin bakıyeleri herhalde mevcuttu. Tabii aynı bölgede "Hayy" dilini konuşan Ermeniler de yaşıyorlardı. Aynı durum daha sonra Osmanlı imparatorluğu içinde de yaşanıyor; nesiller boyu Türkçe-konuşan Ermeniler Batılı gözlemciler tarafından 'Hıristiyan Türkler' diye tanımlanıyorlardı. Benim şahsen Beyrutta 1960 yıllarında

¹ Bu bölümde kullanılan ve incelenen Ermenice kelimeler için, bkz: Armenian Language, *New Method Readers*, Beirut, 1958 (ARME).

tanıştığım yaşlı bir Ermeni hanımı bana, gençliğinde Birinci Dünya Savaşı'nda Şam'da bir Osmanlı hemşiresi olduğunu, asıl memleketinin Anadolu'nun güney-güneydoğu şehirlerinden biri olduğunu, bütün ailenin ve hatta dedelerinin sadece Türkçe konuştuklarını söylüyordu. Ermeniceyi Lübnanda öğrenmişti. Türkçesi bizim Türkçemizden daha saftı. Meselâ, eski masa için 'yorgun masa' ifadesini kullanıyordu.

Onyedinci yüzyılda Erzurum'da yaşayan Ermenilerde de durumun aynı olduğu görülüyor. Evliya Çelebi'ye göre, "Ermeni kadınları... beyaz çarşaf bürünürler... Fevkalâde güzel olup sözleri düzgündür" (EVLÇEL III, 211). Yani, Evliya Ermenice bilmediğine göre, bu hanımlar Türkçeyi düzgün konuşuyorlardı. Osmanlı devrinde, Hıristiyanlar veya başka etnik gruplar daima kendi dillerine sıkı sıkıya sarılmışlardı. Hıristiyan Araplar ve Hıristiyan Rumlar hem Türkçe ve hem de kendi dillerini konuşmakta devam ettiler. Onlara, yalnız Türkçe konuşmaları için hiçbir baskı yapılmadı. Hatta Müslüman Araplar ve Müslüman Kürtler, 900 yıllık Selçuklu ve Osmanlı idaresi altında ana dillerini unutmadılar, bilâkis çoğu Türkçeyi öğrenmediler. Diğer yanda, Larende (Karaman) ve civarında yaşayan büyük sayıda Ortodoks(?) Hıristiyan Türkler sadece Türkçe konuşuyorlardı, ve Türkçeye adapte edilmiş bir Grek alfabesi kullanıyorlardı. S. Tezcan, bunların Selçuklulardan önce Anadolu'ya göç eden Karamanlı Türkleri olduklarını düşünür (HD50S 43). Her ne kadar, Marco Polo'nun bahsettiği Orta ve Doğu Asya'da yaşayan Hıristiyan (Nesturî) Türklerden bazıları. Çingiz ve oğulları zamanında Anadolu'ya göçmüşlerse de, biz, Hıristiyan Larende Türklerini, Anadolu'nun yerli halkı olarak, ve de eski Aramilerin, Kappadokyalıların, Nesturilerin, ve daha sonraki Hıristiyan Peçeneklerin bir devamı olarak görüyoruz. İşte bu Hıristiyan Türkler, maalesef, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki karşılıklı anlaşmalarla, Yunanistan'daki Müslümanlara karşı sırf Hıristiyan oldukları için Yunanistan'a gönderildiler. Çok yıllar önce Selânik'i ziyaret eden hemşirem orada böyle bir Hıristiyan aile ile tanışıyor ve kendisinin onların Rum'dan dönme Türk olduklarını ihsas etmesi üzerine bu ailenin "Rumlardan dönme değiliz, Hıristiyanız ama hakikî Türküz" diye direnmelerine şahit oluyor. Daha önce de belirttiğim gibi, Anadolu'nun ilk Nesturî Hıristiyanlarının devamı oldukları aşikâr olan bu Türkler, Bizans veya İslâm otoritelerinin baskısı altında, Nesturî dinine daha yakın Monofizist akidelere bağlı Ermeni kilisesi ile Yunan Ortodoks kilisesi arasında bir tercih yapmak durumunda bırakılmış olmalıydılar.

İlginç olan bir nokta da şudur ki, Hıristiyanlığı, M.S. 300 yıllarında kendisi kabul eden ve ülkenin resmî dini ilân eden Ermeni kralı Tiridates III Arsaklı yani Part hanedan ailesinden biri idi. Bu Ermeni sülâlesinin ilk kralı olan Tiridates I Part kralı Vologeses I'in kardeşi olup onun yardımı ile ilk yüzyılın ortalarında Ermenistan tahtına oturmuştu. Partların dilinin Türkçe olduğunu Bölüm 24'te ispat etmiştik. Nesturî dinine gelince, 781 yılında

Çinde Şensi cyaletinin merkezi Sian-fu (eski Ch'ang-an)'da meşhur arkeolojik stele'de (Bölüm 19, 5. Hal), ve Marco Polo'nun hatıralarında, Nesturîlik ile Türk dili ve Türkçe-konuşan halklar arasındaki yakın ilişkiyi gördük. Codex Cumanicus adlı eserdeki Türk-Kuman ilâhilerinde bile Nesturî dininin yankılarını görebiliyoruz.

Anadolu'daki Hıristiyan Türklerin, Müslüman Karamanlı, Selçuklu veya Osmanlı Türklerinden dönme olmaları beklenemez. Onların Yunan-Rum veya Hakikî Ermeni kökenli olmaları da mümkün değildir, zira bu halde kendi orijinal dillerini muhakkak koruyacaklardı.

Elimizde eski Ermeni krallarından birine ait çok önemli Aramca bir yazıt mevcuttur. Mamafih, bu yazıtın incelemesini yapmadan önce, bu krallara ait klâsik Yunan ve Roma kaynaklarından gelen tarihî bilgilerin kısa bir özetini vermek faydalı olacaktır.

İlk Ermeni kralı olarak, muhtemelen Ermeni veya Pers kökenli bir vali ailesinden gelen **Orontes I** (Ermeni tarihçilerince, Hrant veya Ervand) M.Ö. 322 yılında tahta oturuyor. Onu takiben **Artavasdes I** ve **Orontes II** kral oluyorlar. M.Ö. 215 yılından sonra, Selefkiler kralı Antiokhus II tarafından tayin edilen, Büyük Ermenistan valisi Artaxerxes, ve Küçük Ermenistan (Fırat'ın batısı) valisi **Zariadres** (Zareh) adlarına rastlıyoruz. M.Ö. 190 yılında, **Artaksias I** (öl. M.Ö. 161) kendi adını taşıyan payitahtı Artaksata şehrinde krallığını ilân ediyor. Onun yerine, Antiokhus III'ün de resmen tanıdığı Artavasdes II kral oluyor. Bu zamanda, Part kralı Mithradates II (M.Ö. 123-87) Ermenistan'ın bazı bölgelerini alıyor ve rehin olarak genç bir prensi memleketine götürüyor. Bu prens sonradan Ermenistan kralı olan Büyük Tigranes'tir (M.Ö. 95-54). Tigranes aynı zamanda Part kralının damadı olmuştu. Tigranes'ten sonra sülâle bazen Romalıların bazen de Partların himayesi altında devam ediyor. M.S. 63 yılında ise Part kralı Vologeses I'in kardeşi Tiridates I (öl. M.S. 73), Ermenistan'da yeni bir Arsaklı sülâlesi kuruyor (Larousse; EncyAm; FryHP 214).

Simdi, yukarıda bahsettiğimiz Aramca yazıtı inceleyeceğiz ve sonra da ilk Ermeni krallarının adları olan Orontes, Artavasdes, Zariadres, Artaksias kelimelerinin etimolojilerini yapacağız:

ARTAKSİAS YAZITI

Sevan (Gökçeğöl) yakınında bulunan ve aşikâr olarak Kral Artaksias tarafından dikilen bir taş üzerinde şu Aramca yazıt mevcuttur:

ṛthšsy MLK BR ZY zrytr rwndkn

Yazıtın ilk tercümesi şu şekilde yapılmıştı: "Zariadres (Zrytr) oğlu (BR) Artaksias (Artashesa)" (FryHP 306, İ. Dyakonov ve K. B. Starkova'dan).

Mamafih, yazıttaki BR kelimesinden sonra gelen ZY ifadesi bu tercümeğe gölge düşürmektedir. Böyle bir tercüme olabilmesi için yazıtın ZY kelimesi olmadan, ṛthšsy MLK BN zrytr şeklinde olması gerekirdi. BR kelimesi de birçok Aramca ve Süryanice yazıtlarda yanlış olarak BN (*bin* "oğul") karşılığında okunmuştur. Burada ise doğru okunan BR kelimesi başka bir anlam taşımaktadır. Bölüm 20'de incelediğimiz Akamen Aramca dinî yazıtlarında geçen ZY ifadesinin anlamından yararlanarak, biz bu metni şöyle okuyoruz:

Arth-isi Melik, Bar, özi zrytr rwnd-kn

veya

(1) *Artuk-isi melik, bar, özi ser-u-tarı Urundı Kan*

veya

(2) *Artuk-isi melik, bar, özi serdar? Urundı Kan*

Kelime sırasıyla da şöyle tercüme ediyoruz:

(1) Artaksias [*Artuk-isi* "Artuk-tanrı"], kral, büyük, özü (mayası) zariadres [*ser-u-tarı* "kral ve tanrı" (ünvanı)] Kral Orontes [*Urundı Han* "(taç) kuşanmış hükümdar"]

ve

(2) Artaksias [*Artuk-isi*], kral, büyük, özü (mayası) zariadres [*serdar?* "krallara sahip" (ünvanı)] Kral Orontes [*Urundı Han*]

veya,

(1) Büyük kral *Artuk-isi* (Artaksias), Kral-tanrı [*ser-u-tarı* (zariadres)] *Urundı Han*'ın (Orontes) oğlu.

ve

(2) Büyük kral *Artuk-isi* (Artaksias), krallara sahip [*serdar?* (zariadres)] *Urundı Han*'ın [Orontes] oğlu.

Bu tercümemizden anlaşılacağı üzere *zrytr* (zariadres "*ser-u-tarı* veya *serdar?*") kelimesi bir isimden ziyade burada Kral Orontes'e ait bir sıfat/ünvan olarak beliriyor. Bu yazıtta adı geçen Artaksias, Artaksias I (öl. M.Ö. 161), ve babası Orontes (*Urundı Han*), Orontes II olmalıdır.

Yazıttaki *zrytr* kelimesinin ikinci yorumu olan *serdar* ifadesini şüpheli görmemizin sebebi kelimeye *y* (*i/u*) harfinin anlam içinde yeri olmaması ve *t* harfinin *d* olarak okunmasının zorluğudur. Binaenaleyh, birinci *serutar* çözümü esas alınmalıdır.

Yazıttaki kelimeler arasında, *melik* (Arapça) "hükümdar, kral," *u* (Arapça) "ve," *-dar?* (Farsça) "sahibi, tutan" ifadeleri alıntı kelimelerdir. Diğerleri ise Türkçedir: *artuk* "fazla, ziyade, çok, son" (UYG; ErOA), *isi* (< *idi*) "tanrı, efendi," *bar* "büyük" (DLT), *özi* "özü, asıl mayası, cevheri," *ki*

öz ("öz, asıl maya, cevher; kendi") kelimesinin iyelik halidir; Türkçe-Sumerce-Farsça ser "baş, reis, kral," **tarı** "tanrı," **urundi** "(taç) kuşandı" (bkz: Ermenice Lügatçe), ve **kan/han** "kral, hükümdar" (UYG).

ESKİ ERMENİSTAN KRALLARININ ADLARI

Yukarıdaki yazıtın tercümesinden de yararlanarak bazı Ermeni kral adlarını (veya ünvanlarını), ve Türkçe etimolojilerini sıralayabiliriz. Diğer bazı kralların adları da Ermenice Lügatçe'de incelenmiştir.

Gk. Orontes (<i>rwnd</i>)	Urundi "(taç) kuşandı"
Gk. Zariadres (<i>zrytr</i>)	ser-u-tarı "kral ve tanrı"
Gk. Zariadres (<i>zrytr</i>)	serdar? "krallara sahip"
Gk. Artaksias (<i>ṛthšsy</i>)	Artuk-isi "fazlasıyla tanrı; son tanrı"
Gk. Artavasdes (<i>ṛrtwzd</i>)	Ortu-bastı "ordu bastı; düşmanı yendi"

Aşağıdaki lügatçede, girişlerde, Türkçe etimolojiye sahip olan kelimeler **kalin**, hakikî Ermenice veya Hint-Avrupa kökenli kelimeler normal harflerle yazılmıştır.

ERMENİCE LÜGATÇE

-aban < Fars. *-ban* "-cı, -ile meşgul olan" (mesclâ, *akar-ag-aban* "çiftçi, tarla ile meşgul olan," < Gk. *agr.os* "tarla, kır" (< Türkçe-Sumerce *kur/kır* "dağ, kır") ve Fars. *-ban* "-cı").

açki **gop** göz kapağı (ARME 129) [< Erm. *açk* "göz" (Skt. *akṣi*, Cer. *auḡe*), *gop*, < Türkçe *kap* "kap, torba" (DLT; UYG)].

ağot(y) dua etmek (ARME 50) [kök *ağot* < Türkçe *ağıt*, *ağıt et-*, *ağıt-* "çıkarmak, yükseltmek" (DLT)].

ağotk dua (ARME 50) [< Türkçe *ağıt-ık* "(göğe) yükseltilen şey: ağıt, dua" (*ağıt-* fiilinden *-ık* eki ile terkip edilmiştir)].

ağ(u), ağ-u-cads tuz (ARME 79) [< Türkçe *ağ* "zehir"; ve ağ-u-cads < ağ u cüz < Türkçe *ağ u tuz* "zehir tuz"].

aragan erkek, dişinin karşıtı (ARME 143) [< Türkçe-Farsça *er-agen* "er-dolu, erkeklikle dolmuş"; Erm. *-agan* (< Farsça *-agen/-agende*) "dolma; dolmuş"].

ardakin yabancı (ARME 111) [< Türkçe

oradaki, ötedeki].

Artaksata Artaksias I tarafından Aras nehri üzerinde kurulan payitaht şehri [Artak-s-ata: < Türkçe **Artuk-isi-ata** "Artaksias-ata (şehri); son tanrı-ata (şehri)": *artı* "tüm; tekmil (eksiksiz, mükemmel, tam)" (UYG)].

Artaksias Aram. *ṛthšsy* (FryHIP 306): Antiokhus'un kumandanı olup Ermenistan valisi olarak atanan, daha sonra (Orontes oğlu) Artaksias I adıyla Ermeni tahtına oturan kral [Grekçe yazılışındaki kök Artaksi ve Aram. *arṫhšsy* (Arṫhšsi) kelimelerinden: > Artak-si < Türk. **Artuk-isi** "fazlasıyla tanrı; son tanrı"].

Artavasdes (*ṛrtwzd*) birkaç kralın adı: Artavasdes I; Tigranes (M.Ö. 95-54) oğlu Artavasdes II (M.Ö. 54-30) (EncyAm; Larousse); Artaksias II'nin babası olan Artavasdes (y. M.S. 16-19) (Tacitus II.3) [Artwzd > Arta-basd < Türkçe **Orta-bastı** "ordu bastı; (düşman) ordusunu yendi,"

veya "payitahtı bastı"].

arti yeni olmuş, yeni (ARMR 138) [< O. Türkçe **erte** "erken, sabah"].

aru erkek (ARME 143) [< Türkçe **arı** "erkek, erkek evlât, oğul" (ErOA; DLT)].

aru dere (ARME 76) [< O. Türkçe **arı** "dere, dere yolu" (DLT)].

aştarag kule (ARME 97) [< *asti-rag* "güzel şehir": Gk. *asti* "şehir," Fars. *râg* "güzel" (REDH)].

ator sandalye (ARME 61) [< Türkçe **otur**, *oturmak*].

azad hür (ARME 52) < Farsça *azatlazad*.

azk(agan) akraba (ARME 142) [< *azik-agan* "kudsiyet dolu, mübarek kişi": Türkçe **azık/ızık** < *ıduk* "kutsal, mübarek"].

bah(aban) gözcü, bekçi (ARME 75) [< *bah-aban* "bakı-cı": Türkçe **bak-** "bakmak," Fars. *-ban* "-cı, (bir şey) ile meşgul olan"].

bas *gyr-bas* ("kumaş") kelimesinde (ARME 24) [< Türkçe **bez**].

bızdig küçük (çocuk) (ARME 17) [> Türkçe **bızdık**].

carbıg kurnaz, şeytan (ARME 159) [< Türkçe **çarpık**].

cyrmag beyaz (ARME 29) [muhtemelen, < *irneg* < Doğu Türkçesi **ürüng** "beyaz"].

dacar mâbet (ARME 138) [muhtemelen, (1) < *da-car* < *ta(w)-car* < **ta(b)-car** "tapmaya çağrı," veya "tapmaya çeken (yer)," veya **ta(b)-cır** "tapı/tapına (ve) türkü": Türk. *tab-* "tapmak," Türk. *car* "ses, çağrı" (KT); Ar. *câr(r)* "çeken, sürükleyen"; veya (2) < Türkçe **ta(b)-cır(i)** "tapı yeri"].

dari (Anglo-Cer. *yearljalur*) yıl (ARME 23) [Ana Ogurca *dal (> Ogurca ve Mod. Türkçe yıl; < Ana Türkçe *daş > Türkçe yaş "ömür süresi; çağ"), > Ana Skt. (Ana Vedik) *dal, *l* > *r* transformasyonu ile, > *dar > Erm. *dari*]. Bkz: Skt. *varṣa*.

dıyg/duyg çocuk (ARME 18) [< Türkçe **çocuk**. Asıl Ermenice çocuk kelimesinin karşılığı: *manug*, ki Mod. Türkçe **minik** kelimesinin ash olabilir].

dşnami düşman (ARME 70) [< Osm. ve Ar. **düşman**].

dun ev (ARME 13) [< Türkçe **dam/tam** "duvar, kale; dam, ev"].

durk/darkh/tarh vergi (ARME 130) [<

Osm. ve Ar. **tarh** "(vergi) koyma, çıkarma"].

eoti yedi sayısı (ARME 29) [< *eti* < Türkçe **yeti/yedi**]. Bkz: Skt. *sapta* ve Gk. *eptâ*.

ergu iki, iki sayısı (ARME 27) [e(r)gu < ?egu < Türkçe **iki/iki**].

erk şarkı (ARME 39) [< Türkçe **irik/yırık** "şarkı söylenen şey, (y)ırlanan şey; şarkı": *yır-* "şarkı söylemek" fiilinden *-ık* ile yapılmıştır. Keza, Türkçe **yır** "şarkı, türkü" (DLT; UYG), Çuv. *yir-* "sessizce ağlamak" (PaÇSS 213). Her ne kadar Kaşgarî *yır-* fiilini eserine almamışsa da, onun *yırugu* ("şarkıcı, çalgıcı: şarkı söylemeye yarayan şey, kişi") ifadesini kullanması bir *yır-* (şarkı söylemek) fiilinin mevcudiyetini gösterir].

fokr küçük (zavallı) (ARME 34) [< Osm. ve Ar. **fakir** "zavallı, yoksul"].

gabıg maymun (ARME 116) [muhtemelen, < Türkçe **kap-ık** "yakalayan, çalan (hırsız)": *kap-* fiilinden, *-ık* eki ile oluşur].

Gamirk Khorene'li Moses'e göre Kappadokya'nın Ermenice adı (*History*, Tiflis). Frye, bu adın, M.Ö. 675 yılında Frigya'yı ve Kappadokya'yı fetheden Kimmerler'i (Asur. Gimirrai, ve Tevrat'ta Gomer) gösterdiğini düşünür (FryHIP 95) [isim. Elamca *Ka-ut-ba-du-ka* > *İlet-batuk-a* ("Hatti'lerin yok olduğu ülke") ifadesinin anlamını yansıtmaktadır. Böylece, Gamirk' < Türkçe **gömü-uruk-a** "gömülen soyların ülkesi; soy mezarları ülkesi": *gömülkömük* "gömülen (yer veya şey): [mezar]," ve *urug/uruk* "tohum; soy" (DLT). Anadolu'da Afyon ve Zonguldak vilâyetlerinde *Gömü* (sondaki *-k* sessiz) adında iki kasaba mevcuttur].

ganon kanun, (asıl Ermenicesi *orenk*: ARME 53, 100) [< Osm. ve Ar. **kanun**, < Gk. *kanon.os* "kural, standart"]. Prof. Frye (FryHIP 130), eski Farsça kabul ettiği *dâta* ("nizama sokmak") kelimesinin Ermenilere de geçtiğini söylemektedir ki kelimenin Türk. *yasa* kelimesi olduğu aşikârdır.

gdr(yl) (Skt. *kr̥t*) kesmek (ARME 40) [gdr > gtr > Mod. Türkçe **kıtır** "sert, gevrek bir ses," *kıtır kıtır* kışmak şeklinde kullanılır].

goşig ayak kabı, çizme (ARME 8, 129) [goş-ig < Türkçe **koş-uk**, "koşulan şey,"

mesclâ, *kesik* "kesilen şey" gibi. Kelime, *koşmak* fiilinden, *-uk* ile yapılmıştır. Muhtemelen, *-gu* eki ile *koşgu* > *koşgi* ("kendisiyle koşulan nesne") kelimesinden bozulmuş da olabilir.

goyr kör (ARME 72) [Türkçe *kör*, < Farsça *kür*].

ham ham, olmamış, işlenmemiş (ARME 122, 135) [< Farsça ve Osm. *ham*].

har.iur (Çuv. *s'ürt/sür*, Lat. *centum*, Gk. *ekaton*, E. Ing. *hund*, Skt. *çata*) yüz, yüz sayısı (ARME 34) [muhtemelen, Ing. *hund-red* "yüz" kelimesinde olduğu gibi bileşik bir kelime. Böylece, *har-iur* ifadesindeki kök *har* < Ana Ogurca *hyür (< Ana Türkçe *hyüd > *yüd* > Türkçe *yüz*)].

hayyali ayna(sı) (ARME 166) [< Türkçe (onun) *hayal-i* "bir şeyin hayali": Osm. ve Ar. *hayal*, ve *-i*, Türkçe iyelik eki].

hima hemen (ARME 22) [< Türkçe-Fars. *hemen*, *heman* "derhal, hemen şimdi"].

hod ot, çayır (ARME 45) [< Türkçe *ot*].

hod sürü, hayvan sürüsü (ARME 170) [< Sum. *gud* "sığır, boğa, öküz," < Ana Türkçe *ogud: > Çiğil ve Arğu Türkçesi *ud/ud* "sığır, sürü," Uyğurca *ud* "sığır, sürü; öküz," O. Türk. *ud* "öküz"; > Dobruca-Kırım Türkçesi *oguz*, Türk. *öküz*].

hov hava (ARME 40) [< Osm. ve Ar. *hava*]. Bkz: *ot*.

hr(yl) defetmek (ARME 140) [muhtemelen, < Ogurca **ır-* (Çuv. *yar-lyır-* "göndermek, salıvermek") < Ana Türkçe *ıd-* "göndermek," veya < Türkçe *it-/it-* "itmek"].

hylazi zeki, kurnaz (ARME 125) [> Türkçe *haylaz* "yaramaz, haşarı" (KT; REDH)].

inü/inö dokuz (ARME 42) [< Gk. *ennea*, ve akraba Skt. *nava*, Ing. *nine* gibi bütün kelimeler, Ana Türkçe (*d/n-* diyalekti) **dohud/*nohun* ("dokuz") kelimelerinden türemiş görünüyorlar]. Bkz: Skt. *nava*.

kağş serin, soğukça (ARME 71) [< Türkçe *kış*].

karap kat, kıvrım (ARME 118) [< Kerkük Türkçesi *karıp* < Türkçe *karmış* "karıştırmış": *-pl-ıpl-ıpl* eki, *-miş* anlamında, Nogay Türkleri, Kafkasya ve Batı İran Türkmenleri tarafından kullanılmıştır

(TDEK 302), ve Kerkük ve Azeri Türkçesinde halen kullanılmaktadır].

kş(yl) sürmek, kovmak (ARME 41) [> Anadolu Türkçesi *kış* "kuşları, tavukları kovalamak için çıkarılan ses," ve Türk. *kış-kış et-* "kovmak" (KT; REDH)].

kümpet kubbe (ARME 138) [< Türkçe *kümbet*, Fars. *künbed* "kemerli kabir"].

la(l) ağlamak (ARME 29) [< *'la-* < Türkçe *ağla-*].

Mithrines Perslerin Sarduye kalesini teslim ettiği için Büyük İskender tarafından Ermenistan valisi yapılan, Akamenler'in bir kumandanı (Larousse) [muhtemel yazılışı Mtrn: < Türkçe *Amatarı-(n)in* "Ana Tanrıça'nın; Mithra'nın"].

moruk sakal (ARME 26) [> Türkçe *moruk* "ihtiyar"].

myzi bizi (ARME 18) [< Türkçe *bizi*].

-nyar/-nar çoğul eki [< Türkçe *-ler, -lar*, Kazan ve Nogay Türkçesi *-nar, -ner* (m, n, ñ ile biten kelimelerden sonra)].

odk ayak (ARME 15) [< Ana Türkçe *adak/adak* > Türkçe (*y-*diyalekti) *ayak*].

orinag misal (ARME 100) [Türkçe *örnek* "nümune, misal," ki bu *örnek* kelimesinin Ermeniceden türediği sanılır (REDH). Aslında Ermenice *orinag* veya doğru okunuşu ile *ornak/ornag* ("bir şeyin yerini tutan kişi veya nesne; misal, nümune, emsal, model") şekli etimolojik olarak *örnek* kelimesinden daha Türkçe olup, Türkçe *orna-* "(bir şey) yerini bulmak, yer tutmak, yer edinmek; yerleşmek" (DLT I, 288), "oturmak, yer etmek, temelleşmek" (LevAŞN II, 241), ve *-k/-g*, fiilden isim/sıfat yapmaya yarayan Türkçe ek].

Orontes (Hrant, Ervand) muhtemelen Ermeni veya Pers kökenli bir vali ailesinden gelen ve M.Ö. 322 yılında ilk Ermeni kralı olarak tahta oturan Orontes I, ve yukarıda Aramca yazıtını incelediğimiz Artaksias I'in babası Orontes II [Oront.es veya Aramca *Rvmd*: < Türk. *Urundi* ("bir taç) sarındı, kuşandı": *urun-* "sarınmak, örtünmek, [kuşanmak]" (DLT)].

ot hava (ARME 40) [< Türkçe *öd* "hava, mevsim" (DLT)].

ser efendi (ARME 68) [< Farsça-Türkçe-Sum. *ser* "kral, reis, baş"].

synyag oda (ARME 24) [muhtemelen, < Türkçe ?*sıynak* "sıynacak yer"].

şun köpek (ARME 66) [< bir Ana Türkçe **hın/hin* (> Moğolca *hine* "kurt"), > Erm. *şun*, Skt. *çvan/şvan*, Fr. *chien* (şien), Gk. *kyon*, Lat. *can.is*]. Bkz: Skt. *çvan*.

takaour (takvur) hükümdar, kral, reis (ARME 164) (< Osm. *tekmur* < *tagpur* "kumandan oğlu": Gk. *tag(os)* "kumandan, reis," ve Farsça *pur* "oğul").

tas tas, kap (ARME 103) [< Türkçe-Arapça *tas*].

tğyag kale (ARME 99) [< Türkçe *tag-yak*, Mod. Türkçe *dağ-yak(ası)* "dağ sırtı": Türkçe *yaka* "yaka, taraf, yan, civar"].

Tigran.es Ermenistan kralı (M.Ö. 95-54), Part-Arsaklı ailesinin bir üyesi (EncyAm) [Tigran: muhtemelen, (1) < Türk. *Tegiren* "yaklaştran": *teğir-* "yaklaştrmak, çevirmek" (DLT; LevAŞN II, 243); (2) < Türk. *tarhan/Tarkan* "prens, bey" (DLT)].

Tigranokerta Tigranes'in M.Ö. 77 yılında kurduğu Ermenistan payitahtı (bugünkü Silvan veya Farkin) (ErEAUR 93) [< Tigran-ok-erta < Türkçe *Tigran-ı(n)g-orta* "Tigran'ın payitahtı." Kelimenin gramer yapısı, Part payitahtının adı olan *Vologesokerta* [Vologes-ok-erta < Türkçe *Ulugöz-ı(n)k-orta* "Vologes'in payitahtı"] (Bölüm 24), ve Urartu şehri *Argiştihimli* [< Türkçe *Erkiştihim-il-i* "Argiştihim'in şehri"] (Bölüm 16) kelimele-rinin aynıdır].

ud(yl) yemek (ARME 22) [< Skt. *açlad*, Gk. *edo*, Lat. *edoledere*, E. Cer. *ezza(n)*; < Türkçe *aşa-* "yemek"; *aş* "gıda" (Sum. *şe* "arpa," ve *aş* "yemek, gıda," ve Hititçe *ezzalaşşalaya* "yemek")]. Bkz: Skt. *aç*.

ul çocuk (ARME 102) [< oğul, Dobruca-Kırım Türkçesi *ul* "oğul" (ÜDİKT 92)].

ut (Skt. *ašta*, Farsça *heşt*) sekiz sayısı (ARME 65) [< Cer. *acht*, Lat. *octo*, Gk. *okto* < Ing. *eight* < (y)eghit < Ana Türkçe *degid > *zegid* > Türkçe *sekiz*, > Çuv. (Ogurca) *sekir*]. Bkz: Skt. *ašta*.

Vagarşapat (Ermenistanda Echmiadzin) payitaht şehri (MULLH, Appendix 2)

[muhtemelen, < Vagar-şapat < Ogur-sabbat < Türkçe-Sum. *Ogur-sa(ğ)-bat(tu)* "uğur (ve) tatil (şehri)": Sum. *sa-battu* "kalp-durmak; tatil günü" < Türkçe *sağ-bat-tu* "uyukluk bitti; tatil" (Bölüm 17, 17. Hal)].

yarvr-baz(yl) tapma, dua (ARME 146) [ilk kelimesi, *yarvr*: < Türkçe ?*yalvar-* "(Allah'a) yalvarmak"].

yd kş(yl) defetmek (ARME 140) [*yd* < Ana Türkçe *ıd-* "göndermek, salıvermek," Türkçe *it-* "itmek," ve Erm. *kş* "kovalamak." Böylece, *yd-kş* "göndermek ve kovalamak"].

yişadag-nar anılar (ARME 106) [< Türkçe *yaşadık-lar*(ımız): *-lar/-nar*, çoğul eki].

yişo-ğutiyun hatıra, hatıraya malik olma (Ermenice *-ğutiyun*, *utium* "malik olma, olma," Türkçe *-lık* eki karşılığı) (ARME 106) [*yişo* < Türkçe *yaşa-* "yaşamak"].

yrğnayin ilâhî, kutsal (ARME 114) [kök *yrğ* < Ogurca *ırık* (< Ana Türkçe *ıduk*) "mukaddes, kutsal"].

zad ayrı, birbirinden ayrı (ARME 85) [< Osm. -Ar. *zıt*, *zıd* "ters, bir şeyin aksi"].

zağazk değirmen (ARME 78) [(1) Türkçe *zağ-azık* "bileme (öğütme) ve gıda (yeri)"; (2) *sağ-azık* "yiveceğin sağılması": Türk. *zağ* "bileme (öğütme)," *zağ-cı* "bileyici"].

Zariadres (*zrytr*) Antiokhus II tarafından tayin edilen Küçük Ermenistan valisi ve daha sonra Roma himayesinde kralı, Artaksias I'in babası [zrytr: (1) < Türkçe *ser-u-tarı* "kral ve tanrı"; veya, (2) < Türkçe-Farsça *serdar*?. Yukarıda incelediğimiz Artaksias yazıtından, Zariadres ifadesinin bir isimden ziyade Artaksias'ın babası Orontes'in [Urundi Han] bir ünvanı olduğu anlaşılıyor].

zors (Skt. *catuşçatur*, Fr. *quatre*, Gk. *tesserah*) dört (ARME 39) [< dors < Türkçe *dört/tört*. Erm. *zors* > Farsça *çar*].

zov serin, soğukça (ARME 71) [< Türkçe *sov(uk)*, *soğ(uk)*].

zrah zırh (ARME 92) [< Osm. *zırh*; Farsça *zirih*].

BÖLÜM 31

SÂMÎ DİLLERİ

Sumer dilini incelerken (Bölüm 17) gördük ki, tarihin başlangıcından beri Sâmi dilinden bazı kelimeler Sumerceye girmiştir. Bu ilk Sâmi dilinin sahipleri Arapların ataları idiler. Bunlar genelde güney çöllerinde yaşıyorlar, fakat bir kısmı da Sumer ve Akkad ülkesinde, Suriye ve Filistin'de ve Mısır'da yerleşmiş bulunuyorlardı.

ARAPÇA DİLİNDE TÜRKÇE

Daha önce işaret ettiğimiz gibi, Sumerliler ve Elâmlılar ve Türkçe-konuşan diğer eski milletler ile bilhassa Farsça-konuşan halklar arasında kelime alış verişi tarih öncesinden başlamıştır. Arapça-konuşan Sâmililer de Sumerliler, Elâmlılar ve Aramlar ile temas halinde idiler, ve bu yolla bazı Türkçe ifadeler Arapça diline geçti, ki bunlardan birkaçını bölüm sonundaki Lügatçe'de inceledik. Fakat Arapçanın Sumer-Babil ve Elâm dillerine ve bilhassa İslâm sonrası Türkçesine tesiri çok daha fazla olmuştur.

Hz. İbrahim ile atalarının ve oğullarının tarihine ve dilleri olan Aramca'ya ait sırları çözdükten sonra (Bölüm 19 ve 20), Türk ve Sâmi dilini konuşan milletlerin tarihlerinin karşılıklı büyük etkileşimi ortaya çıkmaktadır.

Arap milletinin, Hz. İbrahim'in Mısırlı karısı Hacer'den olan İsmail'den türediği kabul edilir. Bilinen bazı Arap kavimleri de başlangıçta Aramilerden olup sonradan Araplaşmışlardır. Meselâ, Hz. İbrahim'in atası Eber'in oğlu ve Peleg'in kardeşi Yoktan veya Kahtan'dan adını alan Kahtaniler (CahMCFE 43, 83) zamanla, asıl dilleri olan Aramca'yı, herhalde güney Araplarının tesiri ile unutarak Arapça konuşmaya başlamışlardır.

İBRANÎ DİLİNDE TÜRKÇE

Kayıp dilleri inceleyen bu kitabın içeriğinden çıkarabileceğimiz sonuca göre, genelde Tevrat'ın dili olan İbranî dilinin, bir Türk dili olarak sınıflandırığımız eski Aramca dilinin Arapçanın kuvvetli etkisi altında bir transformasyonu ile, sonradan oluştuğu görülüyor. Bu oluşum ilk defa M.Ö. 14. yüzyıl Ugarit dilinde kendisini gösteriyor.

Bölüm 19'da gördük ki, Hz. İbrahim'in torunu Esav'dan (Esau) Amelek

oğulları gibi Türkçe-konuşan kavimler, kardeşi Yakub'tan da İbraniler doğdu. İbranilerin, bu 'Araplaşma' diyebileceğimiz transformasyonu oldukça ka-rışıktır, zira, Hz. Davut'un zamanında bile İbranice Aramcanın yerini henüz tamamiyle almamıştı; Zebur Aram dili ile yazılmıştı. Babil'de de konuşulan bu dil, Yahudilerin Babil'den dönüşlerinden sonra da Hz. İsa zamanına kadar genelde onların konuşma dili idi.

Yahudilere ait bir tarihi kaynak ta Makkabi'ler Kitabı'dır.¹ Burada, Yahudiler ve Spartalılar hakkındaki ilginç bir hikâyeyi Dr. A. P. Davies şöyle aktarıyor: "Makkabi'ler Kitabı'ndan öğrendiğimize göre, M.Ö. 309 yılından beri Spartalılar ve Yahudiler akraba olduklarını iddia ederler. O tarihte, Sparta kralı Areus, baş-papaz Onias'a şöyle yazıyordu: 'Kitap kayıtlarına göre, Spartalılar ve Yahudiler akrabadırlar, ve her iki millet te İbrahim'in soyundan gelirler' (I Mak. xı, 21). Yine M.Ö. 144 yılında, baş papaz Yonatan Spartalılara yazdığı bir mektupta, onlar ile Yahudiler arasındaki kardeşliğin çok eski bir akrabalığa dayandığını söylüyordu" (DavDSS 65).

Biliyoruz ki Tevrat'ta eski Yunanlılar, Yafes'in oğlu Yavan ile temsil edilmektedir, ve Yavan'ın kardeşleri olan Gomer (Kimmerler), Magog (bir İskit halkı), ve Meşek (Mysialılar ve Frigler) Türkçe-konuşan milletleri temsil etmektedirler. Yahudiler ise Yafes'in kardeşi Sam'dan veya onun soyu İbrahim'den türemişlerdir. Yavan kelimesinin kökü aslında *Yaban* "yabancı; yabani" olup bu ad onlara Doğulular tarafından verilmiştir. Mâmafih, mitoloji yine de bizim tezlerimizle uyumludur, zira, Yunanistan'ın eski halkı Ogur Türkçesi ile konuşan Pelasglardı (Bölüm 13), ve böylece Yaban kelimesi de Hellenler'i değil Pelasglar'ı temsil ediyordu. Bölüm 17, 18, 19, ve 20'de gördüğümüz gibi, Aramca konuşan İbrahim ve onun atası Sumerli Nuh'un oğlu Sam ile kardeşi Yafes Türkçe-konuşan milletleri temsil ediyorlardı. Tevrat yazarları bu hakikatleri muhakkak ki biliyorlardı. Hatta onlar, İbranice konuşan Yahudilerin köken olarak Aramlardan, daha doğrusu Sumerlilerden geldiklerini, zira ataları İbrahim'in Sumerlilerin payitahtlarından biri olan Ur şehrinde çıktığını biliyorlardı.

Taberî'nin Cerir bin Atiyye'den naklettiği Arapça bir beyitte İbrahim oğullarının İran kralları ile akraba oldukları gösterilir:

"İshak oğulları, ölüm kuşağını kuşanıp demir silâhları taktıklarında, birer aslan kesilirler... Onlar, Tanrının kitabına ve peygamberliğe nail

¹ Asmoni'ler olarak da bilinen ve askerî lider ve papaz olan bir Yahudi ailesini oluşturan Makkabi'lerden ilki olan Mattathiah ve oğlu Yuda (163-161), M.Ö. 167 yılında Antiokhus IV Epiphanes'e (hük. M.Ö. 175-164) karşı isyanı başlattılar. Sonra sırasıyla, Yuda'nın kardeşleri Yonatan (161-143) ve Simon (142-135) hürriyet mücadelesini devam ettirdiler. Simon'un oğlu John Hyrkanus (134-104), kurulan Yahudi devletinin hudutlarını genişletti, pagan İdumailer ve Samaritan'ları idaresi altına aldı. Bu devlet, M.Ö. 63 yılında Kudüs'tü işgal eden Büyük Pompey tarafından yıkıldı (EneyAm).

oldukları gibi, İstahr (eski Persopolis yakını) ve Tüster'in de (Şustar, Susa yakını) hükümdarı idiler... 'O parlak simalı Fars çocuklarıyla bizi öyle şerefli bir büyük ata birleştirir ki... Bizim atamız İbrahim Halil, ve Rabbimiz Allah'tır'" (Taberî I, 532).

Bu şiirdeki "Fars çocukları," Hz. İbrahim'in doğuya gönderdiği, üçüncü karısı Keturah'dan doğan dört oğlunun soyundan gelen İran ve Horasan Türkleri idi (Bölüm 6, 19, 22). Aynı ifade Elâmlılar'ı da temsil ediyor, zira onlar da Elâm bin Sam bin Nuh oğullarından türemişlerdi (Tekvin 10.22). Taberî'nin Keyhusrev'i (Kireş) "(G)aylam bin Sam bin Nuh" soyundan getirmesi de (Taberî I, 782-84) aynı şeyi ifade eder.

Aşağıdaki Lügatçe'de, Türkçe kökenli olduğunu düşündüğümüz bazı İbranice ve birkaç Arapça kelimenin etimolojileri incelenmiştir:

LÜGATÇE

Burattu Fırat nehrinin İbranice adı (BALWGL 187) [Bur-attu < Oğurca **Bur-ata** < Türkçe **Buz-ata** "atası buz." Sumercesi olan Buran(un) kelimesi ile hemen hemen aynı etimolojiye sahiptir. Bur-ata (*Porata*), Bölüm 7'de gördüğümüz gibi, Prut (Gk. Pyretus) ımağının da İskitçe adıdır].

dua (Arapça) Allaha yalvarma, ibadet, [tapma] [muhtemelen, < dwa < twa < Türk. **tabı?**, **tapu?** "tapma"].

ha (İbranice) harfi tarif [< Türkçe (h)o/o "o; şu." Bu harfi tarifin, aynen Homeros'un Yunancasında kullanılan Türkçe "o" işaret zamirinin Yunanca harfi tarife dönüşmesi gibi oluştuğu aşikârdır].

haats (İbranice) odun [**ha-aats** < Türkçe **aaç/ağaç** (Sum. *giş*), ki buradaki **ha**, harfi tariftir].

habad (İbranice) kumaş [**ha-bad** < Ana Türkçe ***bed** > Türkçe **bez** (> Gk. *biss.os*) > Oğurca (Çuv.) *pir/pér*].

ha-hatehot (İbranice) parçalar (-*ot*, çoğul eki) [tekil **hateh** "parça": (1) < Türkçe **katık** "katılan şey; bir parça"; veya, (2) < Türkçe (h)**atık/atık** "atılmış, ayrılmış şey": *kat-* "katmak, eklemek, toplamak, karıştırmak, birleştirmek" (UYG; DLT;

KT), *at-* "atmak," ve *-ik*, isim yapan ek].

hamse (Arapça) beş (Ugaritçe *hms*) [**ha-ms** veya **ha-mš** < **ha-meş** "beş" < Türkçe **bés/beş** (*halha*, Sâmi harfi tarifi)].

ha-rgl/ha-re-gel (İbranice) ayak [rgl, muhtemelen, tarif kabilinden, < Oğurca ***arak** ol "(bu) ayak-tır" (arak < Ana Türkçe ***hadak/adak** > Oğuzca ayak), > rag-ol > İbranice (ha)-*rgl* "ayak": Türkçe *ol* "-dır; o, şu," ve *ha*, İbranî harfi tarifi].

hameş (İbranice) beş [Ar. *hamse*'nin aynı: **ha-meş** < Türkçe **bés/beş**].

edah (İbranice) sinagog, havra; bütün cemaat, topyekün cemaat (İncil'in Süryanicesinde, ilk Filistin Hıristiyanları tarafından genel anlamda 'kilise' kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır (GasDS, 16, 18, 327)) [< Türkçe **otag/otağ** (Modern Türkçe **oda**) "büyük ve süslü çadır, oda" (DLT; ErDK; REDH). Kelimenin, *ota-* "odun yakmak, ısınmak" (DLT) fiilinden, *-g/k* isim yapan ek ile oluşmuş bir kelime olduğu görülüyor. Böylece, etimolojik anlamda, *otag* "ısıman şey, ısıtılan şey; (ı-sınmış bir) oda".

ör-tam (İbranice) ışık-mükemmellik. T. H. Gaster'e göre "(Lüt gölünün batı kıyısında bulunan el-yazmalarının sahipleri

olan) Yahudi Cemaati kendilerine 'ışığın oğulları' diyorlardı"; ve "Cemaat'in iddiasına göre kendileri özellikle 'aydınlatılmış' insanlardı... Cemaat, bu özel aydınlatımı acayip bir birleşik kelime olan *ör-töm*, yani, 'Işık-Mükemmellik' ifadesiyle tarif ediyorlardı" (GasDS 21) [muhtemelen, < **ört-tam** veya **ört-tüm**: Türk. *ört* "(ışık ve sıcaklık veren) ateş" (DLT; ErOA, Ty I-1:B5), Ar. *tam* "tam, mükemmel," Türk. *tüm* "tamamen" (DLT I, 338; REDH)].

qdm/kadam (Arapça) ayak [< Ana Türkçe ***hadak** (E-O Türkçe **adak**, Erm. *odk*, Oğuzca ayak) > muhtemel Emesal Sumercesi ***hadam** > Ar. *qdm*, *kadam/kadem* "ayak." Sumerlilerin kutsal Emesal diyalektinde *g/k* yerine *m* gelir].

ricl (Arapça) ayak [muhtemelen, tarif kabilinden, < Oğurca ***arak** ol "(bu) ayak-tır" (arak < Ana Türkçe ***hadak/adak** > Oğuzca ayak), > rag-ol > Ar. *ricl* "ayak": Türkçe *ol* "dır; o, şu"].

Sabbath (İbranice) Cumartesi, tatil, yedinci gün [< Babilce-Sum. **sabattu** 'kalp durmak, tatil günü' < Türkçe **sağ-bat-tı** "anlayış ve uyanklık sona erdi, tatil"]. Bkz: Bölüm 17 (17. Hal).

sagur (İbranice) kapalı [Türkçe **sağır** "sağır" (REDH). Sumercede mevcut *sagur-sag* "hadım" (KraHBAS 3) ifadesini biz *sağır-sağ* "sağır anlayış; sağır hayat" şeklinde yorumlamıştık: Türkçe *sagur* "sağır," ve *sag* "sağ, salim, iyi; akıl, uyanklık [hayat]; anlayış"].

sakanah (*sknh*) (İbranice) tehlike [muhtemelen, < Türkçe **sakin-a** "dikkatli ola!": *sakin-* "sakinmak" (ErOA; DLT)].

seb'/seb'a (Arapça) yedi [< Ugaritçe *sb'* (CleLL 138), < Ar. **sebt** (İbranice **Sabbath**) "Cumartesi, tatil, yedinci gün," < Babilce-Sum. **sabattu** 'kalp durmak," < Türkçe **sağ-bat-tı** "anlayış sona erdi." Keza, Babilce-Sum. *sabattul/sabattu* > Skt. *sapta* ve Lat. *septe(m)*, > Anglo-Ger. *seven/sieben*; > Gk. *epta* "yedi"; > eski bir Türkçe *hyeti* > Türkçe *yetilyedi*, > Mac.

hét "yedi"].

sebt (Arapça) Cumartesi, İbranice **Sabbath** [sebt: < sa-bt < Türkçe-Sum. **sa-battu**, **sağ-bat-tı** "anlayış sona erdi"].

sûk (Arapça) çarşı, pazar [muhtemelen, < Türkçe **sekü** "dükkân" (DLT)].

şba (İbranice) *şeb'a* veya *şev'a* "yedi." Bkz: Ar. *seb'*.

şš (İbranice) *şes/şas* "altı" [keza Ugaritçe (CleLL 138): **šš** < Sum. **ašša/ašša** 'altı' (FalkSUM) > Türkçe **altı** (Tuna). Bölüm 17'de de belirttiğimiz gibi, *ašša* veya *ašša*, *ašta* şeklinde yazılabilir, ve *ş* > *l* değişimi ile *alta* veya Türkçe **altı** şekline girer ki bu da aslında Oğurca bir kelimedir].

tarih (Arapça) tarih [Togan'a göre, Ar. *tarih* < İbranice *yarex* "ay" (ToTu 2), ki bu kelimenin de Türkçe **yaruk** "ışık, parlak ışık" (DLT; UYG) kelimesinden türemiş olması mümkündür]. Bkz: *yarex/yareh*.

tav/tab (İbranice) iyi (Ugaritçe *tb*, CleLL 138) [(1) < Türkçe **tap** "elverir, yeter" (DLT), "arzu, istek" (UYG); veya, (2) muhtemelen, < Sum. *sig/[dig]* 'iyi, en iyisi (Salonen), > *diğ* > *div* > *tiv* > İbranice **tav**. Keza, Sum. *sig* > Türkçe *yig/yég* "iyi, daha iyi, üstün" (Tuna)].

tevb/tevbe (Arapça) tövbe, günah ve suçtan dönüp Allah'a yönelme, yemin (KT) [< Türk. **tabu**, **tapu** "tapma"].

Torah (İbranice) kanun [Türkçe **törü** "kanun, nizam" (DLT; ErOA)].

Wahid (Arapça) Bir, Bir Allah (İbranice *a-had* "bir") [Wa-hid < a-(h)id < o-id(i) < Türkçe **O-İdi** "O Tanrı" veya "O Bir"].

yarex/yareh (İbranice) ay [< Türkçe **yaruk** (Dobruca-Kırım Türkçesi *carık*) "ışık, parlak ışık; parlak," kelime anlamıyla, "parlayan şey": Türkçe *yaru-* "ışık, parlamak," ve *-k*, isim/sıfat yapan ek. Prof. Tuna, Türkçe **yaruk** ile Sum. *nurum* (Emesal diyalekti) "ışık" (DeiSL) kelimelerini eşleştirmiştir (Tuna). Böylece, Emesal *nurum* > normal Ana Sum. *nuruk* > *yaruk/yaruk* ilişkisi mümkündür].

BÖLÜM 32

KÜRT DİLİ

Eski tarihlerde Kürtlerle ilgili sadece bir *Cyrti/Kyrti* kelimesi geçer. Strabon bunların Küçük Medya ve Persis ülkesinde yaşadıklarından bahseder (XI). Romalı tarihçi Livy de Orta Anadolu'da M.Ö. 190-189 yıllarında Romalılarla savaşan Kral Antiokhus'un ordusundaki şu müttefikler arasında onların ismini verir: "Gallograeki (Galatia) piyadeleri, Med süvarileri, okçu Dahae (Daha) süvarileri, Mysialı okçular, *Kyrti* sapanlı taş atıcıları, Elâmlı okçular, Kappadokialı, Syrialı, Frigyalı ve Lidyalı süvariler, Arap okçuları, Gallograeki süvarileri, Neo-Giritliler, Karyalılar, Kilikyalılar, Pisidyalılar, Pamphylyalılar ve Likyalılar" (Livy, 37. Kitap).

Asıl Kürt veya Akrad "*Kürtler*" adı İslâm devrinde ortaya çıkmıştır. Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde Kürtler Güneydoğu Anadolu ve Batı İran'da tam anlamıyla yerleşmiş bulunuyorlardı.

Bu bölümde bazı ilginç kelimelerin etimolojileri hakkındaki müşahedelerimizi yazıya döküceğiz. Bu münasebetle, Ziraat Yüksek Mühendisi Durhan Yazır adlı "amatör bir dil uzmanı" olan bir vatandaşımızın ilginç bir müşahedesine burada değinmek yararlı olacaktır. Yörede yıllarca çalışan bu araştırmacımız Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da birbirinden ayrı on beş dil tespit etmiştir: Türkçe, Kırmanci diyalekti (asıl Kürtçe), Zazaca (Urartuca[?], Guranca (YaTBTK 420)), Dersimce (Etice[?]), Hozatça (Hurricce[?]), İbranice, Aramca, Asurice, Süryanice, Kaldece, Ermenice, Gürcüce, Çerkezce, Eski Yunanca, Arapça.¹

Tabii ki, tırnak içindeki soru işaretleri bize ait olmakla beraber, yukarıdaki mütalaalarda bir gerçek payı olduğu aşîkârdır, ve bunların ilmî olarak uzun uzun araştırılması gerekir. Bu müşahedeleri ve gelecek çalışmaların önemini destekleyen bir hakikat te, Saint Petersburg Akademisinin yayınladığı Kürtçe-Rusça-Almanca Lügat Kitabı'nda toplam 8308 kelimeye 3080 Türkçe (eski Türkmençe), 1200 Zent, 370 Pehlevî, 1030 yeni Farsça, 2000 Arapça kelime, ve arta kalanında da 300 asıl Kürtçe, 60 eski Çerkezce, 220 Ermenice, 108 Kâldanice, 20 eski Gürcüce kelime bulunmasıdır. Yine, bu Arapça, Farsça tâbirler içinde din ve bilim terimleri olan birçokları da Osmanlı Türkçesinde mevcut olan fakat bugün kullanılmayan kelimelerdir (E. Yavuz, YaTBTK 3).

Kürt dilinin kökleri hakkında bir bilgiye sahip olmak için iki dil bilimcisinin öne sürdükleri tezleri incelemek yararlıdır. Bunlardan biri olan Dr. E. A. Speiser, 1941 yılında, Sumerce ve Türkçeye benzeyen Hurri dilinin gramerini neşretmiştir (AIAP 184). Speiser, ilk Sümerlileri Elâmlılar olarak tanıma taraftarı olup, tezini daha da genişleterek, Sumerceye akraba olan Gutice ve Hurricce gibi dilleri de içine alan bir dil grubu düşünerek bunun için genel olarak 'Yafetik' gibi bir sınıflama yapmak istemiştir.² Diğer araştırmacı N. Y. Marr, babası İskoç ve annesi Gürcü olan Gürcistan doğumlu bir Sovyet arkeoloğu ve dil bilimcisi olup, Gürcü dilini de iyi bilmektedir. Rus ihtilâlinde sonra bir Marksist olarak 1930-1934 yılları arasında Tarih ve Maddî Kültür Akademisi (GAİMK) başkanlığını yürütmüştür. 1950 yılında Stalin Marr'ın fikirlerini anti-Marksist diye reddetmiştir. Stalin taraftarı olan Rus arkeoloğu Mongait de Marr'ın fikirlerinin çürütülmesine yardımcı olmuş (MonAU 28), ve şu fikirleri ileri sürmüştür: "Marr, 'Yeni dil bilimi' adı altında yanlış ve anti-Marksist bir tez yaratmış, bu teoriyle bilimin gelişmesini önemli ölçüde engellemiştir. Bizim, Marksist felsefeye dayanan çalışma metodlarımızın üstünlüğü, ... tarihin geçmişini en objektif bir şekilde ortaya çıkarmayı sağlamaktadır" (MonAU 72-74).

'Yafetik' diller teorisini ilk ortaya atan biri olan Prof. Marr, bu diller arasına Sâmi ve Hint-Avrupa kökenli olmayan Elâmca ve Sumerce'yi, ve eski Kafkas dillerinden olan Gürcü ve Khaldi dillerini sokmuş; ilk Kürt dilini bu gruba dahil etmiş; Kürt dilinin, Doğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'daki uygarlıkların tartışılmaz etkisi altında Yafetik bir dilden bugünkü Hint-Avrupa yapısına doğru büyük bir değişime uğradığını söylemiş; ve, yine, Khaldi/Xald diliyle Ahamenit [Akamen] yazıtlarındaki İrani olmayan [Elâmca] dil üzerinde yaptığı incelemede Kürtçe ile Medce arasında çok sıkı bağlar bulmuştur (BuKDT 150-153, kaynak: Bazil Nikitin); yani, o esasında Elâmca ile Medce'nin akraba olduğuna inanıyordu.

Aşağıda verilen örneklerde olduğu gibi, cümle teşkilinde Kürtçenin Türkçeye benzerliği yukarıdaki müşahedeleri destekler mahiyettedir:

(Kürtçe) ez im
(Türkçe) öz üm "ben-im"

(Kürtçe) Mirovê ku te dit
(Türkçe) Adam ki sen gördün (Gördüğün adam)

(Kürtçe) heva xweş e
(Türkçe) hava hoş tır

² Bkz: Faik Bulut, *Kürt Dilinin Tarihçesi*, Tümm zamanlar Yayınevi, İstanbul, 1993 (BuKDT), s. 146 (kaynak: V. Gordon Childe).

¹ İlhami Soysal, Milliyet Gazetesi, 29 Nisan 1992.

Akuzatif:

(Kürtçe) Mın ev kitêb-bı deh lira-yan kırı.

(Türkçe) Men o kitab-ı on lira-ya satın aldım.

Kitabımızda bilhassa Sumerce, ve Akamen Elâmca ve Aramca dillerinin Türk diyalektleri olduklarını ortaya çıkarmamız (Bölüm 17, 20-22), mevcut Türk destanlarında ileri sürülen 'Türklerin atası Yafes'tir' mitolojisinin hakikate uygun olduğunu ispat etmiştir. Yani, Türkçe 'Yafetik' dilin ta kendisidir. Binaenaleyh, yukarıdaki Aryan? bilginlerinin tezlerine dayanarak şu sonuca varabiliriz ki, 'orijinal Kürt dili' Türkçe bir dil olmalıydı.

Şunu unutmamalıyız ki, Kürtlerin yaşadıkları bölgede, tarihin akışı içinde, Hurriler, Urartular ve incelediğimiz diğer çeşitli milletler yaşamışlardır. Urartu federasyonunu oluşturan Nairiler'in, Herodot'un bir İskit kavmi olarak verdiği Neuriler olması ihtimalini Bölüm 7 ve 16'da belirtmiş, Neur(i) veya Nair(i) adını, Macarların da ataları sayılan (O)n Uur veya On Ogur şeklinde yorumlamıştık. Macar kavimlerinden birinin de adı olan Kürt kelimesini aynı yoruma tâbi tutabiliriz: *Kürt* > *Gurt* "Gurlar, Ogurlar." Herodot'un anlattığı diğer bir hikâyeyi de burada tekrarlamamızda fayda vardır: Neuriler, memleketlerini istilâ eden yılanlar yüzünden göç etmek mecburiyetinde kalmışlardı. Bizce bu yılanlar, Geloni³ [Alan(lar) adının kaynağı: < *cilan/ilan* "yılan"] kavmi idi, ve istilâ edilen memleket te Nairilerin yaşadığı Batı Media olmalıydı. Bu istilâcı Alanlar, ve Partlar zamanında akınlar yapan daha sonraki Alanlar, bölgede bugün yaşayan 'Alan' adlı Kürt aşiretinin ataları olmalıydılar.

Miladî 1597 yılında Bitlis emîri Şeref Han tarafından yazılan Şerefname'ye göre³ Kürtlerin ataları, Becen ile Boht (Bokht) adında iki kardeş ve onların oymaklarıdır (YaTBTK 293).

Peçenekler [hiç olmazsa bir kısmı] eski Bulgarlar ve Macarlar gibi LİR (Ogur) Türkçesi ile konuşurlardı (TDEK 375). Bu, Neurilerin (On Ogurlar) niçin, yılanlar (Geloni) tarafından hücumu uğrayınca Budinlere (Becenler) sığındıklarını⁵ izah edebilir; zira her ikisi de Ogur diyalekti ile konuşuyor olmalıydılar.

³ Herodot'un anlattığı bir hikâyede Gelonus, Herakles'in yarı kız, yarı yılan bir mahluktan doğan üçüz oğlundan biriydi. Diğerlerinin adları ise *İskit* ("Saka") ve *Agathysus* ("Agaçeri") idi (Herod IV.8-10).

⁴ Şerafeddin (Şeref Han), *Şerefname*, 1597, Bitlis, tercümesi: İstanbul, 1990 (ŞerŞN). Bitlis valisi Şeref Han, önce Safevî Türkmenlere, daha sonra Osmanlılara hizmette bulundu (Larousse). Şerefname'de belirtilen şahıs isimleri genellikle saf Türkçedir. Bizzat yazar Şeref Han'ın karısının adı "Şaybeygi Hatun" dur. Annesi ise Tokat Bayandırlı diye anılan Emir bey'in kızıdır. Diğer geçen Türkçe adlar: Kızıl Atabey, Alp Ergun, Valid Kızıl, Uğur, Asılmaz, v.s. (Yavuz Gürler, Forum 274:61-62).

⁵ Herod IV.105.

1. HAL

Goran (Kürt boyu) [**Guran** "Gurlar"; **Gurt** (Kürt) "Gurlar"]

Kürt kelimesinin, Türkçe *Kur-t* veya *Gur-t*⁶ "Gurlar, Ogurlar" şeklinde yorumunu yukarıda yapmıştık. Gurlar'ın veya Ogurlar'ın da *r/l*-diyalekti ile konuşan Türkler olduklarını biliyoruz. Yenisey yazıtlarından Kürt adında eski bir Türk boyunun varlığı anlaşılıyor. Kürt/Gurt ifadesindeki *-t* çoğul eki Göktürkçede ve Orta Türkçe'de mevcuttur: *oğl-ıt* "oğullar, çocuklar," *Tarkat* "Tarkanlar," *Tigit* "Tekinler" gibi. Her ne kadar Eski ve Orta Türkçe'de *-t* çoğul eki özellikle *-n* yerine geçiyorsa da, birkaç İskitçe (Bölüm 7) ve Sumerce (Bölüm 17) kelime rastladığımız *-t* çoğul ekinin doğrudan doğruya kullanılabilirliğini Prof. Zeki Velidi Togan da bazı örneklerle göstermiştir (ToUTT 31, 35, 414). Böylece, *Kür-t* veya *Gur-t* kelimesinin de *Kurl/Gur* kavim adının çoğulu olması gerekir. Kelime, Başkırtların (*Baş-Gurt* "Baş-Gurlar" veya "Beş Gurlar"⁷) adında da gizlidir. Orta Türkçe'de *kür/gür* kelimesi "yiğit, pek yürekli" (DLT) demek olduğuna göre, *kürt* ifadesi "yiğitler" anlamına da gelebilir. Türkçe-konuşan Kara-Hıta'y'ların krallarına *Gur-Han* ünvanı veriliyordu. Destanda Oğuz Han'ın amcasının adı da Gur-Han veya Kür-Han idi (ÖgTM 151). Kürt boyu *Guran* adındaki *-an* çoğul ekinin Farsça olduğu aşikârdır.

Prof. Türkdoğan,⁸ Zaza lehçesinin Türk lehçesi olan Çuvaşça'nın özelliklerine sahip olduğu tezini destekler. Biz de bu kısa çalışmamızda Kürt diyalektlerinde bulunan bazı Ogurca kelimelere rastladık:

2. HAL

Kürt. **ber** "yüz" [< Ogurca **ber* (< Ana Türkçe **bed*)]

Kürtçe *ber* "ön, yüz" (Fars. *ber* "göğüs, sine") kelimesinin etimolojisi şöyle yapılabilir: Ogur Türkçesi *r* = Ana Türkçe *d* ilişkisi ile, *ber* < Ogurca **ber* < Ana Türkçe **bed* > Türkçe *bet* "beniz, çehre rengi."

⁶ E. Yavuz da aynı etimolojiyi vermiştir (YaTBTK 270).

⁷ *Bel-Gur* adı, *Beş-Gur* ifadesinin Ogurcası olabilir (*Bel-Gur* "Beş Gur, Bulgar"). Rasyoniyin, Başkırdistan'da bir ırnak adı olarak verdiği Kundur-uş (< Kunduz-eş) kelimesi (RaşTT 124) Ogurca bir kelimedir, ve de isimlerinin sonunda *-kurl-gurl-gur* ekinin bulunması Başkırt veya Başgurt kavminin eski Ogur Türkleriyle bağlantıları olduğunu ima eder.

⁸ Orhan Türkdoğan, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Üzerine Araştırmalar*, Boğaziçi İlimi Araştırmalar Serisi, No. 5, İstanbul, 1992.

3. HAL

Kürt. *berf* "kar" [< Ogurca *bur* < Türkçe *buz*]

Ogur Türkçesi *r* = Normal Türkçe *z* = Ana Türkçe *d* ilişkisi ile, Kürtçe *berf* "kar" > *ber* < Ogurca *bur*, Çuv. *pur/pur* < Türkçe *buz* (Ana Türkçe *bud*- "donmak").

4. HAL

Kürt. *dêle* "dişi" [< Ogurca *dili < Türkçe *dişi*]

Ogur Türkçesi *l* = Normal Türkçe *ş* ilişkisi ile, Kürtçe *dêle* "dişi," < Ogurca *dili < Türkçe *dişi*.

5. HAL

Kürt. *here* "gitmek" [< Ogurca **ker-* < Türkçe *kez-* "gezmek"]

Kürtçe *here* "gitmek" < Ogurca **ker-* < Türkçe *kez-* "gezmek" < Ana Türkçe **ked-?* > Türkçe *kit-* "gitmek." Keza, muhtemelen, doğrudan doğruya Kürt. *here* < normal Türkçe *ér-/er-* "ermek, erişmek" (ErOA; UYG; DLT). Eski çağ Türkçesinde başta *h-* foneminin bulunması, Kürt dilinin de bir özelliğidir.

6. HAL

Kürt. *heval* "arkadaş" [< Ogurca *kabel < Türkçe *kab-eş*]

Kürt. *heval* "arkadaş" < Ogurca *kabel < Türkçe *kab-eş* "aynı kabı paylaşan": Türkçe *kab* "kap," ve *eş* "eş, arkadaş"].

7. HAL

Zazaca ve Goranca *hiri/heri* "üç" [< Ogurca **hür/lür* < Ana Türkçe *hüd]

Zazaca *hiri* (Goranca *heri*) "üç, üç sayısı," Bask dilinde *hirur/hirr* ve Macarcada *har(om)* kelimelerine çok yakındır. Böylece, *hiri*, *heri*, *hirur/hirr* ve *har(om)* < Ogurca (*r*-diyalekti) *hür < Ana Türkçe *hüd > Sum. (*z*-diyalekti) *eslez* (*üz*), Etrüskçe *huth/hüç*, ve Türkçe *üç* ilişkileri mümkündür.

8. HAL

Kürt. *rê* "yol" [< Ogurca *urı* "dere yolu" < Ana Türkçe *öd* "geçit"]

Kürtçe *rê* "yol" (Fars. *rah* "yol, geçit") < Ogurca (*r*-diyalekti) *urı* "dere yolu, dere" (DLT III, 370) < Çigil Türkçesi (*z*-diyalekti) *özi* "iki dağ arasındaki yol, geçit" (DLT), Uygurca *uz* "yol, geçit, dar boğaz," < Ana Türkçe (*d*-diyalekti) *ödl/ötlüt* "delik, geçit" (DLT; UYG) > Sum. *id* "ırmak."

9. HAL

Kürt. *sal* "yıl" [< Türkçe *yıl* < Ana Türkçe *yaş* "yıl, yaş"]

Kürtçe *sal* "yıl" < Türkçe *yıl*; Çuv. (Ogurca) *s'il* (*cıl*) "yıl, yaş" (PaÇSS 146) < Ana Türkçe *yaş* "yıl, yaş"].

10. HAL

Kürt. *vala* "boş" [< Ogurca *bol < Türkçe *boş*].

Burada da, Ogur Türkçesi *l* = Normal Türkçe *ş* ilişkisi ile, Kürtçe *val(a)* "boş" < Ogurca *bol < Türkçe *boş*.

Yukarıdaki müşahedelere ve aşağıdaki lügatçeye dayanarak şu tezi öne sürebiliriz ki, Kürt dili, eski çağlarda, Doğu Anadolu - Suriye - Mezopotamya - İran sahasında Yafetik (Türkçe) bir dil olarak başlamış, ondan sonraki bin-yıllarda diğer Türk diyalektlerinden, ve Fars ve Arap dillerinden kelime ve gramer malzemeleri alarak, ve de karmaşık Aramî dilinden fazlaca etkilenererek, bugünkü Kürt diyalektlerine benzer formuna herhalde İslâm devrinin ilk yıllarında erişmiş, ve gelişimini Osmanlı devrinde tamamlamıştır. Diğer bir ifade ile, bu eski ve büyük Yafetik pota içinde, Sumerce, Hattice, Sumer-Babil dilleri, Hurrice, Aramice, Urartuca, Medce, Persler'in resmî dili olan Elâmca, ve Partça gibi Türk diyalektleri ile birlikte (yanlışlıkla Hititçe adı verilen) Naşice, Farsça ve Arapça gibi Türkçe olmayan diller kaynaşarak, sonuçta izole edilmiş, ıssız bir bölgede bugünkü Kürt dili veya dilleri ortaya çıkıyor. Kırmancı, Zazaca, vs, adları alan bu diller, kendine has eski Türkçe çatisını korumuştur. Cümle formasyonları genellikle Türkçedir. Kelime hazinesi itibariyle, % 30 Türkçe ve geri kalanı da çoğunlukla Farsça ve Arapçadır. Mamafih, gramerinde bariz Hint-Avrupa izleri de mevcuttur. Türkçe kelimeler arasında çok eskiye giden ve bugünkü

Türkçede bulunmayan kelimeler vardır.

Ortak Anadolu kültürünün eski hazineleri olan bu Kürt diyalektleri, tarafsız Türk, Kürt, ve diğer dilcilerin incelemesini bekliyor. Bu yük daha ziyade bu diyalektlere vakıf Kürt asıllı vatandaşlarımıza düşmektedir. Bizim yaptığımız kısa incelemenin ilerdeki bitaraf araştırmacılara ışık tutacağına inanıyor ve bu çalışma ile onların ne gibi problemlerle karşı karşıya kalacaklarına işaret etmiş oluyoruz.

Aşağıdaki Lügatçe'de incelenen Kürtçe kelimeler genelde K. Bedirxan ve S. Şivan tarafından yazılan *Kürt Dili* (Kava Yayınları, İstanbul) adlı eserden alınmıştır.

LÜGATÇE

ağa/axa ağa, reis, bey [< Türkçe *aga/ağa* < Sum. *aga* 'ağa, büyük' (EngST). Agga, Gilgamiş zamanında yaşamış bir Sumer kralının da adı idi. Ağa kelimesi, Sumer kralı Gudea, Kassit kralları Agum ve Agumkakrime, Larsa'nın Elâm kralı Eri-Aku, ve Akamenlerin atası Ahamen adlarında ve Elâmca ak-ka/aka kelimesinde gizlidir].

Alan Doğu Anadolu'da Dersim çevresinde yaşayan bir Kürt aşireti.

Becen Tarihçi Şerafettin'e göre Kürtlerin ataları olan iki kardeşten birinin adı. Becen aslında Peçenek kelimesinin tekil halidir. Bölüm 7'de, Becen kelimesinin bir İskit kavmi olan Budin adından geldiğini belirtmişlik.

beq kurbağa (BuKDT 208) [< O. Türkçe *baka/baga* "kurbağa" (DLT; UYG); Modern Türkçe *kurbağa*, < Oğuzca *kur-baga* "kara kur-bağası"].

ber ön, yüz (Fars. *ber* "göğüs, sine") [muhtemelen, < Oğurca *ber < Ana Türkçe *bed > bet "beniz, çehre rengi." Türkçe *bet* daima *beniz* ("yüz, yüz rengi") kelimesiyle birlikte kullanılır: '*beti benzi soldu*' ifadesinde olduğu gibi].

berf kar [berf < bir < Oğurca *bur*, Çuv. pır/pur < Türkçe *buz* (Ana Türkçe *buç* "donmak").

beri (ön-ek) önce [< Türkçe *beri/berü* (zarf) "beri, tarafına, yakında, daha yakın, (...den) itibaren"; (sıfat) "yakın"; (isim)

"yakın taraf" (ErOA; DLT; REDH; KT)].

bohe/boxe boğa [< Türkçe *boğa*].

Bokht/Boht Tarihçi Şerafettin'e göre Kürtlerin ataları olan iki kardeşten birinin adı [Tevrat'ta Bokht, Kuş (Kassit, Guz/Oğuz) ve Kenan'ın kardeşleri olan Put adıyla temsil edilmiş olabilir (Tekvin 10.6)].

bori beri, önce, önceki, geçmiş [< Türkçe *beri/berü* "beri, tarafına; daha önceki" (DLT)].

Buğduz Şerafettin'in *Şerefname*'sinde geçen bir Kürt asilzâdesinin adı [Türkçe *Buğduz*, bir Oğuz boyunun da adıdır (DLT I, 56)].

cıh yer [cıh < cir < Türkçe *yir/yer*]. Keza bkz: *der*.

çelebi derviş, efendi, iyi huylu, halim selim. Prof. Marr kelimenin Kürtçe ve Ermenice olduğunu ve çok eskiden Tanrı anlamında kullanıldığını belirtmiştir (BuKDT 152). Esasında kelime Türkçe *Çelep/Çalab* "Tanrı" (TiYED; ErDK) ifadesinden, isimden sıfat yapmaya yarayan Arapça -i eki ilâvesiyle oluşmuş bir kelimedir.

çıya/kûy/kûh/gır dağ (Fars. *kûh*, Skt. *giri*, Avesta dilinde *gri*, Gk. *or(os)*) [< Sum. *kur* "dağ; yabancı memleket; ölümler diyarı, ahret (Gk. Hades)" (KraHBAS 21), ve Türkçe *kır* "kır, basık dağ, açık yer" (DLT; REDH)].

deng "ses" [muhtemelen, < Türkçe *tin*

"can, ruh, cevher, soluk" (DLT; ÇATL; UYG); Uygurca *ting* "seda, ses perdesi, ses tonu" (UYG); veya < Oğuzca *tin-* (negatif anlamda) "ses çıkarmak" (*tinma!* "sus!", ses çıkarma!") (DLT II, 28)].

dêle dişî [< Oğurca *dili < Türkçe *dişi*].

der yer [< Ana Türkçe *der > Türkçe *yir/yer*].

ez "ben" [Türkçe *öz* "öz, kendi, nefis; can, ruh, gönül"]. Keza bkz: *min*.

ger- germek [< Türkçe *ger-/ker-*]. Kelime, bir annenin çocuğu için söylediği şu duada geçer: *Hel-i ocağ-ı seyid-i tu sero perora gero* "Seyit ocağının kartalı, başının üzerine kanatlarını gersin" (YaTBTK 411, 421). Burada, *hellal* "kartal" (*el-kuş* "kartala benzeyen bir kuş" (DLT)), *ocak*, ve *ger-olger-e* "gersin" ifadeleri Türkçe; bütün Müslümanlarca kullanılan *seyit* "efendi" kelimesi Arapça; *te* "senin," ve *per* "kanat" (*perora* "kanatlar") kelimeleri Farsçadır. Farsça *serlsar* "baş" kelimesi aynı zamanda eski bir Türkçe-Sumerce kelime olabilir.

got- söylemek [got < (a)gıt < Türkçe *ayıt/ayt-* "demek, söylemek, sormak, arzetmek, dikte etmek" (ErOA; DLT)].

gund köy [< Türkçe *kend/kent* "kasaba, şehir"].

hel (Zazaca) kartal [< O. Türkçe *él* (-kuş) "kartala benzeyen bir kuş"]. Bkz: *ger-*.

hemu tüm, bütün, her, her şey [< Türkçe *kamug/kamu* "hep, hepsi, kamu"].

here gitmek [here: (1) < Oğurca **ker-* > Türkçe *kez-* "gezmek" < Ana Türkçe **ked-?* > Türkçe *kit-?* "gitmek"; veya, (2) < normal Türkçe *ér-/er-* "erişmek" (ErOA; DLT)].

heval arkadaş [(1) *heval* < Oğurca *kab-el < Türkçe *kab-çs* "aynı kabı paylaşan"; veya, (2) *heval* < Oğurca *ka-dal* < Türkçe *ka-daş* "kardeş, akraba; aynı kanı paylaşan": *ka* "kap; zarf; ana karı" (DLT I, 407), ve *-daş*, "paylaşan" anlamında yakınlık gösteren Türkçe ek].

hiş zekâ [(h)ış < Türkçe *uş* "us, akıl," Sum. *uş* "anlayış, zekâ" (Tuna, LanMSL'dan)].

hiri (Zazaca, Goranca *heri*) üç, üç sayısı (BuKDT 191, E. B. Soane'den) [heri/hiri <

Oğurca (*r*-diyalekti) *hür > Bask dilinde *hirur/hirr*, Mac. *har(om)* < Sum. (*z*-diyalekti) *es/ez* (*üz*) < Ana Türkçe *hüd > Etrüskçe *huth/hüç*, Türkçe *üç*].

hew/xew uyku (BuKDT 207) [< Türkçe *uyku*. Kelimenin asıl Hint-Avrupa dilindeki karşılığı, Skt. *svap* "uyumak" (PerASP 216), > İng. *sleep* kelimeleridir].

karbelik kırlarda kısa doğru açan bir çiçek (YaTBTK 267) [< Türkçe *karbeli(g)* veya *kar-belgü* "kar'ın işareti; kar'ın tohumu": Türkçe *bel* "işaret, [sembol]" (REDH), "tohum; zürriyet" (TiYED; REDH; KT), *belgü* "alâmet, işaret" (UYG). Türkçe -i, iyelik eki, -ig, E-O Türkçe akuzatif ekidir].

Kardukh(i) Ksenophon (IV.4) tarafından, Van gölünün güneyindeki dağlarda, Centrites (Bohtan) ırmağının güneyinde yaşadığı bildirilen bir halk olup, Yunan kaynaklarında Korduene veya Gorduene ve Süryanî kaynaklarında Beth Qardu adıyla geçer (FryHP 215). Bazı yazarlar bunları Kürtlerle eşleştirebilir [muhtemelen, Kardukh < Türkçe *Karluk* (Karluk Türk boyu), ki, Togan bunu Müslüman tarihçilerin kullandığı *Khallukh* kelimesi ile birleştirir (ToUTT 83, 436). Yunanca karşılığı *Xolx* (Kholh) olup, Theophilaktos, bunların Efilalilerin beş boyundan biri olduğunu yazar (ToOD 90)].

keç kız [< Türkçe *kız*].

kes kişi [< Türkçe *kişi*].

kır yapmak, koymak, vs. [Skt. *kr* "yapmak, ifa etmek," < Sum.-Türkçe *gir-/kir-* "girmek; sokmak" (EngST)].

kuré oğul [< *kurı* < Ana Türkçe *huri > Eski-Orta Türkçe *urı* "erkek, erkek evlat, oğul" (ErOA; DLT; UYG)].

Kürt (1) [< Oğurca (*r*-diyalekti) *Kur-t* veya *Gur-t* "Gurlar, Ogurlar" (< Türkçe *Guzlar/Oğuzlar*). Kürt > Gur-t etimolojisini E. Yavuz da yapmıştır (YaTBTK 270). Bölgede bizzat şahit olduğumuz önemli bir husus, halk arasında geleneksel olarak bazen atalarının Oğuzlar olduğuna, bazen de Afrasiyab soyundan geldiklerine dair inançların oldukça yaygın olmasıdır].

Kürt (2) eski bir Macar boyunun adı. Rasonyi, kelimenin anlamını *kar çığı* olarak

verir, ve Yenisey yazıtlarında Kürt adlı bir boy bulunduğunu ve bunların Göktürlere bağlı bir kavim olabileceklerini söyler (RasTT 121, 128). Yenisey vadisinde bulunan Elgeş Yazıtı'nda Göktürk alfabesi ile 'Kürt elinin ham Alp Urungu' cümlesi yazılıdır (OrKETY).

Kyrti/Cyrti (Latince *Kyrt*, Kürt okunur) Amasyalı Strabon ve Romalı tarihçi Livy tarafından bildirilen bir Anadolu halkının adı [Kürt veya Kurt < **Gur-t** "Gurlar veya Ogurlar": -t, Türkçe çoğul eki].

masi (Fars. mahi) balık [< başi < Ana Türkçe *başı(k) > Ogurca *balı, Çuv. palı, Türkçe balık (fonetik kural: *ş* > *l* ve normal *b* > *m*). Mac. *hal* ve Sum. *ha*, Ogurca *balı kelimesinden türemiş görünüyorlar].

mê dişi [< Çuv. *ama* "dişi; ana" < Aram. *ama*, Oğuzca *aba* "ana"].

mezin (Avesta dilinde maza, Farsça büzürg) büyük [< Ana Türkçe ve E-O Türkçe *bedük* (Mod. Türkçe büyük) > *z*-diyalekti *bezük*, *bezüg* > *mezüg* > Fars. *büzürg* > (k/g'nin kaybı ile) *maza/mezin* > Skt. *mahat*, *mahant*, Gk. *mega*].

min "ben, men" [< Türkçe *men* "ben"]. Keza bkz: *ez*.

pê (< Fars. *pey/pay*) ayak [< Ana Oğuzca **haya(k)* (< Ana Türkçe *hadak > E-O Türkçe *adak*, Erm. *odk*, Oğuzca ayak) > Fars. *pay* ve Kürt. *pê* "ayak"]. Bkz: Skt. *pada* (Bölüm 30).

qiz kız [< Türkçe *kız*].

-re (*ji* "-den/-dan" eki ile beraber kullanılan bir ek) -*el-ai/-ye/-ya*. Meselâ: Kürtçe '... *wi re*' '... o'na'; 'Mın *ji xwe re digot*

"Ben kendi kendime söyledim," ki burada "Ben-den o-na söylendi" gibi bir ifade var [-re eki, bağımsız bir ek olarak Sumercede ve sonra Akamen Elâmcasında -*el-a*, -*ye/-ya* anlamında mevcuttur. Türkçede ancak iç-re "içinde, içerisinde; içine" (DLT III, 339; ErOA), ve belki üzere/üzere "üzerine, üzere" gibi kelimelerde (REDH) rastlanır].

rê (Fars. *rah* "yol, geçit") yol [< Ogurca (ve Orta Türkçe) *urı* "dere yolu, dere" (DLT) < *uzı* < Çigil Türkçesi özi "iki dağ arasındaki yol, geçit"; Uyğurca *uz* "yol, geçit, dar boğaz," < Ana Türkçe öd/öt/üt "delik, geçit" > Sum. *ıd* "ırmak"].

sal yıl [< Türkçe yıl; Çuv. (Ogurca) *sıl/cıl* "yıl, yaş" < Ana Türkçe yaş "yıl, yaş"].

tim takım, grup, sürü, mensubiyet [< Türkçe *tüm* "tüm, tamamen; bütün, hep" (DLT I, 338; REDH)].

tiş ışık [*tiş* < *teş* < Fars. *ateş* "ışık, ateş" (REDH). Bazıları bu kelimenin Fars. *şid* "ışık" kelimesine dönüştüğünü farz etmektedir ki bu doğru değildir. Çok muhtemelen, *şid* kelimesi Türkçe kökenlidir. *şid* < Ana Türkçe *yaşadı (Mod. Türkçe *ıştı*) "parladı, parlayan (şey), ışık": Türkçe *yaşu-* "parlamak, ışımak" (UYG). Böylece, *yaşadı* > *yaşud* > *ışıd* > Farsça *şid*].

vala boş [*vala* < Ogurca *bol* < Türkçe boş].

zeban/zıman (Pehlevîce *zavan*) dil (BuKDT 207) [< E-O Türkçe *sab/sav* "söz." Daha doğrusu, *zeb-an* < *sab-an* "sözler, dil," ki burada -*an* Farsça çoğul ekidir].

BÖLÜM 33

COĞRAFİ İSİMLERİN ÇÖZÜMÜ

Geçen bölümlerde kayıp dilleri incelerken rastladığımız birçok yer, şehir, ırmak, dağ ve hatta deniz adlarının etimolojilerini yapmıştık. Bu bölümde bunları ve diğer bazı coğrafi isimleri sistematik bir şekilde, içerdikleri *balık* "şehir," *sin/sın* "mezar," v.s. gibi ana terimlere göre tasnif ettik. Bu terimler arasında bilhassa Anadolu'daki Karmylessos ve Halikarnassos gibi eski Likya ve Karya şehir adlarının sonlarına gelen ve Türkçe -*ISSI* veya -*ISSI* (< *ısı-sı* "tanrısı/tanrıçası; sahibi; koruyucusu; [şehri]") ifadesinin karşılığı olduğunu belirttiğimiz -*asso/-assa* eki (Bölüm 10, 4. Hal) çok önemlidir. Bu klasik ek daha eski Hitit yazıtlarında da -*assi* veya -*assa* şeklinde yer ve kutsal isimlerin sonlarında kullanılmıştır (Bölüm 14). Türkçe -*ISSI* ifadesi, gramer kurallarına göre bir isim (*isi/ısı* "tanrı; efendi") ve bir iyelik ekinden (-*si/-sı*) oluşmaktadır.

Aşağıdaki Lügatçe 1, genelde Strabon'dan alınan ve -*ISSI* eki ile *ısl/isi/iti/idi* ("tanrı/tanrıça; efendi, sahibe; koruyucu") kelimelerini içeren eski coğrafi isimleri ve Türkçe etimolojilerini vermektedir:

-ASSO, -ISSI-ISI, İSİ, İDİ GİBİ KELİMELER İÇEREN ESKİ ADLAR (LÜGATÇE 1)

Amascia (Amasya) [< Ama-'si-a < Türkçe *Ama-isi-ya* "(Ana) Tanrıça Ülkesi"].

Amastris (Amasra) Dara III'ün kardeşi Oxyathros'un kızı ve Herakleia (Ereğli) hükümdarı Dionysios'un karısı Amastris'in inşa ettiği ve adını verdiği şehir (Strabon XII.3.10) [Amastri(s) veya Amestri(s): muhtemelen, Ama-s-tri < Türkçe *Ama-isi-tarı* "ana-sahibe-tanrıça (şehri)"]. Keza bkz: Amestris (Bölüm 22).

A-mi-ni-so Çizgisel B yazısında geçen bir Girit şehri; Gk. Amnisos (Gelb, EncyAm, 14/174) [yalnız sessizleri kullanırsak: A-m-n-s > a-m'-n-'s' > a-ma-n-ısı < Türkçe *Ama-(ni)n-issi* "Ana'nın koruyucusu (olan şehir)" veya kısaca, "Ana (Tanrıça)nın

şehri": Ogurca (Çuvaşça) *ama* (Oğuzca *aba*) "ana"].

Amisos (Samsun) [Amisos veya Amisso(s) < Türkçe *Ama-issi* "Ana (Tanrıça) sahibi (şehri); koruyucusu Ana (Tanrıça)": Türkçe *issi/ısı* "tanrısı; sahibi, koruyucusu"].

Aphrodisias (Geyre yakınında) Karya'nın kuzeyinde bir şehir (AkACT 171) [< Aphrod-isi-a < Türkçe *Avrat-ısı-ya* "Hanım Tanrı (Afrodit) ülkesi (şehri)": Türkçe *uragut* (> Sâmi *avret*, Mod. Türkçe *avrat*) "hanım, kadın, zevce"].

Aretti um (modern Arezzo) Etrüsk şehrinin Latince adı. Meşhur bronz Khimera heykeli bu şehirde bulunmuştu.

- [Aretti/Arezzo < Türkçe **Er-issi** "erlerin sahibi, yiğitlerin koruyucusu"; veya, (2) Aretti < Aritü < Türkçe **Eriti** (*Er-it-i*) "yiğit er'in hayvanı (köpeği)," ki burada kast edilen hayvan (*it*) Khimera canavarı, ve yiğit er de canavarı yetiştiren Karya kralı Amisodarus olmalıdır].
- Artaksata** Ermenistan kralı Artaksias (Artuk-isi) I tarafından Aras nehri üzerinde kurulan payitaht şehri [Artak-s-ata: < Türkçe **Artuk-isi-ata** "Artaksias-ata (şehri); son tanrı-ata (şehri)": *artuk* "fazla, ziyade, çok, son"]. Bkz: Bölüm 30.
- Asia** Herodot'a göre (IV.45), eski Yunan kaynakları Asia/Asya adının Prometheus'un karısının adına izafeten verildiğini, fakat Lydialılar ismin Manes'in oğlu ve Atys'in kardeşi olan Kotys'in oğlu Asies'den geldiğini iddia ederler [< Türkçe **İsi-ya** "Tanrı yurdu, Tanrı ülkesi"].
- Assos** Truva şehri (Behramköy) [Asso.s < *Assa* < Türkçe **İssi** "koruyucusu (olan Tanrı(ça)nın şehri)"; veya "(şehrin) Tanrı(ça)sı"].
- Damdamura** Asur kralı Aşurnaçirpal (M.Ö. 885-860) zamanında, Doğu Anadolu'da Hurriler ile Nairiler arasında ve Diyarbakır'ın yaklaşık 40 km. kuzeyinde bulunan bir ülkenin baş şehri (GooBA.167) [Dam-dam-*usa* < Türkçe **Tab(u)-tam-issi** "tapı evi sahibi; mâbet koruyucusu; mâbet şehri" *tabultapu* "tapı, mâbet," *dam/tam* "dam; ev, yuva"].
- Daskylitis** (diğer adı Aphnitis) Küçük Frigya'da bir göl (Manyas) [Gk. *aphni* "zengin," *aphinos* "zenginlik, bolluk; cevher" anlamı ile, burada bir bilingue kelime mevcuttur: Das-kyl-iti < Türkçe **Düş-köl-idi** "Düş (gibi) göl Tanrısı; cevher gölü Tanrısı": *tüş/düş* "rüya" (DLT; REDH); "mükâfat; meyve, cevher" (UYG; TayKT 482), ki bu anlam gölün Yunanca adına uyar: *Aphni-iti* "zengin tanrı, bolluk tanrısı," ki *göl* adı bulunmayıp, Türk. *iti/idi* kelimesini içermektedir]. Bkz: Bölüm 11.
- Dattassa** Anadolu'da, Hitit kralı Muwatalli'nin (M.Ö. 1306-1282) Suriye hududu yakınında bulunan muvakkat baş kenti (GurHIT I.3) [< **Datta-issi** "(Tanrı) Datta'nın koruyucusu." Datta (muhteme-
- len, < Oğuzca *dede* "baba") Luviler'in Hava-tanrısı idi (GurHIT VII.2)].
- Dindym.os** (Murat Dağ) Hermos (Gediz) ırmağının kaynağı, ismini Kybele'nin diğer bir adı olan Dindymene'ye veren dağ (Strabon XIII.4.5) [< 'din-dim < Türkçe **İdin-idim** "Tanrının idim"].
- Eressos** Lesbos (Midilli) adasının batı kıyısında bir kent [< Türkçe **Er İssi** "yiğitlerin koruyucusu"].
- Halikarnassos** Karya şehri (Bodrum) [< **Kalı-Kar-in-issi** < *Kalık-Kar-in-issi* "Ebedî (Kral) Kar'ın koruyucusu (olan şehir); Ebedî Kar'ın şehri," veya < **Kal-Kar-in-issi** "Yaşlı (Kral) Kar'ın koruyucusu": Türkçe *kalık/kalığ* "kalan (kişi); ebedî; gök, yukarı kat, sema" (DLT; UYG), ve Türkçe *kal* "yaşlı adam"]. Bkz: Bölüm 10.
- Hattuşaş** (Hattice *Hattus/Hattus*) Hitit payitahtı [Hattuşaş > Hattu-sas < Hattiasa < **Hatti-issi** "Hatti koruyucusu; Hitit şehri"]. Keza bkz: Bölüm 14 (1. Hal).
- İda** (Iyon. *İdi*). Bkz: *İdi*.
- İdi/İdh** (Iyonca) Girit'te (LiScGEL 326), ve Truva'da (Kaz dağ, 1767 m.) İda dağı [< Türkçe **İdi** "Tanrı"]. Bkz: Bölüm 10, 3. Hal.
- İdigat** Dicle (CleLL 111) [Sum. İdigat > (1) **İdi-gud/İdi-ogud** "tanrı-boğa"; (2) **İduk-ogud** "kutsal boğa": Ana Türkçe ogud "öktüz, boğa," *ıduk* "kutsal." Mammafih, eğer Sumerce *id* "ırmak" kelimesi ifadede mevcut ise: (3) İdigat > **İd-gud** "ırmak-boğa; boğa ırmağı"]. Bkz: Bölüm 17 (8. Hal).
- İsaura/İsauria** Torosların kuzeyinde uzanan Lykaonia'da, Laranda (Karaman) yakınında iyi tahkim edilmiş iki köy adı (Strabon XII.6.2) [< Türkçe **İsi-urı** "tanrı yolu; tanrı geçidi"; veya **İsi-uru(k)** "tanrı soyu; tanrı yuvası": Türkçe *urı* "dere; yol," ve *urık* (Çuv. *uru, uru*) "nesil, soy, tohum; [yuva]" (DLT)].
- İssos** (Erzin?) İskenderun körfezinde bir şehir [< İssi.os < Türkçe **İssi** "(Tanrı) sahibi"; veya *İsi* "Tanrı (şehri)"].
- İster** Tuna ırmağı [< Türkçe **İsi-tur** "tanrı-tuz" Türkçe *isi* "tanrı," ve Ogurca *tur* (Çuv. *tur/tvar*) < Türkçe *tuz*]. Bkz: Bölüm 7 (İskit İrmakları).

İstunda Orta-Güney Anadolu'da bir Neo-Hitit şehri (GurHIT I.4) [< Türkçe **İsi-tondu** "tanrı dondu"; veya, < **İsi-töndü** "tanrı döndü"; ve hatta, *İsi-tundu* "tanrı dinlendi, rahat etti"].

İzmir bkz: *Smyrna*.

Karkisa Hitit imparatorluğu zamanında muhtemelen Batı Anadolu'da bulunan bir şehir veya ülke (GurHIT V.4) [(1) < *Karkissa* < **Kar-(in)k-issi** "(Kral) Kar'ın koruyucusu (şehri)" veya "(Kral) Kar'ın tanrısı"; veya, (2) < **Kark-isi** "ihtiyar tanrı/tanrıça (şehri)": Türkçe *kark-kkari-g* "yaşlı; yaşlanmış" (UYG), *kark-* "yaşlanmak"; veya, (3) < Türkçe **Kırk-isi** < *Kırk-idi* "kırk tanrı (şehri)"].

Karmylessos bir Likya şehri [Kar-Myl-assa < Kar-Myl-issi veya **Kar-Mil-issi** "(Kral) Kar ve Mil, onun (şehrin) koruyucuları," veya "(Kral) Kar ve Mil'in Tanrı(ça)sı"; veyahut "Kar ve Mil'in Koruyucusu." *Mil/Myl* adlı bir kralın kendi adını, Likya'nın eski ismi olan *Milia*, *Milya*s yurduna ve birçok şehirlere ve de bir halka verdiği aşikârdır (bkz: Bölüm 10, 4. Hal). Hatta, *Mil* kelimesinin, *l* < *ş* fonetik kuralıyla, *Miş* (Meş/Meşek, yani Kar'ın kardeşi Mys.us) adının Ogurcası olması mümkündür].

Knossos bkz: *Ko-no-so*.

Kolossai (Honaz) Frigya ile Karya hududunda bir şehir [Kolossa < Türkçe **Kalı-issi** "Ebedî (Kral) Kar'ın koruyucusu; Ebedî (Kral) Kar'ın şehri": Türkçe *Kalı*, *Kalık* "Ebedî," ki bu, Halikarnassos adında gördüğümüz gibi, Karya kralı Kar'ın bir ünvanıdır].

Ko-no-so Çizgisel B yazısında geçen bir Girit şehri; Gk. Knossos [yalnız sessizleri kullanırsak: (1) k-n-s > k'n-'s' > k'n-ı < Türkçe **Kün-issi** "Güneş Tanrısı onun koruyucusu"; veya, (2) < Türkçe **Han-issi** "koruyucusu (sahibi) han (kral)" veya "han'ın şehri, kral'ın şehri"]. Keza bkz: Bölüm 10.

Larissa Batı Anadolu'da bir Pelasg şehri; keza, Asurluların Dicle'nin Büyük Zap kavşağı üzerindeki Kalah şehri. Ksenophon, Larissa (Kalah) şehrini şöyle tarif eder: "Eskiden Medlerin oturduğu,

terkedilmiş bir şehir olup, genişliği 7.5 m., yüksekliği 30 m. ve çevre uzunluğu 10 km. olan duvarları vardır" (Ksenophon s. 14 (harta) ve III.4) [< 'Lar-issi < Türkçe **Ular?-issi**, veya **Ul-lar-issi** "oğulların şehri; yiğitlerin koruyucusu." Bu *ul* kelimesi Sum. *lu/lu* "adam, erkek," veya Kırım Türkçesi *ul* "oğul" (ÜDKT 92) kelimeleri ile eş anlamlıdır].

Lyrnessos Truva'da bir şehir [< 'lyrnesso < Türkçe **İl-ir-in-issi** "ülke (Truva) yiğitlerinin sahibi, koruyucusu": *il/İl* "ülke, vatan; Truva" (bkz: Bölüm 10), ve *er/ir* "er, yiğit"].

Marassantiya Kızılırmak nehrinin Hititçe adı [< Bar-isi-n-ti-ya < Türkçe **Bar-isi-n-idi-ye** "var (git) Rabbin (Efendisi) Tanrıya," veya "Rabbin olan Güneşin (Güneş-tanrısının) yolunda git!"]. Bkz: Bölüm 14.

Miletos Kral Minos'un kardeşi Sarpedon'un Girit'te ikamet ettiği şehir (Strabon XII.8.5); keza, Girit'teki Miletos'dan göçen Kretalılar tarafından Anadolu'da kurulan Lyon şehri (Strabon XIV.1.6) [< Mil-et' < Türkçe **Mil-iti** "Mil, tanrı"].

Milid (Malatya) Hitit yazıtlarında *Maldia* [Mil-id < Türkçe **Mil-idi** "(Kral) Mil, tanrı." Şehrin bu Asurice adı, *Milet.os* adına benzemektedir. *Maldia* adı ise *Mildia* kelimesinin yanlış bir okunuşu olabilir, ki Milet.os adının anlamına yakındır: Mild-ia > Milid-ia > *Mil-idi-a* "Mil-tanrı ülkesi"].

Mylasa (Milas) bir Karya şehri (Strabon XIV.2.23) [< Mil-assa < **Mil-issi** "Mil'in koruyucusu, şehri" veya "(Kral) Mil, onun (şehrin) ıssı (sahibi; tanrısı)"].

Nenassa Hititlerin imparatorluk devrinde Tuvanuva (klasik Tyana) yakınında bir kasaba (GurHIT I.2) [< Türkçe **Nin(e)-issi** "Ana'nın şehri; Ana Tanrıça (onun) koruyucusu"].

Nuhassi (Nuzi?) Hitit kralı Urhi-Teşub'un, amcası Hattusili tarafından sürdürüldüğü şehir (GurHIT I.3). Kerkük'ün güneyinde bulunan eski Hurri-Mitanni şehri Nuzi olabilir [< Türkçe **Nuh-issi** "Nuh'un şehri"]. Bkz: Bölüm 14.

Salmydessos Karadeniz'in Trakya sahilinde bir şehir [Salm-yd-esso < Türkçe **Salim-idi ıssı** "Tanrı Salim onun sahibi."]

Likya'nın eski sakinlerinin adı olan Solymi (Solimler) tâbiri (Herod.173), mitolojik İran kahramanı Feridun'un oğlu Salim adını hatıra getirmektedir (bkz: Bölüm 12)].

Sarissa Hitit devrinde Anadolu'da bir şehir (GurHIT VII.2) [**Sar-ıssı** "kral şehri; kralın koruyucusu"].

Smyrna (İzmir) şehri inşa eden Amazon kraliçesi Myrina'nın herhalde öldükten sonraki tanrılaştırılmış adı [Smyrna < S-Myrina < Türkçe **İsi Myrina** "Tanrı(ça) Myrina"; veya **İsi Myrina** < Türkçe **İsi-imir-ana** "Tanrıça, şafak anası". Oğuzca *imir* (Uyg. *ingir*) "alaca karanlık, tan, şafak" (DLT; UYG)]. Bkz: Bölüm 8.

Solmissos Efes yakınında bir dağ [**Salim-ıssı** "Salim onun (dağın) sahibi, tanrısı"]. Keza bkz: *Salmıdessos*.

Susa Elâm (Anşan) payitahtı [**Sussa** < Su-assa < Türkçe **Su-ıssı** "su-şehri; su'yün (Karkha Irmağı'nın) koruyucusu"].

Tamassos Kıpros adasında bakır madenlerince zengin bir kent (Strabon) [**Türkçe tam-ıssı** "dam'ın sahibi, ev'in koruyucusu"].

Tarhuntassa bir Neo-Hitit şehri (GurHIT VI.A.3) [**Tarhund-ıssı** "Tarhund, onun koruyucusu; (Tanrı) Tarhund'un şehri"].

Ta-ru-i-şa IV. Tudhaliyas'a ait (M.Ö. 1250-1220) Hititçe kayıtlarda geçen, Batı Anadolu'da Assuwa denen memlekette bir şehir (GurHIT I.5) [(1) < Taru-ıssa < Türkçe **Taru-ıssı** "sahibi, (Kral) Taru," veya "(Truva krali) Taru'nın (Tros'un) şehri"; yahut, (2) < Türkçe **Tarı-ıssı** < **Tanrı-**

ıssı "Tanrı (onun) sahibi, koruyucusu; Tanrı'nın şehri"]. Bkz: Bölüm 10.

Telmessos (Fethiye) bir Likya şehri [**Türkçe Telim-ıssı** "çok tanrı (şehir); tanrısı bol (şehir)": Türkçe *telim* "çok, pek çok; bol" (DLT)].

Tomisa Kappadokya'nın önemli bir kalesi (Strabon XII.2.1) [**Türkçe Tam-ıssı** "ev-tanrısı"; veya **Tam-ıssı** "yuvanın koruyucusu": *tam/dam* "dam; ev, yuva"].

Tu-ri-so Çizgisel B yazısında geçen bir Girit şehri; Gk. Tyllissos. Anadolu'da Hitit devrinde mevcut olan Ta-ru-i-şa (Troia) şehrinin bir ikizi sayılabilir [Tu-ri-so < Türkçe **Tarı-ıssı** "Tanrı onun koruyucusu; Tanrı'nın şehri"].

Tylissos Tu-ri-so adlı Girit şehrinin sonraki Yunanca adı [Eski Yunancada mevcut *r* < *l* fonetik ilişkisi (LiScGEL 403) ile: Tyllisso.s > Tyrisso > Tur-is-so > **Tu-ri-so**].

U-i-lu-şi-ia (Wilusiya) yukarıda Ta-ru-i-şa adı ile birlikte Hitit kayıtlarında geçen diğer bir şehir veya yer (GurHIT I.5) [U-i-lu-şi-ia > İl-ıssı-ia < Türkçe **İl-ıssı-ya** "(Kral) İl (İlos)'in sahip olduğu ülke." İl (İlos), Truva kralı Tros'un oğlu idi].

Ussa Hitit çağında Batı-Orta? Anadolu'da bir kasaba (GurHIT II.4) [(1) < Türkçe **İsi** < **İdi** "Tanrı (şehir)"; veya, (2) < **İssı** "Onun şehri; Onun koruyucusu"].

Vaşşugani (veya Vassukkanni) Hurri-Mittanni devletinin payitahtı (bkz: Bölüm 15) [Vassu-kan < Türkçe **İssı-Kün** "sahibi güneş (güneş-tanrısı); güneş'in şehri"].

ANADOLU'DA 'İS, İSSİ' GİBİ EKLER İÇEREN MODERN İSİMLER

Anadolu'da *is/ıssı* ve *ıssı/ıssı* kelimelerini içeren köy adları aşağıda verilmiştir. Çoğu, yabancı oldukları düşünülerek 1968 yılında değiştirilmiştir.

LÜGATÇE 2

Biresse Aydın, Bozdoğan yöresinde Olukbaşı köyünün eski adı [(1) < **Bir-İssı** "sahibi Bir (Allah)"; veya, (2) < **Bir-esse** "(rüzgâr) bir esse"].

İsbidin Kayseri'nin Başpınar köyünün eski adı [**Türkçe İssı-budun** "sahibi halk (millet)": *budun* "millet, halk"].

İskalan Bartın, Özbaşı köyünün eski adı [**İssı-kalan** "sahibi kalan, kalıcı"].

İsola Şebinkarahisar (Giresun), Güneygören köyünün eski adı [**İssı-ola** "sahibi ola; ona biri (Tanrı) sahip çıka"].

İsbekçür Malatya, Darenden'in Yeşiltaş köyünün eski adı [**Türkçe İssı-beg-çür** "sahibi Beg-Çür; sahibi bey-prens"].

İsbile Talas'ın köyü Başakpınar'ın eski adı [**Türkçe İssı-bile** "Tanrı-bile"].

İskilip Çorum'un bir kasabası [**Türkçe İssı-kelip** "Tanrı gelmiş." Buradaki *-ipl-üp* eki, *-muş* anlamında, Nogay Türkleri, Kafkasya ve Batı İran Türkmenleri tarafından kullanılmış, ve Kerkük ve Azeri dilinde halen kullanılmaktadır].

İsmil Konya'nın Demirkent köyünün eski adı [**Türkçe İssı-Mil** "sahibi (Kral) Mil": Oğuzca (Pelasgea) *Mil* < *Miş* (Maş/Mys.us, Karya kralı Kar'ın kardeşi)].

İspelâ Trabzon, Maçka-Ocaklı köyünün eski adı [**Türkçe İssı-balık** "Tanrı şehri"].

İspir Erzurum'un bir kasabası [**Türkçe İssı-bir** "sahibi Bir (Tanrı)"].

İssisu Sankamuş'ın İssısu köyünün eski adı [**Türkçe İssı-su** "sahibi su"].

İstama Maçka'nın Başar köyünün eski adı [**Türk. İssı-tamı** "Tanrı damı" veya "Tanrı evi"]. Keza bkz: *Tomisa* (Lügatçe 1).

İstavran Mardin'in Kurtuluş köyünün eski

adı [**Türk. İssı-toğuran** "tanrı doğuran"].

İstavri Gümüşhane'nin Uğurtaş köyünün eski adı [**Türk. İssı toğrı** "sahibi doğru"].

İstavrik Mardin, Çatalköy'ün 1968 yılından önceki eski adı [**İssı-toğurık** "sahibi doğuruk (doğuran, yaratan)"].

İstera Trabzon, Akçaabat-Demirkapı köyünün eski adı [**İssı-Tarı** "sahibi Tanrı"].

İstireği Şebinkarahisar (Giresun), Gürpınar köyünün eski adı [**Türkçe İssı-tireği** "Tanrı, direği, Tanrı desteği"].

Mistohasso Sivas, Kangal'ın Güneşli köyünün eski adı [Mys-tağ-assa < Türkçe **Mis/Meşek tağ ıssı** "Mis (Mys/Meşek) dağı sahibi (koruyucusu)"].

Sitavut Erzurum, Horasan kazasının Bahçe köyünün eski adı [**Türkçe İssı-Davut** "sahibi (?Hazreti) Davut"].

Sitank Erzurum, İspir'in Başpınar köyünün eski adı [**İssı-?tanık** "Tanrı tanık"].

Siveren Urfa'nın küçük bir kasabası [**Türkçe İssı-veren** "Tanrı veren"].

Tılısbık Kemah'ın Babakonağı köyünün eski adı [**Til-ıssı-bek** "dil sahibi bey"].

Zida Sürmene, Dirlük köyünün eski adı [**Türkçe İzi-dağ** (< *İdi dağ*) "Tanrı Dağ"].

Zivink Siirt, Beşiri'nin Hasanpınarı köyünün eski adı [İzi-wink > **İssı-wenk** "Tanrı köyü"]. Keza bkz: Lügatçe 6.

Zivint Korkuteli'nin Bozova köyünün eski adı [**İssı-bint** "Tanrı kızı; Bâkire Tanrıça"].

'BALIK' KELİMESİNİ İÇEREN ESKİ VE YENİ COĞRAFİ ADLAR

Türkçe **balı/balık** ("şehir, kale") kelimesi Eski ve Orta Türkçe'de mevcut olup modern bazı isimlerde de bulunmaktadır. Eski Yunanlılar bu kelimeyi *poli/polis* şeklinde kullanmışlardır (Bölüm 13). Kelimenin muhtemelen, Vela-thri, ve Velzna gibi Etrüsk şehir adlarında saklı olduğunu Bölüm 9 ve Bölüm 13'te göstermiştir.

LÜGATÇE 3

- akropolis** *Eski Yunanca:* (akra-polis, akros-polis, İyon. Akri-poli) en uç, en yüksek, muhkem şehir, şehrin kalesi, hisarı (LiScGEL 29, 571) [*a-kri-poli* ('d sessiz) > *kri-poli* < Oğurca *kırı-balı* "kıyı şehri, kenar şehri": Pelasgca *kırı* (Çuv. *hın* < Ana Türkçe *kıdığ*) "kıyı, kenar, sahil"; ve *balı/balık* "şehir, kale" (DLT)].
- Arbela** Kuzey Mezopotamya'da Büyük ve Küçük Zap sularının arasında eski bir şehir (GooBA 128) [Ar-Bela < Türkçe **Er-Balı(k)** "yiğitlerin şehri"].
- Balasangun** Orta Asya'da eski bir Türk şehri, diğer adları: *Kuz-Balığ* (ÖgTM 76), *Kemi Orda* (Küçük Orda) "küçük payitaht," *Kuz Orda* "dağ (yazlık) payitaht" [*Bala-sagun* < **Balı(k)-sagun** "payitaht şehri"; veya, *Bala-sagun* "küçük payitaht": Türkçe *bala* "küçük," ve *sagun/saun* "payitaht (*toy, orda*)" (Musabaev, DLTÖ 110; DLT)].
- Balıkesir** [< **Balı(k)-kasr** "kasr şehri": Ar. *kasr* "yazlık saray"].
- Balı-Sıra** (Yalta) eski bir Kırım liman şehri (EVLÇEL III, 116) [(1) < Balı-Sıra < Türkçe **Balı(k)-Saray** "Saray şehri"; veya, (2) < **Balı(k)-sarı** "sarı şehir, altın şehir"].
- Balu** Orta Asya'da bir Argu şehri (DLT) [< Türkçe **Balık** "şehir"].
- Beş-Balık** veya Biş Balıg; Orta Asya'da, eski Wusun'ların ilk yerleri olan Turfan bölgesinde bir şehir (ÖgHİ 498) [Türkçe *Beş-Balık* "beş şehir" (ErOA, DLT)].
- Bıla-Suvar** Kafkasya'nın bir kasabası

(ToUTTg 173) [< Türkçe **Balı(k)-Suvar** "Suvar şehri"].

Bolu Anadolu şehri [< Türkçe **Balı(k)** "şehir"].

Kambalu (Kambalu, Kanbalu, HanBalı veya Hanbalık) Kubilay Han'ın payitahtı (HakVOY 465; POLO-Ma II.1, 6) [< Türkçe **Han-balık** "Han şehri"].

Gelibolu bkz: *Kallipolis*.

Gerede Bolu (Gerede) İbni Battuta bu kasabamızı 14. yüzyılda "büyük ve güzel bir şehir" olarak tarif eder (GibIBBA 140) [< **Gerede Balı(k)** "Gerede-şehir"].

Hamzabalı Aydın, Yenipazar'ın bir köyü [**Hamza-Balık** "Hamza-şehir"].

Hıdırbalı Balıkesir, Savaştepe'nin merkez nahiyesi [**Hızır-Balık** "Hızır-şehir"].

İspelâ Trabzon, Maçka'nın Ocaklı köyünün 1968 yılından önceki eski adı [< Türkçe **İsi-balık** "Tanrı şehri"].

Kadabelâ Malatya, Arguvan'ın Güngören köyünün 1968 yılından önceki eski adı [Türkçe < **Gada-balık** "Tanrı şehri"].

Kallipolis (Gelibolu) anlamı "güzel şehir" (LiScGEL 345) olan eski bir Trakya şehri (Strabon XIII.1.18) [< Türk. **keli(n)-balı(k)** "gelin gibi şehir: güzel şehir"].

Kastanbolu Edime, Uzunköprü ilçesinin Yağmurca köyünün 1968 yılından önceki eski adı [**Kastan?-balık** "Kestane?-şehir"].

Kulubalık Edime, Havsa'nın bir köyü [< Türkçe **Kulluğ?-balık** "kullu şehir"].

Kumidh-Balık Orta Asya'da Beşbalık,

Turfan yöresinde bulunan Kamul/Hami (Çince Sa-chou) şehrinin eski bir Türkçe adı (ToUTTg 26, 421) [< Türkçe **Kömüç?-balık** "define şehri"].

Mespilâh Asuri payitahtı Nineve şehrinin diğer bir adı (EncyAm, 1/601) [Mespilâh < Meş-palîh < Türkçe **Beş-balık** "beş şehir"]. Keza bkz: *Meskila* (Lügatçe 7).

Misebolu Bursa, Mudanya'nın Aydınpınar köyünün 1968 yılından önceki eski adı [< **Myse/Meşe(k)-balık** "Mysia-şehir"].

Mosynopolis Trakya'da Dördüncü Haçlı seferinde bahsi geçen, bugünkü Porto Lago yakınında kurulmuş bir şehir (JoViCRU introd. 8, 98) [*Mosyno-poli(s)* < *Mosyn-poli* < **Becen-balı(k)** "Beçen (Peçenek) şehri"].

Okclubalı Eskişehir, İnönü'nün bir köyü [Türkçe **Oklu-balık** "Oklu-şehir"].

Olbio-poli Kırım'da eski bir şehir (Herod IV.18; MonAU 180-184) [< Türk. **Alp-ıya balı(k)** "alpler ülkesi şehri; alpler şehri"].

Palibothra Ganj'in yukarı kolu olan Cumna ırmağı üzerinde bulunan ve Tanrı Krişna'nın doğum yeri sayılan Muttra

(Mathura) şehri, ki Eratosthenes (M.Ö. 275-194) ve Strabon hartalarında (BroSM 51, 56, 126c) Palibothra adı ile gösterilmiştir. Çinli seyyah Fa-hien şehrin adını, Çince *Ma-t'âou-lo* (Muttra, Mathura) şeklinde yazmıştır [Pali-bothra < Türkçe **Balı(k)-batur** "kahramanlar şehri"]. Bkz: Bölüm 26.

Varvalik Eftalit'lerin payitahtı; Belh'in doğusunda şimdiki Kunduz civarında; Varvaliz veya Varvalic (Varvalik) şeklinde yazılmıştır (ToUTTg 42, 420). Togan, Marquart'den naklen, Varvaliz'in Avar isminden geldiğini ve buna ait esas kayıdn Biruni'de olduğunu söyler [< Türkçe **Abar Balık** "Avar Şehri." Bu şehir Taberi'nin bahsettiği *Ebrişehr* (Taberi I, 1047) olmalıdır: *Ebrişehr* > *Abar-şehir* > *Abar-balık*].

Velakor Erzurum, Karayazı'nın Yalındal köyünün 1968 yılından önceki eski adı [muhtemelen, < **Balı-kor** "kor (köz) şehir, kızıl şehir"].

Velathri Etrüsk şehri (Lat. Volaterrae, modern Volterra) [< Belatari < **Balı-tarı** "Tanrı şehri"].

Velch Etrüsk şehri (Lat. Volci) [< Belh < Türkçe **Balık** "şehir, kale"].

'SIN/SİN' KELİMESİNİ İÇEREN ESKİ VE YENİ COĞRAFİ ADLAR

Türkçe *sin/sın* ("mezar") kelimesini içeren birçok eski ve modern coğrafi isimler aşağıdaki lügatçede incelenmiştir:

LÜGATÇE 4

Aksin Van, Gürpınar'ın Oğuldanı köyünün 1968 yılından önceki eski adı [*<* Türkçe **Ak-sin** "ak mezar"].

Clevsina Etrüsk şehri (Lat. Clusium, modern Chiusi) [*<* **Okli?-sın-ı** "oklu mezar"; veya *Okli?-şın-ı* "oklu taht"].

Çorsin Bitlis, Tatvan'ın Düzcealan köyünün 1968 yılından önceki eski adı [*Çor-sin* "sarmaşıklı mezar": Oğuzca *çor* "sarmaşık otu, sarmaşıklı (ot)" (DLT)].

Felsina Etrüsk şehri (modern Bologna) [(1) Velsina *<* **Véli-sını** "aziz'in mezarı"; (2) Felsina *<* **Fal?-sını?** "fal-mezarı; kehanet mezarı"; veya (3) Belsina? *<* Türkçe **Balı-sını** "mezar şehri; şehir mezarı"].

Karsini Elazığ, Karakoçan'ın Bazlama köyünün 1968 yılından önceki eski adı [**Kar-sin-i** "(Kral) Kar'ın mezarı"; veya "karlı mezar"].

Lihzina Anadolu'da bir Hitit/Hatti şehri, "Kaybolan Tanrı Telipinu veya (babası) Fırtına-tanrısı'nın saklandığı yer," veya "Fırtına-tanrısı'nın kült merkezi" (Güterbock, KraMAW 144, 147) [Lih-zina *<* Türkçe **İlik/İlig-sın-ı** "kral mezarı"].

Raçna/Raçne/Raçne Rasena veya Rasna (Etrüsk Ülkesi) kelimesinin Perugia Cippus'taki doğru okunuşu (Bölüm 7) [(1) Raçne "Etrüsk; Etrüsk Ülkesi" *<* Türkçe **Ara-Çın'ı** "Ara Gerçek'i," veya, (2) Türkçe **Ara Şın'ı** "Orta Taht'ı; Orta Krallık": *çın/çin* "gerçek, gerçeklik, hakikat; doğru" (DLT; UYG); *şın* "taht" (DLT)].

Saksın/Saxsın Volga'nın Hazer denizine döküldüğü yere yakın eski bir şehir olup muhtemelen İbni Battuta'nın bahsettiği

(GiblBBA 151) Hac-Tarhan (Astrakan) ["Tarhan'ın hac yeri"], ve Prens İgor hikâyesinde geçen (GoodMM 166; RasTT 116) Tmu-Tarakhan [*TamulTapu Tarhan* "Tarhan'ın mâbedi"] şehirlerinin aynıdır. Bizce bu son isim yanlış olarak Kırım'daki Taman-Tarhan ile bir tutulmuştur [*<* Türkçe **Sag-sın** "iyi mezar, güzel mezar, yaşayan mezar": Türkçe *sag, sağ* "iyi; sağ, yaşayan"]. Prof. Painter şehri yanlış olarak Summerkent [Semerkent] ile eşleştirir (VM TAR, s. 26; s. 46; ve s. 101, Not: 1). Kaşgari Saxsın (veya Suvar?) şehrini Bulgar ülkesine yakın bir şehir diye tarif eder (DLT I, 437). Bu şehri 12. yüzyıl başında gören Arap seyyahı al-Andalusi-al-Garnati halkının çoğunluğunun Oğuz Türkleri olduğunu yazar (YakAO 10). Prof. Togan şehrin adını, *Saka-sin* "Saka/İskit mezarı" diye yorumladığı Sakasen adı ile birleştirir (ToUTT 166). Togan, modern Astrakan şehrinin de Hazer Türklerinin eski payitaht şehri Etül/İtil yakınında bulunduğunu söyler (ToUTT 57, 77). Bunlardan şu sonucu çıkarabiliriz ki Saksın, Tmu-Tarhan, Hac-Tarhan, Astrakan, ve muhtemelen Etül şehirleri aynı yeri temsil etmektedirler.

Sinope (Sinop) Büyük Mithridates'in (hük. M.Ö. 120-63) doğduğu ve payitaht yaptığı şehir [*<* Sin-ope *<* Türkçe **Sin-ebi** "mezar-evi." Şehrin Hititçe ismi olan Sinuva Anadolu Türkçesine daha uygundur: Sinuva *<* Sin-uva *<* Türkçe **Sin-evi** "mezar-evi"]. Keza bkz: Bölüm 8 ve 23.

Velzna Etrüsk şehri (Lat. Volsinii, modern Bolsena) [*<* Belzna *<* Türkçe **Balı-sını** "mezar şehri; şehir mezarı"].

OGURCA KÖKENLİ ESKİ VE YENİ COĞRAFİ ADLAR

Bilhassa Bölüm 7 ve Bölüm 13'te, Türkçe RL-diyalekti ile konuşan halklara ait bazı coğrafi isimlere rastlamıştık. Bu tür adları bugün Anadolu'da da görüyoruz:

LÜGATÇE 5

Acher.on ahiret'te (Hades'te) bulunan bir ırmak (LiScGEL 122), veya Acher.us, ahiret'te bir "felâket ırmağı" (TraLAT; RoWiML 101). Bölüm 7'de, İskit ırmakları başlığı altında, bu adın Karadeniz'i temsil ettiğini göstermiştik [kök *Acher* veya *Aker* *<* Ogurca **Ökür/Ögür** *<* Türkçe *ögüz/Ögüz* "deniz (Karadeniz); ırmak"].

Akharri Akdeniz'in Asurice adı (GooBA.165) [Akh-arri *<* Türkçe **Ak-urı** "ak-ırmak": O. Türkçe (Ogurca) *urı* "ırmak," *<* Türkçe *özi* "geçit"; *öz* "iki dağ arasındaki dere" (DLT), *<* öüz *<* Türkçe *ögüz* "ırmak, deniz"].

akropolis [*<* *a-kri-poli* ('a' sessiz) *>* *kri-poli* *<* Ogurca **kırı-balı** "kıyı şehri, kenar şehri": Pelasgeca *kırı* (Çuv. *hırı* *<* Ana Türkçe *kıdığ*) "kıyı, kenar, sahil"]. Keza bkz: Lügatçe 3.

Ankyra (Ankara) Pausanias'a göre, Midas'ın kurduğu eski bir Frig şehri, Osmanlı Türkçesi Engürü; keza, şehrin batısından geçen ırmağın adı. Diğer bir Frig şehri, Ankyra, Makestus (bugünkü Simav) çayının yukarı kolu üzerinde kurulmuştu. Herodot, İlyria'da bulunan Angru(s) (modern Drin) adında bir ırmaktan bahseder (IV.49). Asya'nın Buryat Cumhuriyetinde, Baykal gölünde Angara ve Yukarı Angara adlı iki ırmak bulunur. Bursa Orhaneli'nde, Çatalsoğüt köyünün eski adı da Engüre'dir [muhtemelen, *<* Angur-a *<* Ogurca **On-Gur-(i)a** "On-Gurlar ülkesi; Mağaraların ülkesi"]. Kelimenin diğer anlamları için, bkz: Lügatçe 7.

Borysthen(es) Dnieper ırmağının Eski Yunanca adı [*<* Ogurca **Bur-isi-ton** "buz-

tanrı-don," veya **Bur-eş-ton** (*<* Türkçe *Buz-eş-ton*) "buz-eş-don". Yeni adı Dnieper veya Danaber de (NemAH 134) Türkçedir: *<* Ogurca *Don-e-pur*, *Don-e-bur* *<* Türkçe *don-ve-buz*].

Buranun Fırat'ın Sumerce adı [*>* (1) Sumerce-Ogurca **Bur-An** "buz-tanrı(sı)"; veya, (2) Ogurca **Buran** (*>* Türkçe *muran/müren* "ırmak"), *<* Ana Türkçe *bud-an* *>* Türkçe *buy-an* "donduran," ki Orta Türkçe *bud-* "donmak" fiilinden türemiştir. Buran-un ifadesinin "buz-tanrısının; Fırat-ın" anlamına gelmesi gerekir].

Burattu Fırat nehrinin İbranice adı [Burattu *<* Ogurca **Bur-ata** *<* Türkçe *Buz-ata* "atası buz"]. Bkz: Bölüm 31.

Chaire Etrüsk şehri [Kair-ı *<* Ogurca **Kırı** (*<* Türkçe **kız-ı**) "(Ana Tanrıça'nın) kızı"]. Bkz: Bölüm 9.

Erechthe(ia) Truva'da İda dağı yakınında bir ova (Strabon XII.8.21) [*<* Ogurca **ırh-ta(ğ)** (*<* Ana Türkçe *ıduk tağ*) "kutsal dağ (ovası)" veya **ırık-iti** "kutsal tanrı (ovası)"].

Gümüldür İzmir, Gümüşsu köyünün 1968 yılından önceki eski adı [Ogurca **Kümüldür** *<* Normal Türkçe *kümüüş-dür*].

İri.s (Yeşilırmak) "Amazonlar ülkesinde" Karadeniz'e akan ırmak (Strabon XII.3.14-15) [Ogurca (ve Pelasgeca) **İri** (*<* Ana Türkçe *İdi*) "Tanrı(ça) (ırmağı)"].

İsmil Konya'nın Demirkent köyünün 1968 yılından önceki eski adı [*<* Türkçe **İssi-Mil** "sahibi (Kral) Mil": Ogurca (Pelasgeca) *Mil* *<* *Miş* (Maş/Mys.us, Karya kralı Kar'ın kardeşi)].

Karmylessos Likya şehri [Kar-Myl-esso *<*

Kar-Myl-ıssı veya **Kar-Mil-ıssı** "(Kral) Kar ve Mil, onun (şehrin) koruyucuları," veya "(Kral) Kar ve Mil'in Tanrı(ça)sı"; veyahut ta "Kar ve Mil'in Koruyucusu": muhtemelen, *l < ş* fonetik kuralıyla, *Myl/Mil < Miş* (Mys.us)]. Bkz: Lügatçe 1.

Karura (Tekkeköy yakınında) Kolossai (Honaz) dağına yaklaşık 13 km. güneybatısında bulunan küçük bir Karya kasabası (Strabon XII.8.16-17) [Kar-ura < Ogurca **Kar-ırı** "(Kral) Kar, tanrısı": Ogurca *ırliri* (< *idi*) "tanrı"].

Pyriphlegethon Borysthenes (Dnieper) ırmağının eski bir adı (Odyssea X) [Pyriphlegethon ile Bor-ys-then adları arasındaki fark sadece ortadaki *'phlege'* ve *'ys'* kelimeleridir. Bizce *phleg(e)* Türkçedir: < *pölüg, bölük* (Çuv. *pülüh* "bölünen şey, kısım; kötü bir ruh"). Böylece, Pyr(i)-phleg(e)-thon < Ogurca **Pur-pölüg(i)-ton** (< Türkçe *Buz-bölük(i)-don*) "buz-parçası-don"; veya, Çuvaşça bir anlamı ile, "buz-ruh(u)-don" veya "buz ruhlarının don'u (soğuğu)." Bu son anlam *Borysthenes* ır-

mağının ilk yorumu olan *Bur-isi-ton* şekline uyar, ki buradaki *ys* (< Türkçe *is/isi*) "tanrı, sahip" anlamındadır.

Schiriya muhtemelen, Sakarya (Sangarios) ırmağının Hititçe adı (GurHIT, Fig. 1) [Seh-iri-ya < Seha-iri-ya < Türkçe **Sa-ga-ırı-ya** "Sana, Tanrı'ya": Ogurca (Pelasca) *ırı, iri* (< *idi*) "tanrı." Gk. Sanga-ri(os) kelimesi de Türkçe izah edilebilir: Sangari(os) < Türkçe *San(g)a-iri!* "Sana, Tanrı(m)!" Bu anlam, Kızıl-ırmak'ın eski adı olan *Marasşantiya* kelimesinin anlamına oldukça yakındır (Lügatçe 1)]. Bkz: Bölüm 14.

Tyras Dniester ırmağı (Herod IV.51) [< Ogurca **Tur-eş** (Türk. *tuz-eş*) "tuz'un eşi." İrmağın şimdiki ismi olan Dniester veya Dnestr de Türkçe bir etimolojiye sahiptir: Dnestr < dn-es-tr < Ogurca *don-eş-tur* (< Türkçe *don-eş-tuz*) "don ile tuz arkadaş." Asıl Türkçe ismi olan Turla (EVLÇEL VII, 299) adı da Ogurca olup *Tur-lı* < Türkçe *tuz-lı* veya *tuzla* anlamına gelir].

'VANK/VENK' KELİMESİNİ İÇEREN COĞRAFİ İSİMLER

Doğu Anadolu'da *vank* veya *venk* kelimesi ile biten birçok köy isimleri mevcuttur. Evliya Çelebi *vank* kelimesinin "mâbet" anlamına geldiğini, ve Van adının da buradan çıktığını söyler (EVLÇEL VI, 248). Aslında bu kelimenin Farsça *bang* "avaz, yüksek sesle çağırma" (REDH; KT) ifadesinin Kürtçe bir v-diyalekti ile söylenişi olabilir. Meselâ, *bang-ı namaz* ("e-zan sesi") ifadesi hakikaten duaların seslenileceği bir mâbedi ihsas eder. Bu *vank* tâbiri, Türkçe *balık* (veya *banık*) "şehir, kale; bağlanılacak yer" kelimelerinden de türemiş olabilirler (Orta Türkçe *bal-* ve *ban-* "bağlanmak"). Binaenaleyh, aşağıdaki lügatçede *vank* kelimesini "köy, yerleşim yeri" anlamında kullandık:

LÜGATÇE 6

- Abvank** Bingöl, Çiçek-tepe köyünün 1968 yılından önceki eski adı [*Ab-vank* "su köyü": Fars. *ab* "su"].
- Anavank** Van, Dibek-düzü köyünün 1968 yılından önceki eski adı [*Ana-vank* "Ana (Tanrıça) köyü" veya "Ana Tanrıça'nın çağrısı"].
- Arçuvank** Muş, Yeşilce köyünün 1968 yılından önceki eski adı [< **Arçı-vank** "heybe köyü": O. Türkçe *arçı* "heybe"].
- Arkavank** Muş, Umurca köyünün 1968 yılından önceki eski adı [**Arka-vank** "arka köyü"].
- Bahçivank** Erzurum, İspir'in Yaylacık köyünün 1968 yılından önceki eski adı [**Bahçe-vank** "bahçe-köyü"].
- Karavank** Kars, Kağızman'ın Taşburun köyünün 1968 yılından önceki eski adı [**Kara-vank** "kara-köyü"].
- Keyvank** Erzurum, Pasinler'in Taşkaymak köyünün 1968 yılından önceki eski adı [**Key-vank** "en iyi köy; ne iyi köy!": Türkçe *key/keş* "ne iyi!" (DLT I, 322), "çok, kuvvetli; şöhret" (UYG)].
- Kızılvenk** Kars Arpaçay'ın Yağikesen köyünün 1968 yılından önceki eski adı [Kızıl-vank "kızıl köy"].
- Koravank** Kars, Göl'nin Köprülü köyünün 1968 yılından önceki eski adı [**Koravank** "kaldır! köyü," veya "kaybet! köyü": Türkçe *kora-* "kaldırmak; çıkarmak; kaybetmek, ziyan etmek" (UYG)].
- Tağvank** Bitlis, Mutki'nin Uran köyünün 1968 yılından önceki eski adı [**Tağ-vank** "dağ köyü"].
- Tapavank** Bitlis, Ahlat'ın Güzelsu köyünün 1968 yılından önceki eski adı [**Tepe-vank** "tepe-köy"; veya **Tapı-vank** "mâbet köyü," veya "mâbet'in çağrısı"].
- Türkkaravank** Tunceli, Çemişgezek'in Aşağı Budak köyünün 1968 yılından önceki eski adı [**Türk-kara-vank** "Türk kara-köyü"].
- Vank** Erzurum, İspir'in Ulutaş köyünün, ve Kars, Kağızman'ın Evyapan köyünün 1968 yılından önceki eski adları [*Vank* "köy," veya "(duaya) çağrı (köyü)"].
- Zivink** Siirt, Beşiri'nin Hasanpınarı köyünün 1968 yılından önceki eski adı [**İsi-venk** "Tanrı'nın köyü"].

DİĞER ESKİ VE YENİ COĞRAFİ İSİMLER

Yukarıdakilerin dışında kalan coğrafi isimler de aşağıda incelenmiştir:

LÜGATÇE 7

- Abargar** Soğd vesikalarının bulunduğu Kala-i-Mug veya Muğ Tepe adlı eski kalenin Arap kaynaklarındaki adı (MonAU 251) [**<** Türkçe-Arapça **Abar-gar** "Avarini, Avar mağarası": Arapça *gar* "in, mağara"].
- Agbatana** Med payitahtı, Akamen Elâmcası *Ak-ma-da-na*, Eski Farsça *Hagmatana*, Gk. *Agbatana* [**<** Türkçe **Akbadana**].
- Alaband.os** Karya kralı Kar'm, bir süvari savaşı sonucu oğluna verdiği isim. Aynı zamanda bir Karya şehrinin ve bir ilâhın adı. Karya dilinde *ala* "at" ve *banda* "zafer" anlamına geliyor (ÖnCAR 30) [Alaband.os, (1) **<** Türkçe **Al-a-ban-dı** "kırmızı (kan) içine batırdı" veya "al kana bulandı"; (2) **<** Türkçe **Ala-ban-dı** "ala (at) (kana) battı, bulandı": *ala* "alaca renkli (at)" (DLT; UYG), *ban-* "banmak, ıslanmak"].
- Albula** İtalya'daki Tiber nehrinin muhtemelen Etrüskçe veya Pelasgca adı [(1) **<** Türkçe **Al-bula** **<** *al-bul(g)ya(k)* "al-çamurlu"; (2) **<** **Al-balı(k)** "al-çamur"].
- Ankyra** (Ankara, Engürü) Midas'ın kurduğu bir Frig şehri [(1) **<** Türkçe **Engür-ü** "en bol olan; en kuvvetlisi"; (2) **<** Türkçe **Ong-kır** "sâlim kır, sâlim dağ": *gür/kür* "cesur, kuvvetli, bol"]. Keza bkz: Lügatçe 5.
- Aranzah** Dicle'nin Hurice adı [Aranzah **<** Türkçe-Sum. **Ur(ı)-An-(ı)zık** "ırmak tanrısı), kutsal," veya "kutsal tanrı ırmağı"].
- Aranzahuş** Dicle'nin Naşice adı [*š* = *t* ilişkisi ile, Aranzahuş **>** Aranzahut **<** Türkçe-Sum. **Ur(ı)-an-(ı)zık-ud** "ırmak tanrısı, kutsal boğa" veya "tanrı kutsal boğa ırmağı": Türkçe *ur(ı)* "ırmak"].
- Araxe(s)** (Gk.?): modern Aras ırmağı [**>**
- Arakse **>** Türkçe **Arik-su** "saf su"].
- Arbakha** Elâm hududunda bir Asurî şehri (GooBA.173-174) [**<** Türkçe **Er-boka** "yiğit boğa (şehri)"].
- Argişthinili** Kral Argişti'in kurduğu Urartu şehri [**<** Argişti-hin-il-i **<** Türkçe **Erkişdi-nın-il-i** "Argişti'nin şehri"]. Bkz: Bölüm 16.
- Artemita** (Modern Kasr-i Şirin) bir Part şehri [Arte-Mita **<** Türkçe **Ortu-Mita** "Med payitahtı; Medlerin ordu karagâhu"].
- Azupiranu** (Akkadca) Sargon'un Fırat kenarında doğduğu şehir [**<** a(b)-zu-piranu **<** Türkçe-Sum. **A(b)-ıssı-Buranu(n)** "Fırat'ın su-şehri"]. Bkz: Bölüm 18.
- Bahtri/Baxtri** (Eski Farsça) "Baktria" [**<** Türkçe **Bek-tarı** "bey tanrı (şehri)"].
- Balikh** (Güllapsuyu) Anadolu'dan çıkarak Suriye'de Fırat'a karışan ırmak [**<** Türkçe **balık** "çamur; balık"].
- Barsıgan** (*Barsagan/Barsgan*) Orta Asyada eski Türk şehri [**<** **Bar-sagan** "büyük payitaht": Türkçe *bar* "büyük" (DLT), ve *sagan/saum* "payitaht"].
- Biainili** Urartuların memleketlerine verdikleri ad [**<** (1) Türkçe **Buyun-il-i** "Millet'in ili"; (2) **<** Türkçe **Bayan-il-i** "Bayan'ın ili": Oğuzca *buyun* "millet" (DLT), *bayan* "zengin" anlamında Türkçe ünvan]. Bkz: Bölüm 16.
- Birgi** İzmir, Ödemiş'in bir kasabası, ve Urla'nın bir köyü [Birgi: "Birg/Birig'e ait," ki burada *Birig/Brig* eski Frigler'in adının bir kalıntısı olarak görünüyor].
- Cortona** Etrüsk şehri [Cortona **<** Kartoni (*Kar-ton-i*) "kar donu, kar buzlanması"].
- Çorlu** (Gk. *Tzurullon*) Trakya'da bir şehir. 1204 yılı Dördüncü Haçlı seferinin tarihçesini yazan Fransız asilzâdesi Villehardouin tarafından Tchorlu olarak

- yazılmıştır (JoVICRU I.14-18) [**<** *Çorlu* **<** Türkçe **Çor-lu** "prenslî (şehir)," veya "sarmaşıklı (şehir)": Türkçe *çor/çur* "prens, hükümdar," Oğuzca *çor* "sarmaşıklı (ot)"].
- DİN.TİR.Kİ** "Tanrı kapısı" anlamına gelen Babil'in Sumerce adı [(1) *Lın.tur.ki* **>** Türkçe **Tın-tur-köy** "hayatın, nefesin, durduğu şehir"; (2) *Tin.tur.ki* **>** Türkçe **Ting-tur-köy** "sesin durduğu şehir"].
- Dur-ilu** Elâm hududunda bir kasaba [(1) **<** Türkçe **Tur-il-i** "(burada) dur şehri; hudut ili"; veya, (2) **<** Türkçe **Turl-a** "(burada) durula"; (burada) yerleşelim"].
- Ellim** Dyakononov, M.Ö. 900 yıllarında bir halk adı olarak geçen Elli-pe ifadesini Ellu-me diye okumuş, bunu Gk. *Elym(ais)* ile birleştirmiştir (FryHP 87) [(1) **İl-im** "iller, vatanlar"; veya, (2) **İl-li-m** "illiler" *İl* kelimesi, Truvalıların *İl(ius)* adında var olup, İlium ve Homeros'un *İl-iad* kelimelelerini türetmiştir]. Bkz: Bölüm 21.
- Fergana** Orta Asya'da bir bölge [klasik Parikan-ia, **>** Türkçe **Furkan-ia/Furkan-a** **>** *Fergan-a* "Furkan (Buda) ülkesi"].
- Gygaia** (Mermere) Sardis şehri yakınındaki göl (Ilyada II), sonraki adı Koloë (Strabon XIII.4.5-7) [**>** *Gyg-ai* **<** Türkçe **Gök-ay**].
- Hac-Tarhan** İbni Battuta'nın Astrakan şehrine verdiği ad, "*en güzel şehirlerden biri*" (GibbBBA 151): muhtemelen eski Saksin ve Prens İgor hikâyesinde geçen Tmu-Tarakhan şehrinin aynı [Hac-Tarhan "Tarhan'ın hac yeri." Keza, Tmu-Tarakhan veya Tamu-Tarkhan: **<** Türk. **Tapu-Tarhan** "Tarhan'ın mâbedi." Buradaki dört isim, Hac-Tarhan, (**>** As-tarhan **>**) Astrakan, Tmutarakhan ve Saksin aynı şehri gösterirler. Şehrin adı, burada eski çağlarda yaşamış Tarhan adlı bir prensin ziyaret yeri olan mezarının bulunduğuna işaret etmektedir. Şehrin diğer bir adı olan Ejderhan (YakAO 9), asıl adının bozuk bir şeklinden başka bir şey değildir].
- Hypan(is)** Herodot'un Bug ırmağına verdiği ad [**<** Türk. **Kupan/Kopan** "(hızlı) akan"].
- İdigna** Dicle'nin Sumerce adlarından biri [**>** **İduk-ine(k)** "kutsal inek": Çuv. *ine*,
- Mac. *inö* "inek." veya, İdigna **>** İd-igne **>** **İd-ine(k)** "ırmak-inek; inek ırmağı"].
- İl** Truvalıların ülkelerine verdikleri ad [**İl** "Truva," **<** Türkçe **İl** "memleket, vatan"].
- Jaxarte(s)** *Grekçe?*: Sir-derya (*Yinçü*), İaxartes şeklinde de yazılır (BroSM 51, 56) [İaxartes veya İks-artes **>** Özk-arte(s) **<** Türkçe **Ögüz-ardı** "ırmak-ardı; Amu-derya ötesi": *Ögüz* "ırmak (Amu-derya)"].
- KA.DİNGİR.RA.Kİ** Babil şehrinin Sumerce bir adı [**>** **Ka(pu)-Tengri-ye-köy** "kapı-Tanrıya-şehir; Tanrı kapısı (olan) şehir": *köy* (Kİ) "yer, köy; [şehir]." Burada, bileşik Ka-dingir-ra' ifadesi Kİ ismi önünde bir sıfat gibi işlenmektedir]. Bkz: Bölüm 17 (18. Hal).
- Kaldı** Sivas'ın bir köyü [**<** Türkçe **Kaldı/Kaldu** "kalan (yer), ebedi (yer)"].
- Kalikala** Erzurum'un İslâmî kaynaklarda geçen bir adı; Ermeni kaynaklarında Garin (Karin) ve Kamulakal (TurST 76) [Kalikala **<** Türkçe **Kalı(k)-kale** "ebedi kale." Diğer adları: Kamu-kalak **<** Türkçe *Karı-(n)m-kale* "eski'nin kalesi, eski kale"; ve Karin **<** *Karı-(n)m* "eski'nin": Türkçe *kalıfalkık* "kalan; ebedi," "gök, yukarı kat, sema" (DLT), Türkçe *kan* "eski; yaşlı"].
- Kalykadn.os** Kilikya'da Gök-su ırmağının eski Grekçe? adı [**<** Türkçe **Kalı(k)-kadın** "ebedi kadın; ebedi Ana Tanrıça"].
- Kalynda** Likya hududunda bir Karya şehri (Strabon XIV.2.2) [(1) **<** Türkçe **Kalı-indi** "Ebedi (Kral Kar gökten) indi"; (2) **<** Türkçe **Kalı-on(g)-dı** "Ebedi (Kral Kar) selâmete erişti": Kal, Kral Kar'ın ünvanı].
- Kappadokia** [Akamen Elâmcası *Ka-ut-ba-du-ka* adından türemiştir: **<** Kt-batuk-ia, **Het-batuk-ia** "Hatti-Hitit halkının battığı ülke; Kappadokya": *Kaut/Hat/Het* "Hatti, Hitit," ve Türkçe *bat-ık* "batmış, yokolmuş"].
- Kapua** (Capua) Etrüsk şehrinin Latince adı [**<** Türkçe **Kapu** "kapı"].
- Karkinit(is)** Kırım'da bir şehir (Herod IV.99) [(1) **<** Türk. **Kırk-in-it** "kırk inler"; (2) **<** Türk. **Kırk-ini-t** "kırk kardeşler": Türk. *in* "in; yırtıcı hayvan yuvası," *ini* "küçük kardeş," *-it*, Türkçe çoğul eki].
- Karura** Karya kasabası (Tekkeköy yakını) [Kar-ura **<** Türk. **Kar-urı** "(Kral)

- Kar'ın evlâdı"; veya **Kar-uru** "Kar'ın şehri": Türk. *ur* "erkek evlât," Sum. *uru* "şehir," Türk. *uruk* "soy; tohum; [yuva]".
- Kaşgar** Kaşgari ve Yusuf Has Hacib'in yaşadığı meşhur şehir [**Kaşgar** < Türkçe-Fars. **Kaş-gar** "kaş (süs-taşı) işleyen (şehir)": -gar "yapan; işleyen" anlamında, isim sonlarına gelen Farsça -gârl-ger eki olmalıdır (REDH; KT); O. Türk. *kaş* ise, Mahmut Kaşgari tarafından şöyle tarif edilir: "beyaz veya siyah temiz taş; beyazımı yüzük taşına korlar; bununla susuzluktan ve yıldırım düşmesinden korunurlar" (DLT). Eski Uygur dilinde *kaş*, yada taşına verilen bir addır (UYG). Türk geleneğinde, tılsımlı yada taşı, kâhinlerce düşmanı yenmek maksadıyla yağmur veya kar yağdırmak için kullanılırdı (TurST 348, Yakut ve İstakri'den). Bölüm 6'da gördüğümüz gibi, "(Hz. İbrahim'in oğulları) Zamiran, Yasubak ve Sukh babaları tarafından şark'a gönderilecekleri zaman... nihayet Horasan'a geldiler... (babalarının öğrettiği) tılsım sayesinde komşu kavimler üzerinde hâkim oldular" (ToUTT 20-21)].
- Kaşiari** (Asurice) klâsik Masius dağı (GooBA.141), Suriye'de Sincar dağı [**Kaşgar** < Türkçe *kaş-yar-ı* "kaş gibi yar, uçurum." Bugünkü adı Sincar Arapça izah edilebilirse de (*Sim-car* "diş-çeken"), Türkçe-Sumerce bir etimolojiye de sahip olabilir. Türkçe-Sum. *Sim-car*, *Sim-yar(ı)* "(Ay-tarırsı) Sin'in yarı." Ay (hilâl) ve kaş eş anlam taşırlar].
- Koloê** Lidya'daki Gygaia gölünün diğer adı [Kol-œ < Türkçe **Köl-ay** "Ay gölü," ki eski adının anlamına yakındır]. Bkz: Bölüm 11.
- Komana** Kappadokya'da bir şehir, Hitit ve Asur kaynaklarında Kumanni veya Qumani (GooBA.144) [**Koman-a** "Koman, Kuman ülkesi." Strabon'un kelimeyi Gk. *komê* "saç" ile birleştirmesi (XII.2.2) pek tatmin edici değildir. Hikâyede geçen 'yas saç' Komana'ya İphigenia tarafından Tauri İskityası'ndan getirildiğine göre (Herod IV.103) kelime İskitçe yani Türkçe bir anlam aramak daha mantıklıdır. Ksenophon da, Pers ordusundaki Komani'lılardan bahseder (VII.8)].
- Kotiacion** (Kotacium) Frig şehri (Kütahya), ki isim, Kybele'nin diğer bir adı olan Koty.s den gelir [**Kotiae** > Ko-tiae < Türkçe **İki-ta(ğ)** "iki dağ." **Kütahya** adı da böyledir: Kütahya < Türkçe **İki-tağ-ya** "iki-dağ ülkesi"].
- Kremn(i)** Hero-dot'un 'dik-kaya' anlamını verdiği Kırım ülkesi ve şehri [**Kırım** "kırık; kırma hareketi" (Bölüm 7)].
- Ksanthu.s** Truva'da ve Likya'da bir ırnak [ksan-thu: < Türk. **Kızan-su** (Bölüm 10)].
- Kybel.on** Kybele'ye adını veren dağ [(1) < **İki bel** "iki tohum, iki soy" veya "iki işaret"; (2) < **İki bel** "(Kybelon dağının) iki beli"].
- Kydn.os** Tarsus'tan geçen Tarsus ırmağının klâsik adı [Kydn.os < Türkçe **Kadın** "hanım"]. Kelime, ırmağın yukarı kolunun bugünkü adı olan **Kadın-cık** adında yaşamaktadır.
- Lida** Karya'da bir dağ (Herod I.175) [Lida > Li-da < Türkçe **Ulu dağ**].
- Lykus** Amasya'dan gelen İris (Yeşil İrmak) ile birleşip Karadeniz'e dökülen Lykus (Kelkit), Heraklea (Ereğli) yakınından geçen Lykus (Güllünc) (Ksenophon VI.2), B. Menderes'in kolu Lykus (Çürük Su) (Strabon XII.8.16), ve İskitya'da Hazer denizine akan Lykus (Ural) ırmağı (Herod IV.123) [Lyk(us): (1) < Türk. **Uluk/Ulug** "ulu, büyük"; (2) < Türk. **Ilık** "az sıcak." Battuta, Herodot'tan 1700 yıl sonra, 1333 yıllarında Ural ırmağının adını Türk. **Ulu-su** olarak verir (bkz: Bölüm 7)].
- Mazaka** Kaesarea'nın (Kayseri) eski adı [(1) < **Meşek-a** "Meşek (Muşki) ülkesi"; (2) Ma-zak-a: < Türkçe **Ama-ızuk-a** (< Ama-ıduk-a) "kutsal ana ülkesi": Yafes'in oğullarından biri olan Meşek, Friglerin ve Kappadokyalıların atası sayılmıştır (MullH, Appendix: 11). Ma [Ama < Ana], Kappadokyalıların savaş tanrıçası Enyo'ya [Enyo < Türkçe Ana] verdikleri ad idi (Strabon XII.2.3)].
- Meskila** Ksenophon'un bahsettiği Dicle üzerinde bir şehir (III.4), ki Asuri payitahtı Nineve olmalıdır [**Kürkçe Beş-kale**].
- Milawata** (Millawanda) 14. yy. Hitit yazıtlarında geçen Batı Anadolu şehri (GurHIT 48) [**Mil-awta** < Türkçe **Mil** övdü "(Kral) Mil'in övdüğü (şehir)".
- Millawanda** (Milawata) [**Kürkçe Mil-övi** övdü "(Kral) Mil'in övdüğü (şehir)".
- Mithradatkirt** (*Mtrdtkrt*) Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat yakınında kurulmuş Part krallarının ilk payitahtları (BelCA 78). Part harfleri *t* ve *h* birbirine benzer. Keza, bilhassa Akamen Aramcasında *r* ve *n* harfleri de bazen benzerlik gösterdiklerinden, şehrin adı aslında *Mtrdtkrt* olmalıdır [böylece, *Mtrdtkrt* > **Mithradat-kent** "Mithradat şehri"].
- Naçibina** Nisibis (Nizip) şehrinin Asurice adı (GooBA.173) [**Kürkçe Neçe-bina** "nice bina; çok bina (-lı şehir)".
- Nineve/Nineveh** Kuzey Mezopotamya'da Akkadlılar tarafından M.Ö. 3. binyıl'da, "beş uygarlık tabakası" üzerine kurulan Asuri başkenti (DiAWO 41); diğer adları Mespilah veya Meskila [Nin-e-ve < Türkçe **Nin-evi** "Nin (Tanrıça İstar) evi"].
- Oguz Tobe** Azak denizi, Kerç boğazının 90 km. batısında eski bir Kırım beldesi [**Oguz Tapı** "Oğuz tapı yeri, Oğuz mâbedi"].
- Orexarte(s)** Jaxartes/Jaxartes (Sir-derya) ırmağının Plutarkhos tarafından doğru olarak verilen adı (FulPlut 318) [Or-exarte(s) veya Or-ekz-arte < Türk. **Uru Ögüz-ardı** "İrmak (Amu-derya), ötesindeki akarsu": O. Türkçe *ur* "dere." Plutarkhos Oresartes'un ötesinde İskitler'in yaşadığını, Pliny onların bu ırmağa **Silis** adını verdiklerini söyler. Bu kelime aslında **Sir-ob** "bol su" diye yorumlanmıştır (FryHP 302). **Silis** kelimesini **Siris** olarak okumak mümkündür. Bu halde, **Siris** < Türk.-Fars. **Sir-su** "doymuş ırmak" (Fars. *sir* "tok, doymuş") olarak yorumlanabilir. Şu da mümkündür ki, Pliny'nin **Silis** kelimesi aslında **Sinis** adının yanlış bir kopyalaması olabilir, zira, Grek L (ters V) ve N harfleri birbirlerine yakındır. **Sinis** adı ırmağın Türkçesi olan **Cincil/Yıncıl/İnci** veya **Seyhun** adlarının bozulmuş bir şekli olabilir].
- Ox(us)** *Grekçe?*: Amu-derya [Ox(us) > Ogz(us) > Ogz < Türkçe **Ögüz/ögüz** "İrmak (Amu-derya, Ceyhun); deniz"].
- Parikan(i)** Orta Asya'da Fergana şehrinin klâsik adı (FryHP 68) [kelime Parikan-ia olmalıdır, zira, Herodot Parikani denen bir halkdan söz eder (III.92). **Parikan** kelimesi Kaşgari'nin **Furkan/Burhan** "Buda; put" (DLT) kelimesinden başka bir şey değildir. Aynı kelime, **Moğolların Gazli Tarih'i**nde (MGT) **Burhan**, Turfan yazıtlarında (ÇaTL: Text IV:47) **Burhan** şeklinde yazılmıştır. Böylece, Parikan < Türk. **Burhan**, ve klâsik Parikan-ia > **Burhan-ia**, **Furkan-ia** > Fergan-ia > **Fergan-a** "Burhan (Buda) ülkesi". Bkz: Bölüm 6.
- Pasargadai** Pers-Akamenlerin şehri. Pers boylarının en asili de Pasargadae idi (Herod I.125) [Pasar-gada < Türkçe **Bezer Gada** "süsler (onu/onları) Tanrı": Türkçe **Gada** (Farsça **Huda**) "Tanrı"].
- Pergamon** (Bergama) Josephus, Pergamon şehrinde yazar (JoJW) [**Kürkçe Berk-ama** "muhkem Ana, emniyetli Ana (Tanrıça)"].
- Pergamu(s)** Truva şehrinin hisarı, kalesi (LiScGEL 545) [**Kürkçe Berk-Ama** "güçlü Ana (Tanrıça)"]. Bkz: Bölüm 10.
- Pinar.us** Kilikya'da, İssos (Erzin?) yakınında bir ırnak (FulPlut 289; Strabon XIV.5.19) [**Kürkçe pınar** "su kaynağı, kaynak"].
- Puruskhanda** yaklaşık M.Ö. 18. yy.da eski bir Hitit şehri (GurHIT I.1) [Purus-hand(a) < Türkçe **Barış-kend** "barış-kent" veya **Pürüz-kend** "pürüz-kent; engellenen şehir"].
- Sinukhtu** Kappadokya ve Suriye arasında, Neo-Hitit Tabal (Tubal) ülkesinde bir şehir (GurHIT I.4) [**Kürkçe sunuk-ta(ğ)** "sunan-dağ (şehri)"].
- Solymos** (Solyma) Likya'nın kuzeyinde, Psidia'da Termessos kalesinin üst tarafındaki tepe (Güllük tepe veya Tahtalı dağ) [Soly.m.os "Salim (dağı)." Termessoslular'a Solymler adı veriliyordu (Strabon XIII.4.16)].
- Tanais** Rusya'daki Don nehrinin klâsik adı [**Kürkçe ton** "don"].
- Tarhuna** Etrüsk şehri (Lat. Tarquinii) [**Kürkçe Tarhun-a** "Tyrrhen/Tarhan'ın ülkesi"].
- Themiskyra** Samsun civarında, eski Amazonların vatani, Thermodon (Terme) ırmağının suladığı ova [Themiskyra < Türkçe **Themis-kır-ı** "(Tanrıça) Themis'in

- kır-ı," veya, Themiskyr(a) < Türkçe **temiz-kır**: *Themis*, Uranus ve Gaea'nın kızı; Türkçe *temiz* (< Ar. *temyiz*) "saf, temiz".
- Thermodon** (Terme) Amazonlar'ın ülkesinde bir ırmak (Ksenophon VI.2) [Thermo-don < **Thermo-ton** "sıcak buz, sıcak don"; Gk. *thermo* "sıcak," ve Türkçe *ton/don* "don, buz"].
- Tigranokerta** Kral Tigranes'in M.Ö. 77 yılında kurduğu Ermenistan payitahtı (bugünkü Silvan veya Farkin) [< Tigran-ok-erta < Türkçe **Tigran-i(n)g-orta** "Tigran'ın payitahtı"].
- Tmutarakan** Prens İgor hikâyesinde geçen (GoodMM 166; RasIT 116) ve yanlışlıkla Kırım'ın Taman yarımadasındaki Türkçe adlı Taman-Tarhan şehri ile bir tutulan Rus? şehri [< *Tamu-Tarhan* < **Tapu-Tarhan**, ki bu ad bizce İbni-Battuta'nın ziyaret ettiği **Hac Tarhan** (Astrakan) ["Tarhan'ın hac yeri"] şehrini ifade etmektedir: Türkçe *tapıtapultabu* "biat, huzur, tapına, tapı, hizmet; [mâbet]" (REDH; GölMEV 210; DLT; LevAŞN II). Esasen, İgor destanında geçen, "*Tmutarakan'daki kâfir put'u*" ifadesi bu şehrin bir Rus şehri olmadığını açıkça göstermektedir].
- Turuspa** Van şehri yakınında Urartu payitahtı [(1) Turu-sb-a < Türkçe **Ta(n)ri-sub-(i)a** "Tanrı-su ülkesi"; (2) Turu-sp-a < Türkçe **Turu-sub-(i)a** "duru-su ülkesi"].
- Tusba/Tuşpa** Urartu başkenti (Van Kalesi) [ti-sb-a < Türkçe **İti-sub-(i)a** "tanrı-su ülkesi; Teşup'un ülkesi." Yukarıdaki Turuspa (1) adı ile eş anlamlıdır: *tari* "tanrı" ve *itilidi* "tanrı" kelimeleri yer değiştirmiştir. İki isim aynı şehri ifade ederler].
- Tuşkha** Bismil kasabası yakınında, Dicle üzerinde kurulmuş ve yaklaşık M.Ö. 883'te Asur kralı Aşurnaçirpal tarafından fethedilmiş bir Arami? şehri (GooBA.160) [Tuşka: (1) < Türkçe **tuş-ık-a** "kavşak ülkesi": Türkçe *tuş-* "kavuşmak; rastlamak," *tuşuk/tuşık* "kavuşulan (yer)" (Mod. Türkçe *kavuş-uk* "kavuşmuş," ve *kavşak* "iki yolun birleştiği yer")].
- Tyana** (Bor) Büyük Kappadokya'nın on eyaletinden biri, hiyeroglif Hitit (?) yazısı ile adı Tu-wa-na [Tyana < 'ti-ana < Türkçe **İti-ana** "Tanrıça Ana"; ve Tu-wa-na < 'ti-wana < Türkçe **İti-ana** "Tanrıça Ana" ki, Tanrıça *Ana-iti* ("Ana Tanrıça") adının ters yazılmış şeklidir.
- Uladi** İzmir, Bayındır'ın Yakapınar köyünün eski adı [< Türkçe **uladi** "ulaştır, bağladır; bağlayan şehir": *ula-* "ulaşmak ve buluşmak; bağlamak" (DLT; UYG)].
- Vagarşapat** (Ermenistan'da Echmiadzin) eski payitaht şehri [muhtemelen, < Vagarşapat < Ogur-sabbat < Türkçe-Sum. **Ogursa(ğ)-bat(tu)** "uğur (ve) tatil (şehri)": Sum. *sa-battu* "kalp-durmak; tatil günü" < Türkçe *sağ-bat-tu* "uyanıklık sona erdi; tatil günü"].
- Uruk** M.Ö. 3000 yıllarına ait ilk Sumer yazıtlarının bulunduğu ve Eanna adıyla da bilinen şehir devleti [> Türkçe **Uruk/Uruk** "tohum, evin; nesil, soy; [vatan]"].
- Vetluna** Etrüsk şehri (Lat. Vetulonia) [< betluna < (E)bet-(u)lu-n-a "şehir (evler) uluna (ulu Tanrıya, Tanrıçaya)": Türkçe *eb* "ev," ve *-et*, çoğul eki].
- Vologesokerta** Part kralı Vologeses I tarafından kurulan payitaht şehri (FryHP) [Vologes-ok-erta < Türkçe **Ulugöz-ı(n)k-ortu** "Vologeses'in ortu'sı, payitahtı"].
- Yarmuk** İsrail'in Taberiye gölünün hemen güneyinde Şeria (Ürdün) nehri ile birleşen ırmak [muhtemelen, < A. Türk. ***Yırmak** "ırmak"; Çuv. *s'ırma* < *cırma(k)* < *yırmak* > Oğuzca *ırmak*, *yırmak* ve *ırmak* kelimeleri eski lügatlerde mevcut değildir. Fakat, *yır-* fiili, "kolayca yarmak" (DLT III, 58) anlamındadır, ve *yırmak* kelimesi de, *yır-* fiilinin köküne *-mak* mastar ekini eklemekle yapılan bir isim olarak, "yarmaya yarayan şey" anlamına gelir, ki bu da akarak kendine yol açan bir ırmağın mükemmel bir tarifinden başka bir şey değildir].

SONUÇ

Arkeolog James Mellaart'a göre Anadolu, Neolitik devirde (M.Ö. 7000-5600) Yakın Doğu'nun en ileri kültür merkezi olarak saptanmış bulunmaktadır. Konya'nın hemen güneyinde bulunan Çatalhöyük'te ortaya çıkan bu Neolitik kültürde ziraatın ve hayvancılığın, ve de Ana Tanrıça kültürünün başlangıcına şahit oluyoruz (MeLECNE 77). Burada "Neolitik Yakın Doğu'nun hiç bir yerinde rastlanmayan bir güzellik ve teknikle işlenmiş eşyalar" yapılmaktaydı. Ziraat kalitesi olağan üstü bir seviyedeydi: kırmızı buğday (*triticum dicoccum*), ekmek buğdayı, arpa, bezelye, bakla bol miktarda üretiliyordu. Badem, meşe palamutu ve Şam fıstığından nebatî yağ yapılıyordu. Ölüler mezarlara (hayatın öteki dünyada da devam ettiği inancı ile) giyecek, tahta kaplar ve kutular gibi hediyelerle gömülüyorlardı. Çatalhöyük'teki ve daha batıda kazılan Hacılar'daki tapınaklarda, Anadolu'da Neolitik devir insanının gözdesi Ana Tanrıça'yı temsil eden heykelcikler bulunmuştur. Ana Tanrıça, yanında iki yırtıcı hayvan (pars veya aslan) bulunan bir taht üzerinde oturmaktadır. Bazen de Ana Tanrıça kendisi yerine sadece yüz yüze duran iki pars ile temsil ediliyordu.¹ Prof. Mellaart bu kültürün Çatalhöyük'teki devamlılığından bahseder ve bu halin M.Ö. 6500 ile 5650 yıllarını kapsayan on iki seviyede yani 850 yıl boyunca devam ettiğini belirtir. Daha sonra Frigya adıyla anılan bölgenin hemen güneydoğu kıyısında bulunan Çatalhöyük'te M.Ö. 6000 yıllarında yaşayan halkın yarattığı bu kültür (Resim 4-a, 4-b), M.Ö. 500 yıllarında Etrüsk şehri Tarquinia'da yaşayan ve Lydia'dan gelmiş olan halkın yaptığı resimlerde aynen görüyoruz (Resim 3). İki halk arasındaki bu mükemmel kültür benzerliği, Ana Tanrıça kültürünün ve aynı zamanda Anadolu halkının 5500 yıl gibi uzun bir zaman diliminde değişmeyen devamlılığının göstergesidir. Virgil (M.Ö. 70-19), Aeneid destanında, Batı Anadolu'da yaşayan ve Teukri adı verdiği eski Truvalılar'ın da aynı geleneklere sahip olduklarını şöyle anlatır "*Aeneas'ın gemisi filonun önündeydi; gemisinin baş tarafında [Kybele'nin] Frig aslanları yükseliyordu.*"

Anadolu halkı bu geleneği Mezopotamya'ya da aktardı. Ana Tanrıça'nın aslanlarını Sumer'in Lagaş hanedan armasında da görüyoruz. Kral Eannatum (y. M.Ö. 2500) tarafından dikilen bir stela üzerinde bulunan bu armadada kanatları açık bir kartal, pençelerinde iki aslan tutmaktadır. Bu amblem, Lagaş kralı Lugalanda'nın (y. M.Ö. 2400) silindir mühüründe de bulunuyordu. Yani, Çatalhöyük'lüler, Sumerliler ve Etrüskler on bin yıllık

¹ MeLECNE 96-98. Bu pars motifi (Resim 4-b) kitabımızın arka kapağını süslemektedir.

bir devamlılığı temsil eden zincirin sadece üç halkasını oluşturuyorlardı.

Prof. Mellaart tabiatıyla Çatalhöyük'te 8000 yıl önce adeta modern görünümüne bir kasabada (MeLECNE, Resim 51 ve 52) yaşayan halkın kimliğinden habersizdi. Afrodiasias kentini kazan ve geçmişinin M.Ö. beş binli yıllara uzandığını ortaya çıkaran Türk arkeoloğu Prof. Erim de Anadolu'da ilk medeniyeti yaratanların hakikî hüviyetlerini bilmiyordu. Fakat, bu topraklarda yetişmiş medeniyetlerin içimize kök saldığına inanan Erim şu sözleri söylerken onlarla akrabalığını hissediyor gibiydi: "*Bu eserler Grek, Roma, Bizans falan değil. Bu taşlar bizim kökümüz. Hepsi Anadolu!*"²

Anadolu'nun ve onun ilk dünya uygarlığını yaratan çocuklarının uzun tarihi yeniden yazılacaktır. Onlar ve akrabaları Sumerliler, Babilliler ve Elâmlılar bu uygarlığı öyle bir olgunluğa erdirdiler ki, bir modern yazar şunları yazmaktan kendini alamıyordu: "Yunanlılar, Yunanistan'da değil burada (Anadolu'da) o parlak uygarlıklarını yarattılar... Burada onların ilk dehalari çiçek açtı; edebiyatta Homeros, felsefede Thales, matematikte Pythagoras, tarihte Herodot, tıpta Hippokrates burada doğdu" (MullH, Preface v; I.1). Diğer bir ifade ile, eski parlak Yunan uygarlığını Yunanistan'lı Yunanlılar değil, önce Pelasg kanı taşıyan ve Küçük Asya'ya göçtükten sonra da Karyalı kadınlarla evlenmek suretiyle daha da çok Türk kanı ile donanmış olan Anadolu'lu Yunanlılar yaratmışlardı diyebiliriz.

Roma uygarlığının oluşmasında düşünüldüğü gibi Yunanlılar değil daha ziyade Etrüskler rol oynamışlardır. Virgil'in Aeneid adlı epik eserinde belirttiğine göre, Etrüskler Roma'yı uygarlaştırırken kendi dillerini kaybederek Latinlerin asimilasyonuna maruz kalmışlardır. Prof. Muller'e göre, sanatları, resmi ve tiyatroyu Romalılar Etrüsklerden, Yunanlılar ise Friglerden ve Lidyalılardan öğrendiler. Yunanlılar "Frig flütünü aldılar, Fenike (Aramî) alfabetesini, Lidya sikkesini, ve Babil [Sumer] ilmini benimsediler" (MullH I.3). Bu 'verici' milletlerin hepsi, sanat ve ilimlerin yeşerdiği ve büyüdüğü büyük "Türk Ormanı"nın parçalarıydılar.

Çatalhöyük halkı, ve Etrüskler, Pelasglar, ve diğer Türkçe-konuşan Akdenizliler, Mezopotamya ve İran'ın Sumerlileri ve Elâmlıları, Avrasya'nın İskitler'i, ve daha sonra Kumanlar, Göktürkler ve Moğollar, binlerce yıl devam edegelen aynı müşterek gömme geleneğine bağlı kaldılar. Genelde, kraliyet ailesine mensup kişiler veya asiller, onlara 'gönüllü' refakat eden askerleri ve yakınları ile beraber mezarlara gömülüyorlardı. Bu 'gönüllü refakat' olayını (Türkçe *içigig* "gönüllü," < *içik*- "gönüllü olarak katılmak"), Orta Asya'da Isık Gölü yakınında kazılan bir kurganda keşfedilen bir yazıtın tercümesinden öğreniyoruz (Bölüm 25). Hatta, Çin'deki Şang ve Yunanistan'daki Mykenae mezarlarında rastlanan aynı gömü geleneği bu uygarlıkların da Türk kökenli olduklarına işaret edebilir.

Bu eserimizde, genelde Akdeniz ve Avrasya bölgelerini ve İran, Mezopotamya, Horasan, Orta Asya'yı içine alan geniş sahada yaşadıkları bilinen Pelasglar, Etrüskler, Frigler, Teukriler (Truvahılar), Lidyalılar, Karyalılar, Likyalılar, Hitit-Hattiler, Hurriler, Urartular, İskit-Sakalar, Elâmlılar, Partlar, Sumerliler, Aramiler, Yüceçiler ve Soğdlar gibi milletleri inceleyip, dillerinin birer Türk diyalekti olduklarını tesbit etmiş bulunuyoruz.

Böylece, Türkçede hâlâ yaşayan çok eski kelimeler keşfettik. Bunlardan biri "tanrı; efendi" anlamına gelen *idi* kelimesidir, ki Sumerlilerce *izi* (Dumuzi/Dum-izi) ve *idiliti*, Hurriler ve Urartularca *'el'ti* (Te-şub), Neo-Hittitlerce *'zi*, Aramilerce³ *idi*, *eth* ve *iey*, İskitlerce *iti* (Tab-iti), Etrüsklerce *izilisi/ie*, Göktürklerce *idi*, Ogur ve Bulgar Türklerince *iri*, Yakutlarca *iççiliçi*, Selçuklu, Osmanlı ve modern Türklerce *isi/ısı* şekillerinde kullanılmıştır. Yine *idi* ifadesinden, Yunanlılarda *Theos* (kök *œ* "Tanrı"), *tis*, *Ares*, Latinlerde *Deus* ve *Diana*, eski Çin'de *Ti*, eski İran'da *Anahita*, Farsçada *Hüda*, ve muhtemelen Anglo-Cermenler'deki *God/Gott* kelimeleri gibi tanrı ve tanrıça adları türemiştir. Aynı kelime, antik coğrafi isimlerde yer almıştır: *Asia* (*İsi-a* "Tanrı Ülkesi"), *Aria* (*İri-a* "Tanrı Ülkesi"), *İda* (*İdi Dağı* "Tanrı Dağı"), *Dicle*'nin Sumercesi 'İdigat' (*İdi-gud* "Tanrı-Boğa"), ve Kızılırmak'ın Hitit-Hattice adı olan 'Marasantiya' (*Mar-isi-n-iti-ya*) kelimeleri gibi. İsa (*İsi* "Efendi; Rab"), ve Esav (*Ays*, *İys*, *İysu* < *İsi* "Efendi") gibi isimlerin de Türkçe *idilisi* ifadesinden türemiş olmaları mümkündür.

Diğer bir tarihî örnek *ana* kelimesidir ki, çeşitli diyalektlerde *ana*, *hana*, *hana*, *aba* (Oğuzca), *apa* (Karlukça), *ama* (Çuvaşça) şekilleriyle, eski Anadolu tanrıçası *Ana-iti* (Hurrice *Hapatu* veya *Hapa-iti*) "Ana Tanrıça," Hurri tanrıçası *Kheba* (*Hapa/Aba*), Hitit tanrıçası *Hanna Hanna* (Türkçe *anne-anne*), Kenanilerin savaş tanrıçası *Anath* (Ana-'th < *Ana-iti* "ana tanrıça") ifadelerinde mevcuttur. Anaiti(s) Medlerin ve Perslerin de tanrıçası idi.

Türkçe-konuşan milletlerin, Sumerliler'den başlayarak ülkelerinde ve yakınlarında yaşayan yabancılardan ödünç kelime aldıkları ortaya çıkmıştır. Böylece, Sumer dili bazı bölgelerde zamanla öyle sofistike bir dil halini aldı ki adına Akkadca veya Babilce denildi. Biz bu dile veya dillere 'sofistike' Sumerce adını verdik. Sonraki tarihlerde ortaya çıkan birçok diller de aynı şekilde sınıflandırılabilir. Osmanlı Türkçesi, Horasan Türkçesi, Soğdça, Akamen Aramacası ve Elâmcası, Akkadca, Babilce, Asurice ve Aramice gibi diller hep aynı sofistike dili temsil etmektedirler. Temelde Türkçe olan bu dillere, çeşitli oranlarda Arapça ve Farsça kelimelerin karışması ile oluşmuş suni diller nazarı ile bakmak gerekir. Burada önemli bir hususu da belirtmeliyiz: bütün bu diller kendi kendilerine gönüllü olarak oluşmuşlar, herhangi bir zorlama veya yabancı bir istilâ sonucunda ortaya çıkmamışlardır. Sumerlilerin tarih öncesinden başlayarak bazı

² Hürriyet, 6 Kasım 1990.

³ "Başlangıçta, Allah (Eth) gökleri ve yeri yarattı" (Tevrat'ın açılış cümlesi).

Arapça ve Farsça kelimeleri ödünç aldıkları görülüyor. Zamanla bu ödünçleme o mertebeye erişti ki halkın konuştuğu sade dilden tamamen farklı bir ilmi yazı dili veya saray dili yaratıldı. Böyle bir dil ile yazıtlar bırakan Akkadlı Sargon ve Babilli Hamurabi bizzat Sumerlilerin kendileri içinden çıkmış olup, yabancı bir istilâ ordusu ile memlekete gelmiş değillerdi.

Mamafih, birçok hallerde, eski Edessa şehrinde bulunan bazı Süryanice yazıtlarda olduğu gibi⁴, dil hemen hemen tamamen Arapça olabiliyordu. Binaenaleyh, arkeolojik çalışmalarda bulunan yazıtları inceleyen uzmanlar Arapça ile Aramca arasındaki fark hususunda çok dikkatli olmalıydılar.

Tarihi veya belki daha önceki çağlardan başlayarak Türkçe-konuşan milletlerin günümüze kadar gelen bazı genel adlar altında mevcut olduklarına dair emareler mevcuttur. Türk dil kurallarına göre, Türkçe-konuşan halkların, bilhassa tarih boyunca Guz ve Gur (Oğuz ve Ogur) ismiyle bilinen milletlerin köklerini, adı ana *d*-diyalektini taşıyan bir ata-millet'te aramak gerekiyordu. Kurala göre, yukarıdaki iki adın türeyeceği bu ad *Gud* olmalıydı. Ve Hatti/Hitit (Ht-Het) kelimesinin bu *Gud* adının sadece fonetik bir şekli olabileceğini Bölüm 14'te (1. Hal) göstermiştik. Bu ata isimden hareket ederek, ve, *r* ve *z* < *d* yahut *Gur* ve *Guz* < *Gud* kuralına uyarak Türkçe-konuşan eski milletleri diyalektlere göre ayırmak mümkündür.

Gud adı altında şu grupları sayabiliriz: Orta ve Güney Anadolu'da yaşamış olan **Het/Khet/Gud** (Hatti-Hitit), Mezopotamya'da **Gut(i)**, Kafkasya'da **Udh/Utı**, Batı Asya'da muhtemelen **Bu-Ghud** (Boht⁵/Pakti?), yine muhtemelen **Su-Gud** "ırmakların Gud'ları" (Soğdlar veya İskitler).

Türk diyalektlerini incelerken ana *d*-diyalekti yanında bir de ana *n*-diyalektinin bulunduğunu gördük. Binaenaleyh, *Gud* adı ile bir de *Gun* adı mevcut olmalıdır ki bu ata kelimededen *Hun* adı doğmuştur. Bölüm 8'de Herodot ve Ksenophon'dan *Hun* adının Yunanlılarca *Thyn* şeklinde yazıldığını ve bu halkın kuzey Sakarya havzasında ve Trakya'da yaşadıklarını,

⁴ Bkz: DrijOSI. Edessa (Urfa) şehri Part İmparatorluğu'na bağlı idi. Burada bulunan ve çoğu mezar taşlarından okunan yazılar Part Türkçesi (Aramca) ile tamamen Arapça sayılacak bir dil arasında değişiyordu. Bunda şehrin Sâmî çoğunluğunun büyük tesiri olmuş olmalıdır.

⁵ Tevat'ra, Put (> P-Ud > *Bu-Gud*), Kuş/Kassit (*Guz*) ve Kenan'ın kardeşleridir (Tekvin 10.6), ve Het (*Gud*) ve Hivi/Hori/Hurri (*Gur*) Kenan'ın oğullarıdır (Tekvin 10.15). Kenan kelimesini *Kun-an/Gun-an* ("Gunlar/Hunlar") şeklinde okursak, iki nesil içinde aynı adın dört diyalekte de mevcut olduğunu görürüz: *Gud* (iki defa), *Gun*, *Guz* ve *Gur*. Aynı hal Sam'in oğulları Elâm, Aşur, Lud adları için de geçerlidir. Bölüm 21'de incelediğimiz gibi Elâm adı aslında *Guz-a* "Guz ülkesi" ve Elâmlılar *Uzi* (Gk. *Uxi/Ukzi*) ifadeleri ile belirtilebilir ki buradan *Oguz/Guz* adı çıkar. Aşur/Assur adı *As-ur* > *İsi-ur* > *İsi-Gur* "Efendi Gur" ve Lud ise 'lu-ud veya *Ulu-Gud* "Ulu Gud" şeklinde yazılabilir. Ve böylece üç diyalekte *Gud*, *Gur* ve *Guz* adları ortaya çıkar. Bu yorumlar hep tesadüf olamaz. Aramî veya İbrani olsun, din kitaplarını kaleme alan eski bilginler, geçmişin ve zamanlarının milletleri ve dilleri hakkında geniş bilgilere sahip ve de kelimeleri kullanmakta çok mâhir olmalıydılar.

adın *Thyn* > *Xun/Khun* şekliyle Türkçe Hun kelimesine tekabül ettiğini öğrenmiştik. *Gun* veya *Hun* adını içeren şu Türkçe-konuşan kavimleri yazabiliriz: sonraki *Hun*'ların ataları olan *Thyn*'ler, sonraki *Becen/Peçenek* kavimlerinin ataları olan *Budin*ler ve *Bithyn*ler (< Türkçe *Bu-Thyn* "Bu-Hun"). *Budin*, Yukarı Volga'da yaşayan bir İskit halkının adı idi. *Bithyn*ler ise Yukarı Sakarya havzasında bulunan *Bithyn-ia*'ya adlarını vermişlerdi.

Gud ata adından türeyen ve *z*-diyalekti kullanan grup içinde Milâttan sonraki tarihlerde adını çok duyuran *Guz* veya Oğuz Türkleri bulunur. Selçuklular ve Osmanlılar sırasıyla bu *Guz* kavimlerinin *Kınık* ve *Kayu* boylarından çıkmışlardır. *Guzlar z/y* diyalekti kullanmışlar, fakat bazen fiillerde *r* fonemi yerine *z* kullanmışlardır. Böylece, Türkçe *bildirdi*, *aldırdı*, *tutturdu* ifadeleri, Orta Oğuzca'da *bildüzdi*, *alduzdı*, *tutuzdı* şekillerine dönüşmüştür. Resmî Pers-Elâm dilinde, *ü-ut-taş-da* veya muhtemelen *u-tız-dı* (Oğuzca *otuz-dı* < Türkçe *o(l)turdu* "(tahta) oturdu") fiilinin ve diğer bazı Oğuzca kelimelerin bulunması bu dilin *Guz* Türkçesine yakın olduğunun işaretidir. Aslında, Akamenler'in vatanı olan ve Anşan/Elâm adı ile bilinen ülke hâlâ *Khuz-istan* yani "Guzların Ülkesi" adını taşımaktadır. Yunan kaynaklarının *Kossai* adını verdikleri *Kassitler*'le onların Sumer-Akkad ülkesinde daha önce hakimiyet kurmuş olan akrabaları *Gutiler*'in birer *Guz* kavmi olmaları mümkündür: Gk. *Koss* > *Kuz* > **Guz** "Oğuz." Tevat'a göre, Eyub Peygamber'in yaşadığı yer, Filistin'in kuzeyinde uzanan *Uz* [*Uz/Oğuz*] ülkesi idi. Milâ'tın ilk binyılı'nda *Guz* kavimleri, Doğu Asya'da Göktürk, Uygur ve Kara-Hıta devletlerinin de ana kuvvetini teşkil etmişlerdir.

İtalya, Yunanistan, ve Batı Anadolu'nun bazı yerlerinde yerleşmiş olan eski *Plasglar*'ın adında da (*Pelazg* > *Pel-uz-k*) *Uz* kelimesinin mevcut olduğunu Bölüm 13'te gördük. Çoğul bir kelime olduğunu düşündüğümüz bu adın tekil hali olan *Pel-As* kelimesinin, **Bel-Uz** > **Beş-Uz** "Beş Oğuz" şeklinde yorumlanması mümkündür. Böylece, *Guz* kavim adı ile belirlenmelerine rağmen *Pelasglar* dilleri itibarıyla *Gur* kavimleri sınıfına girerler. Yani, Oğuzlar gibi *Z*-diyalekti ile değil *R*-diyalekti ile konuşmuşlardır. Bunu, komşuları olan Yunanlılar, Latinler ve diğer Hint-Avrupalı milletlere verdikleri birçok kelimededen anlıyoruz. *Ogur* dilinde, bir taraftan Ana Türkçe'deki "*d*" fonemi "*r*" olurken "*ş*" fonemi de "*l*" sesine dönüşüyordu. Aslında, bu Ana Türkçe *d* sesi, *d*, *z*, *r* ve *y* seslerinin bir karışımı olmalıydı. Zamanla, bazı grupların ana kitleden izole edilmiş olmaları, veya savaşlar yahut dinî farklılıklar yüzünden oluşan düşmanlıklar bu gizli fonemlerin benimsenmesine ve dolayısıyla çeşitli Türk diyalektlerinin oluşmasına yol açmış olabilirler. Bu ayrışım kısmen, bilhassa yazılı tarih sürecinde, gerek çivi yazılarında ve gerek daha sonraki alfabe sistemlerindeki *d*, *z* ve *r* fonemlerine tekabül eden işaretlerin birbirlerine çok benzer olmalarından da ileri gelmiş olabilir. Mamafih, *RL*-diyalektini kullanan *Çuvaşlar* her ne kadar *d* ve *z* yerine *r*, ve *ş* yerine *l* seslerini kullanmış olsalar da, birçok kelimelerde

d, *z* ve *ş* sesleri dillerinde bulunmaktadır. Meselâ, *köskil/közki* (< *közgü*) "ayna"; *yış/yiş* (< *eş*) "eş; arkadaş." Bir örnekte aynı kelime üç diyalekte Çuvaş dilinde mevcuttur: RL-diyalekti ile *pal* (< *baş*), yine RL-diyalektinde fakat *p/b = m* transformasyonu ile *mal* (< *baş* "baş, başlangıç"), ve üçüncü olarak hemen hemen normal Türkçedeki şekliyle *pus'baş*.

Gur adıyla geçen en eski milletin Hurriler olduğu görünüyor. *Gur*, ve de *Gud* adları Tevrat'ta Horî/Hivî⁶ (Hurri/Hur/Ur/*Gur*) ve Het/Hitit (*Gud*) adları ile temsil edilmişlerdir, ki bu ikisi Kenan'ın oğulları olup kardeşler (Tekvin 10.15-17). Böylece, *Gur/Ur* adı ile geçen şu milletleri sayabiliriz: *Ur(i)/Gur(i)* (Hurriler), (*G*)*ur-artu/Uri-artu*⁷ (Urartular), *Ti-Gur/İti-Gur* "Tanrı-Gur" (Togar?/Teukri?), *On-Ur(i)/On-Gur(i)* "On Ogurlar" (Neuri veya *Nairi*⁸), *Bel-Gur(lar)* "Beş-Gurlar" (Bulgarlar), *Beş-Gur(lar)* veyahut *Baş-Gur(lar)* (bugünkü Başkırtlar).

Türk dilindeki diyalektlerin ve temel gramer kurallarının beş bin yıl önce de mevcut olduğu görülüyor. Avrupa Alpleri'nden ve Tyrrhen Denizi'nden Çin Denizi'ne kadar uzanan bir 'Türk Ormanı' içinde, Hint-Avrupa ve Sâmî dillerinden başka üçüncü büyük grubu oluşturan dili dar bir coğrafi çerçevede içinde Ural-Altay adı ile sınıflandırmak mânasızdır. Bunun yerine, artık, Osmanlı Türkçesi gibi suni birer dil olan Macarca ve Fince dillerini de içine alan bir 'Türk Dilleri' grubundan söz etmek çok daha ilmî olur.

Türk dili ve gramerinde, Sumerlilerden bugüne kadar gelen devamlılığın çarpıcı bir örneği, fiil köküne eklenerek isim/sıfat yapan *-kl-ikl-ikl-ukl-ük* ekidir. Bu ek ile oluşmuş kelimeler çağlar boyunca hemen hemen her coğrafyada bulunmuştur. İşte bunlardan bazı örnekler:

Sumerce *LU-AGRIG* ("vâli, yönetici, kumandan") ifadesindeki *egir-ig* ("vâli") kelimesi, ki ifadedeki *lu* "adam" ve *agrig* < *egrik* < Türkçe *egir-ik* "şevkedici, yöneten kimse" ve Türkçe fiil *egir-* "(asker) sevketmek; eğirmek; çevirmek; kuşatmak; yönetmek" (DLT; ErOA) anlamına gelir.

Sumerce *azık/ızık* "kutsal," < Ana Türkçe *ıduk* (*r*-diyalekti *irik/iyirik*) "hür, mukaddes, mübarek; takdis edilip serbest bırakılmış (hayvan)," ki buradaki fiil *ıd-/ıd-* (Çuvaşça/Ogurca *yır-/ır-*) "serbest bırakmak, göndermek; takdis edip serbest bırakmak" anlamındadır.

Frigce *otur-ık* (*otur-ig*) "oturan; kral," ki çivi ve hiyeroglif yazı ile yazılmış (bilingue) Tarkondemos (Tarkumuva) Mühürü'ndeki çivi yazısında bulunan bu kelime, *otur-* ("oturmak, tahta çıkmak") fiilinden türemiş olup,

⁶ Tekvin 36.2, 20.

⁷ (*G*)*ur-artu/Uri-artu* "mükemmel Ogur," veya "mükemmel Hurri(ler)": Türkçe *arti* "tüm, bütün, tamamıyla; tekmil (eksiksiz, mükemmel, tam)" (UYG).

⁸ *Nair(i)* milleti bizce Tevrat'ta *Nahor* (> 'n-ahor > On-Uur/Ogur) adı ile temsil edilmiştir. Bu isim altında İbrahim'in dedesi Nahor, ve yine İbrahim'in kardeşi ve Uz'un babası Nahor geçer, ki burada yine Oğuz (Uz) ile Ogur adlarının diğer bir ilişkisi görülür. On-Ogurlar'ın Macarlar'ın ataları olduğu malumdur.

"oturuk, oturmuş: (tahta) oturan kimse, kral" anlamına gelir.⁹

Karya dilinde ve Aramîcede bulunan *kal-ı(k)* veya *kalı(g)* (Hali/Kalı) "kalan; ebedî" kelimesi, ki Kaşgarî *kalı(g)* kelimesine "gök, yukarı kat, sema" anlamını vermiştir. Biz kelimeyi Halikarnassos ve Kalynda şehir adlarında (Bölüm 10), Kalykadn.os (Gök-su) ırmak adında (Bölüm 30), ve İbranîce ostraka adı ile bilinen fakat aslında Aramîce olan Samaria Yazıtı'nda (Bölüm 19, 4. Hal) bulduk. Kelimenin *kal-* "kalmak" fiilinden türediği ve içinde tanrısal bir anlam da taşıdığı aşikârdır.

Türkçede "şehir, kale" anlamında kullanılmış olan *bal-ık* kelimesi, "bağlanılan yer" demektir, ki *ba-* "bağlamak" ve *bal-* "bağlanmak" fiilinden, isim/sıfat yapan *-ık* eki ile türetilmiştir. Kelime ekseriya *'balıbalıbolu'* şeklinde *-k* sessiz geçilerek, bilhassa Anadolu'da, Kırim'da kullanılmıştır. Etrüskler'in *Velathri* (*Balı-Tarı* "Tanrı şehri") şehir adında da bulunduğu bizce müşahede edilmiştir. Grekçe *polis* "şehir" ifadesinin de bu eski Türkçe kelimedenden geldiği açıktır.

Tevrat'ta Sam ve Arpakşad'ın soyundan gelen Peleg'in adı Aramca olup Türkçe *böl-ük* (Peleg, Süryanîce Balig) "taksim; bölen; bölünmüş" kelimesinden başka bir şey değildir (bkz: Bölüm 19, 1. Hal).

Aramca *yareh* ("ışık, parlak ışık; ay¹⁰") kelimesinin Türkçe *yarı-* "ışımak, parlamak" fiilinden gelen *yarı-k* (Kırım Türkçesi *carık*¹¹) "parlayan şey" kelimesinden türemiş olması mümkündür.

Gk. *Kappadokia* kelimesinin Akamen Elâmcası'ndaki kaynağı olan *Kautbaduka* (Eski Farsça *Katpatuka*, Bab. *Kaatpatukka*) ifadesindeki *baduk/patuk* kelimesi bizce Türkçe *batuk* ("batık, batmış") olarak belirlenmiştir. İfadenin bütünü olan *Kautbaduka/Kt-batuk-a* veya *Het-batuk-a* "Hatti/Hitit halkının yok olduğu ülke; Kappadokya" anlamına gelir.

Sumerce-Babilce *sangalsungulsangu* (Bölüm 17 & 18), Eski Mısır dilinde *S'ankh/Senekh* (Bölüm 29, 5. Hal), Resmî Akamen Aramcasında *sunki* (Bölüm 21), Likya dilinde *snk* (Bölüm 12), ve Süryanîce/Aramca *snq* (Bölüm 19, 8. Hal) kelimelerinin hepsi Türkçe *sun-uk* ("sunan kimse; cezbeden kimse; kral") ifadesini yansıtırlar.

Akamen Elâmcası'nda *sağ-ık* (saak) "(savaşa) hazır, boşalmağa hazır" (Türkçe *sağ-* "sağmak; (bulut) yağmur göstermek; çözülmek; [dolu olmak]"); ve *par-ık* (< Türkçe *barık/varık* "varmış, gitmiş") kelimeleri.

Akamen Aramcası'nda *bezek* (*bzk*) (Bölüm 20, Metin No. 5) "süsleyen" (< Türkçe *beze-* "bezemek"); *tizik/tizig* (*tzg*) (Metin No. 1) "dizik, sırada

⁹ Bu kral muhtemelen Hitit kralı Arnuwandas III (1220-1190) zamanında yaşamış olan *Maddu-watta* ["tanrı Mete (Midas)"] veya "Mete-ata"] idi. Bkz: Bölüm 11, 2. Hal.

¹⁰ İbranîce *yareh/yareh* ("ay") Aramca (Türkçe) *yarık/yarık* ("ışık, parlak ışık; parlak") kelimesinden türemiş olmalıdır.

¹¹ ÜİDKT 47, 72.

dizilmiş; sıra, dizi" (< *tiz-* "dizmek, sıralamak"); **ütik** (*wtk*) (Metin No. 122) "yanık (renkli)" (< Türkçe *üt-* "yanmak; ateşe tutmak") kelimeleri.

Partça **sev-ük** (*sw^(k)*) "sevgili" (*sev-* "sevmek" fiilinden); ve **tut-uk** (*tth* veya *ttk*) ["askerî vâli," veya "tutan kişi; (elinde güç) tutan kişi, güçlü"]. İkinci ismi içeren *Tthtr* veya *Tutuk-tarı* ("güçlü tanrı") kelimesi, Part kralı Vonones II'nin yazıtlardaki adıdır (Bölüm 24).

Etrüskçe **bil-ig** (*bilg, belig*) "bilgi" (Bölüm 9, 5. Hal; 7. Hal: 11).

Göktürkçe ve Orta Türkçe **körüg** "gören kişi; casus."

Türkçe **biti-k** "kitap; mektup," **buyr-uk** "buyuran; komutan; buyrulan şey; emir," **adr-uk** ve **ayr-ık** "başka, ayrı; seçkin," **tanı-k** "tanık, şahit" gibi eski ve yeni birçok kelimeler de bu sınıfa dahil edilebilirler.

Fiillerden isim/sıfat yapmaya yarayan diğer bir gramer unsuru da 3. şahıs tekil geçmiş zaman sıygası olan *-tı* (*-dıl-tul-du*, v.s.) ckidir. Bu eklenmiş tarihî kelime örneklerinden bazıları şunlardır:

Urartu baş tanrısı **Hal-di**, < Türkçe *Kal-dı* "kalan, kalıcı, ebedî; Tanrı."

Urartu tanrıçası ve Tanrı Haldi'nin eşi **Bag-bas-tu** (*Bagmaštu* veya *Bag-maş-tu*¹²), < Türkçe **Beg-bas-tı** "Bey'i (Haldi'yi) yendi; hakikî bos."

Büyük Kuraş'ın Pers ordusunda piyadelere verilen ad olan **pas-ti**, < Türkçe **bas-tı** "yere bastı; yürüyen kişi; piyade."

Akamen Aramcası **Beg-Pas-ti** (*Bgpšt*¹³), < Türkçe **Beg bastı** "bey (düşmanı) bastı, yendi."

Pers kralının doğum gününü kutlamak için verilen ziyafet anlamında Herodot tarihinde geçen **tuk-tı** (*tykta*¹⁴) ifadesi, < Türkçe *tok-tı* veya *tog-tı* "(Kral) doğdu." Burada kelime bir isim değil hakikî anlamıyla 3. şahıs tekil geçmiş zaman fiili olarak kullanılmıştır.

Aynı gramer sentaksı ile Orta Türkçe'de fiilden yapılan çeşitli isimler arasında **Tap-du** "(Tanrıya) taptı"; **Kün-Tog-dı** "güneş doğdu"; **Dön-dü** "döndü, din değiştirdi"; **Sınan-dı** "denendi"; **Kıprı-dı** (kubradı/kuvradı) "topladı, birleştirdi" gibi şahıs isimleri sayılabilir, ki bunların bazıları günümüzde de kullanılmaktadır.

Türkçe-konuşan halkların uzun tarihi süresince kullanılan çok ilginç bir kelime de **bahşı** veya **bağşı/bahşı** ("büyücü, efsuncu; hoca, tabib; muallim, öğretmen") kelimesidir. Bilhassa Bölüm 17 ve 21'de incelediğimiz bu kelime, Sumercede **paşı** ve **paşe** şekillerinde, Pers-Akamen Elâmcasında **ma-ku-iş** (ba-gu-şi) şeklinde bulunmuştur. Daha önce belirttiğimiz gibi bahşı kelimesi en doğru fonctığı itibarıyla Macarcada *bácsi* (telâffuzu *baaçi*)

"yaşlı ağabey, yaşlı beyefendi" olarak geçer. Buradan da anlaşılıyor ki kelime aslında *bağ-* "büyü ve sihir yapmak" fiilinden ve/veya *bağ/bağı* "büyü, efsun" kelimesinden, sonuna geldiği isim ile 'iştigal eden kimse' anlamını doğuran *-cı* (> *-şı*) eki ile türetilmiştir. Böylece, *bağ-çı* veya *bağ-cı* "büyü ve sihir ile iştigal eden kişi" anlamına gelir.

Hız. Nuh'a tekabül eden Sumer kralı Ziusudra aynı zamanda Sumerlilerin **paşı-şu** [pa(ğ)şi-su] yani **bahşısı**, onların dinî lideri idi (bkz: Bölüm 17, 12. Hal). Bugüne dek yaşayabilen bu gibi kelimeler, birçok Türk destanlarında ve mitolojilerinde geçen hikâyelerin az veya çok tarihî bir geçmişe dayandığını gösterirler. Gazzali'nin "Muğlar (Muğan/Bahşılar) dört bin yıl hüküm sürdüler... Hükümdarlık hep onların hanedanında kaldı" ifadesi de böyle bir tarihî gerçeği yansıtmaktadır.

Akamenler'in mitolojik atası olan Perseus, Yunanistan'da, Argolis'te Mykenae ve Persepolis şehirlerinin kurucusu idi. M.Ö. 1400-1300 yıllarında parlayan Mykenae uygarlığını takiben, M.Ö. 1300 yıllarında Frigyalı Kral Pelops Argolis'i fethetti. İşte, çok muhtemelen akrabaları olan Truvalıları yenerek M.Ö. 1240 yıllarında Truva şehrini yakanlar, Argolis'teki bu uygarlığı yaratan ve Homeros tarafından genelde Akhalar ve bazen Danaoi adı ile anılan insanlardı. Yaklaşık M.Ö. 1200 yılında kuzeybatıdan gelen ve demir silâhlarla mücehhez yeni istilâcı bir kavim olan Dorlar, Truva savaşları yüzünden zaten gücünü tüketmiş olan Mykenae uygarlığını ortadan sildiler. Eski Pelasgia'nın asıl Yunanlaşması bizce bu istilâ ile başlamıştır. Yeni oluşan ve içindeki kelimelerin en az yüzde 40 gibi bir oranı Hint-Avrupa kökenli olmayan bir Yunan dili, Türkçe-konuşan Pelasglar'ın Elen topluluğu içinde tedricen eridiğinin bir işaretidir. Yeni halk ve yeni dil iki milletin karışımından oluşmuştu. Homeros'un dilini incelersek görürüz ki, bu epik hikâyelerin ve şiirlerin terennüm edildiği çağda (M.Ö. 9. veya 8. yüzyılda) Yunanlılar hâlâ, daha sonraları harfi tarife dönüştürecekleri, Türkçe 'o' ("o; şu") zamirini kullanmaktaydılar.

Bu kitapta gerek Aramî alfabesi ile ve gerekse Elâm çivi yazısı ile yazılan Resmî Akamen dilinin Türkçe bir diyalekte sahip oluşunun keşfi, ve Truvalılar'la Akhalar arasındaki akrabalığa dair emareler, eski büyük destanların ve mitolojilerin tarihinde yeni bir sayfa açmaktadır. Akamenler'in atası sayılan Perseus, Herakles'in annesi Alkmenes'in büyük babası idi, ve Herodot'un bir hikâyesine göre Herakles'in kendisi de üç Türkçe-konuşan kavmi oluşturan **Agathyrus** (Ağaçeri), **Gelonus** (Gelon/Alan), ve **Skyth** (İskit) adında üç kardeşin babaları idi. Böylece eski dünyada, Akdeniz ve Karadeniz havzalarında, İtalya, Yunanistan, Anadolu ve Rus steplerinde, Suriye ve Mezopotamya'da, Medya ve İran'da, ve daha doğuda Orta Asya'da yaşamış olan, Giritliler, Akhalar, Pelasglar; Teukriler (Truvalılar), Frigler, Karyalılar, Lykialılar, Lydialılar, Mysialılar, Etrüskler, Kimmerler, İskitler, Ağaçeriler (Agathyrus), Alanlar (Geloni), Aramiler, Babilliler,

¹² Bölüm 21'de çivi yazısı fonemlerinde "m" > "b" ve "š(ş)" > "s" ilişkilerinin mevcudiyeti gösterilmiştir.

¹³ Bir komutan adı. Bkz: Bölüm 20, Metin No. 18.

¹⁴ Herod IX.110. Bkz: Bölüm 22, 4. Hal).

Elâmlılar, Sakalar, Yüeciler, Soğdlar, ve Eftalitler gibi Türkçe diyalektlerle konuşan eski milletlerin oluşturduğu büyük bir 'Türk Ormanı' mevcut olmuştur. Bu insanların Tanrıları ve kahramanları en büyük destanları yaratmışlardır. Destanların bazıları Virgil'in Aeneid'inde, Homeros'un İlyada ve Odyssea'sında, ve Firdevs'inin Şehname'sinde yazılıdır. Homeros'un ve Firdevs'inin destanlarında, Doğu ile Batı mücadelesini temsil eden Avrupa (Yunanistan veya daha doğrusu Pelasgia) ile Asya (Anadolu), ve Turan ile İran arasındaki savaşlarda her iki tarafta çarpışan kahramanların hepsinin tek bir dille konuştuklarında şüphe yoktur. Her ne kadar, Homeros'un hikâyeleri Türkçe ile karışık bir Yunan diyalektinde, Virgil'in Aeneid'i Latince ve Şehname Farsça yazılmışsa da, bu destanların Türkçe orijinaleri muhakkak ki mevcut olmuştur; ya da hiç olmazsa bu destanlarda geçen hikâyeler ve şiirler ve şarkılar Türk dillerinde ağızdan ağıza dolaşmış olmalıdır. Şehname'de geçen bazı isimler, eserin bir orijinalden tercüme edildiğine delil olarak gösterilebilir. Meselâ, Bölüm 22'de (6. Hal) belirttiğimiz gibi, Turan hükümdarına verilen *Afrasiyab* ["az koyu kırmızimsı kahve rengi-elbise"] adı, asıl Türkçesi olan *Alper Tonga* veya *Alper Tongı* isminin, eski ve oldukça yıpranmış bir kitaptan Arapça, Farsça ve Türkçe bilen bir bilgin veya kâtip tarafından yanlış olarak *Afra-tongı* veya *Al-Tong* ("al elbise") şeklinde okunup Arapçaya tercümesiyle ortaya çıkmış olmalıdır, ki burada Türkçe *al* ("kırmızimsı keşane") ile karşıtığı olan Ar. *afra* ("az koyu kırmızimsı kahve") her ikisi de hemen hemen aynı rengi tarif etmektedirler. Arapça *siyab* ise, *sevb* ("elbise") kelimesinin çoğulu olup Türkçe *tong* ("giyecek, elbise, don") kelimesinin karşılığıdır.

Türk dilinin çeşitli diyalektlere ayrılışı, en az Etrüsklerin Anadolu'dan İtalya'ya göçünden yani M.Ö. 13. yüzyıldan önce, hatta, Sumerce *Dumuzi*¹⁵ kelimesinden ve eski Yunanlılar'ın ve Latinler'in Pelasglar'dan ödünç aldıkları bazı *r*-diyalektini içeren Ogurca kelimelerden anlaşılacağı üzere, Bronz Çağı'ndan bile önce olmuştur. Bölüm 17'de gördüğümüz gibi *Ogurca* kelimeler Sumer diline de girmiştir.

Türkçe-konuşan topluluklar eski zamanlardan beri insanî kanunlar yaptılar. Sumerliler'de belki krala hıyanet suçu hariç idam cezası görülüyor, daha ziyade para cezaları tatbik ediliyordu. Onlar ve diğer Türk kavimleri fethettikleri veya birlikte yaşadıkları diğer topluluklara karşı barış zamanında daima hoş-görülü davrandılar. Avrupa toplulukları için bunu pek

¹⁵Dumuzi (< *Tab-izi* "tapı tanrısı, tapılacak tanrı") z-diyalektinde bir kelime olup Sumerliler'in çoban tanrısının adı idi. Aynı kelime Tufan öncesi mevcut olmuş Badtibira şehri kralının adında da görülür (KraSUM 328). Ana Türkçesi *Tab-idi* olan bu kelime bir İskit tanrısının adı *Tab-iti* kelimesinde ortaya çıkar.

söyleyemeyiz. Eski Yunanlılar ve Romalılar fethettikleri ülkelerin insanları ile birlikte uygarlıklarını da ortadan kaldırdılar. Latinler, kendilerine Roma uygarlığını hediye eden Etrüsklerin sadece fizikî mevcudiyetlerini değil kitaplarını ve sanatlarını da yok ettiler. Yunanlı Dorlar ve daha sonra Romalılar, Yunanistan'da ve Anadolu'da Pelasgları öyle bir silip süpürdüler ki kayıtlarda onlardan sadece tek bir kelime, *tepa*, kaldı. Aynı hal Karyahların, Truvalıların ve diğer Anadolu halklarının da başına geldi, ki onlardan bazıları ancak uzak dağ köylerinde hayatlarını kurtarabildiler. Daha yakın bir tarihte, İspanya'da Arap uygarlığının yok edilmesine, Yahudilerin sürgün edilmesine, Almanya'da ise milyonlarcasının Hitler tarafından öldürülmesine şahit oluyoruz. Amerika'yı keşfeden Avrupalılar da Kızılderili kavimleri kültürleri ile birlikte yok ettiler.

Büyük 'Türk Ormanı' ise en küçük milletler için bile bir sığınak, hür yaşanan bir toprak sağlıyordu. Eski Türk imparatorlukları içinde serbestçe yaşamış olan Yunan, Ermeni, Arnavut, Bulgar, Çerkez, Gürcü, Yahudi, ve hatta İranlılar ve Araplar gibi büyük toplulukların bugünkü Türkiye dışında devletler halinde bütün dilleri ve kültürleri ile hâlâ varolmaları bu Türk mucizesi'nin şahididirler.

Marco Polo'yu dikkatli incelersek görürüz ki, 'dehşet saçan' Moğolların imparatoru Kubilay Han'ın idaresi altında bile Türk-Moğol dünyasında, Müslüman, Hıristiyan, Musevî ve Budist her dinden insanların serbestçe ibadetlerini yapabileceği lâik ve demokratik sayılabilecek bir ortam mevcuttu. Bu imparatorluğun çöküşü sonucu 'hürriyetine kavuşan' Çin'de ise artık bir hoş-görü'den ve hür yaşamdan bahsetmenin mümkün olamayacağını Eileen Powel'in (PowMP, s. 71) şu müşahedelerinden öğreniyoruz:

"M.S. 1340 yılında, Floransa'lı Francis Balducci Pegolotti tüccarlar için hazırladığı bir kitapta 'Don ırmağından Çin'e kadar giden yolda tam emniyet içinde seyahat edilebilir' diye yazıyordu. O zaman Pekin'de oturan Kubilay Han, Hıristiyan kilise çanlarının tatlı seslerini dinlemekteydi. Ve bu, Orta Çağ'ın karanlık devrinde, 13. yüzyılın sonları ile 14. yüzyılın başlarına rastgeliyordu.

"Fakat, ondördüncü yüzyılın ortalarına doğru her şey değişti. Çinliler'e geçen Pekin ve Hangchou ve büyük liman şehirleri ile birlikte o eski asil uygarlık karanlığa gömüldü. Artık o büyük ticaret yolu emniyetini yitirmişti, ve Zeytun şehrinde Hıristiyan rahipler artık cemaatlerine vaaz veremiyorlardı."

Pers-Akamen kralları, imparatorluk topraklarında her ırkın hür ve emniyet içinde yaşamalarını sağlamakla kalmadılar, onların dillerine de saygı gösterdiler. Yazıtlarını, imparatorluk içinde konuşulan Elâm Türkçesi, Farsça ve Babilce (Arapça?) dilinde yazdılar. Böyle bir uygulamayı Roma

ve Yunan'da göremiyoruz.

Eserimizi dikkatle ve bîtaraf olarak inceleyenler göreceklerdir ki, klâsik yazarların "Persler"i, yani, Hitler gibi insanların kendilerini 'üstün ırk' olarak görmelerine yardımcı olan Aryanist yazarların yücelttiği "Aryanlar," aslında, resmî yazılarında bir Türk diyalekti olduğunu ispatladığımız Elâmca dilini kullanıyorlardı. Sâmi Yahudileri yok ettiğini zanneden Hitler, aslında Türk Hazarlar'ı öldürüyordu. Arthur Koestler (KoesTT) bu Yahudiler'in, Milât'ın ilk binyıl'ı içinde Museviliği kabul eden Hazarlar'ın torunları olduğunu gösterir.

Bu filolojik incelemelerimizle, ve bilhassa İskit meselesinin çözümü ile, şimdi tarih sayfalarını süsleyen büyük göç teorilerini kökten değiştirmemiz gerekiyor. Aslında, sözde olduğu zannedilen Hint-Avrupa kavimlerine dair büyük göçlerin, hiç olmazsa bilinen beş bin yıllık yazılı tarih boyunca vuku bulmadığı anlaşılıyor. Arkayik Türk diyalektlerinde Sâmi ve İrani alıntı kelimelerin mevcudiyeti, bu iki dili konuşan toplulukların, son bin yılda olduğu gibi, tarihin ilk yıllarından beri Türkçe-konuşan halklarla bir arada yaşadıklarını göstermektedir.

Son olarak şunu ifade etmeliyim ki, aydınlattığımız beş bin yıllık Türk uygarlığının hastalıklı bir devrinde yeni bir uygarlığın temelini cumhuriyetle atan Mustafa Kemal Atatürk, kati arkeolojik ve filolojik delil yokluğuna rağmen, çağında rastlanmayan büyük tarihî öngörüsüyle, Türkün bu eserle ortaya çıkardığımız mazisinin varlığına içten inanarak şunları söylüyordu:

"Asla şüphem yoktur ki Türklüğün unutulmuş büyük medenî vasfı ve büyük medenî kabiliyeti bundan sonraki inkişafıyla âtînin yüksek medeniyet ufkuunda yeni bir güneş gibi doğacaktır."

APENDİKS

ESKİ ALFABELER

İlişkikte, bu kitapta incelediğimiz eski dillere ait alfabelerin, Soğd-Uygur, Arap, İbranî, Eski ve Klasik Yunan ve Latin alfabeleri ile karşılaştırmalı mukayesesini gösteren bir tablo verilmiştir. Her ne kadar çeşitli kaynaklardan¹ temel ansiklopedik veriler kullanılmışsa da, alfabelerin bu son şekli ve yorumları, bu dillere ait metinlerin tarafımızdan deşifre edilmesi sonucunda saptanmıştır.

Şunu gösterdik ki bu tabloda, Arapça, İbranîce, Grekçe ve Latince dışında kalan diller temelde Türkçedirler. Her ne kadar Kenan dili Sâmi diller grubuna sokuluyorsa da, Ahiram yazıtının bir parçasının Aramca yani Türkçe bir diyalekte sahip olabileceğini Bölüm 19'da (3. Hal) gösterdik.

Bu alfabeler arasında, Frig ve Eski Yunan yazısı soldan sağa ve sonra sağdan sola yazılır ve okunur. Likya yazısı klasik Yunan ve Latince gibi soldan sağa, bütün diğerleri ise sağdan sola yazılır. Harflerin fonetik değerleri, bugünkü Türk alfabesindeki gibidir. Yalnız, **h** harfi, k ve h seslerini bileşimi olup gırtlaktan gelen bir h sesini verir. k, q, ve **h** (kh) harfleri genellikle Türk diyalektlerinde birbirleriyle yer değiştirerek kullanılmışlardır. Bu, s ve z, ve ç ve ş harfleri ve fonemleri için de geçerlidir. Tabloda, gerektiğinde, kalın sesli harfler koyu baskı ile gösterilmiştir.

Eski alfabelerde fonem değerleri bakımından yaptığımız katkılar ilgili bölümlerde belirtilmiştir. Bunların önemli olanları şunlardır:

ʾAleph = [a, ae, aolo, -a/-i/-i]

ʾAleph harfi (#1), genelde Türkçe 'a' sesini verir. Mamafih, Akamen Aramcasında, Part, Isık ve Göktürk alfabelerinde ae veya e (#5) sesini de temsil eder, Kelimenin sonunda, Aramca ʾaleph (-a/-) bir son-ek olarak Türkçe 3. şahıs iyelik eki -i/-i ye tekabül eder. Keza, 3. şahıs iyelik zamir eki, ve akuzatif eki (-i/-ig/-iğ) olarak kullanılmıştır.

Etrüsk Alfabesinde 8 Harfî [b fonemi]

Mevcut literatürde, Etrüsk alfabesinde b-sesi temsil edilmemiştir. Biz bu

¹ AIAP, MoorTA, BoART, ErOA, ÖZTAK, Akishev (bkz: HD50S, s. 234), Ergin (TDEK, 346'da), ve DLT I, 8.

ses için Etrüskler'in 8 harfini kullandık (#2). Bu 8 harfini daha önceki diller için *f* sesi için kullandılar. Halbuki, 8 harfi B (beta, bet) harfinin yuvarlatılmış şeklinden başka bir şey değildir; ve Bölüm 9'da açıkça gösterdiğimiz gibi *b* fonemini temsil etmelidir.

z (Zeta/Zayin) Fonemine Tekabül Eden Frig Harfi

Bu fonem için tesbit ettiğimiz Frig harfi (#7), Aramî-Fenike alfabesinde yatay kısımları abartılmış büyük I şeklinde yazılan Zayin harfinin I unsurunun dik yerine eğik yazılması ile oluşmuştur. Latin alfabesindeki *z* harfine benzeyen bu harf Eski Yunan ve biraz değişik şekliyle İbranî alfabesinde de mevcuttur. Aynı Frig harfi kendine has dönük *z* şekliyle, Eski Yunan alfabesinde *y* (#10-Yod) ve *s* (#21-Sin/Sigma) fonemleri için de kullanılmıştır. Biz bu harfi, Etrüsk, Frig ve Likya alfabelerinde *s* (Sin) fonemi için de kullandık.

y (Yod) Fonemine Tekabül Eden Frig Harfi

Frig alfabesinde *y* sesi (#10) için (sağdan sola yazılıştı), orta çizgisi dik olan bir Z işaretine benzeyen Frig harfini kullandık. Benzeri olduğu ve ekseriya karıştırıldığı *z* (Zayin) harfinden biraz farklı olup, Aramî-Fenike alfabesindeki Yod (*i/y*) harfinin orta çizgisinin kaybolmuş şeklidir.

ʿAiyñ veya ʿAiyñ = [o, ö, ü]

Gk. omikron, İbranîce a(h)yin ve Arapça *ayn/ayın* harflerine tekabül eden ʿayın harfi (#16), Aramcada ve diğer Türk diyalektlerinde *o*, *ö*, veya *ü* sesini verir.

Tsade Harfi (M/š = s, ç veya ts)

Genelde "s" (Gk. Samek) harfine eş tutulan Tsade (#18) harfi (bkz: Bölüm 20, Fonetik Değerler) aslında, Türk diyalektlerinde çok kullanılan ç sesini verir. Bunu, İbranîce *haats* "odun" [*ha-aats* < Türkçe *aaç/lağaç*] kelimesinde açıkça görüyoruz, ki buradaki *ha* unsuru sadece bir harfi tarifler.

Kenan-Aramî alfabesinde 3 rakamına benzeyen ve aynı zamanda Şin harfine de tekabül eden (AIAP 192) Tsade harfi, Etrüsk ve Eski Yunan alfabelerinde M şeklinde yazılmıştır (Moorhouse, MoorTA). Etrüskçede bu harfi (š), ç, bazen de ş sesi için kullandık (Bölüm 9). Kenan alfabesinden gelen şekliyle Akamen Aramcası'na (Bölüm 20) ve Partça'ya (Bölüm 24) geçmiş olan bu harfin bu dillerde ç sesini verdiğini keşfettik. Akamen Aramcası'nda aynı harfi (š), *s* (#15-Samek) ve bazen *ş* (#21-şin) için de

kullandık. Tsade harfini aynı Kenanî şekliyle Göktürkçe'deki bileşik *nç* harfinde de bulduk. Harf, Arap alfabesinde el yazısına uygun şekliyle *sād* işareti ile devam etmiştir. Soğd-Uygur alfabesinde ise yukardaki kısmı kaybolmuş şekilde akıcı yazıya çok daha uygun bir harf olarak mevcut olmuştur.

Şin Harfi [Türkçe ş sesi]

Kenan-Aramî alfabesinde *w*, veya *w* harfinin 90 derece saat yelkovanının aksi yönüne döndürülmesi ile oluşan bir 3 rakamı şeklinde yazılmış olan Şin harfi, Türkçe *ş* sesi ile, Akamen Aramca, Etrüsk, Frig, Lidya (Bölüm 11, 6. Hal), Uygur, ve Arap alfabelerine örnek teşkil etmiş, Göktürk alfabesinde biraz değişikliğe uğrayarak kalın *ş* sesi için kullanılmıştır.

Bileşik Harfler

Doğu Türk alfabelerinde, bir'den fazla harfi gösteren şu işaretler mevcut olmuştur: Göktürk ve Isık alfabelerindeki *ng* fonemini, Göktürkçede *nç*, Isık alfabesinde *ong*, *ning?*, *çi*, *çg*, *gkt*, *ir* gibi fonemleri veren işaretler, ki bunlar Eski Alfabeler tablosunun altında toplanmıştır.

Çift Sesli Harfler

Yine Göktürk ve Isık alfabelerinde, sırasıyla *n/y* (*y/n*) ve *n/z* (*z/n*) olmak üzere birer çift sesli harf keşfettik. Bu harflerden her birinin, okuyucunun kendi kullandığı Türk diyalektine göre seçeceği tek fonem için kullanılması gerekiyordu. Meselâ, Göktürkçe *k-o-n/y* veya *k-o-y/n* kelimesini *y*-diyalekti konuşan bir Türk sadece *koy* ("koyun") ve *n*-diyalekti konuşan bir Türk *kon* ("koyun") olarak okuyacaktı. Bu işaretlerin orijinal Kenan-Aramî alfabesinden geldiğini de tabloda göstermiş bulunuyoruz.

Likya alfabesinde bazı harfler için yeni fonemler tesbit ettik. Ucu yukarı bakan ok işaretine (#11) kalın *k* sesini, ucu aşağıya bakan kuyruklu bir ok'a benzeyen işarete (#7) *z* sesini, ve, Göktürkçe'de *ğ* sesini temsil eden harfe (#3) çok benzeyen, ayaklı bir W işaretine (#11) *-kl-akl-ukl-ük* ve şüpheli olarak *h* (*kh*) fonemlerini, ve + harfine yumuşak *q* ve bazen de *h* fonemini verdik. Aynı harf Lidya alfabesinde de mevcuttur (Bölüm 11).

- Aeneid** Virgil, *Aeneid*, trans.: C. Day Lewis, Doubleday & Co., N. Y., 1952.
- AhmSN** Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-Nâme*, Hazırlayan: Erdoğan Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977.
- AhmTED** Ahmad, M. Aziz, *Early Turkish Empire of Delhi*, published by Muhammad Ashraf, Lahore, Pakistan, 1949.
- Al100TE** Alangu, Tahir, *100 Ünlü Türk Eseri*, Cilt 1, Milliyet Yayınları, 1974.
- AlAP** Albright, William Foxwell, *The Archaeology of Palestine*, Penguin Books, Baltimore, Maryland, 1963.
- AlpUT** Alptekin, Erkin, *Uygur Türkleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1978.
- AkACT** Akurgal, E. *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*, İstanbul, 1970, 1993).
- AratKB** Yusuf Has Hâcip, *Kutadgu Bilig*, Tercüme: Reşit Rahmeti Arat, Cilt II, TTK, Ankara, 1959; Cilt III, İndeks, K. Eraslan, O. F. Sertkaya, Nuri Yüce, 1931.
- ArBAB** Arat, Reşit Rahmeti, *Vekayi, Babur'un Hâtıratı*, TTK, Ankara, 1943.
- ARME** Armenian Language, *New Method Readers*, Beirut, 1958.
- ATLAS** The Oxford Atlas, Edited by Lewis, Campbell, Bickmore, and Cool, Oxford University Press, 1956 (1951).
- AÜDTCF** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- AyET** Adile Ayda, *Etrüskler Türk mü idi?*, TKAE, Ankara, 1974.
- AzizURDU** Prof. Aziz-ur-Rahman, *Teach Yourself Urdu*, Editör: Khalil Azizi, Haziran 1963, Karaçi, Pakistan.
- BaGAZCK** Bagley, F. R. C., *Ghazali's Book of Counsel for Kings*, Oxford University Press, London, 1964.
- BailBT** Bailly, Auguste, *Bizans Tarihi*, Tercüme: H. Şaman, Tercüman 1001 Temel Eser, Cilt I ve II, İstanbul.
- BALWGL** *Babylonian and Assyrian Literature* (World's Greatest Literature Series), P. F. Collins & Sons, New York, 1901.
- BelCA** Belenitsky, Aleksandr, *Central Asia*, translated from the Russian by James Hogarth, The World Publishing Company, Cleveland and New York, 1968.
- BetHCCD** Bett, Walter R., Editor, *The History and Conquest of Common Diseases*, University of Oklahoma Press, 1954.
- BiAN** Bican, Ahmet, *Aşıkların Nurları*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1973.
- Biruni** *Beyrûni'ye Armağan*, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1974.
- BK** Bilge Kağan Yazıtı (ErOA).
- BKÖDT** *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, TTK Yayınları, Ankara, 1978.
- BoART** Bowman, Raymond A., *Aramaic Ritual Texts from Persepolis*, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, 1970.
- BonfETR** Bonfante, Larissa, *Etruscan*, Univ. of Calif. Press/British Museum, 1990.
- BonfTEL** Bonfante, G. and L., *The Etruscan Language, An Introduction*, 1983.
- BrHIP** Brockelmann, Carl, *History of the Islamic Peoples*, New York, 1960.
- BroSM** Brown, Lloyd A., *The Story of Maps*, Bonanza Books, New York, 1949.
- BryETR** Bryer, H. T., *Etruscans*, 1996, İntern.: <http://www.Geocities.com/Athens/Thebes/4247/index.html>.
- BuKDT** Bulut, Faik, *Kürt Dilinin Tarihçesi*, Tüzm zamanlar Yayınevi, İstanbul, 1993.
- BurNHI** Burnet, F. M. (O.M., M.D., F.R.S.), *Natural History of Infectious Disease*, Cambridge Univ. Press, London, 1962.
- CahMCFE** Cahiz (El-Cahiz, Ebu Osman Amr b. Bahr), *Hilafet Ordusunun Menakibi ve Türkler'in Faziletleri* (Manâkib Cund el-Hilâfa va Fazâ'il el-Etrâk, veya, Manâkib el-Türk wa 'amuna Cund el-Khilâfa'), Tercüme: Ramazan Şeşen, TKAE Yayınları 33, Ankara, 1967.
- CeTV** Ceram, C. W., *Tarırların Vatani Anadolu*, Tercüme: Esat Nermi, Koza Yayınları, İstanbul, 1974.
- CleLL** Cleator, P. E., *Lost Languages*, a Mentor Book, New York, 1962 (Original Publisher: The John Day Co., 1959).
- CopCEW** Copeland, Mel, *Catalog of Etruscan Words*, 1981.
- ÇaTL** Çagatay, S. Ş., *Türk Lehçeleri*

- Örnekleri, TTK, Ankara, 1963.
- ÇİĞKİTSK** Çiğ, Muazzez İlmiye, *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995.
- DavDSS** Davies, A. Powel, *The Meaning of the Dead Sea Scrolls*, a Mentor Book, New York, 1956.
- DeiSL** Deimel, P. Anton, *Sumerisches Lexikon*, Rome, 1928.
- DeuTT** Deuel, Leo, *Treasures of Time*, selected, edited by Leo Deuel, Avon Books (published by arrangement with The World Publishing Company), N. Y., 1961.
- DiAWOA** Diez, Ernst, *The Ancient Worlds of Asia*, trans. by W. C. Darwell from the French version, Putnam's, New York, 1961.
- DincPY** Dinç, Rafet, *Lydia'da İlk Phryg Yazısı*, Atlas Dergisi, Mart, 1996, İstanbul.
- DiWEWOL** Diker, Selahi, *And The Whole Earth Was Of One Language*, İzmir, 1996; 2nd revised print November, 1999 (E-Mail: sdiker@garanti.net.tr).
- DLT** Kaşgari, Mahmud, *Divanü Lügat-it Türk*, 4 Cilt, Besim Atalay tercümesi, TDK Yayınları 521, Ankara, 1986.
- DLTÖ** *Divanü Lügat-it-Türk Özel Sayısı*, Türk Dili, Cilt XXVII, Sayı 253, 1 Ekim, 1972, Ankara.
- D'OhTGeo** D'Ohsson (Losunyan), Ignatius Mouradja, *18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler [Table Générale de l'Empire Ottoman, Cilt 4, Paris, 1783-1790]*, Tercüme: Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 T. Eser (33), İstanbul, 1973.
- DrijJOSI** Drijvers, H. J. W., *Old Syriac (Edessean) Inscriptions*, E. J. Brill, Leiden, 1972.
- DuAD** Dupond-Somner, A., "Azitawadda, roi des Danouniens," *Revue d'Assyriologie*, XLII, 1948.
- EbülITSK** Ebülğazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime, Türklerin Soy Küttüğü*, Editör: Muharrem Ergin, Tercüman 1001 Temel Eser (33), İstanbul, 1973.
- EDSEL** EDSEL@GLO.BEEduard Selleslagh'dan (Bkz: Etruscan Glossary, <http://www.muw.edu/~rncallli/EtruscanInt.ro.html>; Derleyenler: Rick Mc Callister and Silvia Mc Callister-Castillo, ©1999).
- EdwBS** Edwards, A. Hart, *The Bustan of Sadi*, Lahore, Pakistan, 1961?
- EdwHI** Edwards, M., *A History of India*, Farrar, Straus & Cudahy, N. Y., 1961.
- ElISP** C. W. Eliot, LL.D (Ed.), *Scientific Papers*, Harvard Classics, Vol. 38, P. F. Collier & Sons, New York.
- EncyAm** *Encyclopedia Americana*, 1960.
- EngST** Engin, Arın, *Sümer Türkleri*, İstanbul, 1968.
- ErBMHDF** Ertem, Hayri, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası*, Ankara Üniversitesi Yayınları, No. 157, Ankara, 1965.
- ErDK** Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, TKAE, Ankara, 1964.
- ErEAUR** Erzen, Afif, *Doğu Anadolu ve Urartular - Eastern Anatolia and Urartians*, TTK, Ankara, 1986.
- ErgŞAH** Ergun, Sadettin Nüzhet, *Hatâyi Divan - Şah İsmail Safevî*, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul, 1956.
- ErOA** Ergin, Muharrem, *(Göktürk) Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1978.
- EVLÇEL** Evliyâ Çelebi *Seyâhatnâmesi*, Zuhuri Danışman Yayın., İstanbul, 1969.
- Fadlan** *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, Tercüme: Lütfü Doğan, İlahiyat Fakültesi Dergisi Yayınları, Ankara, 1954.
- FalkSUM** Falkenstein, A., *Das Sumerische*, Leiden, 1964.
- FarTMG** Farrère, Claude, *Türklerin Manevi Gücü* (1937), Tercüme: Orhan Bahâeddin, Tercüman 1001 TE, İstanbul, 1972.
- FerRME** Ferîdün b. Ahmed-i Sipehsâlâr *Risâle, Mevlânâ ve Etrafındakiler*, Terc.: T. Yazıcı, Terc. 1001 TE., İstanbul, 1977.
- Forum Yeni FORUM**, Aylık Dergi, Ankara.
- FrBF** Frankfort, H. and H. A.; J. A. Wilson; T. Jacobsen, *Before Philosophy*, Penguin Books, Baltimore, Maryland, 1959.
- FryHP** Frye, Richard N., *The Heritage of Persia*, a Mentor Book, The New American Library, New York, 1966.
- FulPlut** Plutarch, *Lives of the Noble Greeks*, Edited by Edmund Fuller, Dell Publishing Company, New York, 1959.
- GadSRB** Gadd, C. J., *A Sumerian Reading Book*, Oxford Univ. Press, Clarendon, 1924.
- GasDS** Gaster, Theodor, *Dead Sea Scriptures*, Doubleday & Co., New York, 1956.
- GhirIR** Ghirshman, R., *Iran*, Penguin Books, Baltimore, Maryland, (English version, translated from the French version, first published 1954).
- GibALM** Gibbs, Lewis, *The Admirable Lady Mary*, William Morrow & Co., New York, 1949.
- GibİBBA** Gibb, H. A. R., *İbn Battuta*,

- Travels in Asia and Africa*, Routledge and Kegan Paul Ltd., London, 1963.
- GİHCL** Giles, Herbert A., *A History of Chinese Literature*, Grove Press, N. Y.
- GleaXC** Gleason, C. W. *Cyropaedia of Xenophon*, American Book Company, New York, 1897.
- GoAPI** Gordon, C. H., "Azitawadda's Phoenician Inscription," *Journal of Near Eastern Studies*, VIII, 1949.
- GolTCC** Golden, Peter B., Editör: H. B. Paksoy, *The Codex Cumanicus*, İsis Yayınevi, İstanbul, 1992.
- Gooba** Goodspeed, G. S., *A History of the Babylonians and Assyrians*, New York, 1902.
- GoodAM** Goodrich, Norma Lorre, *The Ancient Myths*, a Mentor Book, The New American Library, New York, 1960.
- GoodMM** Goodrich, Norma Lorre, *The Medieval Myths*, a Mentor Book, The New American Library, New York, 1961.
- GorSP** Gordon, Edmund I., *Sumerian Proverbs*, University of Pennsylvania Publication, Philadelphia, 1959; Greenwood Press, New York, 1968.
- GölMEV** Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlânâ Celâleddin - Fihî mâ-fih*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1959.
- GraAH** Grant, Michael, *Ancient History*, Harper & Row, New York, 1965.
- Grolier** Grolier International Americana Encyclopedia, SABAH, İstanbul, 1993.
- GurHIT** Gurney, O. R., *The Hittites*, Penguin Books, Baltimore, Maryland, 1961 edition (First published in 1952).
- GüvTK** Güvenç, Bozkurt, *Türk Kimliği*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993.
- HakVOY** Hakluvt, R., *Voyages*, Vols. I-IV, Everyman's Library, London, 1962.
- HalLMWM** Halsband, Robert, *The Life of Lady Mary Wortley Montagu*, Oxford University Press, London, 1956-1957.
- HayİDR** Ebu Hayyan, *Kitab-el-İdrak il-Lisan-il Etrak* (Türklerin Dilini Öğreten Kitap), 13.-14. yüzyıl, Mısır.
- HD50S** *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozumu*, TTK Yayınları, Ankara, 1981.
- Herod** Herodotus, *The Persian Wars*, translated by George Rawlinson, The Modern Library, New York, 1942.
- HodgDT** Hodgkin, Thomas, *The Dynasty of Theodosius*, Oxford at the Clarendon House, 1889.
- HoİEHG** Henry E. Hoffner, Jr., "An English Hittite Glossary," p. 7-99, *Revue Hittite et Asiatique*, XXV, 1967.
- İlaGÜL** İlaydı, Hikmet, *Gülistan*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1963.
- İlyada** (Iliad) Homer, *The Iliad and The Odyssey*, The Iliad translated by Andrew Lang, Walter Leaf and Ernest Myers, and The Odyssey by S. H. Butcher and Andrew Lang; The Modern Library, Random House, Inc., New York, 1950.
- İnTBŞ** İnan, Abdulkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, 1945.
- JoJW** Josephus, *The Jewish Wars*, translated by G. A. Williamson, Penguin Books, Baltimore, Maryland, 1960.
- JoViCRU** Joinville & Villehardouin, *Chronicles of the Crusades* (The Conquest of Constantinople and The Life of Saint Louis), translated, with an introduction, by Margaret R. B. Shaw, Penguin Books, Baltimore, Maryland, 1963.
- KATÇEL** Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi, Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, TTK, Ankara, 1985.
- KAVUS** Keykâvus, *Kâbusname* (Mericmek Ahmed'in 15. yy. tercümesi), O. Ş. Gökyay, M. E. Basımevi, İstanbul, 1966.
- KayaETB** Kaya, Polat, *Etrüsk - Türk Bağlantısı*, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı 145, Ocak, 1999.
- KayaST** Kaya, P. "Sümerce ile Türkçenin Aynı Kökten Geldiğini İspatleyen Sözcükler, Zamirler, Ekler, ve Dil Özellikleri," *Yeni FORUM* Dergisi, Mayıs 1992, Ankara.
- KılıCİ** Kılıcıoğlu, Vecihe, *Cerrahiye-i İlhaniye*, AÜDTCF, TTK Basımevi, Ankara, 1956.
- KieBSG** Kienitz, Friedrich-Karl, *Büyük Sancağın Gölgesinde* (Anadolu ve Balkan Yarımadası Şehirlerinin Tarih ve Kültürü), Tercüme: S. H. Kakiç, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1973.
- KLS** Grönbeck, K., *Kuman Lehçesi Sözlüğü* (Codex Cumanicus Türkçe sözlük dizisi), Tercüme: Prof. Dr. Kemal Aytaç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- KoesTT** Koestler, Arthur, *Onüçüncü Kabile (Thirteenth Tribe)*, (1976), Tercüme: Belkis Çorakçı, Ada Yay., İstanbul, 1977.
- KoNKŞ** Kocatürk, V. M., *Namık Kemal'in Şiirleri*, Buluş Yay., Ankara, 1957.
- KöTOA** Köymen, Mustafa, *T'ang Sülalesi Zamanında (618-906) Orta Asya ve Ön Asya ile Yapılan Ticaretin Çin Masallarına Tesiri*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sinoloji Enstitüsü Neşriyatı No. 5,

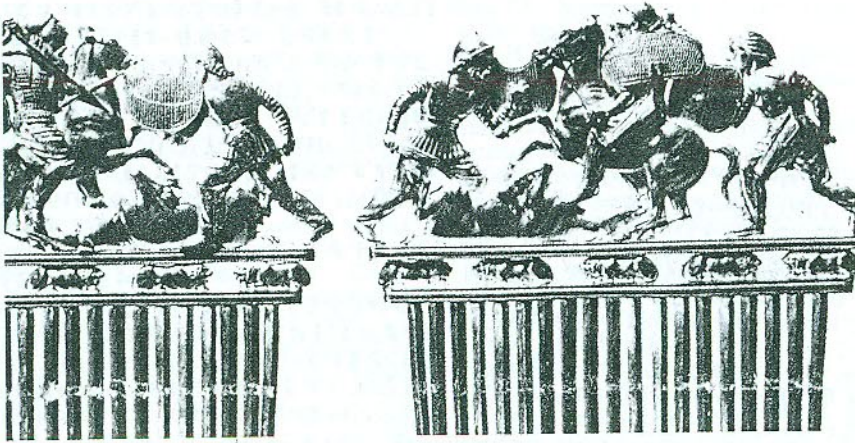
- Istanbul, 1941.
- KraHBAS** Kramer, Samuel N., *History Begins at Sumer*, Doubleday & Company, Inc., New York, 1959.
- KraMAW** Kramer, Samuel N., Editor, *Mythologies of the Ancient World*, Anchor Books, Doubleday & Co., N. Y., 1961.
- KraSUM** Kramer, Samuel Noah, *The Sumerians*, The University of Chicago Press, Chicago, 1967.
- Kritobulos** *History of Mehmed the Conqueror ("Fatih Mehmet Tarihi")*, İngilizceye çev.: Ch. Riggs, Princeton Univer. Press, 1964. Eski tercümesi: Kritobulos, *Tarih-i Sultan Mehmet Hân-ı Sâni*, Terc.: Karolidi, İstanbul, 1910-11.
- Ksenophon** *Xenophon, The Persian Expedition* (Anabasis), translated by Rex Warner, Penguin Books, Baltimore, Maryland, 1965.
- KT Kâmis-i Türkî**, Tercüman/Yapı-Kredi Bankası, İstanbul, 1985.
- Kt** Kültigin Yazıtı (ErOA).
- KTLS Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I**, Kültür Bakanlığı, 1991.
- LaBAB** Lamb, Harold, *Babur The Tiger*, Robert Hale Limited, London, 1962.
- LanMSL** Landsberger, Benno, *Materials for a Sumerian Lexicon*, Vols. III-V, 1955.
- Larousse** Meydan Larousse, Sabah Gazetesi, 1992-1993.
- LegFaBK** Legge, James, *A Record of Buddhist Kingdoms*, being an account by the Chinese Monk Fa-hien of his travels (A.D. 399-414); Paragon Book Reprint Corp., & Dover Publications Inc., New York, 1965 (first edition published by Clarendon Press, Oxford, 1886).
- LesMED** Lessing, Ferdinand D., *Mongolian-English Dictionary*, Berkeley, Los Angeles, California, U.S.A., 1960.
- LevAŞN** Levend, Ağah Sırm, *Ali Şir Nevai*, Cilt I-III, TDK Yayınları, Ankara, 1965-67.
- LiScGEL** Liddell and Scott, *Greek-English Lexicon*, abridged edition, Oxford University Press, Great Britain, 1989.
- Livy** *A History of Rome*, translated by Moses Hadas and Joe P. Poe, Modern Library, New York, 1962.
- LloEHPA** Lloyd, Seton, *Early Highland Peoples of Anatolia*, Thames and Hudson, London, 1967.
- LugŞeh** Lugal, Necati, *Firdevsi - Şehname*, M. Eğitim Basımevi, Ankara, 1967.
- LugTD** Lugal, Necati, *Tezkire-i Devletşah* yahut *Tazkirat al-Şu'arâ*, Daulatşah Samarkandı (1431-1495?), Cilt I, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1963.
- MaJHM** Marek, J. and Knizkova, H. (trans. by Ö. Kuthanova), *The Jenghiz Khan Miniatures from the Court of Akbar the Great*, London, 1963.
- MeLECNE** Mellaart, James, *Earliest Civilizations of the Near East*, Thames and Hudson, London, 1965.
- MelLMWM** Melville, Lewis, *Lady Mary Wortley Montagu, Her Life & Letters*, Houghton Mifflin Co., Boston, New York.
- MelUS** Melikishvili, G. A., *Die Urartäische Sprache*. A. Kammenhuber, M. Salvini. Studia Pohl 7. Rome: Biblical Institute Press, 1971.
- MenNHO** Menage, V. L., *Neshri's History of the Ottomans* (Cihan-nuna), *The Sources and Development of the Text*, Oxford University Press, 1964.
- Mesnevi** Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mesnevi*, 6 Cilt, Tercüme: Veled İzbudak, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1946.
- MGT** Temir, A., *Moğolların Gizli Tarihi*, TTK, Ankara, 1948.
- MiGCT** Mirsky, Jeanette, *Great Chinese Travellers*, Pantheon Books, N. Y., 1964.
- MonAU** Mongait, A. L., *Archaeology in the USSR*, translated by M. W. Thompson, Penguin Bks., Baltimore, Maryland, 1961.
- Montagu** Lady Mary Wortley Montagu, *Letters*, 1906.
- MoorTA** Moorhouse, A. C., *The Triumph of the Alphabet*, 1953.
- MullH** Muller, Herbert J., *The Loom of History*, a Mentor Book, The New American Library, New York, 1958.
- Mü necOT** Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi* (Sahâi'ül-Ahbar), 2 Cilt, Tercüman 1001 TE., İstanbul, 1973.
- NemAH** Nemeth, Gyula, *Atilla ve Hunları*, Tercüme: Ş. Baştaş, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Y., Sayı: 106, Anıl Matbaası, İstanbul, 1962.
- NewTest** *The New Testament*, King James Version With Pictures, American Bible Society, New York, 1963.
- NizBG** Nizam al-Mulk, *The Book of Government*, Tercüme: Hubert Darke, Routledge & Kegan, London, 1960.
- Odysseia** Homer, *The Iliad and The Odyssey*, The Iliad translated by Andrew Lang, Walter Leaf and Ernest Myers, and The Odyssey by S. H. Butcher and Andrew Lang; The Modern Library,

- Random House, Inc., New York, 1950.
- OrKETY** Orkun, H. N., *Eski Türk Yazıtları*, 3 Cilt, TDK, İstanbul, 1936-41.
- OstBDT** Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Tercüme: Prof. Fikret İşıltan, TTK, Ankara, 1981.
- ÖGHİ** Ögel, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Ankara, 1981.
- ÖgTM** Ögel, B., *Türk Mitolojisi*, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, No. 1, TTK Basımevi, Ankara, 1971.
- ÖnCAR** Önen, Ülgür, *Caria, Antique Cities, History, Works of Art* (Almanca orijinalinden tercüme eden: Manette Thurn Nelson), İzmir, 1987.
- ÖndMEV** Mehmet Önder, *Mevlana, Hayatı ve Eserleri*, Tercüman Yay., İstanbul, 1990.
- ÖzTAK** Özdek, R., *Türklerin Altın Kitabı*, 4 Cilt, Tercüman Y., İstanbul, 1990.
- PaÇSS** Paasonen, H., *Çuvaş Sözlüğü*, TDK, İstanbul, 1950.
- PalPETR** Pallottino, Massimo, *La Peinture Etrusque*, Editions d'art Albert Skira, Switzerland, 1952.
- PapRAE** Paper, Herbert H., *The Phonology and Morphology of Royal Achaemenid Elamite*, Ann Arbor, The Univ. of Michigan Press, 1955 (1991).
- PerASP** Perry, E. D., *A Sanskrit Primer*, Delhi, 1988.
- PfeifOT** Pfeiffer, Robert H., *Introduction to the Old Testament*, Harpers & Brothers, New York, 1948.
- PhiRH** Phillips, E. D., *The Royal Hordes*, Thames and Hudson, London, 1965.
- POLO-La** Latham, R. E., *The Travels of Marco Polo*, Penguin Books, London, 1958 (Fransızca ve Zelada metinlerinden).
- POLO-Ma** Marsden, William, *The Travels of Marco Polo*, Dell Publishing Co., New York, 1961. İlk 1818'de basılmış, 1854'te T. Wright tarafından revize edilmiştir. Ramusio (Baptista Ramisius) tarafından yazılan İtalyan baskısı ("Marco's book," 1553) esas alınmıştır.
- POLO-Ru** Rugoff, Milton, Editor, *The Travels of Marco Polo*, American Library, New York, 1961 (Marsden ve Latham tercümeleri esas alınmıştır).
- PowMP** Power, Eileen, *Medieval People*, Doubleday & Company, New York. İlk 1924'te İngiltere'de yayınlanmıştır.
- PriMSL** Prince, John D., *Materials for a Sumerian Lexicon*, Leipzig, 1908.
- PritANE** Pritchard, James B., Editor, *The Ancient Near East*, Two Volumes, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1973, 1975.
- PrMaUPA** *The Upanishads, Breath of the Eternal*, selected and translated from the Sanskrit by S. Prabhavananda and F. Manchester, Mentor Book, N. Y., 1957.
- Prokop** Prokopius, *Gizli Tarih*, Tercüme: O. Duru, Milliyet Y., İstanbul, 1973.
- RadWTD** Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk Dialekte*, 4 cilt, 1893-1911; 1963.
- RagCHAL** Ragozin, Z. A., *Story of Chaldea*, U.S.A., 1886.
- RagMBP** Ragozin, Z. A., *Story of Media, Babylonia and Persia*, U.S.A., 1888.
- RandAHL** Kraeling, Emil G., *Historical Atlas of the Holy Land*, Rand McNally & Company, U.S.A., 1959.
- RapGAIM** Rapport, S., and Wright, H., Editors, *Great Adventures in Medicine*, The Dial Press, New York, 1956.
- RasTT** Rasonyi, L., *Tarihte Türklük*, TKAE, Ankara, 1971.
- REDH** *Redhouse Sözlüğü*, İstanbul, 1969.
- RicSHT** Richardson, H. E., *A Short History of Tibet*.
- RopsSH** Rops, Daniel, *Sacred History*, translated by K. Madge, Longmans, Green and Co., New York, 1949.
- RoWiML** Robinson, H. S. and Wilson, K., *Myths and Legends of All Nations*, Bantam Reference Library, N. Y., 1961.
- RRA** *Reşit Rahmeti Arat İçin*, TKAE, Ankara, 1966.
- SaBA** Sayce, Archibald Henry, *Babylonians and Assyrians*, New York, 1899.
- SagBA** Saggs, H. W. F., *Everyday Life in Babylonia and Assyria*, G. P. Putnam's Sons, New York, 1965.
- SaPE** Sayce, Archibald Henry, *The Passing of Empires*, London.
- SchPERS** Schmidt, Erich F., *Persepolis*, I (1953), *Persepolis*, II (1957), Oriental Institute Publications, Univ. of Chicago.
- SeKB** Senemoğlu, Yavuz (Hazırlayan), *Kitab-ı Bahriye* (Piri Reis), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1973.
- SmIMH** Smith, W. C., *Islam in Modern History*, Mentor Book, N. Y., 1957.
- StBaTE** St. Basil, *The Letters*, Loeb Classical Library, New York.
- SterFD** Stern, S. M. *Fâtimid Decrees*, Faber and Faber, London, 1964.
- Strabo** *Strabo's Geography*, Loeb Edition, 1925-1926.

a: Amazonlara ait lahit (renkli orijinallerinden, Albert Skira, PalPETR 93)

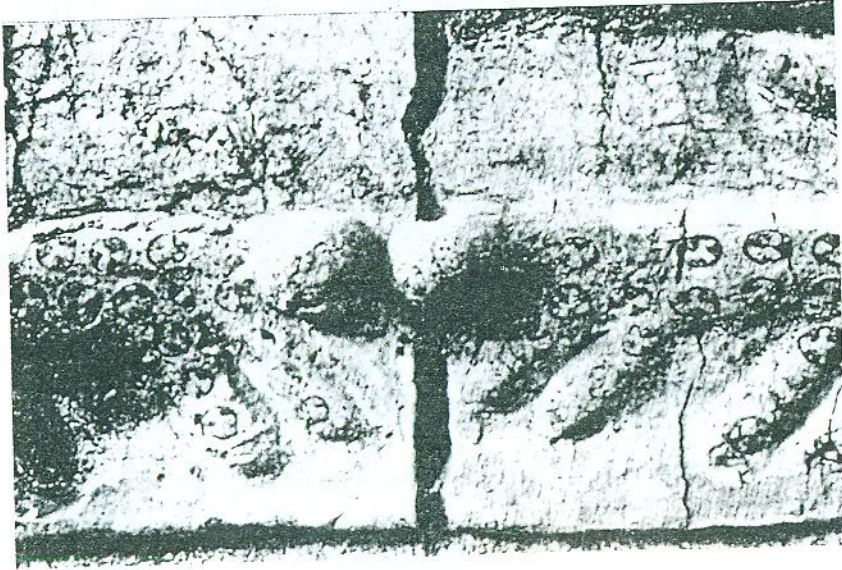
b: Ay şeklinde kalkanları ile İskit savaşçıları
(bir altın tarak, PhiRH, Resin 81 ve 82: Hermitaj Müzesi, St Petersburg'dan)

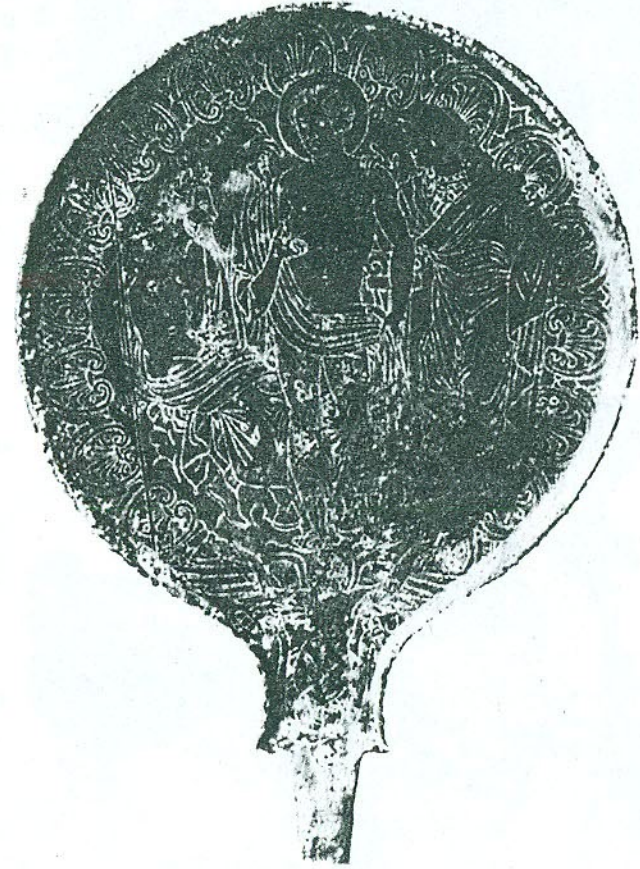
Resim 3: Dişi Aslanlar Mezarı (Editions d'art Albert Skira, PalPETR 43)

a: Ana Tanrıça ve aslanları, Çatalhöyük (renkli orijinalinden, Mellaart, Res. 73)

b: Boyalı iki pars rölyefi (renkli orijinalinden, Mellaart, MeLECNE, Res. 81)

Etrüsk Aynası, Gregoriano Müzesi (Ayda, AyET)

Etrüsk Aynası, Metropolitan Müzesi (EncyAm)

Resim 7: Greklerle Amazonlar arasında savaş (Editions d'art Albert Skira, PalFETR 95)

Prens Velcha'nun Sofrasi (ROK, Editions d'art Albert Skira)

Resim 9: Larth Velcha'nun Sofrasi (ROK, Editions d'art Albert Skira)

Larth Velcha'nın Sofrası (foto: André Held, Stenico, StREP 58)

1 EN NABLER CI CINTBDBEVIAME
 2 EI OVIAM (M)A DVA N D MIENA
 3 FESHMIEM DVMEM T MOME
 4 VAD DAE BEL V TE SNE DVMICE
 5 LESHE ECAFEFOIHA DVA D M C
 6 B CIR: FEIOIHA: NIA M A TENE E
 7 C IAVI NED D MIA: I M IEMVAIIE
 8 WAKA VACI NIV D: C FEF A 8VA N IEF
 9 EFOIHA VAV IYALE P: LE NIE T I: R
 10 NULE D M DVAI: C L TO I I 8VAI M I: R
 11 B I N O A S A L E W Y N I C T E I M A D V A
 12 B A T A M T I E M S V M T E F E F O I H E
 13 C T E N O V M V A N O E
 14 I T R E T I C N D O V A N M A B I N I A F C
 15 S H M I: O I I: O I M S V A C E N V: E
 16 V A T E M I: F E F O I H E T E F O I H E
 17 J C
 18 E V E L D I N T A B V A
 19 B A I I C E M V A I: M F E S C A I V C T E R M
 20 X I I F E F O I H A V A B A N V B A M L E
 21 O R M I E M L I A M A O B A N V I N I A L E B
 22 E I A I V A M V L E R I L E S E M I A D V E
 23 M I P L A A A M
 24 A M R E K A N D T A I V A I N E F E F O I H E T

a: Etrusk Yazıtları - Perugia Cippus
(Cleator, CleLL, D. Dringer'den)

25 M I A I O I M A I
 26 V Y I T A M I N I A I
 27 L I L I A I
 28 L I L I A I
 29 L I L I A I
 30 L I L I A I
 31 L I L I A I
 32 L I L I A I
 33 L I L I A I
 34 L I L I A I
 35 L I L I A I
 36 L I L I A I
 37 L I L I A I
 38 L I L I A I
 39 L I L I A I
 40 L I L I A I
 41 L I L I A I
 42 L I L I A I
 43 L I L I A I
 44 L I L I A I
 45 L I L I A I
 46 L I L I A I
 1 M I A I O I M A I
 2 V Y I T A M I N I A I
 3 L I L I A I
 4 L I L I A I
 5 L I L I A I
 6 L I L I A I
 7 L I L I A I
 8 L I L I A I
 9 L I L I A I
 10 L I L I A I
 11 L I L I A I
 12 L I L I A I
 13 L I L I A I
 14 L I L I A I
 15 L I L I A I
 16 L I L I A I
 17 L I L I A I
 18 L I L I A I
 19 L I L I A I
 20 L I L I A I
 21 L I L I A I
 22 L I L I A I
 23 L I L I A I
 24 L I L I A I
 1 M I A I O I M A I
 2 V Y I T A M I N I A I
 3 L I L I A I
 4 L I L I A I
 5 L I L I A I
 6 L I L I A I
 7 L I L I A I
 8 L I L I A I
 9 L I L I A I
 10 L I L I A I
 11 L I L I A I
 12 L I L I A I
 13 L I L I A I
 14 L I L I A I
 15 L I L I A I
 16 L I L I A I
 17 L I L I A I
 18 L I L I A I
 19 L I L I A I
 20 L I L I A I
 21 L I L I A I
 22 L I L I A I
 23 L I L I A I
 24 L I L I A I

b: Perugia Cippus, Tanı Metni (TarOTT 238)

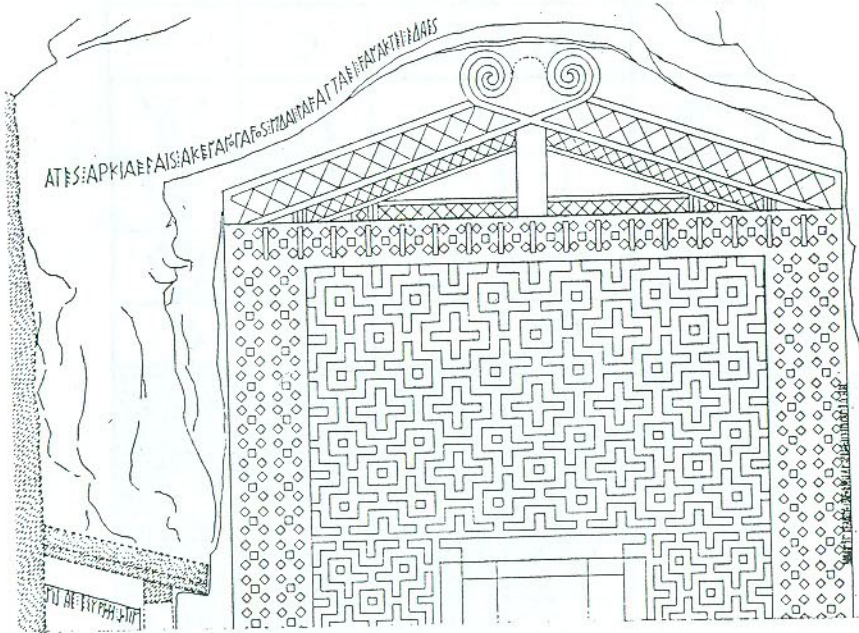
1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24

c: Etrusk Hitap (Haranguet) Yazılı (BonifIEL)

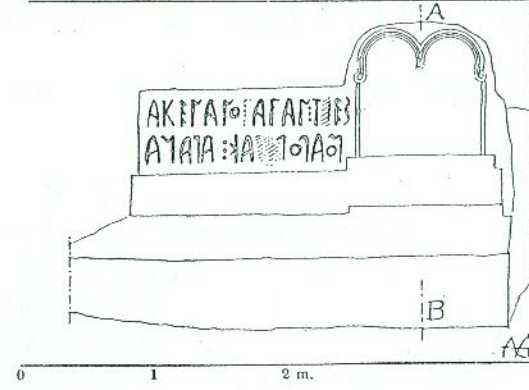

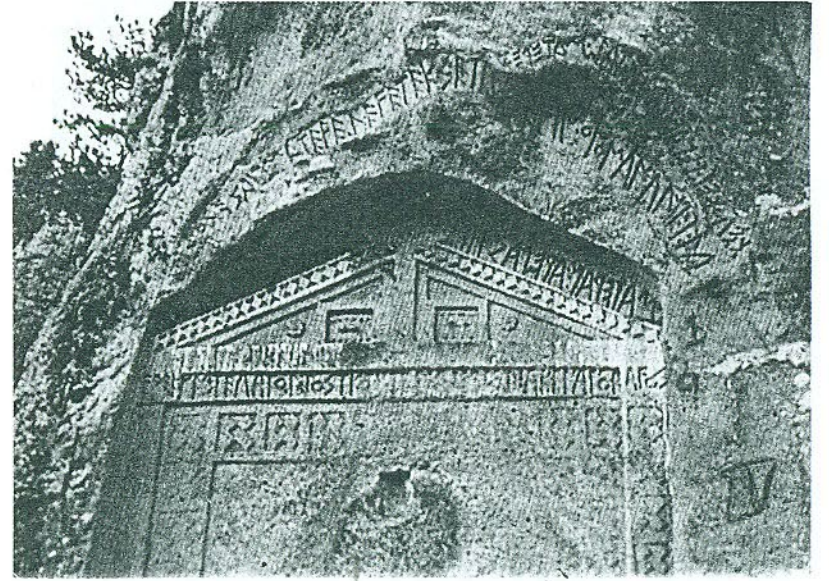
a: Tarkondemos mülhürü (Ceram, CeTV 128, Ashmolean Müzesi kopyasından)

b: Midas Anıtı (AkACT, Şek. 111, A. Gabriel'den)

a: Kybele'nin kayaya-oyulmuş tahtı (Akurgal, AkACT, Şek. 112, Albert Gabriel'den)

b: Arezastis anıtı (renkli orijinalinden, Akurgal, Res. 4a, foto: Georg Röhrig)

ΒΑΤΤΑΒ Ρ Π

a: Bir Lidya yazıtı (Dr. Rafet Dinç, Atlas Dergisi, Sayı 36)

b: Lemnos-Kaminia yazıtı (Tulunay, Resim 1a; Atina Milli Müzesinde)

↑ Β Ξ Ξ Ν Ξ : Ρ Ρ Ε Ν Α Ρ Ψ Μ Ξ Τ Ε Ρ Ρ Ε Μ Α Ρ Α Τ Ξ
Τ Ρ Ε Ι Α Τ Ρ Β Β Α + Ε : Ρ Ε Ν Ο Τ Ρ + Ε : Ο + Ρ + Ε + Ρ Ρ Ρ Ε

c: Merehi yazıtı (Akurgal, AKACT, Fig. 103, British Museum'dan)

	A	E	I	U
VOWELS				
H				
K/G				
L				
M				
N				
P/B				
R				
S				
Ş				
T/D				
W				
Z				

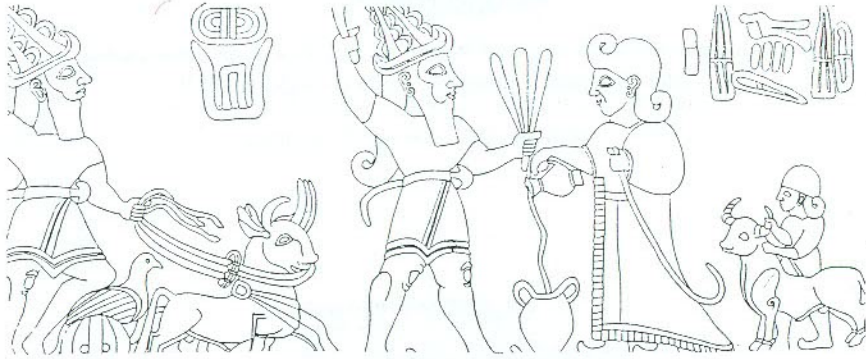
Hitit hiyeroglif hece işaretleri (Cleator, CleLL, Şek. 8, Gelb'den)

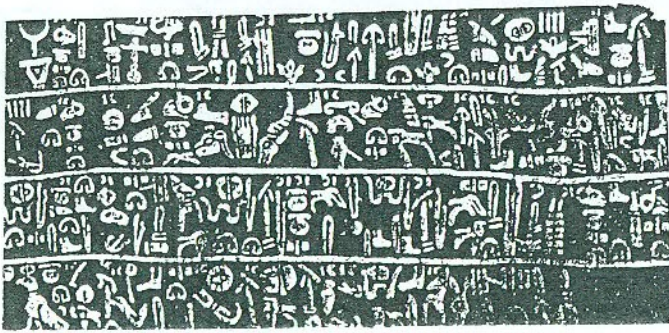
a: Hattusili mühürü (Gurney, Güterbock'dan)

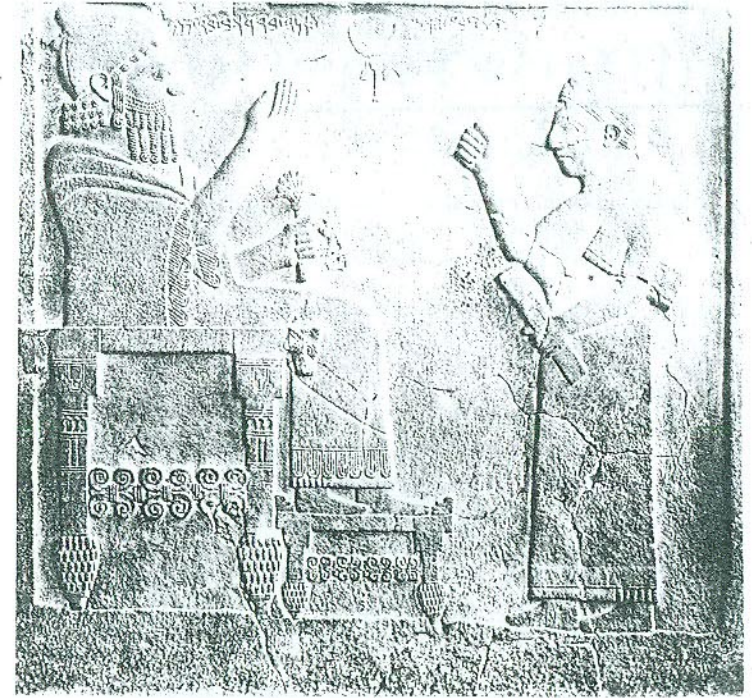
b: Muvatalli mühürü (Güterbock'dan)

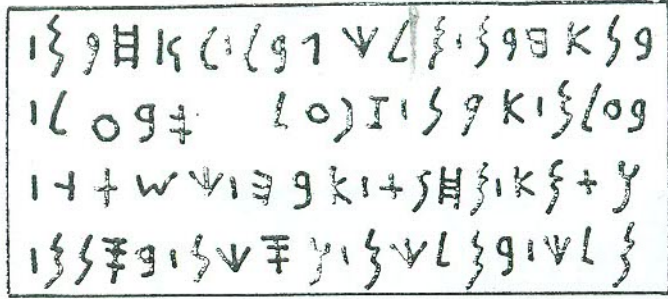
c: Malatya - Dua Manzarası (Akurgal, AkACT, Şek. 123)

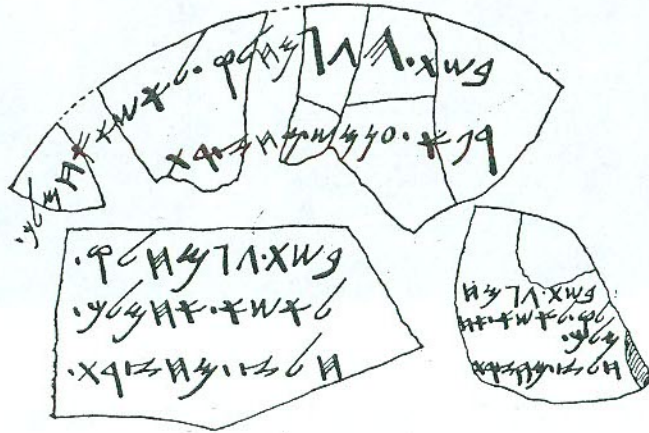
d: Karkamış - Hiyeroglif Yazısı (Ceram, CeTV 120)

Kral Barrekub Yazıtı (Pritchard, PritANE, I, Res. 127, foto: Berlin Müzesi)

a: Ahiram yazıtının bir parçası (Cleator, CleLL, Şek. 13, R. Dussaud'dan)

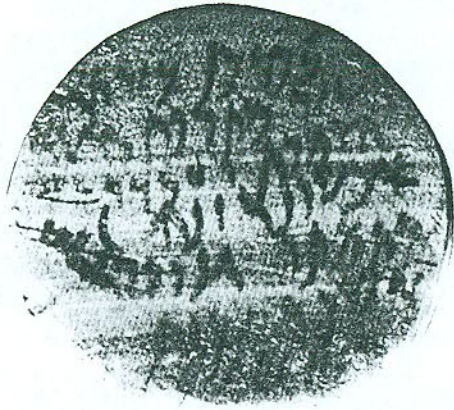
b: İbranice ostraka - Samaria (Albright, AIAP: Şek. 40)

a: Aramca Dini Metin No. 4 (Bowman, BoART, Res. 2; G. Cameron'dan:
Erich F. Schmidt'in *Persepolis II* adlı eserinde (SchPERS))

b: Aramca Dini Metin No. 5 (BoART, Res. 2; G. Cameron'dan:
Erich F. Schmidt'in *Persepolis II* adlı eserinde (SchPERS))

a: Aramca Dini Metin No. 15 (BoART, Res. 5; G. Cameron'dan: Erich F. Schmidt'in *Persepolis II* adlı eserinde (SchPERS))

17425
16477
17/1717
170171
171717

B

a: Aramca Dini Metin No. 78 (Bowman, BoART, Res. 18)

כך כע
ש-חא
שדש
שחא

B

b: Aramca Dini Metin No. 67 (BoART, Res. 17; G. Cameron'dan: Erich F. Schmidt'in *Persepolis II* adlı eserinde (SchPERS))

b: Aramca Dini Metin No. 118 (BoART, Res. 29, Cameron'dan: Erich F. Schmidt'in *Persepolis II* adlı eserinde (SchPERS))

Handwritten Aramaic text in a cursive script, consisting of several lines of characters.

B

a: Aramea Dini Metin No. 129 (Bowman, BoART, Res. 31)

Handwritten Aramaic text enclosed in a circular border, with a few lines of characters.

C

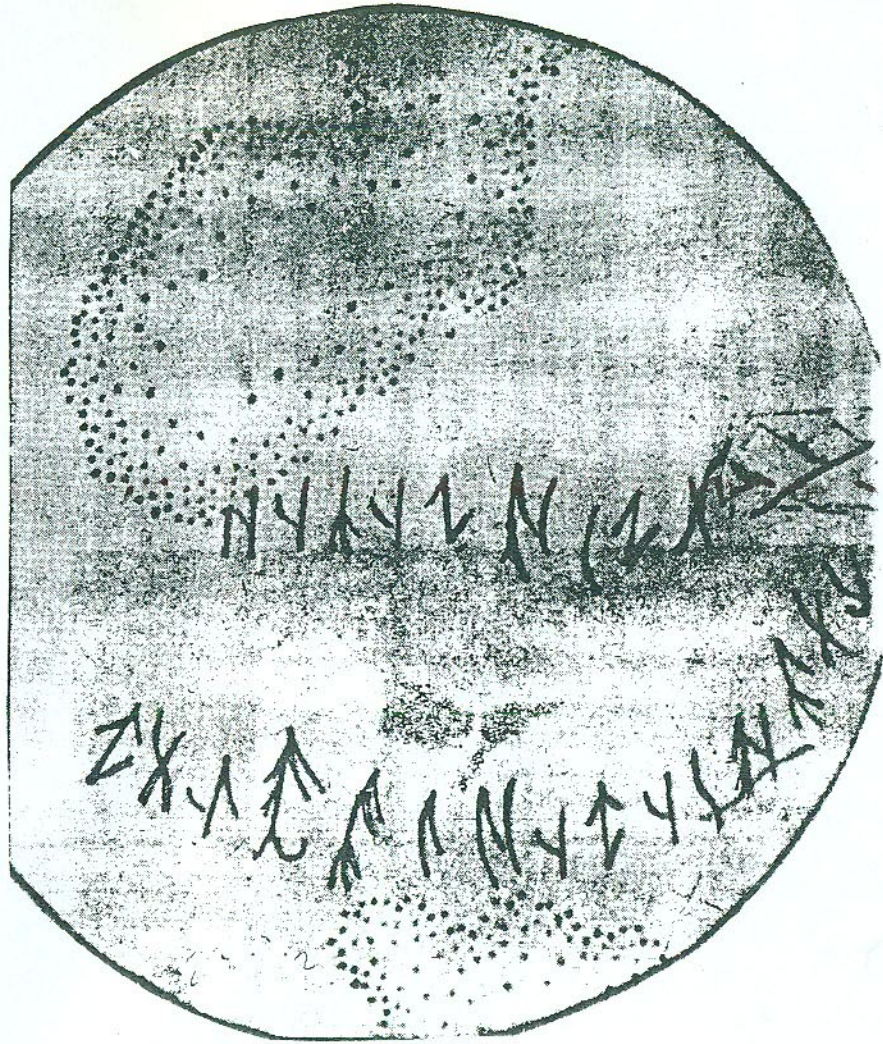
b: Aramea Dini Metin No. 134 (Bowman, BoART, Res. 32; G. Cameron'dan)

Handwritten Aramaic text in a rectangular box, consisting of several lines of characters.

a: Vologeses I'e ait Partça Yazıt (Ghirshman, GhirIR 257, Şek. 78)

Handwritten Aramaic text in a rectangular box, consisting of several lines of characters, with a vertical list of numbers (1-8) on the right side.

b: Kral Vonones? Il'ye ait Partça Yazıt (NewTest, s. 133)

Isik Yaziti (ÖzTAK I, 33, Olcay Süleymanof'dan)